FERNAND BRAUDEL

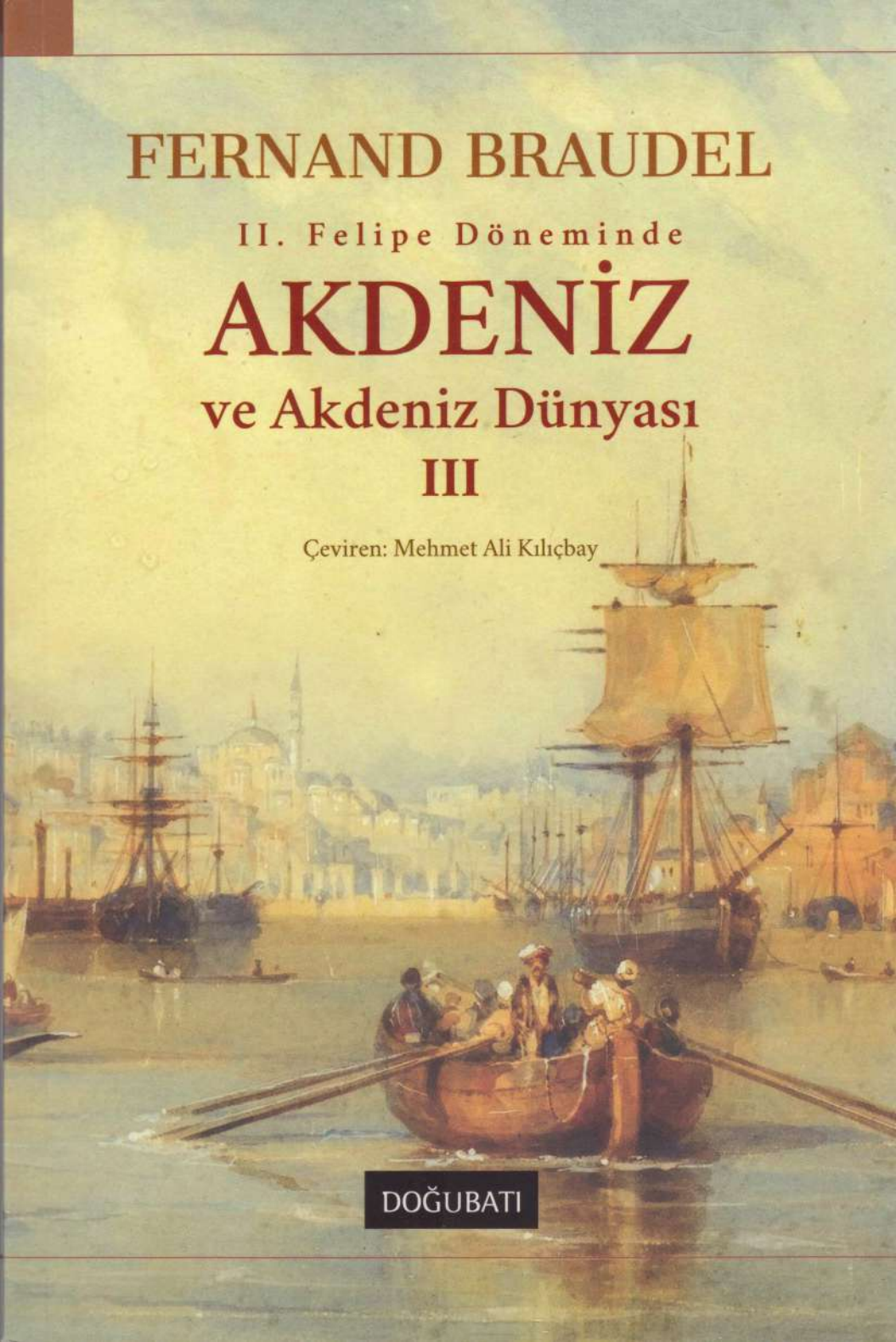
II. Felipe Döneminde

AKDENİZ

ve Akdeniz Dünyası

III

Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay

DOĞUBATI

Fernand Braudel

II. Felipe Döneminde

Akdeniz
ve Akdeniz Dünyası

III

Fernand Braudel

II. Felipe Döneminde

Akdeniz
ve Akdeniz Dünyası
III

Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay

DOĞUBATI

Özgün Metin
La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe III, 1949.

© Armand Colin, Paris, 1990.

© Tüm yayım hakları Doğu Batı Yayınları'na aittir.

Fransızcadan Çeviren
Mehmet Ali Kılıçbay

Fransızca Redaksiyon
Taşkın Takış

Yayına Hazırlayan
Ufuk Coşkun

Kapak Tasarımı
Harun Ak

Baskı
Tarcan Matbaacılık
1. Basım: Ağustos 2018
2. Basım: Nisan 2021

Doğu Batı Yayınları
Kültür Mah. Becerikli Sok.
No: 20/5 Kızılay/Ankara
Tel: 0312 425 68 64 - 425 68 65
www.dogubati.com

ISBN: 978-605-2133-25-5 (3. Cilt)
978-975-2410-83-1 (Takım)

Sertifika No: 48847

Doğu Batı Yayınları-217 Tarih-28

Kapak Resmi: Thomas Allom, *Haliç'in Girişinden İstanbul*.

Fernand Braudel

Bir köy öğretmeninin oğludur. 1902'de Luméville-en-Ornois'da (Meuse) doğdu. Sorbonne'un tarih bölümünden 1923'te mezun oldu. Cezayir, Paris ve Brezilya'da dersler verdi. 1937'de École Pratique des Hautes Études'ün müdürlüğüne getirildi. Nazilerin 1940'ta Fransa'yı işgali sırasında Fransız ordusunda teğmen olan Braudel, Almanlar tarafından yakalanarak Lübeck'te bir esir kampına gönderilmiş ve savaş bitimine kadar orada kalmıştır. Tarihçiler arasında büyük bir devrim yaratan *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası) adlı ünlü doktora çalışmasını esir kampında kaleme almıştır. Bu eseriyle Annales Okulu'nun; tarihi, küçük insanların tarihine dönüştürme çabasına ek olarak Braudel, coğrafi yapıları, iklimi, gündelik hayatta kullanılan her türlü araç gereci tarihin öznesi haline getirmiş, zaman ve mekân algısını köklü biçimde değiştirmiştir.

Braudel, 1946 yılında Marc Bloch ve Lucien Febvre'in kurduğu *Annales* dergisinin yayın kuruluna ve 1949 yılında ise Collège de France'a seçildi. 1962'de Maison Sciences de l'Homme'un yöneticisi oldu. Diğer üç ciltlik ünlü eseri *Civilisation Matérielle et Capitalisme* (Maddi Uygarlık ve Kapitalizm) 1979'da yayımlandı. *L'Identité de la France* (Fransa'nın Kimliği) adlı kitabını tamamlayamadan 1985'te yaşamını yitirdi.

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm
OLAYLAR, SİYASET VE İNSAN

I. 1550-1559: Bir Dünya Savaşının Başlaması ve Bitişi

1. *Savaşın Kökenlerinde* 22
   1545-1550: Akdeniz'de Barış 22
   Africa Olayı 26
   Mühlberg'in Yarını ve Sonrası 32
2. *Akdeniz'de ve Akdeniz'in Dışında Savaş* 44
   Trablus'un Zaptı: 14 Ağustos 1551 44
   1552 Yılının Yangınları 52
   Korsika Fransızlara, İngiltere İspanyollara 58
   V. Carlos'un Tahttan Çekilmesi: 1554-1556 65
3. *Savaşa Dönüş: Kararlar Hâlâ Kuzeyden Geliyor* 74
   Vaucelles Ateşkesinin Bozulması 74
   Saint-Quentin 78
   Cateau-Cambrésis Barışı 84
   II. Felipe'nin İspanya'ya Dönüşü 90
4. *Yüzyılın Ortasında İspanya* 98
   Protestan Tehlikesi 98
   Siyasal Huzursuzluk 102
   Mali Güçlükler 106

II. Türk Üstünlüğünün Son Altı Yılı: 1559-1565

1. *Türklere Karşı Savaş, Bir İspanyol Çılgınlığı mı?* 116
İspanyol-Türk Müzakerelerinin Kesilmesi 116
Türklerin Deniz Gücü Üstünlüğü 120
Cerbe Seferi 124
2. *İspanyol Toparlanması* 144
1561-1564 Yılları 145
Korsanlara ve Kışa Karşı: 1561-1564 152
Korsika'nın Ayaklanması 165
Avrupa'nın Sükûneti 170
İspanyol Denizciliğinin Kalkınmasına İlişkin
Birkaç Rakam 174
Don García de Toledo 181
3. *Malta, Güç Denemesi (18 Mayıs-8 Eylül 1564)* 184
Gafil Avlanıldı mı? 184
Şövalyelerin Direnmesi 188
Malta'nın Kurtarılması 189
İspanya'nın ve II. Felipe'nin Rolü 193

III. Kutsal Liganın Kökenleri: 1566-1570

1. *Hollanda mı, Yoksa Akdeniz mi?* 202
V. Pius'un Seçimi 202
Türkler Macaristan ve Adriyatik'te 206
Macaristan'da Savaşın Yeniden Başlaması 215
1566'da Hollanda 219
1567-1568: Hollanda Başrolde 228
2. *Granada Savaşı Dönemeci* 244
Savaşlardaki Artış 245
Granada Savaşı'nın Başlangıcı 252
Granada Olayının Bir Sonucu:
Tunus'un Uluç Ali Tarafından Zaptı 262
Granada ve Kıbrıs Savaşı 265

Kıbrıs Savaşı'nın Başlangıcı 274
Kıbrıs'a Yardım 287

IV. İnebahtı

1. *7 Ekim 1571 Çarpışması* 297
Gecikmiş Bir Anlaşma 297
Fransa Diplomatik Faktörü 305
Don Juan ve Filosu Zamanında Gelebilecek mi? 310
İnebahtı'dan Önce Türkler 314
7 Ekim Çarpışması 317
Sonuçsuz Bir Zafer mi? 320
2. *1572, Dramatik Yıl* 325
Saint-Barthélemy (24 Ağustos 1572) Katliamına
Kadar Fransız Bunalımı 325
Avusturyalı Don Juan'a Emir ve Karşı-Emir,
Haziran-Temmuz 1572 337
Mora Seferleri 344
3. *Venedik'in "İhaneti" ve Tunus'un İki Zaptı: 1573-1574* 354
Venedik için Savunma 354
Tunus'un Avusturyalı Don Juan Tarafından Alınması,
Bir Başka Sonuçsuz Zafer 357
Tunus'un Kaybı: 13 Eylül 1574 367
Nihayet Akdeniz'de Barış 375

V. İspanyol-Türk Ateşkesleri: 1578-1584

1. *Margliani'nin Elçiliği, 1578-1581* 382
Geriye Dönüş: II. Felipe'nin İlk Barış Girişimleri 382
Don Juan'ın Zamanında 385
Garip Bir Zafer Sahibi: Martín de Acuña 390
Giovanni Margliani 394
1581 Anlaşması 407

2. *Savaş Akdeniz'in Merkezinden Uzaklaşıyor* 413
Türkiye İran'a Karşı 414
İran'a Karşı Savaş 417
Türkler Hint Okyanusu'nda 426
Portekiz Savaşı, Yüzyılın Dönemeci 428
Alkazar Kebir 432
1580'deki Güç Denemesi 438
İspanya Akdeniz'i Terk Ediyor 441

VI. Akdeniz Büyük Tarihin Dışında

1. *Türklerin Sıkıntıları ve Güçlükleri* 446
1589'dan Sonra: Kuzey Afrika'da ve
İslâm Dünyasında İsyanlar 448
Türk Mali Bunalımı 458
1593-1606: Macaristan Cephesinde
Büyük Seferlerin Yeniden Başlaması 460
2. *Fransız İç Savaşlarından İspanya'ya Karşı*
Açılan Savaşa: 1589-1598 472
Akdeniz Fransası'nda Din Savaşları 472
İspanyol-Fransız Savaşı: 1595-1598 490
Vervins Barışı 495
3. *Denizde Savaş Olmayacak* 499
1591'de Gereksiz Telaş 500
Gian Andrea Doria Türk Donanmasıyla
Çarpışmak İstemiyor: Ağustos-Eylül 1596 509
1597-1600 511
1601'de Gereksiz Uyarı mı, Yoksa Kaçırılan Fırsat mı? 513
II. Felipe'nin Ölümü: 13 Eylül 1598 516

Sonuç 520

EKLER

Kaynaklar 531

1. *Elyazması Kaynaklar* 531
   I. İspanyol Arşivleri 533
   II. Fransız Arşivleri 537
   III. İtalya Arşivleri 541
   IV. Vatikan Arşivleri 548
   V. Raguza Arşivleri 548
   VI. Akdeniz ve Fransa Dışında Avrupa Arşivleri 550
2. *Harita Kaynakları* 552
   A. – Çağdaş Kaynaklar 552
   B. – Eski Kaynaklar 552
3. *Basılı Kaynaklar* 557
   A. – Büyük Belgesel Yayınlar 557
   B. – Temel Eserler 567
   C. – Zikredilen Kitapların Alfabetik Listesi 570

Dizin 625

GRAFİKLER

1. V. Carlos'un ve II Felipe'nin Anvers piyasasından aldıkları borçlar, 1515-1556 82
2. II. Felipe çalışırken, 20 Ocak 1569 503
3. II. Felipe çalışırken, 23 Ekim 1576 504

RESİMLER

1. Barbaros 18
2. V. Carlos [Charles Quint] 19
3. 1555'te II. Felipe 49
4. II. Felipe 50
5. Sixtus Quintus 271
6. Avusturyalı Don Juan 272
7 ve 8. İnebahtı Çarpışması 299
9. Bir Venedik Başı Ardesi (16. Yüzyıl) 300

Üçüncü Bölüm

OLAYLAR, SİYASET VE İNSAN

Olayları anlatan bu üçüncü bölümü yayımlamakta çok tereddüt ettim: Bu bölüm açık bir şekilde geleneksel bir tarihe bağlanmaktadır. Leopold von Ranke burada kendine özgü tavsiyeleri, kendi yazma ve düşünme biçimini kolaylıkla görebilirdi. Ancak bu arada, bütünsel bir tarihin yalnızca sabit konjonktürlerin veya yavaş değişikliklerin incelenmesine indirgenemeyeceği de doğrudur. Bu kalıcı çerçeveler, bu muhafazakâr toplumlar, imkânsızlıkların esiri olan bu ekonomiler, yüzyılların deneyine tâbi bu uygarlıklar, bir tarihi derinlikli olarak kuşatmanın bütün bu meşru biçimleri, bana göre insanlığın geçmişinin temelini oluşturmaktadır; en azından bugün, 1966'da, temel olarak görmekten hoşlandığımız şeyi oluşturmaktadır. Fakat bu temel bir bütünlük olmaktan uzaktır.

Ve böyle bir yeniden inşa o çağın insanlarını düş kırıklığına uğratırdı. 16. yüzyılın Akdeniz ve başka yerlerdeki seyircileri ve oyuncuları, kendilerini canlı bir dramın içinde hissetmişler ve bunun öncelikle kendi başlarına geldiğini düşünmüşlerdir. Bu bir yanılsama olabilir; bu muhtemel ve hattâ mümkündür. Fakat bu yanılsama, bütünsel bir gösteriye yönelik bu dikkat, hayatlarına bir anlam katmaktadır.

Olaylar birer toz zerresi gibidir: Tarihi kısa ışık huzmeleri gibi kat ederler; doğar doğmaz karanlığa ve çoğu zaman da unutulmaya mahkûm olurlar. Bunlardan her birinin –ne kadar kısa olursa olsun– bir şeye tanıklık ettiği, manzaranın bir köşesini, bazen de tarihin derin yönlerini aydınlattığı bir gerçektir. Ve bu sadece

siyasal tarih için geçerli değildir, çünkü her alan –siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel, hattâ coğrafi– bu olaysal göstergelerle, bu kesintili ışıklarla doludur. Önceki bölümlerde, sayfalar boyunca, bu etkili tanıklıklara başvurduk; bunlar olmasaydı, bazı şeyleri açık bir şekilde görmemiz mümkün olmazdı. Hiç kuşkusuz, ben olaylara düşman biri değilim.

Fakat üçüncü bölüme geçerken karşımıza çıkan sorun çok farklıdır. Burada amaç, olaysal tarihi aşan araştırmalar için bu tarihin yaydığı ışıklardan yararlanmak değil, üzerinde en çok düşünülen geleneksel tarih doğrultusunda, bu ışıklar birleştirildiğinde, bu mesajlar uç uca eklendiğinde, geçerli bir tarihin ortaya çıkıp çıkmadığını bilmektir –insanların *belli* bir tarihi. Bunda kuşku yoktur. Fakat bu tarihin, olaylar arasında yapılmış bir tercih olduğunu ve bunun en azından iki yönlü olduğunu bilmek gerekir.

Her şeyden önce, bu şekilde kavranan bir tarih yalnızca "önemli" olayları muhafaza etmekte ve kendisini ancak sağlam veya öyleymiş gibi sunulan noktalar üzerinde inşa etmektedir. Bu önem meselesi tabii ki tartışma konusudur. Açıklayıcı olay, Taine tarzına uygun anlamlı küçük olay önemlidir; fakat bu bizi sıklıkla anlatımımızın dışına, olayın kendisinin oldukça uzağına götürecektir. Henri Pirenne'in büyük zevkle söylediği gibi, sonuçları olan, uzağa sıçrayan ve yansıyan olay önemlidir. Bu noktada Alman bir tarihçinin[1] sözünü tekrarlarsak, 1453'te İstanbul'un alınması bir olay bile değildir ve Voltaire'in alaylı bir şekilde söylediği gibi, büyük Hıristiyan zaferi olan İnebahtı'nın (1571) hiçbir devamlılığı olmamıştır. Bu kanaatlerin her ikisinin de çok tartışmalı olduğunu söylemekte sakınca görmüyorum. Ayrıca, o dönemdeki insanların önemli saydıkları, bir dönüm noktası olarak kabul ettikleri, gerçek boyutu abartılmış olsa bile bir kopuş olarak gördükleri her olay önemlidir. Fransızlar için Saint-Barthélémy katliamı (24 Ağustos 1572) ülkelerinin tarihini ikiye bölmektedir ve Michelet bunu onların izinden giderek tutkulu bir şekilde söylemiştir. Oysa kopukluk, eğer böyle bir şey varsa, bize göre birkaç yıl sonra 1575'te, hattâ belki de 1580'de ortaya çıkacaktır. Nihayet,

[1] R. Busch-Zantner, *a.e.*

öncüllere bağlı ve devamları gelen olaylar, bir zincirin içinde yer alan bütün olaylar önemlidir. Fakat bu "dizgesel" tarih de bizatihi bir tercihin ürünüdür ve bu tercih bizzat tarihçi tarafından veya temel belgesel kaynaklara dayanılarak yapılmıştır.

Önümüze kabaca, oldukça sık halkaları olan iki zincir çıkmaktadır; bunlardan biri son 20 veya 30 yılın önemli araştırmaları tarafından oluşturulmuştur –ekonomik olayların ve bunların kısa konjonktürlerinin zinciri. Uzun zamandan beri birikerek oluşan diğer zincirse, geniş anlamda siyasal olayların zinciridir: Savaşlar, diplomatik antlaşmalar, iç olaylar ve altüst oluşlar. O dönemde yaşayan insanlar bunu diğer bütün olay dizilerine tercih etmişlerdir. Anlatıcıların bol olduğu, "gazetecilerin" belirmeye başladığı (Roma ve Venedik'teki *avvisi* redaktörleri olan *fogliottanti* gibi) bu 16. yüzyıldaki siyaset, oluşumuna tutkuyla katılan bütün bu seyircilerin bakış açısıyla oyunu yönetmektedir.

Bize göre bir değil, iki zincir vardır. Öyle ki, bu geleneksel alanlarda bile, Leopold von Ranke'yi bugün izlemek zor olacaktır. Ancak bu iki zinciri yegâne mümkün zincirler olarak düşünmek ve böylece çocuksu bir tuzak olan, bir diziyi diğeriyle açıklamak gibi bir tehlike söz konusudur. Oysa başka olay zincirleri de bulunmaktadır; toplumsal, kültürel ve hattâ kolektif psikoloji alanına bağlı olaylar.

Ekonomik ve toplumsal olanın kısa veya çok kısa dönemde diğer toplumsal gerçekliklere nazaran daha iyi tasnif edilebilir olması, daha şimdiden, bunları aşan bütünsel bir dizgenin taslağını çizmek, içerdikleri olayların ötesinde yapıları ve kategorileri araştırmak anlamına gelmektedir. André Piganiol, bu kitabın ilk yayımlanışından sonra bana yazdığı bir mektupta, seçilen dizgeyi tersine çevirebileceğimi yazmıştı: Olaydan başlamak, sonra onun parlak ve çoğu zaman sahte görünümlerini aşmak, arkasından yapılara, sonra da sürekliliklere ulaşmak. Kum saati tabii ki tersine döndürülebilir. Ve bu imge bizi uzun bir söylevden kurtaracaktır.

1. BARBAROS
Capriolo'dan, *Ritratti di cento capitani illustri*, Roma, 1596, f° 113, v°.

2. V. CARLOS [Charles Quint]
Arras koleksiyonundan.

I

1550-1559: BİR DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI VE BİTİŞİ

1550-1559 arasında iç açıcı olmayan yıllar hüküm sürmüştür. Beş veya altı yıldan beri askıya alınmış olan savaş yeniden sahneye çıkmaktadır. Bu savaş Akdeniz'in tamamında gerçekleşmemekle birlikte ona ait mekânı birçok kere şiddetli bir biçimde kat edecektir. Fakat bu çok da gönüllü olunmayan, tarihin akışına karşı sürdürülen bir savaştır. Almanya, İtalya ve Hollanda Avrupa için daha cazip alanlardır. Türkiye için de o sıralar en büyük meşguliyet sahası İran'dır. Demek ki İç Deniz bu yıllar boyunca özerk bir tarihe sahip değildir. Onun kaderi, komşu ve uzak bölgelerin kaderine bağlanmıştır. Bu bağlantılar bizim için hayati öneme sahiptir. 1558-59'da, bu zor yılların bunalımıyla birlikte bağlantılar koptuğunda, Akdeniz kendi savaşlarını üretmekte yalnız başına kalacak, bu işe büyük bir şevkle sarılacaktır.

1. Savaşın Kökenlerinde

1545-1550: Akdeniz'de Barış

1550'de deniz uzunca bir yıl barış içinde yaşamaktaydı. Savaşlar birbiri ardınca dinmişti. 18 Eylül 1544'te[1] Crespy-en-Laonnois barışı V. Carlos [Charles Quint] ile I. François arasında imzalanmıştı; aceleye getirilen, samimi olmayan bu sözleşme, hanedan entrikalarıyla çabucak çökecektir; fakat gene de sürekli bir barış kurabilmiştir. Bir yıl sonra, 10 Kasım 1545'te, nispeten kolayca sonuca ulaşan bir pazarlıktan sonra Ferdinando Türklerle bir barış sağlamıştı.[2] Padişah, bunun rakibi için onur kırıcı olmasını istemiştir: bu nedenle sözleşmede Türkiye'ye haraç ödenmesi de yer almıştır. Fakat bu tedbir diğer hepsinden daha fazla olmak üzere, Doğu'da olduğu kadar Batı'da da Akdeniz'i savaşlardan uzak tutma yönünde işlemiştir. 1545'ten itibaren Fransa, Akdeniz'den yirmi beş kadırga çekebilmiş ve bunlar Paulin de la Garde'ın komutasında, kuzeyde Wight adasına çıkartma denemesine katılmak üzere Cebelitarık'ı geçebilmişlerdir.[3] Savaş konusundaki bu geçici hevesler de kendi hesapları adına sönmüştür: Haziran 1546'da Ardres'de Fransa ile İngiltere bir anlaşmaya varmışlardır.[4]

Mali gereksinimler bu sükûnete dönüşü mecbur kılmıştır. Ve aynı zamanda bazı etkili tesadüfler: Yüzyılın ilk yarısının büyük savaşçı isimleri birbiri ardına sahneden çekilmekteydiler. Luther

---

[1] Meaux'ya kadar ulaşan imparatorluk askerlerinin istilasından sonra, Ernest Lavisse, *Hist. de France*, V, 2, s. 116. 18 Eylül, Jean Dumont, *Corps universel diplomatique*, Amsterdam, 1726-1731, IV, 2, s. 280-287, S. Romanin'in yanlış olarak yazdığı gibi 18 Kasım değil, *Storia documentata di Venezia*, Venedik, 1853-1861, VI, s. 212.

[2] *A.E.* Esp. 224, Felipe'den Juan de Vega'ya, Madrid, 5 Aralık 1545, Romalıların kralı ile Padişah arasındaki ateşkese dair, f° 342. Ateşkesin 1547'de yenilenmesi hakkında B.N., Paris, Ital., 227.

[3] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 117; Georg Mentz, *Deutsche Geschichte, 1493-1618*, Tübingen, 1913, s. 227.

[4] *Age.*, s. 117 (8 Haziran), Henri Hauser ve Augustin Renaudet, *Les débuts de l'âge moderne*, 2. basım, 1946, s. 468.

18 Şubat 1546'da ölmüş, aynı yılın temmuzunda, Cezayir "kralı" iken 1533'ten itibaren Padişahın bütün donanmalarının efendisi, Kapudan Paşa olmuş Barbaros'un roman gibi hayatı sona ermiştir.[5] 27-28 Şubat 1547 gecesinde[6] İngiltere Kralı VIII. Henri'nin, 31 Mart'ta ise I. François'nın sıraları gelmiştir.[7] Yeni kadroların ve insanların işbaşına geçmeleri yeni siyaset ve fikirler anlamına gelmektedir; buna bağlı olarak barışın kârlı çıktığı bir duraklama dönemi meydana gelmiştir.

Akdeniz'de bu geçici yatışma, İç Deniz'in yüzyıllardır benzerini görmediği bir dizi felaketin yerini almıştır. Gerçekten de, korsanların alışılmış yağmalarına ve kıtasal savaşlara rağmen uzun zamandan beri Akdeniz'e bir düzen, hiç olmazsa belli bir düzen gelmiştir. En azından 12. yüzyıldan beri burası bir Hıristiyan gölü olmuştur. Hıristiyanlık Kuzey Afrika'da tüccar ve askerleriyle, Doğu Akdeniz'de [Levant] adasal dayanak noktaları, her yerde de güçlü donanmaları aracılığıyla, seyrüseferlerinin ve uygarlıklarının en büyük kârları sağlayabilmeleri için, kendi karasal alanlarına itilen ve zapt edilen bir İslâm'ın karşısında hükmünü muhafaza edebilmiştir. Oysa bu düzen çökmektedir. Engellerin bertaraf edilmesiyle (Doğu Akdeniz'de 1522'de Rodos'un düşmesi, Küçük Afrika'da Cezayir'in 1529'da tam anlamıyla azat olması), denizin kapıları Türk donanmasına açılmıştır. Türkler bu tarihe kadar, 1480'deki Otranto yağması gibi maceralar hariç, bu denizde hiç tehlikeye girmemiştir. Fakat 1534-1540 ve 1545'e kadar olan dönemde dramatik bir mücadele durumu tersine çevirecektir: Berberî korsanlarla birleşen, onların en ünlüsü olan Barbaros tarafından yönetilen Türkler, Akdeniz'in neredeyse tamamında üstünlüğü ellerine geçirmeyi başaracaklardır.

---

[5] Osmanlı donanmasının başına atanması (1533) ve ölüm tarihi hakkında, Charles-André Julien, *H. de l'Afrique du Nord*, Paris, 1931, s. 521. Hayatı hakkında bazen çok doğru, çok renkli, romanlaştırılmış kitap, Paul Achard, *La vie extraordinaire des frères Barberousse, corsaires et rois d'Alger*, Paris, 1939.

[6] O. de Selve, *a.e.*, s. 95; S. Romanin, *a.e.*,VI, s. 23.

[7] E. Lavisse, V, 2 s. 122; S. Romanin, VI, s. 222; O de Selve, s. 124 ve 126.

Bu muazzam bir olay olmuştur, imparatorluğun Fransa'ya veya Almanya'ya karşı yürüttüğü mücadelelerin gürültüsü, V. Carlos'u tarihinin arka planına atmıştır. Bu çok büyük hatadır, çünkü bu büyük deniz ilerlemesinin başlangıç dönemi, I. François'nın Kanuni Süleyman'a yaklaşması (1535), sonra da Venedik'in ilk liga esnasında (1538-1540) V. Carlos ile ister istemez ittifaka girmesiyle birlikte denizin tüm yazgısıyla oynanmış bulunmaktadır. Oyun, Hıristiyanlık için hemen hemen tamamen kaybedilmiştir. Bunun kabahati iç parçalanmalarda, San Marco Cumhuriyeti'nin doğuştan düşmanı olan ve kendisine emanet edilen her türlü tezgâhı kurmaya yatkın Prens Doria'da; Venedik ile sadıkane bir ittifaka girmeyi ne istemiş ne de becerebilmiş olan V. Carlos'un bizzat kendisindedir. Bir kez daha küçük tedbirlerin etkililiğine inanan Habsburg diplomasisi Barbaros'u ihanete ikna etmek üzere nihayetsiz pazarlıklara girişmiştir. Tatmin edici bir ödül karşılığında ihanet edecek midir, etmeyecek midir? Ve eğer ihanet ederse, bedeli ne olacaktır? Tüm Afrika kıyılarını mı talep edecektir, yoksa sadece ona önerilen Bougie, Trablus ve Bone [Annaba] ile mi yetinecektir?[8] Nihayetinde arkadan çevrilen oyunlar hiçbir şeye engel olamayacaktır: Doria 27 Eylül 1538'de[9] Barbaros'un kadırga ve futularına karşı savaşmaksızın Preveze savaş alanını terk etmektedir.

1538 Hıristiyan bozgunu 1571 Türk felaketiyle karşılaştırılamaz denilmiştir; birincisi bir geri çekilme, bir prestij kaybıdır. Göreceğiz. Sonuçları bir yüzyılın üçte birinden fazla sürmüştür. 1540'ta Venedik ligayı terk etmekte, Fransız diplomasisinin yardımıyla sağlanan ayrı barışın bedelini ağır bir biçimde ödemeyi kabul etmekteydi. Oysa Venedik donanması olmaksızın Batı

[8] C. Capasso, "Barbarossa e Carlo V", *Rivista storica ital.*, 1932, s. 169-209.

[9] *Age.*, s. 172 ve dipnot 1; C. Manfroni, *Storia della marina italiana.* Roma, 1896, s. 325 *vd.*; Hermann Cardauns, *Von Nizza bis Crépy*, 1923, s. 24 ve 29; C. Capasso, *Paolo III*, Messina, 1924 s. 452; Alberto Guglielmotti, *La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560*, Floransa, 1876, c. II, s. 5 *vd.*

koalisyonunun, Katalan kıyıları boyunca veya Balear adalarını yağmalamakta acelesi olan Fransız donanmasıyla, kısa bir süre sonra güçlenen Türk donanmasına karşı koyması imkânsızdı. Akdeniz'deki Hıristiyanların ortak selâmeti böylece ciddi olarak tehlikededir, Türk ilerlemesi artık Malta ve Sicilya kapısında savaşmayacak, buraları aşacaktır. Hıristiyanlık denizde pek etkili olmayan, fakat maliyeti ağır bir savunmaya mahkûm olmuştur. Artık yalnızca korsan baskınları düzenlemekte veya mevsim yaklaşırken düşman hatlarının arkasına vakitsiz birkaç baskın yapabilmektedir. Bu yöndeki çabaların en büyüğü V. Carlos'un Cezayir Seferi, 1541'de kentin ve koruyucu "azizler"inin önünde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun gerçek veçhesi Türk donanmasının Nice'i zapt edip, 1543-44 kışını Toulon'da geçirmesiyle ortaya çıkmıştır.[10] Bu, En Hıristiyan Kral'a karşı öfkelenmek için olduğu kadar, umutsuzluğa kapılmak için de bir nedendir.

Müslümanlar böylece birçok yüzyıldan sonra denizin bütün verimli bölgelerini yeniden işgal etmektedir. Herakles sütunlarına, hattâ daha ötelerine, Sevilla kapılarına ve zengin Amerikan gemi yüklerine kadar; artık ondan çekinmeden Akdeniz'de dolaşmak mümkün değildir; eğer müttefikleri Marsilyalılar, uyrukları Raguzalılar, tarafsızlıkta inat eden işadamları Venedikliler gibi onun lütfuna mazhar olunmamışsa. Ve deniz maceracıları, kendilerini en güçlüye sunmaya hazır olan dönmeler güruhu Müslümanlara yönelmektedir. Onlar en hızlı teknelere, en kalabalık ve en iyi yetişmiş kürekçilere, nihayet Akdeniz'in yeni kentlerinin en güçlüsüne sahiptirler: Kuzey Afrika korsan macerasının merkezi Cezayir'dir.

Acaba bu söylenilenlerin anlamı, İstanbul'da, bu zaferin istendiği, bu işin tartılarak bilincine varıldığı mıdır?[11] 1545'teki Türk siyaseti daha çok bunun tersini düşündürtmektedir, imparatorla varılan ateşkes, sonuç olarak Crespy barışı ile açıklanabilir: Fran-

[10] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 112.

[11] N. Iorga, *G. des osm. Reiches*, Gotha, 1908-1913, III, s. 76 *vd.* Türk siyasetinin Batı'daki tavrı ile Asya'daki anlaşmazlıklar hakkında, *age.*, s. 116 *vd.*

sızların hedef saptırmaksızın imparatorun güçlerinin üstesinden gelmeleri imkânsızdır. Demek ki Kanuni Süleyman'ın henüz fethedemediği Macaristan'ın küçük kısmından şimdilik vazgeçmesi gerekiyordu. Fakat denizde de tavizler verilmiştir ve daha şaşırtıcı olanı, Türklerin avantajlarından yararlanmamalarıdır. 1560'a kadar hiçbir büyük karşılaşma olmayacaktır. Acaba bunun nedeni Barbaros'un ölmüş olması mı, yoksa Türklerin İstanbul'dan binlerce fersah ötede, dağlık, boş, savaşın her kış düğümlendiği, ordunun iaşesi için muazzam kervanlara ihtiyaç duyulan bir bölgede İran'a karşı güç bir savaşa girişmeleri midir? Kanuni'nin isyan eden şehzadesi Mustafa'ya karşı giriştiği bir hanedan kavgası[12] ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı girişilen gerçek bir savaşla (Diu'nun ikinci kuşatması 1546'dadır)[13] 1545 İran Savaşı'nın daha da karmaşık hale gelmesi, güçlü Türk makinesini Akdeniz'e sırtını dönmek zorunda bırakmıştır.

Birilerinin felaketi diğerlerinin mutluluğu olmaktadır: Akdeniz kentleri soluk almaya başlamışlardır. Sicilya'da olduğu gibi temkinli davrandıklarında,[14] bu boşluktan güçlenmek üzere yararlanmaktadırlar. Gemileri Akdeniz'de cirit atmaktadır. Hattâ 1535'ten beri kaybolmuş olan Kuzey teknelerinin buraya yeniden gelmelerini tahrik bile etmektedirler.[15] Bunlar İngiltere'den dönen, fırsat çıktığında Fas limanlarına kadar gitmekte tereddüt etmeyen Floransa veya Venedik *navele*rine katılmaktadırlar. Acaba iki kıyı arasındaki, denizin iki farklı dini arasındaki bağların yeniden kurulması barış mıdır?

Africa* Olayı

Evet, ama Akdeniz'de barış aynı zamanda hiç de eksik olmayan korsanlık için yeni bir atılım demektir. Doğal olarak bunu rakamlarla desteklenmiş bir biçimde ölçmek söz konusu değildir. Fakat

[12] *Age.*, s. 117.
[13] Bkz. II. cilt, s. 304, dipnot 25.
[14] Bkz. II. cilt, s. 730-735.
[15] Bkz. II. cilt, s. 401 *vd.*
* Tunus Saheli'nde bir kent. (ç.n.)

düzenli bir dosya içerisinde başvuru kaynaklarının yakınlığı, küçük savaşın serbest bir şekilde Akdeniz'in merkezî bölgelerinde gidiş gelişlerinde artışı gösterebilir. O dönemin insanlarından biri olan Pedro de Salazar'ın 1570'te yayımlanmış olan kitabında,[16] bu yaz yağmacılarından bazılarının deniz gezilerini izlemek mümkündür: Turgut Reis'in etrafında gruplanmış filoya ait olan iki Türk futasıyla bir çektirinin üsleri Tunus Saheli'nde ve Cerbe'nin güneyinde bulunmaktadır. 1550 Haziranı'nda –haziran korsan için iyi zamandır– bu üç gemi Napoli körfezinin girişinde Ischia yakınlarında dolaşmakta, Sicilya'ya doğru harekete geçen Don García de Toledo komutasındaki İspanyol donanmasının artçılarını gözetlemektedirler. Önce bir iaşe gemisi tehlikesizce ele geçirilmiştir, (kadırgaların arkasında her zaman, koruması zor yuvarlak teknelerden meydana gelen levazım tekneleri bulunmaktadır). Sonra bir Hıristiyan fırkateyn de aynı akıbete uğramıştır. Daha sonra Napoli açıklarında, Ventotene ile Ponza adalarının arasında, hacılarla dolu bir kayık ele geçirilmiştir. Yolculuk arkadaşlarından ayrılan fırkata Cerbe'ye dönmüştür. İki futa kuzeye doğru yollarına devam ederek Tiber ağzında gözükmüşler, sonra da Elbe adasına doğru dümen kırmışlardır. Fakat durumu iyi olmayan biri Bone'a, oradan da ganimetini satacağı Cezayir'e dönmüştür. Diğeri ise yolculuğuna devam etmiştir. Piombino açıklarında, Turgut'un dört kalyotasıyla bir ara birlikte seyretmiş ama sonra onları terk ederek İspanya'ya yönelmiş ve ganimet elde etmenin zor olduğu Korsika kıyılarına ulaşmıştır. Burada dönmeye karar vermiş, Sardinya ve Bone kıyılarını bordalayarak Bizerte'ye varmıştır. Cezayir'e ağustosta gelmiştir. Bu yolculuğun öyküsünü onla, yirmiyle çarpalım, kendi cephelerinden iş yapan Hıristiyan korsanları düşünelim,[17] bu durumda 1550'li yıllarda korsanlığın deniz hayatının üzerindeki ağırlığı hakkında bir fikre sahip olabiliriz.

---

[16] *Hispania victrix*, Medina del Campo, 1570.

[17] Charles Monchicourt, "Épisodes de la carrière tunisienne de Dragut, 1550-1551", *Rev. Tun.*, 1917, Jean Moret'nin maceraları hakkında ayrı basım, s. 7 *vd.*

Kuşkusuz büyük armadaların tehditleri göründüğünde, hiçbir şey bununla kıyaslanamaz. Korsanlık küçük imkânlarla yetinmekte; kentlerin, tahkimatların, savaş filolarının iyice uzağında durmaktadır. Deyim yerindeyse, bazı kıyılarda asla macera aramazlar. Fakat diğer bazıları için, örneğin Sicilya ve Napoli kıyıları onların "ayrıcalıklı" hedefleridir; buralarda gerçek bir insan avı sürdürülmektedir. Bu aynı zamanda, Africa korsanları için hiç de daha geciktirilemeyecek bir buğday avı, bizzat *caricatori*lerin kendine olmadığı zaman, Sicilya'nın güneyinde *caricatori* teknelerine yönelik bir saldırı demektir.

Sicilya buğdayına el koyan bu korsanlardan en tehlikelisi Turgut'tur. Rum kökenli bu korsan 50 yaşlarındadır ve ardında, 1544'te Barbaros bizzat geri alma pazarlığını yaparken, dört yıl Ceneviz kadırgalarında kürek çekmek suretiyle esarette geçen uzun bir maceralı yaşam bulunmaktadır.[18] 1550'de Cerbe'ye yerleşmiştir.[19] Yolculuklarının arasında buraya gelmekte, reisleriyle birlikte burada kışlamakta, tayfalarını buradan sağlamaktadır. Fakat yalnızca Cerbelilerin tahammüllerine mazhar olarak, 1550'de tam zamanında, Tunus Saheli'ndeki küçük Africa kentini ele geçirmek üzere iç kavgalardan yararlanmıştır. Safakes'in kuzeyinde, yaklaşık olarak Kayrevan hizasında olan, ağaçsız ve bağsız çıplak bir burun olan Africa, eskiden Fatımiler döneminde ihtişamlı bir döneme tanıklık etmiştir. Gözden düşmüş, kentten çok kasaba haline gelmiş olan burası Turgut açısından, sularının ve kötü surlarının sağladığı sığınakla, Sicilya yolu üzerinde yararlı bir liman olmaktadır. Ve daha iyisini beklerken, kendine ait bir ev!

Bu el değişikliği, Sicilya kapısının diğer kıyısındaki yöneticileri derhal telaşa düşürmeye yetmiştir. Cenova tarafından haberdar edilen Napoli kral naibi, küçük limanın zaptı haberini hemen aktarmıştır; *luogo forse di maggior importanzia che Algieri* denilmektedir.[20] Bir çırpıda bunun abartı olduğunu haykırmalıyım.

---

[18] *Age.*, s. 11. Turgut'un hayatı hakkında Türk tarihçi Ali Rıza Seyfi, *Turgut Reis*, 2. basım; İstanbul, 1910 (yeni harflerle, 1932).

[19] *Age.*, s. 11.

[20] *Archivio storico ital.*, c. IX, s. 124 (24 Mart 1550).

Turgut'un ilerlemesini gündeme getiren, yalnızca Batı Akdeniz'in iaşesinde vazgeçilmez olan Sicilya kıyılarının güvenliği değildir. Aynı zamanda, Hafsilerin gerilemekte olan krallıkları "Tunus"tur; İspanya'nın koruyabildiği (La Goulette *presidio*sunun sayesinde) ve gerektiğinde hizaya sokabildiği için hoşgördüğü, efendileri tarafından kötü yönetilen bu ülkedir. Oysa aynı Tunus, henüz zengin ve Sicilyalılar tarafından kıskanılan bu İfrikiyye, belki de daha tutarlı ve güçlü bir şekilde Türk tarzına göre örgütlenecektir. V. Carlos, bir yıl önce buraya yerleşmiş olan Barbaros'u buradan söküp atabilmek üzere, 1535'te Tunus'a bizzat gitmiştir.[21] Türkiye'nin bir gün doğrudan destek olabileceği Turgut'un komşu evi ele geçirmesine göz yumulacak mıdır? Cezayir'in hızlı gelişmesi hatırlardadır. Africa yalnızca bir başlangıçtan ibaret olabilirdi.

V. Carlos 12 Nisan'da (demek ki çabucak haberdar edilmiştir) Brüksel'den yazdığı bir mektupta, Padişaha Turgut'un faaliyetlerini şikâyet etmektedir. Reis ateşkesi bozmuş değil midir? O sıralar Ferdinando'yu temsilen İstanbul'a giden elçi Malvezzi, ayrıca V. Carlos'tan da talimat almıştır.[22]

Ancak nisandan itibaren, Turgut işe başlamaya hazırlanmaktadır. 500 Türkten meydana gelen bir garnizonu Africa'da bıraktıktan sonra, ayın 20'sinde Porto Farina'dadır. Sicilya kaynaklı bir haber, onun burada otuz beş yelkenlisiyle bulunduğunu bildirmektedir ve teknelerini hazır hale getirip, hava da uygun hale gelir gelmez korsanlığa çıkacağını işaret etmektedir.[23] Prens Doria'nın kadırgalarının beklendiği Napoli'de hemen büyük bir endişe belirmiştir. Doria Napoli'ye ancak büyük bir gecikmeyle, 7 Mayıs'ta varabilmiştir.[24] On gün kadar önce, 29 Nisan'da Turgut'un Messina önlerinde tahıl teknelerine karşı pusuda[25] olduğu haber ve-

---

[21] F. Braudel, "Les Espagnols et l'Afrique du Nord de 1492 à 1577", *Revue Africaine*, 1928, s. 352 *vd.*

[22] Carl Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, Leipzig, 1846, III, s. 3-4 (12 Nisan 1550).

[23] *Archivio storico ital.*, IX, s. 124 (20 Nisan 1550).

[24] *Age.*, s. 126-27.

[25] *Age.*, s. 125.

rilmiştir. Bundan sonra Turgut'un gemileri grup halinde veya üç tanesinin yolculuğunu yukarıda anlattığımız gibi, ayrı olarak Hıristiyan kıyılarının açıklarında dolaşmaya devam etmişlerdir. Ve gözcüler onlara zamanında haber vermeyi beceremektedirler. 7 Mayıs'ta Napoli'de[26] korsan hakkında, onun batıya yöneldiğinden, belki de İspanya yolunu tutmuş olduğundan başka bir şey bilinmemektedir.

Demek ki bir karşılık vermek tabiiydi. V. Carlos'un "Kaptan Paşa"sı yaşlı prens Doria, 7 Mayıs'ta Napoli'ye kötü donatılmış (en azından 1.000 kürekçisi eksiktir), ama bir asayiş görevini yürütmeye fazlasıyla ehil kadırgalarıyla gelmiştir. Teknelerde 2.000 piyade bulunmaktadır.[27] Doria 11 Mayıs'ta Napoli'yi terk ettiğinde,[28] niyeti Turgut'un yokluğundan yararlanarak Africa'yı ele geçirmektir. Ancak işe Kuzey Afrika'daki küçük Manastır limanına saldırmakla başlamış, burada sandığından çok daha fazla güçlükle karşılaşmış –eğer daha mahir bir savunma olsaydı, İspanyol piyadesinin tümü yok olurdu–[29] ve bunu bir uyarı olarak kabul etmiştir. Africa'ya bir harekâta girişmeden önce, orada kendisini topların ve çakmaklı tüfeklerin beklediğini bildiğinden takviye olarak 1.000 İspanyol askerini ve kuşatma için gerekli topları getirmeleri için 24 kadırgasını Napoli'ye göndermiştir. Bunun dışında seferî güçlere komuta etmek üzere bir general atanmasını istemiştir: deneyimli bir asker olan Sicilya kral naibi Juan de la Vega, 3 Temmuz'da bu göreve atanmıştır.[30]

Bu önlemler Napoli'nin bütün Haziran boyunca hazırlık ve heyecan ateşiyle yanmasına yetmiştir. Fransisken rahipler konvoya *con grandi crucifissi e con grande animo di far paura e quei cani* katılmaktadır. Ve herkes "dövüşmeye veya ölmeye tamamen kararlı

[26] *Age.*, s. 126-27.
[27] *Age.*, s. 127 (11 Mayıs 1550).
[28] *Age.*
[29] *Age.*, s. 129-130 (10 Haziran 1550).
[30] *Age.*, s. 132 (5 Temmuz 1550).

olarak" yola çıkmaktadır.[31] Kısacası, bugün dediğimiz gibi moral mükemmeldir.

28 Haziran'da kuşatma başlamıştır.[32] Hemen hemen üç ay sürmüştür. Ancak 10 Eylül'de ve sadece seyirci olan Doria ile denizcilerinin bakışları altında, İspanyollar, İtalyanlar ve Malta Şövalyeleri Africa'yı ele geçirebilmişlerdir.[33] Bu iş kolay olmamıştır: Bu kuşatma esnasında 500 şövalyelik yeni bir takviye istenmiş ve Floransa dükünün *proveditore*si tarafından Pisa'ya gönderilen fatura, seferî güçlerin ne gülle, ne de barut tasarruf ettiklerini göstermektedir.[34]

Ancak bu küçük bir başarıdır. Turgut devre dışı kalmıştır. Fakat Sicilyalılar bu kayıp durağı, güneyin göçebeleriyle bazı karanlık bağlar kurarak ancak birkaç yıl muhafaza edebilmişlerdir, bağları kurmak kolaydır ama boşunadır.[35] Malta şövalyeleri buranın korunmasını üstlenmeyi istemediklerinden, küçük yer yıkılmış ve garnizondaki askerlerin oldukça garip bir isyanından sonra surlar da lağım atılarak yok edilmiştir.[36] 4 Haziran 1554'te[37] burayı işgal altında tutan birlikler Sicilya'ya çekilmişler ve her şey birbirine bağlı olduğundan, buradan da Siena savaşına katılmak üzere hareket etmişlerdir.[38]

---

[31] *Age.*, s. 131 (16 Haziran 1550).

[32] E. Mercier'nin hatalarının tersine, *Hist. de l'Afrique septentrionale*, Paris, 1891, s. 72.

[33] *Archivio storico ital.*, c. IX, s. 132; C. Monchicourt, agm., s. 12.

[34] A.S. Florence, Mediceo, 2077, f° 45.

[35] Africa valisi ile Şeyh Süleyman bin Said arasındaki anlaşma; 19 Mart 1551, Simancas E° 1193.

[36] E. Pélissier de Raynaud, *Mém. historiques et géographiques*, Paris, 1844, s. 83.

[37] Charles Monchicourt, "Études Kairouanaises", 1. kısım, "Kairouan sous le Chabbia", *Revue Tunisienne*, 1932, ss. 1-91 ve 307-343; 1933, ss. 285-319.

[38] İspanya'daki birliklerin tahliyesi, Alphonse Rousseau, *Annales tunisiennes*, Cezayir, 1864, s. 25, bu yanlıştır; E. Pelissier de Raynaud, *a.e.*, s. 83; Charles Féraud, *Annales Tripolitaines*, Paris, 1927, s. 56.

1550'de Augsburg'da kafasında başka birçok kaygı bulunan imparator, durumu işte bu dar ölçekten görmüştür. Bu kaygılar ailesi ile Almanya'daki siyasal ve dinsel durumun yarattığı kaygılardan ibaret olsa bile. Ancak gene de 31 Ekim'de Padişaha uzun bir mektup yazarak[39] Turgut'un eylemlerinden yeniden yakınarak, bunların ateşkes kurallarıyla açıkça çeliştiğini bildirmiştir ve neden müdahale etmek zorunda kaldığını açıklamıştır. Sonuç olarak âdeta bir özür dileme mektubudur. Çünkü imparator Türklerle ne pahasına olursa olsun bir barış siyasetine hiçbir zaman 1550'de olduğu kadar sıkı sıkıya sarılmamıştır, çünkü bu siyaset olmaksızın iradesini Avrupa'ya ve Almanya'ya dikte ettirmesi mümkün değildir. Bir korsanı, bir yasadışı olanı hizaya getirmek, çağın kurallarına göre zorunlu olarak Padişaha yönelik bir teşebbüs olmamaktadır. Ateşkes her gün bu duruma uyarlanmak zorundaydı ve uyarlanıyordu. Böylece V. Carlos, Africa olayının önemine inanmadı. Bu kötü bir hesaptı, çünkü ertesi yıl Türkler güçlü bir cevap vereceklerdir. Fakat bu konuda Africa olayından çok daha vahim nedenler etki etmiştir. Africa bir bahaneydi, başka bir şey değil.

Mühlberg'in Yarını ve Sonrası

Bu noktada net görebilmek için geriye, 1544, 1545, 1546 yıllarındaki gözle görülür barışa, daha sonra tek bir darbede Almanya ile Avrupa'nın kaderini (böylesine hareketli bir kader ne kadar saptanabilirse) ve sonuç olarak da Akdeniz'in kaderini belirleyen 20 Nisan 1547 tarihli büyük Mühlberg savaşına geri dönmek gerekir. İmparator için bu, Pavia'dakinden bile büyük bir zaferdi. Almanya artık onun malı haline gelmişti, oysa geçmişte V. Carlos açısından eksik olan âdeta hep Alman dünyasının düzenli desteği idi. Bu zafer aynı zamanda bir mucizeydi de: Bütün güçlükler sanki uzun zamandan beri düşlenen planın gerçekleşmesine hizmet etmek isterlermişçesine törpülenmişlerdi. 18 Eylül 1544'te Fransa

[39] C. Lanz, *a.e.*, III, s. 9-11.

ile olan savaş bitmişti. Aralık 1545'te[40] Trento'da yeniden Ruhani Meclis toplanmış ve Kilise kesin bir noktayı aşmıştı. Kasımda Türklerle ateşkes yapılmıştı. Haziran 1545'te[41] Papalık, nihayet imparatorlukla bir ittifak imzalamıştı, böylece zaten Almanya Protestanlarına karşı var olan fiilî bir anlaşmanın değerli takdisi ortaya çıkmıştı, fakat Roma bu ittifaka rağmen ne V. Carlos'un güçlü Smalkade Ligasına karşı yürüttüğü erteleme siyasetinden ne de imparatorluk kendine karşı bazen hasım, bazen de dost olan Roma'nın çok özel gücü karşısında temkinli davranmaktan vazgeçmişlerdi. Mart 1545'te Worms Dieti'nde[42] kardinal Farnèse'nin müzakerelere başlamasıyla, bu kez her şey aydınlanmıştı. Öte yandan, Roma'nın desteği, birlikler ve para –üç yüz bin dukadan fazla– anlamına gelmekteydi, tabii bunlara İspanya'daki Kilise gelirlerinin yarısını, Roma'da denildiği gibi *mezzi frutti*yi katmaksızın. İşte mali bir zafer.[43]

Ancak imparator ilk darbelerini indirme kararını gecikmiş olarak almıştı, herhalde kâğıtların içinde boğulan bir kançılarya ile silâhlanmanın alışılmış yavaşlığından dolayı. Eylül 1545'te Roma'da[44] güzel mevsimin kayıp gitmekte olduğunu gören, o sıralar imparatorluk elçisi olan Juan de la Vega sabırsızlanmaktadır. Fransa'nın tarafsızlığı, hattâ yarı suç ortaklığıyla, Türkiye'nin tarafsızlık demeyelim, ama eylemsizliğiyle ne kadar da güzel bir müdahale fırsatı bulunmaktadır. Eylülde Juan de la Vega sekreteri Pedro de Marquina'ya, hükümdara okuması için uzun bir raporu götürmesi emrini vermiştir. Bu söylevde ne kadar da düş ve ütopya vardır! Zafer kazanılırsa, V. Carlos'un imparatorluğu irsî devlet

---

[40] S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 214; 13 Aralık 1545, P. Richard, *H. des Conciles*, Paris, 1930, c. IX, I, s. 222.

[41] P. Richard, IX, I, s. 214.

[42] *Age.*, s. 209 *vd.*

[43] *Age.*, s. 214 ve Buschbell, "Die Sendung des Pedro Marquina...", *Span. Forsch. der Görresgesellschaft*, Münster, 1928, I, 10, s. 311 *vd.* 1547'de tavizler, J. J. Döllinger, *Dokumente zur Geschichte Karls V...*, Regensburg, 1862, s. 72 *vd.*

[44] Zikr. Buschbell, *agm.*, s. 316.

haline getirmesi gerekmektedir, *y quittar aquella cirimonia de election de manera que viniesse hereditario el imperio como los otros estados*. Sonra papa, imparator ve Fransa kralı İngiltere'yi fethetmek ve Macaristan'ı da Türklerden geri almak üzere ittifak kurabileceklerdir. Fransa Milano'nun telafisi için Boulogne'u geri alacaktır. Orléans düküne, Ferdinando'nun kızlarından biriyle çeyiz olarak, yeniden fethedilmiş Macaristan gidecektir. Tasarılar, hülyalar, sarhoşluklar, ama o dönem imparatorluk ve Papalık çevrelerinde ilginç bakış açılarına yol açmıştır. Kendine karşı bölünmüş 16. yüzyıl dünyasında, bazı zihinlerin tekrar birlik olma düşüncesi ile eski Haçlı rüyalarına ne derece saplandıkları bilinemez. V. Carlos'un bizzat kendisi bu hareketler olmaksızın anlaşılamaz.

Fakat bir dünyayı, Akdeniz dünyasını incelerken, bir başka dünyada, Almanya'nın dünyasında bu yüzyılın ortasında ne kadar belirleyici olursa olsun kaybolmak gibi bir niyetimiz bulunmamaktadır. Amacımız, Alman ve Alman dışı koşullar tarafından ve öncelikle de bizzat Akdeniz'in savaş dışı bırakılmasıyla, uzun zamandan beri hazırlanan savaşın Almanya'da nasıl patlak verdiğinin anlaşılmasıdır; imparatorun zaferini nasıl hazırladığını, ama aynı anda bizzat bu zaferin onun hasımlarının yakınlaşmalarına nasıl yol açtığını göstermektir: Bir araya gelen bu çabalarla Avrupa'da ona karşı kurulan denge bir kez daha altüst olacaktır. Bizi ilgilendiren Almanya'da başlayan savaşın, yavaş yavaş komşu Avrupa'ya ve Akdeniz'e yayılmasıdır. Bu, görünür olmasına rağmen hiçbir zaman açığa çıkartılamamış olan, 1547 Nisanı'nda uzak Mühlberg olaylarıyla, üç yıl sonra Akdeniz'deki savaşın yeniden belirmesi arasındaki bağdır.

24 Nisan 1547'de Elbe'nin sisleri arasında elde edilen bu zafer imparatora tam olarak ne vermiştir? Her şeyden önce tartışılmaz bir başarının prestijini; bu o kadar beklenilmeyen bir şeydi ki, ilk önce bizzat galibi şaşırttı. Zaferin kazanılmasının nedeni, savaşın çok iyi yürütülmesinden kaynaklanmıyordu; sırrı iyi saklanmamış, yavaş yavaş getirilen birliklerin birikmesi muhafız takımı olmadan, büyük topların taşınmaları engellenebilirdi.[45] Fakat bölün-

[45] S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 221, Lorenzo Contarini'nin 1548 tarihli muh-

müş olan Protestanlar, son anda Saksonyalı Maurice'in ihanetiyle çılgına dönerek düşmanın elinde şeflerini ve binlerce adamlarını bıraktılar. Geri çekilmeleri tam bir yıkımdı.[46] Bu sayede V. Carlos "15 yıldan beri en büyük sıkıntısı" olan şeyden, Protestan Almanya'nın prensler örgütü olan, Roma'ya ve imparatorun iradesine isyan eden Smalkade Ligası'ndan kurtulmuş oluyordu.[47]

V. Carlos bu mağlup Almanya'yı siyasal ve dinsel düzlemde örgütlemeye karar vermiştir ve bu, büyük Augsburg Interim'i (1548) ile, ondan hiç de daha az büyük olmayan imparatorluk veraseti sorununu doğurmuştur. Bu sonuncusu bizi, birincisinden daha fazla ilgilendirmektedir, imparator fiilî olarak oğlu Felipe'nin Almanya'nın müstakbel yöneticisi olmasını garantiye almayı ve böylece Alman tahtını Burgonya ve İspanya hanedanına bağlamayı denemiştir. Tabii bu Alman kamuoyunun açıkça ters kanıda olmasına rağmen gerçekleşmiştir. 1546'dan itibaren Protestan propagandası *Kein Walsch soll uns regieren dazu auch kein Spanial* demektedir.[48] Protestan olmayan Almanların da kanaatleri farklı değildir. 1550 Eylülü'nde Trier elektörü açıkça, *che non vuol che Spagnuoli commandino alla Germania* demekteydi.[49] Aynı yılın kasımında, Augsburg piskoposu İspanyolların saygısızlıklarına karşı öfkesini ortaya vuruyor ve Almanya'nın ancak Alman bir hükümdara tahammül edebileceğini ifade ediyordu,[50] Venedikliler ise Şubat 1551'de "Felipe'yi seçmektense Türkle anlaşmayı yeğleyecek birçok prens bulunmaktadır" deniyordu.[51]

Bu düşünceleri yabana atmak deliliktir. Ama Mühlberg'in ertesindeki Almanya'da, galibe her şey meşru değil midir? Yalnızca

---

tırasına göre.

[46] Georg Mentz, *a.e.*, s. 209.

[47] G. de Leva, *Storia documentata di Carlo V...*, Venedik, 1863-1881, III, s. 320 *vd.*

[48] Joseph Lortz, *Die Reformation in Deutschland*, Fribourg-en-Brisgau, 1941, II, s. 264, dipnot 1.

[49] Domenico Morosino ve Fco Badoer'den doça, Augsburg 15 Eylül 1550, G. Turba, *Venetianische Depeschen*, 1, 2, s. 451 *vd.*

[50] *Age.*, s. 478, Augsburg, 30 Kasım 1550.

[51] *Age.*, s. 509, Augsburg, 15 Şubat 1551.

birkaç özgür kent hâlâ direnmekteydi, ama bu ne kadar sürecekti? Dışarıdan hiçbir destek beklemenin âlemi yoktu: Türkler bile imparatorlukla olan barış anlaşmalarını beş yıl daha uzatmışlardı (19 Haziran 1547).[52] Fransızlar harekete geçme konusunda biraz heyecan göstermişlerdi, ama I. François Mühlberg'den önce ölmüş ve yeni kral da, en azından niyet olarak Kuzeye angaje olmuştu; Fransız-İngiliz Savaşı –Boulogne için– 1548'de yeniden başlamıştı.[53] Roma'da imparatorun karşısına vahim güçlükler çıkmıştı ve bunlar Papalığın konumu açısından özellikle açıklayıcıydı. Fakat bu güçlükler aşılamaz değildi ve zaten III. Paulus 10 Kasım 1549'da ölecekti.[54] Demek ki Habsburglar Almanya'da serbesttirler. Bu, onların burada kavgaya girmeleri için yeterli bir nedendir.

Habsburglar bir sadakat halesiyle imparatoru çevrelemişlerdi; eğer bu olmasaydı V. Carlos'un imparatorluğunu düşünmek hemen hemen imkânsız olurdu. Fakat miras paylaşımı konusu ortaya çıkınca, en sıradan ailelerde olduğu gibi, bu bağ dağılmıştır, imparatorun yerine kimin geçeceği sorunu daha Mühlberg öncesinde, 1546'da ve kuşkusuz daha da erken ortaya çıkmıştır. Diet Augsburg'da, henüz askerlerle dolu kentte 1547'de toplandığında, gene bundan konuşulmuştur. Konuyu gündeme bizzat imparator getirmiş ve sürekli gündemde tutmuştur, çünkü birçok vasiyetnamesine ilham kaynağı olan *meditatio mortis* içindedir, yani kendi ölümü üzerine düşünmektedir.

47 yaşındaki bu adam zaten bir yaşlı değil midir? Bu dönemde, kamplarda güç şartlarda yaşayan her asker ellisinde tükenmektedir. Anne de Montmorency'nin uzun yaşaması çağdaşlarını şaşırtacaktır. V. Carlos'un akranları VIII. Henri ve I. François tam da Mühlberg savaşının olduğu yıl ölmüşlerdir; birincisi 56, ikincisi 53 yaşındayken. Ayrıca imparator korkunç bir damla hastalığına yakalanmıştır, elçilerin zaman zaman ifade ettiklerine göre, bu hastalıktan ölmüştür. Ve herkes hesaplarını, "günler boyunca ka-

[52] B. N., Paris, İtal. 227, S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 214.
[53] 1548 Martı'ndan beri, bkz. Germaine Ganier, *La politique du Connétable Anne de Montmorency*, ÉHESS mezunu, Le Havre, 1957.
[54] P. Richard, *a.e.*, IX, 1, s. 439.

ranlık bir ruh hali içinde, bir eli felçli, bacağının biri altına çekili olarak, kimseyle görüşmek istemeyen ve zamanının tamamını saatleri söküp takmakla geçiren" bu yaşlı adamın yakında yok olması üzerine yapmaktadır.[55]

Ancak bu adam şiddetli bir arzu sayesinde diri kalmaktadır: Mirasının tümünü oğlu Felipe'ye bırakmak. Politik ve müşfik bir hülya, çünkü bu tertipli, düşünceli, saygılı oğlunu; uzaktayken ve yakındayken şekillendirmekten zevk aldığı bu çocuğu sevmektedir. Almanya ve Avrupa'nın efendisi olur olmaz hemen onu yanına çağırmayı düşünmüştür. İspanya'yı 1542'den beri yöneten Felipe, 2 Ekim 1548'de Valladolid'den yola çıkmış ve yerine Ferdinando'nun oğlu olan yeğeni Maximilian'ı bırakmıştır. Bu onun 21 yaşındayken ilk Avrupa turudur, dikkatli bir vakanüvis[56] bize onu tablo gibi değilse bile, tüm ihtişamı içinde anlatmaktadır. Felipe'yle birlikte İspanyol soyluluğunun kaymak tabakası, babalı oğullu yolculuk yapmaktadır.[57] Onları küçük Katalan limanı Rosas'tan Cenova'ya taşıyabilmek için yaşlı Doria'nın tüm donanması hizmet vermiştir; rengârenk kürekleri, göz kamaştırıcı altın yaldızları olan kadırgalarda müzik çalınmaktadır. Dünyanın varisi, karada 1 Nisan 1549'da babasına kavuştuğu Brüksel'e kadar zafer takları, şenlikler, söylevler, şölenler birbirlerini izlerken ilerlemektedir. Carlos burada onu Hollanda'nın mirasçısı olarak ilân etmiştir. Bu alışılmamış bir yöntemdir, çünkü bu ülkeler henüz Kutsal imparatorluğun göreceli otoritesine tâbidirler. Ancak genç prens gene de Flandre kontu, Brabant dükü olarak "ilân edilmiştir". Prens Kuzey ve Güney kentlerine gösterilmekte, onlar da 1549 ilkbaharından sonbaharına kadar resmî şenlikler düzenlemeye boyun eğmektedirler. Sonra Almanya yolculuğu yapılacak ve bu hiçbir zaman olmadığı kadar keskin veraset kavgalarına yol açacaktır.

---

[55] Ayrıntı sık sık zikredilmiştir, Fernand Hayward, *Histoire de la Maison de Savoie*, 1941, II, s. 12.

[56] Juan Christoval Calvete de Estrella, *El felicisimo viaje del... Principe don Felipe*, Anvers, 1552.

[57] L. Pfandl, *Philippe II*, *a.e.*, s. 170.

Diet'in toplantıya çağrıldığı Augsburg'da, Habsburglar Ağustos 1550'den itibaren gerçek bir aile meclisi halinde bir araya gelmişlerdir, resmî gülümseme ve nezaketlerin ortasında tartışmalar başlamış ve ancak birkaç kısa arayla kesilmiştir. Bu toplantı altı ay sürecek, V. Carlos kardeşinin veya daha doğrusu kardeşinin ailesinin, "Ferdinandoluların" ihtirasıyla yaralanacaktır; bunların en ateşlisi, o sıralar Bohemya kralı olan ve imparatorun yeğeni-damadı olan, Ferdinando'nun büyük oğlu Maximilian'dır. Aslında Ferdinandoluların gücünü bizzat V. Carlos yaratmıştır. 1516'da İspanya tahtının veraseti sırasında, mücadelenin mümkün olmasına rağmen, Ferdinando ağabeyinin önünde silinmiştir. Bunun ödülü gecikmemiştir: 1522 antlaşmasıyla Avusturya *Erbland*'ının bütününü elde etmiştir. Dokuz yıl sonra, Ocak 1531'de Romalılar kralı olmuş ve bu unvanla ağabeyinin uzun yolculuklarında Almanya'yı yönetmiştir. "Arpalıklarla donatılan" hanedan, 1526'da Orta Avrupa'nın kalesi Bohemya ile Macaristan'ı veya İslâm'ın ona buradan bıraktıklarını ilhak ederek, kendini büyütmeyi de bilmiştir. 1550'de uygun koşullarla karşı karşıyadır. Bizzat Almanya'nın ne itaate ne de Katolik yasasına boyun eğmeye razı olmaması, yani her ikisini birden temsil eden İspanyol otoritesini reddetmesi, bu ülkenin Viyana'daki prenslere yönelmesine yol açmıştır. Ferdinando'nun yerine geçmesini istediği Maximilian'dır, Felipe değil.

Carlos'un bir müttefiki vardır: kızkardeşi Macaristan kraliçesi Marie, ailesine ihtirasla bağlıdır ve 1531'den beri Hollanda'yı idare etmektedir. Belki de Felipe'nin babasının yerine geçme tasarısı onun eseridir.[58] Her halükârda Ferdinando'yu ikna etmeye yeltenen odur. Zaten o Carlos'tan önce kendine karşı yükümlü değil midir? 1526'da, kocası Macar kralı Louis'nin öleceği Mohaç Savaşı'ndan sonra, Ferdinando'nun bu mirasa konmasına yardım etmiştir. Eylülde Augsburg'a gitmiş, başka düşüncede olanı ikna etmeye uğraşmış, ısrar etmiş, yeniden işe başlamıştır. Hollanda'ya geri döndüğünde arkasında huzur ve sükûnet bırakmıştır. Eğer ses çıkarılmıyorsa, bunun nedeni Maximilian'ın beklemesi olduğu

[58] L. Pfandl, *age.*, s. 161.

doğrudur. Maximilian gelir gelmez tartışma alevlenmiş ve tekrar vahim bir boyuta ulaşmıştır. Chartreuse de Dijon'un Burgonyalı atalarının anısına Fransızca olarak sürdürülen garip uzlaşma müzakerelerinde, tıpkı noter önünde tartışan sıradan mirasçılar gibi davranan Habsburglar, Almanya ve Avrupa'nın kaderini konuşmaktadırlar.

Maximilian ile toplantının tonu değişmiştir, o zamana kadar kapalı kapılar ardında sürdürülen bir tartışmanın yankıları, onun çenesini tutamaması yüzünden kamusal meydanlara aksetmiştir. Elçilerin günlükleri sansasyonel ayrıntılarla doludur. V. Carlos öfkelenmiş ve umutsuzluğa kapılmıştır: kız kardeşine Aralık 1550'de "Eğer ölmezsem buna çok fazla dayanamayacağıma sizi temin ederim" diye yazmaktadır.[59] Hiçbir şey onu kardeşi kralın tavrı kadar etkilememiştir; hattâ ne "Fransa kralı öldü" haberi ne de Montmorency başkomutanının şimdilerde çıkardığı "şamata". Bunun üzerine Marie ocak ayında geri dönmüştür. Bu kez bütün uzlaştırma girişimleri boşuna olmuştur; bu durumda V. Carlos iradesini 9 Mart 1551[60] *Diktat*'ı ile dayatmak istemiştir. Bu metin oldukça esrarlı bir şekilde imparatorun yatak odasında Arras piskoposu tarafından kaleme alınmıştır. İmparatorluk makamı Felipe'ye tahsis edilmiştir, en azından gelecekte, çünkü altın tacı önce amcası miras alacak ve Felipe de Romalılar kralı unvanını elde edecektir. Ferdinando'nun ölümüyle Felipe İmparator, Maximilian da Romalılar kralı olacaktır. Felipe bunun dışında, bir süre sonra imparatorun İtalya'da sahip olduğu "feodal" otoriteye de sahip olma sözünü alacaktır, bunu İtalyan topraklarındaki imparator naibi unvanı altında yapacaktır.[61]

Fakat bu anlaşma ölü doğacaktır.[62] Sert bir şekilde azarlanan,

---

[59] C. Lanz, *a.e.*, III, s. 20.

[60] F. Auguste Mignet, *Charles Quint, son abdication et sa mort*, Paris, 1868, s. 39 ve dipnot 1.

[61] 6 Ekim 1551 kararnamesi, Simancas Capitulaciones con la casa de Austria, 4.

[62] Ranke ile birlikte, bunun Avusturya diplomasisinin şaheserlerinden biri olduğunu söyleyelim.

tehdit edilen Ferdinandolular daha iyi günlerin kendilerini beklediğini bilmekteydiler. Ferdinando Fransa kralıyla flört etmediği zamanlar, Luthercilerle ve Maurice de Saxe ile dost olmayı bilmiştir. Ludwig Pfandl, pek ikna edici olmasa da[63] bizatihi bunun V. Carlos'un inadının nedeni olduğunu söylemektedir: İmparatorluğu fazla güvenilir olmayan bir adama, bir yarı-sapkına emanet etmeyi istememiştir. Ancak imparator tarafından bulunan çözümün de yaşama şansı yoktur. Augsburg müzakerelerinin akabinde gönderilen mektuplar ve yazılar imparatoru uyarmaya başlamıştı. Başarısızlıktan dolayı sıklıkla genç Felipe suçlanmıştır ve bu mesafeli, dikkatli ve bir çağdaşın dediğine göre Luther'in doktrininden çok içkiye düşkün olan bir ülkenin diline ve âdetlerine yabancı bu çocuk[64] şahsen oynamaması gereken oyunu kaybetmiştir. Ama acaba bu oyunu kazanabilir miydi? Augsburg kararnamesi önceden Almanya ve Avrupa tarafından mahkûm edilmemiş miydi?

Ama önce Almanya tarafından. Kendilerine karşı zaten şiddetli olan kinlerinin artmaya devam ettiği halka karşı saygısız davranan güneylilerle, İtalyan ve İspanyol birlikleriyle bir ülkeyi elde tutmayı iddia etmek mümkün müdür? Zaten bu birlikleri ebediyen tutmak da mümkün değildir: bir ordu pahalıya mâl olur. Ağustos 1551'de[65] bunların Almanya'dan ayrılmaları, daha şimdiden Mühlberg zaferinin korkunç bir şekilde küçülmesi anlamına gelmekteydi. İmparatorun ülkede çok az müttefiki bulunuyordu. Güneyin Katolik kentleri bile onun yanında yer alırken, bazı çekincelerini belli ediyorlardı. Bunlar barıştan çok kendi bağımsızlıklarına önem veriyorlardı. Prenslere gelince, onlara güvenmemek gerekiyordu. Üstelik bu farklılaşmış, yönetilmesi çok güç Alman dünyası kendisini çevreleyen Avrupa için her an bir müdahale fırsatı oluşturmaktaydı. Oysa Avrupa da imparatorluğun zaferini istememekteydi.

---

[63] L. Pfandl, *Philippe II*, *a.e.*, s. 159.

[64] Venedikli Mocenigo 1548'de, L. Pfandl, *age.*, s. 199.

[65] V. Carlos'tan Ferdinando'ya, Münih, 15 Ağustos 1551; C. Lanz, *a.e.*, III, 68-71.

Böylece Almanya'da ve Almanya'nın çevresinde yavaş yavaş savaş tehdidi artmıştır. Yavaş yavaş, çünkü anlaşmaları sonuca bağlamak, birlikleri seferber etmek, gerekli mühimmat ve iaşeyi biriktirmek için zaman gerekmektedir. Diplomatlar bu hazırlıkların ağır ilerlemesini önceden haber verecek kadar geniş bir zamana sahiplerdi.

Bu kez, En Hıristiyan Kral'ın nezdinde imparatorluk elçisi olan Simon Renard bu konuyla ilgili en önemli raporları kaleme almaktadır, çünkü Fransa hazırlanmakta olan saldırıda başrolü oynamaktadır. Bu ülkenin 24 Mart 1550 antlaşmasıyla[66] İngiliz Savaşı'ndan kurtulabildiği için elleri serbest kalmıştır ve daha bu tarihten önce Simon Renard haklı olarak Fransa'nın diplomatik girişimlerinden endişe duymaktadır. Fransa kralı, Türkleri sürenin dolmasından önce ateşkesi bozmaya ikna etmeyi denememiş midir? (17 Ocak 1550 tarihli mektup):[67] Aynı anda Bremen'de girişimlerde bulunmakta, sarayında İspanyol sürgünlerini beslemektedir; hattâ Hondarribia tarafından saldırıya geçme niyetinde olduğu söylenmektedir (Felipe'nin Renard'a 27 Ocak tarihli mektubu[68]). Felipe *mañas de Franceses* diye yazmaktadır.[69] Fakat Fransız diplomatik yazışmaları da bu söylentilerin doğruluğunu teyit etmektedir. Bu haberlerin gidip geldiği sırada Montmorency başkomutanının siyaseti ve homurdanan kişiliği, temkinlilikleri, ama aynı zamanda şiddeti ve kaba konuşması da yeniden belirmektedir. Kuşkusuz artık 1540'daki "işbirliği" söz konusu değildir.[70]

İngiliz savaşının engelinin kalktığı gün, Fransız karşı oyunu güç ve etkililik kazanmıştır. Simon Renard bunun darbe ve yankılarını kaydetmektedir: 2 Nisan, Türkiye ve Cezayir'e Fransız ajanları gönderilmesi; Boulogne kalesi önünden çekilen birliklerin

---

[66] A. N., K 1489; W. Oncken, *a.e.*, XII (Portekizce basım), s. 1047, S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 224.

[67] A. N., K 1489.

[68] *Age.*

[69] A. Simon Renard, 27 Ocak 1550, *age.*

[70] Daha önce zikrettiğim Mlle Ganier'nin çalışmasından yararlanıyorum.

Piemonte'ye intikali;[71] ayın 25'inde Venediklilerin Fransız-İngiliz barışının açıklanması karşısında sevinçlerini gizlememeleri,[72] bu durum onlara Fransa'nın Piemonte'yi iade etmesinin garantisi ve Kuzey ile İtalya'nın tümünde İspanyol egemenliğine karşı ağırlık oluşturmaya devam edeceğinin garantisi olarak görünmektedir. Gene 25 Nisan'da bir Fransız ajanı Şerife gönderilmiştir; oysa bu adam Oranie bölgesine yaptığı akınlar ve bizzat yarımadada ona atfedilen tasarılardan ötürü İspanya'yı endişelendirmektedir.[73] Söylendiğine göre, Fransız ajanı ona İngilizlerin karşısında işsiz kalan Fransız donanmasının yardımını sunacaktır. Hedeflenen nokta Granada Krallığı olacaktır.

Tabii ki Fransa'nın ne yapacağını bilmek mümkün değildir. Simon Renard gene 25 Nisan'da "Sir, buradaki işler ve müzakereler o kadar değişime açıktır ki, eylemlerinin gerçek yönünü keşfetmek ve bildirmek çok zor olmaktadır". Her şeyin sonunda aşırı konuşmak –bu Fransız kusurudur– İspanyolların özenli bir şekilde kendilerini içine kapadıkları sükût kadar, oynayacağı oyunu saklamak değil midir? Ancak Renard birkaç ay sonra, "Fransa kralının imparatora güveni yoktur ve onun amaçlarına engel olmak için Almanlar, İsviçreliler, Faslılar, kâfirlerle müzakere yapmaktadırlar"[74] diye sonuca varmakta ve 1 Eylül'de de Napoli sürgünleri, *los foraxidos*, Albert düküyle ve Fas şerifiyle temasta bulunduğunu eklemektedir.[75] 6 Aralık'ta gene Fuentarrabia gündemdedir, Fransa kralı "Fuentarrabia'nın İspanya'nın anahtarı olduğunu bilerek" buraya gidecektir.[76] Venedikliler Fransız-İspanyol savaşının patlaması kadar hiçbir şeyi temenni etmez ve Fransızlar bu konuda kararlı gibi görünmektedir. "Onları tahrik eden Al-

[71] A. N., K 1489 kopya.

[72] *Age.*, Poissy, 25 Nisan 1550, İspanyolca çeviri ve çözüm, not.

[73] Oran bölgesinin bunun tarafından istilası hakkında 17 Ağustos 1550 tarihli haber, *Alxarife passa en Argel con un gruesso exercito par conquistar...*, *age.*

[74] *Age.*, Simon Renard'dan Bohemya kral ve kraliçesine, 31 Ağustos 1550.

[75] *Age.*

[76] *Age.*

manya'daki casusları ve faaliyetleridir". İlk hasmane tavırda Almanya isyan edecektir. Maurice de Saxe, Diet'te bunun işaretini vermiş değil midir? Öte yandan "Majestelerini Berberistan, Sicilya ve Napoli'den kovup, ele geçirdiklerini Fransızlara verebilecek kadar büyük bir donanma" ile yardıma koşmaya söz vermiş olan padişahın cesaretlendirmeleri vardır. Simon Renard bu tasarıları çeşitli kaynaklardan edinmiş, gene birçok kaynaktan bunların teyidini almıştır, bunlardan biri de Paris'te oturan Rum tercüman Demetiko'dur (Arapça ve kuşkusuz Türkçe tercümanı). Cezayir "kralı"nın Fransa kralına yolladığı bir elçi, tam da II. Henri'nin Blois'ya girdiği gün gelmiştir. Elçi, Kral ve başkomutan tarafından kabul edilmişti. "Majestelerinin bu yıl Africa'da kazandıkları zafer"den söz edilmiştir. Son haberlere göre Türkler Macaristan'da yapılan ve eski anlaşmalara aykırı olan tahkimatı bahane ederek ateşkesi bozacaktır.

Ertesi yıl, Simon Renard'ın mektupları[77] hâlâ özenli bir şekilde Fuentarrabia, Alman kentleri, İtalya, bir Malta şövalyesinin Marsilya kaynaklı yelken ve kürek yollandığını söylediği Berberistan hakkında tamamen benzer şeyleri söylemektedir. Sonra işaretler çoğalmaktadır: 12 Nisan'da Fransız elçisinin İstanbul'a dönmesi büyük olayların kesin habercisidir. 27 Mayıs'ta Montluc İtalya'ya gitmiş ve kral Marsilya'da 40 kadırga donatmıştır. Savaş fiilî olarak papa III. Julius'un Farnèselere saldırdığı Parma'da çıkmıştır: Farnèselerin arkasında Fransa kralı, papanın arkasında imparatorluk vardır. Bu dolaylı ve sessiz savaş, her yerde söylentisinin büyüdüğü husumetlerin ilk işaretidir ve sonunda savaş da patlamıştır: 15 Temmuz'da Augsburg'da Türk donanmasının Napoli açıklarına geldiği öğrenilmiştir.[78]

---

[77] Hep aynı kotada, A. N., K 1489.

[78] Fano'dan III. Julius'a, 15 Temmuz 1551, *Nunt.-Berichte aus Deutschland*, Berlin, 1901, I, 12, s. 44 *vd.*

2. Akdeniz'de ve Akdeniz'in Dışında Savaş

Gerçekte ilk darbeyi Türkler vurmuştur. Hıristiyanların, Malta şövalyelerinin tuttukları Trablus'tan[79] Africa ve La Goulette'e kadar Afrika kıyılarına sağlam bir şekilde yerleşmelerine izin verebilirler miydi? Bu ana hat boyunca kim onlara Batı yolunu yasaklayabilir veya hiç değilse güçleştirebilirdi? Turgut, Andrea Doria'nın donanmalarına tek başına direnebilecek çapta değildir. 1551'de Cerbe'de onların elinden, umutsuz bir strateji olarak, adanın güneyinde bir kanal açarak kurtulabilmiştir.[80] Turgut Afrika kıyılarından sökülüp atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Öte yandan Malta şövalyeleri tepelik ve verimsiz adalarını terk edip Africa ve Trablus'a nakledilerek, buralara geniş bir şekilde yerleşmeyi düşünmektedir. Onlara, tam da Berberistan girişinde alınması mümkün olmayan yeni bir Rodos kalesi yapmaları için zaman tanınacak mıdır?[81]

Trablus'un Zaptı: 14 Ağustos 1551

Ancak her şey o kadar yavaş gitmektedir ki, Türkler en iyi diplomasi kurallarına göre kendilerine bir kırılma lüksü tanıyabilirlerdi. Ateşkes anlaşmasının açık hükümlerine rağmen imparator Macar sınırında tahkimat yapmıştır. Transilvanya'da entrikaya girişmiştir.[82] Padişahın müttefiki Turgut'a saldırmıştır. Şubat 1551'de Türklerin bir temsilcisi, bir Raguzalı (İstanbul'dan Augsburg'a karayolundan gitmiştir) imparatorun yanına varmıştır. Temsilci Zoenok'u yıkmasını ve Africa'yı geri vermesini istemektedir, aksi takdirde savaş çıkacaktır.[83] İlginç bir küçük ayrıntı: Sinan Paşa,

---

[79] 1530'dan beri. Kent 1510'da Pedro Navarro tarafından alınmıştır, F. Braudel, *agm.*, *Revue Africaine*, s. 223.

[80] C. Monchicourt, "Épisodes de la carrière tunisienne de Dragut", *Rev. Tunisienne*, 1917, s. 317-324.

[81] Giacomo Bosio, *I Cavalieri gerosolimitani a Tripoli negli anni 1530-31*; S. Aurigemma, 1937, s. 129.

[82] J. W. Zinkeisen, *ae.*, II, 869.

[83] G. Bosio, *age.*, s. 164.

tüm donanması Fossa di San Giovanni'de toplanmış olarak, Messina feneri önüne vardığında, Africa'nın geri verilmesi talebini, kral naibine gönderdiği bir mektupla tekrarlayacaktır.[84] Tabii ki bu reddedilmiştir. Fakat herkes padişahın donanmasının ne yapacağını endişeyle sormaktadır. Malta, Africa ya da Trablus üzerine mi gidecektir? Veya batıya devam ederek Fransız kadırgalarıyla mı buluşacaktır? Ve bu durumda Fransızlar ne yapacaktır? V. Carlos'u Augsburg'da endişelendiren işte budur.[85]

Donanma sanki saldırıyormuş gibi yaptıktan sonra, 18 Temmuz'da Malta limanına varmış,[86] oraya çıkartma yapmayı denemiş, daha sonra 5 veya 6 bin esir alınan Gozzo adasına kadar ilerlemiştir.[87] 30 Temmuz'da da Afrika kıyılarına doğru yelken açmıştır. Malta'da olduğu kadar Trablus'ta da, ağustosun ilk günlerinde bunun yalnızca bir gösteriş olması umudu taşınmıştır. Türkiye nezdindeki Fransız elçisi d'Aramon İstanbul'a giderken, 1 Ağustos'ta Napoli'ye varmıştır, onun üzerine elçinin buraya Osmanlı donanmasının kışlayacağı batıya kadar ona refakat etmek üzere geldiği söylentileri çıkmıştır. Fakat seferî donanma kısa bir süre sonra Trablus'un batısında Zuara ve doğusunda Tacura'ya çıkartma yapmaya başlamıştır.

Temmuz 1510'da İspanyollar tarafından fethedilen Tunus, onlar tarafından 1530'da Malta şövalyelerine bırakılmıştı. Burası vasat bir yerdir. Din hizmetindeki Arapların halkını meydana getirdiği küçük bir yerli kenti, çevresinde kötü bir sur, surların üze-

---

[84] G. Turba, *Venetianische Depeschen*, 12, s. 507, Augsburg, 10 Şubat 1551.

[85] Papalık temsilcisinden III. Julius'a, Augsburg 15 Temmuz 1551 "... *hora si starà aspettando dove ella batta, benché si crede che habbia a fare la impresa de Affrica. Sua Maesta aspetta parimente con somma desiderio veder quel che Francia farà con questa armata...*" *N.-Berichte aus Deutschland*, I, 12, s. 44 *vd.*

[86] G. Bosio, *age.*,. 164.

[87] E. Rossi, *II dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta a Tripoli*, Airoldi, 1937, s. 70; Charles Féraud, *Ann. Trip.*, s. 40'da 5.000; C. Monchicourt, "*Dragut, amiral turc*," *Revue Tun.*, 1930, ayrı basım, s. 5'te 6.000; Giovanni Francesco Bela, *Melite illustrata*, zikr. Julius Beloch, *a.e.*, *I*, s. 165.

rinde onu güçlendirmek üzere yapılmış kaleler, ama bunlar esas olarak topraktan yapılmışlardır. Limanın karşısında köşelerde dört kulesi ve kısmen taştan, çoğunlukla da topraktan surlarıyla eski tarzdan bir kale bulunmaktadır. Nihayet, toplarıyla limanın girişinde hükmeden (1.200 *salme*lik gemiler için bile yeterli olan geniş ve derin bir liman), limanı batı yönünde kapatan adalara doğru uzanan bir kara dilinin üzerinde inşa edilmiş büyük bir kale, *castileggio*, Arapların verdikleri adla Borc-el Bandrik; ne taş ne de kerestenin bulunduğu bu kuru ülkenin koşullarının ve söylendiğine göre üstad-ı âzâm Juan d'Olmades'in cimriliğinin daha iyi surların yapılmasını engellediği vasat bir kale. İçeride, Auvergneli mareşal ve iş başa düşünce çok fazla değerli olmadığını kanıtlayacak olan Fra Gaspar de Vallier'nin komutasında otuz şövalye ve Calabrialı ve Sicilyalı 630 paralı asker bulunmaktadır, bu sonuncular son anda toplanmışlardır ve nitelikleri vasattır.[88]

Türklerin kötü mevsime girmeden önce sınırlı zamana sahip olmalarına rağmen kuşatma olaysız geçmiştir. Saldırılarda bulunanlar çıkartma yapabilir ve kendilerini istedikleri gibi iaşe edebilir, siperlerini kazabilir, kaleye karşı onikişerlik üç top bataryası yerleştirilebilirlerdi; bu durumlarda kuşatma altındaki askerler ayaklanmış ve komutanlarına teslim olmayı dayatmışlardır. Müzakereler hızla sonuçlandırılmıştır. Türkler kentin tahkimatının kendilerine bozulmaksızın teslimi konusunda ısrar etmişlerdir. Bunun karşılığında, Türk donanmasına ulaşan Fransız elçisinin müdahalesiyle, şövalyelere hayatları ve özgürlükleri bağışlanmıştır. Bunlar elçinin kadırgalarında Malta limanına oldukça sefil bir vaziyette girmişlerdir, ancak askerler disiplinsizliklerinin haklı bir cezası olarak düşmanın eline bırakılmışlardır.[89]

---

[88] Bu ayrıntılar hakkında C. Féraud, *a.e.*, özellikle, s. 40, Olmedes'in cimriliği hakkında E. Rossi ve G. Bosio, *a.e.*

[89] Kuşatmanın öyküsüne ilişkin zikredilen eserlerin dışında, Salomone Marino, "I siciliani nelle guerre contro l'Infideli nel secolo XVI", *A. Storico Siciliano*, XXXVII, s. 1-29; C. Manfroni, *a.e.*, s. 43-44; Jean Chesneau, *Voyage de Monsieur d'Aramon dans le Levant*, 1887, s. 52; Nicolas de Nicolay, *Navig. et pérégrinations...*, 1576, s. 44.

En azından Bosio'nun, kaynaklarını gönül huzuruyla veren şu Maltalı "burjuva"nın öyküsü budur: sorumlu önderlerin daha sonradan Malta'daki yargılanmalarının tutanakları. Burada olup da kendilerini savunabilecek durumda olmayan esir askerlere suçların tümü yüklenmiş gibidir. Fakat bu olay o dönemde çeşitli söylentilere yol açmıştır, elçi d'Aramon'un suçladığı kötülükler bir yana, acaba Fransız şövalye Gaspar de Vallier tarihçi Salomone Marino'nun iddia ettiği gibi ihanet etmiş midir? Veyahut felaketten bizzat üstad-ı âzâmı, en azından öteyi pek fazla göremeyen İspanyol d'Olmedes'i mi sorumlu tutmak gerekmektedir?

Bunlar çok önemli değildir! Asıl kayda değer olan, Türklerin eline Trablus'la birlikte önemli bir kavga aracı ve Berberistan ile önemli bir bağlantının geçmiş olmasıdır. Afrika içlerinin geleneksel mahreci olan kent, yeniden lâyık olduğu yere yükselecektir. Hıristiyan işgali altında kaldığı sürece sahra trafiği Tacura'ya yönelmiştir; sert bir adam olan ve 1551 zaferiyle Trablus Paşalığının başına geçen Murat Ağa'nın elinde tuttuğu bu kent Trablus'a yakındır. Fetihten sonra altın tozları ve köleler "altından yana zengin"kentin yolunu yeniden tutmuşlardır.

Bu Türk akını aynı zamanda, Avrupa'nın hazırladığı genel savaşı da beraberinde getirmiştir. Fransız siyaseti cüretini artırırken, imparatorluk tedbirlerini almakta, ağustos ayından itibaren Hollanda'daki Fransız gemilerine el koymaktadır.[90] II. Henri'den kötü muamele gören Papalık elçisi ve başkomutan, duymak isteyen herkese savaşın çok yakın olduğunu ilân etmektedir.[91] Gaskonya'dan asker toplanmakta[92] ve Guise dükünün 30.000 adamı ile 7.000 atı Berrois ve Burgonya sınırlarını terk etmektedir. Renard'ın dediğine göre Parma ve Mirandole meselelerinin Fransızlar için kötüye gittiği İtalya'ya, bunlar gene de çabucak varamayacaklardır.[93] Fakat Marsilya kadırgaları Türk donanmasına

[90] Simon Renard'dan V. Carlos'a, 5 Ağustos 1551, A. N., K 1489.
[91] *Age.*
[92] Simon Renard'dan Felipe'ye, Orléans, 5 Ağustos 1551, A. N., K 1489.
[93] Bkz. dipnot 90.

katılma emri almışlardır.[94]

Bu tehlikeler imparatorun siyaseti üzerinde baskı yapmaktadır. Ve tam da bu zor anda ortaya çıkan ve her cephede göğüslenmesi gereken mali güçlüklerin ağırlığı ise hiç de daha az değildir, imparator Sicilya için endişe duyarak ağustosta buraya Wurtemberg'deki İspanyol ve İtalyan birliklerinin nakledilmesini emretmiştir. Çok az hareket bu basit tedbir kadar önemli olmuştur. V. Carlos Almanya'yı terk ederken, kardeşine boşalttığı yerleri, masrafı ona ait olmak üzere ve istediği gibi işgal etme hakkını vermiştir. Oysa Ferdinando o sıralar, savaşın aynı şekilde yaygınlık kazandığı Macar sınırında sıkıntılarla karşı karşıyadır ve bir an için Habsburg davasına katılmış olan Transilvanya tarafından desteklenmesine rağmen, Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed'in derinlemesine akınlarına ancak direnebilmektedir.[95]

Bu işgal birliklerini çekmekle, V. Carlos 1552 Alman patlamasını doğrudan hazırlamış olmaktadır. Acaba Türk tehlikesini olduğundan fazla mı abartmıştır? Eğer öyleyse, tek başına değildi. 15 Ağustos'ta kral naibi Tomas de Villanueva Valencia'dan, Felipe'yi bir çıkartma tehlikesi karşısında uyarıyordu.[96] 24 Ağustos'ta Villegaignon Malta'dan Anne de Montmorency'ye şöyle yalvarıyordu: "Kral ve siz lütfen Büyük Senyörün nezdinde, bizi rahat bırakması için girişimde bulunur musunuz, bozguna uğrama tehlikesiyle karşı karşıyayız..."[97]

Malta'yı kurtarmak! Fransa kralının birçok başka derdi vardı, henüz bildirilmeden Parma civarında başlayan çatışmalar, yavaş yavaş Avrupa'ya yayılmaktaydı. Artık onlara yalnızca resmî bir ilân gerekmekteydi ki, Fransa kralı da bunu üstlendi. Parma dükünün müttefiki olarak, Trento Ruhani Meclisi'nin yeniden toplandığı gün olan 1 Eylül'de papa ile ilişkilerini kesmekle işe başladı. 14

---

[94] Simon Renard'dan S. A.'ya, Blois, 11 Nisan 1551, A. N., K. 1489.

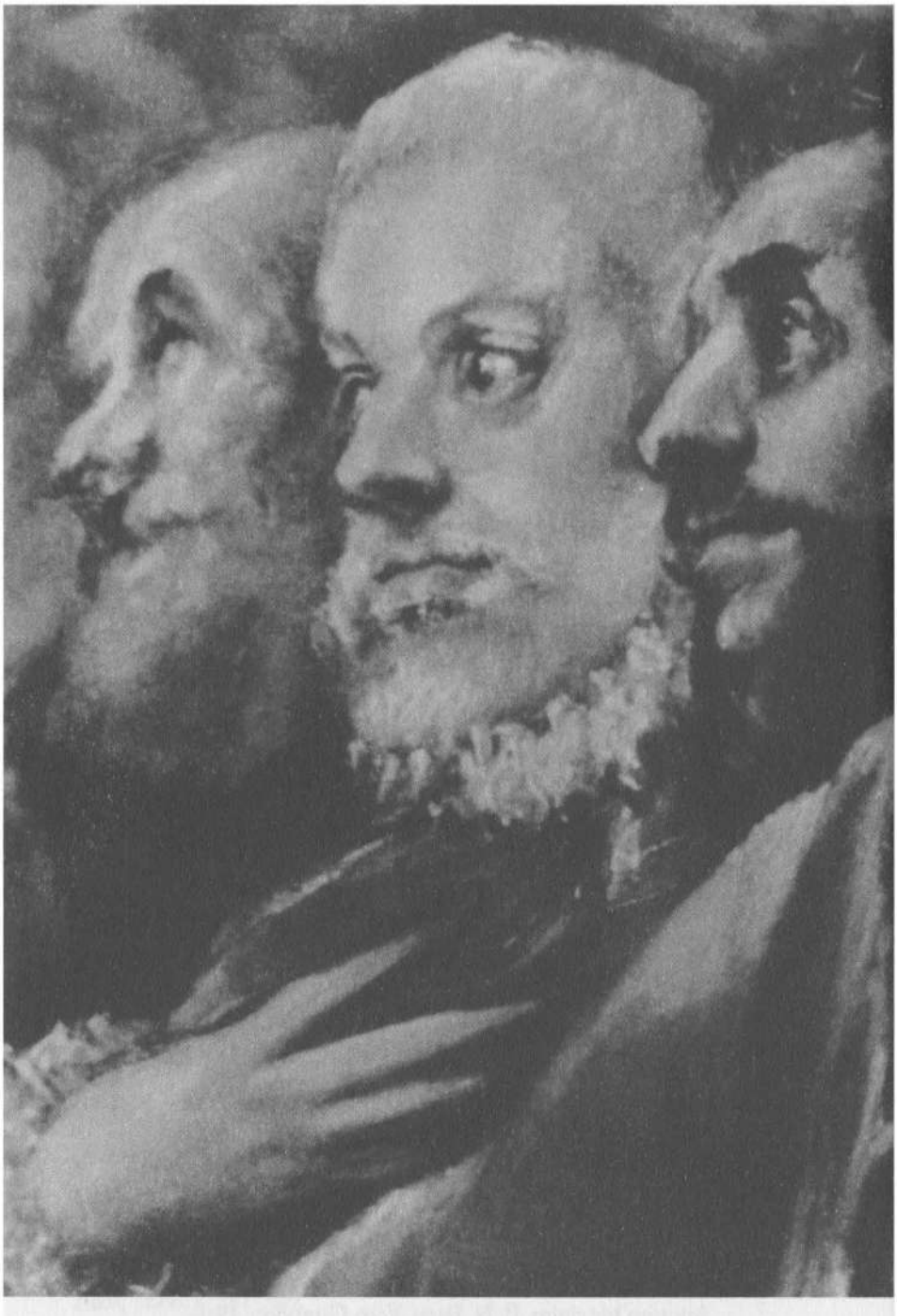
[95] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, II, s. 869.

[96] Valencia, 15 Ağustos 1551, *Collección de documentos ineditos* (kısaltma *CODOIN*), V, 117.

[97] Malta, 24 Ağustos 1551, Guillaume Ribier, *Lettres et mémoires d'État*, Paris, 1666, s. 387-389.

3. 1555'te II. FELİPE
Anonim bir çizim, B. N. Paris. Foto Giraudon, Paris.

4. II. FELİPE
EL Greco'nun *Orgaz Kontunun Gömülmesi* adlı tablosundan
Gloria ayrıntısı, Toledo, 1586.

Eylül'de imparatorluk elçisi Simon Renard'ı[98] ülkesine yolluyor ve kendi elçilerini de geri çağırıyordu.[99] İşte doğrudan hasmane hareketler başlamıştı bile, Brissac, Chieri ve Saint-Damien küçük kalelerini kolaylıkla ele geçirmiştir.[100] Bundan daha önce, Fransa kadırgalarının generali Paulin de la Garde, İtalya kıyılarında 15 İspanyol kadırgasını ele geçirmiştir[101] ve saldırı aynı ayın içinde Barcelona'da tekrarlanmış ve Fransız denizciler buradan dört büyük gemi, yeni indirilen bir kadırga ve Prens Doria'ya ait bir fırkateyn getirmişlerdir.[102] Bundan sonra savaş tedbirleri sürekli olarak birbirlerini izlemiştir: İtalya'ya doğru birliklerin hareketi, Brötanya'da gemi donatılması,[103] imparatorluk uyruklarına ait gemilerin Fransa'da müsadere edilmeleri.[104] Nihayet ekimde, Fransa Kralı ile Protestan Alman Prensleri arasındaki nihai antlaşmanın temelleri atılmıştır.[105]

Bu sadakatsizlik, imparatorluklar için bir sürpriz midir? Hollanda'da berrak bir zihinle durumdan endişelenen ve her zamanki gibi büyük tedbirler düşünen –İngiltere'nin hasmane tavrını kırmak, burada imparatorluk gemileri için vazgeçilmez olan bir liman edinmek– Macaristan Kraliçesi Marie'nin mektupları okunacak olursa (Fueter bu konuda ne derse desin),[106] hiç de böyle

---

[98] M. Tridon, *Simon Renard, ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle*, Besançon, 1882, s. 54.

[99] *Age.*, s. 55 ve 65, II. Henri'nin elçileri başpiskopos Marillac ve Bassefontaine başrahibidir.

[100] S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 225.

[101] Antoine de Bourbon'dan M. D'Humières'e, Coucy, 8 Eylül 1551, *Lettres d'Antoine de Bourbon*, yay. Rochambeau markisi, 1877, s. 47, dipnot 90.

[102] Felipe'den Simon Renard'a, Toro, 27 Eylül 1551, A. N., K 1489, min.

[103] *Age.*

[104] Avisos del embassador de Francia, Eylül 1551, A. N., K 1489.

[105] W. Oncken, *a.e.*, XII, s. 1064, 3 ve 5 Ekim 1551.

[106] Eduard Fueter, *Geschichte des europäischen Staatensystems*, Münih, 1919, s. 321.

olmamış gibidir. Kraliçe[107] "Adı geçen krallığın (İngiltere) kolaylıkla fethedilebilir olduğu ve üstelik şimdi bölünmüş ve aşırı fakirlik içinde olduklarından, bunun daha da kolay olduğu söylenmektedir" diyerek akıl öğretmektedir. Her halükârda Ferdinando'nun oğullarına karşı güven ve şefkate sahipmiş gibi davranmalı ve hiçbir zaman imparatorluk sorunundan söz edilmemelidir. Almanlar bir parça memnun edilebilirler ve Majestelerine yardıma teşvik edilebilirler. Eğer savaş kazanılırsa, imparatorluğun haklı ellere geçmesi kolaylaşacaktır. Fakat bu savaşı kazanmak gerekir. Kraliçe Marie âdeta her şeyi önceden görmektedir; Protestan İngiltere'ye yaslanan ve Almanya'yı "ayrılıkçılığa sürükleyen" Fransız oyununun olduğu kadar, bu Fransızların Saxe dükü "Maurice" ile olan antlaşmalarını da görebilmektedir. Gene kraliçe düke, Türk cenahında bir iş çıkartılamaz mı diye sormaktadır,[108] çünkü Macaristan'da yeniden Türk cephesi oluşmuştur. Böylece bu, onu uzaklaştırmak için veya eğer reddederse, oyununu açığa çıkartmak için bir fırsat olacaktır.

V. Carlos bu oyunu anlamamakta direnmiştir. Bu onun yegâne taktik hatasıdır. Geriye kalan konularda hiçbir yanılgıya düşmemiş ve ağır bir damla hastalığı çekiyor olmasına rağmen, yakındaki İtalya'yı gözetim altında tutabilmek için Innsbruck'a yerleşmiştir. Böylece bir kez daha En Hıristiyan Kral ile savaşa hazırlanmaktadır.[109]

1552 Yılının Yangınları

Her biri patlamaya hazır bu olaylar, 1552'de geniş bir yangın haline dönüşecektir: tek ve aynı yangın, ama kuzeyden güneye birbiri

---

[107] Macaristan kraliçesi Marie'den Arras piskoposuna, 5 Ekim 1551, C. Lanz, *a.e.*, III, s. 81-82.

[108] Burada olaylar imparatorluk askerlerinin aleyhine dönmektedir, Fc° Badoer'den doça, Viyana, 22 Ekim 1551, G. Turba, *Venet*, *Depeschen*, I, 2, s. 518 *vd.* Temeşvar Türkler tarafından tehdit edilmektedir.

[109] Camaiani'den III. Julius'a, Brixen, 28 Ekim 1551, *Nunt.-Ber. aus Deutschland*, Dizi 1, 12, s. 91 *vd*; Fano'dan Montepulciano'ya, Innsbruck 6 Kasım 1551, *age.*, s. 97 *vd*, 14 Aralık 1551, *age.*, s. 111.

ardına o kadar çok farklı evi yakmıştır ki, tek başına olduğunda çoğu zaman fark edilememiştir. 1552 yılında Avrupa'nın her yerinde veya hemen her yerinde bir dizi savaş zincirlerinden boşalmıştır.

Önce bir Alman iç savaşı; Ren ötesi tarihçilerin, yalnızca bir "prensler ihtilali" olmamasına rağmen, *Fürstenrevolution* adını verdikleri bu savaş aynı zamanda dinsel,[110] hattâ toplumsaldır. Bu savaş V. Carlos için korkunç bir şekilde sona ermiştir. Innsbruck'taki yerinden çıkartılan imparator, 19 Nisan'da Maurice'in birliklerinin önünde kaçmak zorunda kalmış ve hızla ele geçirdiği Almanya'yı 1547'de aynı hızla kaybetmiştir. Eğer Bucer gibi konuşmak gerekirse, "tiranlığı" şubatın başlangıcı ile 1 Ağustos 1552 arasındaki birkaç ay içinde çökmüştür; 1 Ağustos Passau antlaşmasının tarihi olup, Alman özgürlüklerini oluşturmuş ve imparator ile Almanya arasında geçici bir anlaşma meydana gelmiştir.

Batıda iki zamanlı Alman dış savaşı yer almıştır. Birinci zaman; 15 Ocak 1552'de Chambord antlaşmasıyla teyit edilen, Alman Protestanlarıyla olan anlaşmasını uygulayan Fransa Kralı "Ren yolculuğu" yapmaktadır: 10 Nisan'da Toul ve Metz'in işgali.[111] Mayısta Ren'e varış, daha sonra Alman müttefiklerin imparatorla müzakerelere girişmelerinden ötürü, batıya doğru temkinli bir geri çekilme. Bu fırsattan yararlanılarak, dönüş yolu üzerindeki Verdun haziranda işgal edilmiştir,[112] ikinci zaman, İmparator Almanlarla anlaşmaya vardığından, bu ülkeyi güneyden kuzeye kat etmiş, Metz'i geri almak üzere güçlerini bir araya getirmiştir, kentin kuşatması 19 Ekim'de başlamış, 1 Ocak 1553'te imparatorun bozgunu ve geri çekilmesiyle sona ermiştir".[113] Bu sefer doğuda yer alan üçüncü bir Alman savaşı, Türklere karşı Macar

---

[110] V. Carlos'tan Felipe'ye, Villach, 9 Haziran 1552, J. J. Döllinger, *a.e.*, s. 200 *vd.*

[111] E. Lavisse, V, 2, s. 149; G. Zeller, *La Réunion de Metz à la France*, 1552-1648, 2 cilt, Paris-Strasbourg, 1927, I, s. 35-36, 285-9, 305-6.

[112] E. Lavisse, V, 2, s. 150.

[113] G. Zeller, *Le siège de Metz par Charles-Quint, oct.-déc. 1552*, Nancy, 1943.

sınırında sürmektedir. Özellikle sert olan bu savaş, Alman prenslerinden çok Ferdinando için kötüye gitmektedir; ön saflarında Maurice de Saxe'ın yer aldığı Alman prensleri ona yardıma ancak yılın sonunda geleceklerdir. 30 Temmuz 1552'de Temeşvar Türkler tarafından zapt edilmiştir.[114]

Lüksemburg ve Hollanda sınırlarında ise daha öncekilere nazaran çok önemsiz bir dizi çatışma meydana gelmektedir.

İtalya'da savaş gidip gelmektedir: Zaman zaman ateşkeslerle duraklayan darbeler, kuşatmalar, Piemonte'de dağ savaşları. Örneğin 29 Nisan anlaşması, Fransa kralı ile papa III. Julius arasındaki savaşa son vermiştir,[115] fakat hemen bunu telafi etmek üzere, Siena 26 Temmuz'da *Francia*, *Francia* diye bağırarak ayaklanmış ve imparatorluk askerlerini kovarak bağımsızlığını ilân etmiştir. Bu oldukça vahim bir olaydır, çünkü İspanyol bağlantılarının büyük yollarını kesmektedir ve bu olay ancak 1555'te imparatorluk askerleri ve Cosimo de Medici tarafından Siena'nın düşmesiyle kapanacaktır.[116]

Bu kara savaşlarına Akdeniz'deki deniz harekâtları eklenmektedir. Bunlar, eğer yalnızca birer ayrıntısı oldukları bu kavgalar bütününe eklenmeyecek olurlarsa, iyi anlaşılmayacaklardır ve bunlar askerî açıdan da en önemli harekâtlar değillerdir. Deniz harekâtları 1552'de yalnızca Türk donanmasının ilerlemesiyle sınırlı hale gelmiştir; bu donanma alışılmış yolundan gelerek Messina'ya ulaşmış ve 5 Ağustos'ta Ponza adası ile Terracine arasında Andrea Doria'nın donanmasını bozguna uğratmıştır[117] –bir de

---

[114] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, II, 873.

[115] V. Carlos tarafından onaylanan anlaşma, Innsbruck, 10 Mayıs 1552, Simancas, *Patronato Real*, nº 1527.

[116] S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 226, Henri Hauser, *Prépondérance espagnole*, 2. yay., 1940, s. 475.

[117] Bütün bu tarihler için C. Monchicourt, *agm.*, s. 6, E. Charrière, *a.e.*, II, s. 167, 169, 179-181, 182. not, 200, 201'e atıflar. Ponza bozgunu hakkında, Édouard Petit, *André Doria, un amiral condottiere au XVIe siècle*, 1887, s. 321. Terracine bozgununu izleyen gecede Türkler asker dolu 7 kadırgayı ele geçirmişlerdir, C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 382.

Paulin de la Garde'ın komutasında Türk donanmasına katılma emri almış olan Fransız kadırgalarının hareketleri vardır–.

Fakat Türk donanması Fransızların bütün taleplerine rağmen yoluna batıya doğru devam etmeyecektir. Valencia kral naibinin İspanya kralı Felipe'ye 13 Ağustos 1552'de, Türk armadasının Mallorca'ya girdiğini haber vermesine rağmen, bu da geçen yılki gibi korkunun doğurduğu bir balondan ibaretti.[118] Belki de Sinan Paşa kişisel işlerinden ve İran savaşından ötürü doğuya dönmekte acele ediyordu. Her halükârda Fransız kadırgalarını beklememiştir ve onlar da geçen yıl Toulon'da olanın aksine, Sakız adasında kışlamak zorunda kalmışlardır.[119] Bir belge onları, Napoli sahillerindeki Reggio yakınlarına geçtiklerini işaret etmektedir; burada karaya adam çıkartmışlar ve inek ile domuzları öldürerek ve odun temini için bahçelerden ağaç keserek ihtiyaçlarını ucuza sağlamışlardır. Biri İtalyan, diğeri Niceli olan iki kaçak miço, kadırgaların, Napoli ve Salerno'yu ele geçirmek için Türk donanmasını geri döndürmek üzere yolda olduklarını anlatmışlardır. Acaba bu olayı, tam da o sırada Fransız filosunda yer alan Salerno prensi D. Ferrante Sanseverino'nun fesadıyla ilişkilendirmek gerekir mi? Venedik bu fesada yardım etmeyi daha önce reddetmişti ve fesad da filonun gecikmesiyle, başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[120] Bir kez daha Fransız siyasetinin Napoli'yi elde etme hülyalarındaki inadı görmek mümkündür. Belki de Türklerden yüz çevirmekte acele etmeseydi daha verimli sonuçlar elde edebilirdi? Ne Cenova ne de Napoli iki müttefikin ortak çabalarına direnebilir ve Andrea Doria'nın da, tehdit edilen noktaları iaşeye ve güçlendirmeye zamanı olamazdı.

---

[118] *CODOIN*, V, s. 123.

[119] C. Monchicourt, *agm.*, s. 7.

[120] Relacion del viaje de las galeras de Francia despues del ultimo aviso, t.y., (25 Ağustos Perşembe veya 25 Eylül 1552), A. N., K 1489. Venedik'in reddi, S. Romanin, *a.e.*, VI, 226, bu konuda belgeler, V. Lamansky *a.e.*., Cenova ve Napoli'nin muhtemel direnmelerinde güçlükler, C. Manfroni, II, s. 382-383.

Fakat Türkler bu kadar uzağı görememişlerdir. Donanma için söz konusu olan basit yağma harekâtlarıdır. Kasalar doldurulmakta ve artık bir şey alamayacak hale gelince Doğu Akdeniz'in yolu tutulmaktadır. Belki de daha sonra sürekli ama kontrol edilemez bir şekilde yankısının yayıldığı üzere, bu geri dönüş İspanyol veya Cenevizlilerin büyük rüşvetleri sayesinde mi olmuştur?

Öte yandan, bu 1552 dramatik yılının büyük siyasal sorunları da Akdeniz'de bulunmamaktadır. Bu sorunlar ne Turgut'a ne Sinan Paşa'ya ne de çok yaşlı Andrea Doria'ya bağlıdır. Anahtarları ellerinde tutanlar gene imparator veya II. Henri veya esrarengiz Maurice de Saxe'tır. Dinsel konularda kayıtsız, gerçekçi, bazılarına göre ahlâka aldırmayan Maurice de Saxe kadar karmaşık kişilik pek az bulunur. V. Carlos'a karşı olan oyunu sürükleyen ve Alplerden Brenner'in ötesindeki Villach'a kaçmaya zorlayarak, ona Mühlberg'in fidyesini ödeten odur. Sonra başarısının tam göbeğinde durmuştur, söylendiğine göre İtalya'ya çekilmiş kambiyo senetlerine sahiptir. Neden durmuştur? Acaba askerlerinin onu izlemediklerinden ötürü mü? Yoksa Fransızların peşine takılmak istemediğinden mi? Alman savaşına son vermeyi isteyen parlak bir siyaset az bulunur bir şey olacaktır; belki de bu sıralar daha sıradan bir şey olarak, çok parlak olan Fernandolularla anlaşmış ve Almanların doğuda İslâmiyet karşısındaki güçlüklerinin bilincine varmıştır? Bu soruların tümü sorulmuştur ve telâffuzu güç olsa bile bu sorular cevapsız kalmışlardır, çünkü bu şaşırtıcı kişi en iyi cevabı beraberinde götürerek, bu dünyadan âniden göçmüştür: en iyi cevap kendi hayatıdır.[121]

Yaşlı imparatora gelince, acaba gerçekten Eduard Fueter'in dediği gibi diplomatik servislerinin hatalarının kurbanı mı olmuştur; yoksa bizim düşündüğümüz gibi inadının kurbanı mı? Belki de bu işten savaşmadan sıyrılacağını düşünmüştür, bu işi sekiz yıl boyunca Fransa cephesinde becermiştir. Savaşmadan, yani elini cebine atmadan. Oysa nakdi sıkıntıları büyüktür, Habsburg imparatorluğu ancak Innsbruck kaçışından sonra büyük bir gayret göstermeye karar vermiştir. Belki de V. Carlos, Richard Ehren-

[121] 11 Temmuz 1553, W. Oncken, Portekizce basım, *a.e.*, XII, 1084.

berg'in riskli bir şekilde savunduğu üzere, ancak Haziran 1552'de Anton Fugger'in ona borç verdiği 400.000 duka sayesinde kurtulabilmiştir?[122] Bu kredi onun Passau'da kararlı bir şekilde konuşmasına fırsat sağlamıştır. Floransa'dan (200.000 dukalık bir borç olarak), Napoli'den (800.000 duka) ve özellikle de İspanya'dan gelen güçlü yardım imparatorluğun gücüne güç katmıştır.[123] Ve 1552'den itibaren yarımada dışına, Cenova ve özellikle de Anvers yönüne olan İspanyol para ihracı ilk defa önemli büyüklüklere ulaşmıştır.[124] V. Carlos öngörü sahibi olmamakla suçlanmaktadır. Ama ona karşı son derece saygılı olan Fernandoluların yarı ihanetini hesaplayabilir miydi? En büyük hatası gücünün merkezi, kalesi ve üstelik para piyasası olan Hollanda'ya taşınmak yerine (bunu yapacaktır ama iş işten geçtikten sonra) Augsburg civarında kalmakta inat etmesidir.[125] 1544'ten beri bilmesi gerekirdi ki, Fransa ancak Hollanda'dan vurulabilirdi.

II. Henri'nin siyaseti üzerinde de bunun kadar uzun uzadıya tartışılmıştır. Almanya yolculuğu Valois siyasetinin tersine dönmesi midir diye soran Henri Hauser, buna hemen olumsuz cevap vermektedir.[126] II. Henri İtalya'daki meşguliyetlerine, şu seraba, geçim sıkıntısına geri dönmüştür. Papalık elçisi Santa Croce 1553'ün başında "En Hıristiyan Kral tamamen İtalya işlerine döndü" diye yazacaktır.[127] Demek ki bu Almanya yolculuğu bir kazadan ibarettir. Kral pek az bir tercih durumundadır. Onun için sorun, muazzam Habsburg kitlesine direnmek, sonra da diğerleriyle birlikte, bu kitlenin en hassas yerine mümkün olabildiğince güçlü bir darbe indirebilmekti. O sıralar meydana gelen olaylar onu bir o yana bir bu yana sürüklemekteydi. 1552 yılında olayların onu doğuya sürüklediği bir vakaydı ve bu sürüklenmeyle birlikte

---

[122] Richard Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, Jena, 1896, I, s. 152-154.
[123] G. Turba, *Venet. Depeschen*, I, 2, s. 526, Innsbruck, 13 Mayıs 1552.
[124] Bkz. II. Cilt, s. 204 *vd.*
[125] G. Zeller, *L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle*, Nancy-Paris-Strasbourg, 1928, s. 4.
[126] *La prépondérance espagnole*, s. 475.
[127] Zikr. H. Häuser, bir önceki dipnot.

Akdeniz tarihçilerini de peşine takarak buralara götürmüştür, çünkü İspanyol iktidarı Almanya'ya yerleşmiş ve Hollanda'dan da gelirlerini sağlamakta ve böylece belirleyici stratejik konumlarını burada bulmaktadır.

Korsika Fransızlara, İngiltere İspanyollara

Ertesi yıl, 1553'te Akdeniz ve onun karasal bağlantıları dünya siyasetinin merkezinde değildir. Gerçekte burada kim vardır? Cebelitarık'a kadar ulaşan bir Cezayir korsanları çıkışı; Türk donanmasının Korsika'ya karşı giriştiği ve Fransız kadırgalarıyla ortaklaşa yürüttüğü biraz gecikmiş bir sefer; nihayet, iyi mevsimin sonunda Korsika'nın Fransız birlikleri ve adanın *fuorusciti*si tarafından işgali.[128] Görünenden daha az önemli üç heyecan uyandırıcı harekât.

İskenderiye'de doğan ve Barbaros mektebinden yetişen Salih Reis,[129] 1552'den beri Cezayir dayısıdır: yedinci dayı. Nisanda kentine varınca, önce vergi ödemeyi reddeden Touggourt ve Ouargla kabilelerinin önderlerini hizaya getirmiştir: bunlara karşı başlattığı verimli akınlardan altın ve "haraç" ödeneceği sözüyle yüklü olarak geri dönmüştür; yani Afrika'nın derinliklerinden gelen bir düzine zenci kadın, her yıl haraç olarak ödenecektir. Cezayir'de 1552-1553 kışı donanmanın özenli bir şekilde teçhiz edilmesine hasredilmiştir ve haziran başından itibaren Salih Reis, hepsi de iyi donanımlı olan kırk tekne çıkartmıştır –kadırga, kalyota, çektiri–. Ancak, mevsimin ilk girişimi olan Mallorca Seferi acı bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır; ve sonra İspanya kıyıları boyunca girişilen harekât esnasında, sahil halkı zamanında uyarılmış olduğundan, korsanların elleri böğürlerinde kalmıştır. Ancak boğazda beş Portekiz karavelasını ele geçirme fırsatını yakalayabilmişlerdir; bunlar Şerifin tahtı üzerinde hak iddia eden ve taraftarlarıyla işini tezgâhlamaya çalıştığı yarımadadan geri dönen bir Velez valisini taşımaktadırlar. Her şey ele geçirilmiştir,

[128] Henry Joly, *La Corse française au XVIe siècle*, Lyon, 1942, s. 55.
[129] D. de Haedo, *Epitome de los Reyes de Argel*, f° 66 v° *vd.*

karavelalar, Portekizliler ve Faslılar; ve bunlar Velez'e götürülmüş, Salih Reis de Haedo'nun dediğine göre, bunları dostluk ve iyi komşuluk nişanesi olarak ve Oran bölgesine düzenlediği akınlara son versin diye, Şerife armağan etmiştir. Ancak bu armağanlar üç ay sonra Tlemsen'de yeniden sınır olaylarının meydana gelmesini engellememiş ve Cezayir'in efendisi kışı, bu kez Fas'a yönelik bir seferin hazırlıklarıyla geçirmek zorunda kalmıştır. Salih Reis taht üzerinde hak iddia eden Ba Hasun'u Cezayir'e getirtme tedbirliliğini de göstermiştir.

Turgut Reis'in komutası altındaki Türk donanmasının (yanında Paulin de la Garde ve Fransız kadırgaları olduğu halde) İtalyan kıyılarının önüne gelmesiyle, Salih Reis muhtemelen üssüne dönmüştür. Entrikalar, imparatorluk tarafından satın alınmış olan Rüstem Paşa'nın belki işbirlikçi davranışları,[130] geçen yılkinden daha güçsüz olan ve Turgut Reis'in Sinan Paşa'nın yerine geçmesiyle efendi değiştirmiş olan Türk donanmasının hareketini geciktirmiştir. Üstelik hemen Toscana Maremmesi kıyılarına ulaşmak yerine, Türk tekneleri yağmalara girişerek zaman kaybetmişlerdir. Ağustosta Pantellaria adası talan edilmiş, daha sonra da Sicilya kıyısındaki buğday limanı Licata'ya sıra gelmiştir. Turgut'un Tunuslularla müzakereleri de (Tunus sultanı La Goletta'daki İspanyollarla ilişkilerini kopartmıştır) donanmayı Sicilya ve Afrika arasında tutmuştur. Bu gecikmeler sayesinde Andrea Doria zaman kazanmıştır; filosunun büyük kısmını Cenova'da toplayarak kalelerini iaşe etmiş ve İtalyan kıyıları boyunca, düşmanın hareketini zamanında bildirecek yeteri kadar hızlı tekne edinme fırsatı bulmuştur.

Türk donanması Tiren denizine ancak 3 Ağustos'ta varabilmiştir.[131] Birkaç gün sonra tekneler Elbe adasına saldırmışlar; Capoliveri, Rio Marina, Marciana, Porto Longone'yi talan etmişlerdir. Ama esas kent Cosmopolis –diğer adı Porto Ferraio– onların saldırılarına direnmiştir, işte ancak Piombino'ya saldırılmasının

[130] C. Lanz, *a.e.*, III, s. 576, G. de Ribier, *a.e.*, II, s. 436.
[131] C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 386.

düşünülmesinden sonra donanma, Siena Maremmesinden Korsika'ya Fransız birliklerinin taşınmasında kullanılmaya başlamıştır.

Aslında Castiglione della Pescara'da[132] Fransız komutanları bir savaş meclisi toplamışlar ve Parma'daki Fransız birliklerinin komutanı olan Mareşal Termes'in düşüncesi ağır basmıştır. Paulin de la Garde ve Korsikalı sürgünlerin (bunların en önünde Sampiero Corso bulunmaktadır) desteğiyle, Mareşal kralın kesin bir emri olmaksızın, büyük adanın istilasına karar vermiştir. Bu iş aşırı bir kolaylıkla yapılmıştır. Bastia 24 Ağustos'ta ele geçirilmiş, de la Garde Baronu Saint-Florent'a ayın 26'sında varmıştır. Sonra, tarlaların ortasına, Bastia'nın Cenevizli komiserlerinin kaçtıkları Corte'nin sırası gelmiştir. Nihayet, eylül başında Bonifaco bir direnme denemesinden sonra teslim olmuştur:[133] buranın Calvi ile birlikte adadaki Cenevizli kenti olduğu bilinmektedir. Bol ganimet elde eden ve bizzat Turgut'un Paulin de la Garde'dan para verileceğine dair söz almasından ötürü Türkler, adadaki son işgal alanı olan Calvi'yi ablukaya almayı reddetmişler ve geri dönmüşlerdir. 1 Ekim'de Türk donanması Messina Boğazı'nı aşmaktadır.[134] Aralıkta da İstanbul'a varmıştır.

Avusturya hanedanını devirme konusundaki büyük bir fırsat kaçırılmıştır mı diyeceğiz? Türklerin bütün güçleriyle vurmadıkları bir gerçektir.[135] Bazılarına göre bunlar yozlaşmış manevralardır. Fakat bu ölçülü hareketleri, ta yola çıkıldığı andan itibaren ölçülü olan hareketleri açıklayan başka nedenler de vardır, çünkü o yıl İstanbul'dan yalnızca altmış kadırga yola çıkmıştır. Bunun nedeni doğuda İran savaşının devam etmekte olmasıdır. Halep'e yerleşmiş bir İngiliz tüccarı olan Anthony Jenkinson, 1553 yılın-

---

[132] Paul de Termes'ten Montmorency'ye, Castiglione della Pescara, 23 Ağustos 1553, B. N., Paris, Fr. 20 642, f° 165, kopya, zikr. H. Joly, *a.e.*, s. 55.

[133] J. Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramon*, *a.e.*, s. 161.

[134] H. Joly, *a.e.*, 53. Biraz da Fransız toprağı sayılan Napoli krallığındaki yağmalardan kaçınmak için yolun değiştirilmesi gibi düşünülebilir.

[135] *Age.*, s. 385, C. Monchicourt, *agm.*

da,[136] Kanuni Sultan Süleyman ile muhteşem maiyetinin İran'a giderken kente girişlerini görmüştür: 6.000 hafif zırhlı at, 16.000 yeniçeri, 1.000 tane acemioğlanı; hepsi de "altın varaklı elbiseler giymiş olarak", altın varaklı bir kaftan giymiş, keten ile ipekten muazzam bir sarık sarmış ve beyaz bir ata binmiş olan padişaha refakat etmektedirler. Ordunun mevcudu 300.000'den fazladır ve taşımacılık için 200.000'den fazla deve bunları izlemektedir... Akdeniz'deki savaşa karşı ağırlık oluşturan, onu sınırlandıran ve küçülten bu tablo değil midir acaba?

Ancak Fransızlar, Türklerin sayesinde Korsika'ya ayak basmışlardır. Güzel mevsimin sonunda ada onların olmuştur. Çıkartma haberi Cenova'yı şaşkına çevirmiş, Cosimo de Medici ve imparatorluğu çılgına çevirmiştir. Fetih hızlı olmuştur, Sampiero Corso ve sürgünler adalıların yardımıyla fetih işini âdeta tek başlarına gerçekleştirmişlerdir, niyet edilsin veya edilmesin, haklı olsun veya olmasın Korsika, Cenevizlilerden nefret ediyordu; onların şahsında efendilere, kentlerdeki tefeci tüccarlara, sanki sömürgeye gelirmişçesine kaybettikleri servetlerini yeniden kazanmaya gelen göçmenlere karşı nefret birikmişti. Bununla acaba bütün Korsika mı kastedilmektedir? Belirgin bir durum olarak Ceneviz düzeninin hizaya soktuğu bütün büyük aileler ve kötü hasatlar ile ekonomik bunalım nedeniyle vahşileşen, sömürgecilerin yeni tarımsal yöntemlerinden dolayı yaşama alışkanlıkları bakımından huzuru kaçan sıradan halk kastedilmektedir; bütün bu insanlar için Ceneviz egemenliği bir *assassinio perpetuo*dur.[137]

Ancak bunun böyle olması, kaynaklarına oranla aşırı nüfuslu olan adada savaşın sefaletleri daha da artırmasını engellememiştir. Fransızlar, Cenevizliler, Türkler, Cezayirliler, kaba Alman askerleri, *Dominante*'nin İtalyan veya İspanyol paralı askerleri ve bir de Sampiero'nun taraftarlarını eklersek, bütün bu asker kalabalığı yaşamak zorundadır. Bunlar yağmalamakta, hasadı mahvetmekte, köyleri yakmaktadırlar. Korsika'nın suçu, bizzat sahip olduğundan

[136] R. Hakluyt, *The principal navigations*, II, s. 112.

[137] Tomasseo, *Proemio alla lettere di Pasquale Paoli*, s. CLIII, zikr. H. Joly, *a.e.*, s. 28.

daha büyük bir dış anlam taşıması ve Habsburglarla Valoislar arasındaki bu savaşta bir düğüm meydana getirmesidir. Korsika'daki Fransız işgali Parma'dakinden, hattâ Siena'dakinden daha fazla bir ölçüde imparatorluğun ve müttefiklerinin iç haberleşmelerini sekteye uğratmıştır. "Cartagena, Valencia, Barcelona'dan (Malaga ve Alicante'den olanları da ekleyelim) Cenova, Livorno veya Napoli'ye giden her tekne kaçınılmaz bir şekilde Korsika sahillerinin yakınından geçer ve bu durum, Barbaroslu korsanlarının Sardinya ile Afrika kıyıları arasındaki bölgeyi sürekli talan ettikleri 16. yüzyılda daha da geçerlidir ve tabii yol Korsika burnunu dolaşmakta veya Bonifacio ağzından ilerlemektedir. Üstelik teknelerin düşük tonajlı olmaları, onların duraklamadan uzun yolculuklar yapmalarını engellemekte ve İspanya'dan İtalya'ya giden gemiler doğal olarak Korsika limanlarına uğramaktadırlar".[138] O dönemde yaşayanlar, kimi memnuniyetle, kimi de endişeyle, Sampiero Corso'nun deyimiyle bu "İtalya'nın freni"nin fethinin öneminin bilincine hemen varmışlardır.[139]

İmparatorluğun karşı saldırısı gecikmemiştir. Kötü hava Türklerin ve Fransızların yaz boyu süren işbirliğini engelleyip de, Batılı filolar arasındaki dengenin her zamanki orana geri dönülmesini sağlayınca, durum tersine dönmüştür. Cenova ve Toscana üslerinin adaya yakın olma avantajına sahiplerken, ada Marsilya'ya geri dönmüş olan Fransız kadırgalarının uzağında kalmıştır[140] ve üstelik hâlâ Calvi'ye tırnaklarını geçirmiş olarak duran Cenevizliler tarafından tehdit edilen Korsika yalnızca asilerin ve 5.000 eski askerin koruması altındadır. Zaten II. Henri kasımda Cenevizlilerle dolaylı müzakerelere başlamış görünmektedir.[141] Fakat Floransa dükü tarafından bu mecraya sürüklenen Cenevizliler daha o sıralar imparatora çağrıda bulunmuşlar,[142] 800.000 dukayı bu işe tahsis etmişler, 15.000 kişiyi silahaltına almışlardır. Doria tarafın-

[138] H. Joly, *a.e.*, s. 8.
[139] *Age.*, s. 9.
[140] *Age.*, s. 71 ve 72
[141] *Age.*, s. 117.
[142] *Age.*, s. 14, dipnot 1.

dan gönderilen seferî güç ayın 9'unda kenti terk etmiş, Cenova sahillerinde biraz oyalanmış ve 15'inde Korsika burnuna varmıştır. Ayın 16'sında Saint Floren Körfezi'ne girmiş, garnizon da 17'sinde teslim olmuştur.[143] Zor bir savaş başlamaktadır.

Demek ki, 1553 Akdeniz için hareketli bir yıl olmuştur. Fakat Avrupa'yı kaplayan büyük savaşa bakarak, acaba bu Akdeniz olayları kuzeydekiler kadar önemli midirler? Kuzey savaşının büyük bölümünü İngiltere tahtının dramatik veraseti meselesi içerir. 3 Temmuz 1553'te[144] VI. Edward ölmüştür; onunla birlikte resmen Protestan bir İngiltere yok olmaktadır, bu İngiltere âdeta Fransa'nın dostu ve Habsburgların hasmı idi; bu olayın devamında aynı anda Tanrının lütfuyla Maurice de Saxe ortadan çekilmiş (11 Temmuz'da ölmüştür) ve İngiltere tahtına Mary Tudor çıkmıştır.[145] Ancak, sancılı bir ülkede bu tahta çıkış özellikle güç olmuştur ve gayet basit bir sorun olmakla birlikte, kraliçenin evliliği konusunu hemen gündeme getirmiştir. Binlerce yoldan geçildikten, birazcık geçkin bir veliahtın, Portekiz veliahtı Don Luis'in adaylığı devredışı bırakıldıktan sonra, Mary'nin dayısı[146] genç Prens Felipe yarışı kazanmıştır. "Büyük kıskançlıklara neden olan" bu başarı[147] imparatorun, Granvelle'in ve bu tartışılmaz şaheseri hazırlayan elçi Simon Renard'ın sayelerinde elde edilmiştir. Evlilik sözleşmesi 12 Temmuz'da imzalanmış, krallık da iki gün sonra ilân edilmiştir.[148]

---

[143] 17'sinde, H. Joly, *a.e.*, s. 106, Manfroni, *a.e.*, III, s. 389'da denildiği gibi 27'sinde değil.

[144] W. Oncken, *a.e.*, XII, s. 1086, 6 Temmuz.

[145] Da Mula'dan doça, Brüksel, 29 Temmuz 1553, G. Turba, *Venetianische Depeschen*, 1, 2, s. 617. Mary Tudor'un İngiltere kraliçesi olarak tanınması hakkında *Reconocimiento de Maria Tudor por Reina d'Inglaterra*, Simancas E° 505-506, f° 7.

[146] Enrique Pacheco y de Leiva, "Grave error politico de Carlos I", *Rev. de Archivos, Bibl., y Museos*, 1921, s. 60-84.

[147] Granvelle'den Renard'a, 14 Temmuz 1553, zikr. M. Tridon, *a.e.*, s. 85.

[148] M. Tridon, s. 84. 1553 Kasımı'ndan itibaren sonuç alınmıştı, V. Carlos'tan Portekiz kraliçesine, Brüksel, 21 Kasım 1553, E. Pacheco, *agm.*, s. 279-80.

Habsburg İmparatorluğu'nun bu kadar büyük darbeler yediği sırada, bu beklenmedik başarı ile talih ondan yana dönmüş olmaktaydı. Hollanda'dan, bölünmüş Almanya üzerine yaslanmaktan vazgeçen ve onu daha fazla bölünmesi için kendi haline bırakan imparator, şimdi İngiltere'ye bel bağlamaktadır. Hemen hemen tamamiyle kendine ait olan ve okyanustan oraya ulaşan yolları da denetim altında tuttuğu, şu Kuzey Akdeniz'i olan Kuzey Denizi'nde güçlerini yoğunlaştırmaya başlamıştır. Hollanda'yı ele geçirilmez kalesi haline getirmiştir.[149] Demek ki En Hıristiyan Kral için bu 1553-1554 kışının görünümleri oldukça karanlıktır. Acaba Venedik elçisinin umduğu gibi, İspanya prensinin yeni krallığına ulaşmasına engel olma gücüne sahip olabilecek midir (ve bu fırsat kendini Villegaignon'a sunacaktır, ama o bunu yakalayamayacaktır)[150] ve avantajı kullanabilecek midir? Almanya'da ise bu olayın darbesi daha az hissedilmiş değildir. V. Carlos nezdindeki Venedik elçisi 30 Aralık 1553'te[151] "Alman prensleri, İspanyol prensinin İngiltere'ye vardıktan sonra Almanya'ya yanaşarak, bu krallığın yeni bir yardımıyla ve Almanların bölünmesi sayesinde, imparatorluğun eskiden müzakereyle kazanmaya çalıştığı 'verasetini' silahla elde edebileceğinden hâlâ çekinmektedirler" diye yazmaktadır.

Daha henüz gerçekleşmeden İngiliz evliliği, diplomasi terazilerinin kefelerinde ağır basmaya başlamıştır.[152] İmparatorun düşmanlarının tek tesellileri, İngiliz adasının korkunç karışıklıklarla hırpalanıyor olması, Fransızların Londra halkına yaptıkları çağrıyla bu karışıklıkları daha da vahimleştirmeye çalışmalarıdır.[153]

---

[149] W. Oncken, *a.e.*, XII, s. 1086.

[150] Ch. de la Roncière, *H. de la marine française*, 1934, III, s. 491-92.

[151] Da Mula'dan doça, Brüksel, 30 Aralık 1553, G. Turba, *a.e.*, I, 2, s. 640.

[152] V. Carlos'tan Felipe'ye, 1 Ocak 1554, A. E. Esp. 229, f° 79. Soranzo'nun İngiltere'deki tavrı hakkında, Da Mula, 2 Mart 1554, G. Turba, *a.e.*, I, 2, s. 645, dipnot 2.

[153] Başkomutandan Paris kardinaline (Roma'da), Paris, 3 Şubat 1554, A. N., K 1489 (İtalyanca nüsha). Simon Renard'dan V. Carlos'a, Londra 29 Ocak 1554, A.E. Esp. 229, f° 79; Aynı kişiler arasında, 8 Şubat 1554, f° 80; 19 Şubat 1554, Mart 1554, *age.; CODOIN*, III, s. 458.

1554 Şubatı'nda kraliçeyi emin bir yere, Calais'ye nakletmek bile düşünülecektir.[154] Demek ki V. Carlos'un kazandığı İngiltere'nin desteği değil de; tartışmalı bir efendiden ibaret olan, imkânları itibarıyla henüz pek güvenilir olmayan ve Fransızların durdurabilecekleri İspanyol yardımlarına pek bel bağlayamayacak[155] bir kraliçenin, nihayet bizzat imparator ve oğlu kadar parasız bir kraliçenin iyi niyetidir.

V. Carlos'un Tahttan Çekilmesi: 1554-1556

Öte yandan para darlığı, savaşın bu safhasının üstüne tüm ağırlığıyla çökmektedir. İmparatorun cephesinden Fuggerler, Schetzler ve diğer Augsburglu tefecilerle zorluklar birbiri ardınca çıkmaktadır.[156] Fransa cephesinde Kral, Lyon piyasasında borç bulabilmektedir: 1553 "*grand party*" yılı olacaktır. Fakat borç alınan bu parayı ödemek gerekiyordu ve bu nedenle de hep daha fazla vergi talep edilecekti. Bunun sonucunda, ülkede çok eskilere dayanan tuhaf bir hastalık meydana gelmektedir.

Henüz 1547'de[157] başkomutan Guyenne'de *taille* (hasat) vergisi yüzünden ayaklanan köylüleri bastırmak zorunda kalmıştır. Nisan 1552'de[158] İspanya'ya aktarılan haberler Fransa'nın ne buğday ne de ekmekten yana sıkıntısı olmadığını ama vergiye karşı memnuniyetsizliğin çok yüksek olduğunu ve ne manastırların ne de Saint-Antoine veya Saint-Lazare hastanelerinin bunun dışında kaldığını işaret etmekteydi. 1552 yılında yeniden başlayan savaş küçük insanların, tüccarların soyluların talep edecekleri ödentilerden endişelenmekte çok haklı olan köylülerin iflası demektir.

---

[154] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2. s. 158.

[155] Bu nedenle Calais yakınlarına birlikler yerleştirmişlerdir, Başkomutandan Paris kardinaline, Paris, 3 Şubat 1554, İtalyanca nüsha, A. N., K 1489.

[156] V. Carlos'tan Felipe'ye, Brüksel, 13 Mart 1554, A. E. Esp. 229, f° 81, 21 Mart 1554, f° 82; 1 Nisan 1554, f° 83; 3 Nisan 1554, f° 84. Da Mula'dan doça, Brüksel, 20 Mayıs 1554, G. Turba, *a.e.*, 1, 2, s. 648 *vd.*

[157] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 137.

[158] Avisos de Francia, Nantes, 26 Haziran 1552, A. N., K 1489.

Aynı haber şöyle devam etmektedir, "Her soylu her yerden kendine gerekeni almakta değil midir? Bütün bu insanlar, efendileri olmayan Moriscolar gibidir". Gerçekte söz konusu olan, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir İspanyol raporudur, ama Nisan 1554'te Fransa'dan Toscana'ya yönelik bir rapor da[159] insanların bezginliğini, orduların kötü durumunu, kralın parasızlık yüzünden İsviçreli paralı asker sağlayamamasını, vergilerin artışını –bir kez daha–, özel gümüş eşyaların sikke kesmek üzere eritildiklerini, soyluluk belgeleri satışını, kilise mensuplarından talep edilen katkıyı bildirmektedir... Zaten bütün Hıristiyan ülkelerinde, Fransa, İspanya, İtalya ve Almanya'da bıkkınlık aynıdır: Papa ağustosta bir barış girişiminde bulunmak için bundan yararlanmayı deneyecektir.[160]

Güçleri İran'da mücadele halinde olan Türk imparatorluğu da daha iyi bir konumda değildir. 1555'te En Hıristiyan Kral'ın elçisi Codignac'ın, Sufi'ye karşı sefer halinde olan ordunun ortasına kadar giderek Padişahtan donanmayı yollaması için ricada bulunması icap etmiştir.[161]

Böylece tarihçilerin entrika ve oyunların olduğunu tasavvur ettikleri yerde, aslında sıklıkla mali imkânsızlıklar bulunmakta değil midir? Bu 1554-1555 yılları esnasında savaş her yerde gevşek bir şekilde yürütülmektedir: Hollanda sınırında ve Brissac'ın[162] Haziran 1555'te Casal müstahkem kentini, muhafızları gafil avlayarak ele geçirdiği Piemonte uçlarında kale savaşları; Türk donanmasının kendini şöyle bir gösterdiği Akdeniz'de deniz savaşı: 1554'te Türk donanması Turgut Reis'in komutasında nedensiz bir şekilde Durazzo'da vakit geçirmektedir; bu en azından bu arada Cezayir kalyotalarıyla ortaklaşa olarak Korsika'ya ve Toscana Maremmesine müdahale etmeyi denemiş olan Fransızların düşüncesidir.[163]

---

[159] Avisos de Francia, 3 Nisan 1554, A.d S. Floransa, Mediceo 424, f° 5, zikr. H. Joly, *a.e.*, s. 119.

[160] H. Joly, *a.e.*, s. 118.

[161] C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 392 ve E. Charrière, *a.e.*'ye atıflar.

[162] H. Joly, *a.e.*, s. 122.

[163] Bu harekâtlar sırasında Leone Strozzi ölmüştür.

Bu harekât karşısında hiçbir tepki olmamıştır, üstelik bazı İspanyol kadırgaları Felipe'ye İngiltere yolculuğunda refakat etmek üzere Atlantik'e gönderilmiştir. Fakat Turgut geç gelmiştir ve Napoli kıyılarındaki hızlı bir gezintiden sonra, âdeta hemen doğuya dönmüştür. Fransız temsilcileri ihanetten söz etmektedirler[164] ve bu andan itibaren Turgut'u donanma komutanlığından uzaklaştırmak için uğraşmaya başlamışlardır. Her şeye rağmen Turgut'un imparatorluktan rüşvet almış olması mümkündür. Fakat ertesi yıl donanmadaki mertebesi ikincil bir seviyeye inmiştir, genç ve tecrübesiz yeni Kapudan-ı Derya Piyale Paşa'nın emrine girmiştir. Oysa "güçlü ve seri"[165] bir savaş isteyen Fransa kralına rağmen, Türk donanması Calvi kuşatmasına katılmadan yalnızca kuşatmayı seyretmekle yetinmiş ve Cenova tarafından iyi iaşe edilen kent Fransızları bozguna uğratmıştır. Türk donanması ağustosta, geçen yıl karşı tarafın eline geçmiş olan Bastia harekâtına da aynı ilgisiz tavrıyla seyirci kalmıştır. Nihayet, Toscana kıyısındaki adalara yönelik başarısızlıkla sonuçlanan birkaç denemeden sonra, Türk donanması levazım yokluğu[166] ve kötü havayı bahane etmiş ve vira ederek geri dönmüştür. Acaba geçen yıl olduğu gibi ihtiyatlı davranma emri aldığı düşünülemez mi?

Büyük devletlerin bu yoksulluğu, küçüklerin kendilerini olduğundan daha etkin göstermelerine yol açmıştır. Cenova'nın Korsika'daki savaşını büyük bir enerjiyle yürüttüğü görülmüştür; 1554-55'te Fransızları adanın büyük bir kesiminden atmıştır.[167] Cosimo de Medici'nin çabaları da daha az güçlü değildir: bir yandan temkinli davranan, öte yandan tıpkı Cenevizli gibi Toscana genişlemesinden pek hoşlanmayan Andrea Doria'dan denizde

---

[164] C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 391.

[165] *Age.*, s. 392; E. Charrière, *Négociations...*, II, s. 351.

[166] Sarria markisinden prenses Jeanne'a, Roma, 22 Kasım 1555, J. J. Döllinger, *a.e.*, s. 214-216.

[167] Kışın Ceneviz filosu ininden çıkmıştır. Kendisine teslim edilen on iki kadırgadan, Gian Andrea Doria, daha işin başında, yani ocakta, dokuz tanesini kaybetmiştir; 1556 yılının başındaki bu olayın nedeni Korsika kıyılarındaki bir *libeccio* darbesidir, C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 394.

fazla bir destek görmeyen Cosimo, gene de Siena'daki Fransızları 21 Nisan 1555'te teslim olmaya zorlayabilmiştir; birkaç ay sonra da Maremme kıyısındaki Orbetello'yu geri almıştır. Artık yalnızca, Apennin dağlarında Siena yurtseverleri ile birkaç Fransızın sığınağı olan Montalcino "Cumhuriyeti" ayakta kalmıştır.[168] Fakat 1555 yılının sonunda Cosimo işe Val di Chiana'yı temizlemekle başlayarak buraya da saldırmıştır.[169]

Cezayir devleti bu iki yıllık süre için tek başına, Osmanlı donanmasından daha fazla anılmayı hak etmektedir. 1554'te[170] Salih Reis ordusunu önce denizden "yeni" Melilla limanına, sonra da karadan, galip olarak girdiği Taza ve Fez'e kadar götürmüş, Fas'a karşı şaşırtıcı hızlı bir baskın düzenlemiştir. Fas süvarisi Türklerin çakmaklı tüfeklerine direnememiştir. Fakat bu muzaffer akının devamı gelmemiştir, çünkü Fez'e kendi adamlarını (geçen yıl esir edilen bu Ba Hassun, onların eski köleleridir) yerleştiren galipler ganimetle ve minnet duygularıyla dolu, korumaları altındaki hükümdarın bağışladığı büyük miktardaki altınlarıyla yükledikleri Fas katır ve atlarıyla geri döner dönmez, kente geri gelen eski Şerif, Türklerin adamını öldürmüştür. Cezayirlilere bu seferden bütün kalan yegâne şey, küçük Peñon de Velez kayalığı, ileride tekrar sözünü edeceğimiz adacıktır.[171]

Ertesi yıl, 1555'te Türkler faaliyetlerini doğuya doğru Bougie tarafına veya daha doğrusu Bougie İspanyol *presidio*suna çevirmişlerdir, çünkü artık gerçek bir kent değil de, eski yerli yerleşim yerinin sınırlarının ötesinde, her köşegeninde bir kalesi olan üçgen biçimli müstahkem bir alan söz konusudur; bu kaleler La Goulette'deki ilk kaleye benzeyen üçgen biçimli imparator şatosu; sahile cephesini veren eski Berber yapıları olan büyük şato ile küçük

[168] Lucien Romier, *Les origines politiques des guerres de religion*, Paris, 1914, II, s. 393-440.
[169] Coggiola, "Ascanio della Corna", s. 114, dipnot 1, Aralık 1555.
[170] D. de Haedo, *Epitome...*, *a.e.*, f° 68 ve 68 v°.
[171] Bkz. aşağıda s. 218-220.

deniz şatosudur.[172] Bu surların içinde birkaç yüz adam ve birkaç düzine at bulunmaktadır. Her iki canlı türünü de doyurmak için iaşe teknelerine olduğu kadar, huruç hareketlerine de güvenmek gerekmektedir. Müstahkem mevkiin yaşlı komutanı Luis Peralta saman talanı angaryasına çıktığı bir sırada, yaylım ateş altında ölmüş ve yerini oğlu Alonso'ya bırakmıştır.[173] 1555 Haziranı'nda Salih Reis aralarında *excopeteros* dönmelerin de olduğu birkaç bin askeriyle Cezayir'den ayrılmış ve bu arada ihtiyaç malları ile topları taşımak üzere denizden küçük bir filo göndermiştir: iki kadırga, bir barca (kayık), Cezayir'de el konulmuş bir Fransız *saète*'i. Görüldüğü üzere az bir şey, çünkü korsan teknelerinin çoğu Leone Strozzi'nin filosuna katılmaya gitmişlerdir. Fakat bunlar yeterli olmuşlardır: kale toplara direnememiş ve kaleyi koruyanlar savunmanın mümkün olmadığı komşu kente çekilmişlerdir. Alonso de Peralta, kendinin ve seçeceği kırk adamının can güvenlikleri ile Fransız *saète*iyle İspanya'ya gitmelerine izin verilme sözü karşılığında teslim olmuştur. Bu olayın İspanya'daki yankısı muazzam olmuştur.[174] Valencia, Katalonya, Kastilya'da bir intikam seferi düzenlemekten söz edilmiş ve Toledo başpiskoposu Siliceo[175] bu hareketin başını çekmiştir. Sonra, Luis Cabrera'nın kaydettiği gibi, bu cins şan ve şeref konularının çok para gerektiren seferlerinde olduğu gibi her şey sakinleşmiştir. İmparatorun krallıkta olmadığı bahanesiyle sefer askıya alınmıştır; fakat duygusallık o kadar canlıdır ki, Alonso de Peralta dönüşünde tutuklanmış, yargılanmış ve 4 Mayıs 1586'da Valladolid'de kafası kesilmiştir.[176] Acaba o kadar da suçlu muydu? Bougie'ye saldırı olunca, tam zamanında imdat çağrısını İspanya'ya ulaştırmış ama o sıralar Napoli kral naibi olan

---

[172] Paule Wintzer, "Bougie, place forte espagnole", *B.Soc. géogr. d'Alger*, 1932, s. 185-222, özellikle s. 204 *vd.*, s. 221.

[173] Diego Suárez, *Hist. del maestre ultimo que fue de Montesa...*, 1889, s. 106-107.

[174] Luis de Cabrera, *Felipe II, Rey de España*, Madrid, 1877, I, s. 42.

[175] Peticiones del Cardenal de Toledo para la jornada de Argel y Bugia y Conquista de Africa, Simancas E° 511-513.

[176] Paule Wintzer, *agm.*, s. 221. Lehinde, Diego Suárez, *a.e.*, s. 107.

Alba düküne gerekli emirler yavaş bir şekilde iletilmiştir. Prens Doria dük tarafından uyarılıp da, Mart 1556'da Napoli'ye kadırgalarıyla birlikte gelince, kente onunla birlikte teslim haberi de ulaşmıştır.[177]

Küçük ülkeler kendi özel işlerini çözüme kavuştururlarken büyük devletler arasındaki oyun da diplomasi seviyesinde birbirini kovalamaktaydı. 22 Mart 1555'te papa III. Julius'un ölümü[178] V. Carlos'un inkârı mümkün olmayan bir desteğini kaybetmesine yol açmıştır. Fransa kralı, II. Marcel'in birkaç hafta süren saltanatından sonra,[179] 23 Mayıs 1555'te IV. Paulus'un papa seçilmesiyle,[180] Carlos'un kaybettiği her şeye konmuştur, tam da yeni papanın seçildiği gün Marche'ta Fransa-İmparatorluk barış görüşmeleri başlamıştır.[181] Başlangıçta papanın imparatora karşı olan şiddetli husumetini açığa çıkartan bir şey olmamıştır, fakat bu duygular kendi başlarına, kuzeyde gerçekleşmiş gibi duran barışı tehdit etmektedirler. Gerçekten de 13 Ekim 1555 tarihli gizli bir antlaşma (gizli olmasına rağmen, Venedik ve Brüksel'de duyulmuştur) barış umudunun kaybedilmesi halinde, papaya Fransızların biçimsel ittifakını sağlamaktaydı.[182]

Bizzat imparatorluğun içinde de, hiç de daha az önemli olmayan değişimler meydana gelmekteydi. Felipe 1554'te[183] olaysız bir şekilde İngiltere'ye varmıştı ve bütün diplomatik haberleşmenin en önemli konusu olmaktaydı bu. Kraliçe onu seviyor muydu, yoksa sevmiyor muydu? Çocukları olacak mıydı? (1555'ten itibaren bu soruya hayır diye cevap veriliyordu.) Aynı anda V. Carlos'un İngiltere kralı olan oğluna Napoli ve Sicilya krallıklarıyla

---

[177] Alba dükünden prenses Jeanne'a, 29 Mart 1556, Simancas E° 1049, f° 11.

[178] G. Mecatti, *Storia cronologica della città di Firenze*, II, s. 697.

[179] Coggiola, "Ascanio...", s. 97.

[180] H. Joly, *a.e.*, s.122; S. Romanin, *a.e.*, VI, s. 230.

[181] H. Joly, *a.e.*, s. 120.

[182] Simancas P° Real, no. 1538, 13 Ekim 1555, Coggiola, agm., s. 246.

[183] Felipe'den prenses Jeanne'a, Windsor 9 Ağustos 1554, A.E. Esp. 229, f° 84, *Viaje de Felippe il (sic) à Inglaterra quando en 1555 fué a casar con la Reina D^a Maria*, *CODOIN*, I, s. 564.

Milano dukalığını verdiği öğreniliyordu.[184] Kuşkusuz bu jest yeni damadın değerini artırmaya yönelikti ve 1551'de oğlu Maximilian'ı Bohemya kralı ilân eden Ferdinando'nunkine benzemekteydi; bunlar prestij ve protokol sorunlarıydılar. Ancak bu vazgeçişlerde –bu konuda ikna olmamız üzere V. Carlos'un 1554 yılında kaleme aldığı vasiyetnameye sahibiz– imparatorun tahttan çekilme isteği daha şimdiden görülmekteydi. Veya tahttan çekilmeler; çünkü yalnızca Granada'da gözyaşlarıyla ıslanmış olarak 25 Ekim 1555'te Carlos'un Meclis önünde ilk kez bu dünyayı terk etme niyetini açıkladığı Hollanda'da tahttan çekilme düşünülmekteydi.[185] Oysa bu tarihte Sicilya, Napoli ve Milanese'yi fiilen terk etmişti bile; 1556 Ocak ayında ise uzaktan ve sessiz sedasız bir şekilde İspanya'yı bırakacaktır.[186] Ölümünden kısa bir süre önce, ancak 1558'de altın imparatorluk tacını terk edecektir; bu bizzat Ferdinando'nun girişimlerinden dolayı[187] geciktirilmiş nihai terk ediştir, çünkü Carlos bir imparator seçiminin raslantılara bırakılmasından endişe duymuştur ve belki de Hollanda ve İtalya'da

---

[184] Bu noktada tarihleri kesin olarak saptamak güçtür. 25 Temmuz 1554'te V. Carlos'un Napoli krallığından vazgeçme belgesinin aslı, naip Figueroa tarafından Felipe'ye sunulmuştur (Simancas E° 3636, 25 Temmuz 1554, G. Mecatti, *a.e.*, II, 693). Aynı yılın 2 Ekimi'nde III. Julius, Napoli ve Sicilya krallıklarının yetki belgelerini Felipe'ye devretmiş (Simancas E° 3638, 23 Ekim 1554), sonra 18 Kasım'da papa ona Sicilya ve Kudüs krallıklarını fief olarak devretmiştir (Simancas E° 1533, Roma 18 Kasım 1554). Napoli için Lodovico Bianchini, *Della Storia delle Finanze del Regno di Napoli*, 1839, s. 52-53. V. Carlos'un Sicilya krallığından vazgeçmesi, ona göre 16 Ocak 1556 tarihli olmalıdır, fakat bu vazgeçiş "Carolus et Joana reges Castelle" adına yapılmıştır, yani zorunlu olarak Deli Jeanne'ın 1555'te ölümünden önce.

[185] Özet bir anlatı için bkz. Charles Bratli, *Philippe II, roi d'Espagne*, Paris, 1912, s. 87 *vd.* veya L. Pfandl, s. 272 *vd.*

[186] *Renuncia de Carlos V en favor de Felipe II de los reinos de Castilla*, Simancas E° 511-513.

[187] Örneğin Ferdinando'dan II. Felipe'ye, Viyana, 24 Mayıs 1556, *CODOIN*, II, s. 421 veya V. Carlos'tan Ferdinando'ya, Brüksel, 8 Ağustos 1556, *age.*, s. 707-709.

bu koruyucu gölgeye ihtiyaç duyan Felipe'nin bu gecikmede rolü olmuştur.

Belki de Mignet ve Gachard'dan beri bu tahttan çekilmeleri tamamen kişisel bir iç çatışmaya indirgeme hatasına düşülmüştür. 1554-56 yıllarının bu savaş iklimini de hesaba katmak gerekmektedir. V. Carlos belki de, ölümünden sonra bir düzensizliğe yol açacak bir verasetin tehlikelerinden oğlunu korumak istemiştir. Eğer en sevdiği tasarılarından vazgeçtiyse, eğer Ferdinandolulara büyük Alman gemisini bıraktıysa, 1552 ve 1553'ten beri bunları yürütmenin imkânsızlığını ölçüp biçtiğindendir. 1555'te Ferdinando'ya Augsburg barışının sorumluluğunu ve yürütmesini bıraktığında ipin ucunu bizzat koyvermiştir; Carlos Almanya'ya yüzyılın geri kalan kısmı için besbelli bir sükûnet verecek olan bu barışa karşı kalbinin derinliklerinde nefret duymaktadır. Zaten bu Almanya çok az güvenilir bir ülkedir ve Felipe'nin düğün armağanı olan İngiltere onu güç dengesinde ikâme edebilir. Almanya'yı terk etmek, belki de savaşı sona erdirmenin ve yol açtığı devasa harcamalardan kurtulmanın yegâne yoluydu.

Ne olursa olsun, Felipe'nin imparatorluğunun Almanya'nın kitlesinden kopması Akdeniz için önemli bir şeydir. Sonuncu bağ 1558'de, 1551 sözleşmesinin Felipe'ye hak tanıdığı İtalya'daki imparator naipliğini talep etmesiyle kopacaktır.[188] Ferdinando nezdindeki elçi 22 Temmuz 1558'de ondan oldukça güzel bir cevap almıştır: "Yüce İspanya ve İngiltere kralı, çok aziz ve sevgili yeğenimizin adına İtalya'da imparatorluk niyabeti hususunda benimle müzakeresini talep ettiğiniz konuyu inceledikten sonra..., tarafımızdan Alteslerine, bu sözü verdiğimizi hatırladığımız gibi, onu tutma arzusunda da olduğumuzu bildiririz." Fakat sorun çetrefildir. "... Altesleri mutlaka iyi hatırlarlar ki, efendimiz imparator ile benim ve Alteslerinin tanıdıkları diğerleri arasında, imparatorluğa birlikte niyabetimiz söz konusu olduğunda, ben ve oğlum Kral Maximilian imparatora bunun, imparatorlukta yol açacağı bozulma, mahzur ve kargaşaları sunduk; ve bu yolla başarıya ulaşmanın imkânsızlığını arz ettik. Bütün bunlara rağmen, imparatora karşı

[188] Bkz. yukarıda s. 38-41.

saygıdan ve iradesine itaat etmek için, yapılmış olanı yapmak zorunda kaldık; ve kısa bir süre sonra istediğimizden daha kehanet sahibi olduğumuz ortaya çıktı, çünkü kaderimizden haberdar olan dük Maurice ve prensler silaha sarıldılar...".[189]

Öyleyse bugün de niyabet konusunda aynı risklere girilecek, Habsburglara yönelik, imparatorluğu *hereditario* (irsi) hale getirme ithamlarına güç katılacak mıdır? Almanya'nın büyük güçleriyle mücadele etmek "Alteslerini Fransa ve Türkiye cephelerinde; beni de Türkiye ve Macar asileri cephelerinde; dinî meseleler ve hiç de eksikliğini hissetmediğimiz diğer sıkıntıları saymaksızın, bizi boğan vazife ve zorunluluklar", tabii Avusturya hanedanının düşmanı papanın çıkartacağı güçlükleri de hesaba katmaksızın, bu iş zamansız bir uğraş olacaktır. Ferdinando şöyle devam etmektedir, "bütün bunlara başka bir yük daha binmektedir: Alteslerinin görevlerini yerine getirebilmeleri için zorunlu olarak İtalya'da ikametleri gereklidir; bizim onlara verdiğimiz söz bu açık koşula dayalıdır ve bu görevin Flandre, İngiltere veya İspanya'dan yürütülmesinin niyetlerimiz arasında olmadığı çok açıktır..." Kuşkusuz bize, Felipe'ye olduğundan daha fazla alaycı gelen bu yazıyı sonuca varmak kastıyla kısaltalım: "bu koşullarda, Altesleri İtalya'ya ne zaman varırlarsa, onlara vergilerimizi istedikleri biçimde göndereceğimize hemen şimdi söz veririz...". Bu sözü rüzgâr önüne katıp götürecektir. II. Felipe kısa bir süre sonra artık yalnızca İspanya kralı olacaktır.

İmparatorun daha ilk tahtı bırakmasına içkin olan, Almanya'dan vazgeçmesi, belki her şeyden fazla Avrupa barışına katkıda bulunmuştur. Marche'ta başlayan ve genel kanaatin aksine kesintiye uğramayan müzakereler,[190] 5 Haziran 1556'da İngiltere kraliçesinin müdahalesiyle ve tam da yaza girerken ilân edilen Vaucelles ateşkesiyle sonuçlanmıştır.[191]

---

[189] *CODOIN*, XCVIII, s. 24.

[190] Bu konuda H. Joly, *a.e.*, s. 126'da Francis Decrue de Stoutz, *Anne de Montmorency*, Paris, 1899, II, s. 1'deki kanaatinin aksinin bir ispatı vardır.

[191] A.d'Aubigné, *Histoire universelle*, Paris, 1886, 1. s. 125; E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 160'ta 15 Şubat demektedir, fakat Fransa kralı ateşkes ka-

Kuşkusuz bu ateşkes hiçbir şeyi çözmüyor, *statu quo*'yu tanımakla yetiniyordu. Fakat çatışmalara, yani muazzam harcamalara son veriyordu; ve herkesin arzu ettiği de buydu: kendi cephesinden Fransızların aracılığıyla Türklerle bir ateşkese ulaşmayı umut eden Ferdinando, "Bu mevsimde herkes para sıkıntısı çekiyor" demekteydi,[192] bu arada V. Carlos bu yatışmış havadan yararlanarak İspanya'ya gitmişti,[193] nihayet Hollanda'da Felipe'yi bırakarak dünyadan göçmeyi düşünüyordu. Böylece imparatorluk için siyasal ve askerî başkent olarak Brüksel, para başkenti olarak da Anvers olduğu halde, aşağı yukarı aynı biçim altında devam edecekti. Harika tasarılar. Gerçekten de Brüksel'den Avrupa görülebilir ve yönetilebilirdi. Fakat acaba Avrupa yönetilmeye hazır mıydı?

3. Savaşa Dönüş: Kararlar Hâlâ Kuzeyden Geliyor

Vaucelles Ateşkesinin Bozulması

Vaucelles ateşkesinin bozulmasını anlamak güç bir sorundur. Hasım tarafların tükenmişlikleri hesaba katıldığında, bu ateşkes her bir cepheyi uzun süre memnun edebilirdi: Özellikle de Savua ve Piemonte olmak üzere fetihlerini muhafaza eden Fransa'yı; bir kez daha dünyanın efendileri olarak gözüken Habsburgları. Habsburglar Sicilya, Napoli, Siena, Piacenza ve Milano'yu ellerinde tutmaktadır; bu, yarımadanın onlara ait olduğunu söylemekle aynı şeydir. Nihayet, Papalık açısından ateşkesi genel bir barışa dönüştürme konusunda muhteşem bir fırsat vardı. Bu papanın geleneksel rolüydü[194] ve IV. Paulus en azından görünüşü kurtarmak için bu görevi üstlenmek zorunda kalmıştı: bundan ötürü

---

rarını ayın 13'ünde yayımlamıştır (13 Şubat 1556, A. N., K 1489), F. Hayward, *a.e.*, II, 18.

[192] Ferdinando'dan V. Carlos'a, Viyana, 22 Mayıs 1556, C. Lanz *a.e.*, III, s. 69, 702.

[193] Laredo'ya 6 Ekim 1556'da çıkacaktır, L. P. Gachard, *Retraite et mort de Charles Quint*, Brüksel, 1854, s. 137.

[194] II. Felipe'den prenses Jeanne'a, Londra, 13 Nisan 1557, A. E. Esp. 232, f° 232.

kendini resmen kutladı,[195] imzacılar nezdinde temsilci yolladı, Venedik elçisi Navagero'nun yanında anlaşmanın kendi eseri olduğunu söylemeye kadar vardı,[196] ama hiç kimseyi, özellikle de Venedikliyi kandıramadı.

Gerçekte ateşkes haberi Roma'da bir şimşek gibi çakmıştı.[197] Derhal, anlaşmanın papaya rağmen ve onun tüm çabalarına rağmen imzalandığı şayiası yayıldı.[198] Her halükârda bu ateşkes onun sayesinde bozulacaktır. Tek başına bir adam ve çok hızlı bir şekilde, zaten pek de sönmemiş olan savaş ateşini yeniden canlandırabilecektir; işte tarihin hareketli oyunu içinde bireylerin rolünü hatırlatacak bir durum. Bu çok yaşlı (1477'de doğmuştu ve Papalık tahtına çıktığında 79 yaşındaydı), fakat şaşırtıcı derecede ateşli, taşkın bir canlılığa ve muhteşem bir imana sahip (Theatine tarikatının kurucusudur) adamda Kilise, hoşgörüsü olmayan ve V. Carlos'a karşı III. Paulus'un 1549'daki ölümünün kesintiye uğrattığı çatışmayı yeniden başlatan bir savunucu bulmuştur; bu Roma ile Kayzer, 1527 yağmasının arkasındaki, Almanya'da Protestanların zafer kazanmalarına izin veren ve Augsburg barışını kabul eden adam arasındaki ebedi çatışmadır.

Bu zikrettiklerimiz IV. Paulus'un V. Carlos'a karşı duyduğu antipatinin veçhelerinden biridir, papanın antipatisini küçümsememek gerekir. Fakat başka biri daha vardır; Napolili Fransız yanlısı Caraffa ailesinin reisi, V. Carlos'un şahsında Napoli'nin efendisinden nefret etmektedir ve onu, kin ve iştahla dolu zengin ailesinin düşmanı olarak görmektedir. Özgür İtalya'yı bilecek kadar yaşlı olduğundan, bir de imparatorun şahsında yabancıdan, işgalciden, "Şu sapkınlar, şu bölücüler, Tanrının belâları, Yahudi ve Morisco tohumları, dünyanın en âdi insanları" İspanyolların

---

[195] Badoero'dan Senato'ya, Brüksel, 7 Mart 1556, Coggiola, *agm.*, s. 108 dipnot.

[196] Navagero'dan Senato'ya, Roma, 21 Şubat 1556, Coggiola, *agm.*, s. 232-233.

[197] Badoero'dan Senato'ya, Brüksel, 1 Mart 1556, Coggiola, *agm.*, s. 108 dipnot.

[198] *Age.*

temsilcilerinden nefret etmektedir.[199] Onda İtalyan bağımsızlığı düşüncesinin güçlü olduğuna şu sözler (papanın siyasetinin başarısızlığa uğramasından sonra Venedik elçisine söylenmişlerdir) tanıklık etmektedir: "Azizim Venedikli Senyörler, siz ve bu vebadan kurtulma fırsatını görmezden gelen diğerleri çok pişman olacaksınız... Fransızlar ve İspanyollar barbardırlar ve evlerinde kalmaları daha iyi olacaktır".[200]

Öte yandan IV. Paulus aklının ve kalbinin sesine uyarak hareket eden bir insandır. Vaiz ve din bilgini olan bu adam, onu çevreleyen dünyadan çok, düşüncelerinin ve hülyalarının içinde yaşamaktadır. Marillac "Devlet işlerinin yürütülmesini ancak kabaca, bir filozof gibi anlayan bir adamdır" diye kaydetmektedir.[201]

Bu çizgileri birbirine yaklaştırınca, Egemen papa siyasetinin 1556, 1557 yıllarındaki tehlikeli gücü açıklanabilmektedir. Kısmen, çünkü papa tek başına değildir; tek değil, birçok siyaseti vardır ve hepsinden birden sorumlu değildir. Yanıbaşında akrabaları ve danışmanları bulunmaktadır, bunlardan biri de korkulması gereken bir adam olan Carlo Caraffa'dır; papa kadar muhteris olan bu garip kişi, onun muhteşem niteliklerine sahip değildir. Açgözlü, tatmin edilemez, öfkeli, iradeleri zorlayan ve pek fazla ahlâklı olmayan bu adam, imparatorlukla olduğu gibi Fransızlarla da pazarlık yapmaktadır ve bu yolda ilerilere gitme yeteneğine sahiptir.

Haziran 1556'da Fransa sarayına *a latere* temsilci olarak gitmiş ve "barışçı" Montmorency'den müdahale konusunda kesin sözler alarak geri dönmüştür;[202] Coligny bile bu tasarılara kapılmıştır.[203] Aradan birkaç ay geçmiş ve ekim ve kasımda papa ile Alba dükü

---

[199] Bernardo Navagero'nun muhtırası, 1558, E Albèri, *Relazioni...*, II, 3, s. 389.

[200] Ernesto Pontieri, "Il papato e la sua funzione morale e politica in Italia durante la preponderanza spagnuola,", *Archivio storico italiano*, 1938, II, s. 72.

[201] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 163

[202] II. Henri'den Ottavio Farnèse'ye, Fontainebleau, 29 Haziran 1556, Coggiola, *agm.*, s. 256-57; F. Decrue, *Anne de Montmorency*, II, s. 186.

[203] H. Patry, "Coligny et la Papauté en 1556-1557", *Bul. de la Soc. de l'hist. du protestantisme français*, c. 41, 1902, s. 577-585.

arasında 18 Kasım'da kırk günlük bir ateşkesle sonuçlanacak[204] müzakereler esnasında, kardinal Caraffa, Ostia'ya kadar ilerlemiş olan Alba düküyle doğrudan temas etmiştir. Bu ateşkesin sonucunda ortaya çıkan uyuşumlar oldukça beklenmedik nitelikte olmuştur: Caraffalar üstüne üstlük, İspanyollardan Fransızların Toscana ve Siena'da hâlihazırda sahip oldukları yerleri istemiyor mudur? Della Casa'nın belgeleri arasında ilginç bir *Discorso al Card. Caraffa per impetrare dalla M. dell'Imperatore lo stato e dominio di Siena*[205] bulunmaktadır ve İspanyol arşivlerinde bulunan 22 Ocak 1557 tarihli bir muhtıra *las condiciones con que S. M. tendra por bien de dar al conde de Montorio* –Kardinalin kardeşi– *el Estado de Sena para la efectuation del accordio que se trata con* S.S.'in[206] ayrıntılarını vermektedir. Ve Venedik'te Signoria'yı Habsburglara karşı muhtemel bir savaşa, onların İtalya'daki varlıklarının muhtemel bir paylaşımına çekmeye çalışan da aynı Caraffa'dır. Venedikliler "ellerinin sineklerle dolu" olmasını istemedikleri için reddetmişlerdir, oysa biz ellerinin boş kalmasını istemedikleri için derdik.

İşte IV. Paulus'un siyasetinin ve düşüncesinin sadık uygulayıcısı olduğu söylenen, inkâr edilen kişi budur; kanaatleri ayırt etmek kolay değildir.

Kesin olan şey, IV. Paulus'un çok erkenden kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkta Habsburglara karşı iyi düşüncelerinin olmadığını dışavurmuş olmasıdır.[207] Hattâ imparatoru unvanından mahrum bırakmak üzere bir Ruhani Meclis toplayacak kadar ileri gittiği öne sürülmüştür. Öte yandan, Habsburglar açısından en

---

[204] Alba dükü Ostia'ya 14 Kasım'da dönmüştür: lo que refiere un hombre que fue a Francia estos dias a entenderlo que alla se hazia (Aralık 1536), A. N., K 1490. Ateşkes 18 Kasım'da imzalanmıştır (Simancas *Patronato Real* no. 1580), 27 Aralık 1556'da yayımlanmıştır, *age.*, no. 1591.

[205] *Opère*, Milano, 1806, s. 119-131, zikr. Coggiola, s. 225 *vd.*

[206] Aynı tarih, II. Felipe'den Kardinal Caraffa'ya, Simancas *Patronato Real*, no. 1614.

[207] Örneğin, önde gelen İspanyol taraftarları olmasına rağmen topraklarını ellerinden aldığı Caraffalar olayında olduğu gibi. Ve Napoli ile her zaman güçlüklerle dolu ilişkilerde olduğu gibi.

büyük sorun, Fransa kralının ne yapacağını bilebilmektir: Ya tarafsız kalacak ve bu durumda papa kolaylıkla hizaya getirilecektir; veya En Hıristiyan Kral, 17. yüzyılda sıklıkla söylendiği gibi "örtülü" savaş durumunda kalsa bile, savaş yeniden başlayacaktır. Temmuzdan itibaren sabit bir duruma gelinmiştir, Ruy Gómez ile başkomutan arasındaki barış müzakereleri kısa sürmüştür, çünkü başkomutan esirler ve oğlu için artan fidye talebi konusundaki görüşmelerden memnun kalmamıştır. Brüksel'de hayal kurulmayacaktır: "Bir bahanenin gölgesi altında müzakereleri kesmek için, Alba dükünün papaya bir şey yapmasını bekliyorlar".[208]

Tekrarlayalım ki, Caraffaların siyasetinin bu kadar çabuk, bu kadar büyük sonuçlar vermesi şaşırtıcı olurdu. Fakat Fransızlar Roma'nın yanında yer almayarak hasımlarının büyümesine yol açmaktan endişe duyabilirlerdi. Zaten dolambaçlı yollarla papayı ateşkesi bozmadan desteklemenin çarelerini aramışlardır. Fiilî durumda belki de Papalık müdahalesinin hızı yüzünden etkili olmuştur. İhtiraslar henüz dinmemiştir; Fransızlar hâlâ Napoli ve Milanese'yi düşünmekte ve daha şimdiden dünyanın dışında görülmek istenen imparatorun bizzat kendi, IV. Paulus'a karşı ateşli bir öfke duymaktadır. Haberleri okumakta, haziranda İspanya yolculuğunu ertelemeye karar vermekte ve kuşkusuz Roma ile olan eski tutkulu mücadelelerin anılarının da yardımlarıyla, papanın hazırlıklarına karşılık vermesi için Alba düküne emir vermektedir. Papa, Felipe'nin kanaatine rağmen, ne pahasına olursa olsun kopuşu önlemek istemektedir. Ufukta görülen çatışma bir ihtiraslar çatışması olup; eski düşünceler ve eski kavgaların akıntısı içinde bilenen yaşlı adamlar tarafından istenmektedir ve zaten bu adamlar eski kinleri büyütmekten başka bir iş de yapmazlar.

Saint-Quentin

Bu o kadar doğrudur ki, görünürdeki tüm mantığa rağmen, İtalya'da ve İtalya yüzünden yeniden doğan savaş, yarımada ve çevre-

[208] Lo que contienen dos cartas del embaxador en Francia de 9 y 13 de julio 1556, A. N., K 1489.

sinde, yani Akdeniz'de bir eylem sahası bulamayacaktır. Bunun nedeni belki de, büyük Türk donanmasının sahnedeki yokluğudur. Fransa müttefikinin gücü olmadan güney denizinde kesin hiçbir işe girememektedir. Oysa 1556'da Hasan Korso'nun korsanlarının refakatinde bir an için Oran'ı kuşatan birkaç Türk kadırgasından başka bir şey yoktur.[209] Ve 1557'de, savaşın kesin bir sonuca götüren yılında, Türkler bu küçük harekâtın bir benzerine bile girişmemişlerdir.

1556 Aralık ayında François de Guise büyük bir orduyla Alpleri geçmiştir: 12.000 yaya, 400 silahlı, 800 hafif zırhlı at.[210] Daha da fazla adama sahip olduğu söylentileri çıkmıştır.[211] Bu ordu ve dağların ötesindeki yegâne müttefiki olan ve komutanlığa atanan Ferrara dükünün –tamamen teorik bir atama, çünkü bu işi fiilen damadı François de Guise'e aktarmıştır– seferber ettiği İtalya'daki Fransız askerlerini[212] ne yapmak gerekir? Milanese'ye saldırmak belki de bilgece olurdu. Fakat muhteris, fetih ve taçları düşleyen, belki de Napoli tacını kendi için isteyen François de Guise, IV. Paulus'un çağrılarına kulak asmadan durmazdı ki, o da o sıralar İspanyollarla kasımda imzalanan ve Aralık 1556'da uzatılan ateşkesi iptal etmiş ve sözlerini tutmaktan vazgeçmişti. Simon Renard 12 Ocak'ta papanın tüm "papalığını" ve bütün kilise gelirlerini savaşı sürdürmek üzere kullanmaya karar verdiğini bildirmektedir.[213] Tasarısı Bologna ve Perugia'yı Fransızlara geri vermek ve Floransa kralına böylece daha fazla zarar verebilir hale gelmek olmalıdır. François de Guise'in ordusunu Roma'ya kadar neden ilerlettiği

[209] D. de Haedo, *a.e.*, f° 69 v° ve 70; Jean Cazenave, "Un Corse, roi d'Alger (Hassan Corso)", *Rev. Afrique Latine*, 1923, s. 397-404; Socorro de Oran, Simancas E° 511-513.

[210] E. Lavisse, *a.e.*, V, 2, s. 167.

[211] Un hombre que se envio a Francia y bolvio a Perpiñan a los XXV de enero ha referido lo siguiente –28 Ocak 1557–, A. N., K 1490. Piemonte'de 30.000 piyade, 10.000 süvari. Bir derkenar: "todo es mentira". Daha iyi haber alan Simon Renard (Simon Renard'dan II. Felipe'ye, 12 Ocak 1557) 12.000 kişilik bir toplam rakam vermektedir, A. N., K 1490.

[212] Simon Renard'dan II. Felipe'ye, 12 Ocak 1557, A. N. K 1490.

[213] *Age.*

anlaşılmaktadır. Fakat burada, bir ay boyunca entrikaların içinde kaybolmuş ve Napoli krallığına ancak 5 Nisan'da, pek bir başarı gösteremeden saldırmıştır. Mayısta ise savunma yapmak zorunda kalmıştır. Ağustosta da Fransa'ya dönme emrini almıştır.

Böylece terk edilen papa, müzakere masasına oturmak zorunda kalmıştır. Alba dükü tarafından büyük ölçüde yumuşatılan barış antlaşması 14 Eylül'de yayımlanmıştır.[214] Haber, iki tezahürüyle öne çıkan, büyük sevinç gösterilerine yol açmıştır; bunlardan biri eylülde "*si ficiro li luminarii per la pace fatta fra la Santità del Papa Paolo quarto con la Maestà del Re Filippo Secondo, nostro Re*"[215] olduğu Palermo'da; diğeri de çan sesleri ve *Te Deum* duaları arasında 18 Kasım'da Valladolid'dedir.[216]

Bu Papalık-İspanya barışının önemini anlatmak boşunadır, bu barış Batı dünyası tarihinin bir dönemecidir; Roma'yı Habsburglara itaate zorlamış veya (çünkü IV. Paulus ile bu itaat hiçbir zaman tam olmamıştır: 1558'de yeni seçilen imparatoru tanımakta çıkardığı güçlük hatırlansın) İspanya ile Roma'nın birleşmesini sağlamıştır. Bu durum, Katoliklik ile kilisenin selâmeti[217] için, yalnızca dünyevi ile ruhani olanın birleşmesiyle güvenceye alınabilen karşı Reformun zaferi için 1580-90'a kadar sürecektir.

Zaten Milanese'ye çekilmiş olan François de Guise,[218] Saint-Quentin felaketi haberi üzerine (10 Ağustos 1557) dağları ters yönde aşmak zorunda kalmıştır. Bilindiği üzere Coligny İspanyol-

---

[214] Cavi, 14 Eylül 1557. Capitulación publica sobre la paz entre Felipe II y Paulo IV ortogada entre el duque de Alba y el Cardinal Caraffa, Simancas Patronato Real, no 1626. Paliano'nun tahkimi konusunda gizli maddeler, *age.*, no 1625.

[215] Palmerino B. Com. Palermo küt., Qq D 84.11 Eylül tarihi acaba yanlış mı?

[216] Juan Vasquez'den V. Carlos'a, Valladolid, 18 Kasım 1557, L. P. Gachard, *La retraite...*, 1, belge no C XXI.

[217] Paul Herre, *Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II*, Leipzig, 1907.

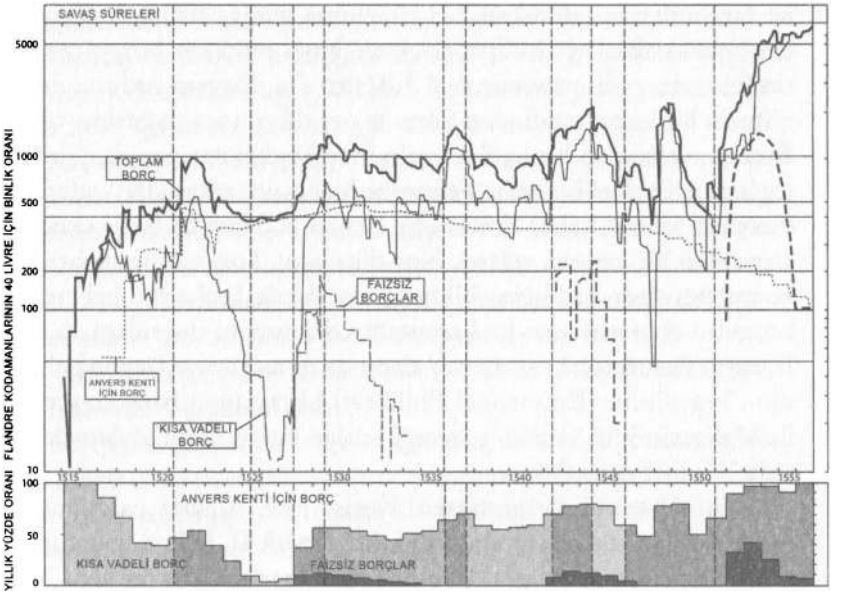
[218] II. Felipe'den V. Carlos'a, Beaurevoir, 11 Ağustos 1557, aslı, A. N., K 1490. Bu dosyada Saint-Quentin çarpışmasına dair çok sayıda belge mevcut.

lar tarafından kuşatıldıktan bir gün sonra buraya sızmıştır. Kent etrafındaki ablukayı kaldırmak üzere başkomutanın buraya getirdiği ordu gafil avlanmış ve 10 Ağustos'ta düşman ordusunun nüfuzlu bir kısmı tarafından Somme nehri boyunca dağıtılmıştır. Bunun arkasından bir katliam gelmiş ve büyükkomutan da dâhil topluca esir düşülmüştür. Felipe birliklerinin arkasında, zaferden saati saatine haber almaktadır. Babasına, "Saat on birde savaş alanından bir haberci gelerek bize düşmanın bozgununu ve başkomutanın esir edildiğini bildirdi; saat birde başka bir haberci bozgunu teyit etti ama başkomutanın durumunu doğrulamadı... Buraya (Beaurevoir) yarın savaş alanında olmak üzere, bugün geldim. Yeğenimin (Emmanuel Philibert) bir tanıdığı başkomutan ile Majestelerinin listesini göreceği esirleri fark ettiğini söylemektedir"[219] diye yazmaktadır.

Saint-Quentin ele geçtikten, Fransa kralı silahsız kaldıktan sonra, krallığında neler yapılmazdı ki? Ancak II. Felipe "paranın eksik olmaması koşuluyla" diye dikkat çekmektedir, *si no falta el dinero.*[220] Büyük lokma yenilmiştir. Oysa hazinenin durumu perişandır. 1 Ocak 1557 kararnamesi İspanyol devletinin iflasını başlatmıştır. Tüm büyük tasarılar zorlukla gerçekleştirilebilir hale gelmiştir, en azından her şey birden oynamaya kalkışılırsa, Emmanuel Philibert'in istediği gibi tüm kurallara rağmen Paris'e ilerlenirse, tıpkı V. Carlos'un büyük haberi aldıktan sonra umutlanmaya başlaması gibi. Sonuç nereye vardı? Bilinmez. Fakat Ham, Le Catelet, Saint-Quentin ve Noyon gibi (Saint-Quentin yardıma gelen ordunun bozguna uğramasından sonra da direnmiştir) küçük yerlerin kuşatmasıyla vakit kaybeden imparatorluk askerleri zaferlerinin üstünlüğünü kaybetmişlerdir.

Fransa kralı karşı tedbirler almaya, adam toplamaya, Guise'in dönüşünü beklemeye zaman bulmuştur. Ve ilginç bir husus, mağlup kralın kredisi para piyasalarında galibinkinden daha yüksek olmaya devam etmektedir. Kışın ortasında, 31 Aralık'ta Guise, Calais'ye saldırmış, 6 Ocak'ta burayı almıştır. İngilizler aşırı gü-

[219] Aynı mektup.
[220] *Age.*

1. V. Carlos'un ve II Felipe'nin Anvers piyasasından aldıkları borçlar, 1515-1556
Kaynak Fernand Braudel "Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anwers", *Charles Quint et son temps* (C.N.R.S.), 1959.

Üç tür borç vardır: Anvers kentinden, piyasadaki tüccarlardan (kısa vadeli borç), kodamanlardan alınan borç (faizsiz borç). Yüzdeler alttaki grafikte verilmiştir: kısa vadeli borçlar sonunda öne çıkmışlardır. Bu yüzden muazzam borcun dalgalanmaları, savaşın değişkenliklerini izlemektedir Griye boyanmış alanlar savaş dönemlerini belirlemektedir Bu savaşlardan her biri hemen borçlanmanın yükselmesine yol açmaktadır. Almanya Protestanlarına karşı olan savaş burada birbirini izleyen iki zaman halinde kaydedilmiştir. Logaritmik ölçek sondaki 500.000 livre'den 5 milyona çıkışı yumuşatmaktadır. Bu artışla II. Felipe'nin saltanatı başlamaktadır Bu tabloyu tamamlamak için, en azından Medina del Campo için aynı kayıtlara sahip olmak gerekmektedir.

venden, belki de gerektiğinde bir İspanyol destek gücünü kabul etmediklerinden, eski konumlarını kaybetmişlerdir. Ne olursa olsun durum düzeltilmiştir. Kuşkusuz 13 Temmuz'da mareşal de

Termes, Gravelines'de yenilmiştir ve felaket İngiliz donanmasının müdahalesinden dolayı oldukça vahimdir; fakat Guise dükü[221] haziran sonunda, Metz'i tehdit edebilecek olan Thionville'i ele geçirmiştir ve bir kez daha felaketin telâfisi mümkün olmuştur.

Gene aynı yıl 1558'de, Fransızların talebi üzerine Akdeniz'de, büyük ve güçlü bir donanma doğudan gelmektedir.[222] Donanma haziranın ilk günlerinde Napoli kıyılarındadır; 7'sinde Calabria'nın küçük limanı Squillace'te[223] görülmüştür; 13'ünde *in le bocche di Napoli*'dir[224] ve hızla yoluna devam etmekte,[225] alışılmış iskelelerine uğramamaktadır. Donanma Sorrento ve Massa'yı gafil avlayabilirdi, çünkü özel ulakla haberdar edilen buraların halkı, tehlikenin bu kadar yakın olduğuna inanmamışlardır. Donanma ayın 26'sında gene yağma yaparak Procida'ya ulaşmış ve buradan da Batı Akdeniz'e doğru yelken açmıştır.[226] Cenova körfezinde Fransız kadırgalarını bulamayınca Balearlara ilerlemiş, Piyale Paşa burada Minorca'nın küçük kenti Ciudadella'yı ele geçirmiştir[227]

---

[221] II. Felipe'den Feria kontuna, 29 Haziran 1558, *CODOIN*, LXXXVII, s. 68.

[222] Cesaréo Fernández Duro, *Armada española*, Madrid, 1895-1903, II, s. 9 *vd.* Cenova *doge* ve yöneticilerden, İspanya'daki elçileri Jacomo de Negro'ya, Cenova, 23 Mayıs 1558, A. d. S. Cenova, Inghilterra, I, 2273. Fransız elçisi Vigne'in rolü hakkında, Piero'dan Floransa düküne, Venedik, 22 Ocak 1558, Mediceo 2974, f° 124. Donanma olağandan daha erken gelmiştir. İstanbul'dan haber, 10 Nisan 1558, Simancas E° 1049, f° 40.

[223] Calabria valisi Pedro de Urries'ten Napoli kral naibine, 7 Haziran 1538, Simancas E° 1049, f° 43 Ayın 13'ünde zapt edilecektir, sonra Reggio'nun yağmalanması C. Manfroni, *a.e.*, III, s. 401.

[224] *Instruction data Mag^co* Franco Coste misso ad classem Turchorum pro rebus publicis, Cenova, 20 Haziran 1558, aslı A. d. S., Cenova, Costantinopoli 1558-1565, 1 2169. C. Manfroni, *age.*, III, s. 401, dipnot. Bana başka bir kopya zikrediliyormuş gibi geliyor.

[225] Donanma Torre del Greco'nun önünden geçmiştir, Sigüenza kardinalinden S.A.'ya, Roma, 16 Haziran 1558, Simancas E° 1889, f° 142, A.E. Esp 290, f° 27.

[226] Don Juan Manrique'ten S.A.'ya, Napoli, 26 Haziran 1558, Simancas E° 1049, f° 41.

[227] C. Fernandez Duro, *Armada Española*, II, s. 11.

ve Moriscoların ayaklanmasından endişe duyulan Valencia'nın teyakkuz durumuna geçmesine yol açmıştır.[228] Fransızlar donanmanın Toulon ve Nice'e doğru gelmesini sağlamış, fakat buraya varınca Piyale Paşa Bastia'ya karşı herhangi bir şey yapmayı reddetmiştir. Bu reddin çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır: Gravelines bozgununun haberi, kürekçileri öldüren ve kadırgaların yedeğe alınmasına yol açan hastalık, fakat özellikle –bu kesindir– Piyale'nin Cenevizliler tarafından ucuza satın alınması.

Piyale Paşa Fransızların boşuna itirazlarına rağmen, İspanyol kadırgalarının saygı dolu bir mesafeden izlemeleriyle birlikte geri dönmüştür. Hıristiyanlığa pahalıya mâl olan bu baskının savaş dengelerinde büyük bir ağırlığı yoktur.

Öte yandan, Roma kavgasının çözüme kavuşturulduğu bir sırada –Eylül 1557– iki hasım barış müzakerelerine yeniden başlayabilirlerdi. Sonuç olarak 1556'daki konuma geri dönülmüş olunuyordu, ama iki yenilikle birlikte: 21 Eylül 1558'de V. Carlos Yuste'de ölüyor ve II. Felipe'nin İspanya'daki varlığı bundan ötürü eskisinden daha gerekli hale geliyordu (bu konuya döneceğiz); sonra 1 Eylül'de[229] Mary Tudor da ölüyor ve böylece Fransa için tehlikeli olan bu İngiltere-İspanyol imparatorluğu birliği çözülmüş oluyordu, İngiltere'de veraset sorunu, tüm tehlikeleri ve karmaşasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Kuzey bir kez daha diplomatların tüm dikkatlerini talep etmektedir.

Cateau-Cambrésis Barışı

İngiltere sorunu, Cateau-Cambrésis barışıyla sonuçlanacak olan müzakerelerin üstünde –2 ve 3 Nisan 1559'dan itibaren–, belki de tarihçilerin düşündüklerinden daha büyük bir ağırlık yapmıştır.

Mali güçlüklerin hasımları barışa zorlamış olmasında hiçbir kuşku yoktur. Üstelik silah zoruyla bir sonuca varamayacaklarının sağlaması yapılmıştır. Fransız cephesinden iç meseleler de ağır bir yükün altında ezilmektedir. Krallığın sınırından geçen haberleri

[228] *Age.*, s. 12.
[229] G. Turba, *a.e.*, 1, 3, s. 81, dipnot 3.

görünürdeki anlamlarıyla yorumlayacak olanlar, Fransa'dan daha az memnun bir ülkeyi, daha fakir, daha sefil bir soyluluğu, daha fazla inleyen bir halkı güçlükle bulabileceklerdir. Bu resim aşırıysa da, yanlış değildir. Ülke, kitlesi itibarıyla Protestanlık tarafından da işlenmektedir ve Fransa kralı II. Henri'nin hükümeti onlara karşı şiddetle davranmaya karar vermiştir; gerçekten de iki imzacıdan en "Katolik" olanı, sapkınlığın üstüne çökmeye en kararlısıdır. Bu nedenle barış ona gereklidir. Nihayet, II. Henri'nin zayıf yönetimi esnasında çok güçlü olan siyasal klanların oyunlarını da hesaba katmak gerekiyor. Guiseler ile Montmorencyler arasındaki siyasal kavgalar kısa bir süre sonra, aslında iktidar için basit mücadeleler olan, din savaşlarını besleyecektir. Venedik mektupları, "Barışla başkomutanın Fransa'nın birinci adamı olduğunu ve savaşla birlikte her türlü haşmetten yoksun bir esir olduğunun" altını çizmektedirler ki,[230] bu fazlasıyla açıktır.

Bu olgular ve gerçekler Alphonse de Ruble'ün[231] eski eserinde olduğu gibi Lucien Romier'nin[232] parlak kitaplarında da ağırlık kazanmıştır. Fakat birçok görüş açısı mümkündür. Cateau-Cambrésis barışı Fransız tarihçiler tarafından ve o çağda yaşayanların bazıları tarafından (özellikle Fransız Piemontesi'nin örgütleyicisi Brissac'ı[233] düşünüyorum) bir felaket olarak değerlendirilmiştir. Aksi istikamette bir miktar savunu yapmak belki de doğru olacaktır. Fransa'nın barış antlaşmasıyla sağladığı avantajların esası iki evliliğe dayanıyordu: Emmanuel Philibert'in Marguerite ile ve II. Felipe'nin henüz bir çocuk olan ve İspanya'da "barış kraliçesi" olarak Elisabeth de France ile evlenmeleri. Bugün böylesine avantajları küçümseme eğilimindeyiz. Oysa 16. yüzyılda siyasetin tümünün ilk önderde, bir aile siyaseti halinde

---

[230] Marin de Cavali'den doça, Pera, 16 Aralık 1558, A. d. S., Venedik, Senato Secreta, Cost., Filza 2 B, f° 102.

[231] *Le traité de Cateau-Cambrésis*, 1889.

[232] *Les origines politiques des guerres de religion*, Paris, 2 cilt, 1913-1914.

[233] Guy de Brémond d'Ars, *Le père de Mme de Rambouillet, Jean de Vivonne, sa vie et ses ambassades*, Paris, 1884, s. 14; Lucien Romier, *Origines, a.e.*, II, kitap V, bl. II, s. 83-86, B.N., OC 1534, f° 93 vs.

kalmaya devam ettiği bir olgudur. Evlilikler önemli meselelerdir, uzun hesaplamalar, sayısız düzenbazlıklar, bekleyiş ve tuzak fırsatları yaratmaktadırlar. İspanyol evliliği, çarpıcı bir Fransız başarısıdır, yalnızca başka bir evlilik imkânını devredışı bırakmış olsa bile. İngiliz Elizabeth'in Felipe'nin karısı olması için onu istemesi yeterliydi; 1558 Ekimi'nde çok samimi bir şekilde ona evlenme teklif edilmiş, fakat Elizabeth bunu geri çevirmiştir.[234] Fransız evliliği kendine özgü avantajlarının ötesinde, Ada ile İspanyol imparatorluğunun yeniden birlik olmalarına karşı bir garantidir.

Antlaşmanın borçlar kısmında Fransa'nın İtalya'yı terk etmesi, krallığa âdeta lehimlenmiş ve kolaylıkla özümlenebilir Savua ve Piemonte'yi geri vermesi yer alıyordu; Fransa böylece İtalya'ya herhangi bir müdahale imkânından mahrum hale gelmişti; ve nihayet görünürdeki sözlere rağmen Korsika'yı terk ederek Akdeniz'deki büyük stratejik konumlarından birini kaybetmekteydi. Fakat Fransa, adanın hiçbir zaman sahip olmadığı tamamını değil de, bir kısmını geri vermiştir. Ayrıca antlaşma ona Piemonte'de, içinde Torino'nun da olduğu beş tane müstahkem mevkii bırakmaktadır. Bu hemen yakın geleceğin kurtarılması anlamına gelmektedir. Bu müstahkem mevkilerin 2 Kasım 1562'de[235] terk edilecekleri doğrudur. Fakat bu tarihten sonra bile dağların ötesinde bir Fransız köprübaşı kalacaktır. Bu nedenle, Eylül 1574'te III. Henri'nin Torino'dan geçerken "Monsieur de Savoie"ya, Fransa'ya 1562'de tazminat olarak geri verilen Pinerolo ve Savigliano adlı müstahkem mevkileri hediye ettiğini duyan Nevers dükünün öfkesi anlaşılır hale gelmektedir.[236] Artık dağların ötesinde Henri'nin elinde yalnızca Saluzzo markiliğinin, savunulması mümkün olmayan köy ve kentleri kalmıştı. Dük şöyle ilâve etmektedir: "Majestelerinin krallığına geri dönerek onun kolunun kopartılmasına göz yumduğunu ve buranın güzelliğini gördükten sonra, artık oraya bir daha hiç (gitmemek) üzere kapılarını İtalya'ya âde-

[234] Elizabeth'ten II. Felipe'ye, Westminster, 3 Ekim 1558, A. N., K 1491, B 10, no. 110 (Latince).
[235] Baron A. Ruble, *a.e.*, s. 55.
[236] III. Henri'ye, 25 Eylül 1574, kopya, Simancas E° 1241.

ta kapadığını, yüreğim parçalanarak endişe içinde düşünüyorum." Zavallı İtalya'ya gelince, "Kurtarılma olanaklarını kaybettiğini gören talihsiz (ülke)... İspanyol egemenliğine boyun eğdirildiğini görerek sefaletine ağlayacak çok zamanı olacak". Eğer 1574'te Cateau-Cambrésis'ten on beş yıl sonra İtalya "kapısını kendine kapatmak" mümkündüyse, belki de 1559 yılındaki terk ediliş söylendiği kadar açık değildi.

Ne yazık ki vazgeçilen İtalya değil, yarı yarıya Fransız dünyasına katılmış olan, İsviçre kantonlarına bağlı, Nice ve Villefranche'taki pencerelerle denize temas eden ve dağların eteklerinin ötesinde büyük Kuzey İtalya düzlüğüne lehimlenmiş Savua ve Piemonte idi. Elbette burası İtalya'nın ayrılmaz bir parçası olmayıp, kuşku duyulmayacak bir tanık olan Bandello gibi İtalyanların gözünde bile[237] örf ve âdetleri bakımından ayrı bir ülkeydi. Öyle görünüyor ki, II. Henri'nin barışa ulaşmakta acele eden Fransası buradan çok gereksiz bir şekilde vazgeçmiş, imkânları iyi değerlendirmemiş ve affedilmez bir kabalıkla davranmıştır. Fransa, Sienalıları Cosimo de Medici'ye ve Korsikalıları da Cenova'ya serinkanlılıkla terk etmiştir. Siena *fuorusciti*'leri II. Felipe'den özgürlüklerini altın pahasına satın almayı boşuna denemişlerdir.

Ancak 1559 antlaşması bir Fransız hesabını gizlemekteydi: Sınırların içindeki ve dışındaki sapkınlığa karşı bizzat II. Henri'nin işgüzârlığı, acaba İngiltere'ye karşı olan bir manevranın parçası değil midir? Kasımda Mary'nin ölümüyle birlikte başka bir Mary, Fransa veliahtıyla 24 Nisan 1558'de evlenen Mary Stuart[238] hanedan kuralları açısından İngiliz tahtı üzerinde apaçık haklara sahip hale gelmiştir ve aynı anda Elizabeth, Protestanlığa doğru ihtiyatla ama görünür bir vaziyette kaymaktadır. Roma'da bu durumdan endişe duyulmakta, II. Felipe de tersine, genç kraliçenin muhtemel aforozunu önlemeye çalışmaktadır; bu aforoz ihtimal dâhilinde olduğu bilinen bir Fransız istilasına yol açma tehlikesini taşımaktadır: bu ihtimal bir sır değildi, çünkü şairler bile bundan söz etmektedir. Ronsard 1559 Nisanı'nda II. Henri'ye yazdığı

[237] *A.e.*, VII, s. 198, 205.
[238] T. A. d'Aubigné, *a.e.*, I, s. 41.

sevinç içinde bir şiirinde ve du Bellay bundan biraz daha önce, Mary Tudor'un ölümünün ertesinde, mümkün olduğunca açık bir sonede bu olaydan söz etmişlerdir.[239]

Kuzeyin ve İngiltere sorununun önemini gösterme açısından, II. Felipe'ye Haziran 1559'da verilen[240] ve onu İspanya yolculuğundan vazgeçirtecek kadar altüst eden uzun bir muhtıradan daha iyi bir şey olamaz. Felipe'nin yokluğunda İspanya krallıkları yöneticisi olarak yerine bıraktığı kız kardeşine ulaştırdığı bu imzasız muhtıra, herhalde hükümdarın İspanyol olmayan danışmanlarının eseriydi. Bu hükümdarın kuzey ülkesinin kalbi olan Flandre'da oturmasını icap ettiren otuz dört noktayı sıralayan bir savunmadır. Fransızlar İngiltere'yi istila etmeyi tasarlamaktadırlar. "Ve eğer İngiltere kaybedilirse Flandre ülkesinin kaybı kaçınılmazdır, bu tartışılabilir, fakat tersini kanıtlayacak sağlam argümanlar yoktur. Oysa İngiltere'nin kaybı tüm nedenler arasında, kısa vadede kesinmiş gibi durmaktadır." Fransa veliahtının hakları vardır, İngiliz krallığının zayıflığı, bölünmüşlüğü, savunmasının kötü durumu, İngiliz Katoliklerinin bir koruyucuya ihtiyaçları, Fransız donanmalarının ve İskoçların yardımlarıyla sahip olduğu kolaylıklar mevzubahistir ve papanın şu anki kraliçeyi tacından mahrum edebileceğini hesaba katmaksızın... Kral tabii ki ahlâki nedenlerle İngiltere'deki Kilise düşmanlarını destekleyemez; eğer bunu yaparsa "ada halkının çoğunluğu"nu karşısına alacaktır (bu bize Hollanda'daki İngiliz halkının çoğunluğunun katolik olarak kabul edildiğini göstermektedir). Fransa kralının bu büyük girişimini olumlu bir şekilde sonuçlandırmasına izin verilecek midir? Hukuki olarak Fransa kralı kendi adına barışı ilân edecek ve bunu koruyacak ve harekâtın yönetimini veliahta bırakarak,

---

[239] "Sizin aracılığınızla Fransa ve İngiltere'nin irsî savaşının uzun bir barışa dönüşmesini istemektedirler."

[240] Apuntamientos para embiar a España (t.y. Mayıs-Haziran 1559), Simancas E° 137, f^s 95-97. Bu önemli belgenin bir nüshası, A.E., Esp. 290. "Di qsti paesi" toplanan önemli kişiler, İngiltere ve İskoçya "garbuglio"su nedeniyle kralın bu kış Flandre'da kalmasını istemeleri hakkında, Minerboti'den düke, 2 Temmuz 1559, A. d. S., Floransa, Mediceo, 4029.

barışa rağmen eylemde bulunmuş olacaktır. Fakat eğer II. Felipe Hollanda'da kalacak olursa, Fransa kralı onun varlığı durumunda saldırıya geçemeyecektir.

Genelkurmayın belgelerini asla üzerlerindeki anlamlarıyla ele almamak gerekir, fakat bu tasarının bir ham hayalden öte daha fazla bir şey olduğuna dair kanıtlar vardı. Eğer II. Felipe İspanya'ya gitmek için Fransa'dan geçmeyi istemiyorsa, eğer ona hazırlanan okşayışlardan kaçıyorsa, bunun nedeni maceraya sürüklenmeyi istemiyor olmasıdır. Alba dükü Paris Notre-Dame Kilisesi'ndeki nikâh törenini Felipe'ye anlatmaktadır. "Fransızlar bütün konuşmalarında Majestelerine büyük bir dostluk göstermeye çalışmaktadırlar. Krala tüm yaklaşanların söyledikleri üç sözden ikisi, En Hıristiyan Kral'ın Majestelerine karşı sahip olduğu sevgi ile dostluğa ve girişimlerinde sağlayacağı katkıya dair olmaktadır. Aklın gerektirdiği üzere belki de gerçek budur. Belki de Majestelerinin girişimlerine, kendilerinkilerin engellenmemesi umuduyla katılacak olabilir...".[241] En Hıristiyan Kral'ın bir *Entente Cordiale*in daha ilk anlarında, en azından Fransızların tarafını tuttuğuna inanılan II. Felipe'nin Cezayir'e yönelik hazırladığı sefere Fransız kadırgalarının işbirliğini sunmasına rağmen, gene de bir kuşku duyulmaktadır. Dükün bir başka mektubunda bu kuşku gene ortaya çıkar,[242] dük bu mektupta birazcık küçümsemeyle Fransa sarayında en küçük seyise varana kadar herkesin Devlet Meclisi'nin gizli müzakerelerinden haberdar olduğunu, ve bir seyisin bile kendisini dinlemek isteyen herkese Fransa ile İspanya'nın tek başlarına yasalarını Hıristiyan âleminin tümüne dikte ettirebileceklerini ve eğer "Majesteleri En Hıristiyan Kral'a İngiltere girişiminde yardım edecek olurlarsa, onun da Majestelerine İtalya'nın efendisi olmakta yardım edebileceğini" anlattıklarını[243] söylerken şaşırmaktadır. Öte yandan Ruy Gómez ile birlikte imzaladığı başka bir Temmuz tarihli mektupta, esas itibarıyla Fransızların

---

[241] Alba dükünden II. Felipe'ye, Paris, 26 Haziran 1559, A. N., K 1492, B 10, f° 43 dipnot.

[242] Aynı kişiler arasında, Haziran 1559, *age.*, f° 44.

[243] *Age.*

İngiltere'ye yerleşmelerine izin verilmemesi gerektiğini söylemektedir. Eskiden "Napoli'de olanlar kale alınacak olursa", onların girişimine ortak olmak tehlikeli ve raslantılara açık olacaktır. "Majestelerinin yapmaları gerekmiyor olsa bile, daha şimdiden ısrarlı bir şekilde... Senyörümüz prensin (Don Carlos) Hollanda'ya gelmesinden sonra Majestelerinin buradan ayrılacaklarını ilân etmeleri, böylece Fransızların ve İngilizlerin Majestelerinin bu konumlarını terk etmeyeceklerini anlatmalarının iyi olacağını düşünüyoruz".[244]

Elizabeth de kendi cephesinden, Normandiya kıyılarındaki Fransız hazırlıklarından endişe duyuyor ve İskoçya ile Fransa cephelerinde harekete geçmeyi düşünüyordu. 1560'taki Amboise fesadı toplumsal ve dinsel bir dram olduğu kadar, dışarıdan yaratılan bir dram da olacaktır.[245] Bu dönemde II. Henri Fransası'nın yerini çok daha az güçlü bir devlete bıraktığı bir gerçektir. Cateau-Cambrésis barışının imzacısı 10 Temmuz 1559'da bir kaza sonucu sahneden silinmiştir[246] ve karışıklıklara gebe ölümü, en azından bir süre için, Fransa'nın büyük bir oyun oynama imkânlarını yok etmiştir.

Kötü tesadüf! Fakat eğer 1559 anlaşmasının bilançosu çıkartılmak istenirse, tarihçiler tarafından fazlasıyla sık bir şekilde ortaya konulan eski gerçekler olan İtalya ve Korsika'nın kaybının karşısına İngiltere'nin umudunu koymak gerekir; bir an için pek yakın olan ve geleceğin yok ettiği şu umudu...

II. Felipe'nin İspanya'ya Dönüşü

II. Felipe kuzey ülkelerini hiçbir zaman sevmemiştir. 1555'ten itibaren babasını Flandre'da bırakarak İspanya'ya geri dönmeyi

---

[244] Paris, 11 Temmuz 1559, *age.*, f ° 49.

[245] J. Dureng, "La complicité d'Angleterre dans le complot d'Amboise", *Rev. Hist, mod.*, c. VI, s. 248 *vd*; Lucien Romier, *La conjuration d'Amboise*, 3. yay., s. 73; E. Charrière, *a.e.*, II, s. 595.

[246] Ruy Gómez ve Alba dükünden H. Felipe'ye, Paris, 8 Temmuz 1559, A. N., K 1492, f° 48, II. Henri kayıp.

düşünmüştür.[247] Macaristan kraliçesi bu düşünce karşısında öfkeye kapılmıştır:[248] Kuzeyin "sisi" yaşlılar ve güneyin güneşi gençler için midir? 1558'de Felipe kanısını değiştirmemiştir ve Hollanda'da yerine halasını bırakmayı düşünmektedir; bu hala imparatora 1556 sonbaharındaki İspanya yolculuğu esnasında refakat etmiştir. Fakat sonunda bu teklifi kabul eden Marie de Hongrie[249] 1558'de ölmüştür. Bu durumda Felipe ancak 1559'da, Cateau-Cambrésis'in imzalanmasından dört ay sonra ve kayınpederi II. Henri'nin ölümünden bir ay sonra yolculuğa çıkabilmiştir.

Biyografi yazarları ve tarihçiler bu yolculukla hiç ilgilenmemişlerdir.[250] Hattâ Mariana'nın sürdürücüsü bu olaydan hiç söz etmemiştir[251] ve metin hiçbir açıklama olmaksızın, Hollanda sahnesinden İspanya sahnesine atlamaktadır. Oysa bu yolculukla birlikte, II. Felipe'nin kişisel imparatorluğu, yıllar boyunca sabit kalacak olan bu değer, V. Carlos'un mirasından ayrılmasını tamamlamış olmaktadır. Ve aynı zamanda yeni bir Avrupa düzeni yerleşmektedir. 1558'de yeni hükümdar için iki konum savaşmadan kaybedilmiştir: Mary Tudor'un ölümü ve babası, imparatorun tahttan çekilmesi, II. Felipe'yi hem İngiltere hem de imparatorluktan mahrum bırakmıştır. Daha önce de gösterdiğimiz üzere, bu olaylardan biri eşyanın tabiatı gereğidir. Protestan Almanya, Ferdinando ve Maximilian'ın birleşik hükümetlerine karşı mücadele etmek imkânsızdır. Fakat Almanya'nın II. Felipe'nin karşısında nihai biçimde kapalı, yabancı bir dünya olarak oluştuğu sırada,

---

[247] L.P. Gachard, *a.e.*, I, s. 122 *vd*, 27 Mayıs 1555.

[248] *Age.*, s. 124, Macaristan kraliçesinden Arras piskoposuna, 29 Mayıs 1556.

[249] *Age.*, I, s. XLI vd; s. 341-352; II, s. CXXXVII vd, s. 390.

[250] Hataların sık olduğunu ve kronolojinin genellikle yanlış olduğunu ilâve edelim. II. Felipe 25 Ağustos'ta Flessingue'den gemiye binmiş, 8 Eylül'de Laredo'da karaya çıkmıştır. Kral Campana'ya gitmek için 27'sinde, Gregorio Leti için 26'sında yelken açmıştır. Soy zincirleri Robertson ve Prescott'tan başlayan modern tarihçiler bu eski verileri iktibas etmişlerdir.

[251] *Storiae de rebus Hispaniae...*, devamı Manuel José de Medrano tarafından yazılan I. cildi (tek bu yayımlanmıştır), Madrid, 1741.

tamamen kaza olan bir olay, Mary Tudor'un kasımdaki ölümü İngiliz-İspanyol ittifakını bozuyor ve Kuzey Denizi'nin canlı merkezini meydana getireceği İngiliz-Flaman devleti rüyasına son veriyordu.

Bu olayların yansımalarını hesaplayabilmek için, II. Felipe'nin Germen dünyası ve İngiltere'nin efendisi haline gelmesiyle ne olacağını düşünmek yeterlidir. Her türlü özünden sıyrılmış olsa bile, imparatorluk unvanı can sıkıcı öncelik kavgasını devredışı bırakmış olurdu; bu durum İtalya'daki İspanyol otoritesini güçlendirir, Türklere karşı Macar ovalarında ve Akdeniz'de sürdürülen savaşa tek ve aynı ritmi verirdi. Öte yandan, İngiltere'nin tarafsızlığının desteğiyle, Hollanda'daki savaş aynı konumda olmaz, yüzyılın ikinci yarısının esası olması gereken Atlantik egemenliği konusundaki girişimler felaketle sonuçlanmazdı. Fakat acaba özellikle bu olayların gücüyle II. Felipe'nin imparatorluğunun kuzeyden güneye atıldığını kim göremez ki? Cateau-Cambrésis barışı İtalya'daki İspanyol egemenliğini güçlendirirken, Katolik kralın siyasetinin, belki de daha acil ve kazançlı çabaların aleyhine olmak üzere, Avrupa'nın güneyine yönelmesine katkıda da bulunuyordu.

II. Felipe'nin 1559 Ağustos-Eylülü'ndeki İspanya'ya geri dönüş yolculuğu bu gelişmeyi noktalamıştır. Felipe artık yarımadada oturacak ve âdeta İspanya'nın esiri olacaktır. Kuşkusuz, onu Escorial'e kapanmış olarak gösteren efsanenin tersine, bu tarihten sonra da birçok yolculuk yapmıştır[252] ama hep yarımadanın içinde.

Gounon-Loubens,[253] bugün de yararlı olan eski bir eserinde, II. Felipe'yi Portekiz'in fethinden sonra, başkentini Madrid'den Lizbon'a taşımamakla, Atlantik'in önemini hissetmemekle suçlamaktadır. İlk bakışta, Brüksel'in 1559 ilkbaharındaki terk edilmesi de aynı türden bir hataya benzemektedir. II. Felipe tüm saltanatı boyunca kendini Avrupa'nın marjına yerleştirmiştir. Siyasetine, mesafelere karşı olumsuz bir tavır koyan bir aritmetiği dayatmıştır: rakamlardan da destek alarak, çıkış noktaları ister Milano, Napoli veya Venedik olsun –Almanya, İngiltere ve Fransa'nın sözünü et-

[252] Bu yolculukların özeti, C. Bratli, *a.e.*, s. 188, dipnot 280 ve s. 101-102.
[253] *Essai sur l'administration de la Castille au XVIe siècle*, 1860, s. 43-44.

meksizin– haberlerin Brüksel'e Madrid'den daha çabuk ulaştıklarını göstermek mümkündür, İspanya Felipe'nin sahip olduğu devletlerin kalbi haline gelmiştir; siyasetinin hayati atışları yavaş veya enerjik olarak bu güçlü ve yegâne kalpten gelecektir. Burası artık kralın olayları görüp değerlendireceği İspanya'dır; bu işleri siyasetinin yoğuracağı bir İspanyol manevi iklimi içinde yapacaktır; çevresi artık hep İspanyol çıkarlarını büyütecektir; ve etrafında İspanya insanları dolaşacaktır.

Çünkü kralın geri dönüşünün çevresinin terkibi üzerinde yansıması olmuştur. Daha V. Carlos'un döneminde, imparatorun yolculukları geçici niteliklerine rağmen, şu veya bu bakanın sahip olduğu lütufları ve önem sırasını değiştirmekteydi. 1546'da Perrenot'dan söz eden Venedik elçisi Bernardo Navagero bu durumu özel bir kastı olmaksızın kaydetmekteydi:[254] "... İmparatorun İspanya'dan çıkıp Almanya ve Flandre'da kalmasından beri kredisi oldukça arttı." II. Felipe Hollanda'yı terk ederken Flaman ve Franche-Comtéli danışmanlarından ayrılmıştır: bizzat Perronet'nin oğlu olan Granvelle örneğinin gösterdiği üzere, bu ayrılığın bir anlamı vardır. Serseri hayatının V. Carlos imparatorluğunun her yerine sürüklediği Arras piskoposu, Hollanda'da gıpta edilecek bir konumda kalmıştır: Parma Düşesi Marguerite'in nezdinde II. Felipe'nin mutemet adamıdır. Fakat bu konumun, imparatorun ve Felipe'nin 1559'da ayrılacağı zamana kadar olan dönemde meclislerde sahip olduğu konumla karşılaştırılabilecek bir yanı yoktur. Böylece yirmi yıl boyunca hükümdarın uzağında kalacaktır. Bu iki adamın gecikmiş buluşmalarının önemi bilinmektedir, Granvelle'in 1579'da İspanya'ya gelmesiyle,[255] onun başlattığı İspanyol emperyalizmi atılım yapacaktır.

II. Felipe İspanya'ya dönerek, uzun bir süre için kendisini İspanyol danışmanlarına terk ediyordu. Bu ülkede, yarımada krallıklarına özgü paha biçilmez bir sevgi kazanmıştır. İmparatorun nihayetsiz yolculuklarından sonra, onun sürekli ikâmetini İspanya

[254] E. Albèri, *Relazioni*, I, 1, s. 293 *vd.* Temmuz 1546.

[255] M. Philippson, *Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe, 1579-1586*, 1895.

bir lütuf gibi değerlendirecek ve bunu "içinde" hissedecektir.[256] Feria dükü 1595'te "Kralın devletleri ne kadar çok ve geniş olurlarsa olsunlar, başka yerlerde İspanya'nın kalbinde olduğu kadar mükemmel bir şekilde hüküm süreceğinden kuşku duyuyorum" diye yazmaktadır.[257]

Gerçekte sürekli tasarlanan, sürekli değiştirilen bu yolculukta doğaçlama denebilecek hiçbir şey yoktur. II. Felipe'nin zevklerine çok fazla pay tanınmıştır: o Hollanda'yı çok az sevmekte, bu ülke de onu çok az sevmektedir, "Bu ikametten yorulmuş olarak", bir daha geri dönmemek üzere yola çıkmaya can atmaktadır.[258] İşte epey kategorik bir yargı. Sadece acele ettiği kesindir. Fransız elçisi Sébastien de l'Aubespine efendisine 27 Temmuz'da Gand'dan şöyle yazmaktadır:[259] "bu prensin onu geciktirecek hiçbir engelin olmaması ve burada kalmaması için çok acele etmesi ve her şeyi zorlaması inanılır gibi değildir." Elizabeth'in elçisi, İspanyol çevrelerinde yayılan, kralın artık Hollanda'ya dönmeyeceği söylentisini aktarmakta ve Parma Düşesi Marguerite, "Majestelerinin İspanya'ya ulaşma arzusu"ndan bahsetmektedir. Fakat bu arzu ciddi nedenlere dayanmaktadır. II. Felipe'nin Brüksel'deki İspanyol danışmanları bu arzuyu 1555'ten beri "Burgonyalı" partisine, yani Granvelle, Courteville, d'Egmont ve Orange prensine karşı desteklemektedir. Onların kendi kişisel nedenleri vardır: evlerine, âdetlerine, kazançlarına kavuşmak; belki bazıları için ülkelerinde sürmekte olan geniş çaptaki hükümdar mülkü satışlarından yararlanmak. Ama aynı zamanda İspanya'yı düşünmektedirler.

Hükümdarın uzun süren yokluğu, bu ülkede idare mekanizmasında bir gevşemeye yol açmıştır. İspanyol devletlerinin üç başkenti, üç hükümeti vardır: hükümdarın savaşı yönettiği ve diplomasisinin esas iplerini elinde tuttuğu Brüksel; V. Carlos'un ilk

---

[256] Bkz. C. Pérez-Bustamante, "Las instrucciones de Felipe II à Juan Bautista de Tassis", *Rev. de la Biblioteca, Archivio* y *Museo*, C. V, 1928, s. 241-258.

[257] Simancas E° 343.

[258] Louis Paris, *a.e.*, s. 42, dipnot 1.

[259] *Age.*, s. 42.

kararlarına rağmen erkenden yerleştiği ve yönetimini sürdürdüğü Yuste manastırı; nihayet Prenses Jeanne'ın Meclislerin tavsiyelerini dikkate aldığı ve yönetimin ağır kısmını üstlendiği Valladolid. Bu üç başkent arasındaki paylaşım kötü yapılmıştır; habercilerin çok sayıda olmasına rağmen bağlantı iyi değildir. Bütün mektuplar bu durumdan yakınmakta ve koordinasyon hatalarının hızlı sonuçları ortaya çıkmaktadır. İşler Valladolid'de müzakere edildikten sonra hükümdarın elinden geçmektedir, bu inanılmaz dolambaçların yol açtığı gecikme hesaplanmıştır! İspanya âdeta hiç yönetilmemektedir. V. Carlos'un Yuste'de 1558 Eylülü'nde ölmesi, Prenses Jeanne'ın ortaya çıkacak durumla baş edecek çapta olmamasından ötürü, zorluklar artmıştır.

II. Felipe Brüksel'i bir zafer atmosferinin memnuniyeti içinde terk etmiştir. Bütün İtalya galibin etrafında arı gibi dönerek temsil edilmekte, para teklif etmekte ve isteklerini sunmaktadır, Cosimo de Medici Siena'yı ele geçirmek, Malta Üstad-ı Âzâmı Trablus'a karşı sefer açılması için gereken emirleri alabilmek, Cenova Cumhuriyeti Korsika'nın geri alınmasının ayrıntılarını düzene sokmak, Farnèseler Lorraine düşesini devre dışı bırakmak ve Hollanda'nın yönetiminde Marguerite de Parme'ın kalmasını sağlamak için uğraşırlar. Resmî kabuller ve *Te Deum* dualarıeşliğinde II. Felipe Flaman senyörlerine son lütuflarını dağıtmakta, yeni yönetimin iktidarını belirlemektedir. 11 Ağustos'ta Flessingue'ye varmıştır. İki hafta uygun rüzgârı beklemiş ve adadan adaya, şatodan şatoya geçerek burada oyalanmıştır. Nihayet ayın 25'inde krallık filosu yelken açmıştır.

Dönüş yolculuğunun tam bir anlatısı, Jean de Vandenesse'in *Journal*'inde yer almaktadır[260] ve bu öykü Ardinghelli tarafından

[260] İşte Jean de Vandenesse'in kısa öyküsü: "... Saint-Barthélemy günü olan 23 Ağustos Perşembe Majesteleri Sonbourg'da akşam yemeğini yedi; ve yemekten sonra Flessinghe'e geldi. Ve gece 11 civarında teknesine bindi ve cumaya kadar gemide kaldı. O gün sabah saat 9 civarında Hollanda prens ve senyörleri kraldan ve herkesten izin aldılar, gerçek krallarının kendilerini terk ettiğini görünce hepsi ağladı ve hayıflandılar... Ve öğlene doğru Parma düşesi yanında oğlu prens ve birçok diğer senyör

Parma düşesine yazılan birkaç mektupla tamamlanmaktadır.[261]

---

olduğu halde kraldan izin almaya geldi. Ve akşama doğru Majesteleri yelken açtı ve Dunkerque, Calais ve Douvre açığındaki boğazlardan ve tehlikelerden iyi rüzgâr sayesinde kolayca geçti, Wich adasının yakınındaki kanala kadar seyretti. İspanya denizine girince, on beş gündür denizde olan bizler sükûnete kavuştuk. Ve 8 Eylül'de Majesteleri ve tekneler Laredo limanına girdi, majesteleri burada karaya çıktı ve kilisede pazar âyinine katılıp, kentte on gün kaldı. Hava patladığından hiçbir gemi limana giremiyordu. Ve cumartesi majesteleri Laredo'dan öğleden sonra 1 civarında yola çıktı, karadan Laredo'ya yarım fersahtan daha az uzak olan Colibre'ye gidecekti. Bu sırada öyle bir fırtına çıktı ki, limanda demirli tekneler dayanamayıp battı veya alabora oldu; insanların ve teknelerin kaybına acıyla baktık. Ve diğerleri denize açılmak zorunda kaldı. Karada ağaçlar köklerinden sökülmekte ve evlerin çatıları uçmaktaydı ve fırtına günboyu devam etti." L. P. Gachard ve Piot, *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, 1876-1882, IV, s. 68 *vd.*

[261] İşte Ardinghelli'nin tanıklığının özeti: Ardinghelli Zelanda'da II. Felipe'nin seyahatlerine katılmakta, onunla bağlantıyı sağlamaktadır. 23 Ağustos'ta Marguerite de Parme'a II. Felipe'ye veda etmeye gelmesi için haber vermiştir. 25'inde gemiye binip yolda gemilere rastlayınca, prensin sağlık haberlerini göndermek için bu fırsatlardan yararlanmaktadır. 26 Ağustos'ta Calais ile Douvres arasında her şeyin iyi gittiğini ve kumullardan geçilirken seyrüseferin güvenliği için gemiye kılavuz alındığını bildirmektedir. 27'sinde, II. Felipe'nin Wight adasına varmadan önce değerli kılavuzları salmak istemediğini yazmıştır. Belki de kral seyrin yavaşlığından sorumludur, rüzgâr çıkmıştır, fakat hükümdar *hourque*lardan ayrılmak istemektedir, aksi olsaydı tekneler fazladan otuz fersah gitmiş olacaktı. Vardığı sonuca göre, "Yolculuk bütün tehlikeli yerler aşıldıktan sonra rahat hale gelecektir, sekiz gün sonra İspanya'ya varmayı umuyoruz". Yolda rastlanılan bir İspanyol kayığı, 31 tarihli bir mektup getirmiştir. Yolculuk çok güzel bir havada sürmektedir. "Bu gece kanaldan çıkacağız..." Mektuplar 8 Eylül'den sonra kesilmektedir. O gün Ardinghelli şöyle yazmaktadır: "Tanrıya şükürler olsun, nihayet onun sayesinde sağ salim Laredo'ya ulaştık. İngiliz kanalından çıktıktan sonra hava o kadar kararsız oldu ki, denizcileri birçok kez yanılttı, bazen *bonance*, bazen de ters rüzgârlar yüzünden şaşırdık, fakat Tanrıya şükür fırtınaya yakalanmadık. Nihayet dün akşam bir mistral çıktı ve bizi karaya götürdü..." Gene Laredo'dan (limanı ancak ayın 14'ünde terk edecektir).

Ardinghelli, annesinin yarımadada eğitim görmesine izin verdiği, İspanyol siyasetinin rehinelerinden olan ve yolculuğunda krala refakat eden genç Alexandre Farnèse'nin lalasıdır. Geçerken işaret edelim ki, Felipe'nin Laredo'daki karaya çıkışına dair romantik geleneksel öykü –Watson, Prescott veya Bratli'nin eserlerinde okunanı– baştan aşağı yanlıştır. Hükümdar hayatını tehlikeye atarak, gerisinde bütün filo okyanusta batarken, tek başına bir kayıkla karaya çıkmamıştır –hazineleri, maiyetindeki bin senyör ve onların kıymetli yüklerini geride bırakarak–. Aslında konvoyu izleyen ağır *hourque*ları sarsalayan bir fırtına patlamıştır, fakat bizzat II. Felipe'nin 26 Eylül 1559'da yazdığı bir mektup, sayımda yalnızca tek bir geminin eksik çıktığını bildirmektedir.[262] Krala gelince, o çoktan karaya çıkmıştır ve bu işi bir gün önceden yapmıştır. Senaryonun bütünü uydurmadır, belki de bu, felaketi "daha sonra kralın başına geleceklerin gerçek bir öngörüsü" biçiminde uzun uzun anlatan Gregorio Leti'nin bir icadıdır.[263]

Ardinghelli ayın 10'unda şöyle yazmaktadır: Geçen Cumartesi (9 Eylül) günü ortasında denizde öyle müthiş bir fırtına patladı ki, karada olmak büyük bir lütuftu. Limandaki tekneler güçlükle kurtulabildiler... üç tanesi tam da limanda alabora oldu, ama can ve mal kaybı olmadı. Arkada kalan *hourque*lar büyük tehlike altındalar, şimdiye kadar onlardan haber alınamadı, bu nedenle bir hayli endişe ediyoruz..." Ancak ayın 13'ünde "Flandre filosu" geçen fırtınadan zarar görmeden limana giriyordu. Herkes sevinçlidir: *hourque*lar Felipe'ye refakat eden senyörlerin hizmetkâr ve mallarını taşımaktaydılar. Ardinghelli'nin bu mektupları, Napoli Farnèse Arş., Spagna fascio, 2, f° 186-f° 251.

[262] II. Felipe'den Chantonnay'ye, 26 Eylül 1559 (sıralamada işaret edildiği üzere 1560 değil), A. N., K 1493, B 11, f° 100 (aslı) "... Bu krallıklara birlikte gittiğim donanma ile gelen gemilerden şimdiye kadar tek bir kayıp oldu. Bu tekne benim İtalya meclisimin naiplerinin ve sekreterlerim ile birkaç bazı hizmetkârın elbiselerini taşımaktaydı, tıpkı bu mektuba ekli bir muhtırada göreceğiniz gibi..." Bazı söylentilere göre, bu gemi yalnızca La Rochelle'e gitmişti. Bu kayıp gemi hakkında, L. P. Gachard, *Retraite...*, *a.e.*, II, s. LVII.

[263] G. Leti, *La vie de Philippe II*, 1679, I, s. 135.

4. Yüzyılın Ortasında İspanya

Kral nasıl bir İspanya'ya doğru yol alıyordu? Herhalde onu yeniden görmekten endişeli bir İspanya'ya.

Yıllardan beri orada herkes onun geri dönmesini talep etmekteydi: Naibe ve meclisler 1555'ten beri;[264] 1558'de toplanan Kastilya Cortès'i;[265] onun vazgeçilmez olduğunu düşünen V. Carlos'un bizzat kendisi ve yarımadanın tüm memurları. Francisco Osorio'nun mektupları arasında,[266] âdeta her sayfa, işler kötü gittiğinde her şeyi düzelteceğini ve iyi giderken de durumu daha da iyileştireceğini söylediği bu dönüşe atıf vardır. Sonunda büyük haber İspanya'ya ulaştığında, "barışa ve Majestelerinin krallıklarına geri dönüşüne dair sevinç ve memnuniyet o kadar büyük olmuştur ki, ifade edecek kelime bulamıyorum" diye yazmaktadır 17 Mayıs 1559'da.[267]

Kuşkusuz şartlar ağırdır. İspanya savaşın doğrudan darbelerinin dışında kalmıştır, fakat kesintisiz bir şekilde, insan, gemi, para, hem de çok para akıtmıştır. Toplumsal, ekonomik, siyasal bakımdan altüst olmuştur ve dinsel bir bunalımın, açıkça endişe verici bir bunalımın daha da vahimleştirdiği derin bir huzursuzluğa av olmaya devam etmektedir.

Protestan Tehlikesi

1558'de[268] Sevilla'da, Valladolid'de ve birçok küçük yerde "protestan" cemaatler ifşa edilmiştir, fazla doğru olmamasına rağmen anlatımlardan yararlanalım; her şeye rağmen bu cemaatler böyle oldukları kabul edilen cemaatlerdir. Haber, V. Carlos'u ve oğlunu altüst etmiştir, öylesine ki, bazen 1559 seyahati ile Protestan patlaması arasında bir bağ kurulmuştur. Valladolid Plaza Mayor'unda-

---

[264] L. P. Gachard, *Retraite..., a.e.*, I, s. 122 *vd.*

[265] *Actas de las Cortès de Castilla*, 1558, I.

[266] *CODOIN*, XXVII.

[267] *Age.*, s. 202.

[268] L. P. Gachard, *Retraite...*, *a.e.*, II, s. 401 *vd.*, fakat özellikle klasik eserler E. Schäfer ve Marcel Bataillon; E. Albèri, *a.e.*, I, III, s. 401-402.

ki ikinci ateşte yakma cezası Laredo'da karaya çıkışın ertesinde gerçekleşecektir.[269] İki olay arasında bir ay vardır. Danimarkalı tarihçi Bratli, II. Felipe'nin Sevilla ve Valladolid'deki kötü haberleri aldıktan sonra "İspanya'ya dönebilecek hale geldikten sonra nefes alabilirdi"[270] diye yazarken bir geleneği devam ettirmektedir.

Fiilî olarak, Engizisyon tarafından örgütlenen büyük gösterilerle sürdürülen bastırma harekâtı gerçekten İspanya'da yaygınlaşan ve onu tehdit eden büyük bir hareketin varlığı anlamına mı gelmekteydi? Marcel Bataillon'un yazdıkları dikkatli bir şekilde okunduğunda bu izlenim alınmamaktadır. *Erasme et l'Espagne*'ın[271] yazarı 1558'in sözüm ona "Protestanlar"ının esas itibarıyla İspanya'daki kökleri çok eskiye dayanan bir hareketin sürdürücüleri olup, Lutherciliğe bağlı olmadıklarını göstermiştir. Valladolid ve Sevilla'nın ruhani alevlerine yakından bakıldığında, bunların, tıpkı on ayrı madenin tozu yanıyormuşçasına çok farklı renklerde oldukları görülmektedir; bunlardan bazıları kıymetli ve oldukça nadirdirler. *Conversos*'un –bir Augustin Cazalla, bir Constantino– mistik Yahudi gelenekleriyle bu ocağa ne gibi katkıda bulunduklarını kim tam anlamıyla tartabilir? Burada illüminizm, İspanya'nın ürettiği şu garip, saf maden yanmakta ve bu onun büyük mistik maddesini oluşturmaktadır; ve bu alaşım içinde, zihinsel olarak içe dönük bir din olan Erasmusçu düşüncelerin payının ne olduğunu kim söyleyebilir? 1520-1530'lu yıllar, o sıralar derin dünyanın ruhani düşüncelerine açık olan yarımadaya Erasmusçu, sonra da Waldocu düşünceleri getirmiştir... Yirmi yıl sonra da bu düşünceler hâlâ yaşamaktadır, birbirlerine kaynamışlardır, ama gene de tanınabilir niteliktedirler; ve bunlara Lutherci düşünceden bir şey karışmışsa da, Fransa'da olduğu gibi İspanya'da ayrı bir kilise halinde örgütlenmiş ayrılıkçı bir Protestan inancı yoktur.

---

[269] Juan Ortega y Rubio, *Historia de Valladolid*, 1881, II, s. 57 (ilk ateşte yakma cezası); s. 58 (ikinci ceza); s. 64, kurbanların yarısı kralın gelişi için saklı tutulmuştur.

[270] C. Bratli, *a.e.*, s. 93.

[271] S. 555 *vd.* Lucien Febvre, "Une conquète de l'histoire: l'Espagne d'Erasme", *Ann d'hist soc.*, C. XI, 1939, s. 28-42.

Sapkınlık Katolik geleneğe karşı çıkıyorsa da, aslında ruhla beraber kiliseyi ve kurumlarını da, yani Ortodoksluğu kurtarmaya çalışmaktadır. Bunu yapmayı umut etmiştir.

Öyleyse, eğer yeni dinsel ruhun ocaklarına taze veya hemen hemen yeni hiçbir şey müdahale etmiş gibi görünmüyorsa, 1559'daki bu bastırma harekâtı neden yapılmıştır? Marcel Bataillon'a göre[272] yeni olan bastırma yöntemidir: Katolik hoşgörüsüzlüğü kendi bilincine varmıştır, vurmak için vurmak, örnek olacak bir korku salmak istemektedir. İmparatorun barışçı siyaseti sona ermiş, hataları ve konumları birbirine karıştıran gergin bir durumun belirsizlikleri ortaya çıkmıştır. Protestan uzlaşmazlığı birçok şeyi aydınlatmıştır. 1555'ten sonra, Almanya'da reformdan geçenlerin başarı kazanmalarından ve V. Carlos'un tahttan çekilmesinden sonra, muhalefet katı bir şekilde belirmeye başlamaktadır; uzlaşmaz bir bastırma hareketi İtalya'da, sonra da İspanya'da yerleşmektedir, ama bu iki olay birbirinden bağımsızdır; İspanyol Engizisyonu özerktir ve her ikisi de aynı hareketin içine sürüklenmiş olmakla birlikte, II. Felipe ile IV. Paulus'un ilişkileri pek dostane değildir. Hareket hızla yayılmıştır. II. Felipe'nin bulduğu İspanya çoktan Karşıt Reforma, baskıcılığa geçmiştir; bu hareketler aslında kralın eseri olmamakla birlikte, II. Felipe'nin dönemi bunların Hıristiyanlığın bir ucundan diğerine, Cenevre'den Roma'ya kadar geniş ruhani dalgaların yükselişine tanık olmuş ve Felipe'yi yaratmadığı bu hareketlerin içine sürüklemiştir. Ancak kral 8 Ekim'de *Plaza Mayor*'da tesadüfen bulunmamakta, "Luthercilerin" örnek alınacak cezalandırılmalarını varlığıyla yüceltmektedir.

II. Felipe'nin endişesini küçümsemeyelim: Almanya ve Fransa'dan dersler çıkarmış olarak 1558'de her şeyden endişe duyabilirdi. Fakat 1559'da geri dönmesinden önce tehlike ona küçük görünmüştür; Prenses Jeanne ile olan mektuplaşmasında, bu sorundan az endişelenmekte ve nadiren bundan söz etmektedir. 26 Haziran'da[273] mayıstaki ilk yakma olayına dair uzun muhtırayı

[272] *A.e.*, s. 533 *vd.* Kötü kılavuz olan bir ekonomik gerilemeyi hesaba katmak gerekir mi? Bkz. I. cilt.

[273] Simancas E° 137, f° 123 ve 124.

aldığını bildirirken, böylece "saçtıkları çok büyük kötülüğe çare bulunabileceğini" umut ettiğini ilâve etmektedir. Ton sakindir. *Tan gran mal como estava sembrado:* fakat ekinlerin olgunlaşmaya zamanları olmamıştır.

Bastırma hareketi İspanyol sapkınlığının son saatlerini çalmıştır. Belki elde edilen bu kolay başarı (terör yöntemlerinin hiçbir zaman yok edemedikleri başka hamleler de olmuştur) Erasmusçuluğun ve Protestanlığın İspanya'ya zerkedilen yabancı aşılar olması yüzündendi: Bunlar "tutan", tomurcuklanan, çiçek açan aşılardır, ama ne kadar sürede? Toprak çok elverişli değildir, aşı ağaçta pekiyi tutmamıştır. Bu "Protestanlık"tan, nihayetinde İspanyol mistisizmi istikametinde devam edecek olan, St. Thérèse ve St. Jean de la Croix doğrultusunda bireysel sığınaklar bulacak olan şeydir.

Zaten eylemler hiçbir zaman halka yayılmamış, tamamen tersi olmuştur. Toledo başpiskoposu Mayıs 1558'de halkın bu mikroba yakalanmadığını bildirmektedir.[274] Tutukluları Valladolid'e gece nakletmek gerekmiştir, çünkü onlara karşı halkın öfkesinin çok büyük olmasından ötürü, parçalanmalarından korkulmuştur.[275] Söz konusu olanlar küçük bir gruptur ve seçkin hümanistler ve mistiklerden meydana gelmektedirler. Aynı zamanda Büyük Engizitörün 1558'de, seleflerinin tersine, affetmeyeceği İspanyol senyörlerinden meydana gelen bir de toplumsal seçkinler söz konusudur.

Herhalde Venedikliler tarafından çıkartılan ve tamamıyla yanlış görünen "Din maskesi altında, büyük senyörlerle anlaşma halinde, bazı ayaklanmalar örgütlendi" söylentisinin arka planı

---

[274] Luis Quijada'dan II. Felipe'ye, 1 Mayıs 1558, yay. J. J. Döllinger, *a.e.*, s. 243.

[275] Sevilla başpiskoposunun V. Carlos'a dilekçesi, 2 Haziran 1558, yay. L. P. Gachard, *La Retraite...*, II, s. 417-425 Vasquez V. Carlos'a 5 Temmuz 1558'de "Tanrıya şükürler olsun, felaket sanıldığından daha az" diye yazıyordu, *age.*, s. 447-449.

burada yatmaktadır.[276] Dax piskoposunun Mart 1599'da Venedik'te yazdığı bir mektup daha açıklayıcıdır,[277] bu mektup "birkaç günden beri San Marco'da çıkan ve doğruluğu teyit edilen bir söylentiye göre, İspanya'da krallığın en büyüklerinden dört tane prens, Lutherci sapkınlık yanlısı olduklarından ve bu konuda bir hayli inat ettiklerinden ötürü tutuklanmıştır... bunlar vassallerini kendi partilerine katılmaya zorlamaktadır; eğer Kral Felipe buna çabucak bir çare bulamazsa, bunların karşısında zayıf kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır" diye Venedik'ten gelen haberleri aktarmaktadır. Fakat Venedik Roma'yla birlikte, en mükemmelinden bir sahte haber merkezidir: Bir gün Rambouillet kardinali IX. Charles'a "buradan (Roma) Venedik'e ve Venedik'ten buraya yazılan haberler, Fransa'daki saray haberleri kadar itibar ve üne sahiptirler" diye yazmıştır. İspanyol "Protestanlığının" siyasal sonuçları olmuş gibi görünmemektedir. Fakat karıştırmak mümkündür, çünkü dinsel isyanın yanısıra, İspanya'da ayrıca endişe verici olan bir de siyasal huzursuzluk vardır.

Siyasal Huzursuzluk

II. Felipe tarafından birleştirilen İspanya'dan sıklıkla söz edilir. Bu konuda anlaşmak gerekiyor. Bu uzun otoriter saltanat döneminde merkezîleşme kesinlikle artmıştır, fakat halka dayalı muafiyetlerin izi 1559'a doğru ancak silinebilmekte, yasalar aynı kalmakta ve eski isyanların anıları tazeliklerini korumaktadır. Krallık otoritesi ne sınırsız ne de karşı güçten yoksundur. Bu otorite *fueros*a, kilisenin masalsı zenginliğine, kalabalık bir soyluluğun bağımsızlığına, bazen apaçık Morisco disiplinsizliğine, "memur"ların itaatsizliğiyle karşılaşmaktadır. Hattâ 1556-59 yılları süresince devletin prestijinde ciddi bir azalma, bir tür itaat bunalımı fark edilmektedir.

---

[276] Marcantanio da Mula'nın ifadesi, E Albèri, *Relazioni...a.e.*, 1, 3, s. 402 *vd.*

[277] 6 ve 11 Mart 1559, E. Charrière, *Négociations...*, *a.e.*, II, s. 563.

Sözkonusu olan açık bir isyan olmayıp, tarihçi Llorente'nin[278] derlediği cinsten ve aynı anda küçük olaylarda görünür hale gelen bir memnuniyetsizlik dalgasıdır. Böylece V. Carlos "yılların ağırlığı, zafer taçları ve hastalıklarla dolu olarak" 1556'da Laredo'da karaya çıktığında, onu birkaç soylu beklemekteydi, yaşlı imparator bu durum karşısında şaşırmış ve bundan acı duymuştur.[279] Bir süre sonra V. Carlos'un kız kardeşleri Fransa Kraliçesi Elisabeth ile Macaristan Kraliçesi Marie yarımadada yolculuk yaparlar; Jarandilla-Badajoz güzergâhı içinde onlara refakat etmek üzere çağrılan birkaç senyör ise davete icap etmemiş ve özür dilemeye bile gerek duymamışlardır.[280] Bir süre önce, Guadalajara'ya yerleşmek isteyen kraliçeler, Infantado dükünden evlerini kendilerine terk etmesini istemişlerdir –bu evler II. Felipe'nin 3. nikâh törenlerinin yapıldığı yerlerdir–.[281] Dük iki kadının ve imparatorun büyük şaşkınlığına rağmen bunu reddetmiştir, ancak imparator ne olursa olsun ve kendisine ne söylenirse söylensin, hizmetlerini gördüğü bu önemli kişiyi zorlamak istememiştir. Ocak 1558'de Plasencia *corregidor*u, imparatorun bir *alguazil*'inin bulunduğu Yuste'ün yakınındaki Cuacos köyünde piskoposun verdiği bazı emirleri uygulamaya karar verince, iki adam arasında çatışma çıkmıştır. *Corregidor*, *alguazil*'i tutuklayıp hapse atarak bu tartışmaya son vermiştir.[282]

Herkes hükümetin, hukukçuların ve bakanların yetersizliğinden yararlanarak kendine ilâve birtakım ayrıcalıklar kopartmaya çalışmaktadır. 1559 Ekimi'nde[283] maliyenin açıklarıyla meşgul olan Felipe, ortadan kaldırılacak suiistimal, ve yaratılacak tasarrufların peşindedir. Yaşlı bir danışman, Valladolid kançılaryası *alcade*'si

---

[278] "La primera crisis de hacienda en tiempo de Felipe II", *Revista de España*, I, 1868, s. 317-361.
[279] *Age.*
[280] *Age.*
[281] L. P. Gachard, *La retraite...*, *a.e.*, I, s. 206-207, 7 Kasım 1557 ve II, s. 278-79, 15 Kasım 1557.
[282] *Age.* I, s. 240-42, 5 Ocak 1558.
[283] Simancas, E° 137.

licenciado Palomares, ona, büyük senyörlerin aşırı hukuki talepleri konusunda ilginç bir mektup yollamıştır. Ona 1548-1550 Almanya yolculuğu esnasında Valladolid'deki San Pablo manastırında toplanan yedi veya sekiz büyük İspanyol soylusunun, unvanlı bir şövalye için, ancak kral tarafından yargılanması ayrıcalığını talep ettiklerini hatırlatmaktadır. Bu senyörler aynı zamanda senyörlük topraklarında işlenen suçların krallık mahkemelerinde yargılanmasıyla, hükmedilen para cezalarının karşılığı nakitlerin senyöre verilmesini istemektedirler. Bu talep I. Juan zamanına ait sözümona bir Guadalajara kanununa dayanmaktadır ve bu yasa Palomares'e göre sahte veya çift anlamlı olmalıdır. 1556'da (semptomatik bir ayrıntı, kral 1554'te İngiltere'ye gittiği için gene yoktur) San Pablo manastırında gene aynı kişiler toplanmışlar; aynı talepler ileri sürülmüş, Prenses Jeanne da reddetmiştir. Bu durumda senyörler dolambaçlı bir yol denemeye karar vermişlerdir. Özellikle 1559 tarihli başta olmak üzere, krallık satış akitlerine, bunları kaleme alanlar devlet otoritesi açısından tehlikeli hükümleri dâhil etmişler ve bunları da sözüm ona Guadalajara yasasına bağlamışlardır. Bu kuşku duyulması gereken sözleri, kendi çıkarına bir satış belgesinde olmak üzere, metinlere ilk sokan, bir devlet memuru olan Juan de la Vargas'tır ve amacı satın aldığı topraktaki para cezalarını kendi hesabına koruyabilmektir. Bu örnek doğal olarak takip edildi. Palomares "bazı devlet hizmetkâr ve danışmanlarınız bu cinsten satış belgeleri edinmişlerdir ki, Majestelerinin bunlardan korunması gerekmektedir". Görüldüğü üzere en yüksek memurlar bile bu işin cazibesine kapılmışlardır.

Senyörlerin ve *lugares de vasallos* alıcılarının tavrı, devletin yoksulluğunu, ayak sürümeleri teşvik eden ihtiyaç ve zayıflıklarını işaret etmektedir. Aynı anda, krallık otoritesinin alışılmış olarak karşılaştığı engellerin yeni bir görünüm kazandığı anlaşılmaktadır. Yargı haklarının ellerinden alınmasının denendiği kentler, sıkı bir direnç göstermekte, bizzat krala çıkmakta ve çoğu zaman davalarını kazanmaktadırlar. Aynı şekilde, Sevilla tüccarlarının hükümet önlemlerinden kurtulmalarına çoğu zaman yardım edenler bizzat *Contratación* memurları olmaktadır. 1557 ilkbaharında, hükümet

Hintler filosunun özel kişilere getirdiği gümüşlere el koymuştur: "Gelen yedi veya sekiz milyon dukadan 5 milyonunu almayı başarmıştık, tüccarlar bunda geriye 500.000 kalması için ellerinden gelen gayreti gösterdiler", V. Carlos böyle söylenerek öfkeleniyordu.[284] Ancak şiddetli öfkesi, yargı makinesinin suçlulara karşı işlemesini sağlayamamıştır. Aynı yılın sonbaharında[285] Hintler filosunu karşılamak üzere Alvaro de Bazan'ın filosunu yollamak daha ihtiyatlı bir yol olarak görünmüştür. 7 Eylül'de San Lucar'a varıldığında Alvaro de Bazan paralara el koymuş ve Santander'e nakletmiştir, paralar buradan da Hollanda'ya gönderilmiştir. Krallık otoritesi artık böyle çareler peşinde koşar hale gelmiştir.

Krallık artık bazen müdahaleye cesaret edemez hale de gelmiştir. Örneğin Aragon kral naibi Francavila dükü, *fuero* haklarına karşı olan bir "gösterici"yi sıkı sıkıya bağlatınca, bu eylemi bir ayaklanmayı zincirlerinden boşaltmış, hükümdarın çağrısı olmadan Cortès kendiliğinden toplanmış, kral naibi Aljaferia'ya kaçmış, durumdan haberdar olan Valladolid hükümeti ondan yana çıkmamıştır.[286] Özellikle Fransa ile savaşıldığı bir dönemde Aragon'u küstürmenin âlemi yoktur! Aynı şekilde Valencia'da *Tagarinos*, yani bölge Moriscoları hakkında araştırma yapan engizitörler –bu onların gündelik nafakasıdır– temkinli olma emri almışlardır. Engizisyon Meclisine gönderilen 4 Haziran 1557 tarihli bir mektup şu minvaldedir:[287] "Geçen 7 Eylül'de... bize yazdınız ki... zaman çok tehlikeli olduğundan *Tagarinos*'taki davaların takip işini şimdilik askıya almak zorundayız".

Bu meclislerden işaret alan memurların, emirle bile harekete geçmekte tereddüt etmelerinin nedeni anlaşılmaktadır. Engizitör

---

[284] L. P. Gachard, *a.e.*, I, s. 137-139, 1 Nisan 1557; s. 148-149, 12 Mayıs 1557, bu sorunlar ve "*oficiales*"in cezalandırılması hakkında, A. E. Esp. 296, 8 ve 9 Haziran 1557; değerli maden yüklü bir geminin Portekiz'e götürülmesi hakkında, L. P. Gachard, *a.e.*, I, s. 142-144.

[285] *Age.*, I, s. 172, Martín de Gaztelu'dan Juan Vasquez'e, 18 Eylül 1557.

[286] Juan A. Llorente, *La primera crisis...*, *agm.*

[287] A. H. N. Valencia Engizisyonu, Libro 1.

Arteaga 28 Şubat 1559'da[288] *Suprema*'ya yazarken Barcelona Kutsal Kilise *alguazil*inin Valencia mahkemesi kararlarını uygulamasını talep etmek üzere kendisine geldiğini bildirmektedir. "Eğer tevkif müzekkeresinde yazılı kişileri tutuklamadımsa, bunun nedeni kentte meydana gelebilecek bir skandalı ve büyük bir karışıklığı önlemek istememdir, çünkü kentin hali iyi değildir ve suçlanan kişilerin çoğu bu kentin önde gelen kişileridir". *Şimdiki zamana bakıldığında...* Zaman apaçık bir şekilde vahimdir ve monarşi kendini bir imtihanın içinde bulmaktadır.

Mali Güçlükler

Hükümdarın elleri serbest değildir; yaptığı her şeyde, ona İspanya'ya dönmesiyle dayatılan kaygıların en büyüğü egemen olmaktadır: para kaygısı.

Miras aldığı imparatorluk maliyesinin borçları öyle bir durumdaydı ki, düşmanlıkların ortaya çıkmasına sebep ilk harcamalarla birlikte kredisi erimişti. 1 Ocak 1557'de iflas resmen ilân edildi.[289] Ama acaba bu gerçek bir iflas mıydı? II. Felipe'nin ünlü kararnamelerinin ilki yalnızca yüzen borcun konsolide edilmesinden ibaretti. Krallık hazinesi borçlar veya avanslar sayesinde yaşıyordu, bunlar onun kârına olmak üzere, zaman ve mekân içinde uzak olan gelirleri (İspanyol İmparatorluğu'nun dağınıklığı ve hükümdarın Hollanda'da olması hesaba katıldığında) seferber edilebilecek olan tüccarlar –yalnızca onlar seferber edilebilirlerdi– tarafından yüksek hadlerden ve ağır koşullarda açılmaktaydı. Hazine bu tüccarlara büyük faizler ödüyor ve borçlarını fuarlarda kapatıyordu. Böylece devlet borçları çok çeşitli bir sürü kâğıt tarafından temsil edilmekteydi. Kararname borçları iptal etmemiş, ama geri ödenmelerini *juros*, yani sürekli veya hayat boyu geçerli rantlar haline çevirmişti, bunların faizleri ilke olarak yüzde 5 idi.

---

[288] *Age.*, kararların uygulanması hakkında Barcelonalının taleplerine dair.
[289] Bu konuda K. Haebler ve R. Ehrenberg'in klasik kitaplarına ve bkz. II. cilt, s. 236 *vd.*

10 Ocak 1557 tarihi bu düzenlemelerin başlangıcı olarak tespit edilmiştir.

Bankacılar itiraz etmişler, sonra Fuggerlerinki daha katı olmak üzere, bir direnmeden sonra boyun eğmişlerdir. Tabii ki kararname tüccarlara ağır bir zarar vermekteydi. Alacaklarının faizi düşürülmüştü, sermayeleri hareketsiz hale getiriliyordu. Onlara sürekli bu rantları satma ihtimali kalıyordu –bundan yararlanma fırsatı kaçırılmadı–, fakat bunun sonucunda rayiçler hızla düşünce, satıcılar zararlı çıktılar. Böylece örneğin Fuggerler pes ettiklerinde,[290] *juros* nominal değerinin yüzde 50-40'ına kadar inmişti. Bu kısa vadeli tahvillerin (yüzde 12 veya 13 faizli) yüzde 7'lik sürekli rantlarla zorunlu değişimi çok zarara yol açmakla birlikte, tamamı bir iflas değildi.

Bu çözüm, devlete Cateau-Cambrésis barışına kadar iyi kötü dayanma imkânı tanımakla birlikte, güçlükleri ortadan kaldırmamıştır. Katolik krala avans vermeye hâlâ devam etmekte tek başlarına kalmış olan Cenevizli bankacılar geçmiştekinden daha talepkâr bir hale gelmişlerdir. Kanıt olarak Valladolid'de 1558'de sonuca bağlanan iki "çözüm yolunu" vermekle yetiniyorum. İlki, Cenevizli bankacı Niccolò Grimaldi[291] krala bir milyon altın borç vermiştir, "adı geçen Niccolò Grimaldi ekü başına 72 *grooten* [Flamanca *groots*] olmak üzere 800.000 eküyü Flandre'da aşağıdaki şekilde ödemeyi üstlenmiştir: İspanya gemilerinin ilk gelişinde 300.000, kasım sonunda 250.000 ve kalan 250.000 bu 1558 yılının Aralık'nın sonunda. Diğer 200.000 eküyü de Milano'da, ekü başına 11 riyal olmak üzere, bu yılın kasım ve aralıkında, yarısını öbür ayda ödemeyi üstlenmiştir". Bunun karşılığında kral güvenceler vermiştir: "Majesteleri bu milyonu ona İspanya'da ekü başına 400 *maravedi*sten şu şekilde ödeyecektir: 300.000'i hemen Laredo'daki paradan, 300.000'i Peru'dan gelen ilk gemilerin getirecekleri altın ve gümüşle ve eğer bu miktar bu yılın ekimi içinde ödenmezse, adı geçen Grimaldi kasım ve aralıkta Flandre

[290] Fuggerlerle olan *asiento* metni, A. d. S. Napoli, Carte Farnesiane, fas. 1634.

[291] B. N., Paris, Fr. 15 875, f° 476 ve 476 v°.

ve Milano'daki ödemelerini yapmak zorunda değildir; Kastilya 1559 *servicios*unun üzerinde olan 300.000 ekü ve kambiyo senetleri faizsiz olarak ona aktarılacaktır, yüzde 10'luk rantlar halinde ödenecek 400.000 *maravedi*nin tamamlanması için 166.666 ekü ödenecektir. Eski borçlardan 540.000 ekü ona şu şekilde ödenecektir: 110.000'i yüzde 10'luk rant halinde, 135.000'i yüzde 13'lük rant halinde, 170.000'i yüzde 14'lük rant halinde ve 25.000'i de madenlerden. Bu tutarın faizi 1566 yılı sonuna kadar yüzde 14'ten ve 1557 yılı için yüzde 8'den hesaplanacaktır. Ayrıca ona İspanya'dan bir milyon altın ihraç izni verilmiştir."

Bu rakamlar olağanüstü bir katılığa işaret etmektedirler. Sahibi bilinmeyen bir Fransız yorumu, "bu Cenevizli tüccar, göreceğimiz üzere kendine ait hiçbir şeyi borç vermemekte ve ancak kral Felipe'ye parayı burada kendisine geri ödemeyle aynı koşullarla Anvers ve Milano piyasalarına aktarma zevkini verdiğinde, her ekü başına 50 *maravedis* kazanmaktadır ve böylece değeri 350 olmasına rağmen ona 400 ödenmiş olmaktadır ki, bu yüzde 15'e gelmektedir ve ayrıca Flandre'da da hemen hemen bu kadar kazanmaktadır, çünkü burada ekü 78 *grooten* ederken, o 72'den ödemektedir" diye aradaki farkları ortaya koymaktadır. Ve yorumcu, İspanya kralının neden böyle bir sözleşme imzaladığını kendisine sormaktadır. Eğer Laredo'da parası vardıysa, onu doğrudan getirtmesi daha basit olmaz mıydı? Yorumcu burada yalnızca iki avantaj görmektedir: denizin riskinin ortadan kaldırılması ve eski borçları temsil eden rantların hadlerinin azaltılması. Bütün bu mali borçlar toplamı II. Felipe'nin borç siyasetinin üzerinde ağırlık yapmaktadır.

Gene aynı 1558 yılında, gene bir Cenevizli tüccar olan Constantino Gentile[292] tarafından açılan 600.000 ekülük borç da fena bir meseledir. Geri ödeme planı şöyledir: Sevilla'da hemen 125.000 ekü; gene Sevilla'da Temmuz 1558'de aynı miktar; nihayet Kastilya *servicios*undan 350.000 ekü. Bunlara bir de 1.400.000 ekülük eski borcun konsolidasyonu ve kambiyosundan doğan göz

[292] B. N., Paris, Fr. 15875, f° 478-479.

kamaştırıcı kârı ekleyiniz; yorumcu işlemden kimin yararlandığını güzelce göstermektedir.

Burada verilen iki örnekte tüm ağırlık Kastilya'ya binmektedir (1 Ocak 1557'de Fuggerlerle imzalanan ilginç *asiento*da olduğu gibi, bunun bir nüshası Napoli Farnèse Arşivlerindedir);[293] buna şaşmamak gerekir. Bu zor yıllarda bağlanan bütün partiler böyledir ve Kastilya olağan veya olağanüstü *servicio*su, Hint filolarının getirdiği değerli madenler buralara rehin bırakılmışlardır. Son tahlilde II. Felipe'nin kredisi İspanya'nın kredisine yaslanmaktadır. Oysa bu kredi aşırı bir şekilde zarar görmüştür.

Gerçekten de bu kredi hiçbir temkinliliğe yer bırakılmaksızın sömürülmüştür. IV. Paulus'a karşı olan savaş döneminde, parayı savaştan bıktıkları için veren kodamanlardan bu parayı tam anlamıyla çeke çeke almak gerekmiştir. Daha sonra, ihtiyacın yasaları olmadığından, mümkün olanın ölçüsü içinde, Hint filolarının getirdikleri paralara el konulmuştur. Bundan Sevilla tüccarlarına yönelik veya Hintlerden dönen yolcuların üzerlerindeki paraları anlamak gerekiyor. 1556, 1557, 1558'de tekrarlanan bu müsadereler çok kötü izler bırakmıştır. II. Felipe ancak 1559'da müsadere edilen sermayeleri ödemeye karar vermiştir, ama bunun üçte ikisi *juros* olarak ödenecektir. Ticari çevrelerde bu kararın sonrasında ortaya çıkan sevinç, bizatihi haksız olan bu önlemin çoğu kimsenin gözünde ne denli umutsuz olduğunu göstermektedir.[294]

Cateau-Cambrésis'nin ertesinde, II. Felipe bu işten pişmanlık duymuş gibi görünmektedir: "Ne yolculuk yapan tüccarlardan (Hind filolarında), ne de özel kişilerden hiçbir şey almamak bize mantıklı görünmektedir, bunun tersine onlara gelen her şeyi serbestçe onlara iade etmek gerekir".[295] Gecikmiş bilgelik! On yıl sonra, hükümetin eski yöntemlerine geri döneceği söylentisi çı-

---

[293] A. d. S. Napoli, Carte Farnesiane, fas. 1634.

[294] Tabii ki görece bir sevinç, başlangıçta aynı memnuniyetsizlik. Borcun üçte biri iptal edilmiştir, geri kalanı da yüzde 20'lik *Juras* olarak ödenmiştir, Felipe'den prenses Jeanne'a, 26 Haziran 1559, Simancas E° 137, f° 121.

[295] Aynı kişiler, Brüksel, 26 Haziran 1559, Simancas E° 137, f° 123 ve 124.

kınca, birçok kimse İspanya'ya varınca paralarının müsadere edilmesini riske sokmamak için Amerika'da kalmayı tercih etmiştir.[296]

Normal kaynaklara gelince, bunlar Kastilya *servicios*u hariç, önceden bir şeylere bağlanmışa benzemektedirler. Başkalarını bulmak gerekmiştir, bu durumda, Prenses Jeanne'ın krala yazdığı 26 Temmuz 1557[297] tarihli mektubunda listesini çıkardığı çeşitli çarelere başvurulmuştur: *hidalgo* unvanı satışı, kilise mensuplarının çocuklarının meşruiyetlerinin tanınması, beledi görevler ihdası, krallık toprakları ve yargılama haklarının satılması... Bu satışlar diğer hepsinden fazla olmak üzere, İspanyol krallıklarını karıştırmışlardır. Bu satışlar bütün işaretlerin gösterdiği üzere, büyük senyörlere yaramıştır, ama bu konuda az şey bilinmektedir: bunlar özenle incelenmeyi beklemektedir, tıpkı 1570'ten sonraki kilise topraklarının satışlarının da bekledikleri gibi. Kentler bu işin ilk kurbanları olmuşlardır, krallık toprakları aslında çoğu zaman gerçekte beledî topraklar olduklarından, böylece kentler de soylulara geçmiştir. Fakat birçok köy de kendilerini satın almak ve kentsel yargıdan azad olmak için fırsattan yararlanmıştır. Simancas, Valladolid'in denetiminden böyle kurtulmuştur.

Yeni beledi hizmetlerin yaratılması kentlerin katkıda bulunmalarını sağlamanın başka bir yoluydu, çünkü devlet görev satış bedellerini alıyor ve kentler sonradan maaşları ödüyordu.[298] Kentlerin yakınmalarının nedeni böylece anlaşılmaktadır.[299] Kuruşlarını savunurlarken Flandre'a kadar temsilci göndermekte tereddüt etmemişlerdir. II. Felipe bunların bütün dilekçelerine karşı kulak tıkamamıştır. Âdeta sonuca bağlanmış pazarlıkları iptal etmiş ve sonunda, anlamsız satışları yasaklamıştır. Ama burada da bilgece çözümler gecikmiştir. Palomares'in daha önce zikrettiğimiz mektubunun ve denetleyemediğimiz Granada krallık toprakları satışlarındaki suiistimalin gösterdiği gibi, birçok aşırılıklar mey-

[296] Simancas E° 137, 13 Temmuz 1559.

[297] Manuel Danvila, *El poder civil en España*, Madrid; 1885, V, s. 364 *vd.*

[298] M. Danvila, *age.*, V, s. 346 *vd.*

[299] Burgos (10 Şubat 1559), Sevilla (Simancas E° 137), Guadalajara'dan (B. N., Paris, Esp. 278, f° 13-14, 5 Kasım 1557) olduğu gibi.

dana gelmiştir.[300] 1559'da hazine bunalımı büyük boyutlardadır. II. Felipe Fransa'yla barış imzalamıştır, fakat bu noktaya varıncaya kadar orduyu ayakta tutmak, sonra da terhis etmek gerekmiştir; bu da ancak ücretlerinin kalan kısmının ödenmesiyle olabilirdi. Para olmayınca terhis de gerçekleşememiş ve borçlar sürekli artmıştır: kısır döngü... II. Felipe martta[301] İspanya'dan 1.700.000 ekü istemiş, fakat naibi ancak biri 800.000, diğeri de 300.000'lik iki çözüm yolu sağlayabilmiştir ve bu sonuncu çaba İspanya'daki hazine ödemelerinden sorumlu olan görevli Francisco López del Campo'nun kredisini tehlikeye atmıştır. Bu krediyi kurtarmak için Villalón fuarının süresi uzatılmıştır. Prenses Jeanne kardeşine, 15 Temmuz 1559'da[302] "Francisco Lopez del Campo oraya gitmeye ve Majestelerinin kendilerine gönderilen muhtırada görecekleri *maravedis* miktarları üzerinden olan borçlarını elinden geldiğince kapatmaya hazırlanmaktadır. Bu konudaki başlıca kaynak Hint filosunun getirecekleri idi, bu filo geldi ve ne Majesteleri ne de herhangi başka biri için bir şeyler getirdi". Sevilla Belediye görevlilerinin söylediklerine göre,[303] korsan korkusuyla gemilere herhangi bir şey yüklenmemesini Yeni İspanya kral naibi istemiştir.

Bu durumda, haziranda vadesi dolan borçlara karşı yapılabilecek bir şey yoktur. Prenses "Villalón fuarı[304] Saint-Jacques yortusuna kadar uzatılacaktır ve bu arada çare bulunmaya çalışılacaktır, çünkü Maliye Meclisi (Kastilya) *servicios*undan borç almak gerekse bile 1561 yılı için fuar ödemelerini mutlaka aksatmamanın gerektiğine karar verdi. Maliyenin kredisini kaybetmektense, ne

[300] Granada'nın sahtekârlık konusu olan toprakları hakkında yapılan soruşturmaya ilişkin, yalnızca sorgucu Dr. Sanctiago, "oydor de Valladolid"in adını biliyorum, bu kişi II. Felipe'nin bir mektubunu prenses Jeanne'a vermiştir, 29 Temmuz 1559, Simancas E° 518, f° 20 ve 21. II. Felipe'nin başka bir mektubunda ise sadece sözü edilmektedir, 27 Nisan 1559, Simancas E° 137, f° 139.

[301] Bu konuda prenses Jeanne'ın cevabına bkz., 27 Nisan 1559, Simancas E° 137, f° 139; M. Danvila, *a.e.*, V, s. 372.

[302] Simancas E° 137.

[303] Bkz. bir sonraki dipnot.

[304] 13 Temmuz 1559, Simancas E° 137.

kadar büyük olursa olsun her türlü faiz ve zarara razı olmak gerekmektedir. Gerçekten de Majesteleri şimdiye kadar bu kredinin sayesinde gereken hizmetleri buldular ve eğer fuarda ödemeleri yapmazsak, bu kredi kimbilir ne hale gelecektir. Üzerine yaslanılabilecek kaynaklar birkaç vassal satışıdır, ama Majesteleri, özellikle Sevilla'ya ilişkin olarak bunları kısıtladılar, oysa burada 1.500 vassal edinmek isteyen Alcalá dükü hesabına 150.000 duka toplanmıştı...". Aynı zamanda naibe, Dr Velasco gibi uzmanları, Felipe'ye gerçeği tam anlamıyla anlatsınlar diye göndermiştir.[305] Naibe, kardeşinin hayal kurduğundan endişe etmektedir.

Oysa II. Felipe Hollanda'da hiçbir çözüm bulamamaktadır. 24 Haziran'da[306] "Burada kalmakla kendimi ve bu devletleri (Hollanda) kaybetmekten başka bir kazancım olmayacak... En iyisi hepimizin çare aramasıdır... ve eğer çare burada değilse, onu bulmak için İspanya'ya gideceğim". İşte açık bir durum. II. Felipe Prenses Jeanne'ın etkililiğine pek inanmamaktadır; Jeanne'ın eli açıklığıyla, sofuluğuyla ve muhteris düşleriyle, söylendiğine göre ilk sırayı korumak için veliaht Don Carlos ile evliliğinin etrafında dönen hayallerle meşgul olmaktadır. Muhtemelen kral, Ruy Gómez'in 1557'de yarımadaya yaptığı yolculuğu hatırlamaktadır.[307] Belki de kralın gözdesi başarı kazandığından, kral kendi talihini askıya almıştır. Kurtuluş İspanya'da ve bizzat hükümdar tarafından aranmalıdır. Ters rüzgârlar, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, Zelanda adalarında uzun bir süre beklemesine yol açtığında kral öfkelenmiştir, kuşkusuz kişisel rahatlığı açısından değil de, 24 Ağustos'ta Arras piskoposuna yazdığı gibi "İspanya'ya varışımla birlikte hem burası hem de orası için çare arama zamanının ge-

---

[305] Bu kişinin elçiliği hakkında çok sayıda işaret (Kardinal Granvelle'in kâğıtlarında söylendiği gibi Lasco değil de Velasco, *Papiers d'État*, V, s. 454) örneğin II. Felipe'nin prensese yazdığı, Brüksel, 18 Haziran 1559 tarihli mektupta elçilikten söz edilmektedir. Simancas E° 137 ve 20 Mayıs tarihli mektup, *age.*, f° 116.

[306] Granvelle, *a.e.*, V, s. 606.

[307] L. P. Gachard, *La retraite...*, *a.e.*, II, s. LIII-LIV; M. Danvila, *a.e.*, V, s. 351 (1557).

cikmesinden ötürü".[308]

Bu aydınlatıcı bilgiler, II. Felipe'nin gene aynı Granvelle'e 27 Aralık 1559'da,[309] İspanya'nın gerçek durumunun onun için artık bir sır olmadığı bir tarihte yazdığı dramatik mektubun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Hükümdar, "Hollanda'yı ona gerekli olan her şeyle beslemeyi çok arzu ettiğime inanınız... Fakat sizi temin ederim ki, burada oradakinden daha kötü bir durum buldum, buradaki ihtiyaçlar o kadar düşük seviyede ki, eğer görebilseydiniz şaşırırdınız. Size itiraf ederim ki, oradayken böyle olabileceğini hiç düşünmemiştim ve kız kardeşime yazdığım mektupta da (Marguerite de Parme) görebileceğiniz gibi, drahoma parasından[310] başka çare bulamadım" diye yazmaktadır. Bu hayal kırıklığının içtenliği üzerine yanılgıya düşülmeyecektir. Artık İspanya'da hiçbir şey yoktur, çünkü çok fazla miktar çekilmiştir ve belki de imparatorluğun zenginlik kaynakları, bir süre boyunca aptalca bir biçimde kurutulmuşlardır. Bu nedenle II. Felipe yukarıda sözünü ettiğimiz gecikmiş bir itidale geri dönmüştür. Acaba kaynaklarını normal bir akışa kavuşturma mecburiyetini gördüğünden mi, geri kalan ömrü boyunca İspanya'da kalmaya karar vermiştir?

1570'te Cordoba'da Kastilya *Cortès*'i başlamış ve ertesi yıl Madrid'de sona ermiştir. Açılış oturumunda, Eraso kral adına söz almış ve 1566 yılındaki bir önceki toplantıdan beri geçen yılların bir tarihçesini yapmıştır: "Kral bu yıllar boyunca, bildiğiniz üzere diğer devletlerine gitmesi için acil ve ağır nedenlere sahip olmakla birlikte ve bu nedenler önceki *Cortès*'te *Reino*'ya bildirilmiş olmakla birlikte, İspanya'da kalmıştır. Fakat Majesteleri bu krallıklardaki ikametinin ne kadar gerekli olduğunu bilmektedir... yalnızca bu ülkelerin özel iyilik ve çıkarları için değil, aynı zamanda da... diğer devletlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, çünkü İspanya krallıkları diğerleri arasında ana merkezi, başı ve esas kısmı meydana getirmektedir. Ve bütün bunlara ise karşı olan büyük sevgileri eklendiğinde, Majesteleri acil ihtiyaçlara çare bu-

[308] Granvelle, *Papiers d'État*, s. 641-644.
[309] *Age.*, Toledo, 27 Aralık 1559, s. 672.
[310] Yeni İspanya kraliçesinden.

larak yokluğunun önüne geçebilecek emri verdi".[311]

Bu resmî söylevi tercüme edelim ve Felipe'nin olağanüstü tehlikeli durumu hariç, devletlerinin ve hazinesinin kalbi olan İspanya'dan ayrılamayacağını söyleyelim... Brüksel harika bir siyasal başkent idi, kabul, ama sadece siyaset yoktur. Valladolid İspanyol imparatorluğunun iyi bir mali başkentiydi, "partiler" burada kuruluyor ve hemen burnunun dibindeki Kastilya fuarlarının ritmi, vadeleri belirleniyordu. İmparatorluğun efendisinin, devletin ana harcamalarını kendi etrafında yoğunlaştırarak, Amerikan gümüşünün geldiği ülkenin bizzat kendisinde olması gerekiyordu. Kral bütün bunları tam anlamıyla, ancak İspanya'ya döndükten sonra anlayabilmiştir. O zamana kadar İspanya hükümetine uzaktan gönderdiği emirler, hiç kuşkusuz bu konudaki cehaleti ortaya koymaktaydı –II. Felipe'nin Granvelle'e yazdığı mektupta bizzat kabul ettiği cehalet– ve bu mektupları alanlar çok kez buna gülmüş olmalıdır, itiraf II. Felipe'ye aittir: Valladolid danışmanlarının bir toplantısından sonra herkesin onunkinin zıttı bir kanaatte olduğunu ve ona para göndermenin imkânsız olduğunu düşündüklerini ve geri gelmesinin gerektiğini söylediklerini bildiren Prenses Jeanne'ın bir mektubuna not düşen kral, kenara (herhalde ona bunları bir dedikoducu söylemiştir) *se han harto reydo de mi*,[312] benimle kabaca alay ettiler diye yazmıştır. Onlar? Yani danışmanlar, prenses, yarımadanın gerçeklerini bilen herkes ve geri dönmesine taraftar olanlar.

Böylece II. Felipe İspanya'ya geri dönmüş ve durumun sandığından da vahim olduğunu görmüştür. Geriye, bu tükenmiş ülkenin hangi yanılgıyla Akdeniz'deki savaşa son vermemekte direndiğini, söndürebileceği bir mücadeleyi geliştirmeye devam ettiğini ve ileride göreceğimiz gibi, bunu iyice körüklediğini anlamak kalmaktadır. Ama acaba bundan Temkinli Kral mı sorumludur?

---

[311] Burada II. Felipe'nin tasarladığı Hollanda yolculuğu (1566-1568) ima edilmektedir, *Actes de las Cortès de Castilla*, III, s. 15-24.

[312] Prensesin 14 Temmuz 1559'da yolladığı mektubun kenarındaki II. Felipe'nin notu, Simancas E° 137. Bu mektubun isteğim üzerine, o sıralar Simancas arşiv şefi olan D. Miguel Bordonau tarafından teyid edilmiştir.

II

TÜRK ÜSTÜNLÜĞÜNÜN SON ALTI YILI: 1559-1565

Nisan 1559'daki Cateau-Cambrésis antlaşmasından Mayıs-Eylül 1565'teki Malta kuşatmasına kadar, Akdeniz tarihi tek başına tutarlı bir bütün meydana getirmektedir. Altı yıl boyunca Akdeniz artık Batı ve Kuzey Avrupa'nın büyük olaylarının dümen suyuna girmekten kurtulmuştur: diğer bütün görevlerinden kurtulmuş olan, denizin iki yarısını ellerinde tutan devler –Türkler ve İspanyollar– düellolarına geri dönmektedir. Ama aşırı bir hırs henüz söz konusu değildir. Acaba amansız bir savaşı mı istemektedirler? Küçük hedefleri olan kesin tasarıların, onları arzuladıklarından daha uzağa sürükleyecek olan tasarıların kurbanı değiller midir? Cesaretle hareket etmekten ziyade olayların dümen suyuna kapılmış olan İspanyanın belirsiz oyunu izlendiğinde, akıllara bu düşünceler gelmektedir. Kanuni Süleyman'ın büyük saltanatının son yıllarındaki Türk oyunu da bunun aynısıdır. Batı'daki yegâne büyük olay, İspanya hizmetinde büyük bir deniz gücünün yaratılmış olmasıdır. Fakat sorun İspanya'nın bu gücü kullanıp kullanmayacağı ve bunun denize egemen olmak için yeterli olup olmadığını bilmektir.

1. Türklere Karşı Savaş, Bir İspanyol Çılgınlığı mı?

Batı kurtulurken, savaş Akdeniz'de sürmektedir. Almanlar Augsburg iç barışıyla, İspanyol İmparatorluğu ve Papalık eylül 1557 antlaşmasıyla, Fransa ve İspanya Cateau-Cambrésis antlaşmasıyla savaştan kurtulmuşlardır. Böylece her yerde barışa geri dönüş süreci işlemektedir: Akdeniz hariç her yerde. Savaş burada âni darbeler ve uzun molalarla kesintiye uğramakta ve nedenleri ile eylemlerini kavramak güç olmaktadır. 1559'dan 1575'e kadarki ekonomik gerileme bu durumun tüm sorumluluğunu taşımaz.

İspanyol-Türk Müzakerelerinin Kesilmesi

Büyük devletlerle ilgili olarak İspanya ve Türkiye için savaş kaçınılmaz değildi. 1558'de II. Felipe'nin çevresinde bu konu düşünülmekteydi. Türkiye cephesindeki birkaç yıllık bir ateşkes, Batı yönündeki daha serbest bir çabanın koşulu gibi görünüyordu. 21 Mayıs 1558'de Felipe, del Aguila piskoposunu amcası Ferdinando'ya çok açık talimatlarla yollamıştı,[1] imparatorun 2 Ocak tarihli bir mektubu, ona Viyana'da Türklerle müzakereye oturulduğunu, yıllık haracın bakiyesinin (1547 anlaşması ile kararlaştırılmış, 1550'den beri de ödenmemiştir) ödenmesini, hattâ miktarının arttırılmasının karara bağlandığını bildirmiştir. Felipe bunu onaylamıştır: "Bugün Hıristiyan âleminde Türkünki gibi muazzam bir güce karşı çıkabilmek için gerekli güçleri bir araya getirmenin pek az mümkün olduğunu bilerek, size bizzat Macar, Bohemyalı, Avusturyalı uyruklarınızın verdikleri ve Elektörlerinizin de katıldıkları ihtiyatlı tavsiyenin dışına çıkmam mümkün değildir..." Oysa "Türklerin sarayında casusları olan ve orayı bilen" bir arabulucu, birkaç gün önce, eğer kral istiyorsa, sultanı barışa yanaşmaya zor bela ikna etmiştir. Kral, "bazı özel nedenlerden ötürü, böylesine bir müzakerenin *benim tarafımdan teklif edilmesini* istemedim.

---

[1] *Instrucción de lo que vos el Reverendo padre obispo del Aguila habéis de decir a la Majestad del Serenissimo Rey é Emperador, nuestro muy caro y muy amado tío donde de presente os enviamos*, Brüksel, 21 Mayıs 1558, *CODOIN*, XCVIII, s. 6-10.

Öte yandan köprüleri de tamamen atmayı istemedim, çünkü benim Akdeniz'deki güçlerimden ürken Türk, eğer Majesteleriyle olan barışa benim de ikna edilerek dâhil edilebileceğimi anlarsa, belki koşulları yumuşatabilir ve azaltabilir." İşte *puntunor*a saygı göstermeye özen gösteren, fakat gerektiğinde kıvırtmayı reddetmeyen gururlu İspanyol diplomasisi tam da budur. Türklere karşı ilk adımı kendi atmak istemeyen II. Felipe Viyana'nın arabuluculuğundan yararlanabileceğini anlayınca vesveselerini bir kenara bırakmaktadır.[2]

1559'un ilk yılları boyunca kral bu anlaşmaları terk etmemiştir. Padişahla muhtemel bir on veya on iki yıllık ateşkesin koşullarının yer aldığı 5 Mart tarihli bir döküm bulduk.[3] Venedik'teki elçisinin sekreteri Garci Hernández'e yazdığı 6 Mart tarihli bir mektupta kral "Padişahın yanına gitmesi ve Francisco de Franchis ile birlikte, bildiğiniz üzere bu kişinin yoluna koyduğu ateşkesi müzakere etmesi için Niccolò Secco'yu seçtiğini" bildirmektedir.[4] Adı geçen Niccolò Secco imparatorun sarayına gitmiştir, daha sonra talimat almak üzere Sessa dükünün yanına gidecektir. Gene 6 Mart'ta, Lombardiya ordusu hazinedarı Nicolas Cid'e, Niccolò Secco'ya *–para el gasto de cierto camino que ha de hazer a mi servicio* 2.000 ekü ve bu parayı kime vereceğini bilen Garci Hernández'e 5.000 ekü ödemesi emri verilmiştir. Gene aynı gün, Niccolò Secco'ya

[2] "Türk'ün sarayında kullanışlı bir casus olan", görevlendirilmediği halde İstanbul'da havayı koklayan kişiye gelince, bunun Sakızlılarla akrabalığı olan bir Cenevizli, Francisco de Franchis Tortorino olduğunda hiçbir kuşku yoktur. 1558 yazı boyunca Piyale Paşa ile rüşvet ilişkilerine girdikten sonra Cenova tarafından görevlendirilmiş ve herhalde aynı sıralar II. Felipe'nin hizmetine de önerilmiştir. Cenova arşivlerindeki güzel yazılı bir sicil Francisco de Franchis'in yolculuğunun ayrıntılarını anlatmaktadır (Costantinopoli, 1.2169) ve konsolosluk mektupları onu bize Napoli'de ve Messina'da İspanyol otoriteleriyle güçlük içinde, sonra da Venedik'e giderken göstermektedirler, A. d. S. Cenova, Napoli, Lettere Consoli, 2, 2635, Gregorio Leti, *a.e.*, I, s. 302'de onun görevinde yanında Niccolò Gritti adında birinin bulunduğundan söz etmektedir.

[3] *CODOIN*, XCVIII, s. 53-54.

[4] Brüksel, 6 Mart 1559, Simancas E° 485.

verilen talimat[5] tamamlayıcı bilgiler içermektedir. Olayın mucidi, o sıralar Venedik'ten geçerek ikinci kez ve gene Cenova Cumhuriyeti hesabına İstanbul'a gitmekte olan Francisco de Franchis Tortorino'ya benzemektedir–. Elçi Varga ile Rüstem Paşa'ya (o sırada vezir-i âzâmdır) etki etme imkânları ve ona vermenin uygun olacağı peşkeşler hakkında uzun uzun konuşmuştur.

Türkiye'ye daha önce de elçi olarak gitmiş olan Niccolò Secco Venedik'te Franchis ile buluşacak ve onun refakatinde Raguza'ya kadar gidecektir. Buradan itibaren Franchis yoluna tek başına devam edecek ve Secco'yu ancak ateşkes antlaşmasının imzalanacağının hemen hemen kesin hale gelmesi üzerine çağıracaktır. Böylece II. Felipe tıpkı 1558'de olduğu gibi çok fazla ileri gitmeyi istememektedir. Secco Türklerle 10, 12, hattâ 15 yıllık bir ateşkes antlaşması imzalama yetkisine sahiptir. Ateşkes sürdükçe Rüstem Paşa'ya her yıl 8 ilâ 10 bin ekü ödenecektir. Ve II. Felipe, eğer o yaz Türk donanmasının denize çıkmaması konusunda Rüstem'in müzahereti elde edilecek olursa, "bu nedenle ona defaten ve eksiksiz, isteğine göre Venedik veya İstanbul'a ödenecek 15.000 ekü sunulacaktır" diye eklemektedir.

Bu ayrıntılara, yalnızca müzakerelerin gerçeğini iyice belirleyebilmek ve II. Felipe'nin Cateau-Cambrésis barışından önceki niyetlerini ortaya koyabilmek için girdik. Çünkü barış antlaşması yapıldıktan sonra her şey değişmiştir. 8 Nisan 1559'da[6] bunu uzun bir mektupla Sessa düküne açıklamaktadır: "Konuyla ilgili olarak... Türkle ateşkese dair... size yazdıklarımı ve Niccolò Secco'nun meşgul olması için gönderdiğim mektupları gördünüz. O tarihten beri imparator tarafından, kendisi ile Türk arasında elçileri aracılığıyla üç yıllık bir ateşkes imzalandığından haberdar edildim, Türk bu anlaşmaya benim de dâhil edilmemi hiçbir şekilde kabul etmemiş. İzlediğim temel amaç... bu usulle imparator ve işleri için belli bir yararın sağlanıp sağlanamayacağını görmek: bu amaca ulaşılmışa benziyor. Öte yandan, Fransa kralıyla barış

[5] Instruction del Rey a Niccolò Secco para tratar con el Turco, Brüksel, 6 Mart 1559, Simancas E° 485.

[6] Brüksel, 8 Nisan 1559, Simancas E° 1210.

antlaşması imzalandı, buna bağlı olarak yardımdan mahrum kalan, donanmasını kabul edecek (Batı'da) hiçbir limanı olmayan Türk'ün donanmasını Hıristiyanlığa karşı gönderemeyeceği düşünülebilir. Üstelik bütün bunlara onun çok yaşlı olduğunu, söylendiğine göre, dinlenme arzusunda olduğunu ve oğullarının birbirlerine karşı duydukları kötü niyet ile karşılıklı taleplerinin meydana getirdiği nifakı da eklemek gerekmektedir".[7] Sonuç: "Francisco de Franchis ile Niccolò Secco'nun yolculuklarını askıya almak gerekiyor, çünkü bu konjonktürde bizim tarafımızdan otorite kaybına uğramaksızın hiçbir şey yapmak veya bir şeye teşebbüs etmek mümkün değildir." Mektubun aslı bunu daha güçlü bir şekilde söylemektedir: *sin gran desautoritad nuestra.* Ve bu sonuncu sözdür: prestijini kaybetmemek için, Batı cephesinde serbest kalan II. Felipe, barış teşebbüslerini sürdürmemektedir. Bu tavır sonuçsuz kalmayacaktır.

Gerçekten de haziran ayında II. Felipe Malta şövalyelerinin ve Sicilya kral naibinin Trablus'a karşı olan projelerini onaylamıştır. Floransa düküne kadırgalarını istemek üzere yazarken, ona şöyle demektedir: "Efendimiz Yüce Tanrı nihayet En Hıristiyan Fransa Kralı ile barış yapmamıza rıza gösterdiğinden, benim hesabıma İtalya'da bulunan kadırgaların yazın geri kalan kısmında boş durmayarak, korsanları yok etme ve seyrüseferin serbestiyetini sağlama yönünde kullanılmalarının bir Tanrı hizmeti olacağı ve tüm Hıristiyanlığa yarar getireceğini sanıyorum... bu durumda Trablus'a karşı sefer emrettim".[8] Trablus'a karşı demek, Turgut'a yani 1556'dan beri kentin beylerbeyi olan kişiye karşı sefer demektir. Ama acaba 1550'den beri Turgut'a karşı bir eyleme girişmenin, Türklerin karşılık vermelerini kesinlikle bir tahrik olduğunu bilmemekte midir?

Bu durum II. Felipe'nin esas sorumluluklarını ve prestij siyasetini anlatmaktadır. Vaziyetin bir anlaşmaya izin vermesinden daha büyük sorumluluklar: Sessa dükü 4 Aralık 1559'da "Türk'ün işleri oğulları arasındaki çatışmadan ötürü kötüye gidiyor" diye

[7] Selim ve Bayezid.

[8] 15 Haziran 1559, Simancas E° 1124, f° 295.

kaydetmekteydi;[9] ve Napoli kral naibi Alcalá dükü kadar dengeli bir adam, 10 Ocak 1560'ta, tam da Trablus seferinin krallığını birliklerinin büyük bir bölümünden mahrum bıraktığı bir sırada II. Felipe'ye, "Majestelerine hatırlatmak isterim ki, Türk'ün oğulları arasındaki kavgalar yüzünden olduğu kadar, Majestelerinin devletlerinin fazlasıyla ihtiyaç duymaları nedeniyle, Türkle ateşkes müzakerelerine girişmenin tam zamanıdır. Burada herkes bunun gerekli olduğunu düşünmektedir" diye yazmaktadır.[10]

Oysa II. Felipe yalnızca kendi hesabına bir ateşkesin peşine düşmemekle kalmamış, aşağı yukarı sonuca bağlanmış olanı da bozmak üzere imparator nezdinde müdahale etmiştir. Eğer Venedik elçisi Giacomo Soranzo'ya inanılacak olursa,[11] barış antlaşmasının hükümleri ekim sonunda henüz Viyana'ya dönmemiştir ve bu arada kendine danışılan II. Felipe bunların kabulünü reddetmelerini önermiştir; hattâ Padişahı Akdeniz'de rahatsız etme işini üstlenmekte, imparatora para ve asker önermekte ve Portekiz kralı aracılığıyla şehzade Bayezid ve Sufi'yi harekete geçirebileceğini bildirmektedir; kısacası hiçbir argümanı ihmal etmemektedir. Ferdinando açısından, Sultanla anlaşmaktansa Erdel'i ele geçirmek daha iyi değil midir? Bu nasihat sağır kulaklara fısıldanmışa benzemektedir.[12]

Türklerin Deniz Gücü Üstünlüğü

II. Felipe böyle davranmak için çeşitli nedenlere ve mazeretlere sahiptir.

Nedenler, çünkü Cateau-Cambrésis barışı imzalanır imzalanmaz II. Henri Akdeniz'deki donanmasını terhis etmiştir. Artık yüzyılın sonuna, hattâ ondan sonrasına kadar Güney Fransa limanlarında filo bulunmayacaktır, bu imzalanan antlaşmaya Akdeniz'de olduğu gibi diğer yerlerde de ek bir garanti sağlamakta-

[9] Sessa dükünün 1, 4, 7 Aralık 1559 (4 Aralık) tarihli mektuplarının özeti, Simancas E° 1210, f ° 142.

[10] 10 Ocak 1560, Simancas E° 1050, f° 9.

[11] Doça, Viyana 25 Ekim 1559, G. Turba, *a.e.*, 1, 3, s. 108 *vd.*

[12] Aynı kişiler arasında, 22 Kasım 1559, *age.*, s. 120 *vd.*

dır,[13] İspanyollar Akdeniz'de manevra serbestiyeti kazanmış olmaktadır.

Mazeretler? II. Felipe henüz Türk'ün gücünü ölçebilmiş değildir. Bu gücü denizde şöyle bir tartabilmiştir, çünkü Preveze o çağdakilerin gözünde büyük bir çarpışma değildir ve ona göre bu geçmiş bir öyküdür; karada ise İspanyollar Macar sınırlarındaki savaşa eğer katılırlarsa, bireysel olarak katılmaktadırlar. İspanyollar (1534'te V. Carlos'un Coron'a, sonra 1538'de Castelnuova'ya yerleştirdiği bu İspanyollar, tehlike ve huruçlarıyla buralarda *presidio*ların olağan hayatını sürdürüyorlardı) yalnızca iki kere Barbaros'a karşı çarpışmak zorunda kalmışlar ve 1534'te, sonra da 1539'da buralardan atılmışlardı. Fakat uzakta ve eşitsiz çarpışmalardan ne gibi bir ders çıkartılabilir ki? Ancak 1560'ta Cerbe'de ve 1565'te Malta'da İspanyol piyadesi düşmanının gücünü ölçebilecektir.

Buna bir de, Türkiye'de şehzadeler arası savaş nedeniyle bütün başıbozuk güçlerin; eyalet ayrılıkçılarının, hattâ toplumsal çatışmaların zincirlerinden boşaldığını ekleyelim. Fransız elçisi De La Vigne Temmuz 1559'da Dax piskoposuna[14] kulların hepsinin şehzade Bayezid'den yana olduklarını yazmaktadır. Bayezid'in Padişahın gözdesi Selim'e yenilmesi olayları hiç de yatıştırmamış, çünkü Bayezid İran'a kaçmış ve iyice sönmemiş olan iç savaş, muhtemel bir dış savaşla birleşmiştir. De la Vigne'in eylülde yazdığı gibi[15] Türkler "hiçbir zaman olmadığı kadar iç işleri nedeniyle engellenmişlerdir". Demek ki II. Felipe onlarla barış yapmak değil de, onları ezmenin zamanı olduğunu düşünebilir.[16]

1559 yılı II. Felipe'ye hak verir gibidir: Türk donanması bu yıl Arnavutluk kıyılarından öteye geçmemiş ve düzeni bozuk bir şekilde, sonbaharda Hıristiyanlığa karşı hiçbir şeye girişmeden

---

[13] Kraldan Sicilya kral naibine, Brüksel, 4 Nisan 1559, Simancas E° 1124. f° 304.

[14] E. Charrière, *a.e.*, II, s. 596, dipnot.

[15] *Age.*, s. 603.

[16] Marino de Cavalli'den Doça, Pera, 18 Mart 1559, A. d. S., Venedik, Senato Secreta, Costantinopoli, Filza 2/B.

oradan geri dönmüştür. II. Felipe herhalde Türk donanmasının, Fransızların işbirliği olmaksızın Batı'yı tehdit edemeyeceğine çok güvenmiştir. Bu işbirliği olmadığından, güzel mevsimlerde hızlı akınlarla yetinmek zorunda kalacaktır, İspanyol filosu sayısal azlığına rağmen bu durumda, ya iyi mevsimin sonunda kış boyunca, ya da rakibi ortaya çıkmadan önce yaz boyunca harekete geçebilir. Eğer bir de denizin ortasında harekete geçilmek isteniyorsa, tüm mesele gafil avlanmamaktır.

Gerçekte İspanya çifte bir tehlikeye göğüs germek durumundadır: bir yanda Trablus'tan Sale'ye kadar Berberîler, öte yanda da Türkler. Her grubun bir özerkliği vardır ve kış süresince birbirlerinden ayrılmaktadırlar; fakat yaz süresince birbirlerine eklenmekte ve daha da güçlü hale gelmektedirler. Kuzey Afrikalıların işi Batı Akdeniz'e yöneliktir ve bu kârlı bir iştir; Mağrip'in merkezinde Cezayir büyümekte, İspanya için doğrudan tehlike oluşturan bir imparatorlukla birleşmektedir. Tabii ki bu "imparatorluk" siyasal bir disiplin modeli değildir; Kabili dağları gibi büyük bölünme lekeleriyle kesintiye uğramıştır; fakat büyük yollar tutulmuş durumdadır. 7. Cezayir dayısı Salih Reis'in 1552'de Uargla'ya, 1553'te de Fez'e kadar nasıl ilerlediğini anlatmıştık. Fez geri alınmış ve Şerif 1557'de kısa bir süreliğine Tlemsen'i ele geçirmiştir. Türkler tarafından takip edilince başkentine kadar geri çekilmiş, fakat kente az bir mesafe kala, Fas'a sığınmış Moriscolar olan "Elches" sayesinde, Barbaros'un oğlu Hasan Paşa'nın birliklerini durdurmuştur. Cezayir-Fas sınırı nihayetinde, batıya doğru yerinin değiştirilmesinden çok aşılması daha kolay olarak kendini göstermiştir. Fakat doğuda, Cezayir devleti deniz cephesinde, 1555'te Bougie'deki İspanyol *presidio*sundan kurtulmayı başarmıştır. Nihayet 1558'de Oran'a karşı muazzam bir başarı kazanmıştır.

Yüzyılın başından beri, 1509'dan itibaren, İspanyollar Oran çevresinde yoğunlaşan bir oyun oynamışlar ve birçok kez Tlemsen'i ilhak etmeyi başarmışlardır. Ancak Kont Martín de Alcaudete tarafından bilinçli bir şekilde sürdürülen bu prestij siyaseti, 1551'de bir Türk garnizonu Tlemsen'e yerleşince sona ermiştir. Bu

artık *presidio* için sürekli bir endişe haline gelmiş ve bu endişeyi azaltmak ve garnizonun moralini yükseltmek üzere, oğlundan ayırmak için *El Viejo* denilen Yaşlı Don Martín, kısmen Endülüs'ten devşirilmiş birlikleriyle, Oran'ın 12 fersah doğusundaki Mosteganim'e bir sefer düzenlemiştir. Türkleri Mosteganim'den mahrum bırakmak, onların Tlemsen ile bağlantısını kesmek demektir; Türkler batıdaki seferleri için gerekli levazım ve topları bu limandan toplamaktadır ve sonra oradan taşımaktadır. Sefer iyi yürütülürse, tahkimatı kötü olan bu kaleye karşı ancak başarılı olunabilirdi. Fakat yeni tertip askerleri Oran'dan yapılan huruçlarla talim ettirmekle çok zaman kaybedilince, Kuzey Afrika'nın tümü teyakkuz durumuna geçti. Daha sonra *İhtiyar* vuracağı darbeyi yavaşlık ve temkinlilik içinde yürüttü. 26 Ağustos'ta Cezayirliler tarafından gafil avlandı ve 12.000'den fazla İspanyol galibin eline geçti. Cezayir'de bütün evler bu yeni esirlerle doldu ve ertesi yıl bunların çoğu din değiştirerek Küçük Kabili'de Hasan Paşa'nın birlikleri içinde çarpışmaya gittiler.[17]

Bu ayrıntılar, yeni Türk devletinin Mağrip topraklarında kendi yerini nasıl bir güçle oluşturduğunu göstermektedir. Doğu'da Sicilya kapısına kadar, kuzeyde Sardinya ve batıda da Cebelitarık'a kadar olan deniz parçasındaki artan gücü daha iyi bilinmektedir: Fransa kralının Lizbon'daki elçisi Nicot 4 Eylül 1559'da[18] "Türkler 14 veya 15 kadırga ile geç bir tarihe Algarve üzerine gittiler ve insanlara bir miktar zarar verdiler. Vardığımda geri çekilmişlerdi..." Türkler Kastilya'da daha fazla zarar vermişler ve "Cadiz'de[19] beyaz bir bayrak açıp bütün avlarını esir karşılığı satışa çıkartmışlardır". Söz konusu olanların hangi "Türkler" olduğu görülmektedir...

Fakat Cezayir devleti Kuzey Afrika'nın en güçlü devleti olmasına karşılık, buranın tek devleti değildir. Mağrip'in doğusunda

---

[17] D. de Haedo, *a.e.*, s. 73, 74. Kuzey Afrika'daki İspanyol siyaseti hakkında, *Revue Africaine*, 1928'deki makalemiz; Jean Cazenave, *Les sources de l'histoire d'Oran*, 1933.

[18] Jean Nicot, *Correspondance...*, yay., E. Falgairolle, s. 7.

[19] Cadiz.

Trablus "krallığı", bilhassa Turgut'un buranın yönetimini ele aldığı 1556 yılından itibaren Cezayir örneğine göre gelişmekteydi. Ancak şu farkla ki, Trablus devletinin mutsuzca, fakir ve boyun eğdirilmesi güç bir hinterlanddan beslenmesi imkânsızdır, özellikle Sudan altın ve köle kervanlarının yolunu dilediği gibi kesen insanların bölgesi Darrien'de. Kara tarafından sınırlanmış olan Trablus, denize daha da çok yönelmekteydi; bütün zenginliği bu tarafta, çok yakında, elin uzanacağı kadar yakında olan Sicilya tarafındaydı. Öte yandan Turgut'un Sicilya'nın ötesinde tehlikeye attığı, Batı Akdeniz'in maddi yaşamıydı, *hasta Cataluña y Valencia que morian de hambre;* Sicilya kral naibi ve Trablus'a karşı sefer düzenlenmesinin başlıca tahrikçilerinden olan Medina Celi dükü Haziran 1559'da bu tehlike sahasının içine, açlıktan ölen Katalonya ve Valencia'nın da girdiklerini yazmaktaydı.[20]

Cerbe Seferi[21]

Bu sefer başlangıçta kararlaştırılandan farklı bir yön kazanacak ve Cerbe'ye dönecektir; çok kısaca anlatacağımız değişkenliklerden sonra.

Brüksel'e yollanan emir ve talimatlara bakarak, sefer kararı tarihinin 15 Haziran 1559 olduğu kabul edilse de,[22] bu konudaki projeler daha önceye aittir ve işin sorumluluğu tek başına II. Felipe'ye ait değildir. Bütün tanıklar Sicilya kral naibi Medina Celi dükünün ve Malta üstad-ı âzâmı Jean de la Valette'in rolünü işaret etmektedirler. Sıkı bir dostlukla bağlı olan[23] bu ikisinin de

---

[20] Krala, 20 Haziran 1559, Simancas E° 485.

[21] Bu paragrafın bütün ayrıntısı hakkında, Charles Monchicourt, *L'expédition espagnole contre l'île de Djerba*, Paris, 1913. Titiz derin bilginin bir modeli. İlke olarak atıflarımız bu kitap için kullanılmayan kaynaklara yöneliktir.

[22] Sicilya kral naibine, aynı tarih, Simancas E° 1124, f° 300; komandör Guimeran'a talimat, aynı tarih, *age.*, f° 278 ve 279; Malta üstad-ı âzâmına, aynı tarih, *age.*, f° 302 vs.

[23] Don Lorenzo van der Hammeny Leon, *Don Felipe El Prudente...*, Madrid, 1625, f° 146 v°.

Trabluslu korkunç korsanlarla davaları vardır ve eskiden Şövalyeler hesabına dikkat çekici bir Trablus valisi olmuş olan Jean de la Valette açısından,[24] bir de eski bir "Afrikalı"nın pişmanlıklarını ve bir devlet başkanının ihtiraslarını hesaba katmak gerekmektedir. Trablus geri alınınca, ancak onun tarikatına geri dönebilirdi. Medina Celi dükü Juan de la Cerda açısından ise, Sicilya'nın dayattığı zorunluluklar dışında ve selefi Juan de Vega'nın 1550'de Africa'ya karşı başardığı şeyi tekrarlamak, ama daha parlak bir şekilde tekrarlamak söz konusuydu. Öte yandan, koşullar lehte görünüyordu. Trablus'un tahkimatı kötü idi, La Goulette kaynaklı bir haberde anlatıldığına göre Şabbiya adlı bu emirin birlikleri Turgut'unkileri yenmişlerdi ve manevi otoritesi büyüktü, *quasi come il Papa Ira Christiani* diye iddia etmektedir Campana,[25] bu da çok şey söylemektedir. Nihayet, Türkleri fazla sevmeyecek kadar onlardan çekmiş olan göçebe Berberîler arasından yardım bulmaktan da her zaman emin olunabilir. Medina Celi dükünün onların arasında casusları vardır (hattâ Cafer Catania adlı biri de Turgut'un çevresindedir). Fakat bu şeyhlerin mektupları ve duygularına rağmen, onlara fazla güvenilemeyeceğini bizzat kabul etmektedir.[26]

Krala Trablus projesini sunmak üzere, Brüksel'e bir Malta şövalyesi, komandör Guimeran gitmiştir. Olay çabucak ilk tahkikat aşamasından geçmiştir. 8 Mayıs 1559'da II. Felipe kral naibinden bir rapor istemiştir. Fakat daha rapor Sicilya'dan yola çıkmamışken kral kararını vermiştir[27] ve bu kararını Medina Celi dükünü seferin komutanlığına atadığını belirten 15 Haziran tarihli bir mektupla kendisine bildirmiştir; bu mektupta kararının nedenlerini gözler önüne sermektedir: Fransa'yla barış; İtalya'yı böylesine

---

[24] Jean de la Valette, Provence dili konuşmaktadır, Tarikatın üstad-ı âzâmı (1557-1568). 1546-1549 arası Trablus valiliği de yapmıştır. G. Bosio'nun özetlerine bkz., *I Cavalieri gerosolimitani a Tripoli*, yay. S. Aurigemma, 1937, s. 271-72.

[25] *A.e.*, s. 82-83.

[26] Medina Celi dükünden II. Felipe'ye, 20 Temmuz 1559, Simancas E° 1, f° 204.

[27] 15 Haziran tarihli karar, rapor ayın 20'sinde.

tehlikeli bir komşudan kurtarmanın faydası; Darien dağlarındaki seferinden geri dönen Turgut'un onu âdeta ablukaya almış olan hasım Berberîlerin ortasındaki kötü durumu; nihayet korsanın sığınağında güçlenmesine fırsat vermeksizin, sefere yaz başında girişmenin kolaylığı. Aynı gün komandör Guimeran'a verdiği bir talimatta, hükümdar bu yıl lehte bir faktörün daha olduğunu ilâve etmektedir; Akdeniz'de önemli bir Türk donanması olmayacaktır, her yandan bunun haberi gelmektedir. Kral İtalya kadırgalarını Medina Celi'nin emrine veriyordu, İspanyol kadırgaları ise tersine, korsanlara karşı kıyıları savunmaları için anavatanlarına dönme emrini almışlardı. Daha sonra, bu İspanya kadırgalarının komutanı Juan de Mendoza sefere katılmayı reddedince[28] yalnızca onun emirlerine uymuş olacaktı.

Demek ki, sefer yalnızca Felipe'nin donanmasının İtalyan unsurları; Sicilya ve Napoli kadırgaları, Cenevizliler, Toscanalılar, Sicilyalılar, Monaco dükünden kiralanan kadırgalar ve papa ile St. Jean Şövalyelerinin müttefik donanmaları tarafından yürütülecekti. Fransa ile barış sayesinde serbest kalan bu tekneleri, alışılmış ve uygun Messina limanında toplamak zor değildir. Levazımat ve bundan da fazla olmak üzere, mutlaka gerekli askerleri de burada toplamak zor değildi. II. Felipe başlangıçta 5.000'i Milano ile Napoli garnizonlarından alınacak ve 2.000'i de Sicilya krallığından bulunacak olan 8.000 İspanyolu gemilere bindirmeyi öngörmüştü. Guimeran'ın Malta adına sunduğu 1.000 kişiyle birlikte, bu rakam yeterli olacak mıydı?[29] Oysa Medina Celi kralın kararını öğrenmeden önce, 20 Haziran tarihli muhtırasında, kalenin zayıf-

[28] C. Monchicourt, *a.e.*, s. 93'te D. J. de Mendoza'nın kendi başına davrandığını düşündürtmektedir. R. B. Merriman (*a.e.*, IV, s. 102) bir varsayım olarak, D. Juan'ın bir emir almış olabileceğini ileri sürmektedir. Olgu II. Felipe'nin (bkz. yukarıda 8 ve 22. dipnotlar) mektubuyla teyid edilmiştir. Bu konuda ve İspanya kıyılarının silahsızlandırılması hakkında bkz., l'Aubespine'den krala, 20 Temmuz 1559, E. Charrière, *a.e.*, II, s. 600, dipnot; L. Paris, *Nég. sous François II*, s. 24, C. Duro, *a.e.*, II, s. 46.

[29] A. de Herrera'nın ilginç uyarıları, *a.e.*, I, s. 14; 1559'dan sonra her yerde terhis sorunu ortaya konulmaktadır; sefer ertelenince bu durum İspanyol egemenliğindeki İtalya'yı "Piemonte savaşından arta kalan ve

lığı gözönüne alındığında iki topçu bataryası ona yeterli görünüyor olmakla birlikte, yirmi bin kadar adam talep etmekteydi. Bu rakamlar, daha başlangıçtan itibaren, yazın gerçekleştirilecek hızlı bir sefer olan krallık projesiyle, kral naibinin gerçekleştirmeyi düşündüğü daha ağır harekât arasındaki zıtlığın altını çizmektedir. Böylece kral, Lombardiya'dan İspanyolları çekmenin zorluğu ortaya çıkınca (Piemonte kaleleri hâlâ eski durumlarına gelmemişti), 14 Temmuz'da,[30] hemen bunların Alcalá dükünün sefere yönelik kadırgalarla Napoli'den Messina'ya yeni gönderdiği 2.000 İtalyan ile ikame edilmeleri emrini verdi. Esas olan bunların Cenova'ya kadar çıkarak, orada birliklerin yüklenmesiyle vakit kaybetmemeleri ve II. Felipe'nin yazdığı gibi[31] "yazdan geriye kalan zamanda harekâtı tamamlamak"tı. Hızlı hareket etmek; kralın talimatı böyleydi.

Fakat Medina Celi, birliklerin mevcudunun arttırılmasını talep edince, II. Felipe 7 Ağustos'ta[32] Lombardiya'daki İspanyolların *con le mayor brevedad* Sicilya'ya gönderilmeleri emrini vermek zorunda kaldı. Evet, ama Sessa dükü tam da bu sırada II. Henri'nin ölümünün, adamlarını yollamamak konusunda bir neden olduğu kanaatini taşımaktaydı.[33] Bu birbirlerini izleyen emirlerin, her seferinde Gand, Napoli, Milano ve Messina arasındaki mektuplaşmaların dayattıkları zamanları hayal etmek mümkündür. 10 Ağustos'ta Gian Andrea Doria krala,[34] Alvaro de Sande'ye bir kadırga emanet ettiğini yazmaktadır: bu adam Cenova'ya, oradan da Milano'ya gidecek ve Sessa dükünü İspanyolların dışında, Lom-

---

ancak kâfirlere karşı kullanılabilecek olan" askerlerinden kurtarmanın bir yolu değil miydi?

[30] II. Felipe'den kom. Guimeran'a, Gand, 14 Temmuz 1559, Simancas E° 1124, f° 331.

[31] Sicilya kral naibine, Gand, 14 Temmuz 1559, Simancas E° 1124, f° 331.

[32] Kom. Guimeran'a, Gand, 7 Ağustos 1559, Simancas E° 1124, f° 330.

[33] Figueroa'dan Prenses Jeanne'a, Cenova, 7 Ağustos 1559, Simancas E° 1338, f° 162-163.

[34] Gian Andrea Doria'dan II. Felipe'ye, Messina, 10 Ağustos 1559, Simancas E° 1124, f° 335, İtalyanca. Daha sonra G. A. Doria kralla artık sadece İspanyolca mektuplaşacaktır.

bardiya'dan toplanacak iki bin Alman ve iki bin İtalyanı vermeye ikna edecektir, işte, yiyecek taşıyan tekne konvoylarına refakat zorunluluğunu hesaba katmaksızın, kadırgalar için yeni taşıma sorunları. Sessa dükü, Savua ve Mantova düklerine kararlaştırılan iadelerin yapılması üzerine 11 Ağustos'ta[35] Milano'da nihayet kararını vermiştir. Ancak İspanyol, Alman ve İtalyan piyadelerinin birbirleri ardından Cenova'ya gelebilmeleri bir ay sürmüştür.[36] Bu kentteki İspanyol elçisi Figueroa onların 14 Eylül'de birkaç nave ve 11 kadırgaya bindiklerini bildirmektedir. "Hepsi de muhteşem ve iyi birlikler. Eğer hava engel çıkartmazsa, hiç zaman kaybetmeksizin hepsi buradan yola çıkacaklar." Fakat 14 Eylül olmuştur bile!

Napoli'deki gecikmeler ve zorluklar aynıdır. Gian Andrea Doria 14 Eylül'de[37] Malta kadırgalarının, Şövalye tarikatının oradan devşirdiği İtalyan piyadelerini getirmek üzere Napoli'ye gittiklerini bildirmiştir. Kendisine gelince, o da Napoli kral naibinin seferi güçlere verdiği beş İtalyan taburunu almak üzere Tarento'ya kadırgalar yollamıştır ve bu kadırgalar barut ve gülle almak için Otranto'ya kadar gidecektir. Ancak birkaç gün önce kral naibinden aldığı mektuplarda, ona bu piyadelerin artık verilmek istenilmediği bildirilmektedir, çünkü kral naibi "Türk filosunun 80 yelkenliyle güçlendirilmiş olarak Avlona'ya gelip, oradan 1.500 sipahi bindirdiğine dair kesin haber aldığı"nı söylemektedir.[38] Bu durumda kadırgalar için kaygı duymaktadır, "inşallah sağ salim gelirler..." Ancak zaman akmakta ve II. Felipe bundan korkmaktadır: 8 Ekim'de[39] "mevsim fazlasıyla geçtiği için, seferin başarısından çok kaygılıyım" diye yazmaktadır. Sicilya kadırgalarına ko-

---

[35] Sessa dükünden krala, Milano, 11 Ağustos 1559, Simancas E° 1210, f° 203.

[36] Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 14 Eylül 1559, Simancas E° 1388.

[37] G. A. Doria'dan II. Felipe'ye, Messina, 14 Eylül 1559, Simancas E° 1124, f° 336.

[38] *Age.*

[39] II. Felipe'den Medina Celi düküne, Valladolid, 8 Ekim 1559, Simancas E° 1124, f° 325-326.

muta eden Don Sancho de Leyva 30 Kasım'da filonun taşınmış olduğu Siraküza'dan: "Medina Celi düküne birçok kereler, bu seferin başarısının ilk unsurunun hızlılık olduğunu söylemeyi ihmal etmedim... Oysa asker ve iaşe İtalya'nın her yerinde arandı" demektedir.[40]

Bu yavaş hazırlanmayı işaret etmek gerekmekteydi.[41] Filo nihayet 1 Aralık'ta havanın açtığı bir sırada Siraküza'dan ayrıldığında,[42] kırk yedi kadırga, dört kalyota, üç kalyondan (toplam olarak elli dört savaş ve otuz altı yük gemisi)[43] meydana gelmekteydi, teknelerde on-on bir bin asker,[44] yani 1550'de Africa'ya karşı seferber edilenden daha büyük bir güç bulunmaktaydı ve bu güç V. Carlos'un Tunus ve Cezayir'e karşı bizzat giriştiği seferlerdeki asker sayısından hiç de aşağı kalmıyordu. Bu gücün büyüklüğü, bizatihi bir araya getirilişindeki yavaşlığı açıklamaktadır, fakat ağustosta Avlona'ya gelmiş olan Türk filosu bu işi daha da geciktirmiştir.[45] Herrera, yüz yelkenli kadar gemisi olan bu donanmanın batıya doğru daha fazla ilerlememesinin, Messina'da toplanan kadırgalardan çekinmiş olmasından kaynaklandığını tahmin etmektedir.[46] En azından iki filonun birbirlerinden uzak kalarak hareketsizleştikleri söylenebilir. Ancak Türkler ekimde doğuya dümen kırdıklarında Napoli kral naibi sefer için gerekli olan ve Tarento bölgesinde tuttuğu sonuncu askerleri vermeye razı olacaktır.[47] Bu durumda Hıristiyan filosu Messina'dan Siraküza'ya geçmiştir.

Fakat artık gafil avlanma söz konusu değildir. Avrupa'nın

---

[40] II. Felipe'ye, Simancas E° 1124, f° 270.

[41] Bu yavaşlık hakkında sayılamayacak kadar çok belge, özellikle Simancas E° 1049, f° 185, 188, 189, 225, 227, 251, 272.

[42] Gio Lomellino'dan Cenova Signoriası'na, Messina, 10 Aralık 1559, A. d. S. Cenova, Lettere Consoli, Napoli-Messina, 1-2634.

[43] C. Monchicourt, *a.e.*, s. 88.

[44] *Age.*, s. 92.

[45] Gio. Lomellino'dan Cenova Signoriası'na, Messina, 24 Ağustos 1559, bkz. s. 130, dipnot 42.

[46] *A.e.*, I, s. 15.

[47] Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 27 Ekim 1559, Simancas E° 1388, f° 16.

tümü gibi, Türklerin ve korsanların da olaydan haberleri vardır. Turgut kendisini güçlendirmektedir. 25 Kasım'da Marsilya'dan hareket eden bir Fransız nave'si en azından Milo adasına kadar, Messina'da toplanan donanmaya dair haberleri taşımıştır[48] ve Turgut sonbaharda, izci olarak yollanmış bir tekneyi ele geçirmiştir.[49] Venedik mektuplaşmalarında az veya çok doğru binlerce söylenti ortalıkta dolaşmaktadır:[50] O kadar iyi bir şekilde ki, Padişah İstanbul'da, söylendiğine göre 250 yelkenliden oluşan bir donanmayı aceleyle teçhiz etmeye başlamıştır. Viyana'daki Maximilian'ın kanaati "sefer o kadar önceden ilân edilmiştir ki, Türklere bu kadar büyük bir donanma hazırlamaları için bir neden ve zaman verildiği" yönündedir.[51]

Acaba en azından bir sürpriz unsurunu kendi yanına almak için mi filo aralık ayında hareket etmiştir? Böylesine bir mevsimin seçilmesinin delilik olduğunu bütün denizciler biliyordu. Fakat dük bir askerdi, denizci değil; tüm tavsiyelere rağmen filo Messina'yı terk etti. Âdeta hemen aynı anda filo fırtınaya yakalandı. Yegâne kurtuluş: Malta'ya sığınmak. Denizciler tartışmanın galipleriydi, çünkü kötü hava onları burada 10 Şubat 1560'a kadar olan on hafta boyunca tuttu. Bu uzun bekleyiş sırasında salgın hastalıklar seferî güçleri kırıp geçirerek, daha savaşa girmeden önce iki bin adamlarını kaybetmelerine yol açmıştır.

Ayrı ayrı yola çıkmış olan kadırgalarla nave'lerin Zuara'da buluşmaları kararlaştırılmıştı. Nave'ler buraya gecikmeyle vardılar; kadırgalar ise Kerkenma ve Cerbe'ye kadar uzanıp zeytinyağ, devetüyü kumaş ve baharat taşıyan[52] iki tekneyi ele geçirip, içinde Uluç Ali'nin de olduğu iki kalyotayı ellerinden kaçırdıktan –bun-

---

[48] Marino de Cavalli'den doça, Galata, 29 Ocak (1560), A. d. S., Venedik, Senato Secreta, Cost. 2/B, f° 222 v°.

[49] C. Monchicourt, *a.e.*, s. 100.

[50] 31 Ocak 1560'taki gibi, *C.S.P.*, VII, s. 150.

[51] Giacomo Soranzo'dan doça, Viyana, 3 Şubat 1560, G. Turba, *a.e.*, I, s. 134.

[52] Messina, 3 Nisan 1560, A.d.S Cenova, Lettere Consoli, Napoli-Messina, 1-2634.

lar İstanbul'a kadar giderek tehlike salmışlardır– sonra 16 Şubat'ta buluşma yerine varmışlardır. Bu özellikle, o sırada Cerbe'de olan Turgut'un durumdan haberdar olup, Trablus'a gitmesine neden olmuştur. Tahmin edileceği üzere, Trablus'ta herkes çok kaygılıdır. Akdeniz'in öteki ucunda, İstanbul'daki Venedik balyosuna kulak verelim: İstanbul'a Turgut'un dört kadırgası gelmiştir: "Bunların köle dışında, Turgut'un büyük servetini getirdikleri söylenmektedir, bu da onun durumu umutsuz gördüğünün işaretidir. Acele yardım istemiş, sadece 1.500 Türk askerine sahip olduğunu söylemiştir; Trablus'ta 15 gemiyle kışlayan korsanların tümü İspanyolların geldiği haberi üzerine, izin beklemeden kaçmışlardır..."[53]

Eğer İspanyol donanması Trablus'a o sırada saldırsaydı, bir miktar kazanma şansı olabilirdi. Turgut'u Cerbe'deyken yakalayamamak daha şimdiden bir hataydı, korsan adada ablukaya alınınca, Trablus'ta garnizon tutan 400 Türk kolay bir zaferi önleyemezdi; Medina Celi dükü bunu sonradan kabul edecektir.[54] Fakat Zuara yakınlarında Palo kumsallarında donanma kötü havadan ötürü, şubatın ikinci yarısı boyunca bir kez daha hareketsiz kalmıştır; yeni gecikme, yeni salgınlar, yeniden adam kaybı. 2 Mart'ta donanma yelken açmıştır, ama Cerbe üzerine, herhalde Turgut'un Trablus'a döndüğünü bildiğinden ötürü; kent olmazsa, palmiye, zeytin, koyun sürülerinden yana zengin yün ve zeytinyağ adası ele geçirilecektir. Çıkartma 7 Mart'ta olaysız gerçekleştirilmiştir. Nisan başında Ceneviz konsolosu Lomellino Messina'dan (haber buraya ulaşmıştır) şöyle seslenebilmektedir: *L'armada nostra* –ifadenin değeri vardır– "Cerbe'yi aldı".[55]

Gerçekten de, Medina Celi bu tarihte İspanya kralının yeni ele geçen topraklar üzerindeki yönetimini resmen ve paternalizm içinde kurmuştur bile. Yönetimi kendi seçtiği bir şeyhe vermiştir. Cerbelilerin hırpalanmamalarına dikkat etmekte, askerleri ül-

---

[53] Balyostan doça, Galata, 30 Mart 1560, A. d. S., Venedik, Senato Secreta, Cost 2/B.

[54] *Memorial de D. Alvaro*'ya yazdığı notlar, C. Monchicourt, *a.e.*, s. 100, dipnot 2.

[55] 3 Nisan 1560, A. d. S. Cenova, Lettere Consoli .., 1-2634.

keden aldıklarının bedelini ödemeye zorlamaktadır. Zaten Tunus'tan Hafsi, Kayrevan'dan Şabbia iaşe göndermektedir. Ancak adanın kuzey cephesinde bir kale yapımına başlanmıştır, bu çok zor bir inşadır ve tahta, taş, kireç yetersizdir. Yerliler deve kervanlarının dışında hiçbir etkin yardımda bulunmamaktadır. Bu durumda, ateşli hastalıklar tarafından tetiklenmiş olmasına rağmen, ordu bu zor işte mevcutlarını tüketmeye devam etmektedir. Ancak en becerikli gemi kaptanları zeytinyağ, at, deve, deri, yün veya devetüyü kumaş satın alabilmektedirler.

Napoli ve Sicilya, Berberistan ile aynı anda Doğu'dan haber almaktadır; ve bunlar kötü haberlerdir. Nisan ayı başında Napoli kral naibi, Türk donanmasının her zamankinden daha erken denize açıldığı konusunda uyarılmıştır. Kraldan, özellikle İspanya'nınkiler olmak üzere, kadırgalarını Messina'da toplamasını istemektedir. Bunlar Türk'e karşı çıkmaya yetmeyecekti, ama onun asker ve toplarını kolayca çıkartmasını engelleyeceklerdir. Kral naibi Medina Celi'ye de yazarak kendisine kadırgalarla, ona ödünç verdiği Napoli piyadesini yollamasını ve bunları Tarento'ya yöneltmesini istemektedir.[56] Ayın 21'inde endişelerini krala açmıştır: eğer bu piyade ona geri verilmeyecek olursa, yeni maliyetlerle İtalyanları askere almak gerekecektir. Bu durumda seferî güçlerin kısmen veya tamamen dönmelerini istemekte ve şöyle ilâve etmektedir: "(Medina Celi dükünü) Türk donanmasının gelmesini beklemenin ve Majestelerinin donanmasının da Carme'de yapılan kaleyle meşgul olmasının kötü olduğu konusunda uyardım". Birkaç gün sonra İstanbul'dan dönen bir yolcudan, Türk donanmasının Trablus'a yardım için yola çıktığını öğrenmiştir.[57] 14 Mayıs'ta[58] bu donanmanın Modon'dan çoktan ayrıldığı konusunda uyarılmıştır. Hemen karadan Sicilya'ya haber yollamış ve bir fırkateyn yollayarak Cerbe'deki işgalcileri uyarmıştır. Krala, "Majestelerinin donanmasının küçük bir tehlikeyle karşı karşıya

[56] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 4 Nisan 1560, Simancas E° 1050, f° 28, Medina Celi düküne, 20 Nisan, *age.*, f° 32, krala, 21 Nisan, f° 32.
[57] Krala, 5 Mayıs 1560, Simancas E° 1050, f° 36.
[58] *Age.*, f° 39.

olduğunu sanmıyorum..." diye yazmıştır. Ayın 14'ünde gelen haberde Türk donanmasının Zanta açıklarında, Berberistan'a doğru yelken açmış olarak görüldüğü bildirilmektedir.[59] Fakat bu tarihte, Cerbe'de her şey bitirilmişti.

Piyale Paşa'nın donanması gerçekten de bu haberler kadar hızlı ilerlemiştir. 8 Mayıs'ta Malta ile Gozzo arasındadır. Hiçbir yere uğramadan büyük bir hızla seyrüsefer etmiştir. İstanbul Cerbe arasını 20 günde katedebilmesi bir rekordur. Donanmayı haziranda bekleyen dük, onun 11 Mayıs'ta geldiğini görmüştür. Bir gün önce bir Malta fırkateyni onu uyarmaya gelmiştir. Cerbe'de hiç kimse savaşmayı göze alamamıştır. Daha sonra Cirini'nin söyleyeceği üzere, onlara "güzel bir kaçış, cesur bir savaştan daha iyi" görünmüştür.[60] Acaba bu tavrı bir "aşağılık kompleksi"ne mi, yoksa şeflerin soğukkanlı olmamalarına mı, veyahut çoğunun adadaki ikametleri sırasında teknelerdeki yüklerin arkalarına sığınma arzusuna mı bağlamak gerekiyor? *Visitador* Quiroga'nın daha sonra felaketin başlangıcını oluşturmakla itham edeceği bu yükler ve yola çıkılmadan önce bu zenginlikleri gemilere yükleme kaygısı olmasaydı, Napoli kral naibinin tavsiyelerine uyulmuş ve Türk donanması Cerbe'ye geldiğinde, buraları uzun zamandan beri boş olarak bulmuş olacaktı, demektedir.[61]

Fakat kaçışın kendisi de kolay olmamıştır. Henüz karada olan İtalyan ve Alman piyadesini terk etmek istemeyen dük, ayın 10'unu 11'ine bağlayan gecede çok değerli bir zaman kaybetmiştir. Ertesi gün Türk donanması saldırıya geçince hemen tam anlamıyla panik olmuştur.[62] Kaçışı hızlandırmak için, yün balyaları, zeytinyağ kırbaları, atlar, develerden meydana gelen ünlü yüklerin de dâhil olduğu her şey feda edilmiş; teknelere ağırlık yapabilecek malzemeler bordalardan denize atılmıştır. Doğu Akdeniz'de kor-

---

[59] Krala, 16 Mayıs 1560, *age.*, f° 40.

[60] S. 32 ve 32 v°, zikr., C. Monchicourt, s. 109.

[61] *Visitador* Quiroga'dan krala, Napoli, 3 Haziran 1560, Simancas E° 1050, f° 63.

[62] Machiavelli'nin oğlu tarafından bu durum iyi gözlenmiştir, C. Monchicourt, *a.e.*, s. 111.

san hayatına alışmış olan Cigala, karşı çıkmaya cüret edebilen ender birkaç kişiden biri olmuştur. Düşmanı uzakta tutabilmiş ve sonunda kaçmayı başarmıştır. Fakat çarpışma anında Hıristiyan donanmasında var olan 48 kadırga ve kalyotadan 28'i kaybolmuş, bir bölümü de düşmanın eline geçmiştir. Böylesine bir bozgun ancak nadiren görülebilir.

Haber Sicilya'da, Napoli'de, Cenova'da, İspanya'da, Avrupa'nın tümünde büyük bir hızla yayılmıştır. 18 Mayıs'ta sabahın ikisinde felaketten kurtulan beş kadırga Napoli'ye varmıştır; bunların üç tanesi Antonio Doria'ya, biri Bendinelli Sauli ve biri de Stefano de' Mari'ye aitti. Kötü haberi bütün ayrıntılarıyla getirmişlerdir. Farkına varılması gereken bir nokta, bu ilk gelenlerin hiç de rastlantısal olmayan bir şekilde kiralanmış olan kadırgalar veya o zaman denildiği gibi *asentistas* kadırgalar, yani İspanya kralıyla sözleşmeleri, *asiento*ları olan ve bu nedenle de her durumda sermayelerini kurtarmayı düşünen özel kişilerin kadırgaları olmalarıdır. Hemen aynı anda fırkateynler veya daha mütevazı teknelerle diğer kaçaklar gelmiştir. Türklerin atılganlıklarından kurtulabilen bu talihli insanlar arasında "Malta'ya ve Malta'dan Messina'ya mucizevi bir şekilde ulaşabilen" donanma komutanı Andrea Doria, kral naibinin bizzat kendisi ile bazı yakınları bulunmaktadır.[63]

Ancak binlerce adam, söylendiğine göre bir yıl süreyle yetebilecek erzak ve levazımatla kalede kalmışlardır. Bunlar için ne yapılacaktır? Alonso de la Cueva, La Goulette'den –onu durumdan çok geç, ancak 26 Mayıs'ta[64] ve belki de Sicilya üzerinden haberdar etmişledir– krala ayın 30'unda mektup yazmaktadır. Napoli kral naibinin ondan istediklerine rağmen, Majestelerinin vassali Tunus kralını Cerbe kalesine yardım için kullanmanın imkânı olmadığını düşünmektedir (bu konuda haklıdır, bu adam Türklerin çizmelerini yalamaya başlamıştır). Eğer kale eski şatonun yerine değil de, donanmanın çıkartma yaptığı Rochetta'ya inşa edilmiş olsaydı, kuşatma altındakiler derin suyu olan bir limana ve içme

[63] Cenova Signoriası'ndan Sauli'ye, Cenova, 19 Mayıs 1560, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, 3.2412.

[64] Krala, 30 Mayıs 1560, Simancas E° 485.

suyuna sahip olabileceklerdi; onlara bu durumda yardım edilebilirdi. Ama şimdiki durumda...

Belli bir süre Alcalá dükü sallantıda kalmaya devam etmiş, tedbir üzerine tedbir düşünmüştür. Daha sonra, Medina Celi dükünün kurtulduğu haberi üzerine sakinleşmiştir.[65] Zaten Medina Celi ona Napoli'nin savunulması için felaketten kurtulan İtalyan piyadesinin bir kısmını getirmektedir, Cerbe'de yok olan İspanyol piyadesinin ikâmesi için İspanya'dan yeni asker sağlanana kadar bu birliklerle idare edecektir.[66]

II. Felipe'ye gelince, haber ona takriben 2 Haziran'da Cenova üzerinden ulaşmıştır.[67] Ona 30 kadırga ve 32 geminin kaybolduğu[68] ve limana yalnızca 17 kadırganın gelebildiği haber verilmiştir. Bu rakamlar aşağı yukarı doğrudur. Kral haberi alır almaz, Alba dükü, Antonio de Toledo, Juan de Manrique, Gutierre Lopez de Padilla ile müzakere ettikten sonra, henüz sağ olduğu bilinmeyen kral naibinin yerine geçmek üzere Messina'ya yetkili birinin gönderilmesi ve Sicilya'ya Calabria'dan devşirilecek 5.000 piyade ile Napoli rezervlerinden sağlanacak top ve mühimmat götürülmesi kararını almıştır.[69] II. Felipe'nin Fransa kralından donanmasının desteğini isteyeceği söylentisi de çıkmıştır.[70] 3 Haziran'da, o sırada Katalonya kral naibi olan Don García de Toledo'yu Sicilya'nın yönetimine atamıştır.

De Toledo o sıralar Medina Celi dükünün hâlâ mahsur kaldığının sanıldığı kaleyi kurtarma işini örgütlemeye başlamıştır. 8 Haziran'da Sicilya hakkında gönüllere su serpen haberler almış-

---

[65] Alcalá dükünden II. Felipe'ye, Napoli, 31 Mayıs 1560, Simancas E° 1050, f° 56.

[66] Aynı kişiler, 1 Haziran 1560, *age.*, f° 60.

[67] Figueroa'nın bir mektubu, kardinal Cigala ve Cenova elçilerinin haberleri, II. Felipe'den Napoli kral naibine, 2 Haziran 1560, Simancas E° 1050, f° 63. Kayıplara ilişkin rakamlar için, Gresham, 16 Haziran 1560'ta 65 tekneden söz etmektedir. Ms. Record Office, no. 194.

[68] Tiepolo'dan doça, Toledo, 2 Haziran 1560, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 212-213.

[69] *Age.*

[70] *Age.*

tır; işte kaledeki insanlarla uğraşmak için bir neden daha diye heyecanla haykırmıştır:[71] Krala hizmet etmiş olanları kurtarmak bir ödevdir. Messina'da altmış dört tane kadar kadırga toplayabileceğini düşünmektedir ve iyi topları olan otuz büyük nave'ye ambargo konulmasını emretmiştir. Yardım donanmasında yer almak üzere yarımadadan devşirilen İtalyanlar ve Lombardiya İspanyollarının yerine geçecek 3.000 *alemanes altos*, yani Yukarı Almanya'dan 3.000 kişi ile 14.000 piyade öngörülmektedir ve bunlar Don García de Toledo'nun emrine verileceklerdir. Nihayet Cenova'ya, peksimet yapılması için oldukça bol miktarda buğday gönderilecektir.

Her şey hazırdı. Fakat 13 Haziran'da,[72] II. Felipe, Don García de Toledo'dan aldığı bir mektupla Sicilya kral naibinin kurtulmuş olduğunu öğrendi.[73] Ayın 15'inde kral, haberlere göre kuşatma altındakilerin sekiz aylık erzakları olduğunu oysa Türk donanmasının ancak iki ay yetecek kadar erzakı olduğunu ve bu durumda kuşatmayı sürdüremeyeceğini bahane ederek verdiği tüm emirleri iptal etti.[74] Bütün hazırlıklar durduruldu, siparişler iptal edildi. Ancak emirlerin yerlerine ulaşması için gene de bir zaman geçti ve bu zaman esnasında Cerbe olayının harekete geçirdiği heyecan sürdü. Bu sırada yaşlı prens Doria tavsiyelerini göndermiştir: ona göre yetersiz sayıda kadırga ile doğrudan saldırmak tedbirsizlik olacaktır. Doğu Akdeniz'e yönelik bir saptırma hücumu yapmak daha uygun olacaktır. Cenova Signoriası kaleye yardım edilmesi için dört kadırga sunmaktadır. Piombino senyörü İspanya kralının hizmetine bir tane kadırga vermektedir; eğer kabul edilmeyecek olursa onu *buscar su Ventura* yollayacaktır.[75] Savua dükü üç tane

[71] II. Felipe'den Alcalá düküne, Toledo, 8 Haziran 1560, E° 1050, f° 69.
[72] Barcelona, 9 Haziran 1560, Simancas E° 327.
[73] D. García de Toledo'dan II. Felipe'ye, Barcelona, 12 Haziran 1560, Simancas E° 327.
[74] II. Felipe'den D. García de Toledo'ya, 15 Haziran 1560, Simancas E° 327. D. García'nın Barcelona'dan cevabı, 23 Haziran, *age.*
[75] Figueroa'nın mektuplarının özeti, 3, 5, 10, 12 Temmuz, Simancas E° 1389.

kadırgası olduğunu bildirmiştir; bir tanesinin her şeyi tamamdır, ikincisinin yalnızca kürekçileri vardır, üçüncüsünün ise hiçbir şeyi yoktur, fakat Fransa kralının ona vereceği dört kadırgayı beklemektedir.[76] Estafano de Mari, kardinal Vitelli'den iki kadırga satın almıştır; bunları İspanya kralına kiralamaya hazırdır. Venedik'e yerleşmiş ve eskiden imparatorun hizmetinde olan bir Venedikli, Domenico Cigala, Türkiye'ye ve İran'a giderek hizmet verme teklifinde bulunmaktadır.[77] Sicilya'da Medina Celi dükü işini ihtirasla yapmaktadır. Temmuzda onun gayretleriyle, Palermo, Messina ve *Regia Corte* hesabına yedi kadırga şantiyeye alınmıştır.[78] Nisanda 6 tanesi suya indirilerek Cerbe'de kaybedilenleri fazlasıyla ikâme etmişlerdir.[79]

Nihayet olay bir kez daha Fransız-İspanyol ilişkilerinin tonunu ortaya koymuştur. Fransız kadırgalarının talep edilmesi, II. Felipe adına açık bir şekilde formüle edilmemiştir. Michiel'in Venedik doçuna 22 Haziran 1560'ta dediği gibi, İspanya kralı bu talebin kabulünü arzulamaktan çok reddedilmesinden korkmaktadır.[80] Kuşku ve yakınmalar iki devleti ayırmaktadır. II. Felipe genç kraliçenin Fransız hizmetçilerine yeni yol vermiş bulunmaktadır. İngiltere olayındaki tavrında hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir. Fransa'nın tereddütleri daha az tuhaf değildir; krallıkta harekete geçen kıpırdanmaların öneminin abartılması Guiseler yönetimini İspanya ile işbirliğine götürmektedir. İspanya'daki Fransız elçisinin Tepolo'ya ve onun da 25 Haziran'da doça anlattığı üzere,[81] elçi İspanyollara Marsilya kadırgaları ile asker sunmuş, fakat bu iş 25 Haziran'da, yani II. Felipe'nin olumsuz yönde karar alma-

---

[76] *Age.*

[77] *Age.*

[78] Medina Celi'den krala 9 Temmuz 1560, C. Monchicourt, *a.e.*, s. 237.

[79] Alcalá dükünden II. Felipe'ye, Napoli, 9 Ekim 1560, Simancas E° 1050, f° 137.

[80] Michiel'den doça, Chartres, 22 Haziran 1560, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 228.

[81] *C. S. P. Venetian*, VII, s. 229. Alba dükünden II. Felipe'ye, Alva, 19 Eylül 1560, aslı Simancas E° 139, bir nüshası vardır.

sından on gün sonra olmuştur. Alba dükü eylülde bunun altını çizmeyi ihmal etmemiştir: "Son olarak, Cerbe bozgunu sırasında Majestelerinin o sıralar öngördüğü yardım için (Fransızlardan) kadırgalarını istemeye cüret edemedik, çünkü birçok dolaylı girişimden sonra, onları Majesteleriyle böyle bir teklif yapmaya cüret edebileceğim bir durumda bulamadım. Olay geçtikten sonra... yardımlarının yararsız hale gelmesiyle, elçi bana gelerek eğer kadırgalar gerekiyorsa, bunların yola koyulacaklarını söyledi".[82] Fransa'nın tereddütlü siyaseti veya daha doğrusu geçmişin siyasal çizgilerine sadakat, her iki taraf için de çok eski tavırlardan sıyrılma güçlüğü. Fransa kralı dostluğunu kaybetmek istemediği Padişahla[83] ve kendisine temsilci gönderen, Marsilyalıların da silah gönderdikleri Cezayirlilerle[84] ilişkilerini sürdürmekte değil midir? Aynı anda, o sıralar Fransa yönetiminde olmadığı, hattâ Guiselerin takibatına maruz kaldığı halde, Navarra Kralı Henri veya İspanyolların dedikleri gibi, Monsieur de Vendôme, Fas'ta Şerifle entrika çevirmektedir.[85]

Cerbe'ye geri dönersek, bu küçük olayı çevreleyen çalkantıların nerelere kadar yayıldıkları görülmektedir; bu olayın dalgaları birkaç gün içinde Avrupa'nın tümünü kaplamıştır. Kısa bir süre önce Türklerle anlaşmaya arzulu olan Viyana'da bile olay Ferdinando ile yakınlarını düşünmeye yöneltmekten uzak kalmamıştır.[86] II. Felipe'nin bu olayda prestij kaybına uğradığının tersini düşünmenin zor olmasına rağmen, Katolik kralın Viyana'daki elçisinin mektupları, efendisi tarafından alınan karşı tedbirlerin ona Trablus'taki zaferden daha fazla ün sağladığını iddia etmektedir!

---

[82] B. N. Paris, Esp. 161, f° 15-21. Bkz. E. Charrière, *a.e.*, II, s. 621-623, bir Fransız-İspanyol işbirliğine ilişkin söylentilere dair.

[83] Kraldan Limoges piskoposuna, 16 Eylül 1560, L. Paris *a.e.*, s. 523-530.

[84] Chantonnay'den II Felipe'ye, 2 Şubat 1560, A N., K 1493, f° 39, L. Romier, *La Conjuration d'Amboise*, 1923, s. 123. İspanya kraliçesinden Catherine de Medicis'ye, Eylül 1560, L. Paris, *Négoc sous le règne de François II*, s. 510.

[85] Chantonnay'den II. Felipe'ye, Melun, 31 Ağustos 1560, A. N., K 1493, f° 83, 3 Eylül 1560, L. Paris, s. 506-509.

[86] 3 Temmuz 1560, *CODOIN*, XCVIII. s. 155-158.

Bu bakış açısından, İspanya kralı tarafından âni terk kararı acaba iyi bir çözüm müydü? Cerbe'de denizciler görülmedik bir gevşeklikte davrandılarsa da, kara birlikleri, deneyimli asker Alvaro de Sande'nin komutası altında görevlerini şerefli bir şekilde yerine getirmişlerdi. Kuşatılmasına rağmen Alvaro dışarıyla temasını hiç de kaybetmemişti; 11 Temmuz'da bile Sicilya kral naibine mektup yazıyordu.[87] Belki de Türk donanmasının iaşe eksikliğinden ve kötü havanın yaklaşmasından ötürü kuşatmayı kaldıracağını düşünmekte bir parça haklıydı. Napoli kral naibine, eğer herhangi bir yardım seferi düzenlenmeyecek olursa, Türklerin kuşatmayı kaldıracakları bildirilmişti. Bu haberi 26 Haziran'da (yani II. Felipe'nin seferden vazgeçtiğini henüz öğrenmeden) La Goulette valisine bildirmiş ve Türkleri yardım hazırlıklarının uzun süreceğine inandıracak tedbirlerin alınmasının iyi olacağını söylemiştir.[88] O sıralar Türk komutanlarının fazla bir şevk göstermedikleri bir gerçektir. Zaman geçmekteydi; Türklerin kayıpları ağırdı. Temmuzda Piyale Paşa'nın mutemet adamı Nasuf Ağa İstanbul'a varmış ve kalenin alınabileceğine inanmadığını saklamamıştır.[89] Öte yandan, aynı sıralar İran'dan oldukça can sıkıcı haberler gelmektedir: Sufi ölmüştür ve söylendiğine göre ardılı Bayezid'i kardeşi gibi sevmektedir.[90] Hattâ 15 Temmuz'da Cenova'ya kendini Bayezid'in elçisi olarak takdim eden biri gitmiştir (nereden, nasıl, ne zaman yola çıktığını yalnızca Tanrı bilir), Figuera bu elçiyi evinde ağırlamış ve bir fırkatayla Nice'e doğru yola çıkmadan önce onu iltifata boğmuştur.[91] Bu elçinin düzmece olduğu ancak İspanya'da fark edilmiştir.

Bütün bu umutlar boşa çıkacaktır. Türkler tüm güçleriyle kaleye saldırmadılarsa da, yakınlardaki kuyuları ele geçirerek kuşatma

---

[87] Simancas E° 1389.

[88] Simancas E° 1050, f° 84.

[89] 13 Temmuz 1560, E. Charrière, II, s. 616-618.

[90] İstanbul, 17 ve 27 Temmuz 1560, *age.*, s. 618-621.

[91] Figueroa'dan S. M.'ye, Cenova, 26 Temmuz 1560, Simancas E° 1389 Düzmece olması hakkında, Sauli'den Cenova Cumhuriyeti'ne, Toledo, 14 Aralık 1560, A. d. S., Cenova, Lettere Ministri, Spagna 2.2411.

altındakileri Temmuz sıcağında çabuk tükenecek olan sarnıç sularına mahkûm etmişlerdir. Bu durumda Alvaro de Sande bir huruç hareketine girişmiş ve 29 Temmuz'da esir düşmüştür, iki gün sonra da kale teslim olmuştur. En azından esir düşen komutanın 6 Ağustos'ta Medina Celi'ye[92] yazarken suçu askerlerinin üzerine atarak yaptığı açıklama budur: "Eğer eskiden başka birliklerde komuta ettiğim askerler burada olsalardı, uzun zamandan beri görülmedik bir zafer kazanırdık." Becerilememiş bir huruç hareketi için, bu çok fazla şey söylemek demektir ve Busbecq'in birkaç yıl sonra bu adamın Türkiye'de çizdiği portresine inanma eğilimi daha fazladır: ağır, tıknefes, oldukça korkak. Üstelik sadece Duro'da olsa bile,[93] bu ikinci Cerbe bozgununun sorumluluğunu komutana yükleyen bir açıklama da bulunmaktadır. Fakat en uygun itham tabii ki Don Sancho de Leyva'nın, 1561'de zindandaki hücresinden krala yazdığı mektupta, seferin sorumlularına yönelttiğidir;[94] bu çifte felaket Tanrının bir cezasıdır. Eğer yeni bir sefer yapılacak olursa küfür içinde olanlar lütfen gözetim altında tutulsunlar; seferin yönetimi iyi ve gerçek bir katolik olan bir komutana verilsin... Hapsedilme nedenleri üzerinde bir şeyler geveleyen birinin sözleri; ama aynı zamanda bilinçli ve akıllı bir adamın, bir 16. yüzyıl katoliğinin sözleri, çünkü bu adamı serbest aldıktan sonra Napoli kadırgaları üzerinde yeniden göreceğiz.

Kalenin teslim olmasından sonra Türk donanması serbest kalmıştır. Malta ile Afrika arasında La Goulette'e takviye götürmek üzere ilerleyen G. A. Doria, haberi duyduktan sonra, Trablus üzerindeki projelerinden vazgeçerek geri dönmüştür.[95] Bu kentte mola veren muzaffer donanma olmuştur. Türk donanması daha sonra

---

[92] 6 Ağustos 1560, Simancas E° 445, kopya.

[93] *A.e.*, II, s. 36.

[94] B. N., Madrid, Ms. 11085, 9 Nisan 1561.

[95] C. Monchiourt, s. 133; G. A. Doria Malta'ya 8 Ağustos 1560'ta gelmiştir. G. A. Doria'dan II. Felipe'ye, 8 Ağustos 1560, Simancas E° 1125. Kalenin düştüğü haberi geldiğinde Trablus'a saldırmak üzeredir. Aynı kişiler, 9 Eylül 1560, *age.*

Gozzo'ya yönelmiş,[96] buraya 13 Ağustos'ta varmış;[97] buradan bir yağma harekâtı için ayrılarak Sicilya kıyılarını yalayarak Augusta'yı almış,[98] Abruzze kıyılarındaki köy ve mezraları yağmalayıp yakmıştır.[99] Fakat 4 Eylül'de gelen bir haber donanmanın Preveze'de karina temizliği yaptığını bildirmektedir.[100] Piyale Paşa burada İstanbul'a dönme emrini almış, sipahileri bırakmış (bunlar yurtlarına karadan döneceklerdir) ve 1 Eylül'de Navarin'e doğru yelken açmıştır. Bir dizi mektup bu haberleri doğrulamaktadır, Napoli kral naibi henüz Cotron ve Otranto'da bulunan birliklere izin vermeye hazırlanmaktadır.[101] 1 Ekim'de Piyale Paşa 15 tane parlak kırmızı kadırganın refakat ettiği yeşile boyanmış kaptan-ı derya kadırgalıyla ve peşlerinde de donanmanın diğer tekneleri olduğu halde, top salvoları arasında İstanbul'a bir zafer girişi yapmıştır. Halk bağırmakta, davul ve zurnalar sağır edici bir gürültü çıkarmaktadırlar. Busbecq bu gelişin, mağlupların uzun geçidinin,[102] Hıristiyanların bir süre kötü muamele gördükleri bayram yapan kentin uzun bir tasvirini yapmaktadır.

Olay bu heyecanı haklı çıkartmaktadır: İslâm Orta Akdeniz için girişilen savaşı kazanmıştır.[103] Türk egemenliğinin çok fazla tehdit altında olduğu Trablus artık hiçbir zaman olmadığı kadar iyi tutulmaktadır. Hıristiyanlık endişe içindedir: daha Türk donanması İtalya kıyılarını terk eder etmez, bir yıl sonra geri dönüşünün yol açacağı felaketler düşünülmeye başlanmıştır. Monteleone dükü ile Napoli kral naibi Padişahın 1561'de La Goulette'e karşı girişeceği seferden söz etmektedir![104] 28 Aralık'ta Viyana'da

---

[96] 18 Ağustos 1560, Simancas E° 1050, f° 120.

[97] C. Monchicourt, *age.*, s. 134.

[98] *Age.*

[99] G. Hernández'den II. Felipe'ye, Venedik, 21 Ağustos 1560, Simancas E° 1325.

[100] Korfu, 4 Eylül 1560, Simancas E° 1050, f° 129.

[101] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye Simancas E° 1050, f° 128.

[102] *A.e.*, II, ss. 245 *vd.*

[103] R. B. Merriman, *a.e.*, IV, s. 107.

[104] Monteleone'den krala, 30 Ağustos 1560, Simancas E° 1050, f° 121. Alcalá dükünden krala, Napoli, 3 Eylül 1560, *age.*, f° 124.

Türklerin 120 kadırga donattıkları öğrenilince,[105] bu gene akıllarda La Goulette için düşünülmüştür. Bu takıntı, İslâm'ın zaferinin korsanların cüretini artırmasıyla da beslenmektedir. Kışa rağmen Toscana'ya kadar çıkmaktadırlar.[106] Bütün İspanyol ve İtalyan kıyıları teyakkuz halindedir.[107] İstanbul'da İspanyolların Cerbe'de aldıkları dersten çok korkmuş oldukları ve bu nedenle de Oran'ı terk etme noktasına geldikleri söylenmektedir.[108]

Henüz bu noktaya gelinmemiştir. Fakat Cerbe'deki çifte felaketin yararlı düşüncelere yol açtığı doğrudur. En küçük mertebedekine varıncaya kadar, bütün görevliler kanaatlerini Madrid'e yollamaktadır ve bu kanaatler çok büyük sıklıkla, kralın Akdeniz devletinin kıyılarını ancak güçlü bir deniz ordusu sayesinde tutabileceği noktasında yoğunlaşmaktadır. Alba dükü,[109] İtalya garnizonlarını da güçlendirmek gerektiğini söylemektedir (bunlar kesinlikle zayıftırlar, buralardan birkaç adam çekmenin ne kadar güç olduğunu defalarca gördük), bunların küçük sayıda olmaları ve azalmaları, İtalyan entrika kazanının "kaynamasına" yol açmıştır; bu entrika sonbahardan itibaren çok canlıdır.[110] Fakat esas olan denizde güçlü ve muktedir hale gelebilmektir.

Bunu herkes görememektedir; Alcalá dükü gibi, herhangi bir korunağının olmadığını bildiği İbiza ve Minorca adalarını tahkim etmekle uğraşanlar gibi, yalnızca karasal ve savunma tedbirleriyle yetinenler vardır.[111] Diğerlerinin zihinleri daha berraktır. Medina Celi 9 Temmuz 1560 tarihli biraz heyecanlı mektubunda şöyle yazmaktadır: "Güçsüzlüğümüzden güç çıkartmak gerekir ve Ma-

[105] Luna kontundan krala, 28 Aralık 1560, *CODOIN*, XCVIII, s. 189-192.
[106] Floransa, 10 Temmuz 1560, Simancas E° 1446.
[107] G. Hernández'den II. Felipe'ye, Venedik, 20 Temmuz 1560, Simancas E° 1324, f° 47.
[108] H° Herro'dan doça, Pera, 12 Kasım 1560; A. d. S., Venedik, Senato Secreta, Cost. 2/B, f° 290-91.
[109] 19 Eylül 1560, B. N., Esp. 161, f° 15-21.
[110] 9 Ekim 1560, Simancas E° 1850, f° 139, J. de Mendoza'dan krala, Palamos, 1 Eylül 1560, Simancas E° 327.
[111] 26 Ağustos 1560, Simancas E° 1058, f° 118.

jestelerinin başta ben olmak üzere herkesi atıp, denizlerin efendisi haline gelmesi lazımdır. Böylece endişesiz ve huzur içinde olacaktır ve uyrukları da savunulacaktır, aksi takdirde her şey tepetaklak gidecektir".[112] *Senor del mar*, bu formül Sardinya kral naibi Alvaro de Madrigal'in aklına, bazen krala öyle olması için yalvarırken, bazen kendini bu niyetinden ötürü kutlamak isterken birçok kez gelmektedir, "çünkü Hıristiyanlığın korunması için gereken budur".[113] Hekim Juan de Sepulveda[114] ve İspanya'nın Raguza'daki pek fazla tanınmayan ajanı, hafif deli hekim Buschia gene 1560 yılında ve gene aynı yönde, kral nezdinde müdahalede bulunmaktadırlar. Bu Buschia hayatlarını ucuza kazanmak için meyhane dedikodularını anlatan şu muhbirlerden biridir.[115]

Diplomatların hülyaları, onlar için daha doğal yollardan şekillenmektedir ama amaç aynıdır. Herkes Venedik'e dönmektedir. Hıristiyanlığın bu sefil halinde yalnızca Venedik –bu ileride daha iyi görülecektir– Batı'ya denizdeki üstünlüğünü iade edebilir. Bencil kenti tanıyan herkes bu öneri karşısında ancak gülümser. Ondan istenilen, dükkânı kapatması anlamına gelmektedir. Fakat bu zorluklarla ilgilenmeyen kalemler bildiklerini okumaktadırlar. 8 Ekim'de Luna kontu Viyana'da şöyle düşünmektedir: "Majestelerinin Venediklilerin (eskiden) haşmetmeap imparator ile kurdukları birliğe geri dönmeleri çok iyi olacaktır".[116] Roma'da Türklere karşı Venedik'i içine alan bir cephe fikri yeni papa IV. Pius ile o sıralar Roma'da kardeşi Kastilya komandörü ile birlikte II. Felipe'nin çıkarlarını temsil eden Juan de Zúñiga'nın arasındaki konuşmalarda gerçekten ele alınmışa benzemektedir. II. Felipe iki kardeşe, "Başka bir mektupta siz Don Juan de Zúñiga

---

[112] C. Monchicourt, s. 237.

[113] Cagliari, 25 Ağustos 1560, Simancas E° 327.

[114] *CODOIN*, VIII, s. 560.

[115] Dr. Buschia hakkında, A. N. Paris, dizi K, 1493, B 11, f° 111'deki (20, 28, 30 Eylül, 4, 8, 13 Ekim 1560) bazı mektupları. Doğu Akdeniz'deki hayalperest haberciler konusunda, Granvelle'den II Felipe'ye, Napoli, 31 Ocak 1572, Simancas E° 1061.

[116] *CODOIN*, XCVIII, s. 182.

bana yazdığınız mektuba cevap olarak papa ile konuşmamızda Türklere karşı Venediklilerle birlikte cephe oluşturma konusuna dair kanaatlerimi bildirdim. Burada ayrıca her ikinizi de Landiano kontunun aynı konuya ilişkin önerileri hakkında (Urbino dükü adına ve Ruy Gómez aracılığıyla) haberdar etmek istedim. Kont, eğer bu birliğe katılmak istersem müzakereleri yürütmeyi öneriyor. Bunun bir Tanrı hizmeti olduğu ve Hıristiyanlığın yararına olduğu için benim çok mutlu olacağım söyleniyor. Bunlar olurken bu Cumhuriyetin doçu, şimdikinin selefi öldü (demek ki bu olay 17 Ağustos 1559'dan önce başlamış). Bu durumda müzakereleri birkaç gün askıya aldım. Fakat Landriano kontu bana dükün işi yeniden ele alacağını bildirdi".[117]

Cerbe felaketi bir bakıma kurtarıcı olmuştur. Bu olay II. Felipe'nin imparatorluğunu Akdeniz'deki ödevleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Onu tepki göstermek zorunda bırakmıştır. Cerbe ve 1560 yılı Osmanlı gücünün en yüksek zamanını belirlemektedir. Bunun anlamı, bu gücün 1560'tan sonra gerileyeceğidir. Bu gerileme onun hatasından değil de, bu yıldan itibaren başlayıp, Palermo ve Messina'dan itibaren tüm Batı İtalya kıyıları ile İspanya'nın tüm Akdeniz sahillerine yayılan geniş bir denizcilik donanma faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2. İspanyol Toparlanması

Ancak bu toparlanma Türklerin hasımlarına bırakacakları, açıklanması imkânsız süre olmaksızın anlaşılamaz. Ne 1561'de, ne 1562'de, ne 1563'te, ne de 1564'te Türk donanması gücünü göstermek üzere çıkmıştır. Dört yıl süreyle korku içindeki Hıristiyanlık bu donanmadan kurtulmuştur. Dört yıl süreyle aynı komedi tekrarlanmıştır: Türk silahlanmaktadır, çok erkenden güçlü bir orduyla çıkacak, La Goulette ve Sardinya'ya saldıracaktır, kış haberleri böyle konuşmaktadır. Daha sonra güzel mevsime varılınca, en çılgın endişeler aydınlanmakta ve her şey dağılmaktadır. Bu

[117] II. Felipe'den büyük komandör ve D. J. de Zúñiga'ya, Madrid, 23 Ekim 1560, Simancas E° 1324, f° 48.

durumda kış projelerinin tümünü gerçekleştirmekten vazgeçmek, kredileri geri vermek, birlikleri terhis etmek, mühimmat ve malzemeyi sevk etmemek mümkündür. Böylece Akdeniz'de İspanyol siyasetinin iki zamanlı bir nefes alması söz konusudur. Geriye kalan muazzam kâğıt yığınlarından bunun ritmini yakalamaktan daha kolay bir şey olamaz.

1561-1564 Yılları

Türk donanması 1561'de gelecek midir? Cerbe'nin yorucu ve uzun süren baskısı altında, şurada buğdayın kıt olduğu,[118] burada veba salgınının çıktığı[119] şu cansıkıcı 1560-1561 kışı süresince herkes buna kani idi. İşte İstanbul'dan Raguzalı bir askerle dönen bir Fransız. Yolda konuşuyorlar ve Raguzalı yol arkadaşından duyduğuna göre, 1561 Ocak ayında Türk ordusunun İran'dan geri döndüğünü ve Türk donanmasının bu yıl *importantissima* olduğunu söylüyor.[120] Elinden geçen haberleri özetleyen Napoli kral naibi 5 Ocak'ta donanmanın bu yıl çok erken çıkacağı konusunda garanti vermektedir. Yirmi veya otuz gün içinde denizcileri seferber etmek için tedbir alacaktır. Ona söz verilmiş olan İspanyollar gönderilecek midir; La Goulette ile zamanında meşgul olabilecek midir?[121] Bir ay sonra, Sicilya kral naibine göre Oran ve La Goulette Türk donanması tarafından tehdit edilmektedirler (11 Şubat).[122] Aslında fazlasıyla gerçek ve çok daha tehditkâr olan Cezayirlilerin denize açılmalarını hesaba katmıyoruz. Bunlar o kadar tehditkâr olmuşlardır ki, II. Felipe 23 Şubat'ta Mallorca kral naibine adaya çıkma iznini vermemiştir.[123] 30 Mart tarihli

---

[118] Dolu'den Lorraine kardinaline, İstanbul, 5 Mart 1561, E. Charrière, *a.e.*, II, s. 652-653, pahalılık, sefalet, veba.

[119] *Age.*

[120] Raguza, 2 Ocak 1561, Simancas E° 1051, f° 11.

[121] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 6 Ocak 1561, Simancas E° 1051, f° 12.

[122] Krala, Trapani, Simancas E° 1126.

[123] II. Felipe'den Mallorca kral naibine, Aranjuez, 28 Şubat 1561, Simancas E° 328.

Korfu kaynaklı bir haber (bu haber Napoli'ye 2 Mayıs'ta ulaşacaktır) gene 100 kadırgalık bir Türk donanmasını haber vermektedir[124] ve nisanda La Goulette'e giden Antonio Doria yolda, Türk donanmasını beklerken presidio'yu ablukaya almaya karar veren korsanlarla karşılaşmaktan korkmuştur.[125] Yalnızca Doğu Akdeniz kıyılarını korumak üzere küçük bir donanmanın denize açılacağına dair, İstanbul kaynaklı ilk haber 9 Nisan 1561 tarihlidir.[126] Daha da iyisi, daha sonra geniş çapta teyid edilen bir haber,[127] Napoli'ye hazirandan önce ulaşamayacak ve bu tarihe kadar Hıristiyan savunmasında hiçbir gevşeme olmayacaktır. La Goulette'in sarnıçları ve topçu konusundaki bir dizi ihtiyacı[128] nisanla haziran arasında giderilmiştir. Ve mayısta Napoli kral naibi hâlâ papadan Marcantonio Colonna'nın Napoli'nin muhtemel savunmasına katılması için izin vermesini istemektedir.[129] Fakat tarihçilerin söylediklerinden daha düzgün işleyen ağır bir siyasal ve askerî makinenin ayrıntılarının içine dalmak gerekir mi?

Eğer olaylar Napoli'den seyredilecek olursa, ancak ağustos başında sükûnete ulaşılmış ve sahillerin savunması için silahaltına alınan İtalyanlar terhis edilmiştir,[130] İspanya'da tehlike durumu eylül başında sona ermiştir. "Şimdi Türk ordusunun mevsimi ve yarattığı endişe geçti artık"; Limoges piskoposu Madrid'den 5 Eylül'de böyle yazmaktadır.[131] Haziranda İstanbul'dan elli kadırgayla denize açılan Türk donanması İstanbul-Modon arasında

---

[124] Korfu, 30 Mart 1561, Simancas E° 1051, f° 51.

[125] *Relacion que haze Antonio Doria...*, 18 Nisan 1561, Simancas E° 1051, f° 62.

[126] İstanbul, 9 Nisan 1561, Simancas E° 1051, f° 54.

[127] 12, 14 Nisan 1561, Simancas E° 1051, f° 55, Liesma, 16 Nisan 1561, *age.*, f° 56.

[128] Alonso de la Cueva'dan Napoli kral naibine, La Goulette, 17 Nisan 1561, E° 1051, f° 57.

[129] Napoli kral naibinden Marcantonio Colonna'ya, Napoli, 9 Mayıs 1561, Simancas E° 1051, f° 78.

[130] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 9 Ağustos 1561, Simancas E° 1051, f° 119.

[131] Madrid, 5 Eylül 1561, B. N. Paris, Fr. 16103, f° 44 *vd.*

hızlı bir gidiş-dönüşle yetinmiştir. Modon'u temmuz başında terk etmiş ve 19 Ağustos'ta da İstanbul'a dönmek üzere Zanta'dan ayrılmıştır.[132] Neden bu sınırlı çaba? Neden bu hata?

Belgeler bizi izlenimlerle varsayımlar arasında tercih durumunda bırakmaktadırlar. Acaba Boistaillé'nin Venedik'ten 7 Haziran 1561'de Catherine de Medicis'ye yazdığı gibi, gene İran olaylarından ötürü mü?[133] Henüz 11 Mayıs tarihli mektubunda[134] bunu söylemektedir: "Kral Phelippes (Felipe)... G. S.'yi [Grand Signor] bu krallıklarda dizginlenmekten başka emin bir yola sahip değildir. Ve başka bir şekilde G. S.'nin kendini rahat bırakmasından emin olamaz, bu yıl ancak kırk kadırgayı İstanbul'dan çıkartabildi". Geçerken kaydedelim ki, Venedik'te, 9 Mayıs'ta bu haber daha önce yer almıştır: 8 Haziran'da Sicilya kral naibi henüz Türk tehlikesinin olup olmayacağını bilmemektedir.[135] Ancak Boistaillé, Türk donanmasının temmuzda üssüne dönmek üzere gösterdiği sıradışı acelenin yalnızca İran olaylarıyla açıklanabileceğine inanmamaktadır.[136] 11 Temmuz'da, ona söylendiği gibi Piyale Paşa'nın gerçekten ölmüş olup olmadığını sormaktadır. Piyale Paşa değil ama Rüstem ölmüştür ve Ali Paşa da vezir-i âzâm olmuştur;[137] belki de padişahın vezirleri arasındaki rekabetler bu olayda rol oynamışlardır.[138] Kadırgaların Karadeniz'de müdahale etmesi gerektiğine varıncaya kadar her türlü söylenti dolaşmıştır.[139]

---

[132] "Lo que se entiende de Levante... de Corfu", 10 Ağustos 1561, Simancas E° 1051, f° 120.

[133] E. Charrière, *a.e.*, 11, s. 657-658.

[134] *Age.*, s. 653-54.

[135] Sicilya kral naibinden II. Felipe'ye, Messina, 8 Haziran 1561, Simancas E° 1126. Napoli kral naibinden krala, Napoli, 7 Temmuz 1561.

[136] E. Charrière, *a.e.*, II, s. 661.

[137] H° Ferro'dan doça, Pera, 10 Temmuz 1561, A. d. S., Venedik, Secreta Senato Cost. 3/C. Rüstem Paşa 9 Temmuz'da ölmüştür.

[138] Limoges piskoposundan krala, Madrid, 5 Eylül 1561, B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 44 *vd.*

[139] E. Charrière, *a.e.*, II, s. 657-58.

Viyana'daki İspanyol elçisinin 14 Eylül tarihli raporu[140] daha da ayrıntılıdır: Türk, Sufi ile anlaşmayı başaramamıştır; bundan büyük bir üzüntü duymuş ve İranlılara savaş ilân etmiştir. Gelecek seferi hazırlamak için kışı Halep'te geçireceği söylenmektedir. Ama daha dikkate değer görünen bir işaret olarak Luna kontu, "İstanbul'u terk etmeye cesaret edemeyecektir, çünkü oğlu Selim'den emin değildir ve oğlu Bayezid'in bu bölgelerin halkı tarafından tutulması nedeniyle buralarda bir isyan patlamasından ve geri dönmesini engellemesinden çekinmektedir" demektedir. Bu belgenin şehzade Bayezid'e karşı sürdürülen savaşın arka cephesini gösterdiğini söyleyelim ki, bu olayın toplumsal veçhesi de ihmal edilmesin. Türkiye bu olaydan dolayı merkezine varıncaya kadar rahatsız, hattâ felç edilmiştir. Hıristiyan gözlemciler tarafından ileri sürülen bu açıklamalara bir hipotez ilâve etmeli miyiz? 1561 yılı Türk imparatorluğunda zayıf bir hasat yılı olmuşa benzemektedir; Venediklilerle buğday kavgaları olmuş, salgın hastalıklar yaygınlaşmıştır. Bütün bunlar da rollerini oynamışlardır.

1562'de İstanbul'dan gelen haberler daha az endişe vericidir. Yalnızca Tunus sultanının Padişahın önünde elbiselerini yırtan elçisinin[141] biraz sansasyonel haberi veya Sampiero Corso'nun Cezayir üzerinden İstanbul'a yaptığı yolculuk esnasında aktardığı[142] (ama bunlar yalnızca Cenova'yı ilgilendirmektedirler) haberler biraz heyecan yaratmışlardır. En geç önceki yıl başlamış olan savunma hazırlıkları daha erken kesilmiştir. Türk donanması hiçbir akına teşebbüs etmemiş ve teyakkuz durumunun kalkması mayıs ayından itibaren[143] Napoli'de ve haziranın ilk yarısında da Madrid'de[144] ilân edilmiştir. Çok garip olmasına rağmen, önceki

---

[140] *CODOIN*, XCII, s. 240-244.

[141] 28 Mayıs 1562, Simancas E° 1052, f° 27.

[142] Zaten Sampiero İstanbul'a ancak Ocak 1563'te varabilecektir. Çok sayıda Ceneviz belgesi, A. d. S., Cenova, Spagna, 3 2412 ve Costantinopoli, 1 2169.

[143] Napoli kral naibinden Marcantonio Colonna'ya, 24 Mayıs 1562, Simancas E°, 1051, f° 87.

[144] II. Felipe'den Napoli kral naibine, 14 Temmuz 1562, Simancas E°,

yılın aşırılıkları ve korkuların faydasızlığı ile açıklanan bir durum olarak, olay bu yıl âdeta doğal karşılanmış ve kimse nedenlerini aramak için kafa patlatmamıştır. Napoli kral naibi sadece Sultanın La Goulette'e donanma göndermeyeceğini yazmaktadır, "ya oğulları arasındaki kavgadan, ya donanmanın kendi kıyılarından uzaklaşmasını istemediğinden, ya da buranın iyi korunduğunu bildiğinden".[145]

Her halükârda haklı ve mecburi nedenlerden ötürü, Padişah o yıl, 1558'den beri askıda kalan imparatorlukla ateşkes anlaşmasını imzalamıştır.[146] Bunun şerefine Alvaro de Sande, Don Sancho de Leyva ve Don Berenguer de Roquesens tutsaklıktan kurtarma karşılığında serbest bırakılmışlardır.[147] Kuşkusuz Padişah kararlı bir şekilde doğuya yönelmek istemektedir, çünkü Hıristiyanlığa denizde keyfine göre dayatabileceği *de facto* barış ona yetmemektedir, çünkü batı sınırlarındaki kara ordularının da serbest kalmalarını istemiştir.

Gelecek kış boyunca, Hıristiyan bu rahatlığa alışmış ama resmen önlemlerini de almıştır. Tabii ki La Goulette ve Sardinya üzerindeki tehditlerden gene söz edilmektedir. Fakat Ocak 1563'ten itibaren, Venedik'in her zamanki gibi takımadalardan almak istediği buğday konusundaki kavga, Türklerin ambarlarının tam dolu olmadığını işaret etmektedir.[148] Gene erkenden Sampiero Corso'nun yolculuğunun kısa sürdüğü öğrenilmiştir. İlginç olan şey, Escorial'den alarm çanını temkinli olarak çalanın II. Felipe olmasıdır[149] ve La Goulette'in, şu doldurulması mümkün olmayan ufacık gayya kuyusunun iaşesini karşılamıştır. Haziran

---

1051, f° 96.

[145] Bkz. dipnot 143.

[146] Daniel Barbarigo'dan doça, Pera, 5 Ağustos 1562, A. d. S. Venedik, Senato Secreta 3/C; Venedik, 20 Ağustos 1562, 8 yıl için ateşkes, *CODOIN*, XCVII, s. 369-372, C. Monchicourt, *a.e.*, s. 142.

[147] İstanbul, 30 Ağustos 1562, E. Charrière, *a.e.*, II, s. 702-707.

[148] 6-17 Ocak 1563, *age.*, s. 716-719.

[149] II. Felipe'den Savua ve Floransa düklerine, Escorial, 8 Mart 1563, Simancas E° 1393.

başından itibaren Napoli'de Türk donanmasının gelemeyeceğinden emin olunmuştur. İstanbul'dan 29 Nisan'da çıkan bir haberci, 5 Haziran'da iyi haberlerle gelmiş ve kimse bunlardan kuşku duymamıştır.[150] Bütün önceki haberler Padişahın bir miktar kadırgayı donatmadan suya indirmekte olduğunu ve takımadaların savunulması için vazgeçilmez olan birkaç tanesini de denize çıkarttığını teyid etmektedirler.

1564: Gene çok az değişiklik olmuştur. Ocakta Türklerin silahlandığından söz edilmekte ve bizzat Venedikliler bundan endişelenmektedirler.[151] Fakat 12 Şubat'tan itibaren İstanbul'dan gelen haberler donanmanın çıkmayacağını bildirmektedirler.[152] Aynı sıralar Alcalá dükü La Goulette'e bin kişi göndermeye hazırlanmaktadır, fakat söylendiğine göre, aldığı haberlerden ötürü değil de, onlara rağmen.[153] Her şey sakindir. Sampiero Corso araya aracı sokarak Paris'teki İspanyol elçisi Francés de Alava ile görüşmüştür.[154] Cenova yönetiminden yakınmış, Korsika'nın Aragon tacına bağlı olduğunu ve Korsikalıların Katolik Kralın uyrukları olduklarını hatırlatmıştır. Francés de Alava, kendisiyle görüşmeye gelen iki Korsikalının Doğu Akdeniz olaylarını iyi bildikleri ve kralın hizmetinde yararlı olabilecekleri sonucuna varmıştır...

Kuşkusuz mayıs başında bir uyarı daha verilecektir, Ruy Gómez bu olaydan Fransız elçisine söz edecektir.[155] Fakat daha ay sona ermeden endişeler yatışmıştır.[156] 27 Mayıs ve 6 Haziran'da İstanbul'dan gelen ayrıntılı haberler[157] harekete geçmeyi isteyen reislerin itirazlarına rağmen, donanmanın neden denize açılmasının mümkün olmadığını açıklamaktadır: kalafatlanan 60 kadırga

[150] Simancas E° 1052, f° 169.
[151] Narbonne, 2 Ocak 1564, Edmond Cabié, *Ambassade en Espagne de Jean Ebrard, Seigneur de Saint-Sulpice*, Albi, 1903, s. 212.
[152] İstanbul, 12 Şubat 1564, Simancas E° 1053, f° 19.
[153] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 17 Şubat 1564, Simancas E° 1053, f° 22.
[154] II. Felipe'ye, Paris, 17 Mart 1564, A. N., K 1501, no. 48 G.
[155] Saint-Sulpice'ten krala, 11 Mart 1564, E. Cabié, *a.e.*, s. 262-63.
[156] *Age.*, s. 26, 29 Mayıs 1564.
[157] Simancas, E° 1053, f° 54.

suya indirilecektir, fakat kürekçi ve peksimet sağlamak için herhangi bir şey yapılmamıştır; demek ki bunların 10 veya 15 Temmuz'dan önce donatılmaları mümkün değildir. Daha sonra karinaları yağlamak, garnizonlardaki olağan sipahileri teknelere yüklemek ağustosa kadar sürecektir. Demek ki aklı olanlar donanmanın çıkışını beklememelidirler. Bu durumda II. Felipe Haziran ortasında, hiç de akılsızca olmayan bir şekilde donanmasını Kuzey Afrikalılara yöneltmeye karar vermiştir.[158] Napoli'den itibaren olan askerî birlik hareketleri, artık Messina ve La Goulette'e doğru değil de, Cenova ve İspanya'ya, daha da kesin olarak Malaga'ya yönelmişlerdir.[159] Ağustosta hâlâ bir endişe gölgesi bulunmaktadır; ayın 2'sinde Sauli Cenova Signoriası'na,[160] Madrid'de Türk donanmasının geldiğinin haber verildiğini, fakat söylentinin *per vanita* kabul edildiğini ve "bu konuda Korsika'daki ayaklanmadan daha az endişe duyulduğu"nu (çünkü Korsika, Sampiero Corso'nun çağrısına uyarak ayaklanmış durumdadır) aktarmaktadır. Akdeniz Hıristiyanlığının Doğu'dan fazla endişe duymadığı ve özellikle denizin batısında cereyan eden olaylarla, yani bir yandan Korsika'da, öte yandan da Don García de Toledo'nun Fas kıyısındaki ufacık Peñon de Velez'e karşı başarıyla yürüteceği seferle meşgul olduğu bu 1564 yılında, Türk donanması hakkında son kısa not budur.

Birkaç hafta, birkaç ay geçtikten sonra, kış boyunca hipotezlerin çeşitliliği yeniden canlanmıştır. 29 Aralık 1564'te Viyana'da Maximilian Venedik elçisi Leonardo Contarini ile çene çalmaktadır.[161] Söylendiğine göre büyük bir Türk donanması, havalar düzelince denize açılacaktır: "Siz Venedikliler ne yapacaksınız? Kıbrıs adası çok yakındır ve Türklerin gözüne fazla batmaktadır", der Maximilian "Venedik tahkim edecektir" diye cevap vermiştir elçi. Peki Cenevizlilere fazlasıyla iş çıkartan şu Korsika olayı? İşte Türk donanmasının denize çıkmasıyla bu olay vahamet kesbedecektir...

---

[158] Temmuz 1564 başı, E. Cabié, *a.e.*, s. 270.
[159] *Age.*, s. 279.
[160] A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, 3.2412.
[161] Doça, G. Turba, I, 3, s. 289-290.

"Kuşkusuz Sampiero Corso açık yardım görmektedir", "ama" diye eklemektedir hükümdar "bir hükümdarla gizli görüşme yapmaktadır, o kadar gizli ki, kimse kim olduğunu bilememektedir". Bunlar bir Avrupa haritasının önündeki kış masalıdır! Fakat gelecek onları teyid edecektir, çünkü savaş yılı 1565, öncekilere benzemeyecektir.

Korsanlara ve Kışa Karşı: 1561-1564

Demek ki Türkler İspanyol imparatorluğuna dört yıllık bir barış süresi tanımışlardır. Fakat bu yıllar lehte değerlendirilmiştir ve özellikle korsanlara karşı. Bunlar Türk donanmasıyla aynı anda kaybolmamışlar ve her yıl İspanyol donanması çok doğal olarak Türk donanmasının meydana getirdiği tehlike nedeniyle bir araya getirilen ve donanmanın yokluğunun da yararlanılabilir hale getirdiği güçlerini bu korsanlara karşı kullanmıştır.

II. Felipe'nin yeni donanması, denizin enginliğinde ele geçirilmesi ve Afrika sığınaklarında korkutulması güç düşmanlara karşı, bu uzun mücadele esnasında ustalık kazanmıştır.

Aslında İspanyollar çok sert darbeler yemişlerdir, örneğin 1561 Temmuzu'nda yedi kadırgadan oluşan Sicilya filosunun tümü, Turgut tarafından Lipari adaları yakınlarında kurulan pusuya düşmüştür.[162] Bu filo komandör Guimeran'ın komutası altındaydı; Katalan ve Malta şövalyesi olan bu Guimeran, Limoges piskoposunun, efendisi Fransa kralına yazdığı gibi "Saint Quentin'de çok itibar görmekte"ydi. "Ancak karada, denizde olduğundan daha iyi komuta etmiştir, çünkü Turgut denizde onun çıraklığını engellemiş ve bugün İtalya'dan da haberinin geldiği üzere, Sir hiç kuşkusu olmasın ki, onunla birlikte birçok iyi adamı yok olmuştur".[163] Piskoposun eklediğine göre kayıplar arasında "Napoli'den Sicilya'ya geçerken, içinde İtalya'dan yeni getirilmiş üç eski Flandrelı teğmenin de bulunduğu bir başka geminin daha olduğu" bizden

[162] Diego Suárez, Général Didier'ye göre, *Hist. d'Oran*, 1927, VI, s. 99, dipnot 5.

[163] 24 Ağustos 1561, B. N., Paris, Fr. 16 103.

saklanmak istenilmektedir. Kral kadırgalarının İspanya kıyılarına çağrılmış olmasından yararlanan Turgut, "otuz veya otuz beş kadırgayla Napoli krallığını öyle bir duruma sokmuştur ki, Napoli kral naibi Tariffa markisinin postası on beş gün sonra bir ulak tarafından getirilmiştir," II. Felipe'den "Malta, Sicilya ve Turgut tarafından sıkıştırılmış durumda olan ve birinden diğerine geçmenin mümkün olmadığı diğer komşu limanlara ait kadırgaları geri gönderme"sini rica etmektedir. Piskopos, ne mutlu ki Türk donanması geri dönmedi diye eklemektedir, "gerçekte Tanrının büyük bir lütfu oldu bu, çünkü herkesin görebildiği üzere bir avuç korsan ve haydut, bu hükümdarı Cebelitarık'tan Sicilya'ya kadar öylesine bir esaret altında tutuyorlar ki, onun topraklarında kale olmayan her yere girmektedirler".

Cebelitarık'tan Sicilya'ya kadar yayılan bu öykü, Endülüs, Balearlar ve Valencia'nın küçük arşiv depolarında bir dizi araştırmaya ihtiyaç duymaktadır; ve buralardaki Morisco kıpırdanmaları ile Cezayir korsanlarının hareketleri arasında bir ilişki varmışa benzemektedir. Haedo, korsanlık faaliyetinin merkezi olan, halkının âdeta tamamı İspanya'dan kaçmış ve hâlâ İspanya kıyılarındaki dost ve akrabalarıyla ilişkilerini sürdüren Şerşel'den söz ederken birçok kez bu görüşü ileri sürmüştür.[164]

Korsanların bu 1561 yazı süresince iyi ganimet kaldırdıkları kesindir. Yazın bitimiyle birlikte Hıristiyanların rövanş vakti gelmiş ve yorumların anlamı değişmiştir: Eylülde İspanyolların Manastır'ı alma düşüncesinde oldukları söylenmektedir.[165] Bu dönemde korsanlar çalkantılı denizi terk ederek birer birer evlerine dönmektedirler, İspanyol hükümeti ise teknelerini güvenceye almakta dikkatsizdir; bunun anlamı en zayıf olanın o olmasıdır. Andrea Doria'nın ölümüyle İspanyol kadırgalarının komutasına getirilmiş olan Melfi Prensi, kışın Akdeniz yollarına bir kadırga çıkartmanın ne demek olduğunu bilmeyen bu kara insanlarının emirlerine itiraz etmektedir –bu insanlar fırtınaların dar kürekli

[164] C. Duro, II, s. 44, bkz. yukarıda 2. bl., IV. ayırım.

[165] Limoges piskoposundan krala, 5 Eylül 1561, B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 44 *vd.*

teknelere ne kadar zarar ve yıpranma getirebileceğini hiç anlamamaktadırlar.[166]

Kuşkusuz böyle. Fakat en zayıf olan eğer harekete geçmek ve mutlaka gerekli bağlantıları elde tutmak isterse, denize kötü havanın ortalığı boşalttığı ve hasım ortadan silindiği zaman açılacaktır. Sicilya kralı naibi –hâlâ Medina Celi dükü– Melfi prensine, kralın kadırgaların Messina'da toplanmalarını emrettiğini soğuk bir şekilde hatırlatmaktadır: emir emirdir.[167] Yani öngörülen hareketler gerçekleştirilecektir. Ekimden itibaren La Goulette'e mühimmat sevkiyatı yapılmıştır[168] ve Kasım başında İspanyol filosu hâlâ Trapani'dedir. Artık Messina'da olmaması, Melfi prensinin hiç de çıkmak istemediği iç hatlarına çekildiğini göstermektedir. Zaten hava korkunçtur[169] ve herhalde bu sıralar (belge hiçbir kesin tarih vermemektedir) bir kadırga konvoyu La Goulette'e ulaşmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Emirler kabarmış bir denize karşı ne yapabilirler? Sicilya kral naibi sonunda, olağanüstü bir şekilde şişmiş olan garnizonun ihtiyaçlarını sağlamak üzere iki bin *salme* buğday yüklü büyük bir nave göndermeye karar vermiştir.[170] Ocakta, Juan de Romero'nun komutası altındaki çok kalabalık İspanyolları tekrar teknelere bindirilmesi düşünülmüştür,[171] fakat bunların yeniden gemilere bindirilmeleri, iaşelerinin karşılanmasıyla aynı sorunları ortaya çıkartmaktadır. Melfi prensi eğer cüret edebilseydi, çok pahalı olmasına rağmen, İspanyol kadırgalarının burada tutulma siyasetinin bu kış büyük sonuçlar yaratmadığını gösterirdi.

---

[166] Simancas E° 1051, f° 131.
[167] *Age.*, f° 139.
[168] *Age.*, f° 49.
[169] Sicilya kral naibinden II. Felipe'ye, Palermo, 8 Kasım 1561, Simancas E° 1126.
[170] Aynı kişiler (fişlerimde t.y.), *age.*
[171] Limoges piskoposundan kraliçeye, Madrid, 3 Ocak 1562, B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 129 v° 1562 Haziranı'nda İspanyollar hâlâ La Goulette'tedirler. J. de Mendoza'nın seyahatnamesi.., Simancas E° 1052, f° 33.

İlkbahardan itibaren Kuzey Afrika korsanlığı bütün hızıyla başlamıştır. 1 Mart 1562'de[172] La Goulette'ten gelen bir mektup, Turgut'un buğday gereksinimini sağlamaya çıktığını haber vermekteydi. Nisan ayında Cezayir yelkenlileri Tabarka'yı gafil avlamayı denemişlerdi.[173] Juan de Mendoza kendi cephesinden, mayıs ile haziran arasında, yirmi kadar kadırganın koruması altında bir yuvarlak tekne konvoyu La Goulette'e kadar götürmeyi başarmış[174] ve yolda hiçbir düşman gemisine rastlamamış ve denizde hemen hiçbir olayla karşılaşmamıştı. Aynı mayıs ayında Cezayir tekneleri Marsilya'daydılar.[175] Bunlar yolda, İskenderiye'den gelen ve Floransalılara ait mal taşıyan bir Raguza teknesi ile Malvoisie şarapları taşıyan bir Venedik navesi'ne el koyduklarını söylüyorlardı. Aynı zamanda Porto Maurizio civarında ele geçirdikleri ve burada elli altı kişiyi esir aldıkları bir "kent"ten de söz ediyorlardı. "Marsilya'ya, peksimet ve diğer ihtiyaç maddelerini aldıktan sonra tekrar korsanlığa çıkmak için geldiler. Gece gizlice otuz altı varil barut ve güherçile yüklediler". Sonra korsanlığın izini kaybediyoruz. Herhalde denizin bu kuzey kesiminde kalmaya devam etmişlerdir, çünkü Juan de Mendoza otuz altı kadırgayla, papanın isteği üzerine, Tibro ağzına kadar olan kesimde Napoli hesabına asayiş devriyesine çıkmaktadır.[176] Öte yandan temmuzda Marsilya'ya Sampiero Corso ile birlikte, Cezayir korsanlarının yol açtıkları zararları telâfi etmekle görevli bir Fransa elçisi gelmiştir.[177]

Eylülden itibaren İspanyollar karşılık vermişlerdir. Barcelona'dan haber verildiğine göre, üç korsan kalyotası Ponza'da ele geçirilmiştir; teyid edilmeyen bir haber olarak da Tortosa'da birkaç

---

[172] Alonso de la Cueva'dan Sicilya kral naibine, 1 Mart 1562, Simancas E° 1127.

[173] Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 9 Mayıs 1562, Simancas E° 1391.

[174] J. de Mendoza'nın Seyahatnamesi..., Simancas E° 1052, f° 33; D. J. de Mendoza Palermo'dan 9 Mayıs 1562'de dönmüştür, Simancas E° 1127.

[175] *Per lettere di Marsiglia*, 21 Mayıs, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 3.2412.

[176] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 4 Temmuz 1562, Simancas E° 1052, f° 45.

[177] Cezayir, 12 Temmuz 1562, A. d. S., Cenova, L. M. Spagna 3.2412.

futanın ele geçirildiği söylenmektedir.[178] Doymak bilmeyen La Goulette'in, eylülde Gian Andrea Doria tarafından yeniden iaşesini İspanyolların başarı hanesine kaydedelim.[179] Juan de Mendoza, Sicilya ve İspanya filosuyla artık bunlara refakat eden birkaç özel kadırga olduğu halde, sahil asayişini sağlamak ve Oran'a iaşe ile yiyecek götürmek üzere İspanya kıyılarına geri dönmüştür.[180] Fakat şiddetli bir doğu rüzgârı tarafından Malaga limanında gafil avlanan yirmi sekiz kadırga, Herradura koyuna sürüklenmişlerdir. *Instructions Nautiques*[181] açıktan esen rüzgâr durumunda, 20-30 metre derinlikte demir atmanın tehlikeli olduğunu işaret etmektedir. Oysa kadırgalar tam buraya sığınmışlardır ve şiddetli güney rüzgârına yakalanmışlardır.[182] Neredeyse tam anlamıyla bir felaket olmuştur: Yirmi sekiz kadırgadan yirmi beş'i batmış ve 2.500 ilâ 5.000 kişi ölmüştür. Kalıntıların üzerinden yalnızca bir miktar silah kurtarılabilmiştir.

8 Kasım 1562'de haber Gaeta'ya ulaşmıştır[183] ve buradan da Napoli'ye aktarılmıştır. Cerbe'den çok kısa bir süre sonra meydana gelen bu felaket büyük bir heyecana yol açmıştır.[184] Fakat II. Felipe yönetimi zayıflığından güç çıkartmayı bilmiştir: 12 Aralık 1562'de,[185] özel olarak toplanan Cortes'te, Afrika kıyılarının savunulması ve yeni kadırgaların donatılması için olağanüstü bir ödenek talep edilmiştir.[186] Daha da zor hale gelen İspanyol denizciliğinin kalkındırılması, bu olaydan sonra daha büyük bir enerji

---

[178] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Barcelona, 13 Eylül 1562, *age.*

[179] Krala, La Goulette, 30 Eylül 1562, Simancas E° 486.

[180] Saint-Sulpice'ten krala, 26 Ekim 1562, E. Cabié, *a.e.*, s. 90.

[181] No. 345, s. 83.

[182] *Relacion de como se perdieron las galeras en la Herradura*, 1562, Simancas E° 444, f° 217; C. Duro (*a.e.*, II, s. 47 *vd.*) kaynaklara inmişe benzememektedir.

[183] J. de Figueroa'dan Napoli kral naibine, Gaeta, 8 Kasım 1562, E° 1052, f° 67.

[184] C. Duro, II, s. 48.

[185] Agostinho Gavy de Mendonça, *Historia do famoso cerco que o xarife pos a fortaleza de Mazagão no año de 1562*, Lizbon, 1607.

[186] C. Duro, *a.e.*, II, s. 49.

ile yürütülmüştür. Gerçekten de, kaybedilen yarımadanın ve Limoges piskoposunun dediğine göre İspanya'nın Afrika'da sahip olduğu kalelerden, bu adı hak eden yegâne tek yer olan Oran'ın deniz savunmasıydı. Ertesi yıl Oran'a karşı harekete geçen büyük Cezayir saldırısı, kuşkusuz Herradura felaketiyle bağlantılıydı.

Bu, 1566'da Hasan Corso'nunkiyle hiçbir ilgisi olmayan büyük ölçekli bir saldırı olmuştur. Kuşatma nisanın ilk günlerinden[187] 8 Haziran 1563'e kadar iki ay sürmüştür. İspanyol garnizonu önceden teyakkuza geçirilmiştir ve bu sayede 20 Mart'ta Mazagran'da 4.000 *tiradores que son los que van delante del campo del Rey de Argel*'i tanımıştır. Casuslar, eğer yağmurlar olmasaydı Cezayir dayısının da onlarla birlikte gelmiş olacağını ilâve etmektedir. Onun 26 Mart'ta iki karavela ve Cezayir'de demirle barut, top güllesi, peksimetin de dâhil olduğu *bestiones de madera* yüklemiş bir tüccar *navetas*ının da dâhil olduğu kırk tekneyle birlikte Mosteganim'e gideceği düşünülüyordu. Dört kadırga ile toplar getirilmişti. Nihayet on büyük kadırga (acaba bunlar Cerbe'de Hıristiyanlardan alınan ve Hasan Paşa'nın İstanbul'dan Cezayir'e döndüğü on tekne miydi?)[188] İki filotilla halinde, yarımadadan yollanabilecek bir yardım ihtimali konusunda haber vermek üzere İspanya kıyılarına doğru gönderilmişlerdi.[189]

Bu haberleri almış olan ve Oran bölgesinin iki *presidio*suna komuta eden Alcaudete kontunun iki oğlu, büyüğü Martín ve küçüğü Alonso, Cezayir'in kara ve denizden gelen çifte ordusu üstlerine çökmeden önce tehlike çanını çalabilirlerdi. Esasen Oran'ı, sonra da Mers-el Kebir'in ötesindeki bir yarımada üzerinde yer alan, teknelerin demirlemesine hükmeden küçük bir tahkimatı

---

[187] Geleneksel anlatılara göre 3'ünde veya 4'ünde, belki de 8 Nisan'dan önce değil. Cezayirliler bu tarihte kentten, kara tarafından iki fersah uzaktadırlar. II. Felipe'den Figueroa'ya, Segovia, 18 Nisan 1563, Simancas E° 1392. *Lo que ha passado en la campo de Oran y Almarçaquibir...*, Toledo, 1563; Parça, B. N., Paris Oi 69.

[188] D. de Haedo, *a.e.*, s. 75 v°.

[189] Alcaudete kontunun mektuplarının özeti, Mart 1563, Simancas E° 486.

savunma durumundaydılar. Cezayirliler bir süre tereddüt ettikten sonra, çabalarını Mers-el Kebir'e egemen olan engebelerin kara tarafına inşa edilmiş olan San Salvador kaleciğine karşı yoğunlaştırmışlardır ve San Salvador 8 Mayıs'ta 23 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçince de, Mers-el Kebir'in kendisine ve birkaç yüz askerden meydana gelen garnizonuna yönelmişlerdir; bu garnizon, her şeye rağmen 8-22 Mayıs arasındaki uzun bombardımana rağmen, ayın 22'sindeki ilk saldırıyı püskürtmüş ve Cezayirlilere büyük kayıplar verdirmiştir. Bunun üzerine Cezayirliler kalenin başka bir kısmını top atışına tutmaya karar vermişler ve 22 Mayıs - 2 Haziran arasında bunu yapmışlardı, daha sonra hem eski hem de yeni bataryaların tarafından saldırıya geçerken, teknelerin de pruva atışları yapmalarına karar vermişlerdir. Bu saldırı etkisiz olmuş ve Türklere, Cezayir'e sekiz kalyotayla taşıdıkları çok sayıda yaralıya mâl olmuştur.[190]

Demek ki, Mers-el Kebir dayanmıştır, İspanya kıyılarının yakın olmasının iki kaleye de önemli yardımların gelmesini sağladığı doğrudur. Cezayir donanmasının ablukasının arasından güçlendirilmiş kadırgalar ve özellikle de rehberleri bir Gaspar Fernández, bir Alonso Fernández olan ve kuşatma altındakilere yiyecek, mühimmat ve takviye birlikleri getirerek, onların gerçek kurtarıcıları olan küçük kayıklar sızmaktadır. 1 Mayıs'la 4 Haziran arasında iki yüzden fazla soylu, bu yolla İspanya'dan Oran'a geçmişlerdir. Adı Müslüman ülkelerinde korku uyandıran marki de los Velez bunları Cartagena'da sofrasına o kadar cömertçe kabul etmekteydi ki, kent sakinleri artık pazarda ne et ne de balık bulabiliyorlardı;[191] ancak Mers-el Kebir'de durum kötüydü; iyice tükenmiş olan garnizon *sino algunas çeçinas de jumentos y animales nunca usados*, eşek ve alışık olunmayan diğer hayvanların islenmiş etlerinden başka hemen hemen hiçbir şey yemiyordu. Yardım filosu 8 Haziran'da tam zamanında ortaya çıkarak Türkleri kaçırmıştır.

---

[190] *Relacion de lo que se entiende de Oran por cartas del Conde de Alcaudete de dos de junio 1563 rescibidas a cinco del mismo*, Simancas Eº 486.

[191] *Lo que ha passado ..*, B.N., Paris, Oi 69.

Bu filonun kuşatmanın başlamasından iki ay sonra buraya gelebilmesi, bu işi beceren kadırgaların hemen hepsinin İtalya'dan geldikleri bilinince, bir mucize olmaktadır, İspanya'daki yankısı büyük olan bu kuşatma konusunda (Cervantes ve Lope de Vega bu konuda birer oyun yazmışlardır), anlaşılacağı üzere tarih açısından ilginç olan, Don Martín ve adamlarının Mers-el Kebir'deki kahramanca tutumlarından çok, bu yardımın çabucak ulaştırılmış olmasıdır. İspanyol süratini bir defaya mahsus işlerken görmek için mükemmel bir fırsat.

Henüz kuşatma başlamadan, 3 Nisan'dan itibaren sözünü ettiğimiz casus raporlarının alınması üzerine, II. Felipe Cenova'daki elçisi Figueroa'ya özel bir ulak yollayarak, ona ilk buluşma limanı olan Rosas'a Gian Andrea Doria, Marco Centurione, kardinal Borromeo, Savua ve Toscana düklerinin kadırgalarını göndermesi emrini vermiştir. Kral "saat kazanmaya" özen gösterilmesini tavsiye etmektedir, "çünkü onları burada görünceye kadar haklı bir endişe içinde olacağını".[192] 23 Nisan'dan itibaren[193] Messina'da kayda geçen bu emirler İspanya'nın Sicilya ve Malta'dakiler hariç, İtalya'nın tüm kadırgalarını çağırdığı anlamına gelmekteydi. II. Felipe 25 Nisan'da Don García de Toledo'ya "*Lo que mas importa es la venida de las galeras de Italia*" diye yazmaktaydı.[194]

İtalya'da aynı kanaat paylaşılmaktadır. Napoli kral naibi 25 Nisan'da Figueroa'ya yazdığı bir mektupta[195] Oran kuşatmasından, 28 Mart'tan itibaren gönderilen mektuplar sayesinde haberdar olduğunu (yani kralın 3 Nisan tarihli emirlerinden önce) ve Türk donanmasının bu yıl çıkmayacağını öğrenince "Majestelerinin hizmetinde olan Gian Andrea Doria'nın getirebileceği yirmi iki kadırga ile krallığın diğer dört kadırgasından meydana gelen toplam yirmi altı gemiye iki bin İspanyol askeri yüklenmesinin ve

[192] Kral bu ayrıntıyı 18 Nisan tarihli mektubunda hatırlamaktadır, Simancas E° 1392.

[193] Sicilya kral naibinden II. Felipe'ye, Messina, 23 Nisan 1563, Simancas E° 1127.

[194] Madrid, 25 Nisan 1563, Simancas E° 330.

[195] Simancas E° 1052, f° 156.

bunların Sardinya, Minorca, Ibiza ve Cartagena yoluyla (yani Rosas tarafını dolaşmadan dosdoğru giderek) yolculuk yapmalarının ve burada, Cartagena'da Majestelerinin emirlerini beklemelerinin" uygun olacağını düşündüğünü yazmıştır. Aynı gün[196] Doria krala yakında Cartagena'ya varacağını bildirmiştir. Bu mektubu Madrid'de 17 Mayıs'ta alan[197] Felipe, aynı gün cevap vererek, kadırgalar vardığında hazır olsun diye, Cartagena'da peksimet yaptırdığını ve Barcelona ile Malaga'dan da getirteceğini haber vermiştir. Kral her tür nedenle –İtalya filosunun gecikme ihtimalinden, İspanyol sorunlarından ve aynı anda Oran'dan dönen yardım donanmasının ikiye ayrılarak birinin Doria'yla birlikte İtalya'ya korsan avlamaya dönecek olmasından–, yani bütün bu nedenlerden ötürü harekâtın komutanı olarak İspanya kadırgalarının genel kaptanı Francisco de Mendoza'yı seçmiştir.

Böylece haziran başında Cartagena'da kırk iki kadırga toplanmıştır ve bunun dört tanesi İspanya'ya aittir. Sekiz tanesi limanda kalmıştır (dördü Savua dükünün, dördü de Ceneviz'in). Geriye kalan otuz dört kadırga ayın 8'inde Oran'a varmıştır, fakat ancak üç *redondos* (yuvarlak) tekne, bir düzine kadar kayık ve kurşun, mühimmat ve demir halkalarla yüklü bir Fransız *saète*inden başka bir ganimet ele geçirememişlerdir. Bütün kürekli büyük tekneler kaçacak zamanı bulmuşlardır.[198] Bunun nedeni belki, 3 Haziran tarihli Böne kaynaklı olup, Marsilya'dan aktarılan bir habere göre, Cezayir filosunun zaten buradan ayrılmaya hazırlanıyor olmasıdır.[199] Ancak bu durum başarının büyüklüğünü etkilememiştir. Kral bu durumu 17 Haziran'da[200] Napoli kral naibine bildirmiş ve Diego Suárez de değerli Oran kroniklerinde, bunun methini yapmıştır. Kimse bunun aksini söyleyemez. Fakat methiye bölümüne II. Felipe'nin adını yazmak ve tebrikleri bu sefer belki de eski tec-

---

[196] Kralın cevabına göre zikredilmiştir, bkz. bir sonraki dipnot.

[197] Madrid, Simancas E° 1392.

[198] *Age.*

[199] Simancas E° 1392.

[200] Kral naibinin II. Felipe'ye yazdığı mektuba göre, cevabi mektup, 23 Temmuz 1563, Simancas E° 1052, f° 207.

rübelerden ders alarak ve belki de İspanya'ya yakın olan küçük bir saha olduğundan iyi eşgüdümlenen İspanyol sisteminin tümüne yöneltmek uygun olmaz mı?[201]

Madrid'de bundan fazlası istenmiştir. Filo daha Cartagena'ya girmesiyle birlikte, kraldan Peñon de Velez'i gafil avlayarak ele geçirmesi emrini almıştır. Hasta olan Francisco de Mendoza harekâtın komutasını Sancho de Leyva'ya terk etmiş ve sefer vali Mellilla tarafından planlanmıştır. Fakat küçük adadaki Türk garnizonu kürek seslerinden uyanmış ve Velez'in önüne çıkartma yapan birlikler fırsatı kaçırmışlardır. Israr etmek, top atışına tutmak ve ileriye gitmek yerine, komutanların çoğu tekrar gemilere binerek, harekâtı erteleme kararını almışlardır. Filo ağustosun ilk günlerinde Malaga'ya doğru dönüş yolundadır.[202] Bu başarısızlıktan haberdar olan korsanlar İspanya kıyılarına karşı olan saldırılarını iki katına çıkartmışlardır. Hattâ o zamana kadar hiç yapmadıkları bir işi yaparak, Kanarya adalarına kadar gitmişlerdir. Ancak İspanyol kadırgaları Oran'ın iaşesini tamamlamışlar, garnizon maaşları için gereken 20.000 dukayı da getirmişlerdir. Günler sonra da, Cebelitarık'ı geçtikten sonra Sevilla'nın ileri limanı olan Puerto de Santa Maria'ya varmışlardır.[203]

Sonuçta yılın bilançosu çok kötü değildir. Fakat takip eden yılda, 1564'te, İspanya daha fazlasını yapmıştır: saldırıya geçebileceğine inanmıştır. Muhtemelen bunun nedeni Doğu'dan kaynaklanan bir tehlike olmaması ve genel siyasetteki sükûnettir. Belki de 10 Şubat 1564'te García de Toledo'nun Genel Deniz Kaptanlığına atanmasından ötürü. Fakat özellikle, İspanya'nın kendini daha güçlü hissetmeye başlaması sebebiyle. Bu henüz D. García'nın atanmasından önce bir zihniyet değişikliğinin işaretidir, çünkü Napoli kadırgalarının komutanı Sancho de Leyva ocakta

---

[201] Bu konuda, R. B. Merriman, *a.e.*, IV, s., 110'da insanüstü çabalardan söz etmektedir. Bu bir abartma değil midir?

[202] Salazar'a göre 2'sinde, Cabrera'ya göre 6'sında, zikr. Duro, *a.e.*, II, s. 55-59.

[203] Gomez Verdugo'dan Francisco de Eraso'ya, 29 Ağustos 1563, Simancas E° 143, f° 117.

II. Felipe'den, kadırgaların beş tanesiyle (biri Stefano di Mari'nin, dördü de özel Sicilya kadırgası), Berber kıyılarında korsan futa ve kalyotalarını avlamaya ve kadırga forsaları olmak üzere gerekli esirleri yakalamaya gitmesine izin vermesini ısrarla talep etmektedir.[204] Bu ilkbahar La Goulette'in iaşesi, Oran'ın yeniden iaşesi gibi olan âyinsel ödevlerin yanısıra, yukarı kademelerde çok erkenden, Peñon de Velez'e karşı başarısız harekâtın yeniden ele alınması gündeme gelmiştir. Bu konudaki resmî karar nisanda alınmıştır.[205]

Bu harekât metodik ve güvenilir örgütlenmenin bir şaheseri olmuş, arşivlerde yayımlanmamış kâğıt yığınları bırakmıştır.[206] Her şey o kadar düzenli olmuştur ki, 12 Haziran'da II. Felipe Fransa elçisine[207] deniz ordusunun Afrika'ya karşı kullanılacağını açıklamıştır. Hazırlık safhası tamamlanmıştır ve Don García İspanya ve Afrika'ya getirmek üzere İtalya kadırgalarını ve birliklerini toplamakla meşguldür.[208] Ayın 14'ünde Napoli'ye[209] otuz üç kadırga ile[210] muzaffer bir giriş yapmıştır, II. Felipe bu seferinde de filonun bütün hareketleriyle titizlikle ilgilenmiştir; servislerine Don García'nın bütün taleplerine karşı dikkatli olmaları ve "bütün bunları aceleyle yerine getirmeleri, çünkü şimdi var olan rüzgârlarla yakında geleceğini düşünüyorum. Daha fazla sayıda asker gerekip gerekmediği incelensin; Alcalá dükü 1.200 asker

---

[204] Sancho de Leyva'dan krala, Napoli, 13 Ocak 1564, Simancas E° 1053, f° 8. Ancak S. de Leyva'nın bu sırada La Goulette'e doğru yelken açtığı bilinmektedir, kral naibinden S. M.'ye, Napoli, 17 Şubat 1564, Simancas E° 1053, f° 22.

[205] II. Felipe'den D. García de Toledo'ya, Valencia, Nisan 1564, *CODOIN*, XXVII, s. 398.

[206] Malaga *proveedore*lerine emredilen şalupaların inşasına başlanıncaya kadar, *CODOIN*, XXVII, s. 410, 17 Mayıs 1564.

[207] 12 Haziran 1564, E. Cabié, *a.e.*, s. 270.

[208] D. García de Toledo'dan II. Felipe'ye, Napoli, 15 Haziran 1564, Simancas E° 1053, f° 64.

[209] D. Juan de Çapata'dan Eraso'ya, 15 Haziran 1564, *age.*, f° 63.

[210] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 15 Haziran 1564, *age.*, f° 60.

verebileceğini ve bunların yüzbaşı Carillo de Quesada'nın emrinde geleceklerini bildiriyor" diye emirler vermektedir.[211]

Don García İspanya'ya, G. A. Doria'nın geçen yıl aldığı adaların kestirme yolundan değil de, kuzey kıyıları boyunca büyük bir tur atarak Cenova üzerinden gitmiştir. Filonun ilk birikimi Katalonya kıyılarında Palamos'ta olmuş ve 6 Haziran'da, o sıralar parlak kariyerine başlayan Alvaro de Bazan'ın komutasındaki İspanyol kadırgaları ona katılmışlardır. G. A. Doria ayın 26'sında yirmi iki kadırga ile aynı limanda demirlemiştir.[212] Daha sonra, Alman askerlerini bindirmek üzere Sperzia'da kalmış olan Pagan Doria'nın kadırgaları ve gemileri gelmiştir. 13 Ağustos'ta donanma Malaga'dadır.[213] Don García bir an için donanmadan ayrılarak, sefer için söz verilen Portekiz kadırgalarını karşılamak üzere Cadiz açıklarına girmiştir. Kadırgaların gözükmesi üzerine Estepone ve Marbella'dan Cebelitarık'a kadar olan ve korsan saldırılarına alışık bütün bir kıyı, filosunu düşman tekneleri sanarak dehşete kapılmıştır. Sonra birikim belli bir yavaşlıkla, komşu Marabella ve Malaga limanlarında tamamlanmıştır. Ağustos sonunda filoda 90-100 kadırga[214] bir miktar karavela, kalyon ve firkateyn vardır; toplam 150 gemi ve 16.000 asker bulunmaktadır. Bu duruma Venedik'te biraz da kötü niyetle, gereksiz ve gösterişe yönelik bir güç gösterisi denilecektir.[215] Bu güç en azından korsanların kaybolmasına yol açmıştır; üç kadırga ve silahlı bir kalyon ele geçirilmiş ve altı, sekiz tane kadarı da avlanmaktan güç bela kurtulmuştur.

31 Ağustos'ta, üç günlük bir yolculuktan sonra filo Peñon önüne gelmiştir. Tıpkı 1563'te olduğu gibi kent sakinlerince terk

---

[211] Ona D. García de Toledo'nun gönderdiği bir mektubun kenarına kralın kendi elinden not, Napoli, 16 Haziran 1564, Simancas E° 1053, f° 65.
[212] J. B. E. Jurien de la Gravière, *Les chevaliers de Malte*, Paris, 1887, I, s. 98.
[213] *Age.*, s. 99.
[214] Bunlar C. Duro'nun rakamlarıdır. 29 Ağustos'ta Saint-Sulpice yalnızca Cadiz için 62 kadırgadan söz etmektedir (E. Cabié, *a.e.*, s. 291-92) ve Fransa'da 70 küsur kadırga denilmektedir, 13 Ağustos 1564, A. N., K 1502, no. 296.
[215] J. B. E. Jurien de la Gravière, *a.e.*, I, s. 111, dipnot 1.

edilmiştir. Limanda, Velez'in çok atak korsanlarınca ele geçirilmiş olan üç Katalan teknesi yanmaktadır, zaten bu korsanlar kentlerinin Hıristiyan donanmasının saldırısına uğrayacağına pek inanmadıklarından, Kara Mustafa ile birlikte korsanlığa çıkmışlardır. Buna rağmen Don García gene de temkinli davranmış ve kaynaklarının israfı lüksüne katlanmıştır. Sağlam bir şekilde örgütlenen büyük bir köprübaşı, kara tarafından, müstahkem küçük adaya karşı girişilen harekâtı korumuştur. Her türlü beklentinin tersine, garnizon birkaç günlük top atışından sonra 6 Eylül'de kayalığı terk etmiştir. Burası tahkim edilmiş, toplar, yiyecek, asker bırakıldıktan sonra, köprübaşı boşaltılmış ve Velez surları yerle bir edilmiştir. 11 Eylül'de bu nedenle yerlilerle bazı ciddi çatışmalar çıkmıştır.[216]

Sonuç olarak şu söylenebilir: Azıcık bir şey için gereğinden çok gürültü ve masraf. Kuşkusuz papalığa, Kilise tarafından Kuzey Afrika Müslümanlarına karşı mücadele edilmesi amacıyla verilen kaynakların boşuna olmadıklarını kanıtlamak üzere parlak bir gösteri gerekiyordu. *El Papa esta a la mira*, II. Felipe böyle diyordu;[217] bütün çağdaşlar olayın bu seyirlik yanını işaret etmişlerdir. Öte yandan, İspanyol donanmasının yeni bir komutan tarafından ele alınması ve sonunda İspanya kıyılarına ve Sevilla bağlantılarına rahatsız edici bir yakınlıkta olan bu küçük Velez saldırgan korsanlık merkezini köreltmek endişesi de stratejik nedenlerinden biri olmuştur. Bu harekâttan sonra (1508-1525 arasında olduğu gibi) küçük adayı bir İspanyol garnizonu koruyacaktır. García de Toledo ancak her şeyi örgütledikten sonra buradan ayrılmıştır. Ama çabuk ayrılmıştır, çünkü ona başka bir yerde ihtiyaç vardır: Korsika'da, Sampiero Corso ayaklanmasının başında sıkışmış durumda olan Cenova Signoriası davul zurnayla yardım çağrısı yapmaktadır.

---

[216] D. García de Toledo'dan S. M.'ye, Malaga, 16 Eylül 1564, *CODOIN*, XXVII, s. 527.

[217] II. Felipe'den Figueroa'ya, 3 Ağustos 1564, Simancas E° 1393 Fernand Braudel, *Rev. Afr.*, 1928, s. 395, dipnot l'de verilen E° 931 yanlış dizilmiştir.

Korsika'nın Ayaklanması

Korsika isyana uzun zamandan beri hazırlanmaktaydı. Cateau-Cambrésis barışı adalılarda umutsuzluk yaratmıştı. Sampiero Corso 1559-1564 arasını her yerde, aslında hepsi de yararsız olan, ihtiraslı müzakerelerle geçirmişti. Fakat 12 Haziran 1574'te Valinco koyuna küçük bir birlikle çıkartma yapması yetti ve ada ateş aldı. Bunun anlamı, ilk kıvılcımla ateş almaya hazır olduğuydu. Sampiero hemen Corte üzerine yürüyerek burayı aldı. Adanın tanık olduğu en düş kırıcı savaşlardan biri başlamaktaydı. Katledilen esirler, yakılan köyler, mahvedilen hasatlar: Korsika her şeyi tanıyacaktır.

Cenova açısından bu çok da bir sürpriz değildir. Bu konuda Cenova ne derse desin, uzun zamandan beri adanın ne kadar kaygılı ne kadar düşman olduğunu biliyordu. Ajanları Sampiero'nun yolculuklarını ve Fransa, Cezayir, Toscana ve Türkiye'deki entrikalarını çok yakından ve tam olarak izlemişlerdi. Ceneviz haber alma servisi onun Marsilya'da olduğu ve silahlı bir kadırgayı nasıl edindiğini biliyordu. Demek ki çıkartma yapacağı tahmin edilmişti; fakat belki de hareketin hızlı sonuçları, isyanın önderinin propagandasının âdeta hemen ortaya çıkan sonuçları, onun etrafında koşacak insan sayısı öngörülememişti.

Başarıya ulaşmaya başlayınca, bu Sampiero'nun arkasında kim var diye sorulacaktır. Çıkartma yapması için ona kadırga veren Fransa kralı mı, Türk korsanları mı,[218] Floransa dükü mü?...[219] Bu mırıltılar bir süre sonra duyulacaktır. Ve herhalde Sampiero'nun arkasında bütün bu büyüklerin desteği aynı anda bulunuyordu; fakat dolaylı ve ölçülü bir tarzda. Asilerin en iyi desteği, dağlık kesimlerin sefil Korsikası, *Dominante*nin tefecileri ve vergi toplayıcılarına av olan adanın orta sınıfıydı. Cenova tabii ki işin bu yanını söylemez; II. Felipe'nin müdahalesini sağlayabilmek için

[218] Figueroa'dan krala, Cenova, 27 Haziran 1564, Simancas E° 1393.

[219] Özellikle, doğru veya yanlış haber ve spekülasyon merkezi Venedik'te, G. Hernández'den II. Felipe'ye, Venedik, 12 Eylül 1564, Simancas E° 1325.

büyük komşularının oyunlarını vurgulamakta her türlü çıkarı bulunmaktadır. Özellikle apaçık olan Fransız entrikasını açığa vurduğunda hiç de yanlış bir şey söylemiş olmamaktadır. Figueroa 7 Temmuz'da "Korsika olayının bazılarının başlangıçta sandığından çok daha derin temelleri vardır. Sampiero halkı ayağa kaldırmakta ve adanın büyük bir kısmı onun peşinden gitmektedir. A. de Carces'ın Provence'ta ona göndermek üzere yedi piyade birliği devşirdiği haberi geldi, ama Fransızlar bunun kendi sahillerinin savunulması için olduğunu söylüyorlar" demektedir. Lyon'daki Cenevizli tüccarlar[220] kendi cephelerinden, Signoria'ya Fransızların eylem ve tepkileri konusunda bilgi aktarmaktadır.

Haberdar edilen II. Felipe; Gian Andrea Doria ve Ibarra yiyecek ve Alman askerlerini yüklerlerken, otuz kadırga ile Korsika'yı zorlama niyetinde olan Don García de Toledo'yu onaylamıştır. Don García kralın 18 Temmuz tarihli mektubuyla, nerede bulunursa bulunsun emir gelir gelmez adaya yönelme talimatı almıştır. Kral, daha şimdiden Istria'ya egemen olan ve Ajaccio'yu tehdit eden Sampiero'nun, adanın tümünü ele geçirmesine izin veremeyiz diye yazmaktadır, o bir Fransa *aficionado*sudur ve Korsika'yı bir "*scala para los Turcos moros enemigos de nuestra santa fe catholica*" haline getirecektir.[221] Kral Fransa'daki elçisine, Fransa kabul edilemez bir rol oynamaktadır diye yazmaktadır:[222] "Bu Corso'nun yaptığı işe kralın ve kraliçenin teşvikleriyle veya sadece bilgileri dâhilinde giriştiğini sanmıyorum, çünkü kardeşliğimiz ve dostluğumuzla çok az uyuşan ve barışın gözetilmesine çok ters olan bir olay söz konusudur. Ancak gene de bu işin onların bilgisi dâhilinde yapıldığına dair o kadar büyük ve apaçık belirtiler bulunmaktadır ki."

II. Felipe ve daha da fazlası Cenevizliler için en büyük felaket, kadırgalarını Korsika'ya yöneltmesine dair 18 Temmuz tarihli emrin Don García'ya, onun İspanya kıyılarına varıp, Velez

---

[220] Aynı kişiler, *age.*

[221] II. Felipe'den D. García de Toledo'ya, 18 Temmuz 1564, Simancas E° 1393.

[222] 2 Ağustos 1564, A. N., K 1502.

seferi için hazırken ulaşmasıdır. Onu geldiği yere göndermek mi gerekir? Bu zaman kaybetmek, Peñon seferini tehlikeye atmak olacaktır ve kral Figueroa'ya fikrini açıklarken, "Papanın, kadırga donatılması için verdiği paraların gerçekten kâfirlere karşı kullanıldığını görmek için pusuda olduğu konusunda uyarıldığı"nı ilâve etmektedir.[223] II. Felipe bütün bu nedenlerden dolayı Cebelitarık ve Fas'a doğru uzayıp giden yolculukları bırakmıştır. Korsika ancak sonbaharın sonunda düşlenecektir, daha önce değil.

Böylece Peñon seferi Sampiero ve taraftarlarına uzun bir erteleme sağlamıştır. Bundan sonra Cenova tarafından yayılan haberler giderek daha korkutucu hal almıştır. Figueroa 5 Ağustos 1564[224] tarihli mektubunda, artan Fransız müdahalesinden, ada ile Provence arasında mekik dokuyan fırkateynlerden, Ceneviz'den kovulma Fieschiler ile Korsikalıların Thomas Corso'nun (bundan *Bastion de France*'ın kurucusu Thomas Lenche'i anlayınız) evindeki gizli toplantılardan söz etmektedir, "bu adam olağan olarak Cezayirlilere kürek, barut, yelken ve diğer kaçak malları sağlamaktadır". Ancak Catherine de Medicis olayda herhangi bir sorumluluğunun olmadığını ilân etmiş, hattâ arabuluculuk yapmayı teklif edecek kadar ileri gitmiştir. Kraliçe, eğer Marsilya kadırgaları yola koyuluyorsa, bu kralın yakında buraya gidecek olmasındandır demektedir. Hattâ kardinal Rambouillet aracılığıyla Francés de Alava, Don García de Toledo'nun filosunun bu kadar çok sayıda kadırga ile Fransız limanlarının açıklarından "serinleme" bile talep etmeden geçmesinin onda kuşku yarattığını bildirmektedir![225] Bütün bunlar Cenova'nın Fransa'yı itham etmesine[226] ve Elbeuf markisinin Marsilya'da hazır tuttuğu yüz yirmi kadırga konusunda endişelenmesine hiç de engel olmamaktadır.

Ancak Peñon'da hiç de bozulmamış olan İspanyol makinesi, Afrika'ya karşı başardığı hareketi Korsika'ya karşı yenileyebilir du-

---

[223] II. Felipe'den Figueroa'ya, 3 Ağustos 1564, Simancas E° 1393.
[224] Simancas E° 1393.
[225] D. Francés de Alava'dan II. Felipe'ye, 13 Ağustos 1564, A. N., K 1502, no. 96.
[226] Nuevas de Francia... alınışı 3 Eylül 1564, Simancas E° 351.

rumdadır. 31 Ağustos 1564'te Alba dükü, Figueroa'ya Don García de Toledo'nun Velez'deki işi bittikten sonra, İspanya'da yalnızca yirmi kadırga bırakarak hemen Korsika'ya gideceğini yazmıştır. Aynı esnada II. Felipe Figueroa'ya, herkesin gözü önünde âdeta resmen hazırlıkları yapılan sefere karşı Fransa'dan herhangi bir muhalefet gelmeyeceği konusunda teminat vermektedir. Floransa dükünün elçisi 22 Eylül 1564'te bunu efendisine duyurmuştur[227] ve II. Felipe ertesi gün aynı şeyi yapmıştır.[228]

Ancak Cenevizliler memnun olmanın uzağındadırlar, hazırlıklar onlara çok yavaş görünmektedir. Ayın 24'ünde Sauli, Cartagena'da bulunması gereken donanma hakkında hiçbir şey bilmediğini iddia etmektedir.[229] 9 Ekim'de kötü ruh hali daha da belirginleşmiştir: "Eğer donanma gelmekte gecikirse, ünlüler ünlüsü Signoriaları benim ihmalimi değil de, buradaki senyörlerin ağırkanlılıklarını ve yavaş tabiatlarını suçlasınlar, çünkü gerçeği söylemek gerekirse Majesteleri ve bakanları nezdindeki ısrarlarıma hiç ara vermedim".[230] Bu sitem haksız görünebilir. Ağustos ayında Cenova'daki İspanyol elçisinin oğlu Lorenzo Suárez de Figueroa, Korsika seferi için 1.500 İtalyan devşirmek üzere Milano'ya gönderilmiştir. Ayın 26'sında bunlar adaya hareket etmek için havanın açmasından başka bir şey beklemeyen üç yuvarlak tekneye bindirilmişlerdir. Lorenzo bu askerlerin albayıdır.

Gene de Cenevizlilerin sabırsız olmak için bazı mazeretleri vardır. Sampiero, Estafano Doria'nın birliklerini bozmuştur[231] ve zaman geçmektedir, dezavantajlarını artıracak sonbahar olaylarından korkmaktadırlar. Bizzat II. Felipe bile Sampiero ile bir anlaşmanın, Korsika toprağının sertliği yüzünden uzaması muhte-

---

[227] Garces'ten Floransa düküne, Madrid, 22 Eylül 1564, A. d. S. Floransa, Mediceo 4897, f° 36 v°.

[228] II. Felipe'den Floransa düküne, Madrid, 23 Eylül 1564, Simancas E° 1446, f° 112.

[229] Sauli'den Signoria'ya, Madrid, 24 Eylül 1564, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 3.2412.

[230] 9 Ekim, *age.*

[231] II. Felipe'den Figueroa'ya, Madrid, 25 Ekim 1564, Simancas E° 1393.

mel bir savaşın maliyetlerinden kurtulmak üzere, kabul edilebilir olduğunu söylemektedir.[232] Bu konuda kendilerine soru sorulan Cenevizliler bu tavrı çok kötü bulduklarını söylemektedir. Sonunda García de Toledo 25 Ekim'de Savona'ya gelmiştir.[233] Fakat güzel mevsim sona ermiştir ve o da filosunu riske sokmayı istememektedir. Cenevizlilerin, tüm armadanın Porto Vecchio'ya karşı kitlesel bir gösteride bulunmasını istemelerine karşılık, o İspanya ve Piemonte'den devşirilen birliklere yirmi kadırga önermektedir.[234] Cenevizliler talep ettiklerini elde edemeyeceklerdir. Francés de Alava, Arles'den 20 Kasım'da, Cenevizliler eğer kıştan önce işin üstesinden gelemezlerse, Fransız cephesinden onlara daha önce de önerildiği gibi, en iyisinin asilerle anlaşmak olacağını yazmaktadır.[235] Fakat Ceneviz bunu anlamamakta ve Felipe de kendi cephesinden bir Fransız arabuluculuğunu reddetmektedir.[236]

Böylece kış gelmiştir ve savaş sürmektedir. Dış yardımlar adaya gelmeye devam etmektedir, bunlar daima Fransa'dan (tabii her zaman kralın veya kraliçenin isteğiyle değil),[237] ama bazen de mühimmat ve aynı zamanda para taşıyan teknelerin hareket ettikleri Livorno'dan gelmektedir.[238] Sampiero, papayla bile temas halindedir.[239] Bu durumda savaş Cenevizliler için kötüye gitmektedir.[240] Gian Andrea Doria'nın Bastia'ya götürdüğü yirmi kadırga ve İspanyollar[241] olayın akışını değiştirmeye yetecek midir? Kötü

---

[232] *Age.*

[233] Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 27 Ekim 1564, Simancas E° 1393.

[234] Aynı kişiler, 8 Kasım, Simancas E° 1054, f° 21.

[235] A. N., K 1502, B 18, no. 51 *a.*

[236] II Felipe'den Francés de Alava'ya, 31 Aralık 1564, A. N., K 1502, B 18, no. 77.

[237] Figueroa'dan Francés de Alava'ya, Cenova, 1 Aralık 1564, A. N., K 1502, B 18, no. 60.

[238] *Age.* Bu firkateynlerden birinde Barbaroslu korsanların bir geçiş sırasında yakaladıkları, Sampiero'nun dostlarından bir Korsikalı, Piovanelo da bulunmaktadır.

[239] *Age.*

[240] *Age.*

[241] Figueroa'dan II. Felipe'ye, 3 Aralık 1564, Simancas E° 1393.

hava yalnızca deniz harekâtlarını engellemekle kalmamakta (Don García 14 Aralık'ta Cenova'dan 25 milden daha fazla açılamamıştır),[242] aynı zamanda kara harekâtlarını da engellemektedir. Bastia'dan yola çıkarak, kuşatma altındaki Corte'yi kurtarmaya giden seferî gücün, kötü hava ve askerleri kıran salgınlar yüzünden geri dönmek zorunda kaldığı 25 Kasım'da öğrenilmiştir. Bu geri çekilme, Gian Andrea Doria'nın hiç kan dökülmeden, aralık ortasında Porto Vecchio'yu ele geçirmesi veya Balagne gibi bir köyün zapt edilmesiyle telâfi edilebilir gibi değildir. Cenova kıyıda ve içlerde ancak birkaç noktayı elinde tutabilecek kadar boyun eğdirebilmişken, adanın geri kalan kısmı yavaş yavaş ayrılıkçı kampa katılmaktadır. *Presidiola*rda yığılan *Dominante* askerleri, düşmandan çok salgın ve kötü erzaktan acı çekmektedirler.

Avrupa'nın Sükûneti

Sampiero isyanı uzun zaman sürecektir, fakat adanın içine hapsolmuş olarak, Avrupa'nın genel yaşamı üzerinde fazla bir yansıması olmayacaktır. Bunun altını çizmek gerekiyor, çünkü eğer İspanyol dünyası nefes alabildiyse, tehlikeli olan bir durumu düzeltebildiyse, bu Türklerle olan ateşkesle birlikte, belki de V. Carlos'un tüketici savaşlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan, Avrupa'yla da barış halinde olmaktan yararlanmayı bilmesi sayesinde olabilmiştir. Bu savaşlar 1552-1559 arasında devletlerin tüm kaynaklarını, hattâ daha da fazlasını yutmuştur. Bunları İspanya'da, Fransa'da ve yan etkisiyle, tüm Avrupa'da büyük mali çöküntüler izlemiştir. Bunun sonucunda, yıllardan beri büyük savaşın gözde merkezi olan bu dünyada, bu tür bir savaş açısından bir felç hali yaşanmıştır.

Daha sonra V. Carlos'un imparatorluğundaki kopuş görece bir sükûnet getirmiştir. Almanya Ferdinandolularla özerkliğini yeniden kazanmış ve bu sayede Avrupa evrensel bir Habsburg monarşisi konusundaki endişelerini unutmuştur. Artık tehditkâr bir İspanyol emperyalizmi yoktur; 1580'e kadar da olmayacak-

[242] Aynı kişiler, 21 Aralık 1564, *age.*

tır. Öte yanda, büyük savaşların yerine, boşta kalan enerjilerden beslenen yerel kavgalar geçmiştir. Fransa'da krallığı yiyip bitiren iç çatışmalar, ordunun terhis edilmesi yüzyılın başındakine oranla daha da yoksul hale gelen ve krallığın artık İtalya'da istihdam edemediği bir küçük soyluluğun aylaklığı ile sıkı sıkıya bağlıdır.

Cateau-Cambrésis barışından sonra, ciddi bir çatışma hâlâ sürmektedir; bu, Valoislar Fransası ile İngiltere arasındaki zıtlaşmadır. Fransız yönetiminin dış dikkati, Akdeniz'in uzağına, Kuzeye doğru güçlü bir şekilde yer değiştirmiştir. Ancak her ikisi de siyasal ve dinsel karışıklıklar yüzünden sıkıntıda olan rakipler, birbirleriyle gerçekten savaşma yeteneğine sahip değillerdir ve bu nedenle papa veya II. Felipe nezdinde birbirlerine hakaret etmekte veya kendi haklılıklarını üretmektedirler. II. Felipe de bu kuzey savaşını kendi sükûneti konusunda Tanrının bir lütfu olarak görerek, olayları sürüncemede bırakmakta ve taraf tutmamaktadır. Bu kötü niyetli ve tamamen *raison d'état*'ya dayalı siyaseti izlemek, konumuzdan uzaklaşmak olacaktır;[243] üstelik sonunda çok güdük bir siyasi yöneliş olduğunun ortaya çıkacak olmasına rağmen, Fransa bu durumdan kuşkusuz yarar sağlayamamıştır, fakat İspanya böyle davranarak Elizabeth'in çok narin İngilteresi'ni kurtarmış veya kurtulmasına katkıda bulunmuştur. Felipe, İngiltere'nin bu kadar çabuk büyüyeceğini öngörebilir miydi?

Fransa'yı zapt etmek, ona İspanya'daki barışı korumak esas amaç olarak görünmekteydi. Bu amaç o sıralar basitti. 1560'ta Catherine de Medicis iktidarı eline geçirmiş ve karışıklıklar çabucak ortaya çıkmıştı. Bu durum, devletlerini Protestan savaşından korumak isteyen II. Felipe için, Fransa'ya bir askerî birlik sunma imkânı vermiştir. Ve bu teklif ona komşu krallık üzerinde uzun bir egemenlik sağlamıştır. Hattâ Habsburgların ve yüzyıl boyunca tüm diplomasilerin iyi geleneği uyarınca, Fransa'nın işbirliğini satın almanın yararlı olacağını düşünmüştür. Böylece İspanyol

[243] Geçerken şu delilin tadını çıkaralım. S. M.'den Chantonnay'e, Madrid, 10 Kasım 1562, A. N., K 1496, B. 14, no. 126. II. Felipe Saint-Sulpice'e İngiltere kraliçesine karşı kendini *por causa de las antiguas alianças* ileri süremeyeceğini açıklamıştır.

siyaseti Antoine de Bourbon ile uzun müzakerelere girişme noktasına sürüklenmiştir. Kim ötekini aldatmıştır? Eğer bizi Akdeniz'e, önce Sardinya'ya, sonra da Tunus'a götürmeseydi, bu dosyayı açmazdık.

Müzakereler 1561'de,[244] Antoine de Bourbon'un Krallık Genel Naibi unvanını alarak, belki de gerçekte olduğundan çok, görünüşte öncelikli bir yere gelmesiyle başlamıştır, İspanya'nın "Monsieur de Vendôme" olarak adlandırdığı kimse, gerçekte II. Felipe'nin her türlü hakka ve hukuka rağmen işgal ettiği şu Navarra'nın kralıdır. En azından oradan entrika çevirmek[245] ve Pirene duvarının ötesinden İspanya hayatına karışmak için bu dağlar ötesi toprakları geri almak, 1511'den beri –İspanyol fethinden beri– hiçbir Navarra kralının, hattâ daha sonra geleceğin IV. Henri'sinin bile kendini alıkoyamadığı bir eğilim olmuştur. Ancak başka bir siyaset daha mümkündü: İspanyol Navarra'yı olmazsa, bunun başka bir yerden telâfi edilmesi. Monsieur de Vendôme bu yola cesur bir şekilde girmiştir. Sardinya krallığını talep etmiş ve Roma'ya varana kadar her yerde bunun sözünü etmiştir,[246] İspanyol belgelerinde Bermejo veya Vermejo adı altında görülen (bu mektuplaşmanın gizliliği için müstear bir addır) ajanlarından biri 1562 Ocak ayında Madrid'de[247] Ruy Gómez ve Alba dükü tarafından kabul edilmiştir; bunların ikisi de Antoine de Bourbon'un sağladığı hizmetlerden ve sapkınlara karşı çok açık eğiliminden fazla memnun değillerdir. Bu "Vendôme"un ihtirası üzerinde akıl yürüten iki bakan, Vermejo'ya efendisi için Tunus krallığını öner-

[244] Konuşma daha Eylül'de başlamıştır; Limoges piskoposundan Catherine de Medicis'ye, Madrid, 24 Eylül 1561, B. N., Paris, Fr. 15875, f° 194; Chantonnay'den II. Felipe'ye, St. Cloud, 21 Kasım 1561, A. N., K 1494, B 12, no. 111; Aynı kişiler, Poissy, 28 Kasım 1561, *age.*, no. 115.

[245] G. Soranzo'dan doça, Viyana, 25 Aralık 1561, Pamplona'da Navarra kralı lehine bir komplo ortaya çıkartılmıştır. G. Turba, *a.e.*, 1, s. 195 *vd.*

[246] Morone'den Alba düküne, Roma, 2 Kasım 1561, Joseph Susta, *Die Römische Curie und das Konzil von Trient unter Pius IV*, Viyana, 1904, I, s. 259.

[247] Alba dükünden Chantonnay'e, Madrid, 18 Ocak 1562, A. N., K 1496, B. 14, no. 38.

mişler ve buranın fethi için yardım sözü vermişlerdir, fakat ajan, acaba bu krallık aslında nedir diye sormaktadır. Alba dükü "ben ona hiç kimsenin benden daha iyi bilgi veremeyeceğini söyledim, çünkü imparatorun bu krallık üzerinde niyetleri olmuştur... ve bu konuda benimle çok özel olarak konuşmuştur" diye açıklama yapmaktadır. Daha sonra Tunus krallığının şiirsel bir tasviri gelmektedir ve öylesine bir tavır alınmaktadır ki "kimse bunun cahili değildir", burası "Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e ve Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz'e gelen her tür malın" geçtiği yerdir; verimli topraklar bol miktarda buğday, zeytinyağ, yapağı, hayvan üretmektedirler; birbirlerini izleyen harika ve savunulması kolay limanlar vardır... Fakir Sardinya krallığıyla kıyaslanabilir gibi değil ve zaten Sardinya'nın kendine özgü yasaları vardır ve kral burayı yalnızca kendi yetkisine dayanarak devredemez.

Navarra kralının bu iştah açıcı öneriyi nasıl karşıladığı bilinmemektedir. Buna karşılık Catherine de Medicis'nin Bourbon'un İspanya ile müzakerelerinden endişelendiği ve aynı zamanda, 1562 Eylülü'nde Cenova'da Sardinya'nın terkine dair bir söylentinin dolaştığı bilinmektedir;[248] Figueroa ayın 9'unda "Don J. de Mendoza'nın Sardinya'nın tasarrufunu, emirleriniz üzerine Monsieur de Vendôme'a aktarmak üzere ele aldığı haberi bu kente geldi, burada buna inanılır gibi bakılmıyor" diye yazmaktadır. Müzakereler âniden kesilmiştir: Rouen surları önünde yaralanan Monsieur de Vendôme, sonradan bu yaralarından ötürü ölecektir. II. Felipe hemen "tabipler ve cerrahların sağlığı konusunda hiçbir umutları olmadığı"ndan haberdar edilmiş[249] ve tarih yerlerini boş bırakarak taziye mektuplarını önceden yazdırmıştır.

Küçük bir hikâye, fakat Fransa'nın canlı, sakinleştirici, biraz yavaş, masrafı az bir şekilde Makyavelci, kesinlikle gururlu ve protokole düşkün, sanıldığı kadar etkili olmasa da, her zaman işbaşında bir diplomasi tarafından sıkı bir gözetim altında tutulduğunu göstermektedir. Çünkü eğer Avrupa İspanya imparator-

[248] Figueroa'dan II. Felipe'ye, 9 Ekim 1562, Simancas E° 1391.
[249] Saint-Sulpice'ten Catherine de Medicis'ye, Madrid, 25 Kasım 1562, B. N., Paris, Fr. 15877, f° 386.

luğunun üzerine hiç çökmüyorsa, bunun şerefi tamamen Ruy Gómez'e veya Alba dükünün ince oyunlarına mı aittir? Acaba bunun nedeni Limoges piskoposunun yazdığı gibi, arada sırada Fransızı "gagası suyun içinde" bırakmayı bildiğinden midir? Acaba (gene Limoges piskoposu *dixit*) Felipe'nin tahtların çocuklara veya moruklara ait bir Avrupa'da, yegâne yaşı uygun hükümdar olmasından mı? Bu olgu kesindir: sıkışmış; Akdeniz kıyılarından uzakta sabitleşmiş bir Türkiye'nin karşısında, hareket serbestiyetine sahip ve en azından şimdilik Avrupa'nın rahatsız etmediği ve kaygılandırmadığı bir İspanya bulunmaktadır. İspanya bu ânı kendi lehine değerlendirmeyi bilmiştir.

İspanyol Denizciliğinin Kalkınmasına İlişkin Birkaç Rakam

16. yüzyılın deniz silahlanmasının gerçeğini rakamlarla tespit etmek güçtür. Her şeyden önce hangi tekneler hesaplamaya dâhil edilecektir? Kadırga, kalyota ve futların yanısıra, iaşe tekneleri olan koskoca bir yuvarlak gemiler yardımcı filosunu hesaba katmak gerekir, çünkü bunlar toplarla donatılmış olduklarından, gerektiğinde savaş gemileri haline gelmektedirler. 1563 yılı sonu ile 1564 yılı başında İspanyol yönetimi Biskay ve Cantabria bölgeleri balıkçılarına ait yüz kadar şalupa ve zabre'ye el koymuştur, bunlar 70 tonluk küçük tekneler olup, gönüllü kürekçiler ve toplara sahiptirler. Bu yardımcı filo Katalonya'da Alvaro de Bazan tarafından örgütlenmiştir. Geriye bunun koşul ve amaçlarını belirlemek kalmaktadır. Özellikle okyanusa yönelik küçük tonajlı tekneler, Akdeniz'deki kavgaya sadece taşıyıcı olarak karışmış gibi görünmektedir. İspanyol çevrelerinde bu küçük Okyanus yelkenlilerinin ne gibi bir değerinin olacağı –ve sonradan olduğu– anlaşılamamıştır.

Eğer sadece savaş gemileri ele alınacak olursa, şu güçlü tekneler olan kadırgaların yanısıra, daha güçsüz kadırgalar olan futaları ve kalyonları da hesaba katmak gerekir. Bu küçük tekneleri özellikle Kuzey Afrika korsanlarının kullandıkları doğrudur. Nihayet, başlıca zorluk Felipe'nin donanmasının gerçekte çeşitli filoların

birleşmesi, dört ayrı filotillanın koalisyonu olması olgusundan kaynaklanmaktadır: İspanya, Napoli, Sicilya filoları ve İspanya kullanımındaki Ceneviz kadırga grubu (özellikle G. A. Doria'nın kadırgaları). Buraya bazen Monaco, Savua, Toscana ve Malta kadırgaları da eklenmektedir. İşte muhasebeyi hiç de basitleştirmeyen bir durum.

İspanyolların silahlanmasını ölçebilmek adına, 1560 ilâ 1564 arasındaki yılların her biri için, ya Messina'da, ya da başka bir yerde, ama tercihan Messina'da toplanan kadırgaları saymaya uğraştık, bu zaten fiilen seferber edilen donanmanın sayımı demektir.

Cerbe yılı olan 1560'ta, Hıristiyan donanmasında, 47'si kadırga ve dördü kalyota olmak üzere[250] 154 savaş gemisi bulunmaktadır, bu kadırgalarla diğer savaş gemileri arasında bire üç cinsinden bir oran vermektedir. Bu 47 kadırgaya, yarımada kıyılarına çağrılmakla birlikte, sefere katılmayan İspanyol filotillası ile Malta, Toscana, Cenova ve Savua'ya ait on kadar kadırgayı ilâve etmek gerekir. Cerbe kalesine yardıma gitme söz konusu olduğunda alınan önlemler, bu ihtiyat gücünü hesaplamaya izin vermektedir. II. Felipe 8 Haziran 1560'ta,[251] toplayacağı kadırgaların hesabını yaparken bunların 64'e kadar çıkabileceklerini düşünmekteydi;[252] bu hemen hemen doğru olarak kabul edilebilecek bir rakamdır; fakat bunun içinde tabii ki Cerbe'den kaçan yirmi kadırga da yer

---

[250] C. Monchicourt, *a.e.*, s. 88.

[251] II. Felipe'den Napoli kral naibine, Toledo, 8 Haziran 1560, Simancas E° 1059, f° 69.

[252] Bir Ceneviz tahmini (*Conto che si fa delle galere che S. Mta Catcca potrà metere insieme*, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 2.2411, 1560) ilginç bir liste sağlamaktadır: İspanya kadırgaları (20), Cenova'nın (6), Prens Doria'nın Cerbe'de olanlar hariç (6), Floransa dükünün (3), Savua dükünün (2), kont Nicolera'nın (1), Portekiz kralının (4), Paolo Santa Fiore'nin (2), "delle Salve" (23). Toplam 67, 1560 tarihli bir Sicilya belgesi (Simancas E° 1125) 74 rakamını şu aşağıdaki dökümle vermektedir: Papanın kadırgaları (2), İspanya'nın (20), Prens Doria'nın (10), Cenova'nın (8), Malta şövalyelerinin (5), Floransa dükünün (7), Savua dükünün (6), Antonio Doria'nın (4), Cigala'nın (2), Cal Vitelli'nin (3), Paolo Sforza'nın (2), Napoli'nin (3), Bendinelli Sauli'nin (1), Stefano de Mari'nin (1).

almaktadır. Demek ki seferde yer alan 47 kadırgaya 44 tane daha eklemek –yani 91– ve böylece Cateau-Cambrésis'nin ertesinde İspanya'nın doğrudan veya dolaylı sahip olduğu deniz gücünü hesaplamak gerekir. Bu önemli bir miktardır, fakat Cerbe felaketi bu sayıyı 64'e düşürmüştür. Bu önemli azalma, kaybolan gemilerin çoğunun düşmanın mevcudunu artırmış olmalarından ötürü, daha da vahim hale gelmektedir. 1562'de Cezayirli Hasan Paşa'nın getirdiği on büyük kadırga Cerbe ganimetine aittir.

İtalyan tersanelerinin reaksiyonu hızlı olmuştur. Sicilya'da gemi inşası için yeni vergiler konulmuştur.[253] Napoli'de 9 Ekim'den itibaren,[254] Cerbe'de kaybedilen 6 kadırga telâfi edilmeye başlanmıştır. Yalnızca kürekçi dışında ciddi bir sorun yoktur. Aynı anda Cosimo de Medici, tıpkı Savua dükü gibi, denizcilik konusundaki gayretlerini yoğunlaştırmaktadır. Figueroa'nın Temmuz 1560'taki mektupları, II. Felipe'nin Cenova limanında kiralık kadırga bulabileceğini işaret etmektedir.[255] Gian Andrea Doria da kendi cephesinden filosunu yeniden oluşturmakta ve Ocak 1561'de Santa Flor kardinalinden iki kadırga satın almaktadır.[256]

Silahlanma her şeyden önce para demektir. Bu da II. Felipe için ona tanınan *cruzada* dışında[257] Roma'dan "para yardımı" talep etmenin fırsatıdır. Bunu Ocak 1561'de beş yıl süreyle yılda 300.000 altın duka cinsinden elde etmiştir.[258] Felipe bu miktarı yetersiz bulmuştur. Nisan 1562'de uzun müzakerelerden sonra, IV. Pius'un cömertliği sayesinde, yardım 420.000 dukaya ve beş yıl yerine on yıla çıkartılmıştır ve (İspanyol Kilise adamlarının itirazlarına rağmen) 1560'a kadar geriye teşmil edilmiştir.[259] Paolo

---

[253] L. Bianchini, *a.e.*, I, s. 54.

[254] Napoli kral naibinden krala, Simancas E° 1050, f° 137.

[255] Figueroa'dan krala yazılan mektupların özeti, 3, 5, 10, 12 Haziran 1560, Simancas E° 1389.

[256] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 12 Ocak 1561, Simancas E° 1051, f° 17.

[257] L. von Pastor, XVI, s. 256 ve dipnot. 1.

[258] *Age.*

[259] *Age*, s. 257.

Tiepolo'nun yaptığı bir hesaba göre, *subsidio* ve *cruzado* Felipe'ye 1563'te 750.000 duka getirmiş olmalıdır; bunun içine Roma'nın izniyle İspanya içinde ve dışında elde edilen diğer gelirler dâhil değildir: bu ek gelirler 1565 tarihli bir Roma muhtırasına göre yılda 1.970.000 dukaya yükselmektedir.[260]

Para sorunu çözüldükten sonra, geriye teknik sorun kalmaktaydı. Oysa II. Felipe –Provence'takiler bir yana– Batı'nın tüm tersanelerine ve işgücüne sahipti. Fakat en azından 1561 yılında bu işe gereken özeni gösteremedi. İspanya kilisesinin parası hemen kullanılabilir nitelikte değildi ya da bu para İspanyol bütçesinin muazzam deliklerini kapamada kullanıldı ve özellikle de kral ve danışmanları İtalya "kodamanları" tarafından girişilen yeniden silahlanma hareketinin masraflarını üstlenmek istemediler. Silahlanılıyordu ve bu tabii Hıristiyanlığın iyiliği ve himayesi içindi. Artık "kodamanlar"ın da İspanya kadar çaba harcamaları ve kendilerinden bir şeyler vermeleri doğruydu. Böylece Mart 1561'de[261] İspanyol hükümeti Kuzey Afrika korsanlarına karşı Portekiz kadırgalarının yardımını talep etmiştir ve 1 Nisan'da la Favara markisini bütün İtalyan bağımlı devletlerinin kadırgalarının toplanması konusunda müzakere için gönderdiğinde, kadırgaları *a sueldo* almak istemediğini belirtmeye özen göstermiştir. Piombino senyöründen, Cenova Cumhuriyeti'nden, Savua dükünden, Mantova dük ve düşesinden, Floransa dükünden, kendisinde çok az kadırga kaldığı ve krallığında yapılanların henüz kullanılabilir durumda olmadıkları gerekçesiyle, cömertlik yapmalarını isteyecektir.[262] İspanya'daki Ceneviz elçisinin bir mektubu *a sueldo* kadırga sunanlardan yalnızca Marco Centurione'nin dört veya beş kadırgasının 1562 yılı için kiralandığını belirtmektedir.[263] Ancak en büyük kadırga kiralayıcısı olan G. A. Doria, gemilerinin teç-

---

[260] *Age.*

[261] Tiepolo'dan doça, Toledo, 26 Mart 1561, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 305.

[262] Favara markisi Fernando de Sylva'nın talimatı..., 1 Nisan 1561, Simancas E° 1126.

[263] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Toledo, 27 Nisan 1561, A. d. S., Cenova, L. M. Spagna, 22411.

hizatını tamamlaması için ona borçlu bulunan 130.000 kurondan 100.000'inin ekim fuarında ödenmesi emrini almıştır.[264] Eğer yeni kadırgaların suya indirilmesi ve teçhizatlarının tamamlanmasındaki yavaşlık ve sonra haziranda yedi Sicilya kadırgasının Turgut'a kaptırıldığı[265] düşünülecek olursa, İspanyol donanmasının 1561'de, önceki yılın kayıplarını kapatamadığı sonucuna varılabilir. Melfi prensi sonbahar seferi için ancak elli beş kadırga toplayabilmiştir.[266]

İspanya'da büyük bir çaba ancak 1561'in sonunda harekete geçebilmiştir. Bu çaba Barcelona tersanesinin faaliyete geçirilmesine kadar sürecektir. Zaten komşular da bu faaliyetlerden yeteri kadar endişelenmişlerdir; Catherine de Medicis, Mr Dozances'ı, damadının huzuruna, muhtemel yanlış anlamaları telafi etme göreviyle göndermiştir.[267] Bu aralıkta olmuştur. Gene o kış Joyeuse dükü, kralın özel emriyle İspanyol sınırına birlik kaydırmıştır. Ancak, bu sınırda tehlike olduğunu sanmıyorum, diye yazmaktadır. Doğru olan, "İspanya kralının iki aydan beri Barcelona'da iki kadırga ile diğer deniz gemilerini bitirmek üzere insanları hızla çalıştırttığı ve büyük miktarda peksimet imal ettirdiğidir. Burada herkesin söylediği üzere, bu işler yazın Cezayir'e gitmek için yapılmalıdır ve Sir, gerçek odur ki, İspanyolların hepsi İspanya kralının Cezayir ile savaşmasını çok istemektedir. Cezayir bugün İspanyolları boyunduruk altında tutmakta ve denizde ancak büyük riskler alarak ticaret yapabilmektedirler".[268] Bir ay sonra, 17 Ocak 1562'de Limoges piskoposu da kadırgalar hakkında benzeri ayrıntıları vermektedir "bunlar her yerde hızla inşa edilmekte ve

---

[264] Tiepolo'dan doça, 26 Nisan 1561, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 310.

[265] Medina Celi dükünden Napoli kral naibine, 30 Haziran 1561, Simancas E° 1051, f° 100, nüsha.

[266] Limoges piskoposundan krala, Madrid, 5 Eylül 1561, B. N., Paris, Fr. 16103, f° 44 *vd.* nüsha ve aynı kişiler, 12 Ağustos 1561 tarihli mektup.

[267] *Los puntos en que han hablado a S. M. Mos Dosance y el embax^or Limoges*, Madrid, 10 Aralık 1561, A. N., K 1495, B. 13, no. 96.

[268] Joyeuse'ten krala, Narbonne, 28 Aralık 1561, B. N. Paris, Fr. 15875, f° 460.

Katalonya ile komşu krallıklarda, bunların ihtiyacı için 4.000 ayak çam yeniden kesilmiştir, Cenova'dan ve bizim Provence'tan birkaç usta ve işçilerin geldiği Napoli ve Sicilya'da yapılanlar hariç".[269]

Fakat inşaat yavaştır; kesilen ağaçlar ancak kuruduktan sonra kullanılabilmektedir, böylece bu faaliyetin sonuçları hemen ortaya çıkmamaktadır. Ve bu yıl da böyle olmuştur. II. Felipe Batı Akdeniz'in tüm donanmasını kendi hesabına seferber etmeyi istememiştir. 14 Haziran 1562 tarihli resmî bir belge, komutanlığın emrine verilebilecek 56 kadırgadan fazlasını öngörmemektedir, bunlardan 32'si D. Juan de Mendoza'nın ve 24'ü de Doria'nın emrine girecektir.[270] Ancak dökümün ayrıntısı, konvoyun içinde ne Sicilya kadırgalarının, ne papa, Toscana, Cenova'ninkilerinin, ne de Monaco dükü veya Piombino senyörü gibi özel kişilerin kadırgalarının yer aldığını gösterir. Bu kullanılmayan kadırgaların sayısını kesin olarak belirlemek güçtür: daha önceki dökümleri göz önüne alarak, 20 ilâ 30 arasında bir rakam düşünülebilir. Demek ki İspanyolların Akdeniz'deki genel donanımları 80-90 kadar kadırgayı kapsamaktadır; Cerbe felaketi, eğer öyleyse, ancak kapatılabilmiştir. Bunun üzerine Herradura felaketi meydana gelmiştir: 25 kadırga kaybedilince, İspanyol donanması uzun zamandan beri tahmin edemeyeceği bir seviyeye inmiş, bir yılın bütün çabaları bir anda harap olmuştur.

Büyük belaların büyük çareleri olur. 12 Aralık 1562'de II. Felipe Kastilya Cortès'ini Madrid'de toplamıştır. Cortès'in açılışında okunan "*proposicion*" –Cesareo F. Duno, bugün olsaydı Taht Söylevi denirdi diye kaydediyor– büyük bir donanma inşa etmenin

---

[269] Limoges piskoposunun muhtıraları, 27 Ocak 1562, B. N., Paris, Fr. 16103, f° 144 v°, nüsha.

[270] II. Felipe'den Napoli kral naibine, 14 Haziran 1562, Simancas E° 1052, f° 96. Filotillaların oluşumu şöyledir: a) D. J. de Mendoza filotillası, 12 İspanya kadırgası (bunların dört tanesi Sevilla *prior* ve *consul*lerinin emrinde olmak üzere ayrılmışlardır); 6 Napoli'nin; 6 Antonia Doria'nın; 4 kont Federico Borromeo'nun; 2 Estefano Doria'nın; 2 Bendineli Sauli'nin kadırgası; b) Gian Andrea Doria filotillası, 12 tanesi yeni *asiento*ya uygun olarak G. A. Doria'nın; 4 Malta şövalyelerinin; 4 Marco Centurione'nin; 2 Terranova dükünün; 2 Cigala'nın kadırgası.

Akdeniz'e olduğu kadar, okyanusla da ilgili nedenlerini gözler önüne sermekteydi:[271] Sonuç tahmin edileceği üzere yeni vergi düzenlemeleri oldu.

Bu tedbirler gelecek içindi. 1563'te deniz silahlanması İspanyol donanmasının boşluklarını ancak kısmen doldurabildi. Güzel mevsim gelince Felipe bir kez daha İtalya'daki müttefikleri Savua dükü, Cenova Cumhuriyeti, Floransa düküne çağrıda bulundu. 8 Mart'ta 70 kadırga toplayabileceğini[272] ve 1562'de olduğu gibi bunun yarısını İspanya'nın, yarısını da İtalya'nın sağlayacağını düşünmekteydi. Bütün planlar Oran kuşatmasıyla altüst olmuştur. Ve kuşatma altındakileri kurtarmak üzere güç bela otuz dört kadırga gönderebilmiştir. Gerçekte dış bir harekât için seferber edilebilecek kadırga sayısıyla, filonun fiilî mevcudu arasında her zaman oldukça büyük bir pay vardır, çünkü bir miktar tekne sahillerin muhafazası için ayrılmaktadır.

Kral çabalarının ödülünü ancak 1564'te alabilmiştir. Eylülde Don García de Toledo, İspanya ile Afrika kıyıları arasında 90-102 kadırga toplamıştır (çağdaşlar tarafından verilen uç rakamlar olarak), ilk rakama baktığımızda bile sıçrama önemlidir, İspanyol donanmasının yeni komutanının, Türkler hakkındaki aldığı haberlere güvenerek, cesurane bir şekilde tüm kadırgaları tek bir noktada, denizin batısında, arkasında yedek askerler veya sahil muhafaza bırakmaksızın toplamaya karar verdiği doğrudur. Acaba Sampiero Corso'nun batıya doğru atılmış bu armadanın geride bıraktığı boşlukta çıkartma yapması bir rastlantı mıdır? Kralın olsun veya olmasın, tüm katkılara da çağrıda bulunduğu aynı şekilde doğrudur: Velez filosu İspanya kralının filosu olmayıp, Fransa hariç bütün Batı Hıristiyanlığının filosudur. Bu filonun içinde, diğerlerinin arasında Savua dükünün 10, Floransa dükünün 7, Portekiz kralının 8 kadırgası görülmektedir.[273] Bunlara bir de ki-

[271] C. Duro, II, *a.e.*, s. 49.

[272] II. Felipe'den Savua ve Floransa düklerine, S. Lorenzo, 8 Mart 1563, Simancas E° 1392.

[273] C. Duro, *a.e.*, III, s. 67.

ralık tekneleri, yani II. Felipe'ninkilere refakat eden otuz kadar yelkenliyi eklemek gerekir.

Ancak yeni tekneler şantiyelerden indirilmiştir. Ocakta hizmette 4, denize indirilmiş ama teçhiz edilecek 2, tersanede bitirilmiş 2, inşa halinde 4 kadırgadan oluşan Napoli filotillası,[274] haziranda hizmette 11,[275] kürekçisi eksik bir,[276] denize indirilmiş 4, ve inşa halinde 4 olmak üzere, 11'i hizmette 20 gemiden oluşmaktaydı. Yavaş hazırlıklardan sonraki gelişme hızlı olmuşa benzemektedir. 1564 yılının sonunda, İspanyol tersaneleri tam kapasite çalışmaktadır. Barcelona'daki eski Katalonya kral naibi D. García'nın çok özel hizmetinden yararlanmaktadır ve ilk sonuçları cesaret vericidir: Kayıplara rağmen, 1559 mevcutlarına ulaşılmakla kalınmamış, bunlar aşılmıştır da.

Don García de Toledo

Acaba bu kurtuluş tepkisi, bilinçli bir siyasetin ürünü müydü ve II. Felipe tarafından Akdeniz'deki çıkar ve hedeflerinin iyice görülmesiyle mi yürütülmüştü? Belki de yalnızca var olan tehlike, Cerbe ve bir dizi talihsiz rastlantı II. Felipe'yi düşünmediği bir çabanın içine sürüklemiştir. 1561-1564 yıllarının küçük savaşlarına uyum sağlamaya ve uzunca bir süre için daha çok ve büyük tehlikelerle büyük harcamalara bulaşmamaya istekliymiş gibi görünmektedir. Onda gerçek bir Haçlı siyasetini besleyebilecek ne fikirler ne de ihtiraslar vardır. Ufku, doğuya doğru Sicilya ve Napoli kıyılarından öteye geçememektedir. Hattâ 1564'te, Maximilian imparator seçildikten sonra, İstanbul'da, Ferdinando'nun ölümünden sonra gündeme gelen, 1562 akeşkesinin uzatılması için müzakerelere girişince, II. Felipe'nin 1558'de olduğu gibi müzakerelere sızmayı denemiş olması da mümkündür. Hammer bu konuda, Viyana'da muhafaza edilen belgeler arasında İstanbul'daki imparatorluk aja-

[274] Sancho de Leyva'dan II. Felipe'ye, Napoli, 13 Ocak 1564, Simancas E° 1053, f° 8.
[275] Napoli kral naibinden krala, 15 Haziran 1564, Simancas E° 1053 f° 60.
[276] 29 Haziran 1564, *age.*, f° 73.

nı –*internuncio*– Albert Wyss'in 22 Aralık 1564 tarihli bir raporunu zikretmektedir.[277]

Demek ki Don García de Toledo'nun arkasında kararlı bir siyaset, birkaç yıl içinde Avusturyalı Don Juan'ın zaferini yaratmasa bile, en azından bunu mümkün kılacak koşulların hiçbiri yoktur. Belki Don Juan'ın gençlik ve karakterinden kaynaklanan risk alabilme yetisi de onda bulunmamaktadır. 1564'te D. García damla hastalığı ve romatizmadan tükenmiş yaşlı bir adamdır. Fakat İspanyol donanmasını belli bir noktaya ulaştırmayı o başarmış, bu donanmayı etkili ve güçlü bir araç haline o getirmiştir.

D. Pietro de Toledo'nun –krallığı sıkı bir şekilde yöneten ve başkentini güzelleştirmeye büyük ölçüde katkıda bulunan şu harika Napoli kral naibi– oğlu olan Don García, babasından ihtişam ve faaliyete sokulacak araçların büyüklüğünü almıştır. Ağabeyinin 1530'da ölümü üzerine Villafranca markisi olarak, kendisine ait iki kadırga ile Doria'nın komutası altında işe başlamıştır. 21 yaşındayken Napoli filotillası komutanlığına atanmıştır, bu babasıyla ilgili bir lütuftur ama onun erkenden ağır yüklerin altına girmesine yol açmıştır. Tunus, Cezayir, Safakes, Kelibya ve Mehdiye, Yunanistan, Nice, Siena savaşı, Korsika'da onu işbaşında görüyoruz. Sağlık nedenleriyle –hiç değilse o bunu ileri sürüyordu– 25 Nisan 1558'de görevinden ayrılmış ve Katolanya ve Roussillion genel kaptanı ve kral naibi olarak atanmıştır. 1560 tehlikesinden sonra o hâlâ buradayken, donanmayı ve Sicilya krallığını ona verilmesi düşünülmüş ve 10 Şubat 1564'te[278] *Capitan General de la mar* olarak atanmıştır. Aynı yılın 7 Ekimi'nde[279] talebi üzerine ve Peñon zaferi karşılığında Sicilya kral naibi olarak atanmıştır. Böylece komutası altındaki donanmaya, tersane ve mühimmat deposu haline çevirmek istediği adayı bağlamış olmaktaydı.

Bu çizgilerden ileri görüşlü bir adamın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığı hizmetlerin değerini biliyordu (*peleo por su*

[277] J. von Hammer, *a.e.*, VI, s. 118.
[278] C. Duro, *a.e.*, III, s. 61, dipnot 2 ve s. 62 dipnot 1.
[279] *Age.*, s. 64, dipnot 3.

servicio, kralın hizmetinde savaşıyorum diye yazıyordu)[280] ve bu iyi hizmet etme duygusu ona taleplerini belirleme ve yüksek sesle konuşma cesareti vermekteydi. 17 Ağustos 1564'te faal olarak komutanlığa başladığında, Malaga'dan Eraso'ya "donanmayı ne durumda bulduğumu ne anlatmak ne de hayal etmek mümkündü" diye yazmaktaydı. Gene aynı sıralar krala yazdığı bir mektupta "donanmanın şimdiki durumunda eğer görevimi iyi yapmam ve maliyesini iyi korumam isteniyorsa, Majestelerinin donanmasına karşı sert olmamın mutlaka zorunlu olduğunu bilmesi gerekir. Fazla sevilmemekle çok az şey kazandığımı biliyorum, fakat yetki alanıma giren konulardaki yolsuzluklara ve kötü yönetime göz yumamadığımı itiraf ediyorum" diye yazmaktaydı.[281]

Dürüst ve talepkâr,[282] öngörülü, düzenli; mektuplarında Don García böyle görünmektedir. Fakat aynı zamanda bilinçli, ince bir gözlemci ve manevracıdır da. II. Felipe'ye 14 Aralık 1564'te[283] Gaete'dan yazdığı mektupta, İspanya ile Papalık ilişkileri sorununu akıllıca ortaya koymaktaydı. Sorunları karmaşık hale getiren IV. Pius, onun karşısında bir kez daha İspanyollardan II. Felipe'nin kendi nezdine yolladığı kişilerden, Luna ve Varga kontlarından, kralın Ruhani Meclise ilişkin tutumundan yakınmıştır. Papa, uzun zamandan beri yaptığı katkıların nihayet sonucunu görmekten mutlu olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. D. García bunun üzerine teknik düzleme geçmiştir: Bir donanma bir günde kurulmaz, önceki yılların kesintisiz çalışmaları ile bu yılın büyük toplanmaları bunları günışığına çıkartabilmiştir. Fakat papa ikna olmamıştır; Cezayir'e karşı bir seferden başka bir şeyin sözünü etmemektedir; Peñon de Velez, Cezayir ile karşılaştırıldığında nedir ki? İşte II. Felipe'den zikrettiğimiz cümleye bu tavır anlam

[280] D. G. de Toledo'dan Eraso'ya, Malaga, 17 Ağustos 1564, *CODOIN*, XXVII, s. 452, zikr. C. Duro, III, s. 65-66.
[281] 22 Ağustos 1564, zikr. C. Duro, *a.e.*, III, s. 66.
[282] Napoli kadırgaları için böyledir, G. de Toledo'dan Napoli kral naibine, 23 Ocak 1565, Simancas E° 1054, f° 52.
[283] D. G. de Toledo'dan II. Felipe'ye, Gaëte, 14 Aralık 1564, *CODOIN*, CI, s. 93-105.

vermektedir: *El Papa esta a la mira*, papa bizi gözaltında tutuyor. Papa İspanya'yı gözlemekte ve bakışında iyi niyetli bir yan bulunmamaktadır.

3. Malta, Güç Denemesi (18 Mayıs-8 Eylül 1564)

Basit bir edebiyata kurban gitmeksizin, Malta olayının, yani Türk donanmasının Mayıs 1565'te Malta'ya âniden gelişinin Avrupa'da bir fırtına etkisi yaptığını söylemek isteriz. Fakat bu fırtına –sonuçları itibarıyla yüzyılın en büyük olaylarından biri–, sorumlu yönetimleri ancak yarı yarıya şaşırtmıştır. Padişah, söylentisi Avrupa'ya ulaşmaksızın bu muazzam savaş makinesini nasıl donatabilmiştir? Türkiye ile ilgili meselelerden her zaman çok iyi haber alınan Viyana'da, 1564 sonlarında Maximilian Venedik elçisine, büyük bir donanmanın İstanbul'dan *a tempo nuova* çıkacağını söylemekteydi. Felipe silahlanıyordu, fakat Kıbrıs tarafında bir tehlike yok muydu?[284] Tahmin oyunu başlamıştı bile.

Gafil Avlanıldı mı?

Ocak başında, D. García Napoli'den krala,[285] Korsika olayının nisandan önce, yani Türklerin gelişinden önce bitirilmesinin esas olduğunu yazıyordu. Doğuda, erkenden çok ciddi olacağının anlaşıldığı bir saldırıya karşı direnebilmek için batıda serbest olmak gerekiyordu. 20 Ocak'ta Petremol, Catherine de Medicis'ye İstanbul'dan, Türk donanmasının kuşkusuz Malta'ya gideceğini, fakat bu konuda daha fazla şey bilmeden kendine söyleneni tekrarladığını yazıyordu.[286] Bir Türk saldırısının düşünüldüğü her seferinde, akla doğal olarak Malta geliyordu. Ocak ayının sonunda D. García de Toledo Malta'ya ve La Goulette'e gitmeyi düşünmekteydi, bu iki yer Sicilya ile birlikte ciddi bir tehdit altında kalacak kadar ge-

[284] Leonardo Contarini'den doça, Venedik, 29 Aralık 1564, G. Turba, *a.e.*, I, 3, s. 289.
[285] D. G. de Toledo'dan krala, Napoli, 7 Ocak 1565 *CODOIN* XXVII, s. 558.
[286] E. Charrière, *a.e.*, II, s. 774-776.

niştiler, Türklerin zorunlu olarak hedefleyecekleri, Hıristiyanlığın iki kalesini meydana getirmekteydiler.

Tüm kış boyunca ve sonra ilkbaharda korkutucu söylentiler birbirlerini izlemiştir. 10 Şubat tarihli haberlere göre[287] Türk tersanesinde *a furia* çalışılmaktadır; Nisan ortasında herhalde 140 kadırga, 10 mavna, 20 yuvarlak gemi ve 15 karamürsel bitirilmiş olacaktır... Bu tehlikelerin karşısında, Alvaro de Bazan'ın İspanya kadırgalarıyla, ağzında gemi batırarak Río Tetuán'ı kapatmayı başarmış olması fazla bir önem taşımıyordu;[288] veya korsanların Malaga'dan yola çıkan üç tekneyi ele geçirdikten sonra, âdet olduğu üzere Falcon burnunda gemi satmayı teklif etmelerine önem verilmiyordu.[289] Sansasyonel Bayonne görüşmesi bile dikkatleri dağıtmaya yeterli olamamıştı[290] ve silahlanmalar (Barcelona'da suya indirilen sekiz kadırga gövdesi ve Malaga'da üç kalyota)[291] insanları rahatlatamamıştı. Çünkü endişe verici yaşanan an, gelecek donanmanın her gün teyid edilen gücünün kesinliğidir ve üstelik bu donanma, Akdeniz'in Doğu ve Batı'sındaki korsan teknelerinin de katılımlarıyla, daha da güçlenmektedir. Haedo'nun dediği gibi, Cezayir'de Hasan Paşa'nın, 1564 kışından beri Malta seferinden haberdar edilmiş olması mümkündür. Bütün dinleme merkezleri, İstanbul'dakiler gibi daha yakın olan Korfu ve Raguza'dakiler de uyum içindeydiler. 8 Nisan tarihli ve Raguza kaynaklı bir haber, Piyale Paşa'nın ilk yirmi kadırgasının 20 Mart'ta Boğazlardan çıktığını bildirmekte[292] ve halk arasındaki söylentinin seferin

---

[287] İstanbul, 10 Şubat 1565, Simancas E° 1054, f° 64.

[288] Alvaro de Bazan'dan II. Felipe'ye, Oran, 10 Mart 1565, Simancas E° 486, bkz. E. Cat, *Mission bibliographique en Espagne*, 1891, s. 122-126.

[289] Rodrigo Portillo'dan krala, Mers el Kebir, 13 Mart 1565, Simancas E° 485.

[290] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 14 Mart 1565, Simancas E° 1054, f° 70.

[291] Francavila'dan S. M.'ye, Barcelona, 19 Mart 1565, Simancas E° 332, II. Felipe'den Malaga *proveedore*lerine, Madrid, 30 Mart 1565, Simancas E° 145.

[292] İstanbul, 20 Mart, Korfu, 29 Mart, Raguza, 8 Nisan 1565, Simancas E° 1054, f° 71, Jurien de la Gravière, ayın 22'si demektedir, *a.e.*, I, s. 169.

hedefinin Malta olduğunu belirttiğini ama konu hakkında kesin herhangi bir şey söylemenin mümkün olmadığını eklemekteydi.[293]

İspanyol yönetimi kendi hesabına, La Goulette'e yönelik bir saldırıdan korkuyordu[294] ve 22 Mart'ta İspanya'dan, bir kısmı Korsika'ya, bir kısmı da kadırga piyadesine yönelik olmak üzere dört bin piyade devşirmek için tedbir almıştı. II. Felipe etrafına uyarılar saçıyordu: 7 Nisan'da Sevilla Priorlar ve Konsüllerine[295] "Türkler bu yıl geçmiş yıllardakilerden daha fazla kadırgayla gelecekler" diye yazıyor ve Alvaro de Bazan'a verdiği emirlerden onları haberdar ediyordu: Korsika'ya yönelik İspanyol birliklerini yüklemek üzere Cartagena'ya gitmek, daha sonra Mallorca'ya dönerek, korsanlara karşı sahil koruma görevine devam etmek. 8 Nisan'da Napoli'de kral naibi, tehdit edici büyük tehlike karşısında, on veya on iki bin adam devşireceğini ve bunları Apulia'ya bizzat götüreceğini düşünmekteydi.[296] Fakat Türklerin Floransa dükünün yardımıyla Piombino'ya karşı giriştikleri bir sefere dair anlatılanlara ise inanıyordu.[297]

Alışılagelmiş farklarla birlikte batıda Türk donanmasının menzilleri öğrenilmeye başlanmıştır. 17 Nisan'da kırk kadırga Eğriboz boğazındadır; ayın 19'unda bunlara otuz tane daha katılmıştır; donanmanın geriye kalanı, yani yüz elli kadar tekne

---

[293] 6 Nisan'da Madrid'de Toscana elçisi Garces II. Felipe'ye Floransa'dan elde edilen Doğu haberlerini vermekteydi: bunlar donanmanın amacına değil de gücüne dairdir. Garces'ten Floransa düküne, Madrid, 6 Nisan 1565, A. d. S. Floransa, Mediceo, 1897, f° 88. Aynı şekilde Petremol'ün Du Ferrier'ye mektubunda, 7 Nisan 1565, E. Charrière (*a.e.*, II, s. 783-785) donanmanın büyük kısmının ayın 30'unda İstanbul'dan ayrıldığını işaret etmekte, fakat Malta'ya mı, yoksa La Goulette'e mi yöneldiğini bilmemektedir. Bu 30 Mart tarihi İstanbul kaynaklı bir haberde de verilmiştir, 8 Nisan 1565, Simancas E° 1054, f° 85.

[294] II. Felipe'den Cartagena Dean'ına (Alberto Clavijo, Malaga *proveedor*u) Madrid, 22 Mart 1565, Simancas E° 145.

[295] Aranjuez, 7 Nisan 1565, Simancas E° 145.

[296] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 8 Nisan 1565, Simancas E° 1054, f° 80.

[297] Aynı kişiler, Napoli, 8 Nisan 1565, *age.*, f° 81.

Sakız'da bulunmaktadır.[298] Demek ki teknelere yarımadaya ulaşmak için iki hafta gerekmiştir (bazı unsurlar için daha da fazla bir süre). Bu yol boyunca iaşelerini tamamlamışlar (özellikle peksimet) ve birliklerini üslenmişlerdir. Turgut donanmanın denize erken açılması konusunda ısrar etmiş ve II. Felipe'nin donanmasının toplanmasını önlemek için elli kadırga istemiştir. Korfu'da, donanmanın Malta'ya gittiği söylentisi dolaşmaktadır, fakat haber kaynağı ihtiyatı elden bırakmamaktadır: "Hazırlıklara bakılacak olursa, La Goulette üzerine gittiğine kesin gözüyle bakılabilir" diye yazmaktadır.[299] Mayısta donanma Navarin'e varmıştır;[300] 18'inde ise Malta'dadır.[301]

Türk donanması bir kez daha bütün hızıyla yol almış ve sürprizle çabukluğun avantajını kendi lehine kullanmıştır. 17'sinde Carlos de Aragona Siraküza'dan özel ulak ile Don García de Toledo'ya aceleyle kısa bir haber yollamıştır: "Sabahın birinde Casibile'deki nöbetçiler otuz atış yaptılar, eğer bir daha aynısını yaparlarsa, bu endişelendiğimiz gibi Türk donanması olacaktır".[302] Haber kısa bir süre sonra teyid edilmiştir: 17'sinde Türk donanması Passero burnu açıklarında "keşfedilmiştir" ve Napoli kral naibi 22'sinde, D. García tarafından verilen ayrıntılı haberlere ekli olan bir mektupla kralı haberdar etmiştir.[303] Krallık kesin haberleri 6 Haziran'da alabilmiştir.[304]

Tehlike konusunda uyarılmış olmalarına rağmen, savunma sorumluları, İspanyollar ve üstad-ı âzâm, olayın hızı karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdir, özellikle de harcama yapmakta ve Malta adasında gerekli yıkımları gerçekleştirmekte tereddüt eden üstad-ı âzâm. Yiyeceklerin ve takviye güçlerinin sevkiyatında ge-

---

[298] *Age.*, fº 94, Korfu'dan haber, 30 Nisan 1565.
[299] *Age.*
[300] J. B. E. Jurien de la Gravière, *a.e.*, I, s. 172.
[301] *Age.*
[302] Simancas E° 1125.
[303] Simancas E° 1054, f° 106.
[304] Recidiba a VI de Junio, bir önceki dipnottaki belgenin üzerinde yer alan not.

cikmeler vardır ve limanda tutulan Malta şövalye tarikatına ait mükemmel durumda beş kadırga, Hıristiyan donanmasına hiçbir yardımda bulunmamıştır.[305]

Şövalyelerin Direnmesi

Fakat üstad-ı âzâm Jean de la Valette Parisot ve şövalyeleri kendilerini, hayranlık verici şekilde savunmuşlardır. Cesaret her şeyi kurtarmıştır.

18 Mayıs'ta adanın önüne gelen Türk donanması hemen, Malta'nın Marsa Muset ve Vieille-Ville'den sonra –burası La Valette'e liman görevi yapacaktır– en iyi ikinci demirleme alanı olan güneydoğu kıyısındaki geniş Marsa Sciraco koyunu kullanmaya başlamıştır. Donanma 18'i 19'a bağlayan gecede 3.000 asker çıkartmış, ertesi gün de 20.000 askeri karaya indirmiştir. Boğazına kadar dolan ada çok fazla bir zorluk olmadan işgal edilmiştir. Şövalyelerin elinde yalnızca Marsa Muset (Marsamuscetto) girişine, Eski Kent'e –Borgo, geniş bir müstahkem mevkii– ve St. Michel ile St. Angelo kalelerine hükmeden küçük St. Elmo kalesi kalmıştır. Denizcilikten kaynaklanan nedenlerden ötürü, Türkler 24 Mayıs'ta kuşatmaya bu kalelerin en az güçlüsü olan St. Elmo'dan başlamışlardır, daha sonra kalenin girişine hükmettiği limanı ele geçirmeyi umuyorlardı. 31 Mayıs'ta top atışı başlamıştır, ama kale ancak 23 Haziran'da çok şiddetli bir bombardımandan sonra ele geçirilebilmiştir. Kaledekilerin hiçbiri kurtulamamıştır. Fakat bu inatçı savunma Malta'yı kurtarmıştır. Bu savunma ile saldırıyı püskürtmek ve Borgo ile St. Michel'de öngörülen inşaatları şövalyelerin mimarı M. Evangelista'nın tamamlaması fırsatı sağlanmıştır. Bu savunma aynı zamanda İspanyollara gecikmelerini telâfi etme olanağını da vermiştir. Sicilya kadırgaları komutanı Juan de Cordona'nın, St. Elmo'nun düşmesinden önce Malta'ya yardıma gidebilmesini yalnızca tesadüfi koşullar engelleyebilmiştir. Bu 600 kişilik birlik gene tesadüfi koşullarda, 30 Haziran'da çıkartma yapmış ve Eski Kent'e (*Città Vecchia*) ulaşabilmiştir; bu

[305] C. Dubo, *a.e.*, III, s. 76 *vd.*

da ne denizin, ne de karanın Türkler tarafından iyi korunmadığının kanıtıdır.

Türkler St. Elmo'yu alınca, çabalarını karadan ve denizden, önemli ama kısmen kötü inşa edilmiş St. Michel kalesine yöneltmişlerdir. Top atışları, saldırılar, mayınlar, kayıklarla saldırılar, hiçbiri ihmal edilmemiş, fakat hiçbiri de savunmanın nihai olarak üstesinden gelememiştir. Âdeta mucizevi olan kurtuluş 7 Ağustos'ta üstad-ı âzâmın bizzat müdahalesi ve Eski Kent süvarilerinin bir huruç hareketiyle gerçekleştirilmiştir. Türklerin arkasına geçen süvariler, saflar arasında paniğe yol açmışlardır. Bir ay sonra, 7 Eylül'de Türk ordusu hiçbir ilerleme kaydedememiştir. Saflarında yinelenen saldırılar ve salgınlar, hattâ açlığın da etkisiyle seyrelmeler meydana gelmiştir. İstanbul'dan asker ve yiyecek takviyesi gelmemektedir. Aslında kuşatanlar da, kuşatılanlar da güçlerinin tükenmesi noktasına gelmişlerdir, işte bu sırada Don García de Toledo müdahale etmiştir.

Malta'nın Kurtarılması

Tarihçiler D. García'nın yavaşlığını eleştirmişlerdir, ama içinde bulunduğu koşulları mantıklı bir şekilde tartabilmişler midir? Malta'yı kaybetmek Hıristiyanlık için tam bir felaket olurdu.[306] Fakat daha yeni kurulmuş olan İspanyol donanmasını kaybetmek, telâfisi mümkün olmayan bir tehlikenin karşısında çırılçıplak kalmak olurdu.[307] Öte yandan Doğu Akdeniz ile Batı Akdeniz arasındaki bu savaşta, Doğu kısmı, Batı'ya oranla seyrüsefere daha uygundur; ve İspanyol donanmasının toplanması sırasında Lion körfezi, adalarla dolu Ege'den çok daha başka zorlukta bir engel çıkartmaktadır. Bir toplanmanın hızlı olmasının engelleri arasında yalnızca mekân yer almamakta, aynı zamanda hepsi birden korsan tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Batı Akdeniz'in tüm noktalarının iaşe, asayiş ve taşıma sorunları bulunmaktadır. Cenova'ya, Livorno'ya, Civitavecchia'ya, Napoli'ye yiyecek, para,

[306] P. Herre, *a.e.*, s. 53, H. Kretschmayr, *a.e.*, III, s. 48.
[307] J. B. E. Jurien de la Gravière, *a.e.*, II, s. 140.

asker taşımak gerekmektedir. Nihayet isyanın yakmaya ve alan kazanmaya devam ettiği Korsika vardır.

Alvaro de Bazan komutasındaki İspanya filotillasının yolculuğuna bakarak bu zorluklar hakkında hüküm verilsin.[308] Mayıs başında bu filotilla Malaga'dadır; buradan Oran'a götürmek üzere top ve mühimmat yükler. Oran'dan Cartagena'ya geri döner, on dokuz kadırgası ve iki nave'sine 1.500 asker bindirir ve Mers-el Kebir'e götürür. Ancak ayın 27'sinde Barcelona'ya;[309] 6 Temmuz'da Cenova'ya; 21'inde Napoli'ye varabilir ve bu limanların her birindeki küçük ödevler onu alıkoyar. Binlerce aynı türden hareketi, birliklerin seferber edilmesini, forsa konvoylarını, navelerin navlun taşımalarını, para göndermelerini hayal edelim. Bütün bunlar zaman istemektedir. Peñon filosunu toplamak için 1564'te ağustos-eylül ayını beklemeyle geçirmek gerekmiştir. Bu sefer de gemilerin toplanması daha çabuk gerçekleşememiştir. 25 Haziran, St. Elmo'nun düşmesinden iki gün sonra, Don García'nın elinde yalnızca yirmi beş kadırga bulunuyordu. Bu koşullarda beklemekle iyi mi, yoksa kötü mü etmiştir? Gücünü küçük gruplar halinde riske atmayarak iyi mi etmiştir?

Teknelerin hemen hepsi buraya vardıklarında, ağustos başında Messina'da,[310] onların nasıl kullanılmaları gerektiğini tartışmak üzere bir savaş meclisi toplanmıştır. Cüretliler, güçlendirilmiş altmış kadırga ile asker takviyesi gönderilmesini, temkinliler ve uzmanlar –bunlara "pratik denizciler" denilmektedir– Siraküza'ya giderek olayların beklenmesini tavsiye etmektedirler... On gün sonra G. A. Doria'nın gelmesiyle D. García nihayet tüm kadırgaları emri altında toplamış olmaktadır. Bu durumda kimsenin fikrini almadan âniden, güçlendirilmiş kadırgalarıyla adaya birlik çıkartmaya karar vermiştir. Ayın 26'sında yardım filosu Sicilya'dan ayrılmıştır. Kötü hava onun adanın batı ucunda Favignana'ya ka-

[308] Mayısta Alvaro de Bazan emri altında on dokuz kadırgaya sahiptir, Tello'dan II. Felipe'ye, Sevilla, 29 Mayıs 1565, Simancas E° 145, f° 284. Daha sonra filotillası büyüyecektir, Napoli'ye 42 kadırgayla varacaktır.
[309] J. B. E. Jurien de la Gravière, *a.e.*, II, s. 167.
[310] *Age.*, s. 172 *vd.*

dar yolundan sapmasına yol açmıştır. Buradan Trapani'ye ulaşmış, burada bin kadar asker kaçmak için moladan yararlanmışlardır. Daha sonra iyi bir rüzgârla Lampedusa'ya ve nihayet Malta'nın kuzeyindeki Gozzo'ya varılmıştır. Harekete geçerken donanmayı şaşırtmış olan rüzgâr Malta "kanal"ını teknelerden temizleyerek yardım etmiştir, fakat Hıristiyan kadırgalarının Gozzo'ya istenilen zamanda ulaşmaları mümkün olmamıştır. Sonunda savaştan bıkan Don García 5 Eylül'de Sicilya'ya geri dönmüştür. Bu başarısız harekât ona eleştirilere, küçümsemeye ve alaylara, hattâ tarihçilerin ileride yapacakları haksızlıklara mâl olmuştur. Fakat hemen ertesi gün, G. A. Doria'nın belirleyici müdahalesiyle filo tekrar denize açılmıştır; ayın 7'si gecesi Gozzo ile Malta arasındaki boğazdan geçmiş ve oldukça kötü bir havada Frioul koyunun karşısına gelmiştir. Bir gece çıkartmasının tehlikelerinden kaçınmak isteyen D. García, güneşin çıkmasını bekleme emrini vermiştir; çıkartma bir buçuk saat içinde ve herhangi bir karışıklık olmadan Melicha plajına yapılmış ve filo Sicilya'ya geri dönmüştür.

Alvaro de Sande ve Ascanio della Corna'nın komutasındaki çıkartma birlikleri önce yükleriyle ağırlaşmış olarak –bu gerekiyordu, çünkü hayvan olmadığından bunlar insan sırtında taşınmıştır– yavaş ilerlenmiştir. Askerî birlik güçlükle Eski Kent civarına ulaşabilmiş ve burada surların dışındaki büyük depoya yerleştirilmiştir. Daha da ileri gitmek gerekiyor muydu? Üstad-ı âzâm gerekmediğini düşünüyordu. Gerçekten de Türkler bulundukları konumlarını terk etmişler, St. Elmo kalesini boşaltmışlardı ve gemilerine geri biniyorlardı. Bu koşullarda seferî gücü ilerletmemek daha iyi olacaktı ve üstelik zaten hastalıklar yayılırken, bir de Türk siperlerine kadar ceset ve çöplerin arasından ilerlemek, bir veba salgınına maruz kalma tehlikesini taşıyordu. Ancak bir Morisco olan bir İspanyol asker kaçağından, Hıristiyan çıkartma gücünün az sayıda (5.000) olduğunu öğrenen Türk komutanları, saldırıya geçmek üzere geri dönmeye niyetlenmişlerdir. Karaya birkaç bin asker çıkartarak Eski Kent'e kadar adanın içlerine girmişler ve burada kentin eğri büğrü sokaklarında kendilerini katlettirmişlerdir; kurtulanlar Piyale Paşa'nın kadırgalarına kaçmışlar, o da Do-

ğu'nun yolunu tutmuş, donanmanın büyük bölümü Zanta'ya yönelmiştir. 12 Eylül'de sonuncu Türk teknesi Malta ufkundan kaybolmuştur. Bu haber üzerine, güçlendirilmiş altmış kadırgasıyla Messina'da olan García de Toledo yeni bir seferî güç yükleyerek, bunu Siraküza'da karaya çıkarmanın iyi olacağına karar vermiştir. Bu adamlar yiyeceği olmayan çiğnenmiş bir adada ne yapacaklardı ki? Ayın 14'ünde Don Garda Malta limanına İspanyol ve Sicilya piyadesini, gemilere bindirmek üzere girmiş ve çabucak Doğu Akdeniz yolunu tutmuştur, düşman artçılarından hiç değilse bir iki tekneyi ele geçirmeyi ummaktadır. Böylece ayın 23'ünde Cerigo'ya varmış,[311] burada hemen hemen sekiz gün pusuya yatmış, fakat kötü hava yüzünden amacını gerçekleştirememiştir. 7 Ekim'de Messina'ya geri dönmüştür.[312]

Zafer haberi hızla yayılmıştır. Napoli'de ayın 12'sinde,[313] Roma'da 19'unda duyulmuştur.[314] 6 Ekim'de, belki de daha önce[315] haber İstanbul'u acıya boğmuştur. Hıristiyanlar "kimi bir kardeşin kimi bir oğlun, kimi bir kocanın, kimi de bir dostun ölümüne ağlayan Türklerin attıkları taşlar yüzünden kent sokaklarından geçmemektedirler".[316] Ancak Batı daha fazlasından endişe ettiği için çok sevinçlidir. 22 Eylül 1565'te Madrid'de hâlâ çok az

---

[311] Por cartas del Duque de Seminara de Otranto a 29 de 7bre, 1565, Simancas E° 1054, f° 207. Don García, Venedik adası Cerigo'dan ayrıldıktan sonra, Türk donanmasını beklemek üzere ayın 22'sinde Zanta ile Modon arasındaki boş Strafaria adasına gelmiştir, "la qual forçosamante havia de pasar por alli".

[312] J. B. E. Jurien de la Gravière, *a.e.*, II, s. 224.

[313] Alcalá dükünden II. Felipe'ye, Napoli, 12 Eylül 1565, Simancas E° 1054, f° 194.

[314] Pedro d'Avila'dan G. Pérez'e, Roma, 22 Eylül 1565, J. J. Döllinger, s. 629. Kardinal Pacheco gece yarısı S. M.'ye zafer haberi taşıyan bir ulak göndermiştir. Kardinal Pacheco'dan II. Felipe'ye, 23 Eylül 1565, *CODOIN*, CI, s. 106-107.

[315] İstanbul, 6 Ekim 1565, Simancas E° 1054, f° 210; Pétrémol'den IX. Charles'a, İstanbul, 7 Ekim 1565, E. Charrière, II, s. 804-805.

[316] Bir önceki dipnot.

iyimser olunmaktadır.[317] Malta'ya gitmek üzere gemilere binmek için diğer pek çoğuyla Messina'ya epey geç gelmiş olan Sieur de Bourdilles, takma adıyla Brantôme'un heyecanına bakınız: "Bu andan itibaren yüz bin yıl boyunca büyük İspanya Kralı Felipe şan ve şöhrete lâyık olacaktır ve eğer Tanrı ona henüz cennetteki yerini, Rodos'a benzemek üzere olan Malta'da bir sürü iyi insanı mükemmel bir şekilde kurtarmış olmasından ötürü henüz vermediyse, bütün Hıristiyanlığın ruhunun selâmeti için dua etmesine de lâyıktır".[318] Yazın Türk kadırgalarının geldiği haberi üzerine büyük endişelerin yaşanmış olduğu Roma'da, Şövalyelerin kahramanlığı kutlanmış, Tanrı'ya yardımlarından ötürü şükredilmiş, fakat bunun tam tersine İspanyollara hiçbir şükran borcu ödenmemiştir. Papa onların ne yavaşlıklarını ne de tahta çıkmasından beri başına çıkardıkları güçlükleri affettiğini belirten bir perdeden konuşmaktadır. Kardinal Pacheco zafer haberini alınca, papadan görüşme talep etmiş ve bu görüşme olabileceklerin en kötüsü olmuştur. Kardinal krala *quinquenio* vermek için fırsatın iyi olduğunu söyleyince, papanın yazdıklarına bakılırsa, "sanki ona çakmaklı tüfekle ateş etmişim gibi" bir vaziyet yaşanmıştır. Ona *quinquenio* vermek mi, demiştir nihayet; bunu benden istediğinde vermek daha iyi olacaktır. Bir süre sonra halka hitap ederken, papa ne İspanya kralının, ne başkomutanın, ne de birliklerinin adlarını anmaksızın ve her şeyi Tanrı'ya ve şövalyelere bağlayarak, zaferden söz etmeyi başarmıştır.[319]

İspanya'nın ve II. Felipe'nin Rolü

Fakat II. Felipe ve Don García'nın saygınlıkları tartışma dışı görünmektedir. Malta'nın sürekli olarak Sivastapol'ü hatırlattığı Jurien de la Gravière, değerlendirmelerinde diğer tarihçilerden daha âdildir. Vertot, "kuşatma tamamdır"daki iyi başrahip Vertot, Don

[317] Garces'ten Floransa düküne, Madrid, 22 Eylül 1565, aslı İspanyolca, A. d. S. Floransa, Mediceo 4897, f° 148.
[318] Zikr. J. B. E. Jurien de la Gravière, a.e., II, s. 201.
[319] Kardinal Pacheco'dan II. Felipe'ye, Roma, 23 Eylül 1565, *CODOIN*, CI, s. 106-107.

García'nın temkinlilik ve yavaşlıklarını, bu yavaşlık sorununu aritmetik olarak ortaya koymaksızın eleştirmektedir. Manfroni *Storia della Marina Italiana* adlı kitabında bütün saygınlığı İtalyanlara atfetmektedir, İspanyollar her şeyin altında kalmışlardır. Bunlar gereksiz milli tartışmalar, tarihçilerin yer verdikleri vakanüvis hikâyeleridir.

Ancak Malta zaferinin İspanyol toparlanmasının, tesadüf sonucu olmadığı ve bu 1565 yılında faal olarak sürdürülen toparlanmanın yeni bir aşaması olduğu kesindir. Fourquevaux yılın sonunda, Fransa kralının temsilcisi olarak Madrid'e gelmiştir ve 21 Kasım'da[320] Barcelona'da kırk, Napoli'de yirmi, Sicilya'da on iki kadırga inşa edildiğini yazmaktadır. Muhtemeldir ki (diye eklemektedir ve burada konuşan Narbonne valisidir), Barcelona kadırgalarına koymak için, Fransa kralından Carcassonne yakınlarındaki Quillan ormanlarından bir miktar *rames à galoche* alınması için izin istenecektir. II. Felipe'nin sürdürdüğü muazzam çabalar başkalarını da sürükleyecektir. Floransa dükü yeni bir filo inşasına böylece girişmiştir.

Bunun nedeni, Malta'dan çekilmeyle birlikte Türk tehlikesinin kaybolduğu duygusunun ortaya çıkmamış olmasıdır. Hattâ bu yılın sonunda Türkler hiçbir zaman olmadıkları kadar tehditkâr olarak görülmektedir. Padişah tekne inşalarını hızlandırmıştır ve 25 Eylül'de İstanbul'da (daha henüz donanmanın başarısızlığı bilinmemektedir) daha şimdiden özellikle Apulia'ya karşı olmak üzere yeni büyük girişimlerden söz edilmektedir.[321] Deniz ordusunun "bozgun" haberi, Fransız elçisinin yazdığına göre, bu tasarıları bir intikam duygusuyla beslemekten başka bir sonuç doğurmamıştır. Kereste sağlanmasındaki güçlüklere rağmen, tersanede yüz tekne inşası söz konusudur ve hattâ padişah beş yüz gemiden söz etmiştir. 19 Ekim tarihli bir haber "elli bin kürekçi ve elli bin *assupirs*in Anadolu, Mısır ve Yunanistan'dan mart ayının ortasında yola çıkacak şekilde hazır" olmalarının emredildiğini bildirmektedir. Malta, Sicilya veya Apulia bu donanmanın hedefi

[320] Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 10-14.

[321] İstanbul, 25 Eylül 1565, Simancas E° 1054, f° 205.

olacaklardır. 3 Kasım'da Madrid'de, Fourquevaux'ya göre Türklerin "eğer ordusunun Malta'da püskürtülmesinden dolayı öfkeden ölmezse, gelecek yıl denizden ve karadan muhteşem bir gayret gösterecek" olmasından endişe edilmektedir.[322] 21 Kasım'da Madrid'de,[323] Viyana'dan gelen haberlere göre, Padişahın II. Felipe'ye karşı hassa muhafızları yeniçeriler de dâhil olmak üzere, tüm güçlerini kullanacağı öğrenilmiştir. 12 Aralık tarihli haberler Sultan Süleyman'ın imparatora savaş açtığını ve ona karşı iki yüz bin askerin başında yürüyüşe geçeceğini bildirmektedirler.[324] Fakat burada yalnızca Sultan Süleyman'ın çevresindekilerin tavsiyesine rağmen giriştiği bir hareket görülmektedir. Türk donanmasının 1565'tekilerin aynısı olan önderlerinin yönetimi altında Malta'ya gönderileceğine kesin gözüyle bakılmaktadır, çünkü Sultan adanın tahkim edilmesine zaman bırakacak olursa, orayı sağlam ele geçiremeyecektir. Bunun sonucunda işlerin padişah ile imparator arasında ayarlanabileceğine inanılmaktaydı.

Bu söylentiler İspanyol yönetimi tarafından çok ciddiye alınmıştır. 5 Kasım 1565'te II. Felipe La Goulette'in tahkim edilmesini emretmiştir; Figueroa'ya yazdığına göre bu iş için gerekli olan 56.000 duka tahsis edilmiştir.[325] Bu karar kesin gibi görünmektedir, çünkü kral Adamo Centurione'den bu tutarı *à cambio* almasını istemiştir. Emirleri yerine getirilirken eski kalenin çevresinde yeni bir Goulette (*Goleta la Vieja*'nın karşısında *Goleta la Nueva*) yükselmeye başlamıştır. Öte yandan kral, İspanya'ya çağırdığı Alvaro de Bazan'ın on iki kadırgası hariç, tüm donanmasını Sicilya'da tutmaktadır.[326] Üstad-ı âzâm kendisine yardım edilmezse, adayı terk edeceği tehdidini savurmuş değil midir? Aralık sonunda İspanya kralı ona 50.000 dukalık bir yardımda bulunmuştur (30.000 nakit, 20.000 yiyecek ve mühimmat olarak), ayrıca en azından Toscana ajanının ifade ettiğine göre, 6.000 piyade gön-

[322] Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 6.
[323] *Age.*, s. 13.
[324] İstanbul, 16 Aralık 1525, Simancas E° 1055, f° 14.
[325] II. Felipe'den Figueroa'ya, 5 Kasım 1565, Simancas E° 1394.
[326] Fourquevaux'dan krala, 21 Kasım 1565, Fourquevaux, I, s. 10-14.

dermiştir.[327] Fourquevaux 6 Ocak 1566'da, herkesin Türklerin ancak Malta veya La Goulette üstüne gelebileceğini düşündüğünü aktarmaktadır. Eğer Malta üzerine gelirse, Katolik Kral oraya 3.000 Alman, 5.000 İspanyol ve İtalyan gönderecek, bunlar St. Elmo tepesinde tahkimat yapacaklardır, çünkü Borgo'nun onarılması imkânsızdır. Eğer Türk, La Goulette üzerine gelecek olursa, kral oraya 12.000 adam gönderecek ve bunlar kale çevresinde kamp kuracaklardır.

Ancak bu tedbirler, bu çabalar ne kadar övgüye lâyık olsalar da, olayların akışını zorlayabilecek gerçek bir siyaset meydana getirmemektedirler. Aslında Madrid'de Türklere karşı bir hat oluşturulmasına dair belli belirsiz bir tasarı vardır; söylendiğine göre II. Felipe Venedik ile ittifak yapmak istemektedir, ama acaba bu ciddi midir? Venedikliler St. Elmo'nun düşmesi karşısında sevinç duymamışlar mıydı?[328] Venedikliler iyi ve namuslu tüccarlar olarak, Malta şövalyelerinin Doğu ticaretinde oyunbozanlar olduklarını düşünmekte ve Türkleri Batı'da olanlar hakkında haberdar etmeyi hiçbir zaman ihmal etmemektedirler. Böylece Fourquevaux, meslektaşı Venedik elçisinden bilgi almak isteyince, Venedikli ona hemen Signoria'nın İspanya kralıyla bir ittifakı hiç düşünmediğini bildirmiştir.

Fransa ile İspanya'nın ortak bir siyaset yürütmeleri konusunda da aynı şey söz konusudur: laflar havada kalmıştır ve başka bir şey de yoktur. Büyük Bayonne görüşmesi çağdaşların, sonra da tarihçilerin sandığı gibi, tarihin bir dönemecini meydana getirmemiştir. Pirenelerin yukarı tarafında daha şimdiden apaçık ihanetlerle, karışık, derinlemesine yaralar almış bir krallık bulunmaktaydı. Başında endişeli bir kadın ve çocuk bir kral bulunmaktaydı. Catherine oğlunu krallığa gösterme işine, tıpkı bir propaganda turnesine girişirmiş gibi –yararlı ama yavaş bir turne– başlamıştı. Yolcular güneye geldiklerinde, İspanyol hükümdarlarıyla muhtemel

[327] A. d. S. Floransa, Mediceo 4897 *bis*, 29 Aralık 1565, Fourquevaux, *a.e.*, I, 36, 25 bin ekü ve 3.000 İspanyol.
[328] García Hernández'den II. Felipe'ye, Venedik, 26 Temmuz 1565, Simancas E° 1325.

bir karşılaşmayı müzakere etme fırsatının bulunduğu düşünüldü. Bunu ilk önce kimin düşündüğü önemli değildir (belki yarı yarıya İspanyol ajanı olan Montluc) II. Felipe her halükârda bizzat ziyaretten kaçındı ve karısının ısrarlarıyla, Ocak 1565'te kraliçenin bir an için ailesiyle birlikte olmasına izin verdi. Fakat kendisine yalvarılmasının iyi olduğunu düşünmesi veya bunu siyaset olarak yapması, görüşme karşısında hiç de kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir.[329]

Pirenelerin öte tarafında gerçekten de, geniş İspanyol dünyası henüz sükûnet içindeydi, ama imparatorluk sorumlulukları ve sıkıntılı bir devlet maliyesi onun üzerine giderek daha ağır bir biçimde çökmekteydi. Felipe tek başına bu imparatorluğun güçlerinin ve zayıflıklarının toplamıydı. Onun yanında karısı Elisabeth, İspanyolların verdiği adla Isabel *Reina de la Paz*, bir rol oynayabilirdi. Daha henüz bir çocuk, çiçeği burnunda genç bir kadındı; ama bazen tasvir edilmekten zevk alındığı üzere mutsuz bir gelin değildi. Çabucak İspanyollaşmışa benzemekteydi ve Bayonne'da her halükârda kendisine öğretilen rolü mükemmelen yerine getirmişti. Fransa kralı nezdindeki İspanya elçisi Francés de Alava 1 Temmuz'da II. Felipe'ye genç kraliçeden söz ederken, "Majestelerini olabilecek tüm samimiyetimle temin ederim ki, kraliçe özellikle din konularında, kardeşlik duyguları hakkında ve Majestelerinin Fransa kralına karşı sahip olduğu ve olacağı büyük dostluğa dair konuştuğunda, bütün kalpleri fethetti" diye yazıyordu.[330] Ve bunlar gerçek olmalıdır.

8 Nisan'da yola çıkan[331] genç kraliçe, 10 Haziran'da[332] annesiyle buluştuğu Saint-Jean-de-Luz'e varmıştır. İki kadın ayın 14'ünde

---

[329] Saint-Sulpice, 22 Ocak 1565, E. Cabié, *a.e.*, s. 338; II. Felipe'den Figueroa'ya, 3 Şubat 1565; Garces'ten Floransa düküne, A. d. S. Floransa, Mediceo 4899, f° 64.

[330] Bayonne, 1 Temmuz 1565, A. N., K 1504, B 19, no 46.

[331] Luis Cabrera de Cordoba, *a.e.*, I, s. 423, 8 ve 14 Haziran tarihlerini veriyor.

[332] Alba dükü ve D. J. Manrique'den krala, Saint-Jean-de-Luz, 11 Haziran 1565, A. N., K 1504, B. 19.

birlikte Bayonne'a ulaşmışlardır. Elisabeth 2 Temmuz'a kadar, hemen hemen iki ay burada kalmıştır, yani öngörülenden biraz daha fazla.[333] Bu aile toplantısı, iki hükümet için de teminatlar almak, evlilik tasarıları yapmak (yüzyılın hükümdar toplantılarının büyük işi), sonra da elleri boş ayrılmanın vesilesi olmuştur; her ikisi de diğerinin içtenliğinden, hiçbir zaman olmadığı kadar kuşkulanmaktadır. Bu sahte bir büyük tarihtir. Tabii ki bizim gözümüzde; olayların aktörleri ile o çağ insanlarının gözlerinde değil.

Hattâ II. Felipe'nin kraliçenin peşine gözlemci ve danışman olarak taktığı Alba dükü ve Don Juan Manrique'nin nazarında da değil. Alba dükü çağdaşların ve tarihçilerin tasvir ettikleri haliyle ilk görüşmeye ağırlığını koymuştur, İspanya cephesinden talep edilen, Fransa'yı hareketsiz kılmak, onu iç ve dış kavgaların içine daha da derinlemesine sokmaktır. Bu ne dostane ne de şeytanca bir tavırdır. Bu âdeta İspanyol imparatorluğu için bir zorunluluktur, çünkü Fransa'nın etrafında düzenlenmiş bu imparatorluk, bu ülkenin bütün hareketlerinin yan etkilerine, özellikle 1564 kargaşasından beri Hollanda'da olmak üzere doğrudan maruz kalmaktadır. Fakat bu, Fransa'dan, bir kez daha uygun bir maske olarak ileri sürülen dinin savunulması adına, çok fazla şey istemek demektir. Üstelik karşılığında hiçbir şey sunulmamıştır. Ana kraliçe fazlasıyla görünür bir şekilde İspanya'ya ait bir oyun için hoşgörü siyasetine son vererek Fransa krallığının bölünmesine ve küçülmesine razı olabilir miydi?

Her ne kadar gülünüp eğlenilse de bu konuda derin ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Hattâ görüşmeden önce ve görüşme esnasında bazı uyarılar olmuştur. Örneğin 7 Şubat'ta, Catherine de Medicis'nin Bayonne'a büyük bir erzak biriktirilmesini ve İspanya kraliçesi ile maiyetindeki hanımlar için dairelerin *a la española* hazırlanması için önceden Toulouse'dan emir yollamasına rağmen, Francés de Alava'nın aktardığına göre, İspanyollar arasında, Fransız hükümdarlarının kendileriyle birlikte –ne rezalet– sapkın "Madame de Vendôme, Jeanne d'Albret'yi de getirecekleri söylentisi çıkmıştır. Raporun bu satırlarının altları II. Felipe tarafından çizilmiş ve

[333] Aynı kişiler, Bayonne, 28 ve 29 Haziran 1565, *age.*, no. 37 (özet).

kenara *si tal es, yo no dexare ir a la Reyna*, eğer böyleyse, kraliçenin oraya gitmesine izin vermeyeceğim,[334] diye yazmıştır. Ve hemen[335] Fransa elçisini,[336] görüşmede ne Navarra kraliçesini, ne de Condé prensini görmek istemediği konusunda uyarmıştır. Haziranda, İspanya kraliçesinin gelmesinden biraz önce, bir Türk elçisinin Marsilya'ya geldiğini öğrendiğinde, başka bir olay daha vuku bulmuştur, İspanyollara göre utanılacak bir şey daha! Elçi tarafından azarlanan Catherine de Medicis, kendisini elinden geldiğince savunmuştur, İspanya kraliçesinin annesiyle St. Jean-de-Luz'de buluşacağı gün olan 10 Haziran 1565'te Aranjuez'e varacak olan damadının yanına M. de Lansac'ı aceleyle yollamıştır. Lansac'ın damada ilettiği özürün esası şudur: Fransa kral ve kraliçesi bu elçinin hangi amaçlarla geldiğini bilmemektedirler ve bunu anlamak üzere onu karşılamaya La Garde baronunu göndermişlerdir. Eğer elçinin görevi İspanya kralına karşı herhangi bir şey ihtiva ediyorsa, tabii ki görüşme isteği kabul edilmeyecektir. II. Felipe, Francés de Alava'ya, "bu konuda ikna olduğumu yazdım, ama bu arada birçok kimse bu elçinin tam da Türk'ün donanmasını bana karşı göndermiş olduğu bir sırada gelmesi karşısında şaşırmaktan geri kalmayacaktır. Öte yandan, bu elçiye şahsım ile Fransa kralının şahsı arasında var olan dostluğu herkese anlatacak bir şekilde cevap verileceğine güveniyorum" diye yazmaktadır.[337]

Kuşkusuz bu küçük bir olaydır, fakat İspanyol kuşkularını hiç de dağıtamamıştır. Türk elçisi 27 Haziran'da ana kraliçeden çabucak izin almıştır. O sırada Bayonne görüşmesinin tam ortasında bulunulmaktadır ve kraliçe Alba düküne, Türk elçisiyle yalnızca Provence'ta meydana gelen zararlardan söz ettiğini[338] ve Türk'ün

---

[334] F. de Alava'dan II. Felipe'ye, Toulouse, 7 Şubat 1565, A. N., K 1503, B 19, no. 33 a. II. Felipe'nin kendi elinden notu mektubun kenarında.

[335] Gerçekten de yol sürelerini hesaba katmak gerekmektedir.

[336] Saint-Sulpice'ten Catherine de Medicis'ye, 16 Mart 1565, E. Cabié, s. 357-58.

[337] Aranjuez, 12 Haziran 1565, A. N., K 1504, B. 19, no. 11.

[338] Bunların hayalî olmaları da mümkündür, H. Forneron, *Hist. de Philippe II*, I, s. 322.

de buna, bir Fransız elçisinin Padişah huzuruna gönderilmesi koşuluyla, bunların tazmin edileceği cevabını verdiğini anlatmakta acele etmiştir. Dük ise, Fransızların niyeti Türkiye'de bir elçilik açmaktır, diye düşünmektedir. Kraliçeye, mademki Türk donanması buradadır "öyleyse İstanbul'a herhangi bir kimseyi göndermek söz konusu olamaz. Ve gelecek yıl, İspanya kralının donanması öyle bir durumda olacaktır ki, Padişahınki ancak çok az bir zarar verebilecektir"[339] demiştir.

Demek ki İspanyollar, Bayonne'da Fransa'nın Türklerle geleneksel dostluğunu terk ettiğine kesin gözüyle bakmakta ve onu sapkınlara, hattâ Padişaha karşı bir cepheye sürüklemeye uğraşmaktadırlar. Bu konudaki açılış birkaç ay sonra açık bir şekilde yapılmıştır. Fourquevaux kraliçeye bu görüşmelerin "sizi çok büyük sonuçları olacak bir hatta çekmek istedikleri"ni söylediği görünmektedir. İspanyollar Catherine'in Bayonne'da ifade ettiği istekleri kullanmaktadırlar. Kraliçe evliliklerden söz etmektedir, bu evlilikler bir birliğe ulaşacaktır. İspanyollar özellikle birlikten söz etmekte ve Fourquevaux'nun dediği gibi böylece "kuyruktan" başlamaktadırlar.[340] Oysa elçi böylesine bir liga için ne kadar da çok tehlike vardır, diye haykırmaktadır, tam da "Türkler Majesteleri ile barış halindeyken ve Fransızlar onların limanlarında iyi kabul görürlerken, adı geçen krallıkta böylesine bir durumla karşılaşmamaktadırlar ve Fransa öyle bir konumdadır ki, Türklerden korkması için bir neden yoktur. Eğer Türklerle barışı bozarsak uyruklarımızın bütün ticaret ve trafiğini engellemiş oluruz. Böylece Majesteleri (Felipe) istediğimiz her şeyi kabul etmek durumunda kalır" diye yazmaktadır. Oysa Catherine'in istediği şey çocukları için avantajlı evliliklerdir ve Fourquevaux'ya göre, II. Felipe'nin pek razı görünmeyen kız kardeşi Prenses Jeanne ile Orléans dükünün evliliği başta olmak üzere, bu evliliklerin gerçekleşmesi pek az muhtemeldir. Marguerite ile Don Carlos'un evliliği için de aynı durum söz konusudur. İspanyol diplomasisi yalnızca elindeki

[339] Bkz. yukarıda dipnot 333
[340] *A.e.*, I, s. 20, 25 Aralık 1565.

kozları oynamaktadır; bu Fransa hükümetini elde tutma değilse bile, çepeçevre kuşatmanın başka bir yoludur.

Bu da küçük bir oyundur. Madrid büyük bir Katolik siyasetinden paravana olarak yararlanmaktadır. Fakat aslında söz konusu olan bir İspanyol siyasetidir (zaten büyük bir katolik siyaseti ancak, IV. Pius'un yeni ölmüş olduğu Roma'dan gelebilirdi). Üstelik İspanya'da henüz büyük bir Akdeniz siyaseti arzusu da yoktur. Bu siyaset bir atılımı, bir tutkuyu, çıkarları, paranın gücünü, henüz Temkinli Kralın payına düşmeyen ya da henüz düşmeyen davranış serbestiyetini gerektirecektir. Kral kendisini her yerde tehlikelerle çevrelenmiş olarak hissetmektedir. Akdeniz'de kuşkusuz tehlike vardır; ama Atlantik'te Protestan korsanlar, Hollanda sınırında Fransızlar tehlike yaratmaktadırlar ve Hollanda'nın bizzat kendisi, kendilerini haber veren karışıklıklardan ötürü bir tehlike merkezidir ve bu tehlike tüm İspanyol güçlerini tehdit ederek, onların büyük düzenleyici Anvers istasyonunda toplanmalarına yol açmaktadır. Henüz 1565 Aralıkı'nda, II. Felipe'nin Flandre'a gideceği söylentisi çıkmış ve bu rivayet yayılarak yıllar boyu sürmüştür.[341]

Fiilî olarak her şey II. Felipe'nin şu veya bu büyük siyasal amacı takip etmesini veya bunu bir andan fazla izlemesini yasaklamaktadır. Saltanatının ilk on yılı süresince ancak tehlikelerin en zoruna, en korkutucu olanlarına karşı hareket edebilmiştir. Ve bunların üzerine, geleceği tehlikeye atmamak için, mümkün en az maliyetle gitmiştir. Saltanatının sonlarında II. Felipe'nin çok az Temkinli Kral olarak kalacağı emperyalist çıkışlarının uzağındayız.

[341] D. Francés de Alava'dan II Felipe'ye, 13 Aralık 1565, aslı, A. N., K 1504, B 19, no. 95.

III

KUTSAL LİGANIN KÖKENLERİ: 1566-1570

1556-1570 arasında olaylar hızlanmıştır. Kuşkusuz bu, 1565 sonbaharında Malta'daki mizansenin âniden ve kötü bir şekilde sona erdirdiği, nispeten sakin bir dönemin mantıklı sonucudur.

Ancak belirsizlik sürmektedir... Akdeniz İspanyol imparatorluğunun artan güçlerini, projeleri ve güçlü girişimler biçiminde kendine çekecek midir, yoksa bu güçler II. Felipe'nin iktidarının diğer kutbu olan Hollanda'ya mı gidecektir? Bu tereddütlerin uzun zaman belirsiz olan bir siyasal iklimde sorumluluk payları vardır. Nihai olarak bu konuda kim karar verecektir? İnsanlar mı, koşullar mı? Bunlar bazen abes bir şekilde birbirlerine eklenmektedir. Batı mı, yoksa her zaman "havada asılı kalan" ve Hıristiyanlığın üzerine çökmeye hazır olan Türk Doğusu mu?

1. Hollanda mı, Yoksa Akdeniz mi?

V. Pius'un Seçimi

7 Ocak 1566'da beklenmeyen bir oylamayla, çağdaşları tarafından Alexandria kardinali olarak bilinen kardinal Ghislieri papalık tahtına çıkmıştır. Seçilmesini sağlamış olan Charles Borromeo ve

taraftarlarına şükran borcunu ödemek üzere, aslında onu hiç de sevmemiş olan selefinin şerefine, V. Pius adını almıştır: iki adam arasında keskin bir zıtlık vardır. Milanolu zengin ve güçlü bir aileye mensup olan birincisi, bir devlet adamı, bir hukukçu ve hepsinden fazlası bir Rönesans insanıdır. V. Pius ise çocukken çobanlık yapmıştır. O, Karşı Reform döneminde kilisenin en tutkulu hizmetkârları arasından keşfettiği sayılamayacak kadar çok fakir çocuktan birisidir. Zaten yüzyıl ilerledikçe onlar –fakirler– kilisenin tonunu giderek daha fazla vereceklerdir. Fakirler (veya 1566'da amcası Hippolyte d'Este'i seçtirmek için boşuna uğraşacak olan Alphonse de Ferrare'nin gülümsemeden söylediği üzere) ya da sonradan görmeler. V. Pius tam bir sonradan görmedir, ne "prens" ailesindendir, ne dost denebilecek biridir, ne de çevresi olan ve bir "çevre" oluşturmaya yarayan uzlaşmalara hazır biridir. Fakirin sertliği, acılığı, hoşgörüsüzlüğüne sahiptir, gerektiğinde aşırı sert, affetmeyi reddeden biri olmaktadır. Kuşkusuz bir Rönesans papası değildir: devir değişmiştir. Bu konuda bir tarihçi onda Ortaçağ'a ilişkin bazı şeyler bulmaktan zevk almıştır; biz başka bir tarihçiyle birlikte, Kitab-ı Mukaddes'e özgü bazı şeylere sahipti diyelim.[1]

17 Ocak 1504'te[2] Alexandria yakınlarında Bosco'da doğmuştur ve okula gidebilmesini bir rastlantıya borçludur. 14 yaşındayken Voghera'daki Dominiken manastırına girmiştir. 1521'de Vigevano manastırında tarikatın kuralları kendisine tebliğ edilmiş, Bologna ve Cenova'da eğitim gördüğü yedi yıldan sonra papaz olmuştur. Bundan sonra inatçı bir şekilde yoksul, yolculuk ettiğinde ancak yayan ve heybesi sırtında dolaşan, Dominikenlerin en mütevazısı Alexandriolu Fra Michele'nin hayatı kadar tekdüze olan hiçbir şey yoktur. Yüksek görevler ona gelmekte, fakat o her zaman reddetmektedir; ve zor görevler ona refakat etmektedir. Önce *prior*, sonra *providotore* olduktan sonra 1550'ye doğru Côme diyakozluğu engizitörü olmuştur, burası sınırın ve Katolik savunmasının gergin, hassas bir noktasıdır. Burada inatla savaşmıştır. Ve tabii ki

[1] Jean Héritier, *Catherine de Médicis*, 1940, s. 439.
[2] Bu biyografik ayrıntılar için, L. von Pastor, *a.e.*, XVII, s. 37-59.

bu 1550 yılında sapkınlara ait denk kitapları müsadere ettirmiştir ki, bu da inanılmaz güçlüklere sebep olmuştur. Bu arada Roma'ya da gitmiş ve başta kardinal Caraffa olmak üzere, Engizisyon kardinalleriyle temas kurmuştur, Caraffa artık onunla ilgilenmeye başlamıştır. Bu destek onun III. Julius'un Engizisyon genel komiseri olarak atanmasını sağlamıştır. IV. Paulus'un 4 Eylül 1556'da papa olmasıyla Sutri ve Nepi piskoposu olmuş, fakat papa onu yanında istediğinden, Engizisyon sarayı başkanı yapmıştır. 15 Mart 1557'de ise kardinalliğe yükselmiştir. Geleceğin V. Pius'u gerçekten de IV. Paulus'un gönlüne göre biridir; hoşgörüsüz, tutkulu bir şiddete ve çelikten bir iradeye sahiptir... Kendisinden önceki papa IV. Pius ile doğal olarak iyi geçinememiştir: IV. Pius "Alexandria kardinali" ile anlaşamayacak kadar "dünyevi", uzlaşmaya oldukça yatkın, insanları memnun etmeye pek istekli biriydi. 1556'daki yeni papanın, V. Paulus adını alması gerekirdi.

Bu çağda bu uzun beyaz sakallı, saçsız yaşlı adam, bir deri bir kemik kalmış bu çilekeş,[3] aslında olağanüstü bir canlılık ve sınırsız bir faaliyet gücüne sahipti. Roma'daki dehşetli *sirocco* günlerinde bile hiçbir şekilde dinlenmezdi. Azla yetinirdi; "öğlenleri içine ekmek doğranmış çorba, iki yumurta ve yarım bardak şarap; akşamları bir tabak sebze çorbası, bir salata birkaç kabuklu deniz hayvanı ve közleme bir meyve. Sofrasında et haftada yalnızca iki kere görülmekteydi".[4] 1566 Kasımı'nda savunma hazırlıklarını görmek için gittiği sahilde, eskiden olduğu gibi tahtırevanın yanında yayan yürüdüğü görülmüştü.[5] Onu papalığa seçtiren ne kendi ne de bu sefer seçimlere yabancı kalan hükümdarların entrikaları olmayıp, erdemi olmuştur.[6] 1565'te Requesens, II. Felipe'ye, "bir din

[3] Cusano'nun raporu, 26 Ocak 1566, Viyana Arş., Zikr. L. von Pastor, *a.e.*, XVII, s. 42 ve dipnot 2.

[4] *Age.*, s. 44.

[5] *Age.*, s. 45.

[6] Onun lehine yalnızca II. Felipe'nin bir müdahalesinin gölgesi kalmıştır, L. Wahrmund, *Das Ausschliessungsrecht (jus exclusiva) der kath. Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*, Viyana, 1888, s. 26. Requesens'ten II. Felipe'ye, Roma, 7 Ocak 1566: *Ha sido ayudado*

bilgini ve iyi bir insandır, örnek alınacak bir hayatı ve büyük bir dinsel heyecanı vardır. Benim kanaatime göre şimdiki zamanda papa seçilmesi gereken kardinal odur"[7] diye yazmaktaydı.

V. Pius, Sanctus Petrus'un tahtına çıkınca geçmişini inkâr etmemiş ve henüz hayattayken efsane olmuştur. Papalığının daha ilk yılından itibaren, Requesens gıptayla, üç yüzyıldan beri Kilisenin daha iyi bir öndere sahip olmadığını ve onun bir aziz olduğunu tekrarlıyordu. Bu aynı yargıya Granvelle'in yazdıklarında da rastlanmaktaydı.[8] Pius'a olağandışı karakterini hesaba katmaksızın yanaşmak mümkün değildi. Zaten ona ait en küçük metin bile, garip bir şiddet ve onun varlığını hissetme duygusu uyandırmaktadır. Pius dinsel şevkle yaralanmış olarak doğaüstünde yaşamaktadır ve bu aşağılık dünyada siyasetin akli küçük hesapları içine hapsolmamış olması, V. Pius'u tarihin öngörülemez ve tehlikeli büyük güçlerinden biri haline getirmiştir. Bir imparatorluk danışmanı 1567'de, "şimdiki papanın azizliği ne kadar büyük, ifade edilemez, ölçüye gelmez ve alışılmadık olsa da, ölmüş olmasını tercih ederdik" diye yazmaktaydı.[9] Kesin gözüyle bakılması gereken, bu azizliğin bir sıkıntı kaynağı olduğuydu...

Hoşgörüsüz ve garip düşüncelere sahip olan V. Pius, Hıristiyanlığın kâfirlere ve sapkınlara karşı çatışmalarının anlamını herkesten daha iyi anlamıştır. En büyük düşü bu kavgaları vermek ve Hıristiyanlığı kendi içinde bölen çatışmaları mümkün olduğunca çabuk yatıştırmaktı. Çabucak, II. Pius'un Hıristiyan hükümdarlar arasında Türk'e karşı birlik kurmaya dair eski projesini yeniden ele aldı. İlk hareketlerinden biri, Felipe'den Roma'dan vazgeçmesini, IV. Pius'un papalığı sırasında Requesens'in geri çağırılmasına yol

---

y favorecido por parte de V. M.; Luciano Serrano, *Correspondencia diplomatica entre España y la Santa Sede*, Madrid, 1914, I, s. 77 ve dipnot 2.

[7] Requesens'ten II. Felipe'ye, 5 Ocak 1565; J. J. Döllinger, *a.e.*, I, s. 571-578, zikr. L. von Pastor, *a.e.*, XVII, s. 11 ve 59.

[8] *Age.*, s. 48-49.

[9] Zasius'tan Bavyera arşidükü V. Albert'e; F. Hartlaub, *Don Juan d'Austria*, Berlin, 1940, s. 35; V. Bibl., *Maximilian II, der rätselhafte Kaiser*, 1929, s. 303.

açmış olan, Fransa'yla öncelik mücadelesine son vermesini istemek olmuştur.[10] Böylesine mücadeleler En Hıristiyan Kralı Türklerle ittifaka sürüklemekten başka bir sonuç vermemiştir.

İlk hareketlerinden biri de, İspanya'nın denizdeki silahlanmasına katkıda bulunmak olmuştur. Kilisenin İspanya'ya lütufta bulunmasının hangi pazarlıklar sayesinde olduğu bilinmektedir; papanın akraba ve gözdelerine sunulması gerekenler, ilâve harcamalar, bunların gerektirdiği zaman. Öte yandan IV. Pius tarafından beş yıl için tanınmış olan kadırga *subsidio*su, tam da V. Pius seçildiği sırada sona ermiş bulunmaktaydı, yeni papa bunu tartışmaksızın hemen yeniledi. 11 Ocak 1566'da, Papalık tahtına çıkmasından dört gün sonra, Requesens, Gonzalo Pérez'e yazarken, bu *quinquenio*nun krala tek bir *maravedi*se bile mâl olmamasından dolayı seviniyordu. "Geçen sefer bu iş Napoli Krallığındaki vassaller üzerinden 15.000 dukalık rant ve papanın yeğenleri için İspanya'da 12.000 dukalık da maaş gelirine mâl olmuştu, tabii müzakerelerle görevli olanların yollanması için harcanan muazzam tutarlar hariç".[11] Papa değişince âdetler de değişmiştir. Kilise V. Pius ile kesinlikle enerjik ve yeni bir Haçlı seferine kararlı bir efendiye sahip olmuştur. Öte yandan, 1566 yılının olayları Haçlı seferi için uygun bir iklim yaratmaktan geri durmamıştır.

Türkler Macaristan ve Adriyatik'te

1565 Kasım ve Aralıkı'nda Doğu Akdeniz'den gelen haberler tehlike çanlarını çalıyordu. Kardinaller Meclisi toplantısının olduğu gün, 30 Aralık 1565'te görüşme isteği kabul edilen Venedik elçisi, bu kötü haberler yüzünden, kardinallerden papayı çabuk seçmelerini istemiştir.[12] Halk arasında geçen yıl Malta'da olduğundan daha güçlü bir donanmadan söz edilmektedir.

Kasım ve aralıktaki bu haberler, genelkurmayların devasa hazırlıklarını açıklamaktadır. II. Felipe 16 Ocak'ta Chantonnay'ye,

[10] V. Pius'tan II. Felipe'ye, Roma, 24 Ocak 1566, L. Serrano, *a.e.*, I, s. 111.
[11] Roma, 11 Ocak 1566, *age.*, I, s. 90.
[12] Requesens'ten krala, Roma, 30 Aralık 1565, L. Serrano, *a.e.*, 1, 67.

1565'tekinden daha kalabalık ve güçlü bir Türk donanmasının haber verilmesi üzerine, en fazla tehdit altındaki iki kalenin savunmasına katkıda bulunmaya karar verdiğini hatırlatmaktadır: Malta'ya şövalyelerin kendi mevcutlarına ilâve olarak, eski birliklerden 1.000 İspanyol, 2.000 Alman ve 3.000 İtalyan göndereceğini; yeni kalenin henüz bitirilmediği La Goulette'e 5.000 eğitilmiş İspanyol, 4.000 İtalyan ve 3.000 Alman olmak üzere, yer olmadığından, su bakımından zengin civar "dağlara" yerleştirilecek 12.000 adam yollayacağını bildirmiştir.[13] Bu planlar birçok tedbirlere yol açmış ve II. Felipe'nin dikkatli bürokrasisi bunların altından mükemmel bir şekilde kalkmıştır. Bu kez hiç de sessiz olmayan, tamamen tersine reklâma yönelik bu çalışmalar, Madrid'deki yabancı elçilerin tümü tarafından işaret edilmişlerdir.[14] Emirler yüksek sesle ve anlaşılır bir şekilde verilmektedir; atamalar birbirini izlemektedir: Ascanio della Corna, Malta'ya gönderilecek Almanların komutanlığına; Alba dükünün oğlu Don Hernando de Toledo, La Goulette'e ve D. Alvaro de Sande, Oran'a atanmışlardır.[15] Fourquevaux 26 Ocak'ta Napoli garnizonlarından devşirilerek Oran'a gönderilen 2.000 kişilik bir İspanyol kafilesinden söz etmektedir. Hattâ İspanyolların Türklerin Apulia ve Sicilya'ya saldırmalarını arzu ettiklerini yazacak kadar ileri gitmektedir, çünkü böylesine bir durumda "bütün Hıristiyanlığın yardıma koşacağından" emindirler. Bir ay sonra aynı Fourquevaux, İspanya kralının Venedikliler Türklere karşı bir ittifakın içine çekmek için, onlara İtalya'da dört kent sunmaya hazır olduğunu nakletmektedir.[16]

Ancak İspanyol silahlanması konusunda yapılan reklâmlardan kuşkulanmaktadır. Alba dükünün kendisine aktardığı rakamların

---

[13] II. Felipe'den Chantonnay'ye, Madrid, 16 Ocak 1566; *CODOIN*, CI, s. 119-123; F. de Alava'ya, Madrid, 16 Ocak 1566, A. N., K 1505, B 20, no. 65; Nobili'den prense, Madrid, 18 Ocak 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4897, *bis;* aynı kişiler, 21 Ocak 1566, *age.*

[14] Toscana ajanı gibi, 15 Ocak 1566, bir önceki dipnot.

[15] Nobili'nin 18 Ocak ve 16 Şubat 1566 tarihli mektupları; 17 Ocak 1566, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 47; 22 Ocak, s. 47-48; 11 Şubat, s. 52.

[16] I, s. 61.

abartılmış olup olmadıkları sorulmaktadır. Bunlar haksız kuşkulardır; bu rakamların aynısı kralın emir ve talimatlarında da yer almaktadır.[17] Geriye, İspanyolların alışkanlıklarının aksine, bu hazırlıklar konusunda neden bu kadar gürültü kopardıklarını anlamak kalmaktadır. Acaba başka şeyleri gizlemek için mi? Barcelona ve Napoli'de sürdürdükleri ve bu sonuncu kentte en azından forsa yokluğu yüzünden sıkıntıda olan deniz silahlanması konusunda ise çok sessizdirler.[18]

Ancak İstanbul'dan, eğer doğruysa, bu tedbirlerin önemlice bir bölümünü boşa çıkaran haberler gelmektedir. Gerçekten de 10 Ocak tarihli bir rapor, donanmanın çıkacağını, fakat Malta'ya karşı gitmiş olandan daha zayıf olacağını, çünkü kürekçi ve mühimmat eksikliğinin bulunduğunu bildirmektedir. Büyük bir harekâta girişmeksizin, belki de İspanyol donanmasının toplanmasını engellemek üzere Cenova kıyılarına kadar bir akına katılacak Piyale Paşa'nın komutasında yüz kadar kadırganın olacağı öngörülmekteydi. Öte yandan bu büyük haberdi: her şey yaşlı Sultan Süleyman'ın bizzat Macaristan'a gideceğini ve oradan da Viyana'ya ilerleyeceğini teyid ediyordu.[19] Savaş 1565'te Balkan sınırları boyunca fiilen başlamıştı bile. Maximilian bu savaşa son vermek ve 1562 ateşkesi çerçevesine geri dönebilmek için ajan ve mektupları boşuna göndermiştir; büyük askerî hazırlıklar yapan Sultanın zihninden ateşkes fikri mümkün mertebe uzaklaşmıştı: 200.000 Türk ve 40.000 Tatarın sefere katılacaklarından söz edilmekteydi. Türk önderler daha şimdiden *carissimos* hale gelmiş olan at ve develerin alımında servetlerini tüketerek sefere hazırla-

[17] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 23 Ocak 1566, Simancas E° 1055, f° Prior D. Antonio de Toledo'ya 11. talimat, 18 Şubat 1566, Simancas E° 1311.

[18] Napoli kral naibine mektup, 23 Ocak 1566 (bkz. önceki dipnot) García de Toledo'dan Napoli kral naibine, Napoli, 2 Şubat 1566, Simancas E° 1055, f° 24; Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 16 Nisan 1566, Simancas E° 1055, f° 103, Napoli'de Sicilya krallığı hesabına inşa edilecek on beş kadırga hakkında. Bunlardan sekizi Cenova'da inşa ettirilemez miydi?

[19] Simancas E° 1055, f° 7.

nıyorlardı. Teşhise izin veren bir nokta da, Rodos'un yaşlı sancakbeyi, takımada muhafızı Ali Portuk Bey'in kadırgalarıyla birlikte tekne ve nehrin üzerinden geçişi sağlayacak köprüleri yapmak göreviyle Tuna'ya hareket etmesidir.[20]

Ancak Batı'ya karşı deniz projelerinden vazgeçilmiş değildir. 27 Şubat'ta İstanbul'a kürekçiler gelmiştir,[21] bu kadırgaların hazır olduklarının işaretidir. Kadırgaların 1 Nisan civarında hareket edecekleri bildirilmektedir. Fakat bütün haberler sayılarının yüzü geçmediği konusunda uyuşmaktadır.[22] Ve Macaristan'da bir savaş olacağı kesinleştiğinden Akdeniz'deki tehlikeye azalmış gözüyle bakılabilir.[23] Belki de çok sayıdaki Cenevizli dönmenin varlığından ötürü, Doğu Akdeniz'de en iyi haber alma servisine sahip olan Cenova, 9 Şubat 1566 tarihli bir mektupla, Türk donanmasının Venedik körfezine girip Fiume'ye saldırarak önemli bir ganimet kaldırdıktan sonra, padişahın Macaristan'daki ordusuna yardım için bir yol açma niyetinde olduğu konusunda uyarılmıştır.[24] Eğer

---

[20] *Age.*, "*... por el Danubio a hazer fabricar barcones y a hazer xarcias para pasar los exercitos*".

[21] İstanbul haberi, 27 Şubat 1566, Simancas E° 1055, f° 53.

[22] *Age.*, Korfu haberi, 28 Şubat, Cesare de Palma ve Annibale Prototico'nun mektuplarından, Simancas E°. 1055, f° 49; bu haber Türk sularını terk etmeyecek olan yalnızca 80-90 kadırgadan söz etmektedir. Sakız haberi, 1 Mart 1566, Simancas E° 1055, f° 59; Korfu haberi, 16 Mart 1566, Simancas E° 1055, f° 67 ve 68; yalnızca bir İstanbul haberi, 15 Mart 1566 ve İnebahtı haberi, 25 Mart, Simancas E° 1955, f° 54, 130 kadırgadan söz etmektedir.

[23] Oysa Macaristan savaşı Viyana üzerine bir yürüyüşle başlayacağını hiçbir zaman olmadığı kadar belli etmekteydi, Raguza haberi, 26 Şubat 1566, Simancas E° 1055, f° 61. 15 Mart'ta İstanbul'dan, Sofya'ya birlik intikali haberi verilmekteydi, Simancas E° 1055, f° 64. Ayın 16'sında Korfu'dan, sipahilerin Edirne'de toplandıkları ve İstanbul'da çok sayıda top döküldüğü bildirilmekteydi, (por carta de Corfu de 16 de março 1566, Simancas E° 1055, f° 67-68).

[24] B. Ferrero'dan Cenova Cumhuriyeti'ne, İstanbul, 9 Şubat 1566, A. d. S. Cenova, Costantinopoli, 22170. Korfu, 16 Mart tarihli mektupla teyid edilmiştir, Simancas E° 1055, f° 67-68.

İspanyol donanmasının toplanmadığını öğrenirse daha ileri gitmeyecektir.

Artık herkes rahat etmeye başlamıştır. Requesens'in 18 Nisan'da krala yazdığına göre, Maltalılar üstlerine çöken ağır ipotekten artık kurtulduklarını düşünmektedirler.[25] II. Felipe mayısta, kışın verilen kararların çoğundan vazgeçmişe benzemektedir[26] ve tasarruf yapmak isteyen Napoli kral naibi Don García de Toledo'ya ödünç verdiği ve Sicilya ile La Goulette'te olmaları gereken Napoli garnizonundan 1.500 İspanyol kendisine geri verilince, 20 Nisan'da Almanlara yol verme izni talep etmiştir.[27]

Ancak Türk donanması 30 Mart'ta İstanbul'dan ayrılmıştır; bazılarına göre 106, bazılarına göre de İskenderiye'den gelen 10 tanesinin de dâhil olduğu yalnızca 90 kadırga ile.[28] Fakat donanma yarımadadan çıkmakta acele etmemektedir. Burada, herhangi bir savaşa girişmeksizin, Sakız adasındaki Ceneviz egemenliğine son vermekle uğraşmış ve başlangıçta, *signori mahonesi*'yi kadın ve çocuklarıyla birlikte Karadeniz'deki Kefe'ye sürgüne yollamakla yetinmiştir.[29] 10 Mayıs'ta Korfu'da hâlâ bu donanmanın körfeze gireceğine inanılmaktadır,[30] fakat donanma ancak 10 Temmuz'da adanın boğazında görülmüştür.[31] Ayın 11'inde Valona'dadır,[32] buradan kısa bir süre sonra Draç'a geçmiş, sonra Cattara ağzına ve muhtemelen ayın 23'ünde Castelnuova'ya varmıştır.[33]

---

[25] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 184.

[26] 29 Mayıs 1566, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 64.

[27] 20 Nisan 1566, Simancas E° 1055, f° 104.

[28] Raguza haberi, 27 Nisan 1566, Simancas E° 1055, f° 13. Korfu haberi, 3 Mayıs 1566, Simancas E° 1055, f° 124.

[29] İstanbul'dan gelen mektuplardan, 16 Temmuz 1566, A. d. S. Cenova, İstanbul, 22170.

[30] Avvisi venuti con la reggia fregata da Levante dall'ysola de Corfu de dove partete alli 10 di maggio 1566, Simancas E° 1055.

[31] Korfu, 11 Temmuz, haber Ortanto'ya 12'sinde gelmiştir. Simancas E° 1055, f° 155.

[32] Bir kalyon sahibinin raporu, Simancas E° 1055, f° 163.

[33] G. Hernández'den S. M.'ye, Venedik, 1 Ağustos 1566, Simancas E° 1365. Caparso markisinden Alcalá düküne, Bari, 24 Temmuz 1566, Si-

Bu haberler üzerine Malta üstad-ı âzâmı ve Don García de Toledo faydasız askerlerini çekmeye karar vermişlerdir, çünkü mevsim Türk donanmasının adaya karşı bir harekâta girişmesine izin vermeyecek kadar ilerlemiştir.[34] Bu durumda 18 kadırga Alman askerlerini geri çekmek üzere gelmiş ve birkaç ay önce Felipe tarafından adaya gönderilmiş olan birliklerin genel komutanlığına atanmış olan Pescara markisi, yapacak işi olmadığından görevinden ayrılmıştır. Türk donanmasının Adriyatik'e girmesi korku salmak yerine, İspanyolları sevindirmişe benzemektedir... Körfez, Venediklilerin işidir. Silahlanmak, pazarlık yapmak, tedbir almak onlara aittir. Macerada İspanyolların riski nedir? Napoli kıyıları teyakkuza geçirilmiş, savunulmuş, buranın halkı iç kesimlere kaydırılmıştır.

Venediklilerin aldıkları haberlere göre, 21 Temmuz'da Cattaro'ya gelen Türk donanmasında 120'si kadırga, kalyota ve futa olmak üzere 140 tekne bulunmaktadır. Ayın 22'sinde Piyale Paşa üç kadırgayla Raguza'ya kadar giderek, St. Blaise Cumhuriyeti'nin haracını almıştır.[35] Birkaç gün sonra donanma Abruzzelerin en verimli kıyıları boyunca güç gösterisine başlamıştır.[36] 29 Temmuz'da Francavilla yakınlarına 6-7 bin asker çıkartıp, halkı tarafından terk edilmiş kenti ele geçirmiş ve ateşe vermiştir. Bir kadırga ve iki kayık Francavilla'dan yola çıkarak Pescara sularını keşfe çıkmış; fakat savunma halindeki kentten bir iki top atışı yapılınca tekneler vira etmişler, donanma da Ortona a Mare'ye yönelmiştir. Burada da kenti boşaltılmış olarak bulmuş ve kıyıdaki birkaç köyle birlikte burayı da yakmışlardır. Türkler 5 Ağustos'ta Capita-

---

mancas E° 1055, f° 180.

[34] Üstad-ı âzâmdan II. Felipe'ye, Malta, 25 Temmuz 1566, Simancas E° 1131. II. Felipe'den G. A. Doria'ya, Bosque de Segovia, 11 Ağustos 1566, Simancas E° 1395.

[35] Garci Hernández'den krala, Venedik, 1 Ağustos 1566, Simancas E° 1325.

[36] Abruzzeler valisinin mektubu, 1 Ağustos 1566, Simancas E° 1055, f° 165; *Relacion de lo que la armada del Turco ha hecho en el Reyno de Napoles desde que fue descubierta hasta los seys de agosto 1566*, Simancas E° 1325.

nata eyaletinde Serra Capriola denilen bir mevkiye kadar, karanın sekiz mil kadar içine girmişlerdir. Sonunda güçlü ve beklenmedik bir savunmayla karşılaşmışlar ve düzensiz bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ayın 6'sı akşamı filo Vasto önünde 80 kadırga ile görünmüştür, fakat geceyle birlikte kaybolmuştur. Ayın 10'unda Napoli'de, Capitanata valisinin mektuplarından, kötü havanın dört Türk kadırgasının Fortor kayalıklarına vurduğu öğrenilmiştir.[37] Mürettebat kurtulmuş, fakat topların ve araçların toplanması, sonra da belki Türklerin yüzdürmeyi başardıkları teknelerin yakılması emri verilmiştir. Rapor, düşman donanmasının krallığın kıyılarına kadar gelmesi halinde, her şeyin düzen içinde olacağını ilâve etmektedir. Bu arada, bir önceki saldırının çok düşük bir etki yapmış olması karşısında sevinilmektedir. Donanmanın Sakız adasına hareket ettiğini öğrendikten sonra, kral naibinin kıyının savunulmayan bütün noktalarının iyice boşaltılmasını emretmesiyle, Türkler her yerde boşluk içinde kalmıştır. Donanma krallığa geldiği her seferinde, arkasında Katolik Majestelerinin çok sayıda kadırgasının olduğu durumlarda bile, en azından 5-6 bin esir almıştı. Maddi zararlara gelince, bunlar başlangıçta endişe edildiğinden daha azdı.[38]

Oysa daha şimdiden Türk donanması dönüş yolunu tutmuş gibi görünüyordu. 13 Ağustos'ta Castelnuovo'da karina temizliği yapmış ve sonra kürekçileri bitkin ve hastalıktan kırılmış olarak İnebahtı'ya ulaşmıştır. Kısa bir süre sonra Preveze'ye gitmiş ve söylendiğine göre, buradan da İstanbul'a doğru yelken açmıştır.[39] Bu durumda donanmanın eylülde Arnavutluk'a –o zaman denil-

---

[37] Por cartas de D de Mendoza, 7 Ağustos 1566, de San Juan Redondo, Simancas E° 1055, f° 171.

[38] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 16 Ağustos 1566, Simancas E° 1055, f° 177; Fourquevaux, I, s. 110-11, 123.

[39] *Por cartas de]. Daça castellano de Veste* (Vasto?), 6 Ağustos 1566, Simancas E° 1055, f° 169. *Lo que se entiende de la armada por carta de Bari de los 19 de agosto 1566*, Simancas E° 1055, f° 178; Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 5 Eylül 1566, E° 1055, f° 190.

diği gibi "Cimara"– geri dönmesi[40] şaşkınlık yaratmıştır. Türk donanması Valona'ya kadar çıkmıştır. Acaba bu sefer, yalnızca ayaklanan Arnavutluk'u cezalandırmak için midir?[41] Kral naibi fazla endişelenmeden bu soruyu sormuştur, çünkü İspanyolların Almanları geri çektikleri Napoli sahilleri teyakkuz halinde tutulmaktadır. Yeni tehlike kış gelmeden önce, gürültüsüzce kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

1566 deniz seferi böyle olmuştur: her iki taraftan da –Türk cephesinden Adriyatik cephesinde çok az şey yapılmış, İspanyol cephesinde de beklemekle yetinilmiştir– genişliği olmayan bir sefer. İspanyollar bir an için sanki öyle bir niyet uyandırmış olmalarına rağmen Cezayir ve Tunus'a karşı bir harekete girişmekten kaçınmışlardır.[42] Bu yılın sükûnetine ayak uydurmuşlardır ama bu yıl başka darbe ve tehlikelere gebedir. Venedik başkaları için kaygılanma âdetine pek sahip olmadığından kimse de ona acımamaktadır ve hedef odur. Türkler tüm anlaşmalara rağmen onun körfezine gelmektedir. Venedik somut korkularını hemen anlamış ve durumu göğüslemek zorunda kalmıştır. Temmuzda yüz kadar kadırgayı suya indirmiş[43] ve belki de bu kararlı tutum Türklerin kuzeye doğru daha fazla ilerlemelerini durdurmuştur. Ne olursa olsun, Venedik çok kaygılanmış ve bu kaygılar İtalya tarafından paylaşılmıştır, hattâ papa Venedik taleplerini desteklemeyi kabul etmiştir. Papa Temmuz sonu, ağustos başında Don García de Toledo'ya bütün filosuyla Brindisi'ye gelmesi için hem kardinal Alessandrino'ya yazdırtmış hem de kendisi yazmıştır, çünkü Venedikliler yüz kadırga donattıklarını ve eğer bunlar Don

---

[40] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 14 Eylül 1566, E° 1055, f° 197.

[41] Aynı kişiler, Napoli, 27 Eylül 1566, *age.*, f° 200.

[42] Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 84-85, 6 Mayıs 1566; Nobili'den prense, Madrid, 6 Mayıs 1566; A. d. S. Floransa, Mediceo 4897 *bis* "*...et molti dicono che Sua Maesta vuol andar sopra... Argeri et dicono che in consiglio ha parlato* (*II. Felipe*) *di voler andar in persona benché questo io no lo credo.*" aynı kişiler, 7 Mayıs 1566, *age.*

[43] G. Cappelletti, *a.e.*, VIII, s. 373.

García'nınkiler ile birleşecek olursa, Türklere saldırmanın mümkün olacağını söylemişlerdir.[44] Don García, 7 Ağustos'ta[45] papaya, İspanya kralınınki gibi Kilisenin devletlerini savunacağına yemin ederek, ama gözüpek tasarıyı kabul etmeksizin bir cevap yazmıştır. Kuşkusuz İspanyol ve Venedik güçlerinin arasında kalan Türk donanması kurtulamazdı. Fakat Venedik ancak kendisini tehdit altında hissettiği bir anda savaşmayı arzulamıştır; ve bilge, temkinli, aşırı hassas Don García de Toledo güney yönünde saldırı emrine sahip değildi. Herhalde Kanuni Süleyman'ın donanmasını yok etme konusunda mükemmel bir fırsatın olduğunu yalnızca papa düşünmüştür.

Etkilerinin de gösterdiği üzere çok sınırlı olan bu Adriyatik savaşı, aynı dönemde Avrupa'yı sarsan genel altüst oluştan dolayı, o sıralar dramatik görünmüştür. Fransa'da Brantôme'a bakınız; kıpırdanmalar, yolculuklar, gençlik kaygıları dönemidir... Biri genç Guise düküyle Macaristan'da çarpışmaya gidecektir; bir başkası Napoli'ye gidecek; Montluc'ün oğlu gibi bir diğeri de Atlantik'te macera peşinde koşacak ve Madeira'nın alınması sırasında ölecektir.[46] Artık kimse yerinde durmamaktadır. Bizzat II. Felipe yolculuktan söz etmektedir. Savaş her yerde çehresini göstermektedir. Ağustos ayında neredeyse ayaklanan Hollanda üzerinden, Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar, şiddetli bir kıta savaşının büyük kızıl hattını çizmekte, Adriyatik filoları arasındaki savaşı muazzam mesafelere yaymaktadır.

---

[44] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 6 Ağustos 1566, Simancas E° 1055, f° 168.

[45] 7 Ağustos 1566, Simancas E° 1055, f° 170.

[46] Edmond Falgairolle, *Une expédition française à l'île de Madère en 1556*, 1895, Nobili'den prense, Madrid, 6 Ekim 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4897 *bis*, *Calendar of State Papers*, *Venet.*, VII, 12 Kasım 1566, s. 386; Montluc, IX. Charles tarafından yalanlanmıştır: kraldan Fourquevaux'ya, Saint-Maur-des-Fossés, 14 Kasım 1566, s. 59-60, Portekizliler saldıranlardır, 29 Kasım 1566, Fourquevaux, I, s. 144.

Macaristan'da Savaşın Yeniden Başlaması

İmparator Ferdinando'nun 25 Temmuz 1564'te ölümü, Türkler için haraçların ödenmemiş kısımlarını talep etmenin ve 1562 ateşkesini tartışmalı hale getirmenin bahanesi olmuştur. Ödeme 4 Şubat 1565'te[47] yerine getirilmiş ve karşılığında ateşkesin sekiz yıllık bir süreyle teyidi sağlanmıştır. Fakat Erdel'e karşı olan tasarılarından vazgeçmeyen Maximilian, önemli miktarda asker toplamış ve Tokay ile Serencs'i zapt etmiştir. Oysa Erdel'e dokunmak veya bu noktada Türklerin eylemine zıt davranmak, yavaşlamış olan uyuşmazlıkların ateşini canlandırmak ve âdet olduğu üzere, akınlar ve kuşatmalarla çözülen "üstü kapalı" bir savaşın başlatılması anlamına gelmektedir, Macar sınırı 1565'te her zamankinden daha endişe vericidir. Tıpkı bir arı kovanına çomak sokar gibi Erdel çatışmalarına bulaşan Maximilian, barışçı çabalara boşuna girmiştir ve bunlar zaten o kadar samimi girişimler değildir, çünkü barış istemekle birlikte hiçbir şeyi terk etmeye razı değildir. Üstelik karşısında vezir-i âzâm Sokollu Mehmed Paşa ile Malta başarısızlığını bazı parlak zaferlerle silmek isteyen padişahın bizzat kendisinin artan düşmanlıklarını bulmaktadır. Öte yandan Budin Paşası Arslan Bey de, Hıristiyan Macaristanı'nın korumasız yerlerine saldırarak savaşı alevlendirmekten geri kalmamaktadır. Buna uygun olarak 9 Haziran 1566'da bizzat küçük Palota kalesine saldırmıştır, fakat bu biraz erken bir hamle olmuştur, çünkü imparatorluk askerleri, tam paşa kaleyi ele geçirecekken ona engel olmuşlar ve ileri atılarak, bu sefer kendi hesaplarına Wessprim ve Tata'yı ele geçirmişler ve kentte buldukları herkesi, dost veya düşman, Türk veya Macar ayırımı yapmaksızın katletmişlerdir.[48]

Böylece Macaristan savaşı yeniden başlamış olmaktadır. Bunun bir sürpriz olduğu söylenemez. Viyana'da bir Türk tepkisinin beklenmesi gerektiğini herkes bilmekteydi. –Alman Diet'i o yıl için 24 *Römermonate*lik bir yardımı, bunun yanında gelecek üç

[47] Josef von Hammer-Purgstall, *Hist. de l'Empire ottoman*, Paris, 1835-1843, VI, s. 206.
[48] *Age.*, s. 215.

yıl içinde, her yıl buna üç tane daha eklenmesini kabul etmiştir–[49] Londra'daki İspanyol elçisi 29 Nisan 1566'da bu yardıma ilişkin olarak, üç yıl süre için 20.000 piyade ve 4.000 attan söz etmekteydi.[50] Öte yandan, Maximilian Papalık devletinden ve II. Felipe'den para ve askerî yardımlar sağlamıştı; bunların miktarları konusunda belgelerimiz biraz farklılaşmaktadır, fakat önemli miktarlarda olmuşlardır. Madrid'deki Toscana temsilcisi 23 Mart 1566'da 6.000 İspanyol askeri ve aylık 10.000 eküden (bunlar II. Felipe tarafından 1565'ten itibaren sağlanmıştır)[51] söz etmektedir. Bu tutarlar Fuggerler ve Cenevizli bankerler aracılığıyla ödenecektir.[52] Bir ay sonra, 6 Haziran'da 300.000 ekülük bir ödemeyi hesaba katmaksızın, aylık 12.000 eküden söz edilecektir.[53]

Demek ki imparatorun hazırlanmaya zamanı ve imkânı olmuştur. Yazın Viyana yakınlarında, oldukça karışık gruplardan meydana gelen 40.000 asker toplanmıştır,[54] ama bunlar ona savunmadan başka bir işte umut vermemektedirler; fakat zaten başka bir niyeti de yoktur. İstanbul ile Budin arasındaki mesafe uzun olduğundan, muazzam Türk ordusunun fiilen hızla ilerleyemeyeceğini hesaplamaktadır; bu güzergâhın 90 *giornate* çektiği hesaplanmaktadır. Demek ki Türk ordusuna savaşmak üzere az bir zaman kalacaktır, çünkü Ekim ayından itibaren soğuk ve âdeta boş bir ülkede iaşe meselesi ona zorluk çıkartacaktır. En azından imparatorun palavrayla karışık olarak Venedik elçisi Leonardo Contarini'ye[55] açıkladıkları bunlardır. Aynı elçi 20 Haziran'da

[49] Georg Mentz, *Deutsche Geschichte*, Tübingen, 1913, s. 278.
[50] G. de Silva'dan krala, Londra, 29 Nisan 1566, *CODOIN*, LXXXIX, s. 308.
[51] Nobili'den prense, Madrid, 23 Mart 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo 4897 *bis*.
[52] Leonardo Contarini'den doça, Augsburg, 30 Mart 1566, G. Turba, *a.e.*, 1, 3, s. 313.
[53] Nobili'den prense, Madrid, 6 Haziran 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4897 *bis*.
[54] Georg Mentz, *a.e.*, s. 278.
[55] Leonardo Contarini'den doça, Augsburg, 1 Haziran 1566, G. Turba, I, 3, s. 320.

apaçık bir şekilde abartılmış rakamlarla, imparatorluk ordusunun 50.000 piyade, 20.000 süvari ve önemli bir Tuna filosundan meydana geldiğini aktarmakta değil midir?[56]

Gerçekte Maximilian'ın ordusu, Busbecq'in 1562'de gördüğü ve çok sert bir şekilde yargıladığından daha değişik keyfiyette değildir. Fourquevaux bu savaşın imparatorluğun aleyhine döneceğini düşünürken ve "Türklerin Büyük Senyörü Macaristan'daki seferinde inat etsin; çünkü aksi takdirde, olaylar bu tarafta yatışacak olursa Alman ayaktakımından çekinmek gerekecektir" diye temennide bulunurken haksız değildir.[57] Din savaşları yüzünden mahvolan Alman paralı süvarileri tarafından sıklıkla çiğnenen Fransa'nın bedbahtlığı olarak Macaristan'da 1568'de barış olmuştur ve bu 1593'e kadar sürecektir.

Maximilian'ın birliklerine karşı, farklı gruplara ayrılmış muazzam Türk ordusu Macaristan'a doğru ilerlemektedir. IX. Charles'a ulaşan haberlere göre bu ordunun mevcudu 300.000 kişidir ve kendi tarzlarına göre "korkulacak bir şey olarak çok fazla sayıda top ve diğer mühimmat ile" donatılmışlardır.[58] Padişah İstanbul'dan 1 Mayıs'ta,[59] önceki on iki seferinde olduğundan daha ezici bir güçle ayrılmıştır. Araba ile yolculuk yapmaktadır, çünkü sağlığı artık ata binmesine izin vermemektedir. Ordu İstanbul-Belgrad arasında, Edirne, Sofya ve Niş üzerinden askerî ve ticari büyük yoldan ilerlemiştir. Saltanat arabasının geçeceği zor yollar önceden iyi kötü tesviye edilmiştir; bu arada yolda orduya, daha da fazlası yiyecek kaynaklarına saldırması muhtemel olan sayılamayacak kadar çok hayduta karşı etkili bir av düzenlenmiştir. Her konak yerinde bu haydutlar için darağaçları dikmek gerekmiştir. Belgrad'dan sonra büyük sorun, Erdel ile pazarlık yapmak değil de, Sava'yı Chabatz yakınlarında,[60] Tuna'yı

[56] Aynı kişiler, 20 Haziran 1566, *age.*, s. 324.
[57] 18 Ağustos 1566, *a.e.*, I, s. 109.
[58] IX. Charles'tan Fourquevaux'ya, Orcamp, 20 Ağustos 1566, C. Douais, *Lettres... à. M. de Fourquevaux*, s. 49.
[59] J. von Hammer, VI, s. 216.
[60] *Age.*, s. 219'da Tuna'ya Chabatz'da demektedir.

Vukovar'da,[61] Drava'yı 18 ve 19 Temmuz'da Osijek'te[62] geçmek olmuştur. Her seferinde kabarmış suları olan nehirleri aşabilmek (özellikle Tuna) için ordu köprü kurmak zorunda kalmış ve bu iş hiç de kolay olmamıştır. Osijek'ten sonra, bir imparatorluk yüzbaşısının akını, orduyu Zigetvar (Szigethvar) kalesine yöneltmiştir ve kont Nicolas Zriny adındaki bu yüzbaşının komuta ettiği birlik biraz ötede Peç'te bulunmaktadır. Padişah ve birlikleri 5 Ağustos'ta kentin önündeki bataklıklara ulaşmışlardır; 8 Eylül'de de kent fethedilmiştir.

Fakat yeni başlamış olan Türk seferi akim kalmıştır: bu zaferden üç gün önce 5-6 Eylül gecesi Kanuni Sultan Süleyman Hammer'in dediğine göre "ya aşırı yaşlılık, ya dizanteri, ya da damar tıkanması nedeniyle" ölmüştür.[63] Neden öldüğü çok önemli değil! Fakat birçok tarihçi "Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi"ni bu tarihten itibaren başlatmaktadır.[64] Bir kez daha belli öneme sahip bir bilgiyle karşısındayız, çünkü liderine çok fazla bağlı olan bu imparatorluk, bu andan sonra Muhteşem'in, Kanuni'nin ellerinden; "Yahudi kadının oğlu", seferlerden çok Kıbrıs şaraplarına meraklı, zayıf II. Selim'in ellerine geçmekteydi. Vezir-i âzâm Sokollu Mehmed Paşa padişahın ölümünü saklayarak, Selim'e Kütahya'dan İstanbul'a giderek tahtı iktisab etmesi için zaman kazandırmıştır. Ve savaş isteksiz bir şekilde, bazen bir tarafın, bazen de diğer tarafın başarı kazanmalarıyla kışa kadar sürmüş veya daha doğrusu, iki taraf da zaman zaman başarı kazandıklarını ileri sürmüşlerdir. Böylece 1 Eylül 1566'da, Gorizia'da seferlerin ana tiyatrosunun kıyısında,[65] Arşidük Karl, Hırvat komutanının muzaffer bir akın yaptığını ve Bosna'dan ele geçirdiği esirler ve

---

[61] *Age.*, s. 223.
[62] *Age.* s. 224.
[63] *Age.*, s. 231; F. Hartlaub, *a.e.*, s. 23; bu konuda İstanbul kaynaklı yayımlanmamış çok sayıda haber, 23 Eylül 1566, Simancas E° 1055, f°198; Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 5 Kasım 1566, *age.*, f° 215.
[64] Örneğin N. Iorga; örneğin Paul Herre, *Europäische Politik im Cyprischen Krieg*, Leipzig, 1902, s. 8.
[65] De Guricia primero de set^bre 1566, Simancas E° 1395.

hayvanlarla geri döndüğünü bildirmiştir. Haber hemen Cenova yoluyla İspanya'ya aktarılmıştır. Acaba bu, Paris'te Arşidük Karl'ın Türklerle büyük bir çarpışmaya giriştiği ve bu çarpışmalar esnasında Ferrara dükünün öldüğüne dair söylenenlerle aynı şey midir?[66]

Savaş fiilî durumda hemen hemen sona ermiştir. Kış gelince Türkler geri çekilmiştir ve imparatorluk ordusu "ezilmesine" gerek kalmadan, kendiliğinden çözülmüştür. Aralık ayında Paris'te, Diet toplantısı sona ermeden önce Türklerle ateşkes anlaşması imzalanacağı söylentisi çıkmıştır.[67] İhtiyat içindeki II. Felipe'ye gelince, eylül ayından itibaren "eğer Türk çekilirse, imparatorun herkesi terhis edeceği" kendi hesabına tutmuştur.[68] Bu açıklaması olan bir tedbirdir: II. Felipe aynı 1566 yılında, önünde yeni bir uçurumun açıldığını görmektedir: Hollanda uçurumu.

1566'da Hollanda[69]

Hollanda savaşının uzun ve karmaşık kökenlerini incelemek konumuz dâhilinde değildir –siyasal, toplumsal, ekonomik (büyük 1565 kıtlığı[70] düşünülsün), dinsel ve kültürel kökenler–, ne de birkaç kişiyle birlikte bu çatışmanın kaçınılmaz olduğunu söylemek söz konusudur. Bizi sadece bu savaşın II. Felipe'nin siyaseti üzerine yansıması, onu dramatik Malta kuşatmasının ardından Akdeniz'den çekerek, şiddetli bir şekilde kuzeye savurması ilgilendirmektedir. Hollanda ancak ismen "İspanyol" olarak kaldıkça (Fransa'ya karşı müstahkem bir mevkii haline geldikleri ve bir

---

[66] F. de Alava'dan krala, Paris, 10 Kasım 1566, A. N., K 1506, B 20, no. 76.
[67] Aynı kişiler, Paris, 8 Aralık 1566, *age.*, no. 88 "estar aqui algo sospechosos del Emperador paresçiendoles que hara treguas con el Turco antes que se acabe la dieta...".
[68] Saint-Sulpice muhtırası, 27 Eylül 1566, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 134.
[69] Aşırı zenginliğinden biraz karışık olan şu makaleye bkz., Pierre Chaunu, "Séville et la Belgique", *Revue du Nord*, Nisan-Haziran 1960, bu makalede Hollanda meselesi İspanya imparatorluk tarihine ve Sevilla çağında uluslararası konjonktüre yerleştirilmeye çalışılmıştır.
[70] Léon Van der Essen, *Alexandre Farnèse*, Brüksel, 1933, I, s. 125-126.

yüzyıl kadar bu konumlarını sürdürecekleri tarih olan 1554'ten veya daha iyisi, V. Carlos'un 1555'teki tahttan çekilmesine kadar diyelim), yani bu 1555 tarihine kadar Hollanda kendi haline bırakılmış; kendi özgürlüğü, kavşak olma rolü içinde bütün kapıları Almanya, Fransa ve İngiltere'ye açılmış olarak kalmıştır. Muafiyetleri, siyasal güvenceleri ve parasal imtiyazlarıyla özgür bir ülke; çok fazla kentleşmiş, "endüstrileşmiş" ikinci bir İtalya, dışa bağımlı ve bu yüzden diğer başka nedenlerle yönetilmesi güç bir ülke. Burası sanıldığından çok daha fazla toprağa bağlı kalmıştır ve bu nedenden ötürü de Maison d'Orange, Montmorency (Fransa kolu küçük kardeş kanadıdır) veya Egmont kontununki gibi güçlü aristokrat ailelerine sahiptir. İmtiyazları ve çıkarları konusunda kıskanç olan bu aristokrasi, hükmetme arzusu içinde, İspanya sarayındaki partilerin arasındaki çatışmalara, 1559'dan beri Ruy Gómez'inki olan barış kanadına sıkı sıkıya bağlıdır. İşte, eğer Hollanda'daki karışıklıkların tam bir tarihi yazılmak istenirse, önemleri gösterilmesi gereken, önümüzde açılmakta olan ufuklar.

Zorunlu olarak, yalnızca kuzey ülkelerinin merkezindeki coğrafi konumlarından dolayı olmasa bile, buradaki ülkeler Reform'un çoklu akımlarından kurtulamamışlardır. Bu düşünceler kara ve deniz yollarından nakledilmektedirler. Reformasyon Lutherci biçimiyle "Flaman" ülkelerine çabucak ulaşmıştır; yüzyılın ortasında buralarda kendi hoşgörü çözümünü önermektedir: bir dinsel barışı, zamanından önce bir Nantes fermanını.[71] Fakat kısa bir süre sonra, buğday ve şarap üreticisi güney, Fransa aracılığıyla bu sefer Calvincilik lehine olmak üzere, reformasyonun en büyük fetihlerine sahne olmuştur; bu "roman", militan ve saldırgan,[72] ruhani meclisler toplayan ve Augsburg barışının hoşgörüyle karşılanmadığı ve öngörmediği faal hücreler kuran bu reformasyon, Hollanda'nın güneyine yerleşmiştir. Önce Fransızca konuşan bölgelerden sızan bu reform hareketi, bu kadroyu çabucak aşmış ve Hollanda kavgasının tümünde zafer kazanmıştır. Böylece bu

[71] Georges Pagès, "Les paix de religion et l'Édit de Nantes", *Rev. d'hist. mod.*, 1936, s. 393-413.
[72] W. Platzhoff, s. 20.

ülkenin güneye daha fazla açılmasına katkıda bulunmuştur. Almanya'dan siyasal açıdan kurtulan Hollanda, ondan ruhani açıdan da kurtularak, kargaşa halindeki Fransa'ya yönelmekteydi. Bu ülkede Lutherci avı, avlanacak şeylerin azalması nedeniyle güçleşmiştir. Öte yandan İngiltere, Holllanda'nın aradaki rekabete rağmen, nüfuzundan ve kararlı siyasetinden kurtulamayacağı kadar yakındır. Zaten İngiltere takibata uğrayan Flamanlara, hattâ en mütevazı olanlara bile sığınak sunmaktadır –örneğin Norwich'e yerleşen işçiler gibi– ve bu yardım Kuzey Denizi'nin iki kıyısı arasında bağlar oluşturmaktadır.

Tabii ki Hollanda'yı çalkalayan akımlar arasında ayırım yapmak gerekiyor. Bunların hepsi aynı kökenden değildir: özellikle dinsel, sıklıkla toplumsal bir halk hareketi ile bir aristokrat hareketi vardır; başlangıçta esas olarak siyasal olan bu ikincisi, 1564'te Granvelle'in çağrısıyla ve Nisan 1566'da Hôtel de Culembourg konfederasyonuyla kendisini göstermiştir; bu hareket ağustosun ikinci yarısında ortaya çıkan ve ikonaklast bir halk hareketi olan, kiliselerin yağması ve dinsel tasvirlerin kırılmasına varan ve ürkütücü bir hızla Tournai'den Anvers'e kadar bütün Hollanda'ya yayılan halk ayaklanmasından dört ay önce kendini göstermiştir. Sonuçta farklı iki hareket. Marguerite de Parme'ın yeteneğiyle bunlar karşı karşıya gelmiştir. Parma düşesi soyluları –Almanya'yı elde eden Guillaume d'Orange ve Brederode hariç– halka ve kentlere karşı çevirmiştir. Ve böylece, otoritesini değilse bile, en azından düzeni tekrar tesis etmiş ve bu işi masrafsız, asker kullanmadan kesin bir beceriyle sağlamıştır.

Fakat bu siyasetin sınırları ve İspanya ile İspanya dışında düşmanları vardı; faal olmaktan geri durmayan Granvelle Roma'da ve arkasında bütün partisi olduğu halde Alba dükü İspanya'da. Ve zaten Avusturyalı Marguerite'in başarısı, bizzat II. Felipe'nin iktidarını ve Katolikliği savunmasını tehlikeye atmaktaydı: Marguerite ağustos ayının çalkantılarından önce, reformdan geçmiş dinin zaten bulunduğu yerde, yarım ağızla olsa bile, tatbik edilmesini kabul etmiş değil miydi? Ağır bir taviz. Çünkü İspanya'da II. Felipe –1565'teki ünlü Segovia korusu mektupları bunu kanıtla-

maktadır– her türden gerçek tavize karşıdır. Kuşkusuz, zaman kazanmak için ayrıntıda bazı bağışlayıcılıklarda bulunmaktadır, "genel af" (belirtildiğine göre yalnızca siyasal suçlar için, dinsel suçlar dışarıda bırakılmıştır) çıkartmıştır, sonuç olarak tek amacı Marguerite'in kredisinin azalmasını engelleyen kırıntılar. Öte yandan binlerce kanıt Felipe'nin olaylara karşı dik durmak, kafa tutmak istediğini ortaya koymaktadır, İspanyol imparatorluğunun Akdeniz sahasındaki yeniden doğan gücü, Amerika filoları tarafından taşınan para; Felipe bütün bunları kuzeyde kullanmaya oldukça kararlıdır. Hoşgörüsüzlük, anlayışsızlık: buna gelecek karar verecektir. Çünkü Avrupa'nın bu kavşağındaki trafiği düzenlemek doğaya karşı bir siyasettir dünyanın tümüne dayanarak yaşarken, Avrupa hayatı için vazgeçilmez olan ve kapılara basınç yapan, gerektiğinde de onları zorlayacak olan "aşağıdaki ülke"yi [Hollanda] kendi içine kapamak bir ahmaklıktır. Bu ülkeyi 1556-1561 arasında olduğu gibi müstahkem bir askerî kamp haline çevirmek; yeni piskoposluklar kurarak onu özerk, ayrı bir dinsel yönetim alanı haline getirmek; öğrencilerin Paris'e gitmelerine engel olarak –yalnızca başvurulan yöntemlere örnek olsun diye– bir yere varmak mümkün değildir. Fakat burayı bir İspanya haline getirmeye kalkışmak, daha da vahim bir hatadır. Ama 1566'da İspanya'nın tutsağı Felipe'nin yapmayı düşündüğü budur.

Ağustosun ikinci yarısındaki halk hareketlerine henüz tanık olmadan önce, Roma'daki elçisi Requesens'e "Kutsal Papa'ya, dine ve Tanrı hizmetine herhangi bir zarar vermemek için bütün devletlerimi kaybetmeye, yüz tane hayatım olsa hepsini feda etmeye hazır olduğum konusunda teminat verebilirsiniz, çünkü sapkınların efendisi olmayı ne düşünüyor ne de istiyorum"[73] diye yazmaktadır. Roma'da da durum pek iyi anlaşılmamaktadır. V. Pius, II. Felipe'ye şahsen ve enerjik olarak müdahale etmesini tavsiye etmiştir: 24 Şubat 1566'da[74] ona "sapkınlık vebası Fransa

[73] L. Serrano, *a.e.*, I, no. 122, s. 316, 12 Ağustos, zikr. B. de. Meester, *Le Saint-Siège et les troubles des Pays-Bas, 1566-1572*, Louvain, 1934, s. 20-21.

[74] *Age.*, I,. 131.

ve Burgonya'da öylesine çoğalmaktadır ki, bunun ilacının ancak Katolik Majestelerinin yolculuğunda saklı olduğuna inanıyorum" diye yazmıştır. Fourquevaux bu yolculuktan 9 Nisan'dan itibaren söz etmeye başlamıştır;[75] her vesileyle bu yolculuk gündeme gelmektedir –örneğin, savaş, ihtiyaç maddeleri ve mühimmat genel komiseri, taşımacılık uzmanı Francisco de Ibarra'nın İspanya'ya çağrılması vesilesiyle olduğu gibi; bu çağrının muhtemel sonuçları çok büyüktür, "çünkü İspanya'da böylesine işleri becerebilecek ondan başka biri yoktur";[76] veya Cezayir'e karşı olduğu söylenilen ama Hollanda'ya yönelik olabilecek sevkiyat vesilesiyle–. Cezayir'e karşı olan sefer fiilen kısa bir süre sonra giderek kaybolmuş ve ağustos ayında çıkan ve zaman içinde sürekli olarak kesinleşme belirtisi gösteren söylenti, II. Felipe'nin Flandre'a gideceğine ilişkindir.[77]

Fourquevaux 18 Ağustos'tan itibaren, İspanya'nın Akdeniz'de seferber ettiği büyük güçleri kuzeye nakletmeye hazırlandığını bilmektedir,[78] yani Akdeniz cephe ve kalelerinin en iyi güçleri olan Napoli ve Sicilya'dan 5-6 bin İspanyol ile 7-8 bin İtalyan geri çekilecektir. Alba dükünün büyük girişimi Napoli *tercio*sunu Gand'a; Lombardiya *tercio*sunu Liège'e ve Sicilya *tercio*sunu Brüksel'e yerleştirmek olacaktır.[79] Bu, Akdeniz'i dolaylı ve dolaysız olarak silahsız bırakmak anlamına gelmektedir. Eski ve en iyi birliklerin çekilmesiyle doğrudan; bu intikallerin gerektirdiği harcamayla da dolaylı olarak. Devlet Meclisi'nde II. Felipe'ye üç milyon altınlık bir harcamadan söz edilmiş değil midir?

Üstüne üstlük bu siyaset, kuzey yönünde bir sürü tedbir ve girişime ihtiyaç duymaktadır: Protestanların dinsel kardeşlerini desteklemeye hazırlandıkları Fransa cephesinde;[80] Orange prensi

---

[75] *Age.*, I, 67.

[76] 30 Nisan, *age.*, I, s. 84.

[77] *Age.*, I, s. 104; Nobili'den prense, Madrid, 11 Ağustos 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4897 *bis.*

[78] 18 Ağustos 1566, *a.e.*, I, s. 109.

[79] R. Forneron, *a.e.*, II, s. 230.

[80] II. Felipe'den Francés de Alava'ya, Bosque de Segovia, 3 Ekim 1566,

ve kardeşi Louis de Nassau'nun imparatorun yasaklayıcı bir fermanına rağmen asker devşirdikleri Almanya cephesinde;[81] nihayet İngiltere cephesinde. Bütün buralar İspanya'nın hem kişilerden, hem partilerden, hem de hükümdarlardan çekindiği tehlikeli alanlardır.[82] II. Felipe'nin, en iyi danışman ve hizmetkârlarının dikkatleri zorunlu olarak güneyden kuzeye yönelmek zorundadır.

Ağustos ayının karışıklıklarından sonra bu tedbirler doğal olarak daha da gerekli görünmüştür. Dostlar ve düşmanlar, hattâ Alba dükü bile (bu konuda çok fazla samimi olmadan) İspanyolların cevap vermekteki yavaşlıkları karşısında şaşırıyorlardı.[83] Gerçekten de Saint-Sulpice, Alba dükünün hükümdarından önce, Flandre'a gideceği haberini ancak 25 Eylül'de alabildi.[84] Ve aynı anda karışıklık çıkaranların en önde gelenleri –veya en azından İspanyol sertliklerine en az maruz kalmak isteyenler– Hollanda'nın tehlikelerinden kaçmanın iyi bir tedbir olacağını düşünmüşler ve hiç de daha az tehlikeli olmayan Fransa'ya kaçmışlardır. Böylece Gand ve Anvers'ten gelen bir Flaman anabaptist dalgası Dieppe'e yerleşmiştir.[85]

Zaten bu dönem (belki de sadece Marguerite'in siyaseti sayesinde) Hollanda'daki durumun Katolik kralın lehine düzelmesine tanık olmaktadır. Veya durum düzeliyor gibi görünmektedir. Kral 30 Kasım 1566'da[86] "Flandre olaylarının apaçık bir şekilde yatıştığını" fark etmektedir; ancak uygulanmakta olan tedbirlerin gevşetilmesini gerektirecek bir ortamın henüz oluşmadığını ilâve etmektedir.

A. N., K 1506.

[81] F. de Alava'dan II. Felipe'ye, Paris, 21 Eylül 1566, A. N., K 1506, no. 57.

[82] II. Felipe'nin imparatora karşı kuşkuları, Fourquevaux'dan kraliçeye, Madrid, 2 Kasım 1566, Fourquevaux, *a.e.*, III, s. 25-26. II. Felipe'nin Catherine de Medicis'ye karşı kuşkularını söylemenin gereği yoktur.

[83] Saint-Sulpice'in haberi, 21 Eylül 1566, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 133.

[84] *Age.*, s. 134.

[85] F. de Alava'dan krala, Paris, 4 Ekim 1566, alınışı 20 Ekim, A. N., K 1506, no. 62.

[86] II. Felipe'den F. de Alava'ya, Aranjuez, 30 Kasım 1566, A. N., K 1506, no. 87.

30 Kasım tarihi doğrudur, ayaklanmalardan birçok ay geçtikten sonra. Fakat her zaman alan ve görevlerinin çokluğuyla mücadele halinde olan İspanyol hükümeti daha hızlı davranabilir miydi? Acaba ilkbaharın başında *Gueux* veya o sıralar denildiği gibi *remonstrants* hareketleri karşısında ve ağustosta da bu kez ikonaklast halk hareketi karşısında gafil avlandıktan sonra, hemen karşılık verebilir miydi? 1566 Aralık başında bir gün Fourquevaux ile görüşen Alba dükü herhalde en doğru sözü söylemiştir: "Türklerin Hıristiyanlığa saldırıları ve diğer bazı kaygılar" İspanya'nın Hollanda'daki uyruklarının taşkınlıklarını önlemesini" engellemiştir.[87] Gerçekten de, Akdeniz'de Türklerden kaynaklanan tehlike durumu ancak ağustos sonunda ortadan kalkmıştır, bu tarihe kadar, Alba dükünün seferinde başrolü oynayacak olan eski İspanyol birlikleri nasıl olurdu da kuzeyde kullanılabilir hale getirilebilirdi?

Bunun tersine, Hollanda olayları artık II. Felipe'nin Akdeniz'de tedbirsizce hareket edebilmesine izin vermemektedir. Bu çifte yük, bu çifte kaygı tablosu, İspanya kralının apaçık bir şekilde tereddütlü siyasetini açıklamaktadır. Ona ısrarla kararlı bir siyaset öneren ve her iki alanda da faal olmasını isteyen papanın telkinlerini neden terk ettiğini açıklamaktadır. Papa bu telkinlerde bulunurken, II. Felipe'nin bu cephelerden herhangi birine derinlemesine girme lüksüne katlanamayacağını anlayamamaktadır.

V. Pius önce II. Felipe'yi Türklere karşı bir ligaya çekmeye uğraşmıştır; bu 1566 yazında Piyale Paşa'nın Adriyatik'teki İtalyan sularında giriştiği harekâttan sonra güç kazanan eski bir hülyadır. İspanya'daki Papalık elçisi 23 Aralık'ta kardinal Alessandrino'ya, Alba dükünün bazı sözlerini aktarmaktadır: "Majesteleri kutsal papanın aziz çabalarını ve mükemmel arzusunu kutlamaktadır... bir birlik ve liga düşüncesini de fevkalâde alkışlamaktadır", fakat şu an için bu birlik "faydasız olacaktır, çünkü böylesine teşebbüsler, hükümdarlar sağlam ve kati kuvvete sahip olduklarında ve birbirlerine güven duyduklarında tecrübe edilmelidir; oysa şu anda hükümdarların güçleri bölünmüş, azalmış ve karşılıklı şüp-

[87] Fourquevaux'dan krala, Madrid, 9 Aralık 1566, Fourquevaux, *a.e.*, I,. 147.

helerden ötürü nahoş vaziyettedirler". Öte yandan, İspanya kralı bu sıralar, Flandre'daki "kendi uyruklarına karşı acil ve gerekli bir harekâta girişmek zorundadır".[88] Uluslararası ufku böylesine resmedip, kara bulutlar ve tehditleri vurgularken ve nihayetinde kendisinden isteneni reddederken, Alba dükü alışılmış yöntemini uygulamış olmaktadır. Fakat bu bakış açısı aynı zamanda, Hollanda ile Akdeniz arasında uzun zamandır tercih yapamayan II. Felipe tarafından da paylaşılıyor gibi görünmektedir.[89]

Zor bir seçim, çünkü İspanya Türklere karşı mücadele etmeyi reddedemezdi, kendisini onlara karşı savunması gerekiyordu. Fakat onlara saldırmak uzak bir ihtimaldi. 1566 yılının sonunda İspanyol hükümeti, Akdeniz'de kuşkusuz bir barış olmayıp, sık sık gerilemelere sebep olan bir yarı-savaş durumunu alevlendirme konusunda pek istekli değildir. Kendisine gerekli olan veya en azından yarar sağladığı şu sözde Avrupa barışını da bozmayı istememektedir.

Öyleyse, Protestan dünyasının belki de karşılık vermeden kabullenemeyeceği seyirlik bir ittifak ile kendisini Roma'ya bağlamaktan endişe duymaktadır: bu ittifak Hollanda'da, büyük kavşağın tüm kapılarından hareketle güçlükler çıkartmak için iyi bir fırsat meydana getirecektir. Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da (amiral ve Condé'yi çevreleyen grupta) herkes saldırıya geçmeye hazırdır; bir tahrik veya bahane bunun için yeterli olacaktır. Bu nedenle. II. Felipe Hollanda'da dinsel soruna ilişkin herhangi bir konuyu gündeme getirmekten kaygılıdır. V. Pius ona, sapkınlığa karşı açıkça saldırmasını boşuna önermektedir. Bu konuda aslında ne düşünürse düşünsün, II. Felipe bu durumda uyruklarını, sahip olduğu egemenlik haklarına dayanarak hizaya getiren bir hükümdar olarak görünmek istememektedir. Alba dükünün 9 Aralık'ta[90] Fourquevaux'ya açıkladığı üzere sadece "kötü uyrukları itaate mecbur bırakmak" söz konusudur. "Bu alanda din konusu

[88] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 425-26.
[89] Paul Herre, *a.e.*, s. 41, Castagna'dan Alessandrino'ya, Madrid, 13 Ocak 1567; Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 172 *vd.*, 18 Ocak 1567.
[90] *Age.*, I, s. 147.

hiç sorun değildir, yalnızca Majestelerinin yetki ve merciilerine itaatsizlik gösteren saygısız uyrukları söz konusudur: hüküm sürmek ve devletlerini sükûnet içinde tutmak isteyen hiçbir hükümdarın kabul edemeyeceği bir durum".

Açık ama fazla ikna edici olmayan bir söylev. Alba dükünün "akli" olarak nitelediği, İspanya'nın muazzam hazırlıkları bütün Avrupa'da büyük bir endişe uyandırıyordu. Acaba bu Flandre'a yönelik olma kılıfı altında, Fransa'yı hedefleyen bir harekât mıydı? Fourquevaux böyle düşünüyordu[91] ve yakınlarda Florida'da Fransız göçmenlerini katletmiş olan İspanyollara karşı hırsın büyük olduğu (zaten bu Protestanlar tarafından da amaçlı bir şekilde körüklenmekteydi). Fransa'da herkes onu izlemeye hazırdı. Elizabeth'in endişesi aşırı bir kibarlığın arkasına gizlenmekteydi ve bu endişe hiç de az değildi. Ekim ayında kraliçe, Türklere karşı kazanıldığı ilân edilen imparatorluk başarıları karşısında resmî bir biçimde sevindiğini göstermişti.[92] Katolik kralın Londra'daki kuşkucu elçisi G. de Silva, bu sevinç için "bir de samimi olsaydı" demektedir. 10 Aralık'ta II. Felipe'nin, İtalya üzerinden Flandre'a gideceğini öğrenen kraliçe, bundan duyduğu üzüntüyü oldukça gürültülü bir şekilde ilân etmişti: eğer kral okyanus yolunu izleseydi, onu misafir etmek ne büyük bir zevk olurdu![93] Krala büyük bir ordu mu eşlik edecekti? Kraliçe bunu şiddetle arzulamaktadır ve böylesine kötü uyruklar buna müstahaktırlar.[94] Kimseyi kandıramayan sözler ve bunlar kraliçenin daha sonra; imparator, papa ve katolik kral arasında Protestanlara karşı muhtemel bir ittifak kurmaları konusundaki endişelerini dile getirmesini engelleyemeyeceklerdir. Venedik bile İspanyol birliklerinin geçişinde bir endişe unsuru keşfetmiş ve Bergamo'yu savunma durumuna geçirmiştir.[95] Almanya'ya gelince, onun da kaygılanması için bin

---

[91] 4 Ocak 1567, *age.*, s. 160.

[92] G. de Silva'dan krala, Londra, 5 Ekim 1566, *CODOIN*, LXXXIX, s. 381.

[93] Aynı kişiler, Londra, 10 Aralık 1566, *age.*, s. 416.

[94] Aynı kişiler, Londra, 18 Ocak 1566, *age.*, s. 427.

[95] Anvers, 24 Mayıs 1567, Van Houtte, "Un journal manuscrit intéres-

türlü siyasal ve dinsel neden bulunmaktadır ve Mayıs 1567'de, Alba dükünün gelmesinden önce[96] tedbirlerini almıştır: Saksonya elektörünün Wurtemberg dükünün, Brandenburg margravının, Hesse landgravının elçileri, Calvinci isyana katılmamış olan Lutherciler için (*di lege Martinista*) koruma talep etmek üzere Hollanda'ya gelmişlerdir.

Fakat 1566 yılında İspanyol siyasetindeki âni genişlemeyi incelemenin yeri burası değildir; onu gerektiği gibi inceleyebilmek için bu siyasetin Avrupa çerçevesini, yüzyılın imana dayalı çatışmalarını ağırlaştıran dinsel ihtiras ve tutkuların yükselişini incelemek gerekir; bu yükseliş her şeye komuta etmiştir ve II. Felipe'nin hoşgörüsüzlüğü veya beceriksizliğinden, sözümona tedbirsizlikleri ve gerçek anlayışsızlıklarından çok daha fazla ölçüde Hollanda'daki karışıklıkların nedeni olmuştur.

1567-1568: Hollanda Başrolde

1567'de, 1568'de Akdeniz İspanyol faaliyetinin ikinci perdesine geçilmiştir, çünkü İspanyolların asıl faaliyeti başka yerde sabitlenmiştir ve gene İspanyollar Akdeniz'de âdeta tam bir silahsızlanmanın işbirliğine tanık olmuşlardır. İspanya'ya dair açıklama yapmak kolaydır: zinde kuvvetleri, parası, kaygıları İç Deniz'in dışındadır. Osmanlı İmparatorluğu'na dair kesin bir açıklama ise karanlıkta kalmaktadır. Kuşkusuz imparatorluk İran cephesinde güçlüklerle karşı karşıyadır,[97] fakat bunlar gerçekte, İstanbul'dan

---

sant 1557-1648: les Avvisi", *Bull de la Comm. Royale d'hist.* I, 1926, LXXXIX (4. bül.), s. 375.

[96] Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 166, 4 Ocak 1567.

[97] İstanbul haberi, 10 Mart 1567, Simancas E° 1056, f° 23; Kefalonya, 24, 26 Mart, 5, 10 Nisan 1567, *age.*, f° 34; Copia de capitulo de carta que scrive Baltasar Prototico de la Chefalonia a 10 de avril a D. García de Toledo, *age.*, f° 38; aynı kişiler, 12 Nisan 1567, f° 36; Memoria de lo que yo Juan Dorta he entendido de los que goviernan en Gorfo (*sic*) es lo siguiente (24 Nisan 1567), f° 45, Kefalonya, 21 Nisan, f 47; Korfu, 28 Nisan, *age.*, İstanbul haberi, 17 Mayıs 1567, f° 60; Fourquevaux'dan krala, Madrid, 2 Ağustos 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 248 "Le Sophy ne

gönderilen haberlerde belirtilenlerden daha azdır. Kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu Macaristan savaşının uzamasından rahatsızdır, fakat bu savaş 1567'de yaz süresince sürdürülmüş ve pek de ateşli olmamıştır (tek hareketli olay, Türklerin değil de, Tatarların Avusturya sınırına karşı düzenledikleri ve 90.000 Hıristiyan esirle –ama acaba kesin mi?– geri döndükleri akındır ve geçen yıldan beri müzakere edildikten sonra 17 Şubat 1568'de imzalanan sekiz yıllık yeni bir ateşkesle sona ermiştir.[98] Kuşkusuz Türklerin Arnavutluk'ta bazı sıkıntıları vardır,[99] fakat bunlar ikincil önemde daimi sıkıntılardır. Mısır ve Kızıldeniz'de karşılaştıkları güçlüklere gelince,[100] bunlar her şeye rağmen en azından 1569'a kadar, imparatorluğun esas hayatını etkilememiştir. Bu durumda acaba

---

remue rien ains envoye un sien ambassadeur au d. Turc" İstanbul haberi, 8 Ocak 1568, Simancas E° 1056, f° 126, İran elçilerinin geldiklerine, ancak onlar görüldüklerinde inanılacaktır.

[98] J. von Hammer, *a.e.*, VI, s. 313-17; Chantonnay'den II. Felipe'ye, Viyana, 4 Haziran 1567, *Codoin*, CI, s. 151-152; G. Hernández'den II. Felipe'ye, Venedik, 26 Ocak 1567, Simancas E° 1326. Uzun zaman için hazırlanan ateşkes, Fourquevaux'nun aslında önceden, 30 Haziran 1567'de bildirdiği gibi üç yıl değil de, sekiz yıl için imzalanmıştır, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 219. Savaşın yavaşlaması imparatorun İspanyol *subsidio*larını talep etmesini engellememiştir, 24 Ağustos 1567, *age.*, I, s. 255. Erdel cephesinde ileri birlikler arasında büyük kapışma, Chantonnay'den II. Felipe'ye, Viyana, 30 Ağustos 1567, *CODOIN*, Q, s. 263. Bu konuda imparatorluğun endişeleri, 20 Aralık 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, 311; Nobili'den prense, 25 Aralık 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 153. Lo que se escrive de C. par cartas de VII de março 1568. Simancas E° 1056, f° 135 En Hıristiyan Kral, Polonya kralı ve Venedik'in katılımlarıyla ateşkesin on yıl için imzalandığı söylenmektedir.

[99] İstanbul, 10 Mart 1567, Simancas E° 1056, f° 23, Valona ve Sopotico bölgelerinde Arnavut ayaklanmaları; Korfu, 28 Nisan 1567, *age.*, f° 47, Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, 11 Mayıs 1567, Simancas E° 1056, f° 57, Ayaklanan Arnavutlar Zulati, Prokunati, Lopoze, Tribizoti... bölgelerindedirler; de la Cimarra a XII de Junio 1567, *age.*, f° 6; Korfu, 26 Aralık 1567, *age.*, f° 131.

[100] Yemen isyanı, İstanbul, 10 Mart 1567, bkz. bir önceki dipnot; Copia de un capitulo de carta que scrive de Venecia J. Lopez en XXI de heno

Türklerin eylemsizliklerini 1566'daki Macaristan seferindeki büyük kayıplarıyla mı, yoksa savaştan pek hoşlanmayan II. Selim'in tahta çıkmasıyla mı açıklamak gerekir? Çağdaşların,[101] sonra da onları izleyerek tarihçilerin söyledikleri budur. G. Hartlaub'un[102] dediği gibi Süleyman'ın ona "lâyık olmayan halefi"nin veya L. Ranke'nin[103] dediği gibi "tembel sultanlar"ın ilkinin arkasında, Kanuni Süleyman çağına lâyık, şaşırtıcı bir aktiflikte vezir-i âzâm olan Sokollu Mehmed Paşa'nın olduğunu unutmamanın yanısıra, belki de bu yargı doğrudur. Belki de bu etkisiz iki yılın –1567 ve 1568– Venedik'i vurma ve onu önceden soyutlama arzusunu gizlediğini düşünmek gerekir. Gerçekten de, 1567 sonbaharına dair haberler, Kıbrıs'ın karşısında, Karaman eyaletinde bir kale ve ülkenin içleriyle bağlantılı yollar inşa edildiğini aktarıyordu. Daha şimdiden bu haberlerden, yakında adaya saldırılacağı sonucu çıkartılıyordu. Acaba Venedik'e karşı serbestçe hareket edebilmek için mi, Selim ve danışmanları 1568'de imparatorla ateşkese yanaşmışlardır?

Öte yandan Türkiye, birbirini izleyen kötü hasatların darbesini de yemiştir. Şubat 1566'da Venedik buğday almak için II. Felipe'ye başvurmuştur: tek başına bu ayrıntı bile Doğu Akdeniz'in ilk zorluklarını tarihlendirmeye yeterli olmaktadır.[104] "Güvenilir" bir haber kaynağı, nisan ayında Mısır ve Suriye'de insanların açlıktan öldüklerini bildirmiştir.[105] Arap dünyasında aynı sıralar meydana

---

1568, Simancas E° 1066, f° 130, İstanbul, 17 Kasım 1568, Simancas E° 1057, f° 2.

[101] *... Que el Turco attiende solo a dar se plazer y buen tiempo y a comer y a bever dexando todo el govierno en manos del primer Baxa*, İstanbul, 10 Mart 1567, Simancas E° 1056, "*... que el Turco continua sus plazeres y el presume mucho que par Ventura sera la destrucion deste imperio que Dios lo permita*", İstanbul, 17 Mayıs 1567, Simancas E° 1056, f° 60.

[102] *Age.*, s. 24.

[103] *A.e.* s. 54. Ayrıca bkz. Victe A. de la Jonquière, *Histoire de l'Empire ottoman*, c. I, 1914, s. 204.

[104] Garces'den prense, Madrid, 13 Şubat 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4897, f° 116.

[105] İstanbul, 30 Nisan 1566, Simancas E° 1395.

gelen karışıklıklar bu ekonomik durumu açıklamakta değil midir? Öte yandan, 1566 yazından sonraki hasat Doğu Akdeniz havzasında, bütün Yunanistan'da, İstanbul'dan Arnavutluk'a kadar olan tüm bölgelerde çok kötü olmuştur.[106] 1567'nin de zor bir yıl olmasına şaşırmamak gerekir. Haedo, Cezayir'de, ertesi yıl da devam eden büyük bir kıtlığı haber vermektedir,[107] çünkü 1567 hasadı işlerin yoluna girmesine yetmemiştir. Kasımda Napoli kral naibinin bir ajanı, İstanbul'da ekmeğin korkunç pahalı olduğunu bildirmektedir.[108] Ve sefaletin âdeta zorunlu refakatçisi olan veba da, kıtlıkla beraber sahneye çıkmıştır.[109] Mart 1568 tarihli bir haber, imparator ile ateşkes imzalandığını haber verirken, bu anlaşmanın "Araplar arasındaki kıpırdanmalara ve başta arpa olmak üzere yiyecek maddelerinin pahalılığı nedeniyle" imzalandığını bildirmektedir.[110] Demek ki 1567 hasadının kötü olduğuna inanılabilir. Ancak 1568 hasadından sonra, nihayet bir mektupta şu iyimser sözler yer alabilecektir: "İstanbul'da arpa kıtlığına rağmen sağlık durumu iyi ve bolluk var".[111] 1567-1568 yılları boyunca gıda durumu Batı Akdeniz'de de pek parlak olmamıştır.[112]

Her ne olursa olsun, bu yıllarda Türk ve İspanyollar, birbirlerini gözleyerek harekete geçmemeye karar vermiş ve mümkün mer-

---

[106] Simancas E° 1055, f° 77.

[107] *Age.*, 76 v°.

[108] *Relacion de lo que refiere uno de los hombres que el Marques de Capurso embio* a *Constantinopla por orden del Duque de Alcalá por octubre passado* (1567), Simancas E° 1056, (f° numarası unutulmuştur).

[109] Korfu, 26 Aralık 1567, haber Lecce'ye 12 Ocak 1568'de ulaşmıştır, Simancas E° 1056, f° 131.

[110] İstanbul, 5 Mart 1567, Simancas E° 1058, f° 133.

[111] İstanbul, 17 Kasım 1568, Simancas E° 1057, f° 2.

[112] Katalonya'da kıtlık, 3 Mayıs 1566, Simancas E° 336; Cenova'da kıtlık, Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 26 Mart 1566, Simancas E° 1395; Aragon'da, 13 Şubat 1567, Fourquevaux, *a.e.*, III, s. 36; Sicilya'da 1567-68'de büyük tahıl ihracatı (209.518 salme), fakat 1568-69'da yalnızca 93.337 *salme*, *Relationi delli fromenti estratti del regno de Sicilia*, 1570, Simancas E° 1124, 1567-68'deki büyük ihracat Akdeniz dünyasının büyük ihtiyaçlarıyla bağlantılı değil midir?

tebe sahte gürültüler yayarak birbirlerini korkutmayı başarmışlardır; İspanyol, rakibinin donanmasının La Goulette, Malta, hattâ Raguza ve Apulia, Kıbrıs, Korfu'ya saldıracağına[113] inanmış; Türkler ise Trablus,[114] Tunus ve Cezayir'e karşı[115] bir akından endişe duymuştur. Bunlar aslında kaçamak endişelerdir. Savaşan tarafların casusluk servisleri bu gölgeler savaşının –bu sinir savaşının– tarafları uzun süre aldatamayacağı kadar iyi örgütlenmişlerdir. Fakat bu tavırlar onları tedbir almaya yöneltmekte, bu da ağırlığını tüm Akdeniz hayatı üzerinde duyurmaktadır.

Örneğin, 1567'de alışılmış senaryo cereyan etmektedir. Napoli kral naibi Mayıs ayında bütün sahilleri teyakkuza geçirmiş ve stratejik noktaları işgal etmiştir.[116] Messina ve Sicilya ise yazın her zamanki gemi hazırlıklarına maruz kalmıştır.[117] Türkler de kendi cephelerinden 1568'de donanmalarını çıkartmışlardır. Bu tamamen savunma amaçlı bir tedbirdir, çünkü donanma Valona'ya ulaştıktan sonra geri dönmüştür;[118] fakat bu yüz kadar kadırganın yaklaşması, İtalya'nın doğu kıyılarındaki güvenlik mekanizmasının harekete geçmesi için yeterli olmuştur.

II. Felipe, başka yerde güçlü ve silahlı olmasının gerektiği bir anda, bu pahalı tedbirlerin bir lüks olduğunu düşünmüş olabilir mi? Her halükârda İspanya'da Türklerle yeniden ateşkese yanaşma

---

[113] İstanbul, 10 Ağustos 1567, haber Lecce'ye 20 Ekim'de ulaşmıştır, Simancas E° 1056, f° 80; İstanbul, 20 Ekim 1567 (ital.), *age.*, f° 91; İstanbul, 16 Mayıs (1568), *age.*, f° 151. Raguza'ya karşı, Korfu haberi, 12 Haziran 1568, *age.*, f° 16.

[114] Terranova dükü, Sicilya krallığı başkanından Antonio Pérez'e, Palermo, 30 Eylül 1568, Simancas E° 1132; Pescaro'dan krala, Palermo, 18 Ekim 1568, *age.*

[115] Tunus için, 21 Mayıs 1567, Cezayir ve Cerbe'ye karşı, 15 Şubat 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 180, 15 Mart, *age.*, s. 190. 1567 Ocak ayından itibaren İspanyol'un Türk donanmasının gelmeyeceğine hemen hemen emin olduğunu kaydedelim. Lecce, 29 Ocak 1567, Simancas E° 1036, f° 17.

[116] Napoli kral naibinden krala, 11 Mayıs 1567, Simancas E° 1056, f° 57.

[117] Batıya doğru açılan çok sayıda galeresa'ya rağmen çok canlı değil.

[118] Chantonnay'den krala, Viyana, 12 Ağustos 1568, *CODOIN*, s. 469-79.

eğilimi görülmekte ve silahlanma ateşinden ve askerlerin hükümranlığından sonra, diplomatik oyunlar yeniden başlamaktadır, İspanyol siyasetinin, en azından dört kere (1558-59; 1563-64; 1567; 1575-81) ve kuşkusuz gözümüzden kaçan başka durumlardaki fırsatçılığının ve önyargısızlığının altını çizmek iyi olacaktır: tarihin ona atfetmekte inat ettiğinden çok farklı bir siyaset.

Bir kez daha, tehlikeli bir şekilde resmî pazarlıklar söz konusu değildir (II. Felipe aynı anda Türklere karşı olan savaşını beslemek üzere Roma'nın değerli yardımlarını kabul etmektedir: demek ki bu görüşmelerde esas olan, eğer başarısız olunursa açıkta kalmamaktır). Ocak 1567'de Tiziano Venedik'te, İspanyol ajanı Garci Hernández ile kentten geçen Türk elçisinin buluşmalarına aracılık etmiştir.[119] Bu Türk elçisi, imparatorun Padişahtan talep ettiği ateşkesi hiçbir şüpheye düşmeksizin elde edeceğini ve Katolik kralın da buna rahatlıkla katılabileceğini iddia etmektedir. Elçi Alvaro de Sande'nin fidye için ödenmemiş miktarlar konusunda oldukça tuhaf ayrıntılara girmekte, İstanbul'da harekete geçmeyi teklif etmekte, sorun hakkında imparatora yazdığını ama cevap alamadığını söylemektedir. Hattâ 1556'da eğer Mihail Cernoviç beceriksizlik yapmamış olsaydı, bu işi çözmüş olacağını ileri sürmekte ve bu tarihte İspanya kralının ateşkes tasarısına dâhil olduğunu iddia etmektedir; Garci Hernández "Majestelerinin bilecekleri üzere" diye yazmaktadır. Nihayet, Padişahın tercümanlarından olan Albain Bey adındaki bir elçi, daha sonraki girişimler için kendini ileri sürmekte ve bu iş için Galata'da bir tüccar olan Domenigo de Cayano'nun adresini vermektedir... Küçük ayrıntılar ve küçük aktörler, ama bunlara başkaları katılmaktadır. 1567 Mayısı'nda, bu kez Paris'te,[120] Francés de Alava da bir Türk temsilcisiyle temasa geçmiştir; bu temsilci Paris'e, İstanbul'da küçük çapta bir Fugger rolü oynayan, Naksos beyi unvanını taşıyan çok güçlü bir kişi olan, II. Selim'in gözdesi Yahudi Mikas'ın taleplerini

[119] Garci Hernández'den krala, Venedik, 25 Ocak 1567, Simancas E° 1326. Tiziano?

[120] Krala, 6 Mayıs 1567, A. N. K 1508, B 21, no. 6. Pasajlar satırlar arası çözülmüştür.

tartışmak maksadıyla gelmiştir. Türk temsilcisi tamamen kendi adına ve kendi çıkarları için pazarlık yaparak, özellikle Katolik kral ile Padişah arasında bir ateşkesin sağlanması konusunda ağırlığını koymayı önererek İspanya'ya hizmet sunmuştur. Ruy Gómez, temsilci bu konuda birçok sırrı biliyor olmalı diye ilâve etmektedir. İşte oldukça yararlı olan bir nokta. Bütün haberler sonunda duyulduğundan (elden ele geçerken birçok bozulmayla birlikte), Fourquevaux aynı tarihte Madrid'de çok özel bir söylentiyi kaydetmiştir: Padişah Fransa kralına "Katolik kralla bir ateşkes ayarlamasını" rica etmek üzere, baştercümanını yollamıştır.[121]

Eğer birçok Türk böylece hizmetlerini İspanya kralına sunuyorlarsa –bedava değil–, bunun nedeni kralın niyetlerini Fourquevaux'dan kuşkusuz daha iyi bilmeleridir. Çünkü II. Felipe zaten müzakerelere girişmiştir. Elçisi Chantonnay çok kesin talimatlar almış olarak Viyana'ya gitmiştir: bu talimat bir kez daha, ateşkes istemeksizin onu talep etmektedir. 23 Mayıs 1567'de elçi efendisine imparatorun, eskiden Sultan Süleyman döneminde imparator Ferdinando'nun elçiliğini yapmış olan Agria piskoposunu İstanbul'a müzakerelerde bulunmak üzere gönderdiğini yazmaktadır. Chantonnay ona, II. Felipe'nin kendisine verdiği ve hükümdarının "Türkle bir anlaşmaya razı olabilmesinin" koşullarını içeren bir belgenin kopyasını sunmuştur: tabii ki bu Felipe tarafından değil de, imparator tarafından düşünülmüş bir proje olarak sunulacaktır.[122] Bir süre sonra Felipe elçisini, görevini çok iyi yerine getirdiğinden dolayı kutlamaktadır.[123]

Bunların sonucu, aynı yılın Aralık ayında imparatorluk elçilerinin kendilerine verilen talimatları yerine getirirlerken ve kendi işlerini, yani ateşkese ulaşma projelerini öne sürerlerken, daha da gizli olsun diye, konuyu Sokollu Mehmed ile Hırvatça görüşür-

---

[121] Fourquevaux'dan kraliçeye, Madrid, 3 Mayıs 1563, Fourquevaux, *a. e.*, III, s. 42, 8 Mayıs, I, s. 351, II. Felipe Türk-İmparatorluk ateşkesine dâhil olmayı istememiş olmalıdır.

[122] Chantonnay'den krala, Viyana, 23 Mayıs 1567, *CODOIN*, CI, s. 213-219.

[123] II. Felipe'den Chantonnay'ye, Madrid, 26 Eylül 1567, *age.*, s. 280-281.

lerken, Katolik kralın da bu ateşkese dâhil olmasını teklif etmeleridir.[124] Fakat vezir-i âzâm bu teklif karşısında duygusuz kalmıştır: eğer II. Felipe bir ateşkes istiyorsa niçin bir elçi göndermiştir? Fakat müzakereler hiç de burada kalmamış ve Josef Mikas'ın açgözlü elleri arasında kaybolmuştur.[125] Chantonnay 1568 Haziranı'nda bile, II. Felipe'ye, ateşkes anlaşmasının ertesinde Viyana'ya gelen ve onu *a su posado* ziyaret etmek isteyen bir Türk elçisini kabul etmediğini yazabilmektedir.[126] II. Felipe 18 Temmuz'da[127] bu mektuba cevap verirken, elçisinin hareketini tasdik etmiş ve müzakereleri saptanmış çizgi üzerinde tutmasını rica etmiştir. Demek ki müzakereler devam etmektedir ama buna dair tüm hareketleri kavramak bizim için imkânsızdır. Ne de müzakerelerin sonunda nasıl başarısız kalındığını bilebiliyoruz.

Kuşkusuz II. Felipe bu ateşkese gereken fiyatı ödemeye razı olacak kadar fazla değer atfetmiyordu. Akdeniz'deki çatışmaların toptan askıya alınması sürekli bir harcama ve kavga kaynağını kurutmuş olurdu. Fakat "çatışmalar" hiçbir şeyi gerçekten tehlikeye sokamayacak kadar düşük bir düzeydeydi. Ve eğer bir tehlike doğarsa, artık İspanyol donanması her türden sürprize karşılık verecek hale gelmişti. II. Felipe İspanya'da 70 kadırgaya sahipti ve bunlara Barcelona'da inşa edilmekte olanları dâhil değildi; Fourquevaux toplam olarak yüz kadırgadan söz ediyordu.[128] Bunlara, İtalyan filolarının hiç de küçümsenmemesi gereken güçleri ilâve olmaktaydı. Bütün bunlar büyük bir Türk donanmasına doğrudan saldırmak için değil de, onun keyfince davranmasını önlemek içindi. Ayrıca bu deniz gücü korsan futa ve kalyotalarını başarısızlığa sürüklemeye de yarıyordu: İspanyol donanması 1567'de çok büyük bir rahatlık içinde boğazı tüm korsanlardan temizleye-

---

[124] Sokollu Mehmed'in Raguza yakınında Trebigni'de doğduğu bilinmektedir.

[125] Chantonnay'den II. Felipe'ye, Viyana, 28 Şubat 1568, *CODOIN*, CI, s. 378-379.

[126] Aynı kişiler, Viyana, 12 Haziran 1568, *age.*, s. 432-436.

[127] II. Felipe'den Chantonnay'ye, Madrid, 18 Temmuz 1568, *age.*, s. 450.

[128] Madrid, 24 Ağustos 1568, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 256.

bilmiştir,[129] özellikle de, 1566'da Sevilla önlerine kadar Endülüs kıyılarına korku salmaktan çekinmemiş olan Cezayirlileri.[130]

Denizlerin rahatsız edilmeyen sahipleri haline gelen İspanyollar, Flandre'a yönelik güçlerinin toplanması için Akdeniz yollarını kullanabilmişlerdir.[131] 1567'den çok önce başlamış olan bu hareketler, yılın başından itibaren bir dizi deniz yolculuğunun yapılmasına neden olmuştur. Napoli piyadesi ocakta gemilere bindirilmiştir.[132] Eski İspanyol birliklerinin Milano'da toplanmaları kısa bir süre sonra gerçekleştirilmiştir,[133] ama bu iş onları konuk edenlerin şiddete ve büyük sıkıntılara maruz kalmalarına yol açmıştır. Bu güçleri Avrupa boyunca nakletmek, hiçbir yerde endişe uyandırmak istemeyen ve her yerden, önceden kuralına uygun geçiş izinleri elde etmek isteyen İspanyol diplomasisine büyük sorunlar çıkartacaktır. Tabii ki bu isteklerin reddedilmesi hiç de eksik olmamıştır –başta Fransa Kralı–[134] ve bir kötü niyet âdeta her yerde karşılarına çıkmıştır.[135]

Bunlara iaşe[136] ile deniz taşımacılığının çıkardığı zorlukları ek-

---

[129] Nobili'den prense, Madrid, Haziran 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 246, G. A. Doria'dan krala, Cadiz, 26 Haziran 1567, Simancas E° 149. G.A. Doria'nın Malaga'ya varması, 11 Temmuz, Proveditörlerden II. Felipe'ye, 12 Temmuz 1567, Simancas E° 149, f° 197.

[130] Fourquevaux'dan krala, 2 Mart 1567, Fourquevaux, *a.e.* I, s. 187-192.

[131] Aynı kişiler, 4 Ocak 1567, *age.*, I, s. 160; Napoli kral naibinden krala, 8 Ocak 1567, Simancas E° 1056, f° 11.

[132] Bkz. bir önceki dipnot, 8 Ocak 1567.

[133] 13 Şubat 1567, Fourquevaux, I, s. 177.

[134] 18 Ocak 1567, *age.*, I, s. 169; IX. Charles'tan Fourqueaux'ya, 25 Şubat 1567, *age.*, s. 83.

[135] İsviçre kantonlarıyla zorluklar, 18 Nisan 1567, A. N., K 150, no. 98. Venedik endişeleri, Garci Hernández'den krala, Venedik, 13 Nisan 1567, Simancas E° 1326. Geçerken Cenova'ya karşı hareket edilecek midir? Madrid, 15 Nisan 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 202-203. Lorraine dükünün endişeleri, F. de Alava'dan II. Felipe'ye, Paris, 17 Nisan 1567, A. N., K 1507, no. 104.

[136] Küçük örnek: Biri pirinç ve bakla yüklü üç Malaga teknesinin seferi, Diego Lopez de Aguilera'dan II. Felipe'ye, Simancas E° 149, f° 205.

leyelim:[137] tekne bulmak gerekmektedir ve kötü mevsime rağmen girişilen yolculuklar olaysız geçmemektedir. Malaga'da mühimmat, yiyecek ve top yüklü yirmi dokuz tekne, 9 Şubat'ta alabora olmuş ve batmışlardır...[138] Uzun zaman bekleyen Alba düküne gelince –belki de, Fourquevaux'ya göre, Türk'ün ne yapacağını görmek için zaman öldürmektedir–,[139] yardımcı güçlerle birlikte 27 Nisan'da[140] Cartagena'dan gemiye binmiştir. Ağustos başında Cenova'dadır[141] ve burada sıcak bir şekilde karşılanmış, gönül okşayıcı sözlerden bunalmış ama aynı zamanda özellikle Sampiero Corso'nun 17 Ocak 1567'de katledilmesinin[142] barışı geri getirmediği[143] ve Fransız müdahalesinin devam ettiği Korsika konusu[144] başta olmak üzere, yakınmalarla da karşılaşmıştır.

---

[137] 30 Haziran 1567, Fourquevaux, I, s. 220.

[138] 15 Şubat 1567, *age.*, s. 180; Nobili'den prense, Madrid, 15 Şubat 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4897 *bis*. "*Hieri venne avviso che nella spiaggia di Malaga combattute da grave tempesta sono affondate 27 tra navi et barche cariche di biscotti, d'armi, di munitioni et d'alchuni pochi soldati...*".

[139] Fourqueavux'dan krala, Madrid, 15 Nisan 1567, Fourquevaux, *a. e.*, I, s. 202. Türk gelmeyecektir, "que no aura armada este año" Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Puçol, 4 Nisan 1567, Simancas E° 1056, f° 31.

[140] Ayın 26'sı akşamı gemiye binmiştir, Alba dükünden II. Felipe'ye, Cartagena, 26 Nisan 1567, *CODOIN*, IV, s. 351. Aynı kişiler, Cartagena, 27 Nisan, *age.*, s. 354. Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 209'daki mektuplarında söylendiği üzere yola 17'sinde koyulmamıştır; Nobili'den prense. Madrid, 3 Mayıs 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4898, f° 50 ve 50 v°; aynı kişiler, 4 Mayıs 1567, *age.*, 4897 *bis;* aynı kişiler, 12 Mayıs 1567, *age.*, 4898, f° 58 ve 59 v°, "Parti il Ducca d'Alva di Cartagena alli 27 del passato et sperase che a questa hora sia arrivato in Italia".

[141] Figueroa'dan II. Felipe'ye. Cenova, 8 Ağustos 1567, Simancas E° 1390.

[142] A. de Ruble, *Le traité de Cateau-Cambrésis*, s. 82.

[143] Adam Centurione Korsika'yı Katolik krala bırakmayı önerecek kadar ileri gitmiştir, Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 8 Ağustos 1567, Simancas 1390. Önerinin yapıldığı Furgueroa bunu hemen reddetmiş ve durumu aktarmıştır.

[144] Figueroa'dan II. Felipe'ye, Cenova, 15 Mayıs 1568, Simancas E° 1390.

Bazı tarihçiler bu askerî hazırlıkları çok yavaş bulmuştur. Bu, o dönemde gerçekleştirilen insan hareketlerinin (düzenli birliklere, uşakları, asker eşlerini ve gerçek taburlar halinde örgütlenen fahişeleri de katınız) ve bakla çuvalları veya pirinç ve vazgeçilmez peksimetlerle birlikte askerleri de taşıyabilen şu yuvarlak teknelerden birçoğunu seferber eden mal sevkiyatının önemini yanlış ölçmek demektir. Bu o güne kadar yüzyılın gördüğü en büyük birlik sevkiyatı operasyonuydu. Zincirin bir ucunda, Endülüs'te, asker toplayanların trampeti çalmaya devam ederken, ilk İspanyol birlikleri uzun bir kara yolculuğundan sonra, yarımadanın fersahlarca uzağındaki Hollanda topraklarına varmışlardır bile. Fakat İspanyol krallığının kazanç merkezini bu kadar uzağa yerleştirmek, üslerinden bu kadar uzakta savaşa girişmek, bir çılgınlık değil miydi?

İspanya'da belki 1567 Mayısı'nda son bir tereddüt ânı olmuştur. O sıralar, Alba dükü İtalya kıyılarına doğru yol almaktadır. Toscana ajanı Nobili'nin 15 Mayıs'ta yazdığına göre, "Onun yola çıkmasından sonra, Meclisteki baylar Flandre olaylarının Majesteleri için mutlu bir şekilde geliştiğini gördükten sonra, dükün Flandre'a mı gitmesi yoksa Cezayir veya Trablus'a mı yönelmesi gerektiği konusunda çok sayıda görüşme yaptılar" diye yazmaktadır.[145] Tartışmaların sonucu: sekiz oydan dördü Alba dükünün geri çağrılması, diğer dördü de yolculuğunun gerekli olduğu yönünde kullanılmıştır. Nobili şunu ilâve etmektedir: "Bu sonuncu kanaat üste çıkmışa benzemektedir". Zaten başka türlüsü de olamazdı. Ruy Gómez ve dostları (ki bunlar belki de Alba dükünün uzaklaşması karşısında kızgınlık duymamışlardır) acaba bir kez harekete geçirilmiş olan ağır askerî mekanizmayı durdurabilirler miydi? Fakat bunlar bizim açımızdan, İspanyol yönetiminin mer-

[145] Nobili'den prense, Madrid, 12 Mayıs 1567, A. d. S., Floransa, Mediceo 4898; Hollanda'daki durumun düzelmesi hakkında, F. de Alava'dan II. Felipe'ye, Paris, 9 Nisan 1567, A. N., K 1507, no. 99; aynı kişiler, Paris, 5 Mayıs 1567, *age.*, K 1508, B 21, no. 16 b; Marguerite de Parme hakkında "*significale quan enteramente quedan ya en obediencia de V. M. de todos aquellos estados sea dios loado...*" diye yazmaktadır.

kezinde olayların meydana getirebileceği karışıklıkları görmek için iyi bir fırsat olmaktadır.

Öyle görünmektedir ki, Hollanda barışçı bir çözüm, hattâ para karşılığında yarım bir vicdan özgürlüğü[146] umut ettiklerinde, Ruy Gómez üzerine etki yapmaya çalışmışlardır. Ocak 1567'de Madrid'de, Alba dükünün değil de, Ruy Gómez'in her şeyi silahsız olarak yatıştırmak üzere yola çıkacağı söylentisi dolaşmıştır, "çünkü bu ülkenin bütün devletleri bunu istemektedirler".[147] Bu durum, 1559'da Ruy Gómez, partisi ve Hollanda senyörleri arasında var olduğu söylenen eski bağlantının, aradan altı yıl geçtikten sonra da sürdüğünü düşündürtmektedir. Alba dükü müdahale edilmesinden yanadır. Eğer papanın temsilcisine inanılacak olursa,[148] Ruy Gómez Türklere karşı liga kurulmasını istemektedir. İki rakip martta resmen, hattâ herkesin önünde uzlaşabilmiştir. Ruy Gómez, Fourquevaux tarafından yönetilmeyi reddedebilmiştir (Fourquevaux ona Alba dükünü şikâyete gittiğinde, karşısında kibar ve yüzüne sahte bir sempati maskesi geçirilmiş bir adamla karşılaşmıştır).[149] Ancak iki taraftar grubu arasındaki kavga hararetini kaybetmiş değildir –küçük sorunlarda olduğu gibi büyük sorunlarda da–.

Ancak kral onların çatışmalarını, zıtlaşmalarını hoşgörü ile karşılıyorsa, bu duruma hâkim olduğu içindir. Mart 1567'de hiç kimseye danışmadan başkomutanlık ve *beneficium*lara atamalar yapmış, "bunun üzerine [parti kuyruğundaki önderler] çok utan-

---

[146] 4 Ocak 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 156.

[147] *Age.*, I, s. 165; Nobili'den düke, 7 Aralık 1566, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 8, aynı haberi önceden vermektedir. Fakat Ruy Gómez manevra yapmıştır.

[148] Castagna'dan Alessandrino'ya, Madrid, 7 Ocak 1567, zikr. Paul Herre, s. 41. Hattâ Ruy Gómez bir gün En Hıristiyan Kral'ın elçisini Fransa'nın Türk'e karşı muhtemel bir eylemi konusunda yoklayacak, sonra da görüşmeyi bir tarafa bırakacaktır, Fourquevaux'dan krala, 15 Nisan 1567, Fourquevaux, I, *a. e.*, s. 204.

[149] Fourquevaux, 18 Ocak 1567, *age.*, I, s. 170.

mışlardır", İspanyol siyaseti, verilen kararlar açısından Temkinli Kral'ın eseri olarak kalmaya devam etmektedir.[150]

Ne olursa olsun; 1567 yılında İspanyol imparatorluğu Flandre'a angaje olmuş ve bunu öylesine büyük bir güçle yapmıştır ki, komşuları aylar boyunca bu durumdan dolayı altüst olmuşlardır.[151] Fransa'da, Meaux sürpriziyle birlikte, eylülde iç savaş başlamıştır. Bu iç savaş 10 Kasım'daki Saint-Denis çarpışmasıyla zirvesine çıkmış,[152] bundan kısa bir süre sonra da yatışmıştır. Longjumeau barışıyla (23 Mart 1568) Condé prensi belki de yalnızca Protestan soyluluğun çıkarları için, kendi partisinin çıkarlarını feda etmiş oluyordu;[153] fakat II. Felipe'nin düşündüğü üzere, öyle yapmakla kendisine Hollanda'da eyleme geçebilmek için serbestiyet tanıyordu.[154] Zaten daha şimdiden Fransa'daki karışıklıklar İspanyol ulaşım ve iletişimini önemli ölçüde etkilemişti, öylesine ki, ulaklar her ikisi de umutsuz bir şekilde yavaş olan ve Saint-Sébastien'dan yola çıkan okyanus yolu ile Barcelona'dan yola çıkan Akdeniz yolunu izlemek zorunda kalmışlardı.[155] Almanya'da da Protestan dünyası endişeleniyor ve kıpırdanıyordu; bu durum Groningen ayaklanması vesilesiyle görülmüştür.[156] İngiltere'de Elizabeth za-

---

[150] Sigismondo de Cavalli'den Venedik Signoriası'na, Madrid, 7 Mayıs 1568, *C.S.P. Venetian*, VII, s. 423-24.

[151] 23 Ocak 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 183. F. de Alava'dan II. Felipe'ye yazılan (Paris, 23 Nisan 1567, A. N., K 1507, no. 106), kral ve danışmanlarından bahseden bu söz: *Va les cada dia cresciendo el temor de la passada de V. M^d.*

[152] IX. Charles'tan Fourquevaux'ya, Paris, 14 Kasım 1567, C. Douais, *Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux*, s. 129 *vd.*, Saint-Denis zaferinin haberi. Protestanların kampında bulunan Flaman soylularının gitmeleri; Francés de Alava'dan krala, Paris, 23 Ekim 1567, A. N., K 1508, B 21, no. 81.

[153] E. Lavisse, *Histoire de France*, VI, I, s. 100.

[154] R. B. Merriman, IV, s. 289.

[155] Nobili'den düke, Madrid, 30 Ekim 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 122.

[156] Madrid, 15 Nisan 1567, Fourquevaux, I, 201; Requesens'ten krala, Roma, 19 Nisan 1567, L. Serrano, *a.e.*, II, s. 90.

man kazanıyor, iltifatlarına devam ediyor, fakat yakınmasını da biliyordu. Haziran 1567'de, Cecil bu bağlantıda, Gómez de Silva'ya, Protestanlara karşı bir liga kurulacağı söylentisinin dolaştığını ve İskoçya kraliçesinin destekleneceğinin söylenmekte olduğunu aktarmıştır. Ve bu tezgâhların en iyi kanıtı, imparatorun bu ligaya katılmak için serbest kalmak üzere, Türklerle, kendisi için çok dezavantajlı bir ateşkes imzalamış olmasıydı; *Privy Council* üyeleri bu anlaşmanın koşullarını rezalet olarak niteliyorlardı.[157] Nihayet, İngiltere kendi elinde yavaş yavaş güç kazanmakta olan silahı kullanıyordu: Atlantik'te Adalı korsanlar ile İspanyol tekneleri arasında gerçek bir savaş başlamıştı.

Uzakta, Kuzey Avrupa'da İspanyol karşıtı tepki ses çıkartmadan örgütlenmekte, II. Felipe'nin buraya yerleştirdiği gücünün etrafında ihtiyatla dolanmaktadır ve belki de bu güç İspanyol diplomasisinin sandığı kadar muhteşem bir araç değildir. Uzaktan, çok uzaktan getirilmiş olan bu güç pahalıya mâl olmuştur. Askerden kaçışlar ordu saflarında gedikler yaratmaya başlayınca, boşlukları doldurmak üzere, Endülüs ve diğer yerlerde trampetleri yeniden çalmak gerekmiştir ve bunlar daha da fazla masrafa ve korkunç bir yavaşlığa yol açmıştır. Sonrasında, bu gururlu ve muhteşem Flandre ordusu deniz desteğinden mahrum olduğunda, Biskay Zabrelerinin yolu olan büyük okyanus yoluna ulaşmalarına engel olabilecek her türlü saldırıya açıktır.

Ancak bir an için, büyük bir donanmanın oluşturulabileceğine inanılmıştır. Yola çıkacağını ilân eden ve Cenova yolundan gitmeyi reddeden II. Felipe, Cantabria kıyılarında ciddi, en azından elle tutulur hazırlıklara girişmiştir. Menéndez d'Avilés krallık filosunun komutasını almak üzere Florida'dan Santander'e zamanında gelmişe benzemektedir. Sonra birden her şeyden vazgeçilmiştir. Tarihçiler bu konuda, her zaman bir "Kastilyalı" ince bir düşünceden mi kaynaklandığını ve bunların Kastilyalı Cortès'ten zorla para koparmanın bir yöntemi olarak mı kullanıldıkları veya bütün bu işlerin Alba dükünün gönderilme nedenlerini mümkün mer-

[157] G. de Silva'dan krala, 23 Haziran 1567, A.E. Esp. 270, f° 175'te Protestanlara karşı Liga'nın İtalyanca maddeleri.

tebe gizlemek için mi olduğunu[158] kendilerine soracaklardır. Her halükârda, kralın hesaplarındaki sırlara dair, bir kez daha hiçbir şey öğrenilememiştir, kesinlikle hiçbir şey. II. Felipe kuşkusuz sır veren biri değildir. 1567 yılında, onun sarayında bile herkes şaşkına dönmüştür. Ve Fourquevaux bu konularda pek az şey bildiğinden dolayı özür dilemek üzere bir gün şöyle yazmıştır: Meclis üyeleri bile, "Majesteleri niyetlerini mümkün olduğunca geç açıkladığından, onların nerede olduklarını bilememektedirler".[159]

---

[158] L. van der Essen, *a.e.*, I, s. 151, Campana ve Strada'ya atıflar.

[159] Fourquevaux'dan kraliçeye, 23 Şubat 1567, Fourquevaux, *a.e.*, III, s. 58; Granvelle'den krala, Roma, 14 Mart 1567, *Correspondance*, I, s. 294. Hollanda'dan kötü haberler alınca "tout asussitost et du soir à lendemain" kral İtalya'ya gitmeye karar vermiştir. 24 Mayıs 1567, Fourquevaux, I, s. 192; İtalya'da kralın Flandre'a gitmeyeceği ilân edilmiştir, Granvelle'den krala, Roma, 15 Nisan 1567, *Corresp.*, II, s. 382. Yolculuk Cezayir'e karşı bir seferin paravanası mıdır? Nobili'den prense, Madrid, 4 Mayıs 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4897 *bis;* yola çıkış kesindir, ancak Bohemya prensleri hiçbir hazırlık yapmamaktadırlar, Nobili'den prense 18 Haziran 1567, *age.*, 4898, f° 62 ve 62 v° fakat aynı gün Nobili, *age.*, f° 67 v, onların gittiklerini bildirmektedir. Yolculuk hazırlıkları, Nobili, *age.*, 4897 *bis*, 26 Haziran; Fourquevaux'dan kraliçeye, Madrid, 30 Haziran 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 228, hareket emri II. Felipe tarafından verilmiştir. "Bunların Kastilyalı kurnazlıkları olup olmadıklarını söyleyemeyeceğim ama durum böyledir". II. Felipe'den Granvelle'e, Madrid, 12 Temmuz 1567, *CODOIN*, IV, s. 373, gitme konusundaki kesin kararı; Nobili'den prense, Madrid, 17 Temmuz 1567, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 77 "... che l'andata di sua Mta in Flandra riscalda assai et tutti questi grandi lo dicono absolutamente..." Fourquevaux'dan krala, Temmuz 1567 sonu, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 241, II. Felipe'nin hangi denizi seçeceği bilinmemektedir. Nobili'den prense, Madrid, 24 Temmuz 1567, Mediceo 4898, f° 75 ve 75 v°. Pedro Melendez, Florida burnuna krallık donanmasının komutasını almak üzere gelmiştir; Francés de Alava'dan Catherine de Medicis'ye, Paris, 8 Ağustos 1567, A. N., K 1508, B 21, no. 42, Hollanda yöneticisi krallık donanmasını karşılamak üzere tekneler göndermiştir; Granvelle'den krala, Roma, 17 Ağustos 1567, yola çıkışa sevinmektedir: "İspanya ve Flandre'da ve burada bile majestelerinin yolculuğuna inanmayan ve her biri kendi keyfince nutuk atan çok sayıda

Demek ki II. Felipe'nin yolculuğunun bir şaşırtma olup olmadığını, muhtemelen asla bilemeyeceğiz. Her halükârda bu iş 1567 ve 1568'de en büyük siyasal spekülasyon konularında biri olmuştur. Fransa'da bu işe öylesine inanılmıştır ki, Catherine, Boulogne'da bir görüşme yapmayı düşünmüştür.[160] Fakat hiçbir şey görünürde Felipe'nin samimi olmadığını göstermemektedir. Kuzeydeki varlığının –ve ona refakat eden bir donanmayla birlikte– olayların akışı üzerinde belirleyici olacağı aşikârdır. Fakat Alba dükünün

---

kimse olduğundan..." Zaman geçmektedir: Fourquevaux'dan kraliçeye, 21 Ağustos 1567 "ve kralın Eylül'de gemiye binmesi ölmek ve yakınlarını öldürmek isteyen bir insanın umutsuz deniz yolculuğu gibi olacaktır"; G. Correr'den doça, Compiègne, 4 Eylül 1567, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 403, tüccar mektuplarına göre Katolik Kral "is not likely to arrive". G. de Silva'dan krala, Londra, 6 Eylül 1567, *CODOIN*, LXXXIX, s. 541, Fransız elçisine göre II. Felipe Corogna'dan değil de, Santander'den geçecektir. Eğer yolculuk olmazsa, Cezayir'e karşı sefer vardır. II. Felipe'nin Floransa, Ferrara, Urbino, Mantova düklerine elden ele geçen mektubu, Madrid, 22 Eylül 1567, Flandre'a artık Batı Akdeniz'den gitmeyecektir "por sus enfermedades y por ser el Camino tan trabajaso que no ha sido possible, para estar ya a la boca del invierno...". Fourquevaux'dan krala, Madrid, 23 Eylül 1567, I, s. 367, yolculuk ilkbahara ertelenmiştir. Napoli kral naibinden krala, Napoli, 31 Eylül 1567, Simancas E° 1056, f° 96, yolculuğun ilkbahara ertelendiğini bildiren mektubu almıştır. Nobili'den prense, 17 Kasım 1567, Mediceo f° 128, bütün sağduyu sahibi kişiler yolculuktan yanadırlar; aynı kişiler, *age.*, f° 137, 27 Kasım 1567, Don Diedo de Còrdova ona kralın bekleme odasında, II. Felipe'nin Flandre'a İspanyol birliklerinin boşluklarını dolduracak yeterli güçle gideceğini söylemiştir. Lorraine kardinalinden II. Felipe'ye, Reims, 16 Ocak 1568, A. N., K 1509, B 22, no. 3 a, Hollanda'dan geçmeye ve sapkınları bastırmaya razı etmek için, F. de Alava'dan krala, Paris, 27 Mart 1568, A. N., K 1509, B 22, no. 35 a, *Todo lo de aquellos estados esta quietissimo desseando la venida de V. M^d para el remedio dellos.*

[160] E. Haury, "Projet d'entrevue de Catherine de Médicis et de Philippe II devant Boulogne", *Bull. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer*, c. VI, (nüsha B. N., Paris, in-8°, Lb 33/543); Fourquevaux'dan kraliçeye, Madrid, 24 Ağustos 1567, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 254.

ağustosta Brüksel'e varmasından,[161] Hollanda'nın hizaya girmesinden sonra, kralın zaferinin çok büyük olarak göründüğü bir sırada, II. Felipe'nin başlamakta olan "kışın arifesinde" Kuzeye gitmesi gerçekten de gerekli miydi? 1568'de bile, en azından ilkbahara kadar krala *Flandes esta quetissima* denilmekten vazgeçilmiştir.[162] 1568'de fazladan bir neden olarak, gerçekte olduğundan daha çok, efsanelerde duygulandırıcı ve sert olan Don Carlos'un trajedisi yaşanmaktaydı.[163] Oğlunu ocakta hapseden (24 Temmuz'da ölecektir) baba yola çıkabilir miydi?[164]

Zaten bu çok önemli değildir; çünkü İspanya'nın Hollanda siyasetinin trajik yanı, yapılamayan bu yolculuk veya II. Felipe'nin yapamadığı yolculuklar –L. Pfandl bunun krallığın çekim gücünden kaynaklandığını iddia etmektedir–[165] değil de, Alba dükü tarafından tasarlanan, üzerinde düşünülen ve gerçekleştirilen yolculuktur.

2. Granada Savaşı Dönemeci

1568 yılının sonunda –şaşırtıcı bir şey olarak kışın ortasında– ve bundan da fazlası 1569'da, savaşlar yeniden alevlenmiştir; birbirlerinin ardı sıra çıkan bu savaşlar Akdeniz'in çevresinde, onun hem çok uzağında hem de kıyılarının çok yakınlarında, az veya çok uzun süreli yangınlar halinde olmuş ve dönemin artan trajedisini belirlemişlerdir.

---

[161] 24 Ağustos, Van Houtte, *agm.*, s. 376.

[162] Bkz. dipnot 159, *in fine*, F. de Alava'dan krala, 1 Mart 1568, A. N., K 1509, B 22, f° 26. Alba düküne göre daha şimdiden Hollanda'nın huzurunu işaret etmektedir.

[163] Daha önce de söylediğimiz üzere, Viktor Bibi'nin kitabı *Der Tod des Don Carlos*, izlenmeye uygun değildir.

[164] Fourquevaux'dan krala, Madrid, 26 Temmuz 1568, Fourquevaux, *a.e.*, I, s. 371. Don Carlos'un ölümü kralı birçok kaygıdan kurtarmıştır, "ve krallığından, yokluğunda komplo tehlikesi olmadan çıkabilir".

[165] *Philippe II*, s. 128.

Savaşlardaki Artış

Akdeniz'in uzağında Hollanda savaşı başlamıştır; artık kargaşa değil de savaş vardır, İspanya bu savaşla ilgilidir ve onunla beraber tüm Akdeniz dünyası. Alba dükünün Ağustos 1567'de buraya gelmesi bir terör rejimini başlatmış ve bu tavrı bir an için her şeyi sessizliğe itmiştir. Fakat Nisan 1568'de mektuplar başlamıştır: Villiers ve Louis de Nassau'nun ilk ve yararsız saldırılarını,[166] temmuzda gene sonuçsuz kalan Guillaume d'Orange'ın büyük akını izlemiştir; bu harekât kasımda âdeta gülünç bir vaziyette Pikardiya sınırlarında sona ermiştir.[167]

Fakat kara savaşı Alba dükü tarafından, uzun sürecek bir şekilde (en azından Nisan 1572'deki Briello ayaklanmasına kadar) kazanıldıysa da, denizde aynı durum sözkonusu olmamıştır. 1568 yılıyla birlikte, Atlantik'te İspanyollarla Protestanlar arasında bir savaş başlamıştır.[168] Bu savaş, İngiliz adası ile İspanyollar arasında örtülü ve acımasız yoz bir ekonomik savaşa dönüşmüştür. Her iki taraf da darbe vurmaktadır. Böylece Ada, yünlerini işlemek için muhtaç olduğu İspanyol zeytinyağından mahrum bırakılmıştır.[169]

---

[166] H. Pirenne, *H. de Belgique*, Brüksel 1911, IV, s. 13. Bu dönemde Orange prensinin eylemleri II. Felipe'yi endişelendirmemektedir, II. Felipe'den F. de Alava'ya, Aranjuez, 13 Mayıs 1568, A. N., K 1511, B 22, no. 31.

[167] H. Pirenne, *age.*, s. 14 ve 15. Alba dükünden II. Felipe'ye zafer mektubu, Cateau-Cambrésis, 23 Kasım 1568, bu mektubun her yerde kopyaları bulunmaktadır, B. N., Paris, Esp. 361; Gachard, *Correspondance de Philippe II*, II, s. 49; *CODOIN*, IV, s. 506. Orange prensinin Fransa'daki 1569 seferi hakkında, yayımlanmamış belgeler, haz. Kervyn de Lettenhove, *Com. Royale d'Histoire*, 4. dizi, 1886, XIII, s. 66-74.

[168] Van Houtte, *agm.*, s. 385, 386, 16 Nisan 1569; İngiltere ile savaş söylentisi, M. de Gomiécourt'dan Çayas'a, Paris, 2 Ağustos 1569, İngiltere ile yakında savaş olacağı söylentisi, "dize por ciertos avisos q la Reyna d'Ingleterra arma para Normandia es de temer aut no sera para lo de Flandes"; Van Houtte, *agm.*, s. 388. Bu ağır 1569 bunalımı hak., bkz. aşağıda 2 bölüm, II. kısım.

[169] G. de Spes'ten krala, Londra, 1 Haziran 1569, *CODOIN*, XC, s. 254; aynı kişiler, *age.*, s. 276, Londra, 5 Ağustos 1589; "Es la falla de açeite

Bunun tersine, yol açacağı tüm sonuçlarıyla birlikte, İspanyol gümüşünün yolu kesilmiş, Biskay zabrelerine madeni yükleriyle birlikte el konulmuştur. Alba dükü, Manş ve Atlantik egemenliği üzerinde sürmekte olan savaşın sonuçlarını hemen kestirememiştir. Geleceğin öncü işaretlerini görme yeteneğine sahip olmayan bu siyasete ilâve olarak; İspanyol Hollandası için tehlikenin Almanya veya Fransa'dan değil de, İngiltere'den geldiğini görememiştir.

Başkaları bunu ondan daha iyi hissetmişler ve söylemişlerdir. İlk işaretini görür görmez sapkınlığa vurmaya hazır olan V. Pius (Elizabeth'i Şubat 1569'da aforoz etmiştir), 8 Temmuz 1568[170] tarihli mektubunda ateşli bir şekilde, İngiltere'nin üstesinden gelme zamanının ya şimdi olduğunu ya da hiçbir zaman olmayacağını ilân etmiştir. Adada Mary Stuart'ın entrikalarına ve Kuzeyli baronların komplosuna bulaşmış olan elçi Guerau de Spes, onları elinden geldiğince örgütlemekte, İspanyol oyununun küçük bir kesimine hapsolduğu için bütünü görecek kadar yükselememe tehlikesiyle ve iyimserlikten ötürü hata yapma riskiyle karşı karşıyadır. Fakat belki de 1569 yılında, İngiltere'ye karşı belirleyici ve yeni bir oyunun, İskoçya ve hattâ İrlanda kartlarıyla oynanabileceğini düşünürken yanılmamaktadır;[171] Kuzeyin Katolik senyörlerinin ayaklanması kopmak üzeredir. II. Felipe bu riskli siyasete temayül etmiş, Alba dükü ise buna karşı çıkarak hükümdarının karşısında galip gelmiştir, çünkü krediler tükenmiştir ve Avrupa'daki durum engel çıkartmaktadır. Dar kafalı ve sahte büyük adam, miyop bir siyaset yürüterek, ancak elinin yetiştiği yerlere vurabilmiştir. Genel affı ölçüsüzce geciktirmiş; İskoçya kraliçesinin İngiltere'ye kaçmasına ve İskoçya'nın Protestan ol-

---

aqui tan importante que de simiente de rabanos sacan aceite para adereszar la lana...".

[170] B. N. Madrid, Ms 1750, f° 281-283. İngiltere sorununun tümü hakkında O. de Törne'ün güzel kitabı, *Don Juan d'Autriche*, I, Helsingfors, 1915'e bkz.

[171] İrlanda'da, İskoçya'ya yakın bölgelerdeki karışıklıklar, 8 Ocak 1570, *CODOIN*, XC, s. 171.

masına izin vermiş; Kuzey baronlarının boşuna ayaklanmalarına imkân tanımıştır;[172] bu ayaklanma Elizabeth tarafından çabucak ve zahmetsizce bastırılmıştır; nihayet Alba dükü endişe duyan İngiltere'ye doğrudan vurmak yerine, zaman kendi lehine işlemediği halde pazarlığa, entrikaya girişmiştir. 1569 yılında Temkinli olan kral değil, bizzat odur ve uzaklık ile konjonktürden dolayı o sıralar efendi haline gelmiştir. Hüküm sürdüğünü sandığı, teröre boğulmuş dar alandan ötesini görmeyi beceremeyen Alba dükünün önünde, gelecek yılların savaşı gerçek çehresiyle resmedilmeye başlamıştı bile.

Longjumeau barışının bir lahza sürdüğü Fransa'da, üçüncü din savaşı 1568 Ağustos ayında Coligny ile Condé prensinin Loire bölgesine kaçmalarıyla başlamıştı[173] ve bu kaçış inkâr edilemez bir şekilde, İspanyolların Flandre'da giriştikleri harekâtla bağlantılıydı. Fakat Huguenot [Fransız Protestanı] önderlerinin güneye çekilmeleri, savaşı bir ucundan Akdeniz'e yaklaştırmaktaydı –temmuz ayında Longjumeau barışının işsiz bıraktığı Alman *reistre* (süvari)lerinin aşağı ineceklerinden ve Protestanların da yardımlarıyla İtalya'ya gideceklerinden endişe duyulmuş olan şu Akdeniz–.[174] Bu varsayım İspanya'da kuşkuyla karşılanmıştır ve Fransa'da çatışmaların başlamasıyla da hemen bir kenara atılmıştır. Öylesine şiddetli, öylesine vahşi olan üçüncü din savaşı, Akdeniz dünyasını 1570 ilkbaharından itibaren, Jarnac ve Montcontour savaşlarından sonra Amiral [Coligny] "ileriye doğru ri-

[172] Roma, 3 Kasım 1569, L. Serrano, *a.e.*, III, s. 186. Proyecto del Papa sobre la sublevacion de Inglaterra contra Isabel: piensa Zúñiga que interviniendo el Rey en la empresa se lograria la consesion de la cruzade, Simancas E° 106, 5 Kasım 1569; *C. S. P. Venetian*, VII, s. 479; Londra 24 Aralık 1569, *CODOIN*, XC, s. 316; 26 Aralık, s. 317. Conquista de Inglaterra y comission alli del consejero d'Assonleville, Simancas E° 541. Estado de los negocios de Inglaterra, *age.*, Alba dükünün görüşü D. J. Zúñiga'ya yazdığı mektupta sergilenmiştir, Simancas E° 913, nüshası: A. E. Esp. 295, f° 186-188; Almanya ve Fransa'nın düşmanlığı durumunda İngiltere'nin fethinin imkânsızlığı.

[173] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 106 *vd.*

[174] Alcalá dükünden papaya, 24 Temmuz 1568, Simancas E° 1856, f° 17.

cat"i esnasında, Garonne vadisinden Akdeniz güneyine, sonra da Rhône vadisine ulaştığında, bir an için ilgilendirmiştir.[175] 1569 yazında İspanya'da da, Amiralin Guyenne'e ulaşmasıyla[176] bir telaş durumu yaşanmış ve bu, Katoliklerin Flandre cephesinde olduğu gibi Pireneler cephesinde de desteklenmelerini talep etmeleri için bir fırsat yaratmıştır.[177] Güç dengesinin açıkça Katolikler lehine olmasından ötürü, böylesine bir yardım gerekli değildi. Fakat acaba, Francés de Alava ile birlikte, Protestanların ve özellikle de Amiralin hakkından kolayca gelebilmek için bunun saray tarafından istenmesinin yeterli olacağı düşünülebilir mi? İspanyol elçisi kralın danışmanları Montmorency, Morvilliers, Limoges, Lansac, Vieilleville'i sorumlu tutmaktadır.[178] Sanki cesaretin payı yokmuşçasına, sanki mekân varolmamışçasına, sanki Fransa'da kötü muamele görenler yabancı Protestanların güçlü yardımlarına hiç yaslanmıyorlarmışçasına!..

Avrupa savaşları. Fakat Doğu'da da ve gene Akdeniz kıyılarından oldukça uzakta savaş, Türkiye'nin geniş sınırları boyunca, Karadeniz'e yakın noktalardan Kızıldeniz kıyılarına kadar olan bir alanda yeniden çıkmıştır. Bu geniş periferik savaş, 1569'da diğer tüm nedenlerden daha fazla olmak üzere, II. Selim'in ve donanmasının Akdeniz'deki muhtemel hareket alanını felç edecektir. Bu savaş da aslında Asya, özellikle Orta Asya, Hindistan ve Hint

---

[175] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 111.

[176] Francés de Alava'dan krala, Paris, 9 Haziran 1569, A. N., K 1514, B 26, no. 122.

[177] Francés de Alava'dan Alba düküne, Orléans, 19 Haziran 1569, A. N., K 1513, B 25, no. 54. J. Manrique Navarra sınırını teftiş etmiştir, J. de Samaniega'dan Parma düküne, Madrid, 12 Temmuz 1569, A. d. S Napoli, Farnesiane, Spagna 5/1 f° 272; aynı işaret, Castagna'dan Alessandrino'ya, 13 Temmuz 1569, L. Serrano, *a.e.*, I, s. 112. Navarra'dan endişe duyulmaktadır ama Fransa'da iç savaş sona erince bu endişe daha da artacaktır, 19 Ağustos 1569, Fourquevaux, II, s. 110; 17 Eylül 1569, *age.*, s. 117.

[178] Francés de Alava'dan krala, Tours, 29 Ekim 1569, A. N., K 1512, B 4, no. 139.

Okyanusu arasında bir dağıtım merkezi haline gelmiş olan düşman İran güçlerini dolaylı yoldan tehdit etmektedir.

Birinci çatışma alanı, bugünkü Rusya'nın güney bölgesidir. Kırım Tatarlarıyla anlaşma halinde olan Türkler, onlara ve siper kazma işinde kullandıkları, kitlesel olarak seferber ettikleri Rumen köylülerine dayanarak Kazan ve Astrahan'ı, buraya 1551 ve 1556'da yerleşmiş olan Ruslardan geri almaya çalışmaktadırlar.[179] Avrupalı haber kaynaklarının verdikleri rakamlara tam anlamıyla inanmaksızın, eylem alanının azametini hesaba katarak, bu savaşların büyük mevcutları, güçlü bir taşımacılığı, harekâtın üssü olan Azak kalesine yiyecek ve mühimmat yığılmasını gerektirdiği kabul edilebilir.

Bu seferin amacı, sadece Moskofa vurmak, Rusların haksız yere vurdukları bir vassali, Kırım hanını desteklemek üzere onu cezalandırmak mıdır? (Bir kez daha kendini haklı çıkartma kaygısında olan çok biçimci Türk diplomasisi böyle açıklamaktadır). Türkler ve Ruslar fiilî olarak, 16. yüzyılda bu göçebelerin yağmalarından aynı derecede zarar görmektedirler ve bu tampon devlete karşı anlaşmanın çok uzağında değillerdir.[180] Öte yandan Türklerin kendilerine Orta Asya yollarını açmak üzere geniş bir tasarıları olduğuna dair bir izlenim alınmamaktadır. Geriye daha basit bir gerekçe, İranlılara karşı uzun mesafeli bir askerî manevra gerekçesi kalmaktadır. Türkler Don ile Volga arasında bir kanal açarak, böylece Karadeniz'i Hazar Denizi'ne bağlamayı ve bu sayede kadırgalarını İran içlerindeki kıyılara ulaştırabilecek bir yol açmayı tasarlamışlardır. Bu apaçık tehlikeyi İran şahı hissetmiş-

---

[179] İstanbul, 14 Mart 1569, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 57-61. İstanbul, 26 Mart 1569, Simancas E° 1057, f° 45. B[a] Ferraro'dan Cenova Signoria'sına, İstanbul, 11 Haziran 1569, A. d. S. Cenova, Cost. 2/2170. C. 16 Kasım 1569, Simancas E° 105, f° 3. Thomas de Cornoça'dan krala, Venedik, 9 Aralık 1569, Simancas E° 1326: Sultan Moskof, Arap, İran cephelerinde güce ihtiyaç duyduğundan Türk filosu yavaş donanmaktadır. İstanbul, 10 Aralık 1569, Simancas E° 1058, f° 6.

[180] Ancak W. Platzhoff, *a.e.*, s. 32'de işaret edilenden daha az.

tir;[181] bunun sonucunda, bilemediğimiz koşullar altında, Türklere karşı Kafkas hükümdarlarını ve halklarını ayaklandırmak üzere çalışmıştır. Bu büyük girişimin 1570'te çabucak sona ermesi, Rusların saldırganın malzeme ve toplarını ele geçirmeleri, girişimin ağırlığından hiçbir şey eksiltmemiştir.[182]

Aynı anda, zaten iki yıldan beri, Mısır'dan Suriye'ye kadar olan Arap ülkelerinde başlamış olan ve sinir merkezinin güneyde, Yemen isyanında yer aldığı yeni bir savaş daha kendini doğrulamaktadır.[183] "Arap ülkeleri" demek, Doğu Akdeniz ticaretinin büyük geçiş alanı demektir. Bunların isyanı Türklere yılda, çağdaşların tahminlerine göre, hemen hemen iki milyon altına mâl olmakta[184] ve buna uzakta sürdürülen bir savaşın büyük maliyeti ile güçlükleri eklenmektedir.

Bu iki savaşın Türk ülkesinin içlerindeki yoğunluğuna inanılmasına yol açan olgu, padişahın Akdeniz cephesindeki eylemsiz-

---

[181] İstanbul, 28 Ocak 1569, Simancas E° 1057, f° 27 "... que no queria (yani İran Şahı) que el fiume (*sic*) Volga se cortasse porque dello le vernia mucho daño por poder yr despues con varcas hasta sus estados a saqueallos..."

[182] İstanbul haberi, Prag'da Venedik üzerinden 28 Ocak 1570'de alınmıştır, A. N., K 1515, B 27, no. 21. Don-Volga kanalı sorunu ve kış seferinin anlatısı, J. von Hammer, VI, s. 338 *vd.*

[183] F. de Alava'dan krala, Paris, 4 Şubat 1569, A. N., K 1514, B 26 no. 41 "el Turco esta muy embaraçado y empachado porque los Arabios prosperan y el Sofi los fomenta...". İskenderiye, 14 Nisan 1569, Simancas E° 1325, sanki yalnızca Türk yöneticilerinin fazla tahsilat yapmaları tek nedenmiş gibi, bu Yemen savaşı hakkında çok ayrıntı vardır. Bu ayrıntılar o kadar fazladır ki tıpkı J. von Hammer'in (VI,. 342 *vd.*) anlatısı gibi âdeta anlaşılmaz olmaktadırlar; Hammer belgemizin bütün ayrıntılarını ilginç bir şekilde iktibas etmektedir. İstanbul, 11 Haziran 1569, bkz. dipnot 179: Türkler muhtemelen Yemen'de düzeni tesis edeceklerdir, İstanbul, 16 Ekim 1569, E. Charrière, *a.e.*, II, s. 82-99. Thomas Cornoça'dan krala, Venedik, 29 Eylül 1569, Simancas 1326, Aden'in Türkler tarafından geri alınması mı? Arabistan'ın boyun eğmesinden sonra Süveyş kıstağında kanal açma projesi, Hammer, VI, s. 341.

[184] İstanbul, 16 Ekim 1569, E. Charrière, *a.e.*, III,s. 82-90. Yemen için 800 bin, Suriye için bir milyon düka.

liği, Hıristiyanın en azından Batı'da ve merkezde istediğini yapabildiği denizin âdeta tamamen terk edilmiş olmasıdır.[185] Ağustos ve eylülde, Doria ve Juan de Cardona'nın kadırgaları, Sicilya çevresinde hiç rahatsız edilmeden, korsanlara karşı verimli bir av sürdürmüşlerdir.[186] Fakat padişahın siyasetini tam anlamıyla yargılayabilmek için, Osmanlı tarihinin derin kısmını daha iyi tanımak gerekir. Çünkü 1569 yılının sonunda İstanbul tersanesi âniden dört yıllık uyuşukluğundan sıyrılarak Kıbrıs'a sefer için büyük hazırlıklara girişmiştir.[187] Oysa bu sefer projesi muhtemelen yıllarca geriye, en azından 1567'de Karaman'daki tahkimata kadar uzanmaktadır. Belki de en azından kısmen bu nedenle, padişah imparatorla ateşkese kolayca yanaşmıştır? Ve belki de gene bu nedenle, bu büyük girişime başlamadan önce, iç işlerini çözüme kavuşturmak istemiştir? Bu nedenle, sözünü ettiğimiz savaşlarda,

---

[185] Napoli kral naibinden krala, 14 Ocak 1569, Simancas E° 1057, 1° 18, bu yıl Türk donanması yok. F. de Alava'dan Çayas'a, Paris, 15 Ocak 1569, A. N., K 1514, B 26, no. 23, çelişkili söylentiler, Türk La Goulette'e mi, yoksa İskenderiye'ye mi karşı gidecek; Napoli kral naibinden krala, Napoli, 19 Ocak 1569, Simancas E° 1097, f° 2, donanma yok. Th. de Cornoça'dan krala, Venedik, 24 Ocak 1569, Simancas E° 1326, Arabistan yüzünden donanma yok; İstanbul, 28 Ocak 1569, bkz. dipnot 181, donanma yok; 14 Mart 1569, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 57-61. J. Lopez'den krala, Venedik, 2 Temmuz 1569, Simancas E° 1326: *Venecianos se han resuelto de embiar las galeaças en Alexandria y Suria ques señal que no saldra armada por este año.*

[186] Pescaro'dan krala, Messina, 31 Ağustos 1569 ve 2 Eylül 1569, Simancas E° 1132.

[187] B[a] Ferrero'dan Cenova Signoriası'na, İstanbul, 23 Temmuz 1569, A. d. S. Cenova, Cost. 2/2170. İstanbul, 24 ve 29 Mayıs (haber Napoli'ye 18 Temmuz'da ulaşmıştır, Simancas E° 1057, f° 59), İstanbul, 7 Ağustos 1569, Simancas E° 1057, f° 72: "que los aparatos maritimos continuan a gran furia y casi a la descubierta", İstanbul, 18 Eylül 1569, Simancas E° 1057, f° 76; İstanbul, 29 Eylül ve 2 Ekim 1569, Simancas E° 1057, f° 9; İstanbul, 16 Kasım 1569, Simancas E° 1058, f° 3; İstanbul, 26 Aralık 1569, Simancas E° 1058, f° 8; *quest' appor (a) to di quest' armata sia per Spagna...* Bu silahlanma balyos Barbaro'nun Viyana arşivlerindeki raporu, J. von Hammer, VI, s. 336, dipnot 1 ve 2.

1569 yılında büyük bir güç göstermiştir. Bu yıl, Sultan'ın daha önceden Kıbrıs'ı vereceğine dair vaatte bulunduğu Josef Mikas'ın, krallığın armalarını arma dolabında sergilemeye başladığı söylenmektedir. Aynı anda, 13 Eylül 1569'da tam da zamanında Venedik tersanesini kül eden yangının Mikas'ın, yani onun beslediği ajanların eseri olduğu söylenmektedir.[188]

Kesin olan, Venedik'e karşı Türk saldırısının uzun zamandan beri muallâkta kaldığıdır. Ve kuşkusuz bu durum, ihtiyatlı davranan Venedik'in yaydığı ve yayılma merkezinin de Roma olduğu, İspanya ile Venedik arasında bir ittifak yapılacağı söylentisinin çıkmasının da nedenidir.[189] Venedik kuşkusuz korkutucu bir donanma demektir. Fakat aynı zamanda, Türk kitlesiyle kıyaslanması mümkün olmayan ince ve narin bir gövde de demektir. Bu canavarın saldırısına uğrarsa –Allah bilir ya, bu felaketi önlemek için bütün tavizlerde bulunmuştur–, ancak Hıristiyanlığa, İtalya ve İspanya'ya, yani her ikisini de elinde tutan II. Felipe'ye yaslanarak direnebilir.

Granada Savaşı'nın Başlangıcı

Silahlanma ritminin hızlandığı bu gergin ilişkiler dünyasında, Granada Savaşı, gerçek önemiyle hiç ilgisi olmayan bir şekilde, ikinci, hattâ üçüncü dereceden bir askerî harekâtla patlak vermiştir. Fakat bu "dakikası dakikasına" haberin dışarıda ne gibi hesaplara ve umutlara yol açtığını, ihtirasları nasıl körüklediğini ve İspanya'nın atmosferini nasıl etkilediğini söylemek mümkün değildir.

Olaylar bilinmektedir. Başlangıçta önemsiz bir olay yer almaktadır: 1568 Noelini izleyen gece bazı 'Moriscolar Granada'ya ulaşmış, kente sızmış ve yüksek sesle, Hz. Muhammed'in dinini sa-

[188] P. Herre, *a.e.*, s. 15. Julian Lopez'den krala, Venedik, 15 Eylül 1569, Simancas E° 1326. Öte yandan, Julio Cesare Carrachialo adlı birinin İstanbul tersanesini yakma tasarısına bkz. Napoli kral naibinden krala, 23 Mart 1569, Simancas E° 1057, f° 43.

[189] Napoli kral naibinin mektuplarının özeti, 22, 26, 29, 31 Ağustos 1569, Simancas E° 1056, f° 192.

vunmak isteyenlerin kendilerini takip etmelerini istemişlerdir.[190] Kente altmış kişi kadar girmişler, bin kişi olarak çıkmışlardır.[191] Papanın temsilcisi Madrid'den "belki söylendiği gibi büyük bir olay olmadığı meydandadır"[192] diye yazmaktadır. Gerçekten de büyük yerli kenti Albaicin'de bir kıpırdanma olmamıştır. Ancak hiçbir şey, eğer kar dağ geçitlerini tıkamasaydı, Granada'nın önemli miktarda bir güç tarafından işgal edilmeyeceğinin tersini de söylemez.[193] Bu yardım yapılsaydı, çok başka etkileri olabilir ve tüm kenti tutuşturabilirdi. Böylesine bir şeyin olmaması üzerine, asiler dağa kaçmak zorunda kalmışlardır; burada çoğu başkentin dışındaki bölgelere mensup olan başka Moriscolar kısa bir süre sonra onlara katılmışlardır.[194] 4.000 kadar oldukları tahmin edilmektedir. Sauli, Cenova Cumhuriyeti'ne "Bazıları daha fazla, bazıları da daha az olduklarını söylüyorlar. Şimdiye kadar gerçeği öğrenemedim. Bunun bir saman alevi olduğu düşünülüyor, çünkü ayaklanma kötü bir mevsimde patlak verdi ve onlara karşı yapılan hazırlıklar aşırı ölçüde. Cordoba, Ubeda, Baeza ve diğer yerlerden çok büyük sayıda süvari ve piyade devşirildi"[195] diye yazmaktadır... Bazı söylentilere göre Moriscolar, Sessa düküne ait bir kent olan Orgiba'yı tahkim etmişlerdir, fakat top olmadan ne yapılabilir ki? Sauli, "Bunların arasında üç yüz Türk olduğu söylenmekte, fakat öte yandan söz konusu olanın bu kıyılara vurmuş olan bir kalyotadan kurtulan sekiz veya on kişi olduğu öğrenilmektedir" diye devam etmektedir. Oldukça iyimser bir rapor; meselenin sadece ilk günlerinde bulunulmaktadır ve bu satırlar her şeye rağmen taraf olan birine aittir: Sauli bütün Ceneviz (veya Toscana) ajanları gibi, İspanyollardan söz ederken "bizimkiler" demektedir; Four-

[190] Madrid, 5 Ocak 1569, L. Serrano, III, s. 23-24.
[191] Sauli'den Cenova Signoriası'na, 5 Ocak 1569, A. d. S. Cenova, Lettere Ministri Spagna 4, 2413.
[192] Bkz. dipnot 190.
[193] Pedro de Medina, *a.e.*, s. 147 v°.
[194] Bkz. dipnot 191.
[195] *Age.*

quevaux ise tahmin edileceği üzere, hem daha objektif hem de daha az iyimserdir.

Çünkü bu din savaşı, bu düşman uygarlıkların savaşı, nefret ve sefalet tarafından önceden hazırlanmış bir alanda, kendiliğinden hızla yayılmıştır,[196] Almeria ocaktan itibaren isyancılar tarafından ablukaya alınmıştır.[197] Şubatta Granada'da malikâneleri, köyleri, kentleri ve vassalleri olan Sessa dükü, 45'ini silah taşıyabilecek durumda olmak üzere, asilerin sayısını 150.000 olarak tahmin etmektedir.[198] Martta isyan dağdan ovaya taşmıştır.[199] Ve isyancıların Cezayir ile ilişkileri olduğu konusunda hiç kimse kuşku duymamaktadır.[200]

Zaten isyan, sorumlu kişilere hemen pek ağır gelmiştir. Belki de İspanya'nın güneyinin Alba dükünün seferi nedeniyle adamlarının çoğundan mahrum kalmış olmasından ötürü. Bu bölgedeki asker alımları her yerden daha fazla olmuştur. Ayrıca İspanya kendi evinde savaş alışkanlığını kaybetmiştir. Savaş havasında değildir. İlk tedbir hemen gerçekleştirebilecek asker alımları için para göndermek olmuştur; paralar Mondejar'daki Granada genel kaptanı ile Murcia valisi Los Velez markisine gönderilmiştir. Aynı anda İspanyol kadırgaları, Afrika yönünden muhtemel yardımları engellemek üzere teyakkuza geçirilmişlerdir.[201]

İspanyol yönetimi isyanı gizli tutmak için çaba sarfetmiştir: II. Felipe Napoli kral naibine gönderdiği bir mektubun kenarına *sera bien de tener secreto lo de Granada* diye yazmıştır.[202] Ona Napoli'den 19 Şubat'ta gelen cevapta ise,[203] haber daha şimdiden Cenova ve

---

[196] Hurtado de Mendoza, *a.e.*, s. 71.

[197] 13 Ocak 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 45.

[198] 28 Şubat 1569, *age.*, II, s. 56.

[199] İspanya haberi, 20 Mart 1569, *age.*, II, s. 62.

[200] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Madrid, 14 Nisan 1569, A. d. S. Cenova, Lettere Ministri, Spagna, 1/2413.

[201] II. Felipe'den Requesens'e, 15 Ocak 1569, Simancas E° 910, 24 veya 28 kadırgayla İspanya kıyılarına gelme emri.

[202] Simancas E° 1057, f° 105, Madrid, 20 Ocak 1569.

[203] Napoli kral naibinden krala, Napoli, 19 Şubat 1569, Simancas E° 1057, f° 36.

Roma tarafından aktarılmış olarak tedavüle girmişken bu nasıl yapılacaktır diye sorulmaktadır. Ve tabii ki haber, isyancıların da yardım çağrısında bulundukları İstanbul'un yolunu hızlıca tutmuştur.[204] İspanya'nın kalbinden Türkiye'ye kadar kesintisiz bir haber zinciri çalışmaktadır; tabii yorulmaz yürüyüşçüler, seyyahlar ve irtibat ajanları olan kaçak veya gezgin Moriscoların taşıdıkları haberler de bu zincirin halkalarının dışındadırlar; Moriscoların Kuzey Afrika'da olduğu kadar İstanbul'da da kendi adamları ve avukatları bulunmaktadır, üstelik tıpkı Venedik tersane yangınında olduğu gibi Morisco meselesinde de Türk yönetiminin işe karışıp karışmadığı belli değildir. 1568 Haziranı'nda Don Juan, Barcelona'da, ona Mora'yı ayaklandırmayı öneren bir Rum kaptanla hararetli bir görüşme halindedir. 1565, 1566, 1567 veya 1568'de benzeri bir görüşmeyi, bir Tagarin veya bir Mondejar'ın Türk donanmasının reislerinden biriyle gerçekleştirdikleri neden hayal edilmesin ki?

Her halükârda, haber İç Deniz'in sahasını ve Avrupa'nın derinliğini aşar aşmaz, en azından iki farklı Morisco savaşı ortaya çıkmıştır: Sierra Nevada'nın yüksek kesimlerinde sürmekte olan, oldukça sınırlı ve umut kırıcı, sürprizlerle, güçlüklerle ve aynı zamanda korkunç vahşetlerle dolu gerçek savaş; ve bütün ihtirasları harekete geçirmeye yönelik, tüm çelişkili haberlerin uzaktan resmettikleri biçimiyle şu diğer "Granada Savaşı". Avrupa'nın ihtirasları. Ve sıkı bir suç ortaklığı ile casusluk ağının, Doğu'dan Batı'ya doğru izlediğimizin tersi yönde çok büyük bir kolaylıkla işleyerek beslediği Doğu'nun da ihtirasları; Doğu'dan Batı'ya casus-

---

[204] B[a] Ferraro'dan Cenova Signoriası'na, İstanbul, 23 Temmuz 1569, A. d. S. Cenova, Costantinopoli 2/2170 *li mori di Granata etiam scriven qui al grand Sre et a tutti li principalli suplichando che se li manda socorso de arme solo che de gente sono assai...*, 1570'te donanmanın gönderilmesini istemektedirler; Cebelitarık bölgesi kötü korunmaktadır ve buranın alınması kolaydır. A. de Herrera, *Libro de agricultura...a.e.*, 1598, birinci diyalogunda, Granada ayaklanmasının İstanbul'da bile önce bir masal olarak kabul edildiğini, buna ilginç bir söylenti (*segun se dize*) gözüyle bakıldığını aktarmaktadır, 341 v°.

luk ağı Batı Avrupa'yı ilgilendirmektedir ve Batı Avrupa bunların kayıtlarını tasnif ettiği için onu izlememiz mümkün olmaktadır.

Meselenin boyutları ne olursa olsun, İspanya kendi evindeki bu savaş yüzünden bütünü itibarıyla sarsılmıştır. 1569 Ocak ayında ayaklanma saraydaki bütün konuşmaların konusudur,[205] Fourquevaux'nun dediği gibi, "Burada şimdiye kadar olan haberler içinde en gürültü çıkartanıdır".[206] Elçi, "Korku ve telâş tüm krallıkta çok sıcak oldu" diye devam etmekte ve zamanın felsefe yapmak için uygun olduğunu düşünmektedir:[207] uyrukların meşru hükümdarlarına karşı isyan etmeleri zamanın belirleyici ögelerinden biridir; dün Fransa'da IX. Charles'a, İskoçya'da Mary Stuart'a, Flandre'da Katolik krala karşı olduğu gibi "Bugün dünya ayaklanmaya ve uyruklar da çeşitli yerlerde isyan etmeye eğilimlidirler". IX. Charles belki samimi, belki değil, bu asilerin ve "onlarla birlikte, onlar gibi krallarının ve hükümdarlarının devletlerini karıştırmak üzere eline silah alan" herkesin cezalandırılacağını umduğunu yazmıştır.[208] Ama acaba İspanya için can sıkıcı hale gelmiş olan durumdan kızgınlık duyuyor mudur?

Cevabi tedbirler, fiilî olarak işler hale gelmek üzere zaman gerektirmiştir. Müfrezelerin açlıktan ölme tehlikesi geçirdikleri –ve bazen de öldükleri– bu zor, vahşi dağlarda nasıl hareket edilecekti? İnsan, mühimmat, silah (Hıristiyan esirler ödeme aracı olarak kullanılmaktadır: bir tabanca için bir esir),[209] top[210] ve yiyecek, pirinç, buğday veya un getiren Cezayir veya Berberistan teknelerinin kolayca girdikleri sayılamayacak kadar çok koya sahip olan isyan halindeki ülkenin kıyıları nasıl ablukaya alınabilirdi: Senyörlerin –kralın değil– sıradan efendiler oldukları, kaçakçılığın ve

[205] 13 Ocak 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 47-48.
[206] *Age.*, s. 45.
[207] *Age.*, s. 46.
[208] IX. Charles'tan Fourquevaux'ya, Metz, 14 Mart 1569, C. Douais, *Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux*, s. 206.
[209] H. Forneron, II, s. 161.
[210] 23 Ocak 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 51.

korsanlığın onların işi ve âdeti olduğu bu kıyılar boyunca[211] karada ve denizde başlangıçta hiçbir şey iyi gitmemiştir. Mondejar hayranlık verici bir önderdir, fakat onun arkasında geleceğin kardinal Deza'sı ona engel olmakta ve onu felç etmektedir. Beceriksiz biri olan Los Velez markisinin öne sürülmesine katkıda bulunmaktadır. İsyan hareketini bastırmadaki etkisizlik, zaten kendiliğinden gelişmekte olan korkunç savaşı büyütmektedir.

Bütün bunlar II. Felipe'nin keyfini kaçırmamaktadır; Fourquevaux, Granada karışıklığına dair, "hiç kale almışa benzememekte" diye kaydetmektedir.[212] Türklerin başka kaygılarının olduğunu; kadırgaların koruması nedeniyle Cezayir yardımının imkânsız olduğunu; her şeyi düzene sokmak için sadece "Hıristiyan cemaatlerin" yani Endülüs milislerinin yeterli olacağını iddia etmektedir. Bu resmî iyimserlik yabancı ülkelerde paylaşılmaz ve buralardaki İspanyol ajanları kötü niyetli abartılarla boğuşmaktan yorgun düşmektedirler. Londra'da Gueran de Spes özellikle bu hususta sızlanmaktadır. Mayısta "ağzını doldura doldura" İspanya'nın diğer krallıklarının da Majestelerine karşı ayaklandıklarını yayınlayacak kadar ileri gidilmiştir. "Buranın insanları İspanyolların sadakatini bilmiyorlar..."[213]

İspanyolların da gittikçe artan bu söylentilere karşı, savaş alanının ölü ve esir sayısının da belirtildiği kesin zaferleri çıkartamadıkları doğrudur. Harekâtlar kopuktur, denetim dışındaki bu küçük vahşi savaşta mevcutlar azdır, her iki taraf da gerçek insan avları düzenlemektedir.[214] İspanya kıyılarına giderlerken, Kastilya

---

[211] *Avisos sobre cosas tocantes al Reyno de Granada*, 1569, Simancas E° 151, f° 83.

[212] Fourquevaux, II, s. 56.

[213] Guerau de Spes'ten krala, Londra, 2 Nisan 1569, *CODOIN*, XC, s. 219; aynı kişiler, 9 Mayıs 1569, *age.*, s. 228. Atıfımız bu ikinci mektuba dairdir.

[214] Gerçek Amerikan savaşları, G. Friederici, *Der Charakter...*, *a.e.*, I, s. 463. Asilerin önderi Muhammed Aben Hümeya'nın Avusturyalı D. Juan'a gönderdiği çok ilginç mektupta (Ferreyra, 23 Temmuz 1569, Cezayir Hükümet Genel Arşivi, Sicil no. 1686, f° 175-179) eline her gün (kendi payı olarak) altı-on arası Hıristiyan esir geçtiğini bildirmektedir.

Büyük komandörünün kadırgalarını 8 Nisan'da Marsilya açıklarında dağıtan ve hırpalayan kasırga, bu savaşta büyük bir olay olarak ortaya çıkmaktadır, ama aslında bu olay felaket tellâllarının anlatmaktan haz duyduklarından çok daha küçük bir olaydır.[215]

Her kademedeki hatalarıyla, kötü başlamış ve kötü idare edilmiş Granada savaşı uzun sürmekte ve pahalıya mâl olmaktadır. Nisanda Avusturyalı Don Juan'ın genel komutanlığa atanması, başlangıçta hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Deneyim yalnızca milis güçlerinden yararlanmanın imkânsızlığını, İtalya'dan birlik getirtmenin (Napoli[216] ve Lombardiya[217] *tercios*larından devşirilen), Katalonya'dan asker kaldırmanın gerekli olduğunu göstermiştir.[218] Bu takviye güçlerinin gelmesi için zaman tanımak gerekmiştir ve durum ancak Ocak 1570'te, nihayet hareket serbestiyetine kavuşan Don Juan'ın ilk büyük darbeleri indirmeye karar vermesiyle tersine dönmeye başlamıştır. Ocak 1570, yani isyanın başlangıcından bir yıl sonra.

Bu tarihe kadar ne yapılmıştı? Umut beslemenin –özellikle kıtlığın asileri yok edeceğine dair olanı– dışında hemen hiçbir

---

[215] Michel Orvieto'dan Marguerite de Parme'a, Madrid, 1 Nisan 1569, A. d. S. Napoli, Farnesiane, Spagna, fas. 5/1, f° 242, İspanya'ya doğru kadırga hareketini bildirmektedir. Pescaro'dan Alcalá düküne, 17 Nisan 1569, Simancas E° 1057, f° 53: felaketi haber alınca Juan de Cardona'nın filotillasını İspanya'ya göndermeye niyetlenmiştir. *Récit du succez et journée que le Grand Commandeur de Castille a eu allant avec vingt-cinq galères contre les Mores,* Lyon, Benoist-Rigaud, 8⁰ parça, 14 s., B. N., Paris Oi 69 (1569) İspanyol yanlısı rapor; Fourquevaux, II, s. 75, 4 Mayıs 1569; eğer bu kadırga koruması olmasaydı Moriscolar Kuzey Afrika'ya kaçacaklardı.

[216] H. Forneron, *a.e.*, II, s. 178, herhalde Alvaro de Bazan tarafından götürülen birlikler, bkz. izleyen dipnot Sauli'den Cenova Signoriası'na, Madrid, 20 Mayıs 1569, A. d. S. Cenova, Lettere Ministri, Spagna 4/2413; II. Felipe'den Avusturyalı D. Juan'a, Aranjuez, 20 Mayıs 1569, *CODOIN,* XXVIII, s. 10.

[217] J. de Samaniega'dan Parma düküne, Madrid, 18 Mayıs 1569, A.d. S. Napoli, Farnesiane, Spagna, fas. 5/1, f° 256-257.

[218] *Age.,* f° 274, aynı kişiler, Madrid, 25 Haziran 1569.

şey.[219] Ve Granada kentini yılın sonuna kadar tutma, Don Juan burayı terk etmeme konusunda özel emir almıştı.[220] Bu davranışta II. Felipe'nin Don Juan'ı "denediği" düşünülmüştür; bu bir kez daha, kişilerin dışında da varlık nedeni olan bir siyasetin "kişiselleştirilmesidir". Bu aynı zamanda Francés de Alava'nın feryadının özetlediği üzere, sorumluların endişelerini azaltmaktadır: "Tanrı lütfetsin, Sultan Alpujarra asilerini silahlandırmadan önce (Padişahın deniz alanında hazırlıklar yaptığı öğrenilmiştir) bunlar cezalandırılabilir".[221] Ayaklanmanın krallığın dışına da yayıldığı ve Aragon Moriscolarının da "Granada'kilerin olduğu gibi kudurduklarından" endişe duyulmaktadır.[222] Bu duruma, artık göğüslenmesi gereken 30.000 kişi (Ağustos başında asillerin tahminî sayısı) değil de, en azından 100.000 kişidir.[223]

Hayır, söz konusu olan hiç de Don Juan'ı "denemek" değil de, ne yapılmasının uygun olacağını anlamaktı. Bir ulağın[224] getirdiği ve kesin bilgiye benzeyen başarı haberinin, aslında Moriscoların İspanyol çakmaklı tüfeklerinin önünde "ceylan gibi" kaçabilmelerinden[225] ve kendilerine gelebilecek zararlardan sakınmalarından dolayı gerçekte hiçbir şey olmadığını fark edebilmesi için II. Felipe'ye zaman, çok zaman gerekmiştir. Meselenin ciddiye alınması gerektiğini anlayabilmek için, durumun sonbahardaki gibi olması gerekmiştir: düz bölgeler ve kentler Hıristiyanların, dağlar asilerin elindedir[226] ve bu durum ebediyen böyle kalma tehdidini taşımaktadır ve bu tehdit tehlikeli hale gelmektedir, çünkü Türklerin İstanbul'da gözle görülür bir şekilde giriştikleri hazırlıklar çok büyük boyuttadır.

---

[219] Sauli'den Cenova Signoriası'na bkz. dipnot 216.
[220] II. Felipe'den Avusturyalı D. Juan'a, Aranjuez, 20 Mayıs 1569, *CODOIN*, XXVIII, s. 10, Granada kurtarılan yegâne noktadır, Castagna'dan Alessandrino'ya, Madrid, 13 Temmuz 1569, L. Serrano, *a.e.*, III, s. 111.
[221] Çayas'a, Paris, 2 Ağustos 1569, A. N., K 1511, B 24, no. 35.
[222] Madrid, 6 Ağustos 1569, Fourquevaux, II, s. 101-102.
[223] *Age.*, s. 109, 19 Ağustos 1569.
[224] *Age.*, s. 107.
[225] *Age.*, 19 Ağustos 1569, s. 111.
[226] *Age.*, 17 Eylül 1569, s. 117-118.

Bu geç kavrayış değerlendirilecektir. Fakat bir kez daha, bizzat II. Felipe'nin endişeleri felç edici bir hale gelmiştir. Türk donanmasının tehdidi, Granada sorununun bitirilmesini gerektirmektedir, fakat bu tehdit İspanya kadar İtalya'yı da kapsamaktadır ve ekimde Juan de Zúñiga kraldan, İtalya'daki İspanyol ordusunun takviye edilmesini istemiştir;[227] Flandre yüzünden askerlerinin bir kısmını kaybetmiş ve Granada yüzünden de bir kısmını daha kaybedecek olan şu İtalya (bu iş aralıkta yapılacaktır). Para da lâzımdır, gene para ve Flandre'daki muazzam harcamalar daha şimdiden bu parayı büyük ölçüde emmiştir. II. Felipe'nin zorunlu olanı yapabilmesi için bir yandan dış bir müdahale tehlikesinin belirginleşmesi ve öte yandan da savaşın kötü gitmeye başlaması gerekmiştir.

Papanın temsilcisine 26 Ekim'de resmen, eğer savaş kışın da sürerse, eğer diğer Morisco bölgelerine sıçrarsa ve nihayet Türkler müdahale ederlerse, Müslümanların eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya olanın İspanya olduğu söylenilmiştir. Papa temsilcisi bu itirafın papadan tavizler ve özellikle de *Cruzado* tavizi kopartmaya yönelik olduğunu düşünmüştür, ama aslında bu gerçek bir endişeye de tekabül etmektedir.[228] Madrid'de, Moriscoların Müslüman dünyasıyla ilişkileri mükemmel bir şekilde bilinmektedir. Sonbahar boyunca, birbiri ardına, İstanbul'dan dönen Morisco elçilerinin Cezayir'de kabul edilerek kendilerine binlerce çakmaklı tüfek için söz verildiği;[229] sonra da Josef Mikas'ın [Yasef Nassi] işlerindeki çıkarları nedeniyle Fransa sarayına gitmiş olan üç zengin Yahudi tüccar Türk donanmasının 1570'de *a dar color* y *ayuda a las moros de Granada* geleceğini anlattıkları öğrenilmiştir. Bu, Morisco temsilcileri aracılığıyla ve Fas, Fez sultanları ve "Berberistan'daki diğer üç veya dört" sultan tarafından Türklerden talep

[227] Krala, Roma, 14 Ekim 1569, L. Serrano, *a.e.*, II, s. 163.

[228] Madrid, 26 Ekim 1569, *age.*, s. 180.

[229] 31 Ekim 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 128-29. C. Pereyra, *Imperio español*, s. 168'de İngilizlerin Moriscolara yardım ettiklerini işaret etmektedir.

edilmiş bulunmaktadır.[230] Hemen hemen aynı tarihlerde Madrid'e ulaşmış olan, şerifin Fas'taki *presidiolara* karşı giriştiği hazırlık haberleriyle çakışmaktadır bu talep; bunlar Müslümanların İspanya'ya karşı ortak bir istilaya girişecekleri endişesini uyandırmaktadır.[231]

Öte yandan, şimdi herkes Granada'da işlerin çok kötü gittiğini kabul etmektedir; papa temsilcisi,[232] Toscana ajanı Nobili[233] ve bizzat Don Juan'la olan mektuplaşmasında II. Felipe.[234] Zaten bu durumun işaretleri belirgindir. Aralıkta, aşırı ve umutsuz bir tedbir olarak tüm Granada şehrindeki tüm Moriscolar sınır dışı edilmişlerdir,[235] bu da Hollanda'da yılın son günlerinde toplanan bilgilerin doğru olduklarını düşündürmektedir; yani, bazen çakmaklı tüfeklerle silahlanmış Moriscolar krallık içinde çok sayıda akın yapmakta ve Granada'da olduğu kadar Sevilla'da da insanlar "burunlarını dışarı çıkartmaya" bile cüret edememektedirler.[236] 26 Aralık'ta II. Felipe harekât alanına daha da yaklaşmak üzere, Kastilya Cortesi'ni Cordoba'da toplamaya karar vermiştir.[237]

---

[230] F. de Alava'dan krala, Tours, 9 Aralık 1569, A. N., K 1513, B 25 no. 138. Grandchamp de Grantrye'den Catherine de Medicis'ye, İstanbul, 16 Ekim 1569, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 94, Toulon'un Türklerin hizmetine muhtemel verilişi.

[231] İspanya haberi, 19 Aralık 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 165.

[232] Madrid, 2 Ekim 1569, L. Serrano, *a.e.*, III, s. 161.

[233] Nobili'den prense, Barcelona, 4 Aralık 1569, A. d. S. Floransa, Mediceo 4898, f° 550.

[234] Madrid, 26 Kasım 1569, *CODOIN*, XXVIII, s. 38.

[235] Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 165.

[236] Ferrals'den IX. Charles'a, Brüksel, 29 Aralık 1569, B.N., Paris, Fr. 16123, f° 297 v° *...de sorte que ceulx de Grenade et moins ceulx de Séville n'ausent mectre le nez dehors...*

[237] Felipe'den Guerau de Spes'e, Madrid, 26 Aralık 1569, *CODOIN*, XC, s. 318.

Granada Olayının Bir Sonucu: Tunus'un Uluç Ali Tarafından Zaptı

Granada'da II. Felipe'nin başındaki bu belâ, hükümdarlığına ait Berberistan "krallığı"nın kaybına mâl olacaktır. Tunus'ta V. Carlos'un himayesindeki Mulay Hasan, İmparator tarafından ve Türklere rağmen tahta çıkartılmıştı; 1535'te ise, kendi oğlu Mulay Hamida tarafından tahttan indirildi. Bu adam İspanyollar, Türkler ve kendi "uyrukları", yani Tunus halkı ile güneyin yerleşik ve göçebe Arapları arasında kalarak idare-i maslahat yaparak, daha çok kötü sayılabilecek bir yönetim göstermiştir. Belki, Haedo'nun fark ettiği ve gösterdiği gibi[238] büyük senyörlere karşı küçük insanlara dayanarak ve her halükârda herkese ihanet ederek ve hiç kimseyi memnun edemeyerek yönetimini sürdürmüştür. Yirmi yıllık bir hükümdarlıktan sonra iç düşmanları çoğalmış ve o zamana dek hiçbir Tunus hükümdarının olmadığı kadar kırılgan bir iktidarı elinde tutar hale gelmiştir. Av yakalanmaya hazırdır ve Granada Savaşı, bu avın Cezayirlilerin eline geçmesine yol açacaktır.

Çünkü eğer Cezayirliler 1569'da Moriscolara isyanlarında yardım ettilerse de, –çıkar, kazanç ve aynı zamanda dinî hırslar nedeniyle: asilere sunulan çok sayıdaki silah Cezayir'deki bir camide toplanmaktaydı– Mart 1568'den beri Cezayir dayısı olan Uluç Ali onlar için büyük riskler almaya niyeti varmış gibi görünmemektedir. Haedo'nun işaret ettiği üzere, Granada'dan çok daha fazla, kendi kentinin savunmasıyla meşgul olmaktadır. Bu belki İstanbul'dan gelen bir emrin sonucudur, fakat kuvvetle muhtemel İspanyol ajanlarının talepleri nedeniyledir: en azından 1569'da Cezayir'e gönderilen J. B. Gonguzza delle Castelle adlı birine verilen talimatları biliyoruz.[239] Zaten Moriscolara büyük ölçüde yardım etmek, İspanyol deniz engelini zorlamak anlamına gelirdi ki, bu işlem masraflı olabilirdi. Ve belki de Uluç Ali İspanyolların

---

[238] *a.e.*, s. 78.

[239] Simancas, E° 487.

kendi bölgesinde uyguladıkları ekonomik ablukanın devamını arzulamıyordu.[240]

Fakat asıl olarak Granada Savaşı tüm Cezayir yöneticileri için ayrı bir yere sahip olan projeyi –Kuzey Afrika yarımadasının tümünün fethi– uygulamaya koymak için özellikle uygun bir fırsat sunarken, kendisini başkası için neden harcasındı ki? Bu, 1534'te Barbaros'un ve eğer istenirse, tamamen başka bir yönde olmasına rağmen, Salih Reis'in 1554'te Fez yönüne giriştiği seferin yeniden ele alınmasıydı. İspanyol haber alma birimlerinin başarısının ve Cezayir ile bağlantılarının kanıtı olarak Uluç Ali'nin tüm projeleri, İstanbul'dan gelen Morisco elçilerinin geri dönüşleri,[241] "Dayı"nın Biskra'ya egemen olan Deli Hasan ile zorlukları[242] ve nihayet Tunus'un fethi Madrid'de öğrenilmiştir. Gerçekten de, Cezayir'de esir olan bir İspanyol, kaptan Hieronimo de Mendoza 8 Ekim'de, çok güvenilir bir kaynaktan, Uluç Ali'nin Mulay Hamida'ya karşı hazırlıklara giriştiğini öğrendiğini söylemektedir. 29 Ekim tarihli yeni bir mektup birincisini teyid ediyor ve II. Felipe de derhal La Goulette Valisi D. Alonso de Pimentel'in uyarılması emrini veriyordu.[243]

Ancak Uluç Ali Reis ekim ayı içinde Cezayir'den ayrılmıştı bile[244] ve refakatinde hiçbir gemi olmaksızın (denizden gidip gelme imkânı kalmamıştı) karadan Constantine ve Böne yolunu tutmuş dört veya beş bin yeniçeriyle yola koyulmuştu.[245] Büyük

---

[240] Gerçekten de Cezayir yönüne ticaret yasaklanmıştır. Valencia'da tutuklanan bir Fransız tüccarı, 1569, Simancas E° 487; savaş yüzünden Malaga'da gemi yoktur. Granada Engizisyonundan Engizisyon Komandörüne, A. H. N., 2604, 17 Mart 1570.

[241] Madrid, 31 Ekim 1569, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 128-129.

[242] İspanya haberi, 19 Aralık 1569, *age.*, s. 165.

[243] Jeronimo de Mendoza'dan Benavente kontuna, Cezayir, 8 Ekim 1569, Simancas E° 333; Sauli'den Cenova Signoriası'na, Cordoba, 26 Şubat 1570, A. d. S., Cenova, L. M., Spagna 4/2513; aynı kişiler, 29 Ekim, Simancas E° 487. II. Felipe bu raporun kenarına, *sera bien embiar con este coreo a don A° Pimentel...* diye yazmıştır.

[244] *Memorias del Cautivo,* s. 2, ekim değil, eylül.

[245] D. de Haedo, *a.e.*, 78 v°.

ve Küçük Kabili'den geçerken çok sayıda gönüllü ordusuna katılmıştı, bunların arasında yer alan binlerce süvariyle Uluç Ali, Tunus'tan yalnızca iki küçük gün uzaklıkta olan Beja ovasına ulaşmıştır. Mulay Hamida'nın askerleri daha savaşmadan dağılmışlar, yenilen sultan kente kaçmış, sonra da kendisini güvende hissetmediğinden, yanında birkaç sadık adamı olduğu halde İspanyolların La Goulette kalesine sığınmıştır ve hazinesini de geride bırakmıştır. Haedo bu işin aralık sonunda olduğunu söylemektedir (fakat Cezayir kaynaklı bir haber 19 Ocak tarihini vermektedir ki, bu daha doğru görünmektedir).[246] Uluç Ali, Tunus'a savaşmadan girmiştir. Tunuslular tarafından iyi karşılanan Calabrialı[247] sarayı işgal etmiş ve yüksek perdede konuşarak, tehdit ederek, cezalandırarak fethini örgütlemeye girişmiştir. Martta[248] Cezayir yolunu tutarken, Tunus'ta komutanlarından birini, bir Sardinyalı dönme olan Cayto Ramazan'ın yönetiminde ve Tunusluların sırtından geçinen büyük bir garnizon bırakmıştır.[249]

Fakat eğer Granada'dan dolayı telâş durumu olmasaydı, Messina'da üstlenmiş Hıristiyan donanmasının varlığına rağmen bu harekât çok riskli olurdu. Ve zaten İspanya bu durumu acaba kabullenecek miydi?[250]

---

[246] Cezayir haberi, 22 Şubat 1570, Simancas E° 487; Palmerini, Palermo Bel. küt., Qq D. 84, olayı 1569'a yerleşmektedir, ama çoğu zaman hatalıdır. Tunus'un alınması haberi Roma'ya ancak 8-9 Şubat 1570 akşamı ulaşmıştır. Le Maris piskoposundan krala, Roma 13 Şubat 1570, B.N., Paris Fr. 17989, f° 147 ve 147 v°. Haber İstanbul'a 2 Nisan 1570'te ulaşacaktır. İstanbul, 7 Nisan 1570, Simancas E° 1058, f° 41. *Memorias del Cautivo,* s. 5. Tunus'un Ocak 1570'te alınması.

[247] Cezayir haberi, bkz. bir önceki dipnot, Calabrialı, Tunuslular tarafından iyi karşılanmıştır (*fue muy bien recebido de todos ellos*).

[248] Haedo şubat demektedir; Cezayir haberi, 1-6 Nisan 1570, Simancas E° 487, Tunus'u 10 Mart'ta terk etmiş olmaktadır.

[249] *Memorias del Cautivo,* s. 5.

[250] Fourqueavaux'dan krala, Cordoba, 22 Nisan 1570, Fourquevaux, II, s. 216.

Granada ve Kıbrıs Savaşı

Tunus'un 1570'te zaptı, Granada savaşının meydana çıkardığı dengesizliklerin sonucu olmuştur. Bu dengesizlik, 1570 yılının büyük olayı Kıbrıs savaşı ve Roma, Venedik ile İspanya arasında, Türk saldırısının doğrudan sonucu olarak Liga kurulmasında da rol oynamıştı.

Morisco savaşı fiilen bütün 1570 yılı boyunca devam etmiş, en azından 30 Kasım'a kadar sürmüştür, bu tarihte Don Juan Granada'da tamamen olmasa bile, aşağı yukarı ortalığı yatıştırmıştır. Savaş hiç durmaksızın zor ve masraflı olmaya devam etmiştir. Ancak yeni yılla birlikte yeni bir dönemece girilmiştir. Çok genç olan Avusturyalı Don Juan'ın –23 yaşındadır– daha şimdiden hakiki bir lider olduğunda hiçbir kuşku yoktur ve bunu tavırları ve cesareti sayesinde sağlamıştır. Kral onun emrine büyük imkânlar sunmuştur ve ocak ayından itibaren Cordoba'daki varlığı, emirlerin ve raporların gidiş gelişlerini kısaltarak, icracılar daha büyük çaba göstererek bazı avantajlar sağlamıştır, ama bunlar ordunun arkalarında bir sürü küçük barınma ve gıda sorunlarıyla boğuşan ne saray adamlarının ne de diplomatik temsilcilerin takdirine mazhar olabilmişlerdir...[251]

Durum bir anda tersine dönmemiştir. Yükseklere tünemiş ve topçunun kolaylıkla zarar veremediği "nuyre"[252] küçük Morisco kenti Galera'nın kuşatılması vesilesiyle meydana gelen ilk büyük çarpışmadır. Bizzat garnizon, korkunç bir katliamdan sonra kaleyi ele geçirebilmek için insanüstü bir gayret göstermek zorunda kalmıştır. Düşen kent dağ yolunu açmıştır: muzaffer birlikler bu yola girmişlerdir. Fakat bu durumda Moriscolar Sierra de Seron tepelerinden onların üstlerine çökmüşler ve önüne geçilemeyen

[251] Nobili'den prense, Madrid, 18 Ocak 1570, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4849, f°s 10 ve 11 v°; *quivi dicona ch'è gran penuria di tutte le cose onde non è molto approbata questa gita como non necessaria, f° 9 v°;... che noi andiamo in una provincia penuriosa di tutt'i viveri per cagione del mal recolto et della guerra de Mori: staremo a ridosso d'un esercito che già patisce infinitamente...*

[252] Madrid, 3 Şubat 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 190.

bir panik, dünün galiplerinin geri çekilmesine yol açmıştır,[253] işte neredeyse bu bir felaket ânında, Don Juan'ın lalası Luis Quijada ölmüştür.[254]

Bu pusu savaşının amacı askerin moralini bozmak, onu olayların akışı içinde zulme, hıyanete veya umutsuzluğa sürüklemektir. Martta bizzat Don Juan adamlarının moral bozukluğundan,[255] disiplinsizliklerinden söz etmektedir.[256] Birlikler bir araya getirilir getirilmez çözülmektedirler. Yağmanın cazibesi şahsi ve kendiliğinden bir savaşı zincirlerinden boşaltmakta ve bu savaş bir cüzzam gibi yayılarak barışçı ülkelere bile sıçramaktadır. Bütün İspanyol kentleri satılık Morisco kölelerle dolmuştur; bunlardan bir kısmı da gemilerle İtalya'ya gönderilmektedir. Ancak asiler dağlarda hâlâ yirmi beş bin kadardırlar ve bunun dört bini Türk veya Berberîdir. Bunların elinde bol miktarda yiyecek kalmıştır (bir haber kaynağı, buralarda tahılın *staro*sunun yalnızca dört riyal ve buğdayınkinin de sadece dört riyal olduğunu kaydetmektedir;[257] kuru incir ve üzümleri de vardır ve Cezayir'den fırkata ve futalarla gelecek iaşeye de güvenebilirler.[258] Özellikle Türk müdahalesi umudu onları ayakta tutmaktadır.[259] Kuşkusuz onları rakiplerinin üstünlüğüne rağmen güvencede tutan yalnızca dağ olmaktadır. Zira bu muazzam kitleyi aşmak büyük bir sorun oluşturmaktadır. Biri bizzat Don Juan'ın, diğeri de Sessa dükünün komutasındaki

---

[253] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Cordoba, 26 Şubat 1570, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 4/2413.

[254] Don Juan'dan II Felipe'ye, Caniles, 19 Şubat 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 49; aynı kişiler, Caniles, 25 Şubat 1570, A. E. Esp. 236, f° 13.

[255] II. Felipe'ye, Tijola, 12 Mart 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 79.

[256] Aynı kişiler, 30 Mart 1570, 6 Mayıs 1570, *age.*, s. 83 ve 89.

[257] Nobili'nin haberi (bkz. yukarıda dipnot 251) doğru mudur? Her halükârda asilere Cezayir'den buğday gönderilmiştir, Cezayir haberi, 1 ve 6 Nisan 1570, Simancas E° 487.

[258] Dietrichstein'den II. Maximilian'a, Sevilla, 17 Mayıs 1570, P. Herre, *a.e.*, s. 113, dipnot 1. Cezayir dayısı beş tekne dolusu yiyecek ve mühimmat göndermeye söz vermiştir.

[259] Nobili'den prense, Cordoba, 27 Mart 1570, A. d. S. Floransa, Mediceo 4899, f°s 59 *vd.*

İspanyol güçlerinin ayrılmış oldukları iki kol çok yavaş ilerlemektedir. 27 Mart'ta son ilerlemeler hakkında bazı ayrıntılar veren Sauli, "çok iyi haberlerle" dolu mektubunu şu kelimelerle bitirmektedir: *e con questo, li Mori restano del tutto esclusi della pianura*, Moriscolar ovadan tamamen atılmışlardır...[260]

Harekâtın ayrıntılarını, Madrid'deki temsilciler gibi izlemeye kalkışmak umut kırıcı bir görevdir. İyi ve kötü haberler, apaçık bir tutarsızlıkla birbirlerini izlemekte, en iyi gözlemcileri bile yolundan saptırmakta ve Nobili'ye (modern dile geniş bir yorumla çeviriyoruz) "Morisco Savaşı'nın bir sıcak, bir soğuk su akıtan bir duş olduğunu" söyletmektedir.[261] Böylece 1870 Mayısı'nda, Sevilla'nın çok yakınında Medina Sidonia dükünün ve Arcas dükünün tâbiyetinde olan on bin kadar Morisco ayaklanmıştır: işte kötü bir haber. Fakat kısa süre sonra güzel bir sürpriz olarak asilerin ayrılıkçı dağa ulaşamadıkları öğrenilmiştir: kral onlar için senyörlerini yollayarak onları sakinleştirmelerini ve içlerinden çoğunu evlerine dönüşünü sağlamaları gibi mükemmel bir fikre sahip olmuştur. Bunlar sadece savaş alanının yakın olmasından yararlanan İspanyolların, onları sözümona ganimetmiş gibi satmak üzere kaçırmalarından ve mallarıyla kadınlarını çalmalarından dolayı ayaklanmışlardır.[262] Bir Valencia köyünde, mart ayında aynı macera yaşanmış, burada isyanın çıkmasıyla yatışması bir olmuştur. Ancak bu iki örnek, savaşın kesin bir şekilde denetim altına alınmasının uzağında olunduğunu göstermektedir. Fakat tehlikenin büyüğü Alpujarras olarak kalmaya; şu vahşi, evcilleştirilmesi âdeta hiç mümkün olmayan dünya olarak kalmaya devam etmektedir ve ayrılıkçı hareket buraya sığınmıştır. Dağ savaşı, hiçbir zaman, 20. yüzyılda bile kolay olmamıştır. Bu savaş 1570'te *consume et brusle*

---

[260] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Cordoba, 27 Mart 1570, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 4/2413.

[261] Nobili'den prense, Sevilla, 16 Mayıs 1570, Floransa, Mediceo 4899, f° 94 v°.

[262] Aynı kişiler, *age.*, f° 95 v°, Juan de Samaniega'dan Parma düküne, Cordoba, 18 Mart 1570, A. d. S. Napoli, Carte Farnesiane, Spagna, fas. 3/, f° 356.

L'Espagne d petit feu",[263] İspanya'yı tüketmekte ve ağır ateşte yakmaktadır.

Silahların beceremediğini diplomasi –neden yerli işleri bürosu denilmesin ki?– başarmıştır. Asilerin ilk kralı katledilmiştir. İkincisi de aynı kadere maruz kalmıştır, isyanın genel kaptanı Albaqui 20 Mayıs'ta Don Juan'ın karargâhına gelmiş, prensin ellerini öperek ona tâbi olmuştur. Bir barış anlaşması imzalanmıştır. Moriscolar affedilmiş ve ulusal kıyafetlerini taşıma iznini almışlardır, fakat on gün içinde teslim olmak ve silahlarını önceden belirtilmiş noktalara bırakmak zorundadırlar. Berberîler rahatsız edilmeden Afrika'ya dönebileceklerdir.[264] Bunlar "Majestelerinin doğal bağışlayıcılığı"ndan[265] söz edilmesine imkân tanıyan yumuşak koşullardır, fakat bu koşullar onun özellikle, ne pahasına olursa olsun tehlikeli bir maceradan sıyrılma arzusunu kanıtlamaktadır. Acaba bu gerçek bir barış mıydı?

15 Haziran'da 30.000 Morisco silahlarını teslim etmiş vaziyettedir: yuvarlak ve kürekli tekneler, Afrika'ya dönmeleri için Türklerin hizmetine verilmiştir[266] ve teslim süresi St. Jean'ın son günü olarak saptanmıştır.[267] Oysa henüz 17 Haziran'da Engizisyonlar yakınmaya başlamışlardır: Granada'da pişman oldukları söylenen Moriscolar silahlarıyla dolaşmakta ve halkın içinde çok büyük bir rahatlıkla kahramanlıklarını anlatmakta, öldürdükleri Hıristiyan sayısından ve "kutsal Katolik imanımıza saldırmak" için yaptıklarından gururlanmaktadırlar.[268] Bir başka mektup, merhametimize teslim olanlar çok sayıdadır, ama bunlardan hiçbiri henüz kutsal

---

[263] Fourquevaux'dan krala, Sevilla, 22 Mayıs 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 222.

[264] Nobili'den prense, Cordoba, 25 Mayıs 1570, A. d. S. Floransa, 4899, f° 166 v° ve esirlerin geri alınması, P. Herre, *a.e.*, s. 118.

[265] Çayas'tan F. de Alava'ya, Ubeda, 4 Haziran 1570, A. N., K 1517, B 28, no. 70.

[266] Granada haberi, 16 Haziran 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 227.

[267] *Age.*, s. 226.

[268] Granada Engizisyonundan Engizisyon Yüce Meclisi'ne, 17 Haziran 1570, A. H. N., 2604.

makama günah çıkartmaya gelmemiştir, demektedir.[269] Teslim olmaları basit bir taktik değil midir? Küçük Larache futaları hâlâ silah getirmeye devam etmektedirler, öyle bir sıklıkla ki, Sancho de Leyva'nın kadırgaları beş veya altı tane küçük tekne ele geçirmişlerdir.[270] Öte yandan Afrikalıların gemilere bindirilmeleri gecikirken,[271] ücretleri ödenmeyen Hıristiyan askerler, alışılmış sonuçlarıyla birlikte dağılmaktadırlar.[272] Bütün bunlar, asilerin İspanyol gücüne karşı saygı veya selâmete ulaştırıcı bir endişe duymalarına yol açıcı şeyler değillerdir.

Gerçekten de, dağlarda ara ara savaşlar sürmeye devam etmekte ve tek başına kalmış Hıristiyanlara tehlikeli darbeler indirmektedir.[273] Sauli,[274] "İsyanlarında inat edenler hiç de eksik olmamasına rağmen, Granada Moriscoları yavaş yavaş hizaya getirilmektedir, 400 Türk Berberistan'a geçti ama Kuzey Afrikalı Moriscolar kaldılar" diye yazmaktadır. İki veya üç bin kadar Morisco, "krallarıyla birlikte hâlâ dağdadırlar ve ancak Alpujarras'ta kalmalarına izin verilmesi koşuluyla teslim olabileceklerini ilân etmektedirler ve krallık yönetimi de bu tavize yanaşmamaktadır. Sauli, "Onların üstesinden gelmek için en azından bir yıl sürecek bir seferin gerektiğini söyledim, çünkü bu Moriscolar çok tahıl topladılar ve çavdar ile tahıl ektiler. Bizimkiler böylesine bir iş için yeteri kadar orduya sahip olmadıklarından, onların bunları hasat etmelerine engel olamazlar" diye açıklamaktadır.[275]

Bu koşullarda krallığın "barışa kavuşturulması" konusunda hangi hayallere sahip olunabilir ki? Don Juan bunu 14 Ağustos tarihli mektubunda tekrarlamaktaydı: ancak Moriscoların sınır-

---

[269] Aynı kişiler, 9 Temmuz 1570, *age.*

[270] Madrid, 29 Haziran 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, 241 "buğday, un, pirinç yüklü" *age.*, 11 Temmuz.

[271] Avusturyalı D. Juan'dan II. Felipe'ye, 2 Temmuz 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 110.

[272] *Age.*, s. 111.

[273] Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 241-42.

[274] Madrid, 13 Temmuz 1570, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 4.2413.

[275] *Age.*, 5 Ağustos 1570.

dışı edilmeleriyle barış sağlanabilirdi.[276] Evet, ama bir krallığı boşaltmak, geçen yıl Granada'da yapıldığı üzere, bir kenti boşaltmaktan başka bir şeydir. Bu durumda Madrid'de her şeyin bittiğini söylemek ve bunu tekrarlamak âdet haline gelmiştir. Ve her elçi bunu hükümdarına yazmaktadır,[277] hattâ Avusturyalı Don Juan'ın işin başında, Ronda Moriscolarını hizaya getirme ve Alpujarras'ya girme biçimi veya biçimleri üzerinde nutuk atarken bile.[278] Eylülde hâlâ asilerin bağ ve bahçelerine zarar vermek,[279] asker kaçaklarını izlemek –başka bir baş belâsı kategorisi– ve aynı zamanda yeni asker sağlamak söz konusudur. Çünkü savaş, söndürülmesi başarılamayan bir yangın gibi devam etmektedir.[280] Asilerin küçük kralı artık kendisini göstermemekte; kayadan kayaya kaçmakla yetinmektedir. Ve dağlarda inşa edilen bütün kaleler, onların içine doldurulan bütün garnizonlar, asilerin tüm gözetimlerden kurtulmalarına ve Hıristiyanları bilgin bir şekilde gafil avlamalarına engel olamamaktadır.[281]

İşte bu dönemde İspanyol yönetimi kitlesel tehcire karar vermiştir. Bu olayların belirleyici olduğuna hiç kuşku yoktur. Çayas, F. de Alava'ya 13 Ekim'de şöyle yazıyordu: "Granada olayı, senyörlerinin sona ermiş gibi kabul edecekleri bir şekilde nihayetine yaklaşmaktadır, Majestelerinin hizmetine ve ününe de öylesi yakışır".[282] Ve bu kez söylenilen doğrudur. Don Juan kasım başında Malaga bölgesi ve Bentomiz ile Ronda *sierra*larına barış getirdiğini ilân etmiştir.[283] Bu arada tehcir icra edilmiştir. Bu uygulama elli

---

[276] Avusturyalı D. Juan'dan II. Felipe'ye, 14 Ağustos 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 126. Aynı kişiden Ruy Gómez'e, aynı tarih, *age.*, s. 128.

[277] Juan do Samaniega'dan Parma düküne, Madrid, 20 Ağustos 1570, A. d. S. Napoli, Carte Farnesiane, fas. 5/1, f° 394.

[278] Ruy Gómez de Silva'ya, Guadix, 29 Ağustos 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 133.

[279] Madrid, 20 Eylül 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, 268.

[280] İspanya haberi, Eylül 1570, *age.*, II, s. 262-263; Madrid, 11 Ekim 1570, *age.*, II, s. 280.

[281] *Age.*, s. 277.

[282] A. N., K 1516, B 28, no. 7.

[283] II. Felipe'ye, 9 Kasım 1570, *CODOIN*, XXVIII, s. 140.

5. SIXTUS QUINTUS
Venedik Okulu, Vatikan Pinakoteki

6. AVUSTURYALI DON JUAN
Ressamı bilinmeyen portre, Versailles Müzesi.

bin, belki de daha fazla kişiyi kapsamış, ovaları insansız bırakmıştır. Aslında tehcirden yana olan Don Juan'ın sıklıkla zikrettiğimiz tanıklığına bakarak bile, bu operasyon ne kadar acınacak bir durum olmuştur. 5 Kasım'da Ruy Gómez'e, "Dünyanın en hüzünlü şeyi, çünkü yola çıkılırken o kadar yağmur, rüzgâr ve kar oldu ki, bu zavallı insanlar birbirlerine asılıyor ve ağlaşıyorlardı. Bir krallığın halkını kaybetmesine yardımcı olmanın, düşünülebilecek en büyük acıma duygusunu uyandırdığını inkâr etmek mümkün değildir. Nihayet bu iş yapıldı"[284] diye yazmaktaydı. Mektuplarını sıklıkla zikrettiğimiz Medicilerin Madrid'deki ajanı kavalye Nobili, bu insanlık dışı tedbirin mahiyetini iyice ayıklayarak büyük düke, "Granada olayları artık bitti ve bunları tek bir cümleyle özetliyorum: boyun eğen ve aşağı ülkelerde oturan Moriscolar savaşı diri tutuyorlardı, çünkü aşağıdakiler asilere gizlice yiyecek sağlıyorlardı".[285] Tehcir edilenler bunlar olmuşlardır.

Artık Granada krallığında, haydut gibi[286] ve onlar gibi çetelere bölünmüş olarak yaşayan birkaç bin Morisco'dan başka boyun eğmeyen kimse kalmamıştır. Fakat eğer daha fazla değilse bile, en azından bir o kadar da Katalan Pirenelerinde yok mudur? Normal asayiş güvensizliği ihtiyat paylarıyla birlikte, mükemmel olmamasına karşılık gene de barış sağlanmıştır. Moriscolar Kastilya'ya yeniden yerleştirilirlerken, krallığa barışın gelmesi nedeniyle Eski Hıristiyanlar Granada'nın iyi topraklarını kolonize etmeye gelmişlerdir: nihayetinde Hıristiyanlık bu savaştan zararlı çıkmamıştır.[287]

Don Juan 30 Kasım'da, çıraklık sahnesi olan Granada'yı bir daha geri dönmemek üzere terk etmiştir. 13 Aralık'ta Madrid'de-

---

[284] Avusturyalı Don Juan'dan Ruy Gómez'e, 5 Kasım 1570, "*Al fin, Señor, esto es hecho*", zikr. H. Forneron, *a.e.*, II, s. 189-190; O. de Törne, I, s. 201.
[285] Büyük düke, Madrid, 22 Ocak 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4903.
[286] Sauli'den Cenova Signoriası'na, Madrid, 11 Ocak 1571, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 4/2413, *bandoleri* gibi yaşayan 2.500 Kuzey Afrikalıdan söz etmektedir.
[287] A. de Herrera, *a.e.*, s. 341 *vd.*

dir.[288] Burada onu başka bir görev beklemektedir ve belki de bu görev, bizatihi bitmiş olan savaşın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü eğer Türkler tam bu sırada Kıbrıs'a saldırmışlarsa (Türk genelkurmayının pahalı ve oldukça eski projesi), bunun nedeni, diğerlerinin arasında, denizin öteki ucunda İspanya'nın bir iç savaş nedeniyle tıkanmış gibi görünmesi değil midir?

Kıbrıs Savaşı'nın Başlangıcı[289]

Bu 1569-1570 kışında Türk siyasetinin nasıl örgütlendiği, mükemmel bir netlikte değilse bile, en azından alışılmadık bir şekilde, oldukça iyi bir biçimde görülebilmektedir. Çünkü tarihsel olarak bakıldığında, 16. yüzyıl Türkiyesi hemen hemen meçhul bir dünyadır. Biz Batılı tarihçiler onu dışarıdan, Batılı ajan, memur ve temsilcilerin raporları aracılığıyla kavrıyoruz. Fakat 1569-70'te vezir-i âzâm Sokollu Mehmed Paşa Venedik balyosuna içtenlikle bağlıdır ve siyaseti hükümetininkinden farklıdır. Bu iki hat arasındaki mesafe, alışılmıştan daha uygun bir şekilde, Türk imparatorluğunun kalbine kadar nüfuz etme imkânını sağlamaktadır. Bu, tarihçilerin söyledikleridir. Acaba doğru mudur?

Herkesin bildiği üzere yeni padişah Selim, tahta çıkmasıyla birlikte savaşçı bir karakterde olmadığını göstermiştir. Fakat gelenek ondan, saltanatının başlangıcını parlak bir zaferle damgalamasını istemektedir ve bu zaferin kârları, yeni hükümdarın vazgeçilmez camileri yaptırmasına ve donatmasına izin verecektir. 1567-1569 yıllarındaki yarı ataleti, tam anlamıyla açıklamaksızın ortaya koymuştuk. 1569'da, Granada isyanının patlak verdiği sırada, Rusya'da girişilecek bir seferin kaygısı ile Kızıldeniz'deki büyük çaplı harekât, Batı'ya yönelik muhtemel tüm seferleri felç

[288] A. de Fouché-Delbosc, "Conseils d'un Milanais à Don Juan d'Autriche", *Revue Hispanique,* 1901, s. 60, n.a.

[289] Kaynak bolluğu, bu konuda bkz. J. von Hammer, *a.e.*, VI; Paolo Paruta, *Hist. venetiana,* 2. Kıs., *Guerra di Cipro;* Uberto Foglietta, *De sacro foedere in Selimum,* Libri IV, Cenova, 1587; Giampietro Contarini, *Historia delle cose successe dal principio della guerra mossa da Selim Ottomano a'Venetiani,* Venedik, 1576.

etmektedir. Fakat Moriscolar sonbaharda henüz silahlarını bırakmadıklarından, onların desteklenmesi sorunu keskin bir şekilde kendini ortaya koymuştur. Türkler donanmalarını İspanya kıyılarına kadar yollayacaklar mıdır? Yarımadada bu ihtimale inanılmıştır. Fakat Türk donanmasına Kuzey Afrika veya Fransa kıyılarında bir destek gerekiyordu. Toulon limanı sığınak olarak açıkça talep edilmiştir, hattâ o kadar açıkça ki, amacın limanı elde etmekten çok İspanya'yı endişelendirmek olduğu düşünülmüştür ve İspanya da vaziyeti öğrenerek, beklendiği şekilde bunu yorumlamıştır. Acaba gerçekte Türkler Moriscolara yardım etmeyi hiçbir zaman düşünmediler mi?

Ve ilk önce Granadalılara donanma ile yardım, böylesine bir mesafede, kadırgaların açıkça kışlama zorunluluğu karşısında teknik olarak mümkün müydü? Paul Herre,[290] Kıbrıs savaşına dair derin bilgi taşıyan eserinde, buna evet cevabını veriyordu ve fakat bunun vezir-i âzâm tarafından arzulanan ve enerjik bir şekilde savunulan bir siyaset olduğunu söylüyordu. Binlerce belgenin tanıklık ettiği bu siyaset, Kanuni'ye yakışan bir şahin politikasıdır. Fakat hangi belgeler? Vezir-i âzâmla sohbetlerini aktaran balyosun mektupları. Oysa vezir-i âzâmın muhatabına oyun oynamış olması hiç de ihtimal dışı değildir. Ona güven duyduğunu göstermesi, sırlarını açıklaması, ihsanlarda bulunması, Venedik'le olan kopuşun bile duraklatamadığı sohbetleri, bütün bunlar çok Balkanlı, çok Doğulu değil midir? Özellikle de padişahın genel siyasal çıkarlarına uygun değil midir? Venedik'i yaklaşan tehlikeden uzaklaştırmak, sonra onunla temasta kalmak (çünkü diplomasi hiçbir zaman yararsız değildir): eğer bir oyun oynandıysa, oyunun yönünün mutlaka böyle olduğunu söylüyor değilim; fakat birçok tarihçi gibi Türkiye'nin gerilemesini göstermekle, Sokollu'nun "şahin" siyasetini ayıran mesafeyi ölçerek bunu resmetmekle fazlasıyla meşgul olan Paul Herre'in sunduğu gibi de işin samimi olduğuna inanmıyorum: Venedik'e dokunmamak, ama Moriscolara yardıma koşmak –Selim'in kısa görüşlü sıradan siyaseti–; Vene-

[290] Paul Herre, *Europäische Politik im cyprischen Krieg, 1570-1573,* Leipzig, 1902.

dik'e vurmak ve bu işi onun imparatorluğunun uç noktasındaki iyi koruyamadığı bilinen Kıbrıs'ta yapmak.

Bu, elimizde çok az bildiğimiz şeyle, kendi merkezinde çok yönlü olan Türk siyasetini yeniden inşa etmektir. Örneğin 1563'ten itibaren Raguza diplomasisi, bizzat Kanuni Sultan Süleyman'ın Kıbrıs'ı alma konusundaki planlarını işaret etmekteydi. Köken itibarıyla Boşnak olan, Hıristiyan olan ailesinden küçük yaşta alınan, Osmanlı yönetim basamaklarını yavaş yavaş tırmanan Sokollu Mehmed, 1555'te divan veziri, on yıl sonra da vezir-i âzâm ve II. Selim'in damadı olmuştu; Sokollu Mehmed zor bir ortamda, korkulan bir efendinin yanında büyümüştür. Kendine egemen olma ve gerçek durumunu saklama konusunda müthiş bir çıraklıktan geçmiştir. Onun Venedik'in dostu olduğu söylenmektedir; Venedik'e tatminkâr ödüller karşılığında yararlar sağlamıştır. Venedik bu işler için padişahın sarayında bir temsilciye ihtiyaç duymamıştır. Sokollu'nun barışçı ve barıştan yana olduğu iddia edilmektedir: bu fazla abartılı olmaktadır, çünkü onun istediği, zayıflar için ağır, Bâbıâli için şanlı bir *Pax Turcica*'dır. Ve sonra, eğer Sokollu Mehmed'in siyaseti gerçekten ona atfedilen gibi olsaydı, işlerin yönetimini elde tutabilir, gemi başka bir yöne giderken dümeni tutmaya devam edebilir miydi? Siyasetinin ölçülü, kaçamak kelimelerle ifade edilen ve gerektiğinde yumuşatılıp, hattâ bir kenara bırakılabilir nitelikte olduğu söylenmiştir. Ama bu esnekliğin kanıtları nerededir? Ve bu esnekliğin ona –efendisinin amaçlarına ihanet etme veya en azından onlara karşı çalışma pahasına– rakiplerine, padişahın hocası Lala Mustafa Paşa'ya, şu entrikacı kaptan-ı derya Piyale Paşa'ya, nihayet büyük Yahudi Mikas'a* direnme imkânı sağlamış olduğu, işte saraydaki kavga ve rekabetlerin sertliği ve acımasızlığı bilinince, bu oldukça zor görünmektedir. Parantez açarak, bu rakiplerin sonuncusu olan şu çok kuşkulu kişi, hilekâr maliyeci (bu en azından Fransa'dan olan talepleri konusunda kesindir), bugünkü fikirlerimizle, bir komedideki hain değilse bile, doğuştan casus olarak adlandırabileceğimiz

* Osmanlı kaynaklarında Yasef Nassi, Josef Nassi, İspanyolcada Miquez. (ç.n.)

şu kişi hakkında ne düşünülmesi gerektiği sorulabilir. Onun hakkında Batı –heyhat sadece Batı!– mektuplar ve belgeler sunmaktadır: Mikas'ın Toscana büyük dükü, Cenova, İspanya, belki de Portekiz ile ilişkileri vardır... ihanet etmekte midir? Veyahut da, bu varsayım da geçerli olmak üzere, o da emir üzerine hareket ederek, kişisel çıkar sağlamayı ihmal etmeyerek, sanıldığından daha iyi bir ortaklıkla yürütülen bir siyasetin içinde hesaplı bir rol mü oynamaktadır? Paul Herre'e göre o, kin ve çıkar amacıyla davranan "temiz olmaktan başka her şey olan" bir kişidir.[291] Karısının mallarının bir kısmını müsadere etmiş olan Venedik'e karşı kinle davranmaktadır, çıkarı da vardır, çünkü 1562'den beri[292] onun Kıbrıs kralı olmayı, oraya dindaşlarından bir koloni yerleştirmeyi arzu ettiği söylenmektedir. Bu belki doğrudur... Fakat diğer başka şeylerin arasında: kuşkusuz bu endişe uyandırıcı işinin hayat öyküsü yazarı ve hayranı gibi,[293] onu temize çıkartmayı düşünmeksizin; elimizden kaçtığını, onu iyice fark edemediğimiz ve daha da genel olarak Türk tarihinin büyük sayfalarından birine, hayat öyküsü ve anlatı gibi kötü bir yoldan girmenin tehlikeli olduğunu kabul ediyoruz.

Her şeye rağmen varsayımlar kurulmak isteniyorsa, amaca –Kıbrıs– yönelik olarak dikkatle ve erkenden saptanmış bir Türk siyasetinin varlığına karşı çıkan bir şey bulunmamaktadır; bu siyaset sonuçta eyleme geçmekte ve herkesin kendi rolünü oynamasına izin vermektedir: kişilerden biri Venedik'e karşı kibar olma, bir diğeri İspanya veya Fransa ile pazarlık yapma rolünü oynamaktadır. Türk siyaseti şurada veya burada sis perdelerinin arkasında kalmaktadır. Moriscoları cesaretsizliğe sevketmemekte, fakat Kuzey Afrika ocaklarını yarı destek durumlarından çıkmaya teşvik etmemektedir, onları Tunus macerasına giriştiklerinden dolayı gerektiğinde azarlamaktadır,[294] fakat kendi hesabına tama-

---

[291] *A.e.*, s. 13.

[292] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 87-88; Iorga, *a.e.*, III, s. 141.

[293] J. Reznik, *Le duc Joseph de Naxos, contribution à l'histoire juive du XVIe siècle,* Paris, 1936.

[294] İstanbul, 7 Nisan 1570, Simancas E° 1058, f° 41.

men benzer bir siyaset uygulanmaktadır. Çünkü Türkler doğrudan veya İspanyol donanmasına saldırarak dolaylı yardım ihtimalini yok etmemekte, Moriscoları beklemede tutmakta ve böylece Moriscoların onlara bilinçsiz bir şekilde sağladıkları yardımdan, kendi işlerini tehlikesizce çözmek için yararlanmaktadırlar.

Talihine ilişkin hiçbir şeye aldırmazlık etmemeye kararlı olan Türk siyaseti, bu yıl, 1567-68 Fransız-İspanyol yakınlaşmasıyla iyice soğumuş olan Fransız ittifakını yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadır. İşte 1569'da Toulon'un talep edilmesine anlam katan budur; bu istek zemin yoklamak ve hiç de daha az tuhaf olmayan Claude Du Bourg'un tuhaf İstanbul yolculuğu için fırsat yaratmıştır. Doğu siyasetinin içinden çıkılmaz ve olağandışı bir saatine denk gelmiş ve her şeyi "çılgın hayalleri"yle daha da karmaşıklaştırmıştır,[295] görevdeki Fransız elçisiyle kavga etmiş, Mikas'ı devirmeye ve vezir-i âzâm Sokollu Mehmed Paşa'nın lütuflarını kendi tarafına çevirmeyi denemiştir; bu arada Cenevizliler için de çalışmaktadır, ama 1568-69'da Venedik üzerinden, beraberinde olağanüstü bir Türk elçisi olduğu halde geri dönerken, cebinde "kapitülasyonlar"ın yenilenme belgesi de bulunmaktadır. Bunun anlamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sıralar Batı'da, geleneğe ve çıkarlarına uygun bir Fransa'yı yeniden yaratma işiyle çok fazla meşgul olduğudur. Âdet olduğu üzere –bilinçsiz Batı gururu– Fransa Türkleri kendine çekerken, onu amaçları doğrultusunda sömürürken görülmektedir. Fakat aynı zamanda, talepkâr Fransa'yı kendine çeken Türkiye de vardır. Böylece 1569 ve 1570 yıllarında Polonya tahtının Anjou düküne verilmesi ve Erdel prensinin de Marguerite de Valois ile evlendirilmesi gündemdedir...[296]

Fakat üçüncü din savaşının paramparça ettiği bir Fransa ile Türk-Fransız ittifakı yeniden nasıl yaratılabilirdi? Katoliklerin cephesine angaje olmuş olan Fransa kralı bu kadar uzaklardan geri dönemezdi. Bunun en iyi kanıtı, Du Bourg'un ve beraberin-

[295] IX. Charles'tan du Ferrier'ye, 6 Ekim 1571, B. N., Paris, Fr. 16170, f° 32 v° *vd.*

[296] Paul Herre, *a.e.*, s. 25 ve 146.

deki Türk elçisinin Venedik'te tutuklanmalarına razı olmasıdır.[297] Du Bourg mektup üzerine mektup yazarak, masalsı harikalar konusunda vaatlerde bulunmuştur. Söylenecek çok şeyi vardır! Nihayet Venedik'ten ayrılmasına izin verilmiştir, ama onu Mirandole'de tutuklamak için... Fakat bu durum Fransa kralını, zavallı Du Bourg'u Türkler ile Signoria arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirmekten hiç de alıkoymamıştır.[298]

Ancak, Guiselerin ve hoşgörüsüz Katolik partisinin iktidardan düşmelerinden sonra, iç savaş bir an için mola verecektir. 14 Temmuz karşılıklı silah bırakılması, kısa bir süre sonra 8 Ağustos tarihli Saint-Germain barış fermanı tarafından izlenmiştir.[299] Bu durumda Catherine Protestanlara yönelebilmiştir, öylesine ki "cehennemî evlilikler"den (niteleme Francés de Alava'ya aittir)[300] söz edilir olmuştur, yani Anjou düküyle Elizabeth ve Henri de Navarra ile Marguerite de Valois'nın evlilikleri. Artık diplomatik düzlemde Fransa büyük bir İspanyol karşıtı siyasete katılmaktadır; İtalyan [Catherine de Medicis] artık ne iki güçlü Fransız partisi, ne de onları şiddetle desteklemiş olan iki büyük güç arasında kalmayı istemektedir. Âdeta daima küçük kişisel nedenlerle yorumlama hatasına düşülen Fransız koşullarının âni bir aydınlanması.

Bu arada Türkler ne yapıyordu?

---

[297] Madrid, 10 Mart 1570, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 202, "Çavuş" Fransa kralından, Türk donanması için Provence ve Languedoc kıyılarında yiyecek hazırlatmasını isteyecektir. "II n'y a faulte de discours sur cela" Salazar'dan S. M.'ye, Venedik, 5 Aralık 1570, A. N., K 1672, G 1, no. 159. Claude Du Bourg hâlâ Mirandole'de tutukludur, onu kurtarmak söz konusu olacaktır: bu şaşırtıcı kişilik hakkında bkz. II. cilt, s. 51-52.

[298] IX. Charles'ın Paul de Foix'ya talimatı, 12 Nisan 1570, B. N., Paris, Fr. 16080, f° 166, zikr. P. Herre, *a.e.*, s. 161.

[299] E. Lavisse, VI, 1, s. 113; II. Felipe'den F. de Alava'ya, Madrid, 3 Eylül 1570, A. N., K 1517, B 28, no. 89; *pernicioso concierto y pazes que esse pobre Rey ha hecho con sus rebeldes que me ha causado la pena y sentimiento que podeis considerar viendo la poca cuenta que se ha tenido con lo que tocava al servicio y honrra de Dios...*

[300] Krala, Paris, 2 Eylül 1570, A. N., K 1517, B 28, no. 87.

Belki de hiçbir kış, 1569-70 kışı kadar denizlerde böylesine sert, böylesine fırtınalı olmamış ve haberlerin dolaşımını bu kadar zorlaştırmamıştır.[301] Bu kötü hava, mesafeleri her zamankinden daha uzun hale getirerek, Türklerin arkasında hareket ettikleri sessizlik duvarını güçlendirmekteydi. Ancak birkaç aydan beri, herhalde büyük bir darbe vurmak için, Türklerin çılgınca silahlandığı biliniyordu.[302] Bu darbe Malta'ya mı, La Goulette'e mi, yoksa Kıbrıs'a mı inecekti: Tahmin oyunu Türklerin Venedik'e yetişebil-

[301] Kadırgalar şubatta, sonra da Mart'ta, havanın "birçok yıldan beri bu mevsimde rastlanılanların en sertlerinden biri olmasından" dolayı Napoli limanından çıkmayı başaramamışlardır. Napoli kral naibinden krala, Napoli, 11 Mart 1570, Simancas E° 1058, f° 34.

[302] Korfu haberi, varışı 10 Ocak 1570, Simancas E°1058, f° 13, Malta'ya karşı devasa hazırlıklar, İzmit'te 20 mavna inşası, İstanbul'da 22 büyük sahra topu dökülmekte, Anadolu'dan 10.000 kürekçi toplanmış, 175'i kadırga olmak üzere 250 tekne, "*et si murmura anchora per la Goleta*", İstanbul, 21 Ocak 1570, Simancas E° 1058, f° 19. Ortak söylentiler Kıbrıs'ı işaret etmektedirler, Dalmaçya'da Cezayirli korsanların talan tehlikesi. Cezayir, 26 Ocak 1570 (Valencia'dan). Simancas E° 334, donanma La Goulette'e veya Kıbrıs'a gidecektir. Le Mans piskoposundan IX. Charles'a, Roma (2?) Şubat 1570, B. N., Paris, Fr. 17989, f° 145 v° ve 146: Türk donanması Malta veya daha doğrusu La Goulette üzerine gidecektir. Chantonnay'den krala, Prag, 15 Şubat 1570, *CODOIN,* CIII, s. 450-53. İmparator bir casus aracılığıyla Türk'ün Moriscolara yardıma değil de, Kıbrıs üzerine gideceğini öğrenmiştir. Kıbrıs'a ilişkin haberlerin gelmesi üzerine, Maximilian; kendisi, İspanya kralı, Polonya ve Reich arasında mümkün bir ittifaktan söz etmeye başlamıştır. Thomas de Cornoça'dan krala, Venedik, 25 Şubat 1570, Simancas E° 1327: Türkler Kıbrıs'a saldırmaya niyetlidirler, Castagna'dan Alessandrino'ya, Cordoba, 11 ve 22 Mart 1570, zikr. P. Herre, *a.e.*, s. 61-2, dipnot 1: Türk donanması İspanyol sularına gelecektir. Korfu haberi, Napoli'ye 31 Mart'ta ulaşmıştır, Simancas E° 1058, f° 30, Türk donanması Kıbrıs'a karşı, Pescaro'dan krala, Palermo, 12 Haziran 1570, *mayormente presuponiendo que algun intento avia para dar calor a las cosas de Granada...*" bilgi edinmesi için Doğu'ya gönderilen Malta şövalyesi Barelli'nin görev yolculuğu, Simancas E° 1133. Bu Barelli, Mikas'a tavsiye edilmiştir, Napoli kral naibinden Albuquerque düküne, Napoli, 24 Haziran 1570, İstanbul, 18

dikleri her yerde vurduklarını söyleyerek devam etmekteydi. Gene kötü hava yüzünden, aslında telaş durumunda olan Venedik'te bile işin gerçeği belli bir zaman geçtikten sonra öğrenilebilmiştir.

Apaçık duruma rağmen ve son âna kadar, Venedik kendi felaketine inanmayı reddetmiştir. Bir felaket: çünkü temkinliliği alay konusu olan Venedik, Türkle yatan fahişe Venedik temkinli olmaktan başka bir şey yapabilir miydi? Venedik zihninden çok bedeninin, karasal gerçeğinin, art arda uzun bir deniz destek noktalarına sahip imparatorluğun, tıpkı 19. yüzyıl İngilteresi gibi onu dışarının sırtından geçinmek zorunda bırakan serbest mübadeleci davranışının kurbanı olmuştur. Onun siyaseti hiçbir şekilde büyük ve geniş İspanyol ve Türk imparatorluklarının (ki bir bakış açısından Venedik, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırından ibarettir) bu gelir, mekân ve insan bakımından zengin imparatorlukların siyaseti olamaz, işte bu nedenle, her an hesaplanan Venedik siyaseti ancak *raison d'état* nedeniyle aydınlanabilmektedir. 16. yüzyılın bu ikinci yarısında, bu bilgece temkinlilik aslında yararsız hale gelmektedir, çünkü dünya evrim geçirirken Venedik'e, onun siyasi zihniyetine ya da daha doğru bir deyişle onun hayat görüşüne karşıdır.

1570'te Venedik otuz yıllık bir barış döneminden geçmektedir, ancak bu verimli barış sanıldığından ve kendisinin de sandığından daha fazla, siyasal yapısını etkilemiş ve savunmasını zayıflatmıştır. Özellikle, eskiden harika bir durumda olan tahkimatı, şimdi kullanılmaz haldedir, askerî yönetimin örgütsel bozulması ordu ve bilhassa donanma sorumluları tarafından her gün haber verilmekte ve onu net bir şekilde birkaç onyıl önce bulunduğu düzeyin gerisine düşürmektedir.[303] Yıllardan beri hep tehdit altında kalan, her zaman tüm umutlara rağmen kurtarılan, Balkan dünyasının binlerce entrikasıyla aynı düzeyde, bu barışa alışkın Venedik, ön-

---

Mayıs, Simancas E° 1058, f° 66: Kıbrıs'a karşı. Napoli kral naibinden krala, Napoli aynı tarih, *age.*, f° 64.

[303] Alberto Tenenti, *Cristoforo da Canal, la marine vénitienne avant Lépante,* 1962, özellikle s. 175 *vd.*

derlerinin etkili olduklarına da inanmıştır. Artık Türk siyasetini veya pandomimini trajik bir açıdan ele almamaktadır.

Oysa Türk başlangıçta onu korkutmaya çalışmıştır. Venedik'in kavgasız teslim olması için önce vurmanın, sonra da hemen müzakereye oturmanın yeterli olacağı umudunu beslemiştir. Böylece ocakta Venedikli tüccarlar tutuklanarak malları müsadere edilmiştir.[304] Aynı tedbire Mora'da şubat ortasına doğru başvurulmuş gibidir. Tekneler de aynı kadere maruz kalmışlardır, İstanbul'da yüklenmiş durumda bulunan iki Venedik çektirisinin malları boşaltılmış ve bahriye tarafından müsadere edilmiştir. Ama tarihçilerin muazzam bir ağ atılmasından söz eder gibi anlattıkları "Venedik teknelerinin müsaderesi"nin uzağındayız. Kışın, tedbirlerden haberi olmadan yakalanan gemi sayısı çok fazla olamaz. Ayrıca, tedbirlerin kendisinde olağanüstü endişe verici bir taraf bulunmamaktadır. Çektiriler bir tazminat sözü almışlardır ve müsadere 16. yüzyılda oldukça sıradan bir olaydır. Eğer Venedik endişeleniyorsa –ve doğal olarak endişelenmekte, bunun soncu olarak da silahlanmaktadır–, bu, padişahın ordusuyla Anadolu'dan Karaman'a geçeceği ve Castelnuovo'ya yedi yüz yeni yeniçeri yerleştirdiği haberi üzerine olmuştur.[305] Bu durum Cattaro'daki Venedik yönetiminin, Castelnuovo'dan geçen Mustafa Paşa'nın oğluna hediyeler göndermesini engellememiştir.[306] Herhalde 1 Şubat'tan itibaren İstanbul'da, Türklerin Türkiye'nin adadaki tarihsel hakları nedeniyle Kıbrıs'ın kendisine terk edilmesini talep edeceği herkesin malûmudur. Fakat Grandchamp'ın 9 Şubat tarihli mektubunda kaydedilen haber[307] Venedik'e ancak martta ulaşabilecektir. Ne var ki savaş orada çoktan vuku bulmuştur.

---

[304] Paul Herre, *a.e.*, s. 16'da 13 Ocak demektedir.

[305] Thomas de Cornoça'dan krala, Venedik, 26 Şubat 1570, Simancas E° 1327.

[306] J. Lopez'den krala, Venedik, 11 Mart 1570, Simancas E° 1327. Balyostan yeni mektup yok. Tutuklanması. Dalmaçya'da Türk istilası. Savaşın kesin olarak çıkacağı. Aynı kişiler, 16 Mart 1570, *age.*, İstanbul'dan gelerek Venedik'ten Kıbrıs'ı istemişlerdir.

[307] Krala, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 101-104.

Kuşkusuz diplomatik girişimlerini belirgin bir tehditle desteklemek isteyen Türkler, gerçekten de Venedik'in elindeki topraklara saldırmışlardır. 27 Şubat Pazartesi günü, kötü hava, ayın 26'sında Pazar günü Zara'dan yola çıkmış olan Venedikli Bomino de Chioggia'nın kayığını Pescara yakınlarında Adriyatik kıyılarına sürüklemiştir; korkunç bir *temporal* görülmemiş bir hızla onu Ancona tepesinin güneyinde yolundan saptırmıştır. Birçok tüccar tarafından namuslu olarak tanınan gemi sahibi, 25-30 bin kadar Türk'ün âniden Zara'ya saldırdıklarını ve bir rastlantıyla ve toplarının sayesinde iki kadırganın saldırganları uzaklaştırarak teyakkuza geçebildiğini anlatmıştır.[308] Verdiği rakamları kesinleştirmek mümkün değildir, fakat kesin olan Dalmaçya karakollarının uzun ve esnek hattının saldırıya uğradığıdır, yani toplam olarak 60.000 kişinin yaşadığı bölgede (bunu bize 1576 tarihli bir muhtıra söylemektedir) Türkler çok fazla zarar vermişlerdir.[309]

Nihayet Türklerin talebi Venedik'e resmen ulaşmıştır.[310] Çavuş Ubat İstanbul'dan 1 Şubat'ta yola çıkmış,[311] Raguza'dan mart ortasında geçmiş[312] ve ayın 27'sinde Venedik senatosunda dinlenilmiştir. Fakat (sahne önceden hazırlandığı için), argümanlarını geliştirmesine izin verilmemiş ve ona ağır sözler söylenmiştir. 220 oydan 199'unun lehte kullanılmasıyla Türk önerileri reddedilmiştir.[313] Venedik fiilen mücadele etmeye karar vermiştir. Mart orta-

---

[308] Hekim Morcat (del Consejo de Capuana) que al présente esta por governor en las provincias de Abruço al duque de Alcalá, Civita de Chieti, 28 Şubat 1570, Simancas E° 1058, f° 37.

[309] J. Lopez'den krala, Venedik, 1 Nisan 1570, Simancas E° 1327, Zara çevresinde Türk *correrias*'ı, Cavalli'den Senato'ya, Cordoba, 1 Nisan 1570, Zara'nın alındığına dair söylentiler, P. Herre, *a.e.*, s. 85, dipnot 2; 9 (?) kalenin Türkler tarafından alınması, Sokollu Mehmed'den IX. Charles'a, İstanbul, 16 Kasım 1570, E. Charrière, *a.e.*, III, 137.

[310] Bkz. dipnot 307.

[311] P. Herre, *a.e.*, s. 16.

[312] L. Voynoviç, *Depeschen des Francesco Gondola, 1570-1573,* Viyana, 1907, s. 21.

[313] *Age.*

sında II. Felipe'ye sıradışı bir elçi göndermiş[314] ve Venedik tarafından uyarılan papa V. Pius İspanyol hükümdarına, özel yetkiyle karar verecek olan Luis de Torres'i göndermiştir.[315]

Venedik savaş iradesini beyan etmiştir. Destek filosunu suya indirmekte, kadırgalarını donatmaktadır, Fausto kalyonuna hayranlık verici toplar yerleştirmekte, asker devşirmekte, Terra Ferma kentlerinin kendisine sunduklarını kabul etmektedir, Kıbrıs'a, Türklerin ele geçiremedikleri bir seferî güç göndermiştir, Dalmaçya'ya binlerce asker göndermiş, Zara'ya bir mühendis yollamıştır.[316] Bu silahlanma büyük bir gürültüyle ve ilkbahardan önce ama kesin bir hizmet alma arzusu olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Türkler ilk çıkartmalarını, ancak temmuzda, Kıbrıs'ın güney burnuna yapacaklardır. O zamana kadar Venedik oyunu oynamakla yetinmiştir: –her şeyden önce– korkmuş gibi gözükmemek, tehdite tehditle, şiddete şiddetle karşılık vermek. Uyruklarından kimselerine ve mallarına el konulması haberlerine misillemeyle karşılık vermiştir.[317] Fakat Türkler bu yoldan vazgeçince, onu taklit etmek için acele etmişlerdir.[318] 5 Mayıs'ta doç olarak atanan Pietro Loredano'nun savaş partisini temsil ettiği doğrudur.[319] Fakat barışçı parti de iktidarsızlığa indirgenmekten uzaktır. Barışçılara bile prestij siyasetinin uygun göründüğü 27 Mart'taki ittifaktan bu yana ne kadar da çok kırılma, bölünme, âniden çark etmeler meydana gelmiştir. Eğer Osmanlı geri çekilseydi Venedik silahlanmasını, Hıristiyanlığın çıkarlarını ve aziz kız kardeşi İspanya'yı hemen orada unuturdu.

---

[314] D. F. de Alava'dan krala, Angers, 4 Nisan 1570, A. N., K 1517, B 28, no. 59.

[315] R. B. Merriman, *a.e.*, IV, s. 126-127 ve A. Dragonetti de Torres, *La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico inedito di Don Luys de Torres*, Torino, 1931.

[316] Juan Lopez'den krala, 11 Mart, 16 Mart, 31 Mart 1570, (Fausto kalyonunda), 9 Haziran 1570, Simancas E° 1327.

[317] Paul Herre, *a.e.*, s. 27-28.

[318] *Age.*

[319] M. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig, a.e.*, III, s. 54.

İspanya 1570 yılının başında endişeli ve rahatsızdır. Türklerin ağır silahlanmalarından endişeli, deniz ve kara güçlerinin büyük bölümünü meşgul eden Granada savaşından dolayı da rahatsızdır. İktidarsız ve hattâ tarafsız bir şekilde katıldığı Kuzey olaylarından ötürü de rahatsızdır, çünkü Alba dükü büyük askerî müdahalelere girişmeyi reddetmektedir: fakat bu tarafsızlık ürkütücü bir maliyet getirmektedir.

Granada kıyılarının gözetim altında tutulması nedeniyle tüm kadırgalarını serbestçe tasarruf edemeyen ve İtalya'yı askerlerinden tehlikeli bir şekilde boşaltmış olan İspanyolların Doğu'dan gelen haberlere karşı tepkileri, bu durumda her şeyden önce, Malta savaşından önceki tehlike durumu esasına göre olmuş ve Napoli, Sicilya ve Kuzey Afrika kaleleri savunma durumuna geçirilmiştir. Bu da masraflı bir savunma durumudur, ama bundan kaçınılması mümkün değildir: hiçbir şey, Türklerin İspanyolların ellerindeki yerlere saldırmayacaklarını garanti etmemektedir. Gelen haberler bunu inatla tekrarlamaktadırlar, ama yalnızca haberler... Ve zaten hepsi aynı telden çalmazlar. Haber selinin içine, istendiğinde bilinmeyen sular katmak mümkündür. Venedik'in ünlü haberalma ağını bir silah gibi kullanarak, Hıristiyanlığı teyakkuz durumuna geçirmek, bu âleme Türk tehlikesi psikozunu yerleştirmek üzere sıklıkla davrandığı iddia edilmiştir. Her halükârda 16. yüzyılda Venedik'ten kaynaklanan haberlere pek fazla güven duyulmadığı kesindir. Oysa Venedik açısından kendi kentinden olduğu kadar, İstanbul'dan kaynaklanan haberleri de değiştirmek ve gerektiğinde bu yöntemi Katolik Majestelerine yönelik haberlere de uygulamak kolaydır. Ne olursa olsun, 12 Mart'ta Napoli kral naibi şöyle yazmaktadır: "İstanbul'dan, oradaki en güvendiğim ajanlarımızdan birinden, 22 Ocak tarihli bir mektup aldım... Benim kanaatlerimin teyidini taşıyan haberlere rağmen, büyük bir donanmanın hazırlıkları Venedik'e zarar vermeye yönelik değildir".[320]

İspanyollar kadırga namına ne buldularsa Güney İtalya'ya yığmışlar ve alışılmış İspanyol askerleri olmadığından Milano ve Napoli için Almanları, Sicilya kadırgaları için de İtalyanları aske-

[320] Simancas E° 1058, f° 35.

re almışlardır. La Goulette'e asker, yiyecek ve mühimmat yığmışlardır. II. Felipe 31 Mart'ta Chantonnay'ye yazmaktadır: [321] "Biri Milano diğeri de Napoli olmak üzere iki Alman alayını seferber etmeye karar verdim", çünkü "şu anda İtalya'daki devletlerim askerden o kadar yoksunlar ki" Türkler oraya gelirlerse büyük zararlara yol açabilirler. Napoli'ye yollanacak olan alay Cenova'da Gian Andrea Doria'nın kadırgalarına bindirilmiş ve 3 Mayıs'ta kente vardıktan sonra[322] hemen kıyılara gönderilmiştir. Zaten Haziran ayının sonunda Türk tehlikesi belirginleşmiş ve yeri belli olmuştur, Venedik'in onların ücretlerini ödemeyi reddetmesinden sonra,[323] bu askerler terhis edilmişlerdir.[324]

Kadırgalara gelince, Gian Andrea Doria'nın nisanda Napoli'ye varmasından sonra, Güney İtalya'daki sayıları altmış kadar olmuştur: Yani İspanya'nın sahip olduğu 100 kadırgadan altmış tanesi ve Cenova, Sicilya ile Napoli filotillalarının toplamı; bu sonuncu filotillanın komutanı Santa Cruz markisidir. Eğer komutanların yakınmalarına inanılacak olursa, bu kadırgalar kötü donatılmışlardır ve yetersiz sayıda forsaları[325] veya çok az sayıda askeri vardır, ya da hiç askerleri bulunmamaktadır. Gian Andrea Doria temmuzda Napoli'den, tekneleri için iki bin İtalyan devşirme iznini almıştır. Bu arada filo iki kere La Goulette'e kadar gitmek zorunda kalmıştır.[326]

İkinci yolculuk, Bizerte'de 24 veya 25 kadırgayla demir atmış olduğu bilinen Uluç Ali'ye karşı yapılmıştır. Gian Andrea Doria onu güçlendirilmiş 31 kadırgayla yakalamayı düşünmüştür, fakat ara dönemde Bizerte sahilleri Calabrialı [Uluç Ali] tarafından tahkim edilmiş olduğundan, av güvenliktedir. Hıristiyan kadırgaları

---

[321] *CODOIN*, CIII, s. 480-81.

[322] G. A. Doria'dan krala, Napoli, 3 Mayıs 1570, Simancas E° 1058, f° 31.

[323] Napoli kral naibinden, 19 Temmuz 1570, Simancas E° 1058, f° 80, Almanlara 26 Haziran itibarıyla yol verilmiştir.

[324] Aynı kişiler, Napoli, 2 Ağustos 1570, Simancas E° 1058, f° 91.

[325] Santa Cruz'dan krala, 26 Nisan 1570, Simancas E° 1058, f° 46.

[326] Simancas E° 1060, f°s 1, 39, 49, 51, 206, E° 1133, 19 Mart 1570, 6 Mayıs 1570.

vira ederek La Goulette'e gelmişler, sonra da Napoli'ye gitmeden önce asker toplayacakları Sicilya'ya ulaşmışlardır.[327] Kısa bir süre sonra onlara Sicilya'ya geçmeleri ve buradan da Doğu'ya yönelmeleri emri gelmiştir. II. Felipe, yeni Sicilya kral naibi Pescara'nın Tunus'a saldırı teşebbüsü konusundaki taleplerine rağmen,[328] Papalık ve Venedik'in isteklerine boyun eğmiştir. Kıbrıs'ı kurtarmak denenecektir.

Kıbrıs'a Yardım

Türkler adaya temmuzda çıkmıştır. 9 Eylül'de başkent Lefkoşa fethedilmiştir. Yalnızca, daha iyi tahkim edilmiş olan Magosa, uzun zaman direnme imkânına sahip önemli bir güçle birlikte Venediklilerin elinde kalmaya devam etmektedir. Haberlerin ulaşma süreleri de hesaba katıldığında, Kıbrıs sorunu tüm açıklığıyla oldukça geç, yazın ortasına doğru ortaya çıkmıştır: Venedik adanın yardımına gidecek midir? Türk'e karşı tek başına göğüs gerebilir mi, değerli şeker, tuz ve pamuk adasını kurtarabilir mi? Her halükârda onun çıkarı Batı'yı Türk'e karşı tertip etmek ve bu yerel savaşı genel bir savaşa bağlamaktı. Bu tehdit belki de rakibinin cesaretini kıracak, onu çekilmeye ve bir uzlaşmayı kabule zorlayacaktı. Venedik Akdeniz'in öteki devine bağlanmayı da istemiyordu; yani onda hâlâ canlı kötü bir hatıra bırakmış olan 1538 ligasına benzeyen bir ittifak anlaşması imzalamak istemiyordu.[329] Venedik o sıralar Doria ile Barbaros arasında bir anlaşma olduğu duygusuna kapılmıştı; Paruta 1590'da bu ligada ihanet olduğunu savunacaktır. Fakat kendisine doğrudan saldırıldığı bir sırada, iki taraf arasında nasıl bağımsız kalabilirdi ki?

---

[327] Pescaro'dan krala, Palermo, 17 Haziran, 18 Haziran, 26 Haziran 1570, 16 Temmuz 1570, Simancas E° 1133, G. A. Doria'dan krala, La Goulette, 2 Temmuz 1570, Simancas E° 484.

[328] Pescaro, 17 Nisan 1570, Simancas E° 1133 ve 6 Mayıs tarihli diğer mektuplar; aynı şekilde Napoli kral naibinin mektupları, 14 Ağustos 1570 (Simancas E° 1058, f° 97), II. Felipe'den Sicilya kral naibine, 23 Eylül 1570 (E° 1058, f° 217), 18 Ekim *age.*, f° 220).

[329] Bu H. Kretschmayr tarafından iyi görülmüştür, *a.e.*, III, s. 53.

İspanya'yı oyunun içine sürüklemek küçük bir iş değildi, ilk haberleri aldıktan sonra, Granvelle Venedik'e yapılacak her türlü yardıma karşı olduğunu açıklamıştı. Roma üzerinden yapılan müzakere, üçlü bir görüşme biçiminde başladı ama V. Pius'un şaşırtıcı ve büyüleyici kişiliği burada da kendisini gösterdi. Kısa bir süre sonra, Katolik siyasetinin bir kavga siyaseti olması nedeniyle de, giderek artan bir şiddetle tek başına hareket eden bir hal kazandı. Daha önce söylediğimiz üzere 1566'da hayal kırıklığına uğrayan papanın şevki, Akdeniz olaylarında bunun öcünü sağlamıştı. Kelimenin tam anlamıyla patlamış ve harekete geçme, güçlükleri aşma konusundaki hızlılığıyla, aslında ilke olarak bir aracıdan ibaret olmasına rağmen, her iki tarafın da kararlarını zorlamıştır.

Plantasyonlarını ve tuzlalarını kurtarmak için Venedik'in kendisini içine hapsettiği küçük hesaplarla fazla ilgilenmiyordu. Daha önceleri temsilcisi aracılığıyla, 1570 Martı'nda, Senatonun bir oturumu sırasında ona baskı yapmıştı ve Cumhuriyete silahlanma çabalarında yardımcı olmak üzere, Venedik kiliselerinden aldığı onda birleri hemen ona bırakmıştı. 1571'de esas kısmını Toscana kadırgalarının meydana getirdiği bir Papalık donanması oluşturmayı hemen kabul etmişti. Kadırga inşaı için Ancona üzerinden tahta taşınmasını hemen kabul etmişti.[330] II. Felipe'ye hemen, çevresindeki muhteris kilise mensuplarından biri olan sırdaşı ve yakını Luis de Torres'i göndermişti.[331] Bu adam bilhassa seçilmişti, çünkü İspanyoldu ve bizzat II. Felipe'nin meclisinde kişisel dostları bulunmaktaydı; bu adam o kadar hızla yollanmıştı ki, talimatı 15 Mart tarihini taşımaktaydı ve nisanda Cordoba'da II. Felipe tarafından kabul edilmişti. Nisanda, yani Granada Savaşı tüm hızıyla sürerken.[332] Ve Cordoba'da, yani savaş alanından bir-

[330] Rambouillet kardeşinden IX. Charles'a, Roma, 8 ve 12 Mayıs 1570, E. Charrière, *a.e.*, III, 112-14.

[331] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 51.

[332] Nobili'den prense, Cordoba, 22 Nisan 1570, Floransa, Mediceo 4899, f° 74. Ancak yeni gelen, İspanyol çevreleri tarafından pek beğenilmemiştir, *tenendolo de razza non molto antica,* Fourquevaux, *a.e.*, II, 219-220, Torres'in kabulü, 21 Nisan, 70 İspanyol kadırgası sözü, kralın kesin ce-

kaç gün uzaklıkta. Demek ki kabul, dinsel bir heyecan atmosferi içinde; hem kuzey sınırından (Reformasyon tarafından) hem de güney denizinin kıyılarından saldırıya uğradığı, Atlantik'in derin husumetleriyle kısa bir süre sonra birbirine ekleyeceği şu iki savaş arasında sıkıştığı esnada, Hıristiyanlığın kaderinin heyecana büründüğü bir anda.[333] Ama bu heyecan yoğunluğu V. Pius'un mektuplarında infilak etmektedir –tersi şaşırtırdı–, ama temsilcisinin mektupları da onunkilerden aşağı kalmamaktadır. Bu mektuplara şöyle bir göz gezdirmek, Granada Savaşı'nın arka cephesinde bir Haçlı zihniyetinin yer aldığını görmek için yeterlidir.

Fakat müzakereler yavaş seyretmiştir. V. Pius'un istediği bir ligadır. Hiç de geçici bir yardım değil, usulüne tam uygun bir liga. Torres'in talimatı, krala tekrar ve tekrar etme emrini aldığı terimlerle, "Türkleri Venedik'le ilişkilerini kopartmaya sürükleyen başlıca nedenlerden birinin onu tek başına, umutsuz olarak kalmış sandıkları ve Majestelerinin de Granada ile meşgul olduğundan sizinle birleşmesinin imkânsız olduğunu düşünmeleri olduğu açıktır..." demektedir. Fakat en iyi hesaplar bazen en yanlış olanlarıdır. Eğer II. Felipe sonunda İslâmiyete karşı bir ligayı kabul ettiyse, belki de bu 1570 yılının –Granada yılı– İspanya'yı eski ihtiraslarına sürüklemesindendi.

Tabii ki çıkar; ne siyasal ne de mali çıkarlar unutulmuş değildir. Venedik, Hıristiyanlığın sınırıdır. Eğer burası düşerse veya Fransız yönetiminin onun adına yapmaya talip olduğu şu anlaşmalardan birini imzalarsa, Hıristiyan âlemi daha mı güçlü olacakır? Papa bu argümanlardan hiçbirini hafife almamaktadır. Krala yazdığı bir mektupta, "Venedik kaleleri Katolik Kralın müstahkem mevkilerinin *antemural*leridir" demektedir; liga antlaşmasını imzalamak II. Felipe için, "Venedik'in devletlerini, askerlerini, silahlarını, donanmasını kendi hizmetine almak" anlamına gelecektir. Mali çıkara gelince, bu açıktır: 1566'dan beri İspanya kralı büyük gelirler,

---

vabı Sevilla'da verilecektir: Rambouillet kardinali krala 50 kadırga demektedir, Roma, 22 Mayıs 1570, B. N., Paris, Fr. 1789. f° 176.

[333] İtalyanlar (Savualı, Urbino dükü) II. Felipe'yi Venedik ile ittifaka zorlamaktadırlar, Paul Herre, *a.e.*, s. 88.

subsidio (İspanyol kilisesi tarafından ödenen yıllık 500.000 duka) tasarruf etmektedir, fakat *Cruzado* konusundaki Papalık fermanı henüz yenilenmemiştir ki, bu da her yıl için 400.000 dukadan fazla bir kayıp anlamına gelmektedir;[334] ve 1567'de tanınmış olan *excusado*, çok şiddetli protestolardan çekinildiği için henüz kaldırılmamıştır. Luis de Torres beraberindeki papanın adına, o zamana kadar vicdan azabından geciktirilmiş olan *Cruzado* tavizini getirmektedir. İspanyol bütçesine bu önemli katkı, hükümdarın kararına kuşkusuz etki etmiştir.

Çok fazla yavaş olduğu söylenen II. Felipe ilke olarak kabul ettiğini, Luis de Torres'in büyük açıklamalarından[335] sekiz gün sonra bildirmiştir; İspanya için olduğu kadar Venedik, Türkiye, Akdeniz'in tümü için de kesin olan şey, uzun zamandan beri en büyük maceranın yaşanmaya başladığıdır.

Kıbrıs'a yardım,[336] liga antlaşmasının imzalanmasından bile önce denenmiştir. Bu kötü koşullarda olmuştur, çünkü her şey birbirinden bağımsız, kendiliğinden gerçekleşmiştir. Kendiliğinden, çünkü Papalık donanması Zúñiga'nın Roma'dan yaptığı uyarılara rağmen, aceleyle teçhiz edilmiştir. Herhalde papa filotillalar arasındaki kendi varlığıyla, İspanyolların 1538-40'ta olduğu gibi her şeyi keyiflerince yönetmelerini engellemek istiyordu. Daha da vahim olmak üzere, müttefik donanma komutanlığına yapılan atama da irticalen olmuştur. Romalı senyör, Napoli büyük başkomutanı ve bu nedenle II. Felipe'nin vassali,[337] İspanya'dan gelecek lütuflara karşı dikkatli (başarısız Madrid yolculuklarıyla, daha önce iki kere bu lütfu elde etmeyi denemiştir) Marcantonio Colonna.[338] O bir savaş adamıdır, bir denizci değil; bir an için, o

---

[334] L. Serrano, *a.e.*, I, 53, dipnot 3.

[335] *Age.*, s. 54.

[336] Paragrafın tümü hakkında, B. N., Paris, İtal. 427, f° 197 v° ve 198.

[337] Rambouillet kardinalinden IX. Charles'a, Roma, 5-30 Haziran 1570, E. Charrière, *a.e.*, III., s. 115-116. M. de l'Aubespine'e verilmiş talimat (Haziran 1570), B. N., Paris, f° 1789, f° 181 "çoğunun hayranlığıyla papanın tüm kadırgalarının generali yaptığı Marc Antonio Colonna...".

[338] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 70.

da gençken kendisine ait kadırgalarla meşgul olmuştur. Fakat V. Pius onu seçtiği için, onu Hıristiyan donanmasının başında tutmaya inat etmektedir. Bu bile yeteri kadar vahimdir, çünkü filotilla komutanı üzerinde doğaçlama yapılmaz.

Bir savaş filosu da irticalen oluşturulmaz, ancak Venedik bunu yapmak zorunda kalmıştır. Önemli büyüklükte bir donanmayı çabucak seferber etmiştir, ama bu iyi yapılmış bir iş değildir, çünkü Venedik savaş aygıtı fazlasıyla uzun barış döneminde yıpranmıştır. Öte yandan Venedik'in deniz güçleri özel filotillalar halinde dağılmışlardır ve tersanede kupkuru duran ihtiyaç filosunun donatılması gerekmektedir. Venedik malzeme, tekne, kadırga ve baştarde, top bakımından zengin, hattâ çok zenginse de, insan, malzeme ve boğazları doyuracak iaşe bakımından fakirdir. Oysa bu ordu aynı zamanda kürekçiler, tayfalar, kadırgalardaki askerler, fıçı ve yiyecek sandıkları da demektir. Signoria bunlardan mahrumdur ve Venedik ne hızlı davranmasını ne de insan açığını yeni bir taktikle kapatmasını bilmektedir. Ancak yuvarlak teknenin, her ikisi de topla donanmış olan kalyon veya süper kadırganın geleceğin parlaklığını kapı aralığından gösterebilmiştir. Şubat ayında Kıbrıs'a yuvarlak teknelerle gönderilen acil yardım, kışa rağmen yerine ulaşmış ve yol esnasında, çektirilerin topları Türk kadırgalarını perişan etmiştir.[339] Fakat ders henüz alınmamıştır. Ve tehlikenin aciliyeti hesaba katıldığında, yüzlerce yıllık geleneklerden sıyrılmak, çekiş gücü ve savaş makinesi olarak insandan vazgeçmek için vakit çok geçtir.

Hieronimo Zane'nin komutasına verilen 60 kadırga Venedik'ten 30 Mart'ta yola çıkmış, Zara'ya ise, büyük bir zahmetle, ancak 13 Nisan'da varabilmiştir.[340] Burada 13 Haziran'a kadar iki ay, hemen hemen âtıl bir durumda kalmışlardır, bunun birkaç istisnası, Uskoklara ve Raguza topraklarına saldıran korsanlara karşı birkaç devriye çıkışıdır.[341] Kadırgalar bu ataletleri boyunca

[339] Lopez'den krala, Venedik, 1 Ağustos 1570, Simancas E° 1327.

[340] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 75.

[341] Venedik donanması generaline sayılamayacak kadar çok Raguza mektubu, Hieronimo Zane, 7, 13, 17, 18 Nisan, 3, 16 Mayıs 1570, Ra-

Zara gibi hinterlandı olmayan bir limanda iyi bir şekilde yenileyemedikleri erzaklarını, tam bir kayıp olarak tüketmişler ve Türk kadırgalarının Arnavutluk kıyılarını yağmalamalarına bile engel olamamışlardır. Belki de bu ataletin geçerli nedenleri vardı: Venedik'i koruma arzusu, Adriyatik'te âni darbelere, hızlı gidiş-gelişlere izin verip, büyük filoların ilerlemesine imkân tanımayan kış havasından duyulan endişe; söylendiğine göre en azından, Kıbrıs'a doğru olan hareketin korunması için Yunanistan'a yaslanan Türk donanmasıyla karşılaşmak endişesi de.

Yaz gelince Zane bir solukta Girit'e ulaşıp kendi hesaplarına adaya gelecek olan tüm Venedik kadırgalarını burada toplama emrini almıştır. Amirale yolda her ne pahasına olursa olsun, duraklaması yasaklanmıştır; eğer duraklarsa bu Türk donanmasına Adriyatik'e ulaşma fikrini ve zamanını verecektir. Venedik filosu Korfu'ya ulaşırken, Papalık ve İspanyol filolarının yakında gelecekleri haberini almıştır. Donanma, kendisine bildirildiği üzere, bol miktarda insan ve yiyecek bulacağını umduğu Girit'e doğru yoluna devam etmiştir. Fakat ağustosta buraya vardığında, daha hiçbir şey yapılmamıştır. İhmalkârlık mı, basiretsizlik mi? Yoksa bazı Venedik raporları tarafından bol bol açıklanan gerçek zorluklar mı? Venedik hesabına takımadadan tayfa ve kürekçi toplaması giderek zorluyordu, İspanyollar ve Papalık donanması 31 Ağustos'ta Suda limanına girmişti. Papalık askerleri hiç de Venediklilerden daha iyi donatılmış değildi. İspanyol kadırgalarına gelince, Messina'da bir araya getirilmiş olan bu tekneler asker ve kürekçilerini buradan tedarik etmişlerdi.[342]

Ne yapılacaktır? II. Felipe, Luis de Torres ile olan konuşmalarında, başlangıçta ondan istenilen şeyleri yapmak üzere kendisine söz vermiştir: Sicilya'yı kadırgalarıyla tutmak. Daha sonraki ko-

---

guza arşivi, L. P. I, f° 168, 168 v°, 169, 171, 174, 175 v°, 177, 198, 200 v°, 201, 202.

[342] G. A. Doria ve Santa Cruz'un kadırgaları için Napoli'den 2.000 kişinin devşirilmesi, Napoli kral naibinden krala, 19 Temmuz 1570, Simancas E° 1058, f° 82, Nobili'den 16 Mayıs 1570, A. d. S. Floransa, Mediceo 4899, f° 99 v° ve 100.

nuşmalarda bu ilk vaatten, Doğu'ya doğru hareket edilmesi sözünün alınmasına geçilince,[343] Gian Andrea Doria'ya başka emirler yollamıştır. Amiral bu emirleri, Marcantonio Colonna'ya tâbi olma tavsiyesiyle birlikte almıştır.[344] Oysa ikinci olarak hizmet vermek Doria'nın pek hoşuna gitmemiştir, üstelik Doğu denizlerinde kendi filosunu ve özellikle de kendi kadırgalarını tesadüfe sürüklemesi ona pek uygun gelmemiştir, çünkü kadırgalarını kaybetmesi halinde, *asiento*su bunların telâfi edilmesi koşulunu içermemektedir. Öte yandan, ağustosta Kıbrıs'a kadar gitmek niyetiyle yola çıkmak, dönüşte zorunlu olarak kışın sert havasına maruz kalmak anlamına gelmektedir.

Demek ki emirler çok fazla iştiyakla yerine getirilmiş değildir. Doria'nın 51 kadırgası 20 Ağustos'ta[345] küçük Papalık filosuyla Otranto'da buluşmuştur. Büyük toplanma ise, ancak 14 Eylül'de Girit'in kuzeyinde gerçekleşebilmiştir.[346]

Bu toplanma için seçilmiş olan Suda limanı uygundur ama iaşe kaynakları yetersizdir. İlk genel teftişte Venediklilerin kötü hazırlanmış oldukları hemen belli olmuştur. Ve çatışmalar su üstüne çıkmıştır. Venedikliler mevcutlar konusundaki hilelerin mümkün olmadığı denizde teftiş vermek yerine, teknelerin pupaları karaya dönük olduğu halde, mürettebatın teftiş esnasında bir kadırgadan diğerine geçmesinin mümkün olduğu bir düzende teftiş vermişlerdir.[347] Aynı anda komutanlar arasında anlaşmazlıklar belirmiştir. Fakat ne pahasına olursa olsun, hattâ gerektiğinde

---

[343] Sauli'den Cenova'ya, Madrid, 13 Temmuz 1570, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 4/2413.

[344] Papalık temsilcisinin müdahalesiyle verilen emir, L. Serrano, *a.e.*, c. III, s. 448, *age.*, s. 461-463, G. A. Doria'nın memnuniyetsizliği hakkında, Rambouillet kardinalinden krala, 28 Ağustos 1570, E. Charrière, *a.e.*, III, 118.

[345] Simancas E°1058, f° 98 ve 99.

[346] G. A. Doria'dan krala, 17 Eylül 1570, Simancas E° 1327. Raguza rektörlerinden İstanbul'daki elçilere, 11 Eylül 1570, Raguza arşivi L. P., I, f° 242 v°, 18 Ağustos'ta İspanya-Papalık kadırgalarının Korfu açıklarından geçişleri.

[347] G. A. Doria, 17 Eylül 1570, bkz. bir önceki dipnot.

tek başına bile adaya yardım emrini almış olan Venedik amiralinin karşısında, müttefik donanma Doğu'ya doğru yola çıkmaya karar vermiştir. Ancak, Türklerle çarpışmadan direkt ulaşmanın mümkün olmadığı Kıbrıs'a doğru değil. Amiraller Anadolu veya Çanakkale boğazına karşı bir harekâta girişerek, Türk donanmasını Kıbrıs'tan uzaklaştırmayı, sonra da hızlı bir şekilde ada ile onun arasına girerek, geri dönmesini engellemeyi düşünmüşlerdir.

Böylece filo Rodos'a doğru yelken açmıştır.[348] Bu donanma muazzam bir gücü temsil etmektedir: 180 kadırga, 11 baştarde (daha küçük tekneler ile nakliye çektirilerini saymaksızın), 1.300 top, 16.000 asker, Papalık ve Venedik filotillalarının zayıflıklarına rağmen, komutanlar eğer bu kadar bölünmüş olmasalardı, eğer amiral Marcantono Colonna doğuştan bir komutan olsaydı, eğer donanmanın ihtiyatlı ilerleyişi taktiksel tedbirlerlerden bilinçli bir kuşku duyan Doria tarafından daha da ağırlaştırılmasaydı, etkili bir eylem mümkün olabilirdi.

Öte yandan, donanma Küçük Asya önlerindeyken, Lefkoşa'nın 9 Eylül'de fethedildiği,[349] hâlâ direnen Magosa hariç, adanın hemen hemen tamamının Türklerin eline geçtiği haberi onlara ulaşınca, komutanlar geri dönmeye karar vermişlerdir. Mevsim sonundaki kötü hava, Girit yolu üzerinde onları korkunç rahatsız etmiştir, tıpkı İstanbul'a dönen muzaffer Türk donanmasını rahatsız ettiği gibi. Müttefikler yiyecek kaynakları çok kısıtlı olan Girit'te kışlamayı göze alamadıklarından, mecburen İtalya yolunu tutmuşlardır. Bu yol esnasında da muazzam seyrüsefer sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Doria maceradan, tüm kadırgalarını Messina'ya geri getirerek sıyrılmış,[350] fakat Venedikliler ağır kayıplara uğramışlardır (Girit'e dönerken 13 kadırga, hattâ belki de 27),[351]

---

[348] *Memorias del Cautivo*, s. 7.

[349] L. Voynoviç, *a.e.*, s. 33, haber Madrid'de kasımda öğrenilmiştir, Eligio Vitale, *a.e.*, s. 127 herhalde bu ayın 16'sında.

[350] Pescaro'dan krala, Palermo, 22 Ekim 1570, Simancas E° 1133.

[351] Francisco Vaca'dan Alcalá düküne, Otranto, 1 Kasım 1570, Simancas E° 1059, f° 6.

ve Marcantonio ise ancak kasımda kendine emanet edilen 12 kadırgadan üç tanesiyle geri dönebilmiştir.[352]

Bu başarısız yolculuğun ne kadar nahoş bir intibaya, kuşku ve tartışmalara yol açtığını tahmin edebiliriz.[353] Roma'da Venedik'te tüm kabahat Doria'ya yüklenmiştir. Venedik'te barışçı parti yeniden önem kazanmıştır. Tabii ki İspanyollar cevap vermekte gecikmemiştir. Ve Granvelle kardeşi Chantonnay'ye şöyle yazmaktadır: "Colonna denizde benden daha fazla anlamıyor".[354] Ancak Signoria alışılmış sertliğiyle; kendi evinde kötü icracıları cezalandırmaktadır: birliklerin komutanı Pallavicino, filo komutanı Hieronimo Zane –hapsedildikten kısa bir süre sonra ölmüştür–, hattâ ast rütbeliler: cezalar ve gözden düşmeler Venedik filosunun 1571'deki iyi hal ve gidişatına güçlü bir şekilde katkıda bulunmuşlardır.

Bu 1570 kışı esnasında liganın kaderi iyice tehlikeye düşmüş görünmektedir. Henüz hiç kimsenin imzalamadığı ve prensip anlaşmasına varılmış olan liga, henüz var olmadan, ölü doğmuş görünmektedir.

---

[352] L. Serrano, *Liga de Lepanto,* Madrid, 1918-1919, I, s. 81.

[353] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 122-124; F. de Alava'dan krala. Paris, 12 Kasım 1570, A. N., K 1518, B 28, no. 42.

[354] *Correspondance de Granvelle,* IV, s. 51, 14 Aralık 1570.

IV
İNEBAHTI

İnebahtı Savaşı 16. yüzyılda Akdeniz'deki askerî olayların en çok gürültü koparanıdır. Fakat teknik ve cesaret bakımından bu muazzam zafer, tarihin olağan perspektifi içine zorlukla yerleştirilebilmektedir.

Bu olağanüstü çarpışma gününün, daha önceki olaylar dizisi üzerinde olduğunu söylemenin imkânı yoktur. Öyleyse, onun bu olayın tarihini yazan sonuncu tarihçilerden biri olan F. Hartlaub ile birlikte, Avusturyalı Don Juan'ın Shakespeare'in kahramanlarınınkilere benzeyen rolünü abartmak mı gerekir? Don Juan, kaderi tek başına zorlamıştır. Fakat her şeyi bununla açıklamak akla uygun değildir.

Bu beklenmeyen zaferin pek az sonucunun olması –ve Voltaire bununla eğlenmiştir– çok şaşırtıcı olarak görülmüştür. İnebahtı Savaşı 7 Ekim 1571'de olmuştur ve müttefikler ertesi yıl Modon önlerinde yenilmişlerdir. 1573'te tükenen Venedik mücadeleyi terk etmiştir. 1574'te Türkler La Goulette ve Tunus'ta zafer kazanmışlardır. Ve bütün Haçlı hülyaları ters rüzgârlarla dağılmıştır.

Ancak sadece olaylara, tarihin şu yüzeysel ve parlak tabakasına bağlı kalınmayacak olursa, binlerce yeni gerçek ortaya çıkmakta

ve gürültüsüz, şamatasız bir şekilde, İnebahtı'nın ötelerine uzanmaktadır.

Türk gücünün büyüsü bozulmuştur.

Hıristiyan kadırgalarında muazzam bir forsa ikmali sağlanmıştır, işte onlar için yıllar boyu sürecek yeni bir çekici güç.

Her yerde faal bir Hıristiyan korsanlığı yeniden ortaya çıkmakta, kendini kanıtlamaktadır.

Nihayet, 1574 zaferinden ve özellikle de 1580'li yıllardan sonra, muazzam Türk donanması kendiliğinden çözülmektedir. Denizde 1591'e kadar sürecek olan barış onun için felaketlerin en büyüğü olmuştur. Bu barış Türk donanmasının limanlarda çürümesine neden olacaktır.

İnebahtı'nın tek başına bu çoklu sonuçlara yol açtığını söylemek fazlasıyla abartı olacaktır. Fakat bunlara katkıda bulunmuştur. Ve tarihsel bir tecrübe açısından yararı, belki de parlak bir örnek olarak olaysal tarihin sınırlarını belirlemesindedir.

1. 7 Ekim 1571 Çarpışması

Liga, yani ittifak, Türklere karşı ortaklaşa mücadele, 20 Mayıs 1571'de imzalanmıştı. Yazın kavgalarından sonra, geleceğin müttefiklerinin karşılıklı kuşkuları, çıkar ortaklığının bozulması, uyumsuzlukları (husumet dememek için) hesaba katıldığında, birliğin kurulabilmiş olması olağanüstü bir durumdur.

Gecikmiş Bir Anlaşma

İspanyollar, Venedik'i çıkarının zorunlu olması halinde, Türklerle anlaşmaya yanaşacağı iddiasıyla kınamaktaydılar ve Papalık da tıpkı İspanyollar gibi katı olmayan Signoria'dan kuşku duymaktaydı. Ezici zorluklarla karşı karşıya olan Venedikliler de kendi cephelerinden, 1538-40'taki anlaşmayı pek hayırla anmazlar. 1571 yılı boyunca bütün engeller aşıldıktan sonra bile, Venedik'ten geçen haber rüzgârlarının içinde hâlâ inanılmaz rivayetler yer almaktadır: denildiğine göre İspanyollar Cenova'ya, sonra da Toscana'ya ve bizzat Venedik'e karşı harekete geçmeye hazırlanıyorlardı. Ta-

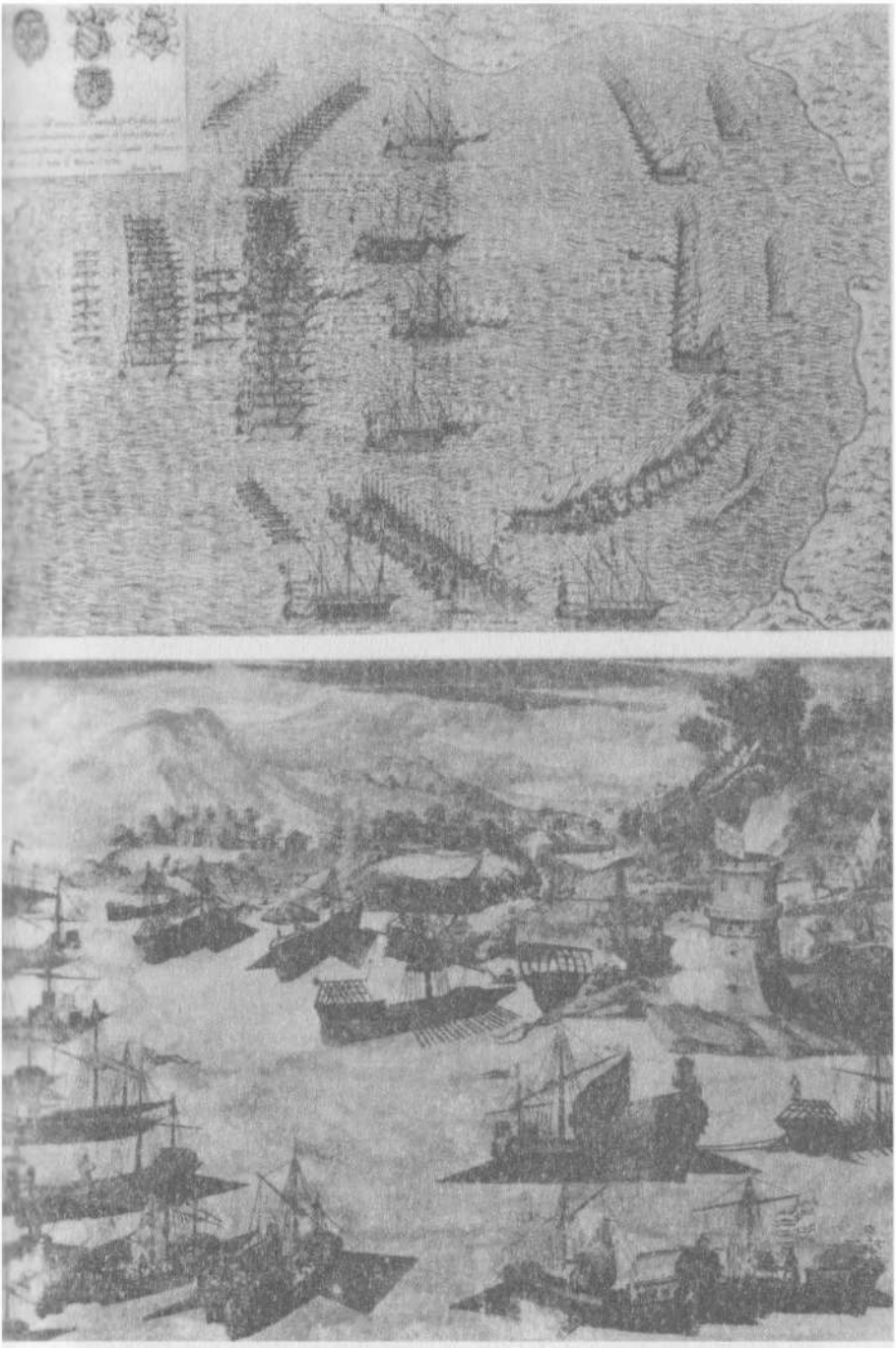
bii ki geriye bu söylentilerin nereden çıktığını, bunların hangi amaçla yapıldığını anlamak kalmaktadır. Bunların halkın kuşkularından kaynaklanarak, sadece kendiliğinden yayılmış olmaları da mümkündür.

Liga antlaşmasını tamamına erdirmeyi üstlenmiş görevlilerin işi ağırdı. İspanya'yı üç kardinal, Pacheco, Granvelle ve Juan de Zúñiga temsil etmekteydi, bunlar 7 Haziran'da kraldan yeni görevlerine atanma emrini aldıklarında[1] (emrin tarihi 16 Mayıs), üçü de Roma'da bulunuyordu. Venedik işi Roma'daki daimî elçisi Michel Suriano'ya havale etmişti ve ekimde de yerine yeni bir elçi, Giovanni Soranzo atanmıştı. Papa kendi hesabına Morone, Cesi, Grasis, Aldobrandino, Alessandrino ve Rusticucci adlı kardinalleri atamıştı, bu son iki tanesi toplantılara resmî bir kimlikleri olmaksızın katılıyorlardı. Müzakereler zor olmuştur. 2 Temmuz 1570'teki ilk oturumdan sonuncusuna kadar müzakereler üç kere kesintiye uğramıştır: Ağustos 1570'ten Ekim 1570'e kadar, Ocak ve Şubat 1571'de, nihayet her şeyin çözüme ulaştığının sanıldığı Mart-Mayıs 1571'de. Bu son iki duraklama boyunca, Venedik inkâr etmesine rağmen, Türklerle anlaşmaya çalışmıştır. Ocakta, sonbahar seferinin hayal kırıklığının ertesinde Senato sekreteri Jacopo Ragazzoni'yi İstanbul'a yollamıştır,[2] zaten Sokollu Mehmed Paşa ile Venedik balyosu arasındaki görüşmeler hiçbir zaman kesilmiş değildir. Bu girişim liganın imzalanmasını geciktirmiştir. Venedik ancak İstanbul'daki başarısızlığından kesin olarak emin olunca antlaşmayı imzalamaya karar vermiştir.

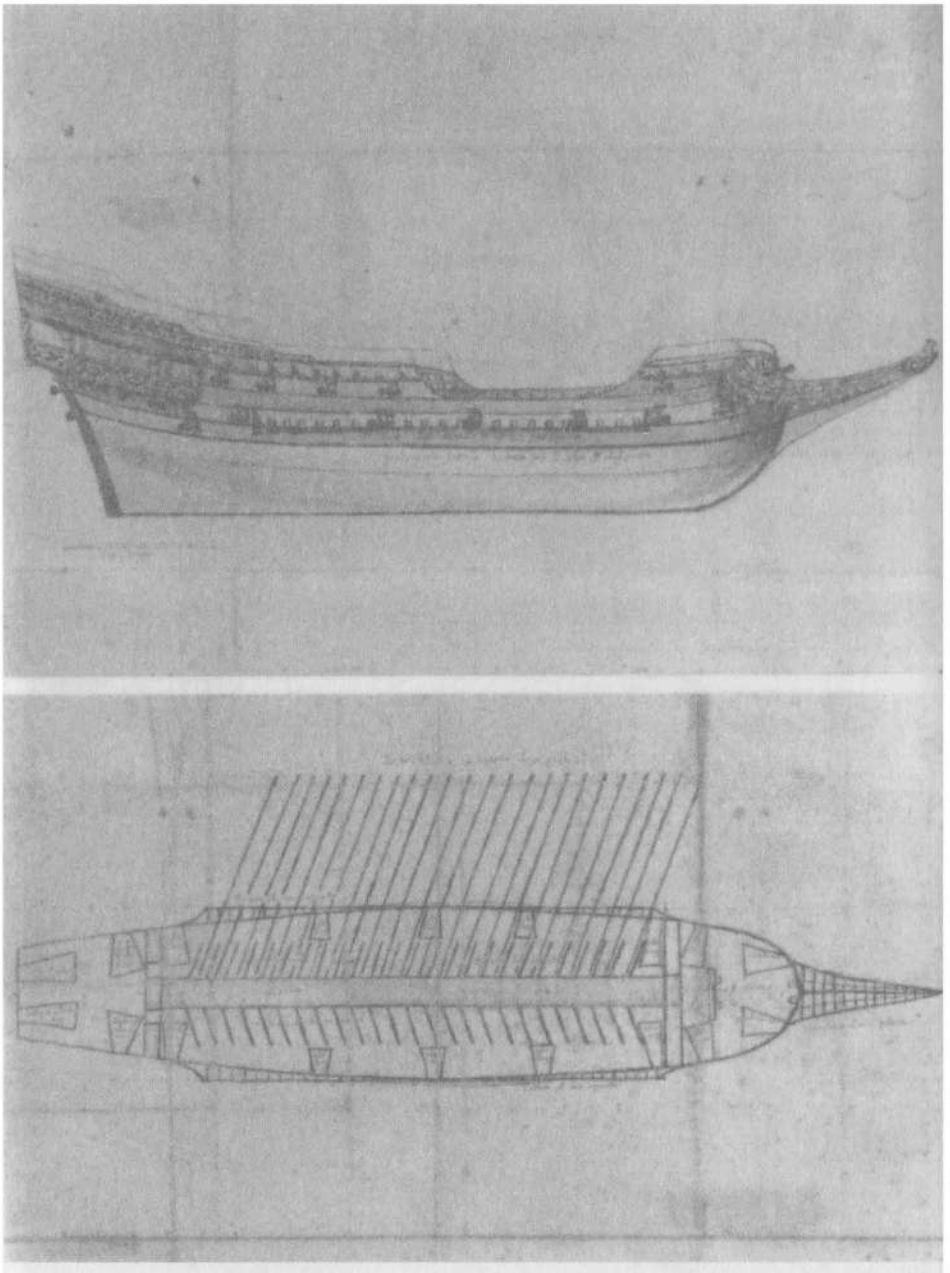
Öte yandan, kardinal Alessandrino'nun salonlarında az çok belirli günlerde toplanan diplomatlar, ne kadar becerikli olurlarsa olsunlar, oyuna egemen değillerdir. Bunların rolleri komşularını gözlemek, uzun raporlar hazırlamak, sonra da aldıkları emirler doğrultusunda zorlukları aşmak veya zorluk çıkartmaktan ibarettir. Diplomatlar talimatlara tâbi olmanın ötesinde, bütün büyük

[1] L. Serrano, *a.e.*, I, s. 86 ve dipnot 2.

[2] Silva'dan krala, Venedik, 21 Nisan 1571, Simancas E° 1329, aynı kişiler, 21 Haziran 1571, *age.*, Relatione sull'Impero Ottomano di Jacopo Ragazzoni, 16 Ağustos 1571, Albèri, *Relazioni...*, III, 2, s. 372 *vd.*

7 ve 8.
İNEBAHTI ÇARPIŞMASI
Yukarıda tam plan, B.N. Paris, c. 6669. Aşağıda tasvirî görünüş.
Santa Cruz Markiler Sarayı (Ciudad Real) duvar resmi.

9. BİR VENEDİK BAŞI ARDESİ (16. YÜZYIL)
Kişisel koleksiyon. Topların yerleştirilme biçimine dikkat ediniz. Venedik baştardesinin ateş gücü İnebahtı zaferini belirlemiştir.

kararlar için kendi hükümetlerine danışma zorunluğu içindedirler. Bu durum, mesafelere içkin olan yavaşlığı müzakerelere taşımaktadır.

Eğer diplomatlar karar vermede tek başlarına kalsalardı, bir anlaşmaya, özellikle de sonuca varma konusuna çok istekli olan papanın karşısında, çabucak varırlardı. Papa müzakerelerin birinci aşamasında bu tavrını ortaya koymuştur: daha oyuna girerken, Papalık temsilcileri tartışma metni olarak günün koşullarına uyarlanmış 1537 anlaşmasını getirerek, sahayı hazır hale getirmişlerdir. Eylülde liganın kurulduğu söylentisi yayılmıştır.[3] Gerçekten de bütün büyük sorunlar ele alınmış bulunmaktadır. Liganın en az on iki yıl için kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Liga hem saldırı hem de savunma için olacaktır; Türklere karşı olmakla birlikte, Osmanlı devletine bağlı Kuzey Afrika devletleri Trablus, Tunus, Cezayir'i de kapsayacaktır. Bu sonuncu hüküm, böylece kendi eylem alanlarında yer alanı, gelecekteki hareket serbestiyetini güvenceye almak isteyen İspanyolların talebiyle anlaşmaya girmiştir.[4] Kabul edilen diğer noktalar: donanmanın başkomutanlığı Avusturyalı Don Juan'a verilecektir, ortak giderler altı kısma bölünmüştür (1537'de olduğu gibi), üçü İspanya kralının, ikisi Venedik'in, sonuncusu da papalığın (Saint-Père) yükümlülüğünde olacaktır. İhtiyaç maddeleri konusunda, İspanya, İtalya'daki pazarlarını Venediklilere açacaktır; uygun satış fiyatları uygulayacağına söz vermekte ve vergiler ile diğer ihraç resimlerini yükseltmemeyi taahhüt etmektedir. Apulia veya Sicilya buğdayı olmadan Türk buğdayından vazgeçmesi mümkün olmayan Venedik bu hususta çok ısrar etmiştir.[5] Nihayet, diğer imzacıların önceden onayı olmaksızın Türklerle ayrı anlaşma yapmaları yasaklanmıştır.

---

[3] Komiserlerden krala, Roma, 8 Eylül 1570, L. Serrano, *a.e.*, IV, s. 6.

[4] Bizerte ve Tunus'a karşı bir proje, Pescaro'dan krala, Palermo, 20 Mart 1571, Simancas E° 487.

[5] Bu konuda 1570'ten itibaren Venedik teşebbüsleri, Napoli kral naibinden krala, 4 Şubat 1571, Simancas E° 1059, f° 178. Girit'te kışlayan Venedik donanmasına buğday sağlanması emri verilmiştir. Geçim ihtiyaç-

Taslak, incelenmesi ve düzeltmelerin yapılması için hükümetlere gönderilmiştir; bu da müzakerelerin Ağustos-Ekim arasındaki ilk askıya alınışını açıklamaktadır.

21 Ekim'de müzakereler yeniden başlamıştır. Fakat bu arada yararsız bir Doğu seferi yapılmıştır. II. Felipe ancak uzun incelemelerden sonra, bazı çekincelere rağmen anlaşmanın nihai kabulü için gereken yetkileri yollamaya karar vermiştir. Venedik ise bunun tersine hemen hemen anlaşmaya varılmış olanların üzerine kaba bir şekilde geri dönmüştür. Temsilcisini değiştirmiştir ve her şeyi, hiçbir zaman olmadığı kadar acı bir şekilde tartışmalı hale getirmekte ve bunu planlanmış özlü kavgalar ile yararsız tartışmalarla sürdürmektedir. Sonuçtan kaçınmasına yararı olabilecek her ayrıntının üzerinde yeniden durmaktadır: ihtiyaç maddelerinin fiyatları, başkomutanın yetkilerinin sınırları, eylemlerin tutanakları, müttefiklerin mali payları... İspanyollar ve hepsinden de fazla Granvelle'in keyfi, her gün daha da artacak şekilde kaçmıştır. Ancak bundan daha doğal bir şey olamazdı: önlerinde bütün bir kış vardı. Nihayet aralıkta Don Juan'ın yardımcısının kim olacağı gibi (Papalık kadırgalarının komutanı mı, yoksa Kastilya büyük komandörü mü?) küçük bir sorundan dolayı müzakereler, papanın çok büyük memnuniyetsizliği sonucu kesilmiştir.

Bu ikinci kesinti birkaç hafta boyunca sürdü: Katolik kral sonunda papanın Don Juan'ın yardımcısını, İspanya'nın önereceği üç aday arasından seçmesini kabul edince, temsilciler şubatta yeniden çalışmaya başladı. Mart başında yeni bir metin kaleme alınmıştır. Fakat Ragozzini'nin Türkiye'deki elçiliğinin sonuçlarını bekleyen Venedik, onayını çok çeşitli bahaneler çıkartarak mayısa kadar geciktirmiştir. 20 Mayıs 1571'de liga, Sanctus Petrus kilisesinde resmen ilân edilmiştir.[6]

---

ların karmaşıklığı sorunu hakkında, D. J. de Zúñiga'dan Alba düküne, 17 Temmuz 1571, Simancas E° 1058, f° 81.

[6] Metnin aslı Latince, L. Serrano, *a.e.*, IV, s. 299 *vd.* İspanyolca çevirisi, B. N. Madrid, Ms. 10454, f° 84; aynı metin, J. Dumont, *Corps universel diplomatique*, V, s. 203 *vd.*, Simancas Patronato Real no. 1660, 25 Mayıs 1571; H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, *a.e.*, III, s. 59; L. Voyno-

İlke olarak bir *fœdus perpetuum*, bir *confederación perpetua* söz konusu idi. Bu açıklama yapıldıktan sonra, üç yıllık bir askerî antlaşma (1571-1573) öngörmekle yetinilmiştir; bu antlaşma ile müttefikler her yıl 200 kadırga ve 100 yuvarlak tekneden meydana gelen içinde de 50.000 asker ile 4.500 hafif süvari olan bir donanma yollamayı üstleniyorlardı. Doğu'ya yönelik olmakla birlikte Liga, Cezayir, Tunus veya Trablus'a karşı sefer yapılmasını dışlamıyor, tersine öngörüyordu. Harcamaların karşılanması konusunda, Papalık payının ödenmemesi durumunda, İspanya ile Venedik'in, toplam harcamaların sırasıyla 3/5 ve 2/5'ini ödeyecekleri hüküm altına alınıyordu.[7] İhtiyaç maddeleri konusunda ise, uygun fiyatlar ile çıkış vergisi ve diğer harçların artırılmaması söz konusuydu. Müttefikler başka hiçbir barış yapmamak mecburiyetindeydiler.

İşte, kısaca tahmin edileceği üzere, dikkatle ve ihtirasla uzaktan izlenen 1571 ligasının imzalanmasının uzun ve zor tarihi kısaca böyledir. Fransızların bu gelişmeyi diğer herkesten daha acı bir şekilde gözlemlemesi, tek başına, Avusturya hanedanının yükselişine karşı yeniden bir Fransız siyasetinin biçimlenmeye başladığını göstermektedir. 5 Ağustos 1570 tarihinde (yani 14 Temmuz karşılıklı silah bırakılması ile 8 Ağustos barışı arasında) Francés de Alava şöyle yazmaktaydı: "Fransızlar işin sonuna varılamayacağını umut ediyorlar. Söylediklerine göre, eğer Venedikliler bu antlaşmayı imzalarlarsa, eğer büyük düşmanları olan Türklerle anlaşma özgürlüklerini korumazlarsa, epey ahmaktırlar. Fransa'da herkes elinden geldiğince ligayı engellemeye ve Venedik ile padişahın anlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Eğer aynı minvalde devam ederlerse, gelecek yıl Toulon'u Türklere vermeyi teklif etmelerine şaşırmayacağım".[8] 28 Ağustos'ta Roma'da, anlaş-

---

viç, *a.e.*, s. 3; Rambouillet kardinalinden IX. Charles'a, Roma, 21 Mayıs 1571, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 149-150.

[7] *Relationefatta alla maestà Cattolica, in Madrid alli XV di Luglio* 1571, *di tutta la spesa ordinaria che correrà per la lega in 200 galere, 100 navi et 50 mila fanti ogn'anno,* Roma, t.y., in 4°, B. N., Paris Oc. 1533.

[8] D. F. Alava'dan II. Felipe'ye, Poissy, 5 Ağustos 1570, A. N., K 1516, B

manın yakında imzalanacağı ve Hıristiyan ittifakının kurulacağına dair iyimser söylentiler dolaşırken, Rambouillet kardinali hâlâ aynı kanaatte olduğunu savunuyordu, yani yazdığına göre, "Bunu yazılmış bir kâğıt üzerinde yer almış bir şey olarak görmek güzel olacaktır, fakat... etkilerini hiçbir zaman göremeyeceğiz".[9] O sıralar Venedik'te de aynı şekilde düşünüldüğü doğrudur,[10] imparator da, Venedik eğer anlaşmayı imzalarsa, Signoria'nın imzasının arkasından yapacakları konusunda çok kuşkuludur.[11]

Daha sonra, Doğu filosunun geri dönmesiyle, ciddi sorunlar ortaya çıkmaya başlayınca, hemen hemen herkes, Roma'daki bitmez tükenmez konuşmalardan hiçbir şey çıkmayacağına inanmıştır. Aslında çok iyimser olan papa bile, aralık sonunda, Fransız elçisi Rambouillet kardinalinden cesaretinin kırıldığını gizlememektedir.[12] Madrid'deki Papalık büyükelçisi ise ondan daha az usanmamıştır. Aynı kentteki Toscana ajanı "samimi olarak", Liganın imzalanacağı konusunda çok az umudu olduğunu ilân etmektedir. İspanyollar ona, oyuna yalnızca *cruzada* ve *escusado* lutfetmek için girmiş gibi gözükmekteydiler; müzakereler belirginleşmeye başlar başlamaz yerlerini terk ediyorlar; Papalık büyükelçisi "cesaretinin kırıldığını" fazla belli etmezken müzakerelere yeniden başlıyorlardı, fakat bu işi o kadar genel terimlerle yapıyorlardı ki, Papalık büyükelçisi "hiçbir şey anlamıyor"du.[13] Bunlar yazıldığında ocak sonuna varılmış; mart ayı içinde daha iyi haberler gelmiştir. Fakat Venediklilerin uzatmaktan yarar umdukları mühlet bilinmektedir. Nisan ve mayısta Madrid'de sabırsızlık artmıştır ve böylesine

---

27, no. 55.

[9] 28 Ağustos 1570, B. N., Paris, Fr. 23377, nüsha.

[10] Julian Lopez'den krala, Venedik, 10 Ağustos 1570, Simancas E° 1327.

[11] Monteagudo kontundan krala, Spire, 30 Ekim 1574, *CODOIN*, CX, 98-110.

[12] Papanın iyimserliği, Rambouillet kardinalinden krala, Roma, 4 Aralık, B. N., Paris, Fr. 17989; umutsuzluğa kapılması, aynı kişiler, 19 Aralık, *age.*, nüsha.

[13] Nobili'den büyük düke, Madrid, 22 Ocak 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4903.

bir gecikmenin anlamının ne olabileceği sorulmaktadır. Ancak 6 Haziran'da bir ulak büyük haberi getirebilmiştir.[14]

Fransa Diplomatik Faktörü

İttifakın uzun bir sürede pişirilmesi, yeni Fransız siyasetine belirginleşmesi için zaman tanımıştır. Yeni siyaset, çünkü en azından 1559'dan beri on yıllık gölgelenme ve kredi kaybı boyunca askerî ve siyasi bakımdan Fransa Akdeniz'den yok olmuştur. Bu yokluk binlerce ayrıntısıyla apaçık bir durumdadır: Venediklilerin 1560'taki davranışları; 1568'de İskenderiye'de Fransız gemilerine el konulması emrini padişahtan sağlayan Yasef Nassi'nin tavrı; oyuna ilgi göstermiyormuş gibi duran Fransa'nın bizzat kendi tavrı. Ancak Fransa iç savaş nedeniyle harap olmuşsa da, III. Henri'nin saltanatının sonlarındaki şu surat asmanın da uzağında görünüyordu. Eyleme yönelik ve yeniden ortaya çıkmaya hazır bir krallık siyasetinin unsurları hep canlı kalmıştır.

Fransa, Claude Du Bourg olayındaki tüm ihtiyatına rağmen, Nisan 1570'te Venedik'e arabuluculuk yapma önerisinde bulunmuştur. Şaşırtıcı bir hızlılık: Kıbrıs Savaşı henüz yeni başlamıştır ve Fransız iç savaşı bitmemiştir bile. Daha şimdiden bir ulusal uzlaşma siyasetinin biçimlenmeye başladığı doğrudur. Protestanlar ve *Politiques*, istisnasız bundan yanadırlar, dışarıda kralı temsil eden bütün insanlar da böyle düşünmektedir. 1570'te ve hattâ 1571 başlarında, henüz pek belirgin olmamakla birlikte, yeni eğilimler otaya çıkmakta ve barışa, Hıristiyanlığın yüce çıkarlarına dair genel mülâhazaların arkasına gizlenmektedir. Fakat değişimi çok erkenden, yıllardan beri unutulmuş olan katı bir tona yeniden kavuşan krallık mektuplarında yakalamak mümkündür.[15] IX. Charles, Téligny ve amiralin fikirlerine katılmıştır, İspanya ile ipleri kopartarak, Hollanda'da eyleme geçmeyi muhteris bir

[14] Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 12 Nisan-14 Haziran 1571, *age.*, F. Hartlaub, *a.e.*, s. 71.

[15] Örneğin 15 Şubat 1571 muhtırası gibi, Fourquevaux'ya gönderilmiştir, Célestin Douais, *Lettres...*, s. 314-343.

vaziyette beklemektedir. Kuşkusuz niyetlerini henüz gizlemektedir; ancak bu gizlilik yeterli değildir, çünkü Toscanalılar değişimi görebilmektedir. Bu değişim, komandör Petrucci'nin 19 Mayıs'ta Francesco de Medici'ye yazdığı gibi "*l'umore è contro al re di Spagna*" olan[16] bütün ülkeleri etkilemektedir.

Toscanalıların bu olayda basit bir gözlemci veya sırdaş olmayıp suç ortağı ve suçun muharrikleri oldukları doğrudur. Toscana büyük dükü, papa V. Pius'un 1569'da verdiği yepyeni büyük düklük unvanıyla kendisini soyutlanmış, imparator ve Katolik kral tarafından dışta bırakılmış biri olarak hissetmektedir. Katolik kralın niyetlerinden özellikle endişelenerek uzun müddet Protestan ülkeler de dâhil olmak üzere, Avrupa'nın tümünde kendisine güvenceler aramıştır.[17] La Rochelle'de amiral ve Téligny ile yaptığı görüşmelerin birinci yönü anlaşılabilmektedir. Hattâ Türklerin nezdinde girişimlerde bulunmanın çarelerini aramıştır: çok fena adamlar onun Yasef Nassi'nin arkasında ve buna bağlı olarak da, Kıbrıs Savaşı'nın arkasında olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Zaten İspanyollar onu yakın bir gözetim altında tutmaktadırlar, çünkü Toscana'daki *presidio*ları konusunda içleri hiç de rahat değildir.[18]

Ancak bu 1571 yılının başında herkes barış oyununu oynamaya devam etmektedir. II. Felipe ve IX. Charles karşılıklı elçiler göndermektedirler. Ocak sonunda Olivares kontu Enrique de Guzmán Paris'e gönderilmiştir.[19] Beş ay sonra, haziranda Gondi, II. Felipe'nin huzuruna çıkarak onun Fransa ile ipleri kopartmak istemediğinden emin olmaya çalışmıştır.[20] Bizzat Alba dükü, hiç

[16] Abel Desjardins, *Nég. diplomatiques avec la Toscane,* 1859-1886, III, s. 655 vd; 10 Mayıs, *age.*, s. 669.

[17] F. de Alava'dan D. J. de Zúñiga'ya, 24 Haziran 1571, Coligny ve Téligny hakkında, A. N., K 1520, B 29, no. 24.

[18] Napoli kral naibinden II. Felipe'ye, Napoli, 3 Mart 1571, Simancas E° 1059, f° 60.

[19] Talimatı, Madrid, 29 Ocak 1571, A. N., K 1523, B 23, no. 51.

[20] II. Felipe'den Alava'ya, Madrid, 30 Haziran 1571, *age.* Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 30 Haziran 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4903.

değilse lafta uyuşmadan yanadır.[21] Belki de olayları yalanlamaya çalışan fazlasıyla iyi sözler, tıpkı Roma'da Lorraine kardinalinin Fransa ile İspanya arasında yakında savaş olacağı söylentilerini yalanlamak üzere, kendini Venediklilere sürekli tekrarlamak zorunda hissettiği şu söylentiler gibi;[22] bu söylentiler İtalya'da öylesine yayılmıştır ki, Fransa kralı da kendi hesabına bunların sahte olduğunu ilân etmek zorunda kalmıştır. Acaba Mart 1571'de Navarra sınırının Vespasiano Gonzaga ve La Goulette ile Melilla kalelerinin mühendisi II Fratino tarafından teftiş edilirken,[23] Saluzza'daki Biragaların tehlike çığlıklarına ve Saluzza ile Piemonte'deki Fransız garnizonlarının takviye edilmesine cevap olarak,[24] Milano valisi Albuquerque dükünün 11 Nisan'da Final markiliğini işgal etmesi yalnızca bir rastlantı mıdır? Bu olayın haberi Paris'e 9 Mayıs'ta ulaşmıştır. Burada "Katolikler ve Katolik olmayanlar bundan müthiş bir şekilde etkilendiler" diye yazmaktadır Francés de Alava Milano valisine.[25]

"Fakat anladığıma göre majestelerinin değil de, Savua dükü ve ekselanslarının huzurunda şikâyet etmeye niyetleri vardır".[26] İspanyolların bu hareketleriyle muhtemel bir Fransız düşüşüne karşı çok sağlam bir sürgü çektiklerini iddia etmek aşırı olacaktır. Fakat bu bir uyarıdır. Bu tavır Fransa'da kamuoyunu öfkelendirmiştir.

---

[21] Alba dükünün Sr de Mondoucet'ye cevabı, B.N., Paris, Fr. 16127, f° 3,4 (L. Didier tarafından 1571'de başlanılan derlemede yayımlanmamıştır.)

[22] Paul Herre, s. 163, dipnot 1.

[23] Nobili'den prense, Madrid, 31 Mart 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo, 4903.

[24] Antonio Pérez'in notu, Madrid, 31 Mart 1571, A. N., K 1521, 830, no. 56.

[25] A. N., K 1521, B 20, no. 58.

[26] Suçlu Alonso de la Cueva, Albuquerque düküdür, elçiler, eğer yakınırlarsa Fransızlara onun kralın emri olmadan hareket ettiğini söyleyeceklerdir. Çayas'dan F. de Alava'ya, Madrid, 16 Mayıs 1571, A. N., K 1523, B 31, no. 75. Aynı şekilde, 31 Mayıs 1571, Fourquevaux, II, 355, "Bu sarayda sonuç hakkında hiçbir şey fısıldanmıyor...", F. de Alava'dan krala, 1 Haziran 1571, A. N., K 1520, B 29, no. 2.

Savaştan gerçekten söz edilmeye başlanmıştır. Savua dükü II. Felipe'ye Alplerin ötesinde Piemonte'ye karşı bir şeyler tezgâhlandığından yakınmaktadır.[27] İspanya'da Fransız kadırgalarının Bordeaux'dan Marsilya'ya geri dönme emrini aldıkları,[28] Alpler üzerinde birlik intikalleri olduğu[29] ve nihayet "en önde gelen Protestanların" bazılarının "kralı Hollanda'da harekete geçmeye ikna etmeye çalıştıkları"[30] haberleri alınmıştır, üstelik Fransız Huguenotlarının Hollanda'ya geçişi ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Bu savaş mıdır? Hayır, çünkü savaşın çıkabilmesi için Avrupa'dan büyük destek gören bir Protestan birliği gerekiyordu. İngiltere kraliçesi ile Anjou dükünün evleneceklerine dair Avrupa'yı güldüren söylentiler, bunun için yeterli olamazdı.[31] Savaş için hareket halinde bir Almanya,[32] mücadeleye kararlı bir Toscana lâzımdı ve durum hiç de böyle değildi. Tebessümler içindeki Toscana ajanları, başka yerlerde olduğu gibi Madrid'de de, "sırdaşları"[33] aracılığıyla İspanyol yönetiminin kalbine kadar dehliz kazarak müzakerelerini yürütmekteydiler. Fakat bu savaş değildiyse bile, tüm tehlike unsurlarını daha şimdiden taşıyordu. Flandre'a dönerken Mayıs 1571'de Fransa'yı kat eden Chiapin Vitelli gördüklerinden fena etkilenmiştir ve Paris'e varır varmaz bu konuda

---

[27] Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 10 Mayıs 1571, Mediceo 4903.

[28] F. de Alava'dan Albuquerque düküne, Paris, 27 Nisan 1571, A. N., K 1519, B 29, no 69.

[29] *Age.*

[30] II. Felipe'den D. F. de Alava'ya, 17 Nisan 1571, A. N., K 1523, B 31, no. 67.

[31] K. de Alava'dan Albuquerque düküne, Paris, 17 Mayıs 1571, A. N., K 1521, B 30, no. 68.

[32] Aynı kişiler, 27 Mayıs 1571, *age.*, no. 69.

[33] Nobili ve del Caccia'dan, Madrid, 16 Nisan-6 Haziran 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903; II. Felipe'den Granvelle'e, S. Laurent, 13 Haziran 1571, Simancas E° 1059, f° 13; F. de Alava'dan II. Felipe'ye, Paris, 26 Haziran 1571, A. N., K 1520, B 29, no. 31. Toscana büyük dükünün Frankfurt üzerinden Ludovic de Nassau'ya 150.000 ekülük bir kredisi mi? F. de Alava'dan krala, 4-9 Ağustos 1571, A. N., K 1519, B 29, no. 69.

Francès de Alava'yı uyarmanın gerekli olduğunu düşünmüştür.[34] Öte yandan Alava da kendi cephesinden Fransa kralının Türkiye'ye Dax piskoposu gibi nitelikleri ve imkânları yüksek birini elçi olarak gönderdiğini öğrenmiştir. Bu yarı sapkın, Protestanların dostu eğer Türkiye'de İspanya ve Hıristiyanlık aleyhine çalışmayacaksa, Erdel'deki kavgaları yatıştırmayacaksa (bütün imparatorluk müdahalelerinin fırsatı), imparator ile Türkler, Venedik ile padişah arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmayacaksa, ne yapacaktır? Fransız diplomasisi yeniden uzak Türkiye yolunu kullanmaya başlamıştır.

Ancak yeni elçi hedefine varmakta acele etmez. 26 Temmuz'da Lyon'dadır;[35] 9 Eylül'de[36] IX. Charles'ın mektubunu Venedik doçuna sunmaktadır. Kral bu mektupla, belgelerin Acqs piskoposu olarak adlandırmakta inat ettikleri kişi aracılığıyla "iyi bir barış veya arkasından bir barışın gelebileceği kadar uzun bir ateşkesin sağlanması" konusunda kendisini arabuluculuk yapmak üzere önermektedir. Acaba bu "çok güçlü bir düşmandan ziyade size bağlı bir ülkeyle uğraşmaktan" daha iyi değil midir diye devam eder kral ve Signoria da liganın resmen imzalanmasından çok kısa bir süre sonra, İnebahtı'dan da yaklaşık otuz gün önce, bu sözleri hiç de dinlemezlik etmemektedir...[37] Böylece iki yıl öncesinden Venedik'in koparılışı gizlice hazırlanmaya başlamaktadır, başkaları ise buna Venedik'in ihaneti diyecektir.

Ancak liga anlaşması nihayete erdirilmiştir. Bunun önemi Fransızların heyecanına bakılarak ölçülebilir. O sıralar Fransa'da, bu işin mimarının papa olmasının ne kadar kötü bir durum olduğu söylenmektedir! Papalık tarafından İspanya'ya verilen tavizler

---

[34] F. de Alava'dan krala, Paris, 1 Haziran 1571, A. N., K 1520, B 29, no. 2.
[35] Dax piskoposundan IX. Charles'a, Lyon, 26 Temmuz 1571, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 161-164, B.N., Paris, Fr. 16170, f° 9-11, nüsha.
[36] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 178.
[37] Kraldan Venedik Signoriası'na, 23 Mayıs 1571, B. N., Paris, Fr. 16170, f° 4-5 nüsha.

bu ülkede ne kadar da haset uyandırmaktadır![38] Savaş söylentileri o kadar ısrarlıdır ki, Nantes ve Rouen'daki İspanyol tüccarlar II. Felipe'nin elçisinden, mallarını ve kişilerini güvenceye alabilmeleri için onları zamanında uyarmasını rica etmişlerdir. Francés de Alava, "Bana hiç rahat vermiyorlar ve hep bu konuda taleplerde bulunuyorlar" diye yazmaktadır.[39] Sevilla'daki Fransız tüccarlar da aynı duygular içindedir.[40] Ve Flandre sınırında öylesine bir hareketlilik vardır ki, Alba dükü[41] "Kırlardaki Fransa yanlısı insanlar kadar, bizim tarafımızdan olanlar da [mallarıyla] birlikte iyi [korunaklı] kentlere çekilmektedirler" diye yazmaktadır.

Şu Fransızlara tahammül etmek için ne kadar da sabırlı olmak gerekiyor: "Bize iki tane kaybettirmek için tek gözlerini kaybetmekten mutlu olacaklar" diye yazmaktadır aynı Alba dükü,[42] çünkü Ludovic de Nassau ile Orange dükü arasındaki anlaşmaya öfkelenmiştir, bu arada Granvelle krala, Don Juan'ın geçerken Provence'a birkaç sıkı darbe indirmesine izin vermesini önermektedir. V. Carlos'un eski günlerine geri dönmüş gibidir, bütün bunlar imparatorun eski hizmetkârlarının ağızlarında, eskinin beddualarıyla birlikte tabii bir şekilde yeniden doğmaktadır. Zaten savaş, La Rochelle korsanlarının ve Deniz haydutlarının yönetimin suç ortaklığı ile davrandıkları Atlantik'te başlamıştır bile. Ağustos 1571'de İspanyolların Hintler filosunun güvenliğinden endişe duyması için binlerce sebebi vardır.[43]

Don Juan ve Filosu Zamanında Gelebilecek mi?

Bu arada liganın imzalanması Akdeniz'de semeresini veriyordu.

---

[38] Francés de Alava'dan Çayas'a, "Lubier", 19 Haziran 1571, A. N., K 1520, B 29, no. 12.

[39] Aynı kişiden Alba düküne, Louviers, 25 Haziran 1571, *age.*, no. 20.

[40] 17 Ağustos 1571, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 371.

[41] Alba dükünden Alava'ya, Anvers, 11 Temmuz 1571, aslı Fransızca, A. N., K 1522, B 30, no. 16 a.

[42] Aynı kişiler, Brüksel, 7 Haziran 1571, A. N. K 1520, B 29, no. 6.

[43] Nobili'den prense, Madrid, 2 Ağustos 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903.

İspanyollar ve Papalık ayrı bir antlaşmayla, Venedik'e bütün güçlerini mayıs sonundan önce Otranto'da birleştirme sözünü vermişlerdi.[44] Bu basit bir iyi niyet gösterisiydi, çünkü on günde (liganın imzalanması 20 Mayıs'tır), gerekli emirler nasıl iletilecektir? Liganın imzalandığı haberi İspanya'ya ancak 6 Haziran'da ulaşmıştır! Öte yandan anlaşmayı önceleyen anlaşılmaz mühletler, İspanya kıyıları boyundaki denizcilik alanındaki hazırlıkları normal olandan daha fazla yavaşlatmıştır ve 1570'teki kötü hasat Barcelona ve Endülüs limanlarındaki iaşeyi etkiliyordu.[45]

Bu savaşın tek bir mutlu sonucu olmuştur, o da Granada'daki asilerin savaşını söndürmesidir. Fourquevaux 18 Şubat'ta, "Onların arasında açlık öylesine büyüktür ki, dağları terk etmekte ve ekmek için Hıristiyanların kölesi olmak üzere aşağı inmektedirler" diye yazmaktadır. Martta küçük kralın öldüğü ve çok sayıda Morisco'nun teslim olduğu, dağ eşkıyalığı ve hayvan hırsızlığı gibi yeni mesleklere başladıkları bildirilmektedir. O çağın bir işareti olarak Cartagena'da Moriscoların Oran'a götürülmek üzere teknelere bindirildiklerini öğrenen İspanyol birlikleri derhal dağılıyorlardı. Kıtlık zamanında *presidio* hayatının ne demek olduğu bilinmekteydi! Ancak İtalya'da durum daha iyiydi: iaşe sağlamak üzere Venediklilerin geldikleri Napoli'de, her zaman Tunus ve Bizerte'ye karşı harekete geçilmesinden yana olan Pescara'nın mayısta, aylık 7.000 kental olmak üzere 20.000 kental peksimet elde edebileceğini garanti ettiği Sicilya'da.[46] Acaba bu buğday olmaksızın, İtalyan arpası ve peyniri olmaksızın, ya da Napoli şarapları olmaksızın İnebahtı Savaşı düşünülebilir miydi? Çünkü İtalya'nın güney ucunda, dişleri ve mideleri çok gelişkin bir asker ve denizciler kentini kurmak ve doyurmak gerekmiştir.

Eğer Avusturyalı Don Juan tek efendi olsaydı, kadırgalar İspanya kıyılarından çoktan ayrılırdı. Don Juan'ın rolünü oynamakta acelesi vardır. Nisanda, cici annesi olan, Don Luis Quixada'nın

---

[44] L. Serrano, *Correspondencia*, I, s. 102.

[45] Fourquevaux'dan kraliçeye, Madrid, 18 Şubat 1571, *a.e.*, II, s. 331.

[46] Krala, Palermo, 20 Mart 1571, Simancas E° 487; Sicilya'da hasat iyidir, Raguza, 28 Mayıs 1570, Raguza Arşivi, L. P., 2 f° 97 ve 98.

karısını Valladolid'de ziyaret ettikten sonra, İtalya'ya geçeceği söylentisi çıkmıştır.[47] Barcelona'ya 30 Nisan'da Napoli kadırgalarıyla varan Santa Cruz markisi burada, Don Juan'ın Cartagena'da gemiye binmek üzere olduğu haberini almış ve yolda birkaç korsan teknesi ele geçirebilmek umuduyla, hemen ona katılmaya karar vermiştir.[48] Fakat Cartagena'da Don Juan'ın izi bile yoktur.[49] Çünkü liga hakkında kesin bilgiler beklemektedir: 17 Mayıs'ta bile. Avusturyalı Don Juan, Aranjuez'de ne zaman yola çıkacağını kendi kendisine sormaktadır.[50] Ve diğer bir sürü zorluk donanmanın hareketini geciktirmektedir. Her şeyden önce, kadırgalara bindirilecek askerlerin takviyesini sağlamak. Sonra 1564'ten beri İspanya'da oturan ve Viyana'ya dönecek olan Avusturyalı arşidüklerin Cenova'ya kadar Don Juan ile yolculuk yapmalarına karar verilmesi: II. Felipe bu durumu 7 Mayıs'ta, Alcalá dükünün ölümüyle geçici olarak Napoli kral naibi olmuş olan Granvelle'e açıklamaktadır.[51] Kısacası öngörülen gecikmeler öyle bir boyuttadır ki, Cenova sahillerinde güneye nakledilmelerini bekleyen bin İtalyan ile sekiz bin Alman, gemilere yüklenmek için İspanya kadırgaları ile Santa Cruz'unkileri beklemenin daha iyi olacağına karar vermiştir ve Sicilya kadırgalarına bu askerlerle meşgul olmak üzere Cenova'ya çıkmaları emri verilmiştir.[52]

---

[47] Nobili ve del Caccia'dan, 16 Nisan 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903.

[48] Santa Cruz'dan krala, 1 Mayıs-2 Mayıs 1571, Simancas E° 106, f° 81 ve 82.

[49] Aynı kişiler, 17 Mayıs 1571 tarihli iki mektup, *age.*, f° 83 ve 84.

[50] Don Juan'dan Ruy Gómez'e, *CODOIN*, XXVIII, s. 157.

[51] Erwin Mayer-Löwenschwerdt, *Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien, 1564-1571*, Viyana, 1927.

[52] Simancas E° 1059, f° 129. Alcalá dükü 2 Nisan 1571'de ölmüştür, Simancas E° 1059, f° 84. Granvelle kardinalinin geçici görevi hakkında, çok sayıda belge, özellikle 10 Mayıs 1571, Mediceo 4903; İspanya haberi, 31 Mayıs 1571, Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 355; *CODOIN*, XXIII, s. 288, N. Niccolini, "La città di Napoli nell'anno della battaglia di Lepanto", *Archivio storico per le provincie napoletane*, yeni dizi, c. XIV, 1928, s. 394.

Bu arada, liganın imzalanmasına dair epeydir beklenen haber, son hazırlıkları hızlandırmıştır. Haberin alındığı gün Avusturyalı Don Juan Madrid'den ayrılarak donanmanın komutasını almaya gitmiştir. G. A. Doria tek bir kadırgayla Barcelona'dan Cenova'ya, kentini Don Juan'ı karşılamaya hazırlamak üzere gitmiştir.[53] Don Juan ayın 16'sında Barcelona'dadır ve ona orada birbiri ardına Santa Cruz markisinin, Alvaro de Bazan'ın ve Gil de Andrade'nin yönetimindeki kadırgalar ile birçok başka tekne ve ayrıca bu teknelerdeki Miguel Moncada ile López de Figueroa'nın komutasında,[54] Endülüs'ten çekilen iki İspanyol *tercio*su katılmıştır.

Ayın 26'sında nihayet Don Juan'ın talimatları Madrid'den gönderilmiştir, bu talimatlarla yetkilerine getirilen kısıtlama onu mutsuzluğa yakın bir öfkeye sürüklemiştir. İlk heyecan içinde kendi eliyle 8 Temmuz'da yazdığı bir mektupta,[55] Ruy Gómez'den "tıpkı bir babadan" söz eder gibi açıkça gözden düşmüş olmasının nedenlerini sormaktadır. Üslup ihtiraslıdır, duygulandırıcıdır ve hem de endişe uyandırmaktadır. G. Hartlaub bugünlerin Don Juan'ın hayatında büyük bir kırılma meydana getirdiğini düşünmekte haklıdır.[56] Don Juan evlat edinilmiş olmasından dolayı çaresiz bir vaziyette olduğunu, kralın kendisine fazla güven duymadığını düşünüyordu. Eğer öyle olmasaydı törenler içinde İtalya'ya girerken ona Altes değil de, Ekselans unvanı verirler miydi? Komutanlığını beyhude bir unvan haline getiren bir sürü kısıtlamayla çevreler miydi? 12 Temmuz'da,[57] sitemlerini anlatmak üzere doğrudan krala yazmıştır.

Diğer bir kaygı nedeni de, filonun gecikmesidir.[58] Malaga ve Mallorca'da asker, ihtiyaç maddesi ve peksimet yükleyen kadırgaları beklemek gerekmiştir. Ve arşidükler Rodolf ile Ernest ancak

---

[53] Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 6 Haziran 1571, Mediceo 4903.

[54] L. van der Essen, *Alexandre Farnèse, a.e.*, I, s. 161.

[55] Simancas E° 1134.

[56] *A.e.*, s. 79.

[57] *Age.*, s. 78, dipnot 2.

[58] *CODOIN*, III, s. 187.

29 Mayıs'ta gelmişlerdir.[59] Ancak filonun büyük kısmı ayın 18'inde[60] kötü havaya rağmen yola çıkarak 26'sında Cenova'ya varmıştır. Don Juan burada 5 Ağustos'a kadar kalmıştır,[61] bu, askerleri, yiyecekleri ve gereken malzemeyi yüklemek ve kendi onuruna düzenlenen muhteşem şenliklere katılmak için gereken zamandır. Ayın 9'unda[62] Napoli'ye varmıştır. Resmî kabuller, yola çıkış hazırlıkları onu burada ayın 20'sine kadar tutmuştur.[63] Ayın 24'ünde nihayet Messina'dadır.[64]

Kesinlikle daha dar bir savunma harekâtıyla sınırlanmayı öneren Requesens ve G. Andrea Doria bu gelişin çok geç olduğunu düşünmektedir. Yaşlı Don García de Toledo da Türk donanmasının sahip olduğunu sandığı üstünlükler konusunda Pisa'dan kötümser haberler yollamaktadır.[65] Fakat Don Juan yalnızca eyleme geçmeyi öneren Venedikli komutanlar ile çevresindeki İspanyol önderlerine kulak vermiş ve kararını aldıktan sonra, karakterinden ileri gelen bir ihtirasla kendini vazifesine adamıştır.

İnebahtı'dan Önce Türkler

İşe koyulmakta daha hızlı olan Türk kadırgaları baharın başlangıcından beri çalışmaktadırlar.

Bunlar, alışıldığı üzere uzaktan uzağa belirmiştir, İtalya'da şubat ayında, İstanbul'da 250 kadırga ile 100 geminin donatıldıkları;[66] martta ise hâlâ kuşatma altında olan Magosa'ya bir Venedik

---

[59] Erwin Mayer-Löwenschwerdt, *a.e.*, s. 39.

[60] *Age.*, s. 40; *Res Gestae...*, I, s. 97.

[61] L. van der Essen, *a.e.*, I, s. 162'ye göre hareket 1 Ağustos'tadır.

[62] Padilla'dan Antonio Pérez'e, Napoli, 15 Ağustos 1571, alınışı 12 Eylül, Simancas E° 1059, f° 91.

[63] L. van der Essen, *a.e.*, I, s, 163, 22 gecesi demektedir; Juan de Soto'dan Don García de Toledo'ya, 21 Ağustos 1571. Don Juan henüz Napoli'dedir, *CODOIN*, XXVII, s. 162.

[64] Don Juan'dan D. García de Toledo'ya, Messina, 25 Ağustos 1571, *CODOIN*, III, s. 15; L. van der Essen, *a.e.*, 1, 163'te 23'ü demektedir.

[65] A. D. Luis de Requesens'ten, Pisa, 1 Ağustos 1571, *CODOIN*, III, s. 8.

[66] Korfu, 3 Şubat 1571, Simancas E° 1059, f° 62.

yardımı gittiği;[67] nisanda kentin hâlâ direndiği, Türklerin karadan Arnavutluk ve Dalmaçya yönüne gitmek üzere hazırlık yaptıkları ve donanmanın büyük bölümünün kaptan-ı deryanın komutasında denize açıldığı[68] öğrenilmiştir. Ancak sadece 50 kadırganın Kıbrıs'a yöneldiği, mürettebat eksikliği yüzünden donanmanın 100 kadırgayı aşamadığı söylenmektedir.[69] Fakat İstanbul'dan kaçan esirler, eğer liga kurulmasaydı Korfu'ya kadar ilerleyecek olan 200 kadırgadan söz etmektedir. Liga imzalandığına göre Türkler Kıbrıs'ın fethini tamamlayarak denizlerini korumakla yetineceklerdir.[70] Arnavutluk veya Dalmaçya yönüne bir kara harekâtı hâlâ gündemdedir ve yola çıkmak üzere Sofya'da birlik toplanmaktadır...[71]

Fiilî durumda 196 Türk kadırgası denize açılmış ve büyük iaşe üssü Eğriboz'da, biri Kıbrıs'a gitmek üzere ikiye ayrılmıştır. Batı'da harekât yapılacağının kesin göstergesi olarak Modon ve Preveze'ye kadar olan yerlerde peksimet imâl edilmektedir.[72] Gerçekten de, haziranda yapılacak fazla bir işin kalmadığı Kıbrıs'ı bir kenara bırakan[73] Türk donanmasının büyük kısmı Uluç Ali Reis'in de tekneleriyle güçlenmiş olarak (200 kadırga ve 100 futa olmak üzere toplam 300 gemi) Girit adasına yönelmiştir. Ayın 15'inde Sudan körfezine varmış, kıyıyı talan etmiştir. Fakat Hanya'ya yaptığı iki saldırı da sonuç getirmemiştir,[74] burada kalelerin top desteği altında, Magosa'ya gidecek yardımlara refakat etmek üzere 68 Venedik kadırgası bulunmaktadır. Bunların kaybedildi-

---

[67] Korfu, 29 Mart 1571, haber Venedik'te 11 Nisan 1571'de alınmıştır, Simancas E° 1060, f° 13.
[68] İstanbul, 10 Nisan 1571, *age.*, f° 125.
[69] Messina, 23 Nisan 1571, *age.*, f° 11.
[70] Korfu, 27 Nisan 1571, Simancas E° 1059, f° 56.
[71] İstanbul, 5 Mayıs 1571, Korfu'dan aktarılmıştır (gene kaçak esirler) Simancas E° 1060, f° 133.
[72] Eğriboz, 3 Haziran 1571, *age.*, f° 137.
[73] L. Voynoviç, s. 39.
[74] G. de Silva'dan II. Felipe'ye, Venedik, 6 Temmuz 1571, Simancas E° 1329.

ğine dair bir söylenti çıkmıştır,[75] fakat Uluç Ali ancak küçük Retimo iskelesini ele geçirebilmiştir. Yağmadan sonra Türk donanması batıya doğru yoluna devam etmiştir.

Türk donanmasının yaklaşmasıyla Venedik'in geri kalan deniz güçleriyle kendini körfeze hapsetmek istemeyen Veniero, Draç ve Avlona üzerine birkaç darbe indirmeyi başarmış olduğu Mora ve Arnavutluk kıyılarını terk etmiştir. 6 baştarde, 3 gemi ve 50 ince kadırgayla 23 Temmuz'da Messina'ya üslenmeye gitmiştir. Bu geri çekiliş manevra serbestiyetini sağlamış ama Türklere Adriyatik'te geniş alan bırakmıştır.[76] Onlar da keyiflerince davranarak Dalmaçya kıyı ve adalarını yağmalamışlar, Sopoto, Dulcigno, Antivari ve Lesina'yı ele geçirmişler ve halkının enerjik bir şekilde savunduğu Curzola'ya saldırmışlardır. Fakat karadan gelen Ahmet Paşa'nın askerleri alınacak her şeyi almışlardır. Uluç Ali de kendi cephesinden Zara'ya bir akın düzenlemiş; bir diğer korsan, Kara Hoca bizzat Venedik körfezini yağmalamıştır.[77]

Signoria, Granvelle'in izniyle acele Apulia ve Calabria'dan asker devşirmeye başlamıştır.[78] Fakat herhalde Veniero gibi Adriyatik'in bir tuzak haline gelebileceğini düşünen Türk donanması, buraya tam anlamıyla girmemiş ve gücünün asıl kısmını Korfu'ya yöneltmiştir. Halkının boşalttığı ada yağmalanmıştır; sadece ada içinde ada olan kalenin muazzam şatosu saldırganlardan korunabilmiştir. Bu durumda Türk donanması Korfu'dan Modon'a çekilmiş ve müttefiklerin ne yapacağını beklemeye başlamıştır. Gerçekten de haziran ayında, Liganın haberi Raguza üzerinden Türk topraklarına ulaşmıştır.

Filolarını erkenden denize çıkartmaları, bu sefer Türklerin hiç de lehine olmamıştır. Bu küçük savaş ayları boyunca askerlerini

---

[75] F. de Alava'dan krala, Melun, 1 Ağustos 1571, A. N., K 1520, B 29, no. 37; 60 kadırga kayıp: Nobili'den prense, Madrid, 2 Ağustos 1571, Mediceo 4903.

[76] L. Voynoviç, s. 40.

[77] *Age.*, s. 41.

[78] Granvelle'den II. Felipe'ye, 20 Eylül 1571, Simancas E° 1060, f° 57 ve 58. Calabria ve Bari'de.

yormuşlar, iaşelerini tüketmişledir. Ve Adriyatik'teki köyleri yakıp yıkarak işin kolayına kaçarken, esas olanı, Girit'teki Venedik donanmasını ihmal etmişlerdir: Ağustos ayının sonunda Agostino Barbarigo ve Marco Quirini adlarındaki iki *proveditör* ile bu 60 kadırga kazasız belâsız büyük müttefik donanmasına katılmıştır.[79]

7 Ekim Çarpışması[80]

Don Juan, Messina'ya vardığında müttefiklerin morali oldukça düşüktü, toplanan kadırgalar mükemmel durumda değillerdi. Fakat harika bir görünüşe sahip Don Juan'ın kadırgalarının gelişi büyük etki yaratmıştır. Bundan da fazlası prens ile hemen yakın astları olan Veniero ve Colonna'nın temasları mükemmel olmuştur. Don Juan çekici biri olmasını bilmektedir. Baştan çıkarıcı tüm cazibesini ortaya koymuştur: onun ihtirasla bağlı olduğu harekâtın kaderi belki de bu ilk temasa bağlıydı. Harekete geçmeyi ve dağınık bir donanmadan homojen bir bütün çıkartmayı bilmiştir. Venedik kadırgalarının askerden mahrum olduklarını görünce, bunlara, hepsi de Katolik kralın hizmetinde olan dört bin İtalyan

---

[79] Avusturyalı Don Juan'dan Don García de Toledo'ya, Messina, 30 Ağustos 1571, *CODOIN,* III, s. 17.

[80] Bu konuda muazzam bir yayın, sayılamayacak kadar çok tanıklık ve ondan hiç de az olmayan tarih eseri vardır. Fakat bu sonuncular çok belirli ve deyim yerindeyse, asla tarafsız değillerdir. İnebahtı bir İspanyol, Venedik, hattâ İtalya zaferi midir? Bazı tanıklıklar Ferrante Caracciolo, *I commentarii delle guerre fatte co'Turchi da D. G. d'Austria dopo che venne in Italia,* Floransa, 1581, *Discurso sobre la vit[a] naval sacada de la armada turquesca traduzido del toscano en sp[ol],* A. E. Esp. 236, f° 51-53. *Relatione della vittoria navale christiana contro li Turchi al 1571, scritta dal Sign[r] Marco Antonio Colonna alla Santità di N[ro] Sign[r] Pio V, con alcune mie* (Roma'daki Raguza elçisi Francesco Gondola'dan) *aggionte ad perpetuam memoriam,* yay. L. Voynoviç, s. 107-112. *Relacion de lo succedido al armada desde los 30 del mes de setiembre hasta los 10 de octubre de 1571,* f° 168-169, *Relacion de lo succedido a la armada de la Santa Liga desde los 10 de octubre hasta los veynte cinco del mismo,* f° 169-171, B. N., Madrid M[ss] 1750. Tarihî eserlerin listesi, L. Serrano, Alonso Sanchez veya G Hartlaub'da. Unutulmaması gereken eser, Guido Antonio Quarti, *Lepanto,* Milano, 1930.

ve İspanyol askeri bindirmiştir. Bu bile tek başına büyük bir başarıdır. Bu tedbirin çok kuşkucu Venediklilerin tarafından kabulünü sağlamak için ne kadar uğraşmasının gerektiği tahmin edilmektedir. Böylece filodaki bütün kadırgalar eşdeğer; birbirleriyle değiştirilebilir hale gelmişlerdir; filotillalar tam anlamıyla karışmamakla birlikte, tekne değiştirebilir hale gelmişlerdir ve ilerleme düzeninin gösterdiği üzere, bunu da yapmışlardır.

Donanma ayrıca, liga meclisi toplandığında bir öndere sahip olduğunu görmüştür. Bütün bulutlar tek bir seferde dağılmamış ama anlaşmazlıklar yatışmıştır. Don Juan Venediklileri yabancılaştırmak istememektedir, Venedikliler Türklere karşı doğrudan bir sefer esnasında ve II. Felipe'nin birçok İspanyol'un ve bütün Sicilya'nın istediği gibi bu saldırı yerine Tunus'a bir harekâta girişmeyi dayatmaması üzerine onu anlamışlardır. Hâlâ derinlerde yatan bir arzu olarak Don Juan Kıbrıs'a ve takımadalar üzerinden Çanakkale Boğazı'na kadar ilerlemeyi istemiştir. Daha bilgece olan nihai karar, düşman donanmasının aranması ve savaşılması olmuştur.

Donanma 16 Eylül'de, ilk hedef Korfu olmak üzere Messina'dan ayrılmıştır, burada düşman donanmasının konumu hakkında kesin haberler almak umut edilmektedir. Gerçekten de, burada –ve izci gemiler teyid etmişlerdir– Türk donanmasının uzun İnebahtı Körfezi'nde olduğu öğrenilmiştir. Haberler de zaten Osmanlı güçlerini küçümsemektedir. Fakat Türk cephesinde de aynı hataya düşülmüştür. Türk Amirali ve Divanı, Korfu kıyıları boyunca Hıristiyan teknelerinin üzerine atılmaya karar verirken; müttefik savaş meclisi oldukça dramatik bir oturumda, cesaretsizlerin ve temkinlilerin tavsiyelerine rağmen savaşmaya karar vermiştir. Tek başlarına savaşmakla tehdit eden Venediklilerin inadı, Papalık mensuplarının istekleri, II. Felipe'nin kendisine verdiği sınırlı talimatların dışına çıkmakta tereddüt etmeyen Don Juan'ın hamlesi, çarpışmayı kaçınılmaz kılmıştır.

Görünüşte Don Juan'ın kaderin bir işçisi olduğundan hiç şüphe yoktur. Tüm dürüstlüğüyle savaşı ve onurunu kaybetmeden, Papalığı ve Venedik'i hayal kırıklığına uğratmamayı düşünmektedir.

Saklanmak Hıristiyanlığı teslim etmek demektir; savaşmak ve yok olmak, eğer Venedik'in dostluğu korunacak olursa geleceğin tümüyle kaybı anlamına gelmeyecektir, çünkü bu yardımla Hıristiyan donanması yeniden inşa edilebilir. Daha sonra Don Juan girişimini açıklamak üzere böyle savunma yapacaktır;[81] herhalde işin sıcağında da böyle düşünmüştür. Ertesi yıl Don García de Toledo hâlâ Don Juan'ın İtalya ve Hıristiyanlığın yegâne savunmasını tek bir darbeyle tehlikeye atmış olması düşüncesiyle titremektedir. Aklı başında olanlar zaferin hemen ertesinde, bir bozgun ihtimalinin ve Türk teknelerinin müttefikleri Napoli ve Civitavecchia'ya kadar takip ettiklerini düşünerek, bunu bir çılgınlık ve gözüpeklik olarak değerlendirmektedir.

Birbirlerini arayan iki donanma, 7 Ekim sabahı şafak sökerken, İnebahtı Körfezi'nde âniden birbirlerini bulmuşlardır, Hıristiyan filosu hemen rakibini kuşatmayı başarmıştır (bu büyük bir taktik başarı olmuştur). Hıristiyanlar ve Müslümanlar karşı karşıya gelince, karşılıklı şaşkınlık içinde, birbirlerinin gücünü hesaplayabilmişlerdir: Türk tarafında 230 savaş gemisi, Hıristiyan tarafında 208 tane; toplarla iyice donatılmış 6 baştarde Don Juan'ın kadırgalarını takviye etmektedir ve bu kadırgalar bütünü itibarıyla top ve çakmaklı tüfekle, askerlerin çoğu zaman okla savaştıkları Türk kadırgalarından daha iyi donanmışlardır.

Çarpışmaya ilişkin çok sayıda anlatı –yardımcı amiral Jurien de la Gravière'inki de dâhil– mükemmel bir tarihsel nesnelliğe sahip değildir. Parlak zaferin onur payesinin kime ait olduğunu ayırt etmek çok zordur: başkomutana, Don Juan'a mı? Çarpışmanın arifesinde kadırgaların mahmuzlarını aşağı indirme fikrini bulan ve böylece kadırgaların suya daha iyi gömülerek ateşli silahların daha az eğri bir atış yaparak Türk teknelerinin gövdelerini vurmalarını sağlayan Gian Andrea Doria'ya mı? Hıristiyan hatlarının önüne yerleşerek Türk donanmasını bölen ve şaşırtıcı atış güçleriyle onların saflarını bozan güçlü Venedik baştardelerine mi? Bunlar hareketsiz veya en azından çok fazla manevraya

[81] Las causas que movieron el Sor Don Juan para dar la batalla de Lepanto (1571), B. N., Madrid M^{ss} 11268/35.

yatkın olmamakla birlikte, savunma hattı gemileri, yüzen kalelerdi. Aşağı yukarı karasal olan bu savaşta büyük bir rol oynayan İspanyol piyadelerinin, ne bütün *ponentinas* arasında Türklerin en çok çekindikleri İspanyol kadırgalarının hayranlık verici düzenini unutalım[82] ne de Venedik kadırgalarının özellikle güçlü atışlarını. Türklerin de daha sonra vurgulayacakları ve galiplerin de kabul edecekleri üzere, Türk donanmasının yorgunluğunu da hesaba katalım: Bu donanma formunun zirvesinde görünmemiştir.[83]

Her ne olursa olsun Hıristiyan zaferi muazzam olmuştur. Yalnızca 30 Türk kadırgası kurtulabilmiş; bunlar Uluç Ali'nin komutası altında eşsiz bir hafiflik ve manevra ilmiyle Gian Andrea Doria'nın ürkütücü kadırgalarının etrafından dolaşarak sıyrılmışlardır. Belki de (bir an için kendimizi dedikodulara bırakalım)[84] Cenevizli bir kez daha "sermayesini" fazla tehlikeye atmamak için çarpışmaya derinlemesine katılmamıştır. Diğer tüm Türk kadırgaları ele geçirilmiş ve galipler arasında paylaşılmış veya batmışlardır. Çarpışmada Türkler 30.000'den fazla ölü ve yaralı kayıp vermiş, 3.000 kişi esir olmuş; 15.000 forsa özgürlüğüne kavuşmuştur. Hıristiyanlar da 10 kadırga kaybetmişlerdir, 8.000 ölü, 21.000 yaralı vermişlerdir. Başarıları insani olarak pahalıya mâl olmuş, mevcutlarının yarısı fiilen savaş dışı kalmıştır. Savaş alanı deniz, savaşçılar için çoğu zaman, insan kanıyla boyanmış bir yer olarak görünmüştür.

Sonuçsuz Bir Zafer mi?

Bu zafer daha büyük umutlara kapı aralıyordu, fakat o an için bundan stratejik sonuçlar çıkarılmamıştır. Müttefik donanma bozguna uğrayan düşmanını, kayıpları ve belki de şaşkına dönmüş

---

[82] *Ponentinas*, F. Hartlaub'un (*a.e.*, s. 182) sandığı gibi yalnızca İspanyollar demek değildir.

[83] Bu konuda Granvelle'in krala yazdığı düşünceler, Napoli, 26 Mayıs 1571, Simancas E° 1060, f° 30, çarpışmadan önceye ait olma üstünlüğüne sahiptirler.

[84] Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 24 Aralık 1571, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903, L. Voynoviç, *a.e.*, s. 42.

olan Türk imparatorluğunun kurtarıcısı olan kötü hava yüzünden takip edememiştir. Venedikliler eylül ayında Doğu'ya doğru ilerlemek ve Kıbrıs'ı geri almayı denemek için çok geç olduğunu düşünmüşlerdir. Magosa'nın düştüğü haberi İnebahtı'nın arifesinde filo komutanlarına ulaşmışken, sonbaharda bu işe girişmeyi düşünülebilir miydi? Venedik, Magosa'nın düştüğünü ancak ayın 19'unda,[85] zaferin haberini ona bu iş için Veniero tarafından yollanan *Angelo Gabrielle* kadırgasının ulaştırılmasının ertesinde öğrenebilmiştir.[86]

Don Juan kendi hesabına, boğazı kilitleyebilecek, Çanakkale'ye yönelik doğrudan ve âni bir harekât fikrinin çekiciliğine kapılmıştır. Fakat erzağı ve adamı yetersizdir ve II. Felipe –Mora'da büyük bir limanın ele geçirilmesi durumu hariç– İtalya'da kışlanması emrini vermiştir. Ayrıca kuşatma malzemeleri yokken böylesine bir maceraya girişmek mümkün değildir. Adriyatik'teki ikincil önemde birkaç kentin surları altında duraklamak isteyen Papalık askerleri ve Venedikliler, bu işten ne şan ne de kâr sağlayabilmişlerdir. Don Juan 1 Kasım'da Messina'ya geri dönmüştür. Birkaç hafta sonra da Marcantonio Colonna Ancona'da, Veniero da Venedik'tedirler.

Bu konuda tarihçiler etkileyici bir birlik içinde sonuca varmışlardır: çok fazla gürültü ve eğer istenirse şan ve şöhret ama ne uğruna?[87] İsterse bu temayı Dax piskoposu efendisi için geliştirmiş olsun ve oldukça becerikli bir şekilde Venediklilerin nezdinde, onların "tek bir karış toprakla bile" telâfi edilemeyen kayıpları karşısında bol bol yakınsın, evet ama[88] Dax piskoposunun kör olmak veya öyle olmayı istemek için nedenleri bulunmaktadır.

---

[85] G. de Silva'dan krala, Venedik, 19 Ekim 1571, Simancas E° 1329. Bkz. B. N., Paris, İtal., 427, f° 325-333. F. de Alava'dan krala, 2 Ağustos 1571, A. N., K 1520, B. 29, no. 38; L. Voynoviç, s. 102.

[86] H. Kretschmayr, *a.e.*, III, s. 69.

[87] Örneğin H. Wätjen, *Die Niederländer in Mittelmeergebiet, a.e.*, s. 9; H. Kretschmayr, *a.e.*, III, s. 75 *vd*; L. Serrano, *a.e.*, I, s. 140-141.

[88] Anjou düküne, Venedik, 4 Kasım 1571, B. N., Paris, Fr. 16170, f° 57-59 nüsha.

Fakat yalnızca İnebahtı Savaşı'nın sonrasına dikkat etmek yerine, onu önceleyen döneme bakılacak olursa, bu zafer bir sefaletin sonucu, Hıristiyanlığın gerçek bir aşağılık kompleksi ile ondan hiç de daha az gerçek olmayan Türk üstünlüğünün sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Hıristiyan zaferi, çok karanlık olacağa benzeyen bir geleceğin yolunu tıkamıştır. Don Juan'ın donanması yok edilseydi, kimbilir belki Napoli ve Sicilya'ya saldırı olurdu? Ve belki de Cezayirliler Granada yangınını yeniden yakarlar ve onu Valencia'ya aktarmayı denerlerdi.[89] Voltaire'in peşine takılarak İnebahtı ile alay etmeden önce, belki de o günün hemen oluşan ağırlığını ölçmek daha akılcı olacaktır. Bu ağırlık muazzam olmuştur.

Şaşırtıcı bir kutlamalar dizisi –Hıristiyanlık talihine inanamamıştır– ve hiç de daha az şaşırtıcı olmayan projeler İnebahtı Savaşı'nı takip etmiştir. Bu projeler devasa perspektifleriyle denizin tümünü kapsamakta, İspanyol etkisinin alışılmış küresi olan Kuzey Afrika'yı; Türklerin çok fazla para kazandıkları uzak topraklar olan Mısır ve Suriye'yi (ve bunu, gerçekten öyleyse, soğukkanlı biri olan Granvelle önermiştir); Rodos, Kıbrıs ve nihayet hemen her yerdeki göçmenlerin, eğer kendilerine silah verilecek olursa ve eğer dinlenirlerse harikalar yaratacaklarını vaad ettikleri Mora'yı istemektedirler. Bu tasarılar İtalya ve İspanya'ya yönelik kolaylıkla hayal kurulmasına yol açmaktadır; buralarda bir Hıristiyan çıkartmasıyla Balkan Hıristiyanlarının ayaklanmakta gecikmeyeceklerine inanılmaktadır, içlerinde en hayalperestleri olan papa ve Avusturyalı Don Juan Kutsal Toprakları kurtarmanın ve İstanbul'u almanın düşünü kurmaktadır. Tunus seferi için 1572 ilkbaharını, Doğu seferi için yazı ve Cezayir seferi için de gelecek kışı önerecek kadar ileri gidilmeyecek midir?

II. Felipe'ye hak vermek gerekir ki, o bu çılgınlıklara katılmamaktadır. Babasının, kardeşinin, yeğeni Portekiz kralı Dom Sebastian'ın tersine, Haçlı hülyaları onu etkilememiştir.[90] Her za-

[89] Henri Delmas de Grammont, *Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle,* I, s. 2 ve dipnot 2.
[90] L. Pfandl, *Philippe II,* s. 366-367.

man olduğu gibi hesaplamakta, tartmakta, işin başındaki insanlara kanaatlerini sormakta ve böylece Granvelle ve Requesens'in tasarılarını, noktası noktasına ve her önerinin karşısına gelmek üzere cevaplandırması için Don Juan'a vermektedir. Fiilî durumda, gelecek seferin harekâtlarını karara bağlamak üzere Roma'da yeniden müzakereler başlamıştır. Zafer onları ne daha yakın ne de birbirlerine daha güvenilir hale getirmiştir.

Bu çok dalgalı projelere olduğu kadar, bu ağır görüşmeler karşısında da gülme eğilimi vardır. Netice bilindikten sonra, İnebahtı Savaşı'nın en iyi ve en son tarihçisi P. Serrano gibi bu zaferin hiçbir meyvesinin olamayacağını ve hiçbir şeye yaramayacağını açıklamak çok kolaydır. Söylenebilecek tek şey, İnebahtı'nın yalnızca bir deniz zaferi olduğu ve bunun topraklarla çevrelenmiş ve yolu kesilmiş bu serbest dünyada, aslında uzun kıtasal kökler olan Türk köklerini yok etmeye yeterli olamayacağıdır. Liga'nın kaderi yalnızca Roma'da değil, aynı zamanda Viyana'da Polonya'nın yeni başkenti Varşova'da ve Moskova'da da kararlaştırılmıştır. Türk imparatorluğuna bu kara sınırından da saldırılsaydı... Ama acaba bu yapılabilir miydi?[91]

---

[91] Bu yönde, 1570'ten beri başlamış olan Viyana, Polonya, Moskova, Lizbon'daki yararsız diplomatik seferi bir yana bırakıyorum, bkz. Paul Herre, *a.e.*, s. 139 *vd.*, hattâ Roma'nın Moskof devletindeki ilginç müzakereleri (Pierling S. J., *Rome et Moscou, 1547-1579,* Paris, 1883; *Un nonce de Pape en Moscovie, Préliminaires de la trêve de 1582,* Paris, 1884). Portekiz'in 1573'teki kesin reddi hakkında, *La cause per le quali il Sermo Re di Portugallo nro Sig^re*... Vatikan arşivi, Spagna, 7, f° 161-162. Nisan 1571'de imparatorluk haracı Türklere ödenmiştir, F. Hartlaub, *a.e.*, s. 69; Rambouillet kardinali, Roma, 7 Mayıs 1571, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 148-149. İmparator Polonya kralının yardımı olmadan harekete geçememektedir (Michiel ve Soranzo'dan doça, Viyana, 18 Aralık 1571, P. Herre, *a.e.*, s. 154). En azından bunu Polonya elçisine söylemiştir: *Ohne Euch kann man nichts tun,* ve diğeri şöyle cevap vermiştir: *Und wir wollen ohne Eur. Majestät nichts tun.* Nobili'den prense, Madrid, 18 Kasım 1571, Mediceo 4903, iyi kaynaktan, hazır olmayan imparatorun bu yıl müdahale edemeyeceğini öğrenmiştir. Genel olarak, en azından diplomatik düzeyde ısrarlı, itici iki teşebbüs olmuştur, bunlardan biri 1570'de

Nihayet, İspanya Akdeniz'e gerektiği kadar uzun ve tam bir şekilde angaje olamazdı. Ve her zamanki gibi esas olan budur. Eğer İspanya dört elle sarılsaydı, herhalde İnebahtı'nın sonuçları olurdu.

Bizatihi İnebahtı zaferinin ancak İspanya'nın bir kereliğine sonuna kadar yükümlülük altına girmesi sayesinde mümkün olduğu her zaman fark edilememektedir. Koşulların mutlu bir rastlantısı sonucu, bu ülkenin bütün güçlükleri hafiflemişti; bu hafifleme geçiciydi ama bu 1570-1571 yıllarında hepsi için birden meydana gelmiştir. Hollanda Alba dükü tarafından sağlam bir şekilde tutulmuş görünmekteydi; İngiltere iç güçlüklerle karşı karşıyaydı: her şeyden önce kuzeyli baronların 1569'daki ayaklanmaları, daha sonra da, eğer hepsi değilse bile iplerinin çoğunun İspanya'dan çekildiği Ridolfi komplosu. Hattâ II. Felipe o sıralar, direnme gücüne sahip değilmiş gibi görünen Elizabeth'e karşı harekete geçmeyi bile düşünmüştür.[92] Fransız siyaseti daha kaygı uyandırıcıydı, fakat tam kıvamını bulmamıştı. Dax piskoposu Ekim 1571'de henüz Venedik'i aşamamıştır ve Toscana tereddütlüdür. Cosimo'nun bilgece yönettiği İspanyol-karşıtı siyaset bir duraklama dönemi geçirmektedir: Büyük dük Alba düküne Hollanda'daki harekâtı için gerekli olan parayı bile vermiştir.[93] Siyasetin tersine dönmesi mi dersiniz, ikili oyun mu, her ne olursa olsun İspanya dış yüklerinden birdenbire kurtulmuş olmaktaydı.

İspanya bu durumu Akdeniz'de harekete geçmek için kullanmıştır. Bu esnada tüm Avrupa'da, her ulustan asker ve maceracıların koskoca birlikler halinde, çarpışmaların artacağı güneye doğru akın akın ilerledikleri görülmektedir. Bunların arasında

---

daha zarlar atılmadan, diğeri de XIII. Gregorius'un papa seçilmesiyledir (Ormaneto'nun İspanya'daki, Lanciano başpiskoposunun Portekiz'deki elçilikleri).

[92] Bu konuda Simancas'ta muazzam miktarda belge, O. de Törne bunların iyi bir taslağını vermektedir, *a.e.*, I, s. 111 *vd.* İspanya'ya bir elçinin gelişi, Coban, *CODOIN*, XC, s. 464 *vd*; Nobili ve del Caccia'dan, Madrid, 10 Mayıs 1571, Mediceo 4903.

[93] Borç alınan, sonra kullanılmayan para, bkz. I. cilt.

Venedik hesabına çalışan Fransız askerleri de vardır, bir rapor Temmuz 1571'de Dulcigno'yu savunanlar herhalde Huguenotlardır demektedir, ama fazla da ısrar etmeksizin.[94] Gene Fransızlar, İspanyollara karışmış olarak Alicante'den II. Felipe'nin teknelerine binmişlerdir.[95] Ve 1572 ilkbaharında Venedik'te Signoria'nın hizmetinde 2.000 paralı Fransız askeri bulunmaktadır. Bunlar Akdeniz savaş alanının âni öneminin apaçık işaretleridir.

Demek ki İspanya Batı'daki rakiplerinin kendisine sunduğu ateşkes imkânından, Doğu'yu vurmak için yararlanmıştır. Fakat bu yalnızca bir moladan ibarettir. Bir sağa, bir de sola vurmaktan daha iyisini asla yapamamış, güçlerinin tümünü asla tek bir noktada toplayamamıştır. Bu onun "sonuçsuz zaferleri"nin açıklamasıdır.

2. 1572, Dramatik Yıl

Saint-Barthélemy (24 Ağustos 1572) Katliamına Kadar Fransız Bunalımı

Kıbrıs savaşının başından beri, Fransızların İspanya'ya olan kinleri sürekli artmıştır. Bu kin 1571'de daha da belirgin bir hale gelmiş, Liganın imzalanmasından sonra kendini iyice belli etmiş, İnebahtı'dan sonra da sınırsız bir saldırganlık halinde infilâk etmiştir.

1572 yılı her iki ülke için de savaşı haber verir bir şekilde başlamıştır. Bu savaş gölgelerini, önceden silahlar altındaki bir Akdeniz'e, karışık bir kuzeye yöneltmektedir. Sonunda Venedik'ten ayrılabilmiş olan Dax piskoposunun elçiliği (Raguza'ya ocakta varmıştır),[96] İspanyolların kuzeyde büyüdüğünü hissettikleri tehdidin yanında önemsiz bir şeydir. İspanyollar Ludovic de Nassau'nun 1571 ilkbaharında Fransa sarayında nasıl bir kabul

[94] G. de Silva'dan II. Felipe'ye, Venedik, 25 veya 26 Kasım 1571, Simancas E° 1329.

[95] Requesens'den II. Felipe'ye, 8 Aralık 1571, A. E. Esp. 236, f° 132; Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 243. Alplerden asker geçişi; F. de Alava'dan Albuquerque düküne, Paris, 27 Nisan 1571, A. N., K 1519, B 29, no. 69.

[96] H. Charrière, *a.e.*, III, s. 245, dipnot., B. N., Paris, Fr. 16170, f° 70 *vd.*

gördüğünü öğrenmişlerdir. Kralın asilerle kader birliği ettiğini bilmektedirler. Koskoca bir İspanyol haberalma ve casusluk ağı Fransa'yı çevrelemekte ve içine nüfuz etmektedir.[97] Tarihçinin bir çamur batağına saplandığı diplomatik görüşmelerin yalnızca uzun bir yalandan ibaret olduğu, iki taç arasındaki anlaşmaya bu ağ pek az katkıda bulunmaktadır. L. Serrano'nun yaptığı gibi her şeyi,[98] –bilinçsizce milliyetçi bir şekilde– sürekli tavır değiştirmekte, silahlandığını yalanlamakta ve sonra bunları itaatsiz uyruklarına yüklemekte, nihayet bunları haklı cevaplar olarak sunmakta becerikli Catherine de Medicis'nin prestijli Floransalı çift taraflılığına bağlamak, fırçadaki kıllardan sadece birini göstermek olacaktır.

Öte yandan, İngiliz tehlikesi yeniden doğmaktadır. Hollanda'ya okyanus tarafından dönmeye hazırlanan Medina Celi dükü ne, Alba dükü 1571 başında, mola vermek üzere İngiliz limanları yerine Fransız limanlarını tercih etmesini önermekteydi.[99] 1572 başında İspanya'nın iki rakibi, İspanya'nın her zaman canlı tutmaya çalıştığı uyuşmazlıklarını unutarak birbirine yaklaşıyordu. Ufukta bir ittifak görülmekteydi –bu ocak ayından itibaren biliniyordu–[100] ve Fransa kralının teskin edici açıklamalarının hiçbiri[101] kimseyi yanıltmıyodu.

Fransız-İngiliz "ligası"nın maddeleri 19 Nisan'da Blois'da imzalanmıştır.[102] Mart ayından itibaren bu antlaşmanın hükümleri, özellikle de İngilizlerin mallarının kıtadaki durağını Hollanda'dan Rouen ve Dieppe'e aktarmak istedikleri ve Fransızların da kendi hesaplarına adanın tuz, baharat ve ipek ihtiyacını karşılamayı

---

[97] H. Forneron, *Histoire de Philippe II*, II, s. 304 *vd.*

[98] *A.e.*, I, s. 228 *vd.* ve özellikle s. 228, dipnot 2.

[99] 31 Ocak 1571, *CODOIN*, XXXV, s. 521 (101 bis.), A. N., K 1535, B 35, no. 10 *bis;* Catherine de Medicis'den İngiltere kraliçesine, 22 Nisan 1572, kont Hector de la Ferrière, *Lettres de Catherine, de Médicis*, 1885, IV, s. 97 ve 98.

[100] G. de Spes, Canterburry, 7 Ocak, 1572, *CODOIN*, XC, s. 551.

[101] Cavalli'den Venedik Signoriası'na, Blois, 24 Şubat 1572, *C. S. P. Venetian*, VII, s. 484.

[102] Fransa kralı ile İngiltere kraliçesi arasında kurulan savunma birliğinin hükümleri, 19 Nisan 1572, A. N., K 1531, B. 35, no. 10 *bis.*

üstlendikleri[103] öğrenilmiştir. Tabii ki bunlar ancak Fransız kıstağının yararına olacak ve Anvers'in iflası yönünde etki edeceklerdir.[104] Hattâ Venedik'te, Fransızların bu antlaşmayı yalnızca gerilemekte olan ticaretlerini canlandırmak üzere kabul ettikleri söylenmektedir.[105] Sekreter Aguilón, Don Francés de Alava'nın halefi Diego de Zúñiga'yı beklerken,[106] Fransa'ya İspanya'nın cari işlerini yollamakta, hoşnutsuzluğunu saklamamakta ve sekreter Çayas'a yolladığı mektupta serbest bir ifade kullanarak, II. Felipe'nin *reputación* sorunları yüzünden İngiltere ile anlaşamamış olmasından duyduğu üzüntüyü açıkça göstermektedir. Müzakerelere yeniden başlamak gerekir (Fransa ile anlaşma bu tarihte henüz imzalanmamıştır), yoksa Hollanda'ya kayıp gözüyle bakılabilir.[107]

İngiliz elçisi olayları daha farklı zaviyeden görmektedir. İmzanın ertesinde Lord Burghley'e şöyle yazmaktadır: "Uzun etekli adamlar bu krallık ile İspanya arasında uyuşmazlık çıkmasından endişe duymaktadırlar ve kralın savaşa girmesi karşısında öfkeleneceklerdir, çünkü o zaman işlerin yönetimi başka ellere geçecektir".[108] Bu Fransız siyasetinin kararsızlıklarını nesnel, ihtirassız ve sağlıklı bir şekilde tartabilmek demektir. Fazla hem de fazlasıyla haber alan Madrid sarayı her şeyi karanlık görme eğilimindedir.

Fransa'nın Atlantik üzerindeki büyük hazırlıklarının bilhassa gürültü kopartılarak yapıldığı doğrudur.[109] Fourquevaux şubatta

---

[103] Aguilón'dan Alba düküne, Blois, 8 Mart 1572, A. N., K 1526, B. 32, no. 6.

[104] Saint-Gouard'dan Fransa kralına, Madrid, 14 Nisan 1572, B. N., Paris, Fr. 1640, f° 16-18.

[105] G. de Silva'dan krala, Venedik, 22 Mayıs 1572, Simancas E° 1331.

[106] Talimatı, 31 Mart 1572, A. N., K 1529, B 34, f°s 33 ve 34.

[107] Blois, 16 Mart 1572, A. N., K 1526, B 32, no. 19.

[108] Walsingham'dan lord Burgley'ye, 22 Nisan 1572, H. de la Ferrière, *a.e.*, IV, s. 98, dipnot 1; Sir Francis of Walsingham, *Mémoires et Instructions pour les ambassadeurs,* Amsterdam, 1700, s. 217.

[109] Donanma nereye gidiyordu? Ch. de la Roncière, *H. de la Marine française,* 1934, s. 68'de "Antiller, Gine, Florida, Nombre de Dios, Cezayir'e (*sic*)" doğru gittiğini ileri sürmektedir. Bu filo dördüncü din savaşı sırasında La Rochelle'in ablukasında kullanılacaktır.

Madrid'de bunlardan söz edildiğini duymuştur.[110] Aguilón Paris'te bu konuda kendisi kadar endişeli olan Portekiz elçisiyle görüşmektedir. Alba dükü Brüksel'de konuyla meşgul olmaktadır.[111] Ve her yerde yorumlar birbirine eklenmektedir.[112] Baron de la Garde'ın Batı kadırga filotillası Akdeniz'e geri getirilecek midir? Ve savaş gemisi halinde donatılan ve Philippe Strozzi'nin komutasına verildikleri bilinen şu yüksek bordalı tüccar tekneleri nereye gideceklerdir?[113] Saint-Gouard, Okyanus korsanlarına karşı gideceklerini söylemektedir. Fakat II. Felipe polislerin kolaylıkla hırsız haline dönüşebileceklerini düşünmektedir.[114] Bu filonun İspanyol topraklarına karşı saygılı davranacağına dair resmî Fransız sözüne güvenmek,[115] Diego de Zúñiga'nın kahkahalar içinde, Catherine de Medicis'nin "Bordeaux filosu size ait şeylere ilişmeyecek. Kralınız bu gemilerden birindeymişçesine rahat olabilirsiniz"[116] dediğini aktarmasından sonra, zordur.

Ve yalnızca Bordeaux filosu yoktur. Hollanda'nın güney sınırındaki olaylar karşılıklı kuşku ve şikâyet nedeni olmakta ve bunlar bu karışık bölgelerin halkının öfkesiyle körüklenmektedir.[117] Alba dükü sınır boyunca yer alan kaleleri tahkim etmiş midir, etmemiş midir? Burçlara top yerleştirmiş midir, yerleştir-

---

[110] II. s. 241.

[111] Alba dükünden Sekreter Pedro d'Aguilón'a, Brüksel, 19 Mart 1572, A. N., K 1526, B 32, no. 15. Aguilón ile Portekiz elçisinin görüşmelerini de işaret etmektedir.

[112] Saint-Gouard'dan krala, 14 Nisan 1572, B. N., Paris, Fr. 1610, f° 22 ve 23; Aguilón'dan Alba düküne, Blois, 26 Nisan 1572, A. N., K 1526, B 37, no. 57.

[113] Francisco de Yvarra'dan krala, Marsilya, 26 Nisan 1572, Simancas E° 334.

[114] Aranjuez, 10 Mayıs 1572, A. N., K 1528, B 35, no. 48.

[115] Çayas'tan Diego de Zúñiga'ya, Madrid, 20 Mayıs 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 54.

[116] Fourquevaux, *a.e.*, II, s. 309.

[117] Aguilón'dan Alba düküne, Blois, 3 Mayıs 1572, A. N., K 1526, B 32, no. 69.

memiş midir? Yolları kapatmış mıdır, kapatmamış mıdır?[118] Savaş zamanında olduğu gibi ova halkını muhafızlık hizmetine almış mıdır, almamış mıdır? Antlaşmalara göre mallarını serbestçe tasarruf hakkına sahip olan Hollanda'daki Fransızlar, sürekli olarak teyakkuzdadır; üstelik din sorunları antlaşmalarda hiç de öngörülmediğinden, bu teyakkuz durumu daha da vahim hale gelmektedir.[119] Ancak İspanyollar açısından, Fransızların her fırsat bulduklarında İspanyol eyaletlerindeki isyanı körüklediklerini düşünmemeleri mümkün değildir.

Öte yandan, Guillaume de la Marche'ın yönetimi altındaki Deniz Haydutları 1 Nisan'da Meuse ağzında Voorn adasındaki Brielle'i ele geçirmişti.[120] Ayaklanma Flessingue'i de sahasına almış, kuzeye ve doğuya doğru, sular bölgesi Waterland'ın tümüne yayılmıştır. Hollanda'nın gerçek devrimi sefillerin kaynadığı fanatikleşmiş bir ülkede başlamaktadır. Fransızlar ve tabii ki İngilizler zorunlu olarak buradaki isyana suç ortaklığı yapmaktadır.[121] Alba dükü Brüksel'de Fransa kralının temsilcisine, asilerin teknelerinin yeni donatılmış Fransız teknelerinin refakatinde ilerlediklerinden ve bu gemilerin, Fransa'dan top, erzak ve mühimmat sağlayabilmelerinden yakınmaktadır.[122] Aguilón, Strozzi'nin filosu âdeta ta-

---

[118] Alba dükünden krala, 27 Nisan 1572, nüsha A. N., K 1528, B 33, no. 43.

[119] Elçi Saint-Gouard'ın II. Felipe'ye muhtırası ve önerileri, Nisan 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 44 (İsp. çev.). Diğer birçok olay, Saint-Gouard'dan Catherine de Medicis'ye, elyazısıyla, Madrid, 14 Nisan 1572, B. N., Paris, Fr. 16104, f° 22-23; H. Forneron, *a.e.*, II, s. 302.

[120] C. Pereyra, *Imperio...*, s. 170; G. de Spes'ten krala, Brüksel, 15 Nisan 1572, *Codoin,* XC, s. 563-64. Mondoucet'den krala, 27 Nisan 1572, aslı B. N., Paris, Fr. 16127, Alba dükünün şaşkınlığı. Antonio de Guaras'ın Alba düküne tanıklığı, Londra, 18 Mayıs 1572, *CODOIN,* XC, s. 18-19. H. Pirenne, *Histoire de la Belgique,* IV, s. 29 vd; Mondoucet'den krala, Brüksel, 29 Nisan 1572, B. N., Paris, Fr. 16127, f° 43, Aguilón'dan Alba düküne, Blois, 2 Mayıs 1572, A. N., K 1526, B 32.

[121] Bir önceki dipnot *CODOIN,* XC.

[122] Mondoucet'den IX. Charles'a, Brüksel, 29 Nisan 1572, B. N., Fr. 16127, f° 43 *vd.*

mamen bir Huguenot filosudur ve İngiliz ile İskoç gemileri onun yanında yer almaktadır demektedir. Bu filo geçerken İspanyol kıyılarını yağmalayabilecek yeteneğe sahiptir.[123]

Kuzeydeki Brielle saldırısının, kısa bir süre sonra bir benzerinin de güneyde meydana gelmesiyle daha fazla endişenilmiştir. Huguenotlar, La Noue'nun komutasında 3 Mayıs'ta Valenciennes'e girmişler ve 24 Mayıs'ta da Ludovic de Nassau, Mons'u şafak vaktinde gafil avlamıştır.[124] Bu, Orange prensi ile Fransa'daki müttefiklerinin ortaklaşa hazırladıkları planın uygulanmasıdır.[125] Bu durum, deniz cephesini ve Deniz Haydutlarının meydana getirdiği tehlikenin önemini hep küçümseme eğiliminde olan ve Fransızlar ile güney-batı kıta sınırının meydana getirdiği tehlikeden başka bir şey düşünemeyen Alba dükünü hiç de şaşırtmamıştır.[126]

Fiilî durumda bir Fransız-İspanyol savaşı kaçınılmaz görünmektedir. Navarra kral naibi Vespasiano Gonzaga, mayısta bölgedeki Fransız faaliyetleri hakkında endişe verici raporlar yazmaktadır.[127] Akdeniz'den Atlantik'e bütün Pirene sınırı teyakkuzdadır. Saint-Gouard'ın raporları, İspanyol elçisininkiler kadar endişe vericidir. 21 Mayıs 1572'de[128] "Onları her türden ihtiyaçları tedarik ederken görüyorum" diye yazmaktadır. "Geçen Medina del Campo fuarından 5 milyondan fazla çektiler". Ve İtalya'dan çok sayıda silah getirterek sınırda dağıttılar. Nihayet, Doğu'ya gitmeleri engellenen "birçok subay" elde tutulmaktadır. Vardığı sonuca göre, Liga için yapıldığı söylenen bu hazırlıkların, Languedoc veya Provence'a yönelik olmadıkları hiç de belli değildir. Fakat Fransa kralı da kendi cephesinden, 80 gemi ve "oldukça kalabalık Gas-

---

[123] Aguilón'dan Alba düküne. Blois, 2 Mayıs 1572, A. N., K 1526, B 32.
[124] H. Pirenne, *a.e.*, IV, s. 31-32; *CODOIN*, LXXV, s. 41; H. Forneron, *a.e.*, II, s. 312.
[125] H. Pirenne, *a.e.*, s. 31.
[126] R. B. Merriman, *a.e.*, IV, s. 294.
[127] Nobili ve del Caccia'dan, Madrid, 19 Mayıs 1572, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903.
[128] Krala, Madrid, 21 Mayıs 1572, B. N., Paris, Fr. 1604, f° 58 *vd.*

kon piyadesi" toplamıştır.[129] Bu filo ne beklemektedir? Don Diego de Zúñiga buna, ilk İspanyol çatırdamasının nerede meydana geleceğini, diye cevap vermektedir. Ve eğer Hollanda'daki meseleler halledilecek olursa, bu donanma oraya gitmeyecektir.[130]

Portekizliler de kullanılmaya hazır bir Fransız filosunun kalkışacağı girişimlerden endişe duymaktadır. Portekizliler, içinde 20.000'den fazla askerin yer alacağı büyük bir filo donatmışlardır. Bu haberi aktaran Sauli'nin söylediğine göre bunun anlamı, Fransızların Fas'ta Gué burnunu zapt etmelerinden korkmalarıdır, çünkü bu işgal hem Doğu Hintlerine, hem de "Batı Hintleri"ne doğru olan Portekiz seyrüseferini önemli ölçüde rahatsız edecektir. Belki de Fransızlar Fas'ta başka bir harekâta girişeceklerdir.[131]

İspanyollar gaflete düşmediler ve Brötanya, La Rochelle ve Bordeaux'daki ünlü Fransız gemilerine karşı ağırlıklarını koyan gerekli tedbirleri almışlardır. Medina Celi dükü mayısta Laredo'dan 50 gemiyle ayrılmıştır;[132] Flandre'da da 30 gemi donatılması için emir verilmiştir. Ve "Biskay ile Galisie"de, isteyen herkese gemi donatma izni verilmiştir ki, bu o zamana kadar daha önce hiç yapılmamıştır ve bunlara "Fransızların hareketlerini izlemek" için Medina'nın filosuna katılma emri verilmiştir.[133]

İtalya'ya gelince, sinirlerin en fazla ayağa kalktığı yer Piemonte ile Piemonte çevresindeki Savualının toprakları ile Kastilya büyük komandörünün yeni vali olarak atandığı büyük silah piyasası merkezi Milano'dur. Bu kentte, Almanya'dan gelen askerlerin

---

[129] Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 19 Mayıs 1572, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903.

[130] D. Diego de Zúñiga'dan Alba düküne, 24 Mayıs 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 96 a, nüsha.

[131] 18 Mayıs 1572, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, s. 5-2.414.

[132] L'Ecluse'e 11 Haziran 1572'de varacaktır, Medina Celi'den krala, L'Ecluse, 11 Haziran 1572, *CODOIN*, XXXVI, s. 25.

[133] Saint-Gouard'dan krala, Madrid, 31 Mayıs 1572, B. N., Paris, Fr. 1604, f° 75 *vd.* Diğer söylentiler: Fransız filosu Hintlere gidecektir "... ve daha dün bu konu Sesa dükünün evinde konuşuldu..." *age.*, Fransa'da yollar asker dolu Bordeaux'da 14 tanesi 600 tonluk olmak üzere büyük bir donanma, 20 Haziran 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 9.

toplanması sürekli olarak devam etmektedir. Saint-Gouard bu durumdan endişe duymaya cüret ettiyse de, ona tabii ki şöyle cevap verilmektedir: "Bu askerler Avusturyalı Don Juan'ın yanına gideceklerdir".[134] Fakat tam bu sırada[135] Diego de Zúñiga efendisine daha az heyecanlı bir tonda, Fransızların Piemonte'de İspanyol işgali altındaki kalelerden bazılarının kendilerine geri verilmesinin bir yolunu bulduklarını yazmaktadır. Bu haberleşme endişeleri Cenevizlilere de sirayet etmiştir. Cenova Signoriası, Marsilya'da silahlandırılmış ve sekiz piyade taburuyla birlikte yola çıkmaya hazır olan dört kadırganın, halk arasındaki söylentilere göre Korsika'ya yöneleceklerini yazmaktadır.[136]

Kimse oyunu dürüstçe oynamamaktadır. Herkes hem endişeli hem de tehditkâr olup, öküz altında buzağı aramaktadır. 11 Mayıs'ta Cezayirliler Fransa kralının korumasını istediklerinde –garip bir istek–, IX. Charles bu talebi kabul etmekte acele etmiştir.[137] Türk'e haraç ödeyecek Anjou dükünün mükemmel bir Cezayir kralı olacağını düşünmektedir; bu zavallı dük umut dünyasında ne kadar da çok taç giymiştir! Bu belki de havai bir davranıştır, padişah ile ittifakı tehlikeye atmak, bu garip önerilere cevap veren Dax piskoposunun dediği gibi, "tahıl yerine saman almak" olacaktır.[138] Fakat eğer kral Uluç Ali'nin samimi olmayan vaatleriyle (Uluç Ali aynı anda II. Felipe'nin kentini teklif ediyordu)[139] bu kadar kolay cezboluyorsa bunu, böylece oyunda onu İspanya kralının, karşısına çıkartan piyonlardan birini, becerikli bir şekilde ileri sürdüğünü sandığından yapıyordu. Olayı L. Serrano ve onun izinden giden F. Hartlaub gibi Strozzi filosunun sırrının Cezayir

---

[134] Saint-Gouard'dan krala, Madrid, 21 Mayıs 1572, B. N., Paris, Fr. 1604, f° 58 *vd.*

[135] 24 Mayıs 1572, bkz. dipnot 130.

[136] Sauli'ye, 6 Haziran 1572, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, s. 6.2415.

[137] Kraldan Dax piskoposuna, 11 Mayıs 1572, B. N., Paris, Fr. 16170, f° 122 *vd.* E. Charrière, *a.e.*, III, s. 291, dipnotta.

[138] Eugène Plantet, *Les consuls de France à Alger,* 1930, s. 9.

[139] L. Serrano, *a.e.*, IV, s. 516-17.

kıyılarında olduğunu düşünerek olayı abartmayalım;[140] bu iki yazara göre, IX. Charles Cantabria kıyılarına endişe saçarak II. Felipe'nin filosunu Cezayir'den uzaklaştırmak ve kentin zaptını sadece kendisine ayırmak istemiştir.

Fransız siyaseti açık olmanın da uzağındaydı. Bu siyaset dış desteklerinden emin değildir. Protestan Almanya ağustosta kıpırdanmaya henüz karar vermemiştir, İngiltere, Fransa'nın Hollanda'ya yerleşmesine iyi bir gözle bakmamaktadır ve onun için İspanya ile görüşmelere başlamak için iyi bir fırsat vardır. Nihayet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi işlerinden ötürü başını kaşıyacak hali yoktur. Ve Fransa bizzat kendinden emin değildir. Fransa'nın siyaseti, düşüncesizce davranan IX. Charles ile tamamen hayaller içinde yüzen Coligny'nin siyasetidir. Bu siyasetin karşısında, Walsingham'ın sözünü ettiği "uzun etekliler", silah erbabı danışmanlar ve toplu halde kilise mensuplarının tamamı bulunmaktadır. Birçok nedenden, özellikle de savaşın masraf anlamına gelmesinden dolayı, doğal olarak kilise mallarının müsaderesi düşünülmektedir. Kilise mallarının laik yetkililere devrine dair bir güvenlik taslağı bile hazırlanmıştır: üstelik amiralin Gastines haçına dair "vatan, millet" tutumu kadar, bu tasarı Paris'i ve kiliseyi ayaklandırmıştır.[141] Öte yandan, II. Felipe'ye saldırmak küçük bir iş değildir ve Catherine de Medicis beklenmedik ters dönüşlere yol açabilecek bir savaşın düşüncesi karşısında titremeye başlamıştır. 26 Haziran'da Meclis'te Tavannes açıkça, çatışma halinde Protestanların gücünün o kadar büyüme tehlikesi taşımakta olduğunu söylemekteydi ki, "bu hareketi iyi niyetle yönetenlerin ölmeleri veya değiştirilmeleriyle... kral ve krallığına her zaman bir burnunu sokan olacaktır ve bu durumda işlere karışılmaması için Flandre'a ve diğer fetihlere sahip olmamak daha iyi olacaktır".[142]

Böylece Fransız siyaseti kararsız, geri çekilmelere hazır ve her halükârda başka yöne çevirmeye müsait olmayan bir durumdadır. Haziranın ilk yarısında Valenciennes ve Mons'un alındıkları ha-

[140] *Age.*, I, s. 226; F. Hartlaub, *a.e.*, s. 56.
[141] Pierre Champion, *Paris au temps de guerres de religion,* 1938, s. 198.
[142] E. Lavisse, *Hist. de France,* VI, 1, s. 122.

beri Madrid'e ulaştığında, Fransız elçisi II. Felipe'ye, kralın üzüntülerini ve âdeta özürlerini sunmuştur. Her şey onun bilgisinin dışında cereyan etmiştir. Alba dükünün dostane olmayan eylemlerinden çok üzüntü duymakta ve II. Felipe buna, Flandre asilerinin arasında Fransa kralının çok sayıda uyruğu ile Fransa'da ikâmet etmiş kimselerin bulunduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Fransız-İspanyol dostluğunu tek bir koşulda mümkün görmektedir: verilen sözlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Alba dükü her halükârda aldığı emirlere göre, eğer onlar ilk olarak bu işi yapmazlarsa, Fransızlarla ipleri kopartmayacaktır...[143] Saint-Barthélemy'nin ilânına kadar, Saint-Gouard hükümeti adına barışçıl itirazlarını artırmaya son vermeyecektir. Belki bunlara kendisinden de bir şeyler katmaktadır. 28 Haziran'da II. Felipe ile, efendisinin Flandre'da bizzat kendi vassallerine uygulanan cezadan duyduğu memnuniyet hakkında görüşürken, Coligny'nin de adı geçmiştir. Elçi onun kötü bir adam olduğunu, sarayda dışarıda olduğundan daha az zarar vermesine rağmen, kralın ona güvenmediğini açıklamakta tereddüt etmemiştir. Sözlerini iyimser bir şekilde, kralın Pikardiya sınırındaki subaylarının Katolik olduklarını ve çatışmayı önlemeye çalıştıklarını söyleyerek bitirmiştir. II. Felipe de kendi cephesinden, Alba dükünün de aynı şeyi yapacağını belirtmiştir. Ve İspanyol kançılaryasının raporunun bildirdiğine göre, Saint-Gouard kralın huzurundan çok memnun bir şekilde ayrılmıştır.[144] Ancak ona Fransız filosu konusunda biraz fazla baskı yapılmışsa da, Saint-Gouard sonunda "denizin Fransızların da talihlerini arayacakları, herkesin ortak malı olan muazzam bir orman gibi" olduğu cevabını vermiştir.[145]

---

[143] *Lo que el embassador de Francia dixo a su Mag^d en S. Lorenzo,* A. N., K 1529, B. 29, no. 83. Gene bu konuda Giulio del Caccia'dan prense, Madrid, 19 Haziran 1572, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903 veya Sauli'den Cumhuriyeti'ne, Madrid, 4 Temmuz 1572, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, s. 5.2414.

[144] 28 Haziran 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 100.

[145] *Relacion de lo que el S^o Çayas passo con el embassador de Francia, viernes primero de agosto 1572,* A. N., K 1530, B 34, no. 2.

Fransız diplomasisinin barıştan söz ederken özen göstermesi de daha az gerçek değildir. Ve bu işi yalnızca Madrid'de değil, Viyana ve Roma'da da yapmaktadır. Valenciennes'e yönelik girişimin başarısızlığı ve Genlis'nin bozgunundan sonra, her şey Fransız siyaseti tornistan yapıyormuşçasına gelişmektedir. IX. Charles 16 Haziran'da Viyana'daki elçisine Mons asilerinin bozgununu haber vermiştir, "tam da efendilerine karşı ayaklananlara karşı bir takdir-i ilâhi". Kral Deniz Haydutlarına karşı hiçbir destek vermediğini iddia etmektedir, "çünkü onların talihsiz amaçlarını lanetliyorum".[146] Kral temmuzda Roma'ya, de Ferrals'e uzun bir mektup yollayarak Nassau dükünün onu nasıl aldattığını açıklamakta ve barışçıl iradesini bir kez daha ileri sürmektedir.[147]

Çok özel ve dalgalı bir siyaset! Birçok tarihçi gibi bunun ahlâksız olduğunu söylemeyelim, çünkü 16. yüzyılda herkes aynı oyunu oynamakta ve böyle davranmanın akıllıca olduğunu düşünmektedir. Fakat bu siyaset ne kadar da çok tereddütü açığa çıkartmaktadır! Ne ipleri kopartmaya ne de İspanya sınırı boyunca sürmekte olan çatışmaları sonlandırmaya karar verebilmektedir. Alba dükü 27 Haziran'da Paris'ten, Fransızların Provence'ta üç hafif süvari taburu devşirdikleri, Marsilya'yı *a gran furia* tahkim ettikleri, birliklerinin Piemonte garnizonlarına doğru yola çıktıkları konusunda uyarılmıştır. 26 Haziran'da İspanya ile iplerin kopartılıp kopartılmayacağı konusunda büyük bir meclis toplanmıştır. Hiçbir karar alınamamıştır, "fakat bu, eğer iyi bir fırsat çıkarsa kaçırmayacaklarının işareti değil midir? Demek ki elde kılıç olmadan onlara güvenmenin imkânı yoktur".[148] Dışarıdan bakan biri için oyun o kadar kabaca ikili görünmektedir ki, İspanyollar açısından her şey inanılır hale gelmektedir. Böylece haziran sonunda Savualı bir ulak Madrid'e, söylentiler için yeni bir malzeme getirmiştir: papanın temsilcisi Fransa kralının Savua toprakların-

[146] Kont H. de la Ferrière, *a.e.*, IV, s. 104, dipnot 1.
[147] *Age.*, s. 106, dipnot 2; B. N., Paris, Fr. 16039, f° 457 v°.
[148] Diego de Zúñiga'dan Alba düküne, Paris, 27 Haziran 1572, A. N., K 1529, B 34, no. 78.

dan serbest geçiş hakkı istediğini iddia etmektedir.[149] Buna o kadar inanılmıştır ki, İtalya'dan İspanya'ya haber taşıyan İspanyol ulaklarının hemen tümü karayolundan vazgeçerek denizyolunu kullanmaya başlamıştır.[150]

Gerçekte II. Felipe, 12 Haziran'da Mons'a yardıma giden ve ayın 17'sinde bozguna uğrayarak Alba dükünün elinde, bizzat Fransa Kralı tarafından imzalanmış kâğıtlar olduğu halde ölen Genlis'nin akınları hakkında raporlar alınca, Fransızların dostane protestoları hakkında başka ne düşünebilirdi ki?[151] Veya ona aynı tarihte filonun tahmin edilen hareketleri ve Pikardiya'daki birliklerin gerçek hareketleri hakkında bilgiler aktarıldığında? Ona amiralin Metz'de, Tanrı bilir Almanya'da hangi amaçla 800.000 *livre* aradığı söylenmiştir. Montmorency ve o, Mons'a yardım etmek için anlaşmışlardır. Gene Zúñiga, "bu kralın İstanbul'daki ajanı Altucaria buraya geldi",[152] "sokaklarda beraberinde iki milyon altın getirdiği anlatılmaktadır. Fakat bu kesin değildir ve buna bir gerekçe bulunmamaktadır. Onu tekrar [Türkiye'ye] geri göndermenin söz konusu olduğunu öğrendim ve Venediklilerin Türklerle çoktan bir ateşkes imzalamış olduklarını yaymaktadırlar" diye yazmaktadır. Venedik elçisi bu iddiayı şiddetle reddetmektedir. Böylece her zaman dikkatle araştırılmayan, sahte veya gerçek, bazen de ihanet kokan kesinlikteki haberler ortalıkta dolaşmaktadır. Don Diego de Zúñiga, Hieronimo Gondi tarafından kralın meclisinde yapılan tartışılanlar hakkında böyle haberdar edilmiştir: uzun ve kısa etekli danışmanlar savaş istememişlerdir. Catherine de Medicis'nin barış yanlısı siyaseti galip gelmiş gibi görünmektedir.[153] Meclisten atılan amiral, ayın 13'ünde İngiltere kraliçesi

---

[149] G. del Caccia'dan prense, Madrid, 30 Haziran 1572, A. d. S. Floransa, Mediceo 4903.

[150] *Age.*, "*cosi tutti* (ulaklar) *semo venuti per acqua*".

[151] *CODOIN*, CXXV, s. 56.

[152] D. de Zúñiga'dan Alba düküne, Paris, 17 Temmuz 1572, A. N., K 1529, B. 34, no. 128.

[153] Aynı kişiden II. Felipe'ye, Paris, 10 Ağustos 1572, A. N., K 1530, B 34, no. 13.

ile komplonun içinde gösterilmektedir.[154]

Demek ki Saint-Barthélemy olayı ateşli, güçlü ve ittifak halindeki bir müdahale siyasetine son vermemiştir. Ne Roma ne de Madrid bundan memnun kalmamakla beraber, Paris'teki katliamı hazırlamışlardır.[155] Zaten bu katliam, eğer Paris *novedad*'ı Fransız ve uluslararası siyaset üzerinde âni bir etkiye sahip olduysa, eğer bu Avrupa'ya İspanyol adının dehşetini yaymaya katkıda bulunduysa, eğer bir kez daha İspanya'nın üç siyasetinden çok daha temkinli bir siyaset uygulamasına zemin hazırladıysa da, Fransız siyasetinde *kalıcı* bir yön değiştirmeye yol açtığına inanmıyorum. Michelet ve birkaç diğer tarihçinin tersine, ben 24 Ağustos 1572'nin yüzyılın büyük dönemeci olduğuna inanmıyorum. *Novedad* ancak zaman içinde sınırlı bazı etkilere sahip olabilmiştir. 24 Ağustos'un ötesinde, taleplerinden bir an için kopan, uzaklaşan Fransız siyaseti, ileride göreceğimiz üzere kendisine oldukça sadık kalacaktır.

Avusturyalı Don Juan'a Emir ve Karşı-Emir, Haziran-Temmuz 1572

1572 Ağustosu'ndaki Saint-Barthélemy katliamı da tam bir yüzüstü bırakıp gitmeyi oluşturmamıştır. Her şey sanki oyunculardan birinin, Fransa kralının kartlarını âniden atması gibi cereyan etmiştir. Her halükârda onun kaybetmeye mahkûm olduğunu söylemeye eğilimliyiz. Fakat acaba rakibi onun zayıflığını anlamış mıydı ve bu terk edişe güveniyor muydu? II. Felipe'nin Haziran ve Temmuz 1572'deki çok özel Akdeniz siyaseti bunun tersine,

---

[154] Aynı kişiden Alba düküne. 13 Ağustos, *age.*, no. 15, nüsha.

[155] İspanya için doğru olan İtalya için de doğrudur, bu uzun zamandan beri yerleşik hale gelmiştir. Edgar Boutaric, *La Saint-Barthélemy d'après les archives de Vatican, Bibi de l'Ec. des Chartes,* 23. yıl, c. III, 5. dizi, 1862, s. 1-27; Lucien Romier, "La Saint-Barthélemy, les événements de Rome et la préméditation du massacre", *Revue du XVIe siècle,* 1893; E. Vacandard, "Les papes et la Saint-Barthélemy", *Etudes de critique et d'hist. religieuse,* 1905.

Fransa'nın gücünü olduğundan fazla değerlendirdiğini düşündürtmektedir.

1572 Haziranı'na varıncaya kadar II. Felipe'nin Akdeniz'de ve ligaya karşı siyasetinden daha basit bir şey yoktur. Papa 1571 zaferinden kaynaklanan çok sayıdaki tasarıyı düzenlemek koşuluyla Roma'da yeni bir toplantı düzenlemiştir, ilk toplantı 11 Aralık'ta gerçekleştirilmiştir.[156] Bu sefer bir anlaşmaya varmak için iki ay yetmiş ve bu anlaşma 10 Şubat 1572'de İspanyol temsilcileri Kastilya büyük komandörü, kardeşi Don Juan de Zúñiga, bu olay vesilesiyle onlara katılan Kardinal Pacheco ile Venedik temsilcileri Paolo Tiepolo ve Giovanni Soranzo tarafından imzalanmıştır.[157] Tartışmalar bu kez Venedik'in avantajına olmak üzere sonuçlanmıştır. Gerçekten de, anlaşma müttefiklerin Doğu Akdeniz'de (Levant) eylem yapacaklarını hükme bağlamaktadır,[158] bu ise İspanya'nın pahalı Kuzey Afrika tasarılarını devre dışı bırakmaktadır. Erzak yedi aylık olarak öngörülmüştür ve Mora'da ayaklanmakta oldukları sanılan Rumlara yardım etmek üzere büyük miktarda malzeme gemilere yüklenecektir. Otranto'ya bir tür yedek ordu olan ve koşullara göre kullanılabilecek 11.000 asker yerleştirilecektir. Donanmanın mevcudu 1571'dekine oranla daha yüksektir: 200 kadırga, 9 baştarde, 40 gemi, 40.000 asker. Her zaman iyimser olan takvim, Papalık ve İspanyol donanmalarının mart sonunda Messina'da birleşmelerini öngörmektedir; bu donanmalar burada zaman kaybetmeden, Korfu'ya Venedik donanmasıyla buluşmaya gideceklerdir.

Böylece İspanya Doğu Akdeniz'de Venedik'in hayati çıkarlarını savunacak, 1570 ve 1571'de olduğu gibi kendisini onun için kurban edecektir. Granvelle konuyu kendi açısından fazla dezavantajlı bulmadığını II. Felipe'ye yazmıştır. Liga kesinlikle sürmeyeceğine göre (Fransızların ve Doğu Akdeniz ticaretinden mahrum kalmaktan hoşlanmayan Venediklilerin sabırsızlığı yüzünden), Türk gücünü kırabilmek için ondan mümkün olduğunca

[156] Komiserlerden krala, Roma, 12 Aralık 1572, L. Serrano, *a.e.*, IV, s. 351.
[157] *Age.*, IV, s. 656-639.
[158] *Age.*, s. 657.

çabuk yararlanmak gerekmektedir. Doğu Akdeniz'de girişilecek yalnızca tek bir sefer için Venedik'in etkili işbirliğine güvenilebilir. Ve ayrıca bu papayı fazlasıyla memnun etmek ve ona, İtalya'ya ve Hıristiyanlığa karşı avantajları olan, çıkar gözetmeyen bir tavrı üstlenmek olacaktır.[159] Kuşkusuz böyle, fakat Granvelle'in tavrı biraz da teselli etmek isteyen veya kendisini teselliye uğraşan birinin tavrıdır.

II. Felipe bu "avantajlı" karara iradi olarak varmamıştır, çünkü Don Juan'a ilkbahar başında Bizerte, hattâ Tunus'a karşı bir sefere girişilmesi emrini vermiştir; bu sefer Doğu Akdeniz'e yönelik olan seferin önünde çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilecektir. Don Juan bu seferi hazırlamak için Messina'dan 8 Şubat'ta vardığı Palermo'ya gitmiştir.[160] Terranova dükünden para sağlamak söz konusudur ki, bu iş daha başından itibaren zor görünmektedir,[161] ayrıca güney kıyılarına, erzağın bulunduğu kıyılara ve Afrika'ya doğru harekete geçilen kıyılara ulaşmak amaçlanmıştır. Para ve yiyecek olmadan bir sefer nasıl yapılabilir ki? Kadırgalara ve askerlere gelince, Don Juan bunları talep etmek üzere Napoli'deki Granvelle'e yazmaktadır.[162] Fakat Granvelle II. Felipe'nin arzularına hiç de katılmamakta ve 21 Şubat'ta Don Juan'a açık bir şekilde, "bu kadar önemli bir seferin parasız ve yeteri kadar asker olmadan nasıl yapılabileceğini bilmiyorum. Ekselanslarının bana hatırlattıkları üzere, kendilerine daha önce de yazdığım gibi onun uygun bir ordusu olmaksızın Afrika'ya çıkmasını arzulamıyorum" diye

---

[159] Granvelle'den D. J. de Zúñiga'ya, Napoli, 20 Mart 1572, Simancas E° 1061, f° 16.

[160] D. Juan'dan Kastilya Büyük Komandörüne, Messina, 27 Ocak 1572, Simancas E° 1138; aynı kişiler, 1572, *age.* D. Juan'ın Palermo'da ikâmeti hakkında, 8 Şubat, 17 Nisan, Palmerini'nin işaretlerini izliyorum, Palermo Bel. Küt. Qq D. 84.

[161] Don Juan'dan Kastilya Büyük Komandörüne, 14 Şubat 1572, bkz. bir önceki dipnot.

[162] Aynı kişiden Granvelle'e, Palermo, 14 Şubat 1572, Simancas E° 1061, f° 11.

yazmaktadır.[163] Don Juan bu gerekçelere katılmamıştır. 2 Mart'ta hâlâ Napoli kadırgalarının geleceği ve uzun Berberî kıyılarının sapağından sonra Korfu'ya ulaşacağı umudunu taşımaktadır.[164] Fakat mart ortasında kararını vermiştir. Genelkurmayına, Terranova kral naibine, Don Juan de Cardona'ya, Gabriel Serbollini'ye, genel *veedor* Pedro Velásquez'e danıştıktan sonra,[165] II. Felipe'ye yazar: "Beni Messina'ya dönmek zorunda bırakan nedenler üzerinde... uzun uzadıya durmayacağım, çünkü onları başkaları tarafından yazılan ilişikteki mektuplarda ayrıntılı olarak göreceksiniz. Bu nedenler burada o kadar yeterli olarak görünmüşlerdir ki, ben majestelerinin düşmanının sökülüp atılmasından duyacağı memnuniyetten dolayı bu Tunus seferine girişmekten daha fazla hiçbir şey istemiyor olmakla birlikte, kesinlikle başka türlü davranamazdım...".[166]

Fakat 1 Mayıs'ta kutsal papa V. Pius ölmüştür.[167] Bu ölüm tek başına Liganın tamamını sorunlu hale getirmeye yetmiştir. Güçlü bir siyasal gerginlik döneminin tam ortasına rastladığından, İspanyol siyasetinin kökten bir ters dönüşünün başlangıcında yer almıştır, bu ters dönüş olaylar tarafından kısa bir süre sonra yok edilecektir, fakat bu iş artık hiçbir zaman tam olamayacaktır. Ger-

---

[163] Granvelle'den D. Juan'a Napoli, 21 Şubat 1572, *age.*, f° 12, 13, 14, nüsha.

[164] Don Juan'dan Kastilya Büyük Komandörüne, Palermo, 2 Mart 1572, Simancas E° 1138.

[165] L. Serrano, *a.e.*, I, 180 dipnot 2.

[166] Avusturyalı Don Juan'dan II. Felipe'ye, Palermo, 17 Mart 1572, Simancas E° 1138, L. Serrano, I, 180'de 18 Mart diyor.

[167] Henry Biaudet, Le *Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle,* 1906, I, s. 181. Floransa dükünden II. Felipe'ye, Pisa, 3 Mayıs 1572; papanın ölümünden dolayı başsağlığı diliyor, 11 kadırga, 2 *galéasses, como estava obligado à S. S.* sunuyor, İspanyolca özet, Simancas, E° 1458. Sauli'den Cenova'ya, Madrid, 18 Mayıs 1572, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna, 5.2414: *La morte di S. Sta dispiace a tutti universalmte et a S. Mta forse più che a niun' altro,* Nobili ve del Caccia'dan prense, Madrid, 19 Mayıs 1572, Mediceo 4903: "Liga bu kutsal adamın ölümüyle gücünden çok şey kaybetmiş olmalıdır."

çekten de, II. Felipe 20 Mayıs'ta kardeşine, ayın 17'sinde kaleme aldığı, kadırgaların doğuya hareketini erteleyen belirleyici bir emir göndermiştir. Don Juan eğer bu emri aldığında Messina'yı terk etmiş bulunuyorsa, mümkün olduğunca çabuk geri dönecektir. 2 Haziran, sonra da 25 Haziran'daki mektupları, bu emri tekrarlamış ama ancak 4 Temmuz'da yerine ulaşmışlardır. Bunun sonucunda altı haftalık bir bunalım meydana gelmiş ve İtalya'nın üzerinden bir hortum gibi geçmiştir. Etki daha yatışmadan Don Juan, Korfu'da müttefiklerle buluşmuştur.

20 Mayıs-4 Temmuz: bu tarihler zaman içinde sorunu, P. Serrano'nun yeteri kadar dikkat etmediği bir kesinlik içinde ortaya koymaktadır. İspanya dosyasındaki bütün belgeleri ilk okuyan kişi olarak doğallıkla bunların geliştirdikleri müdafaayı benimsemiştir. Çünkü II. Felipe Papalık ve Venedik nezdinde, bu hareketi üzerine şaşkınlığa düşen Avrupa sarayları nezdinde ve bizzat İtalya'daki kendi temsilcileri önünde müdafaa yapmak zorunda kalmıştır. Fakat gerçek nedenler ile resmî nedenler arasında ayırım yapmak durumunda kalan II. Felipe'nin bu kavga edebiyatını tam da görünürdeki anlamlarıyla almak gerekmez.

Resmî nedenler: II. Felipe, Don Juan'ı Messina'da Fransızlarla bir kopuştan endişelendiği için tuttuğunu iddia etmiştir.[168] II. Felipe'nin bu tehlikeye inandığı inkâr edilemez. Fakat 1572 Mayıs ayında buna pek fazla inanmamaktadır.

Açıklama tarihlerle uyuşmamaktadır. İspanyol-Fransız gerilimin tarihinin Madrid'den görüldüğü biçimiyle, ne 17-20 Mayıs ne de 4 Temmuz en üst tarihleridir. Bu kısa dönem boyunca Strozzi'nin filosu veya ikincil harekât alanlarında belirleyici nitelikte hiçbir şey meydana gelmemiştir. O sıralarda büyük haberler ancak Hollanda'dan gelebilirdi. Oysa 20 Mayıs'a doğru Madrid'de yalnızca Brielle çıkartmasına dair olaylar biliniyordu. Valenciennes ve Mons'a yönelik saldırılar ancak 23-24 Mayıs'ta meydana

[168] R. Konetzke, *Geschichte Spaniens...*, s. 181'de Fransız bahanesinin gerçekliğinin altını çizmektedir. Olayları yakından incelemeyen L. Pfandl (*Philippe II*, s. 377-378) için esas olan Don Juan'ı düşürmekti.

gelmişti.[169] Ters yönde, niçin 4 Temmuz'da Fransız tehlikesi II. Felipe'ye daha hafif olarak görünmüştür? Tersine bu tehlike artmıştır. Ve II. Felipe bu tarihte Don Juan'a gönderdiği karşı emirde ilâve ettiği mülahazalarla bunu kabul etmektedir. Saint-Barthélemy henüz uzaklardadır ve kimse onu öngörmemektedir.[170]

Açıklama başka yerdedir ve eğer II. Felipe'nin Don Juan ile olan mektuplaşmasının yerine, Roma'ya Don Juan de Zúñiga'ya gönderdiği mektuplar, özellikle de 2 ve 24 Haziran tarihleri incelenecek olursa, daha açıktır.

II. Felipe davranışını açıklamak için başka bir nedene daha başvurmuştur: Papanın ölümü. Mükemmel bir bahane, çünkü herkes yeni bir papanın seçiminin Avrupa siyasetini ve bundan da fazlası, bizzat Papalık devletinin siyasetini sorunlu hale getirdiğini bilmekteydi. Üstelik İspanyol savaş bütçesi ve tabii donanması Roma'ya bağlıydı. Saint-Gouard'ın dediği gibi "Liganınkilerden çok kendine ve evine ait işlere çare bulmak" konusunda daha özenli biri olabilir.[171] Ama bu da bir bahanedir. II. Felipe bunu bizzat itiraf edecektir. Papanın ölümü kralın bu yönde karar almasına fırsat sağlamış, onu yükümlülüklerinden kurtarmış veya kurtulmuş gibi davranmasına imkân sağlamıştır. Fakat belirleyici neden, Doğu Akdeniz seferinin II. Felipe'nin aklına pek yatmamasıdır. Ve bunun tersine bir başkasına, Cezayir'e karşı olanına girişmeye önem vermektedir.

Don Juan'a yazdığı ilk mektuptan itibaren Cezayir gündemdeydi. Ve Juan de Zúñiga'ya 2 Haziran tarihli mektubunda şöyle yazmaktadır: "Gönderdiğim emirlerden söz etmeksizin, papanın ölümünü bahane ederek kardeşime verdiğim emri ve donanmanın Messina'da tutulmasını tavsiye etmemin nedenlerini biliyorsunuz". Fakat "yeni seçim çok hızlı bir şekilde gerçekleştirildiğinden,

---

[169] Alba dükünün oğlu Don Fadrique, 15 Nisan'da hâlâ Walcheren adasındaki olayları kahkahalarla hatırlamaktaydı, H. Pirenne, *a.e.*, IV, s. 31.
[170] Gonzalo de Illescas, *Historia pontifical y catolica,* Salamanca, 1573, 2. ks., s. 358 *vd*'daki tezleri atmak gerekir. Müttefikler Doğu Akdeniz'e doğru yola çıkmak için Saint-Barthélemy'nin haberini beklemişlerdir.
[171] 21 Nisan 1572, B. N., Paris, Fr. 3604, f° 58 *vd.*

artık bu nedenlere yaslanamayız", çünkü seçim sonucu "kutlu ve iyidir". "Ancak Cezayir'e dair kanaatimi değiştirmeye karar verdim, bu seferi yapmanın genel olarak bütün Hıristiyanlığa uygun düştüğüne ve özellikle de... benim devletlerimin iyiliğine olduğuna hep inanıyorum, onları Doğu seferi gibi belirsiz bir şeye sürüklemektense, bu savunma hattından ve bütün harcamalarından bir şeyler temin etmelerinin iyi olacağını sanıyorum". Papaya neden olarak Flandre isyanını, Fransa ve İngiltere'nin müdahale edeceklerinden kuşku duyulduğunu ve Fransız silahlanmasına dair alınan haberleri göstermek gerekmektedir. Ve özellikle de Cezayir'den söz edilmelidir...[172]

Açıklama nettir. II. Felipe yığdığı güçlerden Türklere vurmak için yararlanmak istemektedir, ama darbenin İspanya'ya yarar sağlayacağı bir noktadan. Her zaman İspanyol aşırı isteklerinin içinde yer almış olan bu Kuzey Afrika'da; İslâm'ın esas karakolu, onun Batı menzili, tekne, korsanlık malzemesi ve insan sağladığı merkez, İspanyol devletleri için ürkütücü korsanların hareket noktası olan Cezayir'de darbe indirilecektir. II. Felipe'nin kararlarını yönlendiren, bu geleneksel siyaset olmuştur.[173]

Öyleyse geriye, 4 Temmuz'daki karşı emir, liga üyelerinin başlangıçtaki konumlarına göre dönmelerini açıklamak kalmaktadır. II. Felipe İtalya, Venedikliler, yeni papa XIII. Gregorius ve bizzat İspanyol "bakanların" şiddetli ve müttefik tepkileri karşısında çark etmiş gibi görünmektedir; Felipe'ye tepki gösteren İspanyollar Milano'da Requesens, Roma'da kardeşi, Napoli'de Granvelle'dir,

---

[172] II. Felipe'den Don Juan de Zúñiga'ya, Saint-Laurent, 2 Haziran 1572, Simancas E° 920, f° 95-98.

[173] Ve Fransız entrikaları –eskiden Berbrugger'in bir makale çıkardığı Cezayir ile müzakereler, "Les Algériens demandent un Roi Français", *Rev. Afric*, 1861, s. 1-13 veya silahlanması değil– sadece Fourquevaux'nun bir satırı (*a.e.*, II, s. 421) Marsilya'da 24 Fransız kadırgasını zikretmektedir (fakat bu rakamın ne değeri vardır?) Paulin de la Guarde'ın Okyanustan Akdeniz'e götürmesi gereken filoya gelince, bu iki büyük dört küçük kalye, iki fırkatadan oluşmakta ve 28 Haziran'da hâlâ Bordeaux'da bulunmaktadır, de la Guarde baronundan Saint-Gouard'a, Bordeaux, 28 Haziran 1572, nüsha İsp. çev., A. N., K 1529, B. 34, no. 103.

tabii liganın başarısını kalben benimsemiş olan şiddetle itiraz eden Don Juan'dan söz etmenin gereği yoktur. Bu genel saldırı temkinli kralın hakkından gelmiştir. Bu oyunda kendisini kenara çekerek Venedik'i hemen Türkle anlaşmaya ittiği, bunun sonucunda onun için bir prestij ve güç kaybının doğacağı anlatılmıştır. Cezayir'e karşı bir sefer tasarısı herkesin ağzına düştüğü bir sırada bile, İspanyol temsilciler İtalya'da bunun sözünü etmeye cesaret edememişlerdir. Ve ayrıca yeni papa elinde *escusado* ve *subsidio* lütuflarını tutmaktadır. Yeni papa Liganın lehinde ateşli risaleler yazmaktadır. Ne kadar esnek ve uygun olursa olsun, dünyadaki hiçbir özür onu ikna edemeyecektir. Fransız tehlikesi Roma'da ve başka yerlerde o kadar trajik bir şey olarak görülmemiştir. Bizzat Granvelle, En Hıristiyan Kral'ı hizaya getirmek için kararlı ve yüksek sesle konuşmanın yeterli olacağını düşünmektedir. Ve Don Juan'a göre hâlâ yapılması gereken en iyi şey Doğu Akdeniz seferidir. Ona yeni bir İnebahtı ile cevap vermek gerekiyor.

Messina'dan Palermo'ya geçen Don Juan, 12 Haziran'da adalar üzerinden bir kadırgayı Barcelona'ya yollamış, o da altı günde hedefine varmıştır.[174] Bu teknenin geliş haberi ve yolculuğunun hızı üzerine, Messina'da bir felaketin meydana geldiğine inanılmıştır. Birkaç gün sonra kadırga tekrar yola çıkmış; 12 Temmuz'da Don Juan'a 4 Temmuz'da değerli karşı emri vermiştir.[175] Ancak Don Juan tam anlamıyla serbest bırakılmamıştır, çünkü kral Gian Andrea Doria'nın filotillasının İspanyol kadırgalarından ayrılarak Bizerte'ye veya Fransa kralının tavrı kötüleşirse, Toulon'a gitmesi emrini vermiştir.[176]

Mora Seferleri

Büyük savaş Akdeniz'i, Korint körfezinden Matapan burnuna kadar olan uzun güzergâh üzerinde yaz başı ile sonbahar başlangıcı

---

[174] Bkz. II. cilt, s. 28-29 ve s. 28, dipnot 20.

[175] L. Serrano, *a.e.*, 1, 363.

[176] Granvelle'den II. Felipe'ye, 29 Ağustos 1572, Simancas E° 1061; L. Serrano, *a.e.*, II, s. 70, dipnot 2.

arasındaki sürenin tümü boyunca işgal etmiştir. Bu güzergâh konuksevmez, tepelik, kayalıkların serpili olduğu, nadir tatlı su kaynaklarına sahip ve üstelik önünde İyon denizinin büyük boşluğunun uzandığı şu Mora'nın batı kıyılarının üzerinden geçmektedir. Yaz sonundan itibaren bu bölgelerde büyük fırtınalar sağanakların eşliğinde, kıyılardaki ovaları sellerle doldurmakta ve denizi ince ve alçak kadırgalar için kullanılmaz hale getirmektedir. Sığınacak yerler ancak kuzeye doğru, Korfu'da, bundan da iyisi, Dalmaçya kıyıları boyunca veya Matapan burnunun Ege denizine bakan öteki kıyılarında bulunmaktadır. Ege veya Adriyatik gibi dar denizlerin bir ayrıcalığı vardır: sonbaharın kötü havası buraları öncelikle sert bir etki altında bıraktığı Akdeniz'in geniş mekânlarına oranla, ancak bir gecikmeyle istila edebilmektedir.

Gerçekte burası garip bir savaş alanıdır ve müttefikler için uygun üs sayısı azdır. Venedik adalarından hiçbiri bu hayırsız kıyılara komşu değildir, ne ancak yanaşılabilen fazlasıyla dar Cerigo, ne tepelik ve boş Kefalonya; bu adaların hiçbiri güvenilir bir sığınak ve onun kadar gerekli olan yiyecek iaşesi kaynağı sunmamaktadır. Ve bu adaların hepsi de bir filonun karşı kıyıya yönelik bir harekât esnasında tutunamayacağı kadar uzaktırlar. Yegâne destek ve sığınak noktaları Türklerin elindedir: Korint körfezinin kuzeyinde Sainte-Maure; bizzat körfezde İnebahtı ve güneyde Navarin ile Modon.

Müttefikler aslında birkaç sürgünün iddia ve vaatlerine göre, Mora halkının ayaklanacağına güveniyordu. Fakat bu konuda hiçbir şey organize edilmemişti. Liga müzakereleri esnasında yalnızca asilere silah sevkedilmesi öngörülmüştü. Ve Don Juan özel olarak yalnızca Rodos Rumlarına yazmıştı. Oysa müttefikler bölgeye geldiklerinde bir isyanın, ayaklanma benzeri bir şeyin bile olmadığını gördüler. Venedik 17. yüzyılın sonunda Mora'yı ele geçirmeyi başardığında, bunu kısmen Rumlara borçlu olacaktır.[177] 16. yüzyılda Rumlar yerlerinden kıpırdamamıştır. Bu Türklerden mi veya onların uyanıklığından mı, yoksa Rumların Latinler (özellikle şu eski efendiler olan Venedikliler) uğrunda ölmeyecek

[177] H. Kretschmayr, *a.e.*, III, s. 342 *vd.*

kadar onları iyi tanıdıklarından mıdır, buna ilişkin bir şey söylenemez. Zaten bir Rum ayaklanması varsayımı içinde, Mora bir kara savaşının alanı olarak iyi seçilmiş bir yer olacaktı. Fazlasıyla dağlık olan bu bölge, çok korkulan Türk süvarisinin topyekûn ilerleyişini engellemekteydi; burası Türklerin denetimi altındaki yollardan uzakta; kısacası bağımsızlığa hazırdı. Fakat müttefikler bilinçli bir seçim yapmış gibi görünmemektedir ve bir yerli isyanı konusundaki hesapları kadar, tesadüf de onları Mora kıyılarına sürüklemiştir.

Don Juan 12 Temmuz'da Korfu'da müttefiklere katılma emri almıştır. Bu emri hemen, papanın ve Don Juan'ın kendine emanet ettiği Gil de Andrade komutasındaki kadırgalarla Korfu'ya varmış olan Marcantonio Colonna'ya yazmıştır. Venedikliler ise adaya daha önce gelmişlerdir. Don Juan'ın mektubunun gelmesinden sonra müttefikler Liga şefinin gelmesini beklemek zorundaydılar. Fakat yeni gecikmelerden çekinen, tek başlarına galip gelmek isteyen ve eğer sonradan gerekecek olursa, kendilerini haklı çıkartacak iyi bir mazerete sahip olan Colonna ve Foscarini 29 Temmuz'da, kaygılandıran haberlerin geldiği güneye doğru yelken açmışlardır. Bir kez daha erkenden denize açılan Türk donanması, söylendiğine göre Girit, Zanta ve Kefalonya kıyılarında dehşet saçmaktadır. Türklerin adaları yağmalamalarına ve değerli hasatları mahvetmelerine göz yummak, acaba İnebahtı galiplerine yakışan bir hareket midir? Donanma Korfu'dan savaş düzeninde ayrılmıştır: yolda *provvidotore* Quirini komutasındaki Girit kadırgalarının katılımıyla güçlenmiştir. 31 akşamı Zanta'dadır[178] ve burada üç gün kalmıştır. Üçüncü günün sonunda Türk donanmasının Malvoisie'de olduğunu öğrenerek, onunla karşılaşmak için yola çıkmıştır. Böylece iki donanmanın ağustosta Cerigo [Çuka] açıklarında karşılaşacakları, Yunanistan'ın en güneyine sürüklenmiş olmaktadır.

Uluç Ali'nin donanması hiç de küçümsenecek gibi değildir. Osmanlı İmparatorluğu donanmasını yeniden yaratmıştır; ama bu işi, ona olağanmışçasına atfedildiği gibi bitmez tükenmez bir

[178] L. Serrano, *a.e.*, II, s. 32.

kolaylıkla değil de, tehlike karşısında tüm güçlerini seferber ederek, acı ve zahmetle gerçekleştirebilmiştir. Hıristiyanlığın bütün kış boyunca kesin karşılık bulduğu bu devasa çabanın sonucu en azından kadırga, kalyota ve filo cinsinden 220 teknedir. Herhalde bunların en azından yarısı çok yakınlarda inşa edilmiştir: Bunlar 1571-72 kışı enasında suya indirilmişlerdir. Bu teknelerin topları azdır. Fakat Uluç Ali gemi donatımını modernleştirmiştir: top ve çakmaklı tüfek temin edildiği için, çok sayıda okçu ve sapancı kullanan Ali Paşa'nın donanmasına oranla atış gücü daha yüksektir. Ayrıca Uluç Ali Cezayir teknelerinin modeline uygun olarak çok hareketli bir donanma oluşturmayı başarmıştır. Kadırgaların Hıristiyanlarınkilere oranla daha hafiftir, fakat iskeletleri sağlam bir şekilde çatılmıştır, top ve yük daha az olduğundan, yarışlarda onları umut kırıcı bir düzenlilikle yakalamaktadırlar.

Nihayet, Türk donanmasının iki veya üç tane büyük üstünlüğü bulunuyordu. Zararına katlanarak baştardenin ürkütücü önemini kavramıştı ve bunu artık hiç unutmuyordu. Donanma Uluç Ali Reis'in şahsında, astları arasındaki rekabetin bir an bile şaşırtamadığı harika bir komutana; seferin başındaki Marcantonio Colonna veya sonundaki Don Juan'dan daha fazla kullandığı âletlere egemen olan bir komutana sahipti. Öte yandan bu donanma sırtını dost topraklara, yakınlardaki yiyecek depolarına, ihtiyaç birliklerine ve kara bataryalarına dayamıştı, oysa Hıristiyanlar Messina, Apulia ve Korfu'dan yüklenenlere, şu yüzen ağır ve büyük depolar olan ve kadırgalar ile baştardelerin yedeğe alıp çekmek zorunda oldukları yuvarlak teknelerdeki, iyi kötü korunan peksimetlere bağımlıydılar. İnce tekneler yedeklerindeki bu ağır gemileri çekerken harcadıkları insanüstü çabadan ötürü tükeniyorlardı. Ve gene onun liyakat hanesine yazılacak bir şey olarak Uluç Ali yalnızca tek bir etkililik siyasetini benimsemişti: Hıristiyan donanmasının Türk gücünün kavşağı olan Arpipel'e ulaşmasını engellemek; ve bununla birlikte kış boyunca mucizevi bir şekilde yeniden oluşturulan donanmayı korumak. Eğer 7 Ağustos'ta Marcantonio Colonna'nın ona sunduğu çarpışmayı kabul ettiyse, bunu artniyetsiz yapmamıştır. Müttefiklerin tam olmadıklarını,

inatçı İspanyol kadırgalarına, ne de *tercios* piyadelerine karşı savaşmayacağını bilinçli bir şekilde bilmektedir. Karşısında yalnızca veya hemen hemen yalnızca Venedikliler vardır ve onlar da onun kadar az piyadeye sahip ve ağır karinaları yüzünden elverişsiz vaziyettedirler. Hattâ Uluç Ali onlara nazaran sayıca üstündür bile.

Çarpışma ayın 7'sinde oldukça geç saatlerde, Cerigo'dan çok uzakta olmayan Elafonisos (Geyik) ve Dragenoras adalarının yakınlarında başlamıştır. Müttefik donanma iyi bir kehanette bulunmayan bir yavaşlıkla yayılmıştı. Türk kadırgalarını bordaladığında saat akşamın dördüdür. Rüzgâr ondan fazla yana olmadığından ancak kıpırdayabilmektedir. Bütün saldırılar veya daha doğrusu bütün şaşırtmacalar hafif Türk kadırgalarının etkisindedir. Müttefikler, İnebahtı'da da olduğu gibi büyük bir temkinlilikle hatlarının önüne baştardeleri ve yuvarlak tekneleri koymuşlardır. Bunların hepsi güçlü toplarla donatılmış ve ağzına kadar askerle doldurulmuştur. Bu güçlü korumanın arkasında tutunmaktadırlar. Uluç Ali yüzen büyük kalelerin arkasından dolaşarak, kadırga kadırgaya çarpışmak istemiştir. Bunu başaramayınca savaşı bırakmıştır. Donanmasının bir bölümü Malvoisie'ye geri dönerken, kadırgalarının en iyilerinden dokuz tanesiyle safta kalmıştır. Daha iyi gizlenebilmek için topları kuru sıkı ateşlettirmiş ve muazzam bir duman perdesinin arkasında kaybolmuştur. Donanmasının geri kalanıyla zorluk olmadan buluşurken, kadırgalarından bazıları fenerlerini yakarak, Hıristiyanların Uluç Ali'nin batı yolunu tuttuğunu sanmaları için Cerigo'ya yönelmişler ve aynı zamanda da onları Don Juan yönetiminde gelmekte olan kadırgalardan ayırmak istemişlerdir. Ayın 10'unda girişilen ikinci bir çarpışma birincisinin tekrarı olmuştur: "Savunma hattı gemileri"nin arkasına sığınan Hıristiyanlar ve bu düzeni bozamayarak, balerinler gibi savaş sahnesinden çekilen Türkler.

Seferin bu birinci kısmının teknik dramı, demek ki müttefik donanmasının ağırlığı, ataletidir. Ağır savunma hattı gemileri çekici kadırgalara bağlıdırlar ve onları yavaşlıklarına ortak etmektedirler. Müttefikler burada Akdeniz savaşlarının ritminin kurbanı

olmuşlardır. Devrimci, yenileştirici eylem, büyük ve güçlü tekneleri rüzgârlara terk etmek olacaktır.

İkinci çarpışmanın sonucu, Uluç Ali'nin Matapan burnu sığınağına çekilmesi olmuştur. Müttefikler de Zanta'ya yönelerek Don Juan ile buluşmaya gitmişlerdir. Don Juan 10 Ağustos'ta Korfu'ya vardığında bütün adamlarının gitmiş olduklarını görmüştür. Ve ona ne donanma hakkında ne de bulunduğu yer hakkında en ufak bir işaret bırakmamışlardır. Öfkeden morarmış halde, Sicilya'ya geri dönmekten söz etmiştir. Fakat ortalıkta dolaşan kötü haberlerden kaygılanarak, emir ve karşı emir yağdırarak sonunda donanmanın 1 Eylül'de Korfu'da toplanmasını sağlamıştır. Çok zaman kaybedilmiştir. Ancak P. Serrano ile birlikte, Marcantonio Colonna'nın seferinin hiçbir işe yaramadığını mı söylemek gerekir? Eğer daha fazlası değilse bile, müttefik donanmanın Girit ve Zanta'yı yağmalanmaktan kurtardığı tartışma dışıdır.

Toplanmayı izleyen genel teftişte 211 kadırga, 4 kalyota, 6 baştarde, 60 nakliye teknesi, 35-40 bin asker sayılmıştır. Ancak bu rakamlar kesin hatalar içermektedir; futaların, hattâ *aventureras* veya İtalya'nın en iyi soyluluğu olan gönüllü maceracı kadırgaların kaydı nasıl tutulabilir?... Buna karşılık bu büyük donanmada 20 tane bile at yoktur, yiyecekler azdır ve para da bundan fazla değildir. Açıktır ki, bu donanmanın muazzam ihtiyaçları vardır; İtalyan ambarları ve II. Felipe'nin maliyesi için bu donanma bir dipsiz kuyudur.

Don Juan, Korfu'dan hemen ayrılmamıştır. Tartışmalar olmuştur. Venedik kadırgalarının asker desteğine ihtiyaçları olduğundan ve Foscarini bunların İspanyollardan alınmasını reddettiğinden, ona Papalıktan asker temin etme ve bunların yerine de, ücretlerini II. Felipe'nin ödediği başka askerler koymak gerekmiştir. Donanma nihayet, temmuzdaki parolayla denize açılmıştır: Türk donanmasıyla karşılaşmak. Böylece Don Juan 12 Eylül'de Kefalonya'ya, sonra Zanta'ya, nihayet Mora kıyılarına sürüklenmiştir. O sıralar gelen haberler Uluç Ali'nin Navarin'de olduğunu bildirmektedir. Don Juan düşmanının Modon ile ilişkisini kesmek ve onu tahkimatı yetersiz Navarin limanına hapsetmek üzere, gemilerini lima-

nın güneyine doğru ilerletmeye niyetlenmiştir. Manevra hataları girişimin başarısızlığına yol açmıştır, oysa Hıristiyan donanması rakibini gafil avlamak için gece seyretmişti. Gözcüler tarafından zamanında fark edilen Don Juan, 70 kadırgasıyla Navarin'de bulunan Uluç Ali'nin buradan ayrılmasını ve Modon'a çekilmesini engelleyememiştir. Hıristiyanlar onu izlemişlerdir: bir öncekinden daha dramatik, en az onun kadar düş kırıcı yeni bir Mora savaşı başlamaktadır.

15 Eylül günü Don Juan, donanmasının çekilen düşmanla çarpışmaya girişmesine izin vermemiştir. Ayın 16'sında Uluç Ali onunla çarpışmaya girişmiş, sonra gün batarken, Modon toplarının himayesinde geri çekilmiştir. Eğer akşam Don Juan rakibinin, artçılarına saldırmasına fırsat tanıyarak –başarısız bir şekilde– Puertolongo demirleme alanına geri çekilmeyip de, onun üstüne gitseydi, Modon'u zorlamak ve orada Türk donanmasını yok etme şansına sahip olabilirdi. Çünkü abluka altındaki limandaki düzensizlik had safhadaydı. Cervantes daha sonra Türklerin kadırgalarını terk etmeye tamamen hazır olduklarını söyleyecektir: *tenian à punto su ropa y passamaques, que son sus zapatos para huirse luego sin esperar ser combatidos;* "eşyalarını ve paşmaklarını –ayakkabı– kendilerine saldırılmasını beklemeden hemen kaçmak üzere hazırlamışlardı".[179]

Kaybedilen fırsat bir daha ele geçmemiştir. Uluç Ali hızlı davranmıştır. Hıristiyanlar onu atalet içinde zannederlerken, o hemen kadırgalarında bir kısmının silahlarını sökerek kentin çevresindeki dağlara top yerleştirmiştir. Artık tahkim edilmiş hale gelen ve kısa bir süre sonra oradan geçen Philippe de Canaye'ın tasvir ettiğine göre, ancak 20 kadırga barındırabilecek kadar küçük bir liman olan kent artık alınamaz hale gelmiştir.[180] Fakat gemiler burada, limanın dışında bile güvenlik içindedir. Buna karşılık Hıristiyan teknelerinin açık denizde sonsuza kadar tutunmaları mümkün değildir. Yakın demirleme noktalarına çekilmeleri gerekmektedir. Kuşatma altında olan gerçekten Uluç Ali Reis mi-

[179] *Don Quijote,* I, XXXIX.
[180] *A.e.,* s. 170.

dir? Kenti zorlamak için birçok tasarı vardır: her biri diğerinden daha maceracı olan bu tasarılara temkinli davrananlar ve çoğu zaman da olayların direnen gerçekliği karşı çıkmıştır. Bu arada Uluç Ali kısa vadede kötü sonbahar havasına güvenebilirdi. Ve bu muhtemel müttefik, başlattığı savaşa kendi anlamını vermiş ve şansları eşitsiz kılarak Uluç Ali'yi istediği sonuca ulaştırmıştır. Bu zaman kazanma siyaseti Uluç Ali'nin düşmanları tarafından yavaş yavaş ve tabii çok geç fark edilmiştir. Hıristiyanlar Uluç Ali Reis'i kuzeyden gelerek oradan geçen Modon iaşe yolu üzerindeki Navarin'i ele geçirerek sığınağından çıkartabileceklerini düşünmüşlerdir. Kent kötü tahkim edilmiştir, yardıma gelmek güçtür. Fakat kötü talih her teşebbüste kendisini göstermiştir. Bölgenin yeterince tanınmaması, genç Alexandre Farnèse'nin yönetimindeki zor bir çıkartma, İspanyol piyadesinin çarptığı düzlükleri sel baskınına uğratan yağmurlar, kentin teyakkuza geçmesi ve topçunun etkili atışı, uzaktan kente gelen uzun deve ve katır kervanları görülürken, süvarinin kente ulaşması ve nihayet yiyecek ve mühimmat teminindeki yetersizlik, ağaçsız, sağanağın süpürdüğü bir ovada barınmanın imkânsızlığı, bütün bunlar birliklerin –8.000 kişi– ilerlemesini güçleştirmiş ve tekrar teknelere binmelerini acil bir durum haline getirmiştir.

Küçük ordu 5-6'nın gecesi tekrar denize açılmıştır. Müttefik donanma izleyen gün içinde Modon önlerinde yeniden çarpışmaya girmek istemiş ama İnebahtı'nın yıldönümündeki bu çabası beyhude olmuştur. Müttefik donanması, bir Hıristiyan yük yelkenlisinin peşine düşen yirmi civarında kadırganın çıkışından bile yararlanamamıştır, çünkü çok ağır olan Don Juan'ın kadırgaları Uluç Ali'nin hemen geri çağırdığı bu teknelerin hızla geri dönmelerine engel olamamıştır. Kuşatmaya son vermek mi gerekmektedir? Veya limanı son bir kere daha zorlamak mı? Don Juan iyi niyetinin işareti olarak geride Doria ve Sessa düküyle birlikte kalan kadırgalara kendine yetişme emrini vermiştir (bunlar Korfu'ya Don Juan geri dönüş yolu üzerindeki yerden, ancak 16 Ekim'de gelebilmişlerdir). Aslında Venedikliler ablukaya birkaç gün daha devam etmeyi istemektedirler, böylece Türk savunması-

nın çökeceğini ve Uluç Ali'nin her halükârda İstanbul'a dönerken kötü havaya yakalanacağını düşünmektedirler. Belki de haklıydılar. Gücünün son noktasına gelmiş olan Türk garnizonunun teslim olmak üzere olduğu ileri sürülmüştür.[181] Fakat öte yandan, Foscarini özellikle kendisi için, dönüşte, 1570'te başarısız Kıbrıs seferinden ötürü Zane'yi affetmeyen korkunç Venedik adaletinden korktuğunu itiraf edecektir.

Her ne olursa olsun, 8 Ekim'de müttefik donanması Modon teşebbüsünden vazgeçerek, 9 Kasım'da vardığı Zanta'ya çekilmiştir. Ayın 13'ünde Kefalonya'dadır. 18'inde ise Korfu açıklarına varmıştır. İki gün sonra filolar birbirlerinden ayrılmışlardır. Hepsi birden, Doğu Akdeniz'de Korfu veya Cattaro'da kışlamakta ve körfezdeki Türk noktalarına karşı herhangi bir harekete girişmekten vazgeçmişlerdir. Marcantonio Colonna, Don Juan'ın fikrine katılarak tartışmanın Venedikliler aleyhine sonuçlanmasına katkıda bulunmuştur. Sessa dükü[182] "gösterdikleri kadarından memnun kaldılar" diye yazmıştır. Fakat 24 Ekim'de Foscarini Cumhuriyete "Bu sefer sırasında az şey yapılmasının yegâne nedeni, Ligaya yardım etmek yerine Venedik'i harap etmenin ve zayıflatmanın peşinde koşan İspanyollardır. Don Juan'ın gecikmeleri, sefer esnasında kararsızlıkları, Cumhuriyet güçlerini yavaş yavaş yok etme, liga çıkarlarını ihmal ederek ve hattâ onları ayıplayarak kralın Flandre'daki çıkarlarını sağlama planının bir parçası olmuşlardır. Venedik devletinin çıkarına olan konulardaki İspanyol kötü niyeti açıkça ortadadır" diye yazmaktaydı.[183] Bundan daha fazla adaletsiz olunabilir mi? Fakat aslında herkes bu kışın bitmesinden önce, Liganın artık çöktüğü duygusuna sahipti. İspanyol filosu üç filotillaya ayrılmış olarak çabucak Messina'ya dönmüştür. Don Juan ayın 24'ünde kente törenle girmiştir.[184]

---

[181] F. Hartlaub, *a.e.*, s. 156.

[182] Sessa'dan krala, 24 Ekim 1572, Simancas E° 458, L. Serrano, *a.e.*, II, s. 147.

[183] *Age.*

[184] Bu paragrafın tüm ayrıntıları için, L. Serrano'nun itinalı anlatısını esas aldım.

1572 yılının büyük olayları hakkında kendisine soru yöneltilen o çağın bir insanı, muhtemelen yukarıdaki öyküyü anlatmazdı. 1572 yılı bu dünyanın büyüklerinden birkaçının yok oluşuna tanık olmuştur, adamımız herhalde onları düşünürdü. V. Pius'un 1 Mayıs'ta öldüğünü söylemiştik. Haziranda Navarra kraliçesi ölmüş ve onunla birlikte Protestan partisi ruhunu kaybetmiştir. 24 Ağustos'ta katliam kurbanlarının arasında amiral de bulunmaktadır ve Granvelle Napoli'de, Coligny'ye bağlı olan "şu Huguenot" Dax Piskoposunun, artık koruyucusunun zamanındaki gibi bir rol oynamayacağını düşünmektedir.[185] Bu dünyanın başka bir güçlüsü, kardinal Espinosa, devlet meclisi başkanı, büyük engizitör, gururdan şişinerek, şanlar ve şereflerle donanmış, masası henüz açılmamış devlet mektuplarıyla doluyken, 16 Eylül'de damar tıkanmasından ölmüştür.[186] Zaten yarı gözden düşmüş ve bu yüzden de yıldırımla vurulmuş gibiydi. Avrupa'nın öte yanında Erdel voyvodası yılın başında ölmüştü ve 7 Temmuz'da Polonya kralı bu dünyaya veda etmişti.[187] Böylece, ertesi yıl Anjou dükünün seçilmesiyle sona erecek olan ilginç bunalım başlamaktadır.[188]

Bu arada İnebahtı'da yaralanan Miguel de Cervantes adında biri, cerrahların beceriksizliğinin de yardımıyla sol elini kullanamaz hale gelmiştir. Ve Lizbon'da "*em casa de Antonio Goça Luez*",[189] ünsüz biri olan Camões, bir deniz maceraları kitabı olan *Lusíades*'i yayımlayarak, ağına şu muazzam ve uzak Akdeniz olan, Portekiz kahramanlık öykülerinin Hint Okyanusu'nu dolamıştır.

---

[185] Granvelle'den II Felipe'ye, Napoli, 8 Ekim 1572, Simancas E° 1061, f° 65.

[186] Mondoucet'den krala, 29 Eylül 1572 ve Saint-Gouard, 7 Kasım 1572, L. Didier, *a.e.*, I, s. 52 ve dipnot. 2; G. del Caccia'dan prense, Madrid, 20 Eylül 1572, A. d. S., Floransa, Mediceo 4903. Kardinal ağır ateşlerden çekmiştir. Çok sağlam, çok yiyen ve içen, *in due hore l'aggravó il male per un catarro che lo suffocó...*

[187] Monteagudo'dan II. Felipe'ye, Viyana, 20 Temmuz 1572, *CODOIN*, CX, s. 483-89, H. Biaudet, *a.e.*, s. 178.

[188] IX. Charles'tan Dax piskoposuna, Paris, 17 Eylül 1572, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 303-309.

[189] Jean Auzanet, *La vie de Camões*, Paris, 1942, s. 208.

3. Venedik'in "İhaneti" ve Tunus'un İki Zaptı: 1573-1574

Sonbaharda fazlasıyla görünen Venedik'in "ihanet"i 7 Mart 1573'te açık hale gelmiştir. Bu ihanet İtalya'da nisan ayında, İspanya'da mayısta öğrenilmiştir. "İhanet"ten çok buna bir terk edip gitme denilmesi gerekir. Ticaretinin, endüstrisinin, maliyesinin düzeni bozulmuş, diğerleri arasında masraflı deniz savaşlarından ötürü tükenmiş, yiyecek maddelerinin kıtlığı ve pahalılığı yüzünden gündelik hayatında işkence çeken Cumhuriyetin durumu bir düşünülsün. Kuşkusuz en çok çekenler –fakirler– en az cesur olanları değildi. Don Juan'ın gondolcu şarkılarının âdeta efsanevi kahramanı haline gelmiş olması nedensiz değildir. Fakat fakirler Cumhuriyetin işlerini yönetmemektedirler. Venediklilerin firmaları da Türkiye ile dolaylı bir ticaretle yetinememektedirler.

Venedik için Savunma

Öte yandan, Venedik savaşı kendi kapılarında İstirya ve Dalmaçya sınırlarında görmektedir. Mücadeleye devam ederek, şu esnek Dalmaçya sınırını muhafaza edemeyecek hale gelmeyecek midir? Tek bir örnekle yetinirsek, uzmanların söylediklerine göre Sabernico kaybedilmeye mahkûmdur. Oysa daha şimdiden üç yıldır sürmekte olan bu savaş ona hiçbir dişe dokunur kazanç sağlamamıştır. Venedik 1571'de Kıbrıs'ı kaybetmiş ve buna ek olarak, Adriyatik'teki topraklarından bir dizi destek noktasını yitirmiştir. 1571-72 arasındaki seferlerden, ödenecek muazzam faturalardan ve bilinen hayal kırıklıklarından başka bir şey elde edememiştir. Ve İspanya'nın onu zayıflatmaya veya yıpratmaya çalıştığına dair âdeta kesin düşüncesini tersine çıkartacak hiçbir şey olmamıştır, bu düşünceye her zaman kesin gözüyle bakılmaktadır, çünkü Venedik Toscana'dan veya yarı yarıya işgal altında olan bağımsız İtalya'nın kalesi ve İspanya piyadesi ile boyunduruğundan kurtulan Savua'dan daha fazla çevrelenmiştir ve gözetim altında tutulmaktadır. Venedik her zaman Milanoludan kaygılanmıştır. Ve 1573 ilkbaharında "ihanet" ettiğinde, ilk eylemi Terra Ferma'nın

batısını tahkim etmek olacaktır: korkulu rüya görmektense uyanık kalmak evlâdır.

Venedik'in gerekçesi bunlardır. Venedik'in, hüküm altına alınmış olmasına rağmen müttefikleri haberdar etmemiş olması ayrıntıdan ibarettir. Ve çağın âdetleri gereği önemsiz bir eleştiridir. II. Felipe Mayıs 1572'de sözünü tutmamakta tereddüt göstermiş miydi?

Daha ilk andan itibaren bu yönde çalışan ve sabırlı bir işçi olan Dax piskoposunun aracılığıyla Türkiye ile anlaşma sağlanmıştır. Dax piskoposunun Mayıs 1571'de Doğu'ya gidişini, Venedik'e geç bir tarihte, eylülde dönüşünü ve Lagünler kentindeki uzun ikâmetini daha önce anlatmıştık. Uygun olmayan bir zamanda, İnebahtı'nın yarattığı hayaller ve rüyalar döneminde gelmiş olmasına rağmen, Ocak 1572'de Raguza'ya gidene kadar görevinin amaçlarını sunmaktan ve yeniden sunmaktan vazgeçmemiştir. Dengeli Venedikliler açısından müzakerelerin çekici tarafı, bizzat zaferin sayesinde iyi barış koşulları, hattâ Kıbrıs'ın geri alınmasını sağlamaktır. Bu umut Venedik'in doğrudan veya kendi adına yapılmasına izin verdiği bütün müzekerelerin arka planında yer almaktadır. Kıbrıs'ı geri almanın ne demek olduğunu iyi anlayalım: artık oranın sahibi olmak değil de, tahkimatları yıkarak,[190] ada üzerinde Türkiye'nin bağımlısı haline gelmek. Aslında Kıbrıs'ı değil de, Kıbrıs ticaretini yeniden ele geçirmek... Ve geriye kalan için, tehlikeli bir yokuş üzerinde olmak üzere, Raguzalı olarak nitelendirilebilecek bir çözümü kabul etmek.

Bu umutlar muazzam Türk talepleri karşısında çabucak kırılmıştır.[191] Padişahın Venedik ile barışa karşı olması gibi yanlış veya doğru bir bahaneyle müzakereler sürüncemede kalmıştır. Bu koşullarda Dax piskoposunun müdahalesi belirleyici olmuştur: Türk koşullarının bir miktar yumuşatılmasını ve 7 Mart'ta da padişahın bir barış antlaşmasına razı olmasını sağlamıştır. Türklerin koşulları 13 Mart'ta Venedik'e gönderilmiş ve buraya 2 Nisan'da

[190] L. Serrano, *a.e.* II. s. 296, dipnot 1.
[191] Cattaro'nun böylece talep edilmesi, *age.*, II, s. 303.

ulaşmıştır:[192] Öne sürülen koşullar, hemen her yerde söyleneceği üzere onur kırıcı değillerse bile, ağırdır. Venedik Kıbrıs'ı bırakıyor, Dalmaçya'da Türklerin fethettiği yerlerden vazgeçiyor, Arnavutluk'ta kendi ele geçirdiği yerleri geri veriyor, Türk esirleri fidye almaksızın serbest bırakıyor ve 300.000 sekine savaş tazminatı ödüyordu ve bu ödeme 1576'dan önce olacak, eğer bu koşul yerine getirilmezse, antlaşma geçersiz ve yerine getirilmemiş sayılacaktı. Venedik donanmasını 60 kadırga ile sınırlayacak, Kefalonya ve Zanta için ödediği yıllık 2.500 sekine haraç devam edecekti. Doç Mocenigo tarafından toplanan Pregadi meclisi oldu bittiyle karşılaşmıştır. Bunun karşılığında aslında bir barış, henüz uzun bir süre için belirsiz, geçici bir barış[193] elde edilmektedir ama bunun muazzam yararları, kârları, yaşam olanakları vardır...

1573 müzakereleri her halükârda Saint-Barthélemy'nin kaba sonuçlarıyla birlikte ne kadar zorlu olursa olsun, IX. Charles'ın siyasetinin ana hatlarını temelden değiştirmediğini göstermektedir. Fransız hükümeti İspanya'ya bağlanmayı, sözümona Katolik bir koalisyon içinde onun denetimine girerek yok olmayı kabul etmemektedir. Catherine de Medicis ve oğulları için, fazlasıyla güçlü komşuya karşı mücadele sürmektedir, bu kısa bir süre sonra

---

[192] *Age.*, s. 311.

[193] Ancak 1574'te kalıcı bir barış olacaktır, buna bağlı olarak Ms Ital 2117 (B.N., Paris) *Relatione del Turco doppo la pace conclusa con la Signoria di Venetia l'anno 1574.* Sonuca ulaşması uzun süren bu barış hakkında, G. de Silva'dan II. Felipe'ye, Venedik, 6 Şubat 1574 (Raguza haberi), Simancas E° 1333; aynı kişiler, 13 Şubat 1574. *age.:* aynı kişiler 12 Mart 1574, *age;* aynı kişiler, 16 Mart 1574, *age.*, D. J. de Zúñiga'dan II. Felipe'ye, Roma, 18 Mart 1574, *CODOIN,* XXVIII, s. 185. Messina *Jurat*'larından II. Felipe'ye, 30 Mart 1574, Simancas E° 1142, Nisan 1574'te, II. Felipe, Papalığın talebi üzerine, Türklerin Zanta veya Korfu'ya saldırmaları halinde donanmasının desteğini sunmuştur. II. Felipe'den G. de Silva'ya, S. Lorenzo 5 Nisan 1574, Simancas E° 1333, fakat kral Fransızların kopmaması şartıyla olduğunu belirtmektedir. 1572 yazı düşlenmekteydi. 7 Mart'takine oranla daha geçici bir barış, bu konuda, 12 Mart 1574, E° 1333, 16 Mart 1574, *age., CODOIN,* XXVIII, s. 185; 30 Mart 1574, Simancas E° 1142.

Anjou dükünün Polonya tahtına seçilmesi sırasında veya Fransızların Alman elektörleri, özellikle de şu *Pfaffenstrasse*nin ilk Kalvinisti olan Palatinat elektörü nezdindeki müdaheleleri esnasında görülecektir. Bu mücadele İngiltere ve Hollanda cephelerinde de görülecektir. 1573'ten itibaren de Cenova cephesinde ortaya çıkacaktır. Bu mücadele İspanyol casuslarının raporlarında, bazen de hayalî olmak üzere, çok fazla yer almaktadır. Katolik kralın ve bakanlarının casusları, mevcut durumdan memnun olmayarak teşhislerde bulunmaktadırlar ve onların da rolü budur; Temmuz 1573 tarihli La Rochelle barışı, Saint-Barthélemy katliamından kaynaklanan karışıklıklara son verdiğinde,[194] işte İspanyol casuslarına iş çıkmıştır. Acaba Fransa kralı bu Huguenotların Hollanda'daki asilerin yardımına gitmelerine engel olabilir mi? İspanyol imparatorluğunun güçlü ama kör makinesi tarafından toplanan bu yalan veya doğru söylentiler büyümekte, binlerce yan yoldan yayılmakta ve bu yolculukları boyunca sıklıkla hayat ve biçim kazanmaktadırlar... Gölgeler savaşı yeniden başlamıştır.

Tunus'un Avusturyalı Don Juan Tarafından Alınması, Bir Başka Sonuçsuz Zafer

İspanya'nın Venedik'e karşı haklı yakınmalarının dosyasını, çağdaşlar ve tarihçiler tarafından kırkambara döndürülmüş olan dosyayı açmadan önce, İspanya'nın liga için hiçbir zaman 1571-72 kışı boyunca olduğu kadar sadıkane ve güçlü bir biçimde çaba sarfetmediğini kabul edelim. O tarihte kadırgalarının sayısını, Napoli ve Messina'da,[195] Cenova ve Barcelona'da yeni inşa ettirdikleriyle arttırmıştır. Hattâ Don Juan'ın sekreteri Juan de Soto'nun bir raporu muazzam rakamlar ileri sürmektedir: 300, 350 kadırga...[196] Tam bir çılgınlık mı? Hem evet hem de hayır... Çün-

[194] Alba dükünün memnuniyetsizliği (bu barış anlaşmasını haber alınca), Mondoucet'den krala, 17 Temmuz 1573, L. Didier, *a.e.*, I, s. 329.
[195] II. Felipe'den Terranova düküne, S. Lorenzo, 20 Haziran 1573 tarihli mektuba göre, Simancas E° 1140.
[196] Kral bu raporu bir önceki dipnotta bildirilen mektupta özetlemiştir.

kü Juan de Soto aynı zamanda oldukça akla yakın bir çözümden söz etmektedir: bu kadırgaları milislerle donatmak ve özellikle de Messina'da bir tersane inşa etmek veya daha doğrusu, inşa halinde olanı büyütmek ve üstünün yaklaşmakta olan kış nedeniyle kapatılarak, kadırgaları burada sığınağa almak. Sonuç olarak Venedik'i taklit etmek.

Demek ki, İspanya'da bundan daha büyük bir çaba daha önce hiç sarfedilmemiştir. XIII. Gregorius'un Madrid'e Papalık elçisi olarak gönderdiği Padua piskoposu Ormaneto, mart ayından itibaren ada sahillerini yağmalamak üzere takımadalara yüz kadar kadırga gönderilmesine dair isteğine direnilmesine rağmen, bu talep hüsnü kabul ve anlayışla karşılanmıştır. Bu sefer acaba Türk örneği mi hayalleri tedirgin edecektir?[197] Denizle ilgili konularda çok daha dikkatli olan II. Felipe ve danışmanları, kendilerine telkin edilen fikirleri kabul etmek istememişlerdir. Kral tercihini bir kez daha muhteşem olan için değil de, mümkün olandan yana kullanmıştır.

Aynı şekilde, kralın bütün bakanları Venedik'in kusurunu sert ve ölçülü bir şekilde karşılamışlardır. Haberi aldığında, karakteri çok yumuşak ve sevecen olan papa, yeminini bozan Cumhuriyete karşı öfkeli bir krize girmiştir. Cumhuriyetin elçisine çok kötü davranmış ve Venedik'e verdiği küçük veya büyük lütufları hiç beklemeksizin hemen geri istemiştir. Sonra sakinleşmiş ve bunları unutmuştur... Bunun tersine Don Juan, Granvelle, Don Juan de Zúñiga soğukkanlılıklarını korumuşlardır. Kuşkusuz bunun böyle olacağını tahmin etmişlerdir. Bu arada, içlerinde en heyecanlıları olan Don Juan, kendisine hayranlık verici bir şekilde egemen olmuştur.

Bu arada Türk donanması, öngörüldüğü üzere denize açılmıştır. Ancak bu açılma gecikmelidir. Bir tanık onun 11 Haziran'da İstanbul'dan yola çıkışını görmüştür.[198] Fakat Philippe de Canaye

---

[197] Lanciano başpiskoposunun mektubunda işaret edilen (Come kardinaline) sorun, Madrid, 24 Ocak 1573, Vatikan Arşivi, Spagna, no. 7, f° 10-11 ve Padua piskoposundan aynı kişiye, 25 Ocak 1573, *age.*, f° 22.

[198] Granvelle tarafından İstanbul'a gönderilen ve 30 Haziran'da geri dö-

donanmanın Çanakkale'ye ancak ayın 15'inde geldiğini[199] ve boğazdan da 5 Temmuz'da çıktığını[200] iddia etmektedir. Herhalde gerçeği söyleyen 15 Haziran tarihli Korfu haberidir, buna göre donanmanın çıkışı iki kerede olmuş, ayın 3'ünde Kara Ali söylendiğine göre 200 kadırgalık ilk kafileyle Eğriboz'a varmıştır; Piyale Paşa diğer 100 kadırgayla sonradan ona katılacaktır. Bu gecikme İtalya'daki belli bir iyimserliği açıklamaktadır; Don Juan de Zúñiga 31 Temmuz'da[201] "Türk bu yıl hiçbir girişimde bulunmayacaktır, yalnızca Don Juan'ın da kendi cephesinden aynı şeyi yapmasını engellemek için denize çıkmıştır" diye yazmaktadır. İlâve ettiğine göre, zaten "donanması düzensizdir", bu ayrıntıyı izleyen tüm haberler birbirinin tekrarı olacaktır. Donanma yoluna devam etmiş ve 28 Temmuz Preveze yakınlarında demir atmıştır. 3 Ağustos'ta Korfu'dan, Apulia kıyılarına mutlaka birkaç akın yapacağı, sonra da La Goulette'e yöneleceği bildirilmektedir; bunda çifte amaç taşımaktadır: İspanyolların Kuzey Afrika'ya sefer yapmalarını engellemek ve yeniden ayaklanan Arnavutları hizaya getirmek.[202] Donanma 4 Ağustos'ta, P. de Canaye'a göre, Don Juan'ın gemilerine rastlamak gibi az çok samimi bir niyetle veya Palermo üzerine gitme arzusuyla, Abruzzelere doğru dümen kırmıştır.[203] Gerçekten de Türk donanması tereddüt ediyor gibidir. Bir an için Messina'ya dümen kırmış ve böylece Napoli kıyılarından Capo delle Colonne'dan 8 Ağustos'ta geçmiştir.[204] Fakat 14 Ağustos'ta, tekneleri Sapienza adası kıyılarını yağmaladıktan

---

nen Juan Curenzi'nin raporu, Simancas E° 1063, f° 35.

[199] Philippe de Canaye, *a.e.*, s. 158.

[200] Sakız'dan bir Fransız kayığıyla gelen bir Cenevizlinin tanıklığıyla, Simancas E° 1063, f° 42.

[201] II. Felipe'ye *CODOIN*, CII, s. 207-208.

[202] Simancas E° 1332.

[203] *A.e.*, s. 100, Granvelle'den D. Juan'a, Napoli, 6 Ağustos 1573, Simancas E° 1063, f° 45.

[204] Granvelle'den II. Felipe'ye, 12 Ağustos 1573, Simancas E° 1063, f° 49. Başka bir bilgi, ama geç olarak Venedik'ten gelmektedir, donanma Tremiti adalarını almayı düşünebilir.

sonra Preveze'ye dönmüş görünür. Ama ayın 19'unda buradan gene ayrılmıştır.[205]

Topyekûn bu ikinci denize açılıştan sonra İspanyol tarafı endişelenmeye başlamıştır. Batıya doğru yoluna devam etmekte olan Türk donanmasının bir Fransız limanında kışlayacağı söylentisi yayılmıştır. Don Juan, yaz boyunca Sardinya'ya nöbette olan topların yerlerinden kaldırılmasını emretmiştir.[206] Osmanlı donanmasının Fransa'da kışlayacağı söylentisi 25 Ağustos'ta Roma'da tedavüldedir,[207] fakat Zúñiga bunu inanılır bulmaz. Tarih Zúñiga'nın haklı mı yoksa haksız mı olduğunu söyleyemez, çünkü Türk donanması yolda büyük bir fırtınaya yakalanmıştır. Kadırgaların bazıları kaybolmuş, bazıları da çok zarar görmüştür,[208] o kadar ki, Preveze'ye kürek ve demir alması için başka kadırgalar göndermek gerekmiştir.[209] Donanmanın geri dönmesinin nedeni bu mudur? Korfu kaynaklı 29 Ağustos tarihli bir haber donanmanın "Gumenizos"ta olduğunu bildirmektedir.[210] Düzeni bozuk, çok kötü yönetilen donanma eylül başında Hıristiyan sahillerinde değil de, Avlona'dadır.[211] Ancak 5 Eylül'de Otranto burnuna giderek, küçük Castro kalesini ele geçirmiştir.[212] Sonra ayın 22'sinde 230 gemisiyle hiçbir şey başaramadan –veya çok az– İstanbul'a dümen kırmıştır.[213] Ayın sonunda İnebahtı'da erzak ikmali yapmaktadır.[214]

---

[205] Philippe de Canaye, *a.e.*, s. 181.

[206] D. Juan'dan II. Felipe'ye, Messina, 20 Ağustos 1573, alınışı 3 Eylül, Simancas E° 1062, f° 117.

[207] Zúñiga'dan II. Felipe'ye, 25 Ağustos 1573, *CODOIN*, CII, s. 229.

[208] Philippe de Canaye, s. 181, 186, 8 kadırga kaybedilmiş, 8'i de zarar görmüştür.

[209] Zúñiga'dan II. Felipe'ye, 28 Ağustos 1573, *CODOIN*, CII, s. 231.

[210] Simancas E° 1063, f° 87.

[211] Philippe de Canaye, *a.e.*, s. 186.

[212] Granvelle'den Zúñiga'ya, Napoli, 11 Eylül 1573, *CODOIN*, CII, s. 258-259.

[213] Philippe de Canaye, *a.e.*, s. 195.

[214] Granvelle'den Zúñiga'ya, Napoli, 8 Ekim 1573, *CODOIN*, CII, s. 307-311.

Ancak Türk donanmasının bu zikzaklı yolculuğu, Avusturyalı Don Juan'ın hareketlerini uzaktan yönetmiştir. Gerçekten de, İspanyol çevrelerinde uzun zamandan beri Kuzey Afrika'ya karşı bir harekâta girişmek söz konusu olmuştur. Kış boyunca toplanan güçler, Türk donanmasına tamamen karşı koyacak nitelikte olmamakla birlikte hiç de azımsanacak bir filo değildir. Floransa ajanı del Caccia, Madrid'den[215] "burada yapılan hazırlıklara, toplanan paraya,[216] İspanya'daki yeni asker alımlarına ve Barcelona'da bitirilerek suya indirilen kadırgalara bakarak, Türklere veya Cezayir'e karşı bir sefer olacağı düşünülmektedir. Gerçekten de böylesine bir çabanın yalnızca Türk donanmasına karşı savunma amacı taşıdığı düşünülemez" diye yazmıştır.[217]

Fakat Türk donanması Napoli kıyılarındayken, bu seferi düşünmemek gerekir. Yeni bir Cerbe riskine girmek mümkün değildir. Seferin nereye yapılacağı konusuna gelince, hedefin Don Juan'ın hattı II. Felipe'nin[218] ve İspanyol kamuoyunun tercihleri olan Cezayir mi, yoksa üslerin yakınlığının da tavsiyesiyle Sicilya'nın ve Madrid'deki Meclisin istedikleri gibi Bizerte ve Tunus mu olacağı konusunda tereddüt edilmiştir. Tercih her halükârda yapılmıştır. Cezayir seferi az veya çok uzak bir geleceğe ertelenmiştir.[219] Tunus'a saldırılacaktır.

Fakat daha Afrika kıyılarına varmadan sorun kendisini göstermiştir bile. Tunus'u almak iyiydi. Ama sonra burası ne olacaktı? Buraya V. Carlos'un 1535'te fazla hayal kurmadan yaptığı gibi, liyakatsiz bir hükümdar mı atanacaktı? Don Juan 26 Haziran'da II. Felipe'ye şöyle yazmaktaydı: "Burada Tunus'un fethine girişilme-

---

[215] Mediceo 4904, f° 86.

[216] Para Flandre'a da gitmektedir, Saint-Gouard'dan krala, Madrid, 14 Temmuz 1573, B. N., Paris, Fr. 16105.

[217] Fakat diplomatik mektuplaşmalarla duyurulan sefer, genellikle Cezayir'e yönelik olanıdır, Padova piskoposundan Côme kardinaline, 5 Temmuz, Vatikan arşivi, Spagna 7, f° 372, Sauli'den Cenova'ya, Madrid, 14 Temmuz 1573, L. M., Spagna 5.2414.

[218] Sauli, bir önceki dipnot; Saint-Gouard, dipnot 216.

[219] Cezayir proje düzeyine geçmiştir. D. Juan'dan II. Felipe'ye, Napoli, 25 Temmuz 1573, Simancas E° 1062, f° 112.

si, ama kentin Sultan Mulay Hamida'ya verilmemesi gerektiği kanaati vardır".[220] II. Felipe, Gian Andrea Doria'nın bir mektubuna göre, son tahlilde karar verme yetkisini Don Juan'a bırakmıştır.[221] Aynı mektup, mevsimin fazlasıyla ilerlemesi yüzünden, Cezayir tasarısının terk edildiğini işaret etmektedir. Ve eğer acele edilmezse aynı tehlike Tunus için de söz konusu olacaktır, diye devam etmekteydi, "çünkü seyir süresi kısa olmakla birlikte, bilindiği üzere Trapani ile La Goulette arasında yol almak o kadar zordur ki, eğer Kuzey Afrika'da tesadüfen yağmur yağarsa, kadırgalar bu yolu aşamadan iki aydan fazla bir süre Trapani'de beklemek zorunda kalabilirler". Don Juan, arşidük Ferdinand'ın topraklarından süvari getirtmekten söz etmiştir. İşte uzun bir iş! Elde olanlarla yetinilsin ve Lombardiya'da bulunan Almanlar getirtilsin. Bu yeterli olacaktır...

Türk donanmasının gelmesinden önce, 2 Temmuz toplantısında Meclis acele etmeyi önermiştir. Fakat Türk donanması ilerledikçe, onu izleyen telaşları hesaba katmak gerekmektedir. Diğer güçlükleri dışlamayan yeni bir gecikme nedeni; bu güçlükler tahıl iaşesi, kadırgaların düzene sokulması, birlik ve para gönderilmesidir–bu sonuncu sorun bir kez daha acı bir şekilde patlak verir.[222] İşte bu nedenle Don Juan, Messina'dan daha büyük bir düzenleyici merkez olan Napoli'ye nakletmiştir. "Üç veya dört rahatsızlıktan bıkmış" bir vaziyette hasta olmasına rağmen acele etmekten geri kalmamakta, çabucak Sicilya'ya ulaşmak istemektedir, adada sadece geçeceği Messina'ya değil de,[223] Afrika'nın kapıları olan Palermo ve Trapani'ye gidecektir. O hazırlıklarla meşgulken, Don Juan'ın yardımcısı Sessa dükü, hiç de haksız olmaksızın Türk donanmasının Avlona'da kışlayacağı söylentilerinden endişe duy-

[220] Simancas E° 1062, f° 96.

[221] G. A. Doria'dan Avusturyalı Don Juan'a, Messina, 9 Temmuz 1573; aslı Cezayir G. A. A. Sicil no. 1686, f° 191.

[222] D. Juan'dan II. Felipe'ye, Napoli, 4 Ağustos 1573, *age.*, f° 113.

[223] Aynı kişiler, Napoli 5 Ağustos 1573, *age.*, f° 114, Messina'ya hareket edişi; aynı kişiler, Messina, 10 Ağustos 1573, E° 1140, Messina'ya 9 Ağustos'ta varmıştır.

maktadır. II. Felipe'ye, Don Juan'a da önerdiği üzere "İspanyol ve Almanlardan meydana gelen 12.000 piyadeyi çok iyi teknelerle La Goulette'e göndermenin" uygun olup olmayacağını sormaktadır.[224] II. Felipe de kendi cephesinden Türk tehlikesinin çok büyük olduğunu düşünmektedir, çünkü 12 Ağustos'ta Terranova'ya Tunus seferinin ancak Türk donanması fırsat verirse yapılacağını yazmıştır.[225]

Don Juan'ın bu temkinli uyarılara ihtiyacı vardır, çünkü bu esnada, 15 Ağustos'ta, Türk donanmasının çekilmemesi halinde bile sefere girişmeye karar verdiğini yazmıştır.[226] Acaba böylece heyecanlı doğasına mı, yoksa papanın vaatlerle desteklenen tahriklerine mi kapılmış olmaktaydı? Papa önce kadırgalarını sunmuştur.[227] Ve kutsal baba, hattâ Don Juan'ın başına konulacak bir Tunus tacından bile söz etmektedir. Çağdaşlar ve tarihçiler tarafından muhteşem bir şekilde karmaşık hale getirilmiş olan bu küçük sorun hakkında, O. de Törne'ün resmî görüşüne rağmen,[228] Antonio Pérez'in tüm tezviratının bir kenara bırakılabilecek nitelikte olduğunu sanmıyorum. Don Juan kuşkusuz bu hükümdarlık arzusu tarafından, ona hiç rahat vermeyen bir endişe tarafından işlenmiştir. Törne, Papalığın taçtan söz etmek için Tunus'un alınmasını beklediğini iddia etmektedir. Bu mümkündür. Ancak, yukarıda zikrettiğim hazirandaki mektubuyla, Don Juan, Mulay Hamida'nın tahta çıkartılması ihtimalini dışarıda bırakmaktadır. Tunus'a yerli bir kral değil de, yerli bir vali atayacaktır. Bu acaba peşin hüküm olmaksızın mı yapılmaktadır? Papa da kendi cephesinden, 20 Ekim'de (daha henüz Don Juan'ın zaferi bilinmemektedir) Roma'da, "Eğer Tunus kazanılırsa, en iyisi bu krallığı hiçbir Berber krala vermeden muhafaza etmek olacaktır" diye açıklama

---

[224] 4 Ağustos 1573, Simancas E° 1063, f° 167.
[225] S. Lorenzo'dan, Simancas E° 1140, M.
[226] Simancas E° 1140.
[227] Zúñiga'dan II. Felipe'ye, Roma, 13 Ağustos 1573, *CODOIN*, CII, s. 209.
[228] *A.e.*, I, 243 *vd.*

yapmıştır.[229] Öte yandan V. Pius, Don Juan'a daha önceden, kâfirlerden fethedilecek ilk devleti vaat etmiştir. Hangisi olursa olsun, bir devlet. İşte Don Juan'ı gerçek bir iktidardan çok bir unvan tahrik etmektedir. Genç prensler, hiyerarşi ve öncelik hakkı konularında çılgın bir Avrupa'da taç rüyaları görmektedirler. Anjou dükü kendi hakkını Polonya'da elde etmiş bulunmaktadır, ama bundan önce Cezayir'i düşünmüştür. Gayrimeşru çocuk olmasından ötürü yaralı olan, Eksalans gibi aşağı bir mertebede tutulan Don Juan 1574'te, IX. Charles'ın ölümüyle boş kalmış olan Fransa tacının rüyasını görmüştür ve Hollanda'da son yıllarında İngiliz kralı olma düşüyle hastalanacaktır.

Demek ki kâfirlere karşı mücadeleye arzulu olan XIII. Gregorius'un, bu tarz bir vaatle girişimin başarısını sağlamak istemiş olması mümkündür. Bu vaat Tunus zaferinden sonra değil de, ondan çok önce yapılmıştır. Çünkü Don Juan sefer için gerekenleri toparlayabilmek ve bunları âdeta hiç para olmadan yapabilmek için mucizeler yaratmıştır.[230] Besleyici krediler ona lokma lokma gönderilmiştir.[231] Ve üstelik aldığı iki kambiyo senedinden 100 bin ekülük olan birisinin vadesi Aralık sonu, 80 bin dukalık olan ikincisininki ise 1 Ocak'ı izleyen 40 gün içindedir! Escovedo'nun ona yazdığına göre, Medina del Campo piyasasından alınan borç tutarı ürkütücüdür. "Hollanda bizi mahvediyor..."

Don Juan eylül başında Messina'dan ayrılarak ayın 7'sinde Palermo'ya varmıştır.[232] Yerine Sessa dükü ile Santa Cruz markisini bırakmıştır. Trapani'ye de J. de Cordona'yı yollamıştır. Türk

---

[229] Zúñiga'dan krala, 23 Ekim 1573, *CODOIN, CM,* s. 330. Papanın haberinin olmadığını bu mektup teyid etmektedir: "...*Dijome el otro dia el Papa hablandome en la jornado del señor D. Juan, que*'si *ganaba a Tunes...*" Tunus'un alındığı haberi (11 Ekim) Napoli'ye 22 veya 23 Ekim'de ulaşmıştır, Granvelle'den II. Felipe'ye, Napoli, 23 Ekim 1573, Simancas E° 1063, f° 110.

[230] Don Juan'dan Granvelle'e, Messina, 19 Ağustos 1573, nüsha, B. N., Madrid, Ms 10454, f° 114 ve 115; Zúñiga'dan II. Felipe'ye, Roma, 21 Ağustos 1573, *CODOIN,* CII, s. 219-220.

[231] Escovedo'dan D. Juan'a, Madrid, 5 Eylül 1573, A. E., Esp., 236, f° 122.

[232] Terranova dükünden krala, Palermo, 7 Eylül 1573, Simancas E° 1139.

donanmasının 2 Eylül'de Sainte-Maure burnu açıklarında, Doğu Akdeniz'e geri dönerken görüldüğü haberi üzerine kararını vermiştir.[233] Fakat İspanyol donanması hemen yola çıkmaya hazır değildir. Sicilya başkanı (Adanın Pescara'dan beri kral naibi yoktur), gecikmeden yararlanarak Kuzey Afrika'da yapılması tasarlananlar hakkında uzun bir rapor kaleme almıştır.[234] Don Juan ayın 27'sinde Palermo'dan Trapani'ye gitmişti.[235] Bu arada yaklaşan Türk donanması tekrar tehditkâr bir vaziyet almış gibidir, o kadar ki, Granvelle Napoli krallığının savunması konusunda alışılmış tedbirleri almıştır.[236] Afrika seferi yeniden riskli hale gelmiştir.

Başka yerlerden esen rüzgârların şaşkına çevirdiği Don Juan gene de İnebahtı'nın yıldönümü olan 7 Ekim'de Afrika'ya hızla yönelmekten geri kalmamıştır.[237] Marsala'dan yola çıkarak Favignana'ya varmış, buranın sığınağından akşam saat dörtte ayrılmıştır. Ayın 8'inde günbatımında La Goulette önündedir. Ayın 9'unda, geceye kadar karaya 13.000 İtalyan, 9.000 İspanyol ve 5.000 Alman çıkartmıştır. Filosunda 107 kadırga, 31 gemi, Toscana büyük dükünün kalyonu ve yiyecek dolu kayık, fırkateyn ve özel kişilere ait diğer küçük tekneler bulunmaktadır.[238] Halkının çarpışmadan kaçmış olduğu kente ayın 10'unda yaklaşmış ve ertesi gün burayı herhangi bir güçlükle karşılaşmadan işgal etmiştir:[239] Kentte yalnızca yaşlı insanlar kalmıştı.

Don Juan fethettiği bu yeri ne yapacaktır? Madrid'den kenti yıkması emri yollanmıştır, bu emir Don Juan'a ancak dönerken

---

[233] Granvelle'den D. Juan'a, 6 Eylül 1573, Simancas E° 1062, f° 118.

[234] *Parere del Duca di Terranova, Présidente di Sicilia, sopra le cose di Barberia,* 17 Eylül 1573, Simancas E° 1139.

[235] Terranova dükünden II. Felipe'ye, Palermo, 30 Eylül 1573, Simancas E° 1139.

[236] Granvelle'den II. Felipe'ye, Napoli, 9 Ekim 1573, Simancas E° 1063, f° 94.

[237] Terranova dükünden II. Felipe'ye, Palermo, 9 Ekim 1573, Simancas E° 1139.

[238] B. N. Floransa, Capponi, *Codice,* V, f° 349'daki muhtıraya göre.

[239] Bu 11 tarihinin kesin işareti, Jorge Manrique'ten II. Felipe'ye, Palermo, 7 Kasım 1573, Simancas E° 1140.

ulaşmıştır. Tunus'tayken kendine herhangi bir talimat verilmemiş durumda bir savaş meclisi toplamıştır (belki 11'inde, belki 12'sinde). Alışılmış danışmanlarının yanısıra İspanyol, İtalyan ve Alman piyadelerinin albayları ile bazı kaptanlar ve yararlı önerilerde bulunacakları bilinen birkaç kişi daha toplantıya çağrılmıştır. Bu bir raslantı mıdır? Yoksa Don Juan resmî danışmanlarını büyük bir kalabalığın içinde boğmak mı istemiştir? Her halükârda bu meclis oy çokluğuyla kenti İspanya kralı hesabına korumaya karar vermiştir.[240] Ve Don Juan buna bağlı emirleri kaleme almıştır. Esas tedbir olarak, fethedilen Tunus'ta 4 bini İtalyan ve 4 bini İspanyol olan, Gabrio Serbelloni adlı bir "topçu"nun komutasında 8 bin kişilik bir garnizon bırakmıştır.[241] Bu tedbir başkalarını ardından sürüklemiştir, özellikle de yerli bir valinin atanmasını sağlamıştır: Hafsi Veliahdı, eski sultan Mulay Hamida'nın kardeşi Mulay Muhammed (bu bir bakıma bir manda rejiminin kurulmasıydı) ve kente egemen olan muazzam bir kalenin inşasına başlanmıştır.[242]

Geriye Don Juan'ın Bizerte'yi aynı talihle Türklerden alıp alamayacağını bilmek kalmaktadır –ve Granvelle fırtınalı denizin durmaksızın çalkantısı karşısında bundan endişe duymaktadır–, söylendiğine göre Türkler korsanlığa uygun olduğu bilinen ve yarı tahkimatlı bir limana sığınmışlardır.[243] Fakat Bizerte de kendini savunmadan teslim olmuştur.[244] Don Juan yağmalanan Tunus'ta sekiz günden fazla kalmamıştır. *La Goulette*'te dört günlük hazırlıktan sonra, ayın 24'ünde gemisine binerek aynı gün Porto Farina'yı almıştır. Ayın 25'inde Bizerte'dedir... Beş gün sonra buradan ayrılarak, güzel bir havada Favignana adasına ulaşmış ve 2 Ka-

---

[240] *Relacion que ha dado el secretario Juan de Soto sobre las cosas tocantes a la fortaleza* y *reyno de Tunez*, 20 Haziran 1574, Simancas E° 1142, nüsha.
[241] *Instruccion a Gabrio Cerbellon*, Simancas E° 1140.
[242] Don Juan'dan Granvelle'e, La Goulette, 18 Ekim 1573, Simancas E° 1063, f° 114.
[243] Granvelle'den II. Felipe'ye, Napoli, 23 Ekim 1573, *age.*, f° 110 (alınışı 11 Kasım).
[244] Tovalosos markisi, B. N., Paris, Esp. 34, f° 44.

sım'da Palermo'ya gitmiştir. Kent on üç gün öncesinden beri Tunus'un fethi şerefine ışıklar içindedir.[245] Ayın 12'sinde Napoli'ye varmış ve Granvelle, Caesar'ın "*veni, vidi, vici*"sini onun için de söylemekten kendini alamamıştır.[246]

Tunus seferi askerî açıdan kuşkusuz kolay bir gezinti olmuştur. Meyve bahçelerinde "incirlerin olgunlaştığı" bir sırada, güzel mevsimin sonlarındaki birkaç günlük açık hava işlerini kolaylaştırmıştır. Bu bir zafer miydi?

Tunus'un Kaybı: 13 Eylül 1574

Yenmek yalnızca almak değil, Tunus'u elde tutabilmekti. Oysa muzaffer ordu Hafsi sultanlığının topraklarının ancak küçük bir kısmını işgal etmişti. Bir anlığına bile, onun için ülke içlerine ilerlemek, geniş ülkenin tümüne egemen olmak söz konusu olmamıştı.

Bu koşullarda devasa kenti muhafaza etmek güçlü sorunlar yaratıyordu. Bunların en büyüğü, kenti korumayı üstlenen 8.000 asker ile La Goulette *presidio*sundaki 1.000 kadar insanın ihtiyaçlarını temin etmekti. Sicilya ve Napoli iaşe eminliği açısından yük ağırdı; ne şarap, ne tuzlu et, ne de buğday parasız tedarik edilebiliyordu; yiyecek ve mühimmat taşıyan kiralık tekneler için de durum aynıydı. Napoli ve Sicilya'nın mali olarak tükenmeleri bu basit sorunları âdeta çözülmez hale getirmekteydi. Granvelle'in şikâyetleri nihayetsiz ağlayıp sızlanmalar olmayıp, haklı gözlemlerdi. Tunus krallığının gerçek sorunu, papa temsilcisi Ormanetto'nun II. Felipe'den Don Juan için Tunus krallığı unvanını elde etme çabasından çok, –bu görüşmeler çabucak sona ermiştir ve zaten küçük bir olaydan ibarettir– burada ikâmet etmekti.

Kuşkusuz Don Juan'ın başarısızlığı çeşitli biçimlerde açıklanabilir. II. Felipe ile üvey kardeşi arasında bir uçurum açılmaktadır:

---

[245] Palmerini, 20 Ekim 1573, Palermo, Bel. Küt. Qq D 84, D. Juan'ın gelişi 2 Kasım.

[246] Granvelle'den Don Juan'a, Napoli, 24 Ekim 1573, A. E., Esp. 236, f° 88-90.

söylentiler, ona haber taşıyan insanların casusluğu, Antonio Pérez'in muhtemel kötü niyeti (bunu yıllar boyunca önceden araştırma yapmadan kabul etmemek gerekir), nihayet kralın doğal kuşkuculuğu işlerini görmüştür. Fakat Don Juan'da kendi eylem sahasında, İspanyol durumunun tümünü görmemektedir. II. Felipe onun sandığından çok daha kararlı olmak üzere, Venedik'in Ligadan çekildiği gün, her ne yazmış olursa olsun veya tersini göstermeye çalışmış olursa olsun, Akdeniz'de herhangi büyük bir siyasete girişmekten vazgeçmiştir. 1575'te ikinci iflasa ulaşacak olan ünlü mali bunalımın kıskacındadır. Anvers kredisinin kaynakları ve kolaylıkları olmaksızın Cenevizlilere ve Cenova piyasasına giderek daha bağımlı hale gelmektedir. Oysa 1573'te Cenova'da *eski* ve *yeni* soylular arasında, bankacılık alanında iş yapanlarla, endüstri ve ticaret alanında iş görenler arasında karışıklıklar çıkmıştır. Toplumsal bunalım, ama aynı zamanda siyasal bunalım. Yeni soyluların arkasında Fransa kralı yok mudur? Ve aynı zamanda imparatorluk bunalımı, çünkü Cenova hem birlik sevkiyatı, hem de para yatırım sahasında da bir kavşak noktasıdır.

Kuzey Afrika sorununun kendini acı bir şekilde ortaya koyduğu sırada, II. Felipe'nin hesapları Cenova'ya, daha uzaklara Hollanda'ya doğru da uzanmaktadır. Fransa'ya karşı da entrikaya yeniden başlanmıştır. Bu koşullarda Tunus'ta kalmak akıllıca değildir. Bu yeni bir harcama kaleminin açılması, La Goulette'i zayıflatma olacaktır, çünkü artık çabaları Tunus ve yeni *presidio* arasında bölmek gerekecektir. Bu varsayımsal avantajlar uğruna, macera aramak olacaktır. Kral bunu papa temsilcisi Ormanetto'ya tekrarlamakta, fakat o Madrid'deki para kıtlığının ton ve proje değişikliğine yol açtığını anlayamamaktadır. "Razı olmaktansa ölürüm... bu benim şan ve şerefime aykırı bir şeydir" diyen kralın dışında herkes kuzeyde bir barışı arzulamaktadır.[247] Bunun anlamı, İspanya'da rüzgârın macera tarafından esmediğidir. Ancak Don Juan Tunus'u muhafaza ederek, kardeşini bir oldu bitti karşısında

[247] Saint-Gouard'dan IX. Charles'a, Madrid, 3 Şubat 1574, B. N., Paris, Fr. 16106, fº 304.

bırakmıştır, kral rızasını göndermiştir, ama geçici bir rıza: sadece o yıl için geçerli olacaktır.

Don Juan'ın yarattığı ağır bir mekanizmadır. Henüz tek başına işleyebilse de ve fetih işgal ordusunu beslese de... Taraftarlarının iddia ettikleri budur: Soto'nun Mayıs 1574'te Madrid'e giderek genç efendisinin adına söyleyeceği; Granvelle'e aynı yılın Ocak ayından itibaren sunacağı budur. Granvelle, eğer Don Juan'ın istediği gibi Bizerte ve Porto Farina tahkim edilecek olurlarsa, II. Felipe'nin Kuzey Afrika'nın doğusu üzerindeki egemenliğinin garanti altına alınacağını, bunun da Türklerin deniz yoluyla Cezayir ile olan bağlantısını rahatsız edip, karadan olanını da tamamen kopartacağını düşünmektedir. Öte yandan, kalenin bitirilmesiyle Tunus hükümdarlarının cebine giden gelirlere kral adına el koymak mümkün hale gelecektir; bu gelirler yalnız adı geçen Tunus kalesini değil, aynı zamanda inşa ettirilecek olan diğerlerini de idame ettirmeye yeterli olacaktır. Üstelik bölgedeki Hıristiyan ticaretini teşvik ederek bu gelirleri arttırmak da mümkündür. Bunu sağlamak için yerlilerin güvenini kazanmak ve onların yönetim biçimini İspanya kralına saygı duyacakları bir biçimde özenle düzenlemek yeterli olacaktır.[248]

Fakat güçlük tam da buradadır. Tunus halkı ekim sonundan itibaren kentine geri dönmüştür (ancak evleri askerler tarafından işgal edilmiş olan kodamanlar hariç), fakat hiçbir şey kentin ekonomik hayatının normale döndüğünü göstermez. Ekonomi kısmen işlemeye başlamıştır, çünkü kısa bir süre sonra işgal makamları ve yerli vali La Goulette gümrüğü hakkında tartışma halindedirler; vali esas olarak deri üzerinde olmak üzere, payının yüzde 13 olmasını istemektedir.[249] Bu durum, Don Juan'ı olaydan haberdar eden İspanyollar için himayeleri altındaki adamdan hayal kırıklığına uğradıklarını söylemenin bir fırsatı olmuştur. Öte yandan, hiçbir şey ülkenin bütününün hareketli veya yerleşik kitlesi itibarıyla, Hıristiyanların fethini kabul ettiğini söylemeye izin

[248] Granvalle'den II. Felipe'ye, Napoli, 27 Ocak 1574, Simancas E° 1064, f° 7, yay. F. Braudel, *agm.*, *Revue Afr.* 1928, s. 427-428.
[249] Simancas E° 488.

vermez, İstanbul'da Türkler Tunus zaferini küçümsüyor gibi görünmekte ve "Arapların" –bundan göçebeleri anlayınız– bu fethi gerçek sınırlarına çekilmek zorunda bırakmaya yeteceklerini söylemektedir, yani kış soğuğunun güneyde çok uzaklara ittiği, ama yaz gelince, tam da Türk donanması denize açıldığında, sahillere geri dönecek olan göçebeler.

Madrid böylesine karışık durumların üstesinden gelmeye hazırlıklı değildir. Birçok başka sıkıntı bulunmaktadır! Bu durumda Don Juan donanmasının hesaplarının hemen hemen açık hale gelmesiyle İspanya'ya gitmeyi düşünürken, 16 Nisan'da Cenova ve Milano'ya gitme emrini almıştır; kral aynı zamanda onu İtalya'da bakanların üzerinde yetki sahibi kılarak, kendi vekili atamıştır,[250] Cenova'da onun varlığının siyasal çatışmaları gidereceğine inanılmaktadır, o da 29 Nisan ile 6 Mayıs arasında bu kentte kalmıştır. Fakat görevinin asıl hedefi Lombardiya'dır. Madrid'de onun buraya gitmesinin, Fransa'yı İspanya ile kavga etmekten vazgeçirtecek kadar endişelendireceği düşünülmektedir. Kralın kardeşinin Milano'da bulunması Flandre yönüne giden takviye geçişini canlandırmıştır, çünkü Flandre, *lo de Flandes* başlıca kaygı olmaya devam etmektedir.

II. Felipe'nin emirleri, Don Juan'ın üzerinde kendisinin gözden düştüğü etkisini bırakmıştır. Para yokluğu nedeniyle korkutucu bir hızla dağılmakta olan donanmanın içler acısı durumu hüzünlerine eklenmektedir. Don Juan, Vigevano'da çok güzel bir şatoda, Juan de Soto'nun dönüşünü sabırsızlıkla beklemektedir, onu krala geniş raporlar sunmak üzere yollamıştır. Yorgun, canı sıkkın, sağlığı konusunda endişeli bir durumda, her ne iş olursa olsun yapmayı reddetmektedir; hattâ Tunus, donanma, iaşe gibi işleri dahi tamamen kralın bakanlarına verilmektedir. Granvelle'in dediği gibi, bu topun pas verilmesinden bakanlar aslında şikâyetçidirler. Bu arada Soto mayısta Madrid'e varmıştır. Muhtıralar savaş meclisinde veya devlet meclisinde aheste aheste incelenmektedir. Don Juan'ın düşleri kançılaryanın güzel yazılı kâğıtlarına gömülmekte,

[250] O de Törne, *a.e.*, I, s. 216, ve daha iyisi, L. van der Essen, *a.e.*, I, 1, 181 *vd.*

danışmanların kanaatlerine sunulan soru formları biçiminde çözülmekteydi. Savaş meclisinin *consultas* "*lo de Tunez*'e dair, mevsim o kadar ilerlemiş gibi görünmektedir ki, bu işe başlayıp başlamamak gerektiğini anlamak için müzakerelere lüzum yoktur. Çünkü bu yaz için bu seferin ertelenmesinin gerektiği kendiliğinden açıktır. Sadece Signor Don Juan ve bütün bakanları kale için zorunlu olan şeyleri sağlamakla meşgul olmalıdırlar" demektedir. II. Felipe kenara "Pek yerinde mütalaa, ama kardeşime La Goulette'in sanki Tunus kalesi yokmuş gibi iaşe edilmesine dikkat etmesi özellikle tembih edilsin" diye yazmıştır.

Herkes Tunus'ta İspanyol askerlerinin bulundurulması, yoksa her şeyin kaybedileceği konusunda hemfikirse de,[251] Don Juan'ın rolüne gelince kanaatler farklılaşmaktaydı. Medina Celi dükü, prensin Lombardiya'ya Flandre ve Fransa nedeniyle gönderilmiş olmasına karşılık, büyük komandörün Hollanda'ya varmış olması ve Fransa'daki iç zorlukların sürekli artması nedeniyle artık onun buradaki varlığının gerekli olmadığını düşünmektedir... Bu durumda Don Juan gene denizcilik sorunlarıyla, Napoli ve Sicilya ile Kuzey Afrika kalelerinin savunmasıyla ilgilenmeli, donanmanın yönetimini yeniden üstlenmelidir. Francavilla dükü de aynı kanaattedir. Aguila markisi ise bunun tersine, "her iki taraftan da birçok şeyi hesaba katmak gerekir" der. Eğer ona gereken para ve asker verilmeyecek olursa, Don Juan'ı tekrar donanmanın başına getirmek ne işe yarayacaktır? Cuenca piskoposu aynı yönde konuşurken, donanmanın kötü durumuna da değinmiştir: söylendiğine göre, 120 kadırga vardır, fakat bu sayı Türklerin karşısında yeterli midir? Eşitsiz bir çarpışmada, İnebahtı galibinin yalnızca düşmanın artçılarına saldıracak kadar güç kaybetmiş olması, belki kaçması ve daha da vahim bir şey olarak, gençlik ve ateşlilikten kellesini kaybetme riskine girmesi iyi bir şey midir? Başkan her yönde bir parça düşüncesini belirtmiş ve II. Felipe şu ihtiyatlı notla sonuca varmıştır: "Kardeşim Trablus ve Bougie meselelerinin,

---

[251] *Lo que se ha platicado en consejo sobre los puntos de los memoriales que el sec° Juan de Soto ha dado de parte del S^or^. D. Juan,* t. y., Simancas E° 488 (Mayıs veya Haziran 1574).

donanmayı kışın maceraya atacak kadar önemli görünmediği konusunda uyarılsın". Fazlasıyla uzun bir belgeyi özetleyen bu bir iki satır, II. Felipe'nin siyasetini nasıl bir haber ve danışma lüksüne, nasıl bir özenli bürokratik çalışma sistemi üzerine dayadığını göstermektedir.[252] Bir emrin icracıya ulaşması için bir ayın gerektiği bir ortamda, olayların sıcağında irticalen davranmaktansa, her şeyi tartmak ve öngörmek daha yararlıdır.

Fakat Tunus'a ilişkin hiçbir şey öngörüldüğü gibi cereyan etmemiş, Don Juan kendi bildiği gibi davranmak zorunda kalmıştır. Haberlerin gücünü, sonra da yola çıkışını ve çok yeni kadırgalar yüzünden yavaş olan yolculuğunu işaret ettikleri Türk donanması 11 Temmuz 1574'te Tunus Körfezi'ne gelmiştir. Donanmada 230 kadırga, birkaç düzine küçük tekne[253] bulunmakta, 40.000 asker taşımaktadır. Donanmaya Uluç Ali, orduya da 1573'te yıllardan beri süren Yemen isyanını bastıran Sinan Paşa (Cerbe galibiyle aynı kişi değil) komuta etmektedir. La Goulette bir ay kadar süren bir kuşatmadan sonra 25 Ağustos'ta genel bir şaşkınlık içinde zapt edilmiştir.[254] Puerto Carrero kenti savunmamış, teslim etmiştir. Tunus Kalesi ise biraz daha uzun süre direnmiştir; Serbelloni 13 Eylül'de teslim olmuştur.

Bu çifte felakete nasıl bir açıklama getirilebilir? Tunus'un tahkim edilmesi bitirilememişti ve bu savunmadakiler için büyük bir handikap oldu. Birbirlerinden ayrı iki kale birbirlerine omuz veremediler. Sonra Türkler yerlilerin yardımını gördü: Göçebeler taşıma ve siper kazma işine katılan Sinan Paşa'ya bir öncü ordu

---

[252] Bir önceki dipnot.

[253] Granvelle'den II. Felipe'ye, 22 Temmuz 1574, Simancas E° 1064, f° 46, 320 tekneden söz ediyor.

[254] Puerto Carrero'dan Granvelle'e, La Goulette, 19 Temmuz 1574, siperler Kartaca yönünden açılmış bulunmaktadır, Simancas E° 1064, f° 46; Relacion del sargento G° Rodriguez de La Goulette, 26 Temmuz 1574, Simancas E° 1141. La Goulette'in kuşatılması ve alınması hakkında, ayrıca bkz. E° 1064, f° 2, 4, 5, 25, 54, 57, 58, anonim risale, *Warhaftige eygentliche beschreibung wie der Türck die herrliche Goleta belägert,* Nuremberg, Hans Koler, 574; *Traduzione di una lettera di Sinan Bassà all'imperatore turco su la presa di Goleta e di* Tunisi, t. y., B. N., Paris, Ital. 149, f° 368-380.

sağladı. Buna karşılık belki de Hıristiyan garnizonları düşük kalitedeydi. Granvelle, İspanya kralı tarafından sıklıkla devşirilen ve değiştirilen askerlerin eski birliklerin niteliğinde olmadıklarını ileri sürmektedir. Fakat Granvelle kendini savunmak için argüman bulmak zorundadır. Felaketin sorumlularından biri de odur.

Teslimiyetin çabukluğu, Don Juan'ın işini kolaylaştırmamıştır. Elinden geleni yapmıştır. Türklerin Tunus Körfezi'ne çıkartma yaptıklarına dair belirgin haberlerin gelmesinden önce, 20 Temmuz'da ataletinden sıyrılmıştır. Fakat Afrika'nın uzağındadır. Ve parası olmayan, bu nedenle de korkunç bir şekilde terk edilmiş olan bir donanmayı seferber etmek nasıl mümkün olacaktır? 3 Ağustos'ta Cenova'da ona, kralın bir dizi emri ulaşmıştır. Böylece bunların arasından amaçlarına uygun olanları tercih imkânı doğmuştur. 17 Ağustos'ta 27 kadırgayla Napoli'ye gelmiştir.[255] Ayın 31'inde Palermo'dadır, ama daha şimdiden vakit çok geçtir.[256] Puerto Carrero'nun yardım taleplerine karşılık, şimdiye kadar, başarı halinde forsalarına azad edilme sözü verilen iki kadırga göndermekten başka bir şey yapılmamıştır. Don Juan de Cordona 14 Ağustos'ta, "Tunus Körfezi'ne girmenin güçlüğü nedeniyle bunların varabileceklerinden çok kuşkuluyum" diye yazmıştır.[257] Don Juan'ın danışmanı Don García ona ayın 27'sinde, çözümün Tunus'tan La Goulette'e küçük gruplar halinde asker geçirmek olduğunu yazmıştı: fakat bu tarihte La Goulette teslim olalı iki gün olmuştu![258] Sanki alay edermiş gibi Madrid Don Juan'ın uzun süredir beklediği Juan de Soto'yu tam da bu tarihte efendisine geri göndermeye karar vermiştir. Gene başka bir ironik durum olarak, Juan de Soto 23 Eylül'de Napoli'ye, Don Juan'a getirdiği, filosunun başına geçmesi emriyle birlikte gelmiştir... Bu ayrıntıları borçlu olduğumuz Giuli del Caccia, "Yedi yüz bin ekülük bir ihtiyat oluşturdular (İspanyollar) ve şimdi tehlikenin büyüklüğünü

---

[255] 22 ya da 23'ü, O. de Törne, *a.e.*, I, s. 279, dipnot 6.

[256] Terranova dükünden II. Felipe'ye, Palermo, 31 Ağustos 1574, Simancas E° 1141.

[257] Simancas E° 1142.

[258] *CODOIN*, III, s. 159.

keşfederek başka emirler verdiler. Tanrı bizi ondan korusun!" diye eklemektedir.[259]

Felaketler birbirini tamamlamaktadır. Don Juan eylülde kötü havayla karşılaşmıştır. Ama gene de elinden geldiğince mücadele etmiştir. 20 Eylül'de Gian Andrea Doria'yı güçlendirilmiş kırk kadırga ile Kuzey Afrika'ya gönderirken,[260] Santa Cruz'u da Alman birliklerini bindirmesi için Napoli'ye yollamıştır.[261] 3 Ekim'de Trapani'de, papanın kadırgaları hariç, donanmanın yarısını, yani altmış kadar kadırgayı bir araya getirmeyi başarmıştır. Afrika felaketi ile Juan de Soto'nun Napoli'ye geldiği haberleri ona ulaştığında, Don García'nın tavsiyelerine rağmen La Goulette'e gitmek üzereydi. Don Juan acı bir şekilde, "Bu beş aylık yokluktan sonra bana ne de muhteşem haberler getirecek, olan biten hakkında beni uyaracak ve zaten meydana gelmiş felaketlere dair bana çareler önerecek" diye feryat etmektedir.[262] Don Juan'ın üstlendiği sorumluluğu bilmesi daha da acıydı. Bu konuda Granvelle pek yanılmamaktadır. Ateşli ve tutkulu, kendi hatalarının ve kralınkiler de dâhil diğerlerininkini daha istekle ortaya koyduğu mektubu okunurken bu hissedilmektedir.[263] 4 Ekim'de kardeşine, bu kez pişmanlıklarından çok tereddütlerini, tasarladığı projeleri ve sonra da hiçbir şey yapmama kararını anlatmak üzere yeniden yazmıştır.[264] Gerçekten de, kışın eşiğinde daha önce düşündüğü gibi Cerbe'ye karşı bir hücuma kalkışmak ihtiyatlı bir davranış olmayacaktır. 200 millik bölümünde demirleme imkânının olmadı-

---

[259] Madrid, 28 Ağustos 1574, Mediceo 4904, f° 254.

[260] Terranova dükünden II. Felipe'ye, Palermo, 20 Eylül 1574, Simancas E° 1141, Saint-Gouard'dan krala, Madrid, 23 Ekim 1574, B. N. Paris, Fr. 16106.

[261] Granvelle'den II. Felipe'ye, Simancas E° 1064, f° 66.

[262] O. de Törne, *a.e.*, I, s. 280, dipnot 1.

[263] Don Juan'dan II. Felipe'ye. Trapani, 3 Ekim 1574, (*age.*, s. 283), Granvelle'in dramatik denilebilecek 27 Eylül 1574 tarihli mektubu (Simancas E° 1064, f° 61, Bkz. F. Braudel, *agm., Rev. Afr.*, 1928, s. 401, dipnot 1) yalnızca birinci felakete, La Goulette'in alınışına dairdir.

[264] Avusturyalı D. Juan'dan II. Felipe'ye, Trapani, 4 Ekim 1574, Simancas E.° 450.

ğı ve mevsim değişikliklerinin yol açtığı uygun olmayan rüzgârların estiği 200 millik güzergâh üzerinde her şey yolunda giderse, bu Türklerin muazzam zaferine karşı küçük bir yerel başarıyla cevap vermek olacaktır. Orada bulunan dört veya beş bin Türk'ü çıkartmak üzere Tunus'a dönmek akıllıca olacak mıdır? Ve (eğer söylemediyse bile mutlaka düşünmüştür) en iyisinden, 1573 seferini tekrarlamak üzere, onunkilere çok benzeyen sonuçlara neden göğüs germeli? Neticede ancak kralın emirleri doğrultusunda davranacaktır... Don Juan ne kadar da temkinli biri olmuştur!

Kötü hava yüzünden Palermo'ya ancak 16 Ekim'de geri dönebilmiştir. Sicilya başkentinde Juan de Soto'ya kavuşmuş, meclisini toplamış, muhtemel bir eylem için herkesin kanaatini almıştır, sonra da kış yaklaştığından ve Sicilya'da tükenmiş olduğundan kralın cevabını burada beklemenin yararsız olduğuna karar vermiştir. Gerçekte tek bir arzusu bulunmaktadır: İspanya'ya gitmek, kardeşini görmek, ona derdini anlatmak. Yürüyüşüne en uzun yoldan, sahillerden devam ederek,[265] 29 Ekim'de Napoli'ye varmıştır. 21 Kasım'da İspanya'ya gitmek üzere buradan yola çıkmıştır.[266]

Nihayet Akdeniz'de Barış

Bu arada Türk donanması hiç rahatsız edilmeden İstanbul yolunu tutmuş, 15 Kasım'da kente, bir Cenevizlinin dediğine göre, diğer tekneleri saymaksızın 247 kadırgayla girmiştir. Görünüşte pek mutlu giden sefer, aslında muazzam kayıplara mâl olmuştur. Aynı Cenevizli ajan tamamen yanlış olmamakla birlikte, mutlaka aşırıya kaçan söylentileri aktarırken, "15.000'den fazla kürekçi ve asker hastalıktan ölmüş, 50.000'den fazlası da La Goulette ve Tunus'ta kaybedilmiştir" diye yazmaktadır.[267] Fakat aslında muazzam Türk

[265] Aynı kişiler, Napoli, 12 Kasım 1574, *age.*

[266] Van der Hammen ve Porreño'ya göre, zikr. O. de Törne, *a.e.*, I, 288, dipnot 4 ve 6. konuyu önceleyen paragraf Törne'ün anlatısı ve benim makalem, "Les Espagnols et l'Afrique du Nord", *Revue Africaine*, 1928'e dayanmaktadır.

[267] Bª Ferraro'dan Cenova Cumhuriyeti'ne, 15 Kasım 1574, A. d. S. Cenova, Cost 2.2170.

imparatorluğu için birkaç on bin kişinin kaybının ne önemi vardır ki? Bu zaferle gururuna tekrar kavuşmuştur. "Artık hiçbir Hıristiyan kalesini önemsemiyorlar", İstanbul kaynaklı bir haber böyle söylemektedir.[268] Acaba hangi gözlemci, o dönemde bunun Türk donanmasının İstanbul limanına sonuncu muzaffer girişi olduğunu öngörebilirdi ki?

Tam bu sırada İspanyollar Madrid'de, İtalya'daki Türk tehlikesinin azameti karşısında umutsuzluğa kapılmaktadırlar; bu umutsuzluk Don Juan, Terranova dükü, Granvelle gibi savaş mevkilerindeki kimseleri olduğu kadar, ellerinde sayılamayacak kadar çok resmî kâğıt geçen danışmanları da sarmaktadır. Zaferiyle gururlanan Türk neler yapamaz ki? "Levazım subayı" Pedro de Ibarra Milano'dan. "Tanrının lütfuyla ve Efendimiz İsa'nın kanıyla Türkler Kartaca'ya yerleşemesinler ve burayı tahkim edemesinler" diye yazmaktadır.[269] Granvelle kendi eliyle "aslında mümkün olmayan şeylerin her zaman mümkün olduğunu iddia eden kişilere lütfen inanılmasın; imparatorluğun uyruklarını aşırı bir umutsuzluğa sevkedecek şekilde onların kafası şişirilmesin" diye yazmaktadır. Her yerde içinde bulunduğumuz durumu gördükçe majestelerine yemin ederim ki, eğer hayatımı bir çare bulmakta harcayamazsam kendimi yaşayan biri olarak görmek istemem" diye yazmaktadır. Fakat para olmadan ne yapılabilir? Donanma silahlandırmak herhalde bir çılgınlık olmuştur: "Türkler de üstün olmak için güçlerini o kadar artırdılar: Oysa eskiden en büyük donanmaları 150 kadırgadan meydana gelmekte ve bunlarla büyük etki yaratabilecek yeterlikte asker taşıyamamaktaydılar (çünkü bütün güçleri sayıdır), bugün ise 300 kadırga ile Türklerin o kadar muazzam bir asker kitlesi taşıma imkânları var ki, onlara direnebilecek hiçbir kale bulunmamaktadır".[270]

---

[268] İstanbul, 15 ve 19 Kasım 1574, *age.*

[269] Majestelerinin Piemonte ve Lombardiya'da Veedor generali, Milano, 6 ve 23 Ekim 1574, Simancas E° 1241.

[270] Granvelle'den II. Felipe'ye, Napoli, 6 Aralık 1574, Simancas E° 1066 aslı.

Roma'da XIII. Gregorius heyecanının sıcağında, Venedik'i ligaya geri döndürmeye uğraşmaktadır. Tabii ki oyuna.[271] Madrid'de kralın Türklere daha iyi göğüs gerebilmek için Barcelona'ya, buradan da İtalya'ya gideceği söylentisi çıkmıştır.[272] Aslında bu Roma tarafından sıklıkla önerilen bir konudur... Devlet Meclisi 16 Eylül 1574'te[273] Oran'ın terk edilip terk edilmeyeceğini tartışmış ve kral konuyu birinci inceleme için *Consejo de Guerra*'ya yollamış, ikinci okumayı Devlet Meclisine saklamıştır. 23 Aralık 1574'te, Oran'da görevli olan Vespasiano Gonzaga, kalenin boşaltılması ve İspanyolların tek bir noktaya, Mers-el-Kebir'e geri çekilmeleri sonucuna varan muhteşem bir rapor yollamıştır.[274] Benzeri bir inceleme Melilla hakkında da yapılmış gibidir ve Cenova elçisi, mühendis II. Fratino'nun Mallorca'daki görevinden söz etmektedir.[275] İslâm karşısındaki bütün kaleler özenle gözden geçirilmiştir: Korku dikkati toplamaktadır. Aynı zamanda temkinli de kılmaktadır. İmparator aralıkta üç yıllık yeni bir barış imzalamıştır. Bu arada Uzak Batı'da, boğazdaki *presidio*lara yaptığı bir teftiş gezisinden dönen genç Portekiz Kralı Dom Sebastian şerife saldırmaktan vazgeçmiştir.[276] İspanya, Doğu'daki rakibinin karşısında, hiçbir zaman olmadığı kadar yalnızdır ve Bizerte, Porto Farina, Cezayir'e karşı tasarılarından söz etmeye devam etmektedir. Fakat bu söylentilerden birini aktaran Saint-Gouard 26 Kasım 1574'te, "ancak gördüğümde inanırım" demektedir...[277]

---

[271] G. de Silva'dan II. Felipe'ye, Venedik, 16 Ekim 1574, Simancas E° 1333; aynı kişiler, 30 Ekim, *age.*

[272] Giulio del Caccia'dan büyük düke, Madrid, 25 Ekim 1574, Mediceo 4904, f° 273 ve v°.

[273] *Consulta del Consejo de Estado,* 16 Eylül 1574, Simancas E° 78.

[274] II. Felipe'ye, Oran, 23 Aralık 1574, Simancas E° 78. V. Gonzaga'nın görev yolculuğu hakkında, Padova piskoposundan Côme kardinaline, 9 Kasım 1574, Vatikan arşivi, Spagna no. 8, f° 336.

[275] Sauli'den Cenova Cumhuriyeti'ne, Madrid, 16 Kasım 1574, A. D. S., L. M. Spagna 6.2415.

[276] Saint-Gouard'dan krala, Madrid, 23 Ekim 1574, B. N., Paris, Fr. 16106.

[277] Aynı kişiler, 26 Kasım 1574.

İşte İnebahtı'dan üç yıl sonra İspanya'nın geldiği yer burasıdır! Eğer zafer "yararsız"sa, bunun kabahati insanlardan çok İspanyol dengesine, İç Deniz'de kendisine iyi bir merkez bulunmayan şu güçler sistemine aittir. Bu 1574 yılının sonunda İspanyol devlet adamlarının Akdeniz ile uğraşacak boş zamanları yoktur. Hattâ Tunus felaketini onarmak için bile Don Juan'a Lombardiya yolculuğundan sonra, Hollanda'ya gitmesi teklifi düşünülmektedir. Madrid dedikodularına her zaman kulak kabartan Saint-Gouard 23 Ekim'de şöyle kaydetmektedir:[278] "Burada duyduğuma göre eğer La Goulette kendini kurtarırsa ve Türkler de daha önemli bir işe girişmeyecek olurlarsa, Don Juan'a on sekiz bin İtalyanla birlikte Flandre'a gitmesi önerilecektir. Fakat eğer Türkler La Goulette'i alırlarsa, bu onların amaçlarını altüst edecektir". La Goulette alınmıştır bile. Fakat Don Juan gene de Hollanda'ya gidecektir.

İlginç bir şey: İnebahtı hiçbir işe yaramadıysa da, Türklerin Tunus zaferi de fazla belirleyici olmamıştır. O. de Törne, Avusturyalı Don Juan hakkındaki bir hayli belgeye dayalı kitabında, alışılmış kesinliği içinde 1574 felaketini anlatmakta ve sonra kısa bir an için olaysal tarihten uzaklaşmayı denemektedir. Gözlemini şöyle yapmaktadır: "Türklerin 1574'te Tunus'ta kazandığı zafer, Osmanlı gücünün hızlı bir gerileme içine girmesinden önce en son kazandığı dikkate değer başarıdır. Eğer Don Juan Afrika'ya karşı olan seferine birkaç yıl sonra girişseydi, Tunus İspanyollarda kalabilirdi ve krala bunun muhafaza edilmesini tavsiye edenlere karşı haklılık kazanabilirdi." Bakalım...

1574'ten sonra değilse bile, 1580'den sonra Türk *denizciliğinin* (denizcilik terimini dikkatle söylüyorum) gerilemesinin hızlanması bir olgudur. Ve bu sert bir şekilde olacaktır. Darbenin, kaynakları yalnızca tarihçilerin hayallerinde, Avrupa'nın endişelerinde ve Türklerin gevezeliklerinde tükenmez olan bir imparatorluk için korkunç olmasına rağmen, İnebahtı kuşkusuz bunun doğrudan nedeni olmamıştır. Osmanlı denizciliğini öldüren eylemsizlik, olayların akışını günü gününe izlerken, eşiğindeyken

[278] B. N., Paris, Fr. 16106.

öngöremediğimiz, işte sonunda gelmiş olan Akdeniz barışıdır. Akdeniz'in iki siyasal canavarı, Habsburgların ve Osmanlıların imparatorlukları (bir an için Ranke gibi konuşmak üzere) âniden mücadeleden vazgeçmişlerdir. Bu acaba daha şimdiden Akdeniz'in yeterli bir ödül olmaktan çıkmasında mıdır? Akdeniz'in Barbaroslar döneminde olduğu gibi, şu altın çağında Türk donanmalarının ganimetlerle ağırlaşması döneminde olduğu gibi kârlı olmaktan çıkarak savaşa karşı katılaşmasından mıdır? Her halükârda, Akdeniz'in dar alanı içinde başbaşa kalan iki imparatorluğun artık kör bir şiddet içinde birbirlerine çarpmak istemedikleri bir olgudur. İnebahtı'nın tam olarak gerçekleştiremediğini, barış birkaç yıl içinde gerçekleştirecektir ve Türk donanmasını öldürecektir. Hassas aletler artık çalışmadığından, yenilenmediğinden ve bakımsızlıktan kendiliğinden yok olacaktır. Artık işbaşında iyi denizciler, sıralarda iyi kürekçiler yoktur. Kadırgaların gövdeleri tersanelerdeki kayıkhanelerde çürümektedir.

Fakat O. de Törne'ün düşündüğü gibi Don Juan'ın hayatının şansını kaçırdığı doğru değildir. Eğer İspanya Akdeniz'i boşlamasaydı, Türkler buradaki çabalarını sürdürürlerdi. Rakiplerin karşılıklı terk edişi barışı, yüzyılın sonunun sahte barışını getirmiştir. Eğer İspanya Kuzey Afrika'da bir fırsat kaybettiyse, bu bence tarihi yeniden yapmak söz konusu olduğunda belli bir düşünüşe sahip olunacağından, İnebahtı'dan sonra olmak yerine, yüzyılın başında meydana gelmiştir. Belki de o sıralar Amerika'yı kazanmış olması sebebiyledir ki, dün "tarihsel" misyonu ve bugün de daha yeni bir formülle "coğrafi" misyonu denilen şeye ihanet ederek, Afrika toprakları üzerinde yeni bir Granada Savaşına girişmemiştir. Suçlu, tabii eğer bir suçlu varsa, II. Felipe ve ondan daha büyük ölçüde Don Juan olmayıp, Katolik Ferdinando'dur. Fakat oldukça boşuna olan bu davalar henüz savunma aşamasındadırlar. Yarın konjonktür tarihçileri bunları yeniden ele alıp, belki de onlara bir anlam yükleyeceklerdir.

V

İSPANYOL-TÜRK ATEŞKESLERİ: 1578-1584

Edebiyat bize daima sarsılmaz bir şekilde Katolik olan bir İspanya sunmuştur. Bir çağdaşın, Saint-Gouard'ın 1574'te, tam da İspanya'nın Fransa kralı tarafından, Fransız Protestanları arasında entrika çevirmekle suçlandığı ve belki de bunu yapmaya hazırlandığı sırada kanaati böyleydi.[1] Bu "önce din" sloganı her zaman

[1] IX. Charles'ın bir mektubunda yer alan ithama karşı Saint-Gouard uzun bir cevap vermektedir (Krala, Madrid, 24 Şubat 1574, B. N., Paris, Fr. 16106). Eğer İspanyol ajanları asilerin toplantılarına katıldılarsa, ya yakalansınlar ya da ona adları verilsin. Adlarını öğrenince onları engizisyona verecektir, "öylesine ki, bütün kredisini kaybedecek ve eğer Majestelerine karşı bir şeyler yapmayı düşünüyorsa ki, böylesine uygulamaları ne düşünebilir ne de onlara inanabilirim, bizzat krala bağlanacaktır". Kuşkusuz niyetleri tüm Fransa'yı karıştırmaktır "...öyle sanıyorum ki, kendi evinde rahatsız edilen majestelerinin, buna çare bulması ve evini düzene sokması için bu iyi bir fırsattır". Saint-Gouard gene kuşkusuz diye ilâve etmektedir, "... içinde bulunulan hal dürüstlüğün az olmasına yol açmakta veya en azından bunun kurbanı olmaktadır". II. Felipe Huguenotlarla entrikaya giriştiğinde, nasıl olur da Hollanda'yı "Katolik din ve imanına aykırı bir şey yapmaktansa, kaybetmeye hazır olduğu"nu ilân edebilir ve nasıl olur da "Majestelerine karşı bir ligaya girebilir. Öyle sa-

doğru olmama tehlikesini taşımaktadır. *Raison d'État*'nın hakları acaba Temkinli Kralın meclislerinde olduğundan daha fazla nerede öncelik taşımaktadır? Her şey buna tanıklık etmektedir: Roma ile tartışmalar ve savaşlar; veya Alba dükünün Hollanda'daki, bazı açılardan açıkça kilise karşıtı tavrı; veyahut II. Felipe'nin en azından 1572'ye kadar Elizabeth İngilteresi'ne karşı benimsediği siyaset "ifade kulağa ne kadar ters gelirse gelsin, ona İngiliz reformunun gönüllü olmayan müttefiki denilmemiş midir?"[2] Ve 1580'den sonra Hint Okyanusu'nda ele geçirdiği Portekiz topraklarındaki dinsel siyaseti hoşgörü üzerine olmuştur.

Fakat İspanyol hükümetinin tavırlarını, İslâm devlet ve güçleriyle olan müzakereleri ve uzlaşmalarından daha iyi hiçbir şey belirlememez. İran şahının yardımını aramak (bizzat V. Pius'un yapmaya çalıştığı gibi), II. Felipe'nin Portekizlilerin Alkazar Kebir felaketinden sadece birkaç yıl sonra yapacağı gibi şerifle ittifaka girişmek, bir Haçlı zihniyetinden çok başka bir şeydir. İmparator da kendi cephesinden padişahla sürekli müzakere halindedir. II. Felipe'nin diplomasisi İstanbul cephesine ilişkin olarak, imparatorluk diplomasisinin yöntemlerini ve hattâ dosyalarını miras almıştır; bu diplomasi ailevi nedenlerden ve aynı zamanda para nedenlerinden ötürü onun hizmetinde kalmıştır: Savaş olduğunda, Macar savaşı kısmen İspanya'nın gönüllü katkılarıyla yapılmaktadır. Demek ki İspanya, imparatorun barış görüşmelerinden, İstanbul yolundaki elçilerin peşine İspanyol ajanları katmak için yararlanmaktadır. Ve yaşlı Hammer'in Viyana arşivlerine dayanarak zikrettiği bu ajanlardan birine karşılık, olayların büyük akışı içinde kaybolup hemen hemen bulunamaz hale gelen on tanesi iş görmüştür.

---

nıyorum ki, bu iş ne Tanrı ne de Majestelerinin hizmetini düşünmeyen baldırıçıplak birkaç haydut ile olmaktadır, bunlar kendilerine katolik demekle birlikte, ellerindeki silahlar onların kudurmuş tamahkârlıklarını ortaya koymaktadır". Ve Henri de Navarra, Claude du Bourg olayı?, bkz. II. cilt, s. 51.

[2] A. O. Meyer, *England und die katolische Kirche,* I, s. 28, zikr., Platzhoff, *Geschichte des europ. Staatensystems,* s. 42.

Ancak, Akdeniz siyasetinin 1577-81 yılları sırasındaki büyük altüst oluşunu, en karanlık yollardan birinden hareketle kavrayabilmek için, her şeyden önce bunları bulmak isterdik.

Sonrasında, ama yalnızca sonra, bu dönüm noktası yılların sorunlarını bütünlüğü itibarıyla inceleyeceğiz. Eğer Türkiye 1579'dan itibaren fetihçi tutkularından dolayı doğuya doğru İran üzerine atılmasaydı ve II. Felipe'nin İspanyası 1580'de batıya, Portekiz'in ve dünyanın fethine atılmasaydı, tarih açısından (zaten o da bunu hemen hemen hiç bilmemektedir), mümkün olduğunca yakından aydınlatmayı deneyeceğimiz Margliani'nin uzun ve roman gibi müzakereleri ne ifade ederdi?

1. Margliani'nin Elçiliği, 1578-1581

Viyana ve Cenova ile bağlantılı olarak Niccolò Secco ve Franchis'in 1558-59'daki teşebbüslerini daha önce işaret etmiştik. Daha sonra, her ikisinin de, gene Viyana'dan yönetilen 1564 ve 1567 tarihli teşebbüslerinden söz etmiştik. Fakat olayların akışı içinde, 1569-1570'te Maltalı bir şövalye olan Juan Bareli'ye verilen elçilik görevinden söz etmeyi gerekli görmemiştik.

Geriye Dönüş: II. Felipe'nin İlk Barış Girişimleri

Juan veya Giovanni Bareli Aralık 1569'da II. Felipe'nin 27 Ekim tarihli talimatlarıyla Catania'ya gelmişti. Üstad-ı âzâm nezdindeki hizmetleri onu karmaşık bir işe bulaştırmıştı, bu iş Mora'ya yerleşmiş olan Carnota Bey adındaki biriyle bağlantı halinde, ülkeyi Türklere karşı ayaklandıracağını iddia eden Rodoslu bir Rum papaz olan Joan Acida'ya (İspanyol metinlerinin yazış biçimini alıyorum) ilişkindi. Papaz ayrıca, İstanbul tersanesinde yangın çıkartacağını da vaat etmekteydi. Haber ulaştırma süreleri hesaba katılacak olursa tarihler, fikrin Venedik'teki olaylar tarafından ilham edildiğini düşünmemize izin vermeyecek kadar yakındırlar (Venedik tersanesi 13 Eylül 1569'da patlamıştı). Zaten bu tarz

öneriler, İspanyolların "*deuxième bureau*"suna* hem Cezayir'e hem de İstanbul'a ilişkin olmak üzere sıklıkla yapılmıştır. Juan Bareli'nin önerilerini incelemekte görevlendirilen Percarro, şövalyenin ölmüş olan üstad-ı âzâmın büyük güvenine sahip olduğunu, Mora olayından haberdar olduğunu ama bu işin ayrıntılarına sahip olmadığını, ne de donanmasının yakılması için gereken araçlar hakkında pek bilgisi olmadığını bilmektedir. Krala bu konudan aracı vasıtasıyla söz etmiş ama konuya dair başka bir açıklık getirmemiştir ve eğer biraz daha ilerlemiş olunursa, herhalde işi sona erdirmek konusunda Rum papaza güvendiğini söyleyecektir.

Oysa Pescara, Rodoslu Rumla bizzat temas kurarak onu doğuya göndermiştir. Papaz burada, beraberce kararlaştırdıkları üzere, harekete geçmek için dindaşlarından birinin gönderilmesini beklemektedir. Fakat Venedik uyruğu olan din kardeşi, Türk donanmasını yakabilmek için gerekli malzemeyle dolu olan *El Cunado* çektirisini aramaktadır. Venedik'ten yola çıkması zorunlu hale gelmiştir ve bir geçiş belgesi istemektedir. İşlerinde çok şüpheci olan Signoria'dan böyle bir şey talep etmeyi bile düşünmemek gerekir. Sonunda Juan Bareli'yi namuslu bir tüccar kılığına sokmak ve yüküyle beraber *El Cunado*'yu ona emanet etmek gerekmiştir, ayrıca ona patrik ve Yasef Nassi için (gene o) talimatlar verilmiştir... İlave tedbir olarak, kral naibi sanki fidye karşılığı esir geri alacakmış gibi, gemiyi kendi adına yola çıkartmıştır.

Gemi patlayıcıları ve 50.000 ekülük malıyla Messina'dan 24 Ocak'ta ayrılmıştır. Fakat doğuda her şey başarısızlığa uğrayacaktır. Perde kapanırken, Rum papaz şövalyeyi her şeyi bozmakla suçlamıştır. Fiilî olarak tersane işi becerilememiştir: Mora'da kendisine umut bağlanılan Carnota bey ölmüştür; ona yönelik hediyeleri Zanta'dan aldıracak olan patrik hiçbir şey yapmamıştır... Marki Pescara 1570 Haziranı'nda gönderdiği, çok fazla açık olmayan raporunda, bu "vahim" olayın sorumluları hakkında konuşmayı her halükârda reddetmiştir.[3]

---

* Fransız Gizli Servisi. Bir benzetme yapılıyor. (ç.n.)

[3] Pescaro'dan krala, 12 Haziran 1570, Simancas E° 1133.

Bütün bu anlatılanlarda okuyucu bir barış teşebbüsü değil de, tersinin olduğunu düşünecektir. Fakat işte başka bir metin. Dokuz yıl sonra; bu kez İstanbul'da, İspanyol diplomasisinin oyunlarından öfkeli veya öyle görünen yaşlı Sokollu Mehmed Paşa'nın yanındayız. Onun karşısında da, kendisinden uzun uzadıya söz edeceğimiz İspanyol temsilcisi Giovanni Margliani bulunmaktadır. "Paşa bana dedi ki, [İspanyollar] hangi artniyetle buraya...[4] Losata'yı gönderdiler, hangi artniyetle, sonradan şövalye Bareli olduğunu öğrendiğimiz bir Malta şövalyesini yolladılar, Don Martín [d'Acuña] hangi artniyetle geldi, bana açıklayın".[5]

Demek ki ateşkes konusunda bir Bareli elçilik heyeti olmuştur. Tabii ki, Haziran 1570'te değil. Bareli'nin bir kez tersaneyi havaya uçurup, Mora'yı ayaklandırmaya kalkıştıktan sonra, ikinci bir kez, bu sefer elinde zeytin dalıyla geldiğini varsaymak gerekmektedir; veyahut her iki görevini de aynı anda sonuca (kötü sonuca) ulaştırmıştır. Eğer bu İspanya'nın Doğu'daki diplomatik ihtiyaçları için, hepsi de dönmelerin yasadışı dünyasıyla ilişkide olan casuslarından ve kirâlık katillerinden yararlandığı anlamına gelmiyorsa, ne anlama gelmektedir? Bu bakış açısından, bizimkinden de talihli araştırmalar için kilometretaşı olarak koyduğumuz Bareli olayı anlamlıdır.

Sokollu Mehmed Paşa'nın listesinde bir sonraki sırada yer alan ve daha iyi tanıdığımız Martín d'Acuña 1576'da İstanbul'dadır. Çok zengin olmayan, kentteki dönmelerin arasına dostça karışmış bir kişidir. Öte yandan, İtalya'ya döndüğünde 1576'daki belirleyici müzakerelerin başlatıcısı olmasına rağmen, Türk donanmasını yaktığından dolayı şan ve şerefe boğulmuş değil midir? Haberdar edilmekte gecikmeyen Sokollu Mehmed Paşa bu elçinin ilginç sözlerinden yakınmaktadır. Don Martín'i iyi tanıyan İspanyol devlet daireleri, gene de fiilen bir kalyon yaktığını kabul etmektedirler. Bu öykü, Bareli'nin 1569-1570'deki elçiliğinin bazı ayrıntılarına garip bir şekilde bağlanmaktadır. Bu da bizim on girişimden yalnızca birini kavrayabildiğimizi düşünmemize

[4] Elimdeki nüshada okunmayan bir adı bırakıyorum.

[5] Margliani muhtırası, 11 Şubat 1578, Simancas E° 489.

izin vermektedir. Affedilmek isteyen dönmeler, kendilerini Doğu işleri uzmanı olarak ortaya koyan eski esirler, yaptıklarının her zaman gözetim altında tutulması gereken Rumlar (bir İspanyol raporunun dediği gibi),[6] Malta şövalyeleri, Arnavutlar, imparatorluk temsilcileri; bunlara aracıları ekleyiniz: Hekim Salomon gibi Alman Yahudileri, Horembey gibi tercümanlar; işte bu yasadışı ve işverenleri tarafından her zaman resmen desteklenmeyen kalabalıklar diplomatik müzakereleri yürütmektedir. Daha sonra 17. yüzyılda Cizvit aracıların vakti gelecektir.[7]

Bu insanlar 1573'ten sonra, hiçbir zaman olmadığı kadar büyük bir meşguliyet içine girmişlerdir. O sıralar macera piyasasında ağırlık yapan bir İspanyol talebi vardır; Doğu hakkında bir şey bilen veya öğrenebilecek durumda olan herkese sürekli bir prim konulmuştur. Acaba çılgın Claude Du Bourg bu nedenle mi, herkesin 1569'da harika bir şekilde çalıştığı İstanbul'da her şeyi ayarlamak üzere hizmetlerini, 1576'da Temkinli Krala sunmuştu? Sadece 100.000 duka istemektedir: aslında bizzat vezir-i âzâmın satın alınması için gerekenden fazla![8]

Don Juan'ın Zamanında

1571'de Don Juan da Türklerle mektuplaşmaktaydı. 16. yüzyılın savaş usulü bunu gerektirmekteydi. II. Selim ona herhalde İnebahtı'dan sonra, hediyelerle birlikte bir mektup yollamıştı.[9] Don Juan bunların hepsini Natolyalı hadım Acomato aracılığıyla aldığını, "Senin emrin üzerine Hıristiyanların aletlerini tanımak üzere gelen, öldürebileceğim halde, sadece yaşatmakla kalmayıp ona seninle sürekli savaş yapma niyetimi ve tüm ihtiyatımı gösterdim" dediği bir Rum casusu da Selim'e geri göndermektedir.

---

[6] Estefano Papadopulo hakkında rapor, Madrid, 21 Haziran 1574 "... *y es menester mirar les mucho a las manos...*" Simancas E° 488.

[7] Diğerleri arasında bkz. H. Wätjen, *a.e.*, s. 67-69.

[8] Du Bourg Muhtırası, İsp. çev., 1576, A. N., K 1542.

[9] Türklerin imparatoru II. Selim'in Avusturyalı Don Juan'a mektubu, "Hıristiyan ordusunun komutanıyken ona yolladığı hediyelerle" birlikte, B. N., Paris, Fr. 16141, f° 440-446.

Belirsiz kökenlere sahip bu belgelerin ne tarihinden ne de gerçekliğinden eminiz. Fakat çağdaşların da ifade ettikleri üzere bir mektuplaşma olmuştur; bu kâğıtlar bunun bir kanıtıdır. Kibarlık, romantik meydan okumalar: Zaten bu 1571 yılında müzakereler hiç de ortada yoktur. Fakat iki yıl sonra gerçek müzakereler başlayacaktır.

Granvelle'in bir ajanı, Juan Curenzi 30 Haziran 1573'te İstanbul'dan dönmektedir. Haber almak için gittiği kesindir, acaba müzakere de yapmış mıdır? Bu pek belli değildir.[10] Fakat haziran ve temmuzda, İspanyol ajanları yeniden İstanbul yolunu tutmuşlardır. Eğer bunlar bu yolculuğa çıkan ilk İspanyollar olsalardı, onların Venedik'in ligayı terk etmesinin sonucu olarak gönderildiklerini düşünebilirdik. II. Felipe Venediklilerin Türklerle barış yaptıklarını 23 Nisan 1573'te, Don Juan 7 Nisan'da öğrenmişlerdir. Gerçekte bu heyet ancak bir dizinin içinde yer almaktadır. Fakat çok özel bir niteliktedir. Çünkü İspanyollar bu Haziran ayında aslında, ne eksik ne fazla, Venediklilerin yapmış olduğunu yapmaya hazırlanmaktadırlar.

Dax piskoposu 16 Temmuz'da Raguza'daki ajanı aracılığıyla bu yolculuktan haberdar edilmiştir bile.[11] On gün sonra,[12] görevin bütün ayrıntılarını öğrenmiştir. Don Juan, Ali Paşa'nın oğlunu esir almıştır, bu aynı zamanda padişahın kızlarından birinden doğma olduğundan, II. Selim'in torunudur da. Don Juan ona çok nazik davranmıştır. Don Juan, hanım sultanın gönderdiği hediyeleri kabul etmeyerek, ona şahane hediyeler göndermiş sultan da bunları Selim'e vermiştir. Bunları Venedik'teki Fransız elçisi Du Ferrier anlatmaktadır.[13] Kibarlık ve nezaket gerçek görüşmeleri örtmektedir. Gerçekten de Ali Paşa'nın oğlu fidyesiz serbest bırakılıp İstanbul'a döndüğünde, ona biri Don Juan'ın sekreterlerin-

[10] *Lo que refiere Juan Curenzi...*, 30 Haziran 1573, Simancas E° 1063, f° 35.

[11] Dax piskoposundan krala, İstanbul, 16 Temmuz 1573, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 405.

[12] Aynı kişiler, İstanbul, 26 Temmuz 1573, *age.*, s. 413-416.

[13] Krala, Venedik, 26 Şubat 1574, *age.*, s. 470 dipnot.

den Antonio de Villau'nun (Vegliano) olduğu dört İstanbullu ile *cortegiano del duca di Sessa* Vergilio Puldiori adlı bir Floransalı refakat etmekteydi. Sokollu Mehmed Paşa piskoposa bunların düşmanlarının, özellikle de Yasef Nassi'nin tezgâhları olduğunu öğrendiğini söylemiştir. Fakat eğer İspanya kralı barış istiyorsa, haraç ödemesi ve Sicilya'da birkaç "kale" vermesi gerekir diye ilâve etmiştir. Ve piskopos da İspanya kralının önceden vaatlerde bulunmadan bu teşebbüs karşısında şaşırmıştır: "Bütün bunlar, bana bu işlerin arkasında İspanya kralının, daha kötü nitelikte olduğunu düşündüğü Flandre'daki işlerini sonuca bağlayabilmek için bu cephedeki barış için büyük bir arzu ve ihtiyaç duyduğunu; veya tezgâhın altında daha büyük bir iş bulunduğunu düşündürtmektedir".[14]

İspanyollar haberleri aldıktan sonra haraç fikrini bir kenara bırakmış gibi görünmemektedir: İmparatorluk elçisi bunu imparatorunkiyle birlikte ödeyecektir. Piyale Paşa ve Uluç Ali'yi beklemekte ve sonuca varmak için onların güçlü etkilerine güvenmektedirler. Mehmed Ali Paşa müzakerelerden dehşet duymaktadır, en azından söylediği budur. Fakat hiçbir şey için yemin etmeye gelmez. Padişah, bilindiği üzere çok cimridir. Deniz savaşının masraflarına bir son vermek istemekte, ayrıca İnebahtı'dan beri bu savaştan dehşet duymaktadır. Nihayet, Doğu'da yaşlı İran şahının ölümünü beklemektedir. Demek ki İspanyol entrikası *a priori* mahkûm edilmemiştir. Fransız elçileri geçmişte, V. Carlos ve bizzat II. Felipe dönemlerinde bu tarz birçok teşebbüsü önlemişlerdir. Fakat bu sefer İspanyollar büyük ticari projeler, özellikle de İtalya'nın tümünün Doğu Akdeniz ticaretine açılırken, Venedik ve Fransa arasındaki bu trafik artışı padişahın alacağı vergileri şişirmeyecek midir? En azından padişahın gözü böylece boyanmaya çalışılmaktadır.[15]

Bir kez daha işin içine bulaşmış olarak Yasef Nassi'yi gördüğümüz bu olaya, Toscanalılar (bütün unsurlarına sahip olduğumuz

[14] Bkz. yukarıda dipnot 12.

[15] Dax piskoposundan Catherine de Medicis'ye, İstanbul, 17 Şubat 1574, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 470 *vd.*

pazarlık), Cosimo de Medici'nin Livorno için ne yaptıysa, aynısını Nice için yapmaya hevesli Savualıyı ileri süren Torino Yahudileri[16] ve daha sonra Luccalılar da karışmışlardır. Bu evrensel ticaret arzusu, acaba zamanın belirleyicilerinden biri midir? Venedik'in devre dışı bırakılması (ikâme edilecek ne muhteşem bir yer), 1570-1573 arasında Venedik ticari rekabetin dışında bırakıldığında belirginleşmeye ve hattâ başlangıç düzeyinde gerçekleşmeye vakit bulmuş olan birçok hasedi tahrik etmektedir. Bütün bu iştahlar İspanyol siyasetine refakat etmekte ve onu güçlendirmektedir. Bir ajan, elçi, hediye, vaat bulutu İstanbul'un üzerine çökmüştür. Piskoposun daha sonra kaydedeceği üzere, bu kitlesel saldırı sonunda "İspanyolun sahneye çıkışını"nın yararına olmuştur.[17] Ve eğer Fransız temsilcisiyseniz, fakat parasız bir temsilciyseniz, bundan ancak tatsız bir şekilde etkilenebilirsiniz. "Paşa ellerini bağlamak ve içine hiçbir şey koymamayı istememiz karşısında gülüyor".[18]

Ancak bu alanda daha net bir şekilde görebilmemiz için, müzakerelerin sürdüğü 1573 ve 1574 yılları arasındaki farklara dikkat etmek gerekir. Dax piskoposu henüz 1573 Eylülü'nde[19] İspanya'nın muhtemel başarısına inanabilmekteydi. İspanya'nın gücü büyüktür; Türklerin ise Yemen'de güçlükleri vardır; bu güçlüklerin ayrıntısı bize çözülmez bir esrar olarak görünmektedir ve zaten Sinan Paşa olayı aynı yıl çözecektir.[20] Fakat Tunus'un Don Juan tarafından iyi mevsimin sonlarında zapt edilmesi, Dax piskoposunun gelişmelerini endişeyle izlediği müzakereleri tehlikeye atmaktadır. Eğer bu müzakereler, imparatorla olan paralel müzakerelerdeki gibi bir sonuca varacak olursa, 7 Mart 1573'te kararlaştırılmasına rağmen, Şubat 1574'te, Türklerin Cattaro ve Zara gibi hediyelerden vazgeçtiği sırada ancak imzalanabilen kendi barış

[16] Pietro Egidi, *Emanuele Filiberto, a.e.*, II, s. 128 *vd.*

[17] Dax başpiskoposundan krala, 18 Eylül 1574, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 572.

[18] *Age.*, s. 572.

[19] Krala, *age.*, s. 424-427, İstanbul, 4 Eylül 1573.

[20] Aynı kişiler, *age.*, 470-475, 24 Mart 1574.

antlaşmalarının onaylanmasından önce gerçekleşeceği için Venediklileri şaşırtacaktır. [21] Bütün bunlar bize Venedik'in endişelerini ve ihtiyatlı silahlanmasını, diplomatlarının Dax piskoposunun peşinden ayrılmamalarını açıklamaktadır. Kendi hayatıyla oynamaktadır ki komşuları onun hayatını tehlikeye atmaya heveslidirler. Yeteri kadar silahtan mahrum olan ve "halkının memnuniyetsiz olduğu... uzun zamandan beri boyun eğmekten kurtulmanın" çaresini arayan Girit kolay bir avdır.[22]

Türk-İspanyol barış antlaşmasının imzalanması Fransa için benzersiz bir darbe olacaktır. Dax piskoposu bu nedenle Şubat 1574'te Zara ile Sebenico kalesinin sınırlarına ilişkin Türklerle Venedikliler arasındaki iplerin kopmasını engelleyebildiğinden dolayı çok memnundur. Bu olayda Fransa, herkesin ona karşı pey sürdüğü Venedik'i bir kez daha kurtarmıştır, İspanyollar ve imparatorluk sonunda bu çekişmeli koşunun mağlupları olmuşlardır. Fransız elçisi, Venedik barışının sonuca varmasından beri "İspanyollardan eskisi kadar endişelenmiyorum" diye yazmaktadır.[23] Aynı elçi, Venedik'i kurtaran şeyin, Türklerin Kuzey Afrika'daki topraklara ulaşmalarına engel çıkartan, Tunus'un İspanyollarca işgali olduğunu bilmektedir, ama Şubat 1574'te "eğer olaylar aynı minval üzere yürürse, burayı ellerinde tutmaları zor olacaktır" diye yazmaktadır.[24]

Bildiğimiz birkaç olay böyledir. Bu müzakerelerin dosyası kuşkusuz Simancas'taki belge yığınlarından birinin içinde bulunmaktadır. Fransız mektuplarına göre ortaya çıkan sorun, İspanya'nın ateşkesi gerçekten arzulayıp arzulamadığı, yoksa Venedik'e karşı oynamak mı istediğini (hattâ onun Türk saldırısına uğraması halinde yardım sözü verdiği anda bile) anlayabilmektedir. İspanya bu amaçlardan hiçbirine ulaşamamıştır.

Fakat müzakerelerin devam ettiği konusunda hiçbir kuşku yoktur. Ve bu müzakereler, kesin talimat alamadıkları için biraz

---

[21] Büyük Sebenico "kalesi" olayı, *age.*, 17 Şubat 1574, s. 462-470.
[22] Bkz. yukarıda dipnot 21.
[23] E. Charrière, *a.e.*, III, 467.
[24] 17 Şubat 1574, *age.*, III, s. 462-470.

rahatsız olan aynı görevlilerle ve Türklerin Eylül 1574'te Tunus'u geri almalarıyla sonuçlanacak olay akışı içinde cereyan etmektedir. Eylülün 18'inde Dax Piskoposu Catherine de Medicis'ye şöyle yazmaktadır: "On beş aydan beri burada olan İspanyol ve Floransalı" yola çıkmak üzeredirler; pasaportları tamam olmakla birlikte, son anda elçi oldukları kadar, rehine olarak da tutulmuşlardır. Daha sonra Margliani "[bu ülkedeki] müzakereler her zaman tehlikelidir" diye yazacaktır. Özellikle de aşırı karmaşıktırlar. Venedik'teki İspanyol elçiliğinin bir raporu, 1574'te İstanbul'da müzakereler sürerken, bir çavuş, *secratario del Turco* ile Livio Celino adlı birisi arasında Türk-İspanyol barışı hakkında görüşmeler yapıldığını bildirmektedir. Bu görüşmenin tarihini ne yazık ki saptayamıyoruz ama Venedik barışının imzalanmasından sonra olmalıdır, aksi takdirde Venedik müzakerelerin kendi topraklarında yapılmasına izin vermezdi.[25] Şubat 1575'te bile Granvelle, III. Murad'ın cülûsu vesilesiyle, Türklerle barış yapmaktan söz etmekteydi.[26] Fakat II. Selim'in ölümü fazla bir şey değiştirmeyecektir, çünkü Sokollu Mehmed Paşa 1579'da bir fanatik tarafından öldürülünceye kadar, yeni padişahın da vezir-i âzâmı olmaya devam etmiştir. Lükse düşkün ve çocuksu bir hükümdar olan III. Murad'ın, ülkesini yabancılara babasından daha çok açacağı bir gerçektir ve özellikle de insanlardan çok devrin değişmesi, Türkiye'ye yeni yaşam koşulları dayatmaktadır.

Garip Bir Zafer Sahibi: Martín de Acuña

İspanyol diplomasisinin İstanbul'daki büyük saldırısından sonra, acaba 1573'te görüşmelerin askıya alınması gündeme gelmiş midir? Belki. Her halükârda Osmanlı başkentine Martín de Acuña

[25] Relacion que hizo Livio Celino..., 1574, Simancas E° 1333.

[26] Granvelle'den krala, Napoli, 6 Şubat 1575, Simancas E° 1066. Kardinalin oldukça kötümser mektubu. Saltanattaki değişiklikle birlikte, yeni bağlantılar satın almak gerekecek, buna bağlı olarak yeni masraflar çıkacaktır, tıpkı imparatorun ateşkes için yeniden teminat sağlamak üzere yapacağı gibi. Yeni hükümdar Murad 28 yaşındadır, "savaşçıdır ve halkı tarafından sevilmektedir".

adlı yeni bir elçinin gelmesine kadar bir yarı duraklama dönemi ortaya çıkmıştır.

Don Martín hakkında, bu garip kişiliği canlandırmaya izin verecek belgeler bulamadım. Ancak bulabildiğim belgeler gene de, Charrière ve onu izleyenlerin (Zinkeisen veya Iorga) söylediklerinden, yani sadece bir ad ve ona takılan Cugnaletta lâkabından daha fazla şey söylemektedirler. Don Martín tarih sahnesine 1577'de çıkmıştır. Kral naibinin ona 3.000 duka sağladığı Napoli'den yola çıkarak, eğer bir Venedik haberine güvenilecek olursa 6 Mart'ta İstanbul'a varmıştır.[27] Buradaki ikâmeti olağandışı bir şekilde kısa olmuştur, çünkü 23 Nisan'da Venedik'e geri dönmüştür. Gómez de Silva bir mektubunda, Don "García" de Acuña'nın İstanbul'dan fidye karşılığı esir geri almak için yola çıktığını ama oraya gidiş nedeninin aslında "zaten onun tarafından beş yıl süre için elde edilecek olan ateşkesi Türklerle görüşmek" olduğunu açıklamaktadır. Gerçekten de Simancas'ta Don Martín'in Türk yetkililerle anlaşmayı başardığı ve 18 Mart tarihini taşıyan[28] bir antlaşma tasarısının kopyası bulunmaktadır; bu tasarının ilk satırlarının "iki hükümdarın kalplerine ilham veren ve onları aydınlatan rahim ve rahman olan Allah" diye yazması, orijinal metnin Türkçe olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca paşanın II. Felipe ile Türk donanmasının 1577'de denize açılmayacağı sözünü içeren bir mektup da buna eklenmiştir.

Çabuk kotarılan bir iş. Ama acaba iyi mi yapılmıştır? İspanyolların tümü bu noktada hemfikir değildir. Nisanda İspanya'ya gitmek üzere yolda olan Don Martín Napoli'de durakladığında, kral naibi olarak Granvelle'in ardılı olan Mondejar markisi

---

[27] İstanbul, 8 Mart 1577, A. d. S Venedik, Secreta Relazioni Collegio, 78; Gómez de Silva'dan krala, Venedik, 28 Nisan 1577, Simancas E° 1336, D. García de Acuña adını işaret ettiği Don Martín'in geçişini haber vermektedir, İstanbul'a bir giriş izniyle güya esirlerin geri alınması için gelmiştir ama aslında ateşkesi görüşecektir, *y a salido con la resolution dello par cincos anos...* D. Martín'in İstanbul'a varış tarihi konusunda Fransız haberleri yanlış olan 15 Mart'ı vermektedir.

[28] Simancas E° 159, f° 283.

tarafından kabul edilmiştir. Ona o kadar kötü davranmıştır ki, sonradan bizzat kendisi bundan dolayı özür dilemiştir. Fakat "İtalya'ya gelen İspanyolların ününü en fazla yitirmişlerinden biridir" diye açıklama yapmaktadır.[29] Don Martín kesinlikle sır saklayamamaktadır; Mondejar'a görevine ilişkin söylediklerinden hiçbirini açıklamaması için yemin ettirmesinin ertesi günü, her şey tüm Napoli halkının ağzına düşmüştür. Öfkesini gözümüzde canlandırabildiğimiz Mondejar, bu onun veya maiyetindekilerin suçudur diye ilâve etmektedir. Ancak ne elçinin maiyetini ne de Mondejar'ın tarafgirliğini suçlamak gerekir, çünkü Don Martín İstanbul'da da bu oyunun tamamen aynısını oynamıştır. Burada iyi insanlardan kaçmış, imparatorluk elçisini şaşırtan bir şekilde kentin en kötü dönmeleriyle ilişki kurmuştur. "Sokak çocuklarının hepsi onu ve sırrını biliyorlar".[30] Bunların yanısıra müsrif, kumarbaz ve ayyaştır. İstanbul'a giderken Mondejar'ın ona verdiği 3.000 ekünün yarısını ipek ile gümüş sikkeler halinde İspanya'ya göndermiştir. Sonra geri kalanıyla yolda, Lecce'de kumar oynamıştır. Dönüşünde Mondejar ona, İspanya'ya geri dönebilmesi için yeniden para vermek zorunda kalmıştır ama hem geçmişin hem de geleceğin hesaplarını istemiştir.[31]

Don Martín haziranda İspanya'dadır ve Antonio Pérez'e İstanbul'da yaptığı her şeyi sözlü olarak anlatmıştır.[32] Çünkü görünüşe göre iyi iş çıkartmışa benzemektedir. Belki de uygun zamana denk geldiğinden. Her ne olursa olsun, paşadan Türk donanmasının Uluç Ali'nin taleplerine rağmen denize açılmayacağı sözünü almıştır.[33] Özellikle de ateşkes müzakerelerinde büyük yol alınmasını sağlamıştır. Her şeyin sonunda, çenesinin düşüklüğüne, kötü

---

[29] Mondejar'dan Antonio Pérez'e, Napoli, 30 Nisan 1577, Simancas E° 1074, f° 31.

[30] İstanbul, 2 Mayıs 1577, herhalde G. de Silva tarafından aktarılmıştır, Simancas E° 1336.

[31] Bkz. dipnot 29.

[32] Martín de Acuña'dan krala, Madrid, 6 Haziran 1577, Simancas E° 159, f° 35.

[33] Silva'dan II. Felipe'ye, Venedik, 19 Haziran 1577, Simancas E° 1336.

ilişkilerine, utanmazlığına rağmen gene de bir şeyler başarmıştır. Kuşkusuz "kariyerden" dolayı değildir. Ve İspanyol gururuna hizmet etmek gibi bir kaygısı da yoktur. Acaba Madrid'de bu konuya çok mu önem verilmektedir? Her ne olursa olsun, Don Martín resmî belgelerin "sağlık nedenlerinden" dedikleri bir nedenden ötürü Doğu'ya geri dönmemiştir. Ve bu tek cümlede koskoca bir tarih yer almaktadır. 1578'de krala yazdığı bir mektupta, bir yandan onun yerine geçen kimsenin onun verdiği sözleri paşaya aktarmayacağını ve öte yandan da onun yaptığı her şeyi sahipleneceğini söylerken, aslında kırgınlığını ve sağlığının mükemmel olduğunu göstermektedir.[34] Yaptığı işlerin değerini kuşkusuz abartmaktadır, çünkü ağustos ayında başka bir kişi İstanbul'dan Otranto'ya ve sonra da Napoli'ye gelmiştir ve bu Aurelio de Santa Cruz adlı kişi de padişahın uygun önerilerini getirmektedir. Santa Cruz, padişahın "ateşkesi çok arzuladığını, çünkü huzurlu ve barışsever, edebiyata düşkün ve savaşa... ve huzurunu bozacak her şeye düşman bir kişi" olduğunu açıklamaktadır. Padişahtan sonra en yüksek yetkili olan Sokollu Mehmed Paşa'ya gelince, o da 75 yaşını geçmiştir ve savaştan nefret etmektedir. Diğer vezirler arasında sadece Sinan Paşa saldırgan temayüller göstermektedir ama en az etkili olan vezirlerden biridir.[35]

Martín de Acuña hakkında oldukça matemli son bir cümle: British Museum'daki bir belgeye göre 6 Kasım 1586'da kralın emriyle, Madrid yakınlarındaki Pinto şatosunun salonlarından birinde idam edilmiştir, yani söylediğimiz ayrıntılardan epey sonra. İdam nedenleri hakkında, Türkiye'de yaptığı kötü işlerden birine (bir İspanyol ajanının ihbarıyla) ilişkin olarak şöyle böyle ve ölümünün üzücü koşulları hakkında da uzun uzadıya bilgi sahibiyiz.[36]

---

[34] Don Martín de Acuña'dan S. M.'ye, Madrid, 1578, başka bir bilgi yok, Simancas E° 159, f° 283.

[35] Mondejar'dan II. Felipe'ye, Napoli, 13 Ağustos 1577, Simancas E° 1073, f° 136.

[36] Fernand Braudel, "La Mort de Martín de Acuña", *Mélanges en l'honneur de Marcel Bataillon,* 1962, bkz. F. Ruano Prieto, "D. Martín de Acuña", *Revista contemporánea,* 1899.

Giovanni Margliani

Kral 1579 yılının sonunda İstanbul'a Alba dükünün tavsiyesi üzerine, Gabrio Sabolleni'nin akrabası olan Milanolu bir şövalyeyi, Giovanni Margliani'yi göndermiştir. Bu şövalye 1574'te Tunus'ta çarpışmış, yaralanmış –bir gözünü kaybetmiştir–, esir düşmüş, sonra 1576'da Raguzalı bir tüccar olan Niccolò Prodanelli'nin aracılığıyla Türklerden fidye karşılığında geri alınmıştır.[37] Kesin bir şekilde tarihlenmemiş bazı parçalarını bulduğumuz, kralın ona verdiği talimat 1577 yılına aittir. Bu talimatlar çok genel terimlerle kaleme alınmışlardır. Napoli'den geçecek ama Mondejar markisine bilgi vermekten kaçınacaktır. Refakatinde, bilgi kaynaklarımızda bazen bir Arnavut, bazen imparatorluk sarayının "ileri gelenlerinden biri", hattâ bazen de Venedik Signoriası'ndan gelir elde eden bir kişi olarak gösterdikleri Bruti adlı biri bulunmaktadır.[38] Belki de bu adam bunların hepsi birdendir. Margliani'ye, sağlık nedenleriyle İspanya'da olan Martín de Acuña'nın kaldığı yerden devam edeceği ve ateşkes konusunda müzakere edeceği söylenmiştir. Bu ateşkesin içine Malta ile İtalyan hükümdarlarını da dâhil etmeye gayret sarfedecektir... Hepsi budur ve bunlar bu önemli müzakerelerin başlangıcını aydınlatma konusunda çok az bir malzeme sağlamaktadırlar.

Acaba Margliani gerçekten var olan niteliklerinden dolayı mı (becerikli, dürüst, esnek, tuttuğunu bırakmayan, yorulmaksızın yazan bir adam) seçilmiştir, yoksa müzakereyi Don Martín tarzı adamların ellerinden kurtararak, onu ciddi ve lâyık olduğu bir mertebeye mi yükseltmek istemişlerdir? Resmî talimat ve Margliani'nin mektuplarında sözü edilen, İspanya'nın İstanbul'a yolladığı yeni temsilcisine verdiği gizli talimat olmaksızın bunu belirlemek güçtür.

---

[37] G. Margliani'den Antonio Pérez'e, İstanbul, 30 Nisan 1578, Simancas E° 489.

[38] Bkz. Gerlach, *Tagebuch,* s. 539, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 705.

Napoli'den yola çıkan Margliani ve maiyeti 8 Kasım'da Avlona'ya varmışlardır.[39] Buradan ayın 13'ünde tekrar yola çıkarak 25'inde Monastir'e gelmişlerdir; 12 Aralık'ta ise Tekirdağ'dadırlar ve Margliani buradan, zaten Don Martín döneminde müzakerelerde yer alan tercüman Horembey'e geldiğini haber vermiştir. Tercümanın cevabı ayın 14'ünde Margliani'nin küçük grubu İstanbul yakınlarındaki Küçükkapı'ya ulaştığının akşamı, özel bir ulakla gelmiştir. Onlara yol gösteren çavuşun evinde konuk edilen heyet başkanı hemen Horembey ile buluşmuştur. Fakat ciddi mevzular ertesi güne bırakılarak, birkaç nezaket cümlesiyle yetinmişlerdir. Ancak ertesi günden itibaren her şey kötü gitmiştir. Margliani görevini anlatır anlatmaz, Horembey onun sözünü şu cümlelerle kesmiştir: "Eğer Hıristiyan olsaydım, Don Martín'in hayal ettiği bu yalanların karşısında haç çıkartırdım. Paşa bir elçi beklemektedir: Majestelerine böyle yazılmıştır, Don Martín buradayken bunu bizzat vaat etmiştir ve nihayet Don Martín buraya kadar yolladığı bir adamla da bunu bildirmiştir. Paşanın fikir değiştirilmesine canı çok sıkılacak, inşallah bunun sonucunda kişilerinize telâfisi mümkün olmayan bir zarar gelmez".

Gerçekten de, bu can sıkıntısı paşa tarafından şiddetle ortaya konulmuştur, tıpkı tercümanınki gibi, tıpkı hükümet çevrelerinde her halükârda gülünç bir kişi olan ve bu nedenle de iyi bir ödeme yapılması gereken (bu, kelimenin bayağı anlamında, onun satın alındığı anlamına gelmemektedir) şu Alman Yahudisi Hekim Salomon gibi. Bu şiddetli kızgınlık acaba içten midir? Don Martín yalan söylemiş midir? Margliani'nin söyledikleri ve kişi hakkında bildiklerimiz evet dememize izin verecek niteliktedirler, fakat İstanbul dünyası karışık oyunlarıyla tarihçilere olduğu kadar elçilere de veya daha düşük mertebeden diplomatik temsilcilere temkinli olmayı emretmektedir. Burada her zaman komedilere yer vardır. Kesin olan, İspanyolların bu kez daha gizli bir şekilde iş görmek istedikleridir. Eğer Don Martín 1577'de fazlasıyla angaje olduysa, belki de İspanya'da tutulmasının nedeni budur. Bunun

[39] İzleyen konular için, G. Margliani'nin uzun muhtırası, Şubat 1578, Simancas E° 488.

tersine Türkler, muhteşem bir elçilik heyetinin gelmesini temenni etmektedir. Oysa onlara karanlık, eski bir mahkûmu, tek gözü kör, bu nedenle Uluç Ali'nin (ateşkese karşıdır) olduğu kadar, Fransızların da alaylarına maruz kalan bir kişi gönderilmiştir. Maiyetindekiler küçük insanlardır; bunlardan biri olan Aurelio Bruti'nin medeni durumu belirsizdir; bir diğeri olan Aurelio de Santa Cruz ise basit bir tüccar, fidye karşılığı esir geri alma ustası, İspanyolların muhbiri, yarı-casus... olarak belirmektedir.

Üstüne üstlük, küçük grup mümkün olduğunca az gürültü çıkartmaktadır. Bir Fransız mektubunda "ne görülmek ne de tanınmak istiyorlar" denilmektedir.[40] Lisle başrahibi 22 Ocak'ta "... adı geçen Marrian, beklenen parlak ve hediyelerle dolu elçilerin yerine, adı geçen ateşkes konusunda pazarlığa yetkili olarak görüşmelerini âdeta saklanarak yaptı" diye kaydetmiştir.[41] Hattâ Margliani adamlarını bir yıl süreyle "köle elbiseleri giymiş olarak" dolaştırmıştır. Çoğu zaman yüzünü saklamaktadır. Bir gün paşa ile görüşmek için beklerken, uzaktan Venedik balyosunu fark etmiş ve hemen saklanarak, o zamana kadar paşanın onu kabul ettiği odaya girmiştir; bu durum odada bulunan Türklerin şiddetli bir öfkesine neden olmuştur. Olayı bizzat kendisi anlatmıştır ve bundan övünmesinin nedeni, gizliliğin marazi bir durum olmayıp, bu konuda talimat almış olmasıdır. Margliani müzakereleri konusunda mükemmel bir kaynak olan *Tagebuch* yazarı Gerlach, bu durumu eserinin başında kaydetmektedir. İspanyollar barışı gerçekten istemektedirler, fakat aynı zamanda "olayın gizli kalmasını ve Türklerin karşısında küçüldüklerinin açığa çıkmamasını" da istemektedirler.[42] Paşanın bu adamın palavraları, papa hakkındaki alayları, Flandre'daki yaşanan zorluklar hakkındaki imaları, Oran'ın geri verilmesi talebinden dolayı kızgınlığa kapılması kolayca anlaşılmaktadır.

Fakat barış İspanyol cephesinde olduğu kadar Türk cephesinde de hararetle hissedilen bir zorunluluktur. Elçi gelmediğinden

[40] E. Charrière, *a.e.*, III, 705.
[41] III. Henri'ye, İstanbul, 22 Ocak 1578, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 710.
[42] *A.e.*, s. 160; J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 499.

Margliani ile görüşülmüştür. Ve ilkbahardan önce sonuçlanması gerektiğinden, görüşme üzerine görüşme yapılmıştır. 1 Şubat'tan sonra Margliani net bir yumuşama kaydetmiştir. Ayın 7'sinde bir yıl süreli bir ateşkes imzalanmıştır,[43] bu bir tür karşılıklı silah bırakma, bir tür *gentlemen*'s *agreement*'dır. Metnin başında, her ikisi de müzakerelerde belirleyici bir rol oynamış olan tercüman Horembey ile Hekim Salomon Aşkenazi'nin, tercümenin tam olduğuna dair bir teyidleri yer almaktadır. Paşa, mütekabiliyet şartı altında, Türk donanmasının bu yıl denize açılmayacağına söz vermektedir. Ateşkes, bir kısmı İspanya kralınca, diğerleri de padişah tarafından sayılan bir dizi devleti de kapsamına almaktadır. Örneğin Türk taraf Fransa kralı, imparator, Venedik ve Polonya kralı ile Fas sultanını saymaktadır, metin bu sonuncusu hakkında "gerekli olmamakla birlikte" diye ilâve etmektedir (burada büyük bir Türk iddiası ortaya çıkmaktadır) "çünkü padişahın sancağına bağlı ve ona itaat ettiğinden gerekli olmamakla birlikte". II. Felipe cephesinde papa, "Malta adası ve bu adada ikâmet eden St. Jean Tarikatı", Cenova ve Lucca cumhuriyetleri, Savua, Floransa, Ferrara, Montova, Parma ve Urbino dükleri ve nihayet Piombino senyörü sayılmıştır. Portekiz kralı için de, Türk donanmasının onun Cebelitarık'ın ötesindeki topraklarına "Akdeniz üzerinden" saldırmayacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu konusundaki vaatler bu kadar açık değillerdir: bu cephede neler olacağını Tanrı bilir.

Sonuç olarak harika bir başarı, İspanyol diplomasisinin temenni ettiği gibi, daha işin başında, kesenin ağzını açmadan ve gürültüsüzce elde edilen bir başarı. Sonuca hızla ulaşılmıştır: müzakereler 12 Ocak'tan 7 Şubat'a kadar sürmüş ve Martín de Acuña'nınkiler kadar hızla gönderilmişlerdir. Bunun nedeni belki de Türkler açısından esas olan, *gereken zamanda* donanmanın seferber edilmesinden ve buna yol açacağı masraflardan kurtulmaktı.

---

[43] *Lo que se tratto* y *concerto entre el Baxa* y *Juan Margliano,* 7 Şubat 1578, Simancas E° 489. Aynı belgenin belki 1579'da çıkartılmış nüshası, *Capitoli che si sono trattati fra l'illmo S^re^ Meemet pascià (di) buona memoria...*, Simancas E° 490.

Demek ki anlaşma ancak kış sonundan önce imzalanırsa işe yarayacaktı. Buna bağlı olarak, iki ateşkesin tarihleri şöyle olmuştur. 18 Mart 1577; 7 Şubat 1578...[44]

Fakat Türkler kurallara uygun bir İspanyol elçilik heyetini talep etmeye devam etmektedirler; Avrupa'da yankıları olan parlak bir diplomatik başarı istemektedirler. Bunu ısrarla istemektedirler ve 7 Şubat anlaşmasının sonunda elçi teatisi hükmü yer almaktadır. İşte bu hüküm, koşulların da yardımıyla Margliani'nin Pera bağlarındaki ikâmetini üç yıl daha uzatacak ve mutsuzluğunun nedeni olacaktır.

Görevi tamamlandığına göre, 1578 ilkbaharında geri dönmesi gerekmez miydi? Antonio Pérez'e yolladığı 30 Nisan tarihli mektubunun da gösterdiği üzere,[45] herhalde yalnızca iki veya üç yıllık karşılıklı silah bırakmayla yetinmek istememiştir. Böylesine kolay bir müzakerenin sıcaklığı ve hayalleri içinde bazı umutlara kapılmış olması muhtemeldir. Raguzalı dostu Prodanelli'den Don Juan'ın Gembloux'daki zaferini öğrenip, başka kaynaklardan bunun teyidini aldıktan sonra, nisan sonunda "*dottore*"yi öne çıkartarak, hemen bu durumdan yarar sağlamaya niyetlenmiştir. Hekime: "Horembey ve senyörlerine her zaman, efendimiz kralın bir elçi yollamaktan yana olduğuna inanmaya yatkın olmadığını söyledim. Horembey bana inanacağına bu konuda Aurelio'ya (de Santa Croce) inanmayı tercih etti. Bundan ne çıkacağını Tanrı bilir. Bana gelince, ben aynı kanaati koruyorum, çünkü Senyör Don Juan zafere koşuyor ve padişah tehlikelerle dolu, büyük çaba sarfedilmesi gerektiği bilinen bir İran Savaşı'na girişmiş durumdadır; bu Flandre Savaşı'nın karşı ağırlığını oluşturmaktadır. Bu durumda Mehmed Paşa'ya efendimiz kralın güçlerinden iki veya üç yıl için emin olabileceğini ve benim aracılığımla sonuçlanacak karşılıklı bir silah bırakma formülüne katılmasının onun lehine olacağını belirtiniz."

---

[44] *Lo que ha de ser resuelto sobre lo de la tregua* (1578), Simancas E° 489; Ekonomik anlaşmaların imzalanmaması hakkında, Margliani (Antonio Pérez'e mi?), 11 Şubat 1578, Simancas E° 489.

[45] Simancas E° 489. Gembloux zaferi 31 Ocak 1578'dedir.

İşte vaktinden önce diye buna denilir. Paşanın cevabı çabuk ve en azından hekimin ona verdiği biçimiyle, nazik bir şekilde gelmiştir. Ona anlatılan nedenlere hiç de karşı çıkmadığını söylemektedir. Fakat padişah gençtir ve zafer istemektedir. Margliani şubatta ilk intibasında, onu Selim'den daha laf dinler biri olarak tasvir etmiştir. Fakat tam da o sırada, ona Uluç Ali'nin her gün ileri sürdüğü taleplerin padişahın nezdinde etkisiz kalmadığı söylenmiştir. Kaptan-ı Derya, sıradan bir donanma ile o sıralar başı iyice belâda olan İspanya'nın hakkından geleceğini söylemektedir. Öte yandan paşa hekime, "Don Martín hakkında çok açıkça taraf tuttuktan sonra, onun tarafından aldatıldığım için artık yeniden başlayamam" diye itiraf etmektedir. Bunu söyledikten sonra iç çekip inlemiş ve "Bu imparatorluğun şu anda ne başı ne de ayağı var" demiştir, iyi ve güzel sözler, tabii paşanın İspanya'nın tezlerini dinledikten sonra "hakkın var hekim" demesini de ilâve etmeyi unutmaksızın.

Fakat paşa nihayetinde elçilik sorununa gelmişti. Eğer II. Felipe bir elçi gönderecek olursa, onun isteklerini bir sonuca ulaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Sokollu Mehmed, eğer elçi gönderilmeyecek olursa, "Ben de Kaptan-ı Deryanın fikrine katılacağım" demektedir. Bundan sonra, ateşkesin hükümlerine uyulması, örneğin donanmanın çıkışını önleme işinde çok büyük sıkıntılarla karşılaştığı konusunda padişahın başı üzerine yemin etmiştir. Böylece, paşanın sözlerinde kibarlık ve tehdit birbirine karışmaktadır. Türkler ve Hıristiyanlar oyunu çok ince bir şekilde oynamaktadırlar. Margliani'nin sayısız mektupları tarafından sadıkane bir şekilde aktarılan bu görüşler, belli bir sıkıntıyı ortaya koymakta; karmaşık, çok kararsız değilse bile becerikli bir diplomasiyi açığa çıkartmaktadır ve her iki taraf da her türlü sahtekârlığa başvurabilmektedir.

Geçici ateşkesin metnini İspanya'ya götürmekle görevli "Margliani'nin adamı" 12 Şubat'ta İstanbul'dan yola çıkmıştır. Devlet Meclisi getirdiği haberleri görüşmek üzere, Madrid'de birçok kez toplanmıştır.[46] "Majestelerinin işlerinin ve maliyesinin

[46] *Relacion de lo que ha passado en el neg° de la tregua y suspension de ar-*

durumu hesaba katıldığında ve işleri düzene koymak için krallıklarını güçlendirme zorunluluğu olduğundan" anlaşmaya varılması konusunda kolayca ittifak oluşmuştur. Hiç kimse tartışmanın kökenine inmek istemediğinden herkes Türklerle anlaşmanın gerekli olduğu konusunda anlaşmıştır. Buna karşılık danışmanlar "protokol ve prestij sorunları" üzerinde tereddüt etmektedirler; bir elçi yollanacak mıdır, yoksa yollanmayacak mıdır? Ve eğer olumlu bir karar verilirse, Margliani'ye itimatname göndermekle mi yetinecektir? Tartışma bu konuyla sınırlı hale gelmiştir. Eylülde bir elçinin gönderilmesi prensip olarak kararlaştırılmıştır ve oldukça silik bir kişi olan, bir mektubun 1576'da Napoli filotillasına mensup birkaç kadırgaya komuta ederken gösterdiği[47] Don Juan de Rocafull[48] bu konuda talimat almıştır. Kesin bir tarihi olmayan talimatı, müzakerelerin öncesini ayrıntılarıyla vermektedir. Buna 12 Eylül 1578 tarihli bir "ikinci talimat" eklenmiştir.[49] Bu talimat, eğer Rocafull İstanbul'a "varamazsa", refakatindeki kaptan Echevarri'yi, ateşkesin Margliani aracılığıyla sonuçlandırılması isteğini iletmek üzere gönderilmesini öngörmektedir. Demek ki padişaha bir elçi gönderme kararı çok kesin değildir; onu son anda göndermeme ihtimali saklı tutulmaktadır.

---

mas con el Turco y lo que para la conclusion della llevo en com^on^ don Juan de Rocafull y el estado en que el presente esta (1578), Simancas E° 459, f° 28 (veya f° 281). Bu tarihlendirilmemiş metinler, haziran başı ile 12 Eylül 1578 arasında yer alıyor olmaktadırlar, posta süreleri sorunu: örnek olsun diye, Margliani'nin İstanbul'dan 9 Aralık 1578'de yazdığı bir mektup, Antonio Pérez'e 3 ay 22 günlük bir yolculuktan sonra, 31 Mart 1579'da ulaşmıştır.

[47] İkinci talimatının tarihi, 12 Eylül 1578, bkz. dipnot 49, Don Juan Rocafull, Gerlach, zikr. J. W. Zinkeisen, III, *a.e.*, s. 500, sözünü ettiği Don Juan de Rogua de Valenza'dır.

[48] Don Juan de Cardona'dan II. Felipe'ye, Barcelona, 1 Kasım 1576, Simancas E° 335, f° 58 "...y *con correo por tierra ordenando a Don Juan de Rocafull hizieze despalmar las nueve galeras*".

[49] Instruccion segunda a Don Juan de Rocafull, Madrid, 12 Eylül 1578, Simancas E° 489.

Margliani'nin uzak ikametgâhında durumdan haberdar edilebilmesi için üç, dört ay daha gerekmiştir. Gerlach'ın *Tagebuch*'una göre Margliani'nin "adamı" İstanbul'a ancak 13 Ocak 1579'da dönebilmiştir.[50] Yolculuğun uzun sürmesi belki kış yüzündendir; belki de önceki iki yıl süresince Türk donanmasının denize çıkmamasını sağlamak olan manevrayı 1579'da tekrarlamak isteyen İspanya'nın bir hesabına dayanmaktadır. Fransızlar bunu hemen düşünmüşler ve bu iyi haberlerin gelişi, elçi talep edilmesi Margliani'nin işini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, İran'a giderek saplanan Türkler daha anlayışlı hale gelmektedirler. Juyé 16 Ocak 1579'da III. Henri'ye şöyle yazmaktadır: Türkler, "kabul ettiklerinden daha fazla sıkıntıyla karşı karşıya oldukları İran Savaşı'ndan dolayı barışa Katolik kral kadar ihtiyaç duymaktadırlar".[51] O sırada II. Felipe'nin Venedik'teki temsilcisi olan Juan de Idiáquez, 6 Şubat'ta Fransız elçisinden Margliani'nin artık İstanbul'da tutuklu olmadığını, kendisinin ve adamlarının yeni elbiseler giydiklerini ve Pera'da bir ev kiralamaktan söz ettiğini öğrenmiştir. "Burada [Venedik] bundan, Türklerin ateşkesin sonuçlanması için bekledikleri majestelerinin temsilcisinin uzakta olmadığı sonucu çıkartılmaktadır".[52]

Ancak Don Juan de Rocafull acele etmemektedir. 9 Şubat'ta hâlâ Napoli'dedir. 4 Mart'ta Venedik'te, İstanbul'a yaklaştığı ve Margliani'nin onu karşılamak üzere iki adam yolladığı iddia edilmiştir.[53] Fakat bu haber erken çıkmıştır. Rocafull "hasta"dır. İkinci talimatı ve İspanyolların ketumluğunu bilince, bu "hastalıktan" ve zavallı adamı perişan eden "hastalığın nüksedişinden" Türklerle beraber kuşku duyabiliriz. Margliani her şeye rağmen geçen yıllarınkine benzeyen bir ateşkes antlaşması imzalayabilmiş midir? Okuduğumuz belgeler bunu zikretmemektedir. Bir Fransız mektubu bunu tahmin etmemize olanak vermekte ama yeteri kadar

[50] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 500.
[51] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 777.
[52] Juan de Idiáquez'den II. Felipe'ye, Venedik, 5 Şubat 1579, A. N., K 1672, G1, nº 22.
[53] Aynı kişiler, Venedik, 4 Mart 1579, A. N., K 1672.

kesinlik getirmemektedir.[54] Her halükârda Türk donanması veya en azından, kolayca seferber edilebilir kısmı için geçerlidir. Nisanda, Uluç Ali Reis'in komutasında Karadeniz'e gönderilmiştir. Bu durumda, Napoli'de bir hayli erkenden Türk donanmasının "açılmayacağından" emin olunmuştur. Acaba bu –sadece varsayım– Juan de Rocafull'un yolculuğunun duraklamasına neden olmamış mıdır?

Hasta veya değil, Rocafull Adriyatik'in ötesine geçmemiştir. Kaptan Echevarri 25 Ağustos'ta Raguza'ya varmıştır. Beraberinde Juan Estevan adlı biri olduğu halde padişah ile vezirlerine armağanlar ve Margliani'ye de ateşkes antlaşmasının sonuca ulaştırılması için *todos los poderes et recaudos necessarios* getirmektedir ki,[55] bu Margliani'yi sıradan bir ajan rolünden gerçek bir elçi rolüne yükseltmektedir. Aynı sırada İstanbul'a yeni bir Fransız elçisi gelmiştir.[56] Ayın 16'sında yaşlı Sokollu Mehmed Paşa'dan İspanya ile ateşkesin iyi yolda olduğunu öğrenmiştir[57] ve doğal olarak hemen işi bozmaya çalışmıştır. Her şeyden önce bir haber savaşıyla, Margliani, İstanbul'da haberi alınmış olan İspanyol silahlanmasının, daha kardinal kralın ölümünden önce tahtın verasetinin boş kaldığı Portekiz'e yönelik olduğunu açıklarken[58] Fransız İstanbul'da dolaşmakta olan bir söylentiden yararlanarak[59] bunun Cezayir'e yönelik olduğunu iddia etmektedir. Bunun dışında, Saluzze markiliğindeki olaylar nedeniyle İtalya'da kaçınılması mümkün olmayan bir savaştan söz etmektedir. Beyhude çabalar! Daha

---

[54] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 852, dipnot. Fakat 9 Ocak 1580 haberi, geçmişi olduğu kadar geleceği de hedeflemektedir. Öte yandan dipnot 43'te verdiğimiz 1579 tarihli metin ne anlama gelmektedir?

[55] Echevarri'den Margliani'ye, Gazagua, 2 Eylül 1579, A. N., K 1672, G 1 n° 117. Aynı kişiler, Caravançara (*sic*) 2 Eylül 1579, *age.*, no 118, Brutti "*bellaco*"dan yakınmaktadır.

[56] Margliani'den Antonio Pérez'e, Pera, 2 Eylül 1579, Simancas E° 490.

[57] Germigny'den krala, Pera bağları, 16 Eylül 1579, *Recueil*, s. 8 *vd.*

[58] Zaten bu İstanbul'da ancak 1580 Nisan başında öğrenilecektir, G. Margliani'den Napoli kral naibine, Pera bağları, 9 ve 14 Nisan 1580, A. N., K 1672, G 1, no 166.

[59] İstanbul, 4 Temmuz 1579, nüsha (it) A. N., K 1672, G 1, no. 81 *a*.

sonra Germigny'nin, İspanyol siyasetinin yolunu tıkayamaması başına kakılmıştır. Fakat elçi, bu küçük söz dalaşından başkasını yürütemezdi. Saint-Barthélemy sonrasında Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki prestijinde gerçek bir düşüş meydana gelmişti: iktidarsızlığının, Batı'daki yıpranmışlığının belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olması, İstanbul'daki hareket kabiliyetini zayıflatmaktaydı. Eller boşken pazarlık yapılmaz ve Fransız siyaseti, belki de Türkiye'yi yeniden Avrupa'ya yöneltebilecek yegâne adam olan Claude Du Bourg'u tutuklamıştı: Anjou dükünün adamı Şubat 1579'da Venedik'te yakalanmış ve Mirandole'ye aktarılmıştı.[60] Tasarısı, Anjou dükü Ketum Guillaume'dan tüm Avrupa Protestanları ve Margliani'nin İstanbul'daki varlıklarını işaret ettiği İngilizlerle ilişki halinde, Hollanda'nın fethine Türkleri de katmaktı. Fakat İran'a karşı tüketici bir savaşa derinlemesine saplanmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı anda Batı'ya da yöneltecek gücü yoktu.

Nihayetinde 1580 yılı Margliani için bir çalışma ve başarı yılı olmuştur. Don Juan de Zúñiga'nın (yeğeninin ölümünden sonra Kastilya komandörü ve Mondejar'ın ölümünden sonra da Napoli kral naibi olmuştur) yetkili yönetimi altında Napoli'ye bağlı olan Milanolunun görevi artık İspanya'ya yavaş gidiş gelişlerden kurtularak, eskisinden daha etkili hale gelmiştir. Mondejar yönetiminde, bunun tersine Napoli'ye bilgi vermesinin yasaklandığı bilinmektedir. Yeni durumda, Margliani'nin görevi kolaylaşmış değildir. Zamanının geri kalan kısmı konuşmalar, uzun gevezeliklerle geçip, bunların arkasından uzun raporlar yazarak, hattâ Pera'nın en büyük kilisesinden Germigny ile kimin daha iyi koltuğa oturacağı konusunda öncelik kavgalarıyla geçtiyse de, Margliani kritik dönemlerden de geçmiştir...[61] Ciddiyetsizlik mi, yoksa Türklere, II. Felipe'nin yanaşmadığı bir taviz olan, İspanya'nın İstanbul'da bir elçi bulundurmayacağı gösterme isteği mi?

---

[60] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 782 *vd.*, dipnot "General" du Bourg'un maceraları hakkında, bkz. II. cilt, s. 51-52.

[61] *Age.*, s. 885 *vd.*

Margliani için bir başka zorluk da, Türk siyasal sahnesindeki büyük adamların değişmesidir. Sokollu Mehmed Paşa ekim 1579'da katledilmiş ve yerine belki de İspanya'dan yana, oldukça zayıf biri olan Ahmed Paşa geçmiştir.[62] Fakat o da 27 Nisan 1580'de ölünce, Mustafa Paşa vezir-i âzâm olmuştur. Bu değişikliklerle, azınlıktaki personel arasındaki bir sürü tahavvül üst üste gelmektedir: hekim Salomon yerinde duruyorsa da tercüman Horembey ortadan yok olmuştur; buna karşılık, eğer üçlü değilse bile en azından ikili casus olan garip Bruti yeniden ortaya çıkmıştır; Margliani gevezeliklerinin ve ihanetlerinin kendisini tehlikeye attığı bu adamı ihbar ettiyse de bir netice alamamıştır; bu adam Margliani'nin dışında, onun hizmetinde olan Sinan, Aydar, Inglés, Juan de Brionés...[63] gibi bir dizi ajanı da tehlikeye sokmaktadır. Ortaya iki yeni kişi çıkmıştır: Benavides ve Pedro Brea, bunlar Türk kançılaryasında çalışmaktadırlar; birincisi orada kaleme alınan belgelerden fazlasıyla haberdar olan bir Yahudidir (dini nedeniyle Cumartesi günleri kayıkla gidememektedir); ikincisi ise, belirlenmesi daha güç olan bir kişidir; fakat her ikisi de mutlaka iki taraflı casustur. Arada sırada Venedik balyoslarıyla, tekneleri Ekim 1580'de Napoli'de olması gereken Raguzalı tüccar Niccolò Prodanelli ve kardeşi Marino ile karşılaşmaktayız.[64]

Margliani fiilî olarak duruma hâkimdir ama bunu bilmemektedir. Bunun sonucunda avantajlarını muhafaza etme konusunda güçlüklerle karşılaşmakta ve onu bizzat vezir-i âzâmın huzurunda azarlayan Uluç Ali Reis'in tehditlerinden korkuya kapılmaktadır. Belki de Uluç Ali'nin bu davranışı, vezirle arasında önceden ayarlanmış basit bir tezgâhtır. Ama endişe vericidir, çünkü diğer kaygılara eklenmektedir. Uluç Ali Reis tersanede, "Barış görüşmeleri kesildiği için 200 kadırga ve 100 mavna donatma emrini aldığını" açıklamıştır. Fakat Margliani dayanıklı bir adamdır. Yetkin bir şekilde konuşmakta, riske girmekten kaçmamaktadır, ifade ettiğine

---

[62] Kastilya Büyük komandöründen II. Felipe'ye, 9 Haziran 1580, Simancas E° 491.

[63] Margliani'den D. J. de Zúñiga'ya, 3 Şubat 1580, Simancas E° 491.

[64] Margliani'den Napoli kral naibine, 15 Ekim 1580, Simancas E° 1338.

göre "majestelerinin adına hiçbir şeyi müzakere etmemeye, ne de kapitülasyon sonuca erdirilmeden mektup veya armağan vermemeye"[65] kesin kararlıdır. Ve Türk donanmasının ilkbaharda denize açılmaması için büyük gayret sarfetmektedir. Uluç Ali'nin ona karşı şiddet ve ölçüsüzlük göstermesi[66] yalnızca kaptan paşanın ona karşı kızgınlığını ve onu sevmediğini kanıtlamaktadır; oyunu kazanan Uluç Ali değildir. 26 Şubat 1580 tarihli, İstanbul kaynaklı bir haber Margliani'nin Türklerle anlaşmasının[67] şerefi ve kralın hizmeti açısından imkânsız olduğunu bildirmektedir, oysa bu tarihten önce her şey yolundaydı. Ayın 18'i sabahı hekim Salomon, beraberinde bir anlaşma metni olduğu halde onu görmeye gelmiştir. Hükümdarlar arası bir kapitülasyon değil de, "paşa ile Margliani arasında" bir anlaşma sözkonusu olduğunda, protokol güçlükleri bir el çabukluğuyla aşılmış olmaktadır.[68] Fakat bu noktaya gelininceye kadar, Margliani ciddi bir şekilde sarsılmış ve 7 Mart'ta yazdığına göre, "Elli günden beri içinde bulunduğum tehlikenin"[69] bir kez daha onu boşlukta bıraktığını hissetmiştir. Bu tarihte de, zaten içi tam anlamıyla rahatlamamıştır. Aynı gün "Bütün bu uygulamaların, keşke şu ateşkes görüşmelerine hiç başlamasaydık dedirtecek bir şekilde patlamasından çok kaygı duyuyorum" diye yazmıştır.

Ancak anlaşma yakındır, zira koşullar bunu mecbur kılmaktadır, İran ve Portekiz savaşlarının zorunlulukları, üstüne üstlük Doğu'yu perişan eden kıtlık söz konusudur.[70] O kadar ki, zavallı Margliani'nin her şeyin kaybedildiğini sandığı her seferinde, müzakereler yeniden başlamaktadır. Hekim Salomon veya başka bir aracı, yeniden gelmekte, paşa yeniden tartışmaya razı olmaktadır.

---

[65] Aynı kişiler, 2 Şubat 1580, kançılarya özeti, Simancas E° 491.

[66] E. Charrière, *a.e.*, III, s. 872 ve 876, dipnot.

[67] İstanbul, 26 Şubat 1580, Simancas E° 1337.

[68] Margliani'den büyük komandöre, Pera bağları, 27 Şubat 1580, Simancas E° 491, nüsha.

[69] Aynı kişiler, 7 Mart 1580, Simancas E° 491.

[70] Aynı kişiler, 29 Ekim 1580, Simancas E° 1338, Germigny'den krala, 24 Mart 1580, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 885.

Margliani de yeniden nefes almaya başlamaktadır.[71] Ve sonra, Margliani'nin padişaha ait olduğunu kabul etmek istemediği, Fas sultanlığı hakkında yeniden bir uyuşmazlık[72] veya Portekiz hakkında yeni bir kavga çıkmaktadır.[73] Martta Venedik'te, Margliani'nin hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ve Uluç Ali'nin onu, geriye kalan gözünü oydurtmakla tehdit ettiği söylentisi çıkmıştır...[74] Fakat Margliani bu ayın 21'inde, alışılmış biçimiyle Ocak 1581'e kadar on ay süreyle geçerli yeni bir ateşkesi paşayla imzalamıştır, itirazları engellemek amacıyla İtalyanca metin paşada, altın yaldızlı harflerle yazılan Türkçe metin de Margliani'de kalmıştır; o da bu metni Zúñiga'ya yollamıştır.[75]

Bundan sonra yakın gelecek sağlama alınmış olmaktadır. Müzakereler bir süre için uykuya yatmış, iki taraf da bir parça boş zaman kazanmıştır. Juan Stefano haberi götürmek ve oradan emir almak üzere İspanya'ya gitmiştir. Bu kez Hıristiyan âlemi durumdan haberdardır. Mayıs başında Roma'da olay öğrenilmiştir ve yapılan işin İspanya'nın eski beyanlarının çerçevesinin içinde kalmadığı fark edilmiştir; örneğin elçi gerçekte müzakereleri kesintiye uğratmak için gönderilmiştir.[76] Fakat Roma itiraz etmeyi hiç de düşünmemektedir; çünkü bu 1580 yılında o da Akdeniz'i ve İslâm'a karşı savaşı terk ederek, İrlanda ve Protestanlara karşı yürütülen savaşla ilgilenmeye başlamıştır.

Milanolunun uygulamalarını yakından izlemiş olan Germigny, onun başarısının altın pahasına satın alındığını iddia etmektedir. Aslında Margliani işini daha çok vaadlerde bulunarak yürütmüştür.[77] Ve özellikle başarısını koşullara borçludur. İmzadan

---

[71] Aynı kişiler, 12 Mart 1580, nüsha, Simancas E° 491.

[72] Bir önceki dipnot.

[73] Aynı kişiler, 18 Mart 1580, Simancas E° 491.

[74] Ch. de Salazar'dan II. Felipe'ye, Venedik, 18 Mart 1580, Simancas E° 1337.

[75] Margliani'nin büyük komandöre mektupları, 23 ve 25 Mart 1580 (Simancas E° 491) bu imzanın kesin tarihini vermemektedirler. Fakat Germigny kesin tavırlıdır, 24 Mart 1580. E. Charrière, *a.e.*, III, s. 884-889.

[76] 2 Mayıs 1580, Vatikan Arşivi, Spagna no 27, f° 88.

[77] Krala, 17 Mayıs 1580, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 910-911.

önce Türkler üzerinde etkili olan son şey, Cezayir'de bir ayaklanma olduğuna dair ürkütücü haberdir. Eğer II. Felipe Akdeniz'de serbest kalırsa (ki donanması da Portekiz olayları yüzünden hazır durumdadır) her şey kaybedilebilirdi.[78] Venedik bunu anlamıştır; o zamana kadar dışarıda ve hasmane bir tutum içindeyken tavrını değiştirmiş ve hazırlanmakta olan barış içinde yer almak için çaba sarfetmiştir.

1580 ateşkesinin, kuşkusuz Charrière'in eski derlemesi ve Zinkeisen'in 1855'te Gotha'da yayımlanmış olan ve her zaman yararlı kitabı sayesinde, bilinçli tarih kitaplarının çoğunda kendisine bir yer edindiğini kaydedelim.[79] Fakat garip bir şey olarak bu ateşkes, soyut ve istisnai bir olay olarak sunulmuştur, oysa ateşkes uzun zincirin bir halkasıdır. Ve bu zincir olmaksızın epey az anlaşılır bir şey olarak kalacaktır.

1581 Anlaşması

Artık İstanbul'da barışın kısa bir süre içinde imzalanacağına dair kimsenin kuşkusu kalmamıştır. Fakat bu noktaya gelebilmek için tam bir yıl gerekmiştir. Yaz kesintili görüşmelerle geçmiştir. Kavgalar artık, bitmez tükenmez elkab veya öncelik uyuşmazlıkları üzerinde değil de, habercilerin getirdikleri olaylara ilişkindir. 5 Nisan'da, Raguza kanalıyla kardinal Enrique'nin ölüm haberi alınmıştır. Margliani, "Bu haber buradaki insanların zihnini biraz karıştırdı. Fakat kan dökmeden ve uzun savaşlara katlanmadan bu krallıkların ilhakıyla, majestelerinin güçlerinin artık ondan korkulacak kadar büyüdüğünü düşünmektedirler. Öte yandan... [artık] majestelerinin, ateşkese onların istediği biçimiyle zorlukla razı olacağına kani oldular" diye yazmaktadır.[80] Margliani diğer yandan da, Uluç Ali'nin hareketlerinden korkmaktadır. Onun 60 kadırgayla, oradaki karışıklıkları yatıştırmak üzere Cezayir'e

[78] M. Philippson, *Ein Ministerium unter Philipp II,* s. 404; L. von Pastor, *Geschichte der Päpste,* c. IX, 1923, s. 273; H. Kretschmayr, *a.e.*, III, s. 74.
[79] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 107.
[80] 9 ve 14 Nisan 1580, A. N., K 1672, G 1, no 166.

gideceği söylenmektedir. "Ancak başkaları onun buraya bu iş için gitmekle birlikte, aynı zamanda Fas sultanına, zarar vermek için de gittiğini iddia etmektedirler. Yolculuğu kesinleşince... buna engel çıkartmaya hazırım".[81] Eğer isteği kabul edilmezse, ateşkes hükümleri tehdit altında kalacaktır.[82] Kastilya büyük komandörünün de kendi cephesinden düşündüğü ve ona yazdığı budur, herhalde bu konuda başka kanallardan ikaz edilmiştir.[83] Cezayir seferi sonunda gerçekleşemeyecektir, fakat birçok tartışmanın konusu olacaktır. Tıpkı ekimde gelen, Alba dükünün Don Antonio'ya karşı kazandığı zaferin haberinde olduğu gibi. Dükün askerlerine bu vesileyle 200.000 *doublon* dağıttığını öğrenen paşa hemen Margliani'ye birini göndererek, bu dağıtımın nedenini ve bir *doublon*'un ne kadar ettiğini sormuştur. Margliani bir *doublon*'un iki ekü ettiğini açıklamakta acele etmiş ve sözlerinden kuşku duyulmaması için paşaya bu paralardan on tane kadar göndermiştir... Paşa, pekâlâ, Juan de Estefano ne yapıyor diye sormuştur. Bu kadar gecikmenin nedeni nedir?[84] Böylece iki taraf arasındaki hem kuşkulu hem de gayriciddi konuşma tarzı görülmektedir. Bu konuşmalar yazın olmaktadır, ancak kıştan itibaren ciddi bir şekilde konuşulmaya başlanacaktır.

Aralıkta durum birdenbire yeniden gerginleşmiştir:[85] Don Juan de Estefano gelmemiştir ve paşanın İspanya'nın barış yapma emrini gönderip göndermediğini öğrenmekte acele etmesi nedeniyle, Margliani'nin etekleri fena halde tutuşmuştur. Ne yazık ki, Margliani'nin elçiliğinin son aylarını izleyebilmek için bazı mektuplar eksiktir. 10 ilâ 20 Aralık arasında Türk istekleri daha kesinleşmişe benzemektedir. Ve daha da can sıkıcı olmuşlardır, çünkü Margliani tam bu sıralar o kadar beklediği emirleri almıştır (bu emirlerin Juan de Estefano ile birlikte mi, yoksa o olmadan

---

[81] *Age.*
[82] *Age.*
[83] (Nisan 1580), Simancas E° 491.
[84] Margliani'den Napoli kral naibine, Pera, 29 Ekim 1580, Simancas E° 1338.
[85] Aynı kişiler, Pera, 10 Aralık 1580, Simancas E° 1338.

mı geldiklerini belirtmemektedir), bu emirler kafasını bir miktar karıştırmıştır. Kral ona, "kabul edilebilir bir eşitlik" uygulamanın güçlüğü karşısında, kurallara uygun bir ateşkesten vazgeçtiğini söyletmektedir. Gerçekte, imparatorluğun müzakerelerini mukim bir elçiyle yürüttüğü türden bir anlaşmayı reddetmektedir.[86]

Ne yapması gerektiği nihayet saptanan Margliani, mümkün mertebe çabuk davranmıştır. 28 Aralık tarihli bir mektubunda, Yeniçeri ağasıyla tam üç saat boyunca konuşurken görülmektedir. Yeniçeri ağası 27 Aralık'ta gün doğmadan önce, onu Galata'dan İstanbul'a götürmesi için kayığını göndermiştir. Niccolò Prodanelli görüşme esnasında tercümanlık yapmıştır. Margliani bundan memnun kalmıştır: "Diğer herkesten daha akıllı ve yetenekli" diye yazmıştır. Onu seçmesinin nedeni, görevi konusunda sıkıntılı olması ve ağaya anlatacaklarını nasıl söyleyeceğini iyice bilmemesidir. Ağa onun söylediklerinden hiçbir şey anlamamıştır. Margliani'nin padişahın elini öpmeye gidip gitmeyeceğini sorunca, o da eğer kapitülasyon olursa evet, erteleme olursa hayır diye cevap vermiştir. Ağa gene anlamamıştır. Sonra daha basit ve daha kesin sorular sormuştur. Margliani kalacak mıdır? "Ona hayır cevabını verdim. Neden diye sordu. Ben de ona, alınan kararlar doğrultusunda ticaret olmayacağına göre, bu gerekli değil diye cevap verdim. Bu sözleri hafif bir tebessümle söyledim ve ona gerçeği söylemek istediğimi ilâve ettim: yani iki nedenden dolayı bu kararı aldığımı, bunlardan birincisinin, buradaki uygulamayı pek nazikâne bulmadığım, ikincisinin de Fransız elçilik sekreterinin (dönerken) geçtiği tüm Hıristiyan ülkelerde, öncelik ilânı konusunda yaydığı söylenti olduğunu anlattım" ve bunu Fransa'ya götürmüştür.

Ve İspanyol elçisi delillerinden fazla emin olmadığından, Valide Sultan'a 5.000 ekü peşkeş çekmiş, o da daha fazlasını isteyerek durumdan yararlanmıştır. Aynı anda, belgeyi Napoli'ye geri gönderdiği bahanesiyle, kralın kendisine verdiği yetkiyi belli etme-

[86] Aynı kişiler, Pera, 20, 21, 26 (29 veya 30) Aralık 1580, kançılarya özeti, Simancas E° 491.

meye çalışmaktadır.[87] Oldukça becerikli bir şekilde kıvırtmaktadır, çünkü 10 Aralık'ta ikaz edilmesine rağmen, rakiplerini yılın sonundan önce hemen hemen ikna etmiştir. 4 Şubat'ta İstanbul'dan gönderilen birçok mektup ve haber, çeşitli yönlere ateşkesin üç yıl için imzalandığını ilân etmektedir.[88] Margliani aynı gün Don Juan de Zúñiga'ya şöyle yazmaktadır:[89] "27 Aralık St. Jean günü çavuş paşanın yanına giderek ona, bana majestelerine lâyıkmış gibi gelen kelimelerle görevimi anlattım, adı geçen paşayla birkaç kez daha karşılaştım ve sonuncusunda 25 Ocak'ta beni hükümdarının kararını bildirmek ve bana ayrılmam ve majestelerine haber vermem için izin vermek üzere çağırttı. Benim, iyi bir anlaşma sağlanması için elimden geleni yapacağımı umut etmekteydi ve bu arada üç yıllık bir ateşkes ilân edilecekti". Germigny'nin bu konuda bize söylediklerine göre, anlaşma eski ateşkeslerin hemen hemen tekrarıydı, yalnız şu farkla ki, bu kez üç yıllık olarak öngörülmüştü.[90] Haberi 3 Mart'ta alan Napoli kral naibi, bunu II. Felipe'ye aktarmakta acele etmiş ve kendi kanısına göre, Margliani'nin çok iyi pazarlık yaptığını, ama acaba papanın bu işten kesenin ağzını biraz sıkmak için yararlanıp yararlanmayacağını kendi kendisine sorduğunu ilâve etmiştir.[91]

---

[87] Bütün bu ayrıntılar Margliani'nin büyük komandöre Aralık 1580 sonunda gönderdiği mektuptandır, A. N., K 1672, G 1, no. 169.

[88] Bartolomè Pusterla'dan D. Juan de Zúñiga'ya, Doğu Akdeniz haberi, 4 Şubat 1581, *Cartas y avisos...*, s. 53-54; Germigny'den krala, 4 Şubat 1581, *Recueil...*, s. 31, E. Charrière, *a.e.*, IV, s. 26-28, dipnot, Margliani'nin paşalara ödeme yaptığı "escuz neufs marquez au coing d'Aragon" ekülerden söz etmektedir. Doğu Akdeniz haberi, 4 Şubat 1581, Simancas E° 1339.

[89] Margliani'den D. J. de Zúñiga'ya, 4 ve 5 Şubat 1581, *Cartas y avisos...*, s. 55; 5 Şubat 1581, Simancas E° 1339. Ben metnimde Sciaous... (Siyavuş ç.n.) Paşa olarak okuyorum, *Cartas*ların adı bilinmeyen editörü gibi Scianus... değil.

[90] Bkz. yukarıda dipnot 88.

[91] Don Juan de Zúñiga'dan II. Felipe'ye, Napoli, 3 Mart 1581, Tovar'a 23 Mart'ta ulaşmıştır, Simancas E° 1084.

Evet, acaba Papalık ne diyecektir? Don Juan de Zúñiga Roma elçisi olduğundan, bu konuyu herkesten fazla düşünmektedir. Öncülük etmenin akıllıca olacağı sonucuna vararak, 4 Mart'ta[92] Roma'nın dikkatine şu çok özel anlatıyı yazmıştır. Margliani'ye kendi zamanında, kralı mazur göstermek üzere en iyi nedenler seçerek, II. Felipe'nin ateşkes istemediğini anlatmıştır. Fakat İstanbul'da hemen, Portekiz savaşı bitene kadar zaman kazanmak üzere, padişaha yalan söylettiği nedeniyle Margliani'nin hapsedileceğinden söz edilmiştir. Türklerin böyle şeyleri yapabilecekleri bilinmektedir. Bu durumda zavallı şövalye, canını kurtarmak için bir yıllık bir ateşkes için söz vermiştir. Türkler sürenin üç yıl olmasını istemişler ve şövalye de bu sayede Hıristiyan âlemine geri dönebilmiştir. Fakat eğer Türklere karşı herhangi bir işe girişilmek istenirse, bu bağlantıyı kopartmak basit olacaktır, çünkü bir yandan "zorla" kabul ettirilmiştir ve öte yandan korsanlar anlaşmayı bozmak için binlerce fırsat sağlayacaklardır. O arada, kötü olanın Türklere karşı bir girişimde bulunmanın bizim için imkânsız olduğu söylenmiştir, çünkü "elimizde çok iş vardır". Fakat ateşkes tek başına hiçbir şey ifade etmemektedir...

Gene 1581 yılında Venedikli bir elçi kral naibinin söylevlerini tekrarlamıştır.[93] Bunlara inanmakta mıdır? Bunlara Roma'da inanılmakta mıdır? Herhalde olaylar fazla değişmemiştir. Her şeyden önce İrlanda'da İngiltere'ye karşı eyleme geçmek söz konusudur. Ve papanın görüşüne göre, acaba Adaya karşı İspanya'dan başka kim bir davranışta bulunabilir ki?[94]

Bu durumda o dönemin insanları arasında hiç kimse, Venedik'in ihanetinden olduğu gibi, İspanya'nın "ihaneti"nden söz etmemiştir. Kuralı doğrulayan yegâne istisna olarak İspanyol kilisesi

---

[92] Don Juan de Zúñiga'dan Alcaniças markisine, 4 Mart 1581, Simancas E° 1084.

[93] E. Albèri, *a.e.*, I, V, s. 328.

[94] İspanya papalık temsilcisine, Roma, 11 Temmuz 1580, Vatikan Arşivi, Spagna 27, f° 123 ... *il passar con silentio nel fatto de la tregua è stata buona risolutione poiché il farne querella in questo tempo non potria sinon aggiungere travaglio a S. Mtà senza speranza di frutto.*

şiddetle, enerjiyle ve çok yüksek sesle itiraz etmiştir. Bunun nedeni, diğer herkesten fazla Haçlı idealine bağlı kalması değil de, savaşın sona ermiş olmasından dolayı, bunun sonucunda o nedenle yaratılmış ve sürdürülmüş vergileri artık ödemek istememesidir. Ama bu talebi beyhude olacaktır.

İspanya'ya ihanetten ötürü dava açanlar tarihçiler olmuştur. Aslında Wätjen ve R. Konetzke'nin birkaç satırını nitelemek üzere, dava kelimesi biraz fazla kaçmaktadır. Sonuncu tarihçi, "Türklere karşı olan savaş böylece nihai olarak bırakılmıştı. Bununla birlikte İspanya'nın yüzyıllık bir geleneği sona erdi. Yarımadanın manevi güçlerini mahmuzlamış ve bir araya toplamış olan, İslâm'a karşı manevi savaşın varlığı sona ermişti. Kuşkusuz, *Reconquista* ve onu Kuzey Afrika'ya doğru uzatan fetih akınları, saf dinsel savaşlar değillerdi. Ancak bu girişimleri sürekli olarak canlandıran, genişleten ve bunları İspanya'da ortak ve büyük bir eser gibi hissettiren şey, dinsel zihniyet olmuştur. İspanyol ilerlemesinin en kuvvetli itici gücü akamete uğramıştır" diye yazmıştır.[95]

Eğer bütünsel evrim ele alınacak olursa haklı, ancak birçok noktada haksız bir yargı. İspanya'nın fışkıran dinsel gücü, 1580'li yıllardan sonra yön değiştirmiştir. Sapkınlığa karşı savaş, aynı zamanda savaşın içerdiği alışılmış karışımlarıyla, dinsel bir savaştır da. Zaten Kuzey Afrika yönünde ve Türkiye'ye karşı birkaç girişim daha olacaktır –1593'ün aslında önemsiz sahte savaşı–.

1580 yıllarının her şeye rağmen, İspanya'nın İslâm karşısındaki tarihinde, hattâ bu tarih geçmişte söylendiğinden çok daha kesintili, parçalanmış ve beklemeli olsa bile, bir kopuş meydana getirdiği kesin bir olgudur. Margliani'nin elçiliğinden sonra fiilî bir barış durumu yerleşmiştir. 1581 ateşkesi 1584, hattâ 1587'de tekrarlanmışa benzemektedir.[96] Ve husumetler yeniden belirdiğinde, bunların geçmişin çok büyük savaşlarıyla ortak hiçbir yanları

---

[95] *A.e.*, s. 181.

[96] Eğer J. von Hammer'in (VI, s. 194-195) bir işareti serbest bir şekilde yorumlanacak olursa, 1584'te bizzat Margliani tarafından aşırı bir katılıkla. Ateşkes 1587'de iki yıllığına uzatılmıştır, fakat kaynaklarını göstermemektedir.

olmamıştır. Ateşkes, becerikli İspanyol politikasının çözümünden başka bir şey olmuştur.[97]

Bu nedenlerle İspanya'nın 1581'de ihanet ettiğini söyleyebilir miyiz? Eğer böyle bir şey varsa, en kötüsü bizzat kendine, geleneğine, kendi varlığına ihanet etmiş olurdu. Fakat bir ülke söz konusu olduğunda, bu ihanetler çoğu zaman zihniyet durumlarından ibarettirler. İspanya her halükârda ne Akdeniz Hıristiyanlığına ihanet etmiş, ne Venedik'i muhtemel bir intikama terk etmiş, ne de güç olan savunmasının üstlendiği İtalya'yı kendi haline bırakmıştır. Türkiye ile anlaşma yapmış olmayı kim eleştirebilir? Türkiye'yi Avrupa ailesinin içine sokan İspanya değildir. Akdeniz'deki büyük savaş, bizzat büyük devletlerin bile imkânlarını aşmaktadır. Siyasal canavarlar, denizin kendilerine ait yarısını ellerinde tutmakta zorlanmaktadırlar. İhanet ile muadeleden çekilmek arasında fark vardır. Bu tartışılması güç ve karanlık yıllar süresince meydana gelen ve savaşı âniden Akdeniz dışına taşıyan terazi hareketi ikilidir: Bir yandan İspanya'yı Portekiz'e ve Atlantik'e doğru, Akdeniz'in kapalı alanından çok daha büyük bir denizcilik macerasına çekmekte; öte yandan da Türkiye'yi İran, Asya'nın derinlikleri, Kafkaslar, Hazar Denizi, Doğu Anadolu ve daha sonra da Hint Okyanusu'na doğru atmaktadır.

2. Savaş Akdeniz'in Merkezinden Uzaklaşıyor

Her zaman açıklayamamakla birlikte, Türk savaşının geniş salınımlarını bilmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının en kısa özeti bile bunları parlak bir şekilde işaret etmektedir.[98] Türk gücü yıllar geçtikçe, Asya, Atlantik, Akdeniz, Kuzey Balearlar yönlerinde salınmıştır. Bu hareketlerin her birine, karşı konulması mümkün olmayan ilerlemeler tekabül etmektedir. Eğer bir ritmli tarih varsa, işte tam da budur. Ama tarihçilerin bireylere önem

[97] M. de Brèves'in 1624'te düşündüğü gibi, E. Charrière, *a.e.*, IV, s. 28, dipnot.

[98] Özellikle Franz Babinger'in çalışmasını düşünüyorum, "Suleiman des Mächtige", *Meister der Politik,* 2 cilt, Stutgart ve Berlin, 1923.

verdikleri ölçüde de karanlık bir tarihtir. Tarihçiler derin hareketlere (örneğin Türk imparatorluğunun Bizans İmparatorluğu'ndan miras aldığı ve onu sürdürürken tahrip ettiği şeyler), Türk gücünün dış dünya üzerinde onun aracılığıyla ağırlık yaptığı büyük saldırı cepheleri arasındaki gerekli telâfileri sağlayan şu siyasal fiziğe karşı pek fazla bir ilgi duymaz.

Türkiye İran'a Karşı

1578-1590 arasındaki Türk tarihine bizim için içeriden ulaşmak mümkün değildir ve örneğin Hammer'in anlatısının dayandığı vakayinameler, büyük sorunları ancak olaysal terimlerle ortaya koymaktadırlar.

Sonra, tarihçiler olarak elimizden kaçan, aslında hemen hemen tutarlı ve anlaşılır olan Türkiye değil, onun ötesinde İslâm'ın şu diğer biçimi, cahili olduğumuz diğer uygarlık, İran sahası da elimizden kaçmaktadır, İran, Türkiye ve Ortodoks Rusya arasındaki sahaları da bilemiyoruz... Nihayet, şu diğer kavşak olan Türkistan'ın rolü nedir? Bu toprakların ötesinde güneye doğru, Portekiz'in iyice egemen olamadığı ve İspanya'nın da 1580'den itibaren aslında gerçekte olduğundan çok teoride omuzlayacağı trafikleriyle muazzam Hint Okyanusu uzanmaktadır.

İşte 1577-1580 yıllarından itibaren Türkiye'nin Akdeniz'e sırtını dönmesine yol açan bu mekândır. Bu muazzam sırt dönme, İspanya'yı Atlantik'e doğru fırlatan olgu kadar güçlüdür. Okyanus Avrupa'nın yeni zenginliği demekti. Acaba Türkiye de Asya'ya yönelerek zenginliğe doğru mu dönmüştü? Hiçbir metin bize bunun böyle olduğunu söylememektedir ve bilgilerimiz o kadar süreksizlik içermektedir ki, bu konuda ancak izlenimler yardımıyla ilerleyebiliyoruz.

Vakayinamelerin kesin bir dille ifade ettiklerine göre, İran o sıralar müthiş siyasal güçlüklerle karşı karşıyadır. 1522'den beri İran'a hükmeden Şah Tahmasp, 1576 Mayısı'nda katledilmiştir;[99]

[99] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 70. Bütün bu sorunlar hakkında, W. E. D. Allen'in kısa ama belirleyici kitabına bkz., *a.e.*, I, s. 105, dipnot 2.

bu cinayetin hemen arkasından yeni hükümdar Haydar Şah da katledilmiştir; tahtın boş kalmasıyla korkunç hapishanesinden çıkartılan Şah İsmail ise 24 Eylül 1577'ye kadar, yalnızca on altı ay süreyle hüküm sürecektir; nihayet tahta, geleceğin Büyük Abbası'nın babası olarak yarı kör biri Muhammed Hüdaverdi çıkacaktır; bu ve diğer birkaç olay (özellikle Gürcü, Çerkez, Türkmen ve Kürt kabilelerinin çözülmesi güç rolleri) İran'ın zayıflığını anlamamıza yardım etmektedir; bunlar Türk sınırındaki önderlerin, özellikle de Hüsrev Paşa'nın girişimlerini ve yıllar boyunca denize kurban edilen bütün Türk kara "askerlerini", bir Sinan Paşa'nın, bir Mustafa Paşa'nın siyasetlerini açıklamaktadır... İran merkezinden parçalanmaktadır; bundan yararlanmak söz konusudur.

1578'de İstanbul'dan İran'ın kuzeyindeki hükümdarlara, yerinde oturan veya oturmayan, boyun eğmiş veya eğmemiş, güçlü veya güçsüz, Şirvan, Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan hükümdarlarına mektuplar gönderilmiştir. Bu mektuplardan bir düzine kadarı tarihçi Ali'nin yeni İran Savaşı'nın birinci seferinin vakayinamesi olan *Zafernâme*'sinde korunmuştur.[100] Bunlar "eski Şirvan hükümdarının oğlu Şahruh Mirza, Kumuklar ve Kayatlar hükümdarı Şemka'ya; Dağıstan'da Hazar kıyılarındaki Tabazeran Valisine; Erivan ile Şirvan arasındaki toprakların efendisi Levend oğlu İskender'e; Bakş Atşuk bölgesinin (İmhret) efendisi Ionarssab oğlu Yorgi'ye; Guryel'in efendisine; Mingrellia hükümdarı Dadyan"dır. Bu ad sağanağı Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki alanı gündeme getirmektedir; bu saha da 1533-1536 ve 1548-1552 arasında Kanuni Süleyman'ın İran'a karşı yürüttüğü savaşların arka planında yer almaktadır.

Bu aradaki ülkeler hakkında ne kadar az şey bilirsek bilelim Van bölgesindeki Türk sınırı veya 1576-1578 yıllarının Kızılbaş İranı'nı ne kadar az tanırsak tanıyalım, Türklerin emperyalizminin bu sıralar Hazar'a doğru yönelmiş olması muhtemeldir. Söz konusu olan hiç de denizi tutmak değildir, fakat oraya bir girişin sağlanması İran'ın Mazenderan kıyılarını doğrudan tehdit etmek için yeterli olacaktır –bu denizde kadırgalar pek bilinmediğinden

[100] J. von Hammer, *a.e.*, s. 77.

daha da etkili olacaklardır–. Batılı haber kaynakları bu stratejik amacı ve Don Volga kanalının açılma tasarısını daha 1568 savaşından beri bildirmekteydiler. Fakat acaba Türklerde Türkistan'a, Rusların 1556'da Astrakan'ı işgal ederek kestikleri Asya'nın iç yollarına ulaşma arzusu yok muydu? Türkistan, her şeye rağmen İpek Yolu demekti. İran yüzyılın sonunun ve Şah Abbas'ın büyük saltanatının ona sağladığı ekonomik yenilenmenin bir bölümünü bu İç Asya yollarına borçluydu. Bu iç yollar aynı zamanda, çok uzaklardan İngiliz tüccarlarını cezbetmeye ehil ve Ermeni tüccarlarını Hint Okyanusu'nun tüm ülkelerindeki, Asya'daki ve Avrupa'daki Türk topraklarındaki şaşırtıcı yayılmalarında –bunlardan bazıları 1572'de Danzig'e ulaşmışlardır–[101] ifadesini bulan kentlerin, görünür gelişmelerinin kökeninde de yer almışlardır. Dünya ölçeğindeki bu ticaretin önemli bir merhalesi olan Tebriz cazip bir av sahasıdır.

İran'ın zayıflığının yarattığı fırsat, rakiplerine karşı apaçık bir teknik üstünlüğü olan Türkleri daha da fazla cezbetmektedir. İran cephesinde hiç top yoktur ve çakmaklı tüfek de çok azdır; Türkler de bunlardan yana pek zengin değillerdir ama bunlara sahiptirler ve bu yeterlidir. Ve önlerinde bu adı hak eden hiçbir müstahkem mevki yoktur. Geniş Türk-İran sınırları boyunca yer alan yegâne korunaklar, bazıları doğal, bazıları da İran hükümdarlarının ihtiyatları sayesinde düzenlenmiş stratejik çöllerdir.[102]

Türkler ile İranlılar arasındaki bütün savaşlarda kuşkusuz din de bir rol oynamaktadır: Fetvalar "Şii köpeklerine",[103] şu sapkınlara, şu "kızılbaşlara"[104] karşı yürütülen savaşların mümince ve âdeta kutsal yanını vurgulamışlardır. Üstelik "İran dinine" mensup Şiiler Anadolu'nun içlerine varıncaya kadar Asya'daki Türk topraklarının her yerinde mevcutturlar. Bunlar 1569'da ayaklanmışlardır.[105]

---

[101] B. N., Paris, Ital., 1220.

[102] *Age.*, f° 317 v° (1572'ye doğru).

[103] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 75.

[104] *Age.*, s. 80, *Voyage dans le Levant de M. d'Aramon, a.e.*, I, 108.

[105] De Grantrie de Grandchamp'tan M. de Foix'ya, İstanbul, 30 Ağustos 1569, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 62-66.

Fakat Batı'da olduğu gibi Doğu'da da saf anlamıyla bir dinsel savaş yoktur. Türkler İran yollarına düştüklerinde, her türden ihtirasla hareket etmişlerdir ve yukarıda saydıklarımıza insan, yol ve malî gelirler bakımından zengin Gürcistan'ın cazibesini de eklemek gerekir...

Bu, büyük, güçlü bir Türk siyasetinin var olduğu anlamına mı gelmektedir? Evet, öyle bir siyaset vardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle başladığı söylenilen sözümona gerileme, yanlış bir ölçümdür. Türkiye hiç de vahşi olmayıp, tersine örgütlü, disiplinli, üzerinde iyice düşünülen muazzam bir güç olarak kalmaya devam etmektedir. Eğer Doğu'ya yönelmek için Akdeniz'in bilinen topraklarını âniden terk ettiyse, bu onun "gerileme" halinde olduğunu ilân etmek için bir neden değildir. Türkiye kaderini izlemektedir.

İran'a Karşı Savaş

Savaş Türkler için de tüketici bir deneyim olmaktan geri kalmamıştır.

Kıbrıs fatihi *serasker* Mustafa Paşa'nın komutasındaki 1578'deki ilk sefer, daha işin başında, gelecekteki tüm büyük güçlükleri haber vermiştir. Türkler bu sefer esnasında, hepsi de çok pahalıya mâl olan (örneğin Gürcistan sınırındaki Şeytan kalesinde 9 Ağustos 1578'deki gibi)[106] büyük zaferler kazanmışlardır. Tiflis'e girişi kolay olmuşsa da, ordunun Tiflis'ten Kanak'a ve bu nehirden itibaren ormanlar ve bataklıklar boyunca uzun yürüyüşü, bunun tersine çok zor olmuştur. Yorgunluğa eklenen açlık orduyu kırmıştır, ayrıca İranlı Hanlar da onu hiç rahat bırakmamışlardır. Ancak Türkler eylülde Konak nehri kıyılarında bir kez daha muzaffer olmuşlardır. Gürcistan'ın büyük bölümü ellerine geçmiştir. Serasker eylülde burayı dört eyalete bölerek, başlarında beyler-

[106] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 81. Hammer'in eski eseri İran savaşına dair Minadoi ve Vicenzo degli Alessandri'nin çok değerli kaynaklarını ve tarihçi Ali ile Peeri'nin eserlerini kullanmaktadır. Bu eski kitabın, J. W. Zinkeisen ve N. Iorga gibi haleflerine oranla üstünlüğünü bir kez daha belirtmenin tam sırasıdır.

beylerin olduğu birlik ve topçu bırakmıştır; beylerbeylerin yetkileri arasında, özellikle İranlıların Şirvan'dan ipek üzerinden aldıkları olmak üzere, bu zengin eyaletlerin vergilerini de toplamak yer almaktadır. Serasker aynı zamanda yerel hükümdarların arasını bulmuş ve bunlar Türk fethini oldukça müspet karşılamışlardır. Sonbahar gelince *serasker* Mustafa Paşa tam "beş çarpışmadan ve hastalıklar" yüzünden kırılmış[107] ordusuyla birlikte, kışlayacağı Erzurum'a kadar geri çekilmiştir.

Bu ilk sefer hangi güçlükleri ortaya çıkartmıştır? Her şeyden önce hasmın inatçılığını; sonra da geçitlerinde vahşi ve âni sürprizler yapmaya ehil yerli halkın tutarsızlığı; özellikle de mesafeler, menzillerin çokluğu, yol koşullarının sertliği, dağlar, ormanlar, bataklıklarla kesintiye uğrayan, her kış insanlık dışı bir iklimin boyunduruğuna giren, verimliliği eşitsiz dağılmış bir ülkede yaşamanın imkânsızlığı. 1569 "Rusya" seferinde olduğu gibi Türk'e oyun oynayan mekândır, İstanbul'dan –çünkü ordu İstanbul'dan yola çıkmıştır– Erzurum'a gitmek için altmış bir menzil; Erzurum'dan Aras'a da (ki sefer buradan öteye geçmemiştir) altmış dokuz menzil bulunmaktadır; tabii geri dönerken de bir o kadar daha menzil vardır. Bu uzun mesafe savaşları için, yükü az olan süvari en iyi silahtır. Batı tipinde ağır lojistik hizmetler, piyade ve topçu ile donanmış bir ordu buraya uygun düşmemektedir.[108] İdeal araç, 1568 seferinde de hizmet vermiş olan Tatar süvarileridir. Ancak bu süvarilere destek sağlamak ve onları güçsüz kaldıkları dağlık kesimlerde değil de, Kafkasların kuzey ve güneyinde, özellikle de kuzeyinde kullanmak gerekmektedir, (bunun geçerliliği 1580'de Osman Paşa komutasındaki akın vesilesiyle teyid edilecektir). Fakat daha sonra bu harap olmuş ülkelerde nasıl yaşanacaktır ve buraların işgali nasıl başarılacaktır?

İranlılar her halükârda kıştan yararlanmasını bilmişler ve 1578 -1579 kışı boyunca saldırıya da geçmişlerdir. İranlılar korkunç Asya soğuklarına, askerî üslerinden uzak, kötü barınaklarda ya-

[107] Pera, 9 Aralık 1578, Margliani'den Pérez'e, alınışı 31 Mart 1579, Simancas E° 489.

[108] Emile-Félix Gautier onun hakkında ne düşünürdü?

şayan, üstelik Akdeniz iklimine alışık hasımlarından daha fazla dirençliydiler. Türk destek noktaları ilk sıkıntılara direnmiştir. İkincisinde ise bazıları çökmüştür; böylece örneğin Şirvan boşaltılmış ve buradaki garnizon Derbent'e çekilmiştir. Kış müthiştir. Suriye'den gelen haberlerin ürkütücü olmasında şaşılacak bir taraf yoktur,[109] İstanbul'daki İspanyolları haberdar eden ajanlar bundan sevinç duymaktadırlar. Bunlardan biri[110] "Majestelerinin (Katolik kral) bir elçisinin geleceği... öğrenildi. Bu bana çok üzüntü veriyor, çünkü zamanı değil. Eğer gelmesi gerekiyorsa, bu işi büyük bir donanmayla birlikte yapması iyi olurdu" diye kaydetmektedir. Gözlemciler savaş sürecektir, diye sonuca varmaktaydılar.[111] İran'ın büyük talepleri söz konusudur.[112] Venedik'teki İspanyol elçisi 8 Temmuz 1579'da "Mezopotamya'yı talep etmekle yetinmeyen İranlı, Türklerin kendi mezheplerini terk etmelerini de istemektedir" diye yazmaktadır.[113]

Bunun anlamı Türk talihinin tersine dönmesinin bir bozguna benzemeye başlamış olmasıdır. Tesadüfün İstanbul'a geri getirebildiği bu korkunç kış savaşının muharipleri, onları gören herkesi altüst etmiştir,[114] çünkü insan sefaletinin birer imgesi haline gelmişlerdir. Ancak padişah projelerinden vazgeçmeyi düşünmemektedir. 1579 yılının tümü –en azından yararlı mevsim– serasker tarafından sağlam Kars kalesinin inşası için harcanmıştır. Bu durumda Erzurum'da yeniden asker biriktirmek, erzak yığmak,[115] Trabzon'a 40 kadırga yükü mühimmat, top ve kereste göndermek[116] ve aynı anda da Tatar hanı ve bazı Hint hükümdarlarıyla

[109] Venedik, 7 Ocak 1579, A. N., K 1672, G 1.
[110] İstanbul, 4 Şubat 1579, A. N., K 1672, G 1.
[111] İstanbul, 24 Mart 1579, *age.*
[112] Juan de Idiáquez'den II. Felipe'ye, Venedik, 21 Mart 1579, *age.*, no. 35.
[113] X. de Salazar'dan II. Felipe'ye/Venedik, 8 Temmuz 1579, *age.*, no. 84.
[114] Margliani (tam atıf kayıp).
[115] J. de Idiáquez'den II. Felipe'ye, Venedik, 29 Nisan 1579, A. N., K 1672, no. 56, nüsha.
[116] Germigny'den krala, Pera, 16 Eylül 1579, *Recueil,* s. 10; *Relacion de lo que ha succedido al capitan de la mar Aluchali desde los 17 de Mayo que partio de aqui de Constantinopla asta los 6 de agosto sacada de las cartas que se han*

önemli pazarlıklar yapmak gerekmiştir. Fiilî durumda Kazbin ve Şirvan civarında İran süvarisinin tehlikesinin büyüklüğü sürmektedir, üstelik söylendiğine göre Gürcüler onlarla anlaşmışlar ve onlara rehine vermişlerdir.[117]

Fakat güneyde Kars kalesi emek gücünün artırılması pahasına yükselmektedir.[118] Tanıklar İstanbul'a, artık Osmanlıların bir düşman saldırısına karşı korunaklı olduğunu anlatmaktadırlar; Margliani, "Bu haber Büyük Senyör tarafından çok takdir edilmiştir ve bunda çok haklıdır. Çünkü dedesi Sultan Süleyman'ın yapamadığını yapmış olmaktadır ki, o büyük bir komutandı. Geçen iki gece boyunca padişahın sarayından donanma fişeği atıldı ve şenlik yapıldı. Bu haberin onu gereğinden fazla gururlandıracağından korkarım" diye yazmıştır. Fakat birkaç gün sonra şöyle yazmaktadır: "Servan'ın (Şirvan?) başına gelen şeyin Kars'ın da başına geleceğini düşünerek teselli buluyorum, burası da Türkler tarafından aynı şekilde zapt edilmiş ve tahkim edilmiş, sonra da Türklerin büyük bir kaybı olarak İranlıların eline geçmişti".[119] Venedik'te –Venedik haberlerinin değeri bilinmektedir– kalenin Halep'in yarısı kadar büyük olduğu ve çevresinin üç mil uzunluğunda olduğu anlatılmaktadır![120]

Öte yandan, İranlılar 1579 yazında mahsus savunmada kalmış gibi görünürler. Venedik'te bunun nedeninin Türk saflarında ortaya çıkan vebadan dolayı olduğu söylenmektedir.[121] Biz ise, Türk güçleri ve topçusu korkusundan ve müttefikleri olan kışın gelişini beklemelerinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Ancak İran teh-

---

recibido de Juan de Briones y Aydar Ingles, A. N., K 1672, G 1, no. 115 (Aynı muhtıra, Simancas E° 490). *Relacion de lo que ha succedido de los 9 de agosto hasta los 28,* A. N., K 1672, G 1, no. 116. Uluç Ali İstanbul'a 10 Eylül'de varmıştır, bkz. Germigny, dipnotun başlangıcında zikredilen mektup, 13 kadırgayla.

[117] İstanbul, 29 Nisan 1579, A. N., K 1672, no. 56, nüsha.

[118] Margliani'den Antonio Pérez'e, Pera, 2 Mart 1579, Simancas E° 490.

[119] Aynı kişiler, 5 Eylül 1579, *age.*

[120] J. de Cornoça'dan S. M.'ye, Venedik, 17 Ekim 1579; A. N., K 1672, G 1, no. 142 a.

[121] Salazar'dan II. Felipe'ye, Venedik, 7 Eylül 1579, *age.*

didi hep oradadır. Venedik'te, sınırda 250.000 İranlının bulunduğundan söz edilmektedir.[122] Ama Venedik'te. Fakat bizzat İstanbul'da Kars'ta Türklerin sağlam bir engel oluşturmalarına karşılık, 1578 fethiyle ele geçirilen toprakların kalbi olan Tiflis'in düşman tarafından kuşatıldığı öğrenilmiştir.[123] Venedik'te eylülde –yoldan kaynaklanan gecikmeleri hesaba katmak gerekir– seraskerin askerlerini Erzurum'dan Kars'a getirmedeki güçlüklerinden, hattâ Yeniçeriler ile Sipahilerin ayaklanmalarından söz edilmektedir. Bunları, daha ileri gitmemek için, bir bahane arayan seraskerin bizzat tahrik edip etmediği sorulmaktadır.[124] Ekimde İstanbul'da resmî bir iyimserlik hüküm sürmektedir. İstendiğinde İranlıyla barış yapılabilir. Ancak buna rağmen Mustafa Paşa kışlama emri almıştır ve söylendiğine göre birliklerini Erzurum'a değil de çok daha batıya, Amasya'ya kadar geri çekme emri de almıştır.[125] Bir hayli sıkıştırılmış durumda olan Tiflis gene de Sokollu Mehmed'in oğlu Hasan Paşa sayesinde kuşatmadan kurtulmuş ve onun gayretleriyle bol miktarda iaşe temin edilmiştir.[126] Fakat kış gelmektedir. Ve kısa bir süre sonra Tatar birliklerinin büyük kısmı, iyi mevsim süresince çiğnedikleri Dağıstan'ı terk edecektir.[127] Geçerken, söz konusu olanın küçük bir birlik olduğunu (Hammer'e göre 2.000 süvari) ve bunun bir ay kadar bir sürede, Kafkasların kuzeyinden itibaren Kırım'ı Hazar Denizi üzerinden Derbent'ten ayıran, âdeta çöl olan muazzam mesafeyi aşmayı başardığını kaydedelim. Bu durum, Doğu Anadolu ile Güney Kafkasların insansız dağlık bölgelerinden daha uygun bir istila yolunun varlığını işaret etmektedir.

---

[122] *Age.*

[123] Germigny'den krala, Pera, 16 Eylül 1579, *Recueil...*, s. 10.

[124] Bkz. dipnot 121.

[125] Germigny'den Malta üstad-ı âzâmına, Pera, 8 Ekim 1579, *Recueil...*, s. 17-18. Sadece Erzurum'a kadar, J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 96.

[126] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 97.

[127] *Age.*, s. 98.

Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü,[128] Ahmed Paşa'nın kısa vezir-i âzâmlığı, Sinan Paşa'nın Erzurum ordusu komutanlığına atanması,[129] sonra da Gürcistan üzerine yürürken vezirlik mertebesine yükseltilmesi, savaş koşullarını hissedilir bir şekilde değiştirmemiştir. Yaz süresince Sinan Paşa ordusunu uzun hatlar halinde Erzurum'dan Tiflis'e kadar ilerletmiştir. Sinan Paşa Gürcistan'da Osmanlı fethini yeniden örgütlemiş, sonra askerlerinin bir başarısızlığının intikamını almak üzere, bir süvari harekâtına girişerek güçlü Tebriz şehrine büyük bir darbe indirmeye karar vermiştir. Ancak, bunun devamını getirmekten çabucak vazgeçmek ve Erzurum'a geri çekilmek zorunda kalmıştır. Zaten barış müzakereleri de başlamıştır. Sinan Paşa İstanbul'a giderek bu görüşmelere katılma iznini elde etmiştir. Müzakereler kısa bir süre sonra bir tür karşılıklı silah bırakmayla sonuçlanmıştır, bu 1582 yılı için geçerlidir. İran elçisi İbrahim 29 Mart 1582'de "maiyetinde yılın günleri kadar birbirine eklenmiş insan" olduğu halde İstanbul'a gelmiştir.[130]

Fakat Gürcistan'daki zorluklar Türk ordusunu bazı faaliyetlerde bulunmaya zorlamıştır. 1582 yılı boyunca, gelecek kışı düşünerek Tiflis'i Erzurum'da iaşe etmek gerekmiştir.[131] Oysa kervanlar Gürcüler ve İranlı savaşçılar tarafından pusuya düşürülmüşlerdir. Tiflis'in durumu dramatik bir hal almaktadır. Aynı anda İran elçilik heyeti çabucak geri dönmüştür. Bu başarısızlıklar dizisi, savaşa karşı olduğu söylenilen Sinan Paşa'nın azline ve sürgüne gönderilmesine yol açmıştır. Yerine 5 Aralık 1582'de, daha önce Ocak 1581'de Margliani ile anlaşmanın son bölümlerini müzakere ederken gördüğümüz Çavuş Paşa atanmıştır.

Bu iç bunalıma rağmen savaş sürmüştür. Savaşın komutası, bu vesileyle vezir yapılan Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa'ya verilmiştir. Ferhad Paşa 1583 ve 1584 yıllarında savaşın sorumluluğunu

---

[128] 27 Nisan 1580'de ölmüştür, E. Charrière, *a.e.*, III, s. 901.

[129] Margliani'nin Don Juan de Zúñiga'ya üç mektubu, 27 ve 30 Nisan 1580, Simancas E° 491. Kançılarya özeti.

[130] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 104.

[131] *Age.*

taşımıştır. Meşguliyeti, bizzat Padişahın emirleri doğrultusunda, çatışma konusu olan sınırların tahkimatına yönelmiştir. Bunun sonucunda, 1583'te Erivan gibi büyük bir kale; 1584'te Lori ve Tomanis arasında bir dizi kale ve tahkimat yapılmıştır. Böylece ilginçtir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda kaleleri, garnizonları ve iaşe kafileleriyle, Batı tarzında bir sınır oluşmaktaydı. Bu bir temkinlilik siyasetidir ama aynı zamanda parlak bir tarafı olmayan ve askere müşkül gelen bir sabır siyasetidir de.

Ancak Kafkasların kuzeyinde (ateşkes burada fazla samimi olmamıştır) 1582'den itibaren ve 1583-84'te, Tatar steplerinden itibaren ve Dağıstan Valisi Osman Paşa'nın rızası dâhilinde, çok daha canlı başka bir savaş başlamıştır. Bu savaş fazla bir çabayı gerektirmeden Karadeniz'den Hazar denizine ilerlemiştir. Padişah'ın emriyle Kefe'ye büyük güçler yığılmıştır;[132] buraya asker dışında malzeme ve yiyecek ile seksen altı yük altın gönderilmiştir: insani açıdan zor ve tüketici olan İran savaşları, tabii ki büyük miktarda para da yutmaktadır. Kısa bir süre sonra camilerin varlıklarının kullanılmasından söz edilecektir. Ancak 1583 tarihli bir İngiliz raporu, asker maaşı ödemek üzere, İranlıların gümüş külçe ve sikkeler yüklediklerini tasvir etmekteydi.[133] Türk altını, İran gümüşü, zıtlık yeniden karşımıza çıkmaktadır.

Kefe'de Cafer Paşa'nın komutası altında oluşturulan seferî güç, Don'u aşabilmek için iki hafta harcamıştır. Yolunu bulabilmesi için Kafkasların kuzeyinde bölgelerinden geçtiği kabilelere tazminat vermek ve yabani geyiklerin kaynadığı çöllerde uzun süren bir yolculuk yapmak gerekmiştir.[134] Seksen günlük bir yürüyüşten sonra, ordu 14 Kasım 1582'de Derbent'e varmıştır ve bitkin bir vaziyette olduğu için kışı burada geçirmiştir. İlkbaharda küçük birlik Osman Paşa'nın komutasında yeniden yola çıkmış, İranlıları ezmiş ve Bakü'ye kadar ilerlemiştir. Sonra, Osman Paşa Cafer Paşa'yı Dağıstan'a yerleştirmiş ve askerlerinin geri kalanını Karadeniz'e doğru geri çekmiştir. Geri çekilmesi esnasında zorlukların en

[132] *Age.*, s. 112.
[133] R. Hakluyt, *a.e.*, II, s. 171.
[134] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 113, dipnot 1.

büyükleriyle karşılaşmıştır: Terek ve Kuban yakınlarında Ruslarla tekrarlanan çarpışmalardan sonra, Kefe'ye ulaştığında, fazla sadık müttefikler olmayan Tatarlar tarafından kuşatılmıştır; en azından sözlerini tutmakta pek duyarlı olmayan Tatarlar, Osman Paşa'nın isteğinin tersine, Hanlarını tahttan indirmeyi reddetmektedirler. Tatarları hizaya getirmek için Uluç Ali'nin komutasındaki bir Türk kadırga filotillası göndermek yeterli olmuştur. Eğer kaynaklarımızın verdikleri rakamlar doğruysa, Osman Paşa'nın yanında yalnızca 4.000 asker olduğunu kaydedelim: bu rakam, bu olağanüstü seferin ölçüsünü vermektedir. Osman Paşa İstanbul'a varınca padişahın çok sıcak bir kabulüne mazhar oldu, Sultan dört saat boyunca onun uzun öykülerini dinledi. Bu kabulden üç hafta sonra da vezir-i âzâmlığa atanmıştır. Ve padişah ona Tebriz'i alma göreviyle birlikte Erzurum ordusunun komutasını vermiştir.

Sonunda kendiliğinden gerçekleşen, Kırım'a barış getirilmesi işiyle tüm kış boyu uğraşan yeni Türk ordusu başkomutanı, yaz aylarının gelmesiyle Erzurum'dan sayısı bilinçli olarak düşük tutulmuş bir orduyla ayrılmıştır. Yaz sonunda (Eylül 1585) Tebriz üzerine çökmüş ve şehri ele geçirmiştir. Ekim alanları ve meyve ağaçları bakımından zengin bir ovanın merkezinde yer alan ticaret ve zanaat şehri Tebriz, aç ve yorgun Türk ordusu için bir sığınak olmuştur. Büyük bir yağmadan sonra şehri tahkim etmek gerekmiştir, çünkü şehir civarındaki İranlılar mücadeleyi sürdürmektedirler. Osman Paşa bu parlak zaferi elde ettikten sonra, bu çarpışmalardan birinin akşamında (29 Ekim 1585) ölmüştür. Orduyu kışlasına götüren Cigalazâde olmuştur. Fakat İranlılar mücadeleyi bırakmaya niyetli değillerdir. 1585-86 kışı boyunca, Tiflis'ten Tebriz'e Türk *limes*inin bütün kalelerinin İran şahının uyrukları ve yerli işbirlikçiler tarafından kuşatıldıkları söylenebilir. *Limes* bir kez daha tutunmuştur ve ikinci defa Doğu ordusunun komutasını üstlenen *serasker* Ferhad Paşa, Tebriz kuşatmasını tam zamanında yarmıştır. Türkler üstünlüğü, yavaş ama güçlü bir şekilde ele geçirmişlerdir. Ancak gelecek iki yıl içinde savaşın niteliği değişecektir. Gerçekten de, İranlılar âniden yeni bir düşmana, Horasanlı Özbeklere göğüs germek zorunda kalacaklardır.

Böylece, süvari sağlamanın zorlaştığı bir sırada, savunmaları tersine dönmüş olmaktadır. Bu durumda Türkler Tebriz'i aşarak güneye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Erzurum'u üs seçen savaş, bir an için Bağdat'ı üs olarak seçen bir savaş haline gelecektir. Ferhad Paşa'nın çabucak devşirilen Kürtlerle büyümüş olan ordusu 1587'de bu kent yakınlarında, Turna ovasında İran ordusunu ezmiştir. Ertesi yıl ise, güçlerini Tebriz'in kuzeyindeki Karabağ'a yöneltmişlerdir. Bu bölgede Gence'yi ele geçirmişler ve gelecek seferleri düşünerek, hemen tahkim etmeye başlamışlardır.

Fakat bu arada genç Abbas, yarı ikna ederek, yarı zorla, babası hayattayken onun yönetimine ortak olmuştur (Haziran 1587). Krallığı tehdit eden Özbekler ve Osmanlılardan, batıdakine taviz vermenin daha iyi olduğunu anlama bilgeliğini göstermiştir. Yeniden muhteşem bir elçilik heyeti 1598'de, Haydar Mirza başkanlığında İstanbul'a gitmiştir. Sultan Murad'ın bir ihtişam dönemini başlatmış olduğu Türk başkentinde, resmî kabuller göz kamaştırıcı olmuştur. Müzakereler uzun sürmüş ama nihayette bir sonuca varılmıştır. Barış anlaşması 21 Mart 1590'da imzalanarak on iki yıllık savaşı sonra erdirmiştir. Türk inadı bu anlaşmada ödüllendirilmiştir: fethedilen yerler padişahın elinde kalmaktadır; yani Gürcistan, Şirvan, Luristan, Şerzel, Tebriz ve ona bağlı olan "Azerbaycan kesimi".[135] Sonuçta tüm Güney Kafkaslar, Kafkasların bütün insani kesimi ve Hazar'a geniş biçimde açılan bir pencere.

Bu küçük bir zafer değildir. Tamamen tersine, gerçekten de türünün tek örneği olan bir canlılığın çok özel bir işaretidir. Fakat Akdeniz tarihçisi için önemli olan, Türk gücünün Hazar denizi yönünde sabitlenmiş olmasıdır, yani İç Deniz'den uzakta. Bu

[135] *Age.*, s. 223. Demek ki Türk zaferi, G. Botero, *a.e.*, s. 188 v°, bunu şu şekilde görmektedir: "Türkler birçok kez püskürtülüp bozguna uğratılmakla birlikte kendilerine ait yerleri yavaş yavaş tahkim ettiklerinden, çok büyük bir bölgeyi ele geçirmişlerdir; ve nihayetinde Torosların büyük kentini ele geçirince kendilerine büyük ve güçlü bir kalenin güvencesini sağlamışlardır. Böylece kaleleri ve tahkimatları olmayan İranlılar, savaşı ve kentleri kaybetmişlerdir."

merkezkaç hareket, en azından 1590'a kadar Türklerin Akdeniz sahasındaki yokluklarını açıklamaktadır.

Türkler Hint Okyanusu'nda

Türkler İran savaşının yanında ve ötesinde, hakkında gene oldukça az şey bildiğimiz, Hint Okyanusu için de bir savaş sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Hint Okyanusu, en azından Batı kesimi itibarıyla, yüzyıllar boyunca bir İslâm gölü olarak kalmıştır. Portekizliler İslâm'ı buradan sökmeyi başaramamıştır. Hattâ en azından 1538'den itibaren, sürekli saldırılara maruz kalmışlardır ve Türkler bu saldırılarda en büyük paya sahip olmuşlardır. Fakat bu belki de, son tahlilde olmuştur, çünkü Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın ağırlığını bu güneye iniş sırasında dengeleyememiştir. Bunun için iyi bir donanma gerekiyordu. Kuşkusuz Türkiye iyi ve korkulacak bir donanmaya sahipti. Fakat Osmanlılar Hint Okyanusu'yla ancak dar Kızıldeniz aracılığıyla temas kurmaktaydılar ve denizcilik tekniği Akdenizliydi. Bu durumda Türkiye Hint Okyanusu'ndaki rakipleriyle Akdenizli bir malzemeyle, önce sökülüp, sonra kervanlarla Süveyş'e taşınarak orada yeniden takılan ve suya indirilen kadırgalarla başa çıkmaya uğraşmıştır. Yaşlı Süleyman Paşa 1538'de Aden'i bu kadırgalarla almış ve aynı yılın eylülünde Diu'ya kadar ilerlemişse de, ele geçirememiştir. Pîrî Reis[136] 1554'te kadırgalarla, Portekiz yelkenlilerine karşı talihini denemiş, fakat Okyanus için yapılan bu gemiler kürekli teknelerin hakkından gelmiştir. Bir başka dar deniz olan İran körfezinin kapısındaki Basra'da üslenmiş olan kadırga filosu, 1556'da şair amiral Seydi Ali Reis'in komutasında Gucerat kıyılarına sürüklenmiş ve burada komutan ile mürettebatı tarafından terk edilmiştir. Böylece Hint Okyanu-

[136] Karl Brockelmann, *Geschichte der islamisch. Völker und Staaten,* 1939, s. 282; kişilik ve zevkleri hakkında, Erich Bräunlich, *Zwei türkische Weltkarten...,* Leipzig, 1937.

su kadırga ile yelkenli arasındaki oldukça ilginç bir mücadeleye tanıklık etmiştir.[137]

Bu yöndeki Türk ilerlemeleri, genel kural olarak Türk-İran ilişkilerindeki karmaşaya bağlıdır. Tıpkı bu savaşların devamında da olduğu gibi, oldukça düzenli bir şekilde; 1533'ten 1536'ya kadar İran'a karşı savaş, sonra Süleyman Paşa'nın seferi. Aden'in alınması ve Diu'nun ilk kuşatılması 1538'dedir. İran'a karşı 1548-1552 yılları arasında (ama ancak ilk yılı itibarıyla önemlidir) ve 1549'da savaş, Diu'nun ikinci kuşatılması 1554'te ve Seydi Ali Reis'in seferi de 1556'dadır. Aynı şekilde 1585'e doğru İran Savaşı yavaşlayınca, Okyanus savaşı Afrika'nın doğu kıyıları boyunca, Portekizlilerin *Contra Costa* adını verdikleri sahillerin uzantısınca, yeniden başlamıştır.[138]

Türk-İspanyol ateşkesi sonuçta ancak Akdeniz'de geçerli olmuştur. II. Felipe Portekizli memurlara –zaten gecikmiş olarak– memnuniyetsizliğe düşen yerel hükümdarların Türkleri çağırmalarını önlemek için, serbestiyetçi ve hoşgörülü olmalarını boşuna tavsiye etmiştir.[139] Türkler ise çağrılmayı bile beklememişlerdir. 1580'li yıllardan sonra, Portekiz toptan ticaretine karşı verimli korsanlıklarını sürdürmüşlerdir. Hattâ 1585'te Mir Ali Bey komutasında bir filo[140] Afrika'nın altın kıyılarına bile ulaşmış, Mogadişu, Barawa, Cumbo, Ampaza'yı kolaylıkla ele geçirmiştir. Mombassa hükümdarı padişahın vassali olduğunu ilân etmiştir.

---

[137] Formül ne yazık ki, biraz fazlasıyla basittir. Fakat burada bütün ayrıntılara nasıl girilebilir ki? 16. yüzyılda Hint Okyanusu'nun tümü hakkında bir eser hazırlayan Vitorino Magalhães Godinho, Portekiz filolarının Atlantik tipi denilebilecek yelkenliler, yerli tipi tekneler ve aynı zamanda da kadırgalardan oluştuğuna dikkatimi çekti, çeşitli hedeflere yönelik bir filo.

[138] M. A. Hedwig Fitzler, "Der Anteil der Deutschen an der Kolonialpolitik Phillips II in Asien", *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte,* 1936, s. 254-56.

[139] Lizbon, 22 Şubat 1588, *Arch. port. or.*, III, no 11, zikr. M. A. H. Fitzler, *agm.*, s. 254.

[140] Bkz. W. E. D. Allen, *a.e.*, s. 32-33 ve benim I. yayınımın hatasını düzelten dipnotlar.

Ertesi yıl Mir Ali Bey Portekiz'e sadık kalan Melinde, Patta ve Kelife dışında, kıyıdaki bütün noktaları ele geçirmiştir. Acaba bu II. Felipe'nin düşündüğü gibi Portekizlilerin yerlilere kötü muamelelerinin sonucu mudur?[141]

Portekiz'in cevabı yavaş olmuştur. 1586'da filo Güney Arabistan kıyılarında kaybolmuştur.[142] Bu Yenilmez Armada yılında, İberya makinesinin bu uzak mücadelelerden çok daha başka kaygıları vardır. Fakat oyundaki ödül de muazzamdır. Türklerin tahkim etmek istedikleri Mombassa'nın arkasında, söz konusu olan Sofala altınıdır ve daha da geniş çapta, İran ve Portekiz donanmasının 1588'de Bab el-Mendeb yönünden kapatmaya boşuna uğraştıkları Hindistan söz konusudur. Portekizliler açısından bir talih olarak mesafenin tükettiği Türkler de, güçlerinin son sınırındadırlar. 1589'da Mir Ali Bey yalnızca beş tekne ile saldırabilmiştir. Thomé de Souza komutasındaki Portekiz filosu onları Mombassa nehrinde kuşatmayı başarmış, bu arada kıyı boyunca vahşi bir zenci isyanı patlayarak, sonunda hem yerli efendileri hem de Türk istilacıları yok etmiştir. Yalnızca, aralarında bizzat Mir Ali Bey'in de bulunduğu, Portekiz gemilerine sığınabilen Türkler katliamdan kurtulabilmişlerdir. Böylece, Osmanlı girişimlerinin en ilginç ve en az bilinenlerinden biri 1539'da çökmüştür.

Portekiz Savaşı, Yüzyılın Dönemeci

Michelet, Saint-Barthélemy yılında yüzyılın dönemecini görmekteydi. Eğer bir dönemeç olduysa bu daha çok, Portekiz savaşıyla birlikte Atlantik ve dünya egemenliği için savaşın başladığı 1578-1583 yıllarıyla çakışmaktadır, İspanyol siyasetinin terazisi okyanusa ve Batı Avrupa'ya doğru kaymaktadır. 1575 iflasının ertesinde, II. Felipe'nin saltanatının birinci döneminin tasfiyesiyle aynı anda, değerli maden akını savaş hazinesinin imkânlarını âniden şişirmiştir. Bu "ara-yıllar"ın ötesinde, bu durumda "altının

[141] 14 Mart 1588, *age.*, no. 43, zikr., M. A. H. Fitzler, agm., s. 256.
[142] M. A. H. Fitzler, agm., s. 256.

kral devresi" denilen şey başlamıştır –1579'dan 1592'ye–.[143] Hollanda'da olduğu gibi diğer yerlerde de artık canlı ve tedbirsiz hale gelen II. Felipe'nin siyasetinin şişkinliği söz konusudur.

Bu dramatik değişim tarihçilerin, özellikle de bunu herkesten daha iyi bilen, ama olaya dürbünün küçük tarafından bakan Portekizlilerin gözünden kaçmamıştır; kuşkusuz Portekizlilerin ulusal kaderi okyanus tarihinin merkezinde bulunmakta ama onu bütünüyle oluşturmamaktadır. Bu okyanus hayatının birbirine tırnaklarını geçirmiş olayları, girişilen kavganın boyutlarını hemen göstermektedirler. Birkaç tarihçiyle birlikte, bunların "Modern Çağların" kapılarını açtıklarını söylemeyeceğiz. Bu uzun bir süre sonrası için falcılık yapmak olurdu ve bunlar fiilî olarak okyanusun gelişimini frenlemişlerdir.

İspanya ile ilgili olarak yön değişimi net olmuştur. 1579'da kardinal Granvelle, Madrid'e gelmiştir. Burada ölümüne kadar (1586) yedi yıl süreyle kalmış ve bu yıllar sırasında önce fiilen, sonra da resmen başbakanlık görevini yürütmüştür. Bu hükümet değişikliklerini, II. Felipe saltanatının savunmaya yönelik ve tedbirli bir safhasından, saldırgan ve emperyalist bir safhaya geçişe bağlamanın cazibesi büyüktür (Martin Philippson bundan kaçamamıştır), 1580'e kadar İspanyol siyaseti, Alba dükü ve "savaş partisi" taraftarlarınınkinden çok "barış partisi"ninki –Ruy Gómez ve dostları– olmuştur. Tabii bunun bazı istisnaları vardır: Alba dükünün 1567'deki yolculuğunu veya İnebahtı'yı düşünelim. Zaten bu iki parti de örgütlenmiş değildi. Kralın onların dışında her zaman tutunduğu, ama onlardan yararlandığı, ona daha iyi bir haber alma imkânı, daha rahat bir gözetim, nihayet otoritesinin bütünlüğünü garanti eden bu alt düzeydeki kavgalardan memnun olduğu büyük çıkar grupları. II. Felipe bunları birbirinin karşısına çıkartarak, onlarda kuşku uyandırmayarak, hizmetinde çok adam kullanmıştır. Zaten saltanatının ağır hedefleri de ona bu konuda yardımcı olmuştur. 1579'da saltanatın ilk safhasındaki partilerden sadece bir iki kişi kalmıştır. Ruy Gómez 1573'te ölmüş ve Antonio

[143] Pierre Chaunu, agm., *Revue du Nord,* 1960, s. 288 ve *Conjoncture,* s. 629 *vd.*

Pérez'in çevresinde toplanan grubunun eski tutarlılığı kalmamıştır. Aralık 1573'te Hollanda'dan ayrılan Alba dükü, İspanya'da eski öncelikli konumuna bir daha kavuşamamıştır. 1575'te âni bir gözden düşme, onu siyasal hayatın dışına atmıştır.

II. Felipe Mart 1579'da Granvelli'i yanına çağırmıştır. Ona, "Özellikle sizin kişiliğinize ve yönetim işleriyle kaygılarında yardımınıza muhtacım... Ne kadar erken gelirseniz, o kadar memnun olacağım" diye yazmaktadır.[144] Kardinal o sıralar Roma'da yaşamaktadır. Yaşına rağmen –62 yaşındadır– macerayı kabul etmiş ama yola birçok gecikmeden sonra çıkabilmiştir. Roma'da beklemesi, Cenova'da beklemesi gerekmiştir. Ancak 2 Temmuz'da, refakatinde Don Juan de Idiáquez olduğu halde İspanya kıyılarını fark edebilmiştir. Ayın 8'inde Barcelona'da karaya çıkmışlardır. Kardinal hemen arabaları ve çekim hayvanlarıyla yola koyulmuş, sıcaktan kurtulmak için geceleri yolculuk yapmıştır. Escorial'e gelmiş olan kralın emri uyarınca Madrid'e uğramamış ve ağustosun ilk günlerinde San Lorenzo'ya vararak, kral tarafından büyük bir kurtarıcı gibi karşılanmıştır.[145]

Bu, duruma uygun düşen ifadedir. II. Felipe maskesini çıkartıp Antonio Pérez ve suç ortağı Eboli prensesine sert bir darbe indirmek için kardinalin Escorial'e gelmek üzere yola çıkmasını beklemiştir. 28-29 Temmuz gecesi bunların her ikisi de tutuklanmıştır. Bu tarihin önemi vardır. Çünkü Antonio Pérez uzun zamandan beri efendisinin kuşkusunu çekmektedir, fakat kral ancak yeni hükümet ekibinin hemen hemen yerleşmesiyle, hâlâ güçlü olan bir partiyle uğraşmaya karar vermiştir. Granvelle'in gelişiyle barış partisinin sonu gelmiştir. Bu, çoklu, dramatik ve korkunç şekilde karanlık kişisel nedenlere bağlıdır.[146] Fakat aynı zamanda

---

[144] M. Philippson, *a.e.*, s. 62, *Correspondance de Granvelle,* VII, s. 353.

[145] Granvelle'den Marguerite de Parme'a, 12 Ağustos 1579, Philippson, *a.e.*, s. 71.

[146] Louis Bertrand'ın (*Philippe II Une ténébreuse affaire,* Paris, 1929) aceleci ve tarafgir kitabı tarafından hiç de aydınlanamamıştır. En büyük sorun, Lahey elyazmasının gerçek olup olmadığı konusunda düğümlenmektedir. Dr. G. Maranon'un güzel kitabı (*Antonio Pérez,* 2 cilt, Madrid,

koşullara da bağlıdır. Hollanda'da Requesens'in uzlaşma denemesi, yankıları Alba dükününkünden de büyük olan bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1578 yazından beri başlamış olan Portekiz meselesinde, barışçı yöntem raslantıya bırakılmış gibidir. Bu sonuncu olayda Antonio Pérez'in ihanet ettiği savunulabilmiştir. Söz muhtemel karışıklıklara gebedir ve ileri sürülen kanıtlar fazla ikna edici değildir. Geriye, hükümdar tarafından endişe verici sayılan bir siyaset tezi kalmaktadır.

Demek ki büyük bir değişiklik. Granvelle ile birlikte, II. Felipe'nin imparatorluğunun bizatihi kalbine enerjik, akıllı, çok geniş görüşleri olan; yüce gönüllü, dürüst kendisini krala ve İspanya'nın yüceliğine adamış bir adam yerleşmiştir. Aynı zamanda başka bir kuşaktan, düşüncelerini V. Carlos'un büyük dönemine aktarmaya alışık, örneklerini ve kıyas noktalarını burada arayan yaşadığı hüzünlü dönemleri kötü bir şekilde yargılamaya meyyal yaşlı bir adam. Granvelle kararlı ve fikirleri olan biridir; başlangıçta etkisi büyük olmuştur: 1580 zaferleri onun eseridir. Fakat bu başarıların sonrasında, II. Felipe Lizbon'dan döndükten sonra etkisi gerçek olmaktan çok görünüşte olmuştur.

Öte yandan olayların ihtişamı ile, yani İspanyol gücünü Akdeniz'den okyanusa atan şu garip terazi hareketi ile, Granvelle'in işbaşına gelmesi arasında oransızlık vardır. Hayat hikâyesi yolu, tıpkı çok titiz bir araştırmacı olan Martin Philippson'ın yolunu şaşırmasına neden olduğu gibi bizi de yoldan çıkartabilir. Güçlerin bu yer değiştirmesini hiç anlamamıştır. Akdeniz savaşının İspanya tarafından boşlanmasına karşı ilgisiz kalabilmek için, kardinalin Türk-İspanyol ateşkesine karşı olduğunu belirten bir açıklamasına rastlaması yeterli olmuştur. Oysa görünüşte hiçbir şey bize kardinalin samimi olduğu konusunda güvence vermemektedir.[147] Ateşkesin olduğu ve bu ateşkesin art arda yenilendiği bir olgudur; bu durum birçok yıl boyunca ve bizzat Granvelle'in "başbakanlığı"

---

2. yay., 1948) bu sorunları tam aydınlatmaksızın, yeniden ortaya çıkartmaktadır.

[147] M. Philippson, *a.e.*, s. 104 v. 224.

sırasında da sürmüştür ve eğer Akdeniz terk edildiyse, bu ne onun yüzünden ne de ona rağmen olmuştur.

Alkazar Kebir

Akdeniz Hıristiyanlığının sonuncu Haçlı Seferi, İnebahtı değil de, bundan yedi yıl sonra meydana gelen ve Tanca yakınlarında, Larache'ta sona eren Rio Luco yakınlarındaki Alkazar Kebir (4 Ağustos 1578) felaketiyle sonuçlanan Portekiz seferidir.[148] Yirmi beş yaşında olmasına rağmen henüz bir çocuk olan kral Sebastian, heyecanlı ve yarı sorumluluk taşıyan kral, şiddetle Haçlı seferinden başka bir şey düşünmemektedir. *Jornado de Africa*'dan önce görüştüğü II. Felipe onu savaşı Fas'a taşımaktan vazgeçirtmeye boşuna uğraşmıştır. Yavaş bir şekilde hazırlanan seferin, gafil avlama gibi bir avantajı bile olmamıştır. Silahlanma çabalarından ve donanmanın yola çıkmasından sonra Cadiz limanında duraklamasından haberdar olan şerif Abdülmalik karşı tedbirler almaya ve cihad ilân etmeye zaman bulmuştur. Tanca'ya çıkartma yapan küçük Portekiz ordusunu daha sonra Arzila'ya nakletmiş (12 Temmuz) ve böylece kendini savunmaya kararlı bir ülkeyi istila etmiştir; üstelik bu ülke mükemmel bir süvariye, toplara ve çakmaklı tüfek kullanan askerlere (bunlar çoğunlukla Endülüslüdür) sahiptir. Portekizlilerin uzun araba kafilesi ülkenin içlerine doğru ilerlediğinden, çarpışma 4 Ağustos 1578'de Alkazar Kebir'de meydana gelmiştir. Komuta etmekten âciz kral, açlık ve sıcak altındaki uzun yürüyüşten tükenmiş ordunun zayıflığını artırmaktadır. Fas onun karşısında "genel seferberlik" ilân etmiştir.[149] Hıristiyanlar sayının büyüklüğü altında ezilmişlerdir. Civar bölgedeki dağlılar onların yüklerindeki yağmayı tamamlamışlardır. Kral ölüler arasında yer almaktadır, ama şerif de, bazen söylendiği gibi, bu Üç

[148] General Dastagne, "La bataille d'Al Kassar-El-Kébir", *Revue Africaine*, c. 62, s. 130 *vd.* ve özellikle Queiroz Velloso, *D. Sebastião*, 2. yay., Lizbon, 1935, bl. IX, s. 337 *vd*'daki anlatısı, bu anlatı yazar tarafından Damião Peres'in *Histoira de Portugal*'inin V. cildinde tekrarlanmıştır.
[149] Ch. A. Julien, *H. de l'Afrique du Nord*, s. 146.

Kral savaşının akşamında hastalıktan ölmüştür. On ilâ yirmi bin Portekizli Müslümanlara esir düşmüştür.

Bunun Portekiz tarihinin en büyük felaketlerinden biri olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmeksizin, sonuçlara gebe olan Alkazar Kebir çarpışmasının önemini de ihmal etmemek gerekir. Bu çarpışma Fas'ın gücünü vurgulamıştır, Hıristiyanlardan alınan fidyeler yeni hükümdar el-Mansur'u –Abdülmalik'in kardeşi– öylesine zenginleştirmiştir ki, ona hem Muzaffer (el-Mansur), hem de Altın Sarısı (el-Dahabi) adları verilmiştir. Bundan da fazlası, Alkazar Kebir çarpışması, Sebestian'ın doğrudan mirasçı bırakmaması nedeniyle, Portekiz tahtının veraseti sorununu ortaya çıkartmıştır. Amcası kardinal Enrique onun yerine tahta geçmiş, fakat bu sakat, veremli ihtiyarın saltanatı kısa bir dönem sürmüştür.

Öte yanda, Portekiz bu kadar sert bir devreyi atlatacak güçte değildir. Enrique'nin imparatorluğu esas olarak bir dizi mal, mübadele menziline, Atlantik'ten yola çıkarak kendisine baharat ve karabiber olarak geri dönen altın ve gümüş sevkiyatına dayanmaktadır. Fakat Afrika'daki mübadelelerinde bunda payları vardır. Alkazar Kebir çarpışması ile bu mekanizma aksamıştır. Üstelik ülke soyluluğunun büyük bir kısmı Müslümanların eline geçmiştir. Nakit olarak ödenemeyecek kadar muazzam olan fidyeler nedeniyle ülke nakit kaynaklarının tümünü boşaltacak, Fas ve Cezayir'e mücevher ve değerli taşlar gönderecektir. Bundan daha da kötüsü, çok sayıdaki esir küçük ülkeyi kadrolarından ve askerî zırhından mahrum edecektir. Böylece Portekiz'in hiçbir zaman olmadığı ölçüde, güçsüzlüğüne egemen olmaması için tüm nedenler birbirlerine eklenmiş olmaktadır. Tarihçi için, Portekiz'in gerilemesi temasını geliştiren söylem bolluğunun ortasında, küçük krallığın gerçek felaketini ölçmek kolay değildir. Fakat Portekiz daha şimdiden bir gerilemeye, yavaş ve için için işleyen bir hastalığa yakalandıysa da, 1578 yazında ona darbe indiren âni bir felç olmuştur bu. Şartlar ülkenin hastalığını çok özel bir şekilde artıracaktır.

Portekiz açısından talihsizlik beceriksiz bir hekimin eline hasta olarak düşmesidir. Talihli Emmanuel'in hayatta kalan sonuncu

oğlu olan, damla hastalığı çeken, veremin mahvettiği yaşlı kardinal –63 yaşındadır–, krallığın artan karışıklıklarına tereddütleriyle katkıda bulunacaktır. Kinleriyle de. Dom Sebastian'ın müstereddit ve kaprisli idaresinden çok çekmiştir: Tahta çıkınca bunu hatırlamış ve intikam almıştır. İlk kurbanlarından biri Fazenda'nın çok güçlü sekreteri Pedro de Alcoçaba olmuş, onu tüm görevlerinden azlederek sürgüne yollamış, fakat ne onu ne de kalabalık yanaşmalarını siyaset dışı bırakabilecek güce sahip olabilmiştir.

Bu beceriksiz davranış, İspanyol entrikasındaki yolu kolaylaştırmıştır. II. Felipe annesi aracılığıyla Portekiz tahtı üzerinde inkâr edilemez haklara sahiptir; onunla, ihtirasının bu içeriği arasında Braganza düşesinin birçok rakip hakları bulunmaktadır –ve bunlar hiç de daha az inkâr edilir şeyler değillerdir–. Fakat bu "feodal" hanedan Katolik kralla boy ölçüşecek çapta değildir. Ayrıca gene Talihli Emmanuel'in oğlu olan Piç Dom Luis vardır. Fakat Crato piskoposu, kökenini ona karşı kullanmaktadır. Fiilî durumda II. Felipe ile Portekiz tacı arasında yalnızca Lizbon'daki yaşlı hükümdar bulunmaktadır. Yaşı, kötü sağlık durumu 1578 sonbaharından itibaren tahtın veraseti sorununu ortaya çıkartmıştır. Felipe hemen Portekiz'e esnek bir diplomat olan Christoval de Moura'yı yollamıştır. Onun dağıttığı altınlar ve vaatler kadar, kardinalin hataları da İspanyol partisine ilk taraftarlarını kazandırmıştır. Gerçekten de Christoval de Moura, Pedro de Alcoçaba ile temasa geçmiştir.

Öte yandan, kardinalin samimi dindarlığı, onu tıpkı Portekiz'in tümü gibi Cizvitlerin manevi egemenliği altına sokmuştur. Bunun yabancı bir güç olduğunu mu söyleyeceğiz? Martin Philippson'ın bu konuda yayımladığı belgeler unutulmaktadır. II. Felipe tarafından o zamana kadar dışta tutulan Cizvitlerin, Portekiz'de onunla işbirliği yapmayı kabul ettikleri bir olgudur. Başlangıçta İspanya'daki yeğenine karşı, bunun karşısında yeğeni Catherine de Braganza'dan yana olan kardinal Enrique, zamanla II. Felipe lehine olan yarı resmî ifadelere katılmaya başlamıştır. Bu ters dönüş konusunda birçok açıklama vardır; fakat bunlar Cizvitlerin muhtemel faaliyetlerini dışlamamaktadır. II. Felipe'nin taleplerinin

Tarikat başkanı E. Mercuriano tarafından kabul edilmesinin tarihi Ocak 1579'dur.[150] Bu adamlara (İspanyol raporlarında nakledildiğine göre, öncelikle Braganza düşesine taraftar olanlara) konumlarını değiştirmeleri ve Avrupa'da ve Avrupa dışında olanlara kuşkusuz herkesten fazla lütufta bulunacağını umdukları Felipe'nin lehine çalışmaları için bir zaman gerekmektedir.

Bu koşullarda Portekiz'in ulusal bağımsızlığını uzun süre koruması mümkün olmayacaktı. Onu koruyabilmek için silahlanmış olmak, ulusal bir çözüm konusunda karar vermiş olmak gerekirdi. Sonuç olarak Braganza hanedanını, en kötüsünden de Crato başrahibini tanımak gerekirdi. Oysa kardinal her tür savunmayı bir kenara bırakmıştır. Bunlar büyük harcamalara mâl olacaktır. Ve yaşlı kralın kabul ettiği yegâne harcama, Faslıların esiri olan *fidalgo*ların fidyeleridir. Eğer Alkazar Kebir esirlerine güvenmeseydi, ülkenin savunması için tek bir kuruş bile harcamazdı. Belki de uyrukları da –en azından zenginler ve özellikle de tüccarlar–böylesine bir yolun mecbur kıldığı fedakârlıklara katlanmaya karar vermişlerdi.

Aynı zamanda, kardinalin tahtın veraseti konusunda çabuk bir karar alması da gerekiyordu. Oysa o, IX. Charles'ın dulu eski Fransa kraliçesiyle, ancak papanın rızasıyla gerçekleşebilecek kendi evliliğini müzakere ederek, değerli bir zamanı kaybetmiştir. Ve XIII. Gregorius bu rızayı göstermekte tereddüt ediyordu. Roma'daki İspanyol elçisinin müzakereleri bozmak için çok az şey yapması yetmiştir. Yaşlı hükümdar ister istemez kaderine razı olmuştur. Zaten onu bir 18. yüzyıl başrahibi gibi düşünmeyelim: evlilik fikri ona *raison d'état* tarafından dayatılmaktaydı. Bu durum, benzeri hallerde sıklıkla görüldüğü üzere, kardinalin yakındaki ölümüne inanmayan yegâne kimsenin gene kendisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu başarısızlıktan sonra artık kendisinden sonra tahta kimin çıkacağıyla ilgilenmemiştir. Kuşkusuz Cortés'i toplamış, taht üzerinde hak iddia eden herkesin unvanlarını ileri süreceği bir ha-

[150] Mercuriano'dan II. Felipe'ye, 11 Ocak 1579, Simancas E° 934; aynı kişiler, 28 Nisan 1579, *age.;* M. Philippson, s. 92, dipnot 2 ve s. 93, dipnot 1.

kemlik komisyonu kurmayı denemiştir. Fakat kendinde kalmış olan azıcık iradeyi, özellikle Crato başrahibine karşı harcamış, onu kudurgan bir kinle izlemiş, onu gayrimeşru olarak lekelemek istemiş, hattâ onu krallığın dışına kovmuştur, bu da Dom Antonio'yu bir an için İspanya'ya geçmeye ve sonra oradan döndükten sonra da kendi ülkesinde saklanmak zorunda bırakmıştır.

II. Felipe her halükârda haklarını savunmaya kararlıdır. 1579'da, bu arada biraz da fazla gürültü çıkartarak silahlanmıştı. Avrupa'yı ve daha özel olarak Portekiz'i bundan haberdar etmeye önem vermekteydi. Aslında topladığı güçler büyük değildir ama bir teşebbüse yetecek kadardır. Ancak oldukça büyük miktarlarda para ve özellikle de, Toscana büyük dükünden borç alınan 400.000 ekü ile[151] İtalya garnizonlarından asker çekilmesi gerekmiştir. Bu insan, yiyecek ve malzeme yığılması, 20.000 askerlik bir birliğin toplanmasıyla sonuçlanmış ve bu da her yerde teyakkuza geçilmesine neden olmuştur, İstanbul'da bu çabaların Cezayir'e yönelik olduğu sanılmaktadır; kraliçe Elizabeth ve İngiltere, Felipe'ye adaların işgal tasarısını atfetmektedirler. Bu sinir savaşı, hiçbir yerde Portekiz'de olduğu kadar canlı bir şekilde hissedilmemiştir.

Ülke kitlesi itibarıyla, nefret edilen komşunun egemenliğini reddetmektedir. Kentlerdeki küçük mertebeden insanlar, kilise mensuplarının alt tabakası, zenginleri ve güçlüleri titreten bir şiddetle İspanyola karşıdır. Halk tepkisi bu güçlülerin açıkça ihanet etmelerini engellemektedir. Bunun sonucu olarak "ihanet"in tavrı, ikiyüzlü davranışları, vatansever nutuk atmaları, ihtiyatlı girişimleri ortaya çıkartmaktadır. Halk böylece bu varlıklılar, zenginler ve aydınlar tarafından teslim edilmiş olmaktadır. Zenginler çoğunlukla yabancı, Flaman, Alman, İtalyan olduklarından hiç direnmeden yana olabilirler miydi; üstelik savaşın gerektireceği ve kurbanlarının kendilerinin olacağı bir vergi artışını isteyebilirler miydi? Kilisenin yüksek kademeleri de buna çok yakın bir zihniyete sahipti, tıpkı soyluluk, yani ordunun büyük bölümü gibi.

[151] Toscana büyük dükünden II. Felipe'ye, Floransa, 17 Haziran 1579, Simancas E° 1451. Ayrıca bkz. R. Galuzzi, *Istoria del Gran Ducato di Toscana,* III, s. 345 ve 356.

Kuşkusuz Portekiz Doğu'ya karşı doğa tarafından korunmaktadır. Kastilya yaylasından Portekiz'in alçak kesimlerine giden yollar aşılması zor, sağlam kalelerle kesilmiş durumdadır. Fakat bu sınırın, ancak kendini savunmaya kararlı bir ülke tarafından tutulması halinde değeri vardır. Christoval de Moura tarafından dağıtılan paralar, çarpışma konusundaki tüm tereddütleri yok etmede yeterli olamamıştır. Aynı şekilde, sınırdaki İspanyol "feodaller"inin, ülkenin emniyetsiz olan şato, köy ve tahkimatların sahipleri olan Portekizli komşuların silahsızlandırma pazarlıkları da tam bir sonuca ulaşmamıştır. Fakat insanların dışında –bir Christoval de Moura'nın, şu Portekizlinin veya bir ara Katolik kralın Lizbon'daki elçisi olan, yani ihanetin dışında Habsburgların en sevdiği yöntemi uygulayan bir Osuna dükünün– bazı koşullar da tüm ağırlığını hissettirmektedir. Portekiz'in Amerikan gümüşüne ihtiyacı vardır ve donanmasının büyük bir bölümü daha şimdiden Okyanus'ta İspanya hizmetine girmiştir.[152] Lizbonlu zenginlerin ve güçlülerin İspanya'ya bağlanmaları, bu muazzam okyanuslarda Protestanların korsanlığı ve nakit yokluğu nedeniyle sıkıntıda olan Portekiz imparatorluğunun çok güçlü komşusuyla savaşmasının değil de, ona yaslanmasının gerekli olmasının sonucudur. Bunun kanıtı belki de 1578-80 olaylarından çok, bu olayların devamında Portekiz'in uzun süreli bir tâbiyete girmesi, sadece 1640 felaketlerinin kopartacağı veya daha doğrusu kopartılmalarına izin vereceği, İspanya ile birlikte yaşamasındadır. Ayrıca unutmayalım ki, İspanya da artık hasım devletler halinde bölünmüş olmayıp (bu konuda sıklıkla hayali hatırlatılan Aljubarrota döneminde artık değiliz), birleşik bir durumdadır. Portekiz ona karşı bağımsızlığını Protestan güçlerle –La Rochelle, Hollandalılar, İngilizler– ittifak kurarak koruyamazdı. İspanyollar bu gerçeğin altını ustalıkla çizmişlerdir, fakat Portekizliler de bunu kendi cephelerinden hissetmişlerdir. Eğer Crato başrahibi krallığına daha geç geri dönme tasarısında başarısızlığa uğradıysa, bunun nedeni ülkeye İngiliz

[152] Portekiz 1550'den, Amerikan gümüşünün zaferinden beri İspanya'nın hizmetindedir. İspanya kentlerine, özellikle de Sevilla'ya büyük Portekizli göçü.

tekneleriyle gelmesi, Roma'nın düşmanlarına bağlanması ve hattâ 1590'lara doğru Türklerle pazarlık yapmasıdır...

1580'deki Güç Denemesi

Kardinal Enrique 1580'de ölmüştür. Vasiyetnamesinde öngörülen naiplerden iki veya üç tanesi II. Felipe tarafından kazanılmıştır.[153] Acaba Felipe onların tahtın verasetini düzenlemelerine izin verecek midir? Yoksa hakemliğini dayatmayı temenni eden papanın kararına mı başvuracaktır? Aslında Felipe kendisini tanrısal haklara sahip olarak kabul ettiğinden, ne Naiplere ne de Cortès'in kararına başvurmayı düşünmekteydi. Papanın hakemliğini de daha fazla arzuluyor değildi, çünkü onun dünyevi üstünlüğüne kulak asmıyordu. Zaten Akdeniz'deki barıştan emin olarak Hollanda, Fransa ve İngiltere'de de kendine güvenerek, Avrupa'nın hareketli tehditlerinin ortasında kendine bir soluk alma zamanı tanıyabilirdi. Portekiz hemen elinin dibindeydi, ama tek bir koşulla: çabuk davranmak. Bu olgu kardinal Granvelle'i daha Escorial'e varır varmaz harekete geçmeye yöneltmiştir. Olayları kral kadar ve ondan daha fazla hızlandıran Granvelle olmuş, ordunun başına da gözden düşmüş, ama ünü başarı garantisi olmaya devam eden yaşlı Alba dükünü getiren de o olmuştur. Sırası geldiğinde antipatilerini bir kenara bırakmak Granvelle'in erdemlerinden biriydi. Ve belki de bir yabancı olduğu için İspanyolları, korkulacak partilerinin, onların kuşkuculuklarını yönetebilmek adına bu gerekliydi. Antonio Pérez ve Eboli prensesine karşı yarı-bağlayıcı tedbirleri ilham eden o olmamış mıydı?

Basit bir askerî gezinti olan Portekiz savaşı öngörülen planlara göre seyretmiştir. Sınır engelleri kendiliklerinden düşmüş ve İspanyol ordusu 12 Haziran'da Badajoz'dan Portekiz topraklarına girmiştir. Güçlü Elvas kalesi, sonra da Olivenza kalesi çarpışmadan teslim olmuştur: Lizbon yolu Zatas vadisinden açılmış

[153] R. B. Merriman, *a.e.*, IV, s. 348, Fuggerlerin mektuplarına dayalı aydınlatıcı uyarılar, *The fugger News-letters,* yay. V. von Klarwill, 1926, c. II, s. 38.

olmaktadır. Bu arada yelkenli ve kadırgalardan meydana gelen İspanyol donanması 8 Temmuz'da Puerto de Santa Maria'dan ayrılarak Portekiz Algarvesi üzerindeki Lagos'u ele geçirdikten kısa bir süre sonra, Tajo nehrinin ağzında belirmiştir. 19 Haziran'da Santarem'de kral ilân edilmiş olan Crato Başrahibi Dom Antonio, Lizbon'a küçük halkın desteğiyle, duruma egemen olmak üzere girmiştir. Fakat kötü iaşe edilen, birkaç aydan beri veba tarafından biçilen ve İspanyol filosunun gelmesiyle dış dünyayla ilişkisi kesilen muazzam kenti ayakta tutabilmek için kamu selâmeti tedbirleri ve bundan da fazlası, zaman gerekmiştir. Özellikle mali düzlemde olmak üzere, kamu selâmeti tedbirleri eksik olmamıştır: Kilise paralarının müsaderesi, paranın ayarının düşürülmesi, tüccarlardan zorunlu borç alınması. Fakat zaman gaddar bir şekilde yetersizdir. Aslında iddia edildiği gibi başrahibin beceriksizliği (özellikle biraz zaman kazanmak için Alba düküyle giriştiği müzakerelerde) değil de, İspanyolların çabukluğu taht üzerinde hak iddia eden Dom Antonio'nun başarısızlığına yol açmıştır. Onun çevresinde terk ve ihanet kol gezmektedir. Karadan ve denizden saldırıya uğrayan Setubal, 18 Temmuz'da savaşmadan teslim olmuştur, ama bu onu yağmalanmaktan kurtaramamıştır. Böylece istila ordusu Tajo'nun ağzına kadar gelmiş olmaktadır ki, nehir burada minyatür bir deniz kadar geniştir; bu büyük bir engeldir, ancak nehrin kuzey kıyısındaki Cascais'e kadar bazı İspanyol birliklerini taşıyan donanma sayesinde, bu bir engel olmaktan çıkmıştır. Harekât, başkente batıdan ve Tajo'nun batı kıyısından saldırılmasıyla sonucuna ermiştir. Dom Antonio birkaç askeriyle Alcantra köprüsü üzerinden Lizbon'a girişi savunmaya çalışmıştır. Fakat daha o gece başkent şartsız teslim olmuştur. Galip kenti yağmalatmamış veya sadece kentin dış mahallelerinin talan edilmesine izin vermiştir.

Yaralanan başrahip kentten kaçmış, civardaki küçük Sacavem kentinde tedavi olmak için bir süre burada kalmıştı. Yeniden taraftarlarını toplamış ve Coimbra'ya geçmiştir, sonra yeni güçleriyle Porto'ya girmiş ve burada bir aydan fazla kalmıştır. Burada da mücadeleyi örgütlemeye çalışmış ama Lizbon'dakinin benzeri

küçük ve muhtelif ihanetlerle karşılaşmıştır. Sancho Davila komutasındaki bir süvari akını onun bu sonuncu sığınağını 23 Ekim' de terk etmesine neden olmuş ve Kuzey Portekiz'de sığınak aramıştır ve bir İngiliz teknesinin kendisini alıncaya kadar burada saklanmıştır.

Demek ki, Portekiz'in tamamen işgal edilmesi için dört ay yeterli olmuştur. Granvelle II. Felipe ile yaptığı görüşmelerinde ona Caesar'ın hareketlerini yavaşlatmamak için, fethedilen kentlerle ilgilenmeyip rehine almakla yetindiğini hatırlatmaktadır. 1580'de istilacı yalnızca ileri gitmekle, ihanetin ona kapılarını açtığı her yerde ilerlemekle yetinmişe benzemektedir: Bizzat Portekizlilerin arasında etkili muhafızlara sahiptir. Topluca takviyeler göndermek, kendilerine çağrı yapılmış olan sınır senyörlerinin yedek güçlerini kullanmak gerekmemiştir. Tekrarlayalım ki, Portekiz kendini terk etmiştir, Portekiz teslim edilmiştir.

II. Felipe usta bir şekilde, daha 1580'den önce, Portekizlilerin eski ayrıcalıklarının doğruluğunu ortaya koymuştu ve bunlara hem siyasal hem de ekonomik nitelikte yenilerini eklemişti. Portekiz, Kastilya tacına katılmamıştır. Kendi yönetimini, idare aygıtlarını, meclislerini muhafaza etmiştir. Sonuç olarak, II. Felipe'nin gerçekleştirdiği kişisel birleşmeye rağmen Aragon kadar, hattâ Aragon'dan da daha fazla kendi olarak kalmıştır. Yalnızca "bir İspanyol dominyonu" olmuştur.[154] Bu 1580 fethini hiç de mazur göstermemektedir –sorun bu değildir–, fakat tutunmasının, daimi bir çözüm olabilmesini açıklamaktadır.

Haberi alınca, Portekiz Hintleri de kendi hesaplarına savaşmadan teslim olmuşlardır. Batıya doğru sınırları açısından bakıldığında, Brezilya için de birleşme daha çok bir şans olmuştur. Ciddi güçlükler yalnızca Azor adalarında çıkmıştır. Çünkü II. Felipe'nin âni büyümesi (Portekiz *Ultramarı* İspanyollarınkine eklenince, yüzyılın en büyük iki koloni imparatorluğu onun olmuş olmaktaydı), bu âni büyüme Atlantik sorununu gündeme getirmekteydi. II. Felipe'nin karma imparatorluğu bilinçli veya değil,

[154] Bu konuda Juan Beneyto Pérez'in işaretlerine bkz., *Los medios de cultura y la centralización bajo Felipe II,* Madrid, 1927, s. 121 *vd.*

artık varlığının vazgeçilmez bağı, daha onun sağlığında Evrensel Krallık iddiası olarak adlandırılacak şeyin üssü olan okyanusa yaslanacaktır.[155]

İspanya Akdeniz'i Terk Ediyor

İşte bu bizi Akdeniz'den uzaklaştırmaktadır.

II. Felipe'nin Lizbon'a yerleştiği gün, karma imparatorluğunun merkezini gerçekten geniş okyanusun kıyısına koymuş olmaktaydı. 1580-1583 arası ikâmet ettiği Lizbon, zaten harika bir kenttir ve İspanyol dünyasını daha iyi bir yerde olan ve daha iyi araçlara sahip olan bu kentten yönetmek, Kastilya toprağıyla çevrelenmiş Madrid'dekinden daha uygundur, özellikle de okyanus sularında yeni bir mücadele söz konusu olduğunda. Hükümdarın bizzat sarayından seyredebileceği ve kızlarına yazdığı çok güzel mektuplarda tasvir ettiği bir gösteri olan, gemilerin nihayetsiz hareketleri, imparatorluğu ayakta tutan ekonomik gerçekler konusunda her gün yenilenen bir ders değil midir? Madrid Akdeniz'de, İtalya'da veya Avrupa içlerinde neler olduğunu dinleme konusunda daha iyi bir konuma sahipse de, Lizbon okyanus üzerinde harika bir rasathanedir. Eğer II. Felipe bunu tamamen anlasaydı, Yenilmez Armada'nın hazırlanması sırasında Madrid'e savaşın gerçeklerinden uzakta kalarak bağlanmasaydı, ne kadar da çok yavaşlık ve felaket önlenmiş olurdu.

İspanyol siyasetini batıya doğru kaydıran, onu güçlü Atlantik akıntılarına sürükleyen şeyler 1582-1583'te takımadaları kurtaran Azor olayı ve aynı anda Fransız Brezilyası hayalini yok eden Strozzi felaketi, 1579'dan yüzyılın sonuna kadar sabırla canlı tutulan İrlanda savaşı, İngiltere ile savaş hazırlığı, sonra Yenilmez Armada'nın 1588'deki yolculuğu; II. Felipe'nin 1591-1597 arasında İngiliz'e karşı seferleri; İspanyolların Fransız işlerine müdaheleleri ve Brötanya'nın kısmi işgali; İngilizlerin ve Hollandalıların karşı tedbirleri; okyanus ölçeğinde zincirlerinden boşalan Protestan

[155] Jacques Pirenne tarafından iyi fark edilmiş büyük sorun, *Les grands courants de l'histoire universelle,* II, 1944-45, s. 449 *vd.*

korsanlığı; bütün bu Akdeniz dışı olaylar ona ancak yarı yarıya yabancıdırlar. Akdeniz'de barış olmuşsa, bunun nedeni savaşın büyük komşu mekânlara yerleşmesidir: Batı'da Atlantik, Doğu'da İran sınırları ve Hint Okyanusu. Türkiye'nin doğuya doğru olan terazi hareketine, İspanya'nın batıya doğru olanı cevap vermektedir, olaysal tarihin bizatihi doğası gereği açıklayamadığı büyük titreşimler. Kuşkusuz bu kitabın önerdiklerinden başka açıklamalar da mümkündür. Fakat tartışılmaz olarak kalan sorun tüm netliğiyle belirmektedir: uzun zaman Akdeniz'de zıtlaşan Türk güçleri bloğuyla, İspanyol güçleri bloğu birbirlerinden kopmuşlar ve bu sayede İç Deniz 1550-1580 arasında esas çizgisini meydana getiren savaştan kurtulmuştur.

VI

AKDENİZ BÜYÜK TARİHİN DIŞINDA

Geleneksel formüllere göre mükemmel olan ve II. Felipe'nin 1598'deki saltanatının sonunda biten, Roger B. Merriman'ın *İspanyol İmparatorluğu'nun Yükselişi*'ne[1] dair kitabının sayfaları çevrilebilir. Bu kitapta, 1580'den sonraki yıllar için Akdeniz'in zikredildiğine rastlamak mümkün değildir. Hemen hemen bütün diğer İspanyol tarihlerinde de yer alan bu sessizlik anlamlıdır. Roger B. Merriman ve anlatı –tarihe bağlı olanlar için, büyük savaş ile Margliani heyetinden sonra diplomatlar tarafından da terk edilen Akdeniz, âniden gece karanlığının içine dalmıştır. Bütün projektörler sönmüştür. Veya daha doğrusu, bunlar kesişen ışıklarıyla başka sahneleri aydınlatmaktadırlar.

Fakat Akdeniz bu arada yaşantısına hiç ara vermiş değildir. Nasıl? Bu İspanyolların hattâ İtalyanların arşivlerinin alışılmış kaynaklarından fazla öğrenilebilecek bir şey değildir. Bugün basın olarak adlandırılan şeyin de yaptığı gibi, çeşitli kançılaryalar –İtalyanlarınkiler de dâhil– tarafından toplanan haberler, ancak büyük gürültü çıkartan olaylarla ilgilenmektedirler. Bunların aracılığıyla

[1] *The rise of the Spanish Empire in the old and in the new world*, 4 cilt.

Akdeniz tarihi, artık neredeyse tanınmaz niteliktedir. Venedik'te, Floransa'da, Roma'da veya Barcelona'da söylenilenler, yazılanlar, Akdeniz-dışı durumlara ilişkin olmaktadır. Türk-İran barışının imzalanıp imzalanmayacağı, Fransa kralının uyruklarıyla anlaşıp anlaşamayacağı, Portekiz'in boyun eğip eğmediği, II. Felipe'nin Yenilmez Armada'nın yola çıkmasından önceki silahlanmasının Atlantik'e mi, yoksa Afrika'ya mı yönelik oldukları sorulmaktadır. Aslında, Akdeniz hakkında mektuplarda saptanan haberler ve fısıltılar zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Fakat bunlar sanki rastlantıymışçasına, her zaman yalnızca, yol sırasında kaybolan düşler olmaktadırlar: örneğin Venedik, Roma, Toscana ve İspanya arasında, Türklere karşı kurulacağı yüzlerce kere tekrarlanan şu liga tasarıları. La Noue'nun 1587'deki Türk karşıtı tasarısının da fazla bir kıymeti yoktur. Büyük Paruta'nın 1592'de bunlara çok fazla önem atfetmesinden şaşkınlık duyulmaktadır.[2]

Aynı şekilde, Roma'da düşünceler ve eylemler okyanusa yönelik olarak kalmıştır ve uzun süre de böyle olmaya devam edecektir. Papalık, İspanya'nın Kuzey sapkınlığına karşı olan mücadelesinde onunla omuz omuzadır. XIII. Gregorius, sonra da Sixtus Quintus, II. Felipe'ye Elizabeth ve müttefikleriyle mücadele edebilmesi için, tıpkı V. Pius'un İnebahtı arifesinde İslâm'a karşı mücadele etmesi için yaptığı gibi önemli "lütuflar"da bulunmuştur. İtalya'nın tümü Katolikliğin bu kavgasına ortak olmuştur. Kısacası, Akdeniz'in bütün dikkati ve siyasal çabalarının en iyi kesimi, tıpkı Hazar'a yönelen Türkler, 1591'de Timbuktu'yu ele geçiren Faslı paralı askerler[3] veya Atlantik'in efendisi olmaya veya oraya daha hâkim olmaya çalışan, bizzat II. Felipe'nin kendisi gibi Akdeniz dünyasının kıyılarında kendilerini aşmaktadırlar.

---

[2] Paruta'dan doça, Roma, 7 Kasım 1592, *La legazione di Roma...*, yay., Giuseppe de Leva, 1887,1, s. 6-9.

[3] Emilio García Gómez, "Españoles en el Sudán", *Revista de Occidente*, Ekim-Aralık 1935, s. 111.

Bu 1590'lı yıllara kadar böyle olmuştur. Fakat III. Henri'nin ölümü (1 Ağustos 1589),[4] etkileri Akdeniz'de de hissedilen sert bir bunalımın zincirlerinden boşalmasına yol açmıştır. Özellikle, Avrupa dengesinin vazgeçilmez parçası ve buna bağlı olarak, çok fazla düşman tarafından çevrelenmiş Cumhuriyetin özgürlüğünün bizzat güvencesi olan Fransa'nın muhtemel silinişinden endişe duyulan Venedik'te. Venedikli bir tüccar,[5] "Artık neye inanılacağı ve ne yapılacağı bilinmiyor. Fransa'ya dair bu söylentiler ticarete muazzam zarar veriyor" diye yazmaktadır. Signoria kendisini o kadar tehdit altında hissetmektedir ki, Protestan Grisonlarla ittifaka girmekte, ağustosta IV. Henri'nin ona yolladığı elçi M. De Maisse'i Ocak 1590'da misafir etmeyi kabul etmekte tereddüt etmemiştir.[6] Sixtus Quintus bu acelenin nedenini kendi kendine sormaktadır. "Cumhuriyet Navarra için bir şeyden mi endişeleniyor? Eğer öyleyse hata etmiş olacaktır. Böyle bir durumda onu tüm gücümüzle savunmaya hazırız".[7] Hayır, Cumhuriyet sadece, katlanılmaz İspanyol üstünlüğünü taşımaktan başka bir şeye yaramayacak olan Katolik bloğuna karşı önceden taraf tutmaktadır.

III. Henri'nin ardından, tahtın verasetiyle zincirinden boşalan bunalım 1590 yılının sonrasında tüm etkisini yavaş yavaş gösterecektir. Bu aynı yılda padişah da İran'a karşı sürdürdüğü uzak bölgeler savaşından kurtulmuştur. Tekrar bir Akdeniz siyasetine dönecek midir, yoksa bir de Balkan (Macaristan anlayınız) politikası mı benimseyecektir? Veyahut (1593'ten itibaren yapacağı budur), Hıristiyanlığa vurabileceği her iki yönde de, bunların ikisini birden yapmayı mı deneyecektir: Akdeniz olaylarının çekiciliğini yavaş yavaş yeniden sağlayan bu siyasetin ödülü olmuştur ama

---

[4] Muerte del Rey de Francia por un frayle dominico, Simancas, E° 596; E. Lavisse, *a.e.*, VI, I, s. 298 *vd.*

[5] A. Cucino'dan A° Paruto'ya, Venedik (Eylül-Ekim) 1589, A. d. S. Venedik, Let. Com. XII *ter.*

[6] H. Kretschmayr, *a.e.*, III. s. 42-43, ağustos ve kasımdan söz etmektedir. Karşılama Ocak 1590'da gerçekleşmiş gibi görünmektedir, F^to^ de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 20 Ocak 1590, A. N., K 1674.

[7] L. von Pastor, *a.e.*, X (Almanca ed.) s. 248.

olaylar hiçbir zaman 1550-1580 arasındaki gidişatlarına yeniden kavuşamamıştır. 1593'ten itibaren geri gelenler, büyük savaşın ve büyük siyasetin taklitleridir. Bunlar birçok gürültü patırtıyla geri gelmişlerdir: fakat sözlerle eylemler arasındaki mesafe muazzamdır. Savaş ağırlığından çok şey kaybetmiştir. Bu savaş nihayetsiz ateşkeslerle kesintiye uğramaktadır. Kaptan-ı Derya Cigalazâde 1598'de Venedik Körfez generalini ziyaret ederek,[8] Kıbrıs'ın belki de Venedik'e geri verilebileceğini, diğer şeylerin arasında ima etmiştir... Bir başka yıl,[9] Sicilya kral naibinin izniyle (Cigalazâde, çocukken ünlü bir Hıristiyan korsanı olan babasının teknesinde ele geçen Sicilyalı bir dönmedir) teknesine annesi ve kalabalık akrabalarını bindirmiştir. Bu hoşgörülü davranışlar yirmi yıl öncesinde mümkün olamazdı.

1. Türklerin Sıkıntıları ve Güçlükleri

1580-89 arasında vahşi bir savaş, okyanusu kana bularken İç Deniz vakanüvislerinin söyleyecek az şeyleri olmuştur. Türklerin Kahire, Trablus veya Cezayir yönlerindeki cezalandırma harekâtları artık yalnızca asayiş işlemleri olup, denetlenmeleri kesinlikle imkânsızdır. Hıristiyan Akdeniz'i tarafından yalnızca İspanyol (veya İspanya hizmetindeki) kadırgaların nihayetsiz yolculukları kaydedilmektedir. Bunlar İtalya'dan İspanya'ya aralıksız olarak asker taşımaktadırlar: hemen yerinden devşirilen İtalyanlar, Alplerin ötesinden sağlanan Alman paralı süvarileri ki, bunlar Milano ve Cenova'ya inmektedirler,[10] Sicilya ve Napoli'den çekilen ve yerlerine yeni askere alınanların konulduğu eski İspanyol askerleri ki, bu yeni askerler de birkaç yıl sonra "eğitim"lerini tamamladıklarında değiştirileceklerdir... Bu yıllarda Milano en mükemmel İspanyol askerî merkezidir: burası II. Felipe'nin askerlerini her yöne, sonu

[8] I de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 19 Aralık 1598, A. N., K 1676.

[9] G. Mecatti, *a.e.*, II, 814.

[10] Ve geçerken alışılmış zararlarını vermektedirler "*...come è il lor solito...*". Cenova Cumhuriyeti'nden H. Picamiglio'ya, Cenova, 17 Temmuz 1590, A. d. S. Cenova, L. M. Spagna 10.249.

gelmez karayollarından Flandre kadar uzaklara dağıtmaktadır. II. Felipe dönemindeki İspanyol meşguliyetlerinin yönü ve bu ülkenin imparatorluk hayatının ritmini işaret etmek için, büyük Lombardiya kentinden geçen birliklerin hareketi, hemen hemen tek başına yeterli olabilir.

Kadırgalar İspanya'dan dönerlerken Cenova'ya "tertip"lerle birlikte bir gümüş yığınını taşımaktadırlar. Bütün İtalya beyaz madenle zenginleşmiştir. Ve daha önce de söylediğimiz üzere, İtalya'nın ötesinde bütün Akdeniz. Bu o dönem Akdenizi'nin en büyük gerçeklerinden biridir ve eğer şu ikinci savaş olan "büyük" tarih tarafından yetersiz bir şekilde kaydedilen, ama birincisinden hiç de daha az gaddar olmayan korsanlık olmasaydı, mutlu olarak adlandırılabilecek bir dönemdir. Ancak bu korsanlık da dönüşümlere uğramaktadır ve bu konuda iki küçük olay dikkati çekmektedir. Bunlardan biri simgeseldir: Uluç Ali Reis Temmuz 1587'de 67 yaşında ölmüştür.[11] Hiç kimse, onunkine benzeyen bir kariyere yeniden başlayamayacaktır. Barbaros ve Turgut'un sonuncu mirasçısı olan Uluç Ali ile birlikte bir çağ yok olmaktadır. Diğer küçük olay geleceği haber vermektedir: 1586'da beş İngiliz tüccar gemisi Sicilya filotillasından kadırgaları güç duruma sokmuştur.[12] Hat gemilerinin büyük kariyerinin fark edilmeyen başlangıcı.[13]

---

[11] Simancas E° 487.

[12] R. Hakluyt, *a.e.*, II, s. 283-289, Pantelleria açıklarında karşılaşma.

[13] Fakat normal bildirilen olaylar daha da önemsizdir. Bkz. J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 192-194 ve 194, dipnot 1'de, L. C. Féraud *a.e.*, s. 86'da birine göre Trablus Paşası Ramazan'ın karısının, diğerine göre de kız kardeşinin, 1584'te kocasının veya erkek kardeşinin katledilmesinden sonra Trablus'u terk edişi için bkz. Kadırgasında 800.000 duka, 400 Hıristiyan köle ve 40 genç kız götürmüştür. İstanbul yolu üzerinde Zanta'da iyi karşılanmış, fakat kısa bir süre sonra Kefalonya açıklarında, Venedik filosu komutanı Emo'nun saldırısına uğramıştır. Kadırga ele geçirilmiş, Müslümanlar katledilmiştir Olay hanım sultanın müdahalesiyle tatlıya bağlanmıştır; Emo'nun kafası uçurulacak ve aldıkları iade edilecektir. R. Hakluyt'a göre (II, s. 190) olay Ekim 1585'e doğru meydana gelmiş ve

1589'dan Sonra: Kuzey Afrika'da ve İslâm Dünyasında İsyanlar

1589 yılı Akdeniz'in huzuruna son vermiştir, yeniden teyakkuza geçilir: Avrupa'da Fransız bunalımıyla birlikte ve İslâm dünyasında da.

Kuzey Afrika'daki birçok olayın ardında, bilgiler ne kadar yetersiz olurlarsa olsunlar, Kuzey Afrika'nın doğusunda ve merkezinde, Türklerin 1574'te Tunus'u geri almasından beri denetledikleri mekânda yayılan bir bunalıma tanık olunmaktadır ve çok daha uzaklarda, belki de bütün Akdeniz İslâmı'nda bir bunalım olduğu tahmin edilmektedir. Bu isyanlar ve bu karışıklıklar hiç de yeni şeyler değildir. Geçmiş yıllar boyunca Uluç Ali'nin kaptan-ı derya ve beylerbeyi görevlerini kendinde toplamasıyla, Cezayir'deki görevleri için kendi yerine atadığı vekillerle birçok kereler güçlükler çıkmıştır. Belki de 1587'de Uluç Ali'nin ölümü durumu daha vahimleştirmiştir. Türk yönetimi her halükârda, Uluç Ali'nin ölümünden sonra gerçek bir yerel "krallar" olan beylerbeyi yönetiminin yerine, üç yıl için atanan paşalarınkini ikâme etmenin daha iyi olacağını düşünmüştür.[14]

Bunun nedeni, esas olarak Türk otoritesindeki bir bunalımın söz konusu olmasıdır. Korsanlar bu otoritenin karşısında özgürlüklerini kazanıyor veya kazanmanın çarelerini arıyorlardı. Öte yandan, Haedo'nun dediği gibi Türk ile "Moro" (Kuzey Afrikalı) birbirlerine hemen tamamiyle yabancı kalmışlardır, Morolar galip tarafından aşağı bir konumda tutuldukları için Cezayir kentindeki durum bile böyleydi. Bazı metinler Marabutlar veya yerliler tarafından girişilen hareketlerden söz etmektedirler, bu yerine göre arızi niteliklere bürünen, ama her zaman istilacı Türk'e karşı olan dinsel bir tepki biçiminde ortaya çıkmaktadır. Trabluslu bir âsi "Türk'ün ayağını bastığı yerde artık ot bitmemekte ve bu bir

150 esir kurtarılmıştır Kadırgada, Ramazan'ın oğlunun Cerbe'de zorla sünnet ettirdiği iki de İngiliz bulunmaktaydı.

[14] Charles-André Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord, a.e.*, s. 538.

çöküntü olmaktadır" demekteydi.[15] Bu kararsız ve bizim için çok açık olmayan hareketler, her halükârda başlangıçlarında, Mağrip ile Türkiye arasındaki bağların gevşemesine bağlıdır ve bu bağların gevşemesi de, Türkiye'nin denizler üzerindeki egemenliğini kaybetmesiyle ilgilidir. Bu konuda belirleyici olan, Uluç Ali'nin 1587'de ölmesi değil de, 1582'de Cezayir'e[16] ve onun ötesinde de Fez'e karşı düzenlediği seferdeki başarısızlığı olmuştur. Tarihçiler, Osmanlı gerilemesi diye sonuca varmaktadırlar. Aslında söz konusu olan, daha kesin olarak Türk sistemine, parasına, maliyesine, otoritesine bağlanmış olan bütün İslâm dünyasında, henüz geçici olmakla birlikte, bu sıkıntı ve genelleşmiş karışıklıklar değil midir?

Eğer bu, daha şimdiden Türk gücünün sonu değilse bile, en azından büyük ve pahalı Akdeniz siyasetinin işsiz bırakılmasıdır. 1589 başlarında Venedik haber kaynakları, kış süresince onu geçerken yakalayamayan "Hıristiyan teknelerinin ayıbı" olarak, 5 kalyota ile Cezayir'den İstanbul'a gitmeyi başarmış olan eski Cezayir beylerbeyi Hasan Veneziano'ya hâlâ büyük tasarılar vehmetmektedirler.[17] Hasan Reis Türk başkentine 10 Ocak'ta varmıştır. Kısa bir süre sonra, yeni kaptan paşanın 50-60 kadar kadırga donatarak Fez'e kadar ilerlemek niyetinde olduğu söylentisi çıkmıştır, böylece Uluç Ali'nin girişimini yeniden ele alacaktır. Napoli'ye ulaşan haberler Mora'da buğday ve peksimet yığınağı yapıldığından ve Trablus'a yönelecek 100 kadırgadan söz etmektedirler,[18] yıllardan beri alışık olunmayan önemli bir miktardır bu ve aynı zamanda Venedik kaynaklı haberi tekrarlamaktadır.[19] Haber İspanyolları oldukça meşgul etmiştir ve ilkbahar gelir gelmez, düşmanın hareketlerini öğrenmek üzere Doğu Akdeniz'e güçlen-

---

[15] L. C. Féraud, *a.e.*, s. 83.

[16] Ch-André Julien, *a.e.*, s. 537.

[17] Juan de Cornoça'dan II. Felipe'ye, Venedik, 4 Şubat 1589, A. N., K 1674.

[18] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 18 Şubat 1589, Simancas E° 1090, f° 21.

[19] Juan de Cornoça'dan II. Felipe'ye, Venedik, 9 Mayıs 1589, A. N., K 1674.

dirilmiş kadırgalar göndermişlerdir.[20] Fakat nisanda, İstanbul tersanesinde pek fazla ateşli olmayan bir şekilde çalışıldığı ve eğer yolculuk olursa, Berberistan'a en fazla 50 kadırga gönderilebileceği öğrenilmiştir.[21] Bir ay sonra, Venedik'te, denizlerde önemli bir Türk donanması olmayacağına dair garanti verilmektedir.[22] Fakat mayıs ve haziran sonunda yeniden 30-60 kadar Türk kadırgasının geldiği haber verilmiştir; buna o kadar inanılmıştır ki, tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi, krallık kadırgalarını Messina'da toplamaya karar verilmiştir.[23]

Gerçekte Hasan Paşa 18 Haziran'da yola çıkmıştır; ayın 22'sinde Eğriboz'dadır ve ertesi gün Rodos, İskenderiye ve Kıbrıs "muhafızlar"ı ona katılmışlardır. Teknelerinin kürekçi sayısı, bir habere göre yetersizdir, aynı haber kadırga ve kalyota olarak 80 tekneden söz etmektedir[24] (rakam daha önceki haberlere göre abartılmışa benzemektedir). Hasan Paşa 28 Temmuz'da Modon'da hâlâ 10 Koron kadırgasını beklemektedir, yoluna onlar geldikten sonra devam edecektir.[25] Herhalde yola çıkış 1 Ağustos'ta, 30-44 kadırgayla gerçekleştirilmiştir, bunlar Venediklilerin verdiği rakamlardır;[26] Palermo'da "kaptan hariç oldukça düzensiz"[27] 46 kadırga

---

[20] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 12 Nisan 1589, Simancas E° 1090, f° 35.

[21] Aynı kişiler, *age.*, f° 53. Kastilya Adelantadosu'ndan II. Felipe'ye, Cebelitarık, 13 Mayıs 1589, Simancas E° 166, f° 72.

[22] J. de Cornoça'dan II. Felipe'ye, 9 Mayıs 1589, A. N., K 1674. 30 kadırganın yola çıkışı, İstanbul, 22 Haziran 1589, A. N., K 1674; Miranda'dan II. Felipe'ye, 8 Temmuz 1589, Simancas E° 1090, f° 83; F^co de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 8 Temmuz 1589, A. N., K 1674.

[23] Miranda, bir önceki dipnot.

[24] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 14 Temmuz 1589, Simancas E° 1090, f° 89.

[25] Doğu Akdeniz haberi, 27 Temmuz ve 1 Ağustos 1589, A. N., K 1674.

[26] F^co de Vera'dan II. Felipe'ye, 5 Ağustos 1589, A. N., K 1674, aynı bilgiler, Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 12 Ağustos 1589, Simancas E° 1090, f° 105.

[27] Sicilya kral naibinden (II. Felipe'ye?), Palermo, 17 Ağustos 1589, Simancas E° 1156.

ile 4 kalyotadan söz edilmektedir.[28] Donanma rotasını doğrudan Trablus'a doğru çevirmiştir ve 8.000 asker götürmektedir. Sicilya kıyılarında görülmüş, fakat buralara karşı herhangi bir harekâta girişmemiştir.[29] Eğer donanmanın yola çıkmasının sayılamayacak kadar çok engele ve en başta da, ilkbahar başından beri İstanbul'u mahveden karışıklıklara rağmen gerçekleştirildiği bilinmeyecek olursa, bu Türk çabası eksik değerlendirilecektir.[30] Sefalet ve askerî disiplinsizlikten kaynaklanan bu karışıklıklar mayıs ayında o kadar endişe verici hale gelmişlerdir ki, artık paşalar kendilerini evlerinde güvence içinde hissetmiyorlardı. "Sanki bir düşman kampındaymışlar gibi etraflarında muhafızları bulunmaktaydı".[31] Türk gücünün bizzat merkezindeki bu bunalım, o sıralar İslâm dünyasının tümünde meydana gelen karışıklıkların, görünenden daha büyük bir ölçüde birbirlerine bağlı olduğunu düşündürtmektedir. Miranda kontu 8 Eylül'de, "Trablus üstüne giden Türk donanması hakkında şimdiye kadar, geçen ayın 12'sinde bu kente vardığından ve Hasan Ağa'nın burada ayaklanan Berberîlere boyun eğdirmek için acele ettiğinden başka bir şey öğrenilmemiştir. Bu arada, ayaklananların önderi olan Marabut, ters yönde elinden geleni ardına koymamaktadır. Arkasında çok sayıda askeri olduğu için bir Hıristiyan donanmasının yardımına gelmesini isteyebilir" diye yazmaktadır. "Bu Morolara biraz yardım etmek için gitmiş olan bir Malta kadırgasından"[32] öğrenilen durumdur bu. Vaka, Malta şövalyeleri tarafından yazılan bir raporla da teyid edilmiştir.[33]

---

[28] Bkz. yukarıda dipnot 26.

[29] Buna bağlı olarak Sicilya kral naibi Alba kontu tarafından alınan savunma tedbirlerinin yararsızlığı: Alba'dan II. Felipe'ye, Palermo, 22 Mayıs 1589, Simancas E° 1156.

[30] J. de Cornoça'dan II. Felipe'ye, Venedik, 13 Mayıs 1589, A. N., K 1674.

[31] Aynı kişiler, Venedik, 10 Haziran 1589, *age.*

[32] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 8 Eylül 1589, Simancas E° 1090, f° 124.

[33] Relacion del viaje que hizieron las galeras de la religion de Sant Juan que estan al cargo del comendador Segreville en ausencia del General de la Religion, 1589, Simancas E° 1156.

Böylece ortaya çıkartabileceği endişelere rağmen, Hasan Paşa'nın seferi Hıristiyanlığa yönelik değildir. Türkler İspanya ile bir savaşa girişmeye hiç de niyetli değillerdir. Ne gidişte ne de dönüşte Napoli ve Sicilya kıyılarına dokunmuşlardır. Zaten bu tarihlerde, II. Felipe'nin İstanbul'da hâlâ yarı resmî bir temsilcisi bulunmaktadır ve birbirlerini izleyen ateşkesler uygulaması kesintiye uğramamıştır. II. Felipe ağustos-eylülde Gian Andrea Doria'ya 40 kadar kadırgayı İspanya'ya getirerek, buradan asker yüklemesi emrini vermiştir. Bu, ona fazla güven duyulmaksızın, gelecekteki güçlüklerin kaygısıyla yeniden Napoli ve Sicilya *tercios*unun donatımının gerekli görüldüğünün kanıtıdır.[34]

Birkaç ay sonra İstanbul kaynaklı bir haber, Hasan Paşa'nın "35 kadırgası öylesine bir düzensizlik içinde geri dönmektedirler ki, burada mukim bütün Hıristiyanlar, öylesine güzel bir fırsatın kaçırılarak, onların geri gelmelerine izin verilmesinden üzüntü duydular. Kürekçilerinin ve askerlerinin büyük bir kısmının ölmelerinden sonra, burada fiilen bu filoya kaybedilmiş gözüyle bakılmaktaydı" diye bildirmektedir.[35] Bu savaş yanlısı haberin tonu iyice manidardır. Eğer tersanede çalışılıyorsa, bu *espantar el mundo* içindir.

Bu mektubun yazarı, kendi cephesinden buna inanmayı reddetmektedir; Türk imparatorluğunu istila eden güçlükleri bilmekte ve etrafında görmekte değil midir? Ve burada Hasan Veneziano'nun seferine fazla bir önem atfedilmemiştir (eski zamanlarla kıyaslandığında, Akdeniz'de meydana gelen muazzam değişmeyi ölçmesinin dışında), çünkü bu durum, kesin olarak bilinmemekle birlikte, tahmin edilebilen bu bunalım yıllarındaki Türk manzarasının unsurlarından biri değildir.

İstanbul'da isyan, Trablus'ta isyan. İki kent arasındaki mesafe büyüktür. Fakat isyan, Mehmet Kapsi[36] adlı birinin henüz kasım 1589'da, yerlilerin Türklere karşı artan öfkelerini haber verdiği

[34] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 18 Eylül 1589, Simancas E° 1090.
[35] İstanbul, 8 Aralık 1589, A. N., K 1674, Fco de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 2 Aralık 1589, A. N., K 1674, aynı kişiler, 22 Aralık 1589, *age.*
[36] Palermo, 25 Kasım 1589, E° 1156.

Tunus'a da sirayet etmektedir. Soyutlanmış, maceracı veya hayalci, kişisel kavgalara bulaşmış ve birkaç barut varili veya daha da basitçesi birkaç dukanın peşinde olan birinin çağrısı mı? Hayır, çünkü Tunus ülkesinin öfkesi 1590'da, birçok şeyi açığa çıkartan bir şiddetle patlamıştır. Bütün *Yıllıklar*, en azından Hoca'nın 959/1590 tarihli olanı, Tunus ayaklanmasının ve ordu ile halkın nefret ettikleri ve tüm yönetimi ellerinde tutan, bölükbaşıların hemen tümünün katledildiklerini işaret etmektedir.[37] Bu arada Trablus'ta, yeni yılın girmesiyle birlikte isyan yeniden başlamıştır, İstanbul kaynaklı bir haber, mart ayında Trablus paşasının ölümünü ve limana sığınmış olan Türklerin umutsuz durumunu işaret etmektedir. Bunların ancak Kahire süvarileri veya geçen yıl olduğu gibi 50-60 kadırga yollanarak kurtarılabilecekleri düşünülmektedir.[38] Fakat artık 50 kadırga donatmanın padişah için çocuk oyuncağı olduğu dönemler geride kalmıştır. 16 Mart 1590 tarihli bir İstanbul haberine göre, padişah masrafları sınırlamak için Trablus valiliğini kendi hesabına 5 kadırga donatacak ve bunlarla birlikte sefere hizmet verecek herhangi bir kişiye vereceğini ilân etmiştir. Ama hiç kimse buna talip olmamıştır... 30 kadırga donatmak ve bunlara takımada muhafızlarının kadırgalarıyla, Yunanistan'da müsadere edilecek birkaç futayı ilâve etmekten söz edilmektedir.[39]

İstanbul'da, Afrika'daki inatçı karışıklıklar karşısında apaçık bir endişe duyulmaktadır. Fakat harekete geçmek kolay değildir. Tersane bugünden yarına yeni bir donanma yaratamaz. Ücretleri düzensiz ödenen askerler memnun değillerdir. Fakat bunlar Türklerin 300 kadırgadan söz etmelerini ve vezir-i âzâmın saldırganlığını artırarak İspanya'yı, Polonya'yı, imparatoru, Venedik'i, Malta'yı tehdit etmesini engellememektedir. Ve İran'la barışın yakın olarak görünmesi nedeniyle, bu tehditler bir miktar telaşa neden olmaktadır. Venedik, Girit'i savunma durumuna getirmekte ve tersanesindeki çalışmaları hızlandırmaktadır.[40]

---

[37] Alphonse Rousseau, *Annales Tunisiennes*, s. 33.
[38] İstanbul, 2 Mart 1590, Simancas E° 1092, f° 18.
[39] İstanbul, 16 Mart 1590, A. N., K 1674.
[40] Fco de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 31 Mart 1590, A. N, K 1674.

Bu arada Kuzey Afrika bunalımı yol almaktadır. Trablus'tan ayrılmayı başarmış olan iki Hıristiyan esir, nisan başında Alba düküne bilgi vermektedir: "Marabut faaliyetine devam etmektedir. Ve İtalya'nın bu yıl Türk donanmasının olmayacağını düşünmesine rağmen, bunun onlar için gerekli bir harekât olması nedeniyle, burada tersi düşünülmektedir. Düşman Trablus'u onların elinden alarak Cezayir'e kadar tüm Berberistan'ı kaybetme tehlikesiyle onları karşı karşıya bırakmaktadır. Eğer bu Trablus kalesi düşerse, her şeyin çökeceği kesindir".[41] Venedik'te, Türklerin Polonyalılarla fırtınalı müzakerelere girişikleri bir sırada, isyanın kaydettiği gelişmeler ilgi ile takip edilmektedir. Venedik'teki İspanyol elçisi "Berberistan asileri Moroların Trablus'u aldıkları ve Tunus askerleri ile kent garnizonundakilerin, paşa da dâhil kafalarını kestikleri" haberinin geldiğini yazmıştır. "Kale orada kuşatma altında kalan Türklerin elinde kalmıştır". Onlara Kahire'den, karayoluyla yardım edildiği sanılmaktadır.[42] Fakat Miranda kontu aynı dönemde, bütün bunların bu civara başka bir Türk donanmasının gönderilmesiyle sona erebileceğine dikkat çekmektedir.[43]

Her halükârda, İspanya için endişelenecek bir durum olmamıştır. Üstelik o sıralar Madrid'e Türk-İspanyol ateşkesini üç yıl için uzatıldığı haberi ulaşmıştır,[44] Fransız ajanı Madrid'de "bu, çok arzu edilmekteydi" diye kaydetmektedir. Alba kontu Sicilya sahillerini teyakkuza geçirmekte inat etmekte, fakat Kuzey Afrika olayı, nekâhatten henüz çıkmakta olan Türk donanmasının tüm güçlerini, hattâ gerektiğinde yollanabilecek olan Mısır süvarisini tutmaya tek başına yetmektedir,[45] isyan fiilen genelleşme eğilimine girmiştir. Cenevizli, mercancıların adası ve mükemmel bir din-

---

[41] Alba kontundan II. Felipe'ye, Palermo, 7 Nisan 1590, Simancas E° 1157.

[42] Fco de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 14 Nisan 1590, A. N., K 1674.

[43] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 14 Ağustos 1590, Simancas E° 1090, f° 15.

[44] Longlée'den krala, Madrid, 15 Ağustos 1590, yay. A. Mousset, *a.e.*, s. 401.

[45] İstanbul, 27 Nisan 1590, A. N., K 1674.

leme istasyonu olan Tabarka'ya, Alba kontu Juan Sarmiento adlı bir ajan göndermiştir. Vali Spirolo ve postacısı, de Magis (örtülü kelimelerle, çünkü eğer Türkler namuslu Cenevizlilerin Hıristiyanlara haber taşıdıklarını öğrenecek olurlarsa, ölümlerden ölüm beğensinler!) "Berberistan'ın tümü" Türk'e karşı ayaklanmıştır ve bu kötü bir biçimde olmuştur, özellikle paşanın askerlerine altı aylık maaş borçlu olduğu ve hiçbir ödeme imkânının bulunmadığı Tunus'ta. Öte yandan, yardımcısı ve divanının üyeleri esirdirler. Berberistan'ın her yanından Türkler kaçmakta ve Cezayir'e gitmek için gemilere binmektedirler" diye haber vermektedirler. Sarmiento, "Bana ayrıca ekselanslarına ve veliahta (İspanyolların ihtiyat olarak ellerinde tuttukları Hafsi Veliahtı) 70 kadırga göndermelerini önermemi söylediler: Bunların La Goulette körfezinde yalnızca gözükmeleriyle Morolar Türkleri parçalayacaklardır ama veliahtın majesteleriyle Moroların mallarına zarar verilmemesi konusunda anlaşmaları koşuluyla" diye ilâve etmektedir.[46] Zaten "Hasan Ağa'nın Trablus'a gelerek, 3.000 Türkle karada kamp kurup, kadırgalarını savunmasız bıraktığı sırada" Sicilya'dan "bunların hepsini ele geçirip, yakacak 20 kadırganın" gönderilmemesi karşısında şaşkınlık duyulmuştur.[47]

Fakat acaba İspanyolların o sırada harekete geçmemeleri, olayın nedenlerini bilmeleri değil midir? Trablus'a veya Berberistan'ın herhangi başka bir yerine dair, Türk-İspanyol savaşını yeniden alevlendirme niyetinde değillerdir. Alba dükünün Nisan 1590 tarihli bir mektubu bunu açıkça söylemektedir.[48] Floransa kadırgaları Palermo'ya varmış bulunmaktadır, "kürekçi ve topçuyla iyice güçlendirilmiş olarak... Onların Malta'da üstad-ı âzâmınkilerle birleşecekleri ve Trablus seferine giderek padişaha, majestelerini rahatsız etmek üzere donanmasını Batı Akdeniz'e gönderme fırsatını verecekleri söylenmektedir". Majestelerini rahatsız etmek

[46] 25 Nisan 1590, *Relacion q. yo Juan Sarmiento hago para informacion de V. Ex[a] del viaje que hize para la isla de Tabarca en Berveria de orden de V. Ex[a]*, Simancas E° 1157.

[47] *Age.*

[48] Krala, Simancas E° 1157.

için; daha açık olunamazdı. Alba dükü daha sonra Floransa kadırgalarının, şövalyelerle birlikte korsanlığa çıkmaktan, Rodos ile İskenderiye arasında işleyen "kervan"ı gafil avlamaktan başka bir niyetlerinin olmadığını memnuniyetle öğrenecektir.[49] Eğer kabul edilebilirse, İspanyollar eski mücadelelere yeniden girişme konusunda Türklerden daha az acelecidirler.

Bu tavır, Kuzey Afrika isyanlarının sınırlı olmasına katkıda bulunmuştur. Bu isyanlar çoğu zaman, yalnızca kötü silahlanmış, en iyisinden birkaç çakmaklı tüfekle donanmış yerlilerle, müstahkem şehirleri, tümü çakmaklı tüfeklerle donanmış, üstelik topçuya da sahip birlikleri karşı karşıya getirmektedir. Türk *presidio*larının görevi kolay değilse de, asilerin yalnızca kendi güçlerine yaslanmak zorunda kaldıkları sürece, umutsuz bir şekilde güçlerini aşan nitelikte de değildir. Böylece 1590 yazı sırasında ihanet onları başarısızlığa sürükleyen Trablus Marabutu'nu Türklere teslim etmiştir. Mayıs başında Marabut'un, bütün sahil kesimini Türklere bırakarak Kahur'a çekildiği bildirilmişti; bu, yeni bir Türk donanmasının gelmesinin ihtimal dâhilinde oluşu karşısında normal bir tedbirdi.[50] Kısa bir süre sonra, 21 Mayıs tarihli bir Napoli haberi, onun katledildiğini bildirmişti.[51] 8 Haziran'da İstanbul'dan kaynaklanan başka bir haberde "Trablus ve Berberistan'ın diğer yerlerini ayaklandıran Marabut'un derisi, en kalabalık meydanlardan birinde zafer işareti ve Hıristiyanların utancı olarak, çarmıha gerilmiş bir şekilde teşhir edilmekteydi. Daha sonra [Marabut'un derisi] olağan darağacına asıldığı bildirilmekteydi.[52] 2 Haziran'da ise, Marabut'un yerine başka birinin çoktan geçtiği ve bunun daha saldırgan olduğu bildirilmekteydi.[53] Fakat Türkler artık Trablus'ta daha az endişeli gibidirler. İstanbul ile Kuzey Afrika arasında gidip gelen küçük kadırga filotillaları –örneğin

[49] İstanbul, 25 Mayıs 1590, A. N., K 1674; Alba'dan II. Felipe'ye, Palermo, 2 Haziran 1590, Simancas E° 1157.
[50] Alba'dan II. Felipe'ye, Palermo, 5 Mayıs 1590, Simancas E° 1157.
[51] Simancas E° 1092, f° 32.
[52] A. N., K 1674.
[53] Alba'dan II. Felipe'ye, Palermo, 2 Haziran 1590, Simancas E° 1157.

Tunus Valiliğine atanan Cafer Paşa'ya refakat eden 10 kadırga gibi–[54] dışında, o yıl Tunus'a karşı Türkler tarafından hiçbir büyük deniz harekâtına girişilmemiştir. Ve eğer kaynaklarımız tam anlamıyla kontrol edilmişse, ne 1591'de ne de 1592'de daha fazlası yapılmış değildir. Çünkü bu çaba mutlak olarak zorunlu değildi, ya da bu Türkiye'nin gerçek güçlerini aşmaktaydı? Ancak Kuzey Afrika bunalımının nihayette Afrika Türklerinden, âdeta özerk küçük Osmanlı kolonilerinden, garnizonlarından çok yerlilere daha az yarar sağladığı bir olgudur. Bu koloniler giderek kendilerine dayanarak yaşamak zorunda kalmış değiller midir? Bu evrimi yakalamanın mümkün olduğu Cezayir'de, reisler cumhuriyeti, tayfa duruma egemen olmuştur ve bunun sonucunda korsanlığın genişlemesi ortaya çıkmıştır. Korsanlığın yüzyılın sonundan önce atılım yaptığı Tunus'ta da aynı şey olmuştur. Daha şimdiden Kuzey Afrika ocaklarının fizyonomisi oluşmakta ve bunlar kendi kaderlerine yarıdan fazla egemen olmaktadırlar...[55] Öte yandan, İstanbul ile bağlantılar seyrekleşmektedir; Kuzey Afrika'nın bitmekte olan yüzyılla birlikte, Hıristiyan ticaret ve entrikasına geçmiştekinden daha fazla açık bir dünya, karşıdaki komşuların ihtiras ve girişimlerine daha açık bir dünya haline geldiğinden hiçbir kuşku yoktur. Bir Fransız tüccarının teslim etmeyi önerdiği bir kent, Bougie'dir;[56] eğer Cezayir'e karşı yardım edebilecek olunursa, Kuko kralı limanları terk edecektir.[57] 1607'de Toscana kadırgaları, zorlukla karşılaşmadan Bône'u yağmalayacaklardır... Kuzey Afrika için bir devir kapanmıştır. Artık Doğu'nun ritmine göre yaşaması sona ermiştir.

---

[54] İstanbul, 8 Haziran 1590, A. N., K 1674.

[55] F. Braudel, agm., *Rev. Afric,* 1928.

[56] G. A. Doria'dan II. Felipe'ye, 6 Haziran 1594, Simancas E° 492.

[57] Bu Kuko kralı hakkında bir önceki dipnota ve onun çözümlemesine başvurulmalıdır, F. Braudel, "Les Espagnols en Algérie", *Histoire et Historiens de l'Algérie,* 1930, s. 246. Benzeri bir olay, Afrika'da yıkılması gereken tahkimat hakkında, Maqueda dükünden II. Felipe'ye, Messina, 12 Ağustos 1598, Simancas E° 1158.

Türk Mali Bunalımı

Geriye, 1590-1593 yıllarının bunalımının Türk tarihinin bütününe nasıl bağlandığını anlamak kalmaktadır. Yerel nedenlerin yanısıra (Kuzey Afrika'ya ilişkin olanı gibi), bu bunalımın genel nedenleri de olmalıdır, çünkü şurada veya burada yatıştırıldıktan sonra, onun Türk dünyasının bütün eyaletlerinde belirdiği, kaybolduğu, yeniden belirdiği görülmektedir. Ve örneğin, en mükemmelinden isyan ve karışıklık toprağı olan Küçük Asya'da ve 1589 olaylarından sonra Sipahilerin 1593 Ocak ayında bir kez daha ayaklandıkları İstanbul'da da.[58]

Belki de bütün bunları, 1584 yılı boyunca süren Türk mali bunalımlarıyla ilişkilendirmek gerekmektedir.[59] Türk yönetimi, parasal manipülasyonlarına büyük çapta başlamıştır. Bu konuda, parasını bir tek defada yüzde 50 devalüe etmiş olan İran örneğini izlemektedir. Her halükârda, Türklerin Kahire'ye bir sultani = 43 maidin temeli üzerinde gönderdikleri altın sikkeler (gene Afrika altını), askerlere maaş ödenmesi sırasında 85 maidinden hesaplanmaktadır ki, bu da yüzde 50'ye eşdeğer bir devalüasyonu işaret etmektedir. Zaten, sultaniyle aynı değerde olan Venedik sekinesi de, aynı sırada 60 akçeden 120'ye çıkmıştır. Ayrıca Türk ülkelerinin standart parası olan ve en mükemmel asker maaşı aracı olan şu küçük gümüş sikkeler, arada sırada eritilmekteydiler. Yeniden kesilen akçeler hem inceltilmekte hem de giderek daha fazla bakırla karıştırılmaktadır: "Akçeler badem yaprakları kadar ince ve pembe şarap damlaları kadar değersiz" hale gelmişlerdir, bu açıklamayı o dönemin bir Türk tarihçisi yapmaktadır.[60] 1590 yılında sipahilerin çıkardıkları karışıklıklar, bu kalp para ihracına bir cevap değil midir? Bu aynı yıla ait bir Venedik haberi,[61] para manipülasyonunun Türk talerine (yani guruş) ilişkin olarak da sürdürüldüğünü göstermektedir ki, guruş yüzyılın başında 40

[58] J. von Hammer, *a.e.*, VII, s. 264.
[59] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 802.
[60] *Age.*, s. 803.
[61] Fco de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 14 Nisan 1590, A. N., K 1674 "*.. con que havian baxado los talleres diez asperos cada uno...*".

akçe etmekteydi. III. Mehmed'in saltanatı döneminde, (1595-1603) paranın hızlı değer kaybı devam edecek, sekine 120'den 130'a sonra 220'ye çıkarken, maliye değişmeksizin eski kur üzerinden 110'dan almayı sürdürecektir. İspanyol elçisi Venedik'te,[62] "imparatorluk öylesine fakir, öylesine tükenmiş durumda ki, tedavülde yalnızca saf demir paralar bulunmakta" diye yazmaktadır. Bu apaçık bir abartmadır ama büyük tarihin pek kale almadığı bu felaketi kendine göre açığa çıkartmaktadır.

1584 ile 1603 arasında en azından iki parasal bunalım birbirini izlemiştir ve para ayarındaki değişimlerin ötesinde, ağır mali bunalımlar meydana gelmiştir. Zaman içinde bir kaymayla birlikte, Akdeniz'in doğu ucu, batının daha önceden tanıştığı zorlukların aynılarıyla karşılaşmaktadır. Fakat Akdeniz'in doğusu, bu zorluklarla başa çıkabilme konusunda, okyanusa açık, Amerikan gümüşünün karşısında yer alan İspanyol yarımadasıyla aynı kaynaklara hiç de sahip değildir. Demek ki kabaca, Türk iflası ve zayıflığının, 1590'lar civarında, asker maaşlarının ödenememesi ve merkez iktidarının zayıflamaması olgusundan dolayı, hızla genelleşen bir bunalım doğurduğu düşünülebilir. Kırılan veya kırılmak üzere olan engel, şurada veya burada çok çeşitli tezahürleri açığa çıkartmaktadır: Siyasal, dinsel, etnik, hattâ toplumsal. Bir dizi ayaklanma ve karışıklık, koskoca imparatorluğun içinde paranın yuvarlanmasının izinden giderek ortaya çıkmışlardır.[63]

Fakat burada anlatılanlar yalnızca geçici açıklamalardan ibarettirler. Bunların tamamlanmaya, farklılaştırılmaya ve mutlaka düzeltilmeye ihtiyaçları vardır. Bütün bunlar ancak Türk arşivlerinde derinleştirilecek bir araştırmayla elde edilebilir.

---

[62] D. Iñigo de Mendoza'dan II. Felipe'ye, Venedik, 9 Eylül 1590, aslı, A. N., K 1677.

[63] Sorunun son durumu, Vuk Vinaver, "Der venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa", *Bolletino dell' Istituto di Storia dello Società e dello Stato veneziano*, 1962.

1593-1606: Macaristan Cephesinde Büyük Seferlerin Yeniden Başlaması

1568 ateşkesinden beri savaş Türkiye'nin Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar olan geniş kara sınırları üzerinde hiçbir zaman sona ermemişti. Savaş veya daha doğrusu, bir tür kara korsanlığı. Bu savaşın, onun sayesinde yaşayan, koskoca kalabalıklar halinde uzmanları vardır; geniş Macar sınırlarında akıncılar (daha lafı çıkmadan, başıbozuklar) ve Haydutlar; bir yanda Polonya ile Moskof devleti, öte yandan Tuna ile Karadeniz arasında geniş belirsiz alanda Tatarlar ve Kazaklar. Bu sonu gelmeyen gerilla savaşı, sekiz yıl için imzalanan ve 1579 ve 1583'te uzatılan 1568 ateşkesiyle başlayan uzun dinlenme faslında gelişmiştir.

Üstelik 1578'den itibaren Türk güçleri Asya'ya dönmüşlerdir: bu sayede sınırın Türk tarafı kendi haline terk edilmiş ve doğası itibarıyla Kuzey Afrika'dakilere benzetilmesi gereken ama aynı zamanda yetersizliklerin ürünü olan karışıklıklar başlamıştır. Sinan Paşa Haziran 1590'da bu durumu, İngiltere kraliçesine Polonya sınırlarına ilişkin olarak açıklamaktadır: "Padişahın başka cephede savaşmak istemediği İran Savaşı sırasında hırsızlar, Polonya Kazakları ve diğer kişiler Türk uyruklarını rahatsız etmeye son vermediler" diye yazmıştır. İran Savaşı sona erdikten sonra, padişah bu akınları cezalandırmaya karar vermiştir. Ancak Polonya olayında uyuşmazlığı dostane bir şekilde çözmeyi kabul etmiştir (gerçekten de 1591'de bir anlaşma imzalanacaktır),[64] fakat bunun nedeni yalnızca, Polonya ile ilgilendiğini, çünkü uyruklarının oradan buğday ve barut temin ettiklerini söyleyen kraliçenin açıklamalarıdır. Sinan Paşa Polonya elçilerinin getirdikleri hediyelerden ve Polonya kralının bunların yanısıra, kendi Kozaklarını kendisinin cezalandıracağına söz vermesinden bahsetmemektedir.

Sürekli sürü ve köy talanlarıyla çiğnenen Türk-Polonya uçları için geçerli olan, uzun sınırın tümü için de geçerlidir ve batıda, Polonyalılardan ve güneyde çoğu zaman boşluğa veya Türklerin

[64] 12 Haziran 1590, R. Hakluyt, *a.e.*, II, s. 294-95. Anlaşmaya 1591'de varılacaktır. Z. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 657.

doğrudan ellerinde tutmadıkları Rumen ülkelerine açılan, Rus-lardan daha tehlikeli komşular olan Habsburg İmparatorluğu'nun sınırlarındaki durum için de geçerlidir. Tabii ki Türkleri ebedi kurbanlar olarak düşünmememiz gerekiyor; gerilla hareketi tek yönde olmamaktadır. Ve eğer imparatorluk adamlarına inanıla-cak olursa, yegâne suçlular Türklerdir. Türk sınırında küçücük bir kaleye sahip olan hiçbir bey yoktur ki, bu için için süren savaşa katılmasın ve bu işi kendisinin tek efendi olduğu bir alanda, kendi kişisel ordusu, tezgâhlamaları ve destek noktalarıyla yürütmesin. Sınırdaki şato muhafızı Hıristiyanlar, Slovenya veya Hırvatistan "ban"ları, artık adına ne denilirse denilsin, düşman akınlarını sa-vuşturmakla, kont Joseph von Thurn veya ban Thomas Eröddy'nin, Ekim 1584'te ve iki yıl sonra Aralık 1586'da Türk çetelerini Ca-rinthia'dan ezdikleri gibi onları durdurmakla veya geriyi "uyar-makla" yetinmemektedirler.[65] Aslında herkes elinden geleni yap-maktadır ve yerel kavgalar çoğu zaman gerçek düzenli savaşlara yol açmakta ve bu çatışmalar esnasında yüzlerce, hattâ binlerce kişi esir düşmektedir. Bu deneyimlerin ağırlığı altında, Müslüman ve Hıristiyan Macaristan'ın tümü, tıpkı Carinthia, Styria uçları, Slovenya, Hırvatistan kale, müstahkem kent, engebe veya nehir bataklıkları dizisinin aşılmaz bir engel oluşturamadığı Carniole sınırlarında olduğu gibi müthiş bir şekilde çiğnenmiştir.[66] Uygun mevsim sürdükçe ateş hiç sönmemektedir, üstelik kış ateşkesi de bozulmaz nitelikte değildir. Sonucu tahmin etmek mümkündür: bu uç ülkelerinde korkunç çöllerin yaratılması. Buralarda büyük ordularla savaşmak, ortaya çözülmez bir sorun çıkartmaktadır. Örneğin ileri bir karakol olan Gran kalesini iaşe etmek için Bu-da'dan itibaren büyük öküz kervanları örgütlenmişti. Fakat eğer macera arayan Hıristiyanlar bu kervana el koyarlarsa, hayvanların ödünç alındığı Macar ovası köylüleri artık sabanlarını çekecek bir şeyleri kalmadığında, bunlara karılarını koşmaktadırlar. Bitme-yen, insanlık dışı bir savaş. Bu savaş 16. yüzyılın son on yılında yeniden başladığında, Türkler için onun kadar sert, onun kadar

[65] J. W. Zinkeisen, III, s. 582.
[66] *Age.*

masraflı ve nihayet onun kadar uzun (1593-1606), ikinci bir İran Savaşı olmuştur.

Bu tarihe kadar, gerilla savaşlarında son sözün çoğu zaman Hıristiyanlarda kalmış olmasına rağmen, imparatorluk siyaseti 1568 ateşkesinin hükümlerine bağlı kalmıştır. 1590'dan itibaren ateşkesin sekiz yıl uzatılması için müzakerelere girişmiş ve karşılığında alışılmış yıllık 30.000 duka haraç ile buna ek olarak gümüş takımlardan meydana gelen bir armağan vermeyi kabul etmiştir. Bu apaçık zayıflık siyaseti bir miras meselesi, bir aşağılık kompleksidir ve özel açıklamalara ihtiyaç duymamaktadır.

Anlaşılması daha güç olan, Türklerin tavrıdır. İmparatorla barış yaptıktan sonra, batıya doğru sahneye yeniden girecekleri bilinmekteydi. Yalancı pehlivanlıklar ve büyük sözler bunu haber veriyordu. Fakat acaba tehlikenin tümü Venedik'in üzerinde mi patlayacaktı? Signoria donanmasını teyakkuz durumuna geçiriyor, 1590 ilkbaharından itibaren ve 1591'de Girit'i tahkim etmek için acele ediyor, oraya bir tek seferde 2.000 piyade gönderiyordu.[67] Fransa ve İngiltere elçileri padişahtan, donanmasını Akdeniz'e yollamasını rica ediyorlardı. 1589'dan itibaren,[68] sonra da 1591'de, İstanbul'da 300 kadırganın hazırlanmakta olduğundan söz ediliyordu ve bunlar, asilere bakılacak olursa, İspanya Moriscolarına yardıma gideceklerdi.[69] Oysa fırtına kuzeye doğru yönelmiştir.

Belki de bunun nedeni, 1593'te Bosna valisi Hasan Paşa'nın Hırvatistan'daki Sissek surları önünde bozguna uğramış olmasıdır. Önceki yıllarda bu Hasan Paşa Uskoklara karşı büyük seferlere girişmişti;[70] 1591'de Kreuz ile Suvnoviç arasındaki bölgeyi çiğnemiş ve 1592 ilkbaharında buraya aynı iş için geri gelmiştir.[71] Belki de bunlar üzerinde ince ince düşünülmüş tahriklerdir. Oysa 1593 Haziranı'nda İstanbul'da, bu bölgelerdeki alışılmış temizlik

---

[67] Fco de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 3 Mart 1590, A. N., K 1674; J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 623.

[68] Aynı kişiler, Venedik, 3 Eylül 1589, A. N., K 1674.

[69] İstanbul, 5 Ocak 1591, A. N., K 1674.

[70] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III. s. 581.

[71] *Age.*, s. 585.

harekâtlarının, Kulpa kıyılarındaki kesin bir bozgunla sona erdiği öğrenilmiştir. Hasan Paşa burada ölmüş, onunla birlikte binlerce Türk askeri de hayatlarını kaybetmiştir; muazzam miktarda bir ganimet galiplerin eline geçmiştir.

Bu haber, o zamana kadar kesin olarak belirlenmemiş olan, en önlerinde Hıristiyanların ve imparatorluğun kararlı hasmı olan, Macaristan savaş meydanlarının adamı olan ve bu nedenle de kendisini vezir-i âzâm olarak dayatan Sinan Paşa'nın bulunduğu savaş yanlıları ile barışçılar arasındaki dengeyi bozmuştur. Yaşlı, inatçı, kıvrak, yorulmak bilmeksizin hazine yığan bu kararlı Arnavut vezirin rolünü küçümsemek mümkün değildir, imparatorluk sorumluları belki de, 1591'de başlayan müzakerelerde onun değerini kavrayamayarak hata etmişlerdir. Ancak Sinan Paşa'nın iktidara gelmesi ilişkilerin hemen kopmasına yol açmamıştır. İmparatorluk elçisi von Kreckwitz ile müzakerelere devam edilmiştir. Hattâ Sinan Paşa'nın oğlu olan Rumeli beylerbeyi aracılık yapmıştır.

Acaba Sissek bozgununun haberi, patlamaya uzun zamandan beri hazırlanan ve belki de İstanbul açısından kopması gerekli olan bir fırtınayı tahrik etmekten başka bir şey yapmamış mıdır? İran Savaşının sona ermesi, padişahın hükümetini bildik asker terhisi ve bunların yeniden istihdamı sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Yönetim, ücret alamayan askerlerin ayaklanmalarına göğüs germek zorundadır. 1590'da bu ayaklanmalar bir ihtilal havasına bürünmeye başlamıştır. Öte yandan III. Murad'ın değişken doğası nedeniyle, bu durum imparatorluğun kaderi üzerine tesir etmekte ve vezir-i âzâmlar bir çağlayan gibi birbirlerini izlemektedirler. Başkenti askerlerden kurtarma ihtiyacı bu yeni kara savaşına yönelinmesine yol açmaktadır. Kaynakların çok yakınında olan, hikâyelerle dolu Hammer'in eski kitabında vezir-i âzâm Ferhad Paşa (1594'te bir an için vezir-i âzâm olmuştur) bize, maaşlarının ödenmemesi nedeniyle hoşnutsuzluk içindeki sipahiler tarafından, kent sokaklarında saldırıya uğramış olarak gösterilmektedir. Vezir-i âzâm onlara şöyle cevap vermiştir: "Sı-

nırlara gidiniz, maaşlarınız orada ödenecek".[72] Yeniçeriler 1598'de kendilerine verilen kalp paralar yüzünden bir kez daha ayaklanmıştır ve 18 Nisan tarihli bir haber, bu şehirde bu yeniçerilerin varlığı halinde yaşamanın imkânsız olduğunu bildirmektedir.[73] Üç yıl sonra ayaklanma sırası sipahilere geçmiştir. 20-25 Mart arasında aynı olaylar meydana gelmiştir[74] ve bu ayaklanmadan bir ay sonra, İstanbul'dan gönderilen mektuplar "savaş adamlarının serbestiyetleri ve pervasızlıklarının" tüccarların çoğunu dükkânlarını kapatmak zorunda bıraktığını bildirmektedir.[75]

1593'teki Macaristan Savaşı, en azından İstanbul'daki aylak birliklere bir iş verme imkânını doğurmuştur.

On dört yıl süren bu savaş (1593-1606) bizce askerî ve diplomatik seviyedeki çeşitli olaylarıyla bilinmektedir.[76] Savaşın tahki-

---

[72] J. von Hammer, VII, s. 297.

[73] A. N., K 1677.

[74] İstanbul, Nisan 1601, A. N., K 1677.

[75] İstanbul, 4 Mayıs 1601, *age.* Bu 1601 olayları, nedenleri ve öncelleri hakkında, ayrıca bkz. İstanbul, 27 Mart 1601, A. N., K 1630; Iñigo de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 13 Mayıs 1600, aslı K 1677; Lemos'tan III. Felipe'ye, Napoli, 8 Mayıs 1601, K 1630; Fco de Vera'dan III. Felipe'ye, Venedik, 5 Mayıs 1601, K. 1677 ve İstanbul, 29 Kasım 1598, K 1676.

[76] J. von Hammer, *a.e.*, c. VII ve J. W. Zinkeisen, *a.e.*, c. III. Bazı tarihler: 1594, Novigrad'ın imparatorluk askerleri tarafından alınması; 1595, Giavarino'nun Türkler tarafından alınması, Hıristiyan âleminin büyük heyecanı, G. Mecatti, II, s. 799; 1598, Giavarino'nun geri alınması, Simancas E° 615, 16 Mayıs 1598,1° de Mendoza'dan S. M.'ye, Venedik, A. N., K 1676; Giavarino'nun kaybı haberi üzerine padişahın öfkesi; 11 Nisan 1598, 1° de Mendoza'dan S. M.'ye, Giavarino'nun alınması haberinin 6 Nisan'da Venedik'e ulaşması, A. N., K 1676; 5 Aralık 1598, Inigo de Mendoza'dan krala, Venedik: Venediklilerin imparatorluk askerlerinin Buda kuşatmasını kırdıklarını öğrenmelerinden sonraki sevinçleri; 28 Kasım, 1° de Mendoza'dan S. M.'ye, Türkler Vadarino, Almanlar da Buda kuşatmasını kaldırdılar, A. N., K 1676; 20 Ekim, Buda'nın alındığı hakkında sahte haber, 1° de Mendoza, A. N., K 1676; 4 Kasım 1600; Fco de Vera'dan S. M.'ye, Venedik, A. N., K 1677, Kanisia'nın 22 Ekim'de Türkler tarafından zaptı; 11 Ağustos 1601; di Viena A. N., K 1677,

yesi Hammer tarafından kaynaklara dayandırılmıştır. Zinkeisen ve Iorga onu tekrarlarken umutsuzluğa son verememektedirler. Bu kitapta söz konusu olan yalnızca ilgi çekebilecek ana hatları ele almaktır.

Ana hatları ayıklamak çok kolay değildir, çünkü bu savaş monotondur, harekât alanının doğasına tâbidir, bu geniş alan her iki taraftan da kaleler ve müstahkem mevkilerle kaplanmış bir şekilde, Adriyatik'ten Karpatlara kadar uzanmaktadır. Hasımlar her yıl, az veya çok kalabalık bir ordu hazırlamaktadırlar, iki ordudan erken davrananı kolaylıkla birçok kale ve müstahkem kenti ele geçirebilmektedir: konumlandırılmış birlikler görevlerini iyi veya kötü yaptıklarından dolayı kendilerini güç durumda hisseder etmez, pozisyonlarını boşaltmaları veya bir dizi müstahkem noktayı savaşmadan teslim etmeleri sıklıkla meydana gelmektedir. Bu işgal edilen noktaların galibin elinde kalıp kalamayacağı, bir asker mevcudu ve ödenek sorunudur. Fakat kaleler bölgesinde açılan yarık asla –bu olgu önemlidir–, düşmanın eline derinlemesine girmek için bir fırsat oluşturmayacaktır. Bunun birçok nedeni vardır. Birincisi: bu çiğnenmiş, insana düşman olan topraklarda açlıktan ölme tehlikesi vardır. Buralara iaşeyi de taşıyarak gitme hiç düşünülmemesi gereken bir şeydir. Öte yandan, kaleler nüfuz alanının her iki tarafında dokunulmadan bırakılma, garnizonlarına çekilerek galibi soyutlama tehlikesini de taşımaktadır. Özellikle bu konuda imparatorluk cephesinin Macar süvarilerinin yardımlarıyla önemli ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen, kendi başına bir ordu olarak düşünülmüş bir süvari gücüne pek fazla sahip değildir. Türkler ise kendi cephelerinden, böyle süvariye sanıldığından daha az sahiptirler. Bu süvari gücünü müttefiklerinden is-

---

Erdellilerin Alman askerleri tarafından Goroslo yakınlarında bozguna uğratılmaları; 21 Ekim 1601; Yazıcının bozgununun İstanbul'da büyük şenliklerle kutlanması, İstanbul, 21 Ekim 1601, A. N., K 1677; 10 Kasım 1601: Yazıcının bozgununa kesin gözüyle bakılmamakta, Fco de Vera'dan S. M.'ye, Venedik, A. N., K 1677; 1 Aralık 1601; İmparatorluk askerlerinin Kanisia'ya başarısız saldırıları, Fco de Vera'dan S. M.'ye, Venedik, A. N., K 1677.

temek durumundadırlar. 1601'de,[77] Türk kadırgaları, Macaristan'a götürmek üzere Tatar süvarilerini almaya gitmişlerdir. Oysa Türkler eskiden Balkanları güçlü süvari akınlarıyla fethetmişlerdir: süvari akınları ki, daha sonra Charles de Lorraine, sonra da Prens Eugèn Hıristiyan sınırını yeniden güneye doğru iteceklerdir. 1593 orduları büyük seferler için esas olan unsurlara sahip değillerdir.

Tahkiye 1593 ile 1606 arasında mikroskopik ayrıntıların içinde kaybolmaktadır: Bir dizi kuşatma; gafil avlanan, teslim olan, kurtarılan, kuşatılan, kuşatması kırılan kent. Bütün bunlardan hiçbir zaman büyük bir şey çıkmamaktadır. Yalnızca iki veya üç tane büyük olay meydana gelmiştir. Gran ve Peç'in Hıristiyanlar tarafından alınması, Türklerin de Erlau'yu almaları ve Gran'ı geri almaları (1605)... Ordular birbirleriyle nadiren karşılaşmaktadırlar. Böylece, yalnızca üç günlük tek bir çarpışma olacaktır; başlangıçta durum karışırken, bu çarpışma 23-26 Ekim 1595'te Keresztes ovasında ordusuna refakat eden padişahın zaferiyle sonuçlanmıştır. Fakat bu çarpışma belirleyici olmamıştır: Kışın zorunlu kıldığı ateşkes padişahın birliklerini Budin ve Belgrad'a kadar geri çekmesine yol açmıştır.

Ancak bu monoton harekâtların ortasında, oldukça net bir savaş alanı ortaya çıkmaktadır. Batıda Alplere, doğu da da Karpatlara yaslanan imparatorluk sınırı, dağlık ve ormanlık bir kitleden başka ağaçlı ve aynı şekilde engebeli bir kitleye uzanmaktadır. İşte savaş bu iki kitlenin arasında, Macaristan'da, büyük yolların Tuna ve Tisza olduğu, teknelerin buraları asker ve iaşe taşımak için kullandıkları şu açık ve geniş ovaya kurulmaktadır. Savaş zaman zaman, sık köprülerin yapımıyla bu nehirleri aşmaktadır. Kuzeye doğru çıkan iki yoldan, herhalde en boş olanı, en açık olanı Tuna'dır. Tisza yolu kuşkusuz daha iyi bir yol sunmamaktadır, fakat burada daha rahat barınaklar ve daha uygun iaşe imkânları bulunmaktadır. Barış halindeki bir ülkenin ortasında yer alma gibi bir üstünlüğe sahiptir.

---

[77] İstanbul, 4 Mayıs 1601, A. N., K 1677. Aslında dört kadırga söz konusudur.

Bütün halindeki savaşın verdiği ders, ilk başarılarının Avrupa'da çok, belki de fazlasıyla çok gürültü çıkardığı, imparatorluk güçlerinin inkâr edilemez yükselişidir,[78] bu başarı 1595'te uzun uzun kutlanmıştır. Aslında savaş imparatorluğu gafil avlamamıştır. Tehlikenin geldiğini görmüşler ve Reich ile Erbland'ın yardımını talep edecek zamana sahip olmuşlardır, İtalya, Papalık ve Toscana'dan zamanında yardım alabilmişlerdir. Bunlar önemli yardımlardır, çünkü bu yüzyılın sonunda İtalya zengindir ve Türk iştahının nesnesinin ne olduğu bilinmektedir. Papa imparatora para ve asker yardımı yapmıştır. Toscana büyük dükü bir ordu sunmuştur.[79] Ve Venedik'e, imparatorun yanında yer alması için büyük bir baskı uygulanmıştır. Ama bunlar boşuna gayretler olmuşlardır. Signoria silahlı tarafsızlık siyasetini terk etmeyi reddederek, İspanya'nın büyük öfkesine rağmen bizzat kendi kapılarında bile Türkleri beslemeye devam etmiştir.[80] Polonya ve Moskof devletinin de imparatorluğa yardıma gelmeleri konusunda da aynı derecede verimsiz girişimlerde bulunulmuştur. Daha da fazla vurgulanması gereken nokta, Almanya'nın 1555'ten beri kendisiyle barış halinde olması, 1568'den beri Türkiye ile resmen barış halinde olması, 1558'den itibaren de Kuzeyin muhtemel karışıklıklarına karşı korunaklı olmasıdır; bu sayede bir sükûnet ve gelişme dönemi yaşamıştır, İtalyanların ve Fransızların da varlığıyla Hıristiyanlığın orta bir sınırı niteliğine bürünmüş olan sınırda, imparatorluk gücü kendini duyurmaktadır.

Fakat başka sınırlar da hareketlenmektedirler. Başat çarpışmanın yanısıra, ikincil harekât alanları ortaya çıkmaktadır: bir yandan Slovenya ve Hırvatistan'dakiler; öte yandan da, savaşın kaderi üzerine başka türlü bir ağırlık koyan, Doğu'daki Eflâk ve Boğdan ülkelerindekiler; bu buğday ambarlarının zenginliklerini ve hay-

---

[78] G. Mecatti, *a.e.*, II, 789 ve 809.

[79] *Age.*, s. 790. Kardinal Borghese'in İspanya'daki elçiliği hakkında bkz. VIII. Clementius'un talimatı, 6 Ekim 1593, yay. A. Morel Fatio, *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle,* s. 194 *vd.*

[80] *Consejo sobre cartas de Fco de Vera,* Mayıs 1594, Simancas E° 1345. İspanya Venedik'in IV. Henri yanlısı siyasetinden de yakınmaktadır.

van rezervlerini İstanbul kendine doğru akıtmaktadır; aynı anda Macar, Romen ve Alman olan karmaşık Erdel dünyası da başka bir ikincil harekât alanı meydana getirmektedir; burası bir dizi müstahkem ve çalışkan Alman kentiyle, tarihsel rolü muazzam olan ilginç bir Germanik aşı meydana getirmektedir, işte bu üçlü –kabaca bugünkü Romanya– Macar Savaşı'nın kaderini tayin etmiş gibi görünmektedir. Başlangıçta bunların imparatorluk lehine sert bir şekilde müdahale etmeleri, çok ağır olan 1594-96 bunalımına yol açmış ve Türk imparatorluğu bu bunalımdan Tanrının yardımıyla kazanılan Keresztes zaferiyle ucu ucuna kurtulmuştur. Buna karşılık, Erdel'in 1605'te, bu kez imparatorluğa karşı olan yegâne müdahalesini yapması, Türklerin tek seferde, kaybedilen toprakları geri almalarını ve kazananın belli olmadığı Zitvatorok barışını (11 Kasım 1606) kolayca elde etmelerini sağlamıştır.

1594'te, Macaristan'daki durum henüz belirsizken, padişaha haraç ödeyen üç ülke Erdel, Eflâk ve Boğdan isyan ederek imparator Rodolf ile anlaşmaya yanaşmamışlardır.[81] Eflâk'ta Cesur Mihail ülkenin eski efendilerini katletmiştir. Bu üçlü isyan Türkiye-İmparatorluk savaşının yönünü güçlü bir şekilde değiştirmiştir. Fakat Polonya, Rusya ve Tuna arasında yer alan bu Balkan bloğunun rolü hakkında geleneksel tarih bize bir kez daha, olayın kendinden çok, büyük oyuncular hakkında yorumlar aktarmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Büyük oyuncular, yani Erdel ülkesinin efendisi, hem de sert efendisi Sigismund Bathory, papa bu adama para yardımı yapmış, o da Tuna kıyılarında taslağı ortaya çıkan Haçlı Seferine komuta etmeyi hayal etmiştir;[82] Boğdan voyvodası Aaron; ve nihayet hakkında bir fikir verilmesi çok güç bir kişi olan Eflâk ve çevresindeki geniş toprakların efendisi Cesur Mihail.

Bu isyanın III. Mehmed'in cülusuyla çakışması, kapsamını daha da ağır hale getirmiştir. Öte yandan, 1595 yazı sırasında Sinan Paşa, birliklerini sert bir şekilde, Cesur Mihail'in üzerine sevketmiştir. Sinan Paşa, Ağustos'ta Tuna'yı aştıktan sonra Bük-

[81] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 587.
[82] G. Mecatti, *a.e.*, II, s. 800 (1595), N. Iorga, *a.e.*, III, s. 211.

reş'i, sonra da Eflâk'ın eski başkenti Tergovist'i almıştır. Fakat boyarların ve onlara bağlı süvarilerin saldırganlığı karşısında çekilmek zorunda kalarak fetihlerini koruyamamıştır. Kış yaklaşırken, çabucak inşa edilmiş tahta surları yıkmak zorunda kalmış ve geri çekilmesi bir felakete dönüşmüştür: yalnızca ordusunun kılıç artıkları onunla birlikte Tuna'yı aşabilmişlerdir. Bu arada galipler güney yönünde, karla kaplı yollardan ilerleyerek, Brãila ve İsmailiye'yi almışlardır; Türklerin yakınlarda kurmuş oldukları bu sonuncu kent, aşağı Tuna bölgesinin en güçlü müstahkem noktasıydı.[83] Türkler Erdel'de de daha talihli olmamışlardır: seferî birliklerinden biri burada insanlar ve toplar da dâhil tüm eşyalarıyla birlikte kaybolmuştur.[84] İmparatorluk askerleri de kendi cephelerinden, Gran'daki kuşatmayı kaldırmaya çalışan küçük bir orduyu ezmişlerdir (4 Ağustos). Kent 2 Eylül 1595'te düşmüştür.

Bu tehlikeli durum bizzat padişah tarafından ele alınmış ve 23-26 Ekim 1596'daki Keresztes ovası zaferiyle düzeltilmiştir. Demek ki, seferin başlangıç dönemi için, başka yerlerde inkâr edilemez nitelikte olan "Alman" toparlanmasını fazla büyütmekten kaçınalım. Özellikle de, temanın daha o sıralar Batılı çağdaşların ağzında belirmesine rağmen, bir kez daha, tedavi edilemez Osmanlı gerilemesinden söz etmekten kaçınalım. Bir İspanyol elçisi[85] imparatorluğun "halka halka çözülmeye" başladığından söz etmektedir, fakat bu tanıklık hiç de ona yüklenebilecek anlama sahip değildir. Zaten Türkler de ihtiyatlı davranmışlardır. Erdel ve "Tuna eyaletleri"nin karşısında zaman kazanmayı ve aynı zamanda da pazarlık yapmayı bilmişlerdir. Tecrübelerden derslerini almış olarak Eflâk arı kovanına çok erkenden çomak sokmuşlardır. Türkler, ellerinden geçici olarak kaçan bu zengin ovalara, Polonyalıları sürmüşler[86] ve böylece buraları olabildiğince etkisiz hale getirmişlerdir. Türkler Cesur Mihail'in zaman zaman darbe vur-

[83] N. Iorga, *Storm dei Romeni,* s. 213.
[84] G. Mecatti, *a.e.*, s. 801.
[85] Fco de Vera'dan III. Felipe'ye, Venedik, 5 Mayıs 1601, A. N., K 1677.
[86] İstanbul, 17 Mart 1601, A. N., K 1677.

masını her seferinde engelleyememiştir[87] ama imparatora karşı en iyi koşullar altında tekrar geri gelmek üzere serbest kalmışlardır.

Zaten savaşın son yılları çok daha dengeli güçleri karşı karşıya getirmekte ve bunlar bu tekdüze ve pahalı savaşta birbirlerini tüketmektedirler. Mali tükeniş,[88] aynı zamanda askerîdir de. Türk tarafında birlikler görevlerini ihmal etmektedirler,[89] ama imparatorluk askerleri de aynısını yapmaktadırlar.[90] Uzmanlara göre, her iki tarafın da güçleri yetersizdir.[91] Ve her iki tarafta da, savaşın başlangıcındaki heyecan kaybolmuştur.[92] 1593'te imparatorun emriyle, her gün öğlen, büyük düşmana karşı savaşıldığını gündelik olarak hatırlatmak üzere *Türkenglocke*, Türk çanı çalınmıştır. Sultan Murad 1595'te peygamberin yeşil sancağını, korunduğu Şam'dan Macaristan'a büyük törenlerle getirtmiştir. Fakat 1599'da böylesine hareketleri kimsenin canı çekmemektedir ve vezir-i âzâm İbrahim Paşa ciddi barış müzakerelerine girişmiştir.[93] Bu müzakereler, tekdüze savaşla birlikte sürmüşlerdir. Her iki tarafta da "arka"da, "cephe"den daha kötü bir şekilde tutunabilmektedir. Böylece 1600 civarına Yazıcı (Batılı haberlerin "Yazar" dedikleri)

---

[87] Örneğin 1600 başında Temeşvar yakınlarında, D. Iñigo de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 26 Şubat 1600, A. N., K 1677 ve 1598'de olduğu gibi Erdellilerin desteği ile ve kış sürecinde, 3 Ocak 1598, A. N., K 1676.

[88] Viyana, 28 Mart 1598, A. N., K 1676.

[89] P. Paruta, *a.e.*, s. 15 ve 16.

[90] Iñigo de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 19 Aralık 1598, A. N., K 1676.

[91] Aynı kişiler, 11 Temmuz 1598, *age.* (arşiv tasnifinde işaret edildiği gibi 18'inde değil).

[92] Juan de Segni de Menorca'dan II. Felipe'ye, İstanbul, 3 Kasım 1597, A. N., K 1676. Türk askerleri kaçmakta ve Hıristiyan köylerine sığınmaktadırlar.

[93] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 609. Barış söylentileri: Sessa dükünden III. Felipe'ye, Roma, 14 Temmuz 1601, A. N., K 1630; D Iñigo de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 1 Ağustos 1600, K 1677: aynı kişiler, Venedik, 27 Mayıs 1600 (eğer imparator para yardımında bulunmazsa, barış yapacaktır), *age.*

adlı biri[94] Anadolu'yu altüst eden karanlık bir isyanla trafiğin aksaması ve Ankara'nın gerçek bir kuşatılma noktasına ulaşmıştır.[95] Yazıcı'nın başarıları öylesine olmuştur ki, Bursa bile tehdit altında kalmıştır.[96] Yazıcı'nın 1601'de Hasan Paşa tarafından bozguna uğratılması İstanbul'da büyük şenliklerle kutlanmıştır.[97] Üstüne üstlük, 1603'te Asya'da İran Savaşı yeniden başlamaktadır. Bu savaş inanılmaz harcamalara yol açmakta, Anadolu'daki salgın isyanların tehdidinin imparatorluk üzerinde daha dramatik bir ağırlık yapmasına yol açmaktadır.

Fakat Türkler tam da bu genel zayıflık döneminde, kuzeydeki durumu düzeltmeyi başarmışlardır. Türklere o sırada, 1605'te ülkenin efendisi olan Bocskai'ye Macaristan tacını vaat ederek, Erdel'in belirleyici taraf değiştirmesini elde etmek yetmiştir.[98] Vaat edilen, Türk Macaristanı'nın tümüdür ama imparatorun karşısındaki müstahkem mevkiler bunun dışında kalmaktadır. Dağların fakir hükümdarı kendisine sunulan ovanın zengin toprakları armağanından fazlasıyla tahrik olmuştur. Bu bir aldatmacadan ibarettir, ama Türklerin ihtiyaç duyduğu taraf değiştirmeyi harekete geçirmeye yetmiştir. Öte yandan, Türkler Batı'da Hırvatistan ve Styria uçlarına doğru saldıkları Tatarların yardımıyla, Tuna yolu boyunca muzaffer bir şekilde ilerlemişlerdir. Gran 29 Ekim 1605'te geri alınmış, kısa bir süre sonra da Višegrad ele geçirilmiştir. Daha sonra, eğer vezir-i âzâm Lala Mustafa Paşa'nın başarılarının en önemlilerini saymakla yetinecek olursak, Vasprin ve Palotta da düşmüştür.

---

[94] İstanbul, 17 Temmuz 1601, A. N., K 1677, Golali, bir Ankara mektubu demektedir, 10 Aralık 1600, *age.* ve daha önce, Iñigo de Mendoza'dan krala, Venedik, 8 Ağustos 1598, K 1676, acaba o sıralar kendisine Sultan Mustafa dedirten (veya öyle geçinen) Yazıcı mıdır?

[95] Ankara, 10 Aralık 1600, nüsha, A. N., K 1677.

[96] İstanbul, 8 ve 9 Eylül 1601, A. N., K 1677.

[97] İstanbul, 21 Ekim 1601, A. N., K 1677, Hasan Paşa tarafından bozguna uğratılması Sessa dükünden III. Felipe'ye, Roma, 9 Aralık 1601, A. N., K 1630. Hasan Paşa Sokollu Mehmed Paşa'nın oğullarından biridir.

[98] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 613-614.

Bu sayede müzakereler daha kolay sürdürülebilir hale gelmiştir, çünkü Türkler İran Savaşı yüzünden başarılarının semeresini toplamakta acele etmektedirler. Barış nihayet 11 Kasım 1606'da imzalanmıştır. *Statu quo*ya dönülmüş ve ele geçirilen yerler ile esirler iade edilmiştir. Özel bir anlaşma ile imparatora yaklaşmış olan Erdel, Macar tacından vazgeçmiş, padişah imparatordan 200.000 dukalık bir armağan almış, fakat bunun karşılığında haraç ödenmesinden vazgeçmiştir. 1606 barışı aslında taraflar arasında eşitlik esasına göre imzalanan ilk Türkiye-İmparatorluk antlaşmasıdır.

2. Fransız İç Savaşlarından İspanya'ya Karşı Açılan Savaşa: 1589-1598

Batı'da, gene Akdeniz'in dışında, ama zaman zaman ona temas eden başka bir savaş gelişmektedir: tamamen Batı ve Atlantik dünyası bunalımına bağlı olan Fransız savaşı. Burada da gene bizim için söz konusu olan her şeyi söylemek değil de, bu olaylarla, o sıralar sakinleşmiş olan Akdeniz tarihi arasındaki bağları kaydetmektedir. Bu sınırlı ödev ağır olmaya devam etmektedir. Din Savaşları, Fransa'da toplumsal ve ekonomik arka planlardan söz etmeksizin, dinsel ve siyasal Avrupa dramının bir parçasıdır. Bu sorunlar karmaşası içinde, cezasız kalmayı umut ederek, kısıtlı ve belirgin merak alanlarını yontmak nasıl mümkün olacaktır?

1589'dan 1598'e Fransa iki bunalıma tanık olmuştur: 1589-1595 arasında, özellikle iç bir bunalım, bu ülkenin karışıklıklarından itibaren yaşadığı en ağır bunalımdır; 1595-98 arasında, İspanya'ya açılan savaşla birlikte dış bir bunalım. Bu bunalımların her ikisi de ülkeyi çok sarsmıştır ama konumuzu yalnızca marjinal olaylar olarak ilgilendirmektedirler.

Akdeniz Fransası'nda Din Savaşları

Fransa'nın Akdeniz bölgesi, her şeye rağmen Din Savaşlarında ikincil bir rol oynamıştır. Karışıklıkların nedeni ve bahanesi olan sapkınlık, Provence üzerinden denizin boşluğuna ulaşmaktan çok, Dauphiné ve onun ötesinde İtalya'ya, Languedoc'a ve onun da

ötesinde İspanya'ya ulaşmakla daha çok meşgul olmuştur. Languedoc ile Dauphiné arasında, Provence mekânı resmen sakin kalmıştır. Bu durum birçok çalkantının ona ulaşmasını ve 1562, 1568, 1579...'da büyük tehlikelerin meydana gelmesini engelleyememiştir. Özellikle 1579'da gerçek köylü isyanları bölgeyi perişan etmiştir.[99] O sıralar savaş, katliam ve yağmalarıyla yerleşik bir halde kök salmıştır. 1580'ler sonrasında Fransa'nın tümünde olduğu gibi, Provence'ta da her şey mayalanmakta ve çözülmektedir, burası henüz krallıkla tam bir bağlantı kuramayan[100] fakir, özgürlüğe tutkun, sert yerel rekabetlere, imtiyazlarını kıskançlıkla muhafaza eden şehirlere ve yaygaracı soyluluğa sahip bir ülkedir. Fakat acaba bu tarih tozunu düzene sokmak, *carciste*ler ve *razal*ar, sonra da *ligueur*ler ve *bigarrat*lar arasındaki iğrenç yerel savaşın sorumluluğunu tam anlamıyla belirlemek mümkün müdür? III. Henri'nin saltanatının son yıllarıyla birlikte hızlanan şu birçok dram, sonra da 1 Ağustos 1589'da[101] katledilişi?

Kuşkusuz 1589'dan sonra ve en azından 1593'e kadar, Fransız dramının esas kısmı hep kuzeyde, Hollanda'dan Paris'e ve Paris'ten Normandiya ile Brötanya'ya kadar olan alanda yer almıştır. Fakat güneyde de durum vahimleşmektedir. Diğer yerlerde olduğu gibi, burada da IV. Henri saltanatının başlangıcı, ülkenin kentler, senyörlükler, özerk şeritler halinde parçalanmasına tanık olmuştur. Sonra oldukça hızlı bir yeniden inşa gelmiştir: bütün kum taneleri yeniden bir araya gelerek eski gövdenin sağlam taşlarını oluşturmuşlardır. Ritmi itibarıyla basit olan bu tarih, ayrıntıları bakımından saçmalık düzeyinde karmaşıktır. Her bir kum tanesinin kendi vakanüvisi vardır; her önemli kişinin de yaşam öyküsü yazarı.

Akdeniz kesiminde, *lato sensu*, altı veya yedi macera çakışmaktadır. Montmorency ve Joyeuse dükünün Languedoc'taki karşıtlarınınki; Epernon dükünün Provence'taki; başkomutan Lesdigu-

[99] Paul Moret, *Histoire de Toulon,* 1943, s. 81-82.

[100] Maurice Wilkinson, *The last phase of the League in Provence,* Londra, 1909, s. 1.

[101] *Muerte del Rey de Francia,* Simancas E° 597.

ières'in[102] Dauphiné ve çevresindeki; Nemours dükünün Lyonnais'deki;[103] Savualının Provence'tan Cenevre gölü kıyılarına kadar olan bölgedeki; nihayet hepsinin üstünde, II. Felipe'nin karmaşık oyunu. Bütün bu kişilerden yalnızca üçü IV. Henri için çalışmışlardır: Montmorency, Lesdiguières ve d'Epernon. Çalışmışlardır... Kelime biraz fazla basittir ve en azından biri için, d'Epernon için açıkçası yanlıştır. Bu adam o tarihlerdeki çoğu kimse gibi bilhasa kendisi için çalışmıştır ve 1594 Kasımı'nda yabancının davasına katılacaktır.[104]

Bütün bu maceraları takip etmek çok zor bir iştir, çünkü birbirleri ile çarpışmakta ve birbirlerini kovalamaktadırlar. Fakat coğrafi olarak kabaca, hemen hemen açıkça fark edilebilir ve farklı amaçlara sahip iki savaş halinde kendilerini örgütlemektedirler: bunlardan birincisi Languedoc'tadır ve uygulamada 1592 sonuyla birlikte sona erecektir; Provence'ta yer alan ikincisi ise ancak 1596'da bitecektir ve bu, evdeki hesabın çarşıya uymadığını göstermektedir: kendine daha yakın olan Languedoc'ta, İspanya 1592'den sonra, kapısının dibinde olmasına rağmen savaşı sürdürememiş, buna karşılık oldukça uzaktaki Provence savaşını 1596'ya kadar devam ettirmiştir. Koşullar bu belirgin paradoksu açıklamaktadırlar.

Languedoc'ta IV. Henri'nin karşıtlarının keyifleri yerindedir. Cerdagne ve Roussillon'a yerleşmiş, Pirenelerin kuzeyinde büyük ölçüde ilerlemiş, Akdeniz'de deniz üstünlüğü olarak adlandırılabilecek şeye sahip bir İspanya tarafından omuzlanmışlardır. Üstelik başka kozları da vardır: batıda *Ligueur*lerin önemli güçlere sahip oldukları Guyenne; doğuda, kitlesel olarak sapkın krala karşı olduğunu ilân etmiş Provence.

Ancak yeni krala sadakatle bağlı olan Montmorency dükü, Montpellier'de ciddi güçlere sahiptir; üstelik Saint-Esprit köprüsü üzerinden, Lesdiguières'in Dauphiné'de müdahele etmeye hep hazır olan güçlerine ulaşma kolaylığına sahiptir. Rhône yolunun

[102] Charles Dufayard, *Le Connétable de Lesdiguières,* Paris, 1892.
[103] 15 Ağustos 1595'te kaybolmuştur, E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 399.
[104] D'Epernon hakkında, Léo Mouton, *Le Duc et le Roi,* Paris, 1924.

efendisi olan veya en azından, onu keyiflerince ezme imkânına sahip olan "kralcılar" Akdeniz bölgelerinin tümü üzerinde baskı yapma durumundadırlar. Öte yandan Languedoc özel bir Akdeniz'e temas etmektedir: Kadırgalara düşman, her kış uzun süre kötü hava tarafından allak bullak edilen Lion körfezi. Denizciler kendilerine çoğu zaman yerine getirilmesi imkânsız güç görevler veren II. Felipe'ye bunu söylemişlerdir:[105] Birlik veya iaşe taşıması, Fransız korsanlarının avlanması veya çok sıklıkla talep edilen Briscon kalesinin şu olanaksız tahribi. Buna, 1588'den beri[106] Montmorency'nin *brigantin*ler ve fırkateynlerden meydana gelen bir filosunun olduğunu ve bu küçük hızlı teknelerin Katalan teknelerini yağmalamaktan başka, 1589'da Narbonne limanının abluka edilmesinde yararlı bir şekilde kullanıldıklarını ekleyelim. Bu hızlı teknelere karşı İspanyolların ağır kadırgaları, Venedik kadırgalarının Uskok teknelerine karşı olduklarından daha fazla etkili olamamışlardır. Böylece, deniz üstünlüğüne sahip olmayan Montmorency, gene de deniz yolundan Korsika'dan takviye[107] ve Livorno'dan kürek[108] temin edebilmiştir.

---

[105] D. Pedro de Acuña'dan II. Felipe'ye, Rosas, 19 Eylül 1590, Simancas E° 167, f° 218. Kötü hava Briscon kalesinin yıkılma faaliyetlerini engellemiştir. D. Martín de Guzmán'ın kıyı rehberlerine dayanarak verdiği haber; kadırgalar bu durumda, iki veya üç ay kadar süren kötü hava nedeniyle geri dönmemeli *y entrar en el golfo de Narbona y costearle es mucho peor* Torilla markisinden (Andrea Doria) S. M.'ye, Palamos, 28 Eylül 1590, Simancas E° 167, f° 223, kötü havada Languedoc kıyılarını ablukaya almanın güçlüklerini işaret etmektedir. Aynı kişiler, *age.*, f° 221, Briscon kalesine ulaşmanın güçlüğü hakkında.

[106] Barcelona danışmanlarından II. Felipe'ye, 17 Temmuz 1588, Simancas E° 336, f° 157. Lista del dinero y mercadurias que han tornado los de Mos. de Envila a cathalanes cuyo valor passa de 30 U escudos (1588), Simancas E° 336 (varaksız), Manrique'den? Montmorency'ye, 26 ..... 1588, Simancas E° 336, f° 152.

[107] İspanyol haberi, 8 Mayıs 1590, A. N., K 1708.

[108] İspanyollar Livorno kalesinde, silah dolu bir kayık ele geçirmişlerdir, Andrea Doria'dan II. Felipe'ye, Rosas, 13 Ağustos 1590, Simancas E° 167, f° 219.

Aslında *Ligueur*ler göründüğünden daha zor bir oyun oynamak mecburiyetinde kalmışlardır ve onların hesabına üzücü bir şekilde, bu oyun mareşalin oğlu Joyeuse dükünün fazla becerikli olmayan ellerine teslim edilmiştir. Başlangıçta her şey iyi gitmiştir. Joyeuse hemen yakındaki İspanya'ya yönelmiştir. Oyuna girerken, 8 Mayıs 1590 tarihli[109] bir İspanyol haberine göre "kralcılar"ın gene de *burgo*yu ellerinde tutmayı başardıkları, önemli Carcassonne kentini ele geçirmiştir. Aynı anda, Montmorency, Narbonnais'ye saldırma amacıyla birliklerini Saint-Esprit köprüsünde toplamaktadır. Endişelenen Joyeuse dükü II. Felipe'ye şöyle yazmaktadır: "Languedoc Katoliklerinin işleri öyle bir durumdadır ki, eğer kısa bir süre içinde çare bulunmazsa ve bu iş haziran ortasına kadar olmazsa, sapkın kralın her şeye egemen olacağından korkulur; öylesine ki, onun başlıca yöneticisi olan ve onun için adı geçen ülkede komuta eden M. de Montmorency büyük bir ordu toplamaktadır...".[110]

Belki iç karartıcı bir tablo, fakat amaç çok zengin İspanya'dan her zaman oldukça yavaş gelen şu ihtiyaç ve yardımları elde edebilmektir. Fakat bunun böyle olması, durumun ciddi olmasını engellememektedir. 12 Haziran'da Joyeuse daha hiçbir şey alamamıştır ve hasımlarının, "... adı geçen bu katolikleri hasatta çalıştırmalarından ve onların kutsal inançlarında kalmalarını sağlayacak her şeyi onlardan çekip almaları" düşüncesiyle endişelenmektedirler.[111] 22 Haziran'da yeni yakınmalar ve yeni bir çağrı ve başdiyakoz Villemartin adlı bir temsilcinin Katolik kralın huzuruna gönderilmesi,[112] vaat edilen ve gelmeyen yardımlar hakkında 10 Temmuz'da gene yakınmalar.[113] Dük aynı gün II. Felipe'ye şöyle yazmaktadır: "İhtiyaçlarımızdan dolayı kendisini çok sık olarak

---

[109] A. N., K 1708.

[110] Mayıs 1590, A. N., K 1708.

[111] Joyeuse'den Martín de Guzmán'a, Narbonne, 12 Haziran 1590, A. N., K 1708.

[112] Joyeuse'den S. M.'ye, 22 Haziran 1590, Simancas E° 167, f° 154.

[113] Joyeuse'den D. Martín de Idiáquez'e, Narbonne, 10 Temmuz 1590, A. N., K 1449, D. J. de Idiáquez'e aynı not.

rahatsız etmeye cüret ettiğimden majestelerinden beni affetmelerini çok alçakgönüllü bir şekilde rica ediyorum, eğer Katolik dini konusundaki şevklerini ve bu eyaleti gözeteceğine dair beni temin ettiğini bilmeseydim bu işi yapmazdım".[114] Ağustos'ta, II. Felipe'nin yardımları nihayet gelmiş midir? Hayır veya en azından, hepsi değil... Bir mektup yakınlarda, İspanyol kadırgalarıyla Narbonne yakınlarına Alman askerlerinin gönderileceğini işaret etmektedir,[115] bir başka mektup ise, vaad edilen barutun ancak bir kısmının teslim edildiğini kanıtlamaktadır.[116] Öte yandan aynı dönemde, ücretlerini alamayan Alman paralı süvarilerinin "düşman toprakları"na girmeyi, yani başka bir ifadeyle savaşmayı reddettiklerini biliyoruz.[117] Küçük oyun, tekrarlanan talepler ve yavaş cevaplar, alışılmış hayal kırıklıklarının izlediği muhteşem vaatler ve bazen de bazı kısmi başarılarla devam etmiştir.

Oyun iyi kötü iki yıl sürmüştür. Fakat 1592'de, Pirenelerin güneyinde büyük Aragon olayı meydana gelmiştir, ülkenin bir kısmı Antonio Pérez'i korumak üzere ayaklanmıştır. Kaçak dostları Béarn'da sığınak bulmuşlar, burada V. Henri'nin kız kardeşi Catherine, Aragon ölçeğinde akınlar yapan çeteleri Pirenelerin öte tarafına yollayarak, fırsattan yararlanmıştır.[118] Bu durumda II. Felipe birliklerini dağların güneyinde tutmuş ve Joyeuse ile Languedoc Katoliklerini terk etmiştir. Bunlar da umutsuzluğa kapılarak, ya hep ya da hiç diyerek, eylülde Tarn üzerindeki Villemur'ü, daha sonra Queray ve La Guyenne'i ele geçirme umuduyla, yani

---

[114] Joyeuse'den II. Felipe'ye, Narbonne, 10 Temmuz 1590, A. N., K 1449.
[115] D. Pedro de Acuña'dan II. Felipe'ye, Rosas, 13 Ağustos 1590, Simancas E° 167, f° 220.
[116] Pedro de Ysunça'dan krala, Perpignan, 13 Ağustos 1590, A. N., K 1708.
[117] D. J. de Cardona'dan II. Felipe'ye, Madrid, 30 Ağustos 1590, Simancas E° 167, f° 189.
[118] E. Lavisse, *a.e.*, VI, s. 353. Bkz. Samazeuilh, *Catherine de Bourbon, régente de Béarn,* 1868. Antonio Pérez ve dostları Béarn'dan asker devşirmişlerdir... *Antonio Pérez y otros caballeros que benieron a bearne hazen hazer esta gente en favor de los Aragoneses...*, Haber, 1592, Simancas E° 169.

bulundukları yeri terk ederek,[119] mücadeleyi başka bir yerde sürdürmek üzere zapt etmeyi denemişlerdir. Girişim bir felaketle sonuçlanmış, Katolikler 4 Kasım 1592 tarihli bir raporun tanıklığına göre, burada tüm piyade ve topçularını kaybetmişlerdir.[120] Mağluplar için majesteleri Katolik kraldan "Hıristiyanlar arasında Hıristiyan ve Tanrıdan sonra en fazla umudun bağlandığı Katoliklerin en Katoliği"nden başka çözüm kalmamıştır.[121] Fakat bu yol da etkisiz olmuştur.

İzleyen yüzyılın başında bir ateşkese varılmış ve bunun haberi 1593 Şubat ortasına doğru Paris'e ulaşmıştır.[122] Akdeniz Languedocu'ndaki iç savaş kralcıların hiç de ummadıkları bir hız ve başarıyla sona ermektedir.[123] Karasal Languedoc'ta, Toulouse çevresinde mücadele daha 1596'ya kadar sürecektir. Fakat doğudaki 1593 zaferinin önemi vardır: Bu zafer IV. Henri'nin saltanatının başlarında İtalya kıyılarından Atlas Okyanusu'na kadar olan alanda yayılmış olan bu isyan sahasını ikiye bölmektedir. Ve kopuşun meydana geldiği yerde, "kralcılar" tıpkı Bearn'da da olduğu gibi, kendilerini bizzat İspanya sınırlarıyla temas halinde bulmuşlardır.

Provence'ta henüz III. Henri'nin ölümünden önce başlamış olan kavga, komşu Languedoc'takinden daha uzun sürecektir ve son karışıklıklarıyla, Fransız İspanyol savaşının bitimi, 1598'e ka-

---

[119] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 352.

[120] Dendaldeguy, Villars'ın Katolik kral nezdindeki temsilcisi, Brionnez, 4 Kasım 1592, nüsha, A. N. K 1588.

[121] *Age.*

[122] Diego de Ibarra'dan II. Felipe'ye, Paris, 15 Şubat 1593, A. N., K 1588. O sıralar Liga tümüyle sallanmaktadır, Villars markisinin II. Felipe'ye mektubuna bkz., Auch (?) 5 Şubat 1593, A. N., K 1588.

[123] Joyeuse dükü Ocak 1592'de ölmüştür. Yeni dük (oğlu mu, yoksa kardeşi mi?) Ange, dukalık tahtına çıkmak üzere Kapüsen tarikatı cübbesini terk etmiş, Montmorency ile Mas d'Azille ve d'Olonzac'ta bir görüşme yapmıştır. O sırada bir yıl için imzalanan ateşkes bitmeyecektir. Toulouse'a çekilen Joyeuse dükü burada yeniden IV. Henri'ye karşı mücadeleye girişmiştir, Joyeuse'den II. Felipe'ye, Toulouse, 10 Mart 1593, A. N., K 1588. İspanya hizmetinde kalmaya devam etmektedir.

dar (Berre'in küçük Savualı garnizonu tarafından tahliyesi tarihi) uzayacaktır.

Nisan 1589'dan itibaren, yani III. Henri'nin ölümünden önce Provence ayrılık talep etmişti: Daha kati olarak Aix parlamentosu Katolik birliğine katılmış ve Mayenne dükünü "krallık başkomutanı" olarak tanımıştı.[124] Parlamentodaki zayıf bir "kralcı" azınlık, aynı yılın temmuzunda Pertuis'ye çekilmişti.[125] Aix, Arles ve (Provence'ın dışında, ama Provence mekânında) Marsilya gibi büyük kentlere gelince, bunların hepsi birlikten yanaydılar. Bunun anlamı, ayrıcalıklarının arkasında iyice korunaklı olan, kentleri tarafından egemen olunan Provence bölgesinin, daha yeni kralın tahta çıkmasından önce safını belirlediğidir. Valiye gelince, 1587'de atanmış olan Epernon dükü görevini kardeşi Bernard de Nogaret de la Valette'e bırakmıştır. Enerjik ve faal biri olan bu adam, yeni tehlike karşısında kendini koyvermemiştir. Krallık yönetimine sadık biri olarak Lesdiguières'in güçleriyle halk ve köylü unsurlarına dayanarak durumu göğüslemiş, hattâ orta ve güney Provence'ı yeniden işgal etmeyi başarabilmiştir. 1590 tarihli bir İspanyol haberi onu Toulon'u tahkim ederken göstermektedir,[126] aslında bu çaba Savualıya karşı olduğu kadar deniz cephesinden belirebilecek her türlü tehlikeye de karşıdır. Fakat la Valette, kavganın son ve korkunç on yılı esnasında bunu şu veya bu yönde deneyenlerin hiçbirinden daha fazla kendisini Provence'a tam anlamıyla dayatamamıştır. En azından 1596'ya kadar sürekli olarak birbirine düşman iki Provence olmuş ve bunların arasındaki sınır yüzergezer olmanın ötesinde, çoğu zaman da belirsiz kalmıştır: bu Provencelardan biri Aix'e diğeri geçici kralcı başkent olan Portuis'ye bağlıdır.

Ülkenin en büyük kişiliği olan Marsilya, ikinci kralcı konsül Lenche'in katlinden (Nisan 1588) beri[127] Birlik davasına katılmış-

---

[124] Victor L. Bourrilly ve Raoul Busquet, *Histoire de Provence*, Paris, 1944, s. 92.

[125] *Age.*

[126] 8 Mayıs 1590, A. N., K 1708.

[127] V. L. Bourrilly ve R. Busquet, s. 91, R. Busquet, *Histoire de Marseille*,

tır ve bu bağlanma artık bir daha aksinin hiç söylenemeyeceği bir tutkuyla olmuştur. Öte yandan, Birlik ile anlaşma, bugün veya yarın İspanya'nın davasına katılma anlamına gelmektedir.

Fakat 1590 yazı, Provence'ta yalnızca tek bir yabancı entrikasının gelişmesine, eylem yapmak için yeri iyi olduğundan Provence'ı karıştırmak konusunda uzaktaki Katolik kraldan daha ehil olan küçük partöner Savualınınkine şahit olmuştur. Charles Emmanuel bu yılın temmuzunda, entrikacı bir birlikçinin, Sault kontesi Christine Daguerre'in çağrısı üzerine Provence'ı istila etmiştir. 17 Kasım 1590'da Aix'e varmış, Parlamento onu karşılamış ve ona Provence'ın askerî yönetimini emanet etmiş, ancak ihtiraslarının hedefi olan kontluk tacını vermekten kaçınmıştır.[128]

Bu 1590 kışında, Provence dramının bütün unsurları olduğu yerdedir. Ve eğer eylem hemen hızlanmamışsa, bunun nedeni, gücünü Savualının yeteri kadar kuvvetli olmadığı entrikalarına yöneltmek yerine, İspanya'nın –kendi de daha fazla kuvvetli değildir– iradesini tek başına dayatmak için, o sıralar gücünü 1592 Aragon bunalımına ve aynı yılın 10 Eylülü'ndeki Villemur felaketine kadar, Languedoc tiyatrosuna taşımasındandır. Fakat 1592'de, Provence'taki ikincil tiyatro Akdeniz Fransası'ndaki tek mümkün eylem alanı olarak kaldığından, İspanyollar o zamana kadar hiç yapmadıkları bir şekilde buraya müdahale edeceklerdir. Ama bu işi çok hızlı ve aceleyle yapmayacaklar ve sahneden yerel aktörler olan Savualıyı, Lesdiguières'i, la Valette'i... uzaklaştıramayacaklardır.

Savua dükünün zayıflığını kanıtlayan şey, 1592 kışı boyunca Lesdiguières'in, la Valette'in yardımıyla, sonra da tek başına (La Valette'in 11 Ocak 1592'de Roquebrune kuşatması sırasında ölümcül bir şekilde yaralanmasıyla),[129] Savua birliklerini Var'ın ötesine atabilmesi ve ilkbaharda dükü Niçois'taki kendi topraklarında gafil avlayabilmesidir. Provence'a dağılmış olan Savua garnizonları, kuşatılmasalar bile abluka edilmiş olarak endişeden aza-

---

Paris, 1945, s. 224 *vd.*

[128] V. L. Bourrilly ve R. Busquet, *a.e.*, s. 92-93.

[129] *Age.* s. 93.

de değillerdir;[130] fakat yaz gelince Lesdiguières yeniden Alplere çıkmış, bu da Savualılara Provence boyunca yeni bir yaz gezintisi yapmak ve oradan geçerken, Ağustos'ta Cannes ve Antibes'i alma imkânını sağlamıştır.[131] Fakat bu başarılar, öncekileri gibi kesin olamayacaktır. Sefil bir ülkedeki savaş birkaç darbeye indirgenmekte ve galip boşlukta zafer kazanmaktadır. Kardeşinin ölümüyle valiliğe gelen Epernon dükü, buraya sanki işgal altında bir ülkedeymişçesine, Gaskon maceracılar birliğiyle yerleşmiştir. Sonbahar yaklaşırken, bir dizi doğrudan darbe ve canlı hareket, vahşi gaddarlıklarla damgalanmış olarak ona Cannes ve Antibes'i Savualıdan geri alma imkânını vermiştir. Her şey yeniden sorunlu hale mi gelmiştir? Provence'ın "krallık karşıtı" mebusları, bu eylül ayından itibaren Katolik krala dönmüşler ve ondan yardım ile imdat talep etmişlerdir.[132] Birlikçiler adına, kayınpederi Mayenne'in onu 1592'den beri buraya atamasından itibaren Provence valisi olan Carcès kontu, 1593'te bu talebi yenilemiştir. Beyhude telaşlar: Savualıdan iki kez esirgenen tam başarı, Haziran-Temmuz 1593'te Aix kentini almak için başarısız bir girişimde bulunan Epernon dükünden de esirgenecektir. [133]

O sıralar, Temmuz 1593'te Fransa'da kralın Protestanlıktan dönüşü kesinleşiyor ve her şey sorunlu hale geliyordu. Bunun peşinden muazzam bir katılım hareketi meydana geliyor ve kralın tüm varlığına ve barışa, tutkulu bir geri dönüş başlıyordu. Aix parlamentosu 5 Ocak 1594'te krala sadakat yemini etmiştir. IV. Henri'yi tanıyan ilk Birlik kenti olarak[134] belirleyici olacağa benzeyen, ama olmayan bir eylem ile 1594 yılını açmıştır. Kuşkusuz bu yıl Provence'ta bir katılım ve eski ittifakların bozulması yılı

---

[130] Don César d'Avalos'tan II. Felipe'ye, Aix, 4 Mart 1592, Simancas E° 169, f° 103.

[131] Aynı kişiden D. J. de Idiáquez'e, Antibes, 7 Ağustos 1592, Simancas E° 169, f° 45.

[132] Don Jusepe de Acuña'dan D. D° de Ibarra'ya, 13 Eylül 1592, nüsha, A. N., K 158.

[133] V. J. Bourrilly ve R Busquet, *a.e.*, s. 93.

[134] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 384.

olmuş ama aynı zamanda son entrikaların ve isyanların, yanlış hesapların, şiddetli hareketlerin ve bir sürü pazarlıkların da yılı olmuştur...

Bir olay bunlardan sıyrılmaktadır, mevsimin âdeta büyük siyasi olayı: IV. Henri'nin davasına katılan Birlikçi partiler birbirlerine yaklaşmışlar ve öfkelerini Epernon'a karşı yöneltmişlerdir. Epernon'un oyunu bu sayede açık hale gelmiştir. IV. Henri tarafından sevilmediğini bilmektedir (dük 1592'de Provence valiliğini IV. Henri'yi zorlayarak elde etmiştir), ülkedeki soylular tarafından ölümüne nefret edilen Epernon, bir hayli önceden, ufukta bir nokta olan barışın kendi otoritesini ve herhalde hayalini kurduğu bağımsız bir prensliğin sonunu getireceğini anlamıştır. Demek ki dükün Aixlilerle veya Provence soyluluğuyla birlikte hareket etmek istememesi ve IV. Henri'nin Provence'taki entrikaların ortasına yolladığı şu şaşırtıcı temsilcisi Jacques de Beauvais La Fin'ın müzakerelerinde endişelenmesi nedensiz değildir. Ancak Lesdiguières ve Montmorency'nin çifte müdahaleleriyle, kralın emri üzerine Aixlilerle anlaşmak zorunda kalmıştır. Fakat Lesdiguières'in kötü niyeti, Provence valiliğine Yüzü Yaralı'nın oğlu Guise dükünün atanmasıyla ortaya çıkınca, d'Epernon söylediğine göre, şerefini ve hayatını kurtarmak üzere[135] isyan etmeye karar vermiştir; isyan etmek, Savualı ve İspanyolla anlaşmak anlamına gelmektedir. 1594 Kasımı'nda, mektuplarının ve İspanyol kaynaklarının belirttiklerine göre, bu konudaki adımı atmıştı.[136] Fakat ihanet yazıya ancak 1595 Kasımı'nda yapılan bir antlaşma ile[137] yani bir yıl sonra dökülmüştür. Dük Gaskonlarıyla ve Pro-

[135] Léo Mouton, *a.e.*, s. 40.

[136] A. N., K 1596, no. 21 ve 22, zikr. Léo Mouton, *a.e.*, s. 42 ve dipnot, s. 43. Provence "katolikleri"nin talepleri, 8 Aralık 1594, A. N., K 1596. Devlet meclisindeki tartışmalar, 1 Şubat 1595, A. N., K 1596.

[137] Accordi di Mon[e] de Pernone con S. Mtà, Fransızca nüsha, Saint-Maximin, 10 Kasım 1595, A. N., K 1597, bkz. Léo Mouton, s. 44 dipnot 2. Savua ile anlaşma daha sonra, Ağustos 1595'tedir (Disciffrati del Duca de Pernone, Saint-Tropez, 11 Aralık 1595, A. N., K 1597). Bkz. A. E., Esp. 237, f 152'deki tarihsiz belge.

vence'ta ve hattâ Provence dışında da –varmış gibi görünen– hâlâ elinde tuttuğu birkaç kentle birlikte düşman safına geçmekteydi, İspanyol belgeleri içinde her halükârda Epernon dükünün Fransa'daki mal ve kentlerinin –en azından kendisine ait olduklarını iddia ettiklerinin– ilginç bir listesi bulunmaktadır.[138]

Fakat dükün bu ihaneti gecikmiştir. İspanya ile anlaşması Kasım 1595'te usulüne uygun bir şekilde ortaya çıktığında, Güney Fransa'nın kaderi belirlenmiştir bile. Ancak İspanya 1594'te büyük bir çaba sarfetmeye karar vermiştir. Kastilya başkomutanı, Milano Valisi Velasco, büyük bir ordu oluşturmuş ve Savua ile Jura'nın ötesinde, Dijon yönünde bir yarma harekâtına girişmeye hazırlanıyordu. Hattâ Mareşal de Rosne[139] ona, süvari birliklerinin bakımı için, karargâhını Bourbonnais'de "l'Ailly"[140] üzerinde Moulins'de kurmasını tavsiye etmekteydi. Bu 1595 yazında tam da Fransa'nın kalbi hedeflenmekteydi. Haziran tarihli Fontaine-Française zaferi, istila hareketinin geri çekilmesini belirlemiştir. Bu zafer askerî açıdan önemsiz olmasına rağmen büyük sonuçlar doğurmuştur. IV. Henri güneye doğru giderek kuzeyi güçten mahrum bıraktıysa da,[141] buna karşılık hasmının çembere alan geniş hareketini tehlikeye atabilecek olan pozisyonları denize kadar tahkim etmiştir.

1596'da her şey düzene girmiştir, hem Epornon dükü hem de Marsilya kenti. Guise dükü fazla bir zahmetle karşılaşmaksızın bu iki engeli ortadan kaldırmıştır. Şubatta "kralcılar", d'Epernon'un

---

[138] Estat des villes qui recongnoissent l'authorité de Monseigneur le duc d'Epernon, A. N., K 1596 (ayrıca Dauphiné, Touraine, Angoumois, Saintonge'da sahip olduğu "kentler" de işaret edilmektedir). Aynı belgenin İspanyolcası, *Lista de las villas de Provenza...*, A. E., Esp. 237, f° 152. M[r]d. d'Epernon'un komutası altındakiler hakkında muhtıra, t. y., A. N., K 1598.

[139] Charles de Savigny, Rosne senyörü; Fontaine-Française'deki rolü, T. A. d'Aubigné, *a.e.*, IX, s. 55 *vd.*

[140] 12 Eylül 1594, nüsha, A. N., K 1596, IV. Henri için Lyon'a gitmenin gerekliliği, Nuevas generales que han venido de Paris en 26 de noviembre, 1594, A. N., K 1599.

[141] E. Lavisse, *a.e.*, VI, I, s. 401.

küçük birliğini Vidauban'da örselemişlerdir.[142] Argens sularının içinde bile çarpışılmış ve burada çok adam boğulmuştur, izleyen ayda (26 Mart) dük, kral ile barış anlaşması yapmış[143] ve iki ay sonra da Provence'ı terk etmiştir.[144] Marsilya'ya gelince, 16'yı 17'ye bağlayan gecede, bir ihanet kentin kapılarını Guise düküne açmıştır.[145]

Böylece büyük şehrin tarihinin hareketli bir dönemi kapanmaktadır ve bunun hakkında bazı şeylerin söylenilmesi gerekmektedir. Bu karışık yıllarda, Fransa'nın birçok diğer şehri gibi Marsilya da fiilî bir özerklik yakalamıştı. Bağımsız, Katolik, Birlikçi olarak 1588 Nisanı'ndan itibaren kendisini ihtiraslarına bıraktı. Fakat krallığın dar sınırı üzerinde nasıl yaşanabilir? Fiilen krallığın dışında, çünkü bu krallık kendi karışıklıkları yüzünden kopmuş, dağılmıştır. İspanya'dan yapılan buğday talepleri meseleyi açıklayıcıdır.[146] Öte yandan şehri uzaktan ve yakından çevreleyen savaş, modern bir savaş değildir; bir malzeme çarpışmasından çok insan çarpışmasıdır. Ancak gene de pahalıya mâl olmaktadır. Bu bedellere katlanabilmek için ihtiraslı bir siyaset gerekmektedir. Bu siyaset beş yıl boyunca, konunun en son tarihçisi olan Raoul Busquet'nin ne pahasına olursa olsun itibarını iade etmemekle birlikte, yeni bir ışıkla aydınlattığı[147] Charles de Casaulx'un kişisiyle birleşmiştir. Bu enerjik insan yöneticisi, Kent Meclisi binasını Şubat 1591'de devrimci bir şekilde ele geçirmiştir. Fiilen, kentin başında dikkatli etkili bir yönetici olmuştur. Yalnızca kentinin çıkarlarına bağlanmış olarak, oynadığı oyun hemen, Marsilya aracılığıyla İspanya ile doğrudan bir bağlantıya sahip olmak iste-

[142] *Age.*, s. 405; Léo Mouton, s. 47.
[143] Léo Mouton, s. 47.
[144] *Age.* s. 47-48.
[145] Etienne Bernard, *Discours véritable de la prise et réduction de Marseille,* Paris ve Marsilya, 1596.
[146] Tarihsiz bir belge (A. N., K 1708) Marsilyalıların ya Oran ya da Sicilya'dan buğday çekilmesi taleplerini zikretmektedir. Kent aynı zamanda şehrin açıklarında dolaşan Epernon'un iki kadırgasının da kendilerine verilmesini istemektedir.
[147] R. Busquet, *a.e.*, s. 226 *vd.*

yen Savualının tehditkâr entrikalarından bağımsızdır. Dük 1591 Martı'nda kentte boş yere duraklamış: Saint Victor'un ihanetiyle kenti ele geçirmeye (16-17 Kasım 1591) boşuna uğraşmıştır.[148] Casaulx, Provence soyluluğunun kavga ve entrikalarının da dışında kalmıştır, oysa Marsilya Sault kontesine bir an için sığınak sunmuştur ama diktatör daha sonra bundan ustalıkla kurtulmayı başarmıştır.

Eğer Casaulx'un bizzat Marsilya'daki siyaseti, kamu yardımı denilebilecek alandaki eseri, onun yardımlarıyla kente matbaanın gelmesi, inşaatları, özellikle de halk nezdindeki itibarı düşünülecek olursa "tiran"lığı yeni bir veçhe kazanmaktadır. Kuşkusuz bu da tüm tiranlıklar gibi kuşkucu, polise dayalı, *bigarrat*lara dair kindar olmuş ve onları hiç tereddüt etmeden hapsetmiş, sürmüş, mallarından mahrum etmiştir. Fakat bu tiranlık popülerdir, ilginç bir şekilde kitleden, fakir halktan yanadır. 1594'te bir İspanyol haberi bize, Marsilya'da zengin tüccarlar veya soylulara karşı bir savaşı göstermektedir. Bu haber, "nedeni çok iyi bilinmemekte, fakat herhalde para temini için" demektedir.[149] Kaderine egemen olan kent bu ağır yükün altında ezilmekte değil midir? 1594'te papa ve Toscana büyük dükü kente yardıma davet edilmiş olmalarına karşılık, tek bir *blanca* bile vermeye yanaşmamışlardı.[150] İdeolojisi kadar, Casaulx'u ihsan ve ianeler, yaşam araçları sağlamak için de İspanya'ya yönelmek zorunda bırakmıştır.[151]

Koşulların da yardımıyla kent İspanyol oyunun içine girmiş, sonra da bu oyuna tamamen katılmıştır. Viguier ve Marsilya konsülleri 16 Kasım'da 1595'te II. Felipe'ye, henüz ihtiyatlı olduğu kadar koşulsuz da olan çok değişik bir mektup yazmışlardır. Bu mektup, üzerinde bir süre durmayı hak etmektedir.[152] Şöyle yazılmaktadır: "Davasının desteklenmesi ve Fransa'da Katolik dininin

---

[148] *Age.*, s. 231.

[149] *Nuevas de Provenza*, 1594, Simancas E° 341.

[150] *Age.*

[151] 1593'te Sicilya'dan 10.000 salme buğday edinilmiştir. A. N., K 1589.

[152] Louis d'Aix, Charles de Casaulx, Jehan Tassy'den II. Felipe'ye, Marsilya, 16 Kasım 1595, A. N., K 1597. Bu mektup Andrea Doria'nın II.

şu büyük ve tehlikeli boğuluşunu önlemek üzere Tanrı şevkinin kutsal ateşini ruhlarımıza ilham ettiğinden, biz imanın düşmanının birçok silkemelerine karşı kararlı bir şekilde dikilmiş olarak ve bu durumu Tanrı katının özel bir lütfu ile istenmiş olarak, din ve kentimiz bugüne kadar, kendimizin ve bu kutsal karar çerçevesinde sürekli olarak birleşen kenttaşlarımızın hayatları pahasına kendilerini vakfetme konusundaki sarsılmaz iradeleriyle bugüne kadar korunmuştur. Fakat Henri de Bourbon'un işlerinin iyiye gitmesinden dolayı fırtınanın artacağını ve kamusal imkânların tükeneceğini ve özel kişilerin bu büyük olduğu kadar, selâmete yönelik teşebbüs için yeterli olmayacağını öngörerek, tahlillerimizi tıpkı bütün katoliklerin sığınağı gibi olan... V. M. C.'ye yükseltmeye ve doğal iyiliğin parıltılarını birçok liyakate sahip bir kentin üzerine, eski dini ve sadakatimizin hatırına ulaştırması için ona başvurmaya cüret ettik..."

Bu belgeye göre, Marsilya en azından kendini İspanya kralına vermemiştir. "İhanet'in dereceleri vardır. Kent (veya daha doğrusu Casaulx), yalnızca haklı savaşa son vermeyeceğini ilân etmektedir. 1595-96 arasında basılmış, uzun bir yazarı belirsiz muhtıra olan bir propaganda broşürü de başka bir şey söylememektedir. Bu *Response des Catholiques français de la ville de Marseille à l'advis de leurs voisins hérétiques et politiques antichrestiens et athéistes*,[153] Din Savaşları döneminin "basın"ının bilinen zıtlaşmalarına yeni herhangi bir şey katmayan oldukça yaygın bir risaledir. Objektif olma gibi bir kaygısı pek yoktur ve kralcıları tanrıtanımazlarla ve Fransız Protestanlarını bedenî zevk düşkünleriyle karıştırmaktadır. Basit bir polemik: bunun şiddet ve samimiyetini meydana getiren her şey uzaktan yavan görünmektedir. Farkına varılması gereken yegâne nokta, kentin İspanya ile ilişkileri hakkında tek bir kelime bile edilmemiş olmasıdır.

Fakat bu anlaşma önlenemez bir şeydi; ya muazzam İspanyol gücünün arkasına sığınmak ya da Marsilya'ya yerleşmekte olan ve

---

Felipe'ye yazdığı bir tavsiye mektubundan sonradır. Cenova, 13 Kasım 1595, A. N., K 1597, B 83.

[153] A. N., K 1597, B 83.

Casaulx ile silah arkadaşı Louis d'Aix'e çok şaşırtıcı vaatlerde bulunan krallık temsilcisi Étienne Bernard ile anlaşmak gerekiyordu. Fakat tam da, bu fazlasıyla şaşırtıcı vaatler[154] bir tuzağı saklamakta değiller miydi? Marsilya'nın efendileri II. Felipe ile anlaşmayı tercih etmişlerdir. İçlerinden biri Casaulx'un oğlu olan kent "mebuslarından üçü İspanya'ya gitmişler ve bu onlar için 1591-95 arası olaylarının[155] uzun bir tarihçesini çıkartma, "diktatörler" Louis d'Aix ve Casaulx'un rollerini açığa çıkartma fırsatı olmuştur. Kentin eski ailelerine mensup olan bu kişiler, akrabalarına, dostlarına ve Marsilya'nın ayaktakımına dayanarak kentte düzeni ve Katolik barışını sağlamayı bilmişlerdir. Ancak bu iş zahmetsiz olmamıştır: silahlanmak, paralı asker sağlamak, Notre-Dame ve Saint-Victor kaleleriyle Saint-Jehan kulesini işgal etmek, en fazla "savunulabilir" yerler olan büyük platform "La Porte Reale" ile Aix kapısını korumak, limanın çıkışına aslında hâlâ bitirilmemiş olan Chrestien kalesini inşa etmek, ekim alanlarının güvencesi ve Marsilya halkına, "Düşmanlar tarafından rahatsız edilmeksizin ürünlerini alabilmeleri için" at beslemek gerekmiştir.[156] Şimdi Henri de Bourbon papa tarafından ibra edilmiş olduğundan, zafer kazandığından, Arles'in efendisi haline geldiğinden (ve kentin buğday iaşesinin de); Marsilya mültecilerle dolmuştur ve diğerleri arasında "şu büyük ve âlim kişi, Aix başpiskoposu Monseigneur de Gembrard, Henri de Bourbon tarafından mülksüzleştirilmiştir" –bu uç noktada, kent Bearnlının sunduklarına rağmen ancak Katolik kralın "kanatları altında" tutunabilecektir Katolik kralın ona yardım etmesi, hem de para, mühimmat, asker ve kadırga cinsinden çabucak yardım etmesi gerekmektedir. Üstelik durum, krallık birliklerinin Marsilya kapılarına kadar dayanmış olmalarından ve kentin surlarının içinde entrikalar döndüğünden dolayı da çok gergindir.

---

[154] R. Busquet, *a.e.*, s. 240. Ve özellikle, uzun zaman önceden hazırlanan İspanya ile ittifak, bkz. dipnot 151 ve kardinal Albert'den II. Felipe'ye, Marsilya, 7 Eylül 1595, A. N., K 1597.

[155] Tarihsiz, A. N., K 1597, B 83.

[156] *Age.*

Aralık 1595'ten itibaren,[157] Prens Doria'nın oğlunun kadırgaları ve iki İspanyol taburu biçiminde yardımlar Marsilya'ya ulaşmıştır; tam da zamanında, çünkü krallık birliklerinin kente girmesini önlemişlerdir. Fakat Marsilya'da durum karışık hale gelmektedir, çünkü kent halkı bizzat dostlarından kuşku duymaktadır. 21 Ocak 1596'da,[158] Marsilya mebusları İspanya sarayından, partiyi kazanmış olarak ayrılmışlardır. Kent, Katolik krala teslim edilmeden verilmiştir: Katolik kralın kadırgaları kent limanına serbestçe girebilecek, kral bu gemilere asker bindirebilecektir, Marsilyalılar Henri de Bearn ile anlaşma yapmamaya ve Fransa kralı olarak da yalnızca İspanya'nın bir dostunu tanımaya söz vermişlerdir. Muhtıraları, Marsilyalıların "Henri de Bourbon"u tanımayacakları, böylece Katolik olarak kalacakları ve Tanrı Fransa'ya gerçekten daha çok Hıristiyan ve Katolik majesteleriyle iyi dostluk, kardeşlik ve uyum içinde olan bir kral bahşedene kadar böyle kalacakları"nı söylemektedir. Marsilya mebusları 12 Şubat 1596'da hâlâ Barcelona'dadırlar ve buradan Don Juan de Idiáquez'e yazarak, ondan Katalan buğdayı talep etmektedirler.[159] Fakat dört gün önce, ayın 7'sinde, kentte başarılı bir komplo düzenlenmiştir; Casaulx katledilmiş ve kent IV. Henri'ye teslim edilmiştir.[160] Henri haberi duyunca "İşte şimdi Fransa kralıyım" demiştir.[161]

Kuşkusuz Fransa tarihinin bu kesiti üzerinde uzun uzadıya ısrar etmek, iyi yazarları takiben Provence'ta Fransız Din Savaşlarının son yıllarının bütün çizgilerini bulmak mümkündür: Fiyat yükselişi, tarlaların ve kentin korkunç sefaleti, haydutluk cüzzamı, soyluluğun siyasal tutkusu; Epernon aracılığıyla Taşra Fransası'nın şu "krallarını", Dauphiné'deki bir Lesdiguieres (adamın karakteri ne kadar farklı olursa olsun) kadar, Brötanya'daki bir

---

[157] Antonio de Quinones'ten II. Felipe'ye, Marsilya, 1 Ocak 1596, A. N. K 1597; Carlos Doria'dan II. Felipe'ye, Marsilya, 1 Ocak 1596, *age.*

[158] *Puntos de lo de Marsella,* A. N., K 1597.

[159] *Los diputados de Marsella a Don Juan de Idiáquez,* Barcelona, 12 Şubat 1595, Simancas E° 343, f° 92 (kançılarya özeti).

[160] R. Busquet, *a.e.*, s. 245.

[161] *Age.*

Marcoeur'ü, Burgonya'daki bir Mayenne'i anlamak mümkündür. Bundan da cazip olanı, Marsilya örneğini takiben, Fransa'nın bu çözülüşünde, sonra da yeniden inşasında, kentlerin muazzam rolünü anlamaktır.

Birlik yalnızca heyecanlı Katoliklerin bir ittifakı değildir. Bu yalnızca Guiselerin hizmetinde bir araç değildir. Birlik aynı zamanda, krallığın mücadele ettiği, sonra kısmen yok edilmiş olan bir geçmişin lehine olmak üzere büyük bir geriye dönüştür de. Ve özellikle de bağımsız kent hayatına, kent-devlete bir geri dönüştür. 1589 Kasımı'nda boğulan ve asılan avukat le Breton,[162] kuşkusuz biraz kaçık biriydi. Ancak onun tasarıları arasında kentsel özgürlüklere bir dönüşün bulunması anlamlıdır; bu düş ülkeyi kendi kaderlerine egemen küçük katolik cumhuriyetler halinde bölmeyi amaçlamaktaydı. Kentlerin ihaneti, en azından Guiselerin ihaneti kadar vahim olarak ortaya çıkmaktaydı; burjuvalarından zanaatkârların en mütevazısına kadar ihtiraslı olan şu kentlerin ihaneti. Paris bu kentlerin büyütülmüş bir imgesidir. 1595'te Feria dükü arşidük Albert'e III. Henri zamanında var olan ilkelerinin aynısını izleyen bir birliğin yeniden kurulması için uğraşmayı önermekteydi, "Bu birlik Lorraine hanedanından prensler tarafından değil de, Paris'in ve başlangıçta yalnızca üç veya dört tane olan başka kentlerin burjuvaları tarafından kurulmuştur..., bu koşullar altında Fransa'nın çoğunluğu ve en iyileri katı birer Hıristiyan ve oldukça ihtiyatlı olmakla birlikte, onlara katıldılar".[163] Bu adamlardan bazıları hâlâ Brüksel'dedirler: Liderlerin ihanet ve yanlışları, kuşkusuz davanın tümünün kaybedilmesine neden olmamıştır.

İşte kentlerin rolünü abartı noktasına varıncaya dek vurgulayan bir durum. Fakat acaba asiler uzun zaman yaşayabilirler miydi? Yolların kesilmesi, gidiş gelişlerin durması, tüm bunlar onların intiharı anlamına gelmekteydi. Eğer bunlar 1593'ten sonra IV. Henri'nin yeniden fetih hareketine katıldılarsa, alışılmış olarak ileri sürülen birkaç iyi nedenin yanısıra, yaşayabilmek için Fransız sahasına ihtiyaç duyduklarından değil midir? Eğer böylesine bir

[162] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 264, *age.*, s. 342 *vd.* ticari canlanmaya dair.
[163] Tarihsiz, 1595'e doğru, Simancas E° 343.

ihtiyaç vardıysa, yalnızca deniz sayesinde yaşama imkânına sahip olmayan, kıtanın yardımı olmaksızın yaşayamayan Marsilya, bize bir kez daha Akdeniz mekânında kara ve deniz yollarının vazgeçilmez bir aradalıklarını gösterecektir.

Her halükârda, eğer dar bir beledî yaşam çerçevesi içine yerleştirilmeyecek olursa, Casaulx olayı asla anlaşılmayacaktır. Casaulx için esas olan sorun, kentine ihanet etmemekti. Eğer onu yalnızca bu ışık altında yargılayacaksak, tavrının yargılanacak tarafı yoktur. Bu noktada ikna olmak için İspanya'daki ajanlarının muhtıraları yeniden okunmalıdır. Burada, "Marsilyalı baylar... kentlerinin kurulduğu uzun zamandan beri onun çoğu zaman kendi yasalarına tâbi olarak ve cumhuriyet biçiminde yaşadığını ve bunun 1257 yılında Provence kontu Charles d'Anjou ile anlaşma yaparak onu egemen olarak tanıdığı zamana kadar sürdüğünü kabul etmişlerdir, bu anlaşmaya birçok mahfuz hak, sözleşme ve hüküm dâhil edilmiştir, bunların arasında ilk sırada yer alanlardan birine göre hiçbir 'vauldois' (o sıralar orada hüküm süren mezhep) sapkını, imanı kuşkulu olan Marsilya'ya kabul edilmeyecektir..." diye okunmaktadır.[164]

İspanyol-Fransız Savaşı: 1595-1598

1595-1598 İspanyol-Fransız savaşının genel resminin taslağını çıkartmak için birkaç kelime yeterli olacaktır. Bu savaş 1589'dan itibaren ve hattâ daha erkenden fiilen açık hale gelmiştir, çünkü yıldan yıla kat etmiş olduğumuz yarım yüzyıl boyunca, Fransa ile İspanya arasındaki şu sürekli rekabette birçok duraklama meydana gelmemiş midir?

Bu kez savaş 17 Ocak 1595'te IV. Henri tarafından her ne olursa olsun ilân edilmiştir. Paris'te Fréderic Morle matbaasında basılan savaş ilânı metni İspanyol yetkililerine bile ulaşmıştır. Fransa kralı bu metinde, "iman bahanesiyle, Fransızların doğal hükümdarlarına ve dünyanın bütün ulusları arasında en beğenilen egemen senyörlerine karşı, bu asil tacı kendi veya adamları için

[164] Tarihsiz, A. N., K 1597, B 83.

haksız yere ve açıkça ele geçirmek isteyerek suikaste teşvik" eden Felipe'ye karşı hışmını kalın çizgiler halinde özetlemektedir.[165] Çatışmayı böylece bizatihi hükümdar hakkı alanına yerleştirmek, ne yararsızdı ne de beceriksizce bir işti. Fakat gerçekler düzleminde, bu olaylar açısından hemen hiçbir şeyi değiştirmemektedir. Feria dükü, Fransız-İspanyol savaşının, bu sefer de, tıpkı I. François ve II. Henri dönemlerinde olduğu gibi "çevresel" olacağını ve bir yorgunluk barışıyla sona ereceğini çok önceden görmüştür.[166]

Savaş fiilen, yalnızca krallığın sınırlarını etkilemiştir: Somme hattı, Burgonya, Provence, Toulouse ve Bordeaux bölgesi, nihayet Brötanya. Çevrelenmeden söz edilmiştir. Hem evet hem de hayır. Çünkü İspanya şuradaki yakınlığına, buradaki donanmasına rağmen Fransa çevresindeki konumlarını güçlü bir şekilde elinde tutmayı başaramamıştır. Toulouse 1596'da, Marsilya aynı yıl kaybedilmiştir; ve direnmekte sonuncu kalan Mercoeur dükü[167] 1598'de teslim olmuştur. Zaten iki yıldan beri yarıdan daha fazla etkisizdir. Her halükârda, savaşın krallığın kalbinin dışında kalmış olması önemlidir. Fransa bizzat kitlesi tarafından savunulmuştur. Katolik kral çengel atacak kentler, satın alacak vicdanlar, hattâ kendilerini satmaya hazır Protestanlar (Foix bölgesinden Monverant adında biri gibi)[168] bulduysa da, bunlar hep düşman krallığın kıyılarında olmuştur.

Aslında İtalya'daki İspanyol ordusunun Alpler ötesine doğru bir girişimi olmuştur. Fakat bu Comté'ye kadar bir gidiş-dönüş yolculuğundan ibaret kalmıştır. Daha önce söyledik: Fontaine-Française İspanyolların çekilmesine ve Mayenne'in belirleyici bir

---

[165] A. N., K 1596.

[166] Bkz. dipnot 163.

[167] Ateşkesin uzatılması metninde (3 Temmuz 1596, A. N., K 1599) her tarafın kendi elinde tuttuğu kesimden para toplayacağı bildirilmekteydi. Para yollanmazsa Mercoeur pazarlığa girişecekti, M° de Ledesma'dan II. Felipe'ye, 20 Ocak 1598, A. N., K 1601. Mercoeur'den II. Felipe'ye, Nantes, 24 Mart 1598 (A. N., K 1602) ona IV. Henri ile barışını bildirmekte ve Macaristan'da istihdam edilmeyi talep etmektedir.

[168] II. Felipe'den Albuquerque düküne, Madrid, 10 Temmuz 1595, Simancas E° 175, f° 290.

şekilde düşmesine neden olmuştur; yalnızca İsviçre kantonlarının kararlı husumetleri Comté'nin istilasını önlemiştir.

Biraz ciddi olan savaş, bir kez daha Hollanda'ya karşı cereyan etmiştir: İspanyollar burada büyük başarılar kazanmış, birçok yeri ele geçirmişlerdir: Cambrai, Doullens, Calais, sonrasında gafil avlanarak ele geçirilen Amiens (11 Mart 1597). İspanyolların sorunu fethettikleri yerlerde tutunabilmek, buralarda zorluk olmadan ve heyecansız bir şekilde, garnizonlar ve sivil halkı daha 1595'te Fuentes kontuna yönelik bir haberin açıkladığı gibi yaşatabilmektedir.[169]

Ancak Amiens başarısı, büyük bir gürültü kopartmıştır: Kent geniş Somme vadisinin ötesinde, bizzat Paris yoluna açılmaktadır. Bir cevap zorunludur. IV. Henri kenti geri almaya karar vermiştir. Bunun sonucunda ateşli bir mali imkân arama ve müttefiklere çağrı ortaya çıkmıştır; 1596'da İspanya'ya resmen savaş ilân etmiş olan İngiltere[170] ve Birleşik Eyaletler. Böylece Amiens'i geri alacak Fransız ordusunda, İspanyol haber ağlarının söylediklerine göre 2.000 İngiliz ve 2.000 Hollandalı yer almıştır.[171] Ama Amiens ancak 25 Eylül 1597'de, altı aylık bir kuşatmadan ve İspanyolların tesliminden dokuz gün önce kenti kurtarabilme girişimlerinin başarısızlığından sonra ele geçirilebilmiştir.[172] Bu çok büyük bir zaferdir ve Hıristiyan âleminde büyük bir gürültü kopartmıştır. Fakat galip, daha kente girdiği anda hiçbir askere sahip değildir, ordunun tümü dağılmıştır. Ne mutlu ki, Fransa'nın sefaleti ve tükenmişliğinin karşısında İspanyol imparatorluğunun tedavisi imkânsız yorgunluğu ve 1596 iflasının ertesinde mali tükenmişliği bulunmaktadır.

Her şey bundan dolayı felç olmuştur, İspanyol faaliyetinin merkezinde, şu esaslı menzil olan Milano'da 1597 ilkbaharından

---

[169] M. le Comte de Fuentes'e, 12 Mart 1595, A. N. K. 1599.

[170] *Déclaration des causes qui ont meu la royne d'Angleterre a déclarer la guerre au roy d'Espagne,* Claude de Monstr'oeil, 1596, A. N., K 1599.

[171] Mendo de Ledesma'dan II. Felipe'ye, Nantes, 25 Haziran 1597, A. N., K 1600.

[172] E. Lavisse, *a.e.*, VI, 1, s. 410.

itibaren birlik nakli kötü bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir.[173] Söz konusu olan Napoli'den İtalyan askerleri devşirmek ve onları Cenova'ya, sonra da Flandre yönüne sevketmektir. Milano bölgesinde toplanan asker sevkiyatı da öngörülmüştür. Fakat acaba orada yeteri kadar para olacak mıdır? Başka bir kaygı: Bu her şeyi tehlikeye atan Charles Emmanuel'e, Savua düküne nasıl yardım edilecektir? Bu amaçla, İspanya'dan Cenova'ya doğru kadırgalarla yola çıkan İspanyol askerlerini kullanmak mümkün müdür? Kuşkusuz arşidükü Hollanda'da rahatlatabilmek için Fransız güçlerini bu cephede basitleştirmenin yararı vardır.[174] Her şey nihayet yerine oturmuştur ve birliklerin bir kısmı Flandre'a doğru yola çıkabilmek için hazırdır; ama yeni güçlükler ortaya çıkmıştır, Savua yolu geçiş için serbest kalacak mıdır? Lesdiguières'in sefere çıkmasıyla, Chambéry ve Montmélian kaybedilme tehlikesi taşımaktadırlar. Üstelik eğer para zamanında gelmezse, Savua, Piemonte ve Milano'nun tümü de aynı tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Kastilya başkomutanı bu durumu kendi eliyle yazmakta ve krala da yazdırmaktadır.

Demek ki kuzey cephesinde, Appenzell ile anlaşmanın pahalıya mâl olduğu İsviçre kantonları cephesinde bir sürü sorun aynı anda ortaya çıkmaktadır. Üstelik Amiens'in alınışının ertesinde, İtalya'da Fransız partisi başını yeniden kaldırmıştır ve tehlike Savua cephesinde de belirginleşmektedir. Bu arada Ferrara dükü ölmüştür: Papa VIII. Clementius hemen buranın tahtının papalığa ait olduğunu ilân etmiştir. Kastilya başkomutanı 16 Kasım'da 1597'de II. Felipe'ye "İtalya'da bu kadar büyük silahlı hareket gör-

[173] Şubattan itibaren para sıkıntısı, Relattione summaria del danaro che si presuppone manca nello stato di Milano, 12 Şubat 1597, Simancas E° 1283. Birliklerin hareketi konusunda II. Felipe'den Kastilya başkomutanına, Madrid, 7 Nisan 1597, Simancas F.° 1284, f° 126. Aynı kişiler, 2 Mayıs 1597, *age.*, f° 125. Başkomutandan II. Felipe'ye, Milano, 12 Mayıs 1597, *age.*, f° 86.

[174] Savualıya yardım konusunda: II. Felipe'den Kastilya başkomutanına, Saint-Laurent, 28 Nisan 1597, Simancas E° 1284, f° 116; Başkomutandan krala, 12 Mayıs 1597, f° 83; aynı kişiler, 23 Temmuz, f° 55; kraldan başkomutana, 8 Ağustos 1597, f° 122.

mek beni kalbimin derinliklerine kadar mustarip kılıyor. Majestelerinin emrini alıncaya kadar, sınırlarımızı takviye etmekten başka bir şey yapmayarak sükûnette kalacağım. Zaten acaba yapmam gerekenlerden farklı emirler alacak mıyım? Bu durumda majestelerine, papanın çok büyük bir ordu topladığı sırada bu devletin fakirlerini ve sefaletini göz önüne alması için yalvarıyorum. Papa doğal olarak Fransa'ya meyyaldir; Béarnlıyı oğluymuş ve kendi mahlûkatıymış gibi sevmektedir. Birçok konuşmada ve ortamda majestelerinin işlerine karşı çok az iyi niyete sahip olduğunu ve devletimizin yüceliği karşısında çok fazla memnuniyet duymadığını bir miktar açık etmiştir. O bir Floransalıdır... Venedikliler silahlanabilirler ve bizi sevmeyen diğer hükümdarlar, bütün bu insanlar Milano devletine cephe alabilirler..., bunun sonucu, İtalya'da genellikle İspanyolların defedilmesi arzulanmaktadır. Eğer çok sayıda asker, para ve çabukluk olmayacaksa, bu duruma karşı hiçbir çare yoktur, bunları majestelerine büyük bir ihtiyatla arz ediyorum".[175]

---

[175] Velasco'dan II. Felipe'ye, Milano, 16 Kasım 1597, Simancas E° 1283, f° 2. Ferrare olayı hakkında, 4 Kasım tarihli mektubu (f° 5) ve (E° 1283, varaksız) 5 Kasım 1597, Relacion de las prevenciones que S. Sd... II. Felipe'nin İsviçreliler hakkında 31 Temmuz tarihli mektubu (E° 1284, f° 123) ve başkomutanın 23 Temmuz (E° 1283, f° 55) ve 7 Ekim *(age.*, f° 4) tarihli mektupları. Amiens hakkında, 25 Ekim 1597 (E° 1284) tarihli mektubu. 1597'de İtalya'da İspanya'ya birlik aktarımı ve özellikle D. Cesar de Eboli'nin komutasında, 7 Ağustos'ta Raguza tekneleriyle Alicante'ye gelen bir Napoli tercio'suna kaydediyorum. Sonra bu tekneler "q. Ilevan el tercio de Cesar de Eboli" Ferrol'e gönderilmişlerdir, Prens Doria'dan II. Felipe'ye, Cadiz, 21 Ağustos 1597, Simancas E° 179. Bir konvoyun gelişi hakkında (Calais'ye İspanya'dan iki gemi gelmiştir, 40 teknenin ise D. Sancho de Leyva'nın 4.000 İspanyolu ve belki de parayla gelecekleri bildirilmiştir): Frangipani'den Aldobrandino'ya, Brüksel, 27 Şubat 1598, *Corresp.*, II, s. 298-299.

Vervins Barışı

Öte yandan bu uzayan savaştan kim yarar sağlamaktadır? İnkâr edilemez bir şekilde sadece Protestan güçler ve onların Okyanus mekânında zincirlerinden boşalmış olan bahriyelileri... Birleşik Eyaletler, bizzat Katolik kalabilmiş Güney eyaletlerinin sefaletinden dolayı büyümektedir: Anvers'in iflasından beslenmektedir. Escault nehrinin ağzının États Généraux tarafından istilası, Alexandre Farnèse tarafından geri alınmasına rağmen Anvers'in iflasını tamamlamıştır. Bütün bu felaketler Amsterdam'ın büyümesi için gerekliydi. Aynı sıralar Londra ve Bristol de hamle yapmışlardır. Çünkü şartlar zinde Kuzey güçlerinden yanadır. İspanya, Avrupa'yı abluka altında tutma girişimlerine rağmen onlara açıktır; Akdeniz zorlanmaktadır; Atlantik ele geçirilmiş, fethedilmiştir; Hint Okyanusu'na, yüzyıl bitmeden, 1595'te ulaşılmıştır. Yüzyılın son olayları bunlardır ve bunların yanında İspanyol-Fransız savaşının birçok olayı yalnızca ayrıntı seviyesinde kalmaktadırlar. Fransızlar ve İspanyollar kentler, kaleler, toprak yığınları için çekişirken İngilizler ve Hollandalılar dünyayı ele geçirmektedirler.

1595'ten itibaren Papalık siyaseti bunun öyle olduğunu anlamaya başlamıştır. Bu siyaset II. Felipe'ye arabuluculuk teklif etmiş ve bir Fransız-İspanyol barışı için çalışmıştır. VIII. Celementius'un bu işe kendini adamasının bir nedeni de Roma'nın, Kilisenin ve Katolik dünyasının Roma'ya sadık Hıristiyanlar arasındaki savaştan endişe duymalarıdır. Papalık Sixtus Quintus'tan itibaren Katolik Fransa'nın kurtarılması için çalışmış, sonunda Fransız bağımsızlığı kartını oynamış ve bu kartı oynarken 1593 ihtidasından iki yıl sonra Roma tarafından ibra edilmiş olan Béarnlının davasına katılmıştır.

Roma'nın eylemini destekleyen özgür veya yarı özgür İtalya,[176] ihtirasının ve Fransız toprakları üzerindeki iştahının uzaklaştırıl-

[176] 1593'ten itibaren William Roger'in "Burley"ve Essex'teki ilginç uyarıları bkz. (Louviers yakınında, 1 Mayıs 1593, A. N., K 1589) veya daha da iyisi, İtalya'dan Hollanda ve IV. Henri'ye para yardımları hakkında, J. B. de Tassis'ten II. Felipe'ye, Landrecies, 26 Ocak 1593, A. N., K 1587, II. Felipe'nin şerhi.

dığı Savualı hariç olmak üzere, aynı yönde hareket etmektedir. Oysa İspanyol boyunduruğunu kırmaktan mutlu bu İtalya zengin ve faaldir. Oyuna ilk önce, 1590'dan itibaren Béarnlının elçisini kabul eden Venedik başlamıştır; Toscana büyük dükü, borçları güneşin altında ekü cinsinden oldukça hızlı büyük miktarlara ulaşan IV. Henri'nin siyasetini desteklemektedir.[177] Zaten kredi veren rehinler almış, Marsilya yakınlarındaki If şatosunu ve Pomègues adalarını işgal etmiştir. Birkaç yıl sonra, Marie de Medicis'nin evliliği birkaç başka nedenden ama aynı zamanda, bu geçmişten ötürü de kararlaştırılmıştır.

Her halükârda, Eylül 1597'de, Amiens'in geri alınmasından sonra, IV. Henri galipmiş gibi görünmektedir. Hollanda'yı ciddi bir şekilde tehdit etmekte midir? Hattâ orada şöyle bir açılıvermeyi mi düşünmektedir? Bu başka bir sorundur. Fakat IV. Henri bu cüretkâr siyaseti veya sonucun iyi olması için müttefiklerininin vazgeçilmez desteklerinin gerektiği, Bresse veya Avua düküne karşı bir harekâtı arzulamıştır. Oysa müttefikleri, ne Hollanda'da ne de İtalya yolu üzerinde onun belirleyici başarılar elde etmesini istememektedir. Onların temenni ettikleri, İspanya'yı geniş kara harekâtlarında hareketsizleştiren ve böylece kendilerine uzak deniz harekâtları için bir imkân bırakan savaşın devamıdır. Émile Bourgeois'nın düşündüğü gibi,[178] IV. Henri'nin bu belirleyici anda kendisini müttefikleri tarafından terk edilmiş, en azından az desteklenmiş olarak hissetmiş olması pekâlâ mümkündür. Ve aynı anda, krallığın durumunu görerek, fazlasıyla zorunlu bu barışa daha fazla eğilim duymuştur.

Fakat bu barış İspanya için de aynı derecede gerekli değil miydi? Yeni 1596 hileli iflası muazzam mekanizmayı hareketsizleştirmiştir. Sonunun yaklaştığını hisseden II. Felipe en sevdiği kızını, hayatının çok hüzünlü son yıllarındaki müşfik arkadaşı, kitap okuyucusu ve sekreteri, sırdaşı, gizli sevinci Claire Isabelle

---

[177] R. Galluzzi, *a.e.*, V, s. 302, Berthold Zeller, *Henri IV et Marie de Médicis,* Paris, 1877, s. 17.

[178] Onun yönetimi altında kaleme alınan elyazması, *La paix de Vervins* adlı çalışmam hakkında, 1922.

Eugénie'yi Hollanda'ya yerleştirmeyi daha fazla düşünmekteydi... Tasarısı onu, tam da 1595'te tehlikeli Hollanda valiliğine atanmış olan arşidük Albert ile evlendirmekti. Kızını bir yere yerleştirmek konusunda, geleceğin III. Felipe'si olacak oğlunun etrafında yeni etkilerin su yüzüne çıkmasının artması ölçüsünde, kararı aciliyet kazanmaktaydı, çünkü bu etkiler onun gönlünde yatan çözümün aksi istikametindeydi. Tarihçi Mathieu Paris, arşidük "evlenme arzusuyla tutuşuyordu" diye yazmaktadır. Acaba bu durum, Vervins barışına götüren küçük veya büyük nedenler arasında yer almış mıdır? Yorgunluk, bir mola verme ihtiyacı. Ve belki de İspanya'nın hesabı, diplomasinin çok sıklıkla oyun olduğu kadar, ihtiyaçlardan dolayı harcadığı şu hesaplardan biri olabilir mi? II. Felipe'nin diplomasisi, diğer iki rakibi olan İngiltere ve Birleşik Eyaletler'e süratle karşı çıkabilmek için Fransa cephesinde barışı çabuk, hattâ ağır bir bedel karşılığında elde etmenin peşine düşmüş değil midir? Her halükârda, Lord Cecil IV. Henri nezdinde, İspanya ile antlaşma imzalanmasını *in extremis* önlemeye çalışmıştır. Unutmayalım ki, o sıralar bir İspanyol donanması İngiliz adasına doğru yol almaktadır. Gene unutmayalım ki, arşidük Albert'in, Fransa ile barış sağlandıktan sonraki ilk işi, güçlerini hemen kuzeye sevketmek olmuştur. Bu tarz hesapların İspanyol kararına etki etmesi ihtimal dışı değildir.

Fakat olayların birbirlerini izleyişini anlamak için daha çok Roma'ya; Karşı Reform'un serpilişinin, İtalya'nın parasal refahının, Batı'daki rakiplerinin tükenişlerinin yüzyılın sonunda çok büyüttüğü Roma'ya bakmak gerekir. Bu âni güç gelişmesinin, papa VIII. Clementius'un o sıralar, küçük ama zor Ferrara sorununu hızla kendi yararına çözmesi sayesinde bir kanıta sahibiz, İtalya'nın en büyük limanlarından biri olan bu hareketli kent, büyük bir ülkenin ortasında yer alan, İtalyan satranç tahtasının kilit konumlarından biriydi; papa, Fransa veya İspanya, hattâ Venedik bile olaya karışmaya zaman bile bulamadan veya cüret edemeden orayı kendine tahsis etti.[179]

[179] Ferrare olayı hakkında: Iº de Mendoza'dan II. Felipe'ye, Venedik, 3 Ocak 1598, A. N., K 1676 (D. Cesare'nin aforozu). La platicado y

Roma'nın gitgide büyüyen önemi, aynı zamanda çözümünün ve siyasetinin birkaç berrak zihnin hesaplarından çok Katoliklik şartları ve anlaşmaya varmış istekleri tarafından dayatılmasıydı. Roma'da kendisini dayatan Katolikliğin bu iradesi kâh kuzeydeki Protestan engeli kâh doğudaki Türk engeline yönelen bir derin hareketti. 1580'de Roma genel hareketi izlemiş ve Müslümanlara karşı olan savaşı, Protestan sapkınlığına karşı olanıyla ikâme etmeyi heyecanla kabul etmişti. Yüzyılın sonuyla birlikte, Protestan karşıtı dönem sona eriyordu; bunun en iyi kanıtı, Roma'nın o sıralar Doğu yönünde, Türklere karşı kutsal savaşı yeniden örgütleme denemesine girişmiş olmasıdır.

Katolikliğe dair 16. yüzyılın bitip 17. yüzyılın başlaması, Haçlı seferi damgasını taşımaktadır. 1593'ten itibaren Türklere karşı savaş Doğu Avrupa'da Macaristan'da ve Akdeniz'in dalgalarının üzerinde bir gerçek haline gelmiştir. Bu savaş asla genel bir çatışma haline dönüşmeksizin, 1606 barışına kadar olan on üç yıl boyunca daimi bir tehdit olarak ağır basacaktır. 1598'de Fransa'nın en uç çıkıntısında, Mercoeur dükü Brötanyası'nda, Macaristan savaşına gitmek üzere ayrılmıştır. Bu maceranın bir sembol olarak değeri vardır: o sıralar binlerce Hıristiyan mümin, çoğu kimsenin dağılmak üzere olduğunu düşündüğü Türk imparatorluğunu parça parça kopartmayı düşlemekteydi. Hollanda'daki Papalık elçisi Frangipani, Eylül 1597'de Aldobrandino'ya şöyle yazmıştır:[180] "Eğer Flandre'daki savaşçıların yalnızca çeyreği Türklere karşı gitseydi ..." Bu birçok Katolik tarafından formüle edilmeye başlanan bir arzudur ve zaten Katolik olmayan Hıristiyanlar da buna katılmaktadır: ta 1587'ye kadar geri giden bir tasarı olan La Noue'nun Türk karşıtı projesi bilinmektedir.

---

resuelto en materia de Ferrara en consejo de Estado..., 7 Ocak 1598, Cesare d'Esté'nin boyun eğmesi, Simancas E° 1283, 1° de Mendoza'dan II. Felipe'ye, Venedik, 10 Ocak 1578, A. N., K 1676. Accordi fatti tra la Santa Seda Apostolica et D. Cesare d'Este, 13 Ocak 1598, *age.* I° de Mendoza'dan II Felipe'ye, Venedik, 24 Ocak 1598, A. N., K 1676, aynı kişiler, 31 Ocak 1598, *age.*

[180] 25 Eylül 1597, *Corresp.*, II, s. 229.

2 Mayıs'ta imzalanan Vervins barışı Fransa kralı tarafından 5 Haziran 1598'de onaylanmıştır,[181] bu antlaşma IV. Henri'ye, krallığı 1559 Cateau-Cambrésis barışının sınırladığı biçimiyle geri vermekte; buna bağlı olarak İspanyolların hemen bir dizi toprağı terk etmelerine yol açmaktaydı. İspanyollar öncelikle Brötanya'daki yerlerini boşaltmak ve Calais de dâhil, kuzey sınırındaki fetihlerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardı ve Calais'nin belli bir öneme sahip olmadığını söylemek mümkün değildi. Kaba hatlarıyla barış, Fransa'nın lehine görünüyordu. İleride IV. Henri'nin şansölyesi olacak olan Bellièvre, abartarak şöyle söylemekteydi: "Bu Fransa'nın beş yüz yıldan beri imzaladığı en avantajlı barıştır." Resmî ama tam da doğru olmayan sözler, Vervins barışı hiçbir dış fethi temsil etmiyorsa da, krallığın bütünlüğünü kesin bir şekilde koruyordu. Fransa'nın mutlaka ihtiyaç duyduğu barışı ona sağlamak gibi bir avantajı vardı; barış, yani yıllar boyunca yabancılara teslim edilmiş olan ve bizzat kendisine karşı çok muhteris ve kör bir şekilde direnmiş olan bu ülkenin yaralarını iyileştirmek için bir fırsat. Bu dönüşe, 1595'ten sonra azalmakta olan konjonktürün de yardımcı olduğuna hiçbir kuşku yoktur.[182]

3. Denizde Savaş Olmayacak

Bu bölümün sıralamış olduğu, kimi Akdeniz'in batısında kimi de doğusundaki yerel savaşlar birbirlerine bağlı değillerdir. Kuşkusuz bunlar bağlanmaksızın, uzaktan birbirlerine karışmaktadırlar. Bu savaşları ayıran deniz, sadece kendisini örgütleyebileceği ve taşıyabileceği bir savaşa hizmet etmeyi inatla reddederek, onları ayırmaktadır.

Ancak, 1589'dan yüzyılın sonuna, hattâ daha sonrasına kadar denizde çarpışılmıştır. Fakat söz konusu olan "barış" zamanlarının alışılmış Akdeniz savaşıdır, yani şu anarşik ve bireysel savaş olan,

[181] Fransa kralının Vervins barışını onaylaması, Paris, 5 Haziran 1597, A. N., K 1602.

[182] Sorun geniş hatları itibarıyla Pierre Chaunu tarafından taslak halinde çizilmiştir, "Sur le front de l'histoire des prix au XVIe siècle: de la mercuriale de Paris au port d'Anvers", *Annales E. S. C.*, 1961.

çapı çok dar olan ve sahneye ancak çok mütevazı güçler çıkartan korsanlık. Ancak 1591'den itibaren, özellikle de 1593, 1595 ve 1601'de üzerleri aydınlatılması gereken büyük deniz savaşları denemelerinin olduğu kayda değerdir. Bunların zayıf kapsamlarını ve başarısızlıklarını vurgulamak, nihai olarak yeni bir devrin ölçüsünü almak demektir.

1591'de Gereksiz Telaş

1589'dan itibaren Türk-İran müzakerelerinin başlaması ve özellikle de 1590'da bu barışın imzalanmasından itibaren Türkiye'nin dikkati geniş ölçekte Batı'ya yönelmiştir. Hasan Veneziano'nun 1590 yaz ve sonbaharı sırasında Trablus yönünde giriştiği küçük seferden söz etmiştik. Bu sınırlı amaç taşıyan sefer Türklerin Akdeniz'de yeni bir deniz faaliyetinin başlangıcını belirlemektedir.

Fakat hareketsiz ve atalet içinde geçen uzun bir dönem Türk donanmasının bizatihi yapısını bozmuştur; bu yapılar ve temeller ise ancak uzun zamanda ve mükemmel olmayan bir şekilde yeniden inşa edilebilirlerdi. Nitelikli denizci bulunamıyordu; tersanede uzman işçi sayısı yetersizdi ve hattâ vazgeçilmez deniz topçusu yetersiz hale gelmişti,[183] Uluç Ali'nin son Cezayir seferinden beri, 1581'den itibaren her şeyi tahrip etmek için on yıl yetmişti. Para da bulunamadığından ve Hıristiyan korsanlığı, Türk gücünün uzun zamandan beri beslediği takımadalar denizini perişan ettiğinden, yeniden inşa çabası daha da güç hale gelmişti.

1590'da, tamamen cezalandırmak amacıyla sıkı sıkıya sınırlandırılmış olan Trablus seferinin, Türk-İspanyol savaşını alevlendirmemiş olmasında şaşılacak bir taraf yoktur. Ne İspanyollar ne de Türkler ipleri kopartmak üzere bir bahane bulmayı istemektedir. Hasan Paşa'nın kadırgaları Modon'dan ayrıldıktan sonra Afrika'ya yöneldiklerinde, teammüllerin tersine, yol boyunca ne Napoli ne de Sicilya kıyılarına temas etmişlerdir. Zaten bu yıllarda İstanbul'da, arşivlerin birçok mektubunu muhafaza ettiği, ancak ne yazık ki bu mektuplarını görevindeki amaca dair konulardan

[183] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 124.

çok kişisel yakınmalarla dolduran bir İspanyol temsilcisi olan Juan de Segni'nin varlığı, bizim ateşkesin 1593'e kadar az veya çok biçimsel bir şekilde korunabildiğini düşünmemize izin vermektedir. Her halükârda, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin ısrarlı talep ve çabaları ne olursa olsun,[184] İspanyol karşıtı Avrupa, denizde güçlü İspanya'ya karşı Müslüman savaşını canlandırmaya beyhude uğraşmıştır. 1591'de Kaptan-ı Derya Hasan Paşa tarafından desteklenen İngiliz temsilcisi Padişaha, II. Felipe'nin İtalya sahillerinde alışılmış garnizonlarının büyük bölümünü çekerek, bunları Fransa'da çarpışan birliklerine takviye etmek üzere gönderdiğini açıklamıştır. İngiliz temsilci padişaha, bu koşullarda Türkiye'nin bu geniş toprakları ele geçirmesinin kolay olduğunu ifade etmiştir.

Faydasız teşebbüsler, fakat bunlar bir yankı yaratmıştır, üstelik çok yüksek sesle ilân edilen Türk projeleri, herhalde dışa yönelik olan söylemler, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin gözlerinde, başarısızlıktan çok başarı habercisi oluyordu. Birbirleriyle çok çelişik binlerce söylenti, herhalde kısmen de, geçmişin görkemli Türk donanmasının kafalarda bıraktığı muhteşem anılarla beslenerek, Akdeniz'de dolaşmaya başlamışlardır, ilkbaharda Apulia ve Roma kıyıları üzerine 300 kadırga gidecektir; sonra bunlar Toulon'da kışlayacak ve Moriscoların çoktan ayaklanmış olacakları (bu da diğerleri kadar yanlıştır) Granada'ya doğru ilerleyecektir. Belki de, kadırga sayısı daha mütevazı olursa, Venedik veya şövalyelerin Mekke'ye giden hacılarla dolu bir kalyonu ele geçirdikleri Malta ile yetineceklerdir.[185] Bazı Venedikliler, Doğu Akdeniz'e gitmekte olan Hıristiyan korsanların fazlasıyla yardım ve suç ortaklığı buldukları Girit'in topun ağzında olduğunu düşünmektedirler.[186] İlâve edelim, Venedik yetkililerinin gayretlerine rağmen...

---

[184] İspanyol haberi, 5 Ocak 1591, A.N., K 1675. Öyle sanıyorum ki, karanlıkta bırakılabilecek olan bu müdahaleler hakkında çok sayıda ayrıntı, J. W. Zinkeisen, *a.e.*, II, s. 629 *vd.*

[185] Bkz. bir önceki dipnot.

[186] J. de Segni de Menorca'dan II Felipe'ye, İstanbul, 7 Ocak 1591, A. N., K 1675.

Kuşkusuz daha iyi haber alan Juan de Segni İstanbul'dan, burada büyük tasarılardan söz edildiğini ama bunların bu yıl için olmadıklarını yazmaktadır.[187] Padişah Fransa kralına ve İngiltere kraliçesine yazılı vaatlerde bulunmuştur, fakat bunun için ancak 1592'nin ilkbaharına söz vermektedir.[188] Bütün hazırlıklar uzun vadede görünmektedir. Böylece padişah bir dizi tedbir hazırlamaktadır –yalnızca hazırlamaktadır–: Paşaların ve sancakların "gönüllü" katkıları, Batılıların bozmaları yüzünden ayrıntılarını belirlemenin güç olduğu, Yahudilere vergi salınması ve başka vergiler.[189]

Bu durumda Haziran ortasından itibaren, artık ilkbaharda denize çıkacak bir donanmadan söz edilmez olmuştur.[190] Öngörülen küçük filo çıkacak mıdır?[191] Bundan kuşku duyulmaktadır. Evet, çıkacaktır, fakat yalnızca Mısır ve Berberistan'a, belki de Provence'a gidecektir.[192] Üstelik bu donanma ancak 40-60 kadar kadırga toplayabilmiştir ve bunlar kötü durumdadır. Peroto adlı birinin Venedik'te Francisco de Vera'ya açıkladığı budur.[193] Mayıs başında iyimserlik daha hâkim olmuştur. Mevsimin ilerlemesine rağmen, Türklerin kadırgalarını donatmakta hiç de acele etmedikleri ve hattâ gelecek yıla hazır olmak için de bir istek duymadıkları öğrenilmiştir.[194] En fazla 20 kadar tekne takımadaların savunması için çıkacaktır, yani Türk deniz bağlantılarının güvenliği için.[195]

Fakat aynı haber iki yüz İngiliz teknesinin takviye etmeye hazır olduğu üç yüz Türk kadırgası hakkında söylentilerin dolaşma-

---

[187] 7 Ocak, 19 Ocak 1591, *age.* İstanbul'dan 19 Ocak 1591, *age.*, Padişahtan Fransa kralına, bu mektuba yolda el konulmuştur. İtalyanca nüsha, Ocak 1591, *age;* aynı şekilde padişahtan İngiltere kraliçesine, *age.*

[188] Bkz. bir önceki dipnot.

[189] Doğu Akdeniz haberi, aktaran Venedik elçisi, A. N., K 1675.

[190] İstanbul haberi, 16 Şubat 1591, A. N., K 1675.

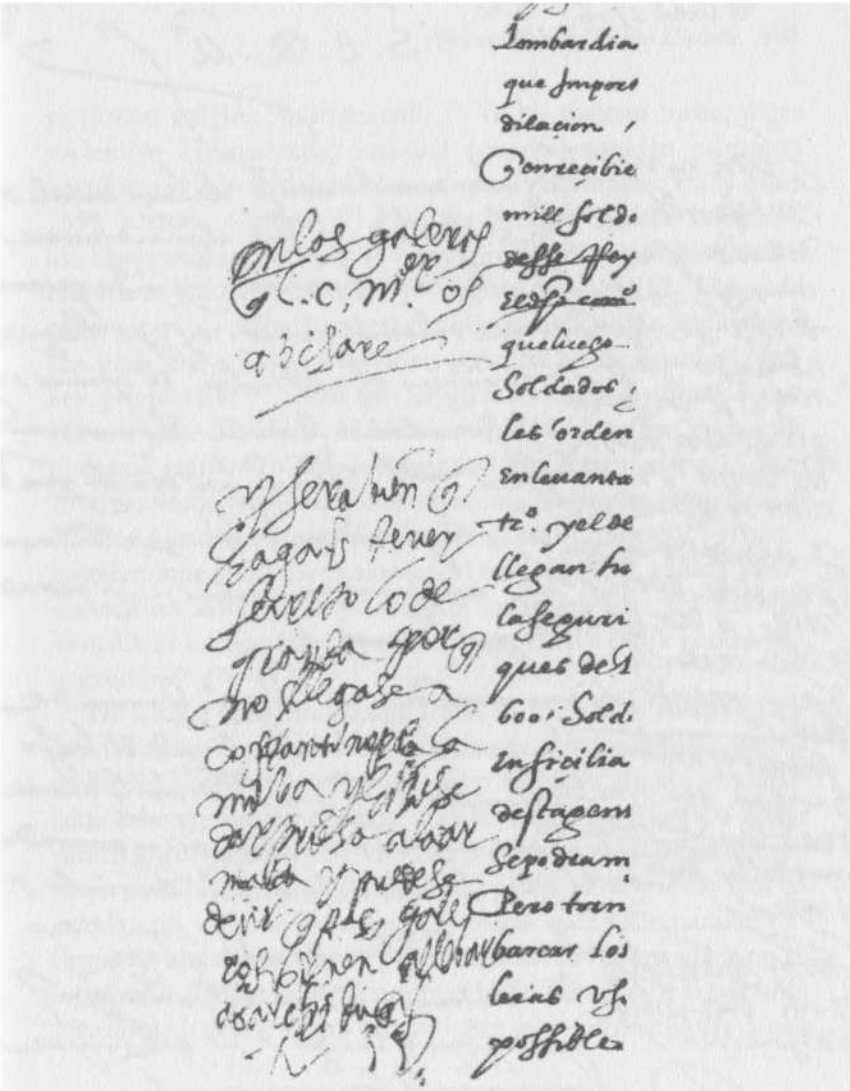
[191] F^co de Vera'dan S. M.'ye, Venedik, 2 Mart 1591, A. N., K 1675.

[192] Aynı kişiler, Venedik, 16 Mart 1591, *age.*, İstanbul haberi 16 Mart 1591, aktaran imparatorluk elçisi, *age.*

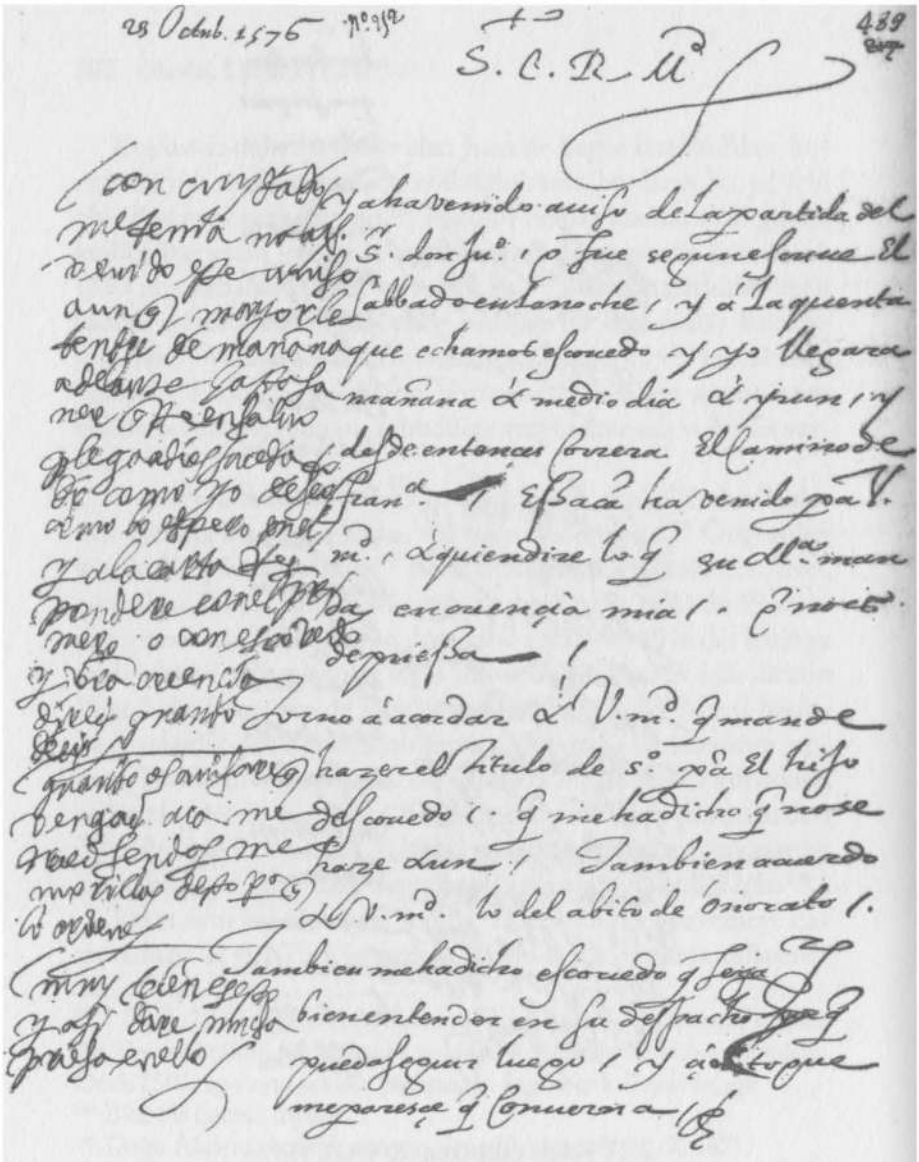
[193] F^co de Vera'dan S M'ye, Venedik, 30 Mart 1591, A. N, K 1675.

[194] Ayni kişiler, Venedik, 4 Mayıs 1591, A. N., K 1675.

[195] 11 Mayıs, *age.*

2. II. Felipe çalışırken, 20 Ocak 1569.
Onun tarafından Napoli kral naibi Alcalá düküne yazılmış bir mektubun (Madrid, 20 Ocak 1569, Simancas E° 1057 f° 105) kenarındaki işaret yer almaktadır. 1. *en las galeras que el C[omendador] M [ay]or os avisare;* 2. *y sera bien que hagais tener secreto lo de Gran[ada porq[ue] no llegasse a Costantinopla la nueva y hiziese dar priesa al armada y puedese decir [que e] stas galeras vienen a llevar al archi duq[ue].* ikinci notu şöyle çeviriyorum. "Haberin İstanbul'a ulaşmaması ve [Türk] donanmasının denize açılmasını hızlandırmaması için Granada olayını gizli tutmanız iyi olacaktır. Granada 1569 Noeli akşamından itibaren ayaklanmıştır. Fakat kralın mektubu oraya ulaştığında, haber Napoli sokaklarında dolaşmaktadır bile.

3. II. Felipe çalışırken 23 Ekim 1576.
Antonio Pérez'in kendi eliyle II. Felipe'ye yazdığı 29 Ekim 1576 tarihli bu pusula krala, Avusturyalı Don Juan'ın Hollanda'ya gittiğini bildirmekte, bunun yanısıra Escovedo'nun çifte talebini içermektedir. Sonuncunun karşısına (Escovedo da Hollanda'ya gitmeyi istemektedir) II. Felipe "muy bien es esto y asi dare mucha priesa en ello" yazmıştır, Simancas E° 487. Sayfa kilişemizde önemli ölçüde küçültülmüştür. Burada zikredilen Escovedo 31 Mart 1577'de katledilecektir. Bu metin faksimile olarak J. M. Guardia tarafından Antonio Pérez'in *Hükûmet Etme Sanatı* adlı kitabının edisyonunda yayımlanmıştır, Paris, 1867, s. LIV'den sonra.

ya devam ettiğini bildirmektedir.[196] Ve bu söylenti birkaç diğer söylentiye katılmaktadır, İstanbul tersanesi yeniden çalışmaya koyulmuş ve takımadalardan *maestranza* getirtmiştir: Bu iş Mart 1591 başında olmuştur.[197] Nisanda padişah Erdel'e muazzam bir keten ve kenevir siparişi vermiştir. Eğer bu gelecekteki donanmanın yelken ve halatları için değilse, ne içindi?[198] Haziranda tersane bir kez daha hareketlenmiştir. Karadeniz'de kadırga inşası başlamıştır. Eskileri de elden geçirilmektedir. İstanbul'a yelken gelmektedir.[199] Şu an için kaygılanacak bir şey yoktur. Fakat gelecek için? Türklerin 1591'de önemli hiçbir sefere çıkmamış olmasına rağmen (birkaç muhafız kadırgası çıkmıştır ve 15 Haziran'da, Berberistan'dan dönen tükenmiş durumda, *consumidas de hambres* 6 kadırganın İstanbul'a geldiği bildirilmiştir),[200] Hıristiyan âleminde endişe artmaktadır. Mecatti,[201] 1591 yılında Venedik'te Türk korkusuyla yaşandığını anlatmaktadır. En azından Venedik'in kadırga hazırlayıp donattığı, Girit'e birlik gönderdiği doğrudur.[202]

Bu telaşlar açıklanmaktadır, İranlılara karşı olan savaştan kurtulan Türkiye'nin müdahale imkânlarını hesaba katmak gerekmektedir. Üstelik Hıristiyanlığa karşı tedbirler almaya ve muallakta kalmaya mecbur eden bir Türk blöf ve şantaj siyaseti o sıralar varmış görünmektedir. Belki de bu yeni bir ateşkesi müzakere etmeye yetkili bir İspanyol temsilcisinin gelmesi ve paşalar için en azından bu, müzakerelere alışılmış olarak eşlik eden paraları getirmesini hızlandırmak için yapılmaktadır. 1591 bir vade sonu ve İspanya ile ateşkesin yenilenme tarihidir. Biraz önce İstanbul'da Minorcalı Juan de Segni'nin varlığını işaret etmiştik, bu adam

---

[196] *Age.*
[197] İstanbul, 2 Mart 1591, A N,K 1675.
[198] F^co de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 17 Nisan 1591, A. N., K 1675.
[199] İstanbul, 12 Haziran 1591, *age.*
[200] İstanbul, 15 Haziran 1591, *age.*
[201] *A.e.*, s. 785.
[202] J. W. Zinkeisen, *a.e.*, III, s. 623.

hem haber toplayıcı, hem casus, hem de temsilcidir.[203] Francisco de Vera'nın bir mektubu,[204] Galeazzo Bernón (en azından bir İspanyol metni onu böyle adlandırmaktadır) adlı başka bir İspanyol ajanını işaret etmektedir. Oysa bu kişi *que avisa y sirve en Constantinopla*, söylendiği gibi İspanyol elçisine, İranla savaş yeniden başlayacak olursa "geleceği Türkiye'de bilinen" Juan Stefano de Ferrari'nin İstanbul'a gönderilmelerinin gereksiz olduğuna işaret etmektedir. Ve âdeta kesin bir şekilde, ateşkesin yenilenmesi için gönderilen temsilci değil midir? İspanya'nın başka bir ajanı olan İtalyan Giovanni Casteline'nin mektubunda[205] bu karanlık soruna dair de birkaç kelime yer almaktadır.[206] "Sinan (paşa) gelmeyen İspanyol'un ne olduğunu sormaktadır. Parayla birlikte gelmesinin tam zamanıdır" diye açıklamaktadır.[207] Demek ki, Türk-İspanyol ateşkesi görüşmelere ve diplomatik temsilci gönderilmesine konu olmaya devam etmektedir. Fakat acaba bu ateşkes, 1591'de alışılmış üç yıllık süre için imzalanmış mıdır, yoksa imzalanmamış mıdır? Bunu bilemiyoruz.

1592 ilkbaharı her halükârda sakin olmuştur. II. Felipe 28 Kasım 1591 tarihli bir mektupla, Napoli kral naibi Miranda kontuna, gerektiğinde Malta'nın imdadına yetişmeye hazır olması emrini vermiştir. Kral naibi de, böyle bir mecburiyetin ortaya çıkmayacağı cevabını vermiştir.[208] Gerçekten de, bu yıl boyunca birkaç Türk kadırgasının Cigalazâde komutasında bir veya iki çıkışından başka bir şey olmamıştır.[209] Ekimde yeni Kaptan-ı Derya Avlona'dadır,[210] fakat yılın ilerlemiş olması nedeniyle, buraya yalnızca alışılmış hediyeleri almak için gelmiştir. Miranda tedbir olarak

[203] Bkz. yukarıda dipnot 186 ve 187.
[204] Venedik, 8 Haziran 1591, A. N., K. 1675.
[205] Dipnot 200'de zikredilen mektubu. "L" harflerini birleştiren ve henüz doğrulayamadığım yazısından okuduğuma göre adı Castelie.
[206] Burada İstanbul'dan gelen mektubu takip ediyorum, ama arkasındaki kançılarya özetinden.
[207] ... *Que venga con dineros.*
[208] Napoli, 15 Şubat 1592, Simancas E° 1093 f° 8.
[209] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 8 Eylül 1592, *age.*, f° 79.
[210] Aynı kişiler, Napoli, 25 Ekim 1592, *age.*, f° 91.

gene de, Messina'da 16 kadırganın toplanması emrini vermiştir. Kesin bilgilerin yokluğunda bu rakam tek başına, Cigalazâde'nin güçlerinin az bir şey olduğunu saptamaya yetmektedir. Zaten kötü hava, Hıristiyan kadırgalarının Napoli'den hemen ayrılarak Sicilya'ya inmelerini engellediğinden bunlar Cigalazâde'nin İstanbul'a geri döndüğünü ve kendilerine verilen emrin iptal edildiğini öğrenecek zamanı bulmuşlardır.[211] Bu önemsiz ayrıntılardan ne sonuç çıkartmalı? 1591'de resmî bir anlaşma olduğundan başka bir şey çıkartmak mümkün değildir. II. Felipe Malta'ya ilişkin kesin emrinden vazgeçmiş ve Miranda kontu da Messina'ya kadırga gönderme kararını değiştirmiştir. Üstelik her ikisi de bir anlaşmadan söz etmemekte ve böylece durum havada kalmaktadır. Kesin olan, İstanbul'daki müzakerelerin kopmadığıdır. Francisco de Vera, bir İspanyol ajanı olan ve İstanbul'da 1591'de Venedikliler tarafından tutuklanan, dönerken de intihar etmeyi yeğleyen şu Lippomano'ya[212] ilişkin karanlık olayın birkaç ipini elinde tutmuşa benzemektedir. Bu olayın karanlıkları, Türkiye başkentindeki müzakerenin gerçeklerini daha iyi anlamak konusunda bize yardımcı olmamaktadır.

Bu görüşmelerin muhtemel bir başarısızlığının, 1593'te Calabria kıyılarının Türk donanması tarafından yağmalanmasının meydana getirdiği ihtarın başında yer aldığı düşünülebilir. Zamanında uyarılan Sicilya ve Napoli, gereken süre içinde geleneksel güvenlik tedbirlerini almışlardır. Fakat Sicilya üzerine saldırılıyormuş gibi yapıldıktan sonra, yüz kadar Türk teknesi âniden Messina önlerinde, Fossa San Giovanni'de ortaya çıkarak Reggio ve civarındaki 14 köyü yakıp yıkmışlar,[213] sonra savunma mevzileriyle dolu kıyı boyunca başka bir zarar vermeden Avlona'ya dönmüşlerdir. Böylece Türk ve İspanyol donanmaları arasındaki gerçek savaşın bir cins yozlaşması olan, artık hiç veya hemen hemen hiç

---

[211] Aynı kişiler, Napoli, 16 Kasım 1592, *age.*, f° 93.

[212] F^co^ de Vera'dan II Felipe'ye, Venedik, 29 Haziran 1591, A. N., K 1675.

[213] Pietro Giannone, *Istoria civile del Regno di Napoli*, Lahey, 1753, c. IV, s. 283, 1593, A. Ballesteros y Baretta, *a.e.*, dipnot 226'da işaret edildiği gibi, 1595 değil.

kesilmeyecek örtülü bir savaş kurumsallaşmaktaydı. Kesinlikle saptayamadığımız bir tarihte, belki 1595'te,[214] Sicilya ve Napoli kadırgaları Patras'ı yakıp yıkarak ve bundan da fazlası, Doğu Akdeniz'deki korsanlığa katılarak parlak intikamlar almışlardır. Alonso de Contreras, Maqueda dükünün kadırgalarında bu verimli yağma harekâtlarına katılmıştır; bir gün bunlardan birinden dönerken, basit bir asker olarak üç ekülük ücretinin dışında "kenarlarına kadar riyallerle dolu bir şapka" da payına düşmüştür.[215] Çok çeşitli olayların kalabalığı içinde kolay ele geçmeyen, bazen Morisco göçmenleriyle temasta olan (Türk tarafında) ve bundan da fazlası, haberlerin şüpheli teknelerin gece fenerlerini yakmış[216] olarak kapılarından geçtiklerini gösterdikleri kaygılı Calabria ile bağlantılı küçük savaş.

1594'te Cigalazâde'nin filosu bir çıkış yapmıştır:[217] filo en geç temmuzda İstanbul'dan ayrılmıştır; 22 Ağustos'ta Puerto Figueredo'ya varmıştır.[218] Türklerin geldiği haberi üzerine, o sıralar korumasız olan Sicilya krallığında bir panik zincirlerinden boşalmıştır.[219] Gerçekten de, 9 Eylül'de Napoli'de hâlâ Prens Doria'nın kadırgalarının koruma için gelmeleri beklenmektedir.[220] Eğer korku büyüdüyse, bunun nedeni İspanyol savunmasının gafil avlanmış olmasıdır. Fakat eylül ortasında muhafız milislerini Sicilya

---

[214] Bkz. dipnot 226.

[215] *Les aventures du capitan A. de Contreras,* çev. ve yay. Jacques Boulenger, s. 14.

[216] 21 Eylül 1599, *Archivio storico italiano,* c. IX, s. 406.

[217] F^co de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 6 Ağustos 1594, Simancas E° 1345 ve 20 Ağustos, *age.*

[218] Carlo d'Avalos'tan II. Felipe'ye, Otranto, 25 Ağustos 1594, Simancas E° 1094, f° 89.

[219] Olivarès'ten II. Felipe'ye, Palermo, 8 Eylül 1594, Simancas E° 1138. İşte Reggio yangını ile Messina açıklarında birkaç geminin yağmalanmasını bu sıralara yerleştirmek gerekmektedir. Carlo Cigala'dan kont Olivarès'e, Sakız, 3 Kasım 1594, Simancas E° 1158 ve geriye yönelik işaretler, 15 Ocak 1597, Simancas E° 1223, G. Mecatti, *a.e.*, II, 789-790.

[220] Miranda'dan II Felipe'ye, Napoli, 9 Eylül 1594, Simancas E° 1094, f° 99.

sahillerinden çekecek ve onları yalnızca *gente ordinario*nun korumasıyla görevlendirecek kadar rahatlamıştır.[221] 90, 100, hattâ 120 kadar kadırgası olduğu söylenilen Türk donanması, erkenden İstanbul'a dönmüştür.[222] 8 Ekim'de, Lombardiya ordusu hesabına devşirilmiş olan ve bu tarihe kadar burada tutulmuş olan 2.500 Napolili Kuzey yolunu tutmuştur.

1595'te gene gereksiz telaşlar olmuştur. Türk donanması 31 Temmuz'da Modon'dadır, burası onun gözetleme ve bekleme noktasıdır.[223] İtalya hemen teyakkuza geçmiştir, İspanyollar kadırgaları Messina'da toplamayı düşünmüşlerdir.[224] Fakat sonradan teyid edilecek olan gizli haberler, Türk'ün *sus mares*ten çıkmayacağını bildirmektedirler;[225] bu durumda İspanyol donanması rahatsız edilmeksizin, her zaman olduğu gibi batıya doğru taşıma faaliyetlerine devam ederken, Türk balesi yalnızca bir gölge oyunu olmaya devam etmektedir.[226]

Gian Andrea Doria Türk Donanmasıyla Çarpışmak İstemiyor: Ağustos-Eylül 1596

Bildiğimiz üzere 1596, ağır Keresztes çarpışmasının yılı olarak Macar savaş alanlarında büyük Türk bunalımının yılı olmuştur. Türkler bu yıl boyunca gene de, Yunan kıyılarındaki alışılmış savunma mevzilerini tutmuşlardır. Yalnızca Hıristiyan Batı'ya karşı olmayıp, aynı zamanda kaynayan Arnavut ülkesine karşı da kendilerini savunmak durumundadırlar, belki de eskiden ona hiç ra-

---

[221] Olivarès'ten II. Felipe'ye, Palermo, 15 Eylül 1594, Simancas E° 1158.
[222] Miranda'dan II. Felipe'ye, Napoli, 11 Ekim 1394, Simancas E° 1094, f° 110.
[223] F^co de Vera'dan II. Felipe'ye, Venedik, 19 Ağustos 1595, Simancas E° 1346.
[224] Miranda'dan II. Felipe'ye, 19 Ağustos 1595, Simancas E° 1094, f° 181.
[225] Aynı kişiler, Napoli, 24 Ağustos 1595, Simancas E° 1094, f° 170.
[226] İncelediğim belgelerde zikredildiğini görmediğim, Reggio'nun 1595'te Cigala tarafından yakılıp yağmalanmasına ve İspanyolların Patras'taki misillemelerine dair A. Ballestros y Baretta'nın sözlerini izliyorum, IV, 1, s. 169.

hat vermemiş olan bir yüzyıl boyunca olduğu gibi.[227] Arnavutluk ayaklanmaya hazır görünmektedir. Roma'da, Floransa'da oraya bir çıkartma denemesi yapılması düşünülmektedir. Fakat Venedik'in sınırlarına yakın muhtemel çatışmada, fazlasıyla çıkarı söz konusu olacaktır; maceraya karışmak veya maceranın gelişimine ortak yerine, tarafsız kalmaya aşırı bir heves duymaktadır. Ancak İspanyollar, onların Türk donanmasıyla boy ölçüşmesini isteyen Papalık tarafından sürekli kafalarının şişirildiğini görmektedirler.[228] Eskiden 1572'de Roma, deniz savaşına Türklere karşı Macaristan'da bir kara savaşını eklemeyi başaramamıştı. Müdahale etmeye davet edilen Gian Andrea Doria, 1596 yazı boyunca, talimatların gerisine saklanmıştır. Baskı yapılınca, durumu II. Felipe'ye anlatmış, fakat bu esnada seçtiği terimler onun hükümdarının niyetlerini çoktan benimsediğini gösterir nitelikte olmuşlardır: "Geçen ayın son günü majestelerine yazdım. Bugün, bu ayın 2'sinde Büyük Dük'ün ve Kutsal Babanınkilerin geldiklerini ilâve ediyorum. Birinciler Büyük Dük'ün bana getirdiği mektupların kopyalarından görülebilecek olan niyetlerle geldiler. Hemen haberdar ettiğim Sicilya krallığı başkanının ne kadar vereceğini bilmiyorum. Kutsal papa düşman donanmayı aramak ve onunla çarpışmak zorunda olduğumu iddia ediyor, fakat Türklerin kadırga sayısı bakımından büyük bir üstünlükleri olması ve üstelik taşıdıkları askerlerin de fazla olması nedeniyle, kendi kıyıları boyunca istediği kadar silahlı adamı teknelere bindirebilir, bu konuda papaya itaat etmek bana uygunmuş gibi görünmüyor. Öte yandan papa benim, bu bölgeden aldığı haberler nedeniyle, Arnavutluk'a asker çıkartmak zorunda olduğumu iddia ediyor. Ona, bu konuda majestelerinden, onun kadırgalarıyla Hıristiyanlığın kıyılarını korumaktan başka bir emir almadığım cevabını verdim...".[229]

---

[227] V. Lamansky, *a.e.*, s. 493-500.

[228] Navarin'e yeni gelmiştir. Olivarès'ten II. Felipe'ye, Napoli, 24 Eylül 1596, Simancas E° 1094, f° 258.

[229] G. A. Doria'dan II. Felipe'ye, Messina, 8 Ağustos 1596, Simancas E° 1346.

Ve böylece Gian Andrea Doria, düşmanı şaşırtmak üzere Doğu Akdeniz'e birkaç kadırga yollamakla yetinmiştir. Sonra sakin bir şekilde, Messina'da olayları beklemiştir. 13 Ağustos'ta,[230] II. Felipe'ye, "eğer düşmana karşı çıkmak gerekli değilse" tüm donanmasıyla birlikte İspanya yolunu tutacağını bildirmektedir, bu iş biraz gecikmeyle, eylülde yapılmıştır.[231] Türk kadırgaları aynı ayın içinde Navarin'e gelmişlerdir. Fakat papanın bildirmiş olduğu gibi kötü durumdadırlar. İskeleden öteye geçmemişlerdir[232] ve ilk kötü havayla birlikte geri dönmüşlerdir.[233]

1597-1600

Hıristiyan âlemi 1597 başında, yakınlarda 35-40 kadar Türk kadırgasının denize açılacağı haberi üzerine yeni kaygılara düşmüştür.[234] Bir kereye mahsus haber aşağı yukarı doğru çıkmıştır ama belki bu tam bir rastlantıdır, çünkü başka haberler –iyimser haberler– donanmanın hiç çıkmayacağını haber vermişlerdir.[235] Ağustos başında Venedik'te bir filonun İstanbul'dan çoktan ayrıldığı bilinmekteydi; bu kısıtlı filo, İspanyol elçisinin Venedik'ten yazdığı üzere, doğuya yaptıkları akınlarla "uyuyanı uyandırmış olan"[236] Malta kadırgalarına karşı hareket etmeye yönelikti. İspanyolların o sıralar Türklerin uykuda kalmasını tercih ettikleri aşikârdır. Bu donanma istediği kadar küçültülmüş olsun, hareketli ve korsan filotillaları tarzında etkili olabilir ve gerçek bir donanmadan daha fazla zarar verebilirdi. Kısa bir süre sonra bu donanmanın 30 kadırga ve 4 kalyondan oluştuğu, komutanının Memi Paşa olduğu ve İstanbul'dan 3 Temmuz'da ayrıldığı öğrenilmiştir. Amacı, Batı

---

[230] Aynı kişiler, Messina, 13 Ağustos 1596, *age.*

[231] Olivarès'ten S. M.'ye, Napoli, 24 Eylül 1596, Simancas E° 1094, f° 258.

[232] *Age.*

[233] Iñigo de Mendoza'dan S. M.'ye, Venedik, 7 Aralık 1596, A. N., K 1676.

[234] Aynı kişiler, Venedik, 5 Nisan 1597, A. N., K 1676.

[235] Aynı kişiler, Venedik, 14 Haziran ve 5 Temmuz 1597, *age.*

[236] Aynı kişiler, Venedik, 2 Ağustos 1597, *age.*

Akdenizli korsanlarla mücadele etmek ama fırsat çıktığında da, kendi hesabına korsanlık yapmaktır. Böylece büyük devletlerin savaşı basit korsanlığa dönmüş olmaktadır. Iñigo de Mendoza, acaba Türk'ü silahlanmaya itenin İspanyol ataleti değilse, onun direnememe zihniyeti mi olduğunu kendine sormaktadır.[237]

Ancak Memi Paşa'nın filosu kuşkusuz gerçek Cezayir korsan filolarının ayarında değildir ve yola çıkarken yeterince donatılmamıştır. Çünkü ilk niyetlere rağmen, bu filo çabucak limanına dönmüş ve üstelik dönüş yolculuğu boyunca biraz da kötü muamele görmüştür.[238]

1598: Gene kayda değer bir şey yoktur, her şeye rağmen bu şaşırtıcı bir durumdur, çünkü Türk donanması bir kez daha denize açılmıştır.[239] 26 Temmuz'da Cigalazâde'nin komutasında İstanbul'dan ayrılmıştır.[240] Yedikuleleri geçtikten sonra yiyecek ve para sıkıntısıyla biraz yavaşlasa da, söylendiğine göre meydana gelen vebaya rağmen[241] yoluna devam etmiştir. Toplam olarak, geçen yılkinden daha iyi donatılmış 45 kadırgaya sahiptir, ancak bu görece iyi bir durumdur. Cigalazâde eylülde Zanta'ya varmış,[242] fakat Hıristiyanlara karşı hiçbir harekâta girişmemiştir, herhalde kadırgaları birazcık uzun sürebilecek bir girişimi riske sokamayacak kadar yorgundurlar.[243] Demek ki 1598'de de Türk donanmasının hiçbir şey karşılığında denize açılması söz konusudur ve savaş ilân etmeyi reddetmektedir. Ve İstanbul'da hep ateşkes denemeleri yapılmakta ve bu kez müzakereleri İspanya adına, Türk başkentinin Yahudileri yürütmektedir.[244]

---

[237] 9 Ağustos 1597, *age.*
[238] 18 Ekim 1597, *age.*
[239] Cigala'nın ilerlemeleri hakkında 14 Şubat, 14 Nisan, 4 Temmuz, 18 Temmuz, 8 Ağustos 1598 tarihli mektuplar, *age.*
[240] Venedik, 29 Ağustos 1598, *age.*
[241] 12 Eylül 1598 tarihli mektuplar, *age.*
[242] 30 Eylül 1598, *age.*
[243] Magueda'dan II. Felipe'ye, Messina, 28 Eylül 1598, Simancas E° 1158.
[244] J. von Hammer, VII, s. 362 ve dipnot 2.

1599'da aynı sükûnet, 1600'de Cigalazâde 19 kadırgayla denize açılmış ama bunlar Yedikulelere gelinceye kadar 10 veya 9'a inmişlerdir. Donanımsız 9 kadırga diğerlerinin asker ve gereçlerini takviye etmeye yaramaktadır.[245] Batı'da tam bir sükûnet hâkimdir. Hattâ İspanya'ya, arşidük Ferdinand'ın taleplerine cevap vermek üzere Flandre'a kadırga gönderilmesi bile düşünülmektedir.[246]

1601'de Gereksiz Uyarı mı, Yoksa Kaçırılan Fırsat mı?

Ertesi yıl İspanya'nın deniz hazırlıklarına giriştiğini görmek de bu durumda şaşırtıcı olmaktadır. Acaba İspanya'nın dikkatini tekrar Akdeniz'e yöneltmesine IV. Henri'nin Savua'ya karşı Saluzzo nedeniyle giriştiği savaş mı,[247] yoksa Toscana'nın hasmane tasarıları mı veya Barcelona-Cenova yolunu açık tutma zorunluluğu mu; veyahut basitçesi, Fransız savaşından kurtulan yarımadanın İç Deniz'e sarfedecek daha fazla gücünün olması mı neden olmuştur, her halükârda, 1601'de Akdeniz'de, uzun zamandan beri kullanılmayan İspanyol güçlerinin toparlanmalarına tanık olunmaktadır. Madrid emrindeki İtalya'nın tümü savaş durumuna geçmiştir.[248] Venedik bu durumdan dolayı daha da fazla endişelenmiştir; çünkü Alman askerler, birliklerin kaynadığı Milano'ya ulaşmak için onun topraklarından izinsiz geçmektedir. Venedik de kendi hesabına silahlanmaktadır ki, bu doğaldır.[249] Fuentes kontu Venedik'i yatıştırmaktadır, bu da daha az doğal değildir ve kesinlikle etkisizdir.[250] Bu silahlanmalar, bu birlik ve tekne intikalleri, belki de fazla sinirli, huzurunu tehdit edebilecek her şeye karşı fazla

---

[245] I. de Mendoza'dan III. Felipe'ye, Venedik, 19 Ağustos 1600, A. N., K 1677.

[246] Arşidük Albert'ten Juan Carillo'ya, Brüksel, 14 Eylül 1600, *Aff. des Pays-Bas,* c. VI, s. 33, IV. Henri'den Rochepot'ya, Grenoble, 26 Eylül 1600, *Lettres inédites du Roi Henri IV à M. de Villiers,* yay. Eugène Halphen, Paris, 1857, s. 46.

[247] IV. Henri'den Villiers'ye, 27 Şubat 1601, *age.*, s. 12-13.

[248] J. B[a] de Tassis'den III. Felipe'ye, Paris, 5 Mart 1601, A. N., K 1677.

[249] F[co] de Vera'dan S. M.'ye, Venedik, 31 Mart 1601, *age.*

[250] Aynı kişiden Fuentes kontuna, Venedik, 14 Nisan 1601, *age.*

dikkatli tüm İtalya ölçeğinde genel bir bunalımı zincirlerinden boşaltmıştır. İbrahim Paşa'nın temsilcisi, Marsilyalı dönme Bartolomé Coreysi,[251] Fransa ve İngiltere'de, beraberinde büyük projeler olduğu halde yolculuk yapmakta değil midir?[252] Bu adam nisanda Venedik'ten geçerek Floransa ve Livorno'ya yönelmiştir.

IV. Henri kendi hesabına, bundan savaş çıkabileceğini düşünmemektedir: M. de Villiers'ye,[253] Fuentes kontu eğer İtalya'yı karıştırırsa, "o olmaksızın adı geçen kralın gereksinimlerini kolaylıkla sağlayamayacağı" papayı karşısında bulacağını yazmaktadır. Zaten III. Felipe'nin böyle bir karışıklığa ihtiyacı yoktur. Gene IV. Henri Villiers'ye 16 Mayıs 1601'de,[254] "Gerçekte İspanyolların, kendileri için oldukça ağır olan Hollanda savaşından ve diğerlerinden daha fazla paraları olmadığından ne İtalya'da ne de başka bir yerde savaşmak isteyeceklerini düşündüm" diye yazmıştır. Zaten bu tarihte İtalyanların kaygıları yatışmıştır. Venedik askerlerini terhis etmektedir.[255] Ve III. Felipe 27 Mayıs'ta Vervins barışına nihayet "yemin" ettiğinde, bunalım görünüşte sona ermiştir.[256]

Fakat her şeyden önce İtalya üzerinde merkezlenen bu bunalım, yazın âniden bizzat denize doğru yer değiştirecektir. İstanbul haberleri artık bizi Doğu hakkında değil de, Batı hakkında aydınlatmakta, haziran ortasında güçlü bir İspanyol donanmasının hazırlandığını haber vermektedir; bu durum, tehlike karşısında ancak korsanların katılmalarıyla 30 veya 50 kadar kadırga toplayabilen Cigalazâde'nin eli ayağının dolaşmasına neden olmuştur.[257] IV. Henri 25 Haziran'da,[258] "Cenova'da hazırlanan deniz ordusu Türk imparatorluğunu tehdit etmekte ve komşuları kıskançlığa

---

[251] Veya Coresi, F de Vera'dan III. Felipe'ye, Venedik, 21 Nisan 1601, *age.*; Venedik'ten 2 Mayıs'ta ayrılacaktır, aynı kişiler, 5 Mayıs, *age.*

[252] Aynı kişiler, 14 Nisan 1601, *age.*

[253] 24 Nisan 1601, *Lettres inédites du Roi Henri IV..., a.e.*, s. 19.

[254] *Age.*,. 29.

[255] F^to^ de Vera'dan III. Felipe'ye, Venedik, 5 Mayıs 1601, A. N., K 1677.

[256] IV. Henri'den Villiers'ye, 16 Mayıs 1601, *Lettres..., a.e.*, s. 26.

[257] İstanbul, 17 ve 18 Haziran 1601, A. N., K 1677.

[258] Villiers'ye, *Lettres...du roi Henri IV, a.e.*, s. 36.

sürüklemektedir, fakat bunun, adı geçen Fuentes kontunun diğer eylemleri gibi kötülükten daha fazla gürültü koparacağını umut ediyorum" diye yazmıştır. Türkler, Çanakkale ağzından, Tenedos adasına kadar 30 civarında kadırga çıkartarak bazı tedbirler almışlardır.[259] Fransa kralı Türk donanmasının çıkışını ciddiye almamaktadır. 15 Temmuz'da "söylentinin daha büyük etki yaratacağı kanısındayım" diye yazmıştır.[260]

Hıristiyan donanmasına gelince, daha da tehditkâr görünmektedir, fakat Venedik'in, Castelnuovo'yu ele geçirmek üzere Arnavutluk'a gideceğini bildiğini iddia etmesine rağmen herkes bu donanmanın darbelerini nereye indireceğini soruyordu.[261] Prens Gian Andrea Doria 5 Ağustos'ta tekneleriyle birlikte Trapani'den ayrılmıştır.[262] Tehlikenin abartıldığı İstanbul'da, durum ilginç bir şekilde, bir kerelik tersine dönüyordu. 90 kadırga ve 40 kalyondan oluşan bir Hıristiyan donanmasından söz ediliyordu.[263] Ve Navarin'e giden Cigalazâde, 40 kadırgasıyla limanın derinliklerine kendini kapatmıştı.[264]

Ancak yeni bir İnebahtı söz konusu değildi. Doria'nın hareket noktası olan Trapani tek başına, İspanya'nın Doğu Akdeniz ile değil de, Kuzey Afrika ile meşgul olduğunu işaret etmektedir. Gerçekte İspanyol donanması Cezayir'e karşı hazırlanmıştı. Büyük Berberistan limanını gafil avlamak hesaplanıyordu[265] ama hava bir kez daha umutlara ihanet edecektir. Komutanın cüret yoksunluğunun da yardımıyla donanma geri dönmüştür İspanya'daki Fransa elçisi 14 Eylül'de,[266] filonun başarısızlığını duyurmakta ve şöyle yazmaktaydı: "Buradan dört fersah uzaklıkta donanma-

[259] İstanbul, 2 ve 3 Temmuz 1601, A. N., K 1677.
[260] Rochepot'ya, *Lettres.. du roi Henri IV, a.e.*, s. 98.
[261] F^to^ de Vera'dan III. Felipe'ye, Venedik, 28 Mayıs 1601, A. N., K 1677, IV. Henri'den Villiers'ye, 3 Eylül 1601, *Lettres...*, s. 44-45.
[262] Sessa'dan III. Felipe'ye, Roma, 17 Ağustos 1601, A. N., K 1630.
[263] İstanbul, 26 ve 27 Ağustos 1601, A. N., K 1677.
[264] İstanbul, 8 ve 9 Eylül 1601, *age.*
[265] A. d'Aubigné, *a.e.*, IX, s. 401 *vd.*
[266] IV. Henri'den Villiers'ye, Fontainebleau, 27 Eylül 1601, *Lettres...*, *a.e.* s. 48.

ya saldıran bir fırtınayla karşılaşıldığı ilân edildi ve bu fırtınanın kadırgalarını o kadar fazla sarsıp örselediği, bunun sonucunda amaçlarından vazgeçmek zorunda kaldıkları iddia edildi". Acaba bu, 1830'dan önce Hıristiyan âleminin oldukça uzun olan Cezayir'e karşı kaçırılan fırsatlar listesine eklenmesi gereken kaçırılmış bir fırsat mıdır? En azından, Sessa dükünün Kutsal Pederin ona "adı geçen donanmanın başına gelen talihsizlikten ne kadar acı duyduğunu gösterdiği" Roma'da düşünülen budur.[267] Kutsal Peder bilhassa, Kuzey Afrika'ya doğru yön değiştirmenin, Doğu Akdeniz'de verimli bir müdahale imkânını engellediğini düşünüyordu... Böylece 17. yüzyılın başında, Afrika'yla meşgul olan İspanyollar ile dikkatlerini Doğu Akdeniz'e yöneltmiş olan İtalyanlar arasındaki şu ebedi tartışmalar ilginç bir şekilde yeniden ortaya çıkmaktadırlar.

Bu seferin –ve Akdeniz'de zamanlama konusunda bu noktada açıklayıcıdır–, eğer başarıya ulaşsaydı, ancak basit yerel bir savaş olabileceğini farzedelim. İspanyol donanması Türk donanmasıyla karşılaşmayacaktı. Filotillalar güçlendirilmiş kadırgalar ve kalyonların büyük savaşı denize yeniden sahip olmayı başaramamıştır. Koşulların, insanların, hesapların, projelerin ötesinde, güçlü, hasım, genel bir akım onların masraflı yeniden ortaya çıkışlarına muhalefet etmektedir. Büyük savaşın gerilemesi, kendi tarzında, kuşkusuz 16. yüzyılın son yıllarıyla birlikte belirgin ve göze görünür hale gelen, Akdeniz'in kendi gerilemesinin öncü işareti gibidir.

II. Felipe'nin Ölümü: 13 Eylül 1598[268]

Akdeniz tiyatrosundaki olayların anlatısı içinde, aslında heyecan verici bir olay olan ve deniz ile dünyayı dolaşan bir olayı kendi yeri ve ortamı içinde zikretmedik: 13 Eylül 1598'de Escorial'de,

[267] Sessa'dan III. Felipe'ye, Roma, 6 Ekim 1601, A. N., K 1630.

[268] En ayrıntılı anlatı kaynağı, P. de Sepulveda, *Sucesos del Reinado de Felipe II,* yay. J. Zarco, *Ciudad de Dios,* CXI-CXIX. *Historia de varios sucesos y de las cosas* (yay. Madrid, 1924). Çağdaş tarihçilerin anlatıları arasında Jean Cassou, *La vie de Philippe II,* Paris, 1929, s. 219 *vd.* ve Louis Bert-

hasımlarına bitmezmiş gibi görünen uzun bir saltanatın gecesinde meydana gelen II. Felipe'nin ölümü.

İhmal mi? Fakat acaba Temkinli Kral'ın ölümü İspanyol siyasetinde büyük bir değişiklik anlamına mı gelmişti? İspanyol politikası Doğu karşısında (yaşlı Doria'nın 1601'de Cezayir'e karşı girişimi bu konuda hiçbir şeyi değiştirmeyecektir) aşırı temkinli, Türklere karşı açık bir çatışmaya girmeye az istekli olmaya devam edecektir.[269] İspanyol ajanları İstanbul'da entrikalarına devam edecek, orada imkânsız bir barışı müzakere etmeye ve sürtüşmeleri etkili bir şekilde önlemeye gayret sarfedeceklerdir... Savaştan söz edildiğinde, bu görüldüğü üzere sınırlı bir savaş olan, Berberistan'a karşı olmayacaktır. Bizzat İspanya'da belirleyici bir değişiklik meydana gelmemiştir. Yalnızca, uzun zamandan beri iş başında olan güçler faal olmaya devam etmektedirler. Bunu, özellikle yeni saltanatın senyöral tepkisi denilen şeye dair olduğunu söylemiştik. Devamlılık esastır, hattâ gerçekleşmesindeki yavaşlığına rağmen, II. Felipe'nin saltanatının son yıllarının düzensiz ama güçlü gayretleri sonucunda, kendisini dayatan barışa geri dönüş bile, 1598 Vervins barışı müteveffa kralın eseridir, İngiliz barışı altı yıl gecikecektir (1604), Birleşik Eyaletler ile olanı ise, daha on bir yıl sonra ortaya çıkacaktır (1609). Fakat bunların her ikisi de önceki hareketler tarafından taşınmışlardır.

II. Felipe'nin esrarlı kimliğini en iyi açığa vuran şey onun müthiş ölümüdür; bu ölüm sık sık anlatılmıştır ve bu öylesine dokunaklı bir şekilde yapılmıştır ki, insan ondaki etkileyici ayrıntıları

---

rand, *Philippe II à l'Escorial,* Paris, 1929, VII, Bl. "Bir kral nasıl ölür?", s. 228 *vd.*

[269] Joan de Segni de Menorca'nın İstanbul'daki varlığı bize ayrıca, II. Felipe'ye gönderdiği mektuplardan 3 Kasım 1597 tarihli olanıyla da (A. N., K 1676) belirtilmektedir. Otuz Yıl Savaşı'nın arifesinde imparatorluk güçlerinin İspanya'yı nihai olarak bu yükten kurtarma veya daha iyisi, tehditlerinden kurtarma denemesi, baron Mollart hakkında eylem. 1623'te müzakereleri Giovanni Battista Montalbano yürütmektedir, Türklerle sürekli bir barış ve bizzat Polonyalıların yardımlarıyla baharat yolunun Yakın Doğu'dan saptırılması tasarısı. Bkz. H. Wätjen, *Die Niederländer..., a.e.,* s. 67-69.

gündeme getirmekte tereddüt ediyor. Açıkçası bu Kilisenin şefaat gücünün erdeminden çok özel bir şekilde emin olan bir Hıristiyanın ve kralın ölümüdür.

Haziranda hastalığın ilk ıstıraplı ataklarında, tabiplerin tavsiyelerine rağmen ölmek üzere kendisini Escorial'e taşıtmıştır. Ancak, 53 gün süren hastalık ve acıdan sonra onu öbür dünyaya götürecek olan kan zehirlenmesine karşı mücadele etmiştir. Bu ölüm hiç de, reformdan geçmiş olan yüzyılın şu kutsallığı olan gururunun damgası altında değildir.[270] Kral Escorial'e yalnız başına ölmek için gelmemiştir; yakınlarının, onu bekleyen ölülerin olduğu yere, yakında geleceğin III. Felipe'si olacak olan oğlu, Flandre'a gidecek veliaht kızı, Kilise büyükleri ve onu ıstırapları boyunca izleyecek olan bu dünyanın büyükleri olduğu halde gelmiştir. Bu aynı zamanda olabildiğince refakat edilen, kelimenin en iyi anlamıyla aynı zamanda toplumsal, törensel bir ölümdür. Gurur, ne zannedildiği gibi Yalnızlık ne de Hayal gücü değil, ailenin varlığı, Azizler Ordusu ve bir dualar hâleṣi, onun son anlarında, başlıbaşına bir şaheser olan düzenli bir âyin halinde onu kuşatmıştır. Hayatını dünyevi ile ruhani olanı birbirinden ayırmaya hasrettiği sıklıkla söylenen, düşmanlarının arsızca en saçma iftiralarla karaladıkları, hayranlarının çarçabuk bir hâleyle çevreledikleri bu adam, alabildiğine saf bir dinsel hayatın hakiki istikameti doğrultusunda ve belki de bizzat Karmelit devrimi atmosferi içinde düşünülmelidir.

Fakat acaba hükümdar olarak, adıyla özdeşleşen tarihin gücü olarak nerede duruyor? Tarih onun yalnız ve esrarlı kişiliğiyle dolup taşıyor! Biz tarihçiler bu noktayı iyi yakalayamıyoruz: tıpkı elçiler gibi bizi de en ince nezaketle kabul etmekte, bizi dinlemekte, çoğu zaman anlaşılmaz bir şekilde alçak sesle konuşmakta ve bize asla kendisinden söz etmemektedir. Ölümünün arifesinde, üç gün boyunca hayatının hatalarını itiraf etmiştir. Fakat kendi vicdanının mahkemesinde hükmü olan bu hatalar, değerlendirilmeleri bakımından az veya çok haklı, uzun bir hayatın labirentlerinde az veya çok kaybolmuş olarak, kim bunları tam anlamıyla hayalinde

[270] Jean Cassou, *a.e.*, s. 228.

canlandırabilir? Hayatının en büyük sorunlarından biri, hakiki portresindeki –daha doğrusu portrelerindeki– dokunulmaması gereken gölgeli taraf, burada yer almaktadır. Hangi insan hayatı boyunca değişmez ki? Ve onun hayatı uzun ve hareketli olmuştur; Tiziano'nun yirmi yaşındayken onu prens olarak resmettiği tablodan, saltanatının sonundaki gölgesini bize resmeden Pantoja de la Cruz'un ürkütücü ve duygu dolu tablosuna kadar bunu görürüz.

Kavrayabildiğimiz adam, önünde dokunan, ardı arkası kesilmeyen haberlerin kavşağında, birbirlerine bağlanan ve dolanan dünyanın ve imparatorluğunun ağının önünde krallık mesleğini icra eden egemen kişidir. O çalışma masasında, hızlı elyazısıyla raporlara notlar yazan, insanların dışında, mesafeli ve düşünceli olan, dünyanın dört bir yanından ona doğru akan canlı tarihe haberler aracılığıyla bağlanan bir okuyucudur. Gerçeği söylemek gerekirse, imparatorluğun bütün zayıflıklarının ve güçlerinin toplamıdır, bilançoların adamıdır. Onun yardımcıları, Alba dükü, daha sonraları Hollanda'daki Farnèse, Akdeniz'deki Don Juan, muazzam maceranın yalnızca bir kesitini, kendi kişisel yerlerini görebilmektedirler. Ve orkestra şefini icracılardan farklılık ayırmaktadır...

Büyük fikirleri olan biri değildir: Gücünü nihayetsiz bir ayrıntılar silsilesi içinde görmektedir. Hiçbir notu yoktur ki, belirli küçük bir olay, bir emir, bir işaret, hattâ bir yazım veya coğrafya hatasının düzeltilmesi olmasın. Kaleminin altında asla genel fikirler ve büyük planlar belirmemektedir. Akdeniz kelimesinin onun zihninde hiçbir zaman, bizim yüklediğimiz içerikle dalgalanmadığını ne de bizim için alışılmış olan ışık ve mavi sular imgelerini ortaya çıkardığını sanmıyorum; ne de büyük sorunların veya açıkça davranmış bir siyasetin çerçevesinin belirli bir kesimini oluşturduğunu. Gerçek bir coğrafya, hükümdarların eğitiminin bir parçasını oluşturuyordu. Eylül 1598'de sona eren bu uzun can çekişmenin Akdeniz tarihinin büyük bir olayı olmaması için tüm yeterli nedenler vardır. Biyografik tarih ile yapıların ve özellikle de mekânların tarihi arasındaki mesafelerin yeniden vurgulanması için gereken tüm yeterli nedenler mevcuttur.

SONUÇ

İşte bu kitap, tedavüle çıktığı yirmi yıldan beri gündeme getirilmiş ve katkılarda bulunulmuş, eleştirilmiş (çok az), methedilmiştir (fazlasıyla sık olarak). Her halükârda, birçok kez bu kitabın açıklamalarını tamamlama, bakış açılarını savunma, tavır alışları üzerinde düşünme, hatalarını düzeltme fırsatı buldum. Kitabı yenilemek için bunları ciddi şekilde yeniden okudum ve onu geniş ölçüde elden geçirdim. Fakat bir kitabın yazarının dışında var olduğu, kendi kişisel hayatının olduğu aşikârdır. Onu geliştirmek, notlar ve ayrıntılarla, haritalar ve resimlerle aşırı yüklemek mümkündür ama kökten bir şekilde değiştirmek imkânsızdır. Venedik'te, kent dışından satın alınan bir tekne, burada itinayla elden geçirilmekte, usta marangozlar tarafından tamamlanmaktaydı, fakat teknenin Dalmaçya veya Hollanda tersanelerinden çıktığı her zaman daha ilk bakışta ayırt edilebilir oluyordu.

Düzeltmenin uzun soluklu emeğine rağmen, bu kitabı eski edisyonundan okumuş olanlar, onu zahmetsizce teşhis edeceklerdir. Sonucu, mesajı, anlamı dünkülerle aynı olarak kalmaktadır. Bu kitap kendini, modern dünyanın başlangıcındaki şu muğlâk yıllardan hareketle ve muazzam Akdeniz sahnesi boyunca, çok sayıdaki yeni belgelere işlerlik kazandırma çabası olarak sunmaktadır. Öte yandan bu kitap, birbirlerini izleyen üç sicile veya üç

"basamak"a göre, veyahut daha fazla sevdiğim bir şekil olarak üç farklı zamansallığa göre, bir tür bütünsel tarih denemesidir, bu denemede amaç geçmişin tüm muhtelif zamanlarını en geniş açılımları içinde kavramak, bunların bir aradalıklarını, içiçeliklerini, çelişkilerini, farklı kalınlıklarını hatırlamaktır. Benim arzularıma göre, tarih kendisini şarkı halinde ifade etmeli birçok ses tarafından söylenmiş olarak kendisini duyurmalıdır, fakat bunun belirgin bir sakıncası, seslerin çoğu zaman birbirlerini örtmesidir. Hiçbir zaman bunların içinden solo olarak kendisini dayatan ve eşlik edenleri uzaklaştıran bir tanesi bulunmamaktadır. Öyle olsaydı, bir tek onun senkronizmi içinde ve sanki saydamlık gibi gerçeğin üst üste çakıştırdığı şu farklı tarihler nasıl fark edilebilirlerdi ki? Bu kitabın bir bölümünden diğerine, çoğu zaman bazı sözleri, bazı açıklamaları olduğu kadar, üç kısma da ortak olan temaları, alışılmış havaları yeniden ele alarak, bunun bıraktığı izlenimi vermeye çalıştım. Fakat zorluk, iki veya üç zamansallık değil de, her biri özel bir tarih gerektiren birçok zamansallığın olmasıdır. Bunların toplamı, insan bilimleri demeti içinde (ki bu geriye dönük olarak bizim mesleğimizin hizmetindedir) bir araya toplanmış olarak global tarihi meydana getirmektedir ki, bu tarihin imgesini bütünlük içinde yeniden oluşturmanın zorluğu devam etmektedir.

I

Kimse bu tarih kitabına, başlangıcını meydana getiren, zaman dışında olarak kavranan ve imge ile gerçeklerinin ilk sayfadan son sayfaya kadar bu kalın eserin yüzeyini doldurmaya devam ettiği, çok geniş bir coğrafi denemenin eklenmesine itiraz etmemiştir. Akdeniz yaratıcı boşluğu, su yollarının şaşırtıcı özgürlüğü (Ernest Labrousse'un dediği gibi, otomatik serbest mübadelesi), çeşitli ve benzer toprakları, irsî husumetleri ile insan tarafından sürekli olarak yeniden ele alınan, ama zorunlu bir plana göre ele alınan bir eserdir, Akdeniz'in çok az cömert olan doğası çoğu zaman vahşidir ve çok uzun süreli husumet ve zorlamalarını dayatmaktadır. Bütün uygarlıklar inşa, zorluk ve gerilime dayanır. Akdeniz uy-

garlıkları çoğu zaman görülebilir olan binlerce engelle mücadele etmişler, bazen yıpranmış bir insan malzemesi kullanmışlar, İç Deniz'i sarmalayan muazzam kıta kitlelerine karşı nihayetsiz bir şekilde körlemesine mücadele etmişler, hattâ Hint veya Atlantik'in okyanus azametlerine bile çarpmışlardır.

Bu durumda ben Akdeniz tarihinin yerleştirilmelerini, sürekliliklerini, hareketsizliklerini, tekrarlarını, "düzenliliklerini" coğrafi bir gözlemin çerçeve ve taramalarına göre araştırdım, insanların geçmiş hayatlarının *bütün* yapıları veya tekdüze düzenliliklerini değil de, bunlardan en önemli olanların ve gündelik varoluşa dair olanlarını araştırdım. Bu düzenlilikler eserimizin atıf düzlemi, ayrıcalıklı unsurudur, en canlı imgeleridir ve bunun albümü kolaylıkla tamamlanabilir. Bunlar, sanki zamansızlarmışcasına şimdiki hayatta, bir yolculuğun veya Gabriel Audisio'nun, Jean Giono'nun Carlo Levi'nin, Lawrence Durrell'in, André Chamson'un... bir kitabının raslantısı içinde yeniden ortaya çıkmaktadırlar, İç Deniz ile bir gün veya bir başkasında karşılaşmış olan bütün bu yazarlara, o kendisini bir tarih sorunu, daha da iyisi bir "uzun süre" sorunu olarak önermiştir. Ben Audisio gibi, Durrell gibi bizzat Antikite'nin bugünkü Akdeniz'in kıyılarında gene bulunduğunu düşünüyorum. Rodos'ta, Kıbrıs'ta "sigara dumanı içindeki *Dragon* tavernasında kâğıt oynayan balıkçıları gözleyiniz ve gerçek Ulysses'in akıbeti hakkında bir fikir edinebilirsiniz". Carlo Levi'yle birlikte, onun güzel romanı *İsa Eboli'de Durdu*'nun gerçek konusu olan kaybolmuş ülkenin, zamanların gecesi içinde saplandığını düşünüyorum. Eboli (ki Ruy Gómez prenslik unvanını buradan almıştır) sahilde, yolun doğrudan dağa uzanmak için denizden ayrıldığı Salerno yakınındadır. İsa (yani uygarlık, haklara saygı, yaşama tadı) Lucania'nın yüksek bölgelerine doğru, "beyaz kireç uçurumlarının üstündeki", otsuz, ağaçsız eteklerin çukurundaki Gagliano köyüne kadar yürüyüşüne devam edememiştir. Burada, fakir *cafoni* her zaman olduğu gibi şimdiki zamanın ayrıcalıklarının hükmü altındadırlar: eczacı, tabip, ilkokul öğretmeni, yani köylünün kaçındığı, endişelendiği, yaltaklandığı tüm kişiler... Kan davaları, ilkel ekonomiler ve aletler burada kendi evlerindedirler.

Bir göçmen, Amerika'dan âdeta terk edilmiş bir köye, beraberinde binlerce yabancı yenilikle, harika aletlerle dönebilir: Kendisinin üzerine duvar çekmiş bu köhne evrende hiçbir şeyi değiştiremeyecektir. Akdeniz'in bu derin çehresinin, coğrafyacı gözü (seyyahın veya romancının) olmaksızın gerçek çerçevesinin, ezici gerçeklerin kavranabileceğinden kuşkuluyum.

II

İkinci girişimimiz –Akdeniz'in 16. yüzyıldaki ortak kaderini, tam anlamıyla "toplumsal" tarihini açığa çıkartmak– işe başlarken ve sonuca varana kadar, maddi yaşamın bozulmasına dair tuzak dolu ve çözümsüz soruna, Türkiye'nin, İslam âleminin, İtalya'nın zincirleme gerilemelerine, dünün tarihçilerinin ağzıyla konuşursak, İberya önceliğine –veya bugünün iktisatçılarının ağzıyla konuşursak, onun itici sektörlerinin (kamu maliyesi, yatırımlar, endüstriler, denizcilik) kopuş ve kazalarına– ilişkin sorunlarla karşılaşmak demektir. Alman düşüncesinden beslenen veya beslenmeyen tarihçiler –bunların zaman olarak sonuncusu herhalde, Othmar Spann ve evrenselci okulunun çömezi olan Eric Weber'dir–,[1] bizatihi bir gerileme sürecinin olduğunu ve Roma dünyasının kaderinin bunun mükemmel örneğini çoktan vermiş olduğunu istekle savunmuşlardır. Eric Weber'e göre, diğer kuralların arasında her düşüş (*verfall*), başka bir yerdeki eşzamanlı yükseliş (*aufstieg*) tarafından, sanki halkların hayatında hiçbir şey kaybolmazmışçasına telâfi edilecektir. Toynbee veya Spengler'in hiç de daha az katı olmayan tezlerinden söz edilebilir. Ben bu aşırı basit bakışlarla ve peşlerinden sürükledikleri bütün açıklamalarla mücadele ettim. Gerçekte, acaba Akdeniz'in kaderi örneğin bu şemalardan hangisinin içine kolaylıkla yerleştirilebilir? Kuşkusuz bir gerileme modeli yoktur. Her özel durum için, temel yapılarından hareketle modeli yeniden inşa etmek gerekmektedir.

Şu belirsiz gerileme kelimesine atfedilen içerik ne olursa olsun, Akdeniz tersine döndürülemez ve özellikle de vaktinden önce ge-

[1] *Beiträge zum Problem des Wirtschaftverfalles*, 1934.

len geniş bir geriye gidiş sürecinin kolay ve küskün av malzemesi olmamıştır. 1949'da gerilemenin bana 1620'den önce görünür gelmediğini söylüyordum. Bugün ise, *tamamen emin olmaksızın*, 1650'den önce olmadığını söylerim. Şu son on yıl boyunca Akdeniz topraklarının kaderi hakkında yayımlanan en güzel üç kitap, René Baehrel'in Provence hakkında, Emmanuel Le Roy Ladurie'nin Languedoc hakkında, Pierre Vilar'ın Katalonya hakkındaki kitapları her halükârda beni tekzip etmeyeceklerdir. Eğer önceliğinin sonunu belirleyen büyük kopuştan sonra Akdeniz'in yeni bütünsel panoraması inşa edilmek isteniyorsa, bana 1650, hattâ 1680 gibi geç bir tarihi seçmek gerekiyormuş gibi gelmektedir.

Yerel araştırmaların daha kesin olmaya izin verecekleri ölçüde, giderek bu hesap denemelerinin, bu tahminlerin, bu çok yetersiz girişimlerin ortaya koyduklarından çok daha fazla, beni ulusal muhasebe ve gelişme sorunlarıyla ilgilenen iktisatçıların (Fransa'da François Perroux, Jean Fourastié, Jean Marczewski) düşüncelerine yaklaştıran bu büyüklük sıralaması araştırmalarını sürdürmek gerekmektedir. Onları izlemek kısa süre bir apaçıklığı yeniden bulmak demektir: yani 16. yüzyıl Akdeniz'i öncelikle bir köylüler, yancılar, toprak mâlikleri evrenidir; hasatlar ve ürünler büyük iştir, geri kalanı bir üstyapı, bir birikimin meyvesi, kentlere doğru gayrimeşru bir yön değiştirmedir. Önce köylü, önce buğday, yani insanların gıdası, insanların sayısı bu dönemdeki kaderin sessiz kuralıdır. Tarımsal hayat kısa dönemde de, uzun dönemde de hükmetmektedir, insanların artan sayısını, fazlasıyla göz kamaştırıcı olduğundan dolayı yalnız onların görüldüğü kentlerin lüksünü taşıyabilecek midir? Bu her günün, her yüzyılın kritik sorunudur. Geriye kalanı, kıyas yoluyla âdeta önemsizleşir.

Örneğin, 16. yüzyıl biterken, İtalya'da kırlar lehine muazzam bir yatırım hareketi iş başındadır. Burada erken bir gerilemenin işaretini görmekte tereddüt ediyorum: bu daha çok, sağlıklı bir tepkidir; İtalya'da böylece değerli bir denge korunmuş olacaktır. Anlaşılacağı üzere maddi denge, çünkü toplumsal olarak büyük, güçlü mülkiyet uzun vadede her yerde yıkımlarını ve sıkıntılarını

dayatmaktadır. Kastilya'da da aynı şekilde.[2] Tarihçiler bize bunu söylemektedirler, Kastilya'da maddi bir denge 17. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. İşte eski gözlemlerimizi değiştiren bir şey. Ben de eskiden 1580'li yılların kısa ve şiddetli bunalımının, İspanyol imparatorluğunun basit olarak Portekiz ve Atlantik'e yönelmesinden kaynaklandığına inanmıştım. "Soylu" bir açıklama. Felipe Ruiz Martín,[3] bunun yalnızca, her şeyden önce yüzyılın 80'li yıllarıyla, İberya ülkelerindeki büyük buğday bunalımıyla birlikte rahatlayan bir süreç olduğunu göstermiş bulunmaktadır. Demek ki, Ernest Labrousse'un şemasına göre kabaca "bir eski rejim bunalımı".

Kısacası, bunalımların konjonktürel tarihi için bile sıklıkla şu söylenmelidir: önce yapı, yavaş tarih. Her şey kendisini bu asıl su seviyesinde kıyaslamalıdır, kentlerin başarıları (bu 1949'da benim gözlerimi fazlasıyla kamaştırmıştır: önce uygarlık!) olduğu kadar, sanki her şeyi bazen çok kısa olan hareketleri içinde kıpırdatıyormuş gibi sanki kendi de yönetiliyormuş gibi, her şeyi açıklamakta hızlı konjonktür tarihi de. Fiilî durumda, yeni bir iktisat tarihinin inşasının zorunluluğu yaklaşmaktadır; bu inşa bu hareketlerden ve hayatın nihayetsiz olarak göğüslediği bu hareketsizliklerinden itibaren olacaktır. En fazla gürültü çıkaranlar en önemli olanlar değildir, bunu herkes bilir.

Akdeniz yaşamının görkemli yanları, her halükârda 1590'lı yıllar boyunca, yüzyıllık eğilimin ters dönmesiyle veya 1619-1621 kısa bunalımının balta darbeleri altında sona ermemiştir. Daha fazla bilgi edininceye kadar, Avrupa'nın Kuzey ve Güney'i arasında "klasik" konjonktürler arasında felaket düzeyinde bir açıklık olduğuna ve eğer bu açıklık vardıysa, bunun Akdeniz refahının hem mezar kazıcısı hem de Kuzey üstünlüğünün mimarı olduğuna da daha fazla inanıyor değilim. Çifte taraflı aceleci, çifte açıklama. Görmek istiyorum.

Yavaşlıklar ve hızlanmalar, yapı ve konjonktür arasındaki bu

---

[2] Yürütülmekte olan çalışma.

[3] Felipe Ruiz Martín, agm., *Annales de Economia, segunda época,* Temmuz-Eylül, 1964, s. 685-6.

parçalanma, sonuca varmanın uzağında olan bir tartışmanın göbeğinde yer almaktadır. Önceden birilerinin diğerlerine hükmettiğine veya tersine inanmaksızın, bu hareketleri birbirlerine oranla tasnif etmek gerekmektedir. Bunları belirlemek, sınıflandırmak, karşılaştırmak, ilk kaygılar, ilk işlerdir. Ne yazık ki henüz, 16. ve 17. yüzyıllardaki "ulusal gelirler"in bütünsel dalgalanmalarını takip edebilmek söz konusu değildir ve çok yazık olmaktadır. Fakat daha şimdiden, Gilles Caster,[4] Carlo Cipolla ve Guiseppe Aleati'nin,[5] birincisi Toulouse, ikincilerinin de Pavia'ya dair yaptıkları gibi kentsel konjonktürleri gündeme getirmek mümkündür. Kentler çoklu hayatları boyunca, alışılmış fiyat ve ücret eğrilerinden daha gerçek, en azından onlar kadar gerçek bir konjonktür kaydetmektedirler.

Nihai sorun ise, çelişkili konjonktürler arasında uyum sağlamaktır. Böylece, iyi veya kötü ekonomik hava ile devletlerin, uygarlıkların, şu büyük kişilerin, onların taleplerinin, iradelerinin nasıl salındıkları ortaya çıkacaktır. Ben sorunu devletlere ilişkin olarak koydum: Zor dönemler onların nispi ilerlemelerini teşvik etmektedir. Uygarlıklar için de aynı şey söz konusu mudur? Bunların ihtişamları çoğu kez zamana karşı zuhur etmektedir. Sonuncu bir İtalyan Rönesansı kent devletlerin sonbaharında, hattâ kışları esnasında (Venedik'te ve Bologna'da) çiçeklerini açmıştır. Geniş deniz imparatorlukları olan İstanbul, Roma ve Madrid'deki imparatorlukların sonbaharında, güçlü emperyal uygarlıklar kendilerini göstermişlerdir. 16. yüzyılın sonuyla, 17. yüzyılın başında bu parlak gölgeler, yüzyıl ortasının büyük siyasal gövdelerinin yaşamış oldukları yerde yüzmektedirler.

III

Bu sorunların ölçeğinde, olayların ve bireylerin rolü küçülmektedir. Bu bir perspektif sorunudur. Fakat acaba perspektifimiz doğru

---

[4] *A.e.* s. 382 *vd.*

[5] "Il trend economico nello stato di Milano durante i secoli XVI et XVII. II caso di Pavia", *Bolletino della Società Pavese di Storia Patria,* 1950.

mudur? Olaylar için "birinci yeri verdiğimiz onların resmîgeçidi, manzaraları çok az değiştirmekte ve insanın temel yapısını da hemen hiç değiştirmemektedir". Akdeniz'e tutkun bir günümüz romancısı, Lawrence Durrell böyle düşünmektedir. Evet, ama tarihçilerin ve filozofların bana sordukları gibi: bu oyunda insan ne olmaktadır, insanların rolü, özgürlüğü ne olmaktadır? Ve zaten bir filozof, François Bastide, bütün tarih bir akış olduğuna göre, işlemeye başladıktan sonra, yüzyıllık bir eğilimin de "olay" olduğu söylenemez mi diyerek bana itiraz etmişti. Kuşkusuz, fakat Paul Lacombe ve François Simiand'ın izinden giderek, bu tarihsel yaşam okyanusunda "olaylar" adı altında ayrı bir yere koyduğum, *kısa* ve patetik olaylar, geleneksel tarihin "kayda değer olaylar'ı; özellikle onlardır.

Bu nedenle, bu parlak toz tabakasının değersiz olduğunu veya bütünsel tarihsel yeniden inşasının bu mikro tarihten hareketle yapılamayacağını savunmuyorum. Öyle sanıyorum ki, yanlış olarak akla getirdiği mikro sosyoloji, zaten çok kötü bir üne sahip değildir. Olayların mikro tarihinin özellikle, istisna olmasına karşılık, onun tekrar olduğu doğrudur gerçekte bir "sosyodram"lar resmîgeçidi sözkonusudur. Fakat Benedetto Croce, haklı nedenlerle, her olayda –örneğin 1610'da IV. Henri'nin katli veya dönemimizden daha kesin bir şekilde çıkmak için Jules Ferry'nin 1883'te bakan olması– insanların tarihinin bütünlüğünün kavranabileceğini savunmuştur. O, bu özel notaların, üzerinde çınladığı müzik portresidir.

Bunu söyledikten sonra, filozof olmadığımdan, olayların kapsamı veya insanların özgürlüğüne dair karşıma çıkan ve bana hâlâ sorulabilecek olan bir sürü soruyu uzun uzadıya tartışma eğiliminde olmadığımı itiraf ediyorum. Birçok anlamla yüklü, yüzyıllar boyunca asla aynı olmamış olan bu özgürlük kelimesi üzerinde anlaşmak ve en azından grupların özgürlüğüyle, bireylerin özgürlüğünü birbirinden ayırmak gerekmektedir. 1966'da Fransa'da grup özgürlüğü nedir? 1571'de topyekûn ele alınmış İspanya'nın özgürlüğü tam olarak ne idi, yani mümkün oyun alanı ne idi veya II. Felipe'nin özgürlüğü, veyahut denizin ortasında tek-

neleri, müttefikleri ve askerleriyle kaybolmuş olan Avusturyalı Don Juan'ın özgürlüğü ne idi? Bu özgürlüklerden her biri bana dar bir ada, âdeta bir hapishane gibi gelmektedir...

Bu sınırların darlığının farkına varmak, acaba tarihte bireyin rolünü inkâr etmek midir? Hiç de böyle olduğunu sanmıyorum. Böyle değildir, çünkü yalnızca iki veya üç durum arasında seçme şansımız vardır, sorun kendini ortaya koymayı sürdürmektedir: onları taşıyabilecek misiniz, taşıyamayacak mısınız? Paradoksal olarak büyük eylem adamlarının, imkânlarının darlığını tartan, orada tutunmayı tercih eden ve hattâ kaçınılmaz olanın ağırlığından, onu kendi atılımına katmak üzere yararlanan kimse olduğu sonucuna varacağım. Tarihin derin anlamının –her zaman en görünen değildir– akıntısına karşı her çaba önceden mahkûm edilmiştir.

Acaba böylece her zaman, bir insanın karşısında, onun arkasında ve önünde "uzun süre"nin sonsuz perspektiflerini resmeden bir manzara içinde, ancak şöyle ucundan oluşturabildiği bir kaderin içine hapsolduğunu mu düşünüyorum: Riskleri ve tehlikeleri bana ait olmak üzere, anladığım biçimiyle tarihsel açıklama, her zaman sonunda galebe çalan uzun zamandır. Bir olaylar kalabalığının, kendi akımı içinde sürüklemeyi başaramadığı her şeyin inkârcısı olarak, kuşkusuz insanların özgürlüğünü ve bizatihi tesadüfün payını sınırlamaktadır. Ben olay tarafından fazla cezbedilmeyen ve aynı işareti taşıyan şu olayların grubu olan konjonktür tarafından da ancak yarı yarıya cezbedilen bir eğilim olarak "yapısalcıyım". Fakat bir tarihçinin "yapısalcılığı", diğer beşerî bilimleri aynı ad altında sıkıntıya düşüren sorunsalla hiçbir ortak yana sahip değildir.[6] Bu yapısalcılık tarihçiyi, kendilerini fonksiyonlar halinde ifade eden matematik soyutlamaya yöneltmemektedir. Fakat onu bizzat hayatın kaynaklarına, en somut, en gündelik, en tahrip edilmez, en adsız olarak insani olana yöneltmektedir.

26 Haziran 1965

[6] Bkz. Jean Viet, *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales*, 1965.

EKLER

KAYNAKLAR

1. Elyazması Kaynaklar

Bu kitabın kaynakları her şeyden önce elyazmalarıdır. Konuya dair geniş literatür ancak arşivlerde yapılan araştırmalardan sonra, tamamlamalar yapmak, sonuçları eşgüdümlü kılmak ve kaçınılmaz kontrolleri gerçekleştirmek için kullanılmıştır.

Fakat eskiden ve yakınlarda yaptığımız araştırmalar, arşivlerdeki gün yüzü görmemiş zengin materyalleri tüketmiş olmaktan uzaktır. Böylesine geniş bir konuda zaten başka türlü olması mümkün müydü?

Paris arşiv depolarının zenginliklerini hemen hemen tamamiyle ayıkladımsa da (özellikle bugün İspanya'ya geri verilmiş olan, Fransız Ulusal Arşivlerinin değerli K dizisi), Simancas'taki siyasal dizilerden yakalanabilecek hemen her şeyi elden geçirdimse de (ki buranın kaynakları muazzamdır), İtalya'nın geniş arşiv depolarında büyük araştırmalar yaptımsa da, Raguza Arşivlerinin değerli bilgi kaynağını yakalayabildimse de, diğer araştırmalarım, deposuna göre az veya çok talihli olmuşlardır. Bu araştırmalar Venedik Arşivlerinin inanılmaz dağınıklığı karşısında; ne Marsilya, İspanya veya İtalya'daki noter arşiv yığınlarının azameti karşısında; ne Cenova veya Floransa veya Torino veyahut da Modena, Napoli, Palermo'daki... belgelerin aşırı bolluğu karşısında zafer kazanabilmişlerdir.

Eğer ulaşabildiğimiz arşiv depoları bir harita üzerine aktarılacak olursa, Güney'e ve 16. yüzyıla dair bütün Akdeniz çalışmalarının büyük bilinmeyeni olan Doğu'ya doğru büyük boşluklar fark edilecektir. Aslında Akdeniz sahasını en az yarısını ilgilendiren zengin, muhteşem Türk Arşivleri vardır. Ancak bu arşivler tasnif edilmeyi beklemektedirler ve bunlara giriş zor olmaya devam etmektedir. Bunların gündeme getirdikleri alanda, tarihsel edebiyata, seyyahlara, Balkan arşiv ve eserlerine, hepsinden fazlası da, bizim Batılı kaynaklarımıza başvurmak zorunda kaldık. Böylece Türk ülkelerinin ve Türk etkisi altındaki ülkelerin tarihi dışarıdan görülmüş, İstanbul'da ve başka yerlerdeki ve İtalya ile İspanya'da çok uzun arşiv dizileri meydana getiren Doğu Akdeniz haberlerinin yazılı hale getirilmesi ölçüsünde göz ucuyla görülmüştür. Fakat yalnızca Fransa örneğinden hareketle olsa bile, dışarıdan görülen bir tarihle (örneğin kitaplarımızın kullana kullana bayağılaştırdıkları Venedik elçilerinin *Relazioni*sine göre) ve bu aynı Fransa'nın içinden aydınlanan tarihi arasında fark olabilir. Demek ki, tarihsel bilgi alanında, Türk ülkelerine dair muazzam bir boşluk bulunmaktadır. Bu durum bu kitap için, sonuçları ağır olan bir zayıflık olduğu kadar Türk, Balkanlı, Suriyeli, Mısırlı, Kuzey Afrikalı tarihçilerden, bu boşlukları kapatmak, ancak ortaklaşa ve uzun soluklu olabilecek bu ödevde bize yardım etmek üzere çalışmalarını talep etmek için bir başka nedendir. Daha şimdiden Ömer Lütfi Barkan ve öğrencileri tarafından, Robert Mantran, Glisa Elezoviç, Bistra A. Cvetkova, Vera P. Mutafcieva, L. Feketé ve Gy Kàldy-Nagy tarafından kayda değer ilerlemeler kaydedilmiştir, bu son iki Macar tarihçi, harika bir *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda, 1550-1580*, 1962'nin ortaklaşa yazarıdırlar.

Türk arşivleri (geniş anlamda) hakkında, J. Deny imzasını taşıyan *Histoire et Historiens*, 1930 adlı kitapta eski bilgiler bulunmaktadır; aynı uzmana ait olan "A propos du fonds arabo-turc des Arch. du Gouv. Gén. de l'Algérie", *Revue Africaine*, 1921, s. 375-378'de vardır. Genel olarak Türk arşivleri hakkında, P. Vittek, *Les Archives de Turquie, Byz.*, c. XII, 1938, s. 691-699 ve Türkçe bir arşiv kılavuzu: *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv ve Kılavuzu*, İstanbul. Mısır arşivleri hakkında, J. Deny, *Sommaire des archives turques du Caire*, 1930.

Bu sorunların bütünü hakkında, J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, 1943, yararlı olmaktadır.

ARŞİV DEPOLARININ BELİRLENMESİ İÇİN KISALTMALAR

1. A.C.	İlçe arşivleri
2. A. Dép.	İl arşivleri
3. A.d.S.	Archivio di Stato
4. A. E.	Dışişleri, Paris
5. A. H. N	Archivo Histórico Nacional, Madrid
6. A. N. K.	Ulusal Arşivler, Paris, K dizisi
7. B. M.	British Museum, Londra
8. B. N.	Ulusal Kütüphane, F (Floransa), M (Madrid), eğer başka bir işaret yoksa (Paris)
9. G. G. A.	Eski Cezayir Genel Valiliği
10. P. R. O.	Public Record Office, Londra
11. Sim.	Simancas
12. Sim. E°	Simancas, Estado dizisi

I. İSPANYOL ARŞİVLERİ

1. Archivo General de Simancas

Mariano Alocer Martinez'in eski rehberi *Archivo General de Simancas, Guía del investigador,* Valladodid, 1923, Angel Plaza'nın yeni tarihli *Guía del investigador,* 1961'i ile ikâme edilmelidir. Dün arşivci Julián Paz'ın muhteşem faaliyetine borçlu olduğumuz bir dizi özel katalog da bulunmaktadır. Bu kataloglar belge çözümlemeleridir ki, en azından ayrıntılı başlıkları vermektedirler, ben bunları bazen gerçek kaynaklarmış gibi kullandım. Julián Paz'ın kaynakları arasında *Diversos de Castilla,* yay. *Revista de Archivos Bibliotecas y Museos,* 1909; Negociacones con Alemania, yay. *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften,* Viyana; *Negociaciones con Francia,* yay. *Junta para ampliación de estudios* (artık 1943'ten beri Simancas'ta bulunan, bizim Ulusal Arşivlerimizin eski K dizisini gündeme getirmektedir); *Negociaciones de Flandes, Holanda y Bruselas 1506-1795*, Paris, Champion, 1912; *Patronato Real*, 1912; *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos,* 1912. *Diversos da Castilla* hariç, bu değerli katalogların (1942-46) yeni edisyonları bulunmaktadır. Arşivci Angel Plaza'nın *Consejo y Juntas de hacienda* (1404-1707); arşivci G. Ortiz de Montalban'ın, *Negociaciones de Roma* (1381-1700), 1936; Simancas'ın şu andaki müdürü Ricardo Magdaleno'nun, *Nápoles,* 1942; *Inglaterra,* 1947;

Sicilia, 1951; C. Alvarez Teran'ın, *Guerra y Marina* (V. Carlos dönemi), 1949'unu zikredelim.

Simancas'taki araştırmalarım, daha sonra çok sayıda mikrofilmin ayıklanmasıyla tamamlanmıştır. Ancak bu arşiv depolarında muazzam bir belgesel malzeme keşfedilmeyi beklemektedir, özellikle de mali, ekonomik ve idari belgeler. İlk araştırmalarım esnasında, İtalya'nın yün ihracına dair ancak birkaç belge demetine ulaşabildim ve karabiber ticaretine ilişkin parçaların benim için bulunamamış olmasından özel bir üzüntü duydum. Bugün bile, bu belgelerin hepsi, bolluklarından dolayı tasnif edilebilmiş değildir ve bunun gerçekleşmesi için zaman gerekmektedir.

Simancas'taki sonuncu ikâmetlerim esnasında (1951 ve 1954) bu önemli dizileri gözden geçirdim (hemen altta no. 12).

Ayıklanan belge demetlerinin dökümü

1. *Corona de Castilla* Correspondencia (1558-1597) legajos 137-179.
2. *Corona de Aragón* Correspondencia (1559-1597), legajos 326-343.
3. *Costas de Africa y Levante,* düzenlenmemiş dizi, 1559-1594, legajos 485-492.
4. *Negociacioes de Népoles* (1558-1595), legajos 1049-1094.
5. *Negociaciones de Sicilia* (1559-1598), legajos 1124-1158.
6. *Negociaciones de Milán* (1559 et 1597-1598), 3 legajos, 1210 (1559), 1283-1285 (1597-1598).
7. *Negociaciones de Venecia* (1559-1569), legajos 1323-1346. (Venedik mektuplarının büyük bölümü eskiden Paris'teydi).
8. *Negociaciones con Génova* (1559-1565), legajos 1388-1346.
9. *Negociaciones de Toscana,* çok eksik, legajos 1446-1450.
10. *Negociaciones Secretarias Provinciales* (1560-1599), legajos 1-8 (Kısmen Mariano Alcocer tarafından hazırlanan belgeler), legajo 80 (1588-1599), orijinal kararnamelerden oluşmuştur.
11. *Contaduria de rentas.* Saca de lanas. Lanas, 1573-1613.
12. *Consejo y Juntas de Hacienda; Contaduria Mayor de Cuentas* (Primera epoca-Segunda epoca); *Expedientes de Hacienda.*

2. Archivo Historico National de Madrid

Ancak 17. yüzyıla ait belgelerin bulunabildiği *Confederación entre Felipe II y los Turcos*'u (Guía, s. 40) gözden geçirme imkânım olmadı.

Araştırmalarım engizisyon belgeleriyle veya daha doğrusu bu muazzam arşivlerden geriye kalanlarla sınırlı kaldı. Barcelona (libro I), Valencia (libro I), Calahorra ve Lograno (legajo 2240), Kanaryalar (legajos 2363-2365); Cordoba (legajo 2392); Granada (legajos 2602-4), Llerena (legajo 2700); Murcie (legajo 2796), Sevilla (legajo 2942), Valladolid (legajo 3189) engizisyonları.

3. Madrid Ulusal Kütüphanesi (Elyazmaları Bölümü)

Çok dağınık fonlar. Bunların toplam getirisi mütevazıdır. Sánchez Alonso'nun klasik *Fuentes de la Historia española e hispano-americana*, Madrid, in-8°, 1927'de bu dağınık belgelerin sayısal dökümünü verdiğini bildiriyorum. Ben kendi hesabıma belgelerin çok sayıdaki kopyalarını bir kenara bıraktım ki, bunlar birçok kez yayımlanmış veya yorumlanmıştır (özellikle Antonio Pérez'in kalemine borçlu olunanlar). Şunlar kullanılmıştır:

— Memorial que un soldado dio al Rey Felipe II porque en el Consejo no querian hacer mercedes a los que se havian perdido en los Gelves y fuerte de la Goleta (t. y.). G. 52, 1750.
— Instrucción de Felipe II para el secretario de estado Gonzalo Pérez t.y., G. 159-988, f° 12.
— Memorial que se dio a los teologos de parte de S. M. sobre differencias con Paulo IV, 1556, KK 66 V 10819 22.
— Carta de Pio V a Felipe II sobre los males de la Cristiandad y daños que el Turco hacia en Alemania, Roma, 8 Temmuz 1566, G. 52, 1750.
— Relación del suceso de la jornada del Rio de Tituan que D. Alvaro de Bazan, Capitan General de las galeras de S. M. hizo por su mandado la qual se hizo en la manera siguiente (1565), G. 52, 1750, yay. Cat, hayret verici bir biçimde, *Mission bibliographique en Espagne*, Paris, 1891.
— Carta de Felipe II al principe de Melito sobre las prevenciones que deben hacerse para la defensa de Cataluña, 20 Mart 1570, 476.
— Capitulos de la liga entre S. Santidad Pio V, el Rey católico y la Senoria de Venecia contra el Turco 1571, *age.*
— Las causas que movieron el Sr. D. Juan de Austria para dar la batalla de Lepanto, 1571, *age.*

— Advertencias que Felipe II hizo al Sr Covarrubias cuando le eligió Presidente del Consejo 1572 (18. yüzyıl kopyası), 140-11261 *b.*
— Carta de D. Juan de Austria à D. Juan de Zúñiga, embajador de Felipe II en Roma sobre la paz entre Turcos y Venecianos y sobre los aprestos militares hechos en Italia para ir a Corfu Contra los Turcos, Messina, Nisan (1573), KK. 39, 10454, f° 1080.
— D. J. de Zúñiga'dan Avusturyalı D. J.'ye, Roma, 7 Nisan 1573, *age,* f° 1070.
— Instrucción al Cardenal Granvela sobre los particulares que el legado ha tratado de la juridición del Reyno de Napoles (İtalyanca), 17. yüzyıl kopyası, 8870.
— Representación hecha al Señor Felipe II por el licienciado Bustos de Nelegas en el año 1574 (Kilise mallarının satışı üzerine), 18. yüzyıl kopyası, 3705.
— Correspondencia de D. Juan de Gurrea, gobernador de Aragón con S.M. el Rey Felipe II (Aralık 1561-Eylül 1566), 16. yüzyıl kopyası, V 12.
— Instrucción de Felipe II al Consejo Supremo de Italia 1579, E 17, 988, f° 150.

4. Academia de la Historia (Elyazmaları Seksiyonu)

İzleyen döküm, yalnızca Cezayir'e, Kuzey Afrika *presidio*larına ilişkin olarak D. Miguel Bordonau tarafından benim için yapılan ayıklamaya tekabül etmektedir. Atıflar Rodriguez Villa'nın katalogundan alınmıştır.

Relación del estado de la ciudad de Argel en 1600 por Fr. Antonio de Castañeda $\frac{(12-11-4)}{111}$ (f° 21 v°).

Berberia siglo xvi, (11-4-4-8).
Instrucción original dada por Felipe II à D. Juan de Austria sobre los fuertes de Berberia y socorro de Venecianos, año 1575. *Age.*
Carta del conde de Alcuadete a S.M., año 1599. *Age.*
Relación de Fr. Jéronimo Gracia de la Madre de Dios sobre cosas de Berberia, año 1602. *Age.*
Carta de Joanetin Mostara al Duque de Medina Sidonia con noticias Fez, año 1605. *Age.*

Carta original del Duque de Medina Sidonia a Felipe III con noticia de la muerte del Jarife, año 1603. *Age.* (f° 42 v).

Relación del estado de la ciudad de Berberia *(sic)* escrita en italiano, año 1607 con 2 planos. *Age.* (f° 45).

Sobre asuntos de Africa en tiempos del Emperador, años 1529-1535. A. 44 (f° 55).

Cartas y documentos sobre la conquista de Oran par Cisneros. Letra del siglo XVII 11-2-1—11 (f° 65 vb.).

Documentos y cartas dirigidas o emanadas de Felipe II, 12-25-5 = C—96.

Papeles originales sobre gobierno de Oran. A. 1632-1651, 12-5-1—K. 63-66-65,3 volumenes (f° 102 v.).

Sobre Oran, Berberia, Larache... comienços del siglo XVII. 11-4-4 = 8. Instrucción à Don Juan de Austria sobre cosas de Argel, año 1573 11-4-4 (f° 172 v.).

Relaciôn de las dos entradas hechas en 1613 por el Duque de Osuna en Berberia y Levante, *age.* (f° 176 v.). Aviso sobre Argel, año 1560, Colección Velásquez, tomo 75 (f° 242 v.).

5. Bilineṇ veya Yararlanılan Diğer İspanya Arşiv Depoları

Valladolid ilçe arşivleri, Malaga ilçe arşivleri, Tarragona (Archivo diocesano), Barcelona, Valencia (Earl J. Hamilton'ın işaretleri), Cartagena, Burgos, Medina del Campo (Simón Ruiz Hastanesi). Bu sonuncu depo, Simón Ruiz'in mektuplaşmalarına ait olup, şu anda harika bir şekilde düzenli olarak Archivo Provincial de Valladolid'de bulunmaktadır.

II. FRANSIZ ARŞİVLERİ

PARİS

Ulusal Arşivler — K dizisi için Paz katalogunun sırasını izliyorum (kabaca kronolojik sıra). Bütün bu belgeler bugün Simancas'ta aynı kotada bulunmaktadırlar. Paris Ulusal Arşivleri bunların kolay kullanılabilen tam bir mikrofilmine sahiptirler.

K 1643.

K 1447-1448-1449-1450-1451-1426

K 1487-1488-1489-1490-1491-1492

K 1493 ilâ 1603, K 1689 ilâ 1707-1629-1708

K 1692. Napoli kral naibi Villafranca markisinin mektuplaşmaları, 1534-1536, K 1633, K 1672-1679, Venedik mektupları, K 1630-31, Roma mektupları, 1592-1601.

Tiran heyetinin yetersiz belgeleri, AB XIX 596. Bahriye'nin 16. yüzyıl Akdenizi'ne dair çok zengin arşivlerinde ancak şöyle bir dolaştım. A2, A5 IV, V, VI, B4 I, B 6I, *77,* B7, 204, 205, 473, 520, B 8 2-7, D2, 39, 50, 51, 52, 53, 55.

Ulusal Kütüphane — Belgelerin aşırı dağınıklığı, kaynaklarımızın listesini ölçüsüz bir şekilde uzatacaktır.

Üç tane fon: Fransız fonu, kısaca (F. Fr.), İspanyol fonu (F. Esp.), İtalyan fonu (F. İtal.)

1° *Fransız fonu.* — İspanya'daki Fransız elçileri Sébastien de l'Aubespine (1559-1562) ve Saint-Gouard'ın (1572-1580) elyazılarıyla olan mektuplarını okudum. Sébastien de l'Aubespine'e ilişkin olarak A. E., Esp. 347 ve Esp. 348 numaralarında, bu önemli mektuplaşmanın, Saint-Petersburg İmparatorluk Kütüphanesi'ndeki orijinallerinden itibaren, M. Hovyn de Tranchère tarafından çıkartılmış kopyalarını sunmaktadır.

Muhtemel bir yayını hesaba katarak, B. N.'de Basse-Fontaine başrahibi, sonra da Limoges piskoposu olan Sébastien de l'Aubespine'in orijinal mektup ve belgelerini bulmaya uğraştım, bunun dökümü oldukça uzundur. Çeşitli parçalar. 4398 (f° 133); 4400, f° 330; 15877, 15901, 16013, 20787. Bir Brandenburg elçiliğini işaret edelim 3121. İspanya elçilikleri için: 3880, f° 294; 3899, f° 82; 3951, f° 26; 4737, f° 91; 10753, 15587, 16013, 16121, 16958, 17830, 20991, 23406, 23517; İsviçre'deki elçiliği, 20991, 23227, 23609, Diplomatik rakamları 8431; 2937 (37), 3114 (102), 3121, 3130 (52 ve 88), 3136 (10), 3158 (51, 54, 59, 76), 3159, 3174 (90), 3185 (102), 3189 (19), 3192, 3196 (26), 3216 (27), 3219 (2, 117), 3224 (82), 3226 (27), 3249 (73, 92), 3320 (96), 3323 (76, 119), 3337 (144), 3345 (55, 70), 3390 (15), 3899 (11), 3902 (88), 4639, 4641, 6611, 6614, 6616, 6617, 6618, 6619, 6620, 6621, 6626, 15542, 15553, 15556, 15557, 15559, 15784, 15875, 15876, 15902, 15903, 15904, 16016, 16019, 16021, 16023.

Saint-Gouard'ın mektuplaşmaları için, 16104-16108.

Aşağıdakilere ilişkin olarak ek araştırmalar:

a) Fransa'nın Roma ile diplomatik mektuplaşması, 17897, Roma'daki çeşitli elçilerin müzakerelerinin hülasası (1557-1626). 3492-3498 Roma'daki elçi M. de Béthune'ün mektupları.

b) Charrière'in Türkiye ve Venedik ile mektuplaşmalarına ilişkin yayınları tamamlamayı denedim, bu esnada onun kopya ettiği mektuplarla da sıklıkla yeniden karşılaştım. Böylece 16142, f° 7-8, 32 ve 32 v°, 34, 43-44 v°, 48-49, 58, 60-61 ve Germingy'nin mektupları 16143, Paul de Foix'nın mektupları, 16080 ve Ferrier'ninkileri, 16081 okudum.

Ayrıca Dax piskoposunun dramatik 1571-1573 görevi boyunca mektuplaşmalarını da (16170) okudum.

c) İstanbul'a ilişkin 6121, f° 2-15, Dupuy, II. 376, Claude du Bourg'a ilişkin 16141, f° 226-272 v° gibi bir dizi vasat belge kullandım. Marsilyalı Raymond Mérigon tarafından En Hıristiyan Kral'a Cezayir krallığının fethine dair verilen risale, *na* 12240. Bastion de France'a dair resmî belgeler ve mektuplaşmalar 16. yüzyıla ancak şöylesine bir bakılmaktadır ve bu konuda, Giraud'nun Lenche ailesi hakkındaki incelemesinin önemine sahip değillerdir. II. Felipe'nin Cenevizli tüccarlarla yaptığı iki sözleşmeden (Mayıs 1558-15875, f° 476 ve 476 v°, 478-479) yararlandım.

2° *İspanyol fonu:* Belgelerin envanteri tabii olarak tam bir doğrulukla, A. Morel Fatio tarafından ilgili kısmın çok kopyalı katalogundan çıkartılmıştır. Bu çok karışık bir fondur. Burada, kopyalar halinde önemli miktarda haber, muhtıra, Alba dükünün mektupları bulunmaktadır. Bu dağınık koleksiyonun çiçeksi süsü, kesin olarak tarihlemenin güç olduğu ve kökenini yakalayamadığım Napoli işlerine dair uzun söylevdir (Esp. 127).

3° *İtalyan fonu:* İspanyolunkinden daha zengindir ama kopyalar, kronolojik olarak yerlerinin belirlenmesi güç belgelerle karmakarışıktır, bunların çoğu yayımlanmış veya kullanılmışlardır. 221, 340 (Kıbrıs 1570), 427, 528 (Korfu 1578), 687, 772, 790 (D. Pietro de Toledo'nun Napoli valiliği hakkında) 1220, 1431, 2108 elyazmaları okunmuştur.

Dışişleri Bakanlığı — 1932'den beri İspanyol fonunun gerçek belge ve kopyalarının mükemmel bir envanteri vardır. Julián Paz, *C. de doc*

españoles existentes en el Archivo del Ministerio de Negocios Extranjeros de Paris, Madrid, 1932. Bu belgeler bir dizi büyük sicil meydana getirmektedirler. Kısaltılmış kotalarımız şunlardır: A. E. Esp. (Dışişleri İspanya) şu siciller kullanılmışlardır: 138, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 261, 264 (f°s 51, 60, 70, 120), 307.

Limoges piskoposunun mektuplarının kopyalarını içeren Esp. 347 ve 348 sicillerini daha önce zikrettim.

Venedik 46, 47 ve 48, Venedik'teki Fransız elçisi Hérault de Maisse'nin (1589-1594) Paris B. N.'deki orijinallerinin kopyalarını da okudum.

MARSİLYA

Ticaret Odası Arşivleri — Özel kota verilmemiş olan, 16. yüzyılın sonuna ait çok az sayıda bazı mektuplar: Örneğin İskenderiye konsolosu Coquerel'in Marsilya konsüllerine, 29 Kasım 1599 (orij.) tarihli, Halep konsolosu Louis Beau'nun Marsilya konsüllerine, Halep 1 Eylül 1600 (orij.) vb. mektupları...

Belediye Arşivleri — Kent meclisinin 1559-1591 arasındaki müzakereleri, BB 40 — BB 52 (siciller)

Değerli HH dizisinin ve özellikle 243 demecinin tasnif edilmekte olan bir dizi belgeleri, soylulara yasa dışına düşmeksizin ticaret yapmalarına izin veren, IX. Charles'ın muafiyet mektupları; 272 *droit du tiers* (kereste resmi); Antibes demirleme resmi, 1577-1732, 273, Arles 1590-1786; 284, III. Henri'nin yün ihracatına izin veren mektubu; 307, İngiltere ile ticaret, 1542-1778, 346 *bis,* bir konsolos atanmasını isteyen Fas kralının mektubu; 350, Tunus çeşitli mektuplaşmalar; 351, İstanbul'da yüzde 2 resim, 1576-1610; 367, teknelere veya yüklere el konulması, 465, liman hareketi, mal girişi 1577. Bu döküme bir dizi Halep, Trablusşam, Suriye, İskenderun mektubunu eklemek gerekmektedir, bunlar 2. ks. III. ayırımında ileride zikredilmişlerdir, fakat ben Marsilya'da çalışırken bunların kotaları henüz belirlenmemiş olduğundan, geçici olarak Ferrenc fonları adı altında belirtiyorum.

Bouches-du-Rhône il arşivleri — Üç değerli belge:

1° Cezayir konsolosluğunun ilk arşivleri, R. Busquet araştırmacıların dikkatlerini bunların üstüne çekmiştir.

2° Krallığın içine ihraç edilmek üzere Marsilya'dan çıkan malların beyanı, 1543. Marsilya Amiralliği, IXB 198 *ter*. Belge gerçekte üç döküm kapsamaktadır: a) 15 Ocak 1543'ten 21 Mayıs 1543'e "krallığa götürülecek Marsilya mallarının yani Marsilya'nın Fransa'ya karayolundan ihracatının listesi, f° 1- f° XLV, b) 15 Ocak 1543'ten 28 Mayıs 1543'e, krallık yönünden Marsilya'ya kara veya deniz yoluyla getirilen malların dökümü (f° XLVI-P LXXVI), c) 16 Ocak 1543'ten, 18 Mayıs 1543'e Marsilya'nın yabancı ülkelere deniz yolundan ihracat, f° LXXVIII- f° LXXXIX v°.

3° Mal boşaltma beratlarının kayıtları (1609-1645) arası teknelerden boşaltılan, foliosuz sicil Marsilya Amiralliği BIX 14.

CEZAYİR

Eski Cezayir Genel Valiliği arşivleri, Tiran misyonundan (1841-1844) kaynaklanan oldukça ilginç bir kopya ve asıl olarak, İspanyol belgeleri koleksiyonuna sahiptir. Bazı kaba hataların bulunduğu katalog, Jacqueton tarafından düzenlenmiştir.

Fon tarafımızdan bütünüyle okunmuştur, hattâ kitabın döneminin dışındaki kısımlarının da okunmuş olması, katalogun bazı atıf hataları ile E. de Primaudaie'nin serbest çeviri ihmallerinin görülmesi fırsatını doğurmuştur, *Doc. inédits sur l'historié de l'occupation espagnole en Afrique 1506-1564*, Cezayir, 1886, 324 s., ki zaten Cezayir belgelerinin beşincisini yayımlamamıştır.

Kullanılan diğer arşivler — Besançon, Doubs il arş., Toulon, Bel. Arş., Cassis, Bel. Arş. Orange, Bel. Arş., Perpignan, P.-Orienteles il Arş., Rouen, Bel. Küt. İl Arş., Bel. Arş., Aix, Mejanes Küt.

III. İTALYA ARŞİVLERİ

CENOVA

Archivio di Stato — Dört önemli dizi: 1° İspanya ile mektuplaşma 1559-1590, 2.2411 demetinden (yalnızca ajan Angelo Lercaro'nun

1559 yılı için birkaç belgesini içermektedir) 8-2417 demetine, daha sonra bu ayıklamalar 1647 yılına ait 38.2247 demetine kadar sürdürülmüştür; 2° 1558-1565 arasında, fazlasıyla önemli, İstanbul'la gizli mektuplaşmalara dair 1.2169 ve 2.2170 demetleri, bu iki dizi *Lettere Ministri*'ye ait olup *Lettere Ministri Spagna* ve *Lettere Ministri Constantinopoli* başlıkları altında toplanmışlardır; 3° *Lettere Consoli*'nin bol ve hayal kırıcı dizisi: Messina 1529-1609 (no 2634), Napoli 1510-1610 (no 2635) Palermo 1506-1601 (no 2647), Trapani 1575-1632 (no 2651), Civitavecchia 1563 (no 2665), Alghero 1510-1606 (no 2668), Cagliari 1519-1601 (no 2668), Alicante 1559-1652 (no 2674), Barcelona 1522-1620 (no. 2670), Ivıza 1512-1576 (no. 2674), Mallorca 1573-1600 (no 2674), Sevilla 1512-1609 (no 2674) Pisa 1540-1619 (no 2699), Venedik 1547-1601 (no 2704), Londra, 1651'den itibaren (no 2678), Amsterdam 1563-1620 (no 2567), fiilen 15. yüzyıl belgeleri Anvers'e ilişkindirler; 4° *Magistrato del Riscatto degli Schiavi* (atti 659) yüzyılın sonuna ait önemli belge dizisi.

Bu dizilerin dışında, *Lettere Ministri, Inghilterra,* filza 1.2273 (1556-1558); *Diversorum Corsicae,* filza 125 ve özellikle de, *envanteri çıkartılmış* muazzam *Venuta terræ* (1526-1797), *Caratorum occidentis* (1536-1793), *Caratorum orientis* (1571-1797), *Caratorum veterum* (1423-1584) sicillerine başvurdum, bunlar yüzyılın son otuz yılı itibarıyla, muazzam Cenova limanının hareketini büyük bir kesinlikle resmetmekte ve daha ötelere uzanmaktadırlar. Ekim 1964'te deniz sigortalarına dair bir sicil bulma talihine eriştim, bkz. c. I.

Archivio Civico — Palazzo Rosso'da, bilhassa Cenova kentine dair, esnafının faaliyetini (1620'den itibaren *Arte della Lana* hakkında), Cenova'ya ada kerestesi getiren Korsika burnu kayıklarının 17. yüzyıldaki hareketini kapsayan belgeler muhafaza edilmektedir. Burada ayrıca, Marsilya kayıklarının faaliyetlerine dair şaşırtıcı bir belge demeti de bulunmaktadır: *Consolato francese presso la Repubblica-Atti relativi 1594-1597,* no. 332. 1594-1597 arasında boş kalan konsolosluk, şaşırtıcı bir şekilde Cenova belediyesi tarafından yönetilmiştir, bu benim bildiğim kadarıyla, Marsilya'nın Batı Akdeniz'deki ticaretine dair en zengin belge toplamıdır. Çok sayıda belge Marsilya ile İspanya ticaretine ilişkindir: Kayık reisleri İspanya'ya gitmenin meşru olup olmadığını, bu ülkeyle savaş halinde olunup olunmayacağını sormak-

tadırlar. Bunun sonucunda Sardinya'dan veya İspanya'dan dönen kayık reisleri nezdinde soruşturma açılmıştır ki, bu da Batı Akdeniz'in ne kadar çok Marsilya kayığı ile dolup taştığını göstermektedir.

VENEDİK

Archivio di Stato'da kullanılan arşiv demeti şunlardır: Senato Secreta, Dispacci Costantinopoli $\frac{1}{A}, \frac{2}{B}, \frac{3}{C}, \frac{4}{D}$, (1546-1564 arası balyosun arşivi). Senato Secreta Dispacci Napoli I. Cinque Savii alla Mercanzia. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 26, 27 *busta*lar. Relazioni Collegio Secreta 31, 38, 78. Capi del Cons° dei Dieci, Lettere di ambasciatori, Napoli 58 Lettere ai Capi del cons° dei X. Spalato 281, Lettere Commerciali XII *ter*, yüzyılın sonunda Venedik, Pera, Halep ve Trablusşam'da yazılmış olan ticari mektuplarla karışmış muazzam derleme. *Archivio generale di Venezia*, Venedik, 1873, in-8°, arşiv düzenlemesinin büyük hatlarını vermektedir. Başka yerde olduğu gibi, *Archivio de Stato*'ya bağlı olan *Archivio Notarile*'de, talih bana noter Andrea de Catti'nin belgeleri arasında, 3361 (Tem. 1590), 12 deniz sigortacısının kurdukları şirket senedini bulmakta yardımcı oldu.

Bu kitabın ilk yayımlanışından beri Venedik'te aylar ve aylarca kalarak, Senato Mar, Senato Terra, Senato Zecca, Cinque Savii alla Mercanzia gibi belge dizilerinin 1450-1650 arasını taradıktan başka, 1620'ye kadar İspanya'daki Venedik elçilerinin tüm mektuplarını ve nihayet, sonuçta Sanudo'nun *Diarii*'sinin devamı olan ve resmî belgelerden hareketle kentin ve dünyanın bir kroniği olan değerli *Annali di Venezia*'yı elden geçirdim. *Archivio Notarile* ve *Quarantia Criminale*'de derinleştirilmiş araştırmalar yaptım.

Venedik'te ayrıca Marciana ve Museo Correr (Donà delle Rose ve Cigogna) fonlarını da ayıkladım.

FLORANSA

Archivio di Stato — Çalışmamın tümü Mediceo fonlarına yöneldi. 1559-1581 arasında İspanya ile olan mektuplaşmayı kapsayan, 4896-4913 dâhil (örneğin 4897 *bis* demeti) numaralı filzaları ayıkladım ve dizinin önemli elyazması özetinden yararlanarak bilgilerimi 1590'a

kadar ilerlettim. Bu uzun dizinin dışında, anlatımızın sıklıkla atıflar yaptığı Livorno *portate*sine ilişkin 1829, 2077, 2080, 2840, 2862, 2972, 4185, 4279, *4322 filza*ları, 2077, 2079, 2080 arşiv demetleri elden geçirildi. Misc. Medici arasında 123 nolu belge yararlı hiçbir şey sağlamadı, 124 nolu belgede (f° 44) imparatorun 1589'da uyruklarına İngilizlerle ticareti yasakladığına dair bir evrak bulunmaktadır. 1949'dan beri Mediceo fonunda yeniden çalıştım ve özellikle bu çalışmalarımı ailenin Archivio'ya bıraktığı belgeler arasında sürdürdüm.

Biblioteca Nazionale — Büyük bir zenginliğe sahip olan Capponi fonu 1935'te kütüphaneye geçmiştir. Bu fon bu güçlü ailenin ticari defterlerini kapsamaktadır. Sadece dönemimize ilişkin olarak 12-90, 107-109, 112-129 nolu siciller gündemdedir, bu sonuncu dizi çeşitli şirketlerin defterlerini kapsamaktadır. Burada bir dünya söz konusudur. Bu büyük siciller ağırlıkları ve boyutlarıyla, araştırmayı hiç de kolaylaştırmaz. Yalnızca fotoğraf bu kullanım güçlüklerinin aşılmasını sağlayabilir. Sadece 41 nolu *Libro grande debitori e creditori di Luigi Alessandro Capponi, Mariotto Meretti e compagni di Pisa 1571-1587*'yi gözden geçirebildim. Bu, fiyatları, kambiyoyu, deniz sigortalarını, navlunları işaret eden, bu dönemde hepsinin olduğu gibi dağınık bir ticari faaliyete genel bir bakış kazandıran harika bir defterdir.

Capponi fonu bir dizi siyasal, ekonomik ve tarihsel belge içermektedir, bunlar çok çeşitli olup, onlara ancak genel olarak bakılabilir. Mediciler, Floransa Cumhuriyeti, İspanya, Polonya, Çin, Türkiye ve 16. yüzyılın büyük olayları hakkındaki bu belgeleri saymak için tam bir cilt doldurulabilir. Sayalım: 1001-1723 arasına ilişkin bir Floransa vakayinamesi (Codice, C CXXX, c. 2); 1578'de Flandre ve II. Felipe hakkında (XXXIX, s. 360-375); 1546'da Sicilya hakkında (LXXXII, no. 18), 1572'de (XV, s. 63-112), 1600-1630 arasında (CLXXXIX, s. 148-196); Venedik'te kadırga kürekçileri hakkında (XI, s. 153-157), kambiyo hileleri hakkında, 1596 (XLIII, s. 274-287); 1583'te Lucca hakkında (II, s. 357-366); 1596'da Erdel hakkında (XLV, s. 423-428); Cenova hakkında, II. Felipe ile Alba dükü arasında diyalog biçiminde söylev (XXXVI, s. 205-269); 1575'te Cenova hakkında (LXXXI, XVIII, II); Kıbrıs hakkında 1558'e ait bir Venedik dizisi (XIII, 266-293); Moskova büyük dükü nezdinde imparatorluk elçisi D. Filippo

Pernisten'in muhtırası (XIV, 232-253); Villefranche'a gelen Portekiz gemilerinin tasviri (XXXIX, s. 61-67); Frankfurt diyetinde, padişahın elçisinin söylevi, 27 Kasım 1562 (XV, s. 274-277); Papa ile Cosimo de Medici arasında Şap sözleşmesi, 16 Haziran 1552 (cassetta 7a, no. XVIII); Tommasso Scierly'nin Livorno'da İngiliz tüccarı Ruggiero Goodluke'a mektubu, Napoli 14 Temmuz 1606 (LXXXI, no. 23 *bis);* II. Felipe İspanyası hakkında (XI); II. Felipe'nin sarayı hakkında, 1564 (LXXXII), 1576 (LXXXI, no. 9 *bis*), 1577 (LXXXI, no. 3); Antonio Pérez ve Escovedo hakkında (XV, s. 262-269), Elbe adası demir yatakları sözleşmesi hakkında, 1577 (cassetta 8 a, no. 11) adaya ilişkin muhtıra (LCXI); Vicenzo Serzelli'nin ölümü (1578), bu adam çağın en ünlü haydutlarından biridir (CLXI, CCLVI, CCXXXVII), I. Ferdinando döneminde Toscana hakkında (CCL, CXXIV); 1535'e doğru Portekiz yeni Hıristiyanları hakkında (XXXVI), 1571'de Portekiz hakkında (XXV, s. 109-127); 1570-1573 deniz harekâtları hakkında (CCXV, CLXXII); Sultan Selim tarafından D. Juan'a İnebahtı'dan sonra verilen hediye (XL, s. 41-44); Magosa hakkında (LXXXM), Türk-Venedik barışı hakkında, Signoria'nın kendini haklı çıkartması ve D. Juan'ın tasarıları hakkında; 1570'de Marcantonio Colonna ile Gian Andrea Doria'nın kavgaları hakkında; Portekiz'in tasarladığı fetih hakkında, 25 Mayıs 1579 (XV, s. 1-61); Napoli'nin gelirleri hakkında, 1618 (CCLVIII); V. Carlos'un gelirleri hakkında (XI, s. 216-220); Ancôna ticareti hakkında (XXI, s. 257-298); kambiyo ve paralar hakkında (cassetta 10 *a,* no XVI), Milano hakkında (XV); İmparatorluğun Ferdinando'ya bırakılmasına Papalığın muhalefeti hakkında (LIX); Macaristan savaşının nedenleri (LIX, s. 436-469); Türk-İran savaşı, 1577-1579 (LXXXII, no. 7); Cipriano Saracinelli II. Felipe'ye, Fransa'ya karşı olan savaşı bırakarak Türk'e yönelmesi için yalvarıyor (LVIII, 106-151).

La Laurenziana — Burada da, aynı şekilde özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Toscana, Napoli, Girit, La Valteline'e ilişkin zengin koleksiyonları kapsayan çok karışık bir arşiv söz konusudur; bunların arasında Alexandre Farnèse'nin kendi elyazısıyla mektupları (1518-1585), ashb. 1691, (Giovanni) Silli'nin kambiyo hakkında basılmamış bir parçası, *Pratica di Cambi,* 1611, ashb. 647, Mısır ve Kızıldeniz hakkında bir muhtıra. *La retentione delle galee grosse della Illustrissima*

Signoria de Venecia in Allessandria con le navigazioni dell'armata del Turco dal Mar Rosso nell' India nel anno MD XXXV I, 37 f° Ashb 1484-1508 (Relatione d-'Allessandria con le navigatione del Turco dal Mar Rosso nell'India, 1536, ashb. 1408) bir *Libro de Mercatanzia* 16. yüzyıla ait, (ashb. 1894); bir 17. yüzyıl seyrüsefer incelemesi, *age.*, 1660; bir 16. yüzyıl Kutsal Topraklar yolculuğu; 17. yüzyıl Portekizi'ne ilişkin harita ve belgeler, 1291.

Guicciardini-Corsi-Salviati aile arşivleri — Marki Guicciardini'nin nezaketi ve cömertliği sayesinde, ailesinin değerli arşivinde bir süre çalışabildim. Libri mercantili 1, 7, 8, 9-15, 21-25 (1550'den 1563'e kadar), 26 (libro di magazino de Messina 1551-1552), 27-32 (1552-1571); II, 33-48 (1542-1559); III, 49-59 (1554-1559); IV, 60-64 (1565-1572); V, 65-67 (1582-1585); VI, 68-71 (1579-1590); VII, 72-102 (1587-1641); VIII, 103-130 (1582-1587); IX, 131-135 (1588-1591); X, 136-155 (1590-1602); XI, 156-166 (15...7-1617); XII, 167-172 (1589-1608); XIII, 173-202 (1592-1597). Capponilerin ticari defterleri gibi bunlar da koskoca bir dünya meydana getirmektedirler, dönemimize ilişkin 200 büyük sicil bulunmaktadır. Fiyatlar, taşımalar, vadeli alımlar ve satımlar, ipek ticareti, Sicilya buğdayı ticareti, karabiber ve baharat ticareti hakkında aşırı bol malzeme vardır. Bu belgeler artık Floransa Archivio di Stato'suna nakledilmişlerdir.

ROMA

Archivio di Stato — Öngörülen iki araştırma yapılmamıştır, biri şüpheli *Annona e Grascia,* 1595-1847 (Busta 2557) diğeri çok değerli olup, Civita Vecchia *portate*sine dairdir, fakat bunun yararı bizim için, korunmuş olan dökümlerin hemen hepsinin yüzyılın ilk yarısına ait olması nedeniyle azalmıştır.

NAPOLİ

Archivio di Stato — *Carte Farnesiane*'de, Marguerite de Parme ile Parma dükünün ajanlarının mektuplaşmalarını 1559'dan itibaren, Spagna dizisinden fascio I'den fascio VII'ye kadar izledim ve Bari limanı ihracatının 1572'deki dökümünün tam kopyasını çıkardım,

Dipendenze della Sommaria, fascio 417, fascicolo 1°. İlk araştırmalarımızdan bu yana kaydedilen büyük kazanım, A. Silvestri'nin bizim için ayrıntılı bir katalog düzenlediği ve bundan çok sayıda fotoğraf aldığımız Sommaria belgelerine ilişkin olmuştur. Bu belgeler Napoli ve İç Deniz tarihi için başat öneme sahiptirler.

Archivio municipale — Bartolomeo Capasso'nun ayrıntılı kataloguna sahibiz. *Catalogo ragionato dei libri, registri, scritture esistenti nella sezione antica o prima serie dell' archivio municipale di Napoli* 1387-1808, Napoli, c. I, 1877, c. II, 1899 - kurumlar hakkındaki şerhleriyle dikkat çekici fakat endüstriyel hayatı ile kentlerin ticari yaşamına, şurada burada ancak rastlanılmaktadır. Muazzam kentin tahıl ve zeytinyağı iaşesi hakkında önemli belgeler, *Acquisti de'grani*, 1540-1587, N 514; 1558, N 515; 1590-1803; N 516; *Acquisto e transporto de' grani*, 1600, N 518; 1591-1617, N 532; 1594, N 533.

PALERMO

1932'de buradan geçerken *Archivio di Stato* ve *Archivio Comunale* kapalı olduklarından, birincisinde birkaç gün çalışma, ikincisinde de büyük sicilleri seyretmekle yetinmek zorunda kaldım. Bütün çabamı Biblioteca Communale'ye yönelterek şunları gözden geçirdim. Palermo tasviri Qq E 56 ve Qq E 31 (bu Auria Vicenzo'nun olup, 17. yüzyıla aittir); Succesi di Palermo, Palmerino'nun, Qq D 84; lettere reali al vicere di Sicilia dal 1560 al 1590, 3 Qq E 34; Sicilya hakkında söylev Qq F 221, Qq C 52, Qq F 80, Qq D 186, 3 Qq C 19, P 212 (ve İspanyolca Qq D 190) (1592), Relazione del Conte di Olivares (avertimenti lasciati dal Conte Olivares, 1595), Qq C 16, ada yönetimi hakkında muhtıra, Qq F 29; Sicilya kral ve kral naiplerinin mektupları, 1556-1563, 3 Qq C 35; çeşitli mektuplar 1560-1596, 3 Qq E 34; Albuquerque dükünün mektubu, Temmuz 1570, 3 Qq C 45, no. 25; Qq H 113 (no. 15, no. 17) ve Qq F 231; 3 Qq C 36, no. 22, 3 Qq E 11 Camilliani, *Descrizione delle marine*, Qq F 101; *Itinerario...* Qq C 47; Pugnatore, *Istroia di Trapani*, Qq F 61. Sicilya ticareti hakkında, 2 Qq E 66, no. 1; tahıl ticareti hakkında, 16., ve 17. yüzyıllar, Qq D 74; Feria dükünün buğday hakkında mektubu (1603), 2 Qq C 96, no. 18; Antonio Mongitore'nin Sicilya Yahudileri hakkında muhtı-

rası, Qq F 222 f° 213, deputati del Regno 1564-1603; 3 Qq B 69, f° 339. Malta adasının ticareti hakkında, Qq F 110, f° 295, Sicilya'da 1531-1671 arasında para değişiklikleri, Qq F 113, f° 22; Medina Celi dükünün emirnameleri, 1565, kopya, Qq F 113, f° 32-40, Arnavutluk'tan Sicilya'ya gelen Rumlar hakkında, Antonino Mongitore'nin muhtırası, Qq E 32, f° 81; Covarrubias hakkında biyografik şerh, Qq G 24, no. 43; Kastilya parasının değeri hakkında 18. yüzyıl muhtırası, Qq F 26, f° 87; 1501-1715 arasında Sicilya nüfusu hakkında Antonino Mongitore'nin muhtırası, Qq H 120; Sicilya haydutları hakkında (17. yüzyıl), Qq E 89, no. 1; Palermo'daki kıtlıklar ve özellikle 1591 açlığı hakkında, Qq H 14 *bis*, f° 144. Carta al Rey nuestro Senor de Filiberto Virrey de Sicilia sobre traer par ne de Berveria, 10 Nisan 1624, Qq D 56, no. 21, f° 259.

Bilinen veya kullanılan diğer arşivler — Torino, Pisa, Ancona, Milano, Livorno, Cagliari, Messina. Derinleştirilmiş şekilde: Mantova (Archivio di Stato) ve Modena (Archivio di Stato).

IV. VATİKAN ARŞİVLERİ

Vatikan Arşivlerinde Hinojosa'nın yayınlarının ve özellikle de P. Luciano Serrano, *Correspondancia diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de S. Pio V*, 1566-1572'nin yardımlarıyla, incelemelerimi İspanya'daki Papalık temsilcilerinin 1573-1580 arası mektuplaşmalarıyla sınırladım ama burada boşluklar bulunmaktadır (Spagna 7-27). Çalışmam Mgr. Tisserand'ın tavsiyeleri ve Mgr. Mercati'nin esirgemediği lütuflar sayesinde kolaylaştı. Özellikle harika fotoğraflar.

V. RAGUZA ARŞİVLERİ

Raguza Arşivleri, sıklıkla sergilediğimiz nedenlerden dolayı Akdeniz'i tanımak konusunda, diğer hepsinden çok daha fazla değerlidirler. Başka yerlerde olduğu gibi burada da siyasal belgeler, özellikle rektörlerin ve danışmanlarının Raguza elçi ve ajanlarına, onların da Raguza'ya gönderdikleri mektuplardan meydana gelerek kendilerini sıkışık sıralar halinde sunmaktadırlar. Bu belge yığını iki dizi oluşturmaktadır, Batı Akdeniz mektupları, Doğu Akdeniz mektupları

(LP ve LL, sonuncular tam olarak *Lettere et commissioni di Levante* genel başlığı altında belirlenmektedirler) Batı Akdeniz mektuplarından LP I (1566) LP 7 (1593)'e kadar olanlarını ayıkladık, LL dizisinde ise yalnızca 1593 yılına ait olan LL 38'i ayıkladık. Bu Raguza belgelerini yalnızca, İnebahtı sırasında Roma'da Raguza elçisi olan Francesco Gondola'ya dair ve kont Voynoviç'e borçlu olunan, *Depeschen des Francesco Gondola, Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V. und Gregor XIII.*, Viyana 1909 adlı yayından tanıyacak olanlar siyasal bir cemaat olduğu kadar tüccarların ortaklığı da olan Cumhuriyetin alışılmış müzakere tarzı hakkında çok doğru bir fikir edinemeyeceklerdir. Raguza temsilcileri, ihtiyaçlara ve koşullara göre buğday, yünlü kumaş, kadife, bakır, *carisee* siparişlerinde bulunulan tüccarlar olarak kalmaktadırlar. Bu durumda, bu mektuplaşmalarda Venediklilerin bildik tonlarına, insanlar ve ekâbirin hakkındaki genel söylevlerine benzer herhangi bir şey bulunmamakta, yararlı ve sıradan küçük şeyler yer almaktadırlar.

Ancak Raguza Arşivlerinin yararı burada değildir. Hacimli *Acta Consiliorum* ciltlerini elden geçirme sabrı ve zamanı olan herkese, bir Ortaçağ kentini, garip bir şekilde korunmuş bir Ortaçağ kentini eylem sırasında yakalama fırsatı sunmaktadırlar. Bu arşivler aynı zamanda, kayıt veya mahkeme yargısı nedenleriyle korunmuş olan, olağanüstü belgeler sunmaktadırlar. Kambiyo senetleri, notalar, deniz sigortaları, ortaklık düzenlemeleri, şirket kurulmaları, veraset, hizmetçi alımı... Bu belgeler üç dizi halindedir: *Diversa de Foris, Diversa di Cancellaria, Diversa Notariae.* Ben son ikisini ancak ele alabildim. *Diversa di Cancellaria,* Sicil 132-145, 1545-1557. *Diversa Notariae* sicil 110, 1548-1551, buna karşılık *Diversa de Foris* dizisini, kabaca 1580-1600 dönemi için geniş çapta elden geçirdim (belgeler dizinin çok büyük üç sicili arasında kronolojik olarak oldukça karışık bir şekilde dağılmışlardır). Okumam I numaradan XVI numaraya kadar yayıldı. Diğer yoklamalar: *Libro dogana* no. 10, 1575-1576, XXI, 1,12; XXI, 7, 3 ve özellikle XXII, 7, 4 deşifre etmesi veya daha doğrusu anlaması oldukça güç İspanyol yünü ithaline dair, bunların tümünün kopyalarını çıkardım. Nihayet yakın tarihlerdeki bir kazanım, 1935, no. 44, *Quadernuccio dove s'ha da notare le robe che vanno o venghono alla giornata, cossi d'amici comme le nostre,* 20 Aralık 1590-2

Nisan 1591, Balkan yollarına yönelik Raguzalı tüccar ve transit mal taşıyıcıların faaliyetleri üzerine ilginç bir ışık tutmaktadır.

Raguza arşivcisi M. Truhelka'nın, 1935 kışı boyunca burada çalıştığım sıradaki hareketlerini daha önce söyledim –ve ona karşı minnet dolu dostluğumu–. Fakat onun bana getirdiği fotoğraf çekme yasağı, araştırmamın güçlüklerini yüz kat arttırdı. İyi bir hükümdar olan raslantı bana *Lettere di Ponente, Diversa di Cancellaria, Noli ve Sicurtà* dizilerinin eksiksiz fotoğraflarını sağladı, bunlar bugün Centre Historique'te (VI. Seksiyon) muhafaza edilmektedirler (54, Rue de Varenne, Paris VIIe). Alberto Tenenti'nin eşliğinde, bu bitmez tükenmez değerli resim dizisini elden geçirdim.

VI. AKDENİZ VE FRANSA DIŞINDA AVRUPA ARŞİVLERİ

Alman, Avusturya ve Polonya arşivlerini ancak, o da uzaktan, şöyle bir tanıyabildim. Projem, Akdeniz'e yönelik, özellikle de karayolundan olan ticari akımları teyid etmek üzere, arşivlerde araştırmalar yoluyla, elimizdeki çok sayıdaki eseri tamamlamaktı, yani sonuç olarak Mlle von Ranke'nin Köln için ortaya çıkardıklarını, başka kentler için yeniden yapmaktı. Renanya'da az sayıda belge: Aix-la-Chapelle'de (Aachen), belgeler kentteki 1656 yangınıyla kaybolmuşlardır, Worms'ta ise 1689 tahribatıyla Spire'de belgeler Hans Siegel'in çalışmalarında ele alınmışlardır ve bunlar önemlidirler. Koblenz, Mainz daha da fazlası Main-üzeri-Frankfurt (yüzyılın sonuyla birlikteki yükselişi çok büyük bir sorun çıkartmaktadır) hakkında hiçbir bilgiye sahip değilim. Yukarı Almanya'da Stuttgart veya Münih'te hiçbir şey bulunmamakta, buna karşılık Nuremberg, tıpkı Augsburg gibi büyük kaynaklar sunmaktadır. Strieder ve Ver Hees'ten sonra, Lyon ve Marsilya yönündeki Alman tüccarların rolünü daha iyi belirlemek ilginç olmuştur. Ulm hakkında hiçbir şey bilmiyorum. Buna karşılık, daha doğuda, Leipzig, Dresden gerçek kaynaklar sunmaktadırlar. Oder-üzeri-Frankfurt'taki fuarlar 1600'e kadar Fransız ve İtalyan tüccarlar tarafından ziyaret edilmişlerdir. Şarap, ipek ve aynı zamanda *Boysalz* (Biskay tuzu da denir. Boy = Biscaya) İspanyol tuzu herhalde Hamburg'dan gelmekteydi. *Boysalz* imparatorluk ayrıcalığıydı, o kadar ki imparator Oder-üzeri-Frankfurt'ta bir *Boyfactor*'a sahipti.

Oder-üzeri-Frankfurt Stadtarchiv'inde korunan, bu ticarete ilişkin iki belge 1574 ve 1597'ye kadar geri gitmektedirler. Breslau'dan İtalya'ya olan doğrudan ticaret 1450'yi geçmiş görünmektedir; yaklaşık bu tarihin ötesinde, bu ticaret H. Wendt'in teorisine göre Bohemya ve Avusturya kentlerinin kârına olmak üzere batıya kaymış olmalıdır.

Akdeniz'e yönelik Orta Avrupa'nın bu en güzel arşiv deposu, o tarihlerde ekonomik metropol olmaktan çok siyasal merkez olan ama siyasal veya hanedan nedenlerinden dolayı harika bir dinleme merkezi olan Viyana'dır. Ne kitaplar ne de yayınlar Haus-, Hof-und-Staats-Archiv'in muazzam zenginliklerini, İspanya (Hof korrespondenz: Korrespondenz Varia), Venedik, Türkiye-Roma-Malta, Faszikel I [1518 (*sic*) 1620], Raguza, f° 1 (1538-1708), Cenova f° 1 (1527 -1710), İtalya (Kleine Staaten), Fasz. 7 (Neapel 1498-1599), Sicilya, 1,1530-1612: Hetrusca I (1482-1620), Lusitana I (1513-1702) ile olan mektuplaşmalarını tüketebilmişlerdir. Bunlara *Kriegsakten* (1559-1581 dönemi için Fasz. 21-33) dizisini katmıyoruz... Koşullar bu yolculuğu yapmama, Akdeniz'i kuzeye doğru, karanın içlerinden oldukça uzaktan dinlememe izin vermediler. Daha önceki satırlarda ancak bir çalışma tasarısını özetleyebildim. Akılcı bir soruşturmanın Danzig, Lübeck, Hamburg ve Bremen kentlerini, İç Deniz ile olan deniz ve *kara* bağlantılarıyla dışta bırakmayacağını ekliyorum. Bu noktada, Anvers ve İngiliz limanlarının arşivleri (British Museum, İspanyol fonu, P. Gayangos'un katalogundan daha önemli), Hollanda ve İskandinav ülkelerinin arşivleri merakımızın dışında değillerdir, Avrupa'nın tüm yoğun kitlesinin Akdeniz'in hayatına ve ışıklarına ortak olması nedeniyle Polonya da bu merakın dışında değildir. 1949'dan sonra bir an için Viyana'da oldum; Anvers, Danzig, Varşova, Kraków'da birkaç gün çalıştım. Londra'da uzayan ve verimli bir ikâmetim oldu (British Museum ve Record Office). Cenevre'de önemli mikrofilmler sayesinde Edouard Fabre koleksiyonunu tüketttim (Archives de la Maison d'Altamira) bunlar Bibliothèque Publique et Universitaire'de muhafaza edilen belgelerdir (bkz. *l'Inventarie...*, yay. Lépold Michel, *Bulletin Hispanique* içinde, 1914).

2. Harita Kaynakları

Harita kaynaklarından, harita, kroki, plan ve kıyı ile yol tasvirlerini anlıyoruz. İki büyük kısım: çağdaş kaynaklar, eski kaynaklar.

A. Çağdaş kaynaklar — Çağdaş haritaların dökümü için okuyucu. *Géog. Universelle,* c. VII, 1 ve 2; c. VIII, c. XI, 1'e başvurmalıdır. İspanya haritalarının dökümü için *Revue de géographie du Sud-Ouest et des Pyrénées,* 1932'nin kesin işaretlerini kullandım. Transhümans hakkında Elli Müller'in büyük sentez haritası *Die Herdenwanderungen im Mittelmeergebiet, Peterm. Mitteilungen,* in-8°, 1938 c. I, s. 28-29'da iktibas kayda değerdir. Berber Atlası hakkında J. Dresch'in kartografik denemeleri, insani olguların sunumu açısından çok büyük bir özgünlük taşımaktadır.

Fazla bir bilimsel değeri olmayan iki kullanışlı harita bana bazı teyidleri yapma imkânını sağladı: Küçük Asya haritası (Türkiye-Suriye-Ürdün-Filistin-Irak-Aşağı Mısır) 1: 1.500.000, 2. yay., Girard ve Barrère; ve Mittelmeer 1: 500.000, Münih, Iro-Verlag, 1940.

Fransız Bahriyesi hidrografi dairesinin *Instructions Nautiques,* harika dizisini geniş ölçüde kullandım, no 405 (İspanya K ve B); 356 (Afrika B); 345 (İspanya G ve D); 360 (Fransa Güney, Cezayir, Tunus); 368 (İtalya B); 408 (Adriyatik); 348 ve 349 (Doğu Akdeniz); 357 (Karadeniz ve Azak Denizi).

B. Eski kaynaklar — *a)* Paris Ulusal Kütüphanesi, Haritalar ve Planlar Bölümü

Ge B 1425 — *Portulan italo-catalan* (16. yüzyıl).
Suriye kıyısı hariç Akdeniz, İskoçya'dan Kanarya adalarına Atlantik kıyıları.
(Çok yıpranmış, İspanyol, Portekiz bayraklarıyla ve Afrika'yı temsil eden hayvanlarla süslü)

Ge AA 640 — *Reinel*'e *atfedilen Portekiz haritası.*
Ön: Akdeniz.
Arka: Atlantik.
(Çok fazla süslü: Portekiz haçıyla süslü gemiler, armalar, kent desenleri, Babil Kulesi, kulelerle çevrili Kudüs).

Ge B 1132 — *Gaspar Viegas'ın haritası*, 1534.
Batı Akdeniz, Atlantik.
(Dekor: Rüzgârgülleri)

Ge B 1134 — *Gaspar Viegas*'ın *haritası*, 1534.
Batı Akdeniz.

Ge C 5097 — *Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz*, 1534?
İskoçya'dan Bojador'a Atlantik.
(kubbe biçiminde yeşil dağlarla süslü)

Ge AA 567 — Takımadalarla (Boğaz'dan Girit'in güneyine).
Dantel biçiminde çok stilize kıyılarla çizilmiş (Viegas'a atfedilmiştir).

Ge C 5096 — *Arkada bir not ile Viegas'a atfedilen*, 1534.
Batı Akdeniz, Atlantik (Tarento'dan Azorlara).

Ge D 7898 — *Arkada bir not ile Viegas'a atfedilen*, 1534.
Yunanistan, takımadaların bir bölümü.

Ge C 5086 — *Anonim 8 portulan derlemesi.*
Portekizlilere ait, kurşun kalemle eklenen bir nota göre, British Museum'daki Diego Homem haritalarının (1558) kopyaları.
Yaprak no. 4: Akdeniz, Batı Avrupa, Azorlar.

Ge DD 2007 — *3 yaprak, 16. yüzyıl İtalyan işi*, deri bir cilt içinde.
Yaprak 1: Ege.
Yaprak 2: Akdeniz.
(Hükümdar resimleri, palmiyeler, takribi kent resimleri, daha iyi incelenmiş Marsilya ve Venedik görüntüleriyle çok güzel sayfa düzeni).

Ge FF 14 410 — *Cenevizli Battista Agnese Atlası* (1543), 12 yaprak.
Yaprak 6: 3 kısım halinde Akdeniz.

Ge FF 14 411 — *İdem*, daha büyük forma.

Ge C 5084 — *Vesconte di Maggiolo haritası*, Cenova, 1547.
Akdeniz, İskenderiye-Cebelitarık.

Ge AA 626 — Andreas Homem: Universa ac Navigabilis tolius terrarum orbis descriptio, Anvers, 1559.
10 yaprak.
Yaprak no 4: Akdeniz, Arabistan, Hazar.

Ge DD 2003 — *Diego Homem Atlası*, 1559.
Yaprak 2: Batı Akdeniz.
Yaprak 3: Akdeniz.
Yaprak 4: Doğu Akdeniz.

Yaprak 6: Adriyatik
Yaprak 7: Yunanistan, Takımadalar.
(Çok güzel süsleme: dağ resimleri, bayraklar, Cenova görüntüsü vb.)

Ge D 4497 *Giritli Georgia Sideri dicto Calapodo Portulan*'ı, 1566.
Akdeniz.

Ge DD 2006 *Atlas Diego Homem* (Venedik, 1574), 7 yaprak.
2: Batı Akdeniz.
3: İtalya Güney Adriyatik, Orta Akdeniz.
4: Adriyatik.
5: Doğu Akdeniz.
6: Takımadalar.
7: Karadeniz.
(no. DD 2003'ten çok farklı, çok karanlık süsleme: Rüzgârgülleri.)

Ge DD 682 *Joan Martines Atlası* (Messina, 1589), 7 yaprak.
6: Sicilya, Batı Calabria.
7: Akdeniz.
(Kent resimleri, Afrika hayvanları, Karadeniz'i Ren ve Rhône'a bağlayan hayalî nehir.)

Ge B 1133 *Bartolomeo Olives Portulan*'ı (Messina, 1584).
Avrupa, Akdeniz.
(Çok güzel harfler, Regina Saba, Prete Jani de las Indias'ı zikretmekte).

Ge AA 570 *Mateus Prunes Portulan*'ı, Mallorca, 1586.
Akdeniz, Batı Avrupa kıyıları, Gambiya'ya kadar Afrika kıyıları.
(Fas sultanından büyük Tatar hanına kadar (Karadeniz'in kuzeybatısında) tüm hükümdarların çadırlarındaki resimleriyle, çok sayıda Afrika hayvanı, Marsilya, Cenova, Venedik desenleriyle süslü).

Ge C 5094 *Mateus Prunes,* 1588.
İskenderiye'den Fas'a Akdeniz, Portekiz kıyıları.
(Çok basit, rüzgârgülleriyle süslü)

Ce C 2342 *Carta Navigatoria de joan Olivia,* (Messina, 1598?).
Akdeniz, Barcelona imgeleri (Marsilya, Venedik, Cenova diğer limanlar itibarî biçimde temsil edilmişlerdir; palmiyeler, aslanlar, filler).

Ge C 5095 *Vintius Demetrei Volcius Rachuseus portulanı* (in terra Libuani, 1598).
Akdeniz, Dalmaçya bölümü çok araştırılmış.

Fe FF 14 409 "*Duchesse de Berry*'nin" denilen (16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl başı) anonim Portekiz Atlası.
Cilt içinde yirmi harita.
Yaprak 3: İspanya ve Cezayir, Fas'ın batı kıyıları ile Batı Afrika.

Ge DD 2012 *16. yüzyıl anonim portulanı.*
2 yaprak: Akdeniz, Ege.
(Rüzgârgülleri, Yuda haç mahalinin üçlü resmi, hayalî nehirlerle süslü.)

Ge DD 2008 *16. yüzyıl sonu Portekiz portulanı.*
1. Cilt içinde Akdeniz.
2. Ege.
(tüyler ve bez şeritlerle süslü).

Ge DD 2009 *16. yüzyıl (?) Anonim Fransız-İtalyan Portulanı.*
Sırt sırta yapıştırılmış dört yaprak.
Akdeniz, Takımadalar, Batı Akdeniz.
(Harita üzerine yapıştırılmış insan resimleri içermektedir.)

Ge C 5085 *16. yüzyıl anonim portulanı.*
Akdeniz.
(Kesilmiş ve İspanya üzerine yapıştırılmış bir rahip figürüyle süslü.)

Ge C 5100 *16. yüzyıl İtalyan portulanı.*
Akdeniz.

Ge C 5083 *16. yüzyıl anonim portulanı.*
(Çok ince resim.)

Ge C 2431 *16. yüzyıl Ceneviz portulanı.*
Trablus'u İspanyolların elinde olarak göstermektedir.
(Armalar, flamalarla güzel süsleme İspanya üzerinde bir kral, İspanyol silahlarını göstermektedir).

Ge DD 2010 *Anonim portulanı.*
Akdeniz.
Sırt sırta yapıştırılmış iki yaprak.

Ge D 7887 *Takımadalar portulanı.*
Kentlerin küçük görüntüsü, Troya çizimi.

Ge C 5093 *Fanciscus Oliva portulanı*, Messina, 1603.
Akdeniz.
(Çok süslü, Marsilya, Barcelona, Cenova, Venedik desenleri, savaşçılar, bayraklar, vb.)

N.B. — Salvador Oliva'nın gerçek tarihi (1635) kazınmış ve 1535 haline getirilmiş *Ge D 7889* nolu bir portulanı bulunmaktadır.

b) Archivo general de Simancas. Bir planlar ve haritalar dizisi:

1. Costas tocantes a Argel y Bujía, 1602 E° 1951 *a*, 769 m.
2. Berberistan'da (belki Sus'ta) esir bir asker tarafından gönderilen bir kale planı, 22 Mart 1576, 0,49 m. x 0,461, Planos, Carpeta, II, f° 48.
3. Diseño del Golfo de Arzeo, mürekkep ve boya, 28 Aralık 1574, 0,49 x 0,424, *age.*, f° 102.
4. 1603 civarı Cezayir planı, 0,426 x 0,301, Carpeta, I. f° 53.
5. Bougie imparatorluk kalesi planı, 1548, 0,418 x 0,309, Carpeta, II, f° 61-62.
6. Bougie tahkimat planları, *age.*, f° 166 (0,392 x 0,294), f° 167 (0,326 x 0,284), P 168 (0,514 x 0,362), 9 Ocak 1543.
7. Mers-el Kebir planları (Oran, 20 Aralık 1574), *age.*, f° 98 ve 99, 1, 74 x 0,432 — 0,58 x 0,423.
8. Nuova disegno dell' arsenale di Messina, *age.*, III, f° 58.
9. Mellila planı, mürekkep ve boya, 0,445 x 0,32, E° 331.
10. Malta tahkimatı planı, E° 1145 (Planos Carpeta, III, f° 61).
11. Disegno de la città di Siragusa (Siraküza), E° 1146, *age.*, III, f° 63.
12. Traza del Reino de Murcia (1562'ye doğru), E° 141 *a*, f° 183, 0,908 x 0,214.
13. Yeni Tunus kalesi, mürekkep ve boya, Planos, III, f° 59, 1574 (0,694 x 0,585).
14. Dizeño del fuerte de Túnez y la Goleta, Roma, 7 Ağustos 1574 (0,457 x 0,31) *age.*, f° 21.
15. Traza de la Goleta de Túnez (mürekkep ve boya) 1554'e doğru (0,488 x 0, 348), *age.*, II, f° 126.
16. Plano de Biserta (mürekkep ve boya), 1574, (0,627 x 0,577), *age.*, f° 60.
17. Pianta de la città di Palermo, E° 1146.
18. Dizeños (4) de la laguna de Melilla, hechos por el Fratin, Madrid, 4 Ekim 1576 (II, f° 134-137), (0,533 x 0,431; 0,483 x 0,315; 0,439 x 0,318; 0,313 x 0,216).

19. Plano de la Fortaleza de Argel, 1563,0,606 x 0,448,1, f° 72.
20. Plano de los fuertes de la Goleta, 29 Kasım 1557 (0,32 x 0,217). Tasarılar, E° 483, f° 174.
21. Traza de los terreones de Melilla, 24 Şubat 1552 (0,442 x 0,315), III, f° 56.
22. Peñon de Velez planı, 1564 (mürekep ve boya), 0,3 x 0,209, *age.*, f° 19.
23. Adriyatik Denizi haritası, E° 540.

3. Basılı Kaynaklar

Akdeniz'e tahsis edilmiş literatürün eksiksiz bir envanterini çıkardığımız iddiasında değiliz; bunun için ciltler gerekir ve envanter gene de eksik kalır. 1949'dan bu yana dokümantasyon önemli ölçüde artmıştır. Yalnızca İspanya için, *Indice Histórico Español*, 1953'te J. Vicens Vives tarafından kurulmuştur ve bilgilerimizdeki bu artışın miyarını oluşturmaktadır. Öte yandan yalnızca okuduklarımızın dökümünü vermek de söz konusu olamazdı; bu da bu cildin kaynakçaya ayırdığı yere kolaylıkla sığamazdı.

Kısa kesmek için, A) *Büyük* belge yayınları (birinci A kesimi), B) bizzat bu kitabın düzenlenmesine hizmet eden, mimarisinin sütun ve destekleri olan kitap ve incelemeler (ikinci B kesimi, C) bu kitabın dipnotları veya metninde zikredilen kitapların alfabetik listesiyle (üçüncü C kesimi) sınırlanılmıştır.

A. BÜYÜK BELGESEL YAYINLAR

Büyük derlemeler — Akdeniz'de ve civarında olan her ülke, 16. yüzyıla ilişkin belgesel açıdan derlemelere sahiptir.

Genişliği ve edisyonunun akılcılığı açısından en dikkat çekici olanı *Calendar of State Papers*'dır.

Anıtsal *Colección de documentos ineditos para la historia de España* (kısaltması *CODOIN*), 112 cilt, in-8°, basılı kaynaklarımızın en zengini olmuştur. 1930-1931'den beri, Julián Paz'ın sayesinde, derlemenin 2 cilt halinde muhteşem bir kataloguna sahibiz, *Catalogo de la colección...*, c. I, Madrid, 1930, 728 s., in-8°; c. II, Madrid, 1931, 870 s., in-8°, kişi, yer adları ve madde başlıkları dizinleriyle birlikte. Bunun özü R. Sanchez Alonso'nun değerli bibliyografik el kitabı, *Fuentes de la Historia española e hispano-americana*'da sistematik bir

biçimde çözümlenmiştir, bu kitabın 1927 tarihli ikinci veya 1946 tarihli üçüncü edisyonlarına başvurmak gerekmektedir. İtalya kendi hesabına, hiç de daha az anıtsal olmayan Albèri derlemesini sunmaktadır, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato.* Bu eser tarihçiler tarafından kopya edildiğini saklayacak bazı değişikliklerle o kadar fazla iktibas edilmiş, 16. yüzyıla ilişkin anlatılar içinde o kadar yaygın bir şekilde yer almıştır ki, gerçek değerlerine karşı haksızlık edilme eğilimine girilmiştir. Ancak yüzyılın en iyi insan sarrafları değilse bile en iyilerinden biri oldukları söylenilen şu Venediklilere gözü kapalı inanmak tehlikeli değil midir? *Dispacci* olarak geçmektedir, ama *relazioni* türün hatalarını ve zayıflıklarını barındıran ve çoğu zaman deyim yerindeyse eski hatiplerden aşırılan söylevlerdir. Bu eleştiriler çabucak formüle edilmişlerdir ama unutulmamaları gerekir. Bu kez de, herhangi bir kısıt getirmeksizin bize göre kötü numaralanmış ve iyi bir dizinden yoksun olan bu derlemenin kullanışsızlığından yakınalım. En azından İtalya iktisat tarihine ilişkin olarak A. Pino Branca'nın özlü kitabı, *La vita economica degli stati italiani nei secoli XVI, XVII, XVIII, seconda le relazioni degli ambasciatori veneti,* Catania, 1938, in-16, 515 s. de böyledir.

Collection de documents inédits sur l'histoire de France, 1550-1600 arasında Akdeniz cephesinde çok sayıda cilt ve her şeyden önce E. Charrière'in güçlü yayını, *Négociations de la France dans le Levant,* Paris, 1840-1860, 4 cilt, in-4°; hiç de daha az klasik olmayan A. Desjardins'in çalışması, *Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane,* Paris, 1859-1886, 6 cilt in-4°, bilindiği üzere bütün yönlerde yararlı olan *Papiers d'État du cardinal Granvelle,* Paris, 1842-1852, 9 cilt, in-4° ve H. de la Ferrière tarafından yayına hazırlanan *Lettres de Catherine de Médicis,* Paris, 1880-1895,10 cilt, in-4° tarafından temsil edilmektedir.

Belçika'dan –nihayetinde II. Felipe'ye olduğu kadar Roma kilisesine de sadık kalacak olan Hollanda'dan– L. P. Gachard'ın yayınları, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* (1577'ye kadar), 1848-1897, 5 cilt, in-4°. *Correspondance de Marguerite d'Autriche avec Philippe II* (1559-1565), 3 cilt, in-4°, 1867-1881, (bu yakınlarda J. S. Theissen tarafından devam ettirilmiştir) – nihayet Edmond Poullet ve Charles Piot'nun in-4° 12 ciltlik yayınları, *Correspondance*

du Cardinal Granvelle, 1566-1586, 1877-1896 gelmektedir. Bu yayınlar konumuzu dolaylı olarak ilgilendirmektedirler.

Alman dilinde akılda tutulması gereken dört yayın: Çek tarihçi J. Susta'nın, *Die römische Kurie und das Konzil von Trient unter Pius IV,* Viyana, 1904-1914, 4 cilt, in-8°, G. Turba'nın, *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe,* zengin *Nuntiaturberichte aus Deutschland* koleksiyonu içinde, Lanz'dan V. Carlos'un klasik mektuplaşmaları, *Correspondenz des Kaisers Karl V,* III, 1550-1556, XX, 712 s., in-8°.

Portekiz yayınlarının en yararlısı, *Archivo diplomatico portuguez*'dir, bunun in-4° 10 cildi özellikle Roma'daki Portekiz elçilerinin hükümetleriyle 1550-1580 arasındaki mektuplaşmalarının edisyonlarını sunmaktadır.

Diplomatik belgelere dair diğer yayınlar — Bu büyük girişimlerin yanısıra, diplomatik belgelerin gün ışığına çıkartılması konusunda muazzam bir çaba sürdürülmektedir. Diğerlerinden daha iyi tasnif edilmiş, çoğu zaman hatla yazılmış olarak bunlar yayıncıları tahrik etmekte, onları beklemekteydiler. Belçika'da iyi bir "tarih", geçen yüzyılın böylesine tutkun bir editörün, bizzat belgeleri arşivlerden matbaaya göndermekle yetinmesini istemekteydi. Elli veya yüz yıldan beri, hattâ daha da fazlasından beri, tarih, sonuçlarının 1850'den günümüze kadar bir tarih yazıcılığı çağını belirleyeceği bu görevi sürdürmeye inatla sarılmıştır.

İspanya'da bilginler, yarımadanın ve Roma meclisinin ilişkileri konusunda geniş yayınlar yapmışlardır, *Colección de documentos ineditos*'ta biraz ihmalkâr davranılmıştır. Ricardo de Hinojosa, *Los despachos de la diplomacia pontifical en España* eserinin ancak birinci cildini 1896'da verebilmiştir. Buna karşılık P. Luciano Serrano'ya dört muhteşem cilt borçluyuz: *Correspondancia diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de Pio V,* Madrid, 1914, burada hem İspanya'daki Papalık temsilcilerinin mektuplaşmaları hem de Roma'daki İspanyol elçilerinin mektuplaşmaları yer almaktadır. Başka bir kesimde, Viyana Habsburglarıyla olan ilişkiler kesiminde, *CODOIN*'in yayımladıklarına, *La correspondancia inédita de Guillén de San demenle, embajador en Alemania, sobre la intervención de España en los successos de Polonia y de Hungria* (1581-1608), yay. Ayerbe markisi Zaragoza, 1892 eklenmiştir. En önemli İspanyol katkısı, hiç

kuşkusuz, Real Academia de la Historia tarafından Fransa ile İspanya arasındaki diplomatik mektuplaşmanın yayımlanmasıdır (1943'te Fransa hükümeti tarafından iade edilen K dizisinden belgelere göre), bu yayının adı; *Negociaciones con Francia,* 9 cilt (1950-1955), 1559 yılından 21 Ekim 1567'ye.

İtalya'da yalnızca kısmi yayınlar vardır: G. Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia,* Torino, 1865; *Relazioni dei consoli veneti nella Soria,* 1886. Mükemmel bir katkı: *La lega di Lepanto nel carteggio inedito di Luys de Torres,* yay. A. Dragonetti de Torres, Torino, 1931; Mario Brunetti ve Eligio Vitale, *Corrispondenza da Madrid di Leonardo Donà,* 1570-1573, Venedik, Roma, 1963,2 cilt, in-4°.

Raguza diplomasisi hakkında, *Die Depeschen des Francesco Gondola Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V. und Gregor XIII. 1570-1573,* 1909.

Alman dilinde, Matthias Koch'un eski eseri, *Quellen zur Geschichte des Kaisers Maximilian II,* Leipzig, 2 cilt, 1857, ve Viktor Bibl, *Familienkorrespondenz Maximilians II.,* ve Döllinger, *Dokumente zur Geschichte Karls V., Philips II. und ihrer Zeit,* Ratisbonne, 1862, in-8°.

Kanuni Sultan Süleyman nezdinde imparatorluk elçisi Busbecq'in çok ünlü mektupları hakkında, elimin altında başka bir edisyon olmadığından, onların Fransızca edisyonu olan, *Lettres du Baron de Busbec,* yay. Foy başrahibi, Paris, 1748, 3 cilt, in-12'yi kullandım.

Akılda tutulması gereken Belçika çalışmalarıyla birlikte, *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1598-1621,* Brüksel, 1923, yay., Lonchay ve Cuvellier, in-4°'un birinci cildi ve *Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani, premier nonce de Flandre (1596-1606),* 2 cilt, yay. 1,1924, Van der Essen, II, 1932, Armand Louant.

Aynı anda hem yayınların nitelik ve miktarı hem de Fransa'nın coğrafi konumunun Akdeniz açısından değerinden dolayı, yayınlar en çok Fransa'da (ve kendinden sonrakilerin çok önünde) önemli ve fazla miktarda olmuştur. Şovenliğe düşmeden, Fransa'nın kendini dışarıda temsil ettirdiği şu elçiler, kilise adamları, sonra da kılıç adamlarının, anlamakta ve haber sağlamakta çabuk, çevik ve uyanık oldukları iddia edilebilir... Kuşkusuz en parlaklarından olmayan, İspanya'daki bir Fourquevaux, İtalya'daki meslektaşları ve rakiplerinin düzeyindedir... Akılda tutulması gereken yayınlar arasında: Alexan-

dre Teulet, *Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle,* 5 cilt, in-8°, Paris 1862 (1515-1588 dönemini kapsamaktadır), büyük kuzeye yönelik bu eser, incelememize ancak kısmi olarak yararlıdır; aynı şekilde *Correspondance politique de MM. de Castillon et de Marillac, ambassadeurs de France en Angleterre (1537-1542),* Paris, 1885, yay. Jean Kaulek; *Correspondance politique d'Odet de Selve, ambassadeur de France en Angleterre (1546-1549),* yay. Germain Lefèvre-Pontalis, Paris, 1888; *Ambassades de MM. de Noailles en Angleterre,* yay. Vertot başrahibi, 1763, 5 cilt., *Correspondance de la Mothe Fénelon, ambassadeur de France en Angleterre de 1568 à 1575,* 7 cilt, Paris ve Londra 1838-1840 (Charles Puzton Cooper yönetiminde), *Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise,* 1598-1602 (İngiltere'de), yay. P. Laffleur de Kermaignant, Paris, 1886 (genel siyaset hakkında birçok kesin ayrıntı). Konumuzla daha doğrudan ilişkili olarak, *Jean Nicot, ambassadeur de France en Portugal au XVIe siècle. Sa correspondance diplomatique inédite,* yay. Edmond Falgairolle, Paris, 1897, ve bu konunun tam merkezinde, *Correspondance de Babou de la Bourdaisière, évêque d'Angoulême, depuis cardinal, ambassadeur de France à Rome,* yay. Henry et Loriquet, Paris, 1859. *Dominique de Gabre, trésorier des armées à Ferrare (1552-1554), ambassadeur de France à Venise (1555-1557); correspondance politique,* Paris, 1905, yay. A. Vitalis; *Ambassade en Espagne de Jean Ébrard, Seigneur de Saint-Sulpice,* yay. E. Cabié, Albi, 1903; *Dépêches de M. de Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IX en Espagne, 1565-1572,* 3 cilt, Paris, 1896-1904, yay. C. Douais ve *Les Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux. 1565-1572,* Paris, 1897, yay., aynı yazar. Bu iki yayın tıpkı *Dépêches diplomatiques de M. de Longlée, résident de France en Espagne, 1582-1590,* yay. Albert Mousset, Paris, 1912 gibi mükemmeldirler. İki kısa yayın ekleyeceğim, *Lettres inédites du roi Henri IV à Monsieur de Villiers, ambassadeur à Venice,* 1601, yay. Eugène Halphen, Paris, 1887; *Lettres à M. de Sillery, ambassadeur à Rome, du 1er Avril au 27 Juin 1601,* 1866, yay. Eugène Halphen ve *Lettres de Henri IV au comte de la Rochepot, ambassadeur en Espagne, 1600-1601,* yay. P. Laffleur de Kermaignant, Paris, 1889. Bunlar bizi yeni bir Fransız iklimine –IV. Henri saltanatınınki– sokmaya yetmektedirler, incelememiz bu iklime ancak ucundan dokunacaktır. Bu Fransız emeği bilançosunu kapatmak üzere *Correspondance du Cardinal François de Tournon,* Paris,

1946, yay. Michel François'yı zikredelim, bu yayın siyasal ve diplomatik tarihin kesişme noktasında yer almakta ve 4., 5. ve 6. kısımlarıyla dönemimizi ve çalışmamızı doğrudan ilgilendirmektedir. I (1. bl.) ve II. (3. bl.) ayırımlara bu güzel yayının bütün yararlı atıflarını dâhil edemedim, s. 318, 15 Mayıs 1556, Korsika kilise mensuplarının âdetlerinin rezil durumu ve cehaleti; s. 277-281, III. Julius ile 29 Nisan'da ateşkes antlaşması, V. Carlos buna 15 Mayıs akşamı dâhil olmuş, Parma'da seferber edilen Fransız forsalarını serbest bırakmış ve 26 Temmuz 1552'de Siena olayını açıklamıştır; Fransızlar ve imparatorluk askerleri o sıralar İtalyan satranç tahtası üzerinde etkili konumlar elde etmenin peşindedirler: "Siena girişiminin başarısı kralın İtalya'daki prestijini özellikle artırmış ve papa ile Venedik Signoriası buna özellikle sevinmişlerdir" kardinalin mektubu, Ağustos 1552, s. 281, 1553'te Korsika seferine de bir prestij sorunundan ötürü karar verilmiş değil midir? Michel François bu "zamansız" harekât hakkında '289, dipnot 1) Muhtırasındaki: *Albisse del Bene, surintendant des finances françaises en Italie, 1551-1556, (B. de l'Ec. des Chartes,* 1933) açıklamayı, harekât için gereken parayı kendi servetinden borç veren Ferrare kardinalinin rolünü açığa çıkartarak yeniden ele almaktadır. Zamansız Siena olayı hakkında birçok ayrıntı ve not, IV. Paulus'un yeğenlerinin siyasetini ve bu dönemde, "mantıksız" çağda Roma atmosferini ayırt etmemize izin vermektedirler. 1559'dan sonra kardinal de Tournon'un şaşırtıcı değişimini veya daha doğrusu, Fransız ikliminin şaşırtıcı değişimi hakkındaki tanıklığını aklımda tutuyorum. Yeni bir çağ başlamaktadır. Kardinalin krala, Fransa'daki "punaisye" sapkınları hakkında yazdığı 14 Haziran 1559 tarihli (s. 397) ateşli mektuba bakınız, aynı sözü aynı gün (s. 398) başkomutana yazdığı mektupta veya II. Felipe'ye 31 Ocak 1561'de yazdığı şu "işbirlikçi" mektupta da kullanmıştır! (s. 426-427). Nihayet s. 373'te Venedik ve *bilancia* siyaseti hakkında mükemmel bir farkındalık vardır, 17 Eylül 1558, Venedikliler "muzaffer olanların kendilerine karşı kötü olacakları korkusuyla" barış istemektedirler.

1949'dan beri yegâne önemli yayın, henüz başlangıcında olan ve Roma Gregoryen Üniversitesi ve Fransız Okulu tarafından yayımlanan *Acta Nuntiaturae Gallicæ*'dir. Bu diziden şunlar çıkmıştır: *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio (1535-1540),* yay. J. Lestocquoy, 1961; *Girolamo Ragazzoni, évêque de Bergame, nonce en*

France. Correspondance de sa nonciature, 1583-1586, yay. Pierre Blet, 1962.

Diplomatik tarihin kıyısındaki belgeler — Yukarıdaki işaretler, diplomatik tarih düzleminde gerçekleştirilen muazzam çabayı ortaya koymaktadır. Diğer düzlemlerdeki sonuçlar bu kadar parlak olmanın uzağındadır. Siyasal tarih veya büyük kişilerin hayat hikâyeleri konusunda takdire değer olmakla birlikte, ekonomik, toplumsal, kültürel hayat veya teknikler tarihi sahasında henüz hafif kalmaktadırlar.

1° Fakat Portekiz için Bernardo Gomes de Brito, *Historia tragico-maritima,* yay., Lizbon, 2 cilt, 1735-1736, 2. yay, 1904-1909,12 cilt (B. N., 8° Z 18.199 adlı eser, aslında esas olarak Atlantik ve Hint Okyanusu'nu ilgilendirmesine rağmen zikredilmelidir. Ama okyanuslar İç Deniz'in hayatına komuta etmektedirler.

2° İspanya için, *Nueva Recopilación de las leyes*'in eski ve değerli edisyonu; *Actas de las Cortes de Castilla, 1563-1623,* 39 cilt, Madrid, 1861-1915, derlemeleri, bu eser 1563 öncesi için *Cortes de los antiguos reinos de León y Castilla*'nın V. cildi ile tamamlanmalıdır; *Doc. inéditos para la historia de Aragón*'un az kullandığımız derlemesi; *Libros raros ó curiosos,* derlemesi, c. XIX, *Tres relaciones históricas* (Cebelitarık, Los Gelves, Alcazarquivir, 1540, 1560, 1578), Madrid, 1889; *Cartas y avisos dirigidos à D. J. de Zúñiga, virrey de Nápoles en 1581,* Madrid, 1887. Gachard'ın yayımlanmamış mektuplarının iki cildi, *Retraite et mort de Charles-Quint au monastère de Yuste,* 2 cilt, in-8°, Brüksel, 1854-55, hemen hemen önceki sayıma aittir; aynı şekilde, gene Gachard'ın, şu *Lettres de Philippe II à ses filles les infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage au Portugal, 1581-1583,* Paris, 1884, Temkinli Kral'ın savunusu için mükemmel malzeme.

Biri Aragon'a dair, Carlos Riba y García, *El consejo supremo de Aragón en el reinado de Felipe II,* Madrid, 1914; *British Museum*'un zengin İspanyol fonuna dayanılarak yayımlanan, Dario de Areitio tarafından Fidel de Sagarminaga'nın klasiği, *El gobierno y regimen foral del señorio de Viscaya*'nın yeni edisyonunun II. ve III. ciltleri, c. II, 1577-1589, Bilbao, 1932, c. III, 1590-1596, Bilbao, 1934 adlı iki bölgesel tarihe çok atıf yaptım.

Siyasal ve ekonomik belgelerden demeyelim de, ekonomik ve siyasal konularda yararı olan Lerruga'nın dağınık ve geniş derlemesini

de kulandım. *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fabricas y minas de España,* 45 cilt, in-4°, Madrid, 1745.

En iyi katkılar hâlâ şunlardır:

a) II. Felipe'nin 400. doğum yıldönümü (1927) vesilesiyle başlatılan, onun saltanat dönemine ait yayımlanmamış belgelerin derlemesine dair girişim (bu program tüm programlar gibi yerine getirilmesi güç ve tamamlanmamaya adaydır, *Boletín de la Comisión de Monumentos históricos y artisticos de la provincia de Valladodid,* I, 2 Temmuz-Eylül 1925). Derleme *Archivo Histórico Español* işaretiyle, *CODOIN* ile aynı başlığa sahiptir. Şunlar yayımlanmıştır, c. I, Tarento Ruhani Meclisi (1530-1552) hakkında, c. II, Yenilmez Armada (1587-1589) hakkında, XV. 488 s., 1929, yay. G. P. Enrique Herrera Oria; *Consultas del consejo de Estado,* 1930, yay. Mariano Alcocer, fakat öngörülen ciltler hakkında hiçbir şey öğrenemedim. *Portugal; Expediciones a Levante, Lepanto, Moriscos,* vb. Jaime Salvá'ya, *La Orden de Malta y les acciones españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI. y* XVII, 1944, 448 s., in-4°'ü borçluyuz.

b) Relaciones topográficas (bundan, II. Felipe'nin emriyle 1575 ve 1578'de İspanya *pueblos*unda yürütülen soruşturmaları anlayınız). Escorial'de muhafaza edilmektedirler. Buna ait, Peder Miguélez'in çıkardığı bir katalog bulunmaktadır, *Las relaciones histórico-geográficas de los pueblos de España hechas par orden de Felipe II,* Madrid, 1915; genel bir bakış, Ortega Ribio, *Relaciones topográficas de España. Lo mas interesante de ellas escogido...,* Madrid, 1918. Nihayet Cuenca diyakozluğu ve Guadalajara eyaleti için iki kısmi yayın: *Relaciones topográficas de España Relaciones de pueblos que pertenecen hoy a la provincia de Guadalajara,* yay. Juan Catalina García ve Manuel Perez Villamil, Madrid, 1905-1915, 7 cilt (c. XLI-XLVII, Memorial, Histórico español). Bu değerli belge Sorbonne kütüphanesinde bulunmaktadır, *Relaciones de pueblos de la diocesis de Cuenca, hechas par orden de Felipe II,* yay. P. J. Zarco Cuevas, Cuenca, 1925, 2 cilt. Carmelo Viñas ve Ramon Paz'ın dikkat çekici yayınları kayda değerdir. *Relaciones de los pueblos de España ordenadas por Felipe II; Provincia de Madrid,* 2 cilt, 1949; *Provincia de Toledo,* 3 cilt, 1951-1963; Noel Salomon, *La Campagne de Nouvelle Castille à la fin du XVIe siècle d'après les Relaciones topográficas,* 1964, soruna nokta koymaktadır.

3° Kuzey Afrika'da geniş *Collection des sources inédites de l'histoire de Maroc*'u haber verelim, Atlantik'e dönük olan Fas'a ancak 1550'de ulaşılabilmiştir; Akdeniz kıyısındaki İspanyol *presido*ları hakkında Primaudaie'nin daha önce zikredilen yayını 1564'te kesilmektedir, Tunus Fransız konsolosluğu arşivlerinin Pierre Granchamp tarafından yayını, *La France en Tunisie à la fin du XVIe siècle, 1582-1600,* Tunus 1920, Akdeniz tarihine yapılan Kuzey Afrika katkılarının en önemlisidir; VI. cilt (1551-1575) Gen. Didier, *Histoire d'Oran,* Oran, 1929, ancak yazarın daha önce yayımladığı kaynakları bilenler tarafından kullanılabilir.

4° İtalya hakkındaki muazzam yayın kütlesinden şunlar ayrılabilir: Marco Formentini, *Rivista storico della dominazione spagnola sul ducato di Milano colla pubblicazione di 500 e più documenti ufficiali inediti,* Milano, 1872, Vladimir Lamansky, *Secrets d'Etat de Venise, documents, extraits, notices et études,* St. Petersburg, 1884 istisnai önemde bir derlemedir; aynı şekilde Napoli hakkındaki *Archivio storico italiano,* Floransa, 1846'nın IX. cildinin karışık belgeleri. Toplumsal tarih belgeleri oldukça nadir olduğundan, Nino Cortese'nin yayını takdir görmektedir, *Feudi e Feudatari napoletani della prima metà del Cinquecento* (Simancas belgelerine göre), Napoli, 1931. Sicilya'ya ilişkin birçok yayın akılda tutulmaktadır: *Corrispondenza particolare di Carlo d'Aragona, Présidente del Regno, con Filippo II,* (Doc per servire alla storia di Sicilia, 1. dizi, II), yay. S. V. Bozzo ve G. Salvo Cozzo, 1879 ve *age.*, 4. dizi, IV, *Le fortificazioni di Palermo nel secolo XVI. Relazione delle cose di Sicilia falla da D. Ferdinando Gonzaga all' imperatore Carlo V* (1546), 1896.

5° Fransa'da M. Pardessus'nün büyük derlemesi, *Collection des lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle,* Paris, 1837, 6 cilt, mükemmel bir araç olarak kalmaya devam etmektedir.

6° Balkan, Mısır, Suriye, Türk belgeleri hakkında (Türkçe metinler, bir bibliyografi, Türk dergileri de vardır), benim için yalnızca başlıklardan başka bir şey toplamak mümkün olmadı. N. Iorga, *Ospiti Romeni in Venezia, 1570-1610,* Bükreş, 1932'de kullanılan mektupları sakatlayan bir anlatı biçiminde sunmak yerine elindeki belgeleri yayımlasaydı daha iyi ederdi.

7° Hakluyt'un harika yolculuk derlemeleri, *The principal navigations, voiages, traffiques and discoveries of the english Nation,* 3 cilt,

Londra, 1598, 1599, 1600'ünden (atıflarım bu edisyonadır) ve John Harris'in *Navigantium atque itinerantium bibliotheca,* 2 cilt, Londra, 1745'ten kendime pay çıkardım.

8° 16. yüzyıl için büyük ekonomik belge yayınları, her şeyden önce Kuzey ülkelerine, Anvers ve Augsburg'a ilişkin olmaktadır. Anvers hakkında Denuce'nin tartışılabilir, ama değerli yayınları. Augsburg hakkında, Fuggerlere dair yayınlar: Konumuz açısından en ilginçleri Aloys Schulte'ninkilerdir, *Die Fugger in Rom,* 2 cilt, Leipzig, 1904; Weitnauer, *Venezianischer Handel der Fugger,* 1931; Johannes Kleinpaul, *Die Fuggerzeitungen, 1568-1605,* Leipzig, 1921. Viyana Ulusal Kütüphanesi'ndeki şu belgelerin kökeni ve anlamı konusunda, M. A. H. Fitzler, *Die Entstehung der sogenannten Fugerzeitungen in der Wiener Nationalbibliothek,* Viyana, Rohrer, 1937; Fuggerlerin tutanaklarının ekonomik değeri hakkında, Kempter, *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sogenannten Fuggerzeitungen,* Münih, 1936. Bunun İngilizce bir çevirisi bulunmaktadır: Fugger *News-Letters 1568-1605,* 2 cilt, Londra, 1924 ve 1926, I. c., çev., Victor von Klarwill ve Pauline do Chary, II. c., çev. L. S. R. Byrne.

9° Nihayet 16. yüzyıl ekonomik gerçeklerinin tanınmasına en geniş katkıyı, meydana getirilişi Fransız menşeili olmakla ve École Pratique des Hautes Études, 54, rue de Varenne, Paris, VIIe'in VIe Section, Centre de Recherches historiques'in başarı hânesine yazılmasına rağmen uluslararası nitelikli katkıyı işaret ediyorum. Bunları tasnif etmeden zikrediyorum: Fernand Braudel ve Ruggiero Romano, *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne, 1547-1611,* 1951 (Maurice Carmona tarafından tamamlanacak ve genişletilecektir); Huguette ve Pierre Chaunu, *Séville et l'Atlantique de 1504 à 1650,* 12 cilt, 1955-1960; Alberto Tenenti, *Naufrages, corsaires et assurances maritime'; à Venise d'après les notaires Catti et Spinelli, 1502-1609,* 1959; Renée Doehaerd, *Études anversoises,* 3 cilt, 1962; M. Baulant, *Lettres de négociants marseillais, les frères Hermitte (1570-1612),* 1953; José Gentil da Silva, *Lettres marchandes des Rodrigues d'Evora et Veiga (1595-1607),* 1956; Ugo Tucci, *Lettres d'un marchand vénitien, Andrea Berengo, 1553-1556,* 1957; José Genil da Silva, *Lettres de Lisbonne, 1563-1578,* 1959; Valentin Vázquez de Prada, *Lettres marchandes d'Anvers,* 4 cilt, 1960; Domenico Gioffrè, *Gênes et les foires de change, 1960;* Corrado Marciani, *Lettres de change, aux foires de Lan-*

ciano, 1962; Felipe Ruiz Martín, *Lettres marchandes échangées entre Florence et Medina del Campo,* 1965; Edouard Baratier, *La démographie provençale du XIIIe au XVIe siècle,* 1961; Léopold Chatenay, *Vie de Charles Esprinchard, Rochelais, et journal de ses voyages au XVIe siècle,* 1957; Xavier A. Flores, *Le "peso politico de todo el mundo" d'Anthony Shirley,* 1963.

Bu kitaplara, Kübalı tarihçi Modesto Ulloa'nın anıtsal eseri, *La hacienda real de Castilla en el reianado de Felipe II,* Roma, 1963'ü ekliyorum.

B. TEMEL ESERLER

1° Kitabın genel yönelimi için — Başta Henri Pirenne'in eserleri, *Les Villes du Moyen Age; Mahomet et Charlemagne.* Üzerinde en fazla durduğum sayfalar, Vidal de la Blache'ın *Principes de Géographie humaine,* yay. E. de Martonne, 1922'de Akdeniz'e ayırdıklarıdır.

Akdeniz'in bütünü için, başlangıçta Alfred Philippson'un klasik eseri *Das Mittelmeergebiet*'e yaslandım ve sonradan bu kitabı 1904, Leipzig edisyonundan defalarca yeniden okudum (kitabın 1922'de çıkan 4. bir edisyonu da vardır). Bu kitabı bir belgesel kesinlik şaheseri olarak kabul ediyorum. Charles Parain'in bilgiyle dolu kitabı, *La Méditerranée Les hommes et leurs travaux,* Paris, 1936'ya; Maximilien Sorre'un anıtsal çalışması, *Les fondements de la géographie humaine,* Paris, 4 cilt, 1943-1952'ye ve André Siegfried'in, *Vue générale de la Méditerranée,* 1943'üne çok şey borçluyum.

2° Tarih ve insani ortam — Şu *toprağa bağlı tarih veya* daha doğrusu ortama, insanların *çevresine* bağlı tarihin desteğiyle Victor Bérard'ın, yani helenist, gezgin, diplomatın eseri; coğrafi gerçeğe son derece açık Alfred Jardé'nin eseri; Jules Sion'un makaleler halinde dağılmış eseri çevrelenmektedirler.

Bundan da fazlası, belki esas sorun genel atılımını sürdürmekten, çağdaş eleştirinin ayrıntılarında mücadele ettiği, Emile-Félix Gautier'nin tüm eserini anıyorum. Bu eser içinde özellikle şunları öne çıkartıyorum: *Siècles obscurs du Maghreb,* 1927 (ikinci biçiminde, *Le passé de l'Afrique du Nord* olmuştur, 1952), *Mœurs et Coutumes des Musulmans,* 2. yay., 1959 ve şu kısa ve basit vaaz, *Le cadre géographique*

de l'histoire en Algérie, Histoire et Historiens de l'Algérie, 1931, s. 17-35. Aynı şekilde Alfred Hettner'in dikkat çekici uzun makalesini de zikredeceğim, "Der Islam und die orientalische Kultur", *Geogr. Zeitung,* 1932, bu makaleden de, bütün Alman coğrafya okulundan olduğu gibi çok yararlandım (Hugo Hassinger'in kullanışlı el kitabı, *Geographische Grundlagen der Geschichte,* Friburg Br. 1931, 2. yay. 1953'te bibliyografya).

3° Yapılar tarihi — Henüz muazzam *histoire structurale* veya *structurelle* (yapısal tarih) alanında hiçbir şey yoktur, bu alanda çok tasarı kurmak ve kendimi riske atmak zorunda kaldım, aynı zamanda öncülerin bazı eserlerine dayandım, o sıralar yayımlanmamış olan Pietro Sardella, *Nouvelles et Spéculations à Venise,* 1948 (Sanudo'nun Diarii'sinden), bu eserin elyazmalarını ve güzel sayfalarını okudum; Julius Beloch'un ölümünden sonra yayımlanan büyük eser, *Bevolkerungsgeschichte Italiens,* 3 cilt; İspanya fiyatları hakkında Earl J. Hamilton'ın anıtsal incelemesi, *American Treasure and the Price Revolution in Spain,* 1501-1550, 1934; Frédéric C. Lane'in yeni eseri, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance,* Baltimore, 1934, Fr. çev., 1965; Richard Ehrenberg'in her zaman çok yararlı eseri, *Das Zeitalter der Fugger,* Jena, 1922, 2 cilt (A.-E. Sayous bu kitap hakkında ciddiye alınamayacak kadar kötü konuşmuştur); Ernest Schäfer, *Der könige span. oberste Indienrat,* C. 1, 1936; *Annales*'in soyluluk üzerindeki araştırmaları; Marcel Bataillon'un anıtsal tezi, *Erasme et l'Espagne,* Paris, 1937; Ernest Schäfer'in klasik çalışmaları, *B. zur. Gesch. des span. Protestantismus,* 3 cilt, 1902; Benedetto Croce, *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza,* Bari, 1922; Ludwig Pfandl, *Geschischte der span. Literatur in ihrer Blütezeit,* 1929; nihayet Emile Mâle, *L'Art religieux après le Consile de Trente,* 1932.

Yapı ile konjonktür ilişkileri hakkında tartışmaya başlamak üzere, genel ilgiye yönelik kitap hâlâ şudur: Ernest Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution,* 1944.

4° Olaysal tarih için, bir sürü eser birbirine eklenerek koşuşmakta ve aynı zamanda birbirini ikâme etmektedir: yakınlarda yayımlanmış en iyi biyografik eserler kuşkusuz şunlardır: O. de Törne, *Don Juan*

d'Autriche, 2 cilt, Helsingfors, 1915 ve 1928, zengin ve göz kamaştırıcı bir belgelendirme ve mükemmel bir yazım ve Van der Essen, *Alexandre Farnèse, 1545-1592,* 1933 *vd*; en iyi olay incelemeleri Charles Monchicourt, *L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba,* Paris, 1913 ve Félix Hartlaub, *Don Juan d'Austria und die Schlacht bei Lepanto,* Berlin, 1940; en iyi anlatılar, Lucien Romier'nin klasik eserleri, *Les origines politiques des guerres de religion,* 1913, 2 cilt; *La conjuration d'Amboise,* 1923; *Catholiques et huguenots à la cour de Charles IX,* 1924; *Le royaume de Catherine de Médicis,* 2 cilt, 1925, P. L. Serrano, *La Liga de Lepanto,* 2 cilt, 1918-1919 ve Martin Philippson'un her zaman çok yararlı çalışması, *Ein Ministreium unter Philipp II, Kardinal Granvella am spanischen Hofe,* Berlin, 1895.

Bitmez tükenmez bilgi kaynağı olan, E. von Pastor'un derinliği büyük kitapları, *Geschichte de Päpste*'yi de zikredelim. X. cilt hariç (Almanca basımından atıf yaptık) bütün atıflarımız bu eserin Fransızca baskısınadır.

5° El kitapları, referans eserleri ve Akdeniz hakkında bütünsel kitaplar — Fueter, Flatzhoff, C. Lozzi, Barbagallo, Kulischer, Doren, Georg Mentz, Stählin, Luzzatto, Segre, Zinkeisen, Hammer, Lavisse, Ballesteros, Agnado Bleye, Altamira, R. Konetzke (*G. des spanischen u, portugiesischen Volkes,* c. VIII, *Grosse Weltgeschichte,* Leipzig, 1941), Damião Peres, Mercier, Charles-André Julien, Henri Pirenne (*Bibliographie* ve *H. de Belgique*), Henri Hauser (*Les Sources...* ve *Prépondérance espagnole*), Trevelyan, Hans Delbrück, *G. der Kriegskunst* ve *Weltgeschichte* (c. III, 1926), c. III, *Neue Propyläen Weltgeschichte,* yay. Willy Andreas, (Berlin, 1942 in-4°, 646 s.), Karl Brandi (*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation,* 2. yay.), W. Sombart (*Der Moderne Kapitalismus* ve 1940, *Vom Menschen*), Farinelli'ye (*Viajes por España.*) ait olup kullandığım bütün el kitapları, üzerinde ısrar etmenin gereksiz olduğu kullanışlı kitaplardır. Yenilik getiren ve zevkle okuduğum yegâne genel tarih: J. Vicens Vives, *Historia social y económica de España y América,* özellikle, c. III, 1957.

6° Denizin bütünsel tarihi hakkında

1. Carl Rathlef, *Die Weltistorische Bedeutung der Meere, insbesond. des Mittelmeers,* Dorpat, 1858.
2. Kont Edouard Wilczek, *Das Mittelmeer, seine Stellung in der Wellgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen,* Viyana, 1895 amiral Mahan'ın düşüncesinden çok etkilenmiş.
3. Helmolt, *Weltgeschichte, IV. Die Randländer des Mittelmeeres,* Leipzig, 1900.
4. Giuseppe de Luigi, *II Medilerraneo nella politica europea,* Napoli, 1926, in-8°, 506 s.
5. Pietro Silva, *II Méditerranée dall' unità di Roma all' unità d'Italia,* 2 cilt, Milano, 1927, 1942'de Milano'da yeniden basılmış, 2 cilt, parlak bir başlık: "*all'impero italiano*", "*all'unita d'Italia*"nın yerine geçmiş.
6. Paul Herre, *Weltgeschichte am Mittelmeer,* Leipzig, 1930, dikkat çekici resimler, 16. yüzyıl uzmanı bir siyasal tarihçinin mükemmel metni.
7. Ulrich von Hassel, *Das Drama des Mittelmeers,* Berlin, 1940, 176 s. in-16, Pyrrhus zaferindeki gibi başlangıçta parlak bir tema geliştirilmiştir, özetle büyük birleşme noktasının tarihinden yola çıkarak denizi açıklamaktadır, fakat vaat ettiğini yerine getiremeyen bir kitap. Dar, sınırlı ve tüm vasatlıklarıyla birlikte.
8. Philipp Hiltebrandt, *Der Kampf ums Mittelmeer,* Stuttgart, 1940, çok kötü haritaları olan bir gazeteci kitabı. (*Köln*'den mektup, Roma'daki *Zeitung*). Keskin, bazen hatalı, çoğu zaman parlak.
9. Emil Ludwig, *La Méditerranée, destinées d'une mer,* Alm. çev. yay. Maison Française, New York, 1943, 2 cilt, bazı güzel sayfaları olan ve çok umut kırıcı bir kitap.
10. Felice Vinci, *L'unità mediterranea,* 2. yay., Milano 1946, kısıtlı tarihsel bir aydınlatmaya sahip aceleyle yazılmış bir kitap.

C. ZİKREDİLEN KİTAPLARIN ALFABETİK LİSTESİ

Accarias de Sérionne (Jacques), *La richesse de la Hollande,* Londra, 1778, 2 cilt.

Achard (Paul), *La vie extraordinaire des frères Barberousse, corsaires et rois d'Alger,* Paris, 1939.

Acta Tomiciana epistolarum Sigismundi regis Poloniœ, Poznan (c. 15: Wroclaw), 1852-1957, 15 cilt.

Actas de las Córtes de Castilla, 1563-1623, Mądrid, 1861-1915, 39 cilt.

Albani (Dina, *Indagine preventiva sulle recenti variazioni della linea di spiaggia delle coste italiane,* Roma, 1933.
Albèri (Eugenio), *Relazioni degli ambasciatori veneti durante il secolo XVI,* Floransa, 1839-1863, 15 cilt.
Alberti (T.), *Viaggio a Costantinopoli,* yay. A. Bacchi della Lega, Bologna, 1889.
Albitreccia (L.), *La Corse dans l'Histoire,* Lyon-Paris, 1939.
Alcocer y Martínes (Mariano), *Consultas del Consejo de Estado,* Collection "Archivo Histórico Español", Valladolid, 1930.
Castillos y Fortalezas del antiguo Reino de Granada, Tanca, 1941.
Aleati (Giuseppe), *La popolazione di Pavia durante il dominio spagnolo,* Milano, 1957.
Alemán (Mateo), *De la vida del pícaro Guzmán de Alfarache,* Milano, 1615, 2 cilt.
Allen (W. E. D.), *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century,* Londra, 1963.
Almanacco di economia di Toscana dell'anno 1791, Floransa, 1791.
Almeida (Fortunato de), *Historia de Portugal,* Coïmbra, 1926-1929, 3 cilt.
Almeida d'Eça (Vincente), *Normas economicas na colonizacão portuguesa,* Lizbon, 1921.
Amadei (Federigo), *II Fioretto delle croniche di Mantova,* Mantova, 1741.
Amari (Michele), *Storia dei Musulmani di Sicilia,* Floransa, 1864-1868, 3 cilt.
Ammann (Hektor), *Schaffhauser Wirtschaft im Mittelalter,* Thayngen, 1949.
Ancel (J.) *Peuples et Nations des Balkans,* Paris, 1926.
Andrada (F. de), *O primeiro cerco que os Turcos puzerão na fortaleza de Dio, nas partes de India,* Coimbra, 1589.
Angelescu (I. N.), *Histoire économique des Roumains,* Cenevre, I, 1919.
Anquez (Léonce), *Henri IV et l'Allemagne,* Paris, 1887.
Aramon (G.d'), bkz. Chesneau (Jean).
Arantegui y Sanz (José), *Apuntes históricos sobre la artillería española en los siglos XIV y XV,* Madrid, 1887.
Arbos (Philippe), *L'Auvergne,* Paris, 1932.
Arco y Fortuño (Ricardo del), *La idea del imperio en la política y la literatura españolas,* Madrid, 1944.

Argenti (Philip P.), *Chius vincta; or, The occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912) described in contemporary reports and official despatches,* Cambridge, 1941.

Armstrong (H. C.), *Grey Wolf, Mustafa Kemal: an intimate study of a dictator,* Londra, 1933. Fr. çeviri: *Mustapha Kemal*, Paris, 1933.

Arqué (Paul), *Géographie de Pyrénées françaises,* Paris, 1943.

Arrigo (A.), *Ricerche sul regime dei littorali nel Mediterraneo,* Roma, 1936.

Arsandaux (H.), bkz. Rivet (P.) ve Arsandaux (H.).

Arvieux (Chevalier d'), *Mémoires du Chevalier d'Arvieux,* Paris, 1735, 6 cilt.

Ashauer (H.) ve Hollister (J. S.), *Ostpyrenäen und Balearen,* Berlin, 1934, coll. "Beiträge zur Geologie der westlichen Mediterrangebiete", n° 11.

Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII, Venedik-Roma, 1961.

Assézat (J.), bkz. Du Fail (Noël).

Asso (Ignacio de), *Historia de la economia política de Aragón,* Zaragoza, 1798 (yeni bas. 1947).

Atkinson (G.), *Les nouveaux horizons de la Renaissance française,* Paris, 1935.

Atti del convegno per la conservazione e difesa della laguna e della città di Venezia (Istituto Veneto), Venedik, 1960.

Aubenas (Roger), *Chartes de franchise et actes d'habitation,* Cannes, 1943.

Aubespine (Sébestien de l'), *Négociations... relatives au règne de François II,* yay. L. Paris, Paris, 1841.

Aubigné (Théodore Agrippa d'), *Histoire Universelle,* yay. Société de l'Histoire de France için, baron Alphonse de Ruble, Paris, 1886-1897, 9 cilt.

Aubin (G.) ve Kunze (A.), *Leinenerzeugung und Leinenabsatz im östlichen Mitteldeutschland zur Zeit der Zunftkaufe. Ein Beitrag zur industriellen Kolonisation des deutschen Ostens,* Stuttgart, 1940.

Audisio (Gabriel), I: *Jeunesse de la Méditerranée;* II: *Le sel de la mer,* Paris, 1935-1936. 2 cilt.

Aurigemma (S.), bkz. Bosio (Giacomo).

Auton (Jean d'), *Chroniques,* Paris, 1834-1835, 4 t. 2 cilt.

Auzanet (Jean), *La vie de Camöens,* Paris, 1942.

Avenel (Georges d'), *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'à l'an 1800,* Paris, 1894-1898, 4 cilt.

Avity (Pierre d') bkz. Davity (Pierre).
Azevedo (Lucio de), bkz. Lucio de Azevedo (J.).
Babeau (Albert) *Les voyageurs en France depuis la Renaissance jusqu'à la Révolution,* Paris, 1885.
Babelon (Ernest), *Les origines de la monnaie considérées au point de vue économique et historique*, Paris, 1897.
Bacchi della Lega (A.), bkz. Alberti (T.).
Badaloni (Nicola), *La filosofia di Giordano Bruno,* Floransa, 1955.
Baehrel (René), *Une croissance: la Basse-Provence rurale (fin du XVIe siècle-1789),* Paris, 1961, 2 cilt.
Balandier (Georges), *Afrique ambiguë,* Paris, 1957.
Balducci Pegolotti (Francesco), *Pratica della mercatura,* Lizbon, 1765-1766, 4 cilt.
Ballesteros y Beretta (A.), *Historia de España, y su influencia en la Historia Universal,* Barcelona, 1918-1940, 10 cilt.
Bandello (M.), *Novelle,* Londra, 1791-1793, 9 cilt.
Baratier (Édouard), *La démographie provençale du XIIIe au XVIe siècle,* Paris, 1961.
Barbagallo (Corrado), *Storia universale,* Torino, 1930, 5 cilt.
Bardon (Achille), *L'exploitation du bassin houiller d'Alais sous l'ancien régime,* Nîmes, 1898.
Barrau-Dihigo (L.), bkz. Joly (Barthélemy).
Barros (J. de), *Da Asia,* Venedik, 1551.
Bartoli (Daniele), *Degli uomini e de' fatti della Compagnia di Gesù,* Torino, 1847.
Baruzi (Jean), *Problèmes d'histoire des religions,* Paris, 1935 (25 Şubat 1936).
Baschiera (Luigi), bkz. Paruta (Andrea).
Bataillon (Marcel), *Érasme et l'Espagne,* Paris, 1937.
Batiffol (Louis), *La vie intime d'une reine de France au XVIIe siècle,* Paris, 1931, 2 cilt.
Baudrillart (Mgr Alfred), *Philippe V et la cour de France,* Paris, 1890-1901, 4 cilt.
Bauer (Clemens), *Unternehmung und Unternehmungsformen im Spätmittelalter und in der beginnenden Neuzeit,* Jena, 1936.
Baulant (Micheline), *Lettres de négociants marseillais; les frères Hermite (1570-1612),* Paris, 1953.
Baumann (Émile), *L'anneau d'or des grands Mystiques,* Paris, 1924.

Beatis (A. de), *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien, 1517-1518,* yay. L. Pastor, Fribourg-en-Brisgau, 1905; fr. çev. Madeleine Havard de La Montagne, *Voyage du Cardinal d'Aragon (1517-1518),* Paris, 1913.

Beaujour (Baron Louis Auguste Frédéric de), *Tableau du Commerce de la Grèce, formé d'après une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797,* Paris, 1800, 2 cilt.

Bechtel (Heinrich), *Wirtschaftsgeschhichte Deutschlands,* I: *Von der Vorzeit bis zum Ende des Mittelalters;* II: *Vom Beginn des 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts,* Münih, 1951-1952, 2 cilt.

Beiträge zur Geologie der westlichen Mediterrangebiete, hrsg. im Auftrag der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen von Hans Stille, Berlin, 1927-1939, 19 cilt.

Belda y Pérez de Nueros (Fr.), *Felipe secundo,* Madrid, t.y., (1927).

Bellay (Martin ve Guillaume du), bkz. Bourrilly (V.L.) ve Vindry (F.).

Bellettini (Athos), *La popolazione di Bologna dal secolo XV all'unificazione italiana,* Bologna, 1961.

Beloch (Karl Julius), *Bevölkerungsgeschichte Italiens,* Berlin, 1937-1961, 3 cilt.

Belon (Pierre), *Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges,* Paris, 1553.

Below (G. von), *Über historische Periodisierungen mit besonderem Blick auf die Grenze zwischen Mittelalter und Neuzeit,* Berlin, 1925.

Beltrami (Daniele), *Storia della popolazione di Venezia dalla fine del secolo XVI alla caduta della Repubblica,* Padova, 1954.
Forze di lavoro e proprietà fondiaria nelle campagne venete dei secoli XVII e XVIII, Venedik, Roma, 1961.

Benedetti (B.), *Intorno alle relazioni commerciali della Repubblica di Venezia e di Norimberga,* Venedik, 1864.

Beneyto Pérez (Juan), *Los medios de cultura y la centralización bajo Felipe II,* Madrid, 1927.

Benichou (Paul), *Romances judeo-españoles de Marruecos,* Buenos Aires, 1946.

Benjamin de Tudela, *Voyage du célèbre Benjamin, autour du monde commencé l'an MCLXXIII,* fr. çev. Pierre Bergeron, Lahey, 1735.

Bennassar (B.), *Valladolid au XVIe siècle,* yayın aşamasındaki tez.

Benndorf (Werner), *Das Mittelmeerbuch,* Leipzig, 1940.

Benoit (Fernand), *La Provence et le Comtat-Venaissin,* Paris, 1949.

Bérard (Victor), *La Turquie et l'hellénisme contemporain,* Paris, 1893.
Les navigations d'Ulysse; II: *Pénélope et les Barons des îles,* Paris, 1928.
Béraud-Villars (Jean), *L'Empire du Gaô. Un État soudanais aux XVe et XVIe siècles,* Paris, 1942.
Berchet (G.), *La Repubblica di Venezia e la Persia,* Torino, 1865.
Bercken (Erich von der), *Die Gemälde des Jacopo Tintoretto,* Münih, 1942.
Bergier (Jean-François), *Les foires de Genève et l'économie internationale de la Renaissance,* Paris, 1963.
Bermúdez de Pedraza (Francisco), *Historia eclesiástica de Granada,* Granada, 1637.
Bernaldo de Quirós (C), Los *reyes y la colonización interior de España desde el siglo XVI al XIX,* Madrid, 1929.
Bernard (Étienne), *Discours véritable de la réduction de la ville de Marseille,* Paris ve Marsilya, 1596.
Bernardo (L.), *Viaggio a Costantinopoli,* Venedik, 1887.
Bertoquy (P.), bkz. Deffontaine (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.).
Bertrand (Louis), *Sainte Thérèse,* Paris, 1927.
Philippe II à l'Escorial, Paris, 1929.
Beutin (Ludwig), *Der deutsche seehandel im Mittelmeergebiet bis zu den Nepoleonischen Kriegen,* Neumünster, 1933.
Bianchini (Lodovico), *Della storia economico-civile di Sicilia,* Napoli, 1841.
Della storia delle finanze del Regno di Napoli, Napoli, 1839.
Biaudet (Henry), *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle,* Paris, 1906.
Bibl (Viktor), *Der Tod des Don Carlos,* Viyana ve Leipzig, 1918.
Die Korrespondenz Maximilians II. Familienkorrespondenz, Viyana, 1916-1921, 2 cilt.
Maximilian II., der rätselhafte Kaiser, Hellerau Dresden yanı, 1929.
Bihlmeyer (Karl) [cilt III: ve Tüchle (Hermann)], *Kirchengeschichte,* 11e à 13 yay. Paderborn, 1951-1956, 3 cilt; fr. çev.: *Histoire de l'Église,* Mulhouse, 1962-1964, 3 cilt.
Bilanci generali, seria seconda, Venedik, 1912.
Billioud (Joseph) ve Collier (Jacques-Raymond), *Histoire du Commerce de Marseille,* c. III, Paris, 1951.
Binet (R. P. Etienne), *Essay des merveilles de nature et des plus nobles artifices,* 13e ed., Paris, 1657.
Birot (Pierre) ve Dresch (Jean), *La Méditerranée et le Moyen-Orient,* Paris, 1953-1956, 2 cilt.

Bisschop (Éric de), *Au delà des horizons lointains;* I: *Kaimiloa. D'Honolulu à Cannes par l'Australie et le Cap à bord d'une double pirogue polynésienne,* Paris, 1939.
Blache (Jules), *L'Homme et la Montagne,* Paris, 1934.
Blanchard (Raoul), *Géographie de l'Europe,* Paris, 1936.
Blanchet (Léon), *Campanella,* Paris, 1920.
Bloch (Marc), *Les caractères originaux de l'histoire rurale française,* Paris, 1931.
La Société féodale, Paris, 1940, [Tür. çev., *Feodal Toplum* (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, Doğu Batı Y., 2005.]
Blok (P. J.), *Relazioni veneziane,* Lahey, 1909.
Bodin (Jean), *Les six livres de la République,* Paris, 1583.
La Response de Jean Bodin à M. de Malestroict, 1568, yay. Henri Hauser, Paris, 1932.
Bog (I.), *Die bäuerliche Wirtchaft im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges. Die Bewegungsvorgänge in der Kriegswirtschaft nach den Quellen des Klosterverwalteramtes Heilsbronn,* Cobourg, 1952.
Bonnaffé (Edmond), *Les Arts et les mœurs d'autrefois. Voyages et voyageurs de la Renaissance,* Paris, 1895.
Bono (Salvatore), *I corsari barbareschi,* Torino, 1964.
Boppe (Léon), *Journal et Correspondance de Gédoyn "le Turc", consul de France à Alep,* Paris, 1909.
Borderie (Bertrand de La), bkz. La Borderie (Bertrand de).
Borel (Jean), *Gênes sous Napoléon Ier (1805-1814),* 2. yay., Paris-Neuchâtel, 1929.
Borlandi (Franco), *Per la storia della popolazione della Corsica,* Milano, 1942.
Bory de Saint-Vincent (J.B.), *Guide du voyageur en Espagne,* Paris, 1823, 2 cilt.
Bosio (Giacomo), *I cavalieri gerosolimitani a Tripoli negli anni 1530-1551,* yay. S. Aurigemma, Intra, 1937.
Botero (Giovanni), *Relationi universali,* Brescia, 1599.
Bouché (Honoré), *La Chorographie ou description de Provence,* Aix-en-Provence, 1664, 2 cilt.
Boué (Ami), *La Turquie d'Europe,* Paris, 1840, 4 cilt.
Boulenger (Jacques) bkz. Contreras (Alonso de)
Bourcart (Jacques), *Nouvelles observations sur la structure des Dinarides adriatiques,* Madrid, 1929.

Bourgeois (Émile), *Manuel historique de politique étrangère,* Paris, 1892-1926, 4 cilt.
Bourget (Paul), *Sensations d'Italie,* Paris, 1891.
Bourgoing (Baron Jean-François), *Nouveau voyage en Espagne,* Paris, 1788, 3 cilt.
Bourrilly (V.-L.) ve Busquet (R.), *Histoire de la Provence,* Paris, 1944.
Bourrilly (V.-L.) ve Vindry (E.), *Mémoires de Martin et Guillaume du Bellay,* publ. pour la "Société de l'Histoire de France", Paris, 1908-1909, 4 cilt.
Bowles (William), *Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique de l'Espagne,* İspanyolcadan çev. Vikont de Flavigny, Paris, 1776.
Boxer (C. R.), *The great Ship from Amacon. Annals of Macao and the old Japan Trade, 1555-1640,* Lizbon, 1959.
Bozzo (S. V.), *Corrispondenza particolare di Carlo di Aragona... con S.M. il re Filippo II* (Documenti per servire alla storia di Sicilia, I. seri, II. cilt), Palermo, 1879.
Bradi (Comte Joseph M. de), *Mémoire sur la Corse.* Orléans, 1819.
Bradi (Lorenzi de), *La Corse inconnue*, Paris, 1927.
Bragadino (A.), bkz. Stefani (Fr.).
Braganza Pereira (A. B. de), *Os Portugueses em Diu,* Basra, 1938.
Brantôme (Pierre de Bourdeilles, abbé ve seigneur de), *Œuvres complètes,* yay. Mérimée, Paris, 1858-1895, 13 cilt.
Bratianu (G.), *Études byzantines d'histoire économique et sociale,* Paris, 1938.
Bratli (Charles), *Philippe II, roi d'Espagne, Étude sur sa vie et son caractère,* Paris, 1912.
Braudel (Fernand), *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II,* 1. yay., Paris, 1949.
Capitalisme et civilisation matérielle, XVe-XVIIIe siècles, 1979.
Braudel (F.) ve Romano (R.), *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne, 1547-1611,* Paris, 1951.
Bräunlich (Erich), *Zwei türkische Weltkarten aus dem Zeitalter der grossen Entdeckungen,* Leipzig, 1937.
Brémond (G^al^ Éd.), *Yémen et Saoudia,* Paris, 1937.
Berbères et Arabes, Paris, 1942.
Brémond d'Ars (Guy de), *Le père de Mme de Rambouillet, Jean de Vivonne, sa vie et ses ambassades près de Philippe II et à la cour de Rome,* Paris, 1884.
Brésard (M.) *Les foires de Lyon aux XVe et XVIe siècles,* Paris, 1914.

Bretholz (Berthold), *Lateinische Paläographie, 2.* yay., Münih, 1912.
Brèves (François Savary, seigneur de), *Relation des voyages de... tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte, qu'aux royaumes de Tunis et Arger,* Paris, 1628.
Brion (Marcel), *Laurent le Magnifique,* Paris, 1937.
Michel-Ange, Paris, 1939.
Brockelmann (C.), *Geschichte der islamischen Völker und Staaten,* Münih, 1939.
Brosses (Président Charles de), *Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740,* Paris, 1858, 2 cilt.
Brückner (A.), *Geschichte der russischen Literatur,* Leipzig, 1905, 2. bas., 1909.
Brulez (W.), *De Firma della Faille en de internationale handel van Vlaamse firma's in de 16e eeuw,* Brüksel, 1959.
Brun (A.), *Recherches historiques sur l'introduction du français dans les provinces du Midi,* Paris, 1923.
Brunetti (Mario), bkz. Vitale (Eligio) ve Brunetti (Mario).
Brunhes (J.-B.), *Étude de géographie humaine. L'irrigation, ses conditions géographiques ses modes et son organisation dans la péninsule Ibérique et l'Afrique du Nord,* Paris, 1902.
Ayrıca bkz. Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.).
Brunner (O.), *Neue Wege der Sozialgeschichte. Vorträge und Aufsätze,* Göttingen, 1955.
Brunschvig (Robert), *La Berbérie orientale sous les Hafsides, des origines à la fin du XVe siècle,* Paris, 1940, 2 cilt.
Bubnoff (Serge von), *Geologie von Europa,* Berlin, 1926-1930, 2 cilt.
Buchan (John), *Oliver Cromwell,* Londra, 1934.
Bugnon (Didier), *Relation exacte concernant les caravanes ou cortège des marchands d'Asie,* Nancy, 1707.
Bullón (Eloy), *Un colaborador de los Reyes Católicos: el doctor Palacios Rubios y sus obras,* Madrid, 1927.
Burckhardt (J.), *Geschichte der Renaissance in Italien,* Stuttgart, 1867; 6. bas., Esslingen, 1920.
Busbec (Baron Augier Ghislain de), *Lettres du Baron de Busbec,* yay. l'abbé de Foy, Paris, 1748, 3 cilt.
Buch-Zantner (R.), *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa. Unter bes. Berücksichtigung der Türkenzeit,* Leipzig, 1938.
Albanien. Neues Land im Imperium, Leipzig, 1939.

Busquet (Raoul), *Histoire de Marseille,* Paris, 1945.
Ayrıca bkz. Bourrilly (V.) ve Busquet (R.).
Cabié (Edmond), *Ambassade en Espagne de Jean Ébrard, seigneur de Saint-Sulpice, de 1562 à 1565,* Albi, 1903.
Cabrera de Córdoba (L.), *Relaciones de las cosas sucedidas en la Corte de España desde 1599 hasta 1614,* Madrid, 1857.
Felipe segundo, Rey de España, Madrid, 1876, 4 cilt.
Cagnetta (Franco), *Bandits d'Orgosolo,* İtal. çev.: *Inchiesta su Orgosolo,* Michel Turlotte, Paris, 1963.
Calendar of State Papers, Colonial Series, East Indies, China and Japan, Londra, 1862-1892, 5 cilt.
Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English Affairs existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of Northern Italy, Londra, 1864-1947, 38 cilt.
Calvete de Estrella (Juan Christóval), *El felicissimo viaje del... Principe don Felipe,* Anvers, 1552.
Campana (C.), *La vita del catholico... Filippo II,* Vicenze, 1605-1609, 3 cilt.
Canaye (Philippe), sieur de Fresne, *Le voyage du Levant, 1573,* yay. Henri Hauser, Paris, 1897.
Cano (Thomé), *Arte para fabricar... naos de guerra y merchante...,* Sevilla 1611.
Capasso (B.), *Catalogo ragionato dell'Archivio municipale di Napoli,* Napoli, 1876.
Capasso (C.), *Paolo III,* Messina, 1924, 2 cilt.
Capmany y de Montpalau (A. de), *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona,* Madrid, 1779-1792, 4 cilt.
Cappelletti (Giuseppe), *Storia della Repubblica di Venezia dal suo principio al suo fine,* Venedik, 1850-1855, 13 cilt.
Caracciolo (Ferrante), *I commentarii delle guerre fatte co'Turchi da D. Giovanni d'Austria dopo che venne in Italia,* Floransa, 1581.
Carande (Ramón), *Carlos V y sus banqueros,* Madrid, 1949.
Carcopino (Jérôme), *Le Maroc antique,* Paris, 1943.
Cardauns (Ludwig), *Von Nizza bis Crépy. Europäische Politik in den Jahren 1534-1544,* Roma, 1923.
Carmoly (Éliacin), *La France israélite, galerie des hommes et des faits dignes de mémoire,* Paris-Leipzig, 1855.

Caro Baroja (Julio), *Los Moriscos del Reino de Granada,* Madrid, 1957.
Los Judíos en la España moderna y contemporánea, Madrid, 1961.
La sociedad criptojudía en la Corte de Felipe IV (l'Academia de Historia'ya kabul sözü), Madrid, 1963.
Carré (J. M.), bkz. Fromentin (Eugène).
Carrera Pujal (Jaime), *Historia política y económica de Cataluña,* Barcelona, 1946, 4 cilt.
Carreras y Candi (Franceschi), *Geografía general de Catalunya,* Barcelona, t.y. 1913-1918, 6 cilt.
Cartas y avisos dirijidos a D. J. de Zúñiga, virrey de Nápoles en 1581, Madrid, 1887, vol. XVIII de la Colección de libros españoles raros o curiosos.
Carus-Wilson (Eleanora), *Medieval Merchant Venturers,* Londra, 1954.
Casa (Giovanni della), bkz. Della Casa (Giovanni).
Casanova (Abbé S. B.), *Histoire de l'Église corse,* Ajaccio, 1931, 2 cilt.
Cassou (Jean), *La vie de Philippe II,* Paris, 1929.
Les conquistadors, Paris, 1941.
Castañeda-Alcover (Vicente), bkz. Porcar (Moisé Juan).
Caster (Gilles), *Le commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse de 1450 environ à 1561,* Toulouse, 1962.
Castro (M. de), *Vida del soldado español Miguel de Castro,* Madrid-Buenos Aires, 1949.
Casti (Enrico), *L'Aquila degli Abruzzi ed il pontificato di Celestino V,* L'Aquila, 1894.
Cat (Édouard), *Mission bibliographique en Espagne,* Paris, 1891.
Catalina García (Juan) et Perez Villamil (Manuel), *Relaciones topográficas de España. Relaciones de pueblos que pertenecen hoy a la provincia de Guadalajara,* Madrid, 1905-1915, 7 cilt. (c. XLI - XLVII: "Memorial Histórico Espanol").
Catherine de Medicis, bkz. La Ferriére (Comte Hector de).
Cavaillès (Henri), *La vie pastorale et agricole dans les Pyrénées des Gaves, de l'Adour et des Nestes,* Bordeaux, 1931.
Caxa de Leruela (Miguel), *Restauración de la antigua abundancia de España,* Napoli-Madrid, 1713.
Cecchetti (B.), *Informazione di Giovanni dall'Olmo console veneto in Lisbona sul commercio dei Veneziani in Portogallo e sui mezzi per ristorarlo, 1584, 18 maggio,* per nozze Thienesa, Schio Venedik, 1869.
Celli (Angelo), *The History of Malaria in the Roman Campagna from ancient times,* Londra, 1933.

Cellini (Benvenuto), *Vita di Benvenuto Cellini scritta da lui medesimo,* fr. çev. Paris, 1922, 2 cilt.

Cervantes (Miguel), *Novelas Ejemplares,* yay. Francisco Rodríguez Marín fr. çev. Paris, 1949.

Chabod (Federico), *Per la storia religiosa dello stato di Milano,* Bologna, 1938.

Champion (Maurice), *Les inondations en France depuis le VIe siècle jusqu'à nos jours,* Paris, 1858-1864, 6 cilt.

Champion (Pierre), *Paris sous les derniers Valois, au temps des guerres de religion. Fin du règne de Henri II. Régence de Catherine de Médicis. Charles IX,* Paris, 1938.

Chardin (Jean), *Journal du Voyage en Perse et autres lieux de l'Orient,* Amsterdam, 1735, 4 cilt.

Charles IX, bkz. Douais (Célestin).

Charles Quint, bkz. Lanz (Carl).

Charles-Quint et son temps, Paris, 1959. (Colloques internationaux du C.N.R.S., Sciences humaines, Paris, 30 Eylül-3 Ekim 1958).

Charliat (P. J.), Trois *siècles d'économie maritime française,* Paris, 1931.

Charrière (Ernest), *Négociations de la France dans le Levant,* "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", 1. dizi, Paris, 1840-1860, 4 cilt.

Chastenet (Jacques), *Godoï, prince de la paix,* Paris, 1943.

Chateaubriand (François-René de), *Itinéraire de Paris à Jérusalem,* Paris, 1831.

Chatenay (Léopold), *Vie de Jacques Esprinchard, rochelais, et Journal de ses voyages au XVIe siècle,* Paris, 1957.

Chaunu (Pierre), *Les Philippines et le Pacifique des Ibériques (XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles).*

Introduction méthodologique et indices d'activité, Paris, 1960.

L'Amérique et les Amériques, Paris, 1964.

Chaunu (Pierre et Huguette), *Séville et l'Atlantique de 1601 à 1650,* Paris, 1955-1960,12 cilt.

Chavier (Antonio) *Fueros del reyno de Navarra,* Pampelona, 1686.

Chesneau (Jean), *Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant,* Paris, 1887.

Chevalier (François), *La formation des grands domaines au Mexique. Terre et Société aux XVIe-XVIIe siècles,* Paris, 1952.

Cicogna, bkz. Tiepolo (Lorenzo).

Cirillo (Bernardino), *Annali della città dell'Aquila,* Roma, 1570.

Cochenhausen (Friedrich von), *Die Verteidigung Mitteleuropas,* Jena, 1940.
Cock (Henrique), *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza,* Madrid, 1876.
Codogno (O.), *Nuovo itinerario delle Poste per tutto il mondo...,* Milano, 1608.
Coindreau (Roger), *Les corsaires de Salé,* Paris, 1948.
Colección de documentos inéditos para la historia de España (C.O.D.O.I.N.), Madrid, 1842-1896, 112 cilt.
Colette, *La naissance du jour,* Paris, 1942.
Collier (Jacques-Raymond), bkz. Billioud (Joseph) ve Collier (Jacques-Raymond).
Colmenares (Diego de), *Historia de la insigne ciudad de Segovia,* 2. bas., Madrid, 1640.
Colonna (Marco Antonio), bkz. Voinovitch (L.).
Comines (Philippe de), *Mémoires de Messire Philippe de Comines... où l'on trouve l'histoire des rois de France Louis XI et Charles VIII.* M. Godefroy tarafından antlaşmalar, mektuplar, kontratlar ve bilgiler eklenerek geliştirilen ve başrahip M. Lenglet tarafından genişletilen yeni edisyonu, Londra ve Paris, 1747.
Conestaggio (Jeronimo), *Dell'unione del regno di Portogallo alla corona di Castiglia,* Cenova, 1585.
Congrès international des Sciences Historiques (XIe), Rapports Stockholm, 21-28 Ağustos 1960, Göteborg, Stockholm, Uppsala, Almqvist ve Wiksell, 1960, 5 cilt.
Coniglio (G.), *II Viceregno di Napoli nel secolo XVII,* Roma,1955.
Contarini (Giampietro), *Historia delle cose successe dal principio della guerra mossa da Selim ottomano a' Venetiani,* Venedik, 1572.
Contreras (Alonso de), *Aventures du capitaine Alonso de Contreras (1582-1633),* çev. ve yay. Jacques Boulenger, Paris, 1933.
Coornaert (Émile), *Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hondschoote (XIVe-XVIIIe siècles),* Paris, 1930.
Les Français et le commerce international à Anvers, fin du XVe-XVIe siècle, Paris, 1961, 2 cilt.
Corazzini (G.O.), bkz. Lapini (Agostino).
Córdova (L.), bkz. Cabrera de Córdova (L.).
Cornaro (L.)., *Trattato di acque,* Padova, 1560.
Corridore (F.), *Storia documentata della popolazione di Sardegna,* Torino, 1902.

Corsano (A.), *Il pensiero di Giordano Bruno nel suo svolgimento storico,* Floransa, 1954.
Corsini (O.), *Ragionamento istorico sopra la Val di Chiana,* Floransa, 1742.
Corte Real (J.), *Successo do segudo cerco de Diu,* Lizbon, 1574.
Córtes de los antiguos reinos de León y de Castilla, Madrid, 1861-1903, 8 cilt.
Cortese (Nino), *Feudi e feudatari napoletani della prima metà del Cinquecento,* Napoli, 1931.
Cossé-Brissac (Philippe de), bkz. *Sources inédites...*
Costa (Joaquín), *Colectivismo agrario en España,* Madrid, 1898.
Crescentio (Bartolomeo), *Nautica mediterranea,* Roma, 1607.
Croce (Benedetto), *Storia del Regno di Napoli,* 3. bas., Bari, 1944.
Cunnac (J.), *Histoire de Pépieux des origines à la Révolution,* Toulouse, 1946.
Cunningham (W.), *The Growth of English Industry and Commerce,* 5. bas., ed., Cambridge, 1910-1912, 3 cilt.
Cupis (C. de), *Le vicende dell'agricoltura e della pastorizia nell'agro romano e l'Annona di Roma,* Roma, 1911.
Cuvelier (J.) et Jadin (J.). *L'ancien Congo d'après les archives romaines, 1518-1640,* Brüksel, 1954.
Cvijić (Jovan), *La Péninsule balkanique,* Paris, 1918.
Dall'Olmo, bkz. Cecchetti (B.).
Da Mosto (Andrea), *L'archivio di Stato di Venezia,* Roma, 1937-1940, 2 cilt.
Dan (P.), *Histoire de Barbarie et de ses corsaires,* Paris. 2. bas., 1649.
Danvila (Manuel), *El poder civil en* España, Madrid, 1885.
Dauzat (Albert), *Le village et le paysan de France,* Paris, 1941.
Davis (James C.), *The Decline of the Venetian Nobility as a Ruling Class,* Baltimore, 1962.
Davity (Pierre), *Les Estats, empires et principautés du monde,* Paris, 1617.
Debien (Gabriel), *En Haut-Poitou, défricheurs au travail, XVe-XVIIe siècles,* "Cahiers des Annales", Paris, 1952.
Decker (H.), *Barockplastik in den Alpenländern,* Viyana, 1943.
Decrue de Stoutz (Francis), *Anne, duc de Montmorency, connétable et pair de France sous les rois Henri II, François II et Charles IX,* Paris, 1889.
Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.), *Problèmes de Géographie humaine,* Paris, 1939.
Delbrück (Hans), *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte,* Berlin, 1900-1920, 4 cilt.

Weltgeschichte. Vorlesungen gehalten an der Universität Berlin 1896/1920, Berlin, 1923-1928, 5 cilt.
Deledda (Grazia), *La via del male,* Roma, 1896.
Il Dio dei viventi, Roma, 1922.
De Leva (Giuseppe), *Storia documentata di Carlo V,* Venedik, 1863-1894, 5 cilt.
Ayrıca bkz. Paruta (P.).
Della Casa (Giovanni), *Galateo,* Floransa, 1561.
Della Rovere (Antonio), *La crisi monetaria siciliana (1531-1802),* yay. Carmelo Trasselli, Palermo, 1964.
Della Torre (Raffaele), *Tractatus de cambiis,* Cenova, 1641.
Delmas de Grammont (Henri), bkz. Grammont (Henri Delmas de).
De Luigi (Giuseppe), *Il Mediterraneo nella politico europea.* Napoli, 1925.
Delumeau (Jean), *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle,* Paris, 1957-1959, 2 cilt.
L'alun de Rome, XVe-XIXe siècle, Paris, 1963.
Denucé (J.), *L'Afrique au XVIe siècle et le commerce anversois,* Anvers, 1937.
Dermigny (L.), *La Chine et l'Occident, le commerce à Canton au XVIIIe siècle, 1719-1833,* Paris, 1964, 4 cilt.
Descamps (Paul), *Le Portugal. La vie sociale actuelle,* Paris, 1935.
Desdevises du Dezert (Georges), *Don Carlos d'Aragon, prince de Viane, étude sur l'Espagne du Nord au XVe siècle,* Paris, 1889.
Desjardins (Abel), *Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane,* "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1859-1886, 6 cilt.
Despaux (Albert), *Les dévaluations monétaires dans l'histoire,* Paris, 1939.
Despois (Jean), *La Tunisie orientale. Sahel et Basse Steppe,* Paris, 1940.
Didier (Général L.), *Histoire d'Oran. Période de 1501 à 1550,* Oran, 1927.
Didier (L.), bkz. Mondoucet (C. de).
Diehl (Charles) et Marçais (Georges) *Histoire du Moyen Age;* III: *Le Monde oriental,* Paris, 1936, *in: Histoire Générale,* Gustave Glotz yönetiminde yayımlanmıştır.
Dietz (A.), *Frankfurter Handelsgeschichte,* Frankfurt, 1910-1925, 4 cilt.
Di Giovanni (Giovanni), *L'ebraismo della Sicilia,* Palermo, 1748.
Dieulafoy (Jane), *Isabelle la grande reine de Castille (1451-1504),* Paris, 1920.
Dion (Roger), *Histoire de la vigne et du vin en France des origines au XIXe siècle,* Paris, 1959.

Di Tocco (Vittorio), *Ideali d'indipendenza in Italia durante la preponderanza spagnuola,* Messina, 1926.

Doehaerd (Renée), *Études anversoises. Documents sur le commerce international à Anvers (1488-1514),* Paris, 1962-1963, 3 cilt.

Doehaerd (Renée) ve Kerremans (Charles), Les *relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises des XIIIe et XIVe siècles,* Brüksel-Roma, 1941-1953, 3 cilt.

Döllinger (I. J.J. von), *Dokumente zur Geschichte Karls V., Philipps II. und ihrer Zeit. Aus spanischen Archiven,* Ratisbonne, 1862.

Domínguez Ortiz (Antonio), *La sociedad española en el siglo XVII,* c. I, Madrid, 1963.

Donà (Leonardo) bkz. Vitale (Eligio) ve Brunetti (Mario).

Doren (Alfred), *Italienische Wirtshaftsgechichte,* c. I (tek çıkmıştır), Jena, 1934; İtal. çev. Gino Luzzatto *Storia economica dell'Italia nel medioevo,* Padova, 1936.

Dorez (Léon), bkz. Maurand (Jérôme).

Dorini (Umb.) *L'isola di Scio offerta a Cosimo de Medici,* Floransa, 1912.

Dornic (François), *L'industrie textile dans le Maine et ses débouchés internationaux, 1650-1815,* Paris, 1955.

Douais (Célestin), *Dépêches de M. de Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IX en Espagne, 1565-1572,* coll. "Société d'Histoire diplomatique", Paris, 1896-1904, 3 cilt.

Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, 1566-1572. Paris, 1897.

Dozy (Reinhart Pieter Anne), *Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110),* Leiden, 1861, 4 cilt.

Dragonetti de Torres (A.), *La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico inedito di Don Luis de Torres,* Torino, 1931.

Dresch (J.), bkz. Birot (P.) ve Dresch (J.).

Drouot (Henri), *Mayenne et la Bourgogne (1587-1596), contribution à l'histoire des provinces françaises pendant la Ligue,* Paris, 1937, 2 cilt.

Du Fail (Noël), *Œuvres facétieuses,* yay. J. Assézat, Paris, 1875, 2 cilt.

Dufayard (Charles), *Le connétable de Lesdiguières,* Paris, 1892.

Du Gabre (Dominique), bkz. Vitalis (A.).

Dumont (Jean), *Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traitez d'alliance, de paix, de trêves... depuis le règne de Charlemagne jusqu'à présent,* Amsterdam, 1726-1731, 8 cilt.

Duro (C.), bkz. Fernández Duro (Cesáreo).

Du Vair (Guillaume), *Recueil des harangues et traictez,* Paris, 1606.

Eberhardt (Isabelle), *Notes de Routes: Maroc, Algérie, Tunisie,* Paris, 1908.
Ébrard (Jean) bkz. Cabié (Edmond).
Eck (Otto), *Seeräuberei im Mittelmeer. Dunkle Blätter europäischer Geschichte,* Münih, 1940; 2. bas., 1943.
Egidi (Pietro) *Emmanuele Filiberto, 1559-1580,* Torino, 1928.
Ehrenberg (Richard), *Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert,* Frankfurt, 1896; 3. bas., 1922, 2 cilt.
Einaudi (Luigi), bkz. Malestroict (sieur de).
Eisenmann (Louis, bkz. Milioukov (P.), Seignobos (Charles) ve Eisenmann (Louis).
Élie de la Primaudaie (F.), *Documents inédits sur l'histoire de l'occupation espagnole en Afrique (1506-1574)* Cezayir, 1875.
Emmanuel (I.S.), *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique,* Lozan, 1935.
Encyclopédie de l'Islam, Paris-Leiden, 1913-1934, 4 cilt, ek., 1934.
Epstein (F.), bkz. Staden (H. von).
Eškenasi (Eli), bkz. Habanel (Äser) ve Eskanasi (Eli).
Espejo de Hinojosa (Cristóbal) ve Paz y Espeso (Julián), Las *antiguas ferias de Medina del Campo,* Valladolid, 1912.
Essad Bey (Mohammed), *Allah est grand!,* Paris, 1937.
Essen (León van der), *Alexandre Farnèse, prince de Parme, Gouverneur général des Pays-Bas, 1545-1592,* Brüksel, 1933-1934, 5 cilt.
Essen (Léon van der) ve Louant (Armand), bkz. Frangipani (Ottavio Mirto).
Estienne (C.), *La guide des chemins de France, revue et augmentée,* Paris, 1552.
Estrangin (Jean-Julien) *Études archéologiques, historiques et statistiques sur Arles,* Aix-en-Provence, 1838.
Eydoux (Henri-Paul), *L'homme et le Sahara,* Paris, 1943.
Fagniez (Gustave), *L'économie sociale de la France sous Henri IV, 1589-1610,* Paris, 1897.
Fail (Noël du), bkz. Du Fail (Noël).
Falgairolle (Edmond), *Une expédition française à l'île de Madère en 1566,* Paris, 1895.
Falke (Johannes), *Die Geschichte des deutschen Handels,* Leipzig, 1859-1860, 2 cilt.
Fanfani (Amintore), *Storia economica. Dalla crisi dell' Impero romano al principio del secolo XVIII,* 3e éd., Milano, 1948.

Fanfani (Pietro), *Saggi di un commento alla Cronica del Compagni;* I: *La descrizione di Firenze,* II: *I Priori,* Floransa, 1877.
Febvre (Lucien), *Philippe II et la Franche-Comté, la crise de 1567, ses origines et ses conséquences,* Paris, 1911.
Le problème de l'incroyance au XVIe siècle.
La religion de Rabelais, Paris, 2. bas., 1947.
Pour une Histoire à part entière, Paris, 1963.
Febvre (Lucien) ve Martin (Henri), *L'apparition du livre,* Paris, 1957.
Féraud (Laurent-Charles), *Annales tripolitaines,* Paris, 1927.
Fernández (Jesús), bkz. García Fernández (Jesus).
Fernández Duro (Cesáreo), *Armada española desde la unión de Castilla y de Aragón,* Madrid, 1895-1903, 9 cilt.
Filippini (A. P.), Istoria di Corsica, 2. bas., Pisa, 1827-1831, 5 cilt.
Fisher (Godfrey), *Barbary Legend. War, Trade, and Piracy in North Africa, 1415-1830,* Oxford, 1957.
Flachat (Jean-Claude), *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et des Indes Orientales,* Lyon, 1766, 2 cilt.
Flores (Xavier A.), *Le "Peso politico de todo el mundo" d'Anthony Sherley ou un aventurier anglais au service de l'Espagne,* Paris, 1963.
Floristán Samanes (Alfredo), *La Ribera tudelana de Navarra,* Zaragoza, 1951.
Foglietta (Uberto), *De sacro fœdere in Selimum,* Cenova, 1587.
Fordham (Herbert), *Les guides routiers. Itinéraires et cartes routières de l'Europe,* Lille, 1926.
Les routes de France, Paris, 1929.
Formentini (Marco), *La Dominazione spagnuola in Lombardia,* Milano, 1881.
Forneron (Henri), *Histoire de Philippe II,* Paris, 1881-1882, 4 cilt.
Forster (William), bkz. Sanderson (John).
Forti (U.), *Storia della tecnica italiana,* Floransa, 1940.
Foscarini (J.), bkz. Stefani (Fr.).
Fossombroni (V.), *Memorie idraulico-storiche sopra la Val di Chiana,* Floransa, 1789.
Foucault (Michel), *L'histoire de la folie à l'âge classique,* Paris, 1961. [Türk. çev.: *Deliliğin Tarihi,* çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 3 cilt, Ankara, İmge, 1993.]
Fouqueray (P. H.), *Histoire de la Compagnie de Jésus en France des origines à la suppression (1528-1752),* Paris, 1910-1925, 5 cilt.

Fourastié (Jean), *Prix de vente et prix de revient,* 13. seri, Paris, t.y. (1964).
Foy (Abbé de), bkz. Busbec (Baron Augier Ghislain de).
Franc (Julien), *La colonisation de la Mitidja,* Paris, 1928.
François (Michel), *Albisse del Bene, surintendant des finances françaises en Italie, 1551 à 1556,* "Bibliothèque de l'École des Chartes", Paris, 1933.
Correspondance du cardinal François de Tournon, 1521-1562, Paris, 1946.
Le cardinal François de Tournon, homme d'État, diplomate, mécène et humaniste, 1489-1562, "Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome", Paris, 1951, fas. 173.
Frangipani (Ottavio Mirto), *Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani, premier nonce de Flandre (1596-1606),* I, Roma, 1924, yay. L. van der Essen; II-III (1-2), yay. Armand Louant, 1932 ve 1942.
Franklin (Alfred), *Dictionnaire historique des arts, métiers et professions exercés dans Paris depuis le XIIIe siècle,* Paris, 1906.
La vie privée d'autrefois: arts et métiers, modes, mœurs, usages des Parisiens, du XIIe au XVIIIe siècle, Paris, 1887-1902, 27 cilt; XIII: *Le café, le thé, le chocolat,* 1893; XV et XVI: *Les magasins de nouveautés,* 1894-1895.
Franz (G.), *Der Dreissigjährige Krieg und das deutsche Volk. Untersuchungen zur Bevölkerungs- und Agrargeschichte,* Jena, 1940.
Fremerey (Gustav), *Guicciardinis finanzpolitische Anschauungen,* Stuttgart, 1931.
Freyre (Gilberto), *Introdução à história da sociedade patriarcal no Brasil;* I: *Casa grande y senzala,* 5. bas., Rio de Janeiro, 1946, 2 cilt; II: *Sobrados e mucambos,* 2. bas., Rio de Janeiro, 1951, 3 cilt.
Frianoro (Rafaele), bkz. Nobili (Giacinto).
Fried (Ferdinand), *Wandlungen der Weltwirtschaft,* Münih, 1950; 1. yay., fr. çev., *Wende der Weltwirtschaft,* Leipzig, 1939: *Le tournant de l'économie mondiale,* Paris, 1942.
Freiderici (Georg), *Der Charakter der Entdeckung und Eroberung Amerikas durch die Europäer,* Stuttgart, 1925-1936, 3 cilt.
Frobenius (Leo), *Histoire de la civilisation africaine,* Alm. çev. Dr. H. Back ve D. Ermont, Paris, 1936.
Frödin (J.), *Zentraleuropas Alpwirtschaft,* Oslo, 1940-1941, 2 cilt.
Fromentin (Eugène), *Voyage en Égypte (1869),* yay. J. M. Carré, Paris, 1935.
Fuchs (R.), *Der Bancho Publico zu Nürnberg,* Berlin, 1955.
Fuentes Martiáñez (M.), *Despoblación y repoblación de España (1482-1920),* Madrid, 1929.

Fueter (Eduard), *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492-1559,* Münih, 1919.
Fugger, bkz. Klarwill (V. von).
Gabre (Dominique du), bkz. Vitalis (A.).
Gachard (L. P.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas (jusqu'en 1577),* Brüksel 1848-1879, 5 cilt.
Retraite et mort de Charles Quint au monastère de Yuste, Brüksel, 1854-1855, 3 cilt.
Don Carlos et Philippe II, Brüksel, 1863, 2 cilt.
Correspondance de Marguerite d'Autriche avec Philippe II (1559-1565), Brüksel, 1867-1881, 3 cilt.
Lettres de Philippe II à ses *filles, les infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage au Portugal, 1581-1583,* Paris, 1884.
Gachard (L. P.) et Piot (Ch.), *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas,* Brüksel, 1876-1882, 4 cilt.
Gaffarel (P.), *Histoire du Brésil français au XVIe siècle,* Paris, 1878.
Galanti (G. M.), *Descrizione geografica e politica delle Due Sicilie,* Napoli, 1788, 2 cilt.
Gallardo y Victor (Manuel), *Memoria escrita sobre el rescate de Cervantes,* Cadiz, 1896.
Galluzzi (R.), *Istoria del granducato di Toscana sotto il governo della casa Medici,* Floransa, 1781, 5 cilt.
Gamir Sandoval (A.), *Organización de la defensa de la costa del Reino de Granada desde su reconquista hasta finales del siglo XVI,* Granada, 1947.
Gandilhon (René), *Politique économique de Louis XI,* Paris, 1941.
Ganier (Germaine), *La politique du connétable Anne de Montmorency,* Le Havre, t.y. (1957).
Ganivet García (Angel), *Obras completas;* I: *Granada la Bella, Idearium español,* Madrid, 1943.
García (Juan), bkz. Catalina García (Juan) ve Pérez Villamil (Manuel).
García de Quevedo y Concellón (Eloy), *Ordenanzas del Consulado de Burgos de 1538,* Burgos, 1905.
García Fernández (Jesús), *Aspectos del paisaje agrario de Castilla la vieja,* Valladolid, 1963.
García Mercadal (G.), *Viajes de extrangeros por España y Portugal;* I: *Viaje del noble bohemio León de Rosmithal de Blatina por España y Portugal hecho del año 1465 a 1467,* Madrid, 1952.
García y García (Luis), *Una embajada de los reyes católicos a Egipto,* Valladolid, 1947.

Gassot (Jacques), *Le discours du voyage de Venise à Constantinople,* Paris, 1606.
Gautier (Dr. Armand), *L'alimentation et les régimes chez l'homme sain et chez le malade,* Paris, 1904.
Gautier (Émile-Félix), *L'islamisation de l'Afrique du Nord. Les siècles obscurs du Maghreb,* Paris, 1927.
Un siècle de colonisation, Paris, 1930.
Mœurs et coutumes des Musulmans, Paris, 1931.
Genséric, roi des Vandales, Paris, 1932.
Le passé de l'Afrique du Nord, Paris, 1937.
Gautier (Théophile), *Voyage en Espagne,* Paris, 1845 ve 1879 yay.
Constantinople, Paris, 1853.
Gavy de Mendonça (Agostinho), *Historia do famoso cerco que o xarife pos a fortaleza de Mazagão no año de 1562,* Lizbon, 1607.
Gédoyn "le Turc', bkz. Boppe (Léon).
Gelzer (H.), *Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient,* Leipzig, 1900.
Gentil da Silva (J.), *Stratégie des affaires à Lisbonne entre 1595 et 1607,* Paris, 1956.
Géographie Universelle, P. Vidal de la Blache ve L. Gallois'nın yönetiminde yayımlanmıştır. Paris, 1927, XV, 23 cilt.
George (P.), *La région du Bas-Rhône, étude de géographie régionale,* Paris, 1935.
Gerlach (R.), *Dalmatinisches Tagebuch,* Darmstadt, 1940.
Gerometta (B.), *I forestieri a Venezia,* Venedik, 1858.
Gévay (Anton von), *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert,* Viyana, 1840-1842, 9 cilt.
Giannone (Pietro), *Istoria civile del Regno di Napoli,* Lahey, 1753, 4 cilt.
Gillet (Louis), *Dante,* Paris, 1941.
Gioffrè (Domenico), *Genova e Madera nel I° decennio del secolo XVI, içinde* "Studi Colombiani", c. III, Cenova, 1951.
Gênes et les foires de change: de Lyon à Besançon, Paris, 1960.
Girard (Albert), *La rivalité commerciale et maritime entre Séville et Cadix jusqu'à la fin du XVIIIe siècle,* Paris, 1932.
Giraud (Paul), *Les origines de l'Empire français nord-africain,* Marsilya, 1937.
Giustiniani (Girolamo), *La description et l'histoire de l'île de Scios,* 1506 (1606?).

Glamann (K.), *Dutch-Asiatic Trade, 1620-1740,* Lahey, 1958.
Goldschmidt (L.), *Universalgeschichte des Handelsrechts,* Stuttgart, 1891.
Goleta. Warhafftige eygentliche Bescheibung wie der Türck die... Vestung Goleta... belägert... Nuremberg, 1574.
Gollut (L.), *Les Mémoires historiques de la république séquanoise,* Dole, 1592.
Gomes de Brito (Bernardo), *Historica tragico-maritima,* Lizbon, 2. bas., 1904-1909, 3 cilt.
Gomez Moreno (Manuel), bkz. Hurtado de Mendoza (Diego).
Gondola (Francesco), bkz. Voinovitch (L.)
González (Tomás), *Censo de la población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI,* Madrid, 1829.
González Palencia (Agnel), *Gonzalo Pérez secretario de Felipe II,* Madrid, 1946, 2 cilt.
Gooss (Roderich), *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Sudostpolitik. Von der Einwanderung* bis *zum Ende des Thronstreites zwischen König Ferdinand I. und König Johann Zàpolya (1538),* Viyana, 1940.
Gosselin (E.-H.), *Documents authentiques et inédits pour servir à l'histoire de la marine normande et du commerce rouennais pendant les XVIe et XVIIe siècles,* Rouen, 1876.
Götz (Wilhelm), *Historische Geographie. Beispiele und Grundlinien,* Leipzig, 1904.
Goubert (Pierre), *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730,* Paris, 1960, 2 cilt.
Gounon-Loubens (J.), *Essais sur l'administration de la Castille au XVIe siècle,* Paris, 1860.
Gourou (Pierre), *La Terre et l'homme en Extrême-Orient,* Paris, 1940.
Gothein (A.), *Geniza,* yay.
Grammont (Henri Delmas de), *Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle,* Cezayir, 1879-1885, 4 cilt.
Grandchamp (Pierre), *La France en Tunisie à la fin du XVIe siècle (1582-1600).* Tunus, 1920.
Granvelle (Cardinal de), *Papiers d'État du cardinal Granvelle,* Ch. Weiss'ın yönetiminde yayımlanmışlardır, "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1841-1852, 9 cilt.
Correspondance du cardinal Granvelle, 1566-1586, yay., Edmond Poullet ve Charles Piot, Brüksel, 1877-1896, 12 cilt.

Grataroli (G.), *De regimine iter agentium, vel equitum, vel peditum, vel mari vel curru seu rheda,* Basel, 1561.
Graziani (A.), *Economisti del Cinque e Seicento,* Bari, 1913.
Grekov (B.) ve Lakoubovski (A.), *La Horde d'or,* Rusçadan çev. François Thuret, Paris, 1939.
Grenard (Fernand), *Grandeur et décadence de l'Asie,* Paris, 1939.
Grevin (Emmanuel), *Djerba, l'île heureuse, et le sud Tunisien,* Paris, 1937.
Griziotti Kretschmann (Jenny), *Il problema del trend secolare nelle fluttuazioni dei prezzi,* Torino, 1935.
Gröber (G.), *Grundriss der romanischen Phiologie,* Strazburg, 1888-1902, 3 cilt, 2. bas. I: 1904-1906.
Grottanelli (Lorenzo), *La Maremma toscana: studi storici ed economici,* Siena, 1873-1876, 2 cilt.
Grousset (René), *L'empire des steppes,* Paris, 1939.
Gsell (S.), Marçais (G.), Yver (G.), *Histoire d'Algérie,* Paris, 1927.
Guardia (G. M.), bkz. Pérez (Antonio).
Guarnieri (Giuseppe Gino), *Un'audace impresa marittima di Ferdinando dei Medici, con documenti e glossario indo-caraibico,* Pisa, 1928.
Cavalieri de Santo Stefano. Contributo alla storia della marina militare italiana, 1562-1859, Pisa, 1928.
Guéneau (Louis), *L'organisation du travail à Nevers aux XVIIe et XVIIIe siècles (1660-1790),* Paris, 1919.
Guevara (A. de), *Épistres dorées, moralles et familières,* İspanyolcadan fr. çev. Seigneur de Guterry, Lyon, 1558-1560.
Guglielmotti (Alberto), *La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560*, Floransa, 1876, 2 cilt.
Guicciardini (Francesco), *La historia d'Italia,* Venedik, 1568.
Diario del viaggio in Spagna, Floransa, 1932.
Guijo (G. M. de), *Diario de Gregorio Martín de Guijo, 1648-1664,* yay. M.R. de Terreros, Mexico, 1953.
Guilaume de Vaudoncourt (Frédéric François), *Memoirs of the Ionian Islands,* Londra, 1816.
Guillon (Pierre), *Les trépieds du Ptoion,* Paris, 1943.
Günther (A.), *Die Alpenländische Geselschaft als sozialer und politischer, wirtschaftlicher und kultureller Lebenskreis,* Jena, 1930.
Ha Cohen (Joseph), *Emek Habakha, la Vallée des Pleurs, Chronique des souffrances d'Israël dans sa dispersion jusqu'à 1575 et Continuation de la Vallée des Pleurs,* yay. Julien Sée, Paris, 1881.

Haebler (Konrad), *Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16. jahrbundert und ihr Verfall,* Berlin, 1888.
Geschichte Spaniens unter den Habsburgern, C. I: *Geschichte Spaniens unter der Regierung Karls I. (V.),* Gotha, 1907.
Haëdo (P. Diego de), *Topographía e historia general de Argel et Epitome de los Reyes de Argel,* Valladolid, 1612, 1 cilt.
Hagedorn (B.), *Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert,* Berlin, 1914.
Hahn (W.), *Die Verpflegung Konstantinopels durch staatliche Zwangswirtschaft, nach türkischen Urkunden aus dem 16. Jahrhundert,* Stuttgart, 1926.
Hakluyt (R.), *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation,* Londra, 1599-1600, 3 cilt.
Halperin Donghi (Tulio), *un conflicto nacional: Moriscos y Cristianos viejos en Valencia,* Buenos Aires, 1955.
Halphen (E.), bkz. Henri IV.
Hamilton (Earl J.), *El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia económica,* Madrid, 1948.
American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650, Cambridge, Mass., 1934.
Hammen y León (Lorenzo Vander), bkz. Vander Hammen y León (Lorenzo).
Hammer-Purgstall (J. von), *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours,* Almancadan çev. J. J. Hellert, Paris, 1835-1848, 18 cilt.
Häpke (Rudolf), *Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte,* c. I: 1531-1557, Münih ve Leipzig, 1913.
Harris (John), *Navigantium atque itinerantium bibliotheca, or a complet collection of voyages and travels,* Londra, 1705, 2 cilt.
Hartlaub (F.), *Don Juan d'Austria und die Schlacht bei Lepanto,* Berlin, 1940.
Hassel (U. von), *Das Drama des Mittelmeers,* Berlin, 1940.
Hauser (Henri), *La prépondérance espagnole (1559-1560),* 2. basım, Paris, 1940. Ayrıca bkz. Bodin (Jean).
Hauser (Henri) ve Renaudet (Augustin), *Les débuts de l'âge moderne, la Renaissance et la Réforme,* 3. bas., 1946, c. VIII: *l'Historie générale* Louis Halphen ve Philippe Sagnac yönetiminde yayımlanmıştır.
Hayward (F.), *Histoire de la Maison de Savoie,* Paris, 1941-1943, 2 cilt.

Heckscher (E. F.), *Der Merkantilismus,* Jena, 1932, 2 cilt; İsp. çev.: *La época mercantilista,* Mexico, 1943.
Heeringa (K.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel,* Lahey, 1910-1917, 2 cilt.
Heers (Jacques), *Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux,* Paris, 1961.
Hefele (Charles-Joseph), *Le cardinal Ximénès et l'église d'Espagne à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle,* Almancadan çev. M. l'abbé A. Sisson ve M. l'abbé A. Crampon, Paris, Lyon, 1856.
Hefele (Charles-Joseph) ve Hergen Roether (cardinal J.). *Histoire des Conciles d'après des documents originaux,* fr. çev. Dom H. Leclercq günümüze kadar devam ettiren. *Concile de Trente* P. Richard, Paris, 1930.
Hefele (Hermann), *Geschichte und Gestalt. Sechs Essays,* Leipzig, 1940.
Helwig (Werner) *Braconniers de la mer en Grèce: Raubfischer in Hellas,* Almancadan çev. Maurice Rémon, Leipzig, 1942.
Hennig (Richard), *Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorcolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte,* Leiden, 1936-1939, 4 cilt; 2. bas.; 1944-1956, 4 cilt.
Henri IV, *Lettres inédites à M. de Sillery ambassadeur à Rome, du 1er avril au 27 juin 1601,* yay. Eugène Halphen, Paris, 1866.
Lettres inédies à M. de Villiers, ambassadeur à Venise, yay. Eugène Halphen, Paris, 1885-1887, 3 cilt.
Lettres au comte de La Rochepot, ambassadeur en Espagne (1600-1601), yay. P. Laffleur de Kermaingant, Paris, 1889.
Hentzner (Paul), *Itinerarium Germaniæ, Galliæ, Italiae,* Nuremberg, 1612.
Herder (Johann Gottfried von), *Ideen zur Geschichte der Menschheit,* Riga ve Leipzig 1784-1791, 4 cilt; Fr. çev.: *Philosophie de l'histoire de l'humanité,* Emile Tandel, Paris, 1874, 3 cilt.
Hering (Ernst), *Die Fugger,* Leipzig, 1940.
Héritier (Jean), *Catherine de Médicis,* Paris, 1940.
Herre (Paul), *Europäische Politik im cyprischen Krieg (1570-1573), mit Vorgeschichte und Vorverhandlungen,* Leipzig, 1902.
Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II., Leipzig, 1907.
Weltgeschichte am Mittelmeer, Leipzig, 1930.
Herrera (Gabriel Alonso de), *Libro de Agricultura,* Alcalá, 1539, 1598 yay.

Herrera Oria (Enrique), *La Armada Invencible,* collection "Archivo Histórico Español", Madrid, 1929.
Herrera y Tordesillas (Antonio de), *Primera (tercera) parte de la Historia general del mundo,* Madrid, 1601-1612, 3 cilt.
Heyd (W.), *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age,* çev. ve yay. Furcy-Raynaud, Leipzig, 1885-1886, 2 cilt.
Hiltebrandt (Philipp), *Der Kampf ums Mittelmeer,* Stuttgart, 1940.
Hinojosa (Ricardo de), *Los despachos de la diplomacia pontificia en España,* Madrid, 1896.
Hirth (Friedrich C. A. J.), *Chinesische Studien,* Münih, 1890.
Hispanic studies in honour of J. Gonzáles Llubera, yay. Frank Pierce, Oxford, 1959.
Histoire et Historiens de l'Algérie, Paris, 1931.
Historiadores de Indias, yön. Manuel Serrano y Sanz, Madrid, 1909, 2 cilt; II: "Guerra de Quito" yazan: Petro de Cieza de León, "Jornada de Managua y Dorado" yazan: Toribio de Ortiguera, "Descripción del Peru Tucuman, Rio de la Plata et Chile" yazan: Fr. Reginaldo de Lizárraga, *in* Nueva Biblioteca de autores españoles dirigida por Marcelino Menéndez y Pelayo, vol. XIV ve XV.
Höffner (Joseph), *Wirtschaftsethik und Monopole im 15. und 16. Jahrhundert,* Jena, 1941.
Holland (Henry), *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the years 1812 and 1813,* Londra, 1815.
Holleaux (Maurice), *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle av. J.-C. (273-205),* Paris, 1921.
Hollister (J. S.), bkz. Ashauer (H.) ve Hollister (J.S.).
Hommage à Lucien Febvre. Éventail de l'histoire vivante, Paris, 1953 2 cilt.
Hopf (Carl), bkz. Musachi (Giovanni).
Hoszowski (St.), *Les prix à Lwow (XVIe-XVIIe siècles.),* lehçeden çev., Paris, 1954.
Howe (Sonia E.), *Les grands navigateurs à la recherche des épices,* İngilizceden çev. général Fillonneau, Paris, 1939.
Howe (W.), *The Mining guild of New Spain and its Tribunal General, 1770-1821,* Cambridge, 1949.
Hugo (Victor), *William Shakespeare,* Paris, 1882.
Hürlimann (Martin), *Griechenland mit Rhodos und Zypern,* Zürih 1938.
Hurtado de Mendoza (Diego), *De la guerra de Granada, comentarios, yay.* Manuel Gómez Moreno, Madrid, 1948.

Huvelin (P.), Essai *historique sur le droit des marchés et des foires,* Paris, 1897.
Huxley (Aldous), *Tour du monde d'un sceptique,* İngilizceden çev: Fernande Dauriac, Paris, 1932.
Iakoubowski (A.), bkz. Grekov (B.) ve Iakoubowski (A.).
Ibn Iyâs, *Journal d'un bourgeois du Caire, Histoire des Mamlouks,* çev. ve şerheden Gaston Wiet, Paris, 1955-1960, 2 cilt.
Ibn Verga (Salomon), *Liber Schevet Jehuda,* yay. M. Wiener, Hanover, 1885-1856, 2 cilt.
Illescas (Gonzalo de), *Historia pontifical y católica,* Salamanca, 1573.
Imbart de la Tour (Pierre), *Les origines de la Réforme, 2.* bas., Melun, 1944-1945, 2 cilt.
Imbert (Gaston-Paul), *Des mouvements de longue durée Kondratieff,* Aix-en-Provence, 1959.
Indice de la colección de documentos de Fernández de Navarrete que posee el Museo Naval, Madrid, 1946.
Instructions Nautiques du service hydrographique de la Marine française, özellikle n°s 357, 360 ve 368, Paris, 1932 ve 1934.
Iorga (N.), *Geschichte des osmanischen Reiches,* Gotha, 1908-1913, 5 cilt. *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen âge,* Paris, 1924. *Ospiti romeni in Venezia,* Bükreş, 1932.
Jacobeit (Wolfgang), *Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts,* Berlin, 1961.
Jadin (J.), bkz. Cuvelier (J.) ve Jadin (J.).
Jäger (Fritz), *Afrika,* 3. bas., Leipzig, 1928.
Jal (A.), *Glossaire nautique,* Paris, 1848.
Janaček (J.). *Histoire du Commerce de Prague avant la bataille de la Montagne Blanche* (Çekçe). Prag, 1955.
Janssen (Johannes), *Geschichte des deutschen Volkes, seit dem Ausgang des Mittelalters,* Fribourg-en-Brisgau, 1878-1894, 8 cilt.
Jardé (Auguste), *Les céréales dans l'Antiquité;* I: *La production,* "Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome", Paris, 1925.
Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), bkz. Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Dalamarrc (Mariel), Bertoquy (P.).
Jelavich (C. ve B.), *The Balkans in Transition; essays on the development of Balkan life and politics since the eighteenth century,* yay., C. ve B. Jelavich, Berkeley, 1963.
Jireček (Constantin), *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* Viyana, 1901-1904, 3 cilt.

Joly (Barthélemy), *Voyage en Espagne, 1603-1604*, p.p. L. Barrau-Dihigo, Paris, 1909.
Joly (Henry), *La Corse française au XVIe siècle*, Lyon, 1942.
Jones (W. H. S.), *Malaria, a Neglected Factor in the History of Greece and Rome*, Cambridge, 1907.
Jonge (Johannes Cornelis de), *Nederland en Venetie*, Lahey, 1852.
Juchereau de Saint-Denys (Antoine), *Histoire de l'empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Paris, 1844, 4 cilt.
Julien (Charles-André), *Histoire de l'Afrique du Nord*, Paris, 1931.
Jurien de la Gravière (Vice-amiral J.B.E.), *Les chevaliers de Malte et la marine de Philippe II*, Paris, 1887, 2 cilt.
Justinian (Jérosme), bkz. Giustiniani (Girolamo).
Kellenbenz (Hermann), *Sephardim an der unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung vom Ende des 16. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1958.
Kerhuel (Marie), *Les mouvements de longue durée des prix*, Rennes, 1935.
Kermaingant (P. Laffleur de), voir Henri IV; ayrıca bkz. Laffleur de Kermaingant (Pierre-Paul).
Kernkamp (J.H.), *De handel op den vijand, 1572-1609*, Utrecht, 1931-1934, 2 cilt.
Kerremans (Charles), bkz. Doehaerd (Renée) ve Kerremans (Charles).
Kirchner (Walther), *The Rise of the Baltic Question*, Newark, 1954.
Klarwill (Victor von), *The Fugger News-Letters*, Londra, 1924-1926, 2 cilt.
Klaveren (Jacob van), *Europäische Wirtschaftgeschichte Spaniens im 16. und 17. Jahrhundert*, Stuttgart, 1960.
Klein (Julius), *The Mesta; A Study in Spanish Economic History, 1273-1836*, Cambridge, 1920.
Koch (Matthias), *Quellen zur Geschichte des Kaisers Maximilian II.*, Leipzig, 1857-1861, 2 cilt.
Konetzke (R.), *Geschichte des spanischen und portugiesischen Volkes*, Leipzig, 1939.
Kretschmann (Jenny), bkz. Griziotti Kretschmann (Jenny)
Kretschmayr (H.), *Geschichte von Venedig*, Gotha ve Stuttgart, 1905-1934, 3 cilt.
Kroker (E.), *Handelsgeschichte der Stadt Leipzig*, Leipzig, 1925.
Kronn und Aussbunde aller Wegweiser, Köln, 1597 (anonim).
Kulischer (Josef), *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, Münih, 1928-1929, 2 cilt; ikinci basım, 1958.

Kunze (A.), bkz. Aubin (G.) ve Kunze (A.).
Laborde (Cte Alexandre-Louis de), *Itinéraire descriptif de l'Espagne,* Paris, 1827-1830, 6 cilt.
La Borderie (Bertrand de), *Le Discours du voyage de Constantinople,* Lyon, 1542.
La Boullaye Le Gouz (François), *Les voyages et observations du sieur de La Boullaye le Gouz où sont décrites les religions, gouvernements et situations des Estats et royaumes d'Italie, Grèce, Natolie, Syrie, Palestine, Karamémie, Kaldée, Assyrie, Grand Mogol, Bijapour, Indes orientales des Portugais, Arabie, Égypte, Hollande, Grande-Bretagne, Irlande, Dannemark, Pologne, isles et autres lieux d'Europe, Asie et Afrique...,* Paris, 1653.
La Bruyère (René), *Le drame du Pacifique,* Paris, 1943.
La Civiltà veneziana del Rinascimento, Fondazione Giorgio Cini, Venedik, 1958.
Lacoste (L.), *Mise en valeur de l'Algérie. La colonisation maritime en Algérie,* Paris, 1931.
La Ferriére-Percy (Comte Hector de), *Lettres de Catherine de Médicis (1533-1587),* "Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France", Paris, 1880-1909, 10 cilt, index, Paris, 1943,1 cilt.
Laffleur de Kermaingant (Pierre-Paul), *Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise (1598-1602),* Paris, 1886.
Ayrıca bkz. Henri IV.
La Jonquière (Vte A. de), *Histoire de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours,* Paris, 1914, 2 cilt., *Histoire Universelle* de Victor Duruy içinde.
La Lauzière (J.F. Noble de), bkz. Noble de la Lauziére.
Lamansky (Vladimir), *Secrets d'Etat de Venise, documents, extraits, notices et études,* St. Petersburg, 1884.
La Marmora (Alberto Ferrero de), *Voyage en Sardaigne ou description statistique, physique et politique de cette île,* 2. bas., Paris ve Turin, 1839-1857, 4 cilt.
Landry (Adolphe), *Traité de démographie,* Paris, 1945.
Lane (Frederic C.), *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance,* Baltimore, 1934. *Andrea Barbarigo, Merchant of Venice, 1418-1449,* Baltimore, 1944.
Lanz (Karl), *Correspondenz des Kaisers Karl A. Aus dem kgl. Archiv und der "Bibliothèque de Bourgogne" zu Brüssel,* Leipzig, 1844-1846, 3 cilt.
Lanza del Vasto, *La baronne de Carins,* Paris, 1946.

Lapeyre (Henri), *Une famille de marchands, les Ruiz; contribution à l'étude du commerce entre la France et l'Espagne au temps de Philippe II,* Paris, 1955.
Géographie de l'Espagne morisque, Paris, 1960.
Lapini (Agostino), *Diario fiorentino di Agostino Lapini dal 252 al 1596,* yay., G.O. Corazzini, Floransa, 1900.
La Primaudaie, bkz. Elie de la Primaudaie (F.).
La Roncière (Charles de), *Histoire de la marine française,* Paris, 1899-1932, 6 cilt.
Larruga (Eugenio), *Memorias politicas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España,* Madrid, 1745-1792, 45 cilt.
La Torre y Badillo (M.), *Representación de los autos sacramentales en el periodo de su mayor florecimiento,* Madrid, 1912.
Lattes (E.), *La libertà delle banche a Venezia,* Milano, 1869.
Laval (Françoys Pyrard de), bkz. Pyrard de Laval (François).
Lavedan (Pierre), *Histoire de l'Art,* Paris, 1949-1950, 2 cilt.
Lavisse (Ernest), *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la révolution,* Paris, 1903-1911, 18 cilt.
Lebel (Roland), *Le Maroc et les écrivains anglais aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles,* Paris, 1927.
Leca (Philippe), *Guide bleu de la Corse,* Paris, 1935.
Leclercq (Dom H.), bkz. Hefele (Charles-Joseph) ve Hergen Rœther (cardinal J.).
Leclercq (Jules), *De Mogador à Biskra; Maroc et Algérie,* Paris, 1881.
Le Danois (Édouard), *L'Atlantique, histoire et vie d'un océan,* Paris, 1938.
Lefaivre (Albert), *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526-1722,* Paris, 1902.
Lefebvre (Georges), *La grande Peur de 1789,* Paris, t.y. (1957).
Lefebvre (Th.), *Les modes de vie dans les Pyrénées atlantiques,* Paris, 1933.
Lefebvre des Noëttes (C^dt), *L'attelage. Le Cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage,* Paris, 1931.
Lefèvre-Pontalis (Germain), bkz. Selve (Odet de).
Le Glay (Dr André), *Négociations diplomatiques entre la France et l'Autriche durant les trente premières années du XVIe siècle,* "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1845, 2 cilt.
Le Lannou (Maurice), *Pâtres et paysans de la Sardaigne,* Paris, 1941.
Lenglet du Fresnay (M. l'abbé), bkz. Comines (Ph. de).
Léon l'Africain, *De l'Afrique, contenant la description de ce pays et la navigation des anciens capitaines portugais aux Indes Orientales et Occidentales,* çev. Jean Temporal, Paris, 1830, 4 cilt.

Le Roy (Loys), *De l'excellence du gouvernement royal avec exhortation aux François de persévérer en iceluy,* Paris, 1575.
Le Roy Ladurie (Emmanuel), *Les paysans de Languedoc,* 2 cilt, Paris, 1966.
Leti (Gregorio) *Vita del Catolico re Filippo II monarca delle Spagne,* Coligny, 1679, 2 cilt, fr. çev. J.-G. de Chevrières: *La vie de Philippe II, roi d'Espagne,* Amsterdam, 1734.
Lescarbot (Marc), *Histoire de la Nouvelle France,* Paris, 1611.
Levi (Carlo), *Le Christ s'est arrête à Éboli,* İtalyancadan çev. Jeanne Modigliani, Paris, 1948.
L'Herba (G. da), *Itinerario delle poste per diverse parti del mondo,* Venedik, 1564.
L'Hermite de Soliers (Jean-Baptiste, daha çok Tristan), *La Toscane française,* Paris, 1661.
Lilley (S.), *Men, Machines and History; a short history of tools and machines in relation to social progress,* Londra, 1948.
Lisičar (V.), *Lopud. Historički i savremeni prikaz,* Dubrovnik, 1931.
Livet (Roger), *Habitat rural et structures agraires en Basse Provence,* Gap, 1962.
Livi (Giovanni), *La Corsica e Cosimo de' Medici,* Floransa-Roma, 1885.
Livi (R.), *La schiavitù domestica nei tempi di mezzo e nei moderni,* Padova, 1928.
Lizárraga (Fr. Reginaldo de), bkz. *Historiadores de Indias.*
Lonchay (Henri) ve Cuvelier (Joseph), *Correspondance de la cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1598-1621,* Brüksel, 1923.
Longlée (Pierre de Ségusson de), *Dépêches diplomatiques de M. de Longlée, résident de France en Espagne, 1581-1590,* yay., A. Mousset, Paris, 1912.
Lopez (Roberto S.), *Studi sull'economia genovese nel medio evo,* Torino, 1936.
Lortz (Joseph), *Die Reformation in Deutschland,* 2. bas., Fribourg-en-Brisgau, 1941, 2 cilt.
Los Espanoles pintados par si mismos (müşterek eser), Madrid, 1843.
Lot (Ferdinand), Les *invasions barbares et le peuplement de l'Europe, introduction à l'intelligence des derniers traités de paix,* Paris, 1937.
Louant (Armand), bkz. Frangipani (Ottavio Mirto).
Loyal Serviteur, *La très joyeuse et très plaisante Histoire composée par le Loyal Serviteur des faits, gestes, triomphes du bon chevalier Bayart,* yay. J. C. Buchon, coll. "Le Panthéon littéraire", Paris, 1836.

Lozach (J.), *Le delta du Nil, étude de géographie humaine,* Kahire, 1935.
Lubimenko (Inna), *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre le Grand,* Paris, 1933.
Luccari (G.), *Annali di Rausa,* Venedik, 1605.
Lucchesi (E.), *I monaci benedettini vallombrossani in Lombardia,* Floransa, 1938.
Lucio de Azevedo (J.), *Historia dos Christãos novos Portugueses,* Lizbon, 1921.
Luetić (J.), *O pomorstvu Dubravačke Republike u XVIII. stoljeću,* Dubrovnik, 1959.
Lusignano (Stefano), *Chorografia et breve historia universale dell'isola de Cipro,* Bologna, 1573; fr. çev. Paris, 1580.
Luzac (Élie de), bkz. Accarias de Sérionne (Jacques).
Luzzatto (G.), *Storia economica dell'età moderna e contemporanea,* Padova, 1932.
Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo, Venedik, 1961.
Macaulay Trevelyan (G.), bkz. Trevelyan (G. Macaulay).
Madariaga (S. de), *Spain and the Jews,* Londra, 1946.
Maffée (Père Jean-Pierre), *Histoire des Indes,* Lyon, 1603.
Magalhães Godinho (Vitorino), *Histoira economica e social da expansão portuguesa,* Lizbon, 1947.
Os descobrimientos e a economia mondial, Lizbon, 1963.
Les finances de l'État portugais des Indes orientales au XVIe et au début du XVIIe siècle, yayımlanmamış tez, Paris, 1958.
L'économie de l'Empire portugais aux XVe et XVIe siècles. L'or et le poivre. Route de Guinée et route du poivre, yay.
Maison et villages de France, müşterek eser, Paris, 1945
Mal (J.), *Uskočke seobe i slovenske pokrajine,* Llubljana, 1924.
Mâle (Émile), *L'art religieux après le Concile de Trente. Étude sur l'iconographie de la fin du XVIIe siècle, du XVIIe siècle, du XVIIIe siècle. Italie, France, Espagne, Flandres,* Paris, 1932.
Malestroict (sieur de), *Paradoxes inédits du Sieur de Malestroict touchant les monnoyes,* yay. Luigi Einaudi, Torino, 1937.
Malraux (André), *La lutte avec l'Ange,* Cenevre, 1945.
Malynes (Gerard), *A Treatise of the Canker of England's Commonwealth,* Londra, 1601.
Mandich (Giulio), *Le pacte de ricorsa et le marché italien des changes au XVIIe siècle,* Paris, 1953.
Manfroni (C.), *Storia della marina italiana,* Roma, 1897.

Mankov (A. C.), *Le mouvement des prix dans l'État russe du XVIe siècle,* fr. çev. Paris, 1957.
Mans (Raphaël du), bkz. Raphaël du Mans.
Mantran (Robert), *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle,* Paris, 1962, [Tür. çev. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* 2 cilt (çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara, V yay., 1986.]
Marañón (Gregorio), *Antonio Pérez,* 2. bas., Madrid, 1948, 2 cilt.
Marca (P. de), *Histoire de Béarn,* Paris, 1640.
Marçais (Georges), bkz. Diehl (Charles) ve Marçais (Georges), Gsell (S.), Marçais (Georges), Yver (G.)
Marciani (Corrado), *Lettres de change aux foires de Lanciano au XVIe siècle,* Paris, 1962.
Marcucci (Ettore), bkz. Sassetti (F.).
Margueritte d'Autriche, bkz. Gachard (L.-P.).
Mariana (Juan), *Storiæ de rebus Hispaniæ,* libri 25; devamı Manuel José de Medrano, Madrid, 1741.
Marliani (Giovanni Bartolomeo), *Topographia antiquæ Romæ,* Lyon, 1534.
Martiáñez (M.)., bkz. Fuentes Martiáñez (M.).
Martin (Alfred von), *Sociología del Renacimiento,* Mexico, 1946.
Martin (Henri-Jean), bkz. Febvre (Lucien) ve Martin (Henri-Jean).
Martínez (Mariano), bkz. Alcocer Martínez (Mariano).
Martínez de Azcoitia (Herrero), *La Población Palentina en los siglos XVI y XVII,* Palencia, 1961.
Martinez Ferrando (J.E.), *Privilegios otorgados por el emperador Carlos V...,* Barcelona 1943.
Marx (Karl), *Contribution à la critique de l'économice politique,* Almanca 2. basımdan çev. J. Molitor, Paris, 1954.
Mas-Latrie (Jacques-M.-J.-L.), *Traités de paix et de commerce...,* Paris, 1866, 2 cilt.
Massieu (abbé Guillaume), *Histoire de la Poësie française avec une défense de la Poësie,* Paris, 1739.
Massignon (Louis), *Annuaire du monde musulman,* Paris, 1955.
Masson (Paul), *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle,* Paris, 1896.
Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle, Paris, 1911.
Les Compagnies du Corail, Paris, 1928.
Maull (Otto), *Geographie der Kulturlandschaft,* Berlin ve Leipzig, 1932.

Maunier (René) ve Giffard (A.), *Faculté de droit de Paris. Salle de travail d'ethnologie juridique Conférences 1929-1930. Sociologie et Droit romain,* Paris, 1930.
Maurand (Jérôme), *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (1544),* yay. Léon Dorez, Paris, 1901.
Maurel (Paul), *Histoire de Toulon,* Toulon, 1943.
Mauro (F.), *Le Portugal et l'Atlantique au XVIIe siècle, 1570-1670,* Paris, 1960.
Mayer-Löwenschwerdt (Erwin), *Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien, 1564-1571,* Viyana, 1927.
Mayerne (Théodore Turquet de), *Sommaire description de la France, Allemagne, Italie, Espagne, avec la guide des chemins et postes,* Rouen, 1615.
Mazzei (J.), *Politica doganale differenziale e clausola della nazione più favorita,* Floransa, 1930.
Mecatti (G.M.), *Storia cronologica della città di Firenze,* Napoli, 1755, 2 cilt.
Medicis (Catherine de), bkz. La Ferrière (comte Hector de).
Medina (Pedro de), *Libro de grandezas y cosas memorables de España,* Alcalá de Henares, 1595.
Medrano (José de), bkz. Mariana.
Meester (B. de), *Le Saint-Siège et les troubles des Pays-Bas, 1566-1579,* Louvain, 1934.
Meilink-Roelofsz (M.A.P.), *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630,* Lahey, 1962.
Meinecke (F.), *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte,* Münih, 1924.
Meister der Politik, yay. Erich Marcks ve Karl Alexander Von Müller, 2. bas. Stuttgart, 1923-1924, 3 cilt.
Mélanges en l'honneur de Marcel Bataillon, Paris, 1962.
Mélanges Luzzatto, Studi in onore di Gino Luzzatto, Milano, 1950, 4 cilt.
Melis (Federigo), *Aspetti della vita economica médiévale,* Siena-Floransa, 1962.
Mellerio (Joseph), *Les Mellerio, leur origine et leur histoire,* Paris, 1895.
Mendez de Vasconcelos (Luis), "Diálogos do sítio de Lísboa", 1608; Antonio Sérgio, *Antologia dos Economistas Portugueses* içinde, Lizbon, 1924.
Mendonça, bkz., Gavy de Mendonza.
Mendoza (Diego de), bkz. Hurtado de Mendoza.

Mendoza y Bovadilla (cardinal Francisco), *Tizón de la nobleza española,* Barcelona, 1880.
Menéndez Pidal (Gonzalo), Los *caminos en la historia de España,* Madrid, 1951.
Menéndez Pidal (Ramón), *Idea imperial de Carlos, V,* Madrid, 1940.
Mentz (Georg), *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges, 1493-1648,* Tübingen, 1913.
Mercadal (G. García), bkz. García Mercadal (G.).
Mercier (Ernest), *Histoire de l'Afrique septentrionale (Berbérie), depuis les temps les plus reculés jusqu'à la conquête française (1830),* Paris, 1888-1891, 3 cilt.
Mérimée (Henri), *L'art dramatique à Valencia depuis les origines jusqu'au commencement du XVIIe siècle,* Toulouse, 1913.
Merle (L.), *La métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution,* Paris, 1958.
Merner (Paul-Gerhardt), *Das Nomadentum im nordwestlichen Afrika,* Stuttgart, 1937.
Meroni (Ubaldo), *I "Libri delle uscite delle monete" della Zecca di Genova dal 1589 al 1640,* Montova, 1957.
Merriman (R.B.), *The Rise of the Spanish Empire in the Old World and in the New,* New York, 1918-1934, 4 cilt.
Mesnard (Pierre), *L'essor de la philosophie politique au XVIe siècle,* Paris, 1936.
Meyer (Arnold O.), *England und die katholische Kirche unter Elisabeth und den Stuarts, c. I: England and die katholische Kirche unter Elisabeth,* Roma, 1911.
Michel (Francisque), *Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne,* Paris, 1847, 2 cilt.
Michel (Paul-Henri), *Giordano Bruno, philosophe et poète,* Paris, 1952 ("Collège philosophique": *Ordre, désordre, lumière*'den alıntı).
La cosmologie de Giordano Bruno, Paris, 1962.
Michelet (Jules), *Histoire de France,* c. VII: *La Renaissance,* Paris, 1855.
Mignet (F.-Auguste-A.), *Charles Quint, son abdication, son séjour et sa mort au monastère de Yuste,* Paris, 1868.
Milano (Attilio), *Storia degli ebrei in Italia,* Torino, 1963.
Milioukov (P.), Segnobos (Charles) et Eisenmann (Louis), *Histoire de Russie,* Paris, 1932-1939, 2 cilt.

Milojević (Borivoje), *Littoral et îles dinariques dans le royaume de Yougoslavie* (Mémoires de la Société de Géographie, 2.cilt), Belgrad, 1933.
Minguijón (S.), *Historia del derecho español,* Barcelona, 1933.
Mira (Guiseppe), *Aspetti dell'economia comasca all'inizio dell'età moderna,* Como, 1939.
Moheau, *Recherches et considérations sur la population de la France,* Paris, 1778.
Monchicourt (Charles), *L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba,* Paris, 1913.
Mondoucet (C. de), *Lettres et négociations de Claude de Monducet résident de France aux Pays-Bas (1571-1574),* yay. L. Didier, Paris, 1891-1892, 2 cilt.
Monod (Th.), *L'hippopotame et le philosophe,* Paris, 1943.
Montagne (R.), *Les Berbères et le Makhzen dans le Sud du Maroc,* Paris, 1930.
Montaigne (Michel Eyquem de), *Journal de voyage en Italie,* yay. Pilon, Paris, 1932.
Montanari (Geminiano), La zecca in Consulta di Stato, yay. A. Graziani, Bari, 1913.
Montchrestien (Antoine de), *L'économie politique patronale, traicté d'économie, politique,* yay. Th. Funck-Brentano, Paris, 1889.
Monteil (Amans-Alexis), *Histoire des Français,* Paris, 1828-1844, 10 cilt.
Morales (A. de), *Las antigüedades de las ciudades de España,* Madrid, 1792.
Morand (Paul), *Lewis et Irène,* Paris, 1931.
Morazé (Charles), *Introduction à l'histoire économique,* Paris, 1943.
Morel-Fatio (Alfred), *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle,* Heilbronn, 1878.
Études sur l'Espagne, 1. dizi, 2. yay: *L'Espagne en France,* Paris, 1895.
Études sur l'Espagne, 4. dizi, Paris, 1925.
Ambrosio de Salazar et l'étude de l'espagnol en France sous Louis XIII, Paris, 1900.
Moscardo (L.), *Historia di Verona,* Verona, 1668.
Mousset (A.), bkz. Longlée (P. de Ségusson de).
Mouton (Léo), *Le Duc et le roi: d'Epernon, Henri IV, Louis XIII,* Paris, 1924.
Müller (Georg), *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541-1688,* Hermannstad-Sibiu, 1923.

Müller (Johannes), *Zacharias Geizkofler, 1560-1617, des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn,* Baden, 1938.
Müller (K.O.), *Welthandelsbräuche (1480-1540),* Stuttgart, 1934; 2. basım, Wiesbaden, 1962.
Musachi (Giovanni), *Historia genealogica della Casa Musachi,* yay., Carl Hopf, in: *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues,* Berlin, 1873.
Nadal (G.), et Giralt (E.), *La population catalane de 1553 à 1717,* Paris, 1960.
Nalivkin (K.), *Histoire du Khanat de Khokand,* Paris, 1889.
Naudé (W.), *Die Getreidehandelspolitik der europaischen Staaten vom 13. bis zum 18. Jahrhundert,* Berlin, 1896.
Navagero (Andrea), *Il viaggio fatto in Spagna,* Venedik, 1563.
Nef (John. U), *The Rise of the British Coal Industry,* Londra, 1932, 2 cilt.
Nelson (John Charles), *Renaissance Theory of Love, the Context of Giordano Bruno's "Eroici furori",* New York, 1958.
Niccolini (Fausto), *Aspetti della vita italo-spagnuola nel Cinque e Seicento,* Napoli, 1934.
Nicot (Jean), *Jean Nicot ambassadeur de France au Portugal au XVIe siècle. Sa correspondance inédite,* yay. E. Falgairolle, Paris, 1897.
Nicolay (Nicolas de), *Navigations, pérégrinations et voyages faicts en la Turquie,* Anvers, 1576.
Description générale de la ville de Lyon et des anciennes provinces du Lyonnais et du Beaujolais, Lyon, 1889 baskısı, 2 cilt.
Nielsen (A.), *Dänische Wirtschaftsgeschichte,* Jena, 1933.
Niemeier (G.), *Siedlungsgeographische Untersuchungen in Niederandalusien,* Hamburg, 1935.
Nistor (J.), *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts,* Czernowitz, 1912.
Noailles (MM. de), bkz. Vertot (abbé Aubert de).
Noberasco (F.), bkz. Scovazzi (Italo) ve Noberasco (F.).
Nobili (Giacinto, daha çok: Rafaele Frianoro), *II vagabondo,* Venedik, 1627.
Noble de Lalauzière (J.-F.), *Abrégé chronologique de l'histoire d'Arles,* Arles, 1808.
Nueva Recopilación de las leyes de España, Madrid, 1772-1775, 3 cilt.
Nuntiaturberichte aus deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, 1. Abt., 1533-1559, Gotha, 1892-1912, 12 cilt; 2. *Abt. 1560-1572,* Viyana,

1897-1939, 6 cilt; 3. *Abt., 1572-1585,* Berlin, 1892-1909, 5 cilt; *(4. Abt.) 1585 (1584)-1590 (1592),* Paderborn, 1895-1919, 5 cilt.

Obermann (Karl), bkz. *Probleme der Ökonomie und Politik in den Beziehungen zwischen Ost und West.*

Oexmelin (Alexandre O.), *Histoire des aventuriers flibustiers...,* Trévoux, 1775, 2 cilt.

Olagüe (L.), *La decadencia española,* Madrid, 1950-1951, 4 cilt.

Oncken (Wilhelm), *Allgemeine Geschichte in Einzelerstellungen,* Berlin, 1878-1892 (1893), 43 cilt.

Ortega y Gasset (José), *España invertebrada,* Madrid, 1934.
Papeles sobre Velázquez y Goya, Madrid, 1950.

Ortega y Rubio (Juan), *Historia de Valladolid,* Valladolid, 1881, 2 cilt.
Relaciones topográficas de los Pueblos de España, Madrid, 1918.

Palatini (Leop.), *l'Abruzzo nelle Storia documentata di Carlo V di Giuseppe de Leva,* Aquila, 1896.

Palencia, bkz. González Palencia (Angel).

Paléologue (M.), *Un grand réaliste, Cavour,* Paris, 1926.

Parain (Charles), *La Méditerranée: les hommes et leurs travaux,* Paris, 1936.

Pardessus (J.-M.), *Collection des lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle,* Paris, 1828-1845, 6 cilt.

Paré (Ambroise), *Œuvres,* 5. bas., Paris, 1598.

Parenti (G.), *Prime ricerche sulla rivoluzione dei prezzi in Firenze,* Floransa, 1939.

Paris (L.), bkz. Aubespine (Sébastien de l').

Pariset (G.), *L'État et les églises en Prusse sous Frédéric-Guillaume Ier,* Paris, 1897.

Parpal y Marqués (C.), *La isla de Menorca en tiempo de Felipe II,* Barcelona, 1913.

Paruta (Andrea), *Relazione di A.P. console per la Repubblica Veneta in Alessandria presentata nell'ecc. mo Collegio ai 16 dicembre 1609...,* a cura di Luigi Baschiera, per nozze Arbib-Levi, Venedik, 1883.

Paruta (Paolo), *Historia vinetiana,* Venedik, 1605.
La legazione di Roma (1592-1595), yay. Giuseppe de Leva, 1887, 3 cilt.

Pastor (Ludwig von), *Geschichte der Püpste seit dem Ausgang des Mittelalters,* 3. ve 4. yay., Fribourg-en-Brisgau, 1901-1933, 16 cilt: fr. çev.: *Histoire des Papes,* Furcy-Raynaud, 1888-1934, 16 cilt.

Paz Espeso (Julián), *Catálogo de la Colección de documentos inéditos (C.O.D.O.I.N.)*, Madrid, 1930, 2 cilt.

Ayrıca bkz. Espejo de Hinojosa (Cristóbal) y Paz Espeso (Julián).

Pédelaborde (P.), *Le climat du bassin parisien, essai d'une méthode rationnelle de climatologie physique*, Paris, 1957.

Pegolotti, bkz. Balducci Pegolotti.

Pellegrini (Amedeo), *Relazioni inedite di ambasciatori lucchesi alla corte di Roma, sec XVI-XVII*, Roma, 1901.

Pellissier de Raynaud (E.), *Mémoires historiques et géographiques sur l'Algérie*, Paris, 1844.

Pereyra (Carlos), *Historia de la América española*, Madrid, 1924-1926, 8 cilt.

Pérez (Antonio), *L'art de gouverner*, yay. J. M. Guardia, Paris, 1867.

Pérez (Damião), *Historia de Portugal*, Barcelona, 1926-1933, 8 cilt.

Pérez (Juan Beneyto), bkz. Beneyto Pérez (Juan).

Pérez de Messa (D.), bkz. Medina (Pedro de).

Pérez Villamil (Manuel), bkz. Catalina García (Juan) ve Pérez Villamil (Manuel).

Peri (Domenico), *Il negociante*, Cenova, 1638.

Perret (Jacques), *Siris*, Paris, 1941.

Petit (Édouard), *André Doria, un amiral condottiere au XVIe siècle, 1466-1560*, Paris, 1887.

Petrocchi (Massimo), *La rivoluzione cittadina messinese del 1674*, Floransa, 1954.

Peyeff (Christo), *Agrarverfassung und Agrarpolitik in Bulgarien*, Charlottenburg, 1926.

Pfandl (L.), *Introducción al siglo de oro*, Barcelona, 1927.

Geschichte der spanischen Nationalliteratur in ihrer Blütezeit, Fribourg-en-Brisgau, 1928.

Johanna die Wahnsinnige. Ihr Leben, ihre Zeit, ihre Schuld, Fribourg-en-Brisgau, 1930; fr. çev. R. de Liedekerke: *Jeanne la Folle*, Brüksel, 1938. *Philipp II. Gemälde eines Lebens und einer Zeit*, Münih, 1938; fr. çev.: *Philippe II*, Paris, 1942.

Philipp (Werner), *Ivan Peresvetov und seine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches*, Königsberg, 1935.

Philippson (Alfred), *Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart*, Leipzig, 1904; 4. bas., 1922.

Philippson (Martin), *Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe (1579-1586)*, Berlin, 1895.

Pieri (Piero), *La crisi militare italiana nel Rinascimento,* Napoli, 1934.
Pierling (Paul), *Rome et Moscou, 1547-1579,* Paris, 1883.
Un nonce du Pape en Moscovie, préliminaires de la trêve de 1582, Paris, 1884.
Piffer Canabrava (Alice), *O commercio português no Rio da Plata, 1580-1640,* São Paulo, 1944.
Piganiol (A.), *Histoire de Rome,* Paris, 1939.
Pino-Branca (A.), *La vita economica degli Stati italiani nei secoli XVI, XVII, XVIII secondo le relazioni degli ambasciatori veneti,* Katanya, 1928.
Piot (Charles), bkz. Granvelle, Gachard (L.-P.) ve Piot (Charles).
Pirenne (Henri), *Les villes du Moyen Age,* Brüksel, 1927.
Histoire de Belgique, Brüksel, 1900-1932, 7 cilt.
Pirenne (Jacques), *Les grands courants de l'histoire universelle,* Neuchâtel, 1948-1953, 3 cilt.
Planhol (Xavier de), *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidans. Nomadisme et vie paysanne,* Paris, 1958.
Plantet (Eugéne), *Les Consuls de France à Alger avant la conquête,* Paris, 1930.
Platter (Félix), *Mémoires de Félix Platter,* çev. Édouard Fick, Cenevre, 1866.
Platter (Félix), *Félix et Thomas Platter à Montpellier,* Montpellier, 1892.
Platzhoff (W.), *Geschichte des europäischen Staatensystems, 1559-1660,* Münih, 1928.
Plesner (J.), *L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle,* Kopenhag, 1934.
Pohlhausen (H.), *Das Wanderhirtentum und seine Vorstufen,* Braunschweig, 1954.
Poirson (A.-S.-J.-C.), *Histoire de règne de Henri IV,* Paris, 1865-1866, 4 cilt.
Poliakov (Léon), *Histoire de l'antisémitisme:* I: *Du Christ aux Juifs de Cour,* Paris, 1955; II: *De Mahomet aux Marranes,* Paris, 1961.
Les "bahchieri" juifs et le Saint-Siège, du XIIIe au XVIIe siècle, Paris, 1965.
Poni (Carlo), *Gli aratri e l'economia agraria nel Bolognese dal XVII al XIX secolo,* Bologna, 1963.
Porcar (Moisés Juan), *Cosas evengudes en la ciutat y regne de Valencia. Dietario de Moisés Juan Porcar, 1589-1629,* yay. Vicente Castañeda Alcover, Madrid, 1934.

Porchnev (Boris), *Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648,* Paris, 1963, fr. çev.

Porreño (Baltasar), *Dichos y hechos del señor rey don Philipe segundo el prudente...,* Cuenca, 1621.

Pose (Alfred), *La monnaie et ses institutions,* Paris, 1942, 2 cilt.

Poullet (Edmond) ve Piot (Charles), bkz. Granvelle (cardinal).

Pouqueville (F.-C.-H.-L.), *Voyage de la Grèce,* Paris, 1820-1821, 5 cilt.

Presotto (Danilo), *"Venuta Terra" e "Venuta Mare" nel biennio 1605-1606,* thèse dactylographiée de la Faculté d'Économie et Commerce de Gênes, 1963.

Prestage (E.), *The Portuguese Pioeneers,* Londra, 1933.

Prévost (abbé A.-F.), *Histoire générale des voyages,* Paris, 1746, 20 cilt.

Primeira Visitação do Santo Officio as partes do Brasil pelo Licenciado Heitor Furtado de Mendoça..., deputado de Santo Officio; I: *Confissões de Bahia, 1591-1592,* São Paulo, 1922; II: *Denunciacoes de Bahia, 1592-1593,* São Paulo, 1925; III: *Denunciacões de Pernambuco, 1593-1595,* São Paulo, 1929.

Probleme der Ökonomie und Politik in den Beziehungen zwischen Ost- und Westeuropa vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart, yay. Karl Obermann, Berlin, 1960.

Ptasnik (S.), *Gli Italiani a Cracovia dal XVI° secolo al XVIII°,* Roma, 1909.

Puig y Cadafalch (J.), *L'architectura romanica a Catalunya,* Barcelona, 1909-1918, 3 cilt.

Le premier art roman, Paris, 1928.

Pugliese (S.), *Condizioni economiche e finanziarie della Lombardia nella prima metà del secolo XVIII,* Torino, 1924.

Putzger (F. W.), *Historischer Schulatlas,* 73. bas., d'A. Hansel, Bielefeld, Berlin ve Hanover, 1958.

Pyrard de Laval (François), *Voyage... contenant sa navigation aux Indes orientales ..,* 3. bas. Paris, 1619.

Quadt *(M.), Deliciæ Galliæ sive itinerarium per universam Galliam,* Frankfurt, 1603.

Quarti (Guido Antonio), *La battaglia di Lepanto nei canti popolari dell'epoca,* Milano, 1930.

Queiros Vegoso (José Maria de), *Dom Sebastião,* 1554-1578, 2. basım, Lizbon, 1935.

Quétin, *Guide en Orient, itinéraire scientifique, artistique et pittoresque,* Paris, 1846.

Quevedo y Vellegas (Francisco Gomez), "Isla des los Monopantos", *in: Obras satiricas y festivas,* Madrid, 1958, c. II, Madrid, 1639.
Quinet (Edgar), *Mes vacances en Espagne,* Paris, 4. bas., 1881.
Les Révolutions d'Italie, Paris, 1848-1851, 2 cilt.
Quiqueran de Beaujeu (P.), *La Provence louée,* Lyon, 1614.
Rabelais (François), *Gargantua,* yay. "Les Belles Lettres", Paris, 1955.
Le Quart Livre du noble Pantagruel, in *Œuvres de Rabelais,* yay. Garnier, Paris, 1962, 2 cilt.
Rachfahl (F.), *Le registre de Franciscus Liscaldius, trésorier général de l'armée espagnole aux Pays-Bas de 1567 à 1576.* Brüksel, 1902.
Raffy (Adam), *Wenn Giordano Bruno ein Tagebuch geführt hätte,* Budapeşte, 1956.
Rahola (Federico), *Economistas españoles de los siglos XVI y XVII,* Barcelona, 1885.
Ramel (François de), *Les Vallées des Papes d'Avignon,* Dijon, 1954.
Ranke (Leopold von), *Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert, 4. Aufl. des Werkes "Fürsten und Völker von Südeuropa",* Leipzig, 1877, 2 cilt; fr. çev. *Histoire des Osmanlis et de la monarchie espagnole pendant les XVIe et XVIIe siècles,* Paris, 1839.
Raphaël du Mans, *Estat de la Perse en 1660...,* yay. Ch. Schefer, Paris, 1890.
Rau (Virginia), *Subsidios para o estudo das feiras medievais portuguesas,* Lizbon, 1943.
Raveau (Paul), *L'agriculture et les classes paysannes. La transformation de la propriété dans le Haut-Poitou au XVIe siècle,* Paris, 1926.
Raynaud (E. Pellissier de), bkz. Pellissier de Raynaud (E.).
Razzi (Serafino), *La storia di Raugia,* Lucca, 1595.
Rebora (Giovanni), *Prime ricerche sulla "Gabella Caratorum sexaginta Maris",* Cenova İktisat ve Ticaret fakültesi tezi, 1963.
Recherches et Matériaux pour servir à une Histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'empire grec à la suite de la quatrième croisade, yay. J.A.C. Buchon, "Panthéon littéraire", Paris, 1840, c. III.
Recopilación de las leyes destos reynos hecha por mandado del Rey, Alcalá de Hénares, 1581, 3 cilt.
Recouly (Raymond), *Ombre et soleil d'Espagne,* Paris, 1934.
Recueils de la Société Jean Bodin: V: *La foire,* Brüksel, 1953; VII: *La ville,* Brüksel, 1955, 3 cilt.

Renaudet (Augustin), *Machiavel,* Paris, 1942.
L'Italie et la Renaissance italienne (Sorbonne'da verilen ders), Paris, 1937.
Ayrıca bkz. Hauser (Henri) ve Renaudet (Augustin).
Reparaz (Gonzalo de), *Geografía y política,* Barcelona, 1929.
Reparaz (Gonzalo de, -öncekinin oğlu), *La época de los grandes descubrimientos españoles y portugueses,* Buenos Aires, 1931.
Retaña (Luis de Fernández), *Cisneros y su siglo,* Madrid, 1929-1930.
Reumont (Alfred von), *Geschichte Toscana's seit dem Ende des florentinischen Freistaates,* Gotha, 1876-1877, 2 cilt.
Reznik (J.), *Le duc Joseph de Naxos, contribution à l'histoire juive du XVIe siècle,* Paris, 1936.
Riba y García (Carlos), *El consejo supremo de Aragón en el reinado de Felipe II,* Valencia, 1914.
Ribbe (Charles de), *La Provence au point de vue des bois, des torrents et des inondations, avant et après 1789,* Paris, 1857.
Ribier (Guillaume), *Lettres et mémoires d'estat,* Paris, 1666, 2 cilt.
Ricard (Samuel), *Traité général du commerce,* 2. bas. Amsterdam, 1706.
Richard (P.), bkz. Hefele (Charles-Joseph) ve Hergen Rœther (cardinal J.).
Rilke (R. M.), *Lettres à un jeune poète,* fr. çev. Paris, 1937.
Rivet (P.) ve Arsandaux (H.), *La métallurgie en Amérique précolombienne,* Paris, 1946.
Rıza Seyfi (Ali), *Turgut Reis,* 2. bas., İstanbul, 1910 (Latin harfleriyle, 1932).
Rochechouart (L.-V.-L. de), *Souvenirs sur la Révolution, l'Empire et la Restauration,* Paris, 1889.
Rodocanachi (Emmanuel-P.), *La réforme en Italie,* Paris, 1920.
Rodriguez (Domingos), *Arte de Cozinha,* Lizbon, 1652.
Rodríguez Marín (Francisco), *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha,* Madrid, 1916.
Roger (Noëlle), *En Asie Mineure: la Turquie du Ghazi,* Paris, 1930.
Röhricht (R.), *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande,* yeni bas., Innsburck, 1900.
Romanin (Samuele), *Storia documentata di Venezia,* Venedik, 1853-1861, 10 cilt.
Romano (Bartolomeo), bkz. Crescentio (Bartolomeo).
Romano (Ruggiero), *Commerce et prix du blé à Marseille au XVIIIe siècle,* Paris, 1956.

Romano (Ruggiero), Spooner (Frank C), Tucci (Ugo), *Les prix à Udine.*
Romier (Lucien), *Les origines politiques des guerres de religion,* Paris, 1913-1914, 2 cilt.
La conjuration d'Amboise, Paris, 1923.
Catholiques et huguenots à la cour de Charles IX, Paris, 1924.
Le royaume de Catherine de Médicis, 3. bas., Paris, 1925, 2 cilt.
Rossi (E.), *Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta a Tripoli (1530-1551),* Intra, 1937.
Roth (Cecil), *The House of Nasi:* I. *Doña Gracia,* Philadelphia, 1948; II. *The Duke of Naxos,* Philadelphia, 1948.
Roth (Johann Ferdinand), *Geschichte des nürnbergischen Handels,* Leipzig, 1800-1802, 4 cilt.
Roupnel (Gaston), *Le vieux Garain,* 7. bas. Paris, 1939.
Histoire et destin, Paris, 1943.
La ville et la campagne au XVIIe siècle. Étude sur les populations du pays dijonnais, 2. bas., Paris, 1955.
Rousseau (baron Alponse), *Annales Tunisiennes,* Cezayir, 1864.
Rovelli (Giuseppe), *Storia di Como,* Milano, 1789-1803, 3 cilt.
Rowlands (R.), *The Post of the World,* Londra, 1576.
Rubio Ortega, bkz. Ortega y Rubio (Juan).
Ruble (Alphonse de) *Le traité du Cateau-Cambrésis (2 et 3 avril 1559),* Paris, 1889.
Ayrıca bkz. Aubigné (Théodore Agrippa d')
Rubys (Claude), *Histoire véritable de la ville de Lyon,* Lyon, 1604.
Ruiz Martín (F.), *Lettres marchandes échangées entre Florence et Medina del Campo,* Paris, 1965.
Les aluns espagnols, indice de la conjoncture économique de l'Europe au XVIe siècle.
El siglo de los Genoveses en Castilla (1528-1627); capitalismo cosmopolita y capitalismos nacionales.
Rumeu de Armas (Antonio), *Piraterías y ataques navales contra las islas Canarias,* Madrid, 1947, 6 cilt.
Rybarski (R.), *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu,* Pozman, 1928-1929, 2 cilt.
Sachau (Eduard), *Am Euphrat und Tigris, Reisenotizen aus dem Winter 1897-1898,* Leipzig, 1900.
Saco de Gibraltar, in: Tres relaciones históricas, "Colección de libros raros ô curiosos", Madrid, 1889.

Sagarminaga (Fidel de), *El gobierno y régimen foral del señorio de Viscaya.*, Dario de Areitio tarafından yenilenmiş bas., Bilbao, 1934, 3 cilt.
Saint-Denys (Antoine Juchereau de), bkz., Juchereau de Saint-Denys (Antoine).
Saint-Sulpice, bkz. Cabié (E.).
Sakâzov (Ivan), *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte,* Berlin ve Leipzig, 1928.
Salazar (J. de) *Política Española,* Logroño, 1617.
Salazar (Pedro de), *Hispania victrix,* Medina del Campo, 1570.
Salomon (Noël), *La campagne en Nouvelle-Castille à la fin du XVIe siècle d'après les "Relaciones Topográficas",* Paris, 1964.
Salva (Jaime), *La Orden de Malta y las acciones españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI y XVII,* Madrid, 1944.
Salvestrini (Virgilio), *Bibliografia di Giordano Bruno, 1581-1950, 2.* bas., ölümünden sonra Luigi Firpo tarafından, Floransa, 1958.
Salzman (L.F.), *English Trade in the Middle Ages,* Oxford, 1931.
Samanes (Floristan), bkz. Floristan Samanes (Alfredo).
Samazeuilh (Jean-François), *Catherine de Bourbon, régente du Béarn...,* Paris, 1863.
Sánchez Alonso (Benito), *Fuentes de la historia española e hispano-americana,* 3. bas., Madrid, 1946.
Sanderson (John), *The Travels of John Sanderson in the Levant (1584-1602),* yay. William Forster, Londra, 1931.
Sandoval (A.), bkz. Gamir Sandoval (A.).
Sansovino (Francesco), *Dell'historia universale dell'origine et imperio de' Turchi,* Venedik, 1564.
Sanudo (Marin), *Diarii,* Venedik 1879-1903, 58 cilt.
Sapori (Armando), *Studi di Storia economica medievale,* Floransa, 1946, 2 cilt.
Saraiva (Antonio José), *L'inquisition et la légende des Marranes.*
Sardella (P.), *Nouvelles et spéculations à Venise,* Paris, 1948.
Sassetti (F.), *Lettere edite e inedite di Filippo Sassetti,* yay. Ettore Marcucci, Floransa, 1855.
Sauermann (Georg), *Hispaniæ Consolatio,* Louvain, 1520.
Sauvaget (J.), *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman,* Paris, 1943. *Alep. Essai sur le dévoleppement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle,* Paris, 1941.
Savary (François), bkz. Brèves (François Savary, sieur de).
Savary des Bruslons (Jacques), *Dictionnaire universel de commerce, d'histoire naturelle et des arts et métiers,* Kopenhag, 1759-1765, 5 cilt.

Sayous (A.-E.), *Le commerce des Européens à Tunis depuis le XIIe siècle jusqu'à la fin du XVIe,* Paris, 1929.
Scarron (P.), *Le roman comique,* Paris, 1651, yay. Garnier, Paris, 1939.
Schäfer (Ernst), *Beiträge zur Geschichte des spanischen Protestantismus und der Inquisition im 16. Jahrhundert,* Gütersloh, 1902, 2 cilt.
Schalk (Carlo), *Rapporti commerciali tra Venezia e Vienna,* Venedik 1912.
Scharten (Théodora), *Les voyages et séjours de Michelet en Italie, amitiés italiennes,* Paris, 1934.
Schefer (Ch.), bkz. Raphaël du Mans.
Schiedlausky (G.), *Tee, Kaffee, Schokolade, ihr Eintritt in die europäische Gesellschaft,* Münih, 1961.
Schmidhauser (Julius), *Der Kampf um das geistige Reich. Bau und Schicksal der Universität,* Hamburg, 1933.
Schnapper (Bernard), *Les rentes au XVIe siècle. Histoire d'un instrument de crédit,* Paris, 1957.
Schnürer (Gustav), *Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit,* Paderborn, 1937.
Schöffler (Herbert), *Abendland und Altes Testament. Untersuchung zur Kulturmorphologie Europas, insbesondere Englands,* 2. bas., Mainüzeri-Frankfurt, 1941.
Schulte (Aloys), *Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluss von Venedig,* Leipzig, 1900, 2 cilt.
Die Fugger in Rom (1495-1523), mit Studien zur Geschichte des Kirchlichen Finanzwesens jener Zeit, Leipzig, 1904.
Geschichte der grossen Ravensburger Handelsgesellschaft, 1380-1530, Stuttgart ve Berlin, 1923, 3 cilt.
Schumacher (Rupert von), *Des Reiches Hofzaun. Geschichte der deutschen Militärgrenze im Südosten,* Darmstadt, 1940.
Schumpeter (Joseph), *History of Economic Analysis,* Londra, 1954, ital. çev: *Storia dell'analisi economica,* Torino, 1959, 3 cilt.
Schweigger (Salomon), *Ein neue Reissbeschreibung auss Teutschland nach Konstantinopel und Jerusalem,* 4. bas., Nuremberg, 1639.
Schweinfurth (G.), *In Herzen von Afrika, Reisen und Entdeckungen im centralen Äquatorial-Afrika während der Jahre 1868 bis 1871,* Leipzig, 1874, 2 cilt.
Sclafert (Th.), *Cultures en Haute-Provence: déboisements et pâturages au Moyen Age,* Paris, 1959.

Scovazzi (Italo) ve Noberasco (F.), *Storia di Savona,* Savona, 1926-1928, 3 cilt.
Sée (Henri), *Esquisse d'une histoire de régime agraire en Europe aux XVIIIe et XIXe siècles,* Paris, 1921.
Sée (Julien), bkz., Ha Cohen (Joseph).
Segarizzi (A.), *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato,* e. III (1-2): *Firenze,* Bari, 1916.
Segni (B.), *Storie fiorentine... dall'anno 1527 al 1555,* Augsbourg, 1723.
Ségusson de Longlée (P. de), bkz. Longlée (P.de Ségusson de).
Seidlitz (W. von), *Diskordanz und Orogenese der Gebirge am Mittelmeer,* Berlin, 1931.
Seignobos (Charles), bkz. Milioukov (P.), Seignobos (Charles) ve Eisenmann (Louis).
Sella (Domenico), *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII,* Venedik-Roma, 1961.
Selve (Odet de), *Correspondance politique...,* yay. Germain Lefèvre-Pontalis, Paris, 1888.
Sens et usage du terme structure dans les sciences humaines et sociales, müşterek eser, Paris-Lahey, 1962.
Sepùlveda (P. de), *Sucesos del reinado de Felipe II,* yay. J. Zarco Cueva *in: Historia de varios sucesos...,* Madrid, 1922.
Sercey (comte Félix-E. de), *Une ambassade extraordinaire. La Perse en 1839-1840,* Paris, 1928.
Sereni (Emilio), *Storia del paesaggio agrario italiano,* Bari, 1961.
Serra (Antonio), *Breve trattato delle cause che possono far abondare li regni d'oro argento..., con applicatione al Regno di Napoli,* Napoli, 1613.
Serrano (Luciano), *Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de Pio V,* Madrid, 1914, 4 cilt.
La Liga de Lepanto, Madrid, 1918-1919, 2 cilt.
Serres (Olivier de), *Le Théâtre d'agriculture,* Lyon, 1675.
Le Théâtre d'agriculture et mesnage des champs (seçme sayfalar), Paris, 1941.
Servier (Jean), *Les portes de l'année, rites et symboles: l'Algérie dans la tradition méditerranéenne,* Paris, 1962.
Sestini (dom), *Confronto della ricchezza dei paesi...,* Floransa, 1793.
Sicroff (Albert-A.), *Les controverses des statuts de "pureté de sang" en Espagne du XVe au XVIIe siècle,* Paris, 1960.
Siegfried (André), *Vue générale de la Méditerranée,* Paris, 1943.
Signot (Jacques), *La division du monde,* Paris, 1539.

Simiand (François-J.-Ch.), *Cours d'économie politique,* Paris, 1930 ve 1932, 3 cilt.

Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie, Paris, 1932, 3 cilt.

Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVIe au XIXe siècle, Paris, 1932.

Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale, Paris, 1932.

Simon (Wilhelm), *Die Sierra Morena der Provinz Sevilla,* Frankfurt, 1942, İsp. çev: *La Sierra Morena de la provincia de Sevilla en los tiempos postvariscios,* Madrid, 1944.

Simonsen (Roberto), *Historia economica do Brasil, 1500-1820,* São Paulo, 1937.

Simonsfeld (H.), *Der Fondaco dei Tedeschi und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen,* Stuttgart, 1887, 2 cilt.

Singer (Charles) *et al, A History of Technology,* Oxford, 1954-1958, 5 cilt.

Sion (Jules), *La France méditerranéenne,* Paris, 1934.

Siri (Mario), *La svalutazione della moneta e il bilancio del Regno di Sicilia nella seconda metà del XVI° secolo,* Melfi, 1921.

Soetbeer (Adolf), *Litteraturnachweis über Geld- und Münzwesen,* Berlin, 1892.

Sombart (Werner), *Krieg und Kapitalismus,* Münih, 1913.

Der moderne Kapitalismus, Münih, 1921-1928.

Die Juden und das Wirtschaftsleben, Münih, 1922.

Vom Menschen. Versuch einer geistwissenschaftlichen Anthoropologie, Berlin, 1938.

Sorre (Maximilien-J.), *Les Pyrénées méditerranéennes,* Paris, 1913.

Méditerranée. Péninsules méditerranéennes, Paris, 1934, 2 cilt (c. VII: *Géopraphie Universelle).*

Les fondements biologiques de la géographie humaine, Paris, 1943.

Sottas (J.), Les *messageries maritimes à Venise aux XIVe et XVe siècles,* Paris, 1938.

Sources inédites de l'histoire du Maroc, yay. Philippe do Cossé-Brissac, 2. dizi. Dynastie filalienne, Archives et Bibliothèques de France, c. V., Paris, 1953.

Souza (A. S. de), *Historia de Portugal,* Barcelona, 1929.

Soveral (Visconde de), *Apontamentos sobre relacões politicas e commerciaes do Portugal com a Republica di Veneza,* Lizbon, 1893.

Spenlé (Jean-Édouard), *La pensée allemande de Luther à Nietzsche,* Paris, 1934.

Speziale (G. C.), *Stoira militare di Taranto*, Bari, 1930.
Spooner (Frank C.) *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France, 1493-1680,* Paris, 1956.
Ayrıca bkz. Romano (Ruggiero) Spooner (Frank C), Tucci (Ugo).
Sprenger (Aloys), *Die Post- und Reiserouten des Orients,* Leipzig, 1864.
Staden (H. von), *Aufzeichnungen über den Moskauer Staat,* yay. F. Epstein, Hamburg, 1930.
Stählin (Karl), *Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart,* Stuttgart, Berlin ve Leipzig, 1923-1939, 5 cilt.
Stasiak (Stefan), *Les Indes portugaises à la fin du XVIe siècle d'après la Relation du voyage fait à Goa en 1546 par Christophe Pawlowski, gentilhomme polonais,* Lwow, 1926-1928, 3 fas.
Stefani (Fr.), *Parere intorno al trattato fra Venezia e Spagna sul traffico del pepe e delle spezierie dell'Indie Orientali, di A. Bragadino e J. Foscarini,* ed. per nozze Correr-Fornasari, Venedik, 1870.
Stella (C. de), *Poste per diverse parti del mondo,* Lyon, 1572.
Stendhal, *Promenades dans Rome,* Paris, 1858, 2 cilt.
L'abbesse de Castro, Paris, 1931.
Sternbeck (Alfred), *Histoire des flibustiers et des boucaniers,* Paris, 1931.
Stochove (Chevalier Vincent), *Voyage du Levant,* Brüksel, 1650.
Stone (Lawrence), *An Elizabethan: Sir Horatio Palavicino,* Oxford 1956.
Storia di Milano, yay. la Fondazione Treccani degli Alfieri: *L'età della Riforma cattolica, 1554-1630,* Milano, 1957.
Strachey (Lytton), *Elizabeth and Essex,* 2. bas., Londra, 1940.
Stubenrauch (Wolfgang), *Kulturgeographie des Deli-Orman,* Stuttgart, 1933.
Suárez (Diego), *Historia del maestre último que fue de Montesa...,* Madrid, 1889.
Sully (Maximilien de Béthune, duc de), *Mémoires,* yeni bas. Paris, 1822, 6 cilt.
Šusta (Josef), *Die römische Curie und das Konzil von Trient unter Pius IV.,* Viyana, 1904-1914, 4 cilt.
Szekfü (J.), *État et Nation,* Paris, 1945.
Taine (Hyppolite-A.), *Voyage aux Pyrénées, 2.* bas., Paris, 1858. *La philosophie de l'art,* 20. bas., Paris, 1926.
Tamaro (Attilio), *L'Adriatico, golfo d'Italia,* Milano, 1915.
Tassini (Giuseppe), *Curiosità veneziane,* Venedik, 1887.
Tavernier (Jean-Baptiste), *Les six voyages qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes,* Paris, 1681.

Tawney (R. H.) ve Power (E.), *Tudor Economic Documents,* Londra, 1924, 3 cilt.
Telbis (Hans), *Zur Geopraphie des Getreidebaues in Nordtirol,* Innsbruck, 1948.
Tenenti (A.), *Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise, 1592-1609,* Paris, 1959.
Cristoforo Da Canal. La Marine vénitienne avant Lépante, Paris, 1962.
Termier (P.), *A la gloire de la Terre,* Paris, 1922.
Terreros (M.R. de), bkz. Guiso (G.M. de).
Teulet (J.-B.-T.-Alexandre), yay. *Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle (1551-1588),* yeni bas., Paris, 1862, 5 cilt.
Tevins (J.), *Commentarius de rebus in India apud Dium gestis anno MDXLVI,* Coïmbre, 1548.
Tharaud (Jérôme ve Jean), *La bataille à Scutari,* 24. bas., Paris, 1927.
Marrakech ou les seigneurs de l'Atlas, Paris, 1929.
Theissen (J.S.), bkz. Gachard (L.-P.).
Thénaud (J.), *Le voyage d'Outremer,* Paris, 1884.
Thomazi (Cdt A.-A.), *Histoire de la navigation,* Paris, 1941.
Thumery (Jean de), bkz. Laffleur de Kermaingant (P.).
Tiepolo (Lorenzo), *Relazione del console Lorenzo Tiepolo (1560),* yay. Cicogna, Venedik, 1857.
Tocco (Vittorio di), bkz. Di Tocco (Vittorio).
Tollenare (L.-F.), *Essai sur les entraves que le commerce éprouve en Europe,* Paris, 1820.
Tomíć (S. N.), *Naselje u Mletackoj Dolmaciji,* Niş, 1915.
Tommaseo (Niccolò), *Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de France au XVIe siècle,* Paris, 1838, 2 cilt.
Tongas (G.), *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, comte de Césy, 1619-1640,* Toulouse, 1942.
Törne (P. O. von), *Don Juan d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre, étude historique sur dix années du XVIe siècle (1568-1578),* Helsingfors, 1915-1928, 2 cilt.
Torres (A.), bkz. Dragonetti de Torres.
Tott (Baron François de), *Mémoires sur les Turcs et les Tartares,* Amsterdam, 1784, 4 cilt.
Tournon (cardinal François de), *Correspondance...,* yay. Michel François, Paris, 1946.

Toynbee (A.), *L'Histoire, un essai d'interprétation;* c. I'den c. VI'ya kısaltan D.C. Somervell, *A Study of History,* ing. çev. Paris, 1951.
Trasselli (Carmelo), bkz. Della Rovere (Antonio).
Trevelyan (George Macaulay), *History of England,* yeni bas., Londra 1946.
Tridon (M.), *Simon Renard, ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle,* Besançon, 1882.
Truc (Gonzague), *Léon X et son siècle,* Paris, 1941.
Tucci (Ugo), bkz. Romano (Ruggiero), Spooner (Frank) ve Tucci (Ugo).
Tudela (Benjamin), bkz. Benjamin de Tudela.
Turba (Gustav), *Venetianische Depeschen vom Kaiserhof,* Viyana, 1889-1896, 3 cilt.
Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Länden, Viyana, 1903.
Turquet de Mayerne (Théodore), bkz. Mayerne (Théodore Turquet de).
Tyler (Royall), *Spain, a Study of Her Life and Arts,* Londra, 1909.
Uccelli (Arturo), *Storia della tecnica del Mediaevo ai nostri giorni,* Milano, 1944.
Ugolini (L.M.), *Malta, origini della civiltà mediterranea,* Roma, 1934.
Uhágon (Francisco K. de), *Relaciones históricas de los siglos, XVI y XVII,* Madrid, 1896.
Ukers (William H.), *All about Coffee, New* York, 1922.
Ulloa (Modesto), *La hacienda real de Castilla en el reinado de Felipe II,* Roma, 1963.
Usher (A.P.), *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe,* c. I, Cambridge, Mass., 1943.
Ustariz (Jerónimo de), *Theorica y practica de comercio y de marina..., 2. bas.,* yay. Madrid, 1742.
Vair (Guillaume du), bkz. Du Vair (Guillaume).
Valle de la Cerda (Luis), *Desempeño del patrimonio de su Magestad y de los reynos, sin daño del Rey y vassallos y con descanso y alivio de todos,* Madrid, 1618.
Van der Essen (Léon), bkz. Essen (Léon van der); ayrıca bkz. Frangipani (Ottavio Mirto).
Vander Hammen y León (Lorenzo), *Don Filipe el Prudente, segundo deste nombre, rey de las Españas,* Madrid, 1625.
Varenius (Bernardus), *Geographia generalis,* Amsterdam, 1664.
Varennes (Claude de), bkz. *Voyage en France...*
Vasconcellos (L. Mendes de), bkz. Mendez de Vasconcelos (L.).

Vaudoncourt (Guill.), bkz. Guillaume de Vaudoncourt (Frédéric).
Vaudoyer (J. L.), *Beautés de la Provence,* 15. bas., Paris, 1926.
Vaumas (G. de), *L'éveil missionnaire de la France d'Henri IV à la fondation du Séminaire des Missions étrangères,* Lyon, 1941.
Vayrac (Jean de), *État présent de l'Espagne,* Amsterdam, 1719.
Vázquez de Prada (V.), *Lettres marchandes d'Anvers,* Paris, 1960, 4 cilt.
Verlinden (Charles), *L'esclavage dans l'Europe médiévale.* I: *Péninsule ibérique, France,* Bruges, 1955.
Vertot (René Aubert de), *Ambassades de MM. de Noailles en Angleterre,* yay. C. Villaret, Leiden ve Paris, 1763.
Vicens Vives (J.), *Historia Social y Económica de España,* Barcelona, 1957, 3 cilt.
Manual de Historia Económica de España, Barcelona, t.y. (1959).
Vidal de La Blache (Paul), *États et nations de l'Europe,* Paris, 1889.
Tableau de la géographie de la France, 3. bas., Paris, 1908.
Principes de géographie humaine, Paris, 1922.
Viet (Jean), *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales,* Paris, 1965.
Vilar (Pierre), *La Catalogne dans l'Espagne moderne,* Paris, 1962, 3 cilt.
Villalón (Christóval de), *Viaje de Turquía...,* 1555, Madrid-Barcelona, 1919, 2 cilt.
Villamil (M.), bkz. Catalina García (Juan) ve Pérez Villamil (Manuel).
Villaret (C), bkz. Vertot (René Aubert de).
Vital (L.), *Premier voyage de Charles-Quint en Espagne de 1517 à 1518,* Brüksel, 1881.
Vitale (Eligio) ve Brunetti (Mario), *Corrispondenza da Madrid di Leonardo Donà, 1570-1573,* Venedik-Roma, 1963, 2 cilt.
Vitale (Vito), *Breviario della storia di Cenova,* Cenova, 1955, 2. cilt.
Vitalis (A.), *Correspondance politique de Dominique du Gabre (évêque de Lodève), trésorier des armées à Ferrare (1551-1554), ambassadeur de France à Venise (1555-1557),* Paris, 1903.
Vivoli (G.), *Annali di Livorno,* Livorno, 1842-1846, 4 cilt.
Voinovitch (L.), *Depeschen des Francesco Gondola, Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V. und Gregor XIII. 1570-1573,* Viyana, 1909.
Histoire de Dalmatie, Paris, 1935, 2 cilt.
Voyage de France, dressé pour l'instruction et commodité tant des François que des étrangers, 4. bas., çev. Cl. de Varennes, Rouen, 1647.
Wahrmund (L.), *Das Ausschliessungsrecht (jus exclusiva) der katholischen Staaten Osterreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen,* Viyana, 1883.

Walcher (Joseph), *Nachrichten von den Eisbergen in Tyrol,* Viyana, 1773.
Walsingham (Francis), *Mémoires et instructions pour les ambassadeurs,* Amsterdam, 1700.
Waltz (Pierre), *La Question d'Orient dans l'antiquité,* Paris, 1943.
Wätjen (Hermann), *Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung,* Berlin, 1909.
Weber (Erich), *Beiträge zum Problem des Wirtschaftsverfalls,* Viyana, 1934.
Wee (Herman van der), *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy, fourteenth-sixteenth centuries,* Louvain, 1963, 3 cilt.
Weiller (Jean), *Problèmes d'économie internationale,* Paris, 1946-1950, 2 cilt.
L'économie internationele depuis 1950, du plan Marshall aux grandes négociations commerciales entre pays inégalement développés, Paris, 1965.
Weiss (Charles), *L'Espagne depuis le règne de Philippe II jusqu'à l'avènement des Bourbons,* Paris, 1844, 2 cilt.
Ayrıca bkz. Granvelle (cardinal de).
Werth (Emil), *Grabstock, Hacke und Pflug,* Ludwigsburg, 1954.
Weulersse (Jacques), *Paysans de Syrie et du Proche-Orient,* Paris, 1946.
Wiet (G.), bkz. Ibn Iyâs.
Wilczek (Eduard Graf), *Das Mittelmeer, seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen,* Viyana, 1895.
Wilhelmy (Herbert), *Hochbulgarien,* Kiel, 1935-1936, 2 cilt.
Wilkinson (Maurice), *The Last Phase of the League in Provence, 1588-1598,* Londra, 1909.
Williamson (James A.), *Maritime Enterprise, 1485-1588,* Oxford, 1913.
Wood (Alfred C.), *A History of the Levant Company,* Londra, 1935.
Wright (I. A.), *Documents concerning English Voyages to the Spanish Main, 1569-1580,* Londra, 1932.
Wyrobisz (Andrzej), *Budownictwo Murowane w Malopolsce w XIVe et XVe wieku* (fr. özet), Kraków, 1963.
Yver (G.), *Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle,* Paris, 1903.
Ayrıca bkz. Gsell (S.), Marçais (G.), Yver (G.).
Zanelli (A.), *Delle condizioni interne di Brescia dal 1642 al 1644 e del moto della borghesia contro la nobiltà nel 1644,* Brescia, 1898.
Zanetti (Armando), *L'ennemi,* Cenevre, 1939.
Zanetti (Dante), *Problemi alimentari di una economia preindustriale,* Pavia, 1964.

Zarco Cuevas (père J.), *Historia de varios sucesos y de las cosas,* Madrid, yay. 1922.
Relaciones de pueblos de la diócesis de Cuenca, hechas por orden de Felipe II, Cuenca, 1925, 2 cilt.
Zeller (Berthold), *Henri IV et Marie de Médicis,* Paris, 2. bas., 1877.
Zeller (Gaston), *La réunion de Metz à la France, 1552-1648,* Paris-Strasbourg, 1927, 2 cilt.
Le siège de Metz par Charles-Quint, oct.-déc. 1552, Nancy, 1943.
*Les Institutions de la France au XVIe* siècle, Paris, 1948
La vie économique de l'Europe au XVIe siècle (Sorbon dersi), Paris, 1953.
Zierer (Otto), *Bilder aus der Geschichte des Bauerntums und der Landwirtschaft,* Münih, 1954-1956, 4 cilt.
Zinkeisen (J. W.), *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa,* Gotha, 1840-1863, 7 cilt.
Zweig (Stefan), *Les heures étoilées de l'humanité,* fr. çev.: d'A. Hella, Paris, 1939.

Bütünüyle kullanmaya zamanımın olmadığı yeni kitaplar arasında zikre değer olanlar:

Aymard (Maurice), *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle,* Paris, 1966.
Gestrin (Ferdo), *Trgovina slovenskega Zaledja s Drimorskimi Mesti od 13. do Konga 16. stoletja,* Ljubljana, 1965.
Manolescu (Radu), *Comertul Tării Romînești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI),* Bükreş, 1965.
Randa (Alexander), *Pro Republica Christiana,* Münih, 1964.
Rougé (Jean) *Recherches sur l'organisation du commerce en Méditerranée sous l'empire romain,* Paris, 1966.

15. ilâ 18. yüzyıllar arasında Sicilya'ya dair olan ve gelişimini izlediğim Maurice Aymard'ın araştırmaları, Bianchini'nin rakamlarını, özellikle de I. ciltteki krokide yer alanlarını haklı olarak eleştirmektedir. Bunlar, araştırmacıların sonradan hesaba katmaları gereken ayrıntıdaki değişikliklerdir.

DİZİN

A

Aaron (Boğdan voyvodası) 468
Abdülmalik 432, 433
Abruzzeler 211
Acomato (Natolialı hadım, Türk ajanı) 385
Acuña (Don Martin) 384, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 475, 477, 481
Aden 250, 426, 427
Adriyatik (deniz) 206, 211, 213, 214, 225, 283, 292, 316, 317, 321, 345, 354, 402, 460, 465
Africa (Tunus Saheli'nde şehir) 26, 28, 29, 30, 31, 32, 43, 44, 45, 69, 125, 129, 432
Afrika 23, 24, 25, 30, 44, 45, 47, 58, 59, 62, 123, 140, 152, 155, 156, 157, 162, 164, 167, 174, 177, 180, 254, 255, 258, 263, 268, 275, 277, 285, 301, 322, 338, 339, 343, 359, 361, 362, 365, 368, 369, 371, 373, 374, 378, 379, 389, 412, 427, 433, 444, 448, 453, 454, 456, 457, 458, 460, 500, 515, 516
Agria (piskopos) 234
Aguila (marki) 371
Aguila (piskopos) 116
Aguilón (elçilik sekreteri) 327, 328, 329, 330
Ahmet Paşa 316
Aix, Louis d' 479, 480, 481, 485, 487
Ajaccio 166
Alava, Francés de (II. Felipe'nin Fransa'daki elçisi) 150, 167, 169, 197, 198, 199, 201, 207, 219, 223, 224, 233, 236, 238, 240, 242, 243, 244, 245, 248, 250, 251, 259, 261, 268, 270,

279, 284, 295, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 316, 321, 325, 327
Alba dükü 70, 76, 77, 78, 80, 89, 90, 135, 137, 138, 142, 168, 172, 173, 174, 197, 198, 199, 207, 221, 223-228, 237, 238, 239, 241, 243-248, 254, 285, 302, 306, 307, 310, 324, 326-331, 334-337, 342, 357, 381, 394, 408, 429, 430, 431, 438, 454, 455, 456, 519
Albain Bey (Türkiye elçisi) 233
Alba kontu 451, 454, 455
Albaqui 268
Albert (arşidük) 489, 497, 513
Albret, Jeanne d' 198
Albuquerque (dük Milano valisi) 280, 307, 308, 325, 491
Alcalá (dük, Napoli kral naibi) 112, 120, 127, 135, 136, 137, 141, 142, 150, 162, 192, 210, 231, 247, 258, 283, 294, 312, 503
Alcaudete, Kont Martin de 122, 157, 158
Alcoçaba, Pedro de (Fazenda'nın sekreteri) 434
Aldobrandino (kardinal) 298, 494, 498
Aleati, Guiseppe 526
Alessandrino (kardinal) 213, 225, 226, 239, 248, 259, 280, 298
Algarve (Portekiz) 123, 439
Ali (tarihçi) 415, 417
Alicante 62, 325, 494
Ali Paşa (Vezir-i âzâm) 147, 347, 386
Ali Portuk Bey 209
Aljubarrota 437
Alkazar Kebir 10, 381, 432, 433, 435
Almanlar 42, 52, 116, 362, 464
Almanya 21, 24, 32-43, 48, 52, 53, 57, 58, 64, 66, 72, 73, 75, 82, 91, 92, 93, 100, 104, 136, 170, 220, 221, 224, 226, 227, 240, 246, 247, 308, 331, 333, 336, 467
Almanya (yukarı) 136
Almeria 254
Alpler 308, 491
Alpujarras (dağlar) 267, 269, 270
altın 37, 39, 47, 58, 61, 68, 71, 87, 107, 108, 124, 176, 250, 336, 379, 406, 423, 428, 434, 458, 433
Altucaria (İstanbul'da IX. Charles'ın ajanı) 336
Amasya 421
Amboise 90
Amerika 110, 222, 379
Amiens 492, 493, 494, 496
Ampaza 427
Anadolu 194, 280, 282, 294, 413, 416, 421, 471
Ancona 283, 288, 321, 548
Andrade, Gil de 313, 346
Anjou dükü 278, 308, 321, 332, 353, 364, 403
Ankara 471
Antibes 481
Anvers 37, 57, 74, 82, 108, 201, 221, 224, 227, 310, 327, 368, 495, 499
Appenzell 493
Apulia 186, 194, 207, 232, 301, 316, 347, 359, 501

Aragon 105, 150, 231, 259, 410, 440, 477, 480
Aragona, Carlos de 187
Aranjuez 145, 186, 199, 224, 245, 258, 259, 312, 328
Araplar 45, 46, 231, 262, 370
Ardinghelli 95, 96, 97
Ardres 22
Argens (Var kıyısında ırmak) 484
Arles 169, 479, 487
Arnavutlar 229, 359, 385
Arnavutluk 121, 212, 213, 229, 231, 292, 315, 316, 356, 510, 515
Arras 19, 39, 52, 91, 93, 112
Arslan Bey (Budin Paşası) 215
Arteaga (engizitör) 106
Arzila (Kuzey Afrika) 432
Astrahan 249
Asya 25, 248, 249, 294, 413, 414, 416, 418, 458, 460, 471
Aşkenazi (hekim Salomon) 397
Atlantik (Okyanus) 67, 92, 201, 214, 241, 245, 246, 289, 310, 327, 330, 413, 414, 427, 428, 433, 440, 441, 442, 444, 472, 495, 522, 525
Aubespine, Sébastien de l' (Fransız elçi) 94, 126, 290
Audisio, Gabriel 522
Augsburg 32, 35, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 57, 72, 75, 116, 216, 220
Avrupa 21, 32, 34, 37-40, 47, 48, 53, 63, 73, 74, 91, 92, 115, 129, 134, 138, 152, 170, 173, 174, 184, 214, 222, 226, 227, 228, 236, 241, 246, 248, 255, 256, 306, 308, 324, 337, 341, 342, 353, 364, 378, 398, 403, 413, 414, 416, 426, 428, 435, 436, 438, 441, 445, 448, 467, 472, 495, 498, 501, 525
Avrupa (Doğu Avrupa) 498
Avrupa (Kuzey Avrupa) 115, 241
Avrupa (Orta Avrupa) 38
Avusturya 38, 39, 60, 73, 229, 303
Aydar (İspanyol ajan) 404, 420
Azak kalesi 249

B

Bab el-Mendeb 428
Badajoz 103, 438
Baehrel, René 524
Baeza (İspanya) 253
Bağdat 425
Ba Hasun 59
Bakü 423
Balagne 170
Balearlar (adalar) 153, 413
Balkanlar 466
Bandello, Matteo 87
Barawa (Afrika limanı) 427
Barbaros 18, 23, 24, 26, 28, 29, 58, 121, 122, 263, 287, 447
Barcelona 51, 62, 106, 136, 155, 156, 160, 178, 181, 185, 190, 194, 208, 235, 240, 255, 261, 311, 312, 313, 344, 357, 361, 377, 400, 430, 444, 475, 488, 513
Bareli (Barelli), Juan ya da Giovanni 382, 383, 384
Basra 426
Bastia 60, 67, 84, 169, 170

Bastide, François 527
Bataillon, Marcel 98, 99, 100, 393
Bathory, Sigismund 468
Batı Akdeniz (Ponant) 29, 83, 122, 124, 173, 179, 189, 231, 243, 455
Bayezid 119, 120, 121, 139, 148
Bayonne 185, 196-200
Bazan, Alvaro de (Santa Cruz markisi) 105, 163, 174, 185, 186, 190, 195, 258, 313
Béarn 477
Beauvais La Fin, Jacques de 482
Belgrad 217, 466
Bellay, Joachim du 88
Bellièvre (kançılar) 499
Benavides (Türk kançılaryasında Yahudi görevli) 404
beneficium 249
Bentomiz (Sierra de) 270
Berberîler 122, 125, 126, 268, 451
Berberistan 43, 44, 47, 132, 133, 256, 260, 262, 269, 450, 454, 455, 456, 502, 505, 515, 517
Bergamo 227
Bermejo (Vermejo) 172
Bernard, Étienne (Marsilya'da kraliyet ajanı) 479, 484, 487
Bernón, Galeazzo (İstanbul'da İspanyol ajanı) 506
Berre 479
Biragalar 307
Biskay 174, 241, 246, 331
Biskra 263
Bizans 414
Bizerte 27, 286, 301, 311, 339, 344, 361, 366, 369, 377
Blois 43, 48, 326-330
Bocskai, Étienne 471
Boğdan 467, 468
Bohemya 38, 42, 71, 242
Boistaillé 147
Bologna 79, 203, 526
Bomino, de Chioggia 283
Bône 457
Bonifacio 62
Bordeaux 308, 328, 331, 343, 491
Borromeo (kardinal) 159, 179, 202
Bosco (Alexandria yakınları, İtalya) 203
Bosio (Maltalı "burjuva") 44, 45, 46, 47, 125
Bosna 218, 462
Bougie 24, 68, 69, 122, 371, 457
Boulogne 34, 36, 41, 243
Bourbon, Antoine de 51, 172, 173
Bourbon, Henri de 486, 487, 488
Bourbonnais 483
Bourg, Claude du 278, 279, 305, 381, 385, 403
Bourgeois, Émile 496
Brabant 37
Braganza, Catherine de 434, 435
Brăila 469
Brandenburg 228
Brantôme 193, 214
Brea, Pedro (Türk kançılaryasında görevli) 404
Brederode, Hendrik van 221
Bremen 41
Brenner 56
Breton, Le (Marsilya'da avukat) 489
Brezilya 440

Brielle 329, 330, 341
Brindisi 213
Brionés, Juan de (İspanyol ajan) 404
Briscon kalesi 475
Brissac, Charles I de Cossé 51, 66, 85
Bristol 495
Brötanya 51, 331, 441, 473, 488, 491, 499
Bruti, Aurelio (İspanyol ajan) 394, 396, 404
Brüksel 29, 37, 63, 64, 65, 70, 71, 74, 75, 78, 92-95, 109, 112, 114, 116, 117, 118, 121, 124, 125, 219, 223, 244, 245, 261, 310, 328, 329, 489, 494, 513
Bucer 53
Buda 461, 464
buğday 28, 59, 65, 136, 145, 148, 149, 154, 155, 173, 220, 230, 256, 266, 269, 301, 311, 367, 449, 460, 467, 484, 485, 487, 488, 524, 525
Burgonya 35, 47, 223, 489, 491
Burgonyalı 39, 94
Bursa 471
Busbecq (Ogier Ghislain de) 140, 141, 217
Buschia (hekim) 143
Bükreş 468

C

Cabrera de Córdoba, Louis 69
Caccia, Giulio del (Madrid'de Floransa ajanı) 305, 306, 308, 312, 313, 320, 324, 330, 331, 334, 336, 340, 353, 361, 373, 377
Cadiz 123, 163, 236, 432, 494
Caesar, Julius 367, 440
Cafer Paşa 423
Cafer Paşa (Tunus valisi) 457
Calabria 83, 135, 316, 507, 508
Calais 65, 81, 96, 492, 494, 499
Calvi 60, 62, 67, 80
Cambrai 492
Camões 353
Campana 91, 125, 242
Canaye (Philippe) 350, 358, 359, 360
Cannes 481
Capitanata 211, 212
Capo delle Colonne 359
Capoliveri (Elbe adası) 59
Capriola (Sierra) 212
Caraffa 75, 76, 77, 80, 204
Caraffalar 77, 78
Carcassonne 194, 476
Carcès (kont) 481
Cardona, Juan de (Sicilya kadırgaları komutanı) 251, 258, 340, 400, 477
caricatori 28
Carinthia 461
Carlos, V. (Charles Quint) 19, 22, 24, 25, 29, 30, 32-36, 38, 39, 40, 45, 47, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 63, 64, 65, 70, 71, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 91, 93, 94, 95, 98, 100, 101, 103, 105, 121, 129, 170, 220, 262, 310, 361, 387, 431
Carlos, Don 90, 112, 200, 244
Carniole 461
Carnota Bey 382

Cartagena 62, 158, 160, 161, 168, 186, 190, 237, 311, 312
Casa, Giovanni della 77
Casal 66
Casaulx (Charles de) 484, 485, 486, 487, 488, 490
Cascais 439
Casibile 187
Casteline, Giovanni (İstanbul'da İtalyan ajan) 506
Castelnuovo 212, 282, 515
Caster, Gilles 526
Castiglione della Pescara 60
Castro kalesi 360
Catania 382
Catania, Cafer 125
Cateau-Cambrésis (barışı) 84, 85, 87, 90, 91, 92, 107, 109, 115, 116, 118, 120, 165, 176, 237, 245, 499
Catelet (Le) 81
Cattaro 211, 282, 352, 355, 388
Cayano, Domenigo de (Galata'da tüccar) 233
Cayto Ramazan 264
Cazalla, Augustin 99
Cebelitarık 22, 58, 123, 153, 161, 163, 167, 255, 397, 450
Cecil 241, 497
Celino, Livio 390
Ceneviz 28, 61, 67, 131, 148, 160, 165, 167, 169, 175, 177, 210, 253
Cenevizli/Cenevizliler 56, 60, 61, 62, 67, 84, 107, 108, 117, 126, 151, 166, 168, 169, 209, 216, 278, 320, 332, 368, 375, 454, 455
Cenova 28, 37, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 67, 83, 87, 95, 117, 118, 127-131, 134, 135, 136, 139, 148, 150, 151, 155, 156, 159, 163, 164, 165, 167-170, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 189, 190, 203, 208, 209, 210, 219, 231, 236, 237, 241, 249, 251, 253, 254, 255, 258, 259, 263, 266, 267, 269, 273, 274, 277, 286, 293, 297, 312, 313, 314, 331, 332, 334, 340, 357, 361, 368, 370, 373, 375, 377, 382, 397, 430, 446, 447, 486, 493, 513, 514
Centurione, Adamo (Cenevizli tüccar) 195
Centurione, Marco 159, 177, 179
Cerbe 27, 28, 44, 121, 124, 130-140, 142, 144, 145, 156, 157, 175, 176, 179, 181, 232, 361, 372, 374, 448
Cerbeliler 28, 131
Cerdagne 474
Cerigo (ada) 192, 345, 346, 348
Cernoviç, Mihail 233
Cervantes, Miguel de 159, 350, 353
Cesi (kardinal) 298
Cezayir 23, 25, 27, 29, 31, 41, 43, 58, 59, 66, 68, 69, 89, 122, 123, 124, 129, 148, 153, 155, 157, 158, 160, 165, 178, 182, 183, 185, 213, 223, 231, 232, 238, 242, 243, 254, 256, 257, 260, 262, 263, 264, 266, 280, 301, 303, 322, 327, 332, 333, 342, 343, 344, 347, 361, 362, 364, 369, 377, 383, 402, 407,

408, 433, 436, 446, 448, 449, 454, 455, 457, 500, 512, 515, 516, 517
Cezayirliler 61, 68, 123, 138, 145, 157, 158, 167, 236, 262, 322, 332
Chabatz 217
Chambéry 493
Chambord (antlaşma) 53
Chamson 522
Channtonay, Thomas Perrenot de (II. Felipe'nin elçisi) 97, 138, 171, 172, 206, 207, 229, 232, 234, 235, 280, 286, 295
Charles, IX. (Fransa kralı) 102, 192, 214, 217, 236, 240, 256, 261, 278, 279, 280, 283, 288, 290, 303, 305, 306, 309, 329, 332, 333, 335, 353, 356, 364, 368, 380, 435
Charles d'Anjou (Provence kontu) 490
Charrière, E. 54, 66, 67, 90, 102, 121, 126, 138, 139, 145, 147, 149, 184, 186, 192, 249, 250, 251, 261, 277, 282, 283, 288, 290, 293, 295, 303, 309, 323, 325, 332, 353, 386, 387, 388, 389, 391, 394, 396, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 410, 413, 416, 422
Chiana (Val di) 68
Cigala, Domenico 137
Cigala (Hıristiyan korsan, Türk amiralinin babası) 134, 509
Cigalazâde 424, 446, 506, 507, 508, 512-515
Cipolla, Carlo M. 526
Cirini 133
Ciudadella (Minorca) 83
Civitavecchia 189, 319, 542
Claire Isabelle Eugénie (II. Felipe'nin kızı) 496
Clementius, VIII. (papa) 467, 493
Codignac (Fransız elçi) 66
Coimbra 439
Coligny (amiral) 76, 80, 247, 306, 333, 334, 353
Côme 203, 361, 377
Condé (prens) 199, 226, 240, 247
Constantine 263
Constantino (Yahudi dönme) 99, 108
Contarini, Leonardo (Viyana'daki Venedik elçisi) 34, 151, 184, 216, 274
Contreras, Alonso de 508
Cordoba 113, 197, 253, 261, 263-268, 280, 283, 288
Coreysi, Bartolomé (Marsilyalı dönme) 514
Corna, Ascanio della 68, 191, 207
Coron 121
Corso, Hasan 79, 157
Corso, Sampiero 60, 61, 62, 148-152, 155, 164, 165, 166, 180, 237
Corso, Thomas 167
Corte 60, 137, 165, 170
Cotron 141
Courteville 94
Crespy-en-Laonnois barışı 22
Croce, Benedetto 57, 398, 527
Cuacos 103
Cuenca 371

Cueva, Alonso de la 134, 146, 155, 307
Cumbo (Afrika limanı) 427
Curenzi, Juan 359, 386
Curzola (Dalmaçya) 316

Ç

Çanakkale 294, 318, 321, 359, 515
Çavuş Paşa 422
Çayas, Gabriele de 245, 251, 259, 268, 270, 307, 310, 327, 328, 334
Çerkez 415

D

Dağıstan 415, 421, 423
Dalmaçya 280, 282, 283, 284, 315, 316, 345, 354, 356, 520
Danzig 416
Darrien (Trablusgarp) 124
Dauphiné 472, 473, 474, 483, 488
Dax piskoposu 309, 321, 324, 386, 388, 389
Deli Hasan 263
Demetiko (Rum tercüman) 43
Derbent 419, 421, 423
deri 132, 204, 369
Deza, Don Pedro de (kardinal) 257
Dieppe 224, 326
Dijon 39, 483
Diu 26, 426, 427
Doğu Akdeniz 23, 56, 133, 136, 143, 146, 150, 173, 189, 192, 206, 209, 230, 231, 250, 338, 339, 342, 344, 352, 365, 387, 403, 410, 449, 450, 501, 502, 508, 511, 515, 516
Dom Antonio (başrahip) 436, 439
Don Juan (Avusturyalı) 182, 258, 259, 265, 269, 270, 272, 273, 296, 301, 311, 312, 315, 317, 322, 332, 337, 340, 357, 361, 362, 374, 378, 385, 504, 528
Doria, Andrea 24, 29, 30, 31, 37, 44, 54, 55, 56, 59, 62, 67, 70, 153
Doria, Antonio 134, 146, 179
Doria, Gian Andrea 67, 127, 128, 134, 140, 156, 159, 160, 163, 166, 169, 170, 175, 176, 177, 179, 182, 190, 191, 211, 236, 251, 286, 287, 292-295, 313, 314, 319, 320, 344, 351, 362, 374, 452, 457, 509, 510, 511, 515, 517
Doullens 492
Dozances (Mr.) 178
Drava 218
Dulcigno (Dalmaçya ve Arnavutluk arasında liman) 316, 325
Durazzo 66
Duro, Cesareo F. 83, 126, 140, 153, 156, 161, 163, 180, 182, 183
Durrell, Lawrence 522, 527

E

Eboli 430, 438, 494, 522
Echevarri (kaptan) 400, 402
Edirne 209, 217
Edward, VI. 63
Eflâk 467, 468, 469

Egmont (kont) 94, 220
Eğriboz 186, 315, 359, 450
Ehrenberg, Richard 56, 57, 106
Elbe adası 27, 59
Elisabeth (II. Felipe'nin karısı) 85, 103, 197, 198
Elizabeth, I. (İngiltere kraliçesi) 86, 87, 90, 94, 171, 240, 246, 247, 279, 324, 381, 436, 444
el-Mansur (el-Dahabi) 433
Elvas kalesi 438
Emmanuel Philibert (Savua dükü) 81, 85
Endülüs 123, 153, 236, 238, 241, 257, 311, 313
Epernon dükü 473, 479, 481, 483
Erasmusçu/Erasmusçuluk 99, 101
Eraso 113, 161, 162, 183
Erbland 38, 467
Erdel 120, 215, 217, 229, 278, 309, 353, 468, 469, 471, 472, 505
Erivan 415, 423
Erlau (Macaristan'ın şehri) 466
Ernest (arşidük) 313
Eröddy, Thomas 461
Erzurum 418, 419, 421, 422, 424, 425
Escorial 92, 149, 430, 438, 516, 517, 518
Escovedo 364, 504
Espinosa (kardinal) 353
Estepone 163
Eugèn (prens) 466
Evangelista, M. (Malta şövalyelerinin mimarı) 188

F

Falcon burnu 185
Farnèse, Alexandre 97, 351, 495
Farnèse (kardinal) 33
Farnèseler 43, 95
Fas 26, 42, 59, 68, 122, 138, 151, 167, 260, 261, 331, 397, 406, 408, 432, 433
Faslılar 42, 59, 435
Fausto 284
Favara markisi 177
Favignana (Trapani yakınlarında ada) 190, 365, 366
Ferdinand (arşidük) 362, 513
Ferdinando (Katolik) 379
Ferdinando (V. Carlos'un kardeşi, imparator) 22, 29, 34, 37, 38, 39, 40, 48, 52, 54, 71, 72, 73, 74, 91, 116, 120, 138, 181, 215, 234
Ferhad Paşa (vezir-i âzâm, Rumeli beylerbeyi) 422, 424, 425, 463
Feria dükü 94, 489, 491
Fernández, Alonso 158
Fernández, Gaspar 158
Ferrals 261, 335
Ferrare, Alphonso de (dük) 203
Ferrari, Juan Stefano de (İspanyol ajan) 506
Ferry, Jules 527
Fieschiler 167
Figueroa, Lorenzo Suárez de (elçi Figueroa'nın oğlu) 168
Figueroa (İspanya elçisi) 71, 127, 128, 129, 135, 136, 139, 155, 156, 157, 159, 164-169, 173, 176, 195, 197, 231, 237, 313

Final markiliği 307
Fiume 209
Flessingue 91, 95, 329
Floransa 24, 26, 31, 57, 62, 66, 79, 83, 88, 119, 142, 149, 165, 168, 175, 177, 180, 186, 193, 194, 196, 197, 207, 213, 214, 216, 223, 229, 230, 236-240, 242, 243, 261, 265-268, 273, 288, 292, 304, 306-310, 312, 317, 320, 330, 331, 334, 336, 340, 353, 361, 365, 397, 436, 444, 455, 456, 510, 514
Floransalılar 155
Florida 227, 241, 242, 327
Fontaine-Française 483, 491
Fortor 212
Foscarini (Venedik donanması kaptanı) 346, 349, 352
Fourastié, Jean 524
Fourquevaux (Fransa elçisi) 194, 195, 196, 200, 207, 210, 212, 213, 214, 217, 219, 223-229, 231, 232, 234-237, 239, 240, 242, 243, 244, 248, 254, 256-261, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 279, 288, 305, 307, 310, 311, 312, 325, 328, 343
Francavila (dük, Aragon'un kral naibi) 105, 185
Francavilla 211, 371
Franchis Tortorino (Francisco de) 117, 118
Francisco de Mendoza (İspanya kadırgalarının genel kaptanı) 160, 161
François, I. (Fransa kralı) 22, 23, 24, 36, 491
Frangipani (Ottavio Mirto) Hollanda'daki papalık elçisi) 494, 498
Fransa 22, 24, 32, 33, 34, 39-43, 48, 51, 53, 54, 56, 57, 63, 65, 66, 67, 70, 73, 74, 76-81, 84-90, 92, 99, 100, 102, 103, 105, 111, 116, 118, 119, 120, 123, 125, 126, 135, 137, 138, 152, 155, 162, 163, 165-171, 173, 180, 194, 196-201, 206, 214, 217, 219-224, 226, 227, 234, 236, 239, 240, 243, 245-248, 256, 260, 275-279, 303, 305-310, 325, 326, 327, 329-338, 343, 344, 357, 360, 364, 368, 370, 371, 380, 387, 389, 397, 403, 409, 435, 438, 444, 445, 462, 472, 473, 481, 483, 484, 485, 488-492, 494, 495, 497, 498, 499, 501, 502, 514, 515, 524, 527
Fransisken 30
Fransızlar 16, 36, 42, 43, 45, 47, 52, 55, 56, 58, 61, 62, 64-68, 70, 74, 76-79, 83, 84, 88, 89, 90, 122, 138, 166, 200, 201, 303, 307, 309, 310, 325, 326, 327, 329-332, 334, 335, 336, 338, 341, 356, 357, 396, 401, 467, 490, 495
Fratino, Il (mühendis) 307, 377
fuar/fuarlar 106, 111, 112, 114, 178, 330
Fuentes kontu 492, 513, 514, 515
Fugger, Anton 57
Fuggerler 65, 107, 109, 216, 438
Fürstenrevolution 53

G

Gachard, L. P. 72, 74, 80, 91, 96, 97, 98, 101, 103, 105, 112, 245
Gaeta (İtalya) 156, 183
Gagliano 522
Galera 265
Gand 94, 127, 223, 224
Garde, Paulin de la (Fransa kadırgalarının generali) 22, 51, 55, 59, 60, 199, 328
Garonne vadisi 248
Gaskonlar 482
Gaskonya 47
Gastines haçı 333
Gembloux 398
Gembrard (Aix başpiskoposu Monseigneur de) 487
Gence (İran'ın şehri) 425
Genlis, Jean de Hancest 335, 336
Gerlach, R. 394, 396, 400, 401
Germigny (İstanbul'da Fransa elçisi) 402, 403, 405, 406, 410, 419, 420, 421
Giono, Jean 522
Girit 292, 293, 294, 301, 315, 317, 346, 349, 389, 453, 462, 501, 505
Gómez de Silva, Ruy 78, 89, 90, 112, 144, 150, 172, 174, 220, 234, 238, 239, 241, 270, 273, 312, 313, 391, 429, 522
Gondi, Hieronimo 306, 336
Gonguzza delle Castelle, J. B. 262
Gonzaga, Vespasiano (Navarra kral naibi) 307, 330, 377
Gorizia (Goritz) 218
Goulette (La) 29, 44, 68, 125, 134, 139-142, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 162, 184, 186, 187, 195, 196, 207, 210, 232, 251, 263, 264, 280, 286, 287, 296, 307, 359, 362, 363, 365-369, 371-375, 378, 455
Gounon-Loubens, J. 92
Gozzo (ada, Malta yakınları) 45, 133, 141, 191
Gran (kale, Macaristan) 436, 461, 466, 469, 471, 503
Granada 42, 71, 110, 111, 244, 252-255, 257-265, 268, 269, 270, 273, 274, 280, 285, 288, 289, 311, 322, 379, 501, 503
Granvelle (kardinal) 51, 63, 93, 94, 112, 113, 114, 143, 205, 221, 242, 288, 295, 298, 302, 308, 310, 312, 316, 320, 322, 323, 338, 339, 340, 344, 353, 358, 359, 360, 364-367, 369, 370, 372, 373, 374, 376, 386, 390, 391, 429, 430, 431, 432, 438, 440
Grasis (kardinal) 298
Gravelines 83, 84
Gravière, Jurien de la 163, 185, 187, 189, 190, 192, 193, 319
Gregorius, XIII. (papa) 324, 343, 358, 364, 377, 435, 444
Grimaldi, Niccolò 107
Grisonlar 445
Groningen ayaklanması 240
Guadalajara 103, 104, 110
Guardia, J. M. 504
Gucerat kıyıları 426
Gué burnu 331

Guimeran (komandör, Malta şövalyesi) 124, 125, 126, 127, 152
Guise, François de Lorraine (dük) 47, 79, 80, 81, 83, 214, 482, 483, 484
Guiseler 85, 137, 138, 279, 489
Guyenne 65, 248, 474, 477
Gürcistan 415, 417, 422, 425
Gürcüler 420, 422

H

Habsburg/Habsburglar 24, 36, 38, 39, 48, 56, 57, 62, 63, 64, 73, 74, 77, 80, 170, 171, 379, 437, 461
Haedo, Diego de 58, 59, 68, 79, 123, 153, 157, 185, 231, 262, 263, 264, 448
Hafsi/Hafsiler 29, 132, 366, 367, 455
Halep 60, 148, 420
Hammer, J. Von 181, 182, 215, 217, 218, 229, 250, 251, 274, 381, 412, 414-417, 421, 422, 423, 447, 458, 463, 464, 465, 512
Hartlaub, F. 205, 218, 296, 305, 320, 323, 332, 333, 352, 569, 593
Hartlaub, G. 230, 313, 317
Hasan Paşa (Bosna valisi) 462, 463
Hasan Paşa (Sokollu Mehmed'in oğlu) 421, 450, 452, 471
Hasan Veneziano (Barbaros'un oğlu, Hasan Ağa, Kaptan Paşa) 122, 123, 157, 176, 185, 500, 501
Haydar Mirza 425
Hazar denizi 415, 425
Henri, II. (Fransa kralı) 43, 47, 51, 56, 57, 62, 76, 85, 87, 90, 91, 120, 127, 491
Henri, III. (Fransa kralı) 86, 305, 396, 401, 445, 473, 478, 479, 489
Henri, IV. (Fransa kralı) 172, 445, 467, 473, 474, 478, 481, 482, 483, 488-492, 495, 496, 497, 499, 513, 514, 515, 527
Henri, VIII. (İngiltere kralı) 23, 36
Herakles sütunları 25
Hernández, Garci 233, 236
Herradura koyu 156
Herrera (Alonso de) 126, 129, 255, 273
Hırvatistan 461, 462, 467, 471
Hint filosu 111
Hintler 105, 109, 310, 331, 440
Hint Okyanusu 26, 248, 353, 381, 397, 413, 414, 416, 426, 427, 442, 495
Hippolyte d'Este (kardinal) 203
Hollanda 21, 37, 38, 47, 51, 54, 57, 58, 64, 66, 71, 74, 88-95, 105, 106, 112, 113, 114, 198, 201, 202, 214, 219-226, 228, 238, 239, 240, 242-245, 261, 305, 308, 324, 326-329, 331, 333, 341, 357, 364, 368, 371, 378, 380, 381, 403, 429, 430, 431, 438, 473, 492, 493, 495-498, 504, 514, 519, 520

Horembey 385, 395, 397, 398, 404
Hüsrev Paşa 415

I

Ibarra, Francisco de (mühimmat genel komiseri) 223
Ibarra, Pedro de (Levazım subayı) 376
Idiáquez, Don Juan de 401, 419, 430, 476, 481, 488
If şatosu 496
Infantado dükü 103
Iorga, N. 25, 218, 277, 391, 417, 465, 468, 469

İ

İberya 428, 523, 525
İbiza 142
İbrahim (İran elçisi) 422
İbrahim Paşa (vezir-i âzâm) 470, 514
İnebahtı 16, 209, 212, 296, 297, 299, 300, 309, 311, 314, 317, 318, 319, 321-325, 344, 345, 346, 348, 351, 353, 355, 360, 365, 371, 378, 379, 385, 387, 429, 432, 444, 515
İngiliz/İngilizler 36, 41, 42, 60, 64, 81, 83, 87, 88, 90, 92, 96, 245, 260, 326, 327, 329, 330, 364, 381, 403, 416, 423, 437, 440, 441, 447, 448, 492, 495, 497, 501, 502, 517
İngiltere 22, 23, 26, 34, 51, 52, 58, 63, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 84, 87-92, 104, 137, 171, 220, 221, 224, 226, 240, 241, 245, 246, 247, 308, 324, 326, 327, 333, 336, 343, 357, 411, 436, 438, 441, 460, 462, 492, 497, 502, 514
İran 21, 26, 55, 60, 61, 66, 121, 137, 139, 145, 147, 228, 229, 249, 250, 381, 382, 387, 398, 401, 403, 405, 413-417, 419, 420, 422-428, 442, 444, 445, 453, 458, 460, 462, 463, 471, 472, 500
İran körfezi 426
İranlılar 148, 249, 416, 418, 420, 423, 424, 425, 505
İrlanda 246, 406, 411, 441
İskenderiye 58, 155, 210, 250, 251, 305, 450, 456
İskoçya 88, 90, 241, 246, 256
İslâm 23, 38, 141, 142, 343, 377, 381, 406, 412, 414, 426, 444, 448, 449, 451
İsmailiye 469
İspanya 27, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 42, 55, 57, 58, 62, 64, 65, 66, 69, 71-74, 78, 80, 83, 84, 85, 88-96, 98-102, 106-116, 122, 126, 131, 132, 134-139, 143, 144, 146, 151, 153, 156-164, 166, 168-180, 183-186, 190, 193, 195-201, 206, 207, 214, 219-228, 232-235, 238, 242, 244, 245, 247, 248, 252, 254-258, 260, 261, 263, 264, 265, 268, 270, 274, 275, 277, 280, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 293, 298, 301, 302, 303, 305, 307-312, 322, 324-327, 332, 333, 335-338, 341, 343, 354, 356, 357, 358, 361, 366,

368, 369, 370, 373, 375, 377-381, 384, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 395, 397, 399, 401-404, 406, 408, 411-414, 429, 430, 431, 434, 436, 437, 441, 442, 444, 446, 447, 452, 453, 454, 462, 467, 472, 473, 474, 476, 478, 480, 483-488, 490-497, 501, 505, 506, 511, 512, 513, 515, 517, 527
İspanyollar 31, 35, 42, 45, 58, 59, 75, 76, 79, 80, 115, 121, 122, 127, 131, 136, 137, 138, 142, 145, 152-156, 169, 175, 178, 179, 187, 188, 193, 194, 197-200, 207, 208, 211, 213, 224, 227, 228, 231, 236, 245, 247, 257, 262, 264, 267, 285, 290, 292, 295, 297, 301, 302, 304, 306, 307, 310, 311, 320, 325, 329, 331, 335, 343, 359, 369, 373, 376, 377, 383, 384, 386, 387, 389, 391, 392, 395, 396, 401, 419, 437-441, 443, 449, 455, 456, 475, 480, 491, 492, 494, 495, 499, 500, 509, 510, 511, 514, 516
İstanbul 16, 25, 26, 28, 29, 43, 44, 45, 60, 83, 117, 118, 130-133, 139, 141, 142, 145-150, 157, 181, 184, 185, 186, 189, 192, 194, 195, 200, 208, 209, 210, 212, 216, 217, 218, 228-234, 249-252, 255, 259-264, 277, 278, 280, 282, 283, 285, 293, 294, 298, 314, 315, 322, 336, 352, 358, 359, 360, 370, 375, 376, 381-396, 399-407, 409, 410, 411, 415, 416, 418-422, 424, 425, 436, 447, 449-454, 456, 457, 458, 462-466, 468-471, 500-503, 505-509, 511, 512, 514, 515, 517, 526
İstirya 354
İsviçre 87, 236, 492, 493
İtalya 21, 39, 42, 43, 47, 51, 52, 54, 56, 57, 62, 66, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 86, 87, 89, 90, 92, 95, 97, 100, 119, 125, 126, 129, 141, 142, 144, 152, 159, 160, 162, 171, 177, 180, 207, 213, 220, 227, 232, 238, 242, 247, 252, 258, 260, 266, 285, 286, 294, 301, 307, 311-314, 317, 319, 321, 322, 330, 331, 336, 337, 339, 341, 343, 344, 349, 354, 359, 370, 376, 377, 384, 387, 392, 402, 413, 436, 441, 444, 446, 447, 454, 467, 472, 478, 491, 493-496, 497, 501, 509, 513, 514, 523, 524
İtalyanlar 31, 87, 132, 136, 146, 194, 285, 289, 443, 446, 467, 514, 516
İyon denizi 345

J

Jarandilla 103
Jarnac 247
Jean de la Croix (Aziz) 101
Jeanne (Prenses, II. Felipe'nin kız kardeşi) 67, 70, 74, 95, 100, 104, 109-112, 114, 127, 200
Jenkinson, Anthony (Halep'te İngiliz tüccar) 60
Joyeuse dükü 178, 473, 476, 478

Juan de Estefano (bkz. Ferrari) 408
Julius, III. 43, 45, 54, 70, 71, 204
Jura 483
juros 106, 107, 109
Juyé (İstanbul'da Fransa elçilik sekreteri) 401

K

Kabili dağları 122
kadırga/kadırgalar 22, 24, 27-30, 43, 45, 46, 47, 51, 55, 58, 59, 60, 62, 67, 69, 70, 83, 84, 89, 119, 123, 126-129, 132, 134-138, 140, 142, 147, 150, 153, 154, 156, 157, 159-163, 165-169, 174-180, 182, 183, 185-188, 190, 191, 193, 194, 206, 208-213, 249, 251, 254, 257, 258, 269, 275, 280, 284, 285, 286, 288-294, 297, 302, 303, 308, 312-317, 319, 320, 328, 338-341, 344, 346-351, 356, 357, 358, 360-363, 365, 371-374, 376, 379, 404, 419, 424, 426, 427, 446, 447, 449, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 466, 475, 477, 487, 488, 500, 501, 502, 505, 507, 508-516
Kafkaslar 413, 418, 421, 423, 425
Kahire 446, 453, 454, 458
Kahur 456
kalyon/kalyonlar 129, 163, 174, 210, 284, 291, 365, 384, 501, 511, 515, 516
kalyota/kalyotalar 27, 58, 66, 129, 130, 134, 155, 158, 162, 174, 175, 185, 211, 235, 253, 347, 349, 449, 450, 451
Kanak 417
Kanarya adaları 161
Kanuni Sultan Süleyman 24, 26, 61, 115, 195, 208, 214, 218, 230, 234, 276, 413, 415, 417, 420
Kara Ali 359
Karabağ 425
Karadeniz 147, 210, 214, 248, 249, 402, 415, 423, 460, 505
Kara Hoca (korsan) 316
Karaman 230, 251, 282
Kara Mustafa 164
Karpatlar 265, 466
Kars 419, 420, 421
Kartaca 372, 376
Kastilya 69, 98, 108-111, 113, 114, 123, 143, 179, 257, 261, 273, 302, 331, 338, 339, 340, 403, 404, 408, 437, 440, 441, 450, 483, 493, 525
Katalonya 69, 124, 135, 163, 174, 179, 181, 231, 258, 524
Kayrevan 28, 132
Kazaklar 460
Kazan 249
Kazbin (İran) 420
Kefalonya 228, 345, 346, 349, 352, 356, 447
Kefe 210, 423, 424
Kelibya 182
Kelife 428
Keresztes 466, 468, 469, 509
Kıbrıs 151, 184, 218, 230, 232, 251, 252, 265, 274-277, 280, 281, 282, 284, 287, 290-294, 305, 306, 315, 318, 321, 322,

325, 352, 354, 355, 356, 417, 446, 450, 522
Kırım 249, 421, 424
kıtlık 231, 405
Kızıldeniz 26, 229, 248, 274, 397, 426
Konetzke, R. 341, 412
Korfu 141, 146, 185, 187, 209, 210, 228, 229, 231, 232, 280, 292, 293, 314, 315, 316, 318, 338, 340, 341, 345, 346, 347, 349, 351, 352, 356, 359, 360
Korint körfezi 344, 345
korsan/korsanlar/korsanlık 23, 25-30, 32, 58, 62, 69, 79, 111, 119, 125, 126, 130, 131, 133, 142, 146, 152, 153, 155, 160-165, 169, 174, 177, 185, 186, 189, 201, 235, 241, 251, 257, 280, 291, 297, 310, 312, 316, 328, 343, 366, 411, 427, 437, 442, 446, 447, 456, 457, 460, 475, 500, 508, 511, 512, 514
Korsika 27, 58, 60-63, 66, 67, 86, 90, 95, 150, 151, 164-168, 182, 184, 186, 190, 237, 332, 475
Kreckwitz, von (İmparatorluk elçisi) 463
Kreuz 462
Kuban 424
Kulpa (Hırvatistan'ın kıyısı) 463
kuru incir 266
Kuzey Afrika 23, 25, 30, 123, 155, 164, 174, 177, 255, 258, 263, 275, 277, 285, 301, 322, 338, 343, 359, 361, 362, 365, 368, 369, 371, 374, 379, 389, 412, 448, 454, 456, 457, 458, 460, 515, 516
Küçük Afrika 23
Küçük Kabili 123, 264
Küçükkapı (Porto Piccolo) 395
Kürt/Kürtler 415, 425
Kütahya 218

L

Labrousse, Ernest 521, 525
Lacombe, Paul 527
Lagos 439
Lala Mustafa Paşa 276, 282, 415, 471
Lampedusa 191
Landriano kontu 144
Languedoc 279, 330, 472-478, 480, 524
La Noue, François de 330, 444, 498
Lansac, M. de 199, 248
Larache 269, 432
Laredo 74, 91, 96, 97, 99, 103, 107, 108, 331
Lecce (Puglia'nın şehri) 231, 232, 392
Lefkoşa 287, 294
Lenche (Marsilya konsülü) 167, 479
Le Roy Ladurie, Emmanuel 524
Lesdiguières (François) 473, 474, 479-482, 493
Leti, Gregorio (tarihçi) 91, 97, 117, 600
Levant (bkz. Doğu Akdeniz) 23, 46, 338, 416
Levi, Carlo 522

Leyva, Sancho de 129, 140, 149, 161, 162, 181, 269, 494
Licata (Sicilya) 59
Liège 223
Limoges 138, 146, 147, 152, 153, 154, 157, 172, 174, 178, 179, 248
Limoges piskoposu 146, 174, 178
Lion 189, 475
Lion körfezi 189, 475
Lipari adaları 152
Lippomano (Türkiye'de İspanya'nın ajanı) 507
Lisle başrahibi 396
Livorno 62, 169, 189, 388, 475, 514
Lizbon 92, 123, 156, 323, 353, 427, 431, 432, 434, 437, 438, 439, 441
Llorente, Juan-Antonio (İspanyol tarihçi ve papaz) 103, 105
Lombardiya 117, 127, 136, 223, 258, 362, 370, 371, 376, 378, 447, 509
Lomellino (Messina'da Ceneviz konsolosu) 129, 131
Londra 64, 74, 216, 227, 243, 245, 247, 257, 329, 473, 495
Longjumeau barışı 240, 247
Lope de Vega, Félix 159
López de Figueroa 313
López del Campo, Francisco (Venedik dükü) 111
Lorraine, Charles de 466
Lorraine düşeşi 95
Lorraine kardinali 145, 243, 307
Losata (İspanyol ajan) 384
Louis (Macar kralı) 38
Louis de Nassau, Louis ya da Ludovic (Orange prensinin kardeşi) 224, 245
Lucania 522
Lucca/Luccalılar 388, 397, 544
Luis, Don (Portekiz veliahtı) 63, 311
Luna kontu 143, 148
Luristan 425
Luther, Martin 22, 40
Lüksemburg 54
Lyon 58, 65, 166, 258, 309, 483
Lyonnais 474

M

Macaristan 26, 34, 38, 43, 51, 52, 91, 103, 206, 208, 209, 214, 215, 217, 229, 230, 445, 460, 461, 463, 464, 466, 468, 470, 471, 491, 498
Macaristan savaşı 209, 215, 229, 498
Madeira 214
Madrid 22, 69, 83, 91, 92, 93, 110, 113, 124, 140, 142, 144, 146, 147, 148, 151, 154, 159, 160, 161, 168, 171, 172, 173, 178, 179, 185, 186, 193-196, 201, 205, 207, 213, 214, 216, 223-226, 228, 230, 234-240, 242, 243, 244, 246, 248, 253, 254, 258-261, 263, 265, 267, 269, 270, 273, 274, 279, 290, 293, 294, 295, 302-308, 310, 311, 313, 316, 317, 319, 320, 323, 324, 327-332, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 353, 358, 361, 364, 366, 368, 369, 370,

373, 374, 376, 377, 378, 380, 385, 392, 393, 400, 429, 430, 440, 441, 454, 477, 491, 493, 503, 513, 516, 526
Madrigal, Alvaro de (Sardinya kral naibi) 143
Magis, de (Tabarka Valisi Spirolo'nun postacısı) 455
Magosa 287, 294, 314, 315, 321
Maison d'Orange 220
Maisse, Hérault de (Venedik'teki Fransız elçi) 445
Malaga 62, 151, 156, 160-164, 183, 185, 186, 190, 236, 237, 263, 270, 313
Mallorca 55, 58, 145, 186, 313, 377
Malta 25, 31, 43-48, 95, 115, 119, 121, 124, 125, 126, 128, 130, 133, 134, 140, 152, 153, 159, 175, 179, 184-189, 191-196, 202, 206, 207, 208, 211, 215, 219, 232, 280, 285, 384, 385, 394, 397, 421, 451, 453, 455, 501, 506, 507, 511
Maltalılar 210
Malta şövalyeleri 31, 44, 45, 119, 175, 179, 196, 385, 451
Malvezzi (İstanbul'da Ferdinando'nun elçisi) 29
Malvoisie 155, 346, 348
Manfroni, C. 24, 46, 54, 55, 59, 63, 66, 67, 83, 194
Manş (deniz) 246
Maqueda dükü (Don Jaime'in erkek kardeşi) 457, 508
Marabut 451, 454, 456
Marbella 163
Marcel, II. (papa) 70
Marche (La) Belçika 70, 73
Marche, Guillaume de la 329
Marciana 59
Marczewski, Jean 524
Margliani, Giovanni (İstanbul'da İspanyol ajan) 382, 384, 390, 394-412, 418, 419, 420, 422, 443
Marguerite de France (I. François'nın kızı, Savua dükü Emmanuel-Philibert'in eşi) 85
Marguerite de Parme (II. Felipe'nin kız kardeşi) 95, 96, 113, 221, 238, 258, 430
Marguerite de Valois (Navarra Kraliçesi) 278, 279
Mari, Stefano de 134, 137, 162, 175
Mariana 91
Marie de Hongrie 91
Marillac, Michel de 51, 76
Marino, Salamone (tarihçi) 46, 47, 121, 130, 404
Marquina, Pedro de (Juan de la Vega'nın sekreteri) 33
Marsa Muset 188
Marsilya 43, 47, 62, 130, 137, 155, 160, 165, 167, 199, 258, 308, 328, 332, 335, 343, 479, 483-491, 496
Marsilyalılar 25, 138, 484, 488
Mary Stuart 87, 246, 256
Mary Tudor 63, 84, 88, 91, 92
Massa 83
Matapan burnu 344, 345, 349
Maurice (dük) 35, 40, 43, 52, 53, 54, 56, 63, 73
Maximilian, II. (imparator) 266

Mayenne (dük) 479, 481, 489, 491
Mazagran (Cezayir) 157
Mazenderan (İran) 415
Meaux 22, 240
Mecatti 70, 71, 446, 464, 467, 468, 469, 505, 508
Medici, Cosimo de 54, 61, 67, 87, 95, 176, 388
Medici, Francesco de 306
Mediciler 273
Medicis, Catherine de 138, 147, 167, 171, 172, 173, 178, 184, 198, 199, 224, 242, 243, 261, 279, 326, 328, 329, 333, 336, 356, 387, 390
Medicis, Marie de 496
Medina Celi dükü (Sicilya kral naibi) 124, 125, 131, 137, 154, 331, 371
Medina del Campo 27, 82, 330, 364
Medina Sidonia dükü 267
Mehdiye 182
Mehmed, III. 459, 468
Mehmed Ali Paşa 387
Mehmed Sokollu (paşa, vezir-i âzâm) 48, 215, 218, 230, 234, 234, 274, 275, 276, 278, 283, 298, 384, 387, 390, 393, 399, 402, 404, 421, 422, 471
Mehmet Kapsi 452
Mekke 501
Melfi prensi (II. Felipe'nin deniz komutanı) 154, 178
Melicha plajı (Malta adası) 191
Melilla 68, 307, 377
Melinde 428
Memi Paşa 511, 512
Mendoza, Don Juan de 126, 142, 154, 155, 156, 173, 179
Mendoza, Francisco de 160, 161
Mendoza, Hieronimo de 263
Mendoza, Iñigo de (II. Felipe'nin Venedik'teki elçisi) 446, 459, 464, 470, 471, 497, 498, 511, 512, 513
Menéndez d'Avilés, Pedro 241
Mercoeur, Philippe Emmanuel de Lorraine (dük) 491, 498
Mercuriano, E. 435
Merriman, Roger B. 126, 141, 161, 240, 284, 330, 438, 443
Mers-el Kebir 157, 158, 159, 190, 556
Messina 24, 29, 45, 54, 60, 117, 126-132, 134-137, 144, 147, 151, 154, 159, 175, 190, 192, 193, 232, 251, 264, 292, 294, 314-318, 321, 338-342, 344, 347, 352, 356-360, 362, 364, 383, 450, 457, 507, 508-512
Metz 53, 83, 256, 336
Meuse 329
Mısır 194, 229, 230, 250, 322, 454, 502
Michelet, Jules 16, 337, 428
Michiel (Venedik elçisi) 137, 323
Mignet, F. Auguste 39, 72
Milano 34, 71, 74, 77, 92, 107, 108, 126, 127, 128, 168, 236, 285, 286, 307, 317, 331, 343, 370, 376, 446, 483, 492, 493, 494, 513, 526
Milo adası 130
Minorca 83, 142, 160
Mir Ali Bey 427, 428

Miranda kontu (Napoli kral naibi) 451, 454, 507
Mirandole 47, 279, 403
Mocenigo, Pietro de (doç) 40, 356
Modon 132, 146, 147, 192, 296, 315, 316, 345, 349-352, 450, 500, 509
Mogadişu 427
Mombassa 427, 428
Monaco 126, 175, 179
Monastir 395
Moncada, Don Miguel de (Sardinya kral naibi) 313
Mondejar (marki, sonradan dük) 254, 255, 257, 391-394, 403
Montalcino 68
Montcontour 247
Monteleone dükü 141
Montluc, Blaise de 43, 197, 214
Montmélian 493
Montmorency 76, 220, 248, 336, 473-476, 482
Montmorency (I. Henri, başkomutan) 39, 41
Montmorency, Anne de 36, 48
Montorio (Kardinal Carlo Caraffa'nın kardeşi) 77
Montpellier 474
Monverant 491
Mora 255, 282, 316, 321, 322, 338, 344, 345, 346, 349, 350, 382, 383, 384, 449
Moriscolar 66, 84, 105, 122, 252, 253, 255, 258-262, 265-270, 273, 275, 277, 278, 280, 311, 462, 501
Morolar 448, 451, 454, 455
Morone, Giovanni (kardinal) 172, 298
Morvilliers (IX. Charles'in müşaviri) 248
Moskova 323
Mosteganim 123, 157
Moulins 483
Moura, Christoval de (II. Felipe'nin hizmetinde Portekizli diplomat) 434, 437
Muhammed Hüdaverdi 415
Mulay Hamida 262, 263, 264, 362, 363, 366
Mulay Hasan 262
Mulay Muhammed (Mulay Hamida'nın kardeşi, Tunus valisi) 366
Murad, III. 390, 425, 463, 470
Murat Ağa 47
Murcia (İspanya) 254
Mustafa (şehzade, Kanuni Süleyman'ın oğlu) 26
Mühlberg 32, 34, 35, 36, 40, 56

N

Naksos beyi 233
Nantes 65, 220, 310, 491, 492
Napoli 27-30, 42, 43, 45, 55, 57, 60, 62, 67, 69, 70, 71, 74, 75, 77-80, 83, 90, 92, 97, 107, 109, 117, 120, 126-130, 132-135, 137, 139, 140, 141, 143, 145-153, 155, 156, 159-163, 175, 176, 178, 179, 181-187, 190, 192, 194, 206, 207, 208, 210-214, 218, 223, 229, 231, 232, 236, 237, 243, 248, 251, 252, 254, 255, 258, 267, 270,

280, 281, 285, 286, 287, 290, 292, 301, 306, 311, 312, 314, 319, 320, 322, 339, 340, 344, 353, 357, 359-362, 364-367, 369, 371, 373-376, 390-395, 400-404, 408, 410, 446, 449-452, 454, 456, 464, 493, 494, 500, 503, 506-511
Narbonnais 476
Narbonne 150, 178, 194, 475, 476, 477
Nasuf Ağa 139
Navagero, Bernardo (Venedik elçisi) 75, 76, 93
Navarin 141, 187, 345, 349, 350, 351, 510, 511, 515
Navarra 138, 172, 173, 199, 248, 279, 307, 330, 353, 381, 445
Nemours, Jacques de Savoie (dük) 474
Nepi 204
Nevers, Louis de Gonzague (dük) 86
Nice 25, 84, 87, 139, 182, 388
Nicolas Cid (Lombardiya ordusu hazinedarı) 117
Nicot, Jean 123
Niçois 480
Niş 217
Nobili (Toscana ajanı) 207, 213, 214, 216, 223, 229, 236-240, 242, 243, 261, 265-268, 273, 288, 292, 304-308, 310, 312, 313, 316, 320, 323, 324, 330, 331, 340
Nogaret de la Valette, Bernard de (Epernon dükünün kardeşi) 479
Normandiya 90, 473
Norwich 221
Noyon 81

O

Olivenza kalesi 438
Olmedes, Jean d' 46, 47
Oran 42, 59, 79, 122, 123, 142, 145, 152, 156-162, 180, 185, 190, 207, 311, 377, 396, 484
Orange prensi 223, 330
Oranie 42
Orbetello 68
Orgiba (İspanya) 253
Orléans dükü (I. François'nın oğlu) 34, 200
Ormaneto (Padua piskoposu) 324, 358
Orta Asya 248, 249
Osijek 218
Osmanlı İmparatorluğu 218, 228, 229, 278, 281, 333, 346, 403, 423, 426
Osmanlılar 379, 420, 425, 426
Osman Paşa (Dağıstan Valisi) 418, 423, 424
Osorio, Francisco 98
Ostia 77
Otranto 23, 128, 141, 192, 293, 294, 311, 338, 360, 393, 508
Ouargla 58

P

Pacheco (kardinal) 63, 192, 193, 298, 338
Padua 358
Palermo 80, 137, 144, 154, 155, 232, 264, 280, 287, 294, 301, 311, 339, 340, 344, 359, 362,

364, 365, 367, 373, 374, 375, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 508, 509
Pallavicino (Venedik birliklerinin komutanı) 295
Palo kumsalları 131
Palomares (*licenciado*) 104, 110
Palota 215
pamuk 287
Pantellaria 59
Pantoja de la Cruz (II. Felipe'nin portrecisi) 519
Papalık 33, 34, 36 ,45, 47, 57, 74, 75, 78, 79, 80, 116, 164, 183, 204, 205, 206, 216, 225, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 297, 301-304, 309, 311, 318, 321, 338, 341, 342, 356, 358, 363, 411, 444, 467, 495, 498, 510
Paris 22, 23, 31, 33, 36, 39, 43, 48, 49, 53, 57, 60, 64, 65, 68, 71, 73, 81, 85, 89, 90, 94, 107, 108, 110, 124, 126, 138, 143, 146, 147, 150, 152, 153, 154, 157, 158, 163, 172, 173, 178, 179, 215, 219, 222, 224, 233, 236, 238, 240, 242, 243, 245, 248, 250, 251, 258, 259, 261, 264, 277-280, 289, 290, 295, 299, 303, 304, 306-309, 321, 323, 325, 327-333, 335, 336, 337, 342, 353, 356, 361, 366, 368, 372, 374, 377, 378, 380, 385, 416, 430, 473, 474, 478, 479, 480, 483, 484, 489, 490, 492, 496, 499, 504, 513, 516, 517
Paris, Mathieu (tarihçi) 497
Parme 95, 96, 113, 221, 238, 258, 430
Paruta, P. 274, 287, 444, 470
Passau (antlaşma) 53, 57
Passero burnu 187
Patras 508, 509
Patta 428
Paulus, III. (papa) 36, 75
Paulus, IV. (papa) 70, 74-80, 100, 109, 204
Peç (Macaristan) 218, 466
Peñon de Velez 68, 151, 161, 162, 183
Peralta, Alonso de 69
Peralta, Luis 69
Pérez, Antonio 232, 307, 314, 363, 368, 392, 394, 398, 400, 402, 420, 430, 431, 438, 477, 504
Pérez, Gonzalo 206
Perrenot, Nicolas 93
Perroux, François 524
Pertuis 479
Peru 107
Perugia 79
Pescara 60, 211, 283, 287, 311, 365, 383
Pescara markisi 211
Petremol 184, 186, 192
Petrucci 306
peynir 311
Pfandl, Ludwig 37, 40, 71, 244, 322, 341
Piacenza (İtalya) 74
Piemonte 42, 54, 66, 74, 79, 86, 87, 126, 127, 169, 307, 308, 331, 332, 335, 376, 493
Piganiol, André 17
Pikardiya 245, 334, 336

Pimentel, Alonso de 263
Pinerolo 86
Pinto şatosu 393
Pireneler 196, 197, 248, 273, 474, 477
Pirenne, Henri 16, 245, 329, 330, 342, 441
Pîrî Reis 426
Pisa 31, 314, 340
Pius, IV. 143, 176, 183, 201, 204, 205, 206
Pius, V. 202-206, 222, 225, 226, 246, 284, 288, 289, 291, 306, 340, 353, 364, 381, 444
Piyale Paşa 67, 83, 84, 117, 133, 139, 141, 147, 185, 191, 208, 211, 225, 276, 359, 387
Plasencia (İspanya) 103
Plaza Mayor 98, 100
Polonya 229, 278, 280, 323, 353, 357, 364, 397, 453, 460, 467, 468
Pomègues adaları 496
Ponza (adalar) 27, 54, 155
Portekiz 58, 63, 92, 105, 120, 163, 175, 177, 180, 277, 322, 323, 324, 328, 331, 353, 377, 381, 382, 397, 402, 405, 406, 407, 411, 413, 414, 426, 427, 428, 431-440, 444, 525
Portekizliler 26, 59, 214, 331, 381, 426-429, 432, 437, 440
Porto 29, 59, 155, 169, 170, 366, 369, 377, 439
Porto Farina (Tunus) 29, 366, 369, 377
Porto Ferraio 59
Porto Longone 59
Porto Maurizio 155
Porto Vecchio 169, 170
Prescott, William (tarihçi) 91, 97
Preveze 24, 121, 141, 212, 315, 359, 360
Procida 83
Prodanelli, Marino 404
Prodanelli, Niccolò (Raguzalı tüccar) 394, 398, 404, 409
Protestanlar 33, 35, 53, 75, 82, 99, 223, 227, 240, 241, 245, 247, 248, 279, 305, 308, 309, 333, 380, 403, 406, 437, 486, 491
proveditör 31, 317
Provence 125, 166, 167, 177, 179, 199, 279, 310, 330, 335, 472, 473, 474, 478-485, 488, 490, 491, 502, 524
Puerto Carrero 372, 373
Puerto de Santa Maria 161, 439
Puerto Figueredo 508
Puertolongo 350

Q

Quesada, Carillo de 163
Quijada, Don Luis 101, 266
Quillan ormanları 194
Quirini, Marco 317, 346
Quiroga (visitador) 133

R

Ragazzoni, Jacopo (Venedik Senato sekreteri) 298
Raguza 118, 143, 145, 155, 185, 209, 210, 211, 232, 235, 276, 283, 291, 293, 311, 316, 317, 325, 355, 356, 386, 402, 407, 494

Raguzalı/Raguzalılar 25, 44, 145, 355, 394, 398, 404
Rambouillet (kardinal, Fransa elçisi) 85, 102, 167, 288, 289, 290, 293, 303, 304, 323
Ranke, Leopold von 15, 17, 39, 230, 379
rant 108, 206
Reform 203, 220, 497
Reggio 55, 83, 507, 508, 509
Ren 53
Renard, Simon (imparatorluk elçisi) 41, 42, 43, 47, 48, 51, 63, 64, 79
Requesens (don Luis de) 204, 205, 206, 210, 222, 240, 254, 314, 323, 325, 343, 431
Retimo iskelesi 316
Rhône 248, 474
Ridolfi komplosu 324
Rio Marina 59
Rocafull, Don Juan de 400, 401, 402
Rochelle (La) 97, 306, 310, 327, 331, 357, 437
Rodolf (arşidük, sonra imparator) 313, 468
Rodos 23, 44, 193, 209, 294, 322, 345, 450, 456
Roma 17, 18, 24, 33, 35, 36, 64, 67, 71, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 87, 100, 102, 143, 172, 176, 177, 192, 193, 201, 204, 205, 206, 221, 222, 226, 233, 240, 242, 247, 252, 255, 260, 264, 265, 280, 288, 289, 290, 295, 298, 301, 303, 304, 307, 317, 323, 335, 337, 338, 342, 343, 344, 356, 360, 363, 364, 377, 381, 406, 411, 430, 435, 438, 444, 470, 471, 495, 497, 498, 501, 510, 515, 516, 523, 526
Romero, Juan de 154
Romier, Lucien 68, 85, 90, 138, 337
Ronda (İspanya) 270
Ronsard (Pierre de) 87
Rosas 37, 159, 160, 475, 477
Rouen 173, 310, 326
Ruble, Alphonse de 85, 86, 237
Rumeli 48, 422, 463
Ruslar 249, 250, 416, 424, 461
Rusticucci (kardinal) 298
Rusya 249, 274, 414, 418, 468
Rüstem Paşa 59, 118, 147

S

Safakes (Sfax) 28, 182
Saint-Barthélémy (katliam) 16
Saint-Damien 51
Sainte-Maure (İyon denizinde ada) 345, 365
Sainte-Maure burnu 365
Saint-Esprit köprüsü 474, 476
Saint-Gouard (Fransa elçisi) 327-332, 334, 342, 343, 353, 361, 368, 374, 377, 378, 380
Saint-Jacques 111
Saint-Jean-de-Luz 197
Saint-Père 301
Saint-Quentin 78, 80, 81
Saint-Sébastien 240
Sakız adası 52, 210, 212
Saksonya 228
Salazar, Pedro de 27, 161, 279, 406, 419, 420
Sale 122

Salerno 55
Salih Reis 58, 59, 68, 69, 122, 263
Saluzzo 86
Sande, Alvaro de 127, 139, 140, 149, 191, 207, 233
San Lucar 105
San Pablo 104
San Salvador 158
Santa Cruz (Alvaro de Bazan, marki) 286, 312, 313, 364
Santa Cruz, Aurelio de (İspanyol ajan) 393, 396
Santander 105, 241, 243
Sardinya 27, 62, 123, 143, 144, 149, 160, 172, 173, 360
Sauli, Bendinelli 134, 175
Sauli (Cenova elçisi) 151, 253, 267, 269, 331
Savona 169
Savua 74, 86, 87, 128, 136, 149, 159, 160, 175, 176, 177, 180, 307, 308, 335, 354, 397, 480, 482, 483, 493, 513
Savualı/Savualılar 289, 331, 335, 388, 474, 479-482, 485, 493, 496
Saxe, Maurice de 40, 43, 52, 54, 56, 63
Schetzler 65
Sebastian, Dom (Portekiz kralı) 322, 377, 432, 434
Sebenico kalesi 389
Secco, Niccolò 117, 118, 119, 382
Segovia 157, 211, 221, 223
Selim, II. 218, 230, 233, 248, 276, 385, 386, 390
Sepulveda, Juan de (hekim) 143, 516
Serbelloni, Gabrio 366, 372
Serencs 215
Seron (Sierra de) 265
Serrano, P. (tarihçi) 205, 206, 210, 222, 226, 240, 247, 248, 253, 259, 260, 261, 288, 290, 291, 293, 295, 298, 301, 302, 311, 317, 321, 323, 326, 332, 338, 340, 341, 344, 346, 349, 352, 355
Sessa dükü 117-120, 127, 128, 253, 254, 266, 352, 362, 364, 470, 471, 516
Sevilla 25, 98, 99, 101, 104, 108-112, 161, 164, 179, 186, 190, 219, 236, 261, 266, 267, 268, 289, 310, 437
Seydi Ali Reis (şair, amiral) 426, 427
Sicilya 25-31, 43, 48, 59, 70, 71, 74, 119, 121, 123-128, 132, 134-137, 139, 141, 145, 147, 152-156, 159, 162, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 188, 190, 191, 192, 194, 195, 207, 208, 210, 223, 231, 232, 251, 285, 286, 287, 292, 301, 311, 312, 318, 322, 349, 361, 362, 365, 367, 371, 375, 387, 446, 447, 450, 451, 452, 454, 455, 484, 485, 500, 507-510
Sicilyalılar 29, 31, 126
Siena 31, 54, 60, 62, 68, 74, 77, 87, 95, 182
Sienalılar 87
Siliceo (Toledo başpiskoposu) 69

Silva, Gómez de (Londra'da İspanya'nın elçisi) 216, 227, 241, 243, 270, 298, 315, 321, 325, 327, 356, 377, 391, 392
Simancas 31, 39, 54, 63, 69, 70, 71, 77, 79, 80, 83, 86, 88, 94, 100, 103, 109-112, 114, 117-121, 124, 125, 127, 128, 129, 132-137, 139-150, 154-169, 173, 175-181, 183, 185, 186, 187, 190, 192, 194, 195, 196, 208-212, 214, 218, 228, 229-233, 236, 237, 243, 247, 249-252, 254, 257, 258, 262, 263, 264, 266, 277, 280-287, 291-294, 298, 301, 302, 304, 306, 308, 311-316, 320, 321, 324, 325, 327, 328, 339, 340, 343, 344, 352, 353, 356, 357, 359-366, 369, 371-374, 376, 377, 383-386, 389-398, 400, 402, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 418, 420, 422, 435, 436, 445, 447, 449-457, 464, 467, 473, 475, 476, 477, 481, 485, 488, 489, 491, 493, 494, 498, 503, 504, 506, 508-512
Sinan (İspanyol ajan) 404
Sinan Paşa (Cerbe galibi) 44, 55, 56, 59, 388
Sinan Paşa (Yemen isyanını bastıran Türk ordusu lideri) 393, 415, 422, 460, 463, 468
Siraküza 129, 187, 190, 192
Smalkade Ligası 33, 35
Sofya 209, 217, 315
Somme nehri 81
Sopoto (Dalmaçya) 316
Soranzo, Giacomo 120, 130
Soranzo, Giovanni 298, 338
Sorrento 83
Soto, Juan de (Avusturyalı Don Juan'ın sekreteri) 314, 357, 358, 366, 369, 370, 371, 373, 374, 375
Spes, Guerau de (Londra'da İspanyol elçi) 245, 246, 257, 261, 326, 329
St. Angelo (kale, Malta adası) 188
St. Michel (kale, Malta adası) 188, 189
Strozzi, Leone 66, 69
Strozzi, Philippe de 328, 329, 332, 341
Suárez, Diego 69, 152, 160
Suda limanı 292, 293
Sudan 124, 315
Suriano, Michel 298
Suriye 230, 250, 322, 419
Sutri 204

Ş

Şabbia 132
Şah Abbas 416
Şah İsmail 415
Şah Tahmasp 414
Şam 470
şarap 155, 204, 218, 220, 311, 367, 548
şeker 287
Şerşel (Cezayir) 153
Şiiler 416
Şirvan 415, 418, 419, 420, 425

T

Tabarka 155, 455
Tacura 45, 47
taille (biçme) 65
Taine, Hippoyte 16
takımada/takımadalar 149, 150, 209, 292, 318, 358, 441, 453, 500, 502, 505
Talihli Emmanuel 433, 434
Tarento 128, 129, 132
Tariffa markisi (Napoli valisi) 153
Tata (Macaristan'ın şehri) 215
Tatar/Tatarlar 208, 229, 249, 418, 419, 421, 423, 424, 460, 466, 471
Tavannes (Gaspard de Saulx de, mareşal) 333
Taza (Fas'ın şehri) 68
Tebriz 416, 422, 424, 425
Tekirdağ 395
Téligny (Charles de) 305, 306
Temeşvar 52, 54, 470
Termes (mareşal) 60, 83
Terracine 54
Terra Ferma 284, 354
Terranova dükü 179, 232, 339, 357, 364, 365, 373, 374, 376
Theatine tarikatı 75
Thérèse d'Avila (Azize) 101
Thionville 83
Tiber 27
Tiepolo, Paolo 135, 177, 178, 338
Tiflis 417, 421, 422, 424
Tisza 466
Tlemsen 59, 122, 123
Tokay 215
Toledo, Antonio de 135, 138
Toledo, Don García de (Pietro de Toledo'nun oğlu, Katalonya kral naibi, II. Felipe'nin deniz komutanı) 27, 135, 136, 151, 159, 161-164, 166-169, 180, 181, 182, 184, 187, 189, 192, 210, 211, 213, 214, 228, 314, 317, 319
Toledo, Don Hernando de (Alba dükünün oğlu) 207
Toledo, Pietro de 182
topçu 127, 146, 265, 351, 366, 418, 420, 455, 456, 478, 500
Torino 86, 284, 388
Torres, Luis de 284, 288, 289, 290, 292
Tortosa 155
Toscana 59, 62, 66, 67, 77, 142, 159, 165, 175, 179, 186, 195, 207, 216, 238, 253, 261, 277, 288, 297, 304, 306, 308, 324, 354, 365, 436, 444, 457, 467, 485, 496, 513
Toscanalılar 126, 306, 387
Toscana Maremmesi 59, 66
Touggourt 58
Toul 53
Toulon 25, 55, 84, 261, 275, 278, 303, 344, 473, 479, 501
Tournai 221
Trablus 24, 44, 45, 47, 95, 119, 120, 122, 124, 125, 131, 132, 138, 140, 141, 232, 238, 301, 303, 371, 446, 447, 449, 451-456, 500
Trabzon 419
Transilvanya 44, 48

Trapani 145, 154, 191, 362, 364, 365, 374, 515
Trier 35
Tuna 209, 217, 218, 460, 466, 468, 469, 471
Tunus 26-29, 45, 59, 129, 132, 134, 148, 172, 173, 182, 213, 232, 262-265, 277, 287, 296, 301, 303, 311, 318, 322, 339, 340, 354, 357, 361-364, 366-373, 375, 378, 388, 389, 390, 394, 448, 453, 454, 455, 457
Tunus Saheli 26, 27, 28
Turgut Reis 27, 28, 59, 66
tuz 287, 326
Türkistan 414, 416
Türkiye 21, 22, 29, 33, 41, 45, 73, 116, 118, 121, 137, 140, 148, 165, 174, 184, 200, 230, 248, 255, 275, 278, 282, 290, 302, 309, 336, 354, 355, 382, 390, 393, 403, 412, 413, 414, 417, 426, 442, 449, 457, 460, 467, 468, 472, 500, 501, 505, 506, 507, 523
Türkler 23, 26, 32, 36, 41, 43, 44, 46, 47, 52, 53, 54, 56, 60, 61, 62, 68, 79, 92, 115, 116, 117, 119-123, 125, 129, 130, 134, 139, 142, 143, 144, 149-152, 158, 180, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 200, 206, 207, 211-215, 217, 219, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 233, 239, 249, 250, 257, 259, 260, 261, 262, 268, 274, 275, 278, 279, 280, 282-287, 289, 294, 296, 297, 301, 303, 306, 309, 314, 315, 316, 318, 320, 322, 323, 343, 345, 346, 348, 350, 355, 356, 361, 366, 369, 370-373, 375, 376, 378, 377, 379, 382, 385, 388, 389, 390, 396-399, 401, 403, 407, 411, 412, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 424-428, 444, 446, 448, 452-458, 460, 461, 462, 464-469, 471, 472, 498, 500, 502, 505, 508-511, 515, 517

U

Ubat (çavuş) 283
Uluç Ali 130, 262, 263, 264, 286, 315, 316, 320, 332, 346-352, 372, 387, 392, 396, 399, 402, 404-407, 424, 447, 448, 449, 500
Urbino dükü 144, 289
Uskoklar 291, 462
üzüm 266

V

Valencia 48, 55, 62, 69, 84, 105, 106, 124, 153, 162, 263, 267, 280, 322
Valenciennes 330, 333, 335, 341
Valette, Bernard de Nogaret de la 479, 480
Valette, Jean de la 124, 125, 188
Valinco koyu 165
Valladolid 37, 69, 80, 95, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 107, 110, 111, 114, 128, 312
Vallier, Fra Gaspar de 46, 47
Valois/Valoislar 57, 62, 171, 278, 279
Valona 210, 213, 229, 232

Van 415
Vandenesse, Jean de 95
Vargas, Juan de la (II. Felipe'nin elçisi) 104
Varşova 323
Vasto 212
Vaucelles ateşkesi 73, 74
veba 76, 145, 191, 222, 231, 420, 439, 512
Velasco, Dr (uzman) 112
Velásquez, Pedro 340
Velez 58, 59, 68, 151
Velez, de Los (marki) 158, 254, 257
Venedik 17, 22, 24, 26, 35, 55, 64, 70, 75, 76, 77, 83, 85, 92, 93, 102, 117, 118, 120, 121, 130, 131, 137, 141, 142, 143, 147, 149, 151, 155, 163, 165, 184, 192, 196, 206, 209, 210, 211, 213, 214, 216, 227, 229, 230, 233, 236, 240, 249-252, 255, 265, 271, 274-292, 294-298, 300-305, 309, 311, 315-321, 324-327, 336, 338, 339, 341, 344, 345, 349, 352, 354-359, 368, 377, 382, 383, 386-392, 394, 396, 397, 401, 403, 404, 406, 407, 411, 413, 419, 420, 421, 444-447, 449-454, 458, 459, 462, 464, 465, 467, 469, 470, 471, 475-498, 501, 502, 505-515, 520, 526
Veniero, Sebastiano 316, 317, 321
Ventotene 27
Verdun 53
Vertot (başrahip) 193
Vieilleville (IX. Charles'ın müşaviri) 248
Vieille-Ville (Malta adası) 188
Vigevano 203, 370
Vigne (de la) Fransız elçi 83, 121
Villach 53, 56
Villalón fuarı 111
Villanueva, Thomas de (Valencia kral naibi) 48
Villau, Antoine de 387
Villefranche 87
Villegaignon, Nicolas Durand de (Fransız amiral) 48, 64
Villiers, Georges (Buckingham dükü) 245, 513, 514, 515
Vitelli, Chiapin 308
Vitelli (kardinal) 137
Viyana 38, 52, 71, 74, 116, 117, 120, 130, 138, 141, 143, 148, 151, 172, 181, 184, 195, 204, 208, 209, 215, 216, 229, 232, 234, 235, 251, 283, 312, 323, 335, 353, 381, 382, 470
Voghera 203
Volga 249, 250, 416
Voltaire 16, 296, 322
Voorn adası 329
Vukovar 218

W

Waldocu düşünceler 99
Walsingham 327, 333
Waterland (Hollanda) 329
Wätjen, Hermann 321, 385, 412, 517
Watson (tarihçi) 97
Wessprim 215
Wight adası 22, 96

Worms Dieti 33
Wurtemberg 48, 228
Wyss, Albert (İstanbul'da imparatorluk ajanı) 182

Y

Yahudiler 385, 388, 502, 512
Yazıcı 470, 471
Yemen 229, 250, 372, 388
Yenilmez Armada 428, 441, 444
Yunanistan 182, 194, 231, 292, 346, 453
Yuste 84, 95, 103
yün 131, 132, 133

Z

Zane, Hieronimo (Venedik filo komutanı) 291, 292, 295, 352
Zanta 133, 147, 192, 346, 349, 352, 356, 383, 447, 512
Zara 283, 284, 291, 292, 316, 388, 389
Zelanda 96, 112
zeytinyağ 130-133, 173, 245
Zigetvar 218
Zinkeisen, J. W. 44, 48, 54, 391, 396, 400, 401, 407, 417, 458, 460, 461, 462, 464, 465, 468, 470, 471, 500, 501, 505
Zoenok 44
Zriny, Nicolas 218
Zuara 45, 130, 131
Zúñiga, Don Juan de 143, 144, 260, 290, 298, 302, 306, 339, 342, 343, 356, 358, 359, 360, 403, 404, 406, 410, 411, 422
Zúñiga, Don Diego de (II. Felipe'nin Paris'teki elçisi) 327, 328, 331, 332, 335, 336, 338

Akdeniz Dünyası, Fransızların geleneksel doktora tezi standartlarına göre tartıldığında bile devasa bir kitaptır. İlk basımında onu sıradan bir kitabın hacminden altı kat büyük kılan altı yüz bin sözcükten oluşuyordu. Kitap her biri geçmişte farklı bir yaşam tarzının örneğini sunan üç kısma ayrılmıştı. İlk sırada "insan" ile "çevre" arasındaki ilişkinin "neredeyse zaman dışı" tarihi vardır; sonra ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıların tedricen değişen tarihi gelir; ve en son olayların hızlı gelişen tarihi. Bu üçüncü ciltte Braudel okurlarına oldukça profesyonel bir siyasi ve askerî tarih örneği sunar. Braduel tarih sahnesindeki önde gelen simalara ilişkin kısa ama özlü karakter taslakları çıkarır. İnebahtı Savaşı, Malta'nın kuşatılması, 1570'lerin sonlarındaki barış müzakereleri uzun uzadıya anlatılır. (...)

Akdeniz Dünyası gibi bir inceleme yapmayı pek az tarihçi ister, böyle bir incelemeye gücü yetecek tarihçi sayısı ise bundan da az olacaktır. Buna rağmen, bu inceleme hakkında, tıpkı Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı (*Akdeniz Dünyası* bu romana yalnızca ölçek bakımından değil, aynı zamanda sahip olduğu mekân bilinci ve insan eyleminin beyhudeliği hakkında sezdirdiği şeyler bakımından da benzemektedir) hakkında olduğu gibi, içinde yer aldığı disiplin imkânlarını sürekli genişlettiğini söylemek doğru olacaktır.

Peter Burke

ISBN: 978-605-2133-25-5

TARİH